

**AZƏRBAYCAN XALQ CUMHURİYYƏTİNİN 80 İLLİYİNİN
KEÇİRİLMƏSİ ÜZRƏ DÖVLƏT KOMİSSİYASI**

**AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ NAZİRLƏR KABİNETİNİ YANINDA
BAŞ ARXİV İDARƏSİ**

**AZƏRBAYCAN
XALQ
CÜMHURİYYƏTİ
(1918-1920)**

PARLAMENT

(STENOQRAFİK HESABATLAR)

II CİLD

BAKI-1998

P 21(98)

Diqqətinizə təqdim olunan bu çoxcildli sənədlər toplusu Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illiyinin keçirilməsi üçün Azərbaycan Respublikası Prezidenti Heydər Əliyevin 30 yanvar 1998-ci il tarixli sərəncamı ilə yaradılmış Dövlət Komissiyasının qərarı ilə çap olunmuşdur. Müsəlman Şərqiində ilk dəfə olaraq demokratik respublika qurmaq prinsipini qarşısına məqsəd qoymuş Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin (1918-1920) dövlət quruculuğu, xarici siyasət, ordu quruculuğu və başqa sahələrdə gördüyü işlər, qanunvericilik fəaliyyəti sənədlər toplusunda öz geniş əksini tapmışdır. Buradakı arxiv sənədləri və materiallarının böyük əksəriyyəti ilk dəfədir ki, çap olunur. Çoxcildli sənədlər toplusu elmi işçilər, tədqiqatçılar, ictimai elmlər üzrə mütəxəssislər, ali məktəb müəllimləri, aspirant və tələbələr, habelə Azərbaycan tarixi ilə maraqlanan geniş oxucu kütləsi üçün nəzərdə tutulmuşdur.

P 21(98)

Azərbaycan xalq cümhuriyyəti (1918-1920). Parlament (II kitab Stenoqrafik hesabatlar). - Bakı, "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1998 - 992 səh.

P 4804000000-021(98) Sifarişlə
M670(07)-98

© "Azərbaycan" nəşriyyatı, 1998.

"Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illiyinin keçirilməsi haqqında"

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI PREZİDENTİNİN SƏRƏNCAMI

1998-ci il mayın 28-də Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaradılmasının 80 ili tamam olur. Bu tarixi gün Azərbaycan xalqının həyatına böyük və əlamətdar hadisə kimi daxil olmuşdur. Şərqdə ilk demokratik dövlət quruluşunu yaratmış Azərbaycan Xalq cümhuriyyəti istiqlaliyyətimizi elan edərək xalqımızın müstəqillik əzmini nümayiş etdirmişdir.

Azərbaycan Xalq cümhuriyyəti ölkənin daxilində və xaricində yaranmış gərgin və mürəkkəb ictimai-siyasi şəraitdə fəaliyyət göstərmişdir. Bu dövlətin qısa bir müddətdə həyata keçirdiyi tədbirlər xalqımızın tarixində böyük iz buraxmışdır. Milliyyətindən, siyasi və dini mənsubiyyətindən, cinsindən asılı olmayaraq bütün vətəndaşlara bərabər hüquqlar verilməsi, dövlət sərhədlərinin müəyyən olunması, Azərbaycan dövlətçiliyi atributlarının qəbul edilməsi, ana dilinin dövlət dili elan olunması Azərbaycanın gələcək müstəqilliyi üçün möhkəm zəmin yaratmışdır. Demokratik dövlət quruculuğu, iqtisadiyyat, mədəniyyət, təhsil, hərbi quruculuq sahələrində atılmış addımlar Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 23 aylıq fəaliyyətini əks etdirən əsas istiqamətlərdir.

Azərbaycan Xalq cümhuriyyəti 1920-ci ilin aprelində süqut etdi, Azərbaycanda sovet hakimiyyəti quruldu. 1922-ci ilin dekabrında sovet sosialist Respublikaları İttifaqı yarandı və Azərbaycan bu ittifaqa daxil oldu. SSRİ-nin tərkibində olduğu dövrdə Azərbaycan bir çox dövlətçilik atributlarını saxlaya bilmiş, iqtisadiyyatını, elmini və mədəniyyətini inkişaf etdirmişdir. 1918-ci ildə Azərbaycanda yaranmış respublika müstəqil dövlət kimi süqut etsə də, respublika quruluşu yaşamış, müstəqillik hissləri xalqımızı heç vaxt tərk etməmişdir.

1991-ci ildə dövlət müstəqilliyini bərpa edən xalqımız Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin qısa müddətli fəaliyyətinin zəngin ənənələrindən istifadə etmiş və bu tarixi varislik üzərində müstəqil Azərbaycan dövlətini yaratmışdır.

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin yaranmasının xalqımızın tarix salnaməsində xüsusi yer tutduğunu nəzərə alaraq qərara alıram:

1. Azərbaycan Xalq Cümhuriyyətinin 80 illiyi respublikada geniş qeyd edilsin.
2. Yubiley tədbirlərinin hazırlanıb həyata keçirilməsi məqsədilə Dövlət Komissiyası yaradılsın.
3. Azərbaycan Respublikasının Nazirlər Kabineti bu sərəncamdan irəli gələn məsələləri həll etsin.

HEYDƏR ƏLİYEV
AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASININ
PREZİDENTİ

Bakı şəhəri, 30 yanvar 1998-ci il

Altmış yeddinci iclas

21 avqust 1919-cu il

İclas saat 11.45 dəqiqədə açılır.

Sədr - Sultan Məcid Qənizadə. Katib - Mehdi bəy Hacınski.

Sədr - Məclisi-Məbusan açılır. İzn veriniz yomıyyəyi- məsail oxunsun. (Katibə). Mehdi bəy, oxuyunuz.

Katib (oxuyur) - 1 - Azərbaycan darülfünunun təşkili haqqında. Məruzəçi Hacınski; 2 - Azərbaycan hökumət bankası təsisi haqqında. Məruzəçi Ağabəyov; 3 - spirt məhsulundan alınan aksiz vergisi miqdarlarının təyir və təbdili haqqında. Məruzəçi Ağabəyov; 4 - Tövcü vergisinin artırılması ilə bərabər topraq gəlir və məxaric vergisi miqdarlarının təmdidi haqqında. Məruzəçi Ağabəyov; 5 - Nəşri-elan haqqında; 6 - Fabrik inspeksiyasına dair qəvaidin təbdili haqqında; 7 -Maliyyə naziri şurası haqqında; 8 - Ümumi əyləncəxana - tamaşa yerlərindən alınan müvəqqəti vergi (naloq) hökumət müstəhfizəsinə idxalı haqqında. Məruzəçi Ağabəyov; 9 - Həmin sənə üçün İrəvan ümumri-xeyriyyə nəzarət vəkiliinin maaş və onun idarəsi məsarifatı üçün məzkur nazirə 177 min rublə kredit açılması haqqında. Məruzəçi Ağabəyov; 10 - Tamğa rüsumatı qanunnaməsinin bəzi maddələrinin təbdili və rüsum miqdarlarının təzyidi haqqında. Məruzəçi Rüstəmbəyov; 12 - Şəhadətnaməsiz içki ticarətindən alınan cərimələrin qüvvələnməsi. Məruzəçi Hacınski; 12 - Bakı xəzinə palatası müdir - müavinliyi vəzifəsinin ləğvi haqqında. Məruzəçi Muxtar əfəndi; 13 - Azərbaycan cümhuriyyəti ümuri-xeyriyyə nəzarətinin ştat siyahilərinin artırılması haqqında. Məruzəçi Vəkilov Mustafa; 14-Topraq məsələsi; 15- Sosialistlərin hökumətə sualı.

Daxil olmuş kağızlar. O cümlədən: a) Kömrük idarələrindən mallara tamğa, plomb, bandrol vurulması ilə alınan tamğa rüsumatı barəsində maliyyə naziri hüququnun genişləndirilməsi haqqında; b) Əvəzsiz üsullarla əmlakın yerindən digərinə infisalı xüsusundakı, qəvaidin bəzi maddələrinin təbdili haqqında; s) Daxiliyyə nazirinin idarəsi məmurlarına iki nəfər kargüzar əlavə edilməsi və onların maaşları ilə fərq maaşı üçün 2310 manat buraxılması haqqında; h) İstintaq əsasının təşkili və təbdilən islahı.

Sədr - Bu daxil olmuş layihələrin bir qismi maliyyə büdcə komisyona, bir qismin layehi qanuniyyə komisyona göndərilmişdir.

Proqramına tərtib ediləndən sonra iki kağız gəlmişdir. Onlardan birisi Bakıda sükunət edən erməni zemlyaçestvosı tərəfindən. Onlar kağız yazıb, bu kağıza Şamaxı uyezdirinin yeddi erməni kəndindən priqovor əlavə ediblər və xahiş edirlər ki, Şamaxı uyezdirində sükunət edən ermənilərin parlamanda bir nümayəndəsi olsun. Onun üçün Aleksandr Nasarovu intixab etmişlərdir. Ancaq bir şey var ki, onların bu xahişi qanuna, zakona müvafiq deyildir. Çünki burada qərar edilmişdi ki, ermənilərə parlamanda 21 yer verilsin. Böylə ki, Gəncədən 11, Şuşadan 5, Bakıdan 5. Daha Şamaxı yoxdu. Ona görə mən belə bilirəm ki, gərək bu kağıza heç baxılmasın, sərəncamsız qalsın. Səslər - Mandat komisyona. Sədr - Rusca cavab verir.

Sədr - İkinci kağız məbus Əliverdili tərəfindəndir. Ona, məzuniyyət verilmişdi. Ayın 20-nə kimi. Sırağa gün ondan bir kağız gəlib, kağızda özünün bərk xəstə olduğunu, xəstəxanada yatdığını söyləyir. Şuşa xəstəxanasının həkimi doktor Ağayev də bir kağız yazıb filhəqiqə xəstə olduğunu etiraf edir. Hər halda sentyabrın 25-nədək xəstəxanadan çıxmaq onun üçün mümkün olmayacaq və lazımı kağızları da göndərməyə söz verir. Hələ kağızlar gəlib çıxmamışdır. Hər halda onun naxoşluğu isbata çatır. Ona görə bu barədə parlamanın sentyabrın 25-nə kimi ona məzuniyyət verilməsi arzu edilir.

Buna etiraz yoxsa qəbul edilir. Növbədəki məsələ darülfünun məsələsidir. (Katibə) Oxuyunuz.

Mehdi bəy Hacınski - Möhtərəm məbusanlar! Bakıda Azərbaycan dövlət darülfünunu açmaq barəsində böyük gurultu qopmuşdur. Bunun ləhində və əleyhində olanlar da çoxdurlar. Bu barədə hökumət bir layiheyi-qanuniyyə təklif edir ki, həmin layiheyi-qanuniyyəni sizə oxuyacağam. Darülfünunun tarixi böylədir. Hökumət bir komisyona təşkil etmişdir və o komisyonda məşhur professor - cərrah Razumovskinin təhti-riyasətində idi. O komisyona əza olaraq 2 nəfər qeyri professorlar, bir nəfər maarif nəzarətindən, Bakı bələdiyyəsi və neft şurası tərəfindən də birer nümayəndə daxil idi. Bu komisyona darülfünun barəsində bir layiheyi-qanuniyyə və darülfünun nizamnaməsini tərtib edib hökumətə təqdim etmişdi. Hökumət də bu layihələri parlamən heyəti-rəyasətində və heyəti-rəyasətdə ləvayehi-qanuniyyə komisyona vermişdi, çünki burada smeta və büdcə məsələsi var idi. Buna görə də ləvayehi-qanuniyyə və büdcə komisyona hər ikisi bir də bu layiheyi-qanuniyyəyə baxıblar. Əvvəlcə məsələ bu idi ki, darülfünun Azərbaycanda olsun, ya olmasın, Bu barədə iki cərəyan var idi, birisi ləhində, digəri isə əleyhinə deyil, lakin vaxtın müsaidə olmadığını göstərərək hələlik darülfünunun açılmaması tərəfdarı idi. Bir də komissiyalarda bu məsələyə baxılmamışdı. Komissiya üzvləri şəxsən qərar verdilər ki, darülfünun olsun. Bu qərar fraksiyalara göndərildi ki, onların rəyləri əlahiddə-əlahiddə sizə oxunacaq. Maliyyə-büdcə komisyona darülfünun açılmasına hamısı tərəfdar idi. Lakin "Əhrar" nümayəndəsi əleyhinə deyil, necə ki dedim vaxtın müsaidə olduğunu göstərirlər. Sonra bu məsələ ləvayehi-qanuniyyə komisyona qəbul olunub, maliyyə-büdcə komisyona keçdi. Orada da baxılıb bir neçə təshih əlavə edildi. O da darülfünunun əsas

nizamnaməsi barəsində idi ki, bir professor getdikdə öz rəyini istədiyi üzvə verə bilər, bunu demokratik nöqteyi-nəzərdən düzgün bilməyib sildilər. Bu xüsusda, əlbəttə mən də istəmirəm zati-alinizi yoram, çünki bu məsələ hər kəssə məlumdur. Bakıda darülfunun olması mümkündürmü, ya yox? Hökumət bəyannaməsində deyir ki, mümkündür. Çünki professorlar gəlmək istiyirlər, məkanda var-kommerçeski məktəb, biri də birinci edadi məktəbi, qaldı tibb şöbəsi üçün alət mümkündürmü? O da mümkündür. Çünki şəhərin Mixaylovski və neft surasının xəstəxanalarında öylə alət [lər] var ki, oradan tibbə lazım olan şeyləri ələ gətirmək olar. İndi, icazə veriniz hökumətin bu barədə bəyannaməsini sizə oxuyum. (Oxuyur).

Darülfünuna aid qanun əsasları böylədir. (Oxuyur). Darülfunun üçün birinci dəfə bir sənəlik xərc olaraq beş milyon istənilir. (Təkrar oxuyur). Bununla bərabər maarif nəzarətinin hökumət vasitəsilə Məclisi-Məbusana təqdim etdiyi darülfunun nizamnaməsi 72 fəsildən ibarətdir. Bu fəsillər ümumiyyətlə daxili işlərə aiddir. Bircə 30-cu maddəsinə bir əlavə vardır. Layihə müstəcəl olduğu üçün rica edirəm, rəis əfəndi tezliklə baxılsın və müzakirəyə keçirilsin.

Sədr - Bu xüsusda kim danışmaq arzu edir.

Kravçenko - Rusca danışır.

Məmməd Əmin Rəsulzadə (yerindən) - Nə yapıyor, o orada oxuyormu? Sədr - Qara bəy Qarabəyli.

Qara bəy Qarabəyli - Həzarət, bu məsələnin nə qədər mühüm olduğu məlumdur. Bir aydan fəzlədir, bu xüsusda çox-çox danışmış oldu. Nəticədə hər kəs etiraf edir ki, darülfunun lazımdır. Fəqət nasıl açılacaq, kimlər oxuyacaq, nasıl qanunlar, qaydalar olacaq, onlar bizcə məlum deyil.

Yapılan qanunlardan fraksiyaların məlumatı yoxdur. Bu halda fraksiyalar kor-koranə, məqsədi anlamadan, qanunları gözdən keçirmədən layihəni qəbul edib, müzakirəyə qoymaq doğru deyildir. Bizim heç bir şeydən məlumatımız yoxdur, kimlər açır, kimlər oxuyacaq, nasıl və nə kimi şəraitlə olacaq. Bu xüsus darülfunun açmaqda asan bir şey deyildir. Bir iki professor ilə işi bitirmək və darülfünunu yapıyor demək doğru olmaz. Darülfünün açmaq üçün hangi bina intixab edilir və varidat və məsarifat nasıl olacaq, nərdən təmin ediləcək. Bunla həp bizim məchulumuzdur. Bizcə məchul qalan bu məsələni keçmək doğru deyildir. Mən təklif edərdim ki, darülfünün nizamnaməsi əvvəla fraksiyalara verilsin və fraksiyalarda tədqiq edilsin, sonra xüsusi müzakirəyə qoyulub darülfünün güşad edilsin. Biz darülfününün açılması əleyhinə deyilik. Yalnız, nasıl bir darülfünün açılacaq bilmirik. Bunun üçün rica edirik fraksiyalar xəbərdar edilsin.

Sədr - Mən təklifi səsə qoyuram. Əgər beş kişi varsa.

Qara bəy Qarabəyli - Bütün fraksiya.

Sədr - Bütün fraksiya tərəfindənmisi? . Qara bəy Qarabəyli - Əvət... Sədr - Təklifiniz ancaq beş nəfərin imzası ilə ola bilər. Qara bəy (gedə-gedə) - Parlamana təklif ediniz bəlkə qəbul ediləcək. Bizim fraksiyanın təklifi budur.

Sədr - Fraksiyanız təklif edir?

Qara bəy - Bəli, fraksiyamızın təklifidir.

Sədr - Qarabəyli təklif edir ki, bu məsələ təciliyyədən götürülsün. Ona görə iki natiq icazə verilir. Biri lehinə, digəri əleyhinə. Danışmaq istəyən yox isə səsə qoyuram.

Səslər - Bu cür doğru deyildir.

Sədr - Siz danışmaq istəyirsiniz? Bəlkə, təcili olmaması üçün danışsınız. İndi əvvəlinci təklifi səsə qoyuram. Kim tərəfdardır ki, məsələ təcili hesab olunmasın, əlini qaldırsın. (Əllər qalxır). Kim təcili tərəfdarıdırsa, əlini qaldırsın. (Əllər qalxır). 28 nəfər istəyir, tərəfdarıdır. 17-si tərəfdar deyildir. Əksəriyyət rəylə məsələ təcili hesab olunmayı. Bəlkə müzakirə olunmağı lazım gəlir. Onda qalsın komissiyaya verilir. Haraya lazımdırsa komissiya ustav və qeyri-ləri göndərər. Məsələ böyləliklə qalır gələn səfərə.

Məmməd Əmin (yerindən) - Bu cür səhvdir.

Sədr - Siz danışmaq istəyirsiniz? Buyurunuz. Söz Məmməd Əmin Rəsulzadəninindir.

Məmməd Əmin ("Müsavət") - Bu məsələdə yanlışlıq olur. Burada qəbul olmayan məsələnin müstəcəlliyidir. Qanun layihəsinin surəti müzakirəyə başqa, adi, surətdə növbədən çıxarılması nakaz üzrə bu layihə müstəcəl olanda bir gündə qəbul edilir. Qeyri-müstəcəl olanda isə layihənin üçüncü qiraəti başqa bir iclasa qalır. Məsələ gərək müzakirə olunsun. Ümumi surətdə danışmış olsun.

Sədr - Burada təklif olunur ki, məsələ qeyri-təcili surətdə müzakirəyə qoyulsun.

Səslər - Qoyulub.

Sədr - Söz istəyən varsa buyurun. Söz Məmməd Əmin Rəsulzadəninindir.

Məmməd Əmin ("Müsavət") - Burada universitet məsələsində gərək bizim əfkari-ümumiyyətimiz, gərək parlaman məhfilələrində ayrı-ayrı fraksiyalarda müxtəlif rəng almış və başqa-başqa nöqteyi-nəzərlərlə bu məsələyə yanaşırlar. Hər şeydən əvvəl biz hamımız bunu etiraf edirik ki, Azərbaycan daxilində ölüm, finuna aşına mütəxəssis adamlar ələlümüm məmləkət üffanını yüksəltmək üçün darülfünün binası lazımdır. Deyirlər ki, əsas etibarilə universitet açılması əleyhinə deyilik. Fəqət doğrudan isə əleyhinədirlər. Məsələ mübin şəkildədir. İndi gərək bu universitet təsisi lazımdır, lazım deyildir. Bu xüsusda müzakirə lazımdır. Bilirsiniz ki, məmləkətlərdə, ələlxüsus bizim məmləkətdə darülfünuna ehtiyac o nöqteyi-nəzərdən vardır ki, bizdə mütəfənnin, mütəxəssis elmi nöqtələrə alim adamlar, üləma yoxdur. Bu cür adamların yoxluğu hər cəhətdən təsirini göstərir. Ona görə bir an

Əvvəl üləmə, mütəfənnin, üsula aşına adamları yetişdirmək hökumət və məmləkət vəzifəsidir. Əlbəttə, yaxşı olardı bu fənn ocağı, bu elm mənbəb öz lisanımızda ola idi və orada ki, professor və müdarris türkcə tərbiiyə verəydilər. Məttəssüf felən bunu tətbiq etmək böylə bir fənn osaqı açmaq imkanı bizdə hələlik yoxdur. Başqa məmləkətlərdə olduğu kimi heç bir zaman elmin, fənnin başqa lisanlarda illərlə olsa da ehtiyacı lüzumsuz olduğunu təcrübə göstərmişdir. Madam ki, biz hamımız bir nöqtəyi-nəzərdəyik ki, ülum, finun bizə lazımdır. Etiraf etməliyik ki, darülfünun da bizə lazımdır. Başqa bir lisana müraciət edirkən bu xüsusda nə üçün yalnız Rus lisana iltizam edilir və buna imkan verilir. Bu nə üçün belə - cavabı aşkardır. Bu öylə bir məsələ deyil ki, onu həll etmək olmasın. İlk dəfə içimizdə bir çox tədrisə hazırlanmış tələbələr vardır ki, yalnız rusca tədris etməyə dərsləri və imkanları vardır. Binaən-ileyh Avropa məmləkətlərindən başqa birinin lisanında mümkün olsa idi, o lisanda götürərdik. Bu olmayacaqdır, çünki tələbələrımız rus məktəblərində rusca dərs almışlar. Bu nöqtəyi-nəzərdən bir dəlalət var. Ülum və finunun darülfünunda rusca tədris edilməsinə gəldikdə əlbəttə, bizə söyləyə bilərlər ki, vaxtaki darülfünun milli olmayacaq, orada keçirilən dərslər türkcə olmayacaq, bu surətdə tələbələrimizi xarici məmləkətlərə göndərib, bu surətdə təhsil etmələri mümkündür. Bu doğrudur. Fəqət nəzərdə tutmalıdır ki, məmləkətimizin elm və fənnə olan ehtiyacının bu yol ilə təmini mümkün deyildir. Əlbəttə biz daha ixtisaslı və bilikli adamlar yetişdirmək üçün Avropaya tələbələr göndərəcəyik. Fəqət eyni zamanda məmləkət daxilində bir fənn və elm ocağı vücudə gətirəcəyik. Çünki, darülfünun yalnız tələbələr hazır etməyir. Bununla bərabər elm və fənnə aşına adamların və ərbab ixtisasın bir məcmui olacaq ki, bir tərəfdən təlim etməklə digər tərəfdən məmləkəti öyrənir, onun əhval və xüsusiyyətini təhlil və tədqiq edir. Bu nöqtəyi nəzərdən darülfünun Azərbaycana xaricdən bir çox alimlər və professorlar cəlb edəcəkdir. Onlardan heç bir surətlə qorxub ehtiyat etmək lazım gəlməz ki, guya o alimlər və professorlar burada bir rus mədəniyyətinin ocağı olub qalacaq da, tələbələr ruslaşacaqdır. Məndən əvvəl söyləyən natiq burada açılacaq darülfünunda rus mədəniyyəti ocağı deyə hər nə qədər söyləndisə də fəqət mən zənn edirəm bu surətdə söz söyləyən zəvat o fraksiya namindən burada bəyani-əfkar edir ki, o komisyonda tamamilə darülfünun əleyhində cərəyana daha qüvvət vermək və ona kömək etmək nöqtəyi-nəzərindən bu surətlə burada çıxışda bulundular. Lakin əmin olsunlar ki, madam ki, hökumət bizim əlimizdə darülfünuna dəvət etdiyimiz adamlar üzərinə hakim olacağıq və maddi cəhət əlimizdə olduğundan məvacib əndişə heç bir şey təsəvvür etməməlidir. Onların dəfələrlə rus elmi, rus mədəniyyəti deyə təkrar etmələri əfkari-ümumiyyəni qorxudanmaz. Çünki hər kəs bilir ki, rus və ya başqa bir millət mədəniyyəti yoxdur. Ülum və finun bitərəfdir. Dünyada rus elmi deyil, beynəlmiləl bir elm var. Biz bu beynəlmiləl elmi, hər bir millətin ağzından eşitdiyimiz kimi, rus professorları ağzından öyrənə bilərik. Çünki bizə "Otlobul elm və lo bel çin" demişlər. Elmi və fənni Çində belə olsa öyrənməyi tövsiyə etmişlər. Binaən-ileyh Çində öyrənilməsi lazım gələn bir elmi Azərbaycan paytaxtında bir çinli ağzından öyrənməkdən bizim üçün heç bir fərq və xətər yoxdur. Biz rusluq mərkəzində, rus darülfünunlarında təhsil edənlərdən zərər görmədik. Biləks onlar daha sabatkar olurlar. Biz, rus darülfünunlarında təhsil edənlərin tamamilə təmsil etməsini deyil, politikasılə ciddi surətdə mübarizə-edənləri o darülfünunlardan çıxanlar içərisində görürük. Binaən-ileyh bu nöqtəyi-nəzərdən heç bir qorxu yoxdur. Darülfünunun faydalarından birisi də budur ki, burada bir kərə elmi bir müəssisə vücudə gələcək. Bununla məmləkətin məşul qalmış bir çox xüsusiyyəti öyrəniləcəkdir. camaət arasında elmə və fənnə nə qədər hənəs artacaqdır. Digər tərəfdən xaricə getməyə imkanı olmayan tələbələr elm və fənn hasil etmək imkanında olacaqlar. Vəqt ilə bu darülfünun get-gedə milliləşəcək. Bununla bərabər orada türk dili ümumi surətdə məcburi olaraq keçiləcək və öyrədiləcəkdir. Rus və ya əcnəbi bir lisanda təhsil etdiyən bir elmi öz dilində ifadə edə biləcək. Halbuki xaricə gedən tələbəmiz üçün bu mümkün deyil. Onlar öz lisan və mühitlərindən ayrılmaq məcburiyyətində olduqları halda darülfünunumuzun tələbələri isə təhsil etdikləri elmlərlə bərabər xalq arasında olacaqlar ki, bunun da bizə bir çox faydası dəyəcəyi təbiidir. Fəqət, bəzi mülahizələr vardır. O mülahizələrə bizim fraksiya daxilində əqəliyyətdə qalanlar da iştirak ediyorlar. Onlara etiraz etmək də mümkün deyil. Əvvələn istənilən professorlar tapılmayacaq. Təbii və başqa bu kimi şöbələr üçün olan alət və ədavət əldə edə bilməyəcəyimizdən darülfünunumuz naqis olacaqdır. Eyni zamanda burada rus professorları olduğundan və bizə Rusiyadan yeni ayrılmış olduqumuz üçün haman professorlar bizi təkrar Rusiya ilə birləşdirmək fikrini təqib edəcəklər. Bunlar sırf praktik mülahizələrdir. Fraksiya əksəriyyət etibarilə buraxılan qanunun tərəfdarıdır. Bunun qəbulunu təklif edir. Fraksiyamızın nəzərini ərz etdim və xüsusi olaraq deyirəm ki, hər məmləkətdə, hər yerdə darülfünunlar bu növlə təsis olmuşlar. Ümumi surətdə əgər Rusiya darülfünunlarının tarixinə müraciət etsəniz görərsiz onlar da böylə başa gəlmişdir. Ona görə demək olmaz ki, bizdə yoxsa heç olmamalıdır. Və əgər bugünkü türk darülfünunlarına baxsanız orada da almansa, firəngsə təlim aldıklarını görərsiniz. Heç bir millət tarixən ilk addımında milli bir darülfünuna sahib olmamışdır. Əvvəlcə özgələrdən istifadə edərək, sonra get-gedə qüvvət kəsb etmişdir. Binaən-ileyh qorxmamalıdır. Darülfünun hər dildə olsa da olsun açıb oxumalıyıq. Çünki bu müəssisə ilə biz bir ürfan müəssisəsi quracağıq və get-gedə öz gənclərimizi onun vasitəsilə ziyalandırıb istədiyimiz milli professorlarımıza tədricən sahib olacağıq. Məşhur rus müstəşriqləri hərgah buraya cəlb etməyə müvəffəq olarsaq və təbiidir ki, olacağıq da, çünki bir professor təhdidi altında vətəni Rusiyada akoplar içərisində çalışmaqdanrsa Azərbaycanda oturub kəndi əfkarını yürütmək, ələlxüsus ki, onları maddi cəhətdən də təmin

edəsiniz, onlar bura gələr və əmin olunuz ki, xəyanət də etməzlər. Siz buna kəməli-itminan ilə əlinizi ürəyinizə qoyub səs verə bilərsiniz. (Alqış).

Sədr - Söz məbus Yusif Əhmədovundur.

Yusif Əhmədov - Möhtərəm məbuslar! Güman edirəm ki, məbuslardan biri bu mənbərə çıxıb darülfünun əksinə danışmış olsa bu ona bənzər ki, bir şəxs elmə bərəks ola, ansaq böylə deyil. Darülfünun açılmasını təkrar edirəm, heç kəs deməz ki, olmasın. Lakin hanki vaxtda və nə şəraitlə açilsin. Söz bunun üstündədir. Burada keçən natiqin dediyi düzdür, lakin gələcəyə aiddir. Bizim fraksiyamızın rəyincə darülfünun hökmən lazımdır, lakin indi mümkün deyildir. Əgər bizə bir elm mənbəi lazım isə o da ibtidai məktəblərdir. Çünkü, darülfünun ki, biz açmaq istəyirik, onun ibtidai işlərini düzəltməyə möhtacıq. Məlumdur ki, millətimizin yüzdə doxsanı əvəmdir. Onlar onsuz da elmə möhtacdırlar. Bunlar üçün bir də tərəqqi edib, elmin ən yuxarı pilləsinə çıxmaq çətindir. Bir çox şeylər də var ki, indi darülfünunun açılmasına müsaidə vermir. Maddi cəhətdən çox şeylərə və ləvazimat düzəltmək lazımdır. Bizim rəyimizcə o da mümkün deyilikən bizə lazım olan şeylərdən də bir çoxları mümkün deyil. Deyə bilərəm ki, bizə bu saat bir tramvay olsun, mümkün deyil, çünkü texnika cəhətindən bir çox ləvazimat tapmaq çətindir. cəmi kəndlərdə məktəb açmaq lazımdır ki, əhali əqlən elmin əvvəlinci mərhələsində olsun. Bir də deyə bilərəm ki, darülfünun Bakıda olması münasib deyildir, çünkü mənəcə bilirsiniz ki, darülfünun olan yerlərdə həmişə böyük inqilablara bəis olmuşdur. O biri tərəfə baxanda bu cərəyanlar üçün cürbəcür rəylər olacaq. Əlbəttə bu yaxşıdır, lakin indi münasib deyil. Mən istəyirəm ki, burada rus adı gələndə düşmənlərimiz onu dəstəvüz edib müfəttinlik edərlər. Lakin bizim Rusiya ilə heç bir düşmənçiliyimiz yoxdur. Biz ruslar ilə həmişə bir yerdə yaşamışıq və bundan sonra da qonşuluq cəhətcə yaşayacağıq. Biz istərdik ki, hər bir təcisat ki, yapırıq onu öz dilimizdə yapa idik. Lazımdır ki, hər bir millət çalışıb yoldaşa elmdə bərabər olsun. Güman edirəm ki, hər bir təcisat öz dilimizdə ola. Maddi cəhətdən o şeylər ki, nəzərdə tutulub bunun meydana gəlməsi üçün, bizim üçün qırx-əlli milyon paraya ehtiyac vardır. İstənilir ki, bir bina qurulsun, möhkəm olsun. Fəqət şu bulunduğumuz zamanda bu mümkün deyildir. Çünkü görürük ki, zəmanəmizdə cərəyan edən vüquatin bir saati, digər bir saata olmayır. Bu məsələ üçün bir az ehtiyat lazımdır. Durəndiş olmaq, zamanı gözləmək icab edər. Əgər bizim elmə pək çox həvəsimiz varsa o da təbiidir. Bir darülfünundan ziyadə şimdiki zaman üçün ibtidai məktəblərə əhəmiyyət verilməlidir. Çünkü cəmaətimizin yüzdə doxsanı sahildir. Təkrar edirəm, nəticəni gözləmək, bir müddət də tofiq etmək lazımdır. Fraksiyamızın fikri budur ki, bu məsələ şimdilik verilsin fraksiyalara, orada baxılsın və sonra məclisin müzakirəsindən keçsin.

Sədr - Məbus Vanseviç.

Vanseviç - Rusca danışır.

Sədr (natiqə) - Əfv edərsiniz. (Arxaya xitabən) rica edirəm, arxada oturanlar səs salmasınlar, heç bir şey eşidilməyir. Vanseviç - Rusca dəvam edir. Sədr - Abdulla bəy Əfəndiyev.

Abdulla bəy Əfəndiyev - Darülfünunun açılması məsələsi "Əhrar" firqəsində iki cərəyana səbəb oldu. Bir neçəci əleyhində, bir neçəci lehində. Hər ikitərəfin gətirdiyi məvadları mülahizə edəndə, müqayisə edəndə aşkar olur ki, əleyhinə olanların fikri bir qədər doğrudur və əqlə batır. Nəzəriyyələrdən bəhs etmək istəmirəm, bir neçəsini göstərmək istəyirəm ki, o da bu dərəcədədir. Məlumunuzdur ki, büdcə get-gedə artır, səmaətin boynuna ağır gəlir, əyi bir yük tutulur. Əkər darülfünun büdcəsini də əlavə edərsək büsbütün artacaqdır. Və, büdcə çoxalacaqdır.

Demək bir sənəlik büdcəmiz bir milyard isə gələcək sənə bir neçə milyonluq üzərinə əlavə olunacaqdır. hazırda tələbələrımız də yoxdur ki, açılan darülfünunda yer tutsunlar. Və istiqbal üçün xəyali gənclər yetişsin və dəlillərin biri də budur, qabili-əfkar deyildir. Fəqət bunun lehinə gedən ki, əz on cümlə, biri də mən özüm, həm lehinə gedən cərəyan deyir ki, darülfünun hər hanki dildə olursa-olsun o elm mənbəidir. Vətən üçün demək, yaxşı işçilər, siyasi adamlar, elmlı adamlar hazırlayacaq. Bunu, bu elm mənbəyinin indidən güşad eyləmək lazım və bəlkə vacibdir. Söz yox ki, darülfünun güşadi sözü meydana gəldikdə, demirik ki, əvvəlinci gündən türk dilində olacaq. Bu mümkün olan şey deyildir. Bizim hazırlığımız rus darülfünunda oxumaq üçündür. İstəcə də o qədər qüvvə və professor tapmırıq ki, öz dilimizdə elm və fünün keçək. Hərçəndi lehinə olanların motivləri əleyhinə olanlardan güclü deyildir, lakin hər iki tərəfi barışdırmaq, bir neçə illərdən sonra da olursa türkcə keçə bilərsən, o da türk lisanına məxsus vəziyyətdir ki, əsaslıdır. O vəziyyəti alarsa narazı olanlar da rəy verə bilər. O vəziyyət hansıdır? O da odur ki, edadi məktəblər üçün müəllimlər yetişdirmək və milləti tərbiyələndirmək. O müəllimlər ki, rus darülfünunu qurtarıb rus dilində dərs deyəcəklərsə lazım deyildir. Biz gərək hamı məktəbləri milliləşdirək, sonra az müddət içərisində edadiləri də milliləşdirin. İndiki darülfünü yetişdirən müəllimlər, gərək türk dilinə aşına olsunlar. Ona görə də lazımdır ki, darülfünuna öylə müəllimlər dəvət edək ki, türk dilini yaxşı bilsin. Türk ədəbiyyatına dara olsun. Böylə professoru çox aramaladır. Hər şöbədə nesə ki, qeyd olunubdur, türk dili məcburi olsun. Bir məcburi deməklə olmaz. Gərək bunun proqramı olsun. Bir şəxs ki, darülfünun icmal etdi, edadi də tədris edəndə darülfünundan özlə götürdüyü elmləri lazımdır ki, gözəl, ədəbi türk dilində tədrisə müqtədir olsun, islahati-fənniyyəyə aşına olsun. Doğrudur, gərək bunları edadilər hazırlasın, darülfünuna versin. Bu olmayıb, çünkü mümkün deyil idi, yetişdirməyib. Bu indi darülfünun divarları içərisində olmalıdır. Mən deyərdim, o tələbələr ki, orada təhsil edəcəklər. Türk dilini də öyrənəcəklər, gərək bir kaç vəzifələr ifa etsinlər.

Ruscadan-türkcəyə məqalələr tərcümə etsinlər. Vəzifələri var. Bu da məsburi bir vəzifə olsun. Əgər bu cəhəti nəzərə alırıqsa, bunlara əhəmiyyət veririksə, indidən bu barədə çalışmalıdır. Buna fikir verməlidir. Lazımı müəllimlər dəvət etməlidir. Bir bu, həm də başqa cəhət var. Məndən qabaqki nəticələrin dediklərindən aşkar oldu ki, biz darülfünuna öylə nəzər ilə baxırıq ki, onun vasitəsilə məktəblərimizi, millətimizi düzəldib mədəni millətlər cərgəsinə keçirək. Bu cərəyanlar hamısı var. Müəllim yetişdirmək şöbəsi indidən gərək güşad olsun. Mən təəccüb edirəm, şöbələr barəsində danışarkən fizyologiya, riyaziyyat, filologiya şöbələrindən dedilər. Əmma təbii şöbəsindən danışmadılar. Vəhalanki o hamısından vacibdir ki, millət üçün müəllimlər yetişəcəkdir. Əgər, lazımsa bu cərəyanın lehinə olan arkadaşlar 5c-i şöbə açmağın tərəfdarı olmalıdırlar. Hər halda Qara bəy dediyi kimi, firqəmiz də buna tərəfdardır ki, bu layihə qaytarılsın nəzarətə. Lazım olan şeylər və mülahizələr əlavə olunsun, sonra fraksiyalarda müzakirə edilib parlamana gəlsin. Nəzarət də öz profamını göndərsin. Təcili olmaqda nəf yoxdur. Bunu ətraflı öyrənmək lazımdır. Darülfünunu istədiyimizə və rus dilində keçilməsinə söhbət ola bilməz. Çünkü başqa bir dildə ola bilməz. Ansaq bu məsələyə ətraflı baxıldıqdan sonra açılınsın. Biz bunu deyirik.

Sədr - Ağamalioğlu Səmədağa.

Səmədağa - Deməli, universitet əleyhinə danışan yoxdur. Hamı bunu deyir ki, universitet lazımdır. Çünkü milləti irəli salar. Amma bəzi nəticələr deyirlər ki, hələ vaxtı gəlməyib, hələ gərək gözləyək. İş buradadır ki, biz parlamanı açandan bu vaxtaca öylə bir əməlli qanun bizim müzakirəmizə qoyulmamışdır. İndi, səmətin və məmləkətin ən çox mənfəəti olan bir qanun ki, o da universitet qanunudur, bizim parlamana gəlib çıxmışdır. Lakin onu da saxlamaq istəyirlər. "Ayda ildə bir namaz, onu da şeytan qoymaz". Məndən qabaq olan nətiq bütün layiqiylə və möhkəm dəlillərlə sübut etdi ki, bizə universitet açmaq gərəkdir; həm də zamanı gəlibdir. Ona körə o dəlilləri təkrar etməmək üçün bir neçə başqa söz danışmaq istəyirəm.

Əvvəlcə mən istəyirəm ki, qabaq keşiş haqqında danışan və ona bir neçə cavab verəm. Amma məndən əvvəl Vanseviç danışdı və lazımı cavab verdi. O kişi bura çıxmışdıki universitetdən xalqı qorxutsun. O elə bildirdi ki, Azərbaycan milləti ona Yaxın durmaz. Vanseviç yaxşı cavab verdi. Onda keşiş deyir ki, çox yaxşı oldu ki, universitet açılır, özü də rus dilində. O elə bilir ki, onun məmləkətində olmuş rus "samoderjaviya"si bu məmləkətdə diriləcək. Böylə çıxır ki, rus professorları elmi qoyub, rus padişahından, samoderjasından, pravoslavyasından öyrədəcəklər. O keşişin adəti var. Mən istəyirəm onun xasiyyətini sizə deyim.

Sədr (saxlayaraq) - Rica edirəm şəxsiyyətdən bəhs etməyəsiz.

Səmədağa - Onda uzun danışmaq olmayır... Mən bir dəfə, köhnə zamalarda, mən bir rus məslisində idim. O, məslis birinin anadan olan günü idi. Orada möhkəm söhbət edirdilər. Özləri də xalis ruslar idilər. Birici deyirdi ki, Rusiya hökuməti yaxşı yol getməyir. Əgər hökumət dürüst yol getsə idi, bu müsəlmanların çoxucu xarici olmuşdu, vinovat, xaçpərəst olmuşdu. Necəki, Şimali Qafqaziyada oldu. Yəni Azərbaycanın hər yerində, hər kəndində bir kilsə aç, adam gəldi-gəlmədi, sən zəngini vurginə, sonra cəmaət özü yavaş-yavaş alışar. Orada onun cavabını verdim. Orasını demirəm, ancaq bunu demək istəyirəm ki, keşiş cənabları da buraya çıxıb hərdən bir zəng vurur (Alqış və gülüş) heç, getdi öyləsinə. Burada bir-iki şey daha demək istəyirəm. Burada söylədilər ki, universitet 18 milyon pul aparır. Ona görə o ağır xərci cəmaətin üstünə yükləmək olmaz. Mən bilirəm, bu yazıq cəmaət necə olur ki, qeyri şeylərdə yaddan çıxır, elm, şkol ki, cəmaətin gözünü açır, onda cəmaət yada düşür. Burada bir səhv var. Universitet açmaq bir iş sərmayə qoymaqdır. Mən sərmayə dedikdə bilirsiniz nədir. Mən kapital demək istəyirəm, sərmayəni qoymaqdan heç kim qorxmamalıdır. Heç vaxt o bizə ziyan verməz. Həmişə mənfəətimiz, az qoyduğumuz bu sərmayədən gələcəkdə 18 milyon deyil, bəlkə 18 milyard mənfəət götürək. Mən öylə bilirəm ki, universitet öylə bir şey deyil ki, istədiyən vaxt onu asanlıqla tikə biləsən. Bunu hər kəs bilir. Bu universitet bir palıd ağasına oxşar ki, basdırarsan, iyirmi ildən sonra çıxacaq. Burada yaxşı danışdılar ki, professor yoxdur. Bu gün burada professorlar, əgər Rusiyanın yolu açılsa çıxıb gedərlər, biz professorsuz qalarıq. İndi bu ola-ola demək olmaz ki, gözləyirəm, məqam gələr, sonra açaram. Bir halda vaxt, fürsət və məqam özü gəlib, professorlar var, özləri gəlib işləmək istəyirlər. Mən təəccüb edirəm nə üçün onları əldən buraxaq. Əgər indi universitet açmaq, sonra heç açma bilmərik. Bəziləri deyirlər ki, bir neçə ildən sonra açaq. Hər gah bu kişilər işsiz qaldıqlarından dolayı gəlib çıxıblarsa o da revolyusiyanın təqsiridir. Siz bunları əldən buraxandan sonra öylə məqam da gəlib çıxmaz ki, professor bizim üçün gəlib universitet açmaq istəsin. Deməli xərc heç, pul heç, məqam da gəlib. Universitet açmaq hər yerdə lazımdır. Bəlkə İran da düşünsə, qanar ki, orada da lazımdır. Burada söyləndi ki, onun özü də böyük dəlildir ki, bizim ibtidai məktəbimiz və öz gimnaziyamız yoxdur ki, universitet üçün yem olub onu saxlasın. Bu bizdə yoxda degil idi, var idi. Əgər indi səs gəlmir isə onda da təqsir hökumətdədir. Biz tələb etdik ki, bu məktəblər açılsın, şkol yoxdur, deyirlər ki, sən də darülfünun açmayasan? Sonra bir vacib məsələ var, deyirlər ki, türkün öylə qüvvətli dili yoxdur ki, onun darülfünunu olsun. Əvvəlcə dili qüvvətləndirib, sonra darülfünun açmaq lazımdır. Darülfünun olmasa dil də qüvvətlənməyəcəkdir. Darülfünun olan yerdə dil də böyüyür. İnandırırım ki, revolyusiyadan əvvəl dil bilməyənlər şimdiki yavaş-yavaş məcbur olub dil öyrənib, öz köçünü sudan çıxarıb. Xülasə, bizim fraksiyamız o fikirdədir ki, gərək darülfünun açılsın, bunun vaxtı, məqamı gəlmişdir və güman edir ki, parlamana da buna zidd getməz. (Alqış). Sədr - Əfəndizadə Muxtar.

Muxtar Əfəndizadə - Möhtərəm Məbuslar! Darülfünunun ləhinə və əleyhinə çox sözlər danışıldı. Hər iki tərəf öz rəyini söylədi. Qayda da budur ki, gərək danışılırsa çünki, bu xırda iş deyil ki, az danışılıb qurtara. Lakin bir şey

mənim nəzərimi cəlb etdi. Səmədəğa bu məsələnin əleyhinə danışıqların sözlərini bilirdi, onları təhqir edib şeytana bənzətmək bir məbusa yaraşan iş deyil. Lakin biz məbus olduğumuzdan böylə təhqirlərə etina etməyirik. Bizim bu barədə dəlilimiz qəvidir. Biz əvvəldən də darülfünunun açılmasının tərəfdarıyıq. Məncə Abdulla bəy dedi, bizim fraksiyada bunun lehinə olanlar da var, lakin əksəriyyət əleyhinədir. Çünkü, əvvəl fikir edir ki, bu saat kifayət qədər professor yoxdur. Hər qəndi deyirlər ki, professor tapılacaq, lakin qorxurlar ki, o birilərə havayı maaş lazım olan professorlarda tapmaq dəlili də odur ki, dərs vaxtı çatıb meydana heç bir şey yoxdur. Məmməd Əmin əfəndi əyi təsvir etdi ki, ülum bitərəfdir. Hanki dildə olmuş ola elmdir. Lakin onu bilməlidir ki, tarixi-ədibə bir elmdir ki, onu ana dilindən başqa bir dildə öyrətmək olmaz. Və yenə Məmməd Əmin əfəndi qayət qəvi bir misal gətirdi ki, bizim Moskov darülfünunlarında oxumuşlarımız dillərini və milliyətini unutmamışlar. Bu söz balasa qəbihdir. Mən də deyə bilərəm ki, öylədir. Çünkü bizimkilər Moskva misyonerlərinin ruslaşdırmaq təziqi siyasəti altında gözləri açılıb, onun əvvəl gündən ziddinə qalxırdılar. Amma deyə bilərəm ki, təməmən ruhlarını itirməyiblər. Öylələri var ki, türk lisanı var deyəndə istixfə ilə baxır, öylə bilir ki, ədəbiyyat rus dilindədir, bəlkə, bir qədər alman, frənk ədəbiyyatına darülfünunda bələd olurlar. Bundan səmərəli odur ki, hökumət dairələrində bu vaxta qədər hər iş rus dilində gedir. Qonşularımız erməni və gürsülər bizə gülürlər ki, bizim məmləkətdə ana dili işləndiyi halda Azərbaycanda hənz rus dili işlənilir.

Çünkü onlar istiqlallarını elan etdikləri gündən etibarən yazılarını, müamilələrini milliləşdirdilər. Fəqət hər nədənsə hala bu hərəkət bizdə yoxdur.

Səməd ağanın buyurmasından böylə çıxır ki, darülfünun həm ali, həm də ibtidai bir müəssisədir, biz orada həm milliləşəcək, həm lisanımızı düzəldəsayıq. Bu heç bir zaman doğru deyildir. Çünkü, insanı ibtidai məktəblər milliləşdirir. Və yenə təəssüflə görürəm ki, biz işlərimizə aşağıdan başlayıb qədəm-qədəm çıxmaq lazımən, bəlkə, başımızda olanlar başdan aşağı işə başlayırlar. Və rəsi karda olanlar nəse görmirlər ki, bu gün Rusiyanın ən sıqı zamanında (tarix, sığrafiya, lisan) kimi dərsləri müsəlmanlar üçün qətiyyəən qədəğan edən Nikolay zamanında açıqsa müvəffəq olduğumuz milli məktəblərimiz də bu gün yavaş-yavaş qapandığını təəssüflərlə görürük. Qarabəylinin fikri məsələni hər nə qədər bir az təxirə salırsa da yenə əyi bir fikirdir. Məsələ, əvvəla fraksiyalara verilsin, orada müzakirə edilsin. Mən də darülfünunun açılması tərəfdarıyam. Fəqət bu şərait təhtində deyil, məlumunuzdur ki, Petroqrada və Moskva darülfünunlarına təhsil üçün gedən savanlarımız məktəbə girər-girməz dərhal oradakı, misyonerliyi və oradakı, ruslaşdırmaq ruhunu görüyor və ondan çəkinirdi... Fəqət biz əz yurdumuzda ki, darülfünuna eyni ruhdaki bu misyonerləri soxaraq onlar öz əqidələrini gizli tutacaqlar və əsgi misyonerliyini və o əsgi eşqə müdhiş surətdə gizli olaraq savanlarımızın ruhinə aşılayacaqlardır. Darülfünun əsasən balasa məktəblərdən müxtəsər surətdə oxunmun fənnlərin daha ali olaraq gözdən keçirilməsidir. Buna görə mən təvəqqe edərdim ki, bu məsələ təxirə salınsın, layihəni fraksiyalarda gözdən keçirəndən sonra məslis müzakirəyə salsın.

Əliheydər Qarayev (sosialist) - Bizim firqəmiz darülfünunun açılması tərəfdarıdır. İncilab bayrağı qaldırıp Nikolay istibdadını yıxdığımız gündən etibarən şuarımız yox olsun qaragürh, yaşasın hür və sərbəst millətlər. Biz bu əsas üzərinə işləyirik və işləyəcəyik. Rusiya maarif xüsusunda pək çox çalışmış və maddi cəhətdən hər bir mümanəti yapmışdır. Əvvəl Nikolayın da pulu yoxdu, fəqət maarif xüsusunda deyil, biz görürüz ki, ministirlərimiz, bəylərimiz, özlərini saxlamaq üçün icab edən qədər jandarma polisleri saxlamaqdan ötəri pul bulurlar. Bu pullar büdcəni sarsıtmayı. Yalnız millətimizi inşılqandıracaq olan və açılması lazım olan darülfünun xərsini sarsıdacaq? Darülfünun xüsusunda xərcdən saçmaq doğru deyil. Darülfünun, doğrudur öz ana dilimizdə milli olmalı idi. Zətən biz deyirik ki, cəmi millətlər azaddır və onların lisanı da, dili də, azad olsun. Halbuki, Nikolay bizim milli lisanla tədricətimizə mane olduğu üçün biz deyil darülfünunu, hətta ibtidai məktəblərimizi də milliləşdirmədik. Təhsili-ali görmək istəyən cavanlarımız Rusiyanın daxilinə getmək üçün yollar qapalı olduğu üçün gedəməyib aşağı, yuxarı dolaşırlar. Onun üçün Məmməd Əmin Rəsulzadə cənablarının söylədiyi nitqi də tələbələrımızdən çoxu başa düşməyirlər. Milli tərbiyə almamışız ki, başa düşəlim yenə görəcəyik ki, edadi məktəblərimiz də türkləşdirilməkdə davam edəcəkdir. Və türk fəqərəyi-kasibəsinin cocuqları böyüyüb irəliləyəcək, bir də məccanı məktəblər onları qəbul etməyəcəkdir. Çün biz bu vaxta qədər ibtidai və edadilərdə milli ruhda tərbiyə almamışız ki, milli dilimizi bilən və milli lisanda leksiya oxunanda anlayaq. Tutalım ki, fizyologiya, matematika oxusaq türk lisanında desə doxsan səkkiz, yüz faiz başa düşməyəcəyik. Edadi məktəblər tezliklə milliləşəcək. Bunlardan da studentlər çıxacaq. Türk fəqərəyi-kasibəsi balasının ki, özudə mədəniyyət yoluna ayaq basır, varlılar kimi pulu olmayacaqdır ki, başqa bir yerə oxumağa getsin. Burada qalıb ya bir çinovnik, ya bir kağız bükən olacaqdır. Böylə olan surətdə hər halda bizə universitet lazımdır. Universitet olsa burada oxuyurlar. Ondan başqa müəllimlərimiz də vardır ki, onlar da darülfünunda oxuyurlar. Nəinki bir bunlar, bəlkə istedadı olan adamların da ixtiyarı olsun, getsin orada oxusun, elm alsın. Bir bədbəxtlik də budur ki, maarif işlərindən ötəri indiyə qədər heç bir təşəbbüsətdə bulunmadıq. Dövlətli balası 300-400 də olsa verir, edadidə oxuyur. Amma kasıb balası pulu olmadığından oxuya bilmir, maarif işindən uzaq olur. Darülfünuna düşə bilmir. İbtidai və edadilər gərək məccanı olsun. Hökumətimiz ciddiyyətlə bu yolda işləsin. Nəinki darülfünun, hamısı gərək məccanı olsun hamı oxuya bilsin. Təlim ümumi olsun eleyhinə olanlardan biri başlayır ki, professorlar öz vərəmli əqidələrini universitetdə keçirəcəklər. Tarix öylə bir şeydir ki, onun əqidə ilə heç bir münasibəti ola

bilməz. Bir tarix deyil tibb fakültəsi, filoloq şöbəsi buralarda ancaq bu dərslərdən danışırlar. Professor istəsə də heç bir şey eyləyə bilməz. Bu universitetdən bizim üçün müəllimlər çıxacaq və haman müəllimlər milliləşmiş məktəblərdə dərs verəcəklər. Azərbaycan edadilərində müəllim yoxdur. O istoriya-filologiya şöbəsi edadiyə qulluq edib, onlar üçün müəllim yetişdirməyə böyük kömək edəcəkdir. Deyirlər ki, bu universitet rus universiteti olacaqdır. Düzdür, sizin çəşməyiniz ilə baxanda öylədir. Fəqət Moskvadansa burada daha tez türkləşə bilirik. Haman professor Vinqradov tarixdən Ryurik İqordan orada da deyəcək, burada da. Bunu unudun. Türk tələbəsi 17-20-sinindən aşağı olmaz. 20 yaşında olanda onun bir siyasi surəti olacaqdır. Sağya sol. Bizim tələbələr arasında əgər sol olsa, mən ki, solam, Vinqradov gəlsin, nə qədər istəyir danışsın, bir şey eyləyə bilməz. Bu bir yanlış yoldur. Bir mədəniyyət ki, fəqərayi-kasibə üçün gəlir, siz barmağınız ilə onu tutmayın, qoyun o işıq Azərbaycan fəqərayi-kasibəsi üzərinə düşsün. Hərgah barmağınızı tutarsınızsa işıq düşmədikdə fəqərayi-kasibə indi də siz məsuliyyətli olarsınız. (Alqış).

Sədr - Söz Qara bəy Qarabəylinindir.

Qarabəyli ("İttihad") - Möhtərəm məbuslar, mən də darülfünun məsələsini müdafiə üçün bura çıxmadım. Bir şeyin ki, adı darülfünun ola, o da özü-özünü müdafiə edir. Onun müdafiəsi lazım dəgildir. İkinci məndən əvvəl Məmməd Əmin əfəndi, Səmədağa mətin dəlillər və mülahizələr ilə varid olan etirazları rədd edib aşkar sübut etdilər ki, darülfünun əleyhində danışmaq çətin olar. Etiraz edənlər darülfünunun əleyhinə etiraz etməyirlər, deyirlər lazımdır. Hamısı deyir, firqələr, hər kəs deyir. Darülfünunsuz bir şey olmaz. İndiyə qədər əgər bu cəməət doğru hürrüyyət axtarmağa və axır vaxt anlamağa başlamışsa, mən elə bilirəm ki, inqilabları yapan kəndlilər olmayıb, darülfünunda oxuyanlar olubdur. Bunlar həqiqətdir. Gün kimi aşkardır. Danışığa lüzum yoxdur. Fəqət bununla belə cərəyanlar vardır ki, etiraz edirlər. Demək, bir təhlükə görünür ki, etirazlar da əsassız deyildirlər. Haman o adamlar ki, deyirlər əsasən tərəfdarıq, lakin şəraiti ki, nasıl vücudə gələcəkdir, ona etiraz edirlər. Bunu düşünüb təklif etdik ki, bu məsələyə təcili surətdə baxılmasın, adəti olsun. Müəyyən bir fikrə gəlib, sülh hasil olandan sonra baxaq. O varid olan etirazlar ki, deyirlər, onların nə qədər əsaslı olub olmadığına, mən öylə bilirəm, etiraz edənlərin özləri bilirlər. Amma, həqiqətən əhval öylədir ki, bizim üçün darülfünun açmaq bu surətlə deyildir ki, Rusiyada açılmışdı. Rusiya darülfünunları cəməətdən ayrılıb başqa bir sinif üçün idi. Ümumxalq darülfünunlardan istifadə edəmirdi. Millət üçün açılacaq darülfünunlar bütün məmləkətin qisməti, kasıb-küsübun qisməti olacaq. Mən öylə bilirəm ki, eylə bir şərait hazırlanacaqdır ki, bu darülfünun yalnız xoşbəxtlərin istifadəsi üçün olmayıb ümum millətin bir mədəniyyət mənbəi olacaqdır. Bu şərti bilmək və indidən düşünmək lazımdır. Deyirlər bu vaxtəcan darülfünunlar üçün müəyyən, hazır ustavlar vardır. O ustavlar bizim üçün qanunu ola bilməz. O ustavları özümüz yaratmalıyıq.

Darülfünunu öylə təsəvvür etməməlidir ki, orası divar ilə əsaslanmış, oradaki professorlar istədikləri fikirləri, istədiyi tədbirləri bizə soxuşduracaqlar. Bu fikirlər yalnız o vaxt mümgün olardı ki, bizim üstümüzdə bir istibdad olaydı, bizim üstümüzdə hakim bir qüvvə buluna idi. Hala böylə deyil. Biz özümüz-özümüzün hakimi və ağasıyıq. Keşiş buyurduğu şeylər olacaq. Bəlkə ondan izafə də olacaq. Lakin bunlar bizim üçün səbəb olmaz ki, əsassız şeylər ilə qurtaraq. Millət o qədər ayıqdır və qüvvətlidir ki, özünü idarə edə bilər, və özü üçün istədiyi darülfünunu da açar bilər. Millət burada darülfünunumuzda tədris edəcək beş-üç rus professorları vicudilə Rusiyaya tabe olacaq bir vəziyyətdə deyildir. Bu kimi xəyalat qəbilindən olan şeylə ilə kimsə bizi qorxuda bilməz. Burada başqa sözlər söyləməyə həqləri yox idi. Özünü Azərbaycan təbəəsi hesab edənlər böylə sözlər söyləməməlidir. Amma, qaldı ki, bunun texniki cəhəti, onu vücuda gətirmək məsələsi. Bu saat hankı yerdə, hankı fakültələri mümgündür açmaq. Hansı professorları əldə etmək olar. Hansı alət və ədəvat bulmaq mümgündür. Bu tərəfləri düşünmək lazımdır. Öylə olmasın ki, bunlar sözdə qalsın. Bu öylə məsələdir ki pul cəhəti nəzərə alınmaz. Pulumuz var, çünki nə qədər lazımdır, pul xərclənəcək. Lakin öylə dairə göndərmək lazımdır ki, əhali-ümumiyyə və siyasiyyəyə görə lazım olan şeyləri əldə etmək mümkün olsun. Hazırda o şöbələri açmalıdır ki, lazım olan alət və ədəvat əldə edilmək ilə bərabər tədris edəcək professorlar da mövcuddur. Qaldı o biri şöbələr üçün, bəlkə bu saat onların açılması çətin olacaq. Hər halda bunların açılmasına da əsasən etiraz yoxdur. Tarix və ədəbiyyat şöbəsi barəsində danışıldı. Birisi səni pədaqoq yapıyor, rus dilində də olsa elm öyrədir. Kim deyər bilər ki, sən öyrəndiyin elmi türkcə olaraq öyrənməyəsən. Millətə qulluq etmək üçün sənə kim mane olacaq.

Bir də bizim məktəblər, aşağı sinif məktəblər o qədər hazır deyil, lazımcına milliləşməmişlər. Onun ilə bərabər biz gərək darülfünunu öylə hazırlayaq ki, aşağı məktəblər üçün pədaqoqlar hazırlansın. O vaxt edadi məktəblərdə oxuyanlar öz milli darülfünunlarına girə biləcək bir halda təhsil görmüş olsunlar. Lakin bu o demək deyil ki, ta o vaxta ki, məktəblər milliləşsin, sonra darülfünun açılınsın. Əgər biz on-on beş il sonra da darülfünun açsaq, yenə də bir çox müşkülata təsadüf edəcəyik. Onda da professorlar tapa bilməyəcəyik. Yenə xaricdən professor gətirməyə məcbursan. Bir də məktəb qurtaranları məcbur edə bilməyəcəksən ki, gedib İstambulda, Firəngistanda oxuyub professor olsun. Bir tək darülfünun qurtarmaq ilə professor olmaq olmaz.

Səmədağa Ağamalı oğlu - Bir neçə şeyə cəvab vermək istərdim. Biri budur ki, söylədilər, əgər içimizdə Universitet olsa tələbələrimizi ruslaşdırmaq asan olar. Mən öylə bilirəm ki, bu səhv fikirdir. Bir də türkləşmək barəsində çox danışılır. Türkləşmək və ruslaşmaq nə deməkdir. Mən elə bilirəm ki, onun tarixini, mədəniyyətini və elmini bilməkdir. Onu da elm ilə yapmaq olar, yoxsa erməniyə yavuş getməyəcəksən ki, əlin dəymək ilə

murdarlaşasan. Böylə türkləşmək könlümdə də yoxdur. Müsəlmanlaşmaq, o da böylədir. Böylə olan surətdə universitet lazımdır, onun elmləri yolları açıb öz dilimizdə, öz mədəniyyətimizdə insaniyyət tapacağıq. Amma indi darülfünundan qalmaqla Avropadan məhrum olacağıq və vəziyyətdən də xəbərimiz olmayacaqdır.

Maarif naziri Kaplanov - Məsələnin təsəvvür edilməsinə xidmət edəcək bir çox dəlillər söyləndi. Bu fikirlərə mən bir şey əlavə etməyəcəyəm. Söylənməsi icab edilən şeyləri Məmməd Əmin bəylə Vansəviç cənabları söylədilər, mən yalnız bəzi mühüm inkişafını istəyirəm. Çünki məsələdən suyi-təhfim olacağını görür və bundan qorxuram. Əvət, əsas etibarilə heç kəs darülfünün açılmasına etiraz etməyir. Fəqət, yenə fikirlərdə də bir miyaniyyət, bir anlaşılmazlıq var. Əvvəla məlumunuzdur ki, biz darülfününün açılması üçün gec davrandıq və çox vaxt qeyb etdik. Məəttəəssüf tədricata ancaq on gün qalanda başlayırıq. Əgər, biz Qarabəyin də təklifini qəbul edər, layihəyi bərayi-tədqiq fraksiyalara göndərərsək vaxt qayıb olacaq, əmin olun ki, darülfünün bu sənə açılmayacağı kimi, gələcək sənə də açılmayacaqdır.

Mən bizə darülfünün lazımmı, [lazım] deyilmi haqqında danışmayacağam. Mənim yalnız müdafiə edəcəyim məsələ məclisə təklif edilən qanun layihəsi mövcubincə bu sənə darülfününün Bakıda açılması lazımdır və ya lazım deyildir?!

Məlumunuzdur ki hər hanki bir mühüm işə başladığı vaxt, əvvəla məqsədi-əslini təhlil etmək lazımdır. Bunun üçün biz əvvəla darülfünün haqqındakı məqsədi-əslimizi təhlil etməliyik. Biz darülfününü yalnız açıqda qalmış bir kaç müəllimi, bir kaç tələbəni hazırlamaq üçün açmayırıq. Və heç də zənn etmirəm ki, saf dil deyilik ki, bu şəraitlə qəbul edilim, Bilirsiniz ki, hər mədəni millət və qövüm darülfünün haqqındakı, fədakarlıqdan çəkinməz. Bu mühüm və müqəddəs vəzifəni şayan çox şərait təhtində qəbul və ifa edir. Və yenə məmləkətimiz daxilində açılacaq olan darülfünün mövcudiyətilə biz vətənimizi daha başqa bir surətdə Avropaya qarşı göstərəcək və yaşamağa layiq bir millət olduğumuzu da bu surətlə əda və isbat edəcəyik.

Abdulla bəyin sözlərindən aşlaşılır ki, biz darülfününü yalnız müəllim yetişdirmək və ziyalı gənclər meydana gətirmək fikrillə açırıq. Mən bu fikirlərin təmənilə əleyhinəyəm və bunu rədd edirəm. Çünki məqsədi əsl bu deyildir. Bunun üçün bir darülmüəllimin açılmaqla ehtiyacı bərtərəf edə bilər. Biz məsələni dövlətin mənafeini nöqtəyi-nəzərindən tədqiq və mülahizə etməliyik. Biz cəhanə elan edirik ki, hürr yaşamağa haqlı müstəqil bir millətlik, bunu yalnız elanımız kafi deyildir. Təzahüratı-milliyəmizi daha ziyadə təhdid etmək və onu atiyə hazırlamaq lazımdır. Biz millətin ruhunu bu surətlə yüksəldərsək əmin olalım ki, istiqbalda közədilmiş məhfuz olan bütün fənalıqların önünü almış və millətimizi sahil-səlamətə sövq ilə fəlakətdən və fənalıqdan qurtarmış oluruq.

Bulunduğumuz əsrdə yaşaya bilmək vəsaiti-maddiyyədən ziyadə vəsaiti-mənəviyyə olan elmə müvəffəqdir. Əsasən gözlərimiz önündə cərəyan edən əhval və vüquati həqiqi göstərir. Bəziləri də Avropada elm var deyirlər də gözləri önündə olan elmi görmürlər. Avropadakı fabrika və zavodları görməyirlər, elmin sırf onlara məxsus olduğuna qənaət gətirməyirlər. Halbuki, onların libasları içində müstəhziyanə söz deməyimiz alimlərimiz qədər səviyyədə deyildirlər. Onlarda ruhi-qövher, bizdə isə buna müqəbiq qalın bir pərdə vardır. İştə o pərdəni yırtacaq və ruhu yüksəldəcək bir elm ocağı lazımdır ki, o da darülfünundan başqa bir şey deyildir. Əvət bu ocağın meydana gəlməsi üçün bunun milli olması icab edir. Təbii milli dediyimiz zamanda milli bir elm xatirə gəlməsin. Çünki bir elm olamaz. Elm nə türklərə, nə fransızlara aiddir.

Hal-hazırda bu elm ocağı meydana gətirilməlidir, ya yox. Bəziləri buyurdular ki, əgər biz bilsə idik ki, Azərbaycan daxilində böylə bir darülfünün açılacaq, biz daha əvvəl hazırlaşardıq. Bu fikir də doğru deyildir. Çünki hal-hazırda vəziyyəti manədir. Əsasən şu zamanda bütün türklük mühitindəki professorları toplasaq, yenə bir darülfünün yapılmayacaq və ya belə-belə hanki o səviyyəyə vail olmuş müqtədir tələbə əfəndilərimiz oradakı tədricatı təqib edə biləcək. O halda bizim üçün iki şey var ki, birisi ali təhsil görmək istəyən gənclərimizi məmaliki-əcnəbiyə göndərmək, ikincisi Azərbaycan daxilində bir darülfünün açmaq. Biz, əcəba iki şeydən hankisini qəbul etməliyik. Məmaliki-əcnəbiyə göndərilməyə tərəfdarı olanların tərcih etdiyi nöqtə budur ki, məqsəd daha az, daha ucuz bir para ilə meydana gəlir deyirlər. Bu cəhətlərdən paraya baxmaq bir cinayət bir cürmdür.

Və yenə tədqiq edilim. Əcəba doğrudan da məsarif azmı olacaq. Yaxında Avropaya bərayi-təhsilə göndərilən yüz əfəndinin bir sənəlik xərcini nə qədər böyük bir yekun tutduğunu görəcəksiniz. Halbuki, Azərbaycan daxilində darülfünuna üç yüz tələbə vardır. Əgər bunları da göndərmək icab edərsə, yapılacaq məsrəf burada açılacaq olan darülfününün məsrəfindən qat-qat artıq olacaqdır. Digər bir mülahizə bundan ibarətdir ki, Avropaya gedərik, Paris, Berlin və qeyri yerlərdə mədəniyyətə aid öylə şeylər bularıq ki, onu qətiyyənlə Bakıda görəməyiz. Fəqət biz öylə mülahizatla iştigal etmiş olarsaq təbii o zaman Bakıda darülfünün açamayız. Və bir də qaldı ki, tələbələrımız Avropaya getmək ilə onlar kəndi milliyət və qəvmiyyətlərini qeyb etməyəcəkləridir. Lakin bir qədər əksiləcək, onun üçün Avropaya tələbələrimizin ezamı tərəfdarı deyilik. Açmaq istədiyimiz darülfününümüz olur isə bütün istədiyimiz və diləyimiz hasil olur. Bu darülfünün, rus və qeyri lisanda olsun, əgər layiqli professorlar təhti-idarəsində olsa bizim dövlətimizə xidmət edəcək, başqa heç şeyə xidmət etməyəcək. 3-4 milyonluq millət içərisində təsis edən darülfünün bizim aruzu etdiyimiz ülum və şəbati-fənniyyəni təsis etmək ilə xarici millətlərin nüfuzu altına keçə biləcəyi müəyyəndir. Böylə darülfününü açıqdən sonra get-gedə bizim

tələbələrımız çoxalacaq və 5-6 sənə təhsil dövründən sonra bizim də icab edilən alimlərimiz mükəmməl surətdə oradan çıxacaqdır və bəlkə professorlarımız da kəndimizdən olacaqdır. Fəqət bir paraları sizi bu müqəddəs fikirdən daşıdırmaq istəyirlər, hər nə olursa-olsun bütün var qüvvəmiz ilə cəmi müşkulatı dəf edərək darülfünun açmalıyıq. Bir çoxları deyirlər ki, darülfünun dövət olunan müəllimlər müxtəlif və mötədil cərəyanlara mənsubdurlar, onlar könüllü dəstələrinə yardım edərək bizim istiqlalımızı əlimizdən almağa mövcib olacaqlar. Ola bilər. Fəqət bir elmin mövzusu olamaz, heç bir şəxs darülfünun kürsüsünü ehtirasi-siyasiyyəsi üçün ləkədar etməz. Hərgah bir zərər və xəyanət görünmüş olarsa da hökumət tərəfindən təqib ediləcəkdir. Onun üçün hökumətə müğayir olan və bizə əski Rusiyaya tərgib edənlər, məqsədlərinə təbii nail olmayacaqlar, çünki 5-6 müəllim gəlib bizim mühitimizdə bizə icrayı nüfuz edəmiyəcəklərdir. Sonra deyirlər ki, xristian tələbələri əksəriyyət ilə bizim tələbələrin əqəliyyətinə qalib gələcəklər. Mən də deyirəm ki, 2-3 sənədən sonra bizim tələbələrımız əksəriyyət kəsb edəcəklər. Mən zənn edirəm ki, biz türklərə bu kimi mülahizə ilə hissiyyətə tabe olmaq doğru deyildir. Böyük bir qövəm isək əlinəbənanə kəndimizə istədiyimiz və kəndimiz malik olduğumuz hüququ başqalarına da bəxş etməli. Əfəndilər! Mənim ən ziyadə qədr qoyduğum və əndişə etdiyim cəhətlər deyildir. Bir darülfünun açmaq arzu edildiyi zaman şərait vardır. Əvvəl əmrə bir məktəb aliyədə tədrisat aliyyə üçün miqdar kafi də, müəllim ünvanına layiq müqtədir alimlərin vəsaitin vicudi əsl məsələ budur ki, bunları bulacaqmıyız. Əvvəlcə, deyim ki, vaxt qeyb edirik. Bilirsiniz ki, darülfünun açıqlamasının şəraiti-ümumiyyəsi məsələni böyük məümanətlərə düçar edir. Fəqət bu təşkilatı hər bir təşəbbüsdən yalnız darülfünun deyil, bütün fəaliyyətlərdən istinkaf etməmiş lazımlıdır. Bütün sədləri rəf edəcəyik. Əvvəl əmrə təbəbət fakültəsinə gəlincə burada miqdarı kafi müəllimləri var. Zəngin, havası gözəl bir şəhərdir. Ona görə də fakültə üçün müvafiqətdir. Bir çox professorların gələcəyi şübhəsizdir. Məlumatımıza görə Yekatrınodardan bir çox müəllimlər gələcəkdir. Əl-lisanə gəlincə burada Məmməd Əmin əfəndinin buyurduğu kimi şərqin üçün böyük və geniş meydan olduğundan buraya gəlmələri təbiidir. Şərq şöbəmizin müəllimlər cəhətindən ehtiyacı qalmayacağına əminəm. Ən müşkülü vəsaiti madiyyədir. Bina harada olacaq yəqin, qanun layihəsi təsdiq və təxsisat verilən kimi işə başlayacağıq. Kanun əvvəl deyil kanun sanidə başlayacağıq. Darülfünun açılması qəbul edilən kimi bir kaç zat Avropaya göndərilib bir-iki ay zərfində vəsait eləmiyyəni alıb, cəlb edə biləcəyimizə qəti surətdə əminik. Önümüzə mümaniətin böyüklüyünə etirafla hər halda bunların izalə edilməsi üçün çalışacağıq. Madam ki, darülfünun açılması qabildir, madam ki, bunun əhəmiyyəti-siyasiyyə və milliyyəsinə təsdiq edərək o zaman tərəddüdə lüzum yox. Xatiməyi-kəlam olaraq əlavə etmək istəyirəm ki, təbiidir biz bunu təşəbbüsü milli tələqqi edərək. Və qətiyyəni firqə mülahizətini buna qarışdırmamalıdır. Elm məbədinə dərəcəyi hörmətlə, camələre, məscidlərə girərkən ayaqqabılarımızı çıxaran kimi bu elm məbədinə də girərkən mülahizəti-şəxsiyyə, siyasiyyə və firqə nizailərini unudaraq girməlidir. Əminəm ki, bu darülfünuna istiqbali-milliyəmizi təmin edici bir məbəd, elm nəzərilə baxacağıq.

Sədr - Fətəli xan, istəmirsiniz danışmağa, onda söz Mixaylovundur.

Mixaylov - Rusca.

Sədr - Natiqlər yoxdur. Layihənin ikinci qiraətinə keçiləcək. Son söz məruzəçinindir.

Mehdi bəy Hacinski - Mən çox danışmayacağam. Danışmağa da bir şey yoxdur. Nə də danışa bilərəm. Burada hər bir şeyi dedilər. Yadıma bir şey düşür. Gənə köhnə əhvalat. Bizim bu halımız, o hala oxşayır. Bir vaxt qışqırıb dedilər, aydad üsuli-cədid məktəbi açılmasın ki kafir olarsınız. İndi də deyirlər ki, darülfünun açılmasını uruslaşarsınız. Siz mötərizlər millətimizi Moskvada çar zamanı saxlaya bilirkən Azərbaycanda saxlamayacaqsınız. Hərgah siz Qara bəy deyən kimi qanunu təxirə salsanız, bütün bütünü rədd etmək deməkdir. Komissiyon tərəfindən özüm də deyirəm ki, layihənin ikinci qiraətinə keçməyə və layihə rədd olur.

Sədr - Burada danışılarda təxirə salınması təklif olundu ki, üstünə bir qədər məlumat artırılınsın. Təcili, öylə qeyri təcilin təvafütü var, o da budur ki, təcili olanda fikirlər məhdud olur, ətraflı baxmaq olmayır. Qeyri təcili olanda əxbar məlumat artıq olur. Müzakirə olunacaq. İkinci qiraətə keçin. Qiraətə keçmədən 10 dəqiqə tənəffüs elan edək.

Səslər - Gecdir, vaxt keçib, məclisi qapayın.

Sədr - Müsəidə eyləyiniz. İkinci qiraəti indi yox, səsə qoyuram. Hər kəs ikinci qiraətə tərəfdardır, əlin qaldırınsın. Səsə qoyuram. (Əllər qalxır). Əksəriyyət ilə keçir. Başlanır.

Mustafa Məmmədov (yerindən) - Müsəidə veriniz.

Sədr - Buyurunuz. Söz Mustafa Məmmədovundur.

Mustafa Məmmədov ("Müsəvat") - Əfəndilər! Məsələni sədr cənabları çox düz qoydu. Məsələ, əsasən müzakirə olundu. Bu müzakirədən sonra gərək məclisin də bir qərarı ola idi. Rəylər aşkar olandan sonra darülfünun layihəsinin ikinci qiraətinə keçir ya yox. Bunu da qərar qoyduq. Deməli, bu gün darülfünunun 2-ci qiraətinə keçməsinə qəbul etmək ilə Azərbaycan da, parlaman da tarixi bir günü vəqə oldu. Lakin layihənin maddə-maddə müzakirəsini təklif edirəm gələn məclisə qoyaq. Çünki, bəlkə bəzi əlavələr və təshihlər ola bildi.

Sədr - Təklif olunur ki, layihənin maddə-maddə müzakirəsi gələn şuraya qalsın. Çünki məlumat hasil olsun. Bunu səsə qoyuram. Kim bunun tərəfdarı isə əlini qaldırınsın. Əksəriyyət əsvat ilə qəbul olunur. 15 dəqiqə tənəffüs elan edirəm.

Tənəffüsdən sonra

Sədr - Məclisi açıram. Sosialistlər tərəfindən hal-hazırkıya dair hökumətə bir sual verilmişdi. Vaxt gec olduğuna görə gələn şuraya qalır. Bundan başqa beş nəfər məbusların imzası ilə bir təklif varid olmuşdur ki, iclas qapansın. Ona görə səsə qoyuram. Hər kəs tərəfdardır, əlini qaldırsın. (Əllər qalxır). Əksəriyyət rəylə qəbul olunur. Məclis qapanır.

İclas qapanır saat 3 tamamda.

Arxiv, siy.895, siy. 1, iş 133, vər. 1-31.

Altmış səkkizinci iclas

25 avqust 1919-cu il

İclas saat 11.35 dəqiqədə açılır.

Sədr - Sultan Məcid Qənizadə. Katib - Əhməd Cövdət Pepinov. Sədr - Məclisi-Məbusan açılır. Mehdi bəy yomiyeyi-müzakirəti oxuyunuz.

Mehdi bəy (katib) - Müzakirəti-yomiyə.

1) Azərbaycan darülfünunun təşkili haqqında 2-ci qiraət, məruzəçi-Hacinski; 2) Azərbaycan hökumət bankı təsisi haqqında, 2-ci qiraət. Məruzəçi -Ağabəyov; 3) Yüz nəfər tələbələrin xaricdə inamli-təhsil etmək üçün göndərilməsi haqqında qanun layihəsi; 4) Türkcə kitablar alınmaq üçün bir milyon manat buraxılması haqqında; 5) spirt məhsulatından alınan aksiz vergisi miqdarının təğyiri və təbdili haqqında. Məruzəçi - Ağabəyov; 6) Tövcü vergisinin artırılması ilə bərabər torpaq gəlir və məxaris smetasının və torpaq vergisi miqdarının təmddi haqqında. Məruzəçi - Ağabəyov; 7) Ümumi əyləncəxana və tamaşa yerlərindən alınan müvəqqəti vergi naloq hökumət mübaliğ müstəhfizəsinə idxalı haqqında. Ağabəyov; 8) Həmin sənə üçün İrəvan ümuri-xeyriyyə naziri vəkilinin maaşı və onun idarəsi məsarifəti üçün məzkur nazirə 177.000 manat kredit açılması haqqında. Məruzəçi - Ağamalov; 9) Şəhadətnaməsiz olan içki ticarətindən alınan cərimələrin qüvvələnməyi haqqında. Məruzəçi - Hacinski; 10) Azərbaycan cümhuriyyəti ümuri-xeyriyyə nəzarətinin ştat siyahısı və maaşlarının artırılması haqqında. Vəkilov Mustafa; 11) Bakı xəzinə palatası müdir müavinliyi vəzifəsinin ləğvi haqqında. Muxtar Əfəndizadə; 12) Sosialist fraksiyasının hökumətə sualı; 13) Tamğar rüsumatı qanunnaməsinin bəzi maddələrinin təbdili və rüsum miqdarlarının təzyidi haqqında. Hacinski; 14) Nəşr elan haqqında; 15) Fabrika inspeksiyasına dair qəvaidin təbdili haqqında; 16) Maliyyə naziri şurası haqqında; 17) Daxil olmuş kağızlar.

Sədr - Tazə daxil olan kağızlardan ancaq Qarabağ valisi Sultanovdan bu məzmununda teleqram gəlmişdir: Qarabağ məsələsi sülh ilə həll olundu. Sabah təntənəli surətdə bir beynəmlil nümayiş olacaqdır. Müfəssəl xəbər ayın 24-də.

Katib Mehdi bəy - Darülfünun qanun layihəsinin birinci maddəsinə oxuyur.

Sədr - Əvvəlinci maddə barəsində danışan yoxsa, səsə qoyuram. Hər kəs buna etiraz etmir isə iltimas edirəm əlini qaldırsın. Bər əks olan kimdir. 35 səs ilə keçir.

Katib - 2-ci maddəni oxuyur.

Kiçikxanov - 2-ci maddənin 2-ci qeydini biz bu cür təklif edirik. "Türk dili hamı şöbələrdə məcburi olmaqla bərabər ümum şöbələrdə öylə bir surətdə tədris edilməlidir ki, hər barədə ədədi məktəbin türk proqramına müvafiq gəlsin".

Sədr - Daha alahı danışan yoxdur ki? Söz Abdulla bəy Əfəndizadəninindir.

Abdulla bəy ("Əhrar") - Məni bir az bağışlayınız, dişim ağrayır, səsim tutulub. Murad bu deyil. Təklif aydındır. Bizim firqə, bizim fraksiya proqram göstərir. O ölçüdə, o dərəcədə olsun ki, türk dilinə, Türkcə elmə və fənnə o dərəcə dara olsun ki, darülfünunu bitirmiş kişilər edadilərdə tədris etdikləri zaman öz dilində ixtisas olduğu şeylərə asan vəchlə hər kəs keçə bilsin. Mətləb budur. Türk dili məcburi olmaqla o dərəcə oxunsun ki, fənn istilahlarnı ixtisas olduğu dərəsdən tədris edə bilsin. Bu bir proqramdır. Başqa bir təklif deyildir.

Sədr (rusca) - Kim bunun barəsində, təklif barəsində danışmaq istər. Buna etiraz yoxdur.

Məmməd Əmin (yerindən) - Musaidə veriniz.

Sədr - Buyurunuz.

Məmməd Əmin - Təbii bilirsiniz, bu "Əhrar" fraksiyası tərəfindən edilən arzu mətlub bir arzudur. Bütün fakültələrdə türkcə alınması qeyd olunduğu zaman bu arzu zənn edirəm eyni məqsuddur. Bu əlavə edilmiş arzunu parlaman bir arzu olaraq qəbul edə bilər. Fəqət yeni maddə kimi qanuna qeyri müəyyən qoymaq mümkün deyildir. Qanuna yazılan maddələr səhih olmalıdır. Qanunda yazılan maddələr aydın yazılıb. O dərəcədə müqtədir müəllim olsun ki, oxuduqlarını türkcə deyə bilər. Bu bir arzu olaraq qəbul edilir. Fəqət bir maddə qanun olamaz, bu arzu maddə olmadığından parlaman arzu qəbul edir.

Sədr - Daha danışan yoxdur. Söz Mehdi bəy Hacinskiyə.

Mehdi bəy Hacinski - Mən əlbəttə əsasən türkcü olduğumdan, türk dili olsun buna razıyam. Fəqət, qətiyyənlə açılmamış bir məsələni qanuna qoymaq olmaz. Mən bir arzu tərəfdarı olaram. Lakin qanuna salınmasına razı ola bilmərəm. Mən bunun əleyhinəyəm, açılmamış təşrih edilməmiş bir məsələni əlavə etməyin nəticəsi pis olar. Mən arzu tərəfdarıyam.

Sədr - "Əhrar" fraksiyanın təklifini səsə qoyuram. Kim tərəfdardır, əlini qaldırsın. Səs verməyən? Məsələ keçir. İndi komisyannın təklifini səs qoyuram. Kim tərəfdardır, əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir, əlini qaldırsın. Kim səs verməyib, əlini qaldırsın. Komisyannın təklifi keçir. (Katibə) 3-cü maddəni oxuyunuz.

Katib - (3-cü maddəni oxuyur).

Sədr - Söz danışan varsa, buyura bilər. Yoxdur. Ona görə bunu səsə qoyuram. Hər kəs komisiyanın təklifini qəbul edirsə, əlini qaldırsın. Kim bərəksdir, əlini qaldırsın. Kim səs verməyib, əlini qaldırsın. 32-11 əksəriyyət rəy ilə keçir.

Katib - Dördüncü maddəni oxuyur.

Sədr - Bərkdən oxuyunuz.

Katib - Davamla.

Səslər - Təkrar oxuyunuz. Anlaşılmadı. Katib - Təkrar oxuyur.

Sədr - Rica edirəm danışılmasın. Söz Qara bəyindir. Buyurunuz.

Qarabəyli Qara bəy - Bu muxtariyyət məsələsi var, izah edilməlidir. Muxtariyyət kimlərə verilir. Nasıl verilir. Başqa tərəfdən çağırılış və millətin etimadını qazanmamış məchul adamlara etimad edilmədiyi kimi, onlara muxtariyyət də vermək doğru deyildir. Bu səbəbə binaən parlaman və yaxud maarif nəzarətinin etimadını haiz professorların ədədi qədər öz mütəxəssislərimizdən məzkur komitəyə əlavə edib, sonra muxtariyyət verilməsinə tərəfdarıq. Və, bunu mən firqəmiz tərəfin təklif edirəm. Məsələ bu surətdə müzakirə edilib, səsə qoyulsun.

Sədr - Məmməd Əmin Rəsulzadə.

Məmməd Əmir Rəsulzadə - Yaxşı olardı ki, məruzəçi bu xüsusda müfəssəl məlumat verə idi. Sonra biz də bəyani-məal edərdik. Biz belə edək. Əvvəla buradan muxtariyyətin mənası nədir?

Mehdi bəy Hacinski - 72 maddədən ibarət darülfünun nizamnaməsilə onların muxtariyyəti təhdid edilmişdir. Onlar əllərindəki 72 maddəlik nizamnamə daxilində hərəkət edəcəklər və xaricə çıxmayacaqlardır.

Sədr - Vanseviç.

Vanseviç - Rusca danışır.

Sədr - Daha danışan yoxmu?

Qara bəy - Mən istəyirəm.

Sədr - Buyurunuz.

Qara bəy Qarabəyli - Biz bir az məsələni yaxşı başa düşmədik. Məsələ nədir. Biz kəndimiz üçün muxtar olacağıq? Yoxsa yabancı bilmədiyimiz adamların muxtariyyət verilir. Biz yabancı professorlardan ibarət olacaq böylə bir muxtar darülfünun heyətinin təşkili əleyhindəyik. Onlar, əcəba bizcə mətlub darülfünun təşkilatı yapacaqlarmı? Bizə öylə bir heyət lazımdır ki, orada bizim etimadımızı qazanmış mütəxəssis və təbəəmizdən olan şəxslər də bulunsun və bu surətlə təşkil olunan müttəhid heyətə 72 maddə daxilində səlahiyyət və muxtariyyət verilsin. Bizim təklifimiz budur.

Sədr - Bu xüsusda daha danışmaq istəyən yoxdurmu? Məmməd Əmin bəy buyurunuz.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Ortada bir sui-təfhim var. Ona görə məsələlər əngələ uğrayır. Ya şimdiki şərait daxilində darülfünun təsis olmaz deməli və israr etməli. Və yaxud əldə mövcud şəraitlə az-çox nöqsanilə məktəbi açması. Madam ki, şimdiki şərait daxilində ətrafdan professorlar çələbilə darülfünun açılır, etiraz edilməyir, o halda onların muxtariyyətinə də etiraz olmamalıdır. Muxtar olan darülfünunlarda professorlar intixab və təhdid edilir. Yoxsa onların muxtariyyəti siyasi bir muxtariyyət deyil, nizamnamə daxilində elmi muxtariyyətdir. Biz əgər bu elmi muxtariyyəti haiz heyətə elmlə əlaqəsi olmayanları da idxal edərsək bu doğru olmayacaqdır. Hər halda şimdiki zamanda nöqsanlarla bərabər darülfünunu bu şəkildə qəbul edib, ona muxtariyyət verilməlidir. Məsələnin əleyhində olanlar ən ziyadə siyasi cəhətdən düşünürlər. Əgər muxtariyyət verilməsilə bir təhlükə mövcud isə bu təhlükədən önünü maarif nəzarətinə veriləcək üfaq bir səlahiyyətlə kontrolludur. Əsasən hökumət əlinizdədir. Hakim sizsiniz, hər şeyi yapa bilərsiniz. Fəzlə təhlükə görəndə icabında təhsisatını kor və maliyyə nəzarətinə əmr edərsiniz.

Sədr - Daha bu barədə söz danışan yoxdur. Sizin təklifiniz yoxdur? Onda ittihadın təklifini səsə qoyuram. Oxuyunuz.

Katib - Təklifi oxuyur.

Aşurov (yerindən) - Bu təklif deyil.

Sədr - Bu təshihdir, səsə qoyulur. Kim tərəfdardır, əlini qaldırsın. Kim buna bərəksdir? 19, 19 - Səslər bərabərdir. Səslər - Kvorum varmı? Keçmir...

Sədr - Səs verməyənlər kimdir? 4. Deməli onda keçir. Səslər - Keçmir... Keçmir...

Sədr - Dübərə səsə qoyuram. Kim Qara bəy Qarabəylinin təklifi ləhinədir? 18. Kim buna bərəksidir? 21, Kim səs verməyib? 3. Kəsirəti-əsvat ilə təshih keçməyir. Komisiyanın maddəsini səsə qoyuram. Hər kəs komisiyanın bu maddəsinə tərəfdardırsa əlini qaldırsın? Kim buna bərəksdir? Kim səs verməyib? Tərəfdar 20, bərəks 19, səs verməyən 3. Komisiyanın təklifi keçir. (Katibə). Dalını oxuyunuz.

Mehdi bəy - 5-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Kim danışmaq istəyir? Ağa Aşurov.

Aşurov - Bir şeyi bir adama vermək olar ki, sənin öz malın olsun. Bir şey ki, sən deyil, onu başqasına vermək olmaz. Şəhər, birinci gimnaziyanı nə cür böyük xərclər ilə əmələ gətirib tikdirmişdir. Habelə kommerçeski uçılışa. Bir tərəfdən biz məarifə xidmət etmək istəyirik, digər tərəfdən zərər verməliyik. Bir haldaki şəhərimizin

kommerçeski uçilişə və gimnaziyaya ehtiyacı vardır, onun binalarını o məktəblərdən almaq doğru deyildir. Darülfünuna bina lazımdırsa, onun üçün bina hazırlamalıdır. Bu binanı nə cür hazırlamalıdır və nə cür verməlidir. Mən təklif edərdim; bu binalar əgər darülfünuna lazım isə, əvvəlcə onlara şəhərin razılığı ilə almaq, sonra vermək.

Sədr - Təklifiniz nədir?

Aşurov - Təklifim almaq, ancaq şəhəri razı salmaq.

Sədr - Bu xüsusda kim danışmaq istəyir? Daha danışan yoxdur?

Səslər - Məsələ açıq və aydın deyildir...

Sədr - Bu barədə danışan yoxdurmu? Aşurovun təklifinə əhəmiyyət verib tərəfdar olan varsa...

Səslər - Ayrı təklif var.

Sədr - Əhməd bəy, buyurunuz.

Əhməd Cövdət bəy - Doğrudan da Ağa Aşurov buyurduğu haqdır. Əgər bu imarətlər hökumətin deyilsə onları başqasına verə bilməz. Ona görə təklif edirik bu maddə gündəlikdən çıxıb səfər müzakirə edilsin.

Sədr - Qara bəy Qarabəyov.

Qara bəy - Böylə görünür ki, imarətlər şəhərindir. İndi bu imarət darülfünuna veriləndə öylə görünür ki, kommerçeskiyə ehtiyac olmadığından onu bağlayıb açırıq. Bu olmaz. Darülfünunun əgər yeri yoxsa, bunu müvəqqətdən verə bilərik. O şəhərindərsə böylə bir qanunu keçirməyə haqqımız yoxdur. 2-ci başqa bir adamın imarətini əlindən almaq olmaz. Şimdilik, müvəqqəti olaraq, başqa bina tapanadək, bir illik, ya iki illik ondan istifadə edə bilərik.

Rəşid bəy Kaplanov - Bu məsələ haqqında [maarif] nəzarət ilə idarələr arasında bir ixtilaf əmələ gəlmişdir. Bu məsələ həll olunmaq üçün hökumətə verilmiş isə də şimdiyə qədər həll olunmamışdır. Filhəqiqə bu məktəblər keçən sənəyə qədər hökumət ixtiyarına köçməmişdir. Fəqət keçən sənədən məzkur məktəblərin məsarifatını hökumət kəndi öhdəsinə aldığından o binalarda hökumət əmlaki hesab edilə bilər. Hər gah bu 4-cü maddə qəbul edilməyəcək isə hər halda bu binanın müvəqqətdən maarif nəzarətinə verilməsini təmənnə edirəm. Digər cəhətdən məslisi-möbusan ixtiyarı varki lazım olan binanı həcz etsin. Ya bu ixtilafı hökumət həll edəndək bu binanı nəzarətə verəsiniz, yəni bunu bir istimlak qanunu kimi qəbul edəsiniz.

Əhməd bəy - Zənnimcə Rəşid bəyin fikri doğru deyildir çünki əgər bir iki il müddətinə məktəblərin məsrafi hökumətə verilir isə bu [o demək deyil ki, məktəblərin binaları da hökumətə verilmişdir. Ola bilər ki, müəllimlər məarif nəzarətinə keçər. Lakin binalar keçməz. Rəşid xan buyurur ki, bu barədə müzakirə davam edir, madam ki, bu məsələ həll olmayıb mən təklif edirəm ki, bu maddə bütün-bütünə buradan çıxarılsın, çünki bu məktəb üçün hökumət bina verməlidir. Daha bunu bir qanun surətilə qəbul etmək olmaz.

Mehdi bəy Hacıbababəyov - Köhnə şəhərdə məktəb açılarda maarif nəzarəti şəhər idarəsilə bir yerdə sözlə gəlirdilər ki, filan məktəb üçün yer verəsiniz ya yox? Və şəhərdə istənilən məktəb üçün yer və imarət göstərirdi, sonra o mülk olar idi nəzarətin xüsusi malı. Məsələn bu mülk demək olmaz ki, Hacı Zeynalabdinindir. Bu yeri şəhər vermiş ki, məktəb tikilsin. Bu məktəbə baxsan, şəhər deyə bilməz ki, yer mənimdir. Hacı da deyə bilməz ki, mülk mənimdir. Onda bu mülk keçir maarif nəzarətinə.

Fəalın məktəbin yerini şəhər verib onlar da bir qədər ianə yığıb o binanı tikmişlər. İndi o məktəb bağlansın. Şəhər deyə bilməz ki, yer mənimdir. Bəlkə bu binalar keçir məarif nəzarətinə, həmçinin, köhnə hökumət bir qədər pul verdi. Cəmaət onun üstünə bir qədər pul qoyub, yer verib, məktəb binası tikirdi, sonra məktəb qapandıqda cəmaət deyə bilməz ki, bu bina bizimdir. Yenə də məarif nəzarəti ixtiyarında qalır idi. İndi, Əgər şəhər, məktəbləri saxlaya bilmirsə onda məktəblər və binalar da keçir nəzarətin ixtiyarına.

Sədr - Söz Məmməd Əmin Rəsulzadəninindir.

Məmməd Əmin - Burada bu maddə münasibətilə bir praktik əməli məsələdən bəhs olunur. Bir də əsas prinsipdən bəhs olur. Mülkü həcz etmək mümkündür, ya yox. Bu xüsusda hökumətin, dövlətin əlbəttə səlahiyyəti haqqı vardır ki, lazım bildiyi təqdirdə müəssisələri xüsusi şəxslərə aid mülkləri cəmaət idarələrini ümumin xeyri üçün səlah bildiyi üçün sahibinin əlindən alar. Bu nöqtəyi-nəzərdən iki məktəblərin binası lazımsa hökumət alar. Bu iki bina görməzsə hökumət bir qanun parlamağa göndərir. Parlaman da darülfünuna lazım olduğu üçün qərar verir, mülkləri həcz edir, mülkün qiyməti verilir, sahibi razı salınır. Bununla da məsələ bitmiş olur. Əsas ilə belədir. Fəqət burada söylədilər ki, darülfünun açılarda ticarət məktəbini qapamaq doğru deyildir. Məarif naziri dedi ki, ticarət məktəbi xüsusi deyildir. Bu məktəbi məarif nəzarəti idarə edir. Ticarət məktəbini həcz etmək üçün nazir əvvəlcə düşünmüş ki, nə yapacaqdır. Ehtimal ki, ticarət məktəbi başqa bir yerdə olsun, daha müvafiqdir. O binanı alıb darülfünuna vermək və ticarət məktəbini başqa bir binaya köçürməyə məslisi-möbusan qərar verirsə iş əngəl qatmaz. Məməfiyə, Əhməd bəyin dediyi kimi bir darülfünun üçün xüsusi olaraq parlamanın bir qanun keçirməyə lüzum yoxdur. Darülfünuna bina vermək üçün hökumət idarəyi aliyyəsi mövsü-binsə rəftar olunsun. Buna görə də Əhməd bəyin təklifi qəbul edilsin.

Sədr - Söz Qasım bəy Camalbəyovundur.

Camalbəyov - Mən yoldaşım Əhməd bəyin təklifinə təəccüb edirəm və onun əqidəsinə şərik olamam. Səbəbi də budur ki, əvvəl Əhməd bəy dedi ki, bu binalar xüsusunda bu qanun hələlik qalsın. İkinci dəfə dedi ki, bu qanunu kənarə qoymalı. Təmiz çıxarılsın. Bu iki əqidə bir-birilə tutmadı. Mən bunların heç birinə razı olmaram.

Darülfünun lazım görülür ki, gərək onun üçün yer binagüzarlığında bulunsun. İmarət göstərsin. Əhməd bəy və qeyriləri göstərmədilər ki, darülfünun harada olsun. Darülfünun keçirsə dedilər hökumət tərəfindən həz edilməsin. Bu bina lazımdır və ya başqa bir imarət tikmək lazımdır, onu da göstərmədilər. Bəs harada olsun. Darülfünun güşadını parlaman qəbul edir və lazım bilir. Yeni bina tikmək üçün vaxt azdır. Ona görə mən təklif edirəm ki, dövlət verən qanun müvəqqəti parlaman tərəfindən qəbul edilsin, müvəqqəti keçsin. Bu binalar müvəqqəti darülfünun əlində olsun. Ta bir qanun bu barədə keçincəyə qədər. Və, tezliklə də darülfünundan ötəri özgə bir yer tapılsın.

Sədr - Söz parlaman üzvü Vanseviçindir.

Vanseviç - (Rusca).

Sədr - Muxtar Əfəndizadə.

Muxtar Əfəndizadə - Mən öylə bilirəm ki, bu məsələ üçün çox uzun boylu danışıldı.

Sədr (Natiqə xitabən) - Müsaidə ediniz. Məclisə - Rica edirəm, danışılmasın, heç bir şey eşidilmir.

Muxtar Əfəndizadə - Davamla. Əlbəttə hökumət mənafeyi-ümumiyyəni nəzərə alıb, darülfünun kimi mühüm müəssisələr açar. Və bina haqqında maarif naziri buyurdu ki, ixtiyar nəzarətin əlində olduğu təqdirdə nəzarət istədi ki binanı işğal edə bilər. Ola bilməz ki, şəhərin ixtiyarı da nəzarətin ixtiyarına keçsin.

Və yenə nəzarətin edadi və yaxud ticarət məktəbini büsbütün bağlamaq və orada darülfünun açmaq fikri yoxdur, olsa belə yenə ticarət məktəbi üçün məarif nəzarəti bir bina intixab edər və oraya nəql edilər. Bu xüsusda Əhməd bəyin fikrinə iştirak edirəm. Darülfünun güşadi üçün intixab edilən bina ilə bu xüsusdakı məsarif göstərsin. Biz də bunu qəbul edib bu paramı büdcəyə idxal edək.

Məarif naziri Rəşid bəy Kaplanov - Mən Əhməd bəyin fikrinə etiraz etmirəm. Bittəb darülfünunun açılması üçün bu münaqişələr davam edəcəkdir. hökumət də nəticədə məhkəməyə - təməyyüz sifətilə qalır. Madam ki, darülfünun və binasının intixabı da hökumətin ixtiyarında olacaqdır, hökumət-vəzifəyi ifa edəcəkdir. Müsaid bina intixab edib məslisə bir həz qanunu təklif edəcəkdir.

Sədr - Ağa Aşurov.

Səslər - Yoxdur.

Qara bəy - Səsə qoyunuz.

Sədr - Təklif bir oldu. Həzət yoxdur. Sizin təklifiniz varsa, buyurunuz.

Qara bəy - Xeyir, yoxdur.

Mehdi bəy Hacınski - Burada bir şey daha var. Darülfünun üçün intixab edilən ticarət məktəbi şəhərindir. Sovet Syezdindir. Bu qanunu düzəldənə sovet syezdində vəkilləri vardı. Onlar etiraz etmədi. Qəbul etdi. Onun üçün maddəni burada uzatmaq vaxt itirmək deməkdir. Qəbulu yaxşıdır.

Sədr - Maddənin bütün-bütün götürülməsi təklif edilir. Səsə qoyuram. Kim maddənin bütün-bütün götürülməsi tərəfdardır? Əl qaldırsın. Kim əleyhinə? Kim səs verməyir. (Kyüsterə) Neçə adam var, iştirak etmir? (Məslisə). Dübarə səsə qoyacağam. Rica edirəm, iştirak edəsiniz.

Kyüster - 42 adamdan, ancaq 37 səs də iştirak edir.

Sədr - Kim maddənin götürülməsi tərəfdardır.

Səslər - Ayağa dur, deyiniz.

Sədr - Rica edirəm, o halda kim tərəfdardır, ayağa qalxsın. Kim əleyhinə? Kim səs verməyir? Lehinə 39, əleyhinə 3, səs verməyən 1. Əksəriyyət rəy ilə beşinci maddə büsbütün götürülür.

Sədr - 6-cı maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Sədr - Bu barədə danışan kimdir?

Səslər - Bir də... Başa düşmədik.

Sədr - Bir nəfərin xahişi lazımdır. Birdəmi? Onda qulaq asımız ki, eşidəsiniz. Mehdi bəy, bir də oxuyunuz.

Mehdi bəy - 6-cı maddəni bir də oxuyur.

Sədr - Danışan varsa bu barədə... Yoxsa maddəni səsə qoyuram. Kim bunun keçməsinə tərəfdardır, əlini qaldırsın. Əksəriyyət ilə keçir.

Mehdi bəy - 7-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Bu barədə danışmaq istəyən varmı?

Qarabəyov - Rica edirəm, bundan sonra kağız ilə bildirəsiniz.

Qarabəyli Qara bəy ("İttihad") - Adətən qayda böylədir ki, əvvəlcə bir smeta verilər, gərək bizdən istənilən bu beş milyon nə üçündür. Smeta olmayınca bilinmir ki, bu pul nə üçün verilir. Bunun üçün heç vaxt qeyri müəyyən surətdə böylə təxsisatı biz qəbul edə bilmərik. Buna görə smeta verilməyincəyədək böylə təsisata etiraz edərik.

Sədr - Daha danışan kim var? Doktor, təklifinizi yazınız. Maarif naziri Rəşid xan Kaplanov.

Kaplanov (maarif naziri) - Qara bəy əfəndi pək doğru buyurdular ki, smeta lazımdır. Əhvali-adidə bu doğrudur. Fəqət keçirməkdə olduğumuz əhvalı fəvqəladə də bu pəkdə doğru deyildir. Çünkü hal-hazırda Bakıda inşa ediləcək darülfünun binası üçün söyləmək mümgündür. Fəqət bununla bərabər bir bucuq ay əqdəm olan fiyətlər ilə indi bu binanızı inşa edəməzsiniz. Binaən-ileh fiyət dəyişdiyindən smeta da təbdil edir. Bu darülfünun

əşyasının qismi-əzəmi xaricdə alacağız orada nə fiyətlər olduğunu şimdindən söyləmək imkan xaricindəndir. Onları müəyyən edib, burada söyləmək qətiyyət əlimizdə deyildir. Əvvəlcə 3 bucuq milyon söyləmişdik. Fəqət sonradan bunun kifayətsiz olduğu hiss edilərək 5 milyona qədər artırıldı. Smeta tələb etməyə haqqınız var. Fəqət burada mümgün deyildir. Binaən, bu maddəni təmamilə qəbulu arzu edilir.

Sədr - Daha kim danışmaq istəyir? Buyurunuz.

Məmməd Rza Vəkilov ("Müsəvat") - Nazir cənabları buyurdular ki, mümkün deyil smeta vermək. Doğrudur mümgün deyil, qiymətləri təyin etmək çətindir. Fəqət lazımdır, göstərilsin ki, hansı şeylər alınacaq, burada yoxdur. Mən elə bilirəm ki, 5 milyon deyil, on beş milyon istənilsə, onu da vermək olar. Heç olmazsa təxminən göstərilsin nə alınacaqdır.

Sədr - Əliheydər Qarayev.

Qarayev ("Hümmət") - Əfəndilər! Darülfünün məsələsində hamı məbusların gözləri açılıb. Ümuri-xeyriyyə naziri burada pul istəyəndə çoxunun yuxusu gəlirdi. Amma indi, nədənsə hər kəs darülfünün qarşısına səd çəkmək istəyir. Onu bir qədər uzağa atmaq üçün cürbəcür təkliflər edirlər.

Səslər - Yalandır... Yalandır.

Qarayev - Bəli, öylədir, yalan demirəm, doğru danışırım. Əgər siz layihəni qəbul etməyib smeta tələb etsəniz. O zaman parlaman iki aya ancaq o smetaya baxa biləcəkdir. Onda darülfünün heç 3 aya da açılmaz. Professorlar pulsuz darülfünün açma bilməz, gərək pul olsun ki, açsınlar. Ona görə siz bunu qəbul edin. Ancaq hökumətdən onun nə yerə sərf olunmasını sonra tələb edək.

Sədr - Ağa Aşurov.

Aşurov - Burada bu əvvəlinci dəfədir ki, parlaman böylə avtonomni ucrejdeniyaya pul buraxır. Ona görə üzvlər həqlidir desinlər ki, bu pul nəyə xərc edilir. Nəzarətlərə pul buraxanda bilirik ki, cavabdeh nazirimiz var və bəlkə onlar kontrol altındadırlar. Biz etiraz etməyirik ki, beş milyon niyə buraxılır, bəlkə lazım gələcək 15 milyon buraxılsın, fəqət məlumat verilsə gözəl olar.

Əhməd bəy - Mən etiraf etməliyəm ki, maliyyə və büdcə komissiyasında on milyon smetasına baxdıqda fəqət beş milyonun xərclənməyinə baxılıb, çünki bu qanun içərisindədir, mən də onun tərəfdarıyam ki, bu barədə məlumat verilsin, bu beş milyonun sərfi haqqında bu qanunu tərtib edib pişnihad edən professor Razumovski burdadır, məlumat versəydi gözəl olardı.

Sədr - Rəşid bəy.

Rəşid bəy - Əzayi möhtərəmdən birisi buyurdu ki, bu müəssisə muxtardır, lakin məsarifatda muxtar deyil. Əlbəttə, bu məsarif barəsində nəzarət məlumat verir, lakin bir şeyin qiyməti 10 manat - 12 manat arasında olsa, təfəvütünü göstərmək mümkündür. Bir halda qiymətlərin təfəvütü 10 manat ilə min manat arasında ola, onun smetasını düzəltmək gücdür. Hərgah arzu edilir isə professor Razumovski izahat verər, lakin bu da o qədər faydə bəxş olmayacaqdır. Lakin iclasda lazım olar isə məlumat verə bilirik.

Sədr - Professor Razumovski.

Razumovski - Rusca.

Sədr - Daha bu barədə danışan yox isə, söz məruzəçinindir.

Mehdi bəy - Mən beş milyona tərəfdaram. Məəttəəssüf ki, maliyyə və büdcə komissiyonu bu barədə müzakirətdə bulunmayıb, hərgah mən bir üzv olmuş olsam idim, başqa dürlü danışardım. Fəqət burada qanundan danışırım.

Sədr - 7-ci maddəyə kim tərəfdar isə əlini qaldırsın. Kim bunun bər əksinədir, kim səs verməyibdir. Tərəfdar 36, bər əks 6, səs verməyən yoxdur. Əksəriyyət rəy ilə qəbul olunur. 8-ci maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - 8-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Burada bir təklif var ki, tənəffüs olsun.

Səslər - Olsun, olsun.

Sədr - Təklif qəbul edilir. 5 dəqiqəlik tənəffüs elan olunur. Sədr - Qarayev, buyurunuz.

Qarayev ("sosialist") - Mən nizamnamənin maddəyi-məxsusu mövcubincə professorlara veriləcək pulun təhdid edilməsi tərəfdarıyam. Biz darülfünunda bulunacaq doktorların zəhmətinə müqabil pul verməliyik. Öylə professorlar vardır ki, mühüm bir əməliyyatı-cərrahiyyə yapar, bu zəhmətinə müqabil on min manat pul alır, çünki o zəhmət çəkmişdir. Biz də gərək pulu təhdid etməyib, zəhmətə müqabil verməliyik.

Sədr - Buyurunuz, Arşaq Malxazyan.

Arşaq Malxazyan - Rusca danışır.

Sədr - Başqa danışmaq istəyən yoxmudur. Söz maarif nazirindədir.

Maarif naziri - hər bir darülfünunda ümumiyyətlə professorlar müxtəlif pedaqojiyalara ayrılırlar. Bəzi professorlar asari-elmiyyə nəşr edir. Bəziləri isə bunu biləməlidir. Tibb fakültəsi professorları ilə yəkdigərindən ayrı və pək başqa qisimlərə ayrılırlar. Birinci qism təbibin nəzəriyyəyi-elmilərilə mütəxəssis olanlar, ikincisi tibbə aid əməli dərslər verilir. Təbiidir ki, bu iki qism arasında fərq olduğu kimi, bunların maaşları arasında da fərq olması lazımdır. Hər tərəfdən bu nəzəriyyə bu surətlə qəbul edilmiş və aralarında fərq göstərilmişdir. Doktor Qara bəyin nəzəriyyəsi qəbul edilə bilməz. Çünki o mütəxəssislər ki, buraya gəlmək arzu edilir. Onların maaşları

təhdid edilməməlidir. Əgər maaşları təhdid edilərsə, onlar buraya gəlməzlər. Əsasən o professorlar, bilirlər ki, Bakı zəngin bir şəhərdir. Xüsusi surətdə də çalışa biləcəklər və müqtədir olacaqlar.

Qara bəy - Müsaidə ediniz.

Sədr - Qara bəy, buyurunuz.

Qara bəy Qarabəyli - Mənim təklifim sui-nəzərə oxşayır. Məsələ o nəzərlə düşünülür ki, guya buraya gələcək professorlar yalnız qazanc üçün gəlirlər. Öylə olmasa əsasən onlara professor dənilir, alim dənilməz. Biz deməyirik ki, onlar yalnız darülfünunda alçaqları para ilə kifayət edib xüsusi surətdə çalışmasınlar. Ayrı bir praktika görmüş doktor bununla iktifa etməz. Fəqət fakültədə çalışmaq əməliyyatla məşğul olmaq, yeni ayrı bir praktika yaradarkən o da pək əhəmiyyətlidir. Biz bu cəhətləri düşünərək müəyyən bir paranın verilməsinin tərəfdarı olduq. Yoxsa doktorların praktikası budur ki, siz nə qədər para versəniz onu qəbul etməyəcəkdir. Mütləqa ayda iyirmi, otuz min manat qazanmaq istəyəcəkdir. Ümumiyyətlə tibb fakültələrində doktorlara müəyyən miqdarda pul verilir. Doktor həm orada xidmət edir, həm də xüsusi vəzifələrlə məşğul olur. Yalnız darülfünunda praktikalar yaparaq o məvacibini alacaq, doktor, yaxud professorlara səkkiz min manatın verilməsi azdır. Daha çox vermək lazımdır.

Sədr - Vanseviç.

Vanseviç - Rusca.

Sədr - Daha danışan yoxdur. Söz məruzəçinindir.

Mehdi bəy - İzin veriniz komisyona tərəfindən 8-ci maddəyə olan əlavəni oxuyum. (Oxuyur).

Sədr - 8-ci maddəyə daha əlavə olmadığından səsə qoyuram. Danışmaq istəyirsiniz? Buyurunuz.

Əhməd Cövdət - Demək ki, təxsisat heç bir etiraz olmadı. Yalnız bu professorların maaşı haqqında Qara bəy cənablarının bir neçə sözü oldu. Ona da Vanseviç ilə nazir cənabları cavab verdilər. Burada bir professorlar var, bir də həkimlər var; 22 həkim var, 27 də assistent həkimlər var. 3 baş həkim olacaq, onların hərəsi ayda üç min manat alacaq. O, 3 min manat böyük pul deyil. Baş həkimlər ayda 4 min manat alacaqlar. Professorlar isə iki dəfə artıq, yəni ayda səkkiz min manat alacaqlar ki, professor üçün bu çox deyil. Maliyyə-büdcə komisyonusunda buna etiraz edən olmadı. Çünki professorlar alim və ixtisas sahibi olmalıdır. Bu professorlardan bəzilərinin xüsusi praktikalardan mədaxili olacaq. Bu da ən ziyadə mənəvi cəhətə aiddir. Onun üçün 8 min manat çox deyildir. Ən ziyadə sizin nəzəri-diqqətinizi buraya cəlb edirəm ki, professorların çoxu Bakıdan deyil, onları xaricdən dəvət edəcəyik. Əgər onlara dörd min manat versəniz, onların buraya gəlməsi çətinidir. Buna görə həmin nöqtəyi-nəzər ki, Qarabəyov tərəfindən verilmişdir, doğru deyildir. Professorların hangisi praktika ilə məşğul olacağını nəzərə almamalıdır. Xüsusən Parlaman üzvləri üçün də böylə bir şey qəbul etməliyik. Ona görə bu qərarı bir də professorlar haqqında verməliyik və 8-ci maddəni qəbul etməliyik.

Sədr - Varid olan təklifi oxuyunuz.

Əhməd Cövdət - Qara bəyin təklifini oxuyur:

"Metsnin doktorlarının və professorlarının digər professorlardan maaşı 3 kərə əskik olsun".

Əhməd bəy Pepinov - Bir təklif verildəndə gərək müəyyən surətdə göstərilsin. Bu cür qeyri müəyyən olan təkliflər Parlaman tərəfindən qəbul olunmaz və qaldı ki, Parlaman tərəfindən də böylə təkliflər olursa, onlar da gərək məqsədlərini müəyyən etsinlər.

Sədr - Təklif bərəsində daha danışan yoxdur. Bəlkə Qara bəy özü danışır?

Qara bəy - Burada qeyri-müəyyən bir təklif yoxdur. Smetada deyilir ki, praktika edənlər ilə etməyənlər bir məvacib alırlar. Biz deyirik ki, bunları bir səmtə qoymaq olmaz. Orada öylə professorlar var ki, daima iş üstündə olmalıdırlar. Praktika edən professorlar ilə həmişə darülfünunda çalışan professorlara bir maaş vermək olmaz. Həmişə çalışanlara 8 min verdikdə praktikantlara 4 min manat verilməlidir.

Sədr - Qara bəyin təklifini kim qəbul edirsə, əlini qaldırsın? Kim buna bərəksdir, əlini qaldırsın. Səs verməyənlər. Lehinə 9, əleyhinə 29, səs verməyənlər 4. Burada qəbul olmur. İndi layihənin 8-ci maddəsini səsə qoyuram. Kim tərəfdar isə, Rica edirəm əlini qaldırsın. Kim bərəksdir? Kim səs verməyibdir? Lehinə 33, əleyhinə yoxdur. Səs verməyən 10. 8-ci maddə qəbul olur.

Mehdi bəy - 9-cu maddəni oxuyur.

Sədr - Qarayev.

Qarayev - Özünü gözəl məlumdur ki, ədədi məktəb vaxtında hər kəs ki, rus dilini mükəmməl bilməyirdi, tələbə olmazdı. Bu da çar hökumətinin istibdadı. İndi, yenə də bu baş tutmuşdur. Ona görə də tələbələr rus dili bilmədiklərindən ədədinin 6-cı sinifindən çıxıb müəllim olurdular. Məsələn, mənəmlə oxuyan yoldaşlardan ancaq beşi məktəbi bitirmişdir. Bir də ədədi məktəbi bitirənlər hamısı varlılar idi. Çünki qıraqda müəllim tutub təhsil edirdilər və lazım olduqda müəllimlərə rüşvət verib məktəbi bitirirdilər. Amma fəqirlər rus dilini öyrənə bilməyib məktəbdən çıxmağa məcbur olurdu. Əgər indi biz qəbul etsək ki, darülfünuna ancaq tələbələr daxil ola bilər, onda biz qeyrilərinin üzünə darülfünun qapılarını bağlamış oluruq. Üzünə bağlı olmaz. Gərək orada iştirak eylesin. O müəllimlər ki, qüvvəsi var oxuya bilər, getsin oxusun. Təklif edirəm ki, könüllü tələbələr ki, olacaq onlar oxusunlar. Ola bilər ki, ədədini qurtarıb, ya darülmüəllimin qurtarıb, ya qurtarmayıb, ancaq istedadı və qüvvəsi

var. Gərək könüllü formasında qəbul olunsun ki, gedib oxusun. Bir də darülfünun gərək məccanı olsun hər kəs oxusun.

Sədr - Daha danışan yoxdur bu barədə. Söz Rza bəy Ağabəyovundur.

Ağabəyov ("Müsavət") - Təklif olundu ki, universitetə əlində ədədi məktəblərin attestatı olmayanların da daxil olmağa ixtiyarı olsun. Dəlildə budur ki, öylə ittifaqlar olub ki, bəziləri məktəbi qurtarmayıb, ona görə ki, rus dili bilməyiblər. 4-cü, 5-ci, 6-cı sinifdən çıxıblar. Demək istəyirəm ki, böylə şeylər olur. Doğrudan da aramızda bəy sinifi deyirdilər.

Onların çıxmasına səbəb bir tək rus dili bilmək deyildir. Onlarda nə qədər cürət, nə qədər mətanət, nə də səyi bilik var idi. Bilmirdilər, çıxırdılar. Natiqin məntiqi isə belədir ki, gərək bu cür adamları qoyaq darülfünunda iştirak eyləsin. Nəzərlərinizi ona cəlb edirəm ki, bu darülfünun ki açılır, bu darülfünun özü çətin və pis bir halda açılır. Gələn professorlar neyə olacaq. Yaxşımı olacaq, pismi olacaq bu böyük məsələdir. Buna ümidimiz azdır. Əgər professor yaxşı olmasa, yarımçıq tələbələr də gəlsə oradan çıxanlar nə olacaq. Təbibmi olacaq ya nə olacaq. Darülfünuna gələnlərin əlində kağızları olmalıdır. Yoxsa hər kəs 3 sinif qurtarıbsa ora buraxsanız onda narodna universitet açın, hər kəs həlsin oxusun.

Sədr - Natiqlər var. Təkrar rica edirəm danışmayasınız.

Səslər - Tənəffüs edin.

Sədr - Tənəffüs olacaq. Sonra olacaq. Söz Əhməd Cövdətidir.

Əhməd Cövdət - Mən Ağabəyov cənablarının danışığına razı ola bilmərəm. Doğrudur, bizim məktəblərdə bir çoxları istedadlı olmadığından çıxardılar. Lakin bütün tələbələrə darülmüəlliminin axırıncı sinfindən çıxanların hamısına istedadsız demək olmaz. O yoldaşlar ki, çıxıblar, öylələri vardır ki, özünün istedadsızlığından deyil, ailəsi səbəbi, ya başqa təsadüfi səbəblərdən dolayı çıxmışlar. Madam ki, darülfünun öylə vaxtda açılır ki, tələbəmiz az, ehtiyacımız çox, qeyri darülfünunlar açılarda bir təshilat olursa, eybi yoxdur. Tələbələrdən ötəri bu təshilat xeyir verir. O şəxslər ki, gimnaziyanın 6-cı klasından, 7-ci klasından çıxıb, ya darülmüəllimindən çıxıb, onları məcbur eləmək olar ki, onlar o vaxta qədər orta məktəb proqramından imtahan versinlər. Böylə bir qeyd qoyarsaq yaxşı olar. Biz tüzəmnilər xüsusən bitirəmirilər və rus dilindən axsıyırlar. Əgər universitetin qapısını qurtarmamış tələbələrdən ötəri açarsaq tələbə çox olar, həm hökumət, həm xalq mənfəət görər.

Sədr - Söz Qara bəy Qarabəylinindir.

Qarabəyli - Bu ustav başdan ayağa görünür haman o qanuna tabedir ki, indiyə [qədər] əhalinin böyük dairəsinin üzünə darülfünun qapısını bağlıyırdı. Çünki indiyə qədər edadını qurtarmayanlar darülfünuna buraxılmırdılar. Qıraqda öylə adamlar qalır ki, öz istedadı ilə şəhadətnamə sahiblərindən daha artıq darülfünuna girməyə layiq idilər. İndi ki, darülfünun açıyıq keçmiş istibdad qanunları kimi deyil darülfünun qapısı gərək o adamların üzünə açıq olsun ki özündə istedad olduğunu bilir və orada dərsləri oxuyub anlayacağıam və müəllimləri özümü götürüb xidmət edə biləsəyəm deyir. Böylə adamlar çoxdur. Gimnaziya da bir az latın dili nəyə lazım? Öyrənib girə bilərsə, gimnaziya da oxumayıb özünü hazırlayan və layiq adamlar ki, darülfünundan artıq müəssisədə oxuya bilər, nədən onların üzünə darülfünunu bağlayaq? Bir kiçik imtahan qoymaq olar ki, bir para hazırlıqdan sonra latın dili və qeyriləri bir-iki aya öyrənir. Bu böylə qəbul olunsun. Bu maddəni böylə dəyişmək lazımdır. Bu adamlar tazə qayda ilə darülfünuna qəbul edilsinlər. Orada ki, elmləri eyisə öyrəndikdən sonra kəndiləri üçün götürükdən sonra faydalı adamlar ola bilərlər. Burada böylə bir təshih lazımdır. Tainki köhnə maddəyə oxşamasın. Böylə olsa darülfünunda oxumağa çox adamlar tapılar. Müsəlmanlar arasında oxumuşlar vardır. Daxil olmaq istəyənləri qəbul edin. Təshih indi yazıb verəcəyəm.

Sədr - Söz parlaman üzvü Malxazyanındır.

Malxazyan - (Rusca).

Sədr - Rica edirəm danışmayasınız. Bu xüsusda danışmaq istəyənlər Mehdi bəy Hacınski, Ağabəyov, Qarayev, Əhməd bəy. Mən təklif edirəm ki, bu məsələ Malxazovun dediyi kimi götürülsün, yoxsa götürülməyib qalsın. İndi Malxazyanın təklifini səsə qoyuram. Darülfünuna könüllü davam davam edəcəkləri haqqında Malxazyanın fikrini qəbul edənlər Rica edirəm əllərini qaldırsın. Kim əleyhinədir? (Əllər qalxır). 29 lehinə, 11 əleyhinə, səs verməyən yoxdur. Əksəriyyətlə bu təklif qəbul olunur.

Əhməd Pepinov - Müsəidə edərmişiniz.

Sədr - Əhməd bəy, buyurunuz.

Əhməd bəy Pepinov - Bu saat Sədr cənabları Malxazyan əfəndinin təklifini səsə qoydular ki bu maddə götürülsün, yoxsa qəbul edilsin. Mən Rica edirəm ki, bu qərarların əleyhinə, lehinə danışmaq istəyənlər var, söz verilsin.

Sədr - Şu şəkildə danışan olmadığından, doqquzuncu maddəni səsə qoyuram.

Əhməd bəy Pepinov - Mən danışacağıam, müsəidə ediniz.

Sədr - Əsasən, məsələ barəsində danışıılır. Mən lehinə, əleyhinə danışığı səsə qoydum. Yalnız Malxazyan cənablarının təklifini səsə qoyuram.

Əhməd bəy Pepinov - Madam ki, hal-hazirə nəzərə alınır, o surətlə darülfünun təşkil edilir, o halda meyilləri olub da edadi təhsilini bir takım səbəblər dolayı ikmal edəmiyənlərin də götürülməsi tərəfdarıyam. Rica edirəm ki, məsələyə yenidən baxılsın.

Sədr - Əhməd bəyin nitqindən sonra məsələni mən dübarə səsə qoyuram. Əvvəla Malxazyan cənablarının təklifini səsə qoyuram. Kim tərəfdardır, Rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir, kim səs verməyir? Lehinə 28, əleyhinə 10, səs verməyən 1. Əksəriyyət rəy ilə təklif qəbul edilir. Doqquzuncu maddəni səsə qoyuram. Əlavə və qeydlə bərabər, kim səs verməyir, kim tərəfdardır? Lehinə 30, əleyhinə 9, əleyhinə kim səs verməyən 4. Maddə əksəriyyət rəy ilə qəbul edilir.

Tənəffüsdən sonra

Sədr - Məclis açılır. 10-cu maddəni oxumağa şüru olunur. Mehdi bəy - Oxuyur.

Sədr - Bu barədə danışan varsa... Yoxdur səsə qoyuram. Onuncu maddəyə kim tərəfdardır, əlini qaldırsın. Kim bərəksdir? Səs verməyənlər kimdir? Bəs onda iştirak etməyən çoxdur. Onuncu maddəni yenə səsə qoyuram hər kim tərəfdardır əlini qaldırsın. Kim bərəksdir? Səs verməyənlər kimdir? Lehinə 32, əleyhinə yoxdur, səs verməyən 5. Keçir.

Səslər - Kvorum yoxdur.

Sədr - Var... Onda düz çıxmır ki, səs verməyənlər 5, bərəks yoxdur. Ona görə üçüncü dəfə səsə qoyuram. Hər kəs maddənin keçməsinə tərəfdardır, ayağa qalxsın. 38. Əyləşiniz. Kim buna bərəksdir, ayağa qalxsın, yoxdur. Kim səs verməyib, ayağa qalxsın. 5. Lehinə 38, bərəks yoxdur, səs verməyən 5. səs çoxluğu ilə bu maddə keçir.

Mehdi bəy - 11-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Abdulla Əfəndiyev.

Abdulla bəy - Doğrudur, xidmətçilərimizə yanvarın birindən əlavə vermişik. Çünki onlar xidmətdə olublar. Bunlar isə Hənuz xidmətdə olmayıblar. Bunun üçün qanunu indi qəbul edib maaşlarını əvvəldən təyin etmək doğru deyildir. Qanun qəbuldan sonra hökm şəklini ala bilər. Buna görə qanunun özündən qabaq heç bir şeyi qəbul edə bilmərəm. Əgər başqa xərclər varsa onu ayrı surətdə qəbul edərik. Buna görə təklif edirik ki, maaşlar sentyabrın birindən qəbul edilsin.

Sədr - Söz məarif naziri Rəşid bəy Kaplanovundur.

Rəşid bəy Kaplanov - Burada bir sui-təfhim hasil olub. Müəllimlər təmmuzun birindən maaş almalıdırlar, deməyirik, bəlkə tədris ili təmmuzun birindən başlanacaqdır deyirik. Müəllimlərin maaşı isə təyin günündən etibar kəsb edəcəkdir.

Mehdi bəy - Əsasən biz təmmuzun əvvəlindən hesab olunmaq tərəfdarıyam.

Sədr - 11-ci maddəni səsə qoyuram. Kim tərəfdardır?

Səslər - Axır təklif var idi.

Sədr - Olsa idi, yazılıb verilər idi.

Abdulla Əfəndizadə (yerindən) - Müsəidə veriniz yazıb verim.

Sədr - Burada "Əhrar" fraksiyası tərəfindən təklif var ki, 11-ci maddə də iyulun biri [ilə yox] sentyabrın biri ilə tədbil edilsin. Bunu mən səsə qoyuram, hər kəs bu Abdulla bəyin təklifinin tərəfdarıdır əlini qaldırsın. Kim bərəksdir, kim səs verməyib, hamı iştirak etməyir. Kim təklifin tərəfdarıdır, əlini qaldırsın. Kim bərəksdir, kim səs verməyibdir? Ləhinə, 29, əleyhinə 4, səs verməyənlər 9. Əksəriyyət ilə qəbul olunur.

Mehdi bəy - 11-ci maddəni təkrarən oxuyur.

Sədr - 11-ci maddəni təshihə ilə səsə qoyuram. Hər kəs tərəfdardır, əlini qaldırsın. Kim bərəksdir. Kim səs verməyib. Lehinə 39, əleyhinə yox, səs verməyən 5. Əksəriyyət ara ilə qəbul olunur.

Mehdi bəy - 12-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Danışan var? Yoxdur. 12-ci maddəni səsə qoyuram.

Mustafa bəy Mahmudov - 12-ci maddə darülfünunun ustavını qəbul etmək bərəsindədir. O ustavı müzakirə etməmiş və baxmamış bu maddəni qəbul etmək mümkün deyil. Biz təklif edirik ki, bu müzakirə burada bitsin və qalsın gələn iclasa.

Sədr - Məsələ o deyil ki ustav təsdiq olunsun ya olmasın. Əmma 12-ci maddədə deyilir ki, ustav gərək olsun. Malxazyan - (Rusca).

Sədr - Bu təklifin səsə qoyulması qalsın ustava baxıldıqdan sonraya. Bununla ixtifa edib layihənin 3-cü qıraəti 13-cü maddə ilə qalsın gələn səfərə.

Mehdi bəy Hacımski - Müsəidə veriniz. Sədr - Buyur.

Mehdi bəy Hacımski - Mən deyərdim ki, 13-cü maddəni 12-ci ilə əvəz edib oxuyaq. 12-ci, 13-cü maddə olsun, qalsın sonraya. Səslər - Böylə olmaz. Olmaz.

Sədr - sonraya qalmamasını səsə qoyuram. Kim sonraya qalmaması tərəfdarıdır əlini qaldırsın. (Əllər qalxır). Əksəriyyət ilə qəbul edilir. Oxuyunuz maddəni.

Katib - 13-cü maddəni 12-ci əvəzi olaraq oxuyur.

Sədr - Bu barədə danışan kimdir? Söz Əhməd Cövdətidir.

Əhməd Cövdət - Bu da ustava aid məsələdir ki, darülfünuna tələbə nə cür qəbul olacaq. Müdərrişlər necə olacaq. Ona görə bu maddəyə baxılmasın, qalsın gələn səfərə. Ustav ilə bir yerdə baxılsın. 12-ci maddədən o tərəfə qalsın.

Sədr - Təklif var ki, bu maddə də qalsın gələn səfərə. Ustav ilə bir yerdə baxılsın. Kim tərəfdardır, əlini qaldırsın. (Əllər qalxır). Əksəriyyət əvsat ilə keçir. 12-ci, 13-cü maddə ustav qurtarandan sonraya qalır. İkinci qiraəti qurtarıb, 3-cü qiraəti qalır.

Səslər -2-ci qiraəti qurtarmayıb.

Sədr - Ustav oxunmasına nə deyirsiniz. Ustav və oxunması qurtarandan sonraya qalır. İkinci qurtarıb, 3-cü qiraəti qalır.

Sədr - Qalır gələn səfərə. Növbədəki bank məsələsi var. İki dəfədir ki, vaxtımız universitetə sərf olunur, bank məsələsi qalır. İstərdim ki, bank məsələsinin ikinci qiraətinə iqdam edək.

Səslər - Qalsın, qalsın, saat 4-dən işləyir.

Sədr - Məbuslardan bir neçəsi tərəfindən təklif olunur ki, vaxt keçdiyindən məslis qapansın.

Səslər - səsə qoyun qapansın.

Sədr - Bu təklifi səsə qoyuram. Səsə qoymadan əvvəl bəli, bəli, nakaz belədir. Bərəksinə danışan varsa, buyursun.

Mehdi bəy Hacınski - Mən əleyhinə danışmaq istəyirəm. Sədr - Buyurunuz.

Mehdi bəy Hacınski - Mən bu təklifin əleyhinəyəm. Həftədə iki dəfə iclas olur. Saat 10-na təyin olunur, saat 12-də iclasa başlayırıq. Keçən dəfə bank məsələsi qaldı. Nəzarətdən nümayəndələr gəlib bu məsələni gözləyirlər. Bank məsələsi mühüm bir məsələdir. Ona görə mən bu təklifin əleyhinəyəm. İclas qapanmasın. Məruzəçini dinləyiniz, sonra ikinci qiraətə keçək.

Sədr - Məclisi qapamaq məsələsini müzakirəyə qoyuram. Hər kəs məclisin qapanmasına tərəfdardır isə əlin qaldırsın. (Əllər qalxır). Hər kim bərəksdir, əlin qaldırsın. (Əllər qalxır). Kim səs verməyib? (Əllər qalxır). Neçə adam var?

Səslər - Kvorum yoxdur.

Sədr - Kvorum var. Ancaq səsə iştirak etməirlər. Dübarə səsə qoyuram. Özünüz tələsirsiniz. İştirak da ələmirsiniz. İştirak ediniz, qurtarsın. Hər kəs tərəfdardır ki, məclis qapansın, ayağa qalxsın. (Qalxırlar). Kim bərəksdir, ayağa qalxsın. (Qalxırlar). Tərəfdar 32, 7 səs əleyhinə, ikisi səs verməyib. Səsin çoxluğu ilə keçir. Ancaq hələ məclis qapanmır. Bir kağız var, elan olunacaq. Ona qulaq asın. (Katibə). Oxuyunuz.

Katib - Erməni fraksiyonu tərəfindən gələn rusca kağızı oxuyur.

Sədr - Bu kağız elan olunur. Gələn dəfə ruznaməyi müzakirətdə olacaqdır. Müsəidə veriniz qalsın.

Məmməd Əmin (yerindən) - Müsəidə veriniz.

Sədr - Buyurunuz.

Məmməd Əmin - Bilirsiniz mən mahiyyət etibarilə bunun əleyhinə çıxmadım. Şəkil etibarilə deyərdim ki, ümumən rəyə qoyulur. Məsələ odur ki, komiyaonlar nakaz üzrə intixab edilir. Bir fraksiyondan bir nümayəndə çıxmışsa o parlaman intixab edir. İstefa verən bəyanat verər. Bir fraksiyanın ki nümayəndəsi bir komiyaondan getmiş, deyər ki, yerinə başqa adam verirəm, mənən düz olursan da şəkil etibarilə olmaz.

Sədr - Bu barədə daha danışan yoxdur. Onda məsələ qalır gələn səfərə.

Səslər - Qalsın gələn səfərə, namizəd qoyarıq.

Sədr - Hələ məclis qapanmayıb. İntixab qaydasilə baxılacaq. Qalır gələn səfərə. Bir məsələ də var. Sosialistlər hökumətə bir sual vermişlər. Bu günkü proqramda da var idi. Ancaq kanselyariyadan məlum oldu ki, hökumətə xəbər verilməmişdir. Ona görə bu gün müzakirə olmayacaq. Qalır gələn səfərə. Məslis qapanır.

İclas saat 3-10 dəqiqədə qapanır.

Arxiv, f. 895, siy. 1, iş 135. vər. 1-30.

Altmış doqquzuncu iclas

28 avqust 1919-cu il

Sədr - Sultan Məcid Qənizadə. Katib - Əhməd Cövdət. İclas saat 12-də açılır.

Sədr - Məclisi-Məbusan açılır. Müzakireyi-yomiyyə oxunacaq, qulaq asınız.

Katib - (oxuyur). Bugünkü ruznameyi-müzakirat böylədir: 1 — Azərbaycan hökumət bankı təşkili haqqında qanun layihəsi; 2 — Azərbaycan hökumət darülfünunu təşkili haqqında qanun layihəsi. 2-ci qıraət. Məruzəçi - M. B. Hacinski; 3 — Əcnəbi məmləkətlərinə 100 nəfər tələbələrin hökumət xərci ilə göndərilməsi haqqında. Məruzəçi - Pepinov; 4 — Xalq kitabxanaları üçün kitab alınmaqdan ötəri bir milyon manat buraxılması haqqında. Məruzəçi - Peninov; 5 — Sosialistlər fraksiyasının hökumətə sualı; 6 — spirt məhsulatından alınan aksiz vergisi miqdarlarının təzyidi haqqında. Məruzəçi - Ağabəyov; 7 — Tövcü vergisinin artırılması ilə bərabər torpaq, gəlir və məxaric smetasının və torpaq vergisi miqdarlarının təmddi haqqında. Məruzəçi - Ağabəyov; 8 — Ümumi əyləncəxana və tamaşaxana yerlərindən alınan müvəqqəti vergi, "naloq"un hökumət məbəliğ müstəfzəsinə idxalı haqqında. Məruzəçi - Ağabəyov; 9 — Həmin sənə üçün İrəvan ümuri-xeyriyyə naziri vəkilinin maaşı və onun idarəsi məsarifatı üçün məzkur nazirə 177000 manat kredit açılması haqqında. Məruzəçi - Ağabəyov; 10 — Şəhadətnaməsiz olan içki ticarətindən alınan cərimələrin qüvvələnməyi haqqında. Məruzəçi - M. B. Hacinski; 11 — Azərbaycan Cümhuriyyəti ümuri-xeyriyyə nəzarətinin ştat siyahısı və maaşlarının təzyidi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Vəkilov Mustafa; 12 — Bakı Xəzinə Palatası müdir müavinliyi vəzifəsinin ləğvi haqqında. Məruzəçi - Muxtar Əfəndizadə; 13 — Tağma rüsumatı qanunnaməsinin bəzi maddələrinin təbdili və rüsum miqdarlarının təzyidi haqqında. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 14 — Nəşr elan haqqında; 15 — Fabrika inspeksiyasına dair qəvaidin təbdili haqqında; 16 — Maliyyə şurası haqqında; 17 — Topraq məsələsi. Məruzəçi - Ağamalov; 18 — Məhkəməyi-hərbiyyə qanununun 10-cu maddəsinin təgyiri haqqında - M. B. Hacinski; 19 — Azərbaycan ilə Ermənistan arasında bağlanmış ticari müahidənamə; 20 — Azərbaycandan xaricə çıxarılan spirt içkilərindən üzüm şərabı və pivə istisnadır. Alınan gömrük vergisinin miqdarları haqqında. Məruzəçi - Əmircanov; 21 — Balıq və balıq məhsulu ixracı vergisinin təbdili haqqında. Məruzəçi—Əmircanov; 22 — Maliyyə nəzarəti idarəsi cümbündə qeyri hissə əşya vergilərinin "Naqladnoy sbor" və inhisar şəbəsi təsisi haqqında. Məruzəçi - Əmircanov; 23 — Vergi müdiriyyətləri hissələrindən qarışı tutulması üçün sənəvi əlavə olaraq 70200 rüblə təshih edilməsi haqqında. Məruzəçi - Əmircanov; Daxil olmuş kağızlar: o cümlədən: a) Azərbaycan cümhuriyyətində ərazi təşkilatları təsisi haqqında qanun layihəsi; b) 23 iyulda qəbul edilmiş qanunun mərkəzi dəniz tibbiyyə stasyonu məmurlarına iadə olunması haqqında; v) Şuşa şəhərində müftə olaraq bir hökumət xəstəxanası güşadi.

Bunlardan Azərbaycan Cümhuriyyətində ərazi təşkilatları təsisi haqqında olan qanun layihəsi verilir: Ləvayehi qanuniyyə komisiyonuna. 23 iyulda qəbul edilmiş qanunun mərkəzi dəniz tibbiyyə stasyonu məmurlarına idarə olunması haqqında olan qanunda ləvayehi-qanuniyyə verilir. Şuşa şəhərində müftə olaraq bir hökumət xəstəxanası güşadi haqqında olan qanun layihəsi də verilir ləvayehi-qanuniyyə komisiyonuna.

Sədr - Əvvəlinci məsələ Azərbaycan hökumət bankı təşkili haqqında qanun layihəsinin ikinci qıraəti. Məruzəçi Ağabəyov.

Katib - (Layihəni oxuyur).

Sədr - Bu barədə danışan varsa buyursun. Danışan yoxdur. Ona görə səsə qoyuram. Hər kəs bu əvvəlinci maddə tərəfdarıdırsa, əlini qaldırsın. (Əllər qalxır). Kim əleyhinədir? Kim səs verməyib? (Əllər qalxır). 35 səs ilə keçir. Altısı səs verməyib. 35 tərəfdardır. Əleyhinə yoxdur.

Katib (Bayram Niyazi əfəndi) - İkinci maddəni oxuyur.

Sədr - Danışan varmı, səsə qoyuram. Kim maddənin tərəfdarıdır, Rica edirəm əlini qaldırsın. Maddə müttəhidin rəyi qəbul edilir.

Əhməd bəy Pepinov - Müsaiədə ediniz.

Sədr - Əhməd bəy, buyurunuz.

Əhməd Cövdət - Keçən iclasların birində qət olundu ki, banka aid olan layihəyi-qanuniyyə maddəbəmmaddə oxunmadan əvvəl maliyyə naziri tərəfindən izahat verilsin. Halbuki izahat verilməmişdir. Biz rica edərdik əvvəla izahat verilsin, sonra maddəbəmmaddə oxunsun.

Sədr - Etiraz yoxdur ki, söz maliyyə nazirindir.

Maliyyə naziri Əliağa Həsənov - Dövlət bankı barəsində olmuş və olacaq bil-cümlə etirazlara cavab verməyə hazırım. Əvvəla, etiraz böylə olur ki, açılacaq bankın qıraq sözləri var. Naməlum əhvalatları, intriqaları var. Halbuki, bu xüsusda qaranlıq və qapalı bir şey yoxdur. Bank təşkili xüsusunda qəbul etdiyimiz nizamnamə sənədlərdən biri böyük Rusiya daxilindəki, banklarda işlənen nizamnamələrdən alınmışdır. Biz bunu qəbul edirik.

Bank bir müəssisədir ki, onda qaranlıq olmaz, doğrudur, ticarət işlərində bir çox təsadüfi ziyanlar olur. Fəqət, bu məsələlər banklara məxsus deyildir. Şimdiyə qədər Rusiyada minlərcə bank olduğu halda böylə bir şey olmamışdır. Ya xüsusi bizim açmaq istədiyimiz bank hökumət bankıdır ki, böylə intriçalara qətiyyənlə meydan verilməz. Bəli, xüsusi banklarda münafıqlar ola bilər və yəni bizim açdığımız banka şəxsi bir mənfəət üçün deyil ümum cəmətə xeyir və mənfəəti üçün açılır. Cəmətimizin əksəriyyəti demokratiya sinfinə mənsubdur. Dövlətli qismləri azdır və bir iki prosentdən artıq deyildir. Bu bank ən ziyadə demokratiya əsasları üzərinə qurulan və demokratiyanın mənfəətdar olması üçün açılır. Bankdan ehtiyacı olan kimsələr istifadə edəcək və dövlətlilər heç bir şey qazanmayacaqlar. Və yenə hökumət bankının açılması ilə digər banklarda zühur edə bilmək, olan fənalıqların onunu alıb, adətən kontrol vəzifəsini ifa edə biləcəkdir. Və yenə bankın açılması ilə də prosent miqdarı azalacaqdır. Pək böyük sui-istemallara meydan verən yüzdə 10, 12 prosent alan mənfəətdarların da işləri olmayacaq. İntriqaları pozulacaq. Və, əlhasil bankda dövlətlilərdən ziyadə cəməət istifadə edəcəkdir.

Bir millət və dövlətin tərəqqi və təalisi isə maliyyə işlərini yola qoymasına bakayız. Əgər maliyyə işlərimizi yoluna qoymazsaq, digər hərbi və maarif kimi işlərimiz qabağa getməz, çünki ona bağlıdır. Binaən-ileyh biz əvvəla maliyyə işlərimizi layiqlə aparmamız lazımdır. Və yenə mühüm olan məsələ ərzaq məsələsidir. Bunu ucuzlatmaq və ərzağı cəm etmək, hazır etmək lazımdır. Əgər bu ərzaq işləri möhtəkiirlərin əlində qalarsa millətin fəqir sinfinin işi pisləşəcək hökumətin işləri xarab olacaqdır. Pək çox şəxslər vardır ki, mallarını gizlədib bir az sonra çox baha fiyəətə satırlar. Hərgah böylə bir bank olsa ki, o biri banklara nəzarət eylesin, o banklar o cür malları cəm edib, saxlaya bilməz və onlar ki, onlar gərək cəməətin ehtiyacına sərf olunsun. İndi sizə məlumdur ki, banklar keçmiş vıkladları, vermirlər. Halbuki, onlarda lazım olan qədər pul var. O pul ilə onlar, əz borclarını verməyib gələn mallara girov verirlər. Bununla da malları ucuz satmayıb tacirlər banklara qoyurlar, sonra xırda-xırda çıxarıb satırlar. Banklar bu kimi işlər ilə məşğul olub xalqın borcunu vermirlər. Deyirlər ki, bu köhnə əhvalatdır. Xalqı cürbəcür dolaşığı işlərə salırlar. Amma bu dövlət əlində olsa, onun əvvəlinci borcu olacaq, köhnə borcları versin. Hansılar ki, cəməət onları — banklara qoyub, özləri üçün zəxirə etmişlərdi. Əlbətki bunlar da birdən verilməyib, tədrislə veriləcəkdir. Demək bu bankın hər cəhətdən faydası aşkardır. Sabiqdə bankların üstündə rus dövlət bankının Bakı şöbəsi dururdu. İndi bu bankın lüzumu daha artıqdır. Halbuki, bu bank da öz mənasını və əhəmiyyətini itiribdir. Sizə məlumdur ki, indi öylə bir bank yoxdur ümumi bankları idarə etsin. Hazırda bu işi görsək öylə bir müəssisə yoxdur. Bizim açacağımız bank isə bu vəzifəni görəcək.

Sonra bu bankın keçmiş dövlət bankilə rabitəsindən bəhs etmişdilər. Bunu sizə ərz etməliyəm ki, bu bankın köhnə bank ilə əlaqəsi yoxdur və olmayacaqdır. O bir bankdır, qalib öz yerində. Borcu var, yoxdur işimiz deyil. Bu bank isə yeni əsas üzrə sizə təqdim edilən nizamnaməyə müvafiq bir surətdə açılacaq. Bu bankın əsas sərmayəsi əlli milyon manat olacaq. İyirmi milyon manat da ehtiyac sərmayəsidir. Köhnə bankın nə borcunu öhdəsinə götürəcək, nə də onun alacağından mənfəət-bərdar olacaqdır. Böylə ki, bu bankın köhnə banklar ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Bir də buyurdular ki, sberqatelni kassa var. O barədə danışıdılar. Bunlar da iki qismdir. Birisi burada sentralni sberqatelni kassalardır. Onlar kaznaçeystvalardadır. On iki kaznaçeystvoda on iki mərkəzi kassamız vardır. 2-ci qism posta idarələrindədir. Onlar da 35 dənədir. Hökumətin iznilə bunları açmışıq və təcili olduğundan işə başlamışlar. Bu barədə təzə nizamnamə yazılıb məclisə pişnihad olub. Köhnə kassaların ki, borcları 12 milyon idi, onları da qəbul etmişik. Hər nə qədər bizim keçmiş kassalar ilə əlaqəmiz yoxsa da işin yaxşı keçməsi üçün bu 12 milyon borcu qəbul etmişik. Zahirdə 12 milyondur. Güman var ki, bu pulun yarsını almasınlar. Mərkəzi kassaların borcu isə əlli milyondur. Hökumət bankı onları açsın. Lakin o zaman Tomson qosudarstvenni bankı açanda elan etmişdi ki, mərkəzi kassalar açılacaq, sonra dəfəət ilə bizə təklif etdilər ki, onları açaq. Biz isə cavabında deyirdik ki, hərgah mərkəzi kassaları açmaqla əlli milyon zərər edəcəyiksə də bank əlimizdə olduğundan fəidəmiz də olacaqdır. O vaxt köhnə borcları da gərək verə idik. Bu borcları verməklə xalq arasında etibar da qazanarıq. Bu mərkəzi kassalar sabiqdə Rusiya dövlət bankı ilə əlaqədar idi. Bizim vəkilimiz bankın bizə verilməsi barəsində ingilislər ilə bir çox danışıqdada oldu. Axır vaxta kimi arada razılıq olmadı. Çünki biz deyirdik bank kimin ixtiyarında olarsa mərkəzi kassaları da o açar. İngilislər mərkəzi kassaları açıb düzəltmək istədilər. Bu barədə adam çağırdılar, qulluqçular tutdular, elanları da var idi. Lakin işlər bir təhər olduğu üçün açmadılar. O ki, qaldı xəzinələr, hökumət müfəttişi və mərkəzi kassalar bank ilə bağlıdır. Bunların hamısı hökumət ixtiyarındadır. Kaznaçeystvoya bağlı olan işlər haqqında kənar adamlar ilə danışmaq olmayırdı. Çünki ingilislər deyirdilər ki, bunlar hamısı sizin əlinizdədir. Bir mərkəz tapılmayırdı ki, köhnə borcları versin. Budur ki, hökumət öz üstünə götürdü. Hərgah lazım olsa kassalar açılınsın və borclar da verilsin. Ayrı məsələ bilmirəm. Bu cəhətə ki, bu qanunun heç bir keçmiş banklar ilə əlaqəsi yoxdur, bu kassaları siz izn versəniz açıyıq. Bu qanunda güzəşt yoxdur və ola da bilməz. Bu banklar vasitəsilə cəməətə böyük xidmət etmiş olacağıq və kəndlərdə mülkü kreditlər açıb, cəməətə müavinət edirik. Sizə məlumdur ki, hasilat vaxtında kənd cəməəti məsərəət çəkirlər və pulsuzluqdan varlılardan yüz, iki yüz, ta hətta mən bilirəm ki, üç yüz faizlə pul alırlar. Bir halda ki, biz dörd faiz alıb, cəməətin dadına çatacağıq, bizim fikrimiz ticarət və yaxud mənfəət deyil, bu çəstni bankirlərin fikridir. Bizim fikrimiz ticarəti yoluna salmaqdır. O səbəbə mən rica edirəm ki, bu maddələri oxuna-oxuna təsdiq edib, bankın tez açılmasına izn verəsiniz. Lakin indi nəzarət edən yoxdur və cəmi banklar başsız və nazirsiz qalıblar. Maliyyə naziri də kabinetdə oturub onlara nəzarət edə bilməz. Bu, o vaxt olar ki, o

bankların canı dövlət bankı əlində olsun və biz də hər günkü işlərini kontrol edək. Bu cəhətsə rica edirəm ki, tezlik ilə bu məsələni bitirəsiniz, çünki ingilislər gedəndə bizlə etilaf əmələ gətiriblər ki, rus bankı öz əsasını itirib adi bank halına gəlmişdir.

Sədr - Nazirin izahatından sonra danışan yoxsa, 3-cü qiraətə şüru edəlim.

Kiçikxanov - 3-cü maddəni oxuyur.

Sədr - Danışan yoxdur. Hər kəs tərəfdar isə, əlini qaldırsın. Kim bərəksdir? Kim səs verməyib? Lehinə 35, əleyhinə 1 səs, səs verməyən 5. Əksəriyyət əsvat ilə keçir.

Kiçikxanov - 4-cü maddəni oxuyur.

Sədr - 4-cü maddəyə etiraz yoxsa səsə qoyuram. Kim tərəfdardır əlini qaldırsın. Kəsətilə keçir.

Kiçikxanov - 5-ci maddəni oxuyur.

Sədr - 5-ci maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxsa, hər kim tərəfdardır, əl qaldırsın. Kim bərəksdir? Kim səs verməyib? Lehinə 32, əleyhinə yoxdur, səs verməyən 7.

Səslər - Kvorum yoxdur.

Sədr - Var. Zalda yoxdurlar. Mən onda bir də səsə qoyuram. Kim tərəfdardır. 5-ci maddəyə əlin qaldırsın. (Əllər qalxır) Kim bərəksdir? Kim səs verməyib? (Əllər qalxır). 35 səs ilə keçir. Bəli, dalını oxuyun.

Katib - (Layihənin 6-cı maddəsini oxuyur).

Sədr - 6-cı maddəni səsə qoyuram. Əgərləri etiraz yoxsa. Kim tərəfdardır əlin qaldırsın. (Əllər qalxır). Əksəriyyət əsvat ilə keçir. 7-ci maddəni oxuyunuz. Katib - Layihənin 7-ci maddəsini oxuyur.

Sədr - 7-ci maddəni səsə qoyuram, əgər etiraz yoxsa. Hər kəs tərəfdardır, əlini qaldırsın. Kəsət əsvat ilə keçir. Dalını oxuyunuz. Katib - 8-ci maddəni oxuyur.

Sədr - 8-ci maddəni səsə qoyuram, etiraz yoxsa, hər kəs tərəfdardır, əlini qaldırsın. Əksəriyyət ilə keçir. Müsaidə ediniz. Burada maddələr çoxdur. 144 maddə var. Hələ səkkizin keçmişik. 132 kərə əl qalxıb düşəcək. Əgər parlaman razı olsa, qruppa-qruppa, fəqərə-fəqərə oxunsun. Nakazda da var. Nakaz yol verir. Bəzi paraları keçsin. Özünüz baxın. Əgərləri bu təklifə etiraz yoxsa, nakaz ilə... (Səslər - "Nakaz üzrə olmaz?") Bəli? Olmaz. Etiraz edən varsa, danışan varsa, buyursun. Əgər olmazsa öz qayəsilə... (Səslər - "Nakaz ilə düz olmaz") Qruppa-qruppa etmək olar. Bəli. Çünki, burada o təzələnilər. (səs - "bab-bab"). Məruzəçi danışsın.

Ağabəyov - Burada sədr cənabları təklif etdi, doğrudan da bu təklif işi bir qədər asanlaşdırır. 144 maddədir. Səsə qoysaq, bu cür getsə bir aya qurtarmaz. Bu işi asanlaşdırır. Bu barədə bizim təcrübəmiz vardır. Məslisi-Məbusan qanun layihəsini də bu cür eylədiniz. Nizamnamə də buna yol verir. Bir bab oxunsun. Bunun maddələri barəsində sonra danışmaq olar. Sonra bir də səsə qoyular. Bu işi asan edər.

Sədr - Məruzəçinin təklifini istəyirəm səsə qoyam. Bab-bab oxunsun. Bir bab oxunur, içində maddələr vardır. Əgər hansı maddəyə etiraz olsa, o vaxt müzakirə olsun, mübahisə olsun. Əgər məruzəçinin təklifinə razı olsanız, bunu səsə qoyuram. Kim tərəfdardırsa, əlin qaldırsın. (Əllər qalxır). Əksəriyyətilə keçir. Bu cür bab-bab oxunacaq. 9-cu babı oxuyunuz.

Katib - Layihənin 9-cu babını oxuyur.

Sədr - Bu layihənin əvvəlinci fəslinin, əvvəlinci babını səsə qoyuram. Hər kim buna tərəfdardır, rica edirəm əllərini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs verməyir? Burada hamısı iştirak etməyir. Rica edirəm, həpsi iştirak etsin. Məclisə rica edirəm danışmayasınız. Dübarə səsə qoyuram əvvəlinci fəslin birinci babına kim tərəfdar isə əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs verməyir? Ləhinə 34, səs verməyən 6, əleyhinə yoxdur. Əksəriyyət rəylə bab keçir. İkinci qismi oxuyunuz.

Katib - 2-ci qismi oxuyur.

Sədr - səsə qoyuram. Əvvəlinci fəslin, ikinci babına kim tərəfdar isə rica edirəm əlini qaldırsın. Əllərinizi endiriniz. Əksəriyyət yoxdur. Kyüster, zəngi vurun.

Sədr -Dübarə səsə qoyuram. Əvvəlinci fəslin ikinci babının kim tərəfdarı isə əllərini, rica edirəm qaldırsın. Müttəhidül rəy qəbul olunur. (Katibə) Məbədini oxuyun.

Katib - Üçüncü babı oxuyur.

Sədr - Əvvəlinci babın 3-cü fəslini səsə qoyuram. Hər kəs tərəfdardırsa əlini qaldırsın. (Əllər qalxır). Kəsətilə-əsvat ilə qəbul olunur. (Katibə) Dalını oxuyunuz.

Katib (Bayram Niyazi) - Oxuyur.

Sədr - 2-ci babın əvvəlinci fəslini səsə qoyuram. Hər kəs tərəfdardır, rica edirəm əlini qaldırsın. (Əllər qalxır). Kəsətilə-əsvat ilə qəbul olunur. (Katibə) Oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 43-cü maddəyə etiraz yoxsa qəbul olunur.

Sultan Məcid (yerindən) - Müsaidə veriniz, bu barədə.

Sədr - Nə buyurursunuz?

Sultan Məcid - Bu maddə barəsində danışmaq istəyirəm.

Sədr - Söz Sultan Məcid Qənizadəninindir.

Sultan Məcid - Bu maddənin cəriməsi böyük olur. Cərimə alınar, cərimədən başqa bir də məhkəmə xərci gəlirlər.

Rzabəy - Onu bilməlidir ki, burada bir maddə var ki, bank Şurası kimdən ibarətdir Komisyonda bu maddə bəhsə səbəb oldu və deyirlər ki, guya bank şurası bürokrat və çinovniklərdən ibarətdir, burada təşkilatlardan nümayəndə yoxdur və lazım bildilər ki, orada olan əzaların sayını artırıb təşkilatlardan oraya əza çağırılsın. Doğrudur, burada deyilir ki, maliyyə naziri istəsə qeyri üzvlər şuraya dəvət edə bilər, lakin bu bağlıdır rəisin xahişinə, istəsə çağırar, istəməsə çağırmaz. Qət olundu ki, bu şuraya bələdiyyədən, Bakıda olacaq zemstvodan və kooperativ cəmiyyətindən birer nümayəndə dəvət olunsun, çünki gərək bu bankın üzvləri öylə adamlardan olsun ki cəmət onlara inansın. Bu məsələ böyləliklə keçdi. Bir də burada 29-cu maddə var ki, onu bir də oxuyum. (Oxuyur). Bu maddə bəhsə səbəb oldu, deyirdilər ki, yenə əksəriyyətin ağzı yumuludur, vaxta ki əksəriyyət qəbul edir, nə istəsə keçər. Amma bu maddə qəbul olsa böylə olur ki, əksəriyyət qəbul edir. Lakin sədr razı olmadığından qəbula keçmir, onda məsələni göndərir maliyyə nazirinə onun qərarı qəbul olunur. Buna əza razı olmadı və bu üç sətiri buradan çıxarmaq istədilər o da budur. (Oxuyur). Fəqət bu əqəliyyətdə qaldı və məsələ burada olduğu kimi keçdi.

Sədr - 2-ci babın 2-ci fəslini cəmi qeydlər ilə səsə qoyuram. Kim tərəfdar isə əl qaldırsın. Səs çoxluğu ilə keçir. Dalısın oxuyunuz.

Katib - (Layihənin 2-ci babını oxuyur.)

Sədr - Çağırınız üzvləri. Qarayev! Getmək olmaz. Dışarıdakiləri də çağırırım. (Kyüsterə) Zəng vurunuz, gəlsinlər. İkinci babın üçüncü fəslini səsə qoyuram. Kim tərəfdardır, əlin qaldırsın. (Əllər qalxır). Əksəriyyət əsvat ilə keçir. (Katibə) Oxuyunuz 3-cü babı.

Katib - Layihənin 3-cü babını oxuyur.

Sədr - Danışan yoxdur? Danışan yox. 3-cü babın birinci fəslini əlavəsilə bərabər səsə qoyuram. Rica edirəm, kim tərəfdar isə, əllərini qaldırsın. Müttəhidül rəy məsələ keçir.

Katib (Bayram Niyazi) - İkinci fəslə oxuyur.

Ağabəyov - Rusca oxuyur. Sədr - Söz danışan varsa, bildirsin. Yoxsa 3-cü babın 2-ci fəslini səsə qoyuram. Tərəfdar olanlar əllərini qaldırsınlar. Əksəriyyət əsvat ilə keçir. 5 dəqiqəlik tənəffüs elan olunur.

Tənəffüsdən sonra

Sədr - Müsəidə ediniz 4-cü babın əvvəlinci fəslə oxunur. Səs - Təklif var idi.

Sədr - O təklif keçib, biz qət etdik ki, fəsil-fəsil oxunsun. Daha sizin təklifə ehtiyac yoxdur.

Kiçikxanov - 4-cü babın əvvəlinci fəslini oxuyur.

Sədr - Burada müsəidə ediniz, Malxazyan tərtibat barəsində.

Malxazyan - (Rusca).

Sədr - Parlaman tərəfindən buna etiraz yoxdur. Qəbul olunur.

Katib - 110-cu maddədən 134-cü maddəyə qədər oxuyur.

Katib (Bayram Niyazi) - Azərbaycan dövlət bankı Nizamnaməsinin 135-ci maddəsindən başlayaraq oxuyur.

Sədr - 4 fəsildən ibarət olan Dördüncü babı səsə qoyuram. Əgər etiraz yoxsa qoyum. hər kəs tərəfdardır əlini qaldırsın. Əksəriyyət ilə keçir. 5-cini oxuyun.

Katib - 5-ci babı oxuyur.

Sədr - 5-ci babın üstündə danışan yoxdur, səsə qoyuram. Hər kəs 5-ci babın keçməsinə tərəfdardır əlini qaldırsın. Əksəriyyət ilə keçir. Bunun üçüncü qiraəti qalacaq gələn səfərə. 2-ci universitet ustavı oxunacaq.

Səslər - Gecdir... Vaxt təngdir... Ayrı məsələ.

Əhməd Pepinov - Mən təklif edərdim ki, növbədəki məsələyə keçməzdən əvvəl hökumətə olan suala baxılsın. Hökumətin bu barədə verəcəyi bəyanatını dinləyərək müzakirə edilsin.

Sədr - Əgər buna etiraz yoxsa qəbul edilsin.

Səslər - Qəbuldur, qəbuldur.

Sədr - Onda sorğu sahibləri bu barədə olan sorğularını oxusunlar. Əhməd Cövdət - (sorğunu oxuyur).

Əhməd Cövdət Pepinov - Əfəndilər! Məlum olduğu kimi haman bu sual 3 həftə əqdəm o zamanki, vətənimiz daha ciddi təhlükə içərisində idi və bizim içimizdə olan böyük qüvvə var idi. O zaman hökumətə verilmişdi, şimdiki o qüvvə çəkilir. Bundan sonra Qafqaziyada və ələlxusus bizim içimizdə, böyük vəqəllərin törəməsi mümkünatındadır. O cəhətsə hökumət bizim siyasi həyatımıza aid izahat verməli idi. Madam ki, ingilislər gedir, biz yeni həyat içərisinə daxil oluruq. Bizim məqsədimiz təzə həyata girdiyimizdən hökumətin tutduğu işlər ilə aşına olmaq idi. Əvvəla hökumət kəndisi böylə mühüm vaxtda gördüyü işləri və tədbirləri pişi əz vaxt özü cəmətə bildirməli idi və biz də bəqədri imkan var qüvvəmizlə çalışmalıydıq ki, ona yardım edək, fəqət hökumət mətlub olan izahatı kəndisi vermək ilə sualımıza da xariciyyə naziri tərəfindən verilən cavab bizi qane etmədi. Burada xarici və daxili işlərimiz də var ki, onlara da kafi cavab almadıq. Daxili işlərimizə gəlincə, xariciyyə naziri buyurdular ki, bu daxili işlərdir. O da daxiliyyə nazirinə aiddir. Biz gözlədik, lakin daxiliyyə nazirindən bir cavab

görmədik. Bəlkə cavabı kafi eşitsə idik, qane olar idik. İkincisi, verdiyimiz suallara alınan cavablar da məmləkətə lazımı cavab olmadı. Xarici işlər naziri cavabında deyir ki, demokratiya xətti belə oldu, nota belə yazıldı. Londona böylə bildirildi, hətta buna qeyri tədbirlər gərək olsun bu hökumət vəzifəsidir, lakin bir çox işlər də var ki, ingilislər ilə deyil biz kəndi-kəndimizə etməliyik. Məttəəssüf buna da lazımı cavab olmadı. Buna görə bu gün məcbur olduq bu sualımızı sorğu halında hökumətə verək. Bir vaxt var idi ki, burada türk qüvvələri və onlar çəkildikdən sonra ingilislər gəldi və biz də istiqlalımızı onlara səbəb saxlayırdıq. Biz heç öz qüvvəmiz ilə olmamışıq. Bu gün Ancaq öz qüvvəmiz ilə yaşayırdıq. O cəhətə bütün qüvvəmiz ilə istiqlalımızı hifz etməliyik. İndi bu gün bu barədə tədbirlər etməli, əlbəttə qabaqkı tədbirlər ilə bugünkü tədbirlər arasında fərq var, gərək də olsun. Bu gün bizim dövləti, məmləkəti və paytaxtı qurudan, ələlxüsus dənizdən təmin etmişlərimi. Kürsülər ilə bağlanan müahiddənəmədən istifadə etmişinizmi ki, o müahiddənəmə də bu gün üçündür. Məmləkət içərisində olan qara qüvvələr ilə mübarizə etməyi lazımı halda hazır olunmuşmu, bunları bu gün hökumətə sorğu surətində vəz edirik. Bir də Bakıda bir çox şeyiələr var, o barədə, hətta daxiliyyə naziri tərəfindən bir əmrnamə verilmişdir. Bu əmrnamə Bakı üçündür, lakin bu şeyiələr bütün Azərbaycan içərisində var, bunlar üçün bir tədbir görülmü?

Sədr - Söz hökumət rəisi Nəsim bəy Yusifbəylinindir.

Rəisi Vükəla - Möhtərəm məbuslar! Mən çox diqqətlə qulaq asdım ki, nə üçün bu sual izahat surətini aldı. Səbəbini bilmədim. Bir şey var ki, o da hökumətin bu barədə fikrini cəməətə bildirmək imiş. Əgər bu böylə isə buna təşəkkür edəriz. Çünki hökumət həmişə böylə suallara məalümum cavab verməyə hazırdır. Böylə olduqda istizah sözünə şübhə demək bu yoxmuş, yalnız sual verənlərin məqsədi hökumətin fikrini cəməətə bildirmək imiş. Əhməd əfəndi qoyduğu sualların bir çoxuna cavab verməyəyəm, çünki bunların bir çoxu sirdir, onu buradan deyə bilmərəm. Əhməd əfəndi istəsə xüsusi surətdə ona deyərəm, lakin, ona da bir çox şey demərəm. Biz Şimali qafqazlı qardaşlarımızın da öz müqəddəratlarının özlərinin həllini arzu edirik. Ancaq bu daqiqə ərz edə bilərik ki, bu xətt hüdud üçün müharibə elan etmək münasib deyildir. Və hökumət münasib görmür. İngilislər flotun bəzi qismlərini Denikinə tərək edib getdilər. Əslində hər kəs malının sahibidir. Kimə istərsə verər. Lakin flotun kamilən Denikinə verilməsi doğru olmadığından və bizim də mühafizə edilməsi lazım gələn silahlarımız bulduğundan əvəz ilə flotun bir qisminin bizə verilməsinə rica etdik, bir səmərə hasil olmadı. Flotun qaba qismi alınmaqdadır. Ehtimal qalan qismləri də veriləcəkdir. Əsasən hökumətin əlində bir qüvvət, bir güc varmıdır ki, flotu onlara vermə, bizə ver deyəlim. Biz İngiltərə hökumətinə bu xüsusda yazdıq, protest etdik, daha bir cavab gəlmədi. Bununla da iktifa etməyib, sahilə qarşı bir taqım tədbirlər də gördük. İnşallah dənizdən də gözlənilən təhlükə olmaz və yenə bu münasibətlə general Qori ilə görüşdük. Bizi təmin etdilər. Biz flotun həpisini Denikinə verməmişdik. Biz Denikinə bolşeviklərlə müharibə etdiyi üçün hər xüsusda müavinət edirik. Flotun həpisi verilsə də, Denikinə bizə qarşı sui niyyəti yoxdur. Sizin üstünüzə gəlməyəcəkdir, əmin olunuz dedilər. Və yenə ilə bütün Avropa bolşeviklərə qarşı elani-hərb etdiyindən müti. Avropanın bu qərarına Azərbaycan bir şey eyləyənməz. Nəticə Denikin əlindəki bu alətlərdən istifadə edib də bizə hücum edəmiyəəcəkdir. Sülh konfransı Zaqafqaziya işlərinə daha yaxından əlaqə peyda etmək üçün Qaskel adında mir alayı-polkovniki Zaqafqaziyaya gəlmişdir. Və Denikinə də teleqram vermişdir ki, bu tərəfə gəlməsin, bunu mən oxudum. Kürsü mürəxxisləri nəql edir və yenə ingilis hökuməti Zaqafqaziyadakı, nümayəndəsinə rəsmən əmr vermişdi ki, Zaqafqaziya cümhuriyyətləri ilə rəsmi və sixi bir münasibətə girişsin, işte şu əhvalat bizi bir növ bizi satmaq deməkdir. Digər tərəfdən İtaliya da öz nümayəndəsini göndərmişdir. Bu da rəsmidir və səlahiyyəti vardır ki, gürcülər və Azərbaycanla münasibətə girişsin. İşte şu əhvalat bizi ümüdvar edir ki, Zaqafqaziya Rusiyadan ayrıdır. Və bizim istiqlalımız olacaqdır. (Alqışlar).

Əlbəttə bizim vəziyyətimiz çox nazikdir. İstiqbala qarşı atılan hər addımı diqqətlə atmaq və dövrü olmaq lazımdır. Amallarımıza vüsül üçün məslisi-məbusan əzalarının da bu xüsusda hökumətə kömək eyləməsi və xaricə qarşı yekvüsud bir kütlə halında hərəkət edilməsi lazımdır. Vətənimizi Xarici düşməndən müdafiə etsək və edə bilsək Avropa bizim istiqlalımızı tanıyacaqdır.

Denikinə qarşı hər tərəfdə müdafiə xüsusunda tədbirlər görülüyor. Fəqət, məlumunuzdur ki, bizim xarici düşmənlərimiz içində yalnız Denikin deyil, bolşevik qüvvəti də vardır. Bütün dünya bu qüvvənin qarşısında kəndimizi nasıl saxlaya biləcəyimizi dörd gözlə gözləyir. Biz şimdi nə mühüm imtahan dövrləri keçiririk. Məttəəssüf bu xüsusda həpiniz həmrəy deyilsiniz. Bəziləri bu xüsusda hökumətə kömək etməkdən maəda mane olur. (Səslər: Qəhr olsunlar). Denikinə qarşı həmrəy olduğu halda, iş bolşevizmiyə gələndə pək başqa surətdə davranırlar. Rica edirəm, hökumətin yardımlara ehtiyacı vardır. Əgər, biz öz istiqlalımız uğrunda əl-ələ verər, ittifaqla hərəkət edərsək, məqsədimizə nail olarıq. Onun üçün mən bir dəfə də təkrar edirəm ki, hökumətin sizin yardımınıza ehtiyacı vardır. Güman edirəm bunu əsirgəməzsiz. Ələlxüsus moralni yardımınıza ehtiyacı vardır. Məmləkətimiz əleyhinə gələ biləcək təhlükələrə qarşı, bu təhlükə istər sağdan olsun, istərsə də soldan olsun, xarici düşmənlərdən müdafiə etmək üçün sizdən kömək gözləyirəm. (Alqış).

Sədr - Rəisi-Vükəlanın verdiyi izahat barəsində danışan yoxsa iktifa olunsun. Əhməd bəy, buyurun.

Əhməd Cövdət - Əfəndilər!.. Əvvəla sözümlə başlayanda mən dedim ki, bu sualdan məqsədimiz hökumətin əhvali-hazirə haqqında fikrini bilmək və cəməətə onu bildirmək, lazımı məlumat verməkdir. İkinci, böylə nazik bir vaxtda üzərimizə gələcək təhlükələrə qarşı hökumət nə kimi tədbirlər görmüşdür. Rəisi-Vükəla cənabları bu

saat söylədilər. Sual verən firqə bu sualı izaha döndərdiyindən nəinki məlumat almaq idi, bəlkə məqsədləri bu idi ki, burada təfsilat olsun. Bizim əlimizdə olan sual ümumi sorğudur. Əvvəl onu biz sual surətilə verdik. Məqsədimiz ancaq hökumətdən məlumat eşitmək idi. Görək hökumət vüqum mürəccəhi olan təhlükələrə qarşı lazım olan tədbirləri görmüşdür, ya yox. Lakin burada biz o ki lazımdır eşitdiyimizdən, bizdə bir narahatlıq qaldı. Biz öylə zənn etdik ki, görünür hökumət lazım olan tədbirləri görmədiyindən bizə cavab verə bilmədi və onun üçün biz özümüzü haqlı [sayırıq], sualımızı sorğu halında parlamana vəz edək. İkinci, heç vaxt istihzadan məqsəd yalnız məlumat almaq deyil, bununla görülmüş tədbirlərin nə qədər kafi olduğunu tənqid etməkdir ki, ona da bizim haqqımız vardır. Onu rəisi-Vükəla cənabları nəzərə almadılar. Nəsb bəy cənabları buyurdular ki, biz bu sualların hamısına cavab verə bilmərik. Bunların içərisində bizim bəzi dövləti sırrlarımız və hərbi işlərimiz var. Biz bunları düşmənlərimizə bildirə bilmərik. Mən zənn etmirəm ki, Məslisi-Məbusan içərisində öylə adam olsun ki, bizim düşmənlərimizə kömək eylesin. Bununla bərabər bəzi şeylər var ki, onlar gərək söylənməsin. Bunları söyləməyə hökumətin də ixtiyarı yoxdur. Fəqət, bəzi şeylər var ki, hökumət onları bildirə bilər. Açıq məclisdə olmasa da, bağlı məclisdə mümkündür. Hərçəndi Nəsb bəy cənabları söylədilər ki, verilən suallara mən cavab verə bilmərəm. Lakin ümumiyyət ilə onlara cavab verildi. Lakin kafi dərəcədə olmadı. Nəsb bəy cənabları iqrar etdilər ki, pək ziyadəsilə nazik vaxt keçiririk. Və, öz qüvvəmizə istinad edirik və neçə gündür ki, tam mənəsilə müstəqil olmuşuq. Əlbəttə, ingilislərin buradan getməsilə bizi öz halımıza buraxmaları məsələsi Məslisi-Məbusana bu surətdə yetirmək nəinki bizim istiqlalıyyəyə layiq olduğumuzdan irəli gəlmişdir, bəlkə Avropanın daxili işləri buna səbəbiyyət vermişdir. Nəsb bəy cənabları bunu buraya nisbət verdi. Lakin bu deyildir. Ayırı-ayrı sorğularımıza cavab gələndə ərz etmək istəyirəm ki, əvvəl demokrasyon xəttini Petrovskinin altından çəkmişdilər, sonra o xətti dəyişib samur çayına qədər götürdülər. Söylədilər ki, Azərbaycanın o qədər qüvvəsi ola bilməzdi ki, Dərbəndi işğal eyləyə idi. Məqsədimiz bu deyildi. Bizim məqsədimiz odur ki, hökumət bu xəttə razı olmaqda, məəttəəssüf doğru siyasət işlətmədi. O, öz əlində olan tədbirlərə müraciət etmədi. Həmin xətt göstəriləndə cəmaətə və parlamana təskinlik verdi ki, Şimaldan üzərimizə təhlükə gələcək. Amma Gürcüstan hökuməti böylə yapmadı. Onlar dedilər: bu cür xəttə biz razı deyilik. Çünkü, əvvəla gərək bu barədə bizimlə danışa idiniz və saniyə bu xətt bizə qarantıya verməyir ki, könüllü təşkilatı Suxum tərəflərinə yeritməyəcəyiz.

Biz bu xətti qəbul etmiş olsaq da düşmən buna razı olmayacaq idi. Əlbəttə, Gürcüstan hərbə girişmədi. Lakin bu onun əlində bir haqq idi. O bununla göstərdi ki, Gürcüstan içərisində qüvvə var və bir hökumət var ki, bu hallara razı olmayacaqdır. Bizim hökumətin bu xətt barəsində yanlışlığı ondadır ki, bu xəttə razı oldu. O təklifə baş əydi. Bununla bizim zəifliyimizi ingilislərə göstərdi halbuki, başqa cürə müqabilə etmiş olsa idi, düşmənlərimiz yeni xətt çəkmək istəyəndə bəlkə bizim arzumuzu nəzərə alardılar və xətti samur çayına götürməzdilər bu bir tərəfdən. İkinci tərəfdən bu xətt hərbi böylə qəbul etmək ilə rəsmi qəzetlər vasitəsilə bu xətt hərbin bizimlə də Denikin arasında qoyulduğunu İngiltərə təsdiq etdiyini də bildirdi və qəzetlərdə əlavə yazıldı ki, ingilislər bizə dostdurlar. Fəqət cəmaət onu eyni bilməlidir ki, o xarici qüvvə ki, bu gün minlərcə Rus millətini qıraraq Rusiyaya əski halətinə gətirmək niyyətindədir. O, qətiyyəni bizim halımıza qalmaqdadır və bizə kömək etməyəcəkdir. İştə bunun üçün görək cəmaət təskinlik tapsın və hürriyyət səməreləri də müqəddəs olduqları üçün onların müdafiəsi əhəmiyyətlidir, cəmaət gərək bilsin, əks inqilab bizə qarşı gələcək. Nəsb bəyin bir sözüne şərikəm ki, buyururlar qüvvə lazımdır. Buna binaən nə qədər biz içərimizdə böyük qüvvəyə malik olmuş olsaq bir o qədər də kəndimizi düşməndən hifz edib və Avropada müqəddəratımızı təmin edəcəyik. Məlumi-əlimizdir ki, Avropa və Konfrans keçən vaxtlarda bizi Rusiyanın bir parçası hesab edərək oraya göndərdiyimiz nümayəndələrimizi qəbul etmək belə istəmirlərdi, fəqət get-gedə bir az bizə etina edirlər, buna da mənim o qədər imanım yoxdur. Mən onu da deyə bilərəm ki, o qüvvəki Kolçak və Denikinləri qaldırıb, bu gün vahid Rusiya əmələ gətirmək istəyir, təbiidir ki, sabahları o qüvvə bizim halımıza qalmayıb mütləqə Rusların marağını hifz edəcəkdir. İştə buna görə mən hökumətin səhvini onda görürəm ki, hökumət cəmaətin nəzərini Xarici qüvvədən uzaq etdi. Qaldı dənizdəki gəmilər, Nəsb bəy buyurdu ki, nə etməli, ingilislər gəmiləri bizə verməyib Denikinə verdilər və topları da onlara verirlər, istəsələr daha da verərlər. Lakin o vaxt təhlükə bir tərəfdən olduğu halda, şimdi o təhlükə iki tərəfdəndir. Əgər Nəsb bəy desə idi ki, sahillərdə istehkamat var, o da bizi qane edərdi.

Və bir də verdiyimiz sualda daxildəki siyasətimizə aid bir maddə var idi. Bu sualı biz üç həftə əvvəl verdik. O vaxt bu gün qabaqımızda olan düşmən içimizdə olan bir çox tərəfdarları vasitəsilə bizim qüvvənin azalmasına və rus qəzetlərinin məqalələrində bizə Kolçak və qeyri ilə birləşməyi təklif edirdilər. O vaxt bu qəzetlər bağlanmışdı. Lakin indi ola bilsin ki, sualımızın nəticəsi olaraq qapanılıbdır. Bu saat biz əmin ola bilərik ki, düşmənin Bakıda gizli qüvvəyi-əskəriyyə və ləvazimati-hərbiyyəsi yoxdur. Zakaspi konsulunun metropolda olub da gözümüz önündə gündə yüzlərcə könüllü yazmalarını görüb deyə bilərik ki, biz bu hərəkətləri gördükdə heç vaxt sakit dura bilmərik.

Nəsb bəy - Möhtərəm məbus əfəndilər! Əgər bu dəqiqə eşitdiyim nitqi əvvəlcə eşitsə idim, sizi daha ziyadə rahatsız etməz idim. Şimdi məsələ istizah olduğu üçün mən buna cavab verirəm. Əvvəla xətti-hüddud məsələsində hökumət səhv eləyir. Səhv nə imiş? Səhv o imiş ki, İngiltərə hökuməti bizə bir xətti-hüddud göstərdi, biz buna razı olduq. Gürcüstana da bir xətt göstərildi. Onlar razı olmadılar, çünkü razı olsa idilər, geri çəkilmələri isab edərdi. Daha eyi olardı ki bu xətt Petrovskinin altından keçə idi. O zaman Dağıstan da bizim olardı. Xətt Petrovskidən

daha irəli gedə idi. Məsələn, deyək ki, Moskvaya qədər gedə bildi. Bu allahı söhbətdir. hökumət heç bir vaxt hər b açmaq tərəfdarı deyildir. Kürsülər razı olmadılar, çünkü geri çəkilmək istəmədilər. Hal-hazırda Gürcüstan müdafiə vəziyyətində bulunub deyir ki, əgər üstümə gəlırsən, hər b edərəm. Hökumətin fəzlə bir qüdrəti olaydı, ən əvvəl göstərilən xətti-hüdüdü məsələsində israr edərdi. Denikini qüvvətlə məcbur edərdi idi. Hal-hazırda Gürcüstan müdafiə, Azərbaycan mütəariz bir vəziyyətdədir. Əgər mənə də desə idilər ki, sən də qızıl yurta çəkiləcəksən, razı olmaz, qanımin son damlasını axıdardım. (Şiddətli alqışlar).

Hökumət öylə bir vaxtda hər b açar ki, onun istiqlalı, hürriyyəti təhlükədə olur. Hökumət heç bir vaxt millətin xaini deyildir. İkinci məsələ, Əhməd əfəndi buyurdular ki, daxildəki denikinçilərə qarşı tədbirlər edilmir və tədbirlər ansaq bizim hökumətə qarşı verdiyimiz suallardan sonra görüldü, deyə iftixar edir. Bu da fəna deyil, hökumətin müti olduğunu göstərdilər və nəticədə tədbirlərin görüldüyünü inkar etdilər. Biz daxildəki düşmənlərə qarşı mücadilə edirik və edəcəyik. Yalnız aruzu edirik ki, qurunun yanında yaş da getməsin. Bizimlə işi olmayan adamlar, az zərər görsünlər. Çünkü bir günahlını tapmaq üçün on günahsız səfa etmək, oları təhərri etmək isab edərdi. Biz böylə tədbirlərlə kimsənin rahatsız olmasını istəmirik. Əgər isab etsə üç gün içərisində Bakıda Denikin və bolşeviklərin tərəfdarlarını təmizləyə bilərəm. Son üç ay ərzində Bakını 2000 adam tər k etmişdir.

Məsələləri düşünəndə Əhməd bəy iki cür arşın qollanır. Birisi Denikin, ikincisi bolşevik. Birinci məsələyə gələndə Denikin Bakıda qərgahı var, rəsmi möhürləri var, millətə işləyir deyir. Fəqət bolşeviklərdən bəhs olanda deyirlər ki, xayir olmaz. Hürriyyəti-viddan var, hürriyyəti-kəlam var. (Alqışlar). Və yenə Əhməd əfəndi buyurdular ki, xaricdən gələcək düşmənlər ilə hər b etməyə heç bir əza yoxdur ki, razı olsun. Fəqət Əhməd əfəndi əlini ürəyinə qoyub da desə idi, məsələdə bir az xəta olduğunu anlar idi. Məlumunuzdur ki, cəmaətimiz arasında bolşevizmin artmasına çalışanlar və hökuməti yıxmaq istəyənlər də vardır. (Səslər: Qəhr olsunlar! Türkə oxunan bir çox qəzetlərdə illətən elan edilir ki, biz bolşeviklərə kömək edib, Denikinlə hər b edəlim. Bolşevikləri buraya dəvət edəlim deyənlər var, hətta içimizdə də var.

Onun üçün mən yenə təkrar edirəm ki, bolşevizm bizim üçün bir təhlükədir, bəlkə daha böyük təhlükədir. Doğrudur, Əhməd əfəndi mənim sözümlü bir qədər böyüdü. Lakin bunu deməkdə məqsəd o deyil ki, bolşeviklər bu saat bizim üzərimizə hücum edirlər və Azərbaycanı istila edirlər. Bolşeviklərin təhlükəsi başqa bir cəhətdəndir. Bu saat bütün dünya bolşevizm ilə mübarizə edir. Bu nöqteyi-nəzərdən bizim tərzi-hərəkətimizə diqqət olunur. Bolşevizmə qarşı bizim nə kimi bir əlaqədə bulunacağımız ilə bizi tanımaq istəyirlər, bizi ölçmək istəyirlər.

Əhməd əfəndi buyurdular, Rusiyadan ayrılan xırda millətlərdən Polşa, Estoniya və sairəni Avropa bolşeviklər ilə mübarizə etməyə məcbur etmişlər. Çünkü onlar şərt qoymuşdular. Əgər bu saat mənə desələr ki, səni tanıyıb və istiqlalını təsdiq edərdim, mən sabah burada bir bolşevik qoymaram. (sağdan alqış). Çünkü bolşeviklərin təhlükəsini biz öz istiqlalımız ilə ölçürük. Biz hürriyyəti viddan tərəfdarıyıq. Bu hürriyyəti-viddan məsələsində mən bəşəxsə Əhməd əfəndidən daha da müsaidəkar və ona tərəfdaram. Əhməd əfəndi bir tərəfə tam sərbəstlik vermək istədiyi halda digər tərəfi boğmaq istəyir. Mən isə hər iki tərəfə yol verirəm. Lakin hər şeyin bir həddi var. İstər bolşevik olsun, istər menşevik olsun, istər Denikin tərəfdarı olsun, o hüdüdü keçərsə onun əfal və hərəkəti bizim tərzi idarəyə sədəmə vurarsa, onu orada dayandırırım. Mən arzu edirəm ki, bu barədə mənə müavinət etməsələr də heç olmasa mane olmaya idilər. Mən heç görmədim ki, Əhməd əfəndi bir kərə olsun tutduğum Denikin adamlarından birinin xilasını üçün yanıma təvəqqe və xahişə gəlsin. Lakin, heç bir bolşevik tutmadım ki, Əhməd əfəndi onun xilasını üçün xahişə gəlməsin. (Alqış). Doğrudur, biz bolşevik tuturuq. Lakin çoxunu bolşevik olduğunu bilirkən yenə xilas edirik. Əhməd əfəndi ilə mənə bir az fərq var. Mən hər kəsə bir nəzər ilə baxıram. Onlar isə bir nəzər ilə baxmırlar. Sonra burada bir az demoqoqya oldu. Guya biz hər kəsi tutmaq istəyirikə onu bolşevik adlandırırıq. Bu vaxtadan kimsəni və heç bir yekunu bolşevik adı verib, tutduğumuz olmamışdır. Mən güman etmirəm ki, Əhməd əfəndi, burada öylə bir fakt göstərə bilsinlər. Mənim tutduğum, nə bolşevik və nə menşevikdir. Mən yalnız vətənimizin, istiqlaliyyətimizin düşmənlərini tuturam. Onlar öylə adamlardır ki, hər zaman fikirləri bizim hüququmuza və istiqlalımıza təcavüz etməkdir və yaxud tərzi-idarəmizi dəyişmək üçün çalışmaqdır. Bunlar bizim düşmənlərimizdir. İstər anarxist olsun, istər Denikin olsun, istər bolşevik. Mən onlar ilə mübarizə edib, sizi də bu mübarizəyə dəvət edirəm. (Alqış).

Sədr - Məmməd Əmin Rəsulzadə... (Məmməd Əmin danışmaqdan imtina edir).

Səslər - Daha kifayətdir, müzakirə bitsin.

Sədr - Axırncı söz Əhməd Cövdətidir.

Əhməd Cövdət - Əfəndilər! Hökumət rəisi 2-ci dəfə söylədiyinə görə xüsusən bu dəfə təzə sözlər işlətdiyinə, mənə 2-ci dəfə olaraq, bir neçə söz söyləməyə məcburam. Əvvəla demokrasyon xəttindən başladılar. Söylədilər ki, Dağıstan məsələsində Gürcüstan ilə bizim vəziyyətimiz başqa idi. Çünkü Gürcülər işğal etdikləri yerlərdən çıxırlar, biz isə bir qədər də irəli gedirik. Burada bizim nəzəri-diqqətimizi cəlb edən şey başqadır. Təyin olunan demokrasyon xəttin haqqında indiyədək əlimizdə öylə bir sənəd yoxdur ki, biz yəqin edəydik ki, Dağıstanı bizə həqiqən vermişlərdi. İkinci, əsasən biz buna tərəfdar deyildik. Hökumətdə gərək əsasən bu xətt təklifinə razı olmaya idi. Əgər Dağıstanın dobrovollarından boşaldılması lazım gəldisə bilmərəm nədən öləri Nəsim bəy cənabları balkondan cəmaətə elan etdirdi ki, Denikin üç günəcən Dağıstandan çıxmasa qoşun ilə gedib onu çıxaracağıq və Dağıstanın üç günəcən boşaldılması üçün ultumatım vermişəm. (Yerdən : siyasət!..). hökumət rəisi gərək hər

sözü söyləməsin və vaxta ki, söylədi onu isra etməlidir. Biz əlbət ki, hər b tərəfdarı deyilik, Nəsim bəy cənabları buyurdular ki, ingilislər demokrasyon xətti Petrovski altından çəkəndə, biz deyə bilməzdik ki, Denikin gərək Moskvayasan tutduğu yerləri boşaltsın. Biz bunu heç vaxt hökumətə söyləməmişik. Bizim dediyimiz odur ki, hökumət gərək razı olmaya indiki Petrovskidən xətt çəkilsin. Petrovski hər nə qədər Azərbaycan toprağı deyilsə də, hər halda orada bir qardaş millət yaşayır. Şimali Qafqaz millətlərini biz qardaş adlandırırıq. Bunun üçün gərək biz buna razı olmaya idik. Daxili işlərimizə gələndə Nəsim bəy cənabları dedilər ki, biz tədbirlər görürük. Lakin istəmirik ki, bu tədbirlərə görə başqalarına, günahsızlara zərər və əziyyət dəysin, biz heç bir surətdə deməyirik ki, bir adamın bizə - Azərbaycana zərəri olmasın, buradan tərd edilsin və ona zərər dəysin. Lakin bizim bildiyimiz bir şey var ki, burada biz əleyhimizə işləməkdə olan bir çox zərərli adamlar bulunur ki, onları həbs edərkən heç kəsə əziyyət və zərər olmaz. Nəsim bəy cənabları burada buyurdular ki, xaricdən bizi təhdid edəcək qüvvələr ilə mübarizəyə gələndə bir çox adamlar var ki, bizim ilə müttəfiq olmayacaqlar və bunun üçün də ürəyə müraciət edib bir az da ürəyimdən xəbər vermək istədilər. Heç kəs bir başqasının ürəyinin içindəkini bilməz. Bunun üçün də bir adam barəsində bu surətdə söz söyləmək mümgün və münasib deyildir.

Bolşevizm muxtariyyət kəsb etmiş, üfaq millətlər haqqında Nəsim bəy buyurdu ki, onlara təklif etmişlər ki, bolşevizm ilə müharibə ediniz, sizin istiqlalınızı təsdiq edəcəyik. Və yenə buyurdular ki, bu nöqteyi-nəzərdən biz də bolşeviklər ilə mübarizə etməliyik. Hərgah mən bilsəm ki, bizim istiqlalımızı təsdiq edəcəklər, mən özüm vilayətimizdə bir dənə bolşevik də qoymam. Mən bilmirəm Nəsim bəy bu xəbərləri nərədən alır. Bu barələrdə bir sənəd yoxdur. Doğrudur ki, xırda millətlər var ki, bolşeviklər ilə mübarizə edirlər, lakin onların istiqlallarını tanıyan yoxdur. Nəsim bəy nə qədər çalışsa da bolşevik əqidəsini tərk edə bilməz. Avropa hökumətlərinin bizim istiqlalımızı qəbul etmək haqqında. Nəsim bəy bizə təminat verə bilərmi? Mən ərz edirəm ki, millətlərin müqəddəratlarının təmini bu gün imperialistlər əlində deyildir. Çünki onların öz içərisində bir çox hərçi-mərclik vardır. Bizim istiqlalımızı əmin olunuz ki, Avropa demokratiyası təsdiq etdirəcəkdir. Əmələ mübarizəsi məsələsinə gələncə, mən deyə bilərəm ki, əmələ və fəhlələrin istədiyini yerinə yetirmək üçün mən həmişə çalışacağam, çünki mən onların tərəfdarı və nümayəndəsiyəm və mən də onları müdafiə edirəm. Çox vaxt olur ki, birisini sənədsiz tutduqda onu müdafiə etmişəm, fəqət onları mən heç müdafiə etməmişəm. İştə bunların çoxusu keçmişə aiddir. Mətbuatda bir çox mübahisə olub, bu gündəki əhvalat da bizim doğru olduğumuzu sübut edir. Əgər hökumət biz dediklərimizi vaxtında qəbul etsə idi, bir çox nəfilər görərdi. Əgər hökumət daha bu gün yürütdüyü siyasəti dəyişsə və daxildə olan düşmənlər ilə mübarizə edər isə, biz o vaxt hökumətə kömək edərik və illa biz hökumətə etimad etməyəcəyik.

Sədr - 3 nətiq var. Lakin təklif var ki, iclas qapansın.

Arxiv, f. 895, siy. 1, iş 138, vər. 1-29.

Yetmişinci iclas

1 sentyabr 1919-cu il

Rəis müavini — Sultan Məsid Qənizadə. Katib — Əhməd Cövdət Pepinov.

Müzakireyi-yomiyyə:

1 — Sosialistlər fraksiyasının hökumətə sorğusu; 2 — Azərbaycan hökumət darülfünununun təşkili haqqında qanun layihəsinin 3-cü qiraəti; 3 — Əcnəbi məmləkətlərə yüz nəfər tələblərin hökumət tərəfindən göndərilməsi haqqında qanun layihəsi; 4 — Xalq kitabxanaları üçün kitab almaqdan ötəri bir milyon rüblə buraxılması haqqında qanun layihəsi; 5 — Azərbaycan hökumət bankı təşkili haqqında qanun layihəsinin 3-cü qiraəti; 6 — spirt məhsulətindən alınan aksız vergisi miqdarlarının təzyidi haqqında qanun layihəsi; 7 — Tövcü vergisinin artırılması ilə bərabər, topraq gəlir və məxaric smetasının vergisi miqdarlarının təmddidi haqqında; 8 — Ümumi əyləncəxana və tamaşaxana yerlərindən alınan müvəqqəti vergi "Nalog"ın hökumət məbəliğ müstəhfizəsinə idxalı haqqında qanun layihəsi; 9 — Həmin sənə üçün İrəvan ümuri-xeyriyyə naziri vəkilinin maaşı və onun idarə məsarifi üçün məzkur nazirə (177.000) rüblə kredit açılması haqqında qanun layihəsi; 10 — Şəhadətnaməsiz olan içki ticarətindən alınan cərimələri artırılması haqqında qanun layihəsi; 11 — Azərbaycan cümhuriyyəti ümuri-xeyriyyə nəzarətinin ştat siyahısı və maaşlarının artırılması haqqında qanun layihəsi; 12 — Bakı xəzinə palatası müdir müavinliyi vəzifəsinin ləğvi haqqında qanun layihəsi; 13 — Timğa rusumatı qanunnaməsinin bəzi maddələrinin təbdili və rüsum miqdarlarının təzyidi haqqında qanun layihəsi; 14 — Nəşr elan haqqında qanun layihəsi; 15 — Fabrika inspeksiyasına dair qəvaiddin təbdili haqqında qanun layihəsi; 16 — Maliyyə naziri şurası haqqında; 17 — Məhkəməyi-hərbiyyə qanununun 15-si maddəsinin təgyiri haqqında qanun layihəsi; 18 — Azərbaycan ilə Ermənistan arasında bağlanmış ticari müahiddənamə haqqında qanun layihəsi; 19 — Azərbaycandan xaricə çıxarılan spirt içkilərindən (üzüm şərabi müstəsnadır) alınan gömrük vergisinin miqdarları haqqında qanun layihəsi; 20 — Balıq və balıq məhsulu ixracı vergisinin təbdili haqqında qanun layihəsi; 21 — Maliyyə nəzarəti idarəsi cümbündə qeyri hissə sayıə vergilərinin "naklodnoy sbor" və inhisar təsisi haqqında qanun layihəsi; 22 — Vergi müdiriyyətləri hissələrində qapıçı tutulması üçün sənəvi əlavə olaraq (70200) rüblə təxsis edilməsi haqqında qanun layihəsi; 23 — Daxil olmuş kağızlar, o cümlədən: a) Ümuri-xeyriyyə nazirinə Suraxanı -Mərdəkan yolunu düzəltməkdən ötri smetadan xaric (3,300,000) rüblə buraxılması haqqında qanun layihəsi; b) İsgəndər bəy Axundovun Şamaxıdan Azərbaycan Məslisi-Məbusanına üzv seçilməyi haqqında mandat; s) Sentyabrın 20-sinə qədər məbus Paronyanın məzuniyyət təmddidi haqqında; d) Maliyyə və büdcə komissiyasına yeni bir üzv seçilməsi haqqında; h) Məlik-Yeqanov Cavad bəyin parlaman üzvlüyündən ixracı haqqında; v) Türk tələbələrini Bakı komitəsinin Məslisi-Məbusana məktubu; z) Məbus Hacı Hüseyn Əfəndizadəyə məzuniyyət verilməsi haqqında.

— Daxil olmuş kağızlardan: 1 — İsgəndər bəy Axundov Şamaxıdan parlamana üzv intixab edilməsi haqqında Şamaxı bələdiyyə idarəsindən idxal olmuş etimadnamə — etimadnamə komissiyasına verilir. Məbus A. A. Paronyanın xəstə olduğu haqda ərzi-halına məbni məzuniyyəti sentyabrın 20-sinə qədər təmddid edilməsi qəbul edildi. Məbus Hacı Hüseyn Əfəndizadəyə ərzi-halına məbni bir ay yarım məzuniyyət verilməsi qərara alındı. Hökumət tərəfindən Lənkərana nümayəndə sirətində göndərilən Məslisi-Məbusan üzvü Cavad bəy Məlik-Yeqanovun məzuniyyəti təmddid edilməsi haqqında ərzi-halı müzakirə edildi. Ərzi-halın məzmunu:

"Azərbaycan məclisi-məbusanı sədri hüzuri-alilərinə — Lənkəranda hökumətin fəvqəladə nümayəndəsi Cavad bəy Məlik - Yeqanov tərəfindən raportur — öhdəmə həvalə olunmuş vəzifənin natamam olduğundan məzuniyyətimin təsil edilməsini zati-alilərinizdən rica və istiram edirəm. Əfəndim Lənkəran fəvqəladə nümayəndəsi Cavad bəy Məlik-Yeqanov 25 avqust 1919, nömrü 549". Bu haqda rəis bəyanat verdi və əlavə etdiyi divani-rəyasət qərarı üzrə Cavad bəy məzuniyyətdən vaxtında gəlmədiyi üçün gərək məbusluqdan ixrac edilsin. Məmməd Əmin Rəsulzadə, Əhməd Cövdət Pepinov, Şəfi bəy Rüstəmbəyli və Muxtar Əfəndizadə təatsi əfkar etdilər Cavad bəy Məlik - Yeqanov və qeyri məmuriyyətə göndərilmiş məbuslardan, məbusluq ilə məmurluğu ədəmi-istimai qanunu üzrə — məmur və məbusluqda qalacaqları haqda, bir həftənin içərisində məlumat tələb edilib, sonra parlaman təsvibinə təqdim edilməsi qərara alındı. Qurban bayramı münasibətilə parlaman tətill etməsi haqda bir təklif verildi. Məzmunu:

"Təklif edirik Qurban bayramı münasibətilə — 10 günlük tətill olsun. Ağa Aşurov, Rüstəmbəyov, Mahmudbəyov, Əsədulla Əhmədzadə, Hacı Hüseyn Əfəndizadə". Təklifin lehinə Mehdi bəy Hacı Bababəyov danışdı. sentyabrın 2-sindən onuna qədər tətill edilməsini rəis səsə qoyduqda əksəriyyəti — ara ilə qəbul edildi.

1 — sosialistlər fraksiyası tərəfindən hökumətə verilən sorğu haqqında Səmədəğa Ağamalı oğlu, Əliheydər Qarayev, Məmməd Əmin Rəsulzadə, Əhməd Cövdət Pepinov, İbrahim Əbilov, təati əfkar etdilər. Rəisi-Vükəla Nəsim bəy Yusifbəyli bəyanat verdi. 5 — dəqiqə tənəffüs elan edildi.

Tənəffüsdən sonra islas davam edir. Məmməd Əli Rəsulzadə. Əhməd Cövdət Pepinov, Muxtar Əfəndizadə, Məmməd Əmin Rəsulzadə təati əfkar etdilər. Müzakirə qəti edilməsi təklif edildi. Təklifin əleyhinə Əliheydər Qarayev danışdı. Təklifi rəis səsə qoydu. 29 səs lehinə, 13 səs əleyhinə, 4 səs verilməmək üzrə qəbul edildi. Üç formula verildi: Birinci "Əhrar" fraksiyasının formulası, məzmunu: "Vəziyyəti-hazi rəmizi nəzərə alaraq mövcud olan nöqsanların islah edilməsi şərtilə hökumətin verdiyi izahatını şimdilik kafi görərək, növbəti məsələyə keçilir. "Əhrar formulası" səsə qoyuldu, qəbul edilmədi.

"Müsavət" fraksiyasının formulası: məzmunu "Hökumətin verdiyi bəyanatı kafi görərək məslisi məbusan növbədəki məsələlərin müzakirəsinə keçir. "Formula" səsə qoyuldu, əksəriyyəti — ara ilə qəbul edildi.

"Sosialistlər" fraksiyasının formulası, məzmunu: "Sosialistlər fraksiyasının vaqə olan sorğularına hökumətin izahatını dinləyərək məclisi-məbusan qərara gəlir ki, hökumət dövləti xarici düşməndən mühafizə etmək yolunda ixtiyarında olan bütün qüvvət və vəsaitindən istifadə etməmişdir və buna binaəm məslisi-məbusan hökumətdən tələb edir ki, məmləkəti və onun sərhədlərini üzərimizə gələn təhlükədən müdafiə üçün ən qəti tədbirləri görsün və düşmənin daxildəki agentləri ilə şiddətli mübarizədə bulunsun, bununla növbədəki məsələlərin müzakirəsinə keçir".

Formula səsə qoyuldu, qəbul olunmadı. — Darülfünun məsələsi haqqında Əliheydər Qarayev, Rəhim Vəkilov, Mehdi bəy Hacinski və Qasım bəy Camalbəyov təati əfkar etdilər və iclas qapanıb axşam saat 8-də açılması təklif edildi. Təklif səsə qoyulub, əksəriyyəti — ara ilə qəbul edildi.

Axşam iclası

Məbus Səmil Ləmbəranski bitərəflər fraksiyasından çıxıb və hal-hazırda heç bir fraksiyaya mənsub olmadığını rəis məlum etdi.

Azərbaycan darülfünununun təşkili haqqında üçüncü qiraətə katib şüri etdi. 1, 2, 3, 4 (5-si ixras oldu) 6, 7, 8, 9, 10 və 11-si maddələr ayrıca səsə qoyulub qəbul olundu. 12 və 13-cü maddələr isə götürülür.

Rəis - Layihəni təمامən səsə qoydu. Əksəriyyətlə qəbul olundu.

3 — Əcnəbi məmləkətlərinə yüz nəfər tələbələrin hökumət tərəfindən göndərilməsi haqqında qanun layihəsi. Bu haqda məruzəçi Əhməd Cövdət Pepinov bəyanat verdi. Rəhim Vəkilov, Abdulla bəy Əfəndizadə, Rza bəy Ağabəyov, Məmməd Rza ağa Vəkilov, Qasım bəy Camalbəyov, Arşaq Malxazyan, Behbudxan Cavanşir, Qara bəy Qarabəyli, Muxtar Əfəndizadə, Aqa Aşurov təati əfkar etdilər. Məruzəçi Əhməd Cövdət bəy və məarif naziri Rəşid xan Kaplanov bəyanat verdilər. Axırda zeyldki təkliflər verildi. Əhrarın təklifi: "Yüz tələbənin Məmaliki-Əcnəbiyyə darülfünunlarına göndərilməsi aşağıdakı şərtlər daxilində qəbul olunur:

1 — Tələbənin məişət və güzəranını təmin üçün onların üzərinə nəzarət olunsun. Bu hissə səsə qoyulub qəbul olundu.

2— Gedəcəklərin həm qismi riyaziyyat, ədəbiyyat və təbiət fakültələrinə girməlidirlər. Bu hissə səsə qoyuldu, qəbul olmadı.

Malxazyan Arşaq verən təklif: "Hökumət stspendiyasından istifadə edən tələbələr təhsillərini bitirdikdən sonra, hökumətin göstərdiyi, yerlərdə dörd sənə müddətində qulluq etməyə məcburdurlar". Səsə qoyulub qəbul edildi. Layihə qəbul edilmiş təshihlər ilə təمامən səsə qoyulduqda əksəriyyəti-ara ilə qəbul edildi.

Rəis qeyri məsələlərə keçmək istədi, lakin kquorum olmadığından məslisi qapamaqa məcbur oldu.

Arxiv, f. 895. siy. 1, iş 9, vər. 64-65.

№71

Yetmiş birinci iclas

11 sentyabr 1919-cu il

Rəis - Rəis müavini Sultan Məcid Qənizadə. Katib - Əhməd Cövdət Pepinov.
Rəis iclası açdı, lakin kворum olmadığını bəyan edib, iclası qapadı.

Arxiv, f. 895, siy. 1, iş 9, vər. 63.

Yetmiş ikinci təntənəli iclas

15 sentyabr 1919-cu il

Sədr - Doktor Həsən bəy Ağayev. Katib - Əhməd Cövdət Pepinov.

Sədr - İclas açılır. Möhtərəm məbuslar! Bugünkü adi iclasımız tarixi böyük bayrama təsadüf etdiyi üçün adi iclasımız təxirə salınıb sabaha qalır. Bugünkü bayramın nə qədər şərəfli, nə qədər tarixi olduğunu hər kəs düşünür və anlar. Bu bayram münasibətilə türklük və İslamlıq yolunda şəhid düşən türk igidlərini yad etmək üçün rica edirəm ki, cümləniz qiyam edəsiniz. (Hamısı ayağa qalxır). Möhtərəm əfəndilər! Bu gün düz bir ildir ki, Azərbaycanın milli mərkəzi hesab olunan Bakı düşmənlər əlindən, zalimlər əlindən xilas olmuşdur. Bizim qəvi vücudumuzu təşrih və bədənimizi parçalamaq istəyən və hüququmuzu çeynəmək istəyən düşmənlər keçən sənə martdan başlayaraq ta Kürdəmir stansiyonundan igid türklər tərəfindən qovulub Bakıya soxulmuşlar və sonra dənizə tökülüblər.

Böyləlik ilə ən müqəddəs hesab etdiyimiz paytaxtımız olan Bakını alıb bizə vermişlərdir. Mayın 28-də istiqlalımız elan edilmişdir. Sentyabrın 15-də isə haqq yerinə varmış, Bakı istirdad edilmişdir. Əfəndilər! Qan bahası ilə türklük və islamlıq uğrunda şəhid vermişlər, vətənimizi xilas edən türk igidlərini yad etmək ilə bərabər onu da əlavə edirəm ki, biz azəri türkləri böyük qardaşımız olan türklərin bu canfəşanlıqlarını heç bir vaxt unutmayacağımız və müşkülət ilə qan bahası ilə alınmış və bizə bəxş olunmuş istiqlalımızı müdafiə etməyi cəhd edib, hər şeydən müqəddəs tutaraq əqsai muradımıza nail olacağız. Bu gün cəmiyyəti-xeyriyyəsi türk şühədasında bəqa namı üçün nişangah qoyur. Rica edirəm saat 11-də bulvarda vaqə olacaq rəsmi keçiddən sonra qəbristanə buyurub tədbirlərimizdə iştirak edəsiniz.

Bununla məslisi qapayıram.

Arxiv, f. 895, siy. 1, iş 142, vər. 1-4.

№73

Yetmiş üçüncü iclas

16 sentyabr 1919-cu il

Rəis - Doktor Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy Hacınski.

Rəis -Müəyyən olunmuş vaxtdan saat yarım keçmiş iclası açdı. Lakin kворum olmadığı üçün iclası qapadı.

Arxiv, f. 895, siy. 1, iş 9. vər. 62.

Yetmiş dördüncü iclas

18 sentyabr 1919-cu il

Sədr - Həsən bəy Ağayev. Katib -Əhməd Cövdət.

Məclis açılır saat 11-də.

Sədr - İclası açır. Müzakirəti-yomiyyəni oxuyunuz:

Mehdi bəy - Katib müavini müzakirəti yomiyyəni oxuyur: 1) Etimadnamə komisiyasının məruzəsi; 2) Azərbaycan ordusu məmurlarına yeni maaş miqdarları haqqında hərbiyyə nəzarətinin qanun layihəsi; Təcili. Məruzəçi - Qara bəy Qarabəyli; 3) Azərbaycan hökumət darülfünunun təşkili haqqında qanun layihəsi. Üçüncü qiraət. Məruzəçi - Mehdi bəy Hacinski; 4) Xalq kitabxanaları üçün kitab almaqdan ötəri bir milyon rüblə buraxılması haqqında qanun layihəsi; məruzəçi - Əhməd Cövdət; 5) Azərbaycan hökumət bankı təşkili haqqında qanun layihəsi. 3-cü qiraət. Məruzəçi - Ağabəyov Rza bəy; 6) Tövsü vergisinin artırılması ilə bərabər topraq gəlir və məxaris smetasının və topraq vergisi miqdarlarının təmddi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Ağabəyov Rza bəy; 7) Ümum əyləncə və tamaşaxana yerlərindən alınan müvəqqəti vergi (Naloqun hökumət məbəliği-mənfəət hüfzəsinə idxali haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Ağabəyov; 8) Şəhadətnaməsiz olan içki ticarətindən alınan aksiz vergisi miqdarının təzyiqi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Mehdi bəy Hacinski; 9) Spirt məhsulətindən alınan aksiz vergisi miqdarının təzyidi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Ağabəyov; 10) Tamqa rüsumatı qanunun bəzi maddələrinin təbdili və rüsum miqdarlarının təzyidi haqqında. Məruzəçi - Ağabəyov; 11) Nəşri — elan haqqında. Məruzəçi - Rüstəmbəyov Şəfi bəy; 12) Azərbaycandan xaricə çıxarılan spirtli içkilərindən (Üzüm şərabi və pivə müstəsna) alınan gömrük vergisi miqdarları haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əmirsanov; 13) Balıq və balıq məhsulu ixracı vergisinin təbdili haqqında. Məruzəçi - Əmirsanov; 14) Pivə bişirilməsindən alınan aksiz vergisi miqdarının və pivə spirtosunun artırılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Muxtar Əfəndizadə; 15) Bakı xəzinə palatası müdir müavinliyi vəzifəsinin ləğvi haqqında qanun layihəsi; 16) Fabrik inspeksiyasına dair. Məruzəçi - Muxtar Əfəndizadə; 17) Maliyyə naziri şurası haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 18) Azərbaycan cümhuriyyəsi ilə Ermənistan arasında bağlanmış ticarət müahiiddənaməsi haqqında qanun layihəsi; 19) Məhkəməyi-hərbiyyə qanununun 15-si maddəsinin təğiri haqqında. Məruzəçi - Hacinski; 20) Topraq məcəlsəsi haqqında. Məruzəçi - Ağamalı oğlu; 21) Həmin sənə üçün İrəvan ümuri-xeyriyyə naziri vəkilinin məəşə və onun idarəsi məsarifatı üçün məzkur nazirə 177000 rüblə kredit açılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Ağabəyov; 22) Maliyyə nəzarəti idarəsi haqqında qeyri şaiyə vergilərinin "və ənsar" şöbəsinin təsis haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əmircanov; 23) Dövlət gəlmə vergisi xüsusundakı qəvaiddin 40 və 45 maddələrinin təğyir və təbdili haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Mehdi bəy Hacinski; 24) Dövlət varidatı alınmaq üçün əhalinin Malını siyahı edib satılmaq haqqındakı qərarların bəzi təbəddülatı xüsusunda qanun layihəsi. Məruzəçi - Mehdi bəy Hacinski; 25) Vergi müdiriyyətləri hissələrində qarışıq tutulması üçün əlavə yeddi min üç yüz rüblə təxsis edilməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əmircanov; 26) Azərbaycan ümuri-xeyriyyə nəzarətinin siyahısı və maaşlarının artırılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Vəkilov Mustafa; 27) "İttihad" fraksiyasının hökumətə sualı; 28) Hökumət məmurlarının maaşları haqqında. Məruzəçi - Vəkilov Mustafa. Daxil olmuş kağızlar; o cümlədən; a) Rəisi-Vükəlanın istefanaməsi barəsində; b) Təbrik teleqramları; c) divani-rəyasətin sərhəd bölüyü qanun layihəsinin təkmili haqqında təklifi; d) Zaqafqaziya mərkəzi Rus Milli Şurasının Azərbaycan Məslisi-Məbusanına öz nümayəndələrinin daxil olması barəsində ərzi-halı; e) Bakı bələdiyyə idarəsinə beş faizlə on milyon borc verilməsi haqqında; f) Meyvə və sairədən məmul çaxırlardan alınan aksizin artırılması haqqında; g) Azərbaycan xaricə əmtəə ixracı xüsusunda ki, yeni müvəqqəti gömrük tarifinin mövqei-tətbiqin qonulması haqqında.

Sədr - Yomiyyəni-müzakirətin tərtibatına etiraz yoxdur ki?

Səslər - Var, var, etiraz var.

Sədr - Söz Ağabəyov Rza bəyindir.

Ağabəyov - Dövlət bankı layihəsinin ikinci qiraəti qurtarıb, üçüncü qiraəti qalıbdır. Layihə bugünkü müzakirətdə çox uzaq qoyulub. Ovza bir qədər qarışıqdır. Bank müdiri deyir ki, banka bir çox adam gəlir, xəzinə də pul buraxmır. Adamları rədd edirik. İş təxirə salmamaqdan ötəri bir növ etmək ki, dövlət bankı tez açılınsın. Bu gün layihənin üçüncü qiraəti oxunsun. Ona kərə də bank məsələsi etimadnamə komisiyasının məruzəsi yerinə birinci olaraq qoyulsun.

Sədr - Söz Əliheydər Qarayevindir.

Qarayev - Əfəndilər! Özünüz bilirsiniz ki, indi bu saat iki il yarımdır ki, inqilabdan keçmişdir. Hələ də topraq məsələsi həll olunmayıb. Bu gün-sabah, bu gün-sabah. Hələ də bu məsələ geri qoyulur. Keçmiş parlament islasında bu məsələ 15-si məsələ idi. İndi 20-si məsələ olmuşdur. Gələ-gələ dala çəkilir. Kəndçilərə, əkinçilərə

torpaq lazımdır. Çünkü yay gedib, payız gəlmişdir əkin vaxtı keçir. Kəndçilərə, cütçülərə lazımdır ki, tarlalarına çıxıb, özlərinə məxsus yerləri əksinlər. Özüünüz bilirsiniz ki, bu saat torpağ məsələsindən ötəri bəylər əkinçiləri incidirlər, zülm edirlər. Əkinçilər həftələr ilə gəlib ziraət nazirinin qapısında dayanırlar. Ən əvvəlinci məsələ indi torpaq məsələsidir. Yomiyyəyi müzakirətdə olan 28-si məsələni 2-si məsələ yerinə qoymalıdır. Bu məsələdə hökumət qulluqçularının məvasibləri artırılması məsələsidir. İndi bu saat onların hali-məişəti xeyli fənadır. Onların haqqını almalıdır. Hərgah onu 28-si növbədə qoysaq, 4 aydan sonra ancaq baxılır. Ona görə təklif edirəm ki, birinci növbəyə torpaq məsələsini və ikinci növbəyə hökumət idarələrində olan qulluqçuların məvacidlərinin artırılması məsələsi qoyulsun və bu gün müzakirə edilsin.

Sədr - Yomiyyəyi-müzakirə barəsində daha söz istəyən yoxdur ki, 28-si məsələ hökumət qulluqçularının maaşı artırılması məsələsidir. Yomiyyəyi-müzakirəyə səhvən düşmüşdür. Üç gün bundan əvvəl dedilər ki, ümid var bu məsələ komisyonda qurtarsın. Lakin bu günə qədər tamam olmayıbdır. Onsuz da bu məsələyə baxılmayacaqdır. Sonra qaldı torpaq məsələsi, deyirlər 20-ci məsələ olmuşdur. Buna da səbəb odur ki, qabaqki, layihələr yanvar və fevral aylarından qalmışdır. 4-5 aydır qalırlar. Bunların əldə olmayıb, ona görə Divani-Rəyasət bu qərar ilə tərtib edilmişdir. Layihələr parlamana daxil olub, komisyonlara verilib qaytarıldığı qərar üzrə sıraya qoyulub, dal-qabaq olmayır. (səslər — "Xeyir olur!"). Rica edirəm, mənə mane olmayasınız. Sonra, qaldı Ağabəyovun təklifi, onu da qəbul etməmək mümkündür. Çünkü, mandat komisyopunun məruzəsi müxtəsərdir. İkinci məsələ hərbi qulluqçuların maaşlarının artmasıdır, o da müxtəsərdir. Sonra qalır Darülfünunun, kitab almaq, onları da bu gün bitirmək olar. Ələlxüsus Divani-Rəyasətin bir təklifi vardır ki, Darülfünun nizamnaməsi oxunduqda bir ya iki fəslinə baxılsın, qalan hissələri qalsın gələn iclasa. Bu cəhətdən Divani-Rəyasət təklif edir ki, Ruznameyi-müzakirə tərtibi təyir edilməsin. Söz Əhməd Cövdətidir.

Əhməd Cövdət - Sədr cənablarının sözündə səhv var. İş oradadır ki, daxil olan layihələrin hamısı sıraya qoyulmayıb. Bəzi məsələlər təsili olduğuna görə gec də daxil olmuş olsa əvvəl qoyulur. Məsələ, bu gün əskəri maaş təzyidi xüsusundakı, layihədən əvvəl gəlmiş layihələr geridədirlər. Bu qabaqda qoyulur. Çünkü təcildir. Mümkündür, bunu təcili hesab edib, qabaqda qoysaq. Mən də Qarayevin dediyi kimi torpaq məsələsinin birinci qoyulması və təcili hesab edilməsi tərəfdarıyam.

Sədr - Söz Muxtar Əfəndizadəyədir.

Muxtar Əfəndizadə - Həqiqətən bu torpaq məsələsi pək mühümidir: Vaxtı və zamanında bir məsələ həll olunmazsa, bir çox fənalıqların və eyni zamanda qarabaqıya meydan verəcəkdir.

Məsələyə əvvəlcə baxılması lazımkən bərəks gündən-günə dala düşülür. Məsələ yanvardan bəri sürüklənib qalmışdır.

Sədr - Bu Divani-Rəyasətin bir vəzifəsidir. Dala qalan məsələ yalnız bir bu deyil, bütün məsələlər də öz sırasında ümumiyyətlə dala qalmışdır. Rica edər idim siz o cəhətləri qarışdırmayıb nitqinizə davam edəsiniz.

Əfəndizadə - Biz vətən və millətin səlaməti naminə bu maddənin tezliklə baxılmasını təklif edirik.

Sədr - Mən təklifi səsə qoyuram.

Səslər - Səsə qoyunuz.

Sədr - Bu surətlə Rəyasətdə tərtib olunmuş müzakirə yomiyyəyi kim qəbul edirsə, rica edirəm əllərini qaldırsın. Kim bunun əleyhinədir? Kim səs verməyir? Ləhinə 27, əleyhinə 14, səs verməyən 1. Əksəriyyət rəy ilə müzakirəyi-yomiyyənin bu surətlə tərtibi qəbul edilir.

Sədr - Dəvamla, daxil olmuş layihəyi-qanuniyələrdən üç axırıncı layihəyi-qanuniyyə: Birincisi Bakı Bələdiyyə idarəsinə on milyon məbləğin buraxılması, ikincisi spirtlərdən alınan aksızların təzyidi, üçüncüsü müvəqqəti tomojnı vergiləri miqdarının artırılması. Bu məsələlər gedəcəkdir maliyyə büdcə komisyonuna. Rəisi-Vükaladan üç dörd gün bundan qabaq Məslisi-Məbusan rəyasəti naminə bu mənada bir məktub gəlmişdir. Oxuyur. Kabinənin istefası məsələsi məclisdə müzakirə olunmayacaqdır. Bu barədə heyəti-rəyasət tərəfindən icab edən tədabir baxılacaq və yeni kabinə təşkil oluncaya qədər sabiq kabinə mövqeyində qalıb ifayə-vəzifə edəcəkdir. Bundan keçəndən sonra bu günlərdə paytaxtımız Bakının alınması münasibətilə bir neçə təbrik teleqramları gəlmişdir; o cümlədən Qazaxdan ünvan cəmiyyəti-xeyriyyəsinə, biri Qubadan — müsavət şöbəsinə, biri Gəncə cəmiyyəti-xeyriyyəsinə, şəhər idarəsinə, səlyandan əhali və müsavət fırqəsinə, sonra İrəvan ikinci milli qurultayı rəisi Samun Arutyunov tərəfindən Parlamana bu məzmununda bir teleqram gəlmişdir. (Oxuyur, alqışlar). Ortadan və soldan divani-rəyasətin bir böylə təklifi var. Avqustun əvvəllərindən Parlamən tərəfindən sərhəddə hüdudu mühafizə üçün qəbul edilən layihənin beşinci maddəsi mövcübincə 158 min manat pul buraxılmışdır. Ev, işıq və sair xərclər üçün. Lakin idarə səhv olaraq əsl qanunda 6 min manat kanselyariya xərcləri oxudulmuşdur. Hərçənd bu 6 min manat kansepsiya üçündür. Hərgah buna etiraz yoxdursa qəbul edilsin.

Milli Şura dumalar vəkili intixabı ixtiyarına vermişdir, lakin bu vəkili Uprava seçmişdir. 3-cü vəkili Ləmbəranskinin barəsində komisyonda nümayəndəmiz olmadığından o barədə söz deməyəcəyəm.

Sədr - Daha kim danışmaq istədi? Çlən Parlamenta Vinqradov.

Vinqradov - (Rusca).

Sədr - Qarayev Əliheydər.

Əliheydər - Cənab Vinqradov söylədi, o adamlar ki, bizi qəbul etmədi, onlar bizdən deyildirlər. Mən də sual edirəm ki, Lizqar ki, fəqərə cəmətin milyonlarını cibəşdanına qoydu o sizin nümayəndənizdir ya nə? O milyonları aparandan sonra siz deyirsiniz ki, bizim nümayəndə deyil, biz yalnız, rus fəqərəsini tanıyıyıq. Dünən siz əlinizdə xaç dualar ilə Dağıstan fəqərəyi-kasibəsini qətlə edənlərin nümayəndəsi Baratonu istiqbal edib, əleyhimizə gəldiniz. Mən sizi tanımaq istəmirəm. (Alqış).

Sədr - Çlen Parlamentə Kravçenko.

Kravçenko - (Rusca.)

Sədr - Söz Əhməd Cövdətidir.

Əhməd Cövdət - slavyan-rus cəmiyyətinin burada iki nümayəndəsi söz söylədi. Onlar öylə bir söz söylədilər ki, onlar barəsində deyilən sözlərin yersiz olduğunu isbat etsin. Lizqar keçmişdə slavyan-rus cəmiyyətinin üzvü olub. Biz onun imzasilə olan kağızla slavyan-rus cəmiyyəti nümayəndələrini buraya qəbul etmişik. Bu gün haman Lizqar cəmiyyət barəsində kağız yazıb, əvvəlki verdiyi nümayəndələrin geri çağrılıb tazə nümayəndələr qəbul edilməsini təklif edir. İndi ikinci bir cəmiyyət əmələ gəlmiş, deyirlər ki, onlar samozvanesdilər. Amma burasını bilmək çətindir ki, samozvanes sizsiniz, ya onlardır. Mən hakimil-hökm deyiləm ki, bunları ayıram. Lizqar cəmiyyətinin nə qədər doğru olmasını bilməkdən ötrə bir qurultay lazımdır ki, onların hansı birinin samozvanes olmasını isbat etsin. Vinqradov dedi ki, prixodlar onlara etimad edir. Amma prixodlar keçmişdə Parlamana bir kağız göndərib dedilər ki, o nümayəndələrə bizim etimadımız yoxdur və etimadımızı "İttihad" fraksiyasına veririk. Demək ki, onların burada prixodlar tərəfində etimadları yoxdur. Ona görə bizim haqqımız yoxdur ki, onların birinə yer verək, birinə verməyək. Bunların işi suddan keçənə qədər və ya yeni qurultay olana qədər heç birinə yer verilməsi tərəfdarı olmayız.

Sədr - söz Qara bəy Qarabəyovundur.

Qara bəy ("İttihad") — Mən bu məsələyə bir az əsas etibarilə baxmaq istərdim. İş ordadır ki, bir vaxt bir cəmiyyət tərəfindən o cəmiyyəti cəmətin nümayəndəsi edib və Məslisi-Məbusana üzvlər qəbul edilmişdir. Hər halda bir obşestva bir cəmətin nümayəndəsi ola bilməz. Bir cəmiyyətin 80, ya 150 üzvü ola bilər. Bu cəmiyyət siyasi bir cəmiyyət deyil. Onun fikri nədir. Əgər bir cəmiyyət əhali ilə əlaqə etdiyi olursa, əhali nümayəndəsi ola bilirsə o cəmiyyət intixab etdiyi üzv, Paralamanda iştirak edər. Fəqət, o vaxt ki, Parlamana üzv lazımdı. Ruslar çağırılmışdı və onlardan heç kəs gəlmək istəmədi. O vaxt bunları qəbul etmişdik. Dedilər ki, Bakıda olan dörd-beş prixoun etimadnamələri var. Əhali ilə əlaqəyə girmişlər. O vaxt Məslisi-Məbusanın haqqı vardı ki, onları qəbul etsin. İndi iş dəyişmiş. Əvvəla üzvlərin bir neçəsi Paralamandan getmiş, yerləri boşdur. İndi gərək o cəmiyyət o vəziyyəti hayizmidir ki, tazədən nümayəndə göndərə? Bunu anlamaq lazımdır, onların buna haqqı varmı? Mən bu işə vaqif deyiləm. Eşitdiyimə görə slavyan-rus cəmiyyəti bizim firqəyə müraciət etmişdi. O vaxt bu cəmiyyət 4 prixada istinad edirdi. İndi isə əhalinin bir təkimi bunlardan ayrılıbdır. İndi on dördə qədər prixod vardır. Onlar özlərinin on bir cəmiyyətə istinad etdiklərini bildirmişlər. Görək bunların hangisi daha qüvvəli, cəmət ilə daha çox əlaqədardır. Bu cəmiyyətlərdən təhqiqatsız yerinə beş adam yer vermək ədalətdən xaricdir. Bu haqq və ixtiyar bizim qanuni-əsasilə milli komitələrə verildiyindən erməni və rus milli komitələrinə verildi. Bizim də intixabımız bu üsul ilə milli komitələr tərəfindən icra edilmişdi. Amma burada bir cür edildi. O da öylə bir surətlə əhali ilə əlaqədar oldular. Amma indi bu prixodlar ki, var, dini bir cəmiyyət, keşişlər cəmiyyəti ikən, əhali ilə əlaqəsi varmı? Yoxmu? Bunlara baxmadan Parlamana beş nəfər ərizə versin, onlara da vermək nə insaf ilə, nə ədalət ilə qabili-qəbul deyil, 100-150 adamdan təşkil etmiş bir cəmiyyəti nümayəndəyə yer verilsin. Amma 3 min kişisi olan bir cəmiyyətin nümayəndəsi olmasın, gərək Parlaman təhqiqat yapsın ki, bunlar nəreyə kimə istinad edirlər. Yoxsa bunların ayağı altında möhkəm bir zəmin görmürəm. Bunun üçün heç bir həqləri də yoxdur.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Mandat komissiyasının verdiyi izahatdan sonra fraksiyanı tamamilə mandat komissiyasına rəy verir.

Sədr - Mən, mandat komissiyasının təklifini səsə qoyuram. Kim slavyan-rus cəmiyyətindən Zaxaryev ilə İqnatyevin Parlaman üzvü olmağını istəyirsə, təvəqqe edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyəti-ara ilə Hər ikisi Parlaman üzvlüyünə qəbul olunur. İndi İsgəndər Axundovun mandatını səsə qoyuram. İsgəndər Axundovun Parlaman üzvü olmasına kim tərəfdardırsa, təvəqqe edirəm ki, əlin qaldırsınlar. (Əllər qalxır). Əksəriyyəti-ara ilə İsgəndər bəy Axundovun Məslisi-Məbusan üzvü olmağı qəbul olunur. Keçirik növbədəki məsələlərə. Növbədə Azərbaycan ordusu məmurlarının maaşlarını artırmaq barəsində qanun layihəsidir. Məruzəçi Qarabəyli.

Qara bəy Qarabəyli - Hərbiyyə nəzarəti tərəfindən əsgərlik vəzifəsini ifa edən məmurların maaşları barəsində əvvəlcə ayrı bir qanun layihəsi Parlamana daxil olub təsdiq olunmuşdu. Fəqət, o maaşların heç bir növ ilə əsgərlərin və zabitlərin məişətlərini təmin etməyəcək Hər kəsin məlumudur. Bu gün o vaxtdan bəri qiymətlərin nə qədər artdığını, bununla bərabər pulumuzun qiymətinin nə qədər əksildiyini nəzərə alarsaq o zaman zabidlərə və əsgəri məmurlara verdiyimiz maaşların nə qədər kifayətsiz olduğunu görürük. Zabidlərin maaşı min rüblədir. Min rüblə zabidləri bilxüsus onun üçün təmin etmir ki, əvvəla onların bir çoxusu məcburdurlar ki, ailəsini də bərabər alıb yaşasın. İkinci böylə bir məbləğ nə özünü və nə də böyük məsrəflərini ödəyəcək bir halda deyildir. Zabidlər gərək ləyaqətli bir surətdə giyinmiş olsunlar. Zabidlərin əlbəsələrində onlar artırdıqlarını əsgərlərin təlimgahında keçirdiklərindən yağmur və günəş bilmədiklərindən əlbəsələri davam edəmir. Lazım gəlir ikən

başlarını tez-tez təzələsinlər. Bilirsiniz bir dəst paltar almaq üçün on min rüblə lazımdır. Çünkü zabıt cırıq paltar ilə yaşayanmaz. Zabıt, əsgərlər üçün Hər xüsusda müəllim və nümunə olmalıdır. Onun üçün Hər bir şey yerində düz olmalıdır. Əsgəri işlər qanundan kənar ola bilməz. Bu halları düşünüb Hərbiyyə nəzarəti yenidən təklifdə bulunur ki, maaşlar artırılsın. Baxımsız kiçik məmurları nəzərə alırıq. Onların maaşı min rüblədən fəzlə deyildir. Onların maaşını yüz faiz artırırıq. Böyük məmurlara da nisbətə bu faiz əlavə edilir. Uzaq başı iyirmi-iyirmi beş faiz bu tərtiblə qanun layihəsi daxil edilib. Qanuniyyə komissiyonu bunu tamamilə qəbul edib, məslisi-məbusdan təsdiqini rica edir.

Sədr - Natiq əfəndi, bu layihə təcilimidir?

Qara bəy - Bəli, təcildir. Çünkü çoxdan verilib, iyul ayından qalıbdır. Çox lazımdır. Hərbiyyə nazirinin mülahizəti böylədir (oxuyur). Qarabəyov - Qanun layihəsi budur.

Sədr - Natiq əfəndi, lütf ediniz. Layihə-qanuniyyənin təcili surətdə baxılması barəsində kim ləhinə danışmaq istədi? Natiq olmadığından səsə qoyacağam. Layihə-qanuniyyənin təcili surətdə baxılmasına kim etiraz edir? Etiraz yoxdur ki, etiraz olmadığından layihə-qanuniyyəyə təcili surətdə baxılır. Layihə-qanuniyyəni oxuyunuz.

Qara bəy - Oxuyur.

Sədr (dayandırır) - Natiq əfəndi, bu cədvəldə bir qeyd var. Qara bəy -Bəli, var. O da budur, ev parası 1500. Sədr - sulkeviç haqqında xüsusi bir qeyd var. Qara bəy - Oxuyur.

Sədr - Layihə-qanuniyyənin əsasları üzərinə kim danışmaq istədi. Natiq olmadığından layihə-qanuniyyənin ikinci qiraətinə keçirəm. Layihənin ikinci qiraətinə keçməsinə səsə qoyuram.

Səslər - "Kvorum yoxdur!"

Sədr - səsə qoyulmasına etiraz yoxdur.

(Səslər - "Yoxdur, etiraz yoxdur!")

Etiraz olmadığından layihənin ikinci qiraətinə keçirəm. Qara bəy, oxuyun. Qara bəy - Oxuyur.

Sədr - Layihə-qanuniyyə xüsusunda kim danışmaq istədi. Natiq olmadığından səsə qoyuram. Maddənin ikinci qiraətini səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm, əlini qaldırsın. (Əllər qalxır). Müttəhidülrəy qəbul edilir. Layihə-qanuniyyənin Üçüncü qiraətinə keçirəm. Qara bəy, layihəni oxuyun.

Qara bəy — Oxuyur.

Sədr - Layihə-qanuniyyəni 3-cü qiraəti barəsində kim danışmaq istədi. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırdın, (Əllər qalxır). Sədr - Söz Məmməd Əmin Rəsulzadəninindir.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Mən burada vaxt olan təshihləri Qarayev tərəfindən gələn xüsusda uzun-uzadı danışmağa ehtiyac görmürəm ki, bu xüsusda onun fikr ilə rektor şurasında bir tələbə nümayəndəsi olsun. Bu tərtibə nöqtəyi-nəzərdən doğru deyil. Əgər Rusiyada darülfünunları maarif nazirlərinin təziq icra etməsindən və təsdiq məsələsindən qorxmaq lazım gəlirsə, Azərbaycan üçün düşünmək və qorxmaq doğru deyil. Əlbəttə, maarif nazirinin bir takım siyasi və başqa mülahizələri və bu mülahizədən Azərbaycan darülfünun idarəsinə fəna təsir hasil olur. Əfkarı ümumiyyəyə gəlincə bəzi vəziyyət hasil olur ki, bu da xarici siyasətə təsir edə bilər. Onun yalnız elm və fənn üçün deyil fəqət rektorun maarif naziri tərəfindən təsdiq edilməsi dövləti nöqtəyi-nəzərdən siyasi faydası var, qətiyyə zərəri yoxdur. Təsəvvür buyurunuz ki, bir cümhuriyyətdə ki, başqa yerlərdən professorlar cəlb edir və orada oxumağa başqa yerdən artıq həvəs vardır. Elm və fənn üçün təsdiq etdirməyə bir qəsd olamaz və əngəl çıxarmaq dəxi doğru deyildir. Elmə xidmət lazımsa da fəqət siyasətimizə zərər və ziyanedici ünsürləri təsdiq etdirməyə münasib olmaz. Azərbaycan darülfünunun şurası mürrixdə deyil, paytaxtımız olan Bakı səhərindədir. O, paytaxtımızın xüsusiyyət və nastroeniyləri ilə hesablaşmaq məcburiyyətindədir. Onlar intixab etmədən əvvəl bilirlər ki, intixab etdikləri şəxsi nəzarət təsdiq edər, yaxud eyləməz. Əgər şura ilə nəzarət arasında bu xüsusda ixtilaf olmazsa bu kimi maddələrin əsla əhəmiyyəti olmaz. Mən rektorun maarif nəzarəti tərəfindən təsdiq edilməsi tərəfdarıyam. Qaldı üç sənə, ya iki sənə olmasına, buna da mən bir dürlü razı ola bilmərəm. Doğrudur, Əhməd bəy söylədiyi kimi demokratik üsul ilə iki sənə qəbul görünmüşdür. Əgər Parlaman intixabı və sair təşkilatın intixabı icra edilsə idi, bunun zərəri yoxdur. Lakin darülfünun təzə işdir. Təzə işdə bir takım sistemlər var və olacaqdır. Təzə iş başına keçmiş olan şəxsə işi əlinə almaq üçün uzun müddət lazım gəlir. Üç sənədə böyük bir vaxt deyildir. Onunçün mən böylə bilirəm ki, üç sənəni iki sənəyə endirmək əməli olaraq faydası ola bilməz.

Sədr - Əhməd bəy Pepinov.

Əhməd Cövdət bəy - Əvvəla mən əsas məsələ üzərində söyləmək istədim ki, o barədə Malxazov cənabları söylədilər. Məsələ burasındadır ki, verilən (ponravka) universitet muxtariyyətini xələdar edir. Məmməd Əmin əfəndinin dediyi doğru deyildir. Deyirlər bunun universitetin elmi və fənni işlərinə zərəri olmaz. Əlbəttə, bir yerdə ki, hökumətin siyasəti universitetə intixab edilən rektoru ya qəbul və ya rədd edəcək, bu surətdə universitetin tərəqqi etməsinə zərər verəcək.

Məməfi bu təklifi qəbul edirik. Çünkü biz universiteti yeni açırıq. Bu təklifdə universitet işlərinə müdaxilə vardır. Buna görə yeni cəlb edəcək professorları incidəcəyik.

Səslər - Professorları deyil, rektorları.

Əhməd Cövdət - Rektormu? Hər halda əfkari ümumiyyətdə böyük həyəcan var. Bunun üçün dəvət etdiyimiz professorları bir az hürkütmək ilə bərabər, bunu qəbul etməyə məcburuq. Ola bilər ki, bir çox profesoqlar gəlməkdən imtina etsinlər, bunun üçün bəlkə bunu bir vaxti-müəyyən üçün qəbul edək. Vaxt qoysaq, Şura tərəfindən intixab ediləcək rektorların nəzarəti tərəfindən təsdiq edilməsi ya üç sənə və ya beş sənə, universitet işləri bir qaydaya düşənəcən, professorlar heyəti təyin ediləcək olsun. Vaxt məsələsinə gəldikdə 2 sənə daha doğrudur. Çünki professorlar hənuz cəlb edilməmiş lazımdır ki, əvvəllərdə rektorun özü də işləsin. Ona görə 2 sənə 3 sənədən daha faydalıdır. Çünki Hər sənə yeni-yeni professorlar gələcək. Professorların qədəri artacaq. Əgər rektor sifətilə işləyə bilərsə yenə onu seçərlər və ya seçməzlər. Üçüncü məsələ, qələbələrin professorlar şurasına daxil olmaları haqqında idi. Məmməd Əmin və Malxazyan əfəndilər rədd edib əcaib kimi göstərdilər. Zənnimə görə bu heç əcaib deyildir. İnciləbdən sonra tələbələrin nümayəndələri universitet şuralarına girdilər. Bu şuralar tələbələrini də idarə edirlər. Tələbələrini idarə edən bir cəmiyyətdə tələbələrin nümayəndəsi olmalıdır. Bunun nə elmə nə fənnə bir zərəri olmaz. Tələbələr ilə professorlar arasında bir çox mübahisələr və münaqişələr çıxa bilər. Bunların bətarəf edilməsi üçün tələbələrin o cəmiyyətdə olması lazımdır. Budur ki, bu təklifə tərəfdaram.

Vanseviç - Rusca.

Sədr - Əliheydər Qarayev.

Qarayev - Vanseviç cənablarının fikrillə köhnə Nikolay ministrlərinin fikri birdir. Onların da fikri Hər zaman bu idi ki, tələbələrini şuraya buraxmaq olmaz. studentlər şuraya girib mitinqlər açarlar. Xeyir, bizə Nikolay universiteti lazım deyil. Bizə xalq universiteti lazımdır. Ancaq oraya soznaniya ilə gedirlər. Onlar öz hüquqlarını anlayırlar. Siz Hərgah onları qovmaq istəyirsinizsə, o başqa məsələ. Hər hal da tələbələr gərək bilsinlər ki, onların başında olanlar kimlərdir. Ola bilər ki, sabah sovet qərar qoydu ki, zanyatiya saat doqquzdan 11-ə kimi olsun. Bəlkə studentlər lazımdır, onlar dərslərinin 5-də başlanmasını istəyəcəklər. Çünki çox student öz məişətinin təmin etmək üçün kənar yerdə çalışacaq. Bu surətdə dərslərin vaxtını təyin etmək məsələsində studentlərin iştirakı lazımdır.

İkinci təshihə səsə qoyuram. İkinci təshihənin məzmunu budur: "Rektor 3 sənə əvəzinə 2 sənə olsun" (Salonda danışıq) rica edirəm iltifat edəsiniz. (Səslər - "Qara bəy danışığını qurtarsın"). Mən də gözləyirəm, söhbət qurtarsın. İkinci təshihənin məzmunu belədir. Rektor 3 il əvəzinə 2 il seçilsin. Səsə qoyuram, kim qəbul edirsə, rica edirəm, əlini qaldırsın. (Əllər qalxır). Kim əleyhinədir? (Əllər qalxır). Kim səs verməyib? (Əllər qalxır). Lehinə — 13, əleyhinə 25, səs verməyən — 4. Əksəriyyət rəy ilə təklif qəbul edilmir.

Üçüncü təklifi səsə qoyuram. Təklif budur: "Darülfünun rektoru, professorlar şurası və tələbələr nümayəndələri iştirakillə intixab olunur". Səsə qoyuram, kim təklifi qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın? (Əllər qalxır). Kim bunun əleyhinədir? (Əllər qalxır). Kim səs verməyib? (Əllər qalxır). Lehinə 5, əleyhinə 34, səs verməyən 6. Əksəriyyət rəy ilə təklif qəbul edilməyir.

Sədr - İkinci bəb, dördüncü maddəyə aid təshihə ilə bərabər, komisyunun qəbul etdiyi vəchillə səsə qoyuram. Kim qəbul edir, rica edirəm əllərini qaldırsın. Kim əleyhinədir, kim səs verməyir. Ləhinə 25, əleyhinə 16, səs verməyən 4. Əksəriyyət rəy ilə ikinci bəb, dördüncü maddəyə aid təshihə bərabər qəbul edilir. Beş dəqiqə tənəffüs elan edəcəyəm. Böylə bir təklif var ki, maliyyə nəzarətinə aid xırda qanunlarının müzakirəsi üçün, üçüncü bir məclisin olmasını tələb edir. Divani-rəyasət bunu qəbul edib "seşənbə" günü olmasını təklif edir.

Səslər - Qəbuldur.

Sədr - Cümə günü hökumət dairəsində dəftərxanaların bağlı olacağından Povestka olmayacaqdır. Beş dəqiqə tənəffüs elan edirəm.

Beş dəqiqə tənəffüsdən sonra

Sədr - İclas davam edir. Darülfünun nizamnaməsinin ikinci fəslini qəbul edilib, məbədi pək uzun olduğundan gələcək iclasa tərki edilir. Növbəti məsələ türkcə kitabların alınması üçün, hökumət tərəfindən bir milyon rüblə təxsisatın buraxılmasıdır. Məruzəçi Əhməd bəy Pepinov.

Əhməd bəy - Məktəblərimiz milliləşəndən bəri gərək tədrisatı təqib və gərəksə mütalilə üçün kitaba pək fəzlə ehtiyac vardır. Mətbəələrimizdə hürüfat və kağız nöqsanı dolayisilə bir çox kitabların meydana gətirilməsi gecikmişdir. Nəzarətin təşəbbüsillə meydana gətirilən təlif komisyunu lazımı kitabları yetişdirmiş və bir qismdə təb olmağa başlamışdır. Halbuki bu kitablar ümumiyyətlə dərslə kitablarıdır milliləşmiş siniflərdə bərayi-mütalilə kitab yoxdur. Olsa belə burada çap edilməsi mümkün deyildir, Tədarükə ehtiyac vardır. Məarif nəzarəti məslisdən bir milyon rüblənin təsdiqindən keçib, sürətlə buraxılmasını rica edir. Bu təşəbbüsün olmamasını iqtizadərkən Hər nədənsə məarif nəzarəti əshəli göstərmiş, pək sonra işə başlamışdır. Və yenə bu məbləğ türk puluna təbdil edilməsi az bir yekun tutacaqdır. Məəmafe, biləxərə bu miqdar çoxaldıqca böyük miqyasda kitablar cəlb ediləcəkdir. Alınacaq kitabların cins və miqdarları müəyyənleşmişdir. (Oxuyur).

Məzkur kitabların bir qismi məktəblərə təqsim olunacaqdır. Gec olsa belə qəbul edib, sürətlə kitablar cəlb edilməlidir. Demək məarif nəzarəti bu kitabları fəqət bu il almağı təsəvvür edir.

Sədr - Qanun layihəsi qəbul edildimi? Layihəni oxuyunuz.

Əhməd bəy - Nəzarət tərəfindən verilən qanun layihəsi böylədir. (Katib oxuyur).

Sədr - Bu xüsusda kim danışmaq istərdi? (Rusca). Danışmaq istəyən olmadığına görə səsə qoyuram. Abdulla bəy Əfəndiyev.

Abdulla bəy - Necə ki, məruzəçi söylədi, bir milyon manat azdır. Fəqət, biz onu artırıyaq, qəbul edək. Mən təklif edirəm ki, xüsusi təşəbbüslərə yol verilsin. Xüsusi adamlar gedib İstanbuldan kitab gətirsin. Hərçəndi ki, bəziləri gətiriblər, fəqət olar çox azdır. Öylə bir yol aramalı ki, bu xüsusda təşəbbüs edənlərin qolu bağlanmasın. Bəzi yerlərdə öylə mallar, mətalar var ki, dava başlandıdan sonra o malları ölü bir halda qalıb, orada satılmayı, işə keçməyir. Məlumunuzdur ki, ipək barama qurdundan əmələ gələn bir şeydir. Baramadan çıxdıqdan sonra Marsel səhərinə satılmaq üçün göndərilirdi və oradan Lyona göndərilirdi, satılırdı. Bəli, olar indi Şəkidə fabrika ilə, anbarlar ilə dolu qalıbdır. Hərgah oları Batumda, İstanbulda, Marseldə satmaq mümkün olsa idi, milyonlar ilə para ələ gələrdi və istədiyimiz kitabları və sair şeyləri alıb gətirmək olardı. Onun üçün ərz edirəm ki, xüsusi təşəbbüslərə yol verilsin. Məəttəəssüf bu xüsusda çalışdılar, ərizələr yazıldı yol verilmədi. Mən bir milyon manat pulun buraxılmasını qəbul etməklə bərabər, xüsusi təşəbbüsə yol verilməsini təklif edirəm.

Sədr - Bu xüsusda kim danışmaq istəyir. İstəyən yoxdur. Son söz məruzəçi Əhməd bəyindir.

Əhməd bəy - Xüsusi adamların buraya kitab gətirməyi barəsində Abdulla bəy danışdı. Biz onun sözünə ciddən iştirak edirik. Məlumdur ki, Gəncə kitabxanasında hökumətə müraciət edilib də bu xüsusda müavinət istənilmişdi ki, İstanbula mal aparıb, əvəzində kitab gətirsinlər. Hər yerə ərizə verdi mümkün olmadı. Bu işə hökumətin nəzərini cəlb etmək ilə bərabər xüsusi təşəbbüslər verilməsi rica edilir.

Sədr - Layihəni səsə qoyuram. (Rusca). Məlumdur ki, maliyyə nəzarətinə, məarif nəzarətinin ixtiyarına bir milyon pul buraxılmasını səsə qoyuram. Təvəqqe edirəm əllərinizi qaldırasınız. (Əllər qalxır). Müdtəhidül rəy. Türkiyədən buraya bir milyon manatlıq kitab gətirilməsi məsələsi keçir. Keçirəm o biri məsələyə. Mehdi bəy, oxuyun. Təklif var ki, Rusca oxunmasın, türkcə oxunsun. Çünkü əqəliyyəət məsələdən aşnadırlar.

Mehdi bəy Hacinski - Oxuyur. Birinci bab bitdi!

Sədr - Birinci bab xüsusunda kim danışmaq istərdi. Danışan yoxdur. Qəbul olunur. Keçək ikinci baba. Mehdi bəy, oxuyun. Katib - 2-ci babı oxuyur.

Sədr - 2-ci baba etiraz yoxdur? İkinci bab əksəriyyəət rəylə qəbul edilir. 3-cü babı oxuyunuz. (Səslər). Rica edirəm, xüsusi söhbətləri buraxasınız. Katib - 3-cü babı oxuyur.

Sədr - 3-cü baba etiraz yoxdur? 3-cü bab əksəriyyəət səs ilə qəbul olunur. Mehdi bəy, dördüncü babı oxuyunuz. Katib - 4-cü babı oxuyur.

Sədr - Heç zad eşitmirəm, rica edirəm, xüsusi söhbət etməyəsınız. (Səslər: Ucadan oxunsun).

Sədr - hündürdən oxuyunuz, eşidilmir. Mehdi bəy, siz dördüncü [babı] qurtarın. Beşincini Əhməd bəy oxuyar.

Katib - 4-cü babın mabadəni oxuyur.

Sədr - Dördüncü bab xüsusunda kim danışmaq istərdi? Etiraz yoxdur, dördüncü baba etiraz yoxdursa? 4-cü bab əksəriyyəət [səs] ilə qəbul edilir.

Katib - 5-ci babı oxuyur.

Sədr - Beşinci baba etiraz yoxdur ki? 5-ci bab qəbul edilir. Əlavələri oxuyunuz. Smeta və ştatları oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr (zəngi vurur) - Rica edirəm, xüsusi söhbətləri buraxasınız.

Səslər - Bir az ucadan oxusun!

Katib - (Dəvam edir).

Ağabəyov - Layihəyi-qanuniyyəədə məmurinə verilməsi icab edən məaş miqdarlarını müəyyənləşməyini oxuyur.

Sədr - Güşad ediləcək milli hökumət bankının güşadı üçün göstərilən məxaric cədvəlini maddəsilə bərabər səsə qoyuram. Etiraz yoxdur, qəbul edilir.

Layihəyi-qanuniyyəənin komisyunun verdiyi qərar üzrə səsə qoyuram. Etiraz yoxmu? Layihəyi-qanuniyyəə tamamilə qəbul edilir. Gələcək iclas cümə ertəsi günü olacaqdır. İclas qapanır.

İclas saat 3.20 dəqiqədə qapanır.

Arxiv, f. 895, siy. 1, iş 108, vər. 1-21.

Yetmiş beşinci iclas

20 sentyabr 1919-cu il

Rəis - Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy Hasınski.

İclas saat 11.15 dəqiqədə açılır.

Rəis - İclas açılır, yomiyyyə-müzakirat əski surətdədir ki, keçən iclasda Parlaman tərəfindən daxil olunmuşdur. Əgər arzu edərsinizsə, oxunsun.

Səslər - Lazım deyil, maliyyə işlərinə baxılsın.

Rəis - söz Məmməd Əmin Rəsulzadəyəndir.

Məmməd Əmin - Bugünkü iclası təklif edərkən maliyyə işlərinə və bir para xırda məsələlərə baxmağa mütəşəxxis etmiş idik. Ona görə də keçən iclasın qalan yomiyyyə-müzakirati dəyişilməlidir ki, maliyyə işləri ilə məşğul olaq. Maliyyə nəzarəti nümayəndəsinə də gərək xəbər verilə idi ki, maliyyə işləri müzakirə edilərkən iştirak etsin.

Sədr - Mən onu unuttum, söyləyim ki, elə sırada haman layihələrdir. Növbəti məsələyə keçmədən bir neçə kağızları söyləmək istəyirəm. Əvvəla daxil olan kağızlardan bir də maliyyə nəzarəti tərəfindən gəlmiş: mənzil, ticarət və digər binalardan mənfəətbərdar olmaq üçün həddi-əzəmi qiymət təyin edilməsi haqqında bir layihəyi-qanuniyyədir. Bu layihəyi-ləvayeh qanuniyyə komisyona verilir. Sonra bu günləri görürsünüz ki, yeni seçilmiş Parlaman tərəfindən sırağa gün qəbul olunmuş üzvlər vardır ki, iştirak edirlər. Bunlardan biri Remizov, o biri Kazarovdur. Aleksandr Kazarov məktub ilə məlum edir ki, indiyə qədər Bakı istintaq məhkəməsinin müddəial ümumi müavini xidmətində idi. İndi isə xidmətindən çıxır. Keçirəm növbədəki məsələyə. Tövcü vergisinin artırılması ilə bərabər topraq, gəlir və məxaric smetasının və topraq vergisi miqdarlarının təmddi haqqında qanun layihəsidir. Layihənin ikinci qıraətidir. Məruzəçi - Rza bəy Ağabəyov. Bu layihə iyunun 23-də Parlaman tərəfindən baxılıb qəbul edilmişdir.

Ağabəyov - haman bu qanuna bir dəfə baxılıb, komisyona göndərilmişdir. Buna binaən odur ki, bu layihəyə baxılanda, Müsavat fraksiyası tərəfindən bir qeyd edilmişdir. Bu haman qeydi məruzəçi sifətilə qəbul etdim. Yoldaşlar isə narazı qaldılar. Ona görə də komisyona qaytarıldı. Komisyon təzadən baxdı. Ona görə də onu xatırınıza salacağam. Burada iki məsələ vardır. Vergilər haqqında: hökumət tərəfindən təqdim edilən qanun layihəsində bu vergilər bu cür göstərilmişdir. Xüsusi yer vergisi — 100%, mülkədar yerləri 200%, obroçni podat 25% təklif olunurdu. Komisyon bu layihəyə baxıb bu ədədləri artırdı. Xüsusi yerlərə 200%, mülkədar yerlərinə 400 faiz, obroçni podat 50%. Onu da xatırınıza salıram ki, əgər bu saat bir desyatin üzümlük ki, doxodı 88 manat götürülmüşdür, iki man at 64 qəpik vergi alınacaqdır. Yüz faiz artırsa beş manat 25 qəpik edər. Bir desyatin meyvəlikdən ki, desyatinin 50 manat doxodudur, manat yarım vergi alınır. Əgər yüz faiz artsa 3 manat edər. İki yüz faiz olarsa 6 manat ödər. Bir desyatin meyvəliyin 50-80 manat doxodu olduğu köhnə zaman hesabı ilə götürülmüşdür. İndi isə özünüz bilirsiniz ki, bir desyatin yerin nə qədər doxodu var. Ərz edirəm ki, komisyon bu layihəyə baxanda köhnə qərarı üzrə durmuşdur. Xüsusi yerlərə — mülkədar yerlərinə 400, obroçni podata 50%.

Rəis - Layihəyi-qanuniyyə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Rica edirəm, yazıb bildirəsiniz. Söz Səmədağa Ağamalı oğlundur.

Səmədağa - Mən bu artırılmanın əleyhinə danışmaq istəyirəm. Mülkədara yerləri 200% artırılınsın. O ki, qaldı xəzinə yeri 100% artırılınsın. Amma mən hamısının əleyhinəyəm. Buna da böyük səbəb vardır. Əvvəla bu qanun layihəsi böyük yer qanunu qurtarandan sonra gərək keçə idi. Çünkü topraq qanunu qurtarandan sonra bilmək olardı ki, kimdə nə qədər yer var, nə tör vergilər yığılsın. Çünkü, indi bizim əkinçinin nə qədər yeri var məlum deyil. Ona görə də yer vergiləri yığmaq çox çətin olacaqdır. Çünkü, onların çoxu bəylərin əlində qulluqçudur. Bunların da üstünə 400% əlavə edəndə büsbütün xərabə olacaqlardır. Bu yükü götürə bilməyəcəklərdir. Şimdiyə qədər xüsusi kapitalistlərdən bir faiz də çıxmadı. Və yenə kəndistanda elə biçarələr vardır ki, onların malı, mülkü bəylərin əlindədir. Vergilər istənəndə də böyləcələrinə deniləcəkdir ki, sənin də adın var, gərək vergi verəsən. Və verməyəndə isə suda düşərsən. Yer pulu yığıqda öylə qayda lazımdır ki, doğru və həqqaniyyət üzrə olsun. Amma böyləsə bir üsul hələlik bizdə düzəlməyibdir. Buna görə təklif edirəm ki, topraq haqqındaki, layihəyi-qanuniyyəyə baxılıb qəbul edildiyindən sonra böylə vergilərə baxılsın.

Rəis - Buyurunuz, Qarayev.

Qarayev - Keçən iclasda biz təklif etmişdik ki, topraq məsələsi mühüm məsələlərin biridir. Tezliklə həll edilsin, hətta Rusiyada bu məsələ üzərinə gördüyümüz bu böyük inqilab başlamış məsələnin tezliklə bizdə də həlli lazımdır. Topraq məsələsi həll olunmadan torpaqdan gəlir vergilərinin toplanmasına başlansa məsələ də bir çox müşkülət başlar. Müsavat fırqəsi kəndlilər üçün [verginə] bir-on, on iki artırılmasını istəyir. Çünkü, onlar zəhmətkeş deyil, bəylərdir. Bir də əfəndilər Zaqafqaziya milli şurası Gəncədə yığışib bu xüsus üçün müəyyən bir

qanun qoydular və qərar oldu. Halbuki, Azərbaycan hökuməti o zamanlardan bu vaxta kimi məzkur qanunları öz məişətimizə keçirmədi, topraq məsələsində mənfəətli olan şəxslər arzu etmirlər ki, topraq əllərindən getsin. Kəndlilərin əlindəki toprağın çoxu bəylərə aiddir. Biz zakonoprojekti nəzərə almadan yüz də, dörd yüz prosent qoyuruq və onları pis günə salırıq. Halbuki, bu doğru deyildir. Buna görə biz bunun əleyhinəyik.

Rəis - Daha kim istərdi danışmaq. Sırada natiq olmadığından son sözü məruzəçiyə verəcəyəm. Söz məruzəçi Rza bəy Ağabəyovundur.

Rza bəy Ağabəyov - Doğrusu bu etirazlar ki, burada etdilər, mən o firqəyə təəccüb etdim ki, o firqədən etiraz gözləməkdə idim. Ağamalıoğlu cənablara dedilər ki, mən əleyhinəyəm. Mən deyirdim ki, bir əsaslı etiraz edəcəkdir. Deyəcəkdir ki, bu zərərdir, lazım deyil. Fəqət əsasən etiraz olmadı. Cüzi məsələlərdən bəhs etdi. Qanun layihəsi kəndçinin zərərinədir. Doğrudur, mən demək istəyirəm ki, yerlərdən alınacaq bu vergi hamıya yayılacaqdır: dövlətli, kasıb, bəy, hamısı bu vergini verəcəkdir. Bu nöqtəyi-nəzərdən kəndçiyə zərərdir. Bəli, Hər kəndçi bunu da başa düşməli ki, vergisiz iş keçməz. Özünüz bilirsiniz ki, nə qədər qanun layihələri ilə on milyon, 20 milyon sağ əlləri ilə pul buraxmışıq. Gərək bu pulları biz xəzinəyə dolduraq. Bunun üstündə də durmaq istəyirəm. Doğrudur, inqilab olubdur və fikirlərimizi boşaldılar. Deyirlər ki, inqilab bizə hüquq veribdir, vəzifə veribdir. Kəndçilər heç vaxt öz fikirlərin unutmayırlar, vəzifədən qaçmırlar, qorxutmaq da nahaqdır. Doğrudur, inqilab bizə hüquq verdisə də vəzifə də veribdir. Mən keçirəm indi ikinci natiqin sözünə ki, deyir bu pulları kəndçilər verəcəkdir, bəylər verməyəcəkdir. Bəli, bu doğru deyil, çünki yer vergisini arendator deyil, mülk sahibi verəcəkdir. Bu yer vergisinin böyük əhəmiyyəti vardır. Çünki bu naloq kosvenni deyil, pıyamoydur. Mən zənn edirəm ki, demokratlar onun üzərində dururlar ki, cəmi siyasi firqələrin birinci məqsədi də budur. Və bir də burada dedilər ki, hər kəsin dəftərdə adı var isə vergini verəcəkdir. Vergilər dəftər üzrə təqsim edilməyəcəkdir. O şəxslər verəcəkdir ki, həqiqətən o yerdə oturlar. Yoxsa yerdən mənfəətbərdar olmayıb da dəftərdə adı olanlardan alınmayacaqdır. İki natiqin sözləri köhnə adətində görə məsələnin əsasında danışmadı, kənar şeylər söylədi və əsl məsələdən uzaq oldu. Amma onu demək istəyirəm ki, Hərgah cəhd edərək yer məsələsi keçirsə bu məsələ də unudular, gedər. Yer məsələsi öz yerində, bu məsələ öz yerində çünki yer məsələsi həll olunsay və təksim olsa da bu vergi qalacaqdır. Hər kəsin nə qədər yeri varsa vergi də alınacaqdır. Amma mən onu demək istərdim ki, böylə-böylə şeylər elementarnı şeylərdir. Burada müsavətdən danışdılar ki, müsəvat belə gəldi, elə getdi. Bu doğru deyil, çünki müsəvat firqəsinin qeyri bir fikri ola bilməz. Əgər müsəvat qabaq təklif edibsə, öylə təklif etmişdi ki, güclü mülkədarlardan yer vergisi alınsın. İndi bəzi sosialistlər köhnə adətləri ilə rədd edilir ki, bu da Nikolay vəzirləri yoludur. O vəzirlər bunu asan bilib, asan xeyri zərərli bilib əksik qədərdə alırdılar. sosialistlər təklifləri ilə köhnə vaxtlara qayıdırlar. Bu səbəblərə görə komisiyonun qərarı üzrə durub təklif edirəm ki, komisiyonun qərarını qəbul edəsiniz.

Rəis - Məsələnin müzakirəsi bitdiyindən maddəbəməddə səsə qoyacağıq.

Oxuyun.

Qarayev (yerindən) - Mənim təklifimi səsə qoyun.

Rəis - Mən sənin təklifini səsə qoya bilmərəm, çünki hər bir üzv nakaz üzrə hərəkət etməlidir. (Rusca). Çünki, mən əminəm hər bir üzv nakaza bələddir. Oxuyun.

Katib - Birinci maddəni oxuyur. Ağabəyov rusca tərcümə edir.

Rəis - Əvvəlinci maddəni səsə qoyuram. (Rusca). Əvvəlinci maddəyə etiraz yoxdur? Kim əleyhinədir. səs verməyənlər. Ləhinə 26, əleyhinə 10, səs verməyən 5. Əksəriyyət rəylə birinci maddə qəbul olunur. İkinci maddəni oxuyun.

Katib - İkinci maddəni oxuyur.

Sədr - İkinci maddə xüsusunda təshihlər təklif edilmişdir. Layihədə hədd 25 qoyulmuşdur. Komisiyon bunu artıraraq 100, 200, 400 təklif edir. Bir təklifdə "Müsəvat" tərəfindən varid olmuşdu. Ümumi müzakirə əsnasında o da 75,700 və 800% artırılması haqqında idi. Komissiya müsəvatın təklifini o vaxt qəbul etmədi. Ona görə mən təklifləri ayrı-ayrı səsə qoyacağam. (Rusca). Şimdi layihəyi-qanuniyyədən ən artıq uzaqlaşan müsəvatın təklifidir. Binaən-ileyh qabaqca onu səsə qoyuram. Hər kəs müsəvatın təklifinə razıdır. Rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Mustafa Mahmudov, (yerindən) - sosialistlər və bəylər. Səs verməyənlər? Təklifin lehinə 10, Əleyhinə 24, Səs verməyən 2. Əksəriyyət rəylə təklif qəbul edilmir.

Şimdi komisiyonun təklifini səsə qoyuram. Kim ikinci maddəni komisiyonun təklif etdiyi kimi qəbul edir, əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyənlər? Təklifin lehinə 12, səs verməyən 3. Əksəriyyət rəylə komisiyonun təklifi qəbul olunur. Üçüncü maddəni oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 3-sü maddəni səsə qoyuram. Kim 3-cü maddəni qəbul edir, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyənlər? Rica edirəm məsələyə diqqətlə baxasınız. Məclisdə 43-dən ziyadə iştirak edir. Amma cümlətəni 40 səs çıxır. Dübərə səsə qoyuram. Kim üçüncü maddəni qəbul edir, əlini qaldırsın. Kim bunun əleyhinədir? Səs verməyənlər? Maddənin lehinə 26, əleyhinə 9, səs verməyən 7. Əksəriyyət rəylə maddə qəbul olunur. 4-cü maddəni oxuyunuz. Katib - Oxuyur.

Sədr - 4-cü maddəni səsə qoyuram. Kim bunu qəbul edirsə əlini qaldırsın. Kim bunun əleyhinədir? Səs verməyənlər? Maddənin lehinə 21, əleyhinə 11, səs verməyənlər 9, Əksəriyyət rəy ilə 4-cü maddə qəbul olunur. Layihəyi-qanuniyyənin 3-sü qiraəti gələcək iclasa qalır.

Sədr - Keçirəm növbədəki məsələyə. Növbədə ümum əyləncə və tamaşaxana yerindən alınan müvəqqəti vergi naloğın hökumət məbəliği-müstəhfizəsinə idxali haqqında qanun layihəsidir. Məruzəçi Ağabəyov.

Ağabəyov - Bu qanun layihəsi müxtəsər bir qanundur. Özünü məlumdur ki, inqilabdan qabaqda teatro biletlərinin qiymətlərini bir qədər də artırırlardı ki, bu pulda krasni-krest və uçrejdenya Mariyanın nəfinə gedirdi. İnqilabdan sonra bu vergilərin ancaq adı ləğv olundu. Lakin, pullar yenə eyni surətdə toplanıb, bir para işlərə sərf olunurdu. Bizim hökumət təşkil olunandan sonra bu vergini ümuri-xeyriyyə naziri alırdı. İndi böylə fikrə gəlirlər ki, bütün xərclər maliyyə naziri tərəfindən verildiyi üçün mədaxillə də ona aiddir. Binaən-ileyh bu gəlirin də maliyyə naziri tərəfindən alınması təklif olunur. Bunu maliyyə-büdcə komissiyonu qəbul edib və Parlmana da qəbulunu təklif edir.

Sədr - Qanunun əsasları barəsində kim danışmaq istərdi? Parlaman üzvü Malxazyan.

Malxazyan - (Rusca).

Sədr - Qarayev.

Qarayev - Keçən layihəyi-qanuniyyəni qəbul etdik. O, Hər ha kəndçilərin və əkinçilərin şotuna getdi. İndi bu qanunu da qəbul etdikdə nəzərdə tutalım ki, bilqərəz xəzinəyə ildə 2-3 milyon manat mənfəət olur. Lakin bunun müqabilində cəmətə nə veririk? Təbii ki, bu vergilər alındıqda biletlərin qiyməti bahalanacaqdır. Buna görə də tamaşaçılardan 50% fəhlə və əmələ qismi teatro getməkdən bahalığa görə imtina edəcək. Yenə teatrolara dövlətlilər gedəcəklər. İkinci, əfəndilər! Bir türk səhnəsinə nəzər veriniz. Orada həftənin bu başında "Arşın mal alan", o başında "O olmasın bu olsun", ortasında isə "Leyli və Məcnun" oynanır. Əcəba bizim dramlarımız yoxdurmu? Niyə drama oynanmır. Çünki dramadan gəlir azdır. Operadan isə gəlir çoxdur. Və, artistlər də öz nəfini güdürlər. İndi bu qanun layihəsinə qəbul eylənsəniz, xəzinə gəlirini artırıb, o biri tərəfdən isə cəmətə zərər verəcəksiniz. Qoy biz ildə iki milyon xəzinəyə zərər verək, lakin, cəmətə teatroya getməyə imkan verək. Hər halda bu qanunun qəbul olunmasına mən ziddəm.

Sədr - Ağamalı oğlu Səmədağa.

Ağamalı oğlu - O ki, heç kim deyə bilməz ki...

Sədr - Rica edirəm, xüsusi söhbət ilə məşğul olmayasınız.

Ağamalı oğlu - Xəzinəyə pul lazım deyil, amma biz deyirik ki, maliyyə naziri gəlirin yolunu bilmir. Bu xırda pullardan "Fatiya tuman olmaz". Biz bilirik ki, xəzinədə pul azdır və maliyyə naziri bu günlər 6 yüz milyonun təzə çap olunmasına izn istəyəcəkdir. Lakin, nə qədər pul artıq kəsilsə bahalıq da və quldurluq da bundan çıxacaqdır. Buna görə də hökumət gözəl mədaxil yolu aramalıdır. Biz hürriyyət dövrünə keçdik ki, asudə yaşayaq və köhnə Nikolay yolundan da pis yol oldu. Biz istəyirik ki, bu xırda xərclər [ləğv] olub, bunun əvəzinə progressivniy naloq yainki, vnutrenniy zayom olsun. Hökumət bunu eləmək istəmir. Mən təklif edirəm bu layihə qəbul olunmasın.

Sədr - Sırada natiq olmadığından son söz məruzəçinindir. Ağabəyov -Doğrusu mən sosialist yoldaşların fikrini bilmədim. İstəyirlər, öylə qanun layihəsi olsun ki 100 milyon 50 milyon birdən doxodu olsun. Bir vergi üstə heç bir hökumət, heç bir dövlət yaşamaz. Təcrübələr, tarixlər, sənədlər göstərdi ki, naloqovaya sistema, bir neçə naloqdan ibarət olur. Yoxsa bu naloq 5 milyondur, pisdir, 50 milyon olsun deməklə olmaz. Məsəl var ki: "Dama-dama göl olar". Az keçmək ilə olmaz. Bu bizim vəziyyətimizi ağırlaşdırar. Burada bir fikir söylədilər ki, doğrudan onu danmaq olmaz. Dedilər, teatro biletlərinin qiyməti öylə artdı ki, bizim fəhlələrin və qeyri kasıb sinflərimizin oraya getməyə imkanı yoxdur. Bu fikir dürüstdür, həqiqətdir. Ancaq bir şeydən qorxuram ki, əgər biz bunu götürək, genə bilet ucuzlanmaya. O vədə, yenə teatro saxlayanlar biletlərin qiymətini azaltmayıb baha satalar və dövlətə bir şey verməyənlər. Bununla, biletlərin qiymətini azaltmaq mümkün deyildir ki, biz bu naloqu kənar edək. Təcrübə göstərir ki, bir şey ki, qiymətə mindi, onu qiymətdən salmaq çətinidir. Malxazyanın arzusunu inkar etmək olmaz. Biz gərək cəhd edək ki, biletlərin qiyməti az olsun. Tainki, kasıblar dramadan, operadan nəfərdar olsunlar. Xalqın bunlardan nəfədar olmasıçün naloqı götürmək azdır. Onun barəsində gərək qeyri fikirlərə düşəsən. Xalqa teatroları açaq. Biletlərin qiymətini azaldaq, tainki cəməaət üçün asan olsun.

Rəis - Müzakirə bitdiyindən layihəyi-qanuniyyənin ikinci qiraətinə keçməyi səsə qoyuram. Kim layihəyi-qanuniyyənin ikinci qiraətinə keçmək tərəfdarıdırsa rica edirəm əlini qaldırsın. (Əllər qalxır). Kim bunun əleyhinədir? (Əllər qalxır). Kim səs verməyib? (Əllər qalxır). Layihəyi-qanuniyyənin ikinci qiraətinə keçmənin lehinə - 35, əleyhinə - 5, səs verməyənlər 4. Əksəriyyət rəylə layihəyi qanuniyyənin ikinci qiraətinə keçilir. Mən Parlaman üzvlərindən rica edirəm ki, nakazın hamısına olmasa da bu maddəsinə bələd olsunlar. Qarayev! sizin təklifiniz nakaza müğayirdir. (Katibə) Oxuyunuz əvvəlinci maddəni.

Katib -Oxuyur.

Sədr - Maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxsa, səsə qoyuram. Maddəni kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. (Əllər qalxır). Kim bunun əleyhinədir? (Əllər qalxır). Kim səs verməyib? (Əllər qalxır). Layihəyi-qanuniyyənin lehinə 37, əleyhinə 4, səs verməyənlər 3. Əksəriyyət rəylə layihəyi-qanuniyyənin ikinci qiraətində qəbul edilir. Layihəyi-qanuniyyənin üçüncü qiraəti qalır gələn iclasa. (Malxazyan, Rusca).

Sizin arzunuz qalır 3-cü qiraətə. Keçirəm növbədəki məsələyə. Növbədə, şahadətnaməsiz olan içki ticarətindən alınan cərimələrin artırılması haqqında qanun layihəsidir. Məruzəçi Mehdi bəy Hacinski. Məruzəçi burada yoxdur, 2-ci məsələyə keçirəm. İçki, spirt məhsulətindən alınan aksiz vergisi miqdarlarının təzyidi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi Ağabəyov.

Ağabəyov - 21 oktyabr 1919 sənəsindəki qanun mövcübincə spirt məhsulətinin vergiləri artırılmışdır. Fəqət şimdiki zamana görə alınan vergi çox azdır. Vodkanın butulkası yetmiş manata verilir. Ondan iki manat vergi alınır. Konyakdan isə bu saat butulkasından üç manat alınır. Halbuki, yüz manat qiymətə satılır. Bu səhətləri nəzərə alan maliyyə nəzarəti, təzədən bir qanun yapıb, spirt məhsulətindən alınan vergi miqdarının təzyidini tələb edir. Bu təzə qayda ilə xəzinəyi-dövlətə 24 milyon qədər pul girir. Fəqət, köhnədə beş milyon pul girirdi. 19 milyon fərq vardır ki, bu da xəzinəyi-dövlət üçün eyi bir mənbədir. Qanunun bu surətlə məclis tərəfindən qəbulunu maliyyə nəzarəti rica edir.

Sədr - Layihəyi-qanuniyyənin əsasları xüsusunda kim danışmaq istər. Hacı Kərim Saniyev.

Hacı Kərim Saniyev - Möhtərəm məbuslar! Məlumunuzdur ki, bu içki üzündən insanıyyətə pək böyük fənalıqlar törəyir, hərbin ibtidasında Rusiya hökuməti içkini bilmərrə yasaq etmişdi. Rusiyadan təzə gələnlərin rəvayətinə görə oralarda içki təkrar mən edilmişdir. Mən təklif edirəm ki, biz də şəriətin hökmünə görə içkini kamilən qaldırmalıyıq. Hətta içki məhsulətindən xəzinəyi-dövlətə gələcək xərc də haramdır. Bunun üçün bunun alınıb-satılması da qətiyyə mən edilməlidir.

Sədr - Buyurunuz Arşaq Malxazov.

Arşaq Malxazov - Rusca danışır.

Hacı Kərim Saniyev (yerindən) - Malxazova xitabən əla dediniz.

Sədr - Rica edirəm, Saniyev, yerinizdən danışmayasınız.

Malxazov - (Rusca).

Sədr - (Rusca) Yerdən təvəqqe edirəm danışmayasınız. Söz -Qarayevindir.

Qarayev - Malxazov tam iki saat bizə rəcəz oxudu ki, guya biz bilmirdik ki, vinodeliya böyük promişlennostdır. Cənab Malxazov! Biz onu çox yaxşı bilirik və bilirik ki, bu işdə bir çox kəndlilər iştirak edirlər, biz kəndçilərə zidd gedirik ki, içki bələsindən xilas olsunlar. Biz çox təəccüb edirik ki, nəzarət hər bir iş barəsində proekt verir, amma topraq barəsində bir şey demir və biz gözlədiyimiz layihədən bir əsər yoxdur. Əfəndilər! Əlhəmdullah, biz deyirik ki, bura islam məmləkətidir, amma bayıra çıxanda görürük ki, addım başına bir dükandır, çaxırçı dükandır, hər yerdə çaxır içirlər. Biz deyirik ki, müsəlmanın bu vaxta qədər əxlaqı pozulmamışdır, amma indi pozulur. Əvvəllərdə, ildə bir dəfə oruculuqda kişi arvadını döyərdisə, amma indi hər gün piyan olub döyəcəkdir. Biz istəyirik ki, müsəlman burjuaziyasının əxlaqı pozulmasın, böylə şeylərin qabağı alınsın və aksiz barəsində danışmaq istəyirdik ki, hökumət öz əlinə alsın. İndi, burada quranpərəst ittihadçılar, müsəvatçılar hər yerdə olursa müsəlman, bağırانlar, necə olur ki, əllərini qaldıracaqlar ki, layihə qəbul olunsun. Biz bilirik ki, bu layihə qəbul ediləcəkdir və bu layihəni biz arzu edirik ki, nəzarət digər bir layihə verə idi, aksiz işlərini ələ ala ki, duxanları bağlaya idi.

Saniyev - Cənab Malxazov burada söylədi ki, bağçılıq və üzüm böyük mədaxil gətirir və cəmaət nəfərdar olur. Bəli, otuz il bundan əvvəl Azərbaycan çaxır qayırmazdı və çaxır nə olduğunu bilməzdi. Məsələn, Gəncə bağlarından üzümü Petroqrada və oradan da Avropaya göndərirdilər. Artıq qalan şeyləri isə doşab-bəkməz (bəhməz) və sirkə qayırdılar ki, bularada əksərən evlərdə lazım olurdu. Qaldı, içkinin təbabət yerinə sərf edilən məsələsi, bu doğrudur, çünki hər kimə dərman lazım olursa istədikləri yerdən və istədikləri miqdarda ala bilirlər, bəli bundan da mənfəət olar. Biz arzu edirik ki, Azərbaycanda çaxır qayıрмаq qətiyyə qadağan edilsin. Necə ki, bayaq ərz etdim əxlaqımız içkidən axır vaxtlar pozulmaqdadır. Axır vaxtlarda içki kəndlilərə də sirayət enir. Hər gah indidən bunun qabağı alınmasa, bu əxlaq pozğunluğu daha da artacaq və tezliklə əxlaqımız bilkülən xarablaşacaqdır. Mən təklif edirəm ki, Azərbaycanda çaxır qayıрмаq, satmaq qadağan edilsin. Və illa bizi böyük fəlakətlər gözləyir.

Rəis - Parlaman üzvü Vanseviç.

Banseviç - (Rusca).

Sədr - Arşaq Malxazov.

Malxazov - (Rusca).

Sədr - Sırada natiq olmadığından son söz məruzəçinindir.

Ağabəyov - Bütün natiqlərin danışdıqlarından iki rəy anlaşıldı. Biri budur ki, bunların heç birisi əsasən bu qanunun əleyhinə deyildirlər. Ancaq deyirlər ki, şərab çox işlənir, bunun müqabilinə tədbirlər görüb önünü almaq lazımdır. Bu bir rəydir. Digər rəy budur ki, ümumiyyətlə bu cür qanun layihələri var, həpsi artıqdır, bunlara lüzum yoxdur. Bunların həpsini rədd etmək lazımdır. Malxazovun nitqindən sonra, ümumiyyətlə, mən danışmağı artıq görürəm. Fəqət, yenə, bir peçə söz ərz edəcəyəm. Əvvəla birinci təklifin əleyhinə danışmaq fəzlədir. Amma ikinci rəy xüsusunda bir qədər başqa mülahizələr dəxi vardır. Birincisi budur ki, burasını nəzərə almaq lazımdır ki, vətənimizdə hamı yalnız müsəlman deyildir. Aramızda rus, erməni, gürcü və sairə kimi millət dəxi çoxdur. Odur ki, şərab məsələsində onlar nəzərə alınmalıdır. Bir də şərabçılıq vətənimizdə mühüm bir ticarət və üzümçülük bir

mədaxil mənbəidir. Buradan xəzinəyə küllü mənfəət hasil olur. Ona görə bu məsələdə haman ticarət və xəzinə mənafeini nəzərdən qaçırmamalıdır. Bu mülahizə ilə ərz edirəm ki, üzümçülük və şarabçılığı öldürmək olmaz. Bu barədə Malxazov müfəssələn danışdı, və onun dediklərini təkrar həcət yoxdur. Nəhayət nətiqlərin sözlərindən böylə çıxdı ki, şarabçılığı azaltmaq üçün şarab ticarətini hökumət təhti-inhisarə imiş. Əvvəla ticarət və sənayenin müəyyən bir qismini inhisar altına almaq üçün hazırlıqlar, lazımi miqdarda bu işə mübaşir olacaq məmurlar və sairə lazımdır. halbuki, sabiq Rusiya hökuməti belə bunu bacarmadı. Saniyə Rusiyada, məsələn şarabçılığı hökumət təhti-inhisarə almışdı. Fəqət onun məqsədi şarabçılığı azaltmaq deyildi; biləks inhisar altında intişar vermək idi. İnhisar elan edən hökumətlər səhd edirlər ki, içkiçilik artsın, xalq arasında əyyaşlıq vüsətlənsin, nəticəsini də biz yaxşı bilirik. Malxazovun təklifinə keçdikdə deyər bilərəm ki, onun da fikri yanlışdır. O deyir ki, bu layihə tərtib edilərkən nəzarət ehli-xibrəsinə və səlahiyyətədar müəssisələrə müraciət də bulunmamış, məsləhət etməmişdir. Məsələn, Bakıda promişlenniklərin komitəsi varmış, ona məsləhət etmək lazım imiş, buna nəzarət etməmişdir. Bu barədə demək istəyirəm ki, o komitə haqqında məlumatımız vardır. O komitə olduqca bürokrat bir müəssisədir. hətta nəzarət onun ləğvi haqqında bir layihəyi-qanuniyyə hazırlayır. Öylə bürokrat idarəyə edilən məsləhətdən hökumətə və xəzinəyə heç bir mənfəət çıxmazdı. Nəhayət, vergilərin miqdarına gəlincə nə verginin miqdarı öylə çoxdur, nə bunun şarab ticarətinə sui-təsiri ola bilər. Çünkü bu saat, məsələn konyakın şüşəsi 100 manatdır. Ondan 6 manat vergi almaq öylə böyük bir şey deyildir. Odur ki, Parlamanı bahalıq ilə qorxutmaq məhəl yoxdur. Bir də məhtərəm məbuslar, bilirsiniz ki, şarab ayrı, spirt ayrıdır. Bu qanun şarab haqqında deyil, yalnız spirtə aiddir. Bu vergi çox deyildir. Digər tərəfdən promişlennostini də boğmaq olmaz; xüsusən ki, buradan xəzinəyə 25 milyon mənfəət hasil olur.

Burada iki məsələ var, bir spirt, bir də çaxır məsələsi; bunları Malxazyan cənabları qarışdırdı. Burada buyurdular ki, 6 manat, 12 manat, lakin qanunda böylə bir şey yoxdur. Bu iki məsələni biri-birindən ayırmalıyıq. Demək istəyirəm ki, şəriəti də, ticarəti də nəzərə alıb görürük ki, burada bir zərər yoxdur, bəlkə xəzinəyə ildə 25 milyon nəfi gəlir.

Sədr - Müzakirə bitdiyindən layihəyi-qanuniyyənin ikinci qiraətinə keçməyi səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Rica edirəm layihəyi-qanuniyyənin 2-ci qiraətinə kim tərəfdar isə əlini qaldırsın. Rica edirəm, xüsusi söhbətinizi kənara qoyasınız. Kim bunun əleyhinədir? Kim səs verməyibdir? Lehinə 17, əleyhinə 24, səs verməyən 1. Əksəriyyət rəy ilə layihəyi-qanuniyyə rədd olunur. Keçirəm növbədəki məsələyə. Bakı xəzinə palatası müdir müavinliyi vəzifəsinin ləğvi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi Muxtar Əfəndiyev. Xəlil bəy, rica edirəm, əyləşəsiniz.

Muxtar - Bu müxtəsər qanun layihəsidir. 14120 manat məvacibi olan bir müdir müavininin ləğv edilməsidir. Maliyyə nazirinin yanında bir komisyona var ki, məzkur məmurun vəzifəsinə ifa edir və maliyyə naziri özü də onun bir para inşərinə görür. Bu səbəbə görə o qulluq gərək ləğv edilsin. Qanun bir maddədən ibarətdir. (Oxuyur).

Sədr - Heybətqulu bəy, xahiş edirəm rahat oturasınız və illamən məcburam sizi tədib edirəm. Danışan yoxdur ki? Sırada natiq olmadığından layihəyi-qanuniyyənin ikinci qiraətinə keçməyi səsə qoyuram.

Səslər - Kvorum yoxdur.

Sədr (Kyüsterə) - Çağırın gəlsinlər.

Kim layihəyi-qanuniyyənin ikinci qiraətinə tərəfdar isə rica edirəm əlini qaldırsın. (Əllər qalxır). Sayımız? Müttəhidülrəy layihəyi-qanuniyyənin ikinci qiraəti qəbul edilir. Layihəni bir də oxuyunuz.

Muxtar Əfəndizadə - Layihəni bir də oxuyur.

Rəis - Maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Səsə qoyuram. Kim maddəni qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. (Əllər qalxır). Müttəhidülrəy) layihənin 2-ci qiraəti qəbul edilir. Layihənin üçüncü qiraəti buraxılır gələn iclasa. Hələlik beş dəqiqəlik tənəffüs elan edirəm.

(5 dəqiqəlik tənəffüs elan olunur).

(Tənəffüsdən sonra).

Rəis - İclas dəvam edir. Növbədəki layihəyi-qanuniyyə məhkəməyi-hərbiyyə qanununun 15-ci maddəsinin təğyiri haqqındadır. Məruzəçi Mehdi bəy Hacinski.

Mehdi bəy Hacinski - Sabiqdə Rusiya imperiyasında bir qanun var idi. O qanun ilə hərbi şəxslər bir cinayət iş görsə idi...

Əhməd Cövdət - Yomiyeyi-müzakirənin tərtibi barəsində mənə müsaidə veriniz.

Rəis - Buyurunuz. Söz Əhməd Cövdətindir.

Əhməd Cövdət - Keçən səfər qərar qoyuldu ki, maliyyə işləri lüzumlu olduğuna görə xüsusi bir iclas təyin edilsin. Bu günkü iclası da ona görə təyin etdik. Bir çox maliyyə məsələləri var. Maliyyə nəzarəti o qanunların baxılmasını istəyir. Ona görə təklif edərdim ki, bu məsələ qalsın, keçək maliyyə işləri xüsusunda olan qanunlara.

Rəis - Parlamanın keçən səfər qərarı belə oldu ki, bundan belə bu iclasda nəinki bir tək maliyyə işlərinə, bəlkə o biri məsələlərə də baxılsın. Növbədə olan maliyyə işləri layihələrinin məruzəçilərindən Əmircanov,

Rüstəmbəyov burada yoxdur. Ona görə növbədəki xırda-xırda qanunlardır ki, sıra ilə baxılır. Mehdi bəy, oxuyunuz.

Mehdi bəy Hacinski - Sabiqdə, Rusiyada hər bir şəxs ki, hərbi olub, bir cinayət etsə, bu cinayətdə qeyri bir hərbi adam da iştirak etsə, hər ikisi hərbiyyə məhkəməsinə verildilər. Rusiya inqilabından sonra müvəqqəti hökumət zamanında bu qanun dəyişdi. Hərbi ya qeyri hərbi şəxslər cinayət işi gördükdə mülkiyyə məhkəməsinə cinayət təriqilə verildi. Məhz o dairədə ki, orada nöqtəyi hərbi var idi. Onlar hərbi dairəyə verildi. Fəqət keçənlərdə Parlaman hərbi qanunlar keçirəndə bu qanunu nəzərə almamış. İndi hərbiyyə naziri göstərir ki, hərbi zamanında cinayət olarsa, qeyri hərbi adamlar da o cinayətdə iştirak etsə, hərbi nöqtəyi-nəzərindən hər ikisi məhkəməyi-hərbiyyəyə verilsin. Bu qanun yazılıb hökumətdən keçəndən sonra ləvayehi-qanuniyyə komissiyasına gəldi, ləvayehi-qanuniyyə komissiyası bu layihəyə baxıb 15-si maddənin 9-cu fəslinin 3-cü qərardadını əvəz edib, yerində təzə bir maddənin yazılmasını qərara aldı. Qanun belədir: (Oxuyur).

Sədr - Layihəyi-qanuniyyə xüsusunda kim danışmaq istər. Danışmaq istəyən yoxsa, layihəyi-qanuniyyənin ikinci qiraətinə keçəlim. İkinci qiraəti kim qəbul edir, rica edirəm əllərini qaldırsın. Kim bunun əleyhinədir. Əksəriyyət rəy ilə layihəyi-qanuniyyənin ikinci qiraəti qəbul edilir. Oxuyunuz, Mehdi bəy.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Sədr - Kim danışmaq istərdi bu xüsusda. Əhməd bəy Pepinov.

Əhməd bəy - Bizim fraksiyamız yalnız maliyyə nəzarətinə aid...

Sədr - Rica edirəm, Əhməd bəy, məsələni qarışdırmayasınız. Layihəyi-qanuniyyə xüsusunda bir sözünüz varsa, onu danışsınız.

Əhməd bəy - Mən layihəyi-qanuniyyə səsə qoyulduqdan əvvəl fraksiyamızın rəyini və fikrini söyləmək istəyəm.

Sədr - Söyləyiniz, buyurun.

Əhməd bəy - Biz əvvəlsə bu icmal maliyyəyə aid qanunların müzakirəsinin bu cürəsini qəbul etməyib səs vermirik.

Sədr - Layihəyi-qanuniyyə iki hissədən ibarətdir. Bunun müzakirəsini kim qəbul edirsə, rica edirəm əllərini qaldırsın. Kim bunun əleyhinədir? Kim səs verməyir? Lehinə 36, əleyhinə 1, səs verməyən 10. Əksəriyyətlə layihəyi-qanuniyyə qəbul edilir. Üçüncü qiraət qalır gələcək iclasa. Növbədəki məsələ dövləti gəlir vergiləri xüsusundakı qəvaiddin 45 və 46-cı maddələrinin təqyir və təbdili haqqında qanuni layihəsi.

Məruzəçi Mehdi bəy Hacinski.

Arxiv, f.895, siy. 1, iş 145, vər. 1-19

Yetmiş altıncı iclas

22 sentyabr 1919-cu il

Rəis - Doktor Həsən bəy Ağayev. Katib - Əhməd Cövdət Pepinov. Müzakireyi-yomiyyə:

1 - Azərbaycan hökumət darülfünunu təşkili haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Mehdi bəy Hacinski; 2 - Bəxşəş və mükafat alma, rüsvət alma və tələb etmə səzalarının təqviyəsi haqqında, Məruzəçi - Şəfi bəy Rüstəmbəyov; 3 - Əsgərlikdən azad olunanlardan alınan hərbi vergilərin (naloqun) ləğv edilməsi. Məruzəçi - Şəfi bəy Rüstəmbəyov; 4 - Hüquq məhkəməsi nizamnaməsinin 1462-ci fəslinin mühakiməyi-sülhiyyə təhtindəki, iqaməyi-davaları fiyətinin nəhayət dərəcə artırılması üçün təbdili haqqında. Məruzəçi - Mehdi bəy Hacinski; 5 - Məhkəmə işlərinin övraq dəftərxana və əxbəriyyə və rəqəsi vergisilə qiymətə aid olmayan iqamə dəvam xərclərinin artırılması haqqında. Məruzəçi - Şəfi bəy Rüstəmbəyov; 6 - Sabiq komissariatın və xalq komissarlar şurasının dəftərxana vergiləri (ödənişləri) haqqında olan cəza tədbirlərinin ləğvi xüsusunda - Rüstəmbəyov; 7 - Tamğa rüsumatı qanunnaməsinin bəzi maddələrinin təbdili və rüsum miqdarlarının təzyidi haqqında. Məruzəçi - Ağabəyov; 8 - Nəşri-elan haqqında. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 9 - Azərbaycandan xaricə çıxarılan spirtə içkilərindən (üzüm şərabi və pivə istisna, [olmaqla] alınan gömrük vergisinin miqdarları haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əmircanov; 10 - Balıq və balıq məhsulu ixracı vergisinin təbdili haqqında. Məruzəçi - Əmircanov; 11 - Pivə bişirilməsindən alınan aksiz vergisinin təbdili miqdarlarının və pivə snirtosunun artırılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əmircanov; 12 - Fabrika inspeksiyasına dair əvaidin təbdili haqqında. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 13 - Maliyyə naziri şurası haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 14 - Maliyyə nəzarəti cümbündə qeyri hissə şayiə vergilərinin (nakladnoy sbor) və inhisar şöbəsinin təsisi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əmircanov; 15 - Vergi müdiriyyətləri hissələrinin qarışı tutulması üçün sənədə əlavə olaraq 7200 rüblə təxsis edilməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əmircanov; 16 - Azərbaycan ümuri-xeyriyyə nəzarətinin statya siyahısının və maaşların artırılması xüsusunda. Məruzəçi - Vəkilov Mustafa; 17 - Hökumət məmurlarının maaşları haqqında. Məruzəçi - Vəkilov Mustafa.

Rəis - Daxil olmuş kağızlardan bəzi məbusların və Abdulla Qəbulovun ərzihali. Divani-Riyasət tərəfindən təklif olunur ki, axırıncı maddeyi-qanuniyyə (hökumət məmurlarının maaşları haqqındakı) qanuniyyə birinci olaraq baxılsın və birinci darülfünun təşkili məsələsinə ikinci olaraq baxılsın. Buna etiraz yoxdurmu?

Səmədəğa Ağamalıoğlu - Keçən dəfə torpaq məsələsi povestkaya daxil edilmişdir. Bir ay bundan qabaqda torpaq məsələsi qoyulmuşdur. Povestkada amma çox geridə idi. Buna, bizim yoldaşımızın biri etiraz etdi və dedi ki, bu torpaq məsələsini heç dala salmaq olmaz. Amma biz görürük ki, bu günkü povestkada heç yoxdur, yerindən düşübdür. Bilmirəm burda ayrı fikir var, yoxsa ki, səhv olubdur. Rəis - səhvdir, səhvdir.

Səmədəğa - Mən təvəqqe edirəm ki, bunu bir balaca irəli edin, qulluqçuların məvacibi 2-ci növbədə isə; torpaq məsələsini üçüncü növbəyə qoyaq və bir yolluq qurtaraq. Yeri veririk, yaxud vermirik məsələsini bitirək.

Rəis - həqiqətən Səmədəğanın dediyi doğrudur. Bu məsələ köhnədən var idi, indi də hər gah düşübsə, idarə tərəfindən səhvdir. Bu gün ya 15 ya 18-ci məsələ olmalı idi. Burada qısa yoxdur, səhv olubdur. Povestkada yoxdur. Gələn dəfə qoyarıq. Məclisi-Məbusan rəisi hüzuruna bəzi Parlaman üzvləri tərəfindən böylə bir ərzihal vardır. (Oxuyur).

Doğrudur, hamımız gec gəlirik, məclis gec başladığından saat 3-də qurtarır və fürsət olmayır ki, məsələlər layiqincə həll olunsun. Əgər qəbul etsəniz, iclası saat 11 -ə təyin edirik. Qabası yay olduğu münasibətlə 11-ə və 10-na təyin olunmuşdur. Şimdi isə 11-də başlansın. Hər gah buna etiraz yoxsa qəbul edilsin. (Rusca). Ona görə həftədə üç dəfə şənbə, düşənbə, pəncşənbə olmaq ilə saat 11-də qərar verilir. Abdulla bəy Qəbulov tərəfindən bir böylə teleqram gəlmişdir. "Naxoş olduğumdan 20 gün məzuniyyət istəyirəm, mümkün olmasa istefamın qəbul edilməsini istirham edirəm". Bəzi məlumatı Divani-Rəyasətə ərz edirəm. Divani-Rəyasət 28 apreldə 20 gün məzuniyyət vermişdir, sonra iyirmi gün də bir vermişdir. Qırx gün də məzuniyyət artırılmış, indi də Qurban bayramından gedib 20 gün də daha istəyir. Bir ay yarım qədər olsa idi məzuniyyət Divani-Rəyasət onu bilirdi, fəqət iki ay olduğu üçün məcbur olur ki, Parlamana ərzi-hali təqdim eyləsin. (Rusca deyir). Məsələni böylə səsə qoyuram, məzuniyyət verilsin, ya verilməsin? Kim bu barədə danışmaq istəyir.

Əhməd bəy Pepinov - Mən zənn edirəm ki, teleqramından naxoş olduğunu göstərdiyi üçün məzuniyyət istəyir, Parlamanın bunu qəbul eyləməsinə istədim.

Rəis - Təklif var ki, sentyabrın 10-dan hesab olunsun. Böyləlik ilə Abdulla bəy Qəbulzadəyə sentyabrın axırına kimi məzuniyyət verilsin. Keçirəm, növbədəki darülfünun məsələsinə. İkinci babını oxuyunuz.

Mehdi bəy - (Oxuyur).

Rəis - İkinci fəsil xüsusunda kim danışmaq istəyir? söz istəyən yoxdursa, səsə qoyuram. Hər kim ikinci fəslin tərəfdarıdır, təvəqqe edirəm ki, əllərin qaldırsınlar. (Əllər qalxır). Əksəriyyət rəy ilə qəbul olunur. Təvəqqe edirəm, üçüncü babı oxuyasınız.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 3-cü bab xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən olmadığından səsə qoyuram. 3-cü babə etiraz yoxdur ki. Etiraz olmadığından 3-cü bab əksəriyyət rəy ilə qəbul olunur. 4-cü babı oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 4-cü bab xüsusunda kim danışmaq istərdi. Əhməd bəy Pepinov.

Əhməd bəy - Keçən səfər mən bu kürsüdən söylədim ki, darülfünun şurası içərisində gərək tələbələrin də nümayəndəsi olsun. Etiraz etdilər ki, şurada elmi məsələlərə baxıldığından tələbələrin ondan ixtisası olmadığı üçün iştirak etməməlidirlər. Başqa qüvvətli dəlil də var ki, şura elmi məsələlərdən əlavə administrativni və qeyri məsələlərə də baxacaq. Ona görə də tələbələrin haman şurada nümayəndələri olmalıdır. Gümanı budur ki, Parlaman bu dəfə tələbələrin şuraya keçmələrinə səs verər, çünki, şurada tələbələrin 3 ya 4 nümayəndəsi olmaqla işə bir o qədər xələl qatmazlar. Heç olmazsa Parlaman bu nümayəndələri məsləhət verici səs ixtiyarı ilə şuraya buraxsın. Buna görə də bu əlavəni 14-cü maddəyə təzyid edirəm.

Rəis - Qarayev.

Qarayev - Keçən səfər mən bu məsələni qalxızdıqda, cənab Vanseviç söylədi ki, şuraya tələbələr nümayəndəsi keçsə orada ciddi şura olmayıb mitinq əmələ gələcək. Əfsusənə surətdə deyə bilirik ki, biz o tələbələrin Azərbaycan cəmətinin nicatını onlardan gözləyirik. Əgər onları darülfünunda, edadilərdə yürünən müstəbid fikirlər ilə dolaşdırsaq, onlardan heç bir nəf gözləmək olmayacaq. Böylə darülfünun Azərbaycana lazım deyil, çünki bunun qanuni-əsasısı çürümüş Nikolay darülfünunun qanunidir. Siz bilirsiniz ki, professorlar tələbələri çox incidib istədiklərini keçirirlər və tələbələrin də vaxtları boş bihudə yerə keçirdi. Bir xidmətkar ilə bir tələbənin təfəvütü yox idi. Həqiqətdə cavan tələbələrimizin universitetə getdikdə 7-8 il əmrləri boş yerə orada itməsin deyə gərək onlar şurada iştirak etsinlər. Orada iştirak etsələr pək tez tərəqqi edərlər və cəmətə də artıq köməkləri dəgər. Əgər biz bu darülfünun qanunu böylə surətdə qəbul etsək, onda məarif aləmində heç bir qədəm irəli atmayıb, bəlkə daha fənalıqlara düçar olarıq, böylə isə bu darülfünunu heç açmamalıyıq, çünki böylə darülfünun bizə lazım deyildir.

Rəis - Söz Malxazovundur.

Malxazov - (Rusca)

Rəis - Söz Əhməd Cövdət Pepinovundur.

Əhməd Cövdət - Mən çox şad olardım ki, məbuslar öz vəzifələrinə çox əhəmiyyət verəydilər.

Rəis - Natiq əfəndi, rica edirəm, mətləbə keçəsiniz.

Əhməd Cövdət - Üzvləri işlərinə əhəmiyyət verirlər ki, vaxtında iclasa gəlirlər, gəlməyənlər ilə nakaz ilə rəftar olunur. Əvət, başqalarına notatsiya oxumaq Malxazovun vəzifəsi deyildir. Keçən dəfə bu barədə təklif etmişdim. Sədr dedi ki, vaxtı gələrkən səsə qoyacağam. Ona görə mən də geri götürdüm. Bir də bilməmişiniz ki, tələbələrin hüququ yalnız bu maddədə deyil ümum şura məsələsinə də aiddir. Əgər o vaxt qaldırısaq, Malxazov deyərdi ki, şura məsələsi keçdi. O vaxt danışa idiniz. Ona görə mən bunu rədd edirəm. Keçən dəfə təklif olmayıbdır. Mən təklif edirəm ki, tələbələr şurada iştirak etsinlər, fəqət rəyləri olmasın.

Rəis - Söz məarif naziri Kaplanovundur.

Rəşid xan Kaplanov - Əfəndilər! Əski Rusiyada darülfünunlar bir müəssisəyi-məarifdən ziyadə, bir mərkəzi-siyasət olmuşdu. Ona görə tələbələr siyasət ilə iştiqal edərlərdi. Bunun üçün tələbələr bu maddə əleyhinə çalışırlar. Bizdə isə böylə deyildir. Azərbaycan kimi hüquqi-siyasiyyəyi təmin edən bir məmləkətdə tələbələrin hüquqi siyasiyyələrindən bəhs etmək lazım deyil, bir də siyasət ilə iştiqal edən böyük məclisimiz Parlaman və siyasi firqələrdir. Arzu edərdik ki, darülfünun siyasətdən uzaq olub ülum və bütün ilə iştiqal etsin. Əgər tələbələr siyasət ilə iştiqal etmək arzu edərlər isə bir müəllim və tələbə kimi deyil bir qrajdan kimi iştirak etsinlər. Rusiyada mülahizati-siyasiyyədən məşət edən məsələləri burada qaldırmağın yeri deyildir. Bunun nə qədər zərərli olduğunu nəzərə alaraq mən bu təklifə etiraz edirəm. Siz pək eyi anlırsınız ki, bir müəllim şərqi tarixi tərtib verməklə məşğul ikən, bir edadi tələbəsinin onun işinə qarışması, işləri nə qədər ləngidir. Siz bilirsiniz ki, darülfünun içərisində kənardan gələnlər bulunacaqdır. Aralarında bir münasibət olmayan üzvləri şuraya buraxmaqla siz darülfünunu nə hala qoymaq istəyirsiniz. Mən şurada tələbələrin iştirakını qətiyyənlə lazım bilmirəm.

Rəis - Sırada natiq olmadığından, söz məruzəçi Mehdi bəy Hacınskinindir.

Mehdi bəy Hacınski - Qarayev əfəndinin özgə xəyali yoxdur. Hər nə yaxşı iş varsa, deyir ki, inqilab nəticəsidir. Hər nə pis şey varsa, deyir ki, Nikolaydan qalıb. Lakin əsasi ilə baxılmalıdır. Hansı Yevropa darülfünunda tələbələr darülfünun şurasında iştirak edir?

Qarayev (yerindən) - Mən qətiyyənlə komisiyon tərəfindən bu işə razı ola bilmərəm.

Rəis - Əhməd bəy tərəfindən 4-cü babın 16-cı maddəsinə əlavə olaraq bir təklif varid olmuşdur. Təklif belədir: Darülfünun şurasına tələbə nümayəndələri daxil edilsin. Çünki komisiyon bu təklifi qəbul etmir. Əvvəlcə bunu səsə qoyacağam. Kim bu əlavəni qəbul edirsə rica edirəm əlini qaldırsın. (Əllər qalxır). Kim bunun əleyhinədir. (Əllər qalxır). Rica edirəm, səsi məxsərəyə qoymayasınız. Həm lehinə, həm əleyhinə səs vermək olmaz. Mən sizlərə fikir verirəm. Səs verməyən (Əllər qalxır). Təklifin lehinə 11, əleyhinə 32, səs verməyən 7 - əksəriyyət rəylə

təklif qəbul edilmir. 4-cü babı komisiyon qəbul etdiyi kimi səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə rica edirəm əlini qaldırsın. (Əllər qalxır). Kim əleyhinədir? (Əllər qalxır). Kim səs verməyib? (Əllər qalxır). 4-cü babın lehinə 23, əleyhinə 12, səs verməyən 10. Əksəriyyət rəylə 4-cü bab komisiyon təklifi ilə digər qərar üzrə qəbul edilir. (Katibə) 5-ci babı oxuyun.

Katib - (Layihənin 5-ci babını türkçə və Rusca oxuyur).

Rəis - Beşinci bab xüsusində kim danışmaq istərdi? Nətiq olmadığından səsə qoyuram. Etiraz yoxmu? Beşinci bab qəbul edilir, altıncı babın oxuyunuz.

Katib - Altıncı babın oxuyur.

Rəis - Altıncı bab qurtardımı? Altıncı bab xüsusunda kim danışmaq istərdi? Nətiq olmadığından səsə qoyuram. Etiraz yoxmu? Etiraz olmadığından 6-cı bab qəbul edilir. Yeddinci babı oxuyunuz? (Kyüsterə) - Zənki çalın, kvorum yoxdur, çağırınız. (Katibə) Oxuyunuz.

Katib - Oxumağa davam edir. Katib - Bunun ayrıca bir təshihə də vardır. Rəis - Oxuyunuz, təshihlə bərabər.

Mehdi bəy (Oxuyur) - (Rusca) Burada 30-su maddədə deyilir ki, guya bir məsələ müzakirə olunan vaxtda qeyb olan professor öz rəyini digər bir professorla verə bilər ki, onun ixtiyarı olsun iki səs verməyə. Komisiya buna baxdıqda, komisyada iki cərəyan vardı. Bir o idi ki ixtiyar verilsin, digəri isə deyir ki, bu demokratik üsulu ilə doğru deyil, onun üçün əksəriyyət ilə qərar verildi ki, bir professorun səsini qeyrisinə verə bilsin və 30-cu maddə böylə olsun. (Oxuyur). Vəssalam. İclasla gəlməyənlər otuzuncu maddəyə görə səslərini itirirlər.

Rəis - Komisiyonun rəyi nədir?

Mehdi bəy - Böylə qərar qoydu.

Rəis - Oxuyunuz.

Mehdi bəy - (Rusca, oxuyur).

Rəis - Xülasə! Maddəni komisiya nə tör qəbul edib, öylə oxuyun.

Mehdi bəy - (Oxuyur).

Rəis - Yerdə qalan buraxılırmı? Onu eşitdiniz ki, komisiyon tərəfindən yalnız 30-cu maddə təshih olunur. Böylə ki, isbativüsud edən professorlar rəy veriblər və vəkəlat üzrə səs verə bilməzlər. Odur ki, 7-ci babı komisiyonun rəyi ilə səsə qoyuram. Kim bu maddəni qəbul edir, təvəqqe edirəm əllərini qaldırsın (əllər qalxır). Etiraz yoxdur. Müttəhidülrəy ilə qəbul olunur. 7-ci babda müttəhidülrəy qəbul olunur. Müsəidənizlə o biri fəsl gələn iclasla təyin olunsun. Məsələ həll olunduğuna görə keçirəm növbədəki məsələlərə. (Rusca). Növbədəki məsələlərə keçməmişdən 5 dəqiqə tənəffüs elan edirəm.

Rəis - İclas davam edir. Növbədəki hökumət məmurlarına yeni maaş verilməsi xüsusunda qanun layihəsidir. Məruzəçi Əbdüləli bəy.

Əbdüləli bəy - Möhtərəm məbuslar! Güzəranın gündən-günə bahalaşması münasibətilə məmurların maaşı az olduğundan Parlamanın fevral qətnaməsinə görə maliyyə naziri töhti-nəzarətində bir komisiyon təşkil olunmuşdu. O komisiyon fevraldan aprele qədər qanuna baxıb, apreldə hökumətə təqdim etmişdi. Hökumət bunu qəbul etməyib, verilib maliyyə-iqtisad komisiyonuna, bu komisyonda qanunu müzakirə edib, verər hökumətə, hökumət qəbul edib 9 avqustda verər maliyyə-büdcə komisiyonuna. Maliyyə-büdcə komisiyası da bunu müzakirə edib Parlamana təqdim edir. Mühümi məsələ olduğu üçün və uzanmamağa görə Parlaman mayın 12-də qərar qoyub ki, məmurların məvacibi martdan artsın. Mən burada bir şey unudum ki, ərz edim, nəinki maaşların artması, bəlkə bir para məmurların məvacibini bərabərləşdirməsi lazımdır. Çünki, bir nəzarətdə karguzar 1200 manat maaş aldığı halda, digər bir nəzarətdə 1800 manat almış. Burada məmurlar 18 sinfə bölünür. Şəməndufer məmurları çox olduğu üçün 21 sinfə bölünür. Burada, birinci sinfə nazirlər, 2-ci sinfə müavinləri qeyd olunubsa, lakin maaşları təyin olmuyubdur. Çünki, Parlamanda məbusların məvacibi artırılanda bu məsələyə baxılıbdır. 3-cü sinfin maaşından 4500 manatdan başlayıb, 18 sinf isə 1500 manatdan ən aşağı 1400-1300-1200 və çoxları, xırda iş görürlər 800 manat təyin olunubdur. Bu məmurların maaşları o qədər artırılıb ki, güzəran etsinlər, maaş təyin olunanda məsuliyyət və qulluqları bir olan məmurlar üçün bir cür maaş təyin olunubdur. Maaş burada təyin olub hərbiyyə naziri məmurları və xariciyyə nazirinin qeyri dövlətdə olan məmurların başqasına onların maaşına başqa surətdə baxılacaq. 2-ci şöbədə keçənlərdə böylə bir qanun vardı ki, məmurlara, məsələ kazyonni palata müdirinə, posta müdirinə, mənzil verilir idi. İndi, əgər dövlət bunlara mənzil verir isə, onların maaşından 5 faiz çıxılacaqdır. Əgər işıq və odun da verir isə 10 faiz çıxılacaqdır. Kuryer və xırda qulluqçulara ki, dövlət mənzil verir, onlardan bu faiz çıxılmayacaqdır. 3-cü şöbədə bir para xidmətçilər, məsələn meşə bəyi və qeyrilərə əkin yeri də verilmiş ki, onlar o yeri əkməzlər və onlar da öz qüvvəsində qalır. Bir para idarələrdə, məsələn məktəblərdə, yemək də verilir. Onlardan ancaq yeməyin tamam olduğu qiyməti alacaqlar. Bunlardan keçəndən sonra maaş az olduğundan məmurlar 2 yerdə xidmət edirlər. İndi o ixtiyar onlardan alınır, yalnız məktəblər xüsusunda ixtiyar verilir ki, müəllimlər müdir onun ilə qeyri də yerlərdə dərs verə bilərlər. Ədliyyə məhkəmə üzvü məktəbdə qanun dərsi verə bilər, iqtisadi cəhətdən bir mühəndis yaxud texnik məktəbdə dərs verə bilər. Keçmişdə bir para məmurlar iclaslarda iştirak etməsi üçün əlavə maaş alırdılar, o da indi verilməyəcək, ondan sonra vergi müdiriyyətində və məhkəmədə bir məmur nə qədər artıq qalar isə, artıq da mənfəət verər. Bir para məmurlar da vardır ki, hər beş il müddətindən sonra onun maaşı üzərinə bir şey artırılır idi. İndi bu da götürülmüş, yalnız bu

işdən maarif nəzarətində bulunan müəllimlər bəhrəmənd olacaqlar. Çünki ildə 4-5 yüz manat fərqi olan məbləğ bir o qədər pul deyildir. Bir də maaş nazarətində bulunan müəllimlərin pedaqoqçeski sovetdə katib və başqa bu kimi artıq vəzifələri olursa onlara xüsusi maaş veriləcəkdir. Maarif nəzarəti yaxşı olmuşdur, çünki, müəllim az, ehtiyac çoxdur, sairlərinə nisbətə təhsil var. Bir para dəmir yol qulluqçularına yenə vəqonda getmək üçün yol pulu verirlərdi. İndi o qayda məvəcibin dördə biri qədəri olmaq üzrə baqi qalır. Ümuri-hökumət üçün 2400 rüblə artırdılar. Müavin nazir kimi sair nəzarətlərin də baş məmurlarına əlavə verilməsi nazirin öz ixtiyarına buraxılır, bu şərtlə maaşın 50%-dən artıq olmamaq şərtilə şurayi-vüqəlayə doklad verilsin. Onlara məvəciblərinin yarısı qədər nümayəndəlik haqqı da vermək istəyirlər.

Bu yeni maaşı iyulun birindən vermək fikrindədirlər. Əvvəlcə martdan istənilirdi, fəqət 12 may qanunu nəzərə alaraq maliyyə nəzarəti iyuldan qəbul etməyə qərara aldı. Bu qədər ki, artırıb, hərbiyyə nəzarəti məmurlarından başqa nə qədər para lazım olduğu məlum deyildir. Ancaq təxminən demək olar. Çünki hökumətin mədaxil, məxaric smetası yoxdur. Keçən il yazılmışdı ki, hamı nəzarətlər smetalarını bildirsinlər. Bu vaxta kimi ancaq 2-3 nazir hazır edə bilibdir. İndi təxminən ildə 37 milyon manat cərimə var. Bu qəbul olunarsa 400 milyon manat edir. Bunlardan 200 milyonu Şəməndifər məmurlarına gedəcək, qabağımızdakı altı ay üçün 115 milyon lazımdır. Maliyyə-büdcə komisyonu layihəyə baxıb bir qədər təgyir və təbdil etmişdir. Əvvəla layihədə senator məvəcibi vardı. Komisyona onu götürdü, çünki nə senat var, nə senator. Palatın birinci sədri 3 sinfə yazılmışdı. Onu da müavini-nazirlər cərgəsinə keçirdik. Məşixət də nazirlər kimi oldu. Amma bu qərar üzrə olubdur ki, sədr deyil, sədrilər deyilsin; 7-ci sinfdən 8-ci sinfə bəzi məmurlar keçirilmişdir. Məsələn vilayət mühəndisi, ziraət təbibisi kimi.

8-ci sinfdən 7-ci sinfə bəzi müəllimlər keçirilmişdir. Qanuna görə darülmüəllimi qurtaranlar 7, qədər qurtarmamışlar 8 idi. Müəllim azlığını nəzərə alaraq hamını 7-yə keçirdik. Xüsusən türklər 9-cu sinfdən 8-ci sinfə keçirilibdir. Gəncə yolu müdiri, hüdud komandanı və meşə müdiri, hüdud alayının vilayətdə olan böyük komandanı, fabrika inspektoru, meşənin müfəttişi və balıq idarəsi müfəttişləri, əskələ müdiri müavinləri, 9-cu sinfə götürülüb 11-ci Gəncə polis müdirinin baş müavini, ziraət müdirləri keçirilmişlər, bir də gəmi müdiri. 10-cu sinfə 13-dən gətirib, çarda olan naiblər və Gəncə polis müdirinin ikinci müavini 11-ci sinfə gətirilib. 14-cüdən vergilər yığan müdirilər, 12-ci sinfə gətirilib 15-cidən çar vilayətində olan müdir köməkçiləri, 13-cü sinfə gətirilib karguzarlar, əskələ idarəsinin karguzarı 15-ci sinif, 17-cidən gətirilib müstəntiqlərin mladşı müavini, onların müavinləri, okrujnoy sudda kağız aparıb gətirənlərdən bir az aşağı idi. Onların maaşlarını yaxşı eləməkdən ötəri gətirilib 14-cü sinfə. Gəncə polis müdirinin baş katibi və tərək müabir nəzarətində qulluq edən makinaçılar, Kürdə gəmilərdə qulluq edirlər. Çar vilayətində bu ana qədər xristian kənd xudaları var idi ki, xristianları idarə edirdi. Onlar indi götürülüb və maliyyə-büdcə komisyonu da bunu qəbul etməyib 5-ci sinfə gətiriliblər. Nəzarətdə qulluq edən yuris konsullar, əmanət sanduqçaları, sberqatelnı kassa müfəttişləri. 5-ci sinfə gətirilib. Gürcüstanda olan siyasi nümayəndə nəzdindəki maliyyə agentəsi, 9-cuya yaddan çıxıb yazılmayıb, inspektor kredit və Gürcüstanda olan maliyyə agentəsi yanındakı hesabçı 13-cüyə gətirilib, hüdudda olan alay komandanı. Maliyyə büdcə komisyonu bir səsə belə arzu edir ki, nə qədər vilayət məmurları və idarələri varsa, şimdilikdə onların baxılması lüzumu yoxdur. Onun çox təcili surətdə bir qanun layihəsi gətirilsin və qəzalarda olan məmurlar ilə nəzarət idarələrində olan məmurlar rəbitədə olsunlar, bir də maliyyə büdcə komisyonuna bir neçə ərizə gəlibdir. Məsələn: həbsxana - 3 sinif olmağınna görə, vilayət həbsxanasında olan həkimlərə birinciyə 1800 manat, 2-ciyə 1500, 3-cüyə 1200 manat və əskələ idarəsinin təbibinə 1500 manat verilsin. Bu günə qədər maliyyə idarəsinin kazyonnu palata müdiri, ziraət idarəsinin naçalniki ilə mənəbi bir idi. Bu layihəyə baxarkən Gəncə vilayətinin ziraət idarəsinin naçalniki bir dərəcə Azərbaycan kazyonnu palata müdirindən artıq idi. İndi bir olmağa Gəncə vilayətinin ziraət idarəsi müdiri kazyonnu palata müdiri ilə bir maaşda olur.

Rəis - Layihənin təcili surətdə baxılması təklif olunur. Əvvəlcə bu təklifin lehinə və əleyhinə danışıqna söz verəcəyəm. Kim lehinə danışar? Lehinə komisyona özü danışır. Əleyhinə danışan yoxdursa, səsə qoyuram. Kim layihəyi-qanuniyyənin təcili surətdə baxılması tərəfdarıdırsa, rica edirəm əlin qaldırsın (Əllər qalxır). Müttəhidülrəy təklif keçir. Layihəyi-qanuniyyənin əsasları üzərində danışmaq üçün vərəqələr verilib. (Kraçkovskiyə, Rusca). Buyurunuz.

Kraçkovski - Rusca danışır.

Rəis - Parlaman üzvü Xosayev.

Xosayev - Rusca danışır.

Rəis - Vanseviç cənabları, buyurunuz.

Vanseviç - Rusca danışır.

Rəis - Buyurunuz, Əhməd bəy Pepinov.

Əhməd bəy Pepinov - Əfəndilər! Ola bilir ki, Parlamanın maliyyə-büdcə komisyonuna bu günkü müzakirədən keçirdiyi qanun layihəsi qədər mühüm bir qanun olmamışdır. Bu etina və əhəmiyyətlə müzakirə etmək məcburiyyətindəyik. Məndən əvvəl keşiş cənabları hökumət məmurlarına verilən maaşların qətiyyənlə kifayət etmədiyini söylədilər. Mən zənn edirəm ki, bu məsələ hamımıza məlum və aşkardır. Bu xüsusda misallar göstərmək lazım deyildir. Biz keçən ayda, bu xüsusda məclisdə bir maddə keçirdik və müttəhidülrəy qəbul etdik.

Şimdi isə təkrar maaşların təzyidi üçün ikinci bir qanun layihəsi təklif edilir. Bu xüsusda mən bunu demək istəyəm ki, bu verəcəyimiz hökumət məmurlarına aid zəmm məşlar, onların ehtiyacına mədar ola biləcəkm, zəmm məşları, təkrar etdirməyə xəzinəyi dövlət buna təhəmmül edə biləcəkm. Biz zəmm maaşdan ziyadə ehtiyacə qarşı tədbirlər, çarələr aramalıyıq. Məlumunuzdur ki, paranın qiyməti gün-günə düşməkdə və əşyaların qiyməti isə artmaqdadır. Bunun bir çox səbəbləri var ki, nə bizdən, nə hökumətdən asılıdır. Bu zamanın icabıdır. Fəqət, bununla bərabər, buna qarşı bir təqım tədbirlər düşünmək və yapmaq lazımdır. Və yenə biz qonşu dövlətlərdə bir müqayisə yapsaq, onlardan biz daha dövlətliyik. Bizdə neft, pambıq və sairə kimi bir çox mənabə sərvət var, halbuki bizdə həyat və yaşamaq onlardan daha ucuz olması icab edərəkən, biləks daha müşkül və daha qeyri müntəzəm bir halda dəvam edir. Həm qonşu dövlətlərin hökumət məmurları bizim məmurlarımızdan daha az maaş aldıkları halda çox eyi yaşayırlar. Çünkü hökumət onlara və hətta ailələrinə müavinət edir, şəkər, çay, çörək,... gibi zəruri ehtiyaclarını müəyyən bir surətdə təmin edir. Maaşları az olsa belə, ən lüzumlu ehtiyaclar dəf edildiyindən və hökumət məmurları heç bir sıxıntıya düşər olmur və aldığı maaş da çatır. Demək burada hökumətin səhvi vardır. Mart ayında müzakirə edilən məsələni şimdi bir də müzakirə edirik. Ola bilər ki, bir neçə vaxtdan sonra bir də bu məvacib məsələsini mövqei-müzakirəyə qoyaq. Yaxşı olardı ki, nəzarət elə tədbirlər görərdi ki, hökumət məmurları və on minlər ilə əmələ ucuz qiymətə çörək, şəkər, manufaktura və sair şeylər ala bilər idilər, bu xüsusda gəldikdə bazarda çoxlu spekulyantlar var, onlar ilə mübarizə eyləmək çox çətin olar. Bu gün biz öylə etməliyik ki, məmurlar şeyləri bazar qiymətinə almasınlar, hökumətin pulu var, güc var mümkün edə bilər ki, malları ucuz alsın və məmurlarına ucuz qiymətə versin. Əgər bu cür olsa idi 400 milyonluq layihəyi-qanuniyyə gəlməzdi və böylə bir ağır yükün qarşısında bulunmazdıq. Hələ əsgəri və xariciyyə nəzarəti məmurları bu hesaba daxil deyillər. Bundan əlavə hökumət Bakıda yaşayan və öz əllərinin zəhməti ilə çalışan 40 min əməlinin də həyatını təmin etməlidir ki, onlar dəxi tətillə müraciət edib istədiklərini almaq məcburiyyətində olarlar. Fəqət, bununla da olmayır. Məvacib artırsa da şeylərin qiyməti bazarda da artır. Bizim vətənimizdə hökumət özü ərz etdiyim iqdamata təvəssül etməzsə bu dərdlərə əlac olmayacaqdır. Doğrudur, hökumət iasə məsələsində bəzi yardımda bulunub, bəzi şeylər verir, fəqət bu müavinət çox systemsizdir. Öylə olur ki, bəzi şeylər böyük məmurlara verilir, xırda məmurlar isə ala bilmirlər və onlara bir şey çatmır. Bu siyasəti gərək bər tərəf edək, demək bu bir nöqtəyi-nəzərdir ki, bəyan edirəm. İkincisi, bu qanun layihəsinə gəlincə, hökumət istəyir ki, cürbəcür xərcləri birləşdirsin və məmurların maaşlarını bir dərəcəyə qədər sadələşdirsin. Fəqət mən güman edirəm ki, hökumət burda qaş qayırır ikən göz çıxarır. Bu qanun layihəsinin bəzi yerlərində o qədər qarışıqlıq və məntiqsizlik var ki, bir çox narazılığa və anlaşılmazlığa səbəb olacaqdır. Amma bununla bərabər qanun layihəsinə qəbula məcburuq. O nöqsanlardan biri də budur ki, bəzi məmurların maaşını birləşdirmək ilə hökumətə ixtiyar verir ki, bəzilərinin maaşları azaldılsın. Deməli, bir qanun layihəsində müəyyən maddələr var isə, qeyri-müəyyən maddələr dəxi vardır. Nə qədər hökumətə pul veriləcək bu məlum deyildir. Qanunun əsasında dəxi nöqsanlar var. Məsələn, nazirlərə ixtiyar verilir ki, öz məmurlarına xüsusi təxsisat versin, əlli prosentini artımı, burası qeyri müəyyəndir. Biz ancaq məcburuq hökumətə inanaq, dəmir yolları naziri və dəmir yollarına xidmət edənlər üçün bir cədvəl tərtib vermişdir ki, bu cədvəllər ilə məmurlar 1500 və 1300 [manat] maaş alırlar. Fəqət nazirə ixtiyar verilir ki, bu cədvəl dəyişdirsin. Deməli, bu gün on milyon pul buraxılırsa, sabah nazir öz ixtiyarı ilə on beş milyon verə bilər. Bu isə qanuni-əsasını pozur. Bunları düzəltmək lazımdır. Bu qanun layihəsinin düzəltmək çox çətinidir. Bunu hökumət maliyyə və büdcə komissiyasına mart ayında təqdim etmişdir. Gördünüz ki, bir qaç ay yatdı, sonradan yenə lazım oldu. O vaxt layihə idi. [İndi qəbul] olunaraq tərtib edilərkən bir çox nəzarətdə ki, məmurların məvacib məsələsi qanun içərisinə idxal edilməmişdir. Biz, buna bu gün baxarkən o cür məmurların daxil edilmədiyini nəzərə almalıyıq və bilməli, haqiqətən də yaddan çıxmış və qeyd edilməmiş məmurlar vardır, gərəkdir layihəyi-qanuniyyəyə yeni maddələr idxal edilsin. hökumət və nəzarət məmurlarından bir çoxları bu qanundan razı deyillər. Biz, bu qanunun əleyhinə söz söyləmək məcburiyyətindəyik, çünkü bu qanun bəzi nəzarətlərin, xüsusən, ədliyyə nəzarətinin məmurlarını razı sala bilməz və hökumət məmurları bizə müraciətən söyləyirlər ki, filan iş yazılmamış, filan iş yaddan çıxmış, filan iş böyülə gəldi, filan iş öylə getdi və maliyyə komissiyası bu qanun layihəsinin əleyhinədir. Məsələn, hərbiyyə nəzarətinin nümayəndəsi bu qanunun əleyhinədir və güman edirəm ki, qeyri nəzarətlər dəxi buna razı olmayacaqlar. Bizim nöqtəyi-nəzərimiz bu qanun layihəsinin əleyhinədir, çünkü burada bir systemsizlik var və biz o rəydəyik ki, hər bir nəzarət bu yaxın zamanlarda öz büdcəsini hazır etsin, biz əhvali-hazirəni nəzərə alaraq, bu qanun layihəsinə rədd etməmək ilə və bilməcburiyyə qəbul etmək ilə bərabər hökumətə təklif edirik ki, hər bir nəzarət öz büdcəsini tezlik ilə təqdim eyləsin. Əvvəla, büdcə siyasətini qəbul etsin və büdcə ilə maaş təyin olunsun və 2-cisi məmurlar ərzaq ilə təmin edilsin. Ola bilsin qanunnamə maddəbəmmaddə oxunanda bir para məsələlər barəsində danışaq, çünkü bir kuryerin məvacibinə 100, ya 150 manat artırmağa biz razı olmayacağıq.

Rəis - Əliheydər Qarayev.

Qarayev - Türkdə bir məsələ var ki balıq görünüz nə qədər şordur ki, qadın da, kişi də məmurların məişətinin çətinliyini etiraf edirlər. Təəssüf olsun, mayda yazılıb artırılması gözlənilən maaş qanun layihəsi sentyabrda burda baxılır. Açıqlavac məmurların bugünkü halı nəzərə alınır isə 40-50 min Bakı əmələlərinin də halını nəzərə almalıdır ki, 4 yüz manat ilə güzəran edilməz. Keşiş əfəndi (Gülüş) dedi ki, baş məmurların maaşı səhətincə halları kiçik

məmərlərə nisbətən daha da fənədir. Onların məvacibləri artıq dərəcədə artırılmalıdır. Hökumətdə maaşları baş məmərlərə artıq dərəcə, aşağı məmərlərə az dərəcədə artırılmalıdır. Mən deyirəm ki, İvan Petroviç və Məmməd Vəli oğlu hər ikisi insandırlar, onun da, bunun da arvadı, uşağı vardır. Əgər aşağı sinifdən bir məmur gündə 2 girvənkə çörək alırsa 12 manat, yarım girvənkə ət 9 manat, bir çetver soğan 4 manat, kömür 2 manat, qənd 10 manat, çay və qeyrə, deməli bir nəfərə gündə azı 50 manat lazımdır ki, güzəran keçirsin. Bir məmura ayda 1500 manat çatmaz. Məndən sonra çıxan natiq yəqin deyəcək ki, qosudarstvenni toçka zreniyə ilə qəbul etmək olmaz. Biz hökuməti tənqid edəndə deyirik ki, ticarət, sənəət və ərzaq nəzarətində anarxiya var, martda biz məvacib artıranda xəyal edirdik ki, məmərlərin cibində heç olmazsa 2 qəpik nəqdləri qalacaq, imdi görürük ki, gənə onların bir qəpikləri də yoxdur. Deyə bilirik ki, bu artırılma ilə şad olsun, spekulyantlar şad olmasın, əmələ sinfi bir də burada dedilər ki, bir məmur 2 yerdə qulluq edə bilməz. Lakin müəllim bir qulluğu edə biləcəklər, onda məmərlər insanlıqdan kənar olur. Bir məmur 12-14 saat işlə isə, əlbəttə insanlıqdan xaricdir. Bəs nə etməli, imdi sentyabr ayında çörəyin girvənkəsi 5 manatdır, sonra 15 manatdır deyəcək, bu pullar ki, biz çap edib buraxırıq, axırda öylə olacaq ki, Firənkistan inqilabında Parisdə bir girvənkə çörək üçün bir araba kağız pul aparılan kimi biz də elə etməliyik və olacağıq. Bunlara da ciddi tədbir lazımdır. Bizim ərzaq nəzarəti isə möhtəkirələrə kömək edir, 12 manata soğan olarmı? 30-35 manata qənd olarmı? 7-8 manata üzüm olarmı?

İkincisi, bizə deyirlər ki, donluqları artırısaq 170-180 milyon xərc artıq olar. Əfəndilər! Bu saat idarələrdə çox artıq məmərlər vardır. heç ola bilərmə ki, bir məclisdə 2 sədr olsun? Bu olan şeydirmi? Bu artıq xərcdir, cəməətə zərərdir. Bu artıq məmərləri çıxarmaq lazımdır. Bu heç qanunda, heç dövlətdə görülməyib, ancaq Azərbaycanda görünür. Bir də müəllimləri ayırırlar. Əfəndilər, müəllim, müəllimdir, ikisi də dərs verir, ikisi də zəhmət çəkir, onları zəhmətdən ayırmaq ədalətsizlikdir. Bir də deyirlər ki, polis məmərlərinin maaşları artırılmalı, çünki onda rüşvət almaq olmaz. Amma bu doğru deyildir. Bu rüşvətxorluq üsuli-idarəyəndir. Nə qədər ki, bu üsuli-idarə var, rüşvət və zülm davam edəcəkdir. Nikolay məmərləri rüşvət ilə təbiiyə tapmışdır. O, rüşvət almaya bilməz. Rüşvətxorluğu yıxmaq istəyirsinizsə bu üsuli-idarəni dağıtmalıyıq. Bir də gərək maaşlar bərabər artırılmalı, təmaminə. Mən İvan o Əlidir, Məmməddir, olmaz.

Rəis - Təklif var ki, vaxt gec olduğundan müzakirə bitib dalı gələn iclasa qalsın. Vaxt üçün yarısidir- Fəqət məsələ təcili olduğundan laməhalə birinci qiraəti bu gün qurtara idik. (səslər: doğrudur).Malxazov.

Malxazov - Rusca.

Rəis - Abdulla bəy Əfəndizadə.

Abdulla bəy - Möhtərəm əfəndilər! Bu layihə xüsusunda sabiq natiqlər danışdılar, nöqsanını mümkün qədər göstərdilər. Bu qaidə ilə iş getməsindən naşi böyük nöqsanlar içində olduğunu söylədilər. Lakin layihənin yaxşı tərəfi də vardır ki, ümum üçün sistem düzəldilibdir. Doğrudur, bu sistemin də ola bilən nöqsanları olsun, amma bir az düzəlsə yaxşı olar. Lakin bu sistem ilə gələcəkdə hərəkət etmək böyük nəfi verəcəkdir. Fəqət bir şeyə diqqət etməlidir. Nəzərimcə, bu sisteməni düzüb qoşanda, onu düzüb qoşan maliyyə büdcə komissiyamız bu fikir ilə iştiğal olub ki, filan mənəşəbdə olan xidmətçi ondan bu günəcən aşağı mənəşəbdə olan xidmətçi ilə bərabər bulunmasın. Demək, əgər məsələ, pristavın bir qədər prestiji artıqdır, onunla kargüzar, ya kargüzar müavini bir zadda bərabər olmasın. Çünki, qulluq cəhətcə bu vaxta qədər bu yuxarı olub. O, bir az aşağı olubdur. Nəzəri-diqqətinizi buna cəlb edirəm. Bir çox adamların nöqtəyi-nəzəri düz olsun, məmərlər deyəndə, zənn etməyin ki, ümum məmərlərə aiddir. Öylə məmərlər var ki, bir ildə maaş artmasa da danışmaz. Çünki o, buna papiros pulu, çəkmə sildirmək pulu kimi baxır. Onun başqa doxodları var. Özünüz də bilirsiniz. Burada söz ola bilməz. Bunu ondan öteri götürürəm. O zəhmətkeşlərə fikir verəsiniz ki, qan-tər içində oxuyub, qələmi vasitəsilə maaş alırlar və maaşdan başqa bir doxodu da yoxdur. Səhərdən oturdursan saat 2-yə 3-ə qədər işlədirsən, nə verirsən 12001400-1500 rüblə. Bakı kimi yerdə əlbəttə keçinməz. Bu onun yeməyinə, içməyinə çatmaz. Hələ paltar və başqa xərclər qalsın kənarında. Bunu nəzərdə tutmalıdır. Bunu da nəzərdə tutmalıdır ki, qulluqçu böylə vaxtda yemək içməyi qayda ilə yerinə yetirsin. Qulluqçu nə mənəşəbdə olursa olsun bunun maaşı ilə külfət dolanır. Bu maaş ilə külfət dolanmaz. Və, bizdə ola bilsin ki, filan qulluqçu filan qulluqçudan mərtəbəyə yüksək olsun. Burada çin mərtəbə sözü yoxdur. Burada maaş məsələsidir. Nə olar, bir katib pristav ilə, naçalnik ilə bir dərəcədə olsun. Buna heç bir əziyyət olmaz. Xub, mənim təklifim budur ki, 18 sinfə bölməyin o qədər lüzumu yoxdur. 15-16 tamamdır, 17,18-ci siniflər, bu maddələr ləğv edilsin. O maddələrdə olan xidmətçilər 15 və 16 siniflərə təqsim edilsin. Oraya idxal edilsin. Bu təklifim əgər qəbul edilərsə, bir iki günlük işdir.

(Səslər: Bunu komissiyada niyə söyləmədiniz?).

Biz istəyirik ki, bu qanunu nöqsanı olsa da təcili keçirək. Xırda qulluqçuların qeydinə qalmaq lazımdır. 17 və 18-ci ləğv edilərsə də onda bizim hər çinə sistem üzrə bir şey deyildir. Ancaq xidmətçilərin maaşını artırma bilirik. O təfavüt ki, qorxurlar, qoy o təfavüt olsun, ancaq belə olsun ki, xidmətçilərin halı təmin edilsin. Bu hal, öylə haldır ki, aşağı, yuxarı olmaz. Gərək öylə olsun ki, hamı yesin, içsin, həyatını keçirsin. Buna görə 17 və 18 sinifləri, 15-16-ya idxal edin. Onları da bir-iki sinif artıraraq, bu qərar ilə bu iki təklifi edirəm. Bundan əlavə doğru söylədilər, haman qabaqda, müvəqqəti büdcə məsələsi müzakirəyə qoyulanda "Əhrar" fraksiyası bir təklif eylədi ki, ərzaq məsələsinə diqqət olunsun, maaşını artırmaq ilə həyat təmin olmaz. Buna görə bu xahiş deyil əvvəl təklif sonra xahiş elədi ki, hökumət kooperativlərə kömək etsin və məmərlərə ərzaq paylasın. hökumət buna Bakıda bir

qədər əhəmiyyət verib, başqa yerlərdə isə heç əhəmiyyət verməyibdir. Buna görə bu xahişi yenə meydana qoyuram. İkinci də maliyyə məsələsidir. Bu məsələ bağlıdır maliyyəimizin yüksəkliyinə. Söyləyəcəklər ki, maliyyəimiz ümum aləmin maliyyəsindən asılıdır. Əsasən, əgər istəsək əhvali yüngülləşdirək və maliyyəimizi bu saatdakı kimi saxlayaq, bu nə ilə olar. Bu olar mədaxili artırmaq ilə. Ticarət və ərzaq işini qaydaya salmaqla, spekulasiyanın qabağını almaqla. Ona görə mən ikinci xahiş olaraq deyirəm ki, Parlaman qəbul eyləsin maliyyə məsələsini yüksəltmək üçün də hökumət tezliklə bir layihə gətirsin keçirək, iş görülsün. Mən bu iki təklifi xahiş edirəm. Rəis - Söz Ağa Aşurovundur.

Ağa Aşurov - Bu məsələnin iki tərəfi vardır, bir posuşestvu qaldı, əsasən bu layihədə iki məqsəd olub, biri əməllərin maaşını artırmaq, bir də maaşları nizama salmaq, müsəvi eyləmək haqqında. İndi bilmirəm, müsəvi olub, olmayıbmi, onu məruzəçi yaxşı başa sala bilmədi. Mən ki, yaxşı başa düşmədim, müsəvi nə cür olur. Burada 18 punkt var bir yerdəki 23 punkt olsun, bərabərlik görmürəm. O, səfər maaşları artıranda, bildik ki, nə qədər artırırıq, indi isə 15, 25 30, 50 mi faiz artırırıq, bilmirik. Bilirik ki, maaşları artırırıq. Kimə nə qədər artırırıq bilmirik. Ondan başqa gərək biz bilək ki, o vaxtdan ki, biz maaş artırmışıq, o vaxta qədər neçə faiz bahalıq olub, ona münasib də artırmalı idik, amma indi gözü bağlıdır, bəlkə 100% bahalıq artıb, biz 10% maaş artırırıq. Bunlar olmayanda, bilmirik mənfəəti nə qədər olacaq. Bu rəqəmlərə yaxşı baxmaq lazımdır. Onsuz da çətin olur. Bir də maaşların martdan iyundan artırılması sözü vardır. Əlbəttə martdan olsa yaxşıdır. İkinci məsələ zəmm maaşı martdan etibarən olsun, yaxud iyuldan etibarən olsun. İyuldan etibarən olursa əlbəttə o qulluqçular üçün yaxşıdır. Fəqət baxalım büdcə üçün yaxşıdır? Büdcəlik mövcudunu və nə olduğunu biz bilmirik. Məlumunuzdur ki, hər bir tacirin bir naməsi olur. Mədxil və məxaricini bilir. Halbuki o bizdə yoxdur. Bu pullar nerəyə gedir, nerdən gəlir. Büdcə haqqında məlumatımız olmadığı kimi dokladçik də bu xüsusda bir şey söyləmədi.

Rəis - Hökumətin komisyada nümayəndəsi vardır.

Aşurov (dəvamlı) - Bu xüsusda "Prodovolstvia" üçün bir şöbə lazımdır. Bu bahalıq ancaq kimin demək üçündür, əgər bu iki məsələni biz həll edərsək, çarəsini bularsaq, digər şeylər ümumiyyətlə düzələr. Biz əvvəla çörəyi ucuz etməliyik və bunun üçün də hökumət orqanizasiyası tərəfindən lazımi tədbirlər görülməlidir. Məlumunuzdur ki, çörək alanlar əksəriyyətlə Quba, Xaçmaza gedirlər və oralarda həftələrcə vaqon gözləyirlər ki, Bakıya gətirə bilsinlər. Halbuki, vaqon vaxt ilə verilməyir və ya intizamsızlıqdan yollarda qalır. Bunun üçün un vaxtında Bakıya çatmadığından çörək baha satılır. Biz əgər Bakıda çörək işini düzəltəsək, bütün Azərbaycanda da düzələr. Və yenə əppək satanlar manatda yarım manat var gözləyirlər. Mən təklif edirəm ki, biz əvvəla bunları düzəltməliyik, ikinci göylərə buğda verməli.

Səslər - Buğdanı deyil, parta verməli.

Rəis - Mətləbə yaxın gəliniz.

Aşurov (dəvamlı) - Nəticədə ümid edirəm ki, hökumət qulluqçularına verəcəyimiz zəmm maaşından bir səməərə hasil olması üçün ehtiyaca qarşı tədbirlər görməli. Bizim bazarda hər şey baha olandan sonra verilən zəmm maaşın heç bir köməyi olamaz və yenə biz zəmm maaşları prosent üsulu ilə qəbul etməliyik.

Rəis - Rəsulzadə Məmməd Əmin bəy.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Mütaliə və təsdiqimizə ərz olan məsələ, öylə bir məsələdir ki, bunun hər nə surətlə, hər nə cürə mühakimə etsə, nəticədə qəbul etməkdən başqa bir çarə yoxdur. Yoldaşımız Qarayev cənabları fəlcılıq bir kəramət yaptılar. Bu xüsusda demək istərdim fəqət acıqları gələcəyini bildiyim üçün bu məsələni hökumət nəzərindən deyil məntiq və əsası cəhətcə düşünmək lazım. Ta inqilablara, ixtilaflara qədər çıxmaq və oralarda qeyb etməyə lüzum yox. Tarixin bəzi zəruri əyyami vardır. Təbii biz də onlara keçəcəyik. Bəzi natiqlərimiz bu xüsusda bir taqım tədbirlərin yapılmasını tələb və bunu təyin edirlər. Fəqət bunu öylə ki müqayisə etdilər. Məsələn, Əhməd Cövdət söyləyir ki, Gürcüstanda hökumət məmurları az maaş alırlar isə də, yenə dolana bilirlər. Çünki hökumət ucuz qiymətə şəkər, çəkmə filan verir, vəli müqayisə edilmədi ki, hansı şey orada ucuzdur, burada bahadır. O, məmurlar ki, az məvacib ilə yaxşı dolanırlar, demək onların bir əyilikləri vardır ki, o əyiliklər sayəsində imrar həyat edib dolanırlar. Əgər böylə bir əyiliklər varsa buyurub söyləsinlər, bəlkə biz də taparıq. Gürcülər gözəl keçinirlər deyirlər, fəqət isbat edilmir. Burada bir mülahizə var ki, deyirlər bərabərləşməyi anlamırıq, o da Ağa Aşurovun mülahizəsidir. Və, deyirlər ki, əgər bərabərləşdirilsə yenə 18 sinfə bölünür. Bu mülahizə də doğru deyildir. Bərabər sinifdə deməkdir ki, bir nəzarətdə bir məmur nə alırsa, Digər nəzarətdə də dəxi eyni haman maaşı almalıdır. Sinifləri birləşdirmək mümkün deyildir, çünki, böyük bir məmuriyyətdə olan şəxs ilə qapıda duranın ürfanı bir olmaz. Hər gah bu iki sinif bərabərləşdirilsə böyük mövqelərə adam tapılmaz. Nəzarətlərdə rütbələri bir olan məmurların məvacibləri bərabərləşdirilməsi nəzərdə tutulur. Sonra burada bir məsələ var ki, o da şuların ayrılmasıdır. Bu da doğrudan şayani-diqəət əhəmiyyətdə bir məsələdir. Bir məmləkətin ki, ədaləti düz olmazsa orda ədalət olmaz. Binaən-ileyh ədliyyənin məmurları ayrıca təmin edilməlidirlər. Bəzi yerlərdə öylə məmurların mövqei daimi olmaq ilə təmin edilir və maaşları artırılır. Burada uzun təfsilata ehtiyac yoxdur. Bu məsələ ətrafında müəyyən bir mülahizə oldusa o da budur ki, neçə faiz artırılmışdır. Dokladçik dedi ki, məmurların bəzi qismi bir rütbədə irəli çəkilməmişlər. Hər gah indi biz bunu əsas etibarilə qəbul edərsək və süni olaraq bəzi faizlər artırılmasını tətbiq edərsək, ortalığa nisbətsizliklər girəcəkdir. Ona məhəl olmamaq üçün əsas etibarilə bu məsələni qəbul etməyə lüzum görərək və hökumətə dəxi göstərmək lazımdır ki, onların məvacibi bir

az artırılın, burada bir qeyri məsələ var ki, o da nə vaxtdan artırılmasıdır ki, martdanmı, yoxsa iyuldanmı artırılın və məmurların acınacaq hallarından bəhs etdilər. Yalnız bəhs etməkdən bir şey çıxmaz məmurların ehtiyaclarından bəhs edildiyi halda, məmləkətin də ehtiyacından bəhs etmək lazımdır və onlar düşünməlidir ki, böylə bir ağır məvacibi vermək ilə məmləkət iflas edib, işlə büdcə komisyonu məsələnin bu cəhətini düşünmüş və iyuldan məvaciblərin artırılmasına qərar vermişdir. Biz də bu müddəti müdafiə edirik. Şimdi mən bu məsələdən bəhs etmək istəyirəm ki, onun artıq vaxtı gəlmiş, o da məşxiyyətdə iki sədr olması barəsindədir. Burada deyirlər ki, bir məşxiyyətdə iki sədr ola bilməz. Fəqət bizim idarəyi-ruhaniyyələrimizinki sədr ilə deyil, bir çox qazılar və digər ruhanilər tərəfindən idarə edilir. Qədim zamanda bunlar yalnız dəftər saxlamaq və bir də məscid işlərini aparırlardı. Amma şimdi bunlardan əlavə ruhanilərimiz xidməti-əskəriyyə işlərinə mübaşirət edirlər. Məsələn, qərə nəfərlərinin intixabı və heyət təhriyyəyi-əsgəriyyəyə tətbiq etmək ilə bərabər onlara bir vəzifə də olmuşdur ki, əxzi-əskər idarəsindən olan məmurlar haman qazini çağırıb deyir ki, filan iş böylə oldu, filan iş öylə oldu, deməli onların öhdəsində ruhani işlərdən əlavədə hökuməti məsuliyyət məmuriyyəti də var. Bu məsuliyyət müqabilində biz onlara heç bir şey vermirik. Biz arzu edərdik ki, yaxın zamanda üləmanın təmini-məişət edilməsi bir layihə düzəlib də Parlamana idxal edilə idi. Mən demək istədiyim şey budur.

Rəis - İndi bir təklif var ki, müzakirə bitsin, yalnız sırada Səmədağa Ağamalı oğlu vardır. Təvəqqe edirəm ki, ona söz verək. Söz Ağamalı oğlunundur.

Səmədağa - Məsələ keçdi, amma öylə görək, danışmaq gərək, biz təvəqqe edirik ki, bu qanun layihəsi üç aya kimi müvəqqədən qəbul edilib, sonra dəyişilə, çünki bu qanun çox qatma-qarışıqdır, lap dönübdür cühüd kitabına.

Rəis - Nətiq əfəndi, dünyada heç bir millət yoxdur ki, onun kitabı qatmaqarışıq ola, istər o millət cühüd olsun və ya qeyri.

Səmədağa - Qanun hələ keçməmiş, böyük danışıqlara səbəb oldu. Oxunduqca, Məmməd Əmin bəy deyən kimi, cürbəcür şeylər çıxır. İndi görək bu pullar məmurlara çatacaqmı, əlbəttə çatmaz. Heç biz alan altıca qəpik manat bizi ödəmir. Mən deyərdim ki, hökumət çörəyi və əti öz əlinə alsın ki, bununla da sosializmə bir qədər qədəm qoysun. Mən bu gün sevindim ki, burada sosializm fikirli sözlər çox danışıldı. Ərzaqı əlbəttə, hökumət əlinə alarsa, bizi zalim dükançıların əlindən əlbət ki, xilas edər.

Rəis - Sırada nətiq olmadığından axır ki, söz məruzəçinindir.

Əbdüləli bəy - Keşiş əfəndiyə ərz etməliyəm ki, o buyurdu ki, böyük məmurlara otuz faiz, kiçik məmurlara isə yeddi-səkkiz faiz artırılıbdır. Bu ona görədir ki, biz məmurların dolanmasını də nəzər edirik. Bir də keşiş və qeyriləri dedilər ki, maaşlar mardtən artırılın. Buda bir azsa!... Təfavüt edir, ancaq səksən milyon xəzinəyə təfavüt edən, bunu da, əlbətki biz qəbul etmərik, maliyyə naziri də bu maaşı iyulun birisindən artırmasını qəbul edibdir. Bir də məmurlara gəlincə sözləri ancaq bu olur ki, hansı vaxtdan artırırınsız artırınsız, lakin bizə veriniz. Mən xahiş edirəm ki, bu qanunu təcili surətdə qəbul edəsiniz. Bir də sudyalar barəsində sual etdilər. O barədə deyə bilərəm ki, o sudyalar ki, qəzalarda olurdu, onların məvacibi 1400, 1500 idi. İndisə onlar üç min beş yüz alacaqlar və bir də Əhməd buyurdu, üzr istəyirəm, unutmuşam Parlamana ərz edim ki, məmurlara verilən əlli faiz təxsisatı maliyyə-büdcə komisyonu qəbul etməmişdir və bir də əgər qaş qayıran yerdə göz çıxarmamışsınızsa, onda Əhməd bəy, komisyonda siz də iştirak edirsiniz.

Əhməd bəy (yerindən) - Hökumət çıxarmışdır.

Əbdüləli bəy - Bir para məmurlar həqiqətdən də unudulub, çünki komisyonda ancaq üç nazirin nümayəndəsi var idi. Dünənki günəcən nə qədər ki, siyahı gəlirdi, biz qanuna əlavə etmişik. Qarayev həzrətlərinin dediyi kimi maliyyə-büdcə komissiyası darülfünun bitirmiş müəllimləri birləşdirmiş məşxiyyət idarəsinin ilk sədri barəsində desə bilmirik ki, məmləkətin böylə bir halında onları dəyişmək olmaz, orada bir həftə Şeyxülislam və bir həftə də müfti sədarət edir və onlara da qət olunub ki, ikisinə bir qaidə ilə maaş verilsin. (səslər). Ruhanilərə? Əbdüləli bəy, onlara da var, üzvlərə 3800 manat məvacib verilir. Əbdüləli bəy buyurdu ki, təriq və müəbir məmurları 14 sinfə bölünməlidir. Komisyonda bir parası buna razı, bir parası da 27 sinfi təklif edirdilər ki, ancaq bir güclə 21 sinfə böldülər. Ağa Aşurov buyurdu ki, anlaşılmamışdır ki, bərabərləşdirmək nədir. Mən başa salım. Bildir bu vaxt mən katibə 1300 manat verirdim, sən 1800 manat. İndi onlar birləşdirilib bir məvacib alırlar. Zira bir məmur bir vəzifədə iki cür məvacib ala bilməz. Faiz sualına gələndə, mən söylədim ki, 370 milyon təxmin edilmişdi. İndi 400 milyondur. Müəyyən xərc 230 milyon artır. Bir aydır ki, maliyyə büdcə komissiyonuna yüyürüb adam yığıram. Məmurlar rahat qoymurlar. Rica edirəm bunu tezlik ilə qəbul edib, teleqraf ilə yerlərinə məlum edəsiniz ki, məvacibləri versinlər. Çünki çox məmurlar əşyalarını da satıb yeyirlər.

Rəis - Birinci qiraət qurtardığına görə, 2-ci qiraətə keçməyi səsə qoyuram.

Əhməd Cövdət - 2-ci qiraətə keçəndə Məclisi-Məbusanın arzusunu da əlavə etməlisiniz.

Rəis - Əlavələr maddələrə aiddir. Maddə qiraətində...

Əhməd Cövdət - Təklif ümumidir. Oxuyur.

Rəis - Bir elə məzmununda Abdulla bəyin də təklifi var. (Oxuyur). İkisi də birdir. Bəlkə qəbul edərsiniz? Bu arzularda etiraz yoxsa qəbul olunur. Arzularda qəbul edilir. İndi layihənin 2-ci qiraətinə keçməsinə səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, əlini qaldırınsın. Müttəhül rəy 2-ci qiraətə keçmək qərara alınır. Ancaq vaxt gec olduğundan qalacaq gələn iclasa ya istəyirsiniz bu iclasın məbədi sabah olsun. (Səslər: Gələn iclasda... Gələn iclas).

Rəis - Məsələnin 2-ci qiraəti gələn iclasa qalır. Məclis qapanır.
İclas qapanır saat 3 30 dəqiqədə.

Arxiv, f. 895, siy, 1, iş 110, vər. 1-11.

Yetmiş yeddinci iclas

25 sentyabr 1919-cu il

Rəis - Həsən bəy Ağayev iclası açır. İclas açılır saat 12.20 dəqiqədə

Katib - Müzakirati-yomiyyə bu qərar ilədir: 1 - Azərbaycan hökumət darülfünunu təşkili haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Hacinski; 2 - Hökumət məmurları maaşları haqqında. Məruzəçi - Əmircanov; 3 - Bəxşiş və mükafat alma, rüşvət alma və təbetmə cəzalarının təqviyyəsi haqqında. Məruzəçi - Rüstəmbəyov Şəfi bəy; 4 - Əskərlikdən azad olanlardan alınan hərbi verginin (naləğın) ləğv edilməsi haqqında. Məruzəçi - Şəfi bəy Rüstəmbəyov; 5 - Hüquq məhkəməsi nizamnaməsinin 1462-ci fəslinin mühakiməyi-sülhiyyə təhtindəki iqamə və davaları fiyətinin nəhayət dərəcə artırılması üçün təbdili haqqında. Məruzəçi - Şəfi bəy Rüstəmbəyov; 6 - Məhkəmə işlərinin ovraq, dəftərxana və əxbariyyə və rəqəsi qiymətə aid olan iqaməyi-dəva xərclərinin artırılması haqqında. Məruzəçi - Şəfi bəy Rüstəmbəyov; 7 - Sabiq komissariatın və xalq komissarları şurasının vaxtsız vergiçiləri (ödənişləri) haqqında olan cəza tədbirlərinin ləğvi xüsusunda. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 8 - Tamğa rüsumatı qanun layihəsinin bəzi maddələrinin təbdili və rüsum miqdarlarının təzyidi haqqında. Məruzəçi - Ağabəyov; 9 - Nəşri - elan haqqında. Məruzəçi - Şəfi bəy Rüstəmbəyov; 10 - Azərbaycandan xaricə çıxarılan spirtə içkilərdən (üzüm şərabi və pivə müstəsna) alınan gömrük vergisinin miqdarları haqqında. Məruzəçi - Əmircanov; 11 - Balıq və balıq məhsulu ixracı vergisinin təbdili haqqında. Məruzəçi - Əmircanov; 12 - Pivə bişirilməsindən alınan aksız vergisi miqdarının və pivə spirtosunun artırılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi Əmircanov; 13 - Fabrika inspeksiyasına dair qəvaidin təbdili haqqında. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 14 - Maliyyə naziri şurası haqqında. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 15 - Maliyyə nəzarəti idarəsi sünbündə qeyri hissəyi-şayiə vergisinin (neakladnoy sbor) və inhisar şöbəsinin təsisi haqqında. Məruzəçi - Əmircanov; 16 - Vergi müdiriyyətləri hissələrində qapıçı tutulması üçün əlavə olaraq 7200 rüblə təxsis edilməsi haqqında. Məruzəçi-Əmircanov; 17 - Topraq məsələsi. Məruzəçi - Ağamalı oğlu.

Rəis - Müzakirəyi - yomiyyəyə etiraz yoxsa, qəbul edilir.

Səmədəğa ("hümmət") - Mən təklif edirəm ki, yer məsələsi lap əvvələ qoyulsun, necəki oxundu. Müzakirətdə Azərbaycan üçün topraq məsələsindən əhəmiyyətli bir məsələ yoxdur. Yer məsələsini hamı bilir ki, lazımlıdır. Azərbaycanın işi bu gün yer məsələsindədir ki, o məsələdə bir çox qeyri məsələlər axırda törəyəsidir. Mən bilirəm ki, iki aydır, sistematiçeski bu işi dalıya salırlar. Bir qırax məsələ qabağa gedəndə gənə onu dala salırlar. Mən təvəqqe edirəm yer məsələsi lap qabağa salınsın.

Rəis - Muxtar Əfəndizadə.

Muxtar Əfəndizadə - Səmədəğa buyurduğu kimi, yer məsələsi gah irəli, gah dalıya salınır. Biz bunu ətraflısa mülahizə etsək, yer məsələsi hamısından əvvəl həll edilməlidir. Əgər hökumət məmurlarının maaşları birinci növbəyə qoyulsa da buna məcburuq ki, əvvələ keçirək. Parlaman üzvlərinin nəzərini bir şeyə cəlb edirəm ki, hər yerdə, yer məsələsi mütləq qalmışdır. Nə bəylər cəsarət edib yerlərini işlədirlər, nə kəndçilər cəsarət edib, zor ilə tuturlar. Böyləliklə yerlər istifadə edilməmiş bir halda qalır, çünki qanun yoxdur. Məsuliyyət bizim öhdəmizdə olmamaq üçün təvəqqe edirəm qanun layihəsini üçüncü növbəyə salaq.

Rəis - Buna etiraz edən yoxdur? səsə qoyuram. Kim divani-rəyasətin təklif eylədiyini qəbul edirsə, təvəqqe edirəm əllərini qaldırsın. (Əllər qalxır). Əksəriyyət rəy ilə qəbul edilir. 1-ci məsələ xüsusunda ərz etmək istəyirəm ki, məarif naziri bu gün Parlamana gəlməyəcəkdir. Təvəqqe edibdir ki, növbədən götürülsün, gələn iclasa qalsın, çünki orada bəzi məsələlər var ki, onun barəsində özü izahat verəcəkdir. Etiraz yoxdur, qəbul edilir. Daxil olmuş kağızlar. (Katib oxuyur). Bərayi-məlumat onu bildirmək istəyirəm ki, katib müavini Bayram Niyazi Kiçikxanov Parlamana güşadından bəri tam üç ay məzuniyyətdə olubdur. Ədliyyə naziri rica edir ki, Zaqatalaya gedəcək komisyona müavinətdə bulunmaq üçün Kiçikxanova iki həftə məzuniyyət verilsin. (Rusca). Böylə olmasa idi, divani-rəyasət özü verər idi, çünki ay yarımından artıqdır. Fəqət indi Parlamana müraciət etmək məcburiyyətindədir. Bu barədə kim danışmaq istəyir? Etiraz yoxdur, səsə qoyuram. Kim əleyhinədir? Kim səs vermədi? Kim razıdır? Böyləki, ədliyyə nazirinin ricası 20 səs lehinə, 16 əleyhinə, 8 səs verilməyibdir. Əksəriyyət rəy ilə qəbul edilir, iki həftəlik məzuniyyət verilir.

Rəis - Növbədəki məsələ hökumət məmurlarının maaşları haqqında qanun layihəsinin ikinci qıraəti. Məruzəçi Əbdüləli bəy.

Katib müavini (Hacinski Mehdi bəy) - Birinci maddəni oxuyur.

Rəis - Rica edirəm, xüsusi söhbətlərinizi buraxasınız. Rica edirəm dinləyəsınız.

Mehdi bəy - Oxumaqda davam edir.

Hacıbababəyov (yerindən) - Bir az bərk oxuyunuz, eşidilmir.

Mehdi bəy - Oxumaqda davam edir.

(Mehdi bəy, hökumət qulluqçularının maaşlarını artırılması, onların bir nizam və qaidə alınması barəsində olan qanun layihəsinin, xidmətçilərin dərəcələrini göstərən cədvəli oxumasına davam edir).

Rəis - O təshih əvvəlinci maddəyədimi, Mehdi bəy?

Mehdi bəy - Bəli!.. Bəli!.. Əvvəlinci maddəyədir. (Oxumasına davam edir).

Rəis (məbuslara) - Rica edirəm, xüsusi söhbət etməyəsiz... Heç bir şey eşitmək olmur. Söz Əhməd Cövdətidir.

Əhməd Cövdət - Bu qanun layihəsi büdcə qanununu bütün-bütünə təgyir və təbdil edir. İndiyə qədər məmurlar bir cədvəl üzərinə məvacib alırdılar. İndi isə bu qanuna görə maliyyə-büdcə komisyonu tərəfindən qəbul olunmuş yeni cədvəllər ilə alacaqlar. Ona görə lazımdır ki, o cədvəl burada oxunsun, sonradan Parlaman qəbul etsin. O vaxt bu qanun olar. Yoxsa katib o qədəri təsdiq eylədilər bir olmaz. Bu oxunan birinci maddə idi. Fəqət cədvəl hansı isə oxunmadı. Və maliyyə büdcə komiyasının bu layihə haqqındakı siniflərə aid təgyir və təbdil qəbul etdiyi bəratilqəvl oxundu. Bu cür bu doğru deyildir. Qanun layihəsi gərək oxunsun ki, filan adamlar birinci sinfə, məvacibi, bu qədərdir, filan adamlar 2-ci sinfə, məvacibi bu qədərdir. Maddə-maddə komiyonunun təgyir və təbdili ilə oxunar. Parlaman ya qəbul edər, ya rədd edər. Və ya Parlaman üzvləri özlərindən təkliflər, təchihlər edərlər. Yoxsa indi, birinci maddəni oxuyub bu cür qəbul etmək doğru deyildir. Bu, yenə təkrar edirəm ki, olmaz. Qəbul olunacaq qanun gərək məclisdə oxunsun, adı çəkilsin. Oxunmayan bir layihə qanun hesab edilməz. Ona görə cədvəllərin sıra ilə oxunmasını təklif edirəm.

Rəis - Təklif xüsusunda kim danışmaq istərdi? Etiraz yoxdursa, təklif qəbul edilir. (Katibə) Katib əfəndi, cədvəlləri oxuyunuz.

Katib - Cədvəllərin ancaq ruscası var. Türkcəsi yoxdur. Qanun lahiyəsini türkcəsi yoxdur. Ruscasını oxuyummu?

Rəis - Cədvəllərin türkcəsi yoxdur. Çünki xüsusi istilahlardır. Tərcüməsi çətindir. Əgər müsaidə versəniz, ruscası oxunar. (Səslər: Türkcəsi, türkcəsi oxunsun). Əhməd bəy, siz ruscasını oxuyun, türkcəsini Bayram Niyazi tərcümə edib oxuyar.

Katib - Cədvəlin birinci maddəsini oxuyur.

Rəis - Bu xüsusda kim danışmaq istərdi? Birinci maddəyə aid bir təklif var. "Əhrar" fraksiyası tərəfindən: məsiyyəət sədrləri ikinci dərəcədən birinci dərəcəyə keçirilsin. Bu xüsusda kim danışmaq istərdi. Söz Abdulla bəy Əfəndizadəndir.

Abdulla Əfəndizadə - Məlumunuzdur ki, onların hər ikisi də müstəqil dinin hakimləridirlər. Ruhani mövqeyinin cəmaət arasında böyük hörməti də olduğu aşkardır. Ona görə də bunların maaşlarının ikinci sinifdən birinci sinfə keçirilməsi lazımdır.

Rəis - Səmədağa Ağamalı.

Səmədağa - Burada natiq dedi ki, ruhaninin xalqda hörməti çox olduğundan ona görə məvacibləri birinci sinifdən olsun, amma biz məvacibi ruhaniyyəətə görə qoymuruq. Əgər böylə olanda Seyidlər daha artıq olsun.

Sədr - Natiq əfəndi, rica edirəm, seyidləri məmurlara qarışdırmayasınız. Burada seyid məmur yoxdur.

Ağamalı oğlu (dəvamlı) - Madam ki, hökumətin məmurlarıdır, onların məvacibləri hörmətə görə deyil, işə, zəhmətə görə verilməlidir. Öylə isə, əgər, hər hörmət edilənə, hər oruc tutana, namaz qılana da verilməlidir. Biz ruhaniləri hökumət işlərinə qarışdırmamalıyıq. Biz ruhanini hökumət işlərinə qarışdırmaq deyil, zaman gələrsə ruhani mövqeyini büsbütün qırağa çıxarmaq istəyirik. Ona görə mən Əfəndizadənin fikrinə etiraz edir, ikinci sinifdən olmasını təklif eylədim.

Rəis - Əhməd bəy Pepinov.

Əhməd bəy Pepinov - Mən də Abdulla bəyin təklifinin əleyhinəyəm. Biz şeyxülislam və müfti cənablarının mövqelərini, hökumət məmurlarının mövqeləri ilə bərabər tutmalıyıq. Rəisi-üləma olan məzkur zatların mövqeləri hər halda daha yüksək olmalıdır ki, onlar hökumət məmurları ədd edilə bilirlər. Cəmaətin nəzərində ruhani mövqeləri hörmətli tutmaq üçün biz təklif edirik ki, büsbütün məmurun cərgəsindən xaricə çıxmaz.

Rəis - Abdulla bəy Əfəndizadə.

Abdulla Əfəndizadə - Əhməd bəyin axıncı fikrinə müştərəkəm. Fəqət Səmədağa cənabları məsələni qarışdırdılar. Biz yalnız maaş cəhətini düşünmüş və söyləmişdik, demişdik, ki, maaşları nazirlər dərəcəsinə olsun. Ruhaninin müstəqil olmasına və dövlət hökumət işlərinə, siyasətə qarışmalarına zidd deyildir, biz yalnız maaşların artmasını istəyirik. Əgər, Əhməd bəyin təklifi qəbul olunarsa, biz də onunla iştirak edərik.

Rəis - Bayram Niyazi.

Bayram Niyazi - Səmədağa söylədi ki, zaman olursa, biz ruhanini büsbütün hökumətdən ayıracağıq. Bizim dinimizdə bu yoxdur. Dünyəvi ayrı, o axirəvi ayrı deyil, onun oxuduğundan biz də oxuyuruq. Bunun üçün mən bu fikrə etiraz edirəm. Hər halda ruhaniyyəət, digər hökumət məmurları sırasına, daxil edilməməli və qarışdırılmamalıdır.

Rəis - Mən təklifi səsə qoyuram və son sözü məruzəçi Abdulla bəyə verirəm.

Abdulla bəy - İş burasındadır ki, ruhanilərin də naziri vardır ki, o da ədyan naziridir. Hər kah bunların maaşlarını ədyan nazirlərinin maaşı ilə bərabər eyləsək yaxşı olmayacaqdır. Çünki vəzir ilə bərabər olar. O da

mümkün deyil, onlar ikinci sinifdə, nazir müavini sinfində olunur. Keçmişlərə nisbətən onların maaşları artırılmışdır. Şimdi, əgər bunlar layihədən götürülür isə, o zaman idarə havadan asılı olacaqdır. Əlbəttə, gələcəkdə bu barədə qanun layihəsi idxal etməyə çalışsınlar. Fəqət, indi ədyan naziri olmağına görə komisiyanın qərarının qəbulunu təklif edirəm.

Rəis - "Əhrar" fraksiyasının təklifini səsə qoyuram. (Rusca oxuyur) Kim bu təklifin tərəfdarıdır, təvəqqe edirəm əllərini qaldırsınlar. Kim əleyhinə, kim səs vermədi. Təklifə tərəfdar 12, əleyhinə 26, səs verməyən 8. Əksəriyyət rəy ilə təklif qəbul olunmur. Layihənin birinci maddəsini səsə qoyuram. Kim tərəfdardır, təvəqqe edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəy ilə birinci maddə qəbul olunur. Əhməd bəy! İkinci maddəni oxuyun.

Əhməd bəy - (Oxuyur rusca).

Rəis - İkinci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Əhməd bəy.

Əhməd Cövdət - Mən təklif etmək istəyirəm ki, bizim fraksiyanın təklifi birinci maddəyə daxil olursa, ikinci maddəyə daxil olar. Hərgah məvacib vermək lazım isə birinci dərəcədə olanlara, xeyir dərəcədə olanlara verilsin ki onlar əxzi-əsgər idarəsində xidmət edib zəhmət çəkirlər və qubersinski pristavayalarda doğru yerlərdə mollalar, qazilər çalışırlar. Hətta bəzilərini də suda verirlər və pul almırlar. Ruhanilərdən hökumət işlərini ayırmalıdır. Şimdi əgər müfti və şeyxülislam adı çəkilib qeyrilərini qeyd etməyiriksə böyük ədalətsizlikdir. Mən təklif edirəm ki, məşyaxət sədrləri qanun içərisindən götürülsün.

Rəis - Söz Rəsulzadəyəndir.

Məmməd Əmin - Əhməd bəyin təklifi nəzərdə pək doğru görünürsə, fəqət ona felən dərindən baxanda doğru deyildir. Bir idarə lazımdır, xırda mollalardan hansının rütbəsi artacaq, müvafiqmi? Deyilmi? Onlara sərəkətlik etsin, yaxşı yaman beylə bir idarə vardır. Şimdi xırdaaları tərtibə salmaq üçün bunu havadan açmaq lazım dəgildir və biz məmurların məşyaxət idarəsinin qanunda qalması tərəfdarıyıq, mən demək istədiyim budur.

Sədr - Əhməd Cövdət.

Əhməd bəy - Zənn edirəm ki, mənim dediklərimə dərindən baxanda doğrudur, əgər biz ruhanilərdən hökumət məmurları sırasına qəbul etmək istəsək, gərək qeyri komissyalarda və idarələrdə olan məmurları dəxi buraya daxil edək. Məsələn, topraq komissiyasında bəzi adamlar var mülkiyyət müfəttişi və qeyriləri, gərək bu qanun layihəsinə daxil edib hökumət məmurları deyə tələqqi edək. Çünkü, mən bayaq söylədim ki, mən razı ola bilmərəm, ruhaniləri ikinci dərəcədə... Qabaq onların ruhaniləri bizim üçün o qədər müqəddəsdir ki, qəbul etmək olmaz. Bəli indi biz bu layihəyi-qanuniyyəni qəbul edirik, bəli hökumətə də təklif edirik ikinci bir qanun layihəsi tərtib etsin ki, orada ruhanilərin hallarını düzəltsin.

Rəis - Niyazi bəy Kiçikxanov.

Niyazi bəy - Burada təklif edirlər ki, məşyaxət götürülsün, bəli bu yaxşı deyil. Mən təklif edirəm ki, məşyaxət götürülməsin, ədyan nəzarətinə təklif edilsin ki, hansı ruhani hökumət məmuru olduğu barəsində bir layihə göndərsin ki, o layihə mövcubincə onlara maaş verilsin.

Rəis - Sıradə natiq olmadığından axırıncı söz məruzəçinindir.

Əbdüləli bəy - Burada məşyaxət sədri və bir də üzvlərə məvacib təyin olunubdur. O birilərə məvacib yoxdur. Ruhanilərin məəşi mövcubincə işləri fənadır. Bu barədə qanun hazırlanır. Əgər biz indi bu qanunu qəbul etməsək, onların işləri də fəna olar. Mən təklif edirəm ki, məşyaxət barəsində bir qanun qalsın.

Rəis - Əhməd bəyin təklifini oxuyur: məşyaxət sədrləri qanundan götürülsün, səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs verməyibdir? Lehinə dörd, əleyhinə 37, səs verməyən 8-dir. Əksəriyyət rəylə təklif rədd olunur. 2-ci dərəcəni səsə qoyuram, etiraz yoxdur ki, 2-ci dərəcəyə, 2-ci dərəcə əksəriyyət rəylə qəbul olunur. 3-cü dərəcəni oxuyunuz, Əhməd bəy!

Əhməd bəy - (Oxuyur).

Rəis - 3-cü dərəcə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Səmədağa.

Səmədağa - Mən təklif edirəm ki, 3-cü maddədən qubernatorlar qaralansın, çünkü çoxdan demişik, hökumətə də məlum etmişik ki, qubernator idarələri bütün-bütünə götürülsün. Azərbaycan təşkil olandan bəri qubernatorlar məmləkətə nəf gətirmədi. Uyezdi naçalniklər və pristavlar xəyanət edirsələr bu qubernatorlar onlara həmişə darğadır.

Rəis - Natiq əfəndi, xahiş edirəm, bir az məsələyə yavuş gəlin.

Səmədağa - Lap yaxın gələcəygm. Rusiyada qubernator idarələrini ləğv etmək istəyirlərdi. Bu barədə dövlət Rəisi çox işləyirdi ki, qubernator olmasın. Çünkü, onda şikayətçi bilavasitə ministrə vacib edib bilir, yoxsa ministr gərək yazsın qubernatora, qubernator da naçalnikə... və habelə mən təklif edirəm ki, bir qanun düzəltməli ki, o qanunla qubernatorlar rədd olunsunlar.

Rəis - Rəhim bəy Vəkilov.

Rəhim bəy - Müsavat fraksiyonu buna büsbütün iştirak etməklə bərabər deyir ki, bu qanunu birdən-birə qəbul etmək olmaz. O idarələrdə xidmət edən məmurlara məəş verilməsi bu qanunla qəbul olunsun və hökumətə tapşırılsın ki, bu barədə bir qanun tərtib edib Parlamana təqdim etsin.

Rəis - Əhməd bəy Pepinov.

Əhməd bəy - Biz də tərəfdar deyilik ki, qulluqçular orada maaş almasın. Bəs nə üçün yoldaşımız bunu təklif etdi. Bu onun üçündür ki, martda da biz maaş artanda belə bir təklif etmişdik. O vaxt hökumət bizə söz verdi ki, maaş qanunu qəbul edən qubernatorlar idarələri barəsində tezlikcə qanun hazırlayıb Parlamana təqdim edərək. Lakin indi sentyabrdir, bunu hökumət hələ hazırlamamış. Əgər Parlament qəbul etsə hökumətə müəyyən bir vaxt verək ki, bu barədə bir qanun hazırlasınlar və oradakı qulluqçular da indilik məvəciblərini alsınlar. Rəis - Əfəndizadə Muxtar.

Muxtar - Biz vilayət dairəsinin ləğvi xüsusunda hökumətə tapşırıbmışdıq. Gərək bu barədə daxiliyyə nazirindən bir qanun gələydi. Lakin nədənsə bu vaxta kimi hələ gəlməyib.

Şəfi bəy (yerindən) - hazırlayın da, ixtiyarınız var ki, kim əlinizi tutub.

Əfəndizadə - Bu qanun təklif olunur, maaş artırmaq üçün biz təklif edirik ki, vilayət dairəsinin ləğv etmək üçün hökumət qanun təqdim etsin. Bizdə necə düşüb Bakıda yox, Gəncə quberniyasının bir para yerlərində qorodskoy starşına və yüzbaşılara var ki...

Rəis - Natiq əfəndi, mən xahiş edirəm ki, məsələdən kənara çıxmayasız. Qubernatordan danışib yüzbaşı üzərinə gedirsiniz.

Muxtar Əfəndizadə (dəvamla) - Bu qanun ki, quberniya idarələrinin ləğvi haqqında təqdim olacaqdır? mən təklif edirəm mahal yüzbaşılıqlarının da ləğvi oraya daxil edilsin. Çünki mahal yüzbaşılığının heç bir lüzumu yoxdur: Ancaq fəzlə bir vasitə, bir mərhələ təşkil etməkdən başqa bu təklifi biz martda etmişdik? Fəqət bu vaxtdək hələ bu xüsusda bir iş görülməmişdir. Hökumət o zaman layihə təqdim etməyə söz vermişdi, amma bu anadək nəzarət hələ bir qanun tərtib verməmişdir.

Rəis - Sırada natiq olmadığından son söz məruzəçinindir.

Əbdüləli bəy Əmircanov - Maliyyə-büdcə komissiyası bu layihəni müzakirəyə qoyduqda aruzu etmişdi ki, gələcəkdə quberniya idarələri götürülsün. Fəqət bu layihəni-qanuniyyənin tərtib və təqdim o qədər tez olmaz. Səmədağa buyurdu ki, bu xüsusda çaparaq bir qanun verilsin, amma onun istədiyi kimi çaparaq ola bilməz, çünki bu müzakirə etdiyimiz qanundan çaparaq şey olmazdı, hələ 7 ayda hazırlanıb məclisə təqdim edilmişdir. Digər tərəfdən məlumdur ki, o qanun gəlib buraya çıxmadiqca quberniya idarələrini ləğv etmək olmaz. Odur ki, məzkur idarələr hələlik necəki var, öylədə qalmalıdır.

Əhməd Cövdət - Sosialistlərin təklifini oxuyur: Məclisi-Məbusan daxiliyyə nəzarətindən bir ay müddətində quberniya idarələrinin ləğvi haqqında bir layihəni-qanuniyyə tərtib və təqdim etməsini tələb edir.

Rəis - Təklifi eşitdiniz. Şimdi mən bu təklifi səsə qoyuram. Kim bu təklifi qəbul edir, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs təklif qəbul olunur.

(Sağdan alqış, ümumi gülüş, slava boqu!)

Şimdi 3-cü dərəcəni tamamilə səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, əlini qaldırsın, bəlkə düşünmədiniz? (səslər: Yox, yox!) 3-cü dərəcəni katib oxudu (o dərəcəyə daxil olanları təkrar zikir edir). Bunu komissiyonun qəbul etdiyi üzrə səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəylə 3-cü maddə komissiyonun qəbul etdiyi kimi təshihə bərabər qəbul olunur. 4-cü dərəcəni oxuyunuz.

Katib - (Oxuyur).

(Mövqeyi - sədarətə Sultan Məcid Qənizadə keçir)

Rəis - 4-cü maddə barəsində danışsan varsa buyursun. Danışan yoxdur. Ona görə hər kəs bunun lehinədir əl qaldırsın. Əksəriyyət əcvat ilə bu dərəcə qəbul olunur.

Katib - 5-ci dərəcəni oxuyur.

Rəis - 5-ci razryad barəsində kim danışmaq istəyir? Yoxdur. Ona görə buyurunuz, Bayram Niyazi.

Kiçikxanov Bayram Niyazi ("Əhrar") - Burada hansıki, köhnədən ayrı yerlərdə mirovoy sud olan vaxtlarda, Zaqatalada xalq ruhani məhkəməsi var idi. Onun da məmurları müəyyən smeta daxilində maaş alırlardı. İndi elani-istiqlaliyyətdən sonra Azərbaycan da haman məhkəmə, məhkəməyi-şəriyyə adlandırılmışdır. Fəqət onun məmurlarının adı smetada yoxdur. Ona görə mən təklif edirəm o məhkəmənin sədri 5-ci, müavini-sədr 6-cı və üzvləri 7-ci dərəcəyə daxil edilsinlər.

Rəis - Ancaq bu məsələ, çünki 5-ci dərəcə barəsində təklif edirsiniz. Sədr 5-ci dərəcəyə daxil olsun. Hər kəs tərəfdardır ki, Zaqatalada olan məhkəməyi-şəriyyə Rəisi 5-ci dərəcəyə keçsin, rica edirəm əlini qaldırsın. (Rusca).

Rəhim bəy (yerindən) - Müsaidə veriniz.

Rəis - Söz Rəhim bəy Vəkilovundur.

Rəhim Vəkilov - Biz komissiyondan bilmək istərdik ki, mirovoy sudlar hansı dərəcədədir və yaxşı olar digər şəriət sudlarını da mirovoy sudlar ilə bərabər hesab edək. Təklifimiz də odur ki, mirovoy sudlar hanki tərəfə aid isə məhkəməyi-şəriyyə sədri də oraya mənsub olsun.

Rəis - Söz Bayram Niyazi Kiçikxanovundur. Bayram Niyazi - Burada söylənən vilayət məhkəməsidir. Biz okrujnoy sud hesab eləmirik. Okrujnoy sud müavini 5-ci dərəcədədir. Biz də Zaqatala məhkəməyi-şəriyyə sədrini 5-ci dərəcə eyləyirik, mirovoy sud aşağı dərəcədədir. Mənim təklifim odur ki, 5-ci dərəcədə qəbul olunsun. Rəis - Söz Əhməd Cövdətindir.

Əhməd Cövdət - Mən belə zənn edirəm ki, Rəhim bəyin təklifi daha doğrudur. Zaqatala özü uyezd qədər bir topraqdır. Orada olan xalq hakimləri mirovoy sudlar var. Bunların da vəzifəsi o ağırlıqdandır. Biz onları mirovoy sudlar kimi 8-ci dərəcədə qəbul etsək daha müvafiq olar. Rəis - Söz Muxtar Əfəndizadəninindir.

Muxtar Əfəndizadə - Mən elə bilirəm Bayram Niyazi əfəndi məsələni təməmilə izah edəndən sonra Əhməd bəyin dedikləri yersizdir. Bayram Niyazi əfəndinin nəzəriyyəti göstərdi ki, bir vilayətə baxır. Hər nə qədər kiçikdirsə mən elə bilirəm Gəncə qubernatoru qədər işi vardır. Yer kiçik olduğundan ədliyyə məhkəməsi başında olan rəis dərəcə hesab eyləmiş, müavini dərəcə hesab edək. Bayram Niyazi əfəndinin təklifi səmimidir. Parlaman üzvlərindən bu təklifin qəbulunu rica edirəm.

Rəis (rusca) - Danışan olmadığından son söz məruzəçininindir.

Abduləli bəy Əmircanov - Zaqatala məhkəməsi müvəqqətidir. Özü də kiçik bir yerdir. Qayda ilə lazımdır, öylə deyildir. İş də o qədər yoxdur. Mən istədim ki, məhkəməyi-şəriyyə rəisi mirovoy sudlar kimi 8-ci dərəcədə qoyulsun. Mirovoy sudlar 3500 məvacib alırlar. Bayram Niyazi təklif etdi ki özü 4000 olar. Bir o qədər təfəvüt yoxdur. Müavini 6-cı dərəcədə olar. Bəylə olsa yaxşı olar.

Rəis - Səsə qoyuram. Əvvəl Kiçikxanovun təklifini səsə qoyacağam. (Səslər: Kvorum yoxdur!) Xeyir, kvorum var. Hər kəs bu təklifin lehinədir, rica edirəm əlini qaldırsın. (Əllər qalxır) Kim əleyhinədir? (Əllər qalxır). Kim səs verməyib? 36 səs çıxır. Dübərə səsə qoyacağam. Rica edirəm, hamı iştirak etsin. Kvorum var. Hamı iştirak etsin. Ona görə təzədən səsə qoyuram. Hər kəs Kiçikxanov əfəndinin təklifinə tərəfdardır, rica edirəm əlini qaldırsın. (Əllər qalxır) Kim əleyhinədir? (Əllər qalxır). Kim səs verməyib? (Əllər qalxır). Təklif qəbul olunmayı. 38 səs qəbul olunmayı. 5-ci maddəni səsə qoyuram. Kim tərəfdardır, rica edirəm əlini qaldırsın. (Əllər qalxır). Əksəriyyət rəy ilə qəbul edilir.

Əhməd Cövdət bəy - 6-cı maddəni oxuyur.

Rəis - Altıncı maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir. Altıncı maddəni səsə qoyuram. (Kyüstərə) Əksəriyyət yoxdur. Gedin qarıdan çağırınız. Altıncı maddəni dübarə səsə qoyuram. Kim ki, tərəfdardır, rica edirəm əllərini qaldırsın. Əksəriyyət rəy ilə qəbul edilir.

Katib - Yeddinci maddəni oxuyur.

Mehdi bəy Hacıbababəyov - Bir az bərkdən oxuyunuz, eşidənmirəm.

Katib - Yeddinci maddəni oxuyur. Buraya xırda siniflərdən də keçirilir. (Oxuyur).

Rəis - Məhkəməyi şəriyyə səkkizincidir.

Katib - Müsavatın təklifi səkkizincidən yeddinciye keçiriliyor.

Bayram Niyazi - Bu təklif eynən yazılmamışdır.

Rəis - Məmməd Əmin Rəsulzadə.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Zaqatala məhkəməyi-şəriyyəci sədri mirovoy sud dərəcəsinə gətirilmədi.

Rəis - Buyurunuz Mehdi bəy.

Mehdi bəy Hacıbababəyov - Bizim nəzarətlərdə ümumiyyətlə mühəndisləri üç sinfə ayırırlar. Nəzarətlərdə onları qoyublar doqquzuncu sinfə, halbuki məarif nəzarətində mühəndislərin vəzifələri daha ağır, daha çoxdur. Onun üçün mən təklif edirəm ki, məarif nəzarəti mühəndisləri doqquzuncu sinfdən yeddinci sinfə keçirilsin.

Rəis - Bu əvvəlcə təklif edilməli idi.

Mehdi bəy Hacıbababəyov - Xayı, şimdiki məsələ birinci maddədə keçir.

Rəis - Daha başqa natiq yoxdur. Axırıncı söz məruzəçininindir.

Məruzəçi Əmircanov - Məzkur mühəndislər əksəriyyətlə xüsusi işlərdə bulunurlar. Və, onlar daima məktəb işlərilə məşğul olurlar. Əgər məarif nəzarətinin mühəndisləri yeddinci sinfə keçirilmirsə, o halda nəzarət hakimlər də keçirilsin yeddinci sinfə.

Rəis - Bu barədə Mehdi bəyin təklifi vardır. Mehdi bəy təklif edir ki, məarif nəzarətində xidmət edən mühəndislər və təbiblər yeddinci sinfə götürülsünlər. Səsə qoyuram. Kim tərəfdardır? Kim bərəksdir? Kim Səs verməyib? Keçmir.

Səslər - Anlaşılmayı. (Abdulla bəy türkcədən rusçaya tərcümə edir).

Rəis (Mehdi bəyin təklifini bir də qiraət edir) - Qulaq asın, səsə qoyuram. Kim tərəfdardır? Kim əleyhinədir? Kim səs verməyibdir? 24 qolos ilə qəbul edilir. Həmin maddəni öz təshihii ilə səsə qoyuram. Əksəriyyət ilə keçir. 5 dəqiqəlik tənəffüs elan edirəm.

Tənəffüsdən sonra

Rəis - İclas davam edir. 8-ci maddəni oxuyunuz.

Katib (oxuyur, rusca) - Xırda siniflərdən 8-ci dərəcəyə götürülür. Bitdi.

Rəis - 8-si dərəcə xüsusunda kim danışmaq istəyir. Burada bir təklif var ki, bir qismi qəbul edilə bilər. Məarif nəzarəti memarı 9-dan, 8-ə çəkilə bilər. Bir də təklif var ki, müavini də 10-sudan 8-ə keçirilsin etiraz yoxdur. Qəbul edilir. Bir təklif Bayram Niyazi tərəfindəndir ki, Zaqatala məhkəməyi şəriyyə sədri 8-ci dərəcəyə daxil olsun.

Çünkü 9-cu dərəcədir. Hər gah buna etiraz yoxsa qəbul edilir. 8-ci dərəcəyə təshihləri ilə bərabər etiraz olmadığından qəbul edilir. (Rusca) 9-cunu oxuyunuz.

Mehdi bəy - 9-cu dərəcəni oxuyur.

Rəis - 9-cu dərəcə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən olmadığından səsə qoyuram, etiraz yoxdur ki, 9-cu dərəcə qəbul olunur. 10-cu dərəcəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - 9-cu dərəcəni oxuyur, komisiya əlavəsilə bərabər.

Rəis - 10-cu dərəcə xüsusunda kim danışmaq istərdi? İstəyən yoxdursa səsə qoyuram. Komisiyon təshihləri ilə bərabər, etiraz yoxdur, qəbul olunur. 11-ci maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - 11-ci dərəcəni oxuyur, komisiya əlavəsilə bərabər.

Rəis - 11-ci dərəcə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxsa, 11-ci dərəcəni komisiyon təshihləri ilə bərabər səsə qoyuram, etiraz yoxdur. Qəbul olunur. 12-ci maddəni oxuyunuz. Komisiyanın böylə hərəkəti məntiqsiz deyildir. Çünki, maaş nisbətində müəllimin zəhmətinə verilir. Bir də iki müəllim ki, bərabər zəhmət çəkir, şəhadətnaməsi olmadığı üçün onları biri birindən ayırmaq mümkün deyildir. Şimdi xalq məktəblərindən bəhs olunarkən, mən təklif edirəm onlar dəxi bərabərləşdirilsinlər. Çünki eddiyyə müəllimlərinin ölçüsünü bunlara da tətbiq etmək məntiqsiz və ədalətsiz olmaz. Müəllimlərin şimdiki halda senzi olub, olmadığına baxmaq lazım deyildir. Ancaq hangi layiq işə onu təyin etmək lazım gəlir. Öylə də edilir. İndiki məktəblərdə zəhmətə senzə ehtiyac yoxdur. Çünki öylə müəllimlər var ki, senzi var, amma bizim məktəblərə yaramayırlar. Öylələri də var ki, senzi yoxdur, amma layiqdirlər. Bir də müəllimin ləyaqətini istiqra ilə ölçmək lazım deyildir. Onları müfəttiş təyin edir. Müfəttiş də bir müəllimi təyin edərkən layiq bilib edir, və bütün məsuliyyəti onun öhdəsindədir. Ona görə ki, nazirin ya müfəttişin təyin etdiyi müəllimi yek digərindən ayırmaq lazım deyildir. Onların həpsini bir dərəcəyə daxil etməlidir.

Mehdi bəy Hacinski - 12-ci dərəcəni oxuyur.

Rəis - Qurtardı. 12-ci dərəcə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən yoxdur? 12-ci dərəcəni təshihlə bərabər səsə qoyuram. Etiraz yoxdur bunun qəbuluna. 12-ci dərəcə komisiyonun təshihləri ilə bərabər qəbul olunur. 13-cünü oxuyunuz.

Hacinski - 13-cü dərəcəni oxuyur.

Rəis - Söz Mehdi bəy Hacinskiyə.

Mehdi bəy ("Müsavət") - Burada xalq məktəbləri müəllimlərinə bəhs edilir. Və müəllimlər ikiyə ayrılırlar. Bu fəslə senzavik, yəni darülmüəllimin və rüşdiyyə məzunları qeyd edilmişlərdir. Aşağıda bir maddə dəxi vardır ki, orada senzavik olmayan müəllimlərdən bəhs olunur. Bununla müəllimlər iki qismə təqsim edilir. Senzaviklər 13-cü senzavik olmayanlar 15-ci dərəcəyə daxil dirlər. Fəqət, əvvəla Azərbaycanda ümumiyyətlə müəllim azdır. Xüsusən türk müəllim senzavik yox dərəcəsidir. Halbuki, onların içində pək yaxşı müəllimlər çoxdur. saniyə xalq məktəbləri müəllimləri əksəriyyət istirsizdirlər; digər tərəfdən ümum xalq məktəbləri müəllimlərini məzuniyyət şəhadətnaməsi olmadığı üçün 13-cü dərəcəyə qalma imkanından məhrum etmək ədalətsizlikdir. Ona görə mən təklif edirəm 5 il müəllimlik etmiş xalq müəllimləri də 13-cüyə daxil edilsinlər. Çünki doğrudur onların məzuniyyət şəhadətnaməsi yoxdur; amma haman 5 il müəllimlik etməklə onlar öylə təcrübə hasil edirlər ki, senzaviklər dərəcəsinə gələ bilirlər.

Rəis - Söz Mustafa Mahmudovundur.

Mahmudov ("Müsavət") - Müəllimlər barəsindəki maddədə eddiyyə müəllimləri haqqında layihə-qanuniddə bölgü var idi; senzi olanlara bir maaş təyin edilmişdi, olmayanlara digər miqdar. Komisiya götürüb onları birləşdirmişdir. Rəis - Söz Qasım bəy Camalbəyovundur.

Camalbəyov - Natiqlərin əqidəsinə bütün-bütünə şərikəm. Lakin onu istəyirəm deyim ki, mən özüm də müəlliməm və müəllimlərin halına bələdəm. Şəhadətnaməsi, senzi olan olmayanla da heç təfəvütü yoxdur. Öylə müəllimlər var ki, şəhadətnaməsi vardır. Amma müqabilində öylələri vardır ki, senzi yoxdur, senzi olandan çox çalışıb, nəfi yetirir. Bu nöqtəyi-nəzər ilə onun tərəfdarıyam, necəki natiq söylədi, gərək məvacibləri bərabərləşdirilsin. Yoxsa bunun senzi var, onun senzi yoxdur, bu gərək ondan az maaş alsın, düz ikisi də zəhmət çəkir. Gənə də bulurlar. Gərək kəndlərdə müəllim olsun. Məktəblərdə müəllim olmağı vacibdir. Onlar gərək hər bir şeydən əl çəkib öz işlərinə məşğul olsunlar. Yoxsa birinə artıq, birinə az verəndə özgə işə məşğul olurlar. Yenə də xüsusi dərslər yoxdur ki, dərslər versin. Dərslər olmayanda ayrı işə baxacaq. Hər halda senzi olan olmayan bir məvacib almalıdır. Rəis - Söz Ağa Aşurovundur.

Ağa Aşurov - Burada olan təklifin məarif işinə zərərdən başqa heç bir ayrı əsəri olmaz. Heç vaxt olmaz ki, sənədlər, illər ilə elm oxuyan adam ondan aşağı elmi olanlar ilə bərabər qoyulsun, bir maaş alsın. Bu insafsızlıqdır, haqsızlıqdır. O yerdəki, elmi qabağa aparmaq istəyirsən, gərək bir konkretiya düzəldəsən ki, hamı oxuyub qabağa getsin, oxuyan ilə oxumayan bir olacaq, onda heç kəs oxumaz. Hər kəs gedib müəllim olar. Onda küçədən tutub, aparıb müəllim qoymaq olar. Bu loqika ilə davam etsəniz, onda heç oxumaq da lazım gəlməz heç vaxt senzli ilə senzi olmayanı bir bərabərdə tutmaq olmaz. Bunda zərərdən başqa ayrı bir şey yoxdur.

Rəis - Söz Mehdi bəy Hacinskiyə.

Mehdi bəy Hacinski - Əlbəttə, Ağa Aşurov burada ifrat nifrit götürdülər. Küçədən müəllim tutmaq olmaz, bu sözün mənası yoxdur. Mən pedaqoji nöqtəyi-nəzərdən 5 il götürdüm. Madam ki, bir adam beş il müəllimlik edir və idarə onu qəbul edir, deməli, onun müəllimlik imtahanı və təcrübəsi vardır. Mən Mustafa Mahmudovun rəyinə şərik oldam ki, müəllimlər bulunmasın, məsələ şəhadətnamədə deyildir. O bir parça kağızdır, fəqət bilinsin ki, onlar bu vəzifəyə layiqdirlər. Bu təklifi etməkdən məqsədim budur ki, təzə gələnlər ilə 5 il zəhmət çəkənlərin arasında təfəvüt olsun. Doğrudur, bunların şəhadətnaməsi yoxdur, ancaq təcrübələri var. Necə olsa 5 ildə pedaqojidən xəbərdar olurlar. Mən təklifin üzərində dururam. Beş ilin zərəri yoxdur. Aşurov buyurur senzli olsun. Öylə bir müəllim var ki, senzi var, istedadı yoxdur. Müəllimlik edirlər. Burada müəllimlər var bunu yaxşı bilirlər. Təklif edirəm senzi olanlar qalsın, burada 5 il zəhmət çəkənlər də həmin 13-cü dərəcəyə daxil edilsin.

Rəis - Söz Mustafa Mahmudovundur.

Mustafa Mahmudov - Əfəndilər! Zənnimcə məsələni burada qarışdırdıq. Bu gün Parlaman hökumət qulluqçularının məaşını artırmaq məsələsinə məşğuldur. Əgər qanun layihəsi məktəblər və müəllimlər barəsində olsa idi və nə tör müəllimlər hansı məktəbə getsin məsələsi müzakirə edilsə idi, onda bu məsələni qaldırmağın yeri var idi. (səslər "Özün bu məsələni başladın ki!") Ancaq bu günkü məsələ maaş xüsusündədir. Bunun üstə danışaq. Deyirlər, maaş iki sinfə verilməsin, bərabərləşdirilsin. Mən yenə müəllim olduğum halda birinci senzidən mən özüm almışam. Qəti surətdə deyirəm ki, bu senzilər bizim məktəblər üçün kafi deyil. İş senzə qalsa güclü maaş gərək mənə verilsin. Mənim ilə bərabər senzi olmayanlar vardır ki, məndən də yaxşıdırlar. O ki, qaldı Ağa Aşurov deyir, onların senzi yoxdur, oxumayıblar, səhv edir. Onlar da boş deyil. Onlar da oxuyublar. Ancaq onlar ayrı məktəbdə oxuyublar. Ağa Aşurov deyən senzi almayıblar. Qaldı 5 il məsələsi. Bu gün biz maaş məsələsinə məşquluq, heç bir müfəttiş, heç bir nazir bir müəllimi bir yerə təyin edəndə, öz başına təyin eyləmir. Bu detaldır. Öylə müəllim var ki, 3 ay hazırlansın. Öyləsi var ki, iki il, öyləsi var ki, 5 ildə hazırlansa heç bir şey çıxmaz. Bu müfəttişin öz işidir. Bu gün gərək müəllimlərin zəhmətini nəzərə alaraq nə ilə güzəran edə bilər. Ona görə müəllimləri hissəyə bölmək lazım deyildir. Mən yenə öz təklifim üzərində bərqərar olub deyirəm ki, o senz ki Ağa Aşurov üçün böyük maddədir, biz buna ancaq adət etmişik, onun heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Hər halda müəllimləri hissəyə bölmək olmaz.

Səs - Elmin də əhəmiyyəti yoxdur?

Rəis - Müzakirə davam edir. Təklif var ki, əlində şəhadətnaməsi olmayanlar da keçsin 13-cü dərəcəyə. (Mustafa Mahmudova) Sizin təklifiniz ümumi olmadığı üçün maddəyə aid deyildir. Təklifi əldə tutub, bu təklif maddəyə aid olmadığından səsə qoymayacağıam.

Mustafa Məmmədov (yerindən) - Mən də onda iştirak edirəm.

Rəis - Camalbəyov.

Camalbəyov - Mənim ikinci dəfə buraya çıxıb danışmaqda məqsədim budur. Şəhadətnaməsi olan müəllimləri əksik tutmayın. Ağa Aşurov öylə görünür ki, söylədiyi sözlərlə nəşri-maarifə toxunmaq, zərbə vurmaq istəyir.

Rəis - Burada məarifə zərbə vuran yoxdur. Siz başqa dürlü başa düşdünüz.

Natiq davamla - Bizim müəllimə çox ehtiyacımız var, kəndlər müəllimsiz durur. Müəllimlər, ümumiyyətlə müəllimliyə layiq olmayanlar daha aşağı qulluqlarda xidmət edirlər. Səbəbi, məvaciblərin azlığı və çəkdikləri məzaiqdir. Mən Mehdi bəyin fikrində iştirak edirəm, beş sənə müəllimlik xidmətində bulunanlara təfəvütün qonulmamasını təklif edirəm.

Rəis - Abdulla Əfəndizadə.

Əfəndizadə - Aşkar bir şeydir ki, əgər müəllimin əlində şəhadətnaməsi yoxsa, ona müəllim demək olmaz. Baxınız, təcrübə dərsləri müəllim üçün kafi deyildir. Millətin minlərcə övladına heç bir təcrübə və məlumat sahibi olmayan kimsənin əlinə tapşırmaq olmaz.

Fəqət müstəsna olaraq əlində şəhadətnaməsi olmayanlar da pək eyi xidmət edə bilərlər. Məməfiyə hər məktəbin dərəcəsinə görə ümumi məlumatları cəm etmiş, sahibi ixtisa müəllimlər lazımdır. Məsələn, bir müəllim yalnız türk dili dərsi verir və digər elmlərdən bixəbər olursa təbii, yaxşı uşaqları yetişdirə bilməz. Bu xüsus üçün hər halda əhliyyət naməyi aramaq, hər halda bir fərq qoymaq lazımdır. Əgər bu fərq qoyulmazsa, heç bir şey bilməyən bir şəxs də müəllim olar, bu mövqei əldə edəndən sonra heç çalışmaz və məlumatının da artmasını da arzu etməz. Bizə pedaqojiyə əşinə, yaxşı müəllim lazımdır ki, həmin o şəxslər həm cocuqları ömrü olduqca dərslər öyrənsin, bir tərəfdən də öz məlumatını yüksəlsin. Ona görə Mehdi bəyin təklifini qəbul edirəm, beş il qulluq etmiş müəllimlərə zəmm maaş olmasını qəbul və bu xüsusda şəhadətnamənin pək artıq olduğunu bildirirəm.

Rəis - Muxtar Əfəndizadə.

Muxtar Əfəndizadə - Mən heç danışmaq istəmədim. Ancaq bircə şeyi xatirə salmaq üçün buraya çıxdıq. Siz bilirsiniz ki, biz ancaq maaş barəsində danışdıq, müəllimlərin acınacaqlı hallarından danışmadıq və həmçinin onların əhəmiyyəti barəsində danışmaq artıqdır. Təyin xüsusunda məarif naziri vardır. Onların hər bir işi barəsində onların qeydinə qalacaqdır. Əlbəttə bir şəxs ki, müəllim olur və onu bir dəfə təyin eyləyirlər tamam oldu getdi. Sonra, Ağa Aşurov deyir ki, hər küçədən gedəni götürüb müəllim eyləmək olmaz, madam ki, müəllim qəbul edilir, məsuliyyət təməmilə məarif nazirinə düşür. Qısa demək istəyirəm ki, mən də Mehdi bəyin təklifinə şərikəm.

Rəis - sırada danışan olmadığından son sözü məruzəçi Abduləli bəyə verirəm.

Abduləli bəy - Mən öylə bilirəm ki, müəllimlikdə qalsalar daha yaxşı olar.

Rəis - Təkliflər necəki vardır, olubdur, öylə səsə qoyuram. Birinci təklif Mehdi bəy Hacınskinindir ki, təklif edilir 5 illik müəllimlik etdikdən sonra 13-cü sinfə daxil olsun.

Mustafa Mahmudov (yerindən) - Po povodu qolosovaniya.

Mustafa Mahmudov - Əfəndilər. Bu təklif heç gərək səsə qoyulmasın, çünki səsə o şeyi qoyarlar ki, onun qabağında qeyri bir təklif olar. Deyirlər ki, 15 il təcrübəsi olanları sinfə daxil olsunlar. Bəli, bizim məktəbə daxil olanların çoxu senzidə, çünki məktəblərimiz tamam 9 aydır ki, milliləşibdir, ona görə bu təklifi 5 il təcrübəsi oluban deyib qoymaq doğru deyil. Təvəqqe edirəm rədd olunsun.

Rəis - Söz verirəm. Vanseviçə.

Vanseviç - (Rusca).

Rəis - İkinci təklif Mustafa bəy Mahmudovundur. Təklif edir ki, xalq müəllimləri qeyri müəllimlər ilə müsəvi olub, 15-dən 13-cü sinfə keçirilsin. Üçüncü təklif Muxtar Əfəndizadəninindir ki, xalq müəllimləri təyin olunan gündən hüquq və maaşları müsəvi olsun. Hüququ səsə qoya bilmərəm, əvvəl Mehdi bəy Hacınskinin təklifini səsə qoyuram. Kim səs verir, təvəqqe edirəm əl qaldırsın. Kim əleyhinə? Kim səs verməyibdir? Lehinə 8, əleyhinə 28, səs verməyən 5. Əksəriyyət rəy ilə təklif qəbul edilmir.

Mustafa Mahmudovun təklifini səsə qoyuram. Kim səs verir, təvəqqe edirəm əlini qaldırsın. Lehinə 29, əleyhinə 9, səs verməyən 5. Əksəriyyət rəy ilə qəbul edilir. Xalq müəllimləri maaşca müsəvi olaraq 13-cü sinfə daxil olurlar. 13-cü dərəcəni tamamilə səsə qoyuram. 13-cü dərəcə təshihilə qəbul edilir.

Katib - Oxuyur.

Rəis - Etiraz yoxdur. Qəbul edilir. Mehdi bəy - 14-cü dərəcəni oxuyur.

Rəis - 14-cü dərəcə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxsa səsə qoyuram. 14-cü dərəcəyə komisiyonun təshihilə bərabər etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından 14-cü maddə təshihilə qəbul olunur. Müsəidə ediniz bu gün, bununla iclası qapayaq. Gələcək iclas sabah yoxdur, o biri gün olacaq, sabah cümə olduğundan məmurların tətillə etdiyinə görə dəvətnamə göndərilməyəcəkdir. Nakaz üzrə gələcək yomiyyə müzakirətini oxuyuram. Oxuyacağım yomiyyəyi müzakirət eynilə bu gün oxunan yomiyyəyi müzakirətdir. Bu şərtlə ki, bu günkü məsələ gələcək iclasda birinci iclasda olsun. Buna etiraz yoxdur, qəbul olunur.

İclas qapanır saat 3 06 dəqiqədə.

Arxiv, f. 895, siy. 1, iş 112, vər 1-10.

Yetmiş səkkizinci iclas

27 sentyabr 1919-cu il

Rəis - Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy Hacinski.

Rəis - İclas açılır. Bu günkü yomiyəyi-müzakirat necə ki, fikrinizdədir, keçən dəfə qəbul olmuşdu, ancaq bir para daxil olmuş kağızlar var ki, onları oxuyacağam. Bir də keçən şənbə qəbul olduğu kimi bir para natamam qalmış xırda-para qanunların 3-cü qiraətinə şüru olunacaq. Daxil olan kağızlardan birincisi Cavad uyezindən Müseyyib Axisanovun Parlamana üzv intixab olması bərsindədir, verilir mandat komisyona, bir də maliyyə naziri tərəfindən tənəki aksız vergisinin təğyiri haqqında qanun layihəsidir, verilir ləvəyəhi-qanuniyyə komisyona; 3-cüsü ləvəyəhi-qanuniyyə komiyonundan böylə bir məktub gəlmişdir. (Oxuyur).

"Azərbaycan Məclisi-Məbusan rəisi həzrətlərinə, ləvəyəhi-qanuniyyə komiyonunun həmin sənə 19 sentyabr tarixli iclasının qərarına istinadən ləvəyəhi-qanuniyyə komiyonunun türkcə bilən yeni əza ilə təşkil edilməsi və yaxud komiyonun mövcud əzasına məclisi-məbusanın ləyiheyi-qanuniyyə haqqında rusca məruzədə bulunmağın müsaiddə edilməsi xüsusunda tədbir buyurmağınızı istirham edirəm. Həmin iclas məzbətəsindən dəxi hüzüri-alilərinə təqdim edirəm əfəndim.

Bu məktub xüsusunda kim danışmaq istərdi. Mehdi bəy.

Mehdi bəy Hacinski - Mən komiya tərəfindən ərzi-hal etməyə məcburam. Ləvəyəhi-qanuniyyə komiyonunda türkcə bilən 3 nəfərdir. Bəzi firqə əzası heç gəlmirlər, qanunlara ancaq 2-3 nəfər üzv baxır. Təvəqqe olunur ki, türk dili bilən üzvlər intixabi üçün tədbirlər görəsiniz.

Rəis - Divani-rəyasət rica edir, məzkur komiyona tənəffüsdə namizədlər göstərəsiniz.

Səslər - Neçə namizəd olacaq.

Rəis - 2-3 nəfər, çünki, deyirlər ki, bəziləri gəlmir. Növbədəki məsələ hökumət məmurlarının məəşi haqqındadır. 15-ci dərəcəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - 15-ci dərəcəni komiyon əlavəsilə bərabər oxuyur. Rəis - 15-ci dərəcə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Kiçikxanov.

Kiçikxanov - Danışmaq istəyirəm.

Rəis - Keçən dəfə qərar verilmişdir ki, bu cədvəldə olan xalq müəllimləri çıxarılıb, 13-cü dərəcəyə daxil olsunlar, sonra bu cədvəl bərsində Abdulla bəy Əfəndizadə tərəfindən böylə bir təklif varid olmuşdur. "17 və 18-ci dərəcələr ləğv edilib, onlar 15-ci dərəcəyə daxil olsunlar. Təklif xüsusunda kim danışmaq istərdi? Malxazov Arşaq.

Malxazov - Rusca.

Rəis - Daha kim bu xüsusda danışmaq istərdi? Ağa Aşurov.

Ağa Aşurov - Qabaqcadan mən ərz etdim ki, mən bilən bu maaşların artırılmasında iki mülahizə var. Birisi maaşları artırmaq; digəri qulluqları birləşdirmək. Mənə cavab verdilər ki, böylə deyil: Bu layihədən məqsəd o qulluqçular ki, bir yerdə xidmət edirlər, onların maaşlarını bir etməkdir. Amma indi görürük ki, böylə deyildir. Burada bir çox siniflərlə qulluqçuları ayırırlar, deyirlər qulluqçuları 18 sinfə bölmüşük. Hələ 18 sinfin az olduğunu da söylədilər. Çünki, guya dəmiryolunda 25-26 sinif varmış, ona görə 18 çox deyilmiş; mən bilmirəm bir ay çalışmış olan komiyon hanki əsas ilə 18 sinfə ayırmışdır. Nə üçün 20 ya 16 sinif olmasın? Bir də burada təklif etdilər ki, 17 və 18 siniflər ləğv edilib, məmurları 15 və 16-cı siniflərə daxil edilsinlər, 17 və 18-ci sinif məmurlarının məəşi ostrojkalara fələn onlara verilsin. Mən buna da razı deyiləm; madam ki, o halda siz ostrojkaları məmurlar ilə bərabər dərəcəyə qoymuş olarsınız. Bundan böylə çıxır ki, neçə illər zəhmət çəkib oxumuş adamlar ilə heç zəhmət çəkməyənləri də bərabər qoyursunuz. Bir də bilmək istərdim ki, bu iki sinfin əksildilməsi dövlət xəzinəsinə ayda nə qədər nəzarətdən, edər? Bunu bilmədən heç vaxt əksiltmək olmaz.

Rəis - sırada natiq olmadığından, son söz məruzəçinindir.

Abdulla bəy Əmircanov - Maliyyə-büdcə komiyonu hər nəzarətdən nümayəndələr çağırıb, bu layihəni 15 iclasda müzakirə etmişdir. İclasda bəzi nəzarətlərin nümayəndələri 27-28 sinfə ayırmaq tərəfdarı olmuşlardır. Çünki bir çox məmuriyyətlər var ki, onları yoğurub bir yerə yığmaq çətin olur. Bu xüsusda bir çox müzakirədən sonra, ümumiyyətlə 18 sinfə qərar verildi. Çünki idarələrdə xidmətçilərin işi cürbəcürdür. Bu surətdə böylə bilirəm ki, siniflərin əksilməsi təklifi artıqdır.

Rəis - Abdulla bəyin təklifini səsə qoyuram. Təklifin məzmunu budur ki, 17 və 18-ci sinif ləğv edilsin. Onlara mənsub olan məmurlar 15 və 16-cı siniflərə daxil edilsin və onların məəşi sinif xaricindəki qulluqçulara verilsin. Kim bu təklifi qəbul edir, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim bunun əleyhinədir? Kim səs vermir? Lehinə 10, əleyhinə 27, səs verməyən 4. Əksəriyyət rəy ilə təklif rədd edilir. Kim 15-ci cədvəli qəbul edir, rica edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəylə 15-ci cədvəl qəbul edilir. 16-cı cədvəli oxuyunuz.

Katib - 16-cı sinfi oxumaqda davam edir.

Rəis - 16-cı sinif xüsusunda kim danışmaq istərdi? Söz Bayram Niyazi Kiçikxanovundur.

Kiçikxanov - Burada belədir ki, məhkəməyi-şəriyyə əzaları 15-ci dərəcədə idi; Parlamən qərarı ilə onlar 8-ci sinfə yazıldı. Məhkəməyi-şəriyyə kargüzarı 16-cı dərəcədədir. Mən təklif edirəm ki, kargüzarı 10-cuya, katibləri isə 13-cü sinfə gətirəsiniz.

Rəis - Daha kim danışmaq istərdi? Son söz məruzəçinindir.

Abduləli bəy Əmircanov - Doğrudan da Zaqatala məhkəməyi-şəriyyə üzvləri 15-ci sinifdən 8-ciyə keçirildi; böylə olan surətdə kargüzarlar və katiblərin maaşını artırmaq lazım gəlir. Ancaq komisyon bilmir ki, onların nə qədər işləri vardır.

Rəis - Bu məzmununda təklif varid olmuşdur. Zaqatala məhkəməyi-şəriyyə kargüzarı 10-cuya, katibləri isə 13-cü sinfə daxil edilsin. Təklifi səsə qoyuram. Kim təklifi qəbul edir, rica edirəm əlini qaldırsın (Əllər qalxır). Kim bunun əleyhinədir? (Əllər qalxır). Kim səs verməyib? (Əllər qalxır). Lehinə 33, əleyhinə 5, səs verməyən 4. Əksəriyyət ilə təklif qəbul edilir. 16-cı sinfi səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlin qaldırsın. (Əllər qalxır). Əksəriyyət rəy ilə 16-cı sinif komisyon qərarı üzrə qəbul edilir. 17-ci sinfi oxuyunuz.

Katib - 16-cıya prim var.

Rəis - Oxuyunuz 16-cı primi.

Katib - 16-cı sinif primi oxuyur.

Rəis - Bu xüsusda kim danışmaq istərdi? 16-cı prim müəyyən ikinci sırada olanlar. Danışan yoxsa, səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Etiraz yoxdursa, 16-cı sinfin primi qəbul edilir. (Katibə). 17-ci sinfi oxuyunuz.

Katib - 17-ci sinfi oxuyur.

Katib - Komisyonun əlavəsi 17-ci sinfə aşağıdan yuxarı gəlib (oxuyur).

Rəis - 17-ci sinif xüsusda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxsa, səsə qoyuram. 17-ci sinfə etiraz yoxdur? Etiraz yoxdursa, 17-ci sinif komisyonun qərarı üzrə qəbul edilir. (Katibə) 17-ci sinfin primini oxuyunuz.

Katib - 17-ci sinfin primini oxuyur.

Rəis - Bu xüsusda kim danışmaq istərdi? 17-ci maddənin 17-ci primini səsə qoyuram. Etiraz yoxmu? Etiraz yoxsa qəbul edilir. 18-cini oxuyunuz.

Katib - 18-cini oxuyur.

Rəis - Əlavə yoxmu?

Katib - Əlavə yoxdur.

Rəis - On səkkizinci sinif cədvəli haqqında kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxsa, komisyonun qərarı üzrə qəbul edilir. Xırda məmurlara aid cədvəli oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - Kiçik məmurlar üçün tərtib olunan əvvəlinci sinif haqqında kim danışmaq istər? Danışmaq istəyən yoxdur. Etiraz yox isə qəbul edilir. Əvvəlinci sinfin əvvəlinci primini oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - Əvvəlinci prim xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxsa səsə qoyuram. Etiraz yoxmu? Yoxsa, qəbul edilir. İkinci sinfi oxuyunuz.

Katib - İkinci sinfi oxuyur.

Rəis - İkinci sinif xüsusunda kim danışmaq istərdi. Danışmaq istəyən yoxsa səsə qoyuram. Etiraz yoxmu? Yoxsa, qəbul edilir. İkinci sinfin ikinci primini oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - Danışmaq istəyən yoxmu? Etiraz yoxmu? Etiraz yox isə ikinci prim qəbul olur. Üçüncü sinfi oxuyunuz. Katib - Oxuyur.

Rəis - Üçüncü prim xüsusunda kim danışmaq istərdi. Səsə qoyuram. Etiraz yoxmu? Üçüncü prim qəbul olunur. Üçüncü sinfin üçüncü primini oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - Üçüncü prim xüsusunda kim danışmaq istəyir, danışmaq istəyən yoxsa səsə qoyuram. Etiraz yoxmu? Üçüncü prim qəbul olunur. Orada qeyd vardır, onu da oxuyunuz.

Katib - Qeydi oxuyur.

Rəis - Qeyd xüsusunda kim danışmaq istərdi? Səsə qoyuram, etiraz yoxmu? Etiraz yoxsa qəbul edilir. Üçüncü maddəyə aid olan cədvəli oxuyunuz.

Katib - Burada yaddan çıxmış bir yer var. (Davam ilə oxur).

Katib - Oxuyur.

Rəis - Bu barədə kim danışmaq istəyir? Unudulmuş, lakin komisyon tərəfindən ayrılmış, siniflərə bölünmüş və idxal olunmuş cədvəl barəsində kim danışmaq istəyir? Etiraz yoxdur. Komisyon təklifi qəbul edilir.

Mehdi bəy - Məarif naziri böylə bir cədvəl təklif edir.

Rəis - Onun da əlavəsi vardır.

Mehdi bəy - Komisyonun əlavəsi böylədir, oxuyur.

Rəis - 7-ci baba əlavə olan cədvəl barəsində kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdursa səsə qoyuram. Bu cədvələ etiraz yoxdurmu? Deməli komisiyonun qərarilə qəbul edilir. Əvvəlinci cədvəli oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - Maaşlar cədvəli xüsusunda kim danışmaq istər. Danışan yoxdur. Etiraz yoxdur, cədvəl qəbul edilir. (Rusca) Qanunu oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - Bu maddəyə əlavə olaraq keçən səfər Vanseviç tərəfindən bir təklif var, o da bütün sudyalara, prokuror ilə qulluq edən şəxslərə 50% artırılır. O cümlədən starşiy natarius dəxi o sıraya daxildir. Bu barədə kim danışmaq istəyir? (Rusca) Arşaq Malxazyan.

Malxazyan - Rusca.

Rəis - Sultan Məcid Qənizadə.

Sultan Məcid - Malxazyan buyuran düzdür, o kəskin sud işinə müchaşirdir, gərək onun maaşı artırılsın. Ancaq mən starşı natariuslar üstündə danışmaq istərdim, buyurdular ki, onların maaşları artırılacaq, onların maaşlarını artırmaq olmaz, ona görə onların maaşlarına əlavə əlli faizin artırılmasının rəddini təklif edirəm.

Rəis - Ağa Aşurov.

Aşurov - Burada Malxazyan buyurduğu düzdür, gərək sudyalara təfəvüt olsun. Lakin əlli faiz düz deyildir. Gərək hökumət bu barədə bir qanun təqdim etsin. Parlamanda baxsın, əgər lazımiyyə verir. Bir də stojor hər yerdə stojordur, istər sudda, istər başqa yerdə, siz bunu mülahizə edirsiniz ki, məvacib artırılacaq ki, rüşvət alınmasın, lakin rüşvət alınan yerlərə fikir verməli, nəinki bütün qulluqçulara.

Rəis - Təklifdə ancaq sudyalara göstərilir.

Aşurov - Mən öz təklifimi deyirəm. Hökumət bu barədə qanun versin, biz də baxaq. Rüşvəti nə deyəllər, bəlkə sekretarlar da ala bilər.

Rəis - Mehdi bəy Hacınski.

Mehdi bəy - İkinci dəfə bu barədə danışıldı. Əlbət ki məhkəməyi-ədliyyələr üzvlərinə məvacib artırılacaqlardır. Möhtərəm Rəsulzadə keçən dəfə buyurdu ki, bu barədə gərək qanun gəlsin, nəyə ki, məlumdur, ruslarda bir söz var, deyirlər "sudya kimi adamdır". Lakin mirovoy sudyalara, prokuror və onun müavini sudya hesab olunurlar. Sudya, bəlkə okrujnoy sudu palata üzvləridirlər. Silisçilər barəsində, əlbəttə bu yavruqlarda qanun gələcək, lakin, onlar da sudya deyildir. Məmməd Əmin cənabları buyuran kimi ki, hökumət bu barədə bir qanun hazır edib təqdim etsin, biz də baxaq. Böylə olmasa böyük itilaf çıxacaq və senat kimi gündə bir (razyaseniyyə) verməyə məcbur olacaqsız. Mən Məmməd əfəndinin təklifinə şərikəm.

Rəis - Malxazyan.

Malxazyan - Rusca.

Rəis - sırada nətiq olmadığından, axırncı söz məruzəçi Əbdüləli bəyindir.

Əbdüləli bəy - Məhkəməyi-Ədliyyə barəsində komisiyonda çox danışılıb, qərar verildi ki, sudebni palat müavini maaşı, nazir müavinləri maaşilə müsavi olsun. Qalan sudyaların barəsində qəbul olmadı, Çünkü qəzadəkilər az məsul deyildir. Bir də bunların maaşları artırılacaq gərək. Qeyri nəzarətlərində məmurlarının maaşları artırılacaq. Necə ki təklif var, qəbul edək ki, bu barədə bir qanun layihəsi gəlsin, ancaq əlli faiz yox, beş-on faiz artırılacaq. Mən komisiyonun təklifini özüm müdafiə edirəm.

Rəis - Komisiyon qəbul etmədiyindən əvvəlcə təklifi səsə qoyacağam. Təklif var ki, bu təklif qeyd surətində qəbul olsun. Çünki bu təklif iki hissədən ibarətdir, birisi sudyalara, o birisi starşı natariuslar barəsində, ona görə mən bunu iki hissəyə bölüb səsə qoyacağam.

Rəis - Kim təklifin birinci hissəsi, yəni hakimlərin maaşlarının 50% artması tərəfdarıdır, rica edirəm əlini qaldırsın. 21 səs, ləhinə kim bunun əleyhinədir? 5, kim səs verməyib 6. Əksəriyyət rəy ilə təklif qəbul edilir. Təklifin ikinci hissəsini səsə qoyuram. 2-ci hissə böylədir: Baş natariyusun maaşı nahiyyə məhkəmələri üzvləri maaşilə bərabərləşsin. Kim bunu qəbul edirsə əlini qaldırsın, rica edirəm. Kim bunun əleyhinədir? səs verməyənlər? Təklifin ləhinə 24, əleyhinə 5, səs verməyən 13. Əksəriyyət rəy ilə təklifin ikinci hissəsi də qəbul edilir. İndi birinci babı qəbul edilmiş qeydlə səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs verməyib? Babın ləhinə 31, əleyhinə 9, səs verməyən 4. Əksəriyyət rəy ilə birinci bab qeydlə bərabər qəbul edilir. İkinci babı oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - İkinci bab xüsusunda kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən yoxdur? Səsə qoyuram. İkinci baba etiraz yoxdur Etiraz olmadığından 2-ci bab qəbul edilir.

Mehdi bəy - Üçüncü babı oxuyur.

Rəis - Üçüncü bab xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxsa səsə qoyuram. Buna etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından 3-cü bab qəbul edilir. 4-cü babı oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 4-cü bab xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdur? Etiraz olmadığından 4-cü bab qəbul edilir. 5-ci babı oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 5-ci bab xüsusunda kim danışmaq istərdi? (Rusca) Danışmaq istəyən yoxsa 5-ci babı qeydi ilə bərabər səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından 5-ci bab qeyd ilə bərabər qəbul edilir. (Katibə) 6-sı babı oxuyunuz.

Katib - 6-cı babı oxuyur.

Rəis - 6-cı bab xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdursa, səsə qoyuram. 6-cı baba etiraz yoxdur? 6-cı bab qəbul edilir. (Katibə) 7-ci babı oxuyunuz.

Katib - 7-ci babı oxuyur.

Rəis - 7-ci bab xüsusunda kim danışmaq istərdi. Danışmaq istəyən yoxdursa, səsə qoyuram. Üç maddədən ibarət 7-ci babı etiraz yoxdursa, qəbul edilir. 8-ci babı oxuyunuz.

Katib - 8-ci babı oxuyur.

Rəis - 8-ci bab xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışan yoxdur ki, səsə qoyuram. 8-ci baba etiraz yoxdur? Etiraz yoxdursa, 8-ci bab qəbul edilir. 9-cunu oxuyunuz.

Katib (9-cu babı oxuyur) - Maliyyə-büdcə komisyonu ikinci hissəni atır. (Rusca). Onda qeydlər belə olur (Oxuyur).

Rəis - 9-cu bab xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdursa, səsə qoyuram. 9-cu baba etiraz yoxdur? 9-cu babın komisyounun qərarı üzrə qəbul edilməsinə etiraz yoxdur? 9-cu bab komisyounun qərarı üzrə qəbul edilir. (Katibə) 10-cu babı oxuyunuz.

Katib - 10-cu babı oxuyur.

Rəis - Bu baba aid olaraq iki təklif varid olmuşdur. Biri parlaman üzvü Kravçenko tərəfindəndir ki, maaşların martın əvvəlindən verilməsi təklif olunur. İkinci təklif Xosayev tərəfindəndir, məzmunu belədir ki, əgər yeni maaşlar martın əvvəlindən keçməsə mayın əvvəlindən verilsin. 10-cu bab xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxsa, söz məruzəçi Əbdüləli bəy Əmircanovundur.

Əbdüləli bəy Əmircanov - Mən Parlamana ərz etdim ki, ayda xəzinəyə 20 milyon təfavüt eyləyir. Martdan verilsə 80 milyon, maydan verilsə 40 milyon edir. Bunu qəbul edə bilərik. Xəzinəmiz bu qədər pulu verə bilməz. Bu məsələ komisyonda müzakirə edildikdə maliyyə nazirinin nümayəndəsi də var idi. Maliyyə naziri nümayəndəsi razı olmamağı rica eylədi.

Rəis - Təkliflər qəbul edilmədiyi üçün ayrı-ayrı səsə qoyacağam. Əvvəl Kravçenkonun təklifi martın birindən, kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. (Əllər qalxır). Kim bunun əleyhinədir? (Əllər qalxır). Səs verməyənlər? (Əllər qalxır). Rica edirəm? Hamı səs versin, səsə iştirak eyləməyənlər vardır. Təkrarən səsə qoyuram. Kim təklifə tərəfdardırsa, rica edirəm əlini qaldırsın? (Əllər qalxır). Kim bunun əleyhinədir? (Əllər qalxır). Kim səs verməyib? (Əllər qalxır). Lehinə 13, əleyhinə-27, səs verməyənlər-2. Əksəriyyət ilə təklif qəbul edilmir. İkinci Xosayevin təklifini səsə qoyuram. Mayın birindən. Kim bu təklifi qəbul edirsə, rica edirəm əlin qaldırsın. (Əllər qalxır). Kim bunun əleyhinədir? (Əllər qalxır). Kim səs verməyib? (Əllər qalxır). Lehinə-14, əleyhinə-27, səs verməyənlər-2. Əksəriyyət rəylə bu təklif də qəbul edilmir.

Rəis - 10-cu maddəni komisyounun tərtibi üzərinə səsə qoyuram. Kim qəbul edir, rica edirəm əllərini qaldırsın, kim əleyhinədir? Kim səs verməyir? 30 ləhinə, 6 əleyhinə, 4 səs verməyənlər. Əksəriyyət rəylə 10-cu bab komisyounun qərarilə qəbul edilir. On birinci maddəni oxuyunuz.

Katib Bayram Niyazi - Oxuyur.

Rəis - 2-ci bab xüsusunda kim danışmaq istərdi. Danışmaq istəyən yoxsa, səsə qoyuram. Etiraz edən yoxdur ki? Etiraz edən olmadığı üçün qəbul edilir. Şimdi layihəyi-qanuniyyənin üçüncü babına keçirəm. Bunu da qurtaram, sonra tənəffüs elan edəcəyəm, rica edirəm çıxmayasınız, səsə qoyuram, oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - (Zəngi çalır). Rica edirəm danışmayasınız, xüsusi söhbətləri buraxasınız. Şəfi bəy, rica edirəm əyləşəsiniz, əksəriyyət olmayır. (Kyüsterə) Get çağır, əvvəlinci babın üçüncü qiraətini səsə qoyuram. Etiraz yoxmudur. Əvvəlinci bab qəbul edilir. İkinci babı oxuyunuz.

Katib - İkinci babı oxuyur.

Rəis - İkinci babı səsə qoyuram. Etiraz yoxmu? İkinci bab qəbul edilir. Üçüncü babı oxuyunuz.

Katib - Üçüncü babı oxuyur.

Rəis - Üçüncü baba etiraz yoxmu? Üçüncü bab etiraz olmadığından qəbul olunur. Dördüncü babı oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - Dördüncü baba etiraz yoxmudur? Dördüncü bab əksəriyyət rəylə qəbul edilir. Beşinci babı oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - Beşinci baba etiraz yoxmu? Etiraz olmadığından beşinci bab bərabər qəbul olunur.

Rəis - Altıncı babı oxuyunuz.

Katib - Altıncı babı oxuyur.

Rəis - Altıncı baba etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından altıncı bab qəbul edilir. Yeddinci babı oxuyunuz.

Katib - Oxuyur 7-ci babı.

Rəis - Yeddinci baba etiraz yoxdur ki, etiraz olmadığından 7-ci bab qəbul edilir. Səkkizinci babı oxuyun.

Katib - Səkkizinci babı oxuyur.

Rəis - 8-ci maddəyə etiraz yoxsa, qəbul edilir. 9-cunu oxuyunuz.

Katib - 9-cu maddəni oxuyur.

Rəis - 9-cu maddəyə etiraz yoxsa, qəbul olunur. 10-cunu oxuyunuz.

Katib - 10-cu maddəni oxuyur.

Rəis - 10-cu maddəyə etiraz yoxsa, qəbul olunur. 11-cini oxuyunuz.

Katib - 11-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 11-ci maddəyə etiraz yoxsa qəbul edilir. Layihəyi-qanuniyyə Parlaman tərəfindən qəbul edildiyini səsə qoyuram, Etiraz yoxmu? Qanun layihəsi müttəhidül-rəy qəbul edilir. Bir arzu da varid olmuşdur. Məzmunu böylədir. hökumət məmurlarına birinci zəruri şeyləri imdikindən daha ucuz qiymətlə vermək üçün, hökumət lazım gələn tədbirat əxz etməlidir. Əgər etiraz yoxsa, qəbul edilir. 5 dəqiqə tənəffüs elan edirəm.

Tənəffüsdən sonra

Sədr - Həsən bəy Ağayev.

Katib - Məmməd Niyazi Kiçikxanov.

Rəis - İclas davam edir, növbədəki məsələ keçən şənbə günü qəbul edilən qanun layihəsidir, 6 dənədir. Əvvəlinci tövcü vergisini artırmaq ilə bərabər topraq vergisi qeydi xüsusunda olan qanun layihəsinin 3-cü qıraət var. Oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - Birinci maddə xüsusunda etiraz yoxdurmu? Etiraz olmadığından qəbul olunur. 2-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - 2-ci maddəni oxuyur. .

Rəis - 2-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Etiraz yoxdur, 2-ci maddə qəbul olunur. 3-cünü oxuyunuz.

Katib - 3-cü maddəni oxuyur.

Rəis - 3-cü maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir. Etiraz yoxsa qəbul olunur. 4-cünü oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - 4-cü maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir. Etiraz yoxdursa, səsə qoyuram. 4-cü maddə qəbul olunur. Qanun layihəsini tamamilə səsə qoyuram, etiraz yoxdur? Qanun layihəsi tamamilə qəbul olunur. Növbədəki məsələ əyləncə yerlərindən alınan vergi barəsindədir. (Rusca). Oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - Oxunan maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından 1 maddədən ibarət qanun layihəsi qəbul olunur. (Rusca). Bu layihə münasibətilə Parlaman üzvü Malxazov tərəfindən böylə bir arzu ediləbdir. Əyləncə yerlərindən alınan naloq artıq olmağı cəhətindən, bunun az olmağı üçün hökumətə Parlaman təklif edir ki, bu yaxınlarda yeni bir qanun layihəsi düzəltsin. Etiraz yoxdur. Arzu qəbul edilir. Layihəyi-qanuniyyəni tamamilə səsə qoyuram. Etiraz yoxdur, qəbul edilir. Növbədəki məsələ Bakı xəzinə müdir müavinininin vəzifəsinin ləğvi xüsusundakı qanun layihəsinin 3-cü qıraəti (Rusca) oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - Buna etiraz yoxdurmu. Etiraz olmadığından 1 maddədən ibarət qanun layihəsi qəbul olunur. Qanun layihəsini tamamilə səsə qoyuram. Etiraz yoxdur. Qanun layihəsi tamamilə qəbul edilir.

Rəis - Növbədəki məsələ dövləti gəlir vergisinin xüsusunda qəvaidin 4546 maddələrinin təğyir və təbdili haqqında qanun layihəsidir.

Kiçikxanov - Oxuyur.

Rəis - 45-46-cı maddələrin təğyiri və təbdili xüsusunda etiraz yoxdur ki, 45-46 maddələr etiraz olmadığından qəbul edilir. Layihəyi-qanuniyyəyi tamamən səsə qoyuram. Buna etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından layihəyi-qanuniyyə tamamən qəbul edilir. Növbədəki məhkəməyi-hərbiyyə qanununun 15-ci maddəsi təğyir və təbdili haqqında layihəyi-qanuniyyə 3-cü qıraəti, oxuyunuz.

Kiçikxanov - Oxuyur.

Rəis - Məhkəməyi-hərbiyyə qanununun 15-ci maddəsinə komiyon təklif edən kimi etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından qəbul olunur. Qanunu tamamən səsə qoyuram. Buna etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından qəbul olunur. Növbədəki dövlət varidatı alınmaq üçün əhali malını siyahi edib satılmaqdan ötrü qanun layihəsini oxuyunuz.

Kiçikxanov - Oxuyur.

Rəis - Birinci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən olmadığından səsə qoyuram. Birinci maddəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından birinci maddə qəbul edilir, 2-cini oxuyunuz.

Kiçikxanov - 2-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 2-ci maddəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından qəbul olunur. 3-cünü oxuyunuz.

Kiçikxanov - 3-cünü oxuyur.

Rəis - 3-cü maddəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından qəbul olunur. 4-cü maddəni oxuyunuz.

Kiçikxanov - Oxuyur.

Rəis - 4-cü maddəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından qəbul olunur. 5-cini oxuyunuz.

Kiçikxanov - Oxuyur.

Rəis - 5-ci maddəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından maddə qəbul olunur. Layihəyi-qanuniyyəni təmamən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından layihəyi-qanuniyyə təmamən qəbul olunur. Növbədəki şəhadətnaməsiz olan içki ticarətxanalardan alınan cərimələrin artırılması haqqında qanun layihəsidir. Oxuyunuz.

Kiçikxanov - Oxuyur.

Rəis - Birinci maddə xüsusunda...Söz Muxtar Əfəndizadəninindir. (Muxtar Əfəndizadə gəlib, ancaq danışmayıb gedir).

Rəis - Danışmaq istəyən yoxdur? Yox, səsə qoyuram. Üç maddədən ibarət birinci fəslə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından birinci fəsil qəbul edilir. (Katibə) 2-ci fəslə oxuyunuz.

Katib - 2-ci fəslə oxuyur.

Rəis - İkinci bab xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxsa səsə qoyuram. İkinci fəslə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından, ikinci bab qəbul edilir. Vaxt gec olduğundan müsaidə versəniz bu gün bununla bitirək. Etiraz yoxdur.

Səslər - Yoxdur! Yoxdur!

Rəis - Gələsək iclasın yomiyyyəyi-müzakirəti bundan ibarətdir. (Oxuyur).

1-Azərbaycan hökumət darülfünunu təşkili haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - M.B. Hacinski; 2-Əsgərlikdən azad olanlardan alınan hərbi verginin (naloğın) ləğv edilməsi haqqında qanun layihəsi; Məruzəçi - Şəfi bəy Rüstəmbəyov; 3-hüquq məhkəməsi Nizamnaməsi 1462-ci fəslinin məhkəmə və sülh təhtindəki iqamə davaları fişatının nəhayət dərəcə artırılması üçün təbdili haqqında. Məruzəçi - Şəfi bəy Rüstəmbəyov; 4-Məhkəmə işlərinin ovraq, dəftərxana və əxbar və rəqəsi vergisilə qiymətə aid uğrayan iqameyinə dəvən xərclərinin artırılması haqqında. Məruzəçi - Şəfi bəy Rüstəmbəyov; 5-Sabiq komissaryatın və xalq komissarları şurasının vaxtsız vergiçiləri (ödənişləri) haqqında olan cəza tədbiratının ləğvi xüsusunda. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 6-Tamğa rüsumatı qanunnaməsinin bəzi maddələrinin təbdili və rüsum miqdarlarının təzyidi haqqında. Məruzəçi - Ağabəyov; 7-Nəşr elan haqqında. Məruzəçi - Şəfi bəy Rüstəmbəyov; 8-Azərbaycandan xaricə çıxarılan içkilərdən (üzüm şərabı və pivə müstəsna) alınan kömrük vergisi miqdarları haqqında; 9-Balıq və balıq məhsulu ixrasi vergisinin təbdili haqqında. Məruzəçi - Əmircanov; 10-Pivə bişirilməsindən alınan aksız vergisi miqdarının və pivə spirtosinin artırılması haqqında; 11 -Fabrika inspeksiyasına dair qəvaiddin təbdili haqqında. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 12-Maliyyə naziri şurası haqqında. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 13-Maliyyə nəzarəti sünbündə qeyri hissə maliyyə vergisinin (ne aklodnoy sbor) və əzalar şöbəsinin təsisi haqqında. Məruzəçi - Əmircanov; 14-Vergi müdiriyyətləri hissələrində qapıçı tutulması üçün sənədə əlavə olası 7200 rüblə təxsis edilməsi haqqında. Məruzəçi -Əmircanov; 15-Topraq məsələsi. Məruzəçi - Ağamalı oğlu; 16-Daxil olmuş kağızlar.

Əgər bu cür yomiyyyəyi-müzakirəyə etiraz yoxdursa qəbul edilir. Ağa Aşurov (yerindən) -Etiraz var. Müsaidə veriniz.

Rəis - Söz Ağa Aşurovundur.

Ağa Aşurov (ayaqda durduğu halda) - Bakı bələdiyyəsi tərəfindən Parlamandan on üç milyon borc istənilmişdi. Bu məsələyə şimdiyə qədər baxılmadı. Bələdiyyədəki qulluqçular çoxdan bəri məvacib ala bilmirlər. Xahiş olunur ki, bu məsələyə tezlik və əvvəlinci dəfə olaraq baxılsın.

Rəis - Natiqin xahişi əsaslıdır. Fəqət bu layihə gələndən sonra məclis tərəfindən baxılacaqdır. Hənzür məclisə bu layihə gəlməmişdir.

İclas qapanır saat 3-45 dəqiqədə.

Arxiv, f.895, siy.1, iş.115, vər. 17-25.

Yetmiş doqquzuncu iclas

29 sentyabr 1919-cu il

Sədr - Həsən bəy Ağayev. Katib - Əhməd Cövdət.

İclas açılır saat 11.05 dəqiqədə.

Sədr - Yomiyəyi-müzakirat keçən dəfə Parlaman tərəfindən qəbul edilmişdir. Lakin bu gün yeni bir qanun layihəsi vardır. Rica edirəm Ruznameyi-müzakirata daxil edilib 2-ci növbədə baxılsın.

Darülfünun məsələsi baxılacaqdır, 2-ci bu gün daxil olan qanun layihəsidir ki, ibarət olsun hökumət və dövlət əsaslarına sui-qəsd haqqındakı maddələrin bəzilərinin təgyir və tədbili xüsusunda, buna etiraz yoxsa qəbul edilsin. Əhməd Cövdət.

Əhməd bəy ("Hümmət") - Mən zənn edirəm ki, 2-ci məsələki var, qanun tədbili təcili olduğuna görə müzakirə edilsin, lakin bir neçə dəfə aşağı qoyulsun, çünki o barədə sonrada danışmaq olar. Bugünkü növbə xüsusunda danışmaq istəyirəm, özümün də təklifim var. Keçən dəfə yoldaşlar tərəfindən qaldırılmışdır. Bu gün bizim üçün ən mühüm məsələ topraq məsələsidir. Bu məsələ bütün Azərbaycan xalqını maraqlandırır. Özüm də Qazaxda olan siyezddən gəlirəm. Orada kəndlilər təmamen böylə bir qərar qoydular ki, Məclisi-Məbusandan torpaq məsələsinin tezlik ilə həll edilməsini rica etsinlər. Bundan başqa Qazax uyezdi mülkədarları və bəyləri bu qərara gəliblər ki, topraq məsələsinə birinci dərəcədə baxılsın, zira oradan hərc-mərclik var ki, ona dözmək qeyri mümkündür. Buna binaən topraq məsələsinə təxirə salmaq lazım deyildir. Təvəqətə edirəm ki, bunu 2-ci növbəyə qoyub baxılsın.

Sədr - Bunu ərz etmək istəyirəm ki, müzakirəti-yomiyə Parlaman tərəfindən qəbul edilə bilər. Hərgah istəsəniz, bir də müzakirəyə qoymaq olar. Fəqət mənim təklifim yeni deyil, layihə barəsindədir ki, ona ikinci növbədə baxılsın. Etiraz yoxsa bu yeni gələn layihəni səsə qoyuram, kim yeni gələn layihədəki hökumət və dövlət əsasına sui-qəsd edənlər haqqında ki maddələrin təgyir və tədbili barəsində, ikinci növbədə müzakirə edilməsinə tərəfdardır, əlini qaldırsın. Kim bunun əleyhinədir? Kim səs vermədi? Rica edirəm cümləniz iştirak edəsiniz. 44 nəfərdən ancaq 40 nəfər iştirak edibdir. Bir də səsə qoyuram, bəlkə mətləbi yaxşı götürə bilməmişəm. Hökumət tərəfindən yeni bir qanun layihəsi daxil olubdur ki, o da hökumət və dövlət əsaslarına sui-qəsd edənlər haqqında olan bəzi maddələrin ləğvi, təgyir və tədbili barəsindədir. Kim qəbul edir, rica edirəm, əlini qaldırsın. Kim bunun əleyhinədir? Kim səs verməyib? Təklifin lehinə 36. Əleyhinə 9, səs verməyən 4. Əksəriyyət rəy ilə qəbul edilir.

Növbədəki məsələ darülfünun məsələsidir. Üçüncü fəslin qiraətini Mehdi bəy oxuyunuz.

Mehdi bəy - 3-cü fəslə türkçə və Rusca oxuyur.

Rəis - Üçüncü fəsil xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxsa, səsə qoyulur. Üçüncü fəslə səsə qoyuram. Etiraz yoxdur, üçüncü fəslin qəbuluna? Etiraz yoxdursa, üçüncü fəsl qəbul edilir. (Katibə) 4-cü fəslə oxuyunuz.

Katib - Layihənin 4-cü fəslini türkçə və Rusca oxuyur.

Rəis - Mehdi bəy, bir az hündürdən oxuyunuz.

Katib - Oxumaqda dəvam edir.

Rəis - Dördüncü fəsl xüsusunda kim danışmaq istərdi? Söz Əhməd Cövdət əfəndinindir.

Əhməd Cövdət - Burada darülfünuna daxil olmaq üçün ədədi təhsilini qurtarmış olmaq şərt ilə götürülür. Mən buna etiraz etmirəm. Fəqət yalnız bu hissə məxsus olmaq üzrə bir takım əlavələrin qeydini təklif edirəm. Məlumunuzdur ki, bu əlavələr həm məmləkətin, həm də tələbə və talibələrinin mənfəəti səhətindən lazımdır. Bir çox yerlərdə əhvalın fənalığı üzündən çox kimsələr gimnaziya qurtarmamışlar, beşinci, altıncı klasslardan çıxmağa məcbur olmuşlardır. Bu kimilərini biləxərə qabağı gimnaziya klasslarının imtahanını vermək şərt ilə qəbul etməlidir. İkmal etmiş xanımlardan imtahan tutmaq şərt ilə darülfünun birinci sənəsinə qəbul oluna bilərlər. Bu təklif yalnız bir sənə üçündür və sırf Azərbaycan təbəəsi olanlara aiddir. Ola bilər ki, professorlar buna etiraz etsinlər, çünki dəyəcəklər ki, darülfünunda bulunan əfəndiləri bir az rəncidə edir. Lakin, məmləkətin və yənə Avropaya getməyib burada təhsil etmək istəyən yüzlərcə tələbə və talibələrin mənfəti bunu iqtiza edir. Və, yənə darülmüəllimin bitirmişlə də təyin ediləcək xüsusi dərslərdən imtahan vermək şərt ilə qəbul olunsunlar, nəticədə təklifim budur ki, Azərbaycan təbəəsi olmaq şərt ilə bu sənaye məxsus olaraq zükur edadisinin 6-cı, 7-ci, rayalınının 6-cı klassını, Aleksandrovski müəllimə kurslarını və darülmüəllimini qurtarmış tələbə və talibələr darülfünuna qəbul edilsinlər.

Sədr - Qarayev.

Əliheydər Qarayev - Keçən dəfə deyilmişdi ki, darülfünun məsələsində əvvəla Almaniya, Fransiya, Amerika və Rusiya darülfünunları ilə tanış olsunlar, sonra layihə yapılsın. Təbii bu darülfünunlardan xəbər tutmayınca yapılan qanunlarda bu cür olar.

Sədr - Rica edirəm məsələni qarışdırmayın. (Məclisə) -Rica edirəm, yerinizdən danışmayasınız.

Qarayev - Mən keçən dəfə söylədim ki, türk aləmində realnı qurtarmaq çox çətin olurdu. Ona görədir ki, rus dili hamıdan ciddi idi. Türk şagirdləri gimnaziyaya realnı oxuya bilməzlər. Məsələn, Ryurik istoriyası və sairə bilmədiklərindən məktəbdən kənar edilirdilər. Odur ki, bizim bəzi şagirdlərimiz məktəbi bitirməmiş qalırdılar. Biz hərgah layihəyi-qanuniyyəni qəbul etsək, onda demək olar ki, bu darülfünunu biz özümüz üçün açırıq. Fəqət bunu da bilməliyik ki, bu darülfünunu biz türk ziyalıları üçün açırıq. Özünü məlumdur ki, hər fakültəyə 250 nəfər qəbul ola bilər. Zira 500 nəfər tələbələrimiz vardır ki, onların attestatları konkurs olacaqdır və bizim müsəlman tələbələrimiz isə konkurs imtahanları ilə aciz qalacaqlar; ona görə ki, türk tələbələri əksərən attestatları aşağı nömrələr ilədir. Biz böylə qanun qoyarıq ki, darülfünun hamıya açıqdır. O adamlar, ola bilər ki, realnı məktəbin 5,6,7-ci klasslarından, gimnaziyanın isə 6-7 və 8-ci klasslarından çıxmış olanlar qəbul edilsin. Müəllim və müəllimlikdən diplom alanlar dəxi daxil olmaq hüququna malik olsunlar ki, gedib orada öz elmlərini tam edə bilsinlər. Bu qanun layihəsinin axırında bir primeçaniya var. (Oxuyur, Rusca) hər halda onu da qəbul edə bilmərik. Çünki tələbələrdən bir neçəsinin bir neçə zaçotu olursa, bu da tələbələr üçün qeyri mümkün olacaqdır. Öylə eyləmli ki, tələbələr istədiyi zaman öz zaçotlarını verə bilsin (bez oqraniçeniya). (Doktor Rəfiyev yerindən danışır). Bəli, doğrudur, siz də gərək zaçot verəsiniz.

Sədr - Doktor, təvəqqə edirəm ki, yerinizdən danışmayasınız. Qasımbəyov.

Qasımbəyov - Yoldaşım Əhmədin sözünə mən şərikəm. Onu deməliyəm ki, darülmüəlliminləri qurtaranlara da Rusiya hökuməti ixtiyar vermişdir ki, darülfünuna daxil olsunlar. Öylə müəllimlər vardır ki, ədədi məktəblərini bitirənlərdən güclüdürlər. Onlar da müsəidə verməlidir ki, darülfünuna girə bilsinlər. Müəllimlər üçün bir latın dilini bilməməlik darülfünunun tibb şöbələrinə girməyinə mane olmamalıdır. Və, bir də öylə adamlar var ki, onlar əcnəbi darülfünunlarında oxuyub, dokumentləri isə orada qalmışdır. Bu qanun ilə onların da darülfünuna daxil olmaları mümkün deyildir. Zakaspiski oblastında olan studentlərin dəxi dokumentləri orada qalmışdır. Qanun üzrə onlar ancaq volni sluşatəl qəbul olunurlar. Mən də təklifə şərik olub bəyan edirəm ki, bu kimi studentlər də qəbul edilsinlər. Ümumiyyətlə, mən onu deyə bilərəm ki, özgə millətlər darülfünuna çox girəcəklər, türk tələbələri isə yerdə qalacaqlar. Darülfünun hamının üzünə açıq olmalıdır. Onlar, hələlik student surətilə qəbul edilib dərslərinə davam etməlidirlər və mən təmmamilə yoldaşım Əhməd bəyin təklifinə tərəfdaram.

Sədr - Söz sultan Məcid Qənizadəninindir.

Qənizadə - Əhməd Cövdət təklif eylədi, bəzi realnı məktəbi və gimnaziyanın 7-ci sinfini qurtarmışlar darülfünuna daxil olsunlar ki, sonra 4 il darülfünunda tədrisə məşğul olub, bitirəndən sonra imtahan versin və gimnaziya məktəbinin, yaxud realnı məktəbin 8-ci və 7-ci sinflərindən şəhadətnamə alsın. Mən demək istəyirəm ki, hərgah darülfünunda təhsillə məşğul olub tam edəcək olursa, daha onlara dübarə bir də imtahan verməyə hacət yoxdur, çünki o adam elə darülfünunu bitirmişdir. Əhməd Cövdətin ikinci təklifi yarımçıq qalan və gimnaziyanın və realnı məktəblərindən tam eləməyib qalanlardır. Və bir də əsil mətləb Aleksandrinski ünəs məktəbi, pedaqoji kurslarını qurtaranlar üçündür ki, o da qəbul olunsun.

Mən güman edirəm ki, bu bir növü realnı və gimnaziya qurtarmışlar üçün mümkün isə, Aleksandrinski ünəs məktəblərini bitirənlər üçün heç cür mümkün deyildir. Bu ünəs Aleksandrinski məktəbi ki, var o kəndlərdə və şəhərdə olan ibtidai məktəblər proqramındadır. Onun elmi proqramı öylə bir müntəzəm surətdə tərtib edilmişdir ki, onların matematiçeski və fiziçeski məlumatları olsun, onlar ancaq ümumi-ibtidaiyyədən xəbərdardırlar-onlarda istoriya və coğrafiya kursu yoxdur, onlarda epizodiçeski kurslar var, yəni Yaroslav Mudridən, İvan Qroznidan başlayıb gəlir Petr Velikiyə, Hakəza. Coğrafiya tərtib ilə keçməlidir. Məsələn, Petroqrad haradadır, Moskva, Məkkə, Mədinə nərələrdədir. Qaldı ki, orada riyaziyyat, algebradan heç məlumatları yoxdur ki, universitetə girsinlər. Məsələn, texnikadan məlumatım yoxdur, ora getsəm, əlbəttə bir şey bilmərəm. hər halda gimnaziya və realnı məktəbi natamam etmişlərin darülfünuna daxili barəsində sözümləmsə da, ünəs Aleksandrin məktəbini tammam etmişlərin ora daxil olmağı mümkün deyil, çünki yenə deyirəm bu məktəb ibtidaidir, axır vaxtlarda hası cənabları müəllimlərimizin az olduğundan 2 sənəlik bir pedaqoji kursu açdırdı, lakin bu məktəbi bitirənlər üçün pedaqoji kursuna keçməyə bir rabitə yox idi. Buna görə biz qəti etdik ki, bu məktəblərin kursu Marinski kursunun məktəbi ilə bərabərləşsin. Bu məktəbdə bir - iki il dərslər oxunur. Bir ildə təcrübə dərsləri vermək, bəzi tikiş üsulla tədrisi dərsləri verilir. Oranı qurtaran qızların payına elmi də ibtidaiyyə ilə qalır; onların darülfünuna girməyə qüvvələri olmayır, buna görə də mən rəy verə bilmərəm. Qarayev deyir ki, darülfünun hamısı üçün açıqdır. Düz deyildir. Hər kəsin özünə deyil bəlkə ora daxil olmağa lazımi qədar elmi olanlar üçün. Qaldı ki, Camalbəyov deyir ki, darülmüəllimin bitirmişlər və sənədləri əllərində olmayanlar da bura daxil olsun. Və, ora girmək üçün dil lazımi deyil və darülfünunu qurtarandan sonra ancaq imtahan verirlər. Doğrudur, müəllimlər arasında çox istedad sahibi var ancaq ola bilməz ki, orada bir kurs dil bilənlər üçün, bir kurs da bilməyənlər üçün açılsın: ona görə onlar üçün çox çətin olar. Ola bilər ki, realnı və gimnaziya natamam buraxmışlar darülfünuna daxil olsunlar, lakin seminariya qurtarmamış müəllim və müəllimələr daxil olmaq istəsələr isə kənarında hazırlanıb ora ancaq könnüllü surətdə daxil ola bilərlər.

Sədr - Malxazov.

Malxazov - Rusca.

Sədr - Ağamalı oğlu.

Səmədəğa - Bu imdicə danışan natiq əfəndinin sözüne fikir verəndə deyəsən lap əqilli çıxır. Əgər bir adam işin qabağını hazırlamayıbsa, dalısını heç apara bilməz. Bunada biz etiraz etmərik. Birsə şey var, imtahan barəsində. Ancaq Malxazov və Qəniyev bircə şeyi unudurlar ki, onu da mən yada salmaq istərəm. Onların sözündən belə çıxır ki, yeddinci klasi bir sərhəd qoyulubdur. Mən deyirəm ki, o, öylə bir sərhəd deyil ki, onu pozmaq olmasın. Yəni 6-cı klassdan universitetə keçə bilməsin. Malxazov öylə deyir ki, guya yeddinci klas qurtarmayanın beynində öylə nöqsanlar var ki, darülfünuna keçməyə heç bir qüvvəsi olmaz. Amma burada böyük səhv var. Çünkü, çox böyük adamlar var ki, heç əməlli oxumayıblar. Məsələn məşhur Belinski heç yaxşı atmetika ala bilməzdi.

Bir adam klassdan klassa adladıqsa məlum olur ki, onun beynində öylə bir hazırlıq intellekt əmələ gəlir ki, o darülfünuna girməyə layiq olur. Universitet qabağında güc tapa bilir. Oxumaq, kursa qurtarmaq bu deyildir ki, insan oxuduğunu hamısını yadında saxlasın. Burada oturan yuristlər, doktorların hankisini imtahan eyləsən, heç nol da ala bilməz.

Yerdən səslər: - Zimələyir necə?

Ağamalı oğlu - Dəvamla zimələyirlər və hətta öyləcədir. Bundan o çıxmaz ki, onun qabiliyyəti yoxdur. Xırda şeylər onun yadından çıxsa da, əsl böyük şeylər onun yadındadır. İntellekt hazırdır. Bir şeyi də yadınıza salmaq istəyirəm ki, keçmiş Rusiyada darülfünuna girmək üçün böyük və çətin imtahanlar qoyurdular. Səbəbi bu idi ki, universitetə az adam girsin, oxuyan az olsun. Məktəblər qapalı qalsın. Cəmaət oxumasın, əvam olsun. Nikolay hökuməti öz bildiyini eyləsin. Bu imtahanı onun üçün tuturdular ki, oxumaq istəyənlərin qabağını ondan ötrü alırdılar ki, Rusiyada hər nə qədər oxumuş əqilli az olsa hökumətin fəidəsi necə ki, axırda onlarda elan verdilər ki, gərək imtahan olmasın. Çünkü onlar məktəbə lazım olmayan imtahan qoyurdular. Oxumuş adama ehtiyacları olanda o saat imtahanı götürürdülər. O imtahanı siz özünüz bilirsiniz. Bu imtahana Rusiyanın nə qədər açıq fikirli adamları var isə hamısı zidd idi. Bunu Malxazov bilir, çünkü danışığından görünür ki, oxumuş adamdır. Bu yaxınlarda Rusiyanın bir yaman ministri qərar qoymuşdu ki, məktəblərdə imtahan olmasın. Haçanki Rusiyada hökumət əleyhinə işləyənlər çoxalır, deyirdilər oxumaq ziyan gətirir, gərək bütün kitabları yandıraq. O vaxt imtahanları möhkəm edirdilər. Uşaqlar içində də eyləsi olurdu ki, istedadı, qabiliyyəti var, ya qorxudan, ya başqa bir səbəbdən imtahandan kəsilirdi. Amma hamı bilirdi ki, bu uşaq intellekt hazırdır, bilir. Universitetə də girə bilər. İndi, onu deyirəm, biz istəyirik bu saat Azərbaycanda oxuyan çox olsun. Ona görə də darülfünunun qapısı gərək açıq olsun. Öylə adamlar oraya gedəcək ki, inşallah işi hazırdır. Və, onu da bilir ki, oradan bir nəfər apara bilər. Əgər gördü ki oxuya bilməyir, oradakı elmləri qanmayır, o adam özü gedəcək. Necəki darülfünunun qapısı girmək üçün üzünə açıqdır, öylədə çıxmaq üçün açıqdır. Daha bundan nə üçün qorxaq ki, 7-ci, səkkizinci klassdan çıxanların darülfünuna girməyə ləyaqəti yoxdur. Dediym bu fikirlərə görə deyirəm ki, gərək darülfünunun qapısı hamının üzünə açıq olsun. Və o formulanı ki, Əhməd yoldaşım verdi qəbul olunsun. Bu olmasa deyəsən universitet axsayacaq.

Rəis - Söz Ağa Aşurovundur. Müsəidə veriniz. Təklif var, natiqlərin siyahisi qət edilsin. Aşurov ilə Malxazov yazılmışdır. Əhməd bəy də rica edir ona da söz verilsin. (Səslər: Gecdir, gecdir). Təklifə etiraz yoxdur? (səslər: Yoxdur) Təklifə etiraz yox isə, qəbul edilir. Natiqlərin siyahisi qət edilir. Söz Ağa Aşurovundur.

Ağa Aşurov - Əhməd bəy buyuran əsaslı şeydi, Malxazov buyuran da əsaslıdır. Ancaq həqiqət bunların ikisinin arasındadır. O, düzdür ki, istibdad zamanında oxumaq olmayırdı. (Səslər: Qoymayırdılar, olmayırdı).

Rəis - Rica edirəm danışmayın, rica edirəm natiqə mane olmayın. (Aşurova). Rica edirəm nitqinizə dəvam edəsiniz.

Aşurov (dəvamla) - O da düzdür ki, rus dilindən öteri çoxu soçinəniyə yaza bilməyib məktəblərdən çıxırdılar. Bu bizim nöqsanımızdır. Buna görə şagirdlərimiz universitetə girə bilmirdilər. Amma bizim universitet açmaqda fikrimiz bu olubdu ki, diplomlu adamlar buraxaq, diplomu gərək bilikli adamlara verək. Diplom alanlar bir şey bilsinlər, oxuduqları dərsi başa düşsünlər. Hər halda diplomu almaq qabiliyyəti olsun. Bunun üçün hanki məktəbin 6-cı, 7-ci klasslarından çıxanları, ya Aleksandrinski məktəbin kursundan qurtarmışları daxil eyləməyi qət eləmək olmaz. Biz ancaq bir arzu edə bilərik nəzarət, ya darülfünun komiyonu, əlbəttə darülfünun komiyonu, ya hökumət, ancaq rus dilini əgər mümkünə pis bilən, o da mümkün deyil, rus dilini bilənlər yəddi, bəlkə səkkizinci klassı da qurtarmayıb, çünkü attestat ala bilməyəcəyindən qorxub, səkkizincidən çıxırdılar. Biz arzu edək, onlar bir qruppaya ayrılıb, mümkünat verilsin ki, darülfünuna girə bilsinlər. Hökumət bunun üçün bir şey hazırlasın. Bu bir arzu olar; ancaq indidən burada heç bir şey qət etmək olmaz...

Rəis - Söz Parlaman üzvü Malxazovundur.

Malxazov - (Rusca).

Sədr - Müzakirə bitdiyindən son söz Məruzəçi Mehdi bəyindir.

Mehdi bəy Hacinski - Türklərdə bir zərbi-məsəl vardır. Deyirlər ki, "uşaq öylə bilir ki, atasından böyük kimsə yoxdur". Və yenə şər

Ba müddəi nə quid əsrare eşqe mesti

Ta bixəbər bəmirəd dər əyşi xodpərəsti*

Keçəlim məsələnin üstünə, həqiqətən düşünəcək olursan, gimnaziyanın altıncı, yeddinci klasslarını da ikmal etmiş olanları darülfünuna götürmək qeyri mümkündür. Çünkü, onlar darülfünunda keçən dərsləri götürə bilməyəcəklərdir. Fəqət məmləkətin ehtiyacı, zamanın əhvalı nəzərə götürülüb, bu barədə komisyada böyük danışımlar oldu. Mən də, altıncı, yeddinci klassları ikmal edənlərin qəbul edilməsinə tərəfdar idim. Yalnız Malxazov cənabları dedilər ki, Azərbaycan darülfünunundan məzun olanlar, öylə tələbələr olsun ki məmləkət onların vücudilə iftixar etsin, ən müqtədir gənclər qəbul edilsin, dedi. Fəqət mən şəxsi olaraq təklif edirəm ki, realninin 6-cı və gimnaziyanın yeddinci klassını qurtarmış olanlar, biləxərə digər kursların imtahanını vermək və Azərbaycan təbəəsi olmaq şərtilə bu sənayə, məxsus olaraq darülfünuna qəbul edilsinlər.

Sədr - Əhməd bəy Pepinov.

Əhməd bəy Pepinov - Nakaz üzərinə əlavə mən verdim. Mənim əlavələrimin əksinə danışıqlar çox oldu. Onlara cavab vermək istərəm. Fəqət müsaidə edilmədi. Müsaidə xüsusunda təklif etdim, səsə qoyulmadı. səbəbini bilmirəm.

Sədr - Nakaz pozulmayıb, mən məclisə təklif elədim ki, natiqlərin siyahısı bitsin. Məclis də buna razı oldu. Malxazov cənablarının vərəqəsini nə yaza bildim, nə də təklifə qoya bildim. Siz 45-ci maddəyə əlavə olaraq göstərdiyiniz qeydi oxuyunuz.

Əhməd Pepinov - 45-ci maddəyə təklif etdiyi qeydləri oxuyur.

Səslər - Əlavələr ayrı-ayrımı?

Mehdi bəy - Mən təklif edirəm ki, əlavələr ayrı-ayrı səsə qoyulsun.

Əhməd Cövdət - Əvət, ayrı-ayrı qoyulsun. Bəlkə əlavənin birisi keçər, digər keçməz.

Sədr - Əlavələri ayrı-ayrı oxuyunuz.

Əhməd Cövdət - 45-ci maddəyə əlavə olaraq birinci təklif: Zükur edadisinin 5-ci, realnının 6-cı klassını bitirmiş olanlara;

İkincisi - Zükur edadisinin altıncı klassını bitirmiş olanlara;

Üçüncüsü - sabiq Aleksandro qız məktəbinin pedaqoji kursunu qurtaranlara;

Dördüncüsü - Darülmüəllimini bitirmiş əfəndilərə.

Yəqin ediləcək xüsusi elmlərdən imtahan vermək şərtilə darülfünuna girmək ixtiyarı verilir.

Səslər - Ayrı təklif daha var.

Sədr - Rica edirəm, mənə mane olmayasınız. Mən sıra ilə təklifləri oxuyuram.

Aşurov (yerindən) - Mənim də təklifimi oxuyunuz.

Sədr - Təklifinizi mənbərdə söylədiyiniz yadımdadır. Əvvəla Əhməd bəyin, sonrada sizin təklifinizi səsə qoyacağam.

Aşurov - Müsaidə ediniz.

Sədr - Ağa Aşurov, buyurunuz.

Aşurov - Təklifimi mən qabaqca demişəm. Təvəqqə edirəm ki, bənim təklifimi əvvəlcə səsə qoyasınız.

Sədr - Bən onu səsə qoya bilməm, çünkü nakaz mövcubincə sizin təklifiniz sonra gəlibdir, Əhməd bəyin təklifi isə birincidir. Sizin təklifi 2-cidə səsə qoyacağam. (Oxuyur). Mən birinci təklifi səsə qoyuram. Darülfünunun 1-ci sənayi tədrisiyyəsində realnı məktəbinin 6-cı, zükur gimnaziyasının 7-ci sinfini bitirmişlərə ixtiyar verilir ki, darülfünuna daxil olsunlar. (Rusca). Səsə qoyuram. Kim təklifi qəbul edirsə təvəqqə edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs verməyib? Lehinə 39, əleyhinə 8, səs verməyən 6. Əksəriyyət rəy ilə təklif qəbul olunur. Yəni darülfünunun 1-ci sənəsində Azərbaycan rəiyyəti olmaq şərtilə realnı məktəbin 6, gimnaziyanın 7-ci siniflərini bitirənlər qəbul edilirlər.

Əhməd bəy - Zükur edadilərinin 6-cı sinfini bitirmişlərə də bu ixtiyar verilsin.

Sədr - Bu təklifi səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, əlini qaldırsın. Lehinə 8, əleyhinə 32, səs verməyən 3. Əksəriyyət rəy ilə təklif qəbul edilməyir. Zükur edadi 6-cı sinfini bitirmişlər eyni həqqə malik ola bilməyirlər.

Əhməd bəy - Təklifin son hissəsi: sabiq Aleksandra qız məktəbi pedaqoji kursunu bitirmişlərə bu ixtiyar verilsin.

Sədr - Bu təklifi qəbul edənlərdən rica edirəm, əlini qaldırsınlar. Lehinə II, əleyhinə 35, səs verməyənlər 3. Əksəriyyət rəylə qəbul edilməyir. Təklifin axırını oxuyunuz.

Əhməd - Darülmüəllimin bitirmiş əfəndilərə xüsusi imtahan edilmək şərtilə darülfünuna daxil olmaq ixtiyarı verilsin.

Sədr - Təklifi səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, əlini qaldırsın. Kim lehinə, kim əleyhinədir? Kim səs verməyib? Lehinə 45, əleyhinə yoxdur, səs verməyən 1. Əksəriyyət rəy ilə təklifin son hissəsi təməmilə qəbul edilir. Aleksandrovski institutları bitirənlər də bu hüquqa malikdirlər. İndi Ağa Aşurovun təklifini səsə qoyuram.

Ağa Aşurov - Mən təklifi geri götürürəm.

* Sərxoşluq eşqinin sirrlərini deməyin rəqibə ki, özündən razılıq nəşəsindən xəbərsiz olsun.

Sədr - 4-cü fəslin, 45-ci maddəsinə qəbul edilən təshih ilə səsə qoyuram. Etiraz yoxdur ki.

Mehdi bəy - 45 deyil 46-cı maddəsidir.

Sədr - səhv eyləmişəm. 46-cı maddəsinə təshih ilə bərabər səsə qoyuram. Etiraz yoxdur ki? Fəslə təməmlə səsə qoyuram. Etiraz yoxdursa qəbul edilir. 5-ci babı oxuyunuz.

Mehdi bəy Hacımski - 5-ci fəslə oxuyur.

Sədr - Rica edirəm, dokladı dinləyiniz.

Mehdi bəy - Oxumaqda dəvəm edir.

Sədr (zəngi çalır) - Rica edirəm! Bir şey eşidilməyir.

Mehdi bəy - Darülfünunun nizamnaməsinin 5-ci fəslinin qiraətinə dəvəm edir.

Sədr - Beşinci fəsl xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdurmu? Yoxsa səsə qoyuram, hər kəs bunun...

Katib - Kvorum yoxdur.

Mustafa Mahmudov - Tənəffüs elan ediniz, Həsən bəy.

Sədr - Kvorum olmadığından, beş dəqiqə tənəffüs elan edirəm.

Tənəffüsdən sonra

Sədr - İclas dəvəm edir. 5-ci fəsil xüsusunda kim danışmaq istərdi. (Rusca) Natiq olmadığından səsə qoyuram. 5-ci maddəyə etiraz yoxdur? 5-ci fəslə qəbul edilir. Eyni nizamnaməni keçirəm 3-cü qiraətinə. (Katibə) Oxuyunuz.

Katib - Birinci fəslin adını oxuyur.

Rəis - Əvvəlinci fəslə etiraz yoxdur? Əvvəlinci fəslin 3-cü qiraəti qəbul edilir.

Katib - 2-ci fəslə oxuyur.

Rəis - İkinci fəslə etiraz yoxdur? İkinci fəsilə qəbul edilir. Katib - 3-cü fəslə oxuyur.

Rəis - Üçüncü fəslə etiraz yoxdur? Üçüncü fəsilə qəbul edilir. Katib - 4-cü fəslə oxuyur.

Rəis - Etiraz yoxdur 4-cü fəslə? 4-cü fəsilə qəbul edilir. 5-ci fəslə oxuyunuz.

Katib - 5-ci fəslə oxuyur.

Rəis - Beşinci fəslə etiraz yoxdur? 5-ci fəsilə qəbul edilir. Nizamnaməni təməmlən Parlaman tərəfindən qəbul edilmiş təshih və əlavələr ilə səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından nizamnamə bütün təshih və əlavələr ilə qəbul edilir. Mən rica edirəm ki, növbədəki üsyan və hökumət əsaslarına sui-qəsd edənlərin məsuliyyəti xüsusundakı layiheyi-qanuniyyəyə keçməmiş, keçən səfər ikinci qiraətini bitirdiyimiz rüşvətxorluq layihəsinin 3-cü qiraətinə keçək. Xırda bir layihədir, 2-3 maddədən ibarətdir. (Katibə). Bayram Niyazi! Oxuyunuz layihəni.

Katib - Layihəni oxuyur.

Rəis - Oxunan maddələrə etiraz yoxdur? (Rusca) Etiraz yoxdur? Əvvəlinci bab ki, ibarət olsun 372, 373 və 378-ci maddələrin təğyiri qəbul edilir. 2-ci babı oxuyunuz.

Katib - Layihənin 2-ci babını oxuyur.

Rəis - İkinci baba etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından ikinci bab qəbul edilir. Layiheyi-qanuniyyəni təməmlən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Layiheyi-qanuniyyə təməmlən qəbul edilir. Növbədəki məsələ üsyan və hökumət əsaslarına sui-qəsd edənlərin məsuliyyəti xüsusunda layiheyi-qanuniyyədir.

Məruzəçi - Şəfi bəy Rüstəmbəyli.

Səmədəğa (yerindən) - Müsaidə veriniz.

Rəis - Söz verə bilmərəm. Müzakirəni açılmamış və mətləb məlum olmamış söz verə bilmərəm. Rica edirəm nakazı açıb baxsınız.

Şəfi bəy - Rusiya qanunlarını ki, yeni qəbul etmişik və bizdə dəvəm edir. O qanunların bir neçə maddələri vaxta görə və bizdən ötəri lazım olmadığından bir ucdan ləğv edirik, o cümlədən cəza qanunları var. Siyasi cəzadır. Bu qanunlar Rusiya hökumətində padşahlıq olanda düzələn qanunlardır. Bunlar padşahlıq və padşah nəslinə və padşah nəslinə yaxın adamların üstündə cinayət olanda artıqlamasilə onlara tənbeh olunurdu. İndi o qanunlar bizə lazım olmayır və lazım gəlir ki, ləğv olunsun. Şimdi bizim cümhuriyyətimiz köhnə qanunların bir qismini ləğv və bir qismini də təshih ilə qəbul edir. Və yenə siyasi cinayətlərdə bulunanlar haqqında, məsələn (heyəti vükəla və heyəti məbusan) birinə sui-qəsdə bulunmaq istəyən şəxslər haqqında da tazə qanunlar çıxarılır. Cinayət qanunlarının 102, 110, 101, 103, 128 və 129-cu maddələri təshihlə qəbul edilir. 110-cu maddə təbdil edilib hökmdar və əzayi xanədan yerinə (heyəti-vükəla və heyəti-məbusan) əzaları qaim edilir. Cümhuriyyətin əsasları əleyhində bulunan şəxslər üçün 102, 103 maddələr qəbul edilir. Və yenə nitq, propaqandalarla cəməəti itxilələ, anarxiyə sövq edir, belə şəxslər üçün də sabiq 129, 124, 27 və 32-ci maddələr az-çox təbdil ilə komisya tərəfindən qəbul edilir.

Qanun layihəsinin 183, 134-cü maddələri ümumiyyətlə siyasi cinayətlərə aiddir, əlbəttə gərəklə mətbuat və gərəklə risalələrlə hökumətin əleyhinə yazanlar məzkur layiheyi-qanuniyyənin 134-cü maddəsi mövcubincə cəza

görelər. Fəqət bu maddəni komisyaya təbdil edir. Keçən Rusiya hökumətinə aid əsgəri bir qrup qanunlar daha vardır. Məsələn, millətin içində hüriyyətpərvərlər tərəfindən yapılan gizli cəmiyyətlər Nikolay zamanında mən edilir idi və mücrimin siyasiyeden sayılaraq bu cəmiyyətlərin adamları cəzalandırılır idi. Halbuki hökumətimiz bunları kamilən ləğv edir. Ədliyyə nəzarəti məzkur layihəyi-qanuniyyənin sürətlə baxılmasına rica edir. 129-cu maddənin 2-ci bəndin haqqında layihəyi-qanuniyyə komiyonunda Malxazyan cənabları etiraz etdilər. Fəqət komisyaya qəbul etdi.

Ağamalı Səmədağa - Biz təvəqqə edərdik ki, bu qanun layihəsi bu saat baxılmasın. Çünkü, əvvəla bu qanun layihəsi bizim fraksiyamıza gəlməmişdir. Əgər layihəyi-qanuniyyə bu gün müzakirə ediləcək olunursa da, biz iştirak edəmiyəcəyik. Çünkü, bunlar təzə yapılmış, bir qismi təshih edilmiş ağır və əhəmiyyətli qanunlardır. Bunların müzakirəsində də pək ağır davranmaq, etina ilə gözdən keçirmək lazımdır. Bunun üçün biz təklif edər idik ki, üsyan hökumətin əsasları əleyhində bulununlar üçün yapılan bu təzə qanun layihəsinin müzakirəsi qalsın gələcək iclasa və firqəmiz də xəbərdar olsun.

Sədr - Layihəyi-qanuniyyənin əsasları üstündə kim danışmaq istərdi?

Səmədağa (yerindən) - Mənim təklifimi səsə qoyunuz.

Sədr - Danışmaq istəyən yox isə, ikinci qiraəti səsə qoyuram.

Sosialistlər - Təklifi əvvəla səsə qoyunuz.

Sədr - Rica edirəm, mən vəzifəmi bilirəm, mənim işimə qarışmıyasınız.

Abdulla bəy Əfəndizadə - Məsələnin əsasında o vaxt danışmaq olar ki, qanun layihəsindən biz xəbərdar olaydıq, madam ki, bu qanun layihəsi bizim fraksiyamıza gəlməyib, biz əl qaldıra bilmərik, nəinki ona tərəfdar, ya qeyri tərəfdarıq. Biz əl qaldıra bilmərik. Ola bilsin ki, biz hamıdan artıq buna tərəfdar olan təklif edirik ki, bu layihənin müzakirəsi gələn iclasa qoyulsun və bunu türkcə yazıb, bizim fraksiyamıza göndərsin ki, biz də əhvalatdan xəbərdar olaq və bu barədə fikrimizi bəyan edib əsaslı danışaq.

Sədr - Söz Məmməd Əli Rəsulzadəninindir.

Məmməd Əli Rəsulzadə - Burada olan təkliflərə görə bizim fraksiyamız məsələnin gələn iclasa təxir edilməsinə bərəks olmayıb tərəfdardır. Sədr - Danışmaq istəyən yoxsa səsə qoyuram. Səslər - Necə? Elə şey olmaz.

Sədr - Mən də təklif olmadığına görə səsə qoyuram. Məndə təklif yoxdur, gərəkdir nakaz ilə təklif edilsin, mən sizə nakaz öyrədə bilmərəm; fraksiyaların hamısına bu qanun layihəsi gedibdir. Mən səsə qoyuram.

Səslər - Mümkün olan deyil, təklif var.

Sədr - Mənə təklif gəlmir, vərəq gəlmir.

Yerdən - Yayılır.

Sədr - Böylə bir təklif vardır. Bu qanun layihəsi bəzi fraksiyaların hazır olmadıqları haqqındaki bəyanları nəzərə alaraq bu məsələ gələn iclasa təxir edilsin. (Rusca).

Təklif xüsusunda kim danışmaq istəyir. Bu təklifə etiraz yoxdur? Qanun layihəsi təxiri qəbul edilir. Növbədəki məsələ, əsgərlikdən azad olanlardan alınan əsgəri vergilərin ləğvi haqqındaki qanun layihəsidir. Məruzəçi Rüstəmbəyov Şəfi bəy.

Şəfi bəy Rüstəmbəyov - Rusiya hökuməti zamanında əsgərlikdən azad olan şəxslər üçün qərar qoyulmuşdu ki, müəyyən miqdar vergi verilsin. Bu qanun praktik cəhətdən çox fəna idi. Zira, xərci zəhmətindən artıq idi. Bu qanun 1917-ci ildə Rusiyada ləğv edilmişdi. Amma o vaxtında gəlib çatmamışdı, xəzinə palatasında bu verginin alınması davam edirdi, 18-ci ildə də davam edirdi. Fəqət, 1918-ci ildə verginin alınmasını kəsdilər. Bu naloğdan 20 min manat mədaxil görünürdü, ona görə bu zəhməti çox, mədaxili az olan qanunun ləğv edilməsi məğbul göründü. Daxodu yığmaq da çox müşkül olur və bir də Rusiya hökuməti tərəfindən qəbul edilmiş olan layihə köhnəlmişdir, bəlkə lazımdır, bir qanun düzəlsin. Qeyri bir xərc alınsın, ola bilər ki, maliyyə naziri bu xüsusda qanun layihəsi tərtib edib daxil edəcəkdir. Hər halda Rusiya hökuməti tərəfindən tərtib edilmiş olan qanun bizim Azərbaycanda qəbul edilə bilməz. Təklif edirəm ki, bu qərar ləğv edilsin və bu barədə təklif etdiyim qanun qəbul edilsin.

Sədr - Layihəyi-qanuniyyənin əsasları barəsində kim danışmaq istəyir. Danışmaq istəyən yoxsa, layihənin 2-ci qiraətinə keçirəm. Səsə qoyuram, etiraz yoxdur. Layihəyi-qanuniyyənin ikinci qiraətinə keçirəm.

Kiçikxanov - Türkcə ikinci qiraəti oxuyur.

Şəfi bəy - Rusca ikinci qiraəti oxuyur.

Sədr - Birinci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi. Danışmaq istəyən olmadığından səsə qoyuram. Birinci qəbul olunur. 2-cini oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 2-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Etiraz yoxdur ki, etiraz olmadığından 2-ci maddə qəbul olunur. Layihəyi-qanuniyyənin 3-cü maddəsi qalır gələn iclasa. Rica edirəm bu gün bununla iktifa edək. Bu gün iclasda iştirak edir Cavad uyezdi nümayəndəsi.

Gələcək müzakirəti-yomiyyə bu qərar ilədir:

1-Üsyançılar və hökumət əsaslarına sui-qəsd edənlər haqqındakı qanunun bəzi maddələrinin ləğvi və təgyir-təbdili haqqında; 2-Əsgərlikdən azad olanlardan alınan hərbi verginin (naloğın) ləğv edilməsi haqqında. Məruzəçi-Şəfi bəy Rüstəmbəyov; 3-hüquq mühakiməsi nizamnaməsi 146-cı fəslinin mühakiməyi-sülhiyyə təhtindəki, iğamə dəvaları fiyətinin nəhayət dərəcədə artırılması üçün təbdili haqqında. Məruzəçi - Şəfi bəy; 4-Məhkəmə işlərinin ovraq, dəftərxana, əxbar vərəqəsi vergisilə qiymətə aid olmayan iqaməyi-dəva xərclərinin artırılması haqqında. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 5-sabiq komissariatın və xalq komissar şurasının vaxtsiz vergiçiləri (ödənişləri) haqqında olan cəzayi tədbirlərin ləğvi xüsusunda. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 6-Tamğa rüsumatı qanun layihəsinin bəzi maddələrinin təbdili və rüsum miqdarlarının təzyidi haqqında. Məruzəçi -Ağabəyov; 7-Nəşr elan haqqında. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 8-Azərbaycandan xaricə çıxarılan spirtə içkilərdən (üzüm şarabı və pivə müstəsnadır) alınan gömrük vergisi miqdarları haqqında. Məruzəçi-Əmircanov; 9-Balıq və balıq məhsulu ixraci vergisi miqdarları haqqında. Məruzəçi - Əmircanov; 10-Pivə bişirilməsindən alınan aksiz vergisi miqdarlarının və pivə spirtosunun artırılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əmircanov; 11-Fabrika inspeksiyasına dair qəvaiddin təbdili haqqında. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 12-Maliyyə naziri idarəsi sünbündə qeyri hissə şayiə vergisinin (ne okladnoy sbor) və inhisar şəbəsini təsis haqqında. Məruzəçi - Əmircanov; 13-Vergi müdiriyyətləri hissələrində qapıçı tutulması üçün sənədə əlavə olaraq 7200 rüblə təsis edilməsi haqqında. Məruzəçi -Ağaməli oğlu Səmədağa; 14-Topraq məsələsi. Məruzəçi - Ağaməli oğlu; 15-İttihad fraksiyasının izahi; 16-Daxil olmuş kağızlar.

Sədr - Gələcək müzakirəti-yomiyyə haqqında, kim danışmaq istərdi? Etiraz yox ki?

Səmədağa - Sözüüm var.

Sədr - Buyur.

Səmədağa - Gənə haman təklifi demək istəyiriz ki, gərək yer məsələsi atlansın qabağa. Biz təklif etdik ki, yer məsələsi qabağa gəlsin, elə hal görürsən düşür geriyə. Bundan əlavə "İttihad"ın sorğusunda nədənsə geridə qalır. Ola bilər ki, "İttihad"ın təklifinə baxılmasın və baxılmasa da olar. Mən (syezdən) tazə qayıtmışam. Kəndlilər qəti surətdə təklif edirlər ki, hökmən, gərək yer məsələsinə baxılsın.

Sədr - Nətiq əfəndi, rica edirəm məsələdən xaricə düşməyin.

Səmədağa - Mən məsələdən kənarə getmirəm. Elə deyə-deyə gəlib ora çıxacağam; mən ancaq deyirəm ki, yer məsələsi gərək müzakirəti-yomiyyənin birinci növbəsi olsun.

Sədr - Şəfi bəy.

Şəfi bəy - Bunlar yer məsələsini böyük bir (demaqogiya) edib peydərpey (həmişə) bununla cəmətə özlərini göstərmək istəyirlər və bu məsələni peydərpey ortalığa soxurlar, guya ki, bunlardan savayı daha kimsə yer məsələsinə şərik deyil, yalnız bunlar kəndlilərin halına qalırlar.

Sədr - Məmmədbəyov.

Məmmədbəyov - "İttihad" sorğusu da çoxdan verilib, o da axırda qoyulub. Təvəqqəf edirəm ki, onu da qabağa salasınız.

Sədr - Nə bilim, mən sizə nakazı da burada öyrətməyə borclu deyiləm ki. İndi Səmədağanın təklifini səsə qoyuram: kim lehinədir, kim əleyhinədir, səs verməyən kimdir? Lehinə 22, əleyhinə 19, səs verməyən 2, əksəriyyət rəyl ə keçir. Sultan Məsəd Qənizadənin növbədən kənar bəyanatı var.

Sultan Məcid Qənizadə - Darülfünun layihəsini qurtardıq. Bu gün nizamnaməsi də oxunub təsdiq olundu. Bu gündən darülfünuna iqdām olunacaq. Ancaq bunu bilmək lazımdır ki, hər məktəb, darülfünun və ali məktəbin özünün xüsusi gərək təmiratı olsun. Aşkar şeydir ki, təmirat olmasa rəvnəqli olmaz. Tazə bina qoyduğumuz darülfünun iki böyük məktəbdə, kommerçeski və gimnaziya olacaqdır. Aşkar şeydir ki, darülfünun təmiri xüsusunda gərək lazım olan fikri edək, tainki o darülfünun mümkün olan qədər əmələ gəlsin, rəvnəqli və əzəmətli olsun. Ancaq bunu demək istərəm ki, hərçəndi lazım olan qədər nəqliyyə buraxılıbsa da təminat xüsusunda söz yoxdur. Güman edirəm Parlamən üzvləri ərz edəcəyimi unutmamış olsunlar. Keçmiş mart ayında bir hadisə oldu. O hadisədən bir neçə gün qabaq milli şuranın ixtiyarında olan əsgərlər Lənkəranda idilər. Məşhur Hacı Zeynəlabdin Tağıyevin övladı Məhəmməd də orada idi. Orada bir faciə oldu. Məhəmməd fət oldu. Onun cənazəsi bura gətirilib dəfn edildikdə, neçə min adam müşayət edirdi. O vaxt hası cənabları adamların hüsurunda uca səsle dedi: Həzarət! Mən hazırlaşırıdım ki, oğluma toy edim. Lakin qəza belə gətirdi ki, oğlum əlimdən getdi. Ona görə mən oğlumun yadigarı olaraq, millətin xeyri üçün, gələcəkdə cavanlar xoşbəxt olsunlar deyə istəyirəm ki, burada bir darülfünun təsis olunsun. Onun təsisindən ötəri də öz passajımı darülfünuna bəxş edirəm. Hacı cənabları bu sözü bir neçə min adamın yanında deyibdir. O məsələ bu çağacan qalıbdır. İndi özümüz cümhuriyyət olduq və özümüzün darülfünunu olduğu üçün lazım gəlir ki, Hacınin özü vəd etdiyi təmiratı bu darülfünunun ixtiyarına alağ. Bunu müxtəsrəcə ərz etdikdə buna iqdām etməlidir. İndi təklifim budur ki, bu gün bir komisiyon hası ilə bu məsələni qurtarsın, tainki haman passaj darülfünun təsrüfünə verilsin.

Rəis - İclas qapanır.

İclas saat 3 tamamda qapanır.

Səksəninci iclas

2 oktyabr 1919-cu il

Rəis - Həsən bəy Ağayev. Katib - Əhməd Cövdət.

İclas saat 12-5 dəqiqədə açılır.

Rəis - İclas açılır.

Heybətqulu Məmmədbəyov - Yomiyyəyi-müzakirat barəsində sözümlərim var.

Rəis - Mən hələ yomiyyəyi-müzakirata elan etməmişəm.

Yomiyyəyi-müzakirat bundan ibarətdir: Keçən iclasda Parlaman tərəfindən qəbul edilmişdir. Ancaq hökumətin ricasına görə divani-rəyasət tərəfindən bir təklif var ki, əvvəlinci növbədə olan topraq məsələsi növbədən götürülsün, çünki hökumətin bu barədə müfəssəl layihəsi var. Onunla bir yerdə təqdim ediləcəkdir. Bu xüsusda ziraət naziri müavini Hidayət bəy Sultanov danışacaqdır.

İki layihə daxil olmuşdur. Biri Parlaman məmurlarının maaşları haqqındadır. Rica edirəm bu məsələ ikinci olaraq təcili surətdə baxılsın. Bir də hökumətin 40 milyon fondunun 70 milyon təyin olunması haqqında. Hökumət tərəfindən daxil olmuş vərəqələr bunlardır. (Oxuyur). Beş layihəyi-qanuniyyədir, beşi də gedir ləvayehi-qanuniyyə komisiyasına. Bir neçə ayrı kağızlar var, onları da elan edəcəyəm. (Rusca). Sonra bu günlərdə Tasua və Aşura münasibətilə şənbə və düşənbə günləri iclas olmayacaqdır. Şəfi bəy Rüstəmbəyov xəstə olduğundan məktub göndərmişdir ki, iclasa gələ bilmir, xəstədir, yatır. Abuzər bəy Rzayevdən belə bir məktub var: (Oxuyur) "Məclisi-məbusan rəyasətinə. Həmin gündən etibarən bitərəf fraksiyasından çıxaraq, müsavət fraksiyasına iltihaf etməyimi bəyan edirəm". (Alqış). (Rusca) Parlaman üzvü Mixaylov bəyan edir ki, bəzi səbəblərə görə Parlamandan çıxır. (Rusca) Yomiyyəyi-müzakirat haqqında söz verilir ziraət naziri müavini Hidayət bəy Sultanova.

Hidayət bəy Sultanov (ziraət naziri müavini) - Möhtərəm məbuslar! Rəis həzrətləri bu gün topraq barəsində olan layihəyi-qanuniyyənin növbədən götürülməsini təklif etdi. Əlbəttə, siz özünüz bilirsiniz ki, bu topraq məsələsi ağır və ən çətinidir. Onun çətinliyi o qanunu etmək və yazmaq xüsusunda deyil. Ancaq bu qanun yaxşı yazılmaq üçün gərək çox şeyi mülahizə edilsin. Bir çox şeylər topraq məsələsinə bağlıdır. O cümlədən alış-veriş. Əhali içində qanun. Burada tək bir əkinçilik məsələsi deyil, mühüm məsələ ilə əlaqədardır. Nəzarət bir il dörd aydır ki, bunun üstündə işləyir. Bu qulluğunuzda təqdim olunan layihəyi-qanuniyyə bu vaxta qədər buraya gəlib çıxma bilməyibdir. Çünki nəinki Azərbaycan, hətta Yevropa ilə əlaqədardır. Gərək ordan da xəbər bilək ki, başqa padşahlıqlarda bu məsələ nə cür həll olunur. Ona görə mən belə hesab edirəm ki, əgər bu gün bu layihəyə baxılsa heç bir şey çıxmıyacaqdır o səmərələr ki siz gözləyirsiniz, o şeylər ki siz axtarırsınız layihədə görünməyir. Ona görə təklif edirəm ki, bu layihə qalsın, bizim layihə ilə bir yerdə baxılsın. Bizim layihədə statistika üzrə elə və hər bir şey lazımdır ki, cəmi olur. Ona görə bu layihəyə hələlik baxılmasın. Layihəmizi hökumətə vermişik, bu günlər gələlər.

Rəis - Buyurunuz, Heybətqulu əfəndi!

Heybətqulu - Möhtərəm məbuslar! Cümlənizə məlumdur ki, "İttihad" firqəsi hökumətə iki qabaq istizah veribdir.

Məmməd Əmin Rəsulzadə (yerindən) - Əvvəlinci məsələ nə oldu?

Heybətqulu (dəvamla) - Ərz edirəm ki, ələlxüsus daxiliyyə nəzarətindəki, sui-istəməllər və rəzalətlər dəvam edir.

Məmməd Əmin Rəsulzadə (yerindən) - Bağışlayınız, rəzalət deyil.

Heybətqulu (dəvamla) - Biz təklif edirik ki, müzakirəyi-yomiyyənin ən sırasına qonulan "İttihad" firqəsinin hökumətə istizahı məsələsi əvvəlinci olaraq müzakirə edilsin. Biz bunu təklif edirik. Səə qoyulmasına tələb edirik. Biz keçən səfər gənə etiraz etdik, məsələ səə qoyulmadı və sədr əfəndi tərəfindən etina edilmədi.

Rəis - Ağamalı oğlu.

Ağamalı oğlu - Ziraət nəzarətinin nümayəndəsi məsələnin çətinliyindən bəhs etdilər. Doğrudur, cəmi dünya üzərində bu məsələdən çətin məsələ yoxdur. Amma nə qədər müşkül isə də yenə də həll etmək lazımdır. Bu məsələnin həll edilməsi üçün tapılacaq heç bir yol yoxdur. Nə qədər çətin, nə qədər qorxulu olsa da həll edilməlidir. Məsələ gecikdikcə maniələr də çoxalacaqdır. Fəqət madam ki, nəzarət bu barədə məlumat yığırdırmayıb, yəni bir layihəyi-qanuniyyə hazırlayırmış, o halda mən də razıyam ki bu məsələyə bu gün baxılmasın, topraq məsələsinə nəzarətin hazırladığı yəni layihəyi-qanuniyyə ilə bəhəm baxılsın. Fəqət ziraət nəzarəti ilk həftəyə qədər tezliklə məclisin müzakirəsinə ərz etsin, fəqət gecikməsin, məsələnin bu şərtlə geri qalmasına razıyam.

Sədr - Əhməd Cövdət.

Əhməd Cövdət - Nəzarət nümayəndəsi məsələnin bu gün növbədən götürülməsini təklif və nəzarət tərəfindən də bu yolda yeni bir qanun layihəsi hazırlandığını xəbər verdi və dokladçı da bunu təsdiq etdi. Fəqət mən bunların hər ikisinə etiraz edirəm. Əvvəla nazir müavini cənabları topraq məsələsinin çətin olduğunu, bu xüsusda qonşu dövlətlərdən bilxüsus Avropadan məlumat və xəbər tutmaq lazım gəldiyini və ehtiyatla hərəkətin lazım gəldiyini söylədilər. Halbuki, bizim hökumətə ad məsələnin hərbi və mali işlərimiz zamana görə olduqca öz aidəsilə gedir. Topraq məsələsinin həlli üçün Avropanı gözləmək doğru olmaz. Bu məsələ məcburi məsələdir. Dövlətin həyatına aiddir, tezliklə həll edilməsi lazımdır. Əgər məsələni hazırlamaq cəhd isə fikirləşən hökumət bir ildən bəri gərək hazırlaşsa idi. Məlumunuzdur ki, məsələ on dörd aydan bəri davam edir. Əgər nəzarət vaxtilə istəsə idi bu xüsusdakı məlumatı çoxdan yığışdırar idi. Nəzarətin hazırladığı qanun layihəsindən pək əvvəl (seym) tərəfindən topraq məsələsi həll edilmişdir. Parlamanın da borcudur ki, bu məsələni müzakirəyə qoyub ya qəbul, ya rədd etsin. "Seym" tərəfindən qəbul edilən topraq məsələsi az-çox təgyir və təbdil ilə burada müzakirə edilə bilər, yoxsa təməmlə rədd edilir, təzədən qanun yapılır.

Rəis - Əliheydər Qarayev.

Qarayev - Əfəndilər! Burada bu gün ziraət naziri müavini söylədilər ki, topraq məsələsi mühüm bir məsələ olduğundan biz çalışdıq və qeyri yerlərdən və məmləkətlərdən məlumat əxz edirik. Amma indi əfsusənə bir surətdə on aydır, yox on aydan ziyadədir ki, ziraət nəzarəti iş başında əyləşib, amma bu vaxta kimi suyu ağızından tökməyibdir və demək istəyirəm ki, bu məmləkətlərdə nəzarət var isə, ağalar var isə, kəndçilər və zəhmətkeşlər də vardır. Dedilər ki, biz topraq məsələsinə hazır deyilik. Fəqət böyük Rusiya inqilabından sonra Azərbaycan zihur etdi. O böyük Rusiya inqilabının [birinci] şüarı millətlərə istiqlaliyyət isə, ikinci şüarı topraq kəndçilərə verilməlidir. İndi siz istiqlaliyyət, hazır olanda zəhmətkeşlər yaddan çıxıb, topraq kəndçilərə verilməyibdir və məsələnin müzakirəsini təxirə salırlar. Milli şüra Gəncədə dağıldıqda ziraət nazirinə tapşırılmışdır ki, Zaqafqaziya seyminin qərarı Azərbaycan cümhuriyyəti üçün labüddür və obyazatelnidir. Mən indi sizdən xəbər alıram ki, Zaqafqaziya seyminin qərarı qırmızı mahut altında qalırmı? Burada biz açıq deməliyik ki, yerlər bu vaxta qədər zəhmətkeşlər əlində olmayıbdır? Tazə qanun çıxacaq, bununla onların əhvallarına doğrultmaq istədiyiniz pək doğru deyildir. Mən dokladçikə təəccüb edirəm ki, indi özü Qazax qurultayından gəlir, harada ki, kəndçilərin rəyi nə yerdə olduğunu yaxşı bilə-bilə yenə bu məsələnin iki həftə müddətinə təxirə salınması tərəfdarıdır. Fəqət indi, bu gün gərək topraq məsələsi həll olunsun, çünki kəndçilərin fikri, zikri topraqdır. Və, onların da xahişini gərək yerinə yetirək. Topraq qanununda "Hümmətçi" də, Müsavat"çı da, "İttihad" da hamısı qəbul etmişlər.

Rəis - söz Məmməd Əmin Rəsulzadəninindir.

Məmməd Əmin Rəsulzadə ("Müsavat") - Bu məsələni iki cür həll etmək olar. Bu məsələni firqə nöqtəyi-nəzərindən aqitatsiya surətində aparmaq, əgər böylə isə də pək doğru deyildir. seym tərəfindən qəbul edilmiş qanun layihəsi, o vaxt nəşr olunub, indi də bəyannamə surətində meydana çıxarıb demonstrativni bir surətdə müdafiə əyləmək firqə nöqtəyi-nəzərindən böyük ehtikarlıqdır. Şimdi burada məsələnin əhəmiyyətli olmasına baxmayaraq, baltanı böylədə, öylədə vururlar, məmləkət nə hala gəlsə gəlsin onun üçün əsla əsər əyləməyir. Burada Qarayev təəccüb əyliyir ki, dokladçik, möhtərəm Səmədağa ki, onun öz yoldaşdır, kəndçiləri ondan daha artıq tanıyır, çünki onlar ilə daha ziyadə təmasda bulunub, niyə məsələnin təxirinin tərəfdarıdır və deyir ki, o indi kəndçilərin yanından gəlir və kəndçilərin tələblərini daha yaxşı bilir. Fəqət burada bir şey vardır. Qarayev də Qazaxda olan kəndçi qurultayına getmişdi və kəndçilərin ona verdiyi cəvabdan Qarayev yaxşı dərş almalı idi. Və məmləkət dağıdan layihənin firqə nöqtəyi-nəzərindən keçirilməsinin mümkün olmadığını dərk etməli idilər. Dərk edib də burada Parlamanın dəxi vaxtını almamalı idi. Məsələ çox mühümdür. Komissiyon heç şəkki-şübhə yoxdur ki, məsələni həll etmək istəmiş. Bütün mövcudu ilə buna son dərəcədə maraqlanmışdır və tamam 9 ay vaxtını sərf etmişdir. Əgər asan olsa idi şübhəsiz tezlik ilə onu keçirər idi, görünür ki, bu məsələ nəhayətdə çətinidir. Seymin nəşr etdiyi layihəni isə kürsülərin özü də tətbiq etməmişdir. Yalnız o zaman o qanun layihəsini qəbul etməkdən başqa bir şey bacara bilməzdilər. Mən burada bir ayrı əhvali-ruhiyyə görürəm. Şimdi buradan ziraət naziri tərəfindən söylənildi ki, bu məsələ nəhayət dərəcədə müşkül olduğundan qeyri hökumətlərdən və bəzi yerlərdən məlumat yığırlar və yeni qanun layihəsi hazırlanıb mövqei müzakirəyə qoyulacaqdır. Buna etiraz olaraq deyirlər ki niyə və nə səbəbə ziraət naziri topraq məsələsinin həll olunacağını və bu iş üçün məxsusi bir komissiyon intixab olunduğunu bilə-bilə komissiyon ilə birlikdə çalışmayıb işləmiş. Bunlar məntiqə sığan sözlər deyildir. Burada, mən də soruşuram, madam ki topraq komissiyonu bilirdi ki, bu məsələ üzərində ziraət nəzarətinə müraciət etmək lazımdır, səbəb nədir ki, nəzarətə müraciət edilməyibdir və qanun layihəsini özü düzəldibdir. Demək bu yapılmamışdır və nəzarətə də məlumat verilməyib və əlaqədar olmaq istəməmişdir və nəzarət də eşidib ki, məsələ bu gün həll olunacaqdır.

Ona görə öz nümayəndəsini göndərmişdir ki, piş əz vaxt məsələ həll olunmamışdan əvvəl bu barədə izahat versin və onun nümayəndəsinə bu işdə ona müqabil təşəkkür etməkdən isə ona etiraz əyləmək nə məhəlli və nə yerlidir. Şimdi topraq məsələsini götürüb qeyri qanunlara baxmalıyıq ki, o bizim vəzifəmizdir və yeni qanun layihəsi ziraət nəzarəti tərəfindən bəkləməliyik və o qanun mövqei-müzakirəyə qoyulduqda icab edərsə qəbul etməz isə rədd edərək. Yoxsa məmləkətin əhvalını düşünməyib əməliyyat etmək istəyənlər bilməlidirlər ki, məmləkətin öylə bir əməliyyata təhəmmülü yoxdur və o əməliyyat da yapılamaz. Bu məsələnin həlli ətrafında

vətənpərvəranə davranmalı və hökumətə fürsət vermək ki, öz layihəsini ikmal edib Parlamana təqdim eylesin. (Alqışlar).

Rəis - Söz Qasım bəy Camalbəyovundur.

Qasım bəy Camalbəyov - Möhtərəm məbuslar! Məmməd Əmin bəy cənablarının sözlərindən göründü ki, Qarayevin sözləri yalandır. Amma belə deyil.

Rəis - Yalan sözü deyilmədi.

Qasım bəy - Qarayev cənablarının sözləri aqitatsiya üçündür, topraq məsələsi barəsində hökumət tərəfindən indiyə kimi heç bir söz söylənilməyib. Bu məsələyə bu gün baxıldıqda gəlib deyir ki, bizim layihəmiz var. Seym tərəfindən verilən topraq qanunu barəsində Gəncədə milli şura qət edibdi ki hökumət bu qanunu ləğv edə bilməz.

Məmməd Əmin (yerindən) - Ləğv etməyib.

Qasım bəy - siz danışdınız, xahiş edirəm izn veriniz mən də sözlərimi deyim. Hökumət də bu qanunu ləğv etməyib, lakin saxlayıb. İndi hökumətdən tazə qanun gələndə əvvəlcə gərək seym qanunu ləğv edilsin. Dövlət qanununu mən dünən gecə oxumuşam. O qanun seymə bütün-bütünə ziddir. Əgər o qanunu siz qəbul edərsiniz, onda bütün Azərbaycanda anarxiya əmələ gələr.

Rəis - Siz qanunun maddələrindən danışsınız. Mənim qabağında qanun yoxdur ki, bilim. Siz növbədəki məsələdən danışınız.

Qasım bəy - Zaqafqaziya seyminin qanunu var, onu ləğv etməyə heç kimin haqqı yoxdur.

Rəis - O qanun ləğv olunmayıb.

Qasım bəy - O qanun ki, sizə verilib, o qanunun əsasları seym qanunları üzərindədir. Əgər bilsə idim ki, hökumət 2 həftəyə qədər o qanunu parlamana təqdim edəcək mən də ona səs verərdim. Lakin o qanun buraya gəlməyəcək.

Rəis - Təklif var ki, müzakirə bitsin. Növbədə 5 natiq vardır.

Səmədəğa - Mən dokladçı sifətilə söz istəyirəm.

Rəis - Siz dokladçı deyilsiniz. Qanuna baxanda siz dokladçı olacaqsınız. Təklifi səsə qoyuram. Hər kim müzakirənin bitməsi tərəfdarı isə əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəy ilə təklif qəbul olunur. Təklif var ki, hökumət rica edir, topraq məsələsi növbədən götürülsün. Kim bunun tərəfdarıdır? Kim əleyhinədir? Kim səs verməyir? Lehinə 29, əleyhinə 6, səs verməyən 8. Əksəriyyət rəy ilə topraq məsələsi növbədən götürülür. Digər təklifi bildiniz. Topraq komisiyonu sədri də buna etiraz etmədi. Lakin dedi ki, əgər hökumət tərəfindən bu qanuna 2 həftəyədək gəlməsə, o vaxt bu qanuna baxılsın. Söz ərazi naziri müavini Hidayət bəy Sultanovundur.

Sultanov - Əfəndilər, siz hamınız təsdiq etdiniz ki, bu məsələ çox çətindir. Bu qanuna baxılıb, hər bir material elə verilib hökumətə, indi hökumət bu məsələyə neçə günə baxa bilər və nə vaxt baxa bilər. Onu təyin etmək bir qədər çətindir. 5 gün, ya neçə gün, vaxt müəyyən etmək olmaz. Bu iş bir-iki günlük deyildir. Əvvəla gərək hökumətdə baxılsın, buda azı on gün çəkir. Sonra gərək qanun layihəsi tərcümə edilsin. O da böyük bir işdir. Ondən sonra Parlamana gəlsin. Burada da əvvəlcə komisyona göndəriləcək, sonra ümumi iclasa təqdim ediləcəkdir. Buna görə 15 gün vaxt təyin etmək olmaz. Ancaq bir xahiş etmək olar ki, hökumət bu layihəyi-qanuniyyəni mümkün olan qədər tez hazırlasın.

Rəis - Ağamalı oğlu Səmədəğa.

Səmədəğa - Dünənləri bu haman vəzir köməkçisi gəlmişdi komisyaya. Öz dəlillərini göstərmişdi. Özü də bizə yalvardı ki, bircə həftə masal versəniz, biz layihəni hazırlayıb, sizə verə bilərik. Bu qədər müzakirədən sonra yoldaşlardan on günə razı oldular, bu şərtlə ki, əgər on günədək qanun layihəsi hazırlanıb gəlsə, o halda biz birinci növbədə öz qanunumuzu müzakirə edib keçirək. İndi ministr müavini özünə yer edəndən sonra deyir ki, heç 20 günə də hazır etmək olmaz.

Rəis - Nazir müavini elə demədi. Dedi ki, biz layihəni təcili surətdə hazırlayırıq. Beş günə də hazır ola bilər, on beş günə də, bəlkə bir həftəyə olacaq, ancaq müəyyən vaxt qoyulmaz. Bunu mən təsdiq edirəm.

Səmədəğa (nitqinə davamla) - Xoroşo, otliçno... Mən yenə deyirəm ki, 2 həftəyədək gəlməsə gərək əvvəlinci sırada komisiyunun layihəsi müzakirə edilsin. Mənim zənnimcə yoldaşlarımız da gərək, əlbəttə bu nöqtəyi-nəzərdə dura idilər. Amma onların bəxtləri kəsdi. Gücləri çatdı səsin çoxluğu ilə bizi basdılar. Eybi yoxdur, əlbəttə vaxtı gələr. Biz də deməli sözüümüzü deyərək, hesablaşarıq. Mənim əqidəmə görə böyləliklə Azərbaycanın işini düzəldə bilmərik. Yoldaş yoldaşa tən gərək, tən olmasa mənim əqidəmsə lap gen gərək (səslər: "Doğrudur... doğrudur... Gen olsun". Gülüş, alqış). Mən yenə təklif edirəm ki, 10 günədək hökumət qanun götürməsə birinci növbədə komisiyunun layihələri müzakirə edilsin. Təvəqqe edirəm mənim bu təklifim səsə qoyulsun.

Rəis - Hidayət bəy Sultanov.

Hidayət bəy - Mən natiq əfəndinin sözlərinə təəccüb edirəm. Doğrudur mən dünən onların komisiyonunda olmuşam. Onlar mənə demişlər ki, gərək on günə topraq qanun layihəsi Parlamana gəlsin. Mən demişəm biz, tez vaxtda, on günədək qanun layihəsi hazırlaya bilərik. Lakin sonra ona hökumətdə baxılmaq, tərcümə edilib Parlamana göndərmək, fraksiyonlara vermək vaxt istəyir. Komisiyonda bu sözlər olubdur. Lakin mən təəccüb edirəm ki, necə ola bilər ki, mən on günədək qanun layihəsinin Parlamana gəlməsinə söz verəm.

Rəis -Əliheydər Qarayev.

Qarayev - Əfəndilər! Bu qərar ki, biz qəbul etmişik, bununla topraq məsələsi həll olunmaz. Məmməd Əmin bu gün burada başlayır ki...

Rəis (sözünü kəsərək) - Nətiq müddət danışırsınız, təvəqqə edirəm mətləbə keçəsiniz. Mətləbdən danışmasanız sizə söz verməyəcəyəm.

Qarayev - Mətləbdən danışırım. Bu cür biz topraq məsələsi qoymuşuq, böyləliklə bu məsələ həll olunmaz. Dünən bir həftə vaxt alan nazir, bu gün 15-20 gün vaxt istəyir. Əlbəttə buna biz razı olsaq sonra aylar ilə iş təxirə düşüb, buraya gəlib çıxacaq. Buna görə biz topraq məsələsinin ruznameyi-müzakirətdən çıxarılmasına etiraz edib məclisdən çıxırıq. (Yerdən səslər: siz, yəni kimlər?)

Qarayev (Xitabətdən enərək dışarı çıxarkən) - Mən!

Rəis - Qarabəyli Qara bəy.

Qara bəy - Həqiqətən müddət məsələsini ortaya atmaq, onun üçün vaxt qoymaq iş əhəmiyyət verməmək deməkdir. İmkan xaricində olan şeyləri tələb etmək də yaxşı nəticə verməz. Ona görə topraq məsələsi bir iclasda baxılacaq bir məsələ olmadığından, əgər onlar bir iclasda baxılırsa, bundan o anlaşılır ki, biz məsələyə layiqincə əhəmiyyət verməyirik. Bu qanunə heç olmazsa hökumətin bir-iki iclasında baxılacaq. Ondan sonra Parlamana gələcək, fraksiyonlara göndəriləcək, orada baxmaq, oxumaq, məsələ ilə tanış olmaq gərəkdir. Bundan qorxmaq və şübhəyə düşmək ki, firqələr bu məsələni uzatmaq istəyirlər, doğru deyil. Çünki hər bir fraksiya Parlamanda bəyannaməsini oxurkən, bir an əvvəl yer və topraq məsələsinin həll edilməsini və yersizlərə yer verilməsi tərəfdarı olmuşdur. Topraq məsələsi bəyannamələr ilə həll edilməz. Bu saat əkin yerlərinin işlənməsi zamanıdır. Bu uğurda çox mümkündür ki, qanlar tökülsün, millət arasında ixtilaf əmələ gəlsin, bunu həpimiz bilirik. Bunun üçün vüqinə ehtimal gedən hadisələrin qarşısını almaq üçün bir etilaf komisiyonu göndərmək lazımdır ki, yersizlərə yer versin. Vətənpərvərlik böylə olur. Əgər yazılan qanun komisiyonun qanunu isə, o qanun deyildir. Bütün Yevropa bu məsələ üstündə əsrlərcə uğraşdı, həll edə bilmədi. Yevropanın bu surətlə həll edəmədiyi bir məsələni bir saatda həll edəcəyik. Bu mümkün olan iş deyildir. Məsələni ətrafıca tədqiq etmək lazımdır. Bu bir ay da çəkə bilər, iki ay da. Binaən-ileyh vaxtı məhdud etmək olmaz. Ona görə mən təklif edirəm yersizlərə müvəqqəti yer vermək üçün etilaf komisiyonu seçilsin, yəni vaxt da qoymamalıdır.

Rəis - Məmməd Əmin Rəsulzadə.

Rəsulzadə - Burada, müddət haqqında söylənən sözlər məsələnin həlli üçün deyildir. Onların məqsədi başqadır. Burada göstərmək istəyirlər ki, bir tərəf göydən enmiş mələkdir. Əkinçiyə topraq və yer vermək istəyir. Digər tərəf də var ki, topraq məsələsinin həllinə razı deyildir, onlara mane olmaq istəyirlər. Özləri də əksəriyyət təşkil edərək kəndi sözlərini keçirirlər. Fəqət, məsələ böylə deyildir. Əgər burada topraq məsələsinin həllinə razı olmasa idi hökumət bu məsələyə nə aylar ilə iştiğal edib material toplardı, nə də nəzarət vaxt sərf edib, proje hazırlardı. Demək hökumət bu məsələni həll etmək istəyir. Böylə olan surətdə müəyyən vaxt təyin etmək, hökumət müəsisələrinə inanmaqdır. Bu doğrudan da ya inanmamaqlıqdır, ya bir yaltaqlıqdır. Birinci bizdən ötəri məhəli yoxdur. Çünki biz inanırıq ki, nəzarətin layihə düzəltməyi uşaq oyuncağı deyil, adam aldatmayıq, layihə düzəldir. Bu layihə bəlkə iki-üç həftədə oldu, bəlkə də bir aya, iki aya başa gəlmədi. Əgər buna bizim burada oturan politikanlar əhəmiyyət vermirlər isə, Azərbaycan əkinçisi, zəhmətkeş xalqı öz qanacağı, idrakı ilə anlayır ki, zorlamaqla iki ay əvvəl buğda yetişmədiyi kimi layihə də iki ay əvvəl yetişməz. Bunun o, əyi anlar. Əgər layihə gec gəlsə, onda burada oturan füqərayi-kasibə tərəfdarları yenidən bunu mövzu bəhs edib deyirlər ki, hökumətin layihəsi suya düşdü çıxmadı, bu məsələyə baxmaq lazımdır. Layihə hər vaxt hazır olar, gələr. Bunun dəxi o qədər zərəri olmaz.

Rəis - Söz İbrahim Əbilovundur.

Əbilov - Möhtərəm əfəndilər! Burada layihəyi-qanuniyyənin vədəsi xüsusunda danışmaq lazımdır. Vədə haqqında da burada söylənilir. Lakin bir iki gəlmə demək istəyirəm ki, Məmməd Əmin əfəndi bir adət eyləyibdir. Buraya çıxanda başlayır ki, dövlət nöqtəyi-nəzərilə, məmləkət nöqtəyi-nəzərilə bu düz deyil..., (səslər: "Doğrudur!") aqitatsiya eyləyirsiniz... Xeyir, əfəndilər! Siz özünüz öz işləriniz ilə aqitatsiya eyləyirsiniz. Bu özü böyük aqitatsiyadır. (Səslər: "Ümid etmə"). Çox ümid edirik. İki aydır ki, topraq layihəsi yomiyeyi-müzakirətdədir. Heç deyən yoxdur ki, hökumət layihəsi gəlsin. Heç bir Parlamanda bu vaxta qədər görülməyibdir ki, bir layihəyi-qanuniyyə gəlsin, baxılmasın ki, hökumət layihəsi vardır. Hər halda topraq layihəsi 2 aydır ki ruznameyi-müzakirətdən uzaqlanmaqdadır ki, bu məsələyə baxılmasın. İndiki, layihə axırda gəlib, əvvəlinci növbədə durub, yenə bir şey tapdılar ki, deyirlər ki, topraq məsələsini məclisi müəsisən həll edə bilər. Siz ki, dövlət nəzarətilə politika aparırsınız, bu məsələni uzatmaqla ancaq dövlətə və hökumətə quyu qazırırsınız.

Məmməd Əmin - Uzatmaq istəyənlər.

Əbilov (dəvamla) - Əgər istəyirsiniz ki, bu layihəyi-qanuniyyəyə tezliklə baxılıb, bu məsələ həll olsun, qoyun baxılsın, yaramayan yerləri olursa öz əlavələrinizi eylərsiniz. İndi iki həftə vaxt verilir, mən də Səmədağa deyən kimi təklif edirəm ki, hökumətə 2 həftə vaxt verilsin. Yoxsa hökumət müzakirə edəcək, oradan Parlamana, oradan komisyona: üç-dörd ay məsələ uzanacaqdır. Bu məsələni uzatmaq təhlükəlidir. Əgər iki həftəyə gəlməzsə, Parlaman bu qərara gəlsin ki, bu məsələni uzatmaq olmaz və bu layihə indilikdə müzakirə olunsun. Əgər bu

olmazsa, 3 gün çəkməz ki, görürsünüz Qazax kəndçilərindən, Qazax bəylərindən teleqraf gəlir ki, bu məsələni tezliklə qurtarın. (Səslər: Doğrudur).

Abbasqulu (yerindən) - Teleqraf da gəlib.

Rəis - Təklif var, müzakirə qət edilsin; səsə qoyuram. Kim bunun leyhinədirsə səs versin. (Əllər qadılır). Əksəriyyət rəy ilə təklif qəbul edilir. Səsə qoyuram Səmədağanın təklifini ki, hökumətə 2 həftə vaxt verilsin. Səsə qoyuram. Kim bu təklifə tərəfdarsa rica edirəm əlin qaldırsın. (Əllər qalxır). Kim əleyhinədir? (Əllər qalxır). Kim səs verməyib? (Əllər qalxır). Təklifin lehinə 12, əleyhinə 26, səs verməyən 3. Əksəriyyət rəy ilə təklif qəbul edilmir.

Səmədağa (yerindən) - Mənə müsaidə veriniz.

Rəis - Rica edirəm əyləşəsiniz. Sonra "İttihad" tərəfindən sorğu haqqında. Heybətqulu deyir ki, aydan artıqdır, sorğu verilibdir. Aydan artıq deyil, sentyabrın 10-nundan sorğu verilmişdir. Nakaz üzrə sorğunu əvvəlinci sıraya qoymaq olmaz. Əgər nakazı pozmaq istəyirsinizsə, o başqa. Sorğu iclasın axırında olar. Mən də iclasın axırında elan edəcəyəm. Keçirəm növbədəki məsələyə. Növbədəki məsələ Parlaman məmurlarının maaşı məsələsidir. Məruzəçi Abdulla bəy Əmircanov.

Əmircanov - Bir qac gün əvvəl maaşların artması haqqındakı...

Rəis - Doktor Vəkilov, rica edirəm rahat əyləşəsiniz.

Əmircanov (dəvamla) - Layiheyi-qanuniyyədə Parlaman idarəsinin məmurlarının maaşlarının artırılması müzakirə edilib-maliyyə-büdcə komisyonu. Parlamanda xidmətdə olan kiçik məmurların maaşlarının ayda iki yüzə qədər fəzləşdirilməsinə qərar verdi. Bu qərarı məclisin müzakirəsinə təqdim edir. (Parlaman dairəsindəki məmurların maaşlarını göstərən cədvəl oxuyur). Lakin qanunu-layihəyə görə maaşlar artsa idi ildə bir milyon fəzlə gələcəkdi. Fəqət maliyyə büdcə komisyonu sonuncu qərarı ilə ildə beş yüz min manat tutur. Arada yarım milyon fərq vardır. Məsələnin təcili surətdə baxılmasını məclisdən rica edirəm, çünki məmurların həkə ehtiyacları vardır.

Rəis - Layiheyi-qanuniyyəyə təcili surətdə baxılmasına etiraz yoxdurmu? Etiraz yoxsa qəbul edilir. Layiheyi-qanuniyyənin əsasları üzrə kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yox isə layiheyi-qanuniyyənin qiraətinə keçirəm. İkinci qiraətə etiraz yoxmudur? Abdüləli bəy, layiheyi qanuniyyənin ikinci qiraətini oxuyunuz.

Abdüləli bəy - Oxuyur.

Rəis - Birinci maddə xüsusunda kim danışmaq arzu edər idi?

Rəis - Rəhim Vəkilov.

Rəhim Vəkilov - Mən rica edirəm ki, Parlaman məmurlarının maaşlarını göstərən cədvəl oxunsun. Ona görə kimlərə çox, kimlərə az maaş verilməsi anlaşsın.

Rəis - Hökumət məmurlarının dərəcələri vardır. Hətta keçən səfər məclisdə müzakirə edilən hökumət məmurlarının sinifləri otuz, qırx, yüzəcən çıxarılmışdı. halbuki Parlamanda xidmət edənlərdə sinif göstərəcək şimdilik bir cədvəl yoxdur. Cədvəl gələndə danışarsınız. Söz Əbdüləli bəy Əmircanovundur.

Əmircanov - Hökumət məmurlarının aldığı zəmm maaşı ilə Parlaman məmurlarının aldığı maaş arasında fərq azdır. Nəzarət baş katibinə verilən maaş ilə Parlaman idarəsi katibinə verilən maaşlar eynidir. Yalnız Parlaman katiblərinin maaşı nəzarət katiblərinin maaşlarından bir dərəcə artıqdır.

Rəis - Birinci maddəyə etiraz yoxsa qəbul olunur. Dəvam ediniz.

Əbdüləli bəy - Cədvəl oxuyur.

Rəis - Məzkur cədvəlləri bir daha oxuyunuz.

Əbdüləli bəy - (Oxuyur).

Rəis - Söz Rəhim bəy Vəkilovundur.

Rəhim bəy Vəkilov - Dokladçik indi məruzəsində dedi ki müəyyən olan maaşları hökumət qulluqçuları ilə bərabərdir. Burasını demək istəyirəm ki, bizim Parlamanda bir vəzifə var ki, o da qeyri idarələrdə yoxdur. O da Kyüster vəzifəsidir ki, o da hökumət dairələrində, qeyri nəzarətlərdə olanları çinovnik osoby poruçenni ilə bərabər eyləmək olar. Amma maaşları götürəndə, maaşlar nəzərə alınmayıbdır. Ona görə Parlaman kyüsterinin maaşı artması qeyri bir vəzifəsi də vardır. O da, oraya-buraya kağız aparmaqdan əlavə bəzilərinə də povestka yazmaqdır. Mən təklif edirəm məvacibi 2900 manatdan üç min beş yüz manata qədər artırılınsın.

Rəis - Kim danışmaq istəyir? Danışan yoxdur. Söz məruzəçi Əbdüləli bəyindir.

Əbdüləli bəy - Bu xüsusda komisyonda çox danışq oldu. Qərar qoydular ki onları artırınsınlar. 2380 manatdan oldu 3200 manat, kyüsterlər indi 2100 manat əvəzinə 2900 manat alacaqlar.

Rəis - İkinci maddəni səsə qoyuram. 2-ci maddə mövcübincə 3000 manatın qəbuluna etiraz yoxdur ki?

Əhməd Cövdət - Mən deyirəm ki, yoldaş Rəhim Vəkilovun təklifini səsə qoyunuz. Hərgah onun təklifi qəbul edilməzsə sonra.

Rəis - Mən ikinci maddəni səsə qoyuram. Hərgah etiraz yoxdursa qəbul edilir. Mən keçirəm üçüncü maddənin qiraətinə.

Əbdüləli bəy - Qeyd vardır, oxuyum. Oxuyur.

Rəis - Qeyd xüsusunda kim danışmaq istəyir? Danışan yoxsa qəbul edilir. Mən keçirəm o birisi qiraətə.

Əbdüləli bəy - Oxuyur.

Rəis - Əvvəlinci maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur, etiraz olmadığından qəbul edilir. Dalını oxuyunuz.

Əbdüləli bəy - Oxuyur.

Rəis - İkinci maddəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından qəbul edilir, qeydlə bərabər. Qanun layihəsini təmmilə səsə qoyuram. Etiraz yoxdur. Etiraz olmadığından qanun layihəsi təmmilə qəbul edilir. Keçirəm növbədəki məsələyə: Əsgərlikdən azad olunan şəxslərdən vergi alınmamaq maddəsinə. Qanun layihəsinin üçüncü qiraəti. Kvorum olmadığından 5 dəqiqə tənəffüs elan edirəm.

Tənəffüsdən sonra

Rəis - İclas davam edir. Söz xüsusi olaraq Səmədağa Ağamalı oğlundur.

Səmədağa - Bugünkü topraq məsələsi ki qoyulmuşdu, mən elə bilirəm ki, yoldaşlar tərəfindən düşünülmədi. Onlar öylə anladılar ki, guya mən topraq məsələsi əleyhinəyəm. Amma iş öylə deyildir. Mənim zənnimcə topraq məsələsinə vədə qoymağa səbəb bu idi ki, bir layihə komisyon tərəfindən hazırlanıb, biri də hökumət tərəfindən gələcək. Mən bunu təklif etdim ki, bir yerdə baxılsın. İndi məlum olur ki, bəlkə biz bu qanuna bir yerdə baxanda hökumət qanunu çox səs qazana və komisyon qanunu az. Onda guya yoldaşların istədiyi keçməyə. Mən buna və bunu düşünməyən yoldaşlara etiraz edirəm. Məsələyə gərək bir yerdə baxılsın ki, oradan mənfəət çıxsın, yoxsa hər bir işə bir şəxsi nəzər ilə baxsaq, onda hökumətin işi yeriməz. Biz gərək Azərbaycanın nəfini, bütün şəxsi mənfəətlərdən uca tutaq. (Alqış).

Rəis - Növbədəki məsələ hökumətin 40 milyon fondunun yetmiş milyona qədər artırılması məsələsidir. Məruzəçi Əbdüləli bəy.

Əbdüləli bəy - Yanvarın 25 və mayın 26 hökumətə 40 milyon verilmişdir. Haman pul indi sərf olunub qurtarıbdır. Hökumətin bir rospisi var idi. O, rospisi hazır olmadığından və bir para nazirlərə pul lazım olduğundan hökumət təzədən bu 40 milyonu 70 milyonadək artırmaq istəyir. Rospisi hazır olandan sonra, bu 70 milyon nəyəyə sərf olduğu məlum olacaq. Ancaq indilik 30 milyonun qəbulunu rica edir. Parlaman lazım bilsə ki, bu 40 milyon nəyəyə sərf edilmişdir, bu xərclərin böyüklərini göstərə bilər. Məsələn: yanvarın 25-də Qarabağ qubernatoruna 5 milyon verilmişdir. Bakı bələdiyyə idarəsinə bir milyon, hökumət rəisi ixtiyarına 50 min manat. Bu xərclər hökumət lazım bilən nazirlərin birinə 100 min, digərinə 50 min, xariciyyə nazirinə 500 min manat və 2 yüz min manat da ziraət nazirinə Kür nəhri yanlarını düzəltməyə. Böylə-böylə 40 milyon tamam olub, 30 milyon da istəyirlər. Qanun layihəsi türkcə olmadığından Rusca oxumağa məcburam. (Rusca oxuyur).

Rəis - Bu layihəyi-qanuniyyə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən yoxdurmu? Səsə qoyuram. Birinci maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından birinci maddə qəbul olunur.

Katib - İkinci maddəni oxuyur.

Rəis - İkinci maddəni səsə qoyuram. 2-ci maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından ikinci maddə qəbul edilir. Böyləliklə Parlaman hökumətə 30 milyon pul buraxılmasını qəbul edir. Keçirəm növbədəki məsələyə. Növbədəki məsələ əsgərlikdən azad olanlardan alınan hərbi naloğun ləğvi haqqındakı layihəyi-qanuniyyənin 3-cü qiraətidir. Oxuyunuz əvvəlinci maddəni.

Kiçikxanov - Oxuyur.

Rəis - Layihəyi-qanuniyyənin birinci maddəsi xüsusunda kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən yoxdur? Birinci maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur birinci maddəyə? Etiraz olmadığından birinci maddə qəbul olunur. 2-ci maddəni oxuyunuz.

Kiçikxanov - Oxuyur.

Rəis - 2-ci maddəni səsə qoyuram. 2-ci maddəyə etiraz yoxdur? Qəbul olunur. Layihəyi-qanuniyyəni təmmilə səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından layihəyi-qanuniyyə təmmilə qəbul olunur. Növbədəki məsələ Azərbaycandan xaricə çıxarılan spirtə içkilərdən (üzüm şərabi və pivə müstəsna) alınan gömrük vergisi miqdardları haqqındakı qanun layihəsidir. Məruzəçi Əmircanov Əbdüləli bəy.

Əmircanov - Bu barədə fevral ayında hökumət tərəfindən bir layihəyi-qanuniyyə təqdim edilmişdi. Maliyyə-büdcə komisyonu ona baxarkən bəzi nöqsanları görmüşdü. Ona görə komisyona layihəyi-maliyyə nazirinə geri göndərilib, nöqsanların təshihini istəmişdi. Nöqsandan birisi bu idi ki, Azərbaycandan çıxan malların vəzninə görə vergi alınır. Məsələn, xaricə gedən spirtədən boçka, ya butulka hesabla gömrük alınır. Maliyyə naziri layihəyi-qaytararaq bəyan etmişdi ki, spirtə içkilərdən vergi alınarkən yalnız vəzni nəzərə alınmaz. Onunla bərabər içkinin tək bərkliyi, boşluğu, yəni qradusu dəxi nəzərə alınmalıdır. Ona görə maliyyə-büdcə komisyona layihəyə yenidən baxaraq, onu bu surətlə qəbul etmişdir. Böylə ki, xaricə spirt çıxarıldıqda əvvəla neçə qradus olduğu barəsində əksiz idarəsindən şəhadətnamə təqdim edir. Bir də butulka ilə boçkaya təfavüt qoyulmuşdur. Çünki Azərbaycanda butulka, şüşə azdır və onların burada qalması lazım görülürmüş. Ona görə butulkaya bir, boçkaya da bir ayrı vergi təyin edilmişdir. Boçka dörd vedrə hesab edilir. Hər şüşə isə vedrənin on altıda biri hesab olunur. Qabaqda hər butulkaya iki manat gömrük alınır. Şimdi isə dörd manat təyin edilmişdir. Amma boçka hesabla hər vedrə 54 manatdır. Bu surətlə boçka hesabı 54, şüşə hesabı 64 manat alınır. Yəni 10

manat təfəvüt edir ki, bu da butulka pulu hesab edilir. Maliyyə-büdcə komisyonu layihəni bu qərarla qəbul və təsdiqini Parlamana təklif edir. Layihəyi-qanuniyyə böylədir:

Kiçikxanov -(Türkcəsini oxuyur).

Əmircanov - (Ruscasını oxuyur).

Rəis - Layihəyi-qanuniyyənin əsasları xüsusunda kim danışmaq istər? Danışmaq istəyən yoxdur? Layihəyi-qanuniyyənin ikinci qiraətinə keçirəm. 2-ci qiraəti səsə qoyuram. Layihəyi-qanuniyyənin 2-ci qiraətinin müzakirəsinə etiraz yoxdur? Layihəyi-qanuniyyənin 2-ci qiraəti qəbul olunur. (Katibə). Oxuyun əvvəlinci maddəsini.

Katib - Layihənin birinci maddəsini oxuyur.

Rəis - Oxunan maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Yoxdur. Əvvəlinci maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Əvvəlinci maddə qəbul olunur. (Katibə). İkinci maddəni oxuyun. Katib - Layihənin ikinci maddəsini oxuyur. Rəis - İkinci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən olmadığından səsə qoyuram. İkinci maddəyə etiraz yoxdur? İkinci maddə qəbul edilir. Layihəyi-qanuniyyənin 3-cü qiraəti qalır gələn iclasa. Növbədəki məsələ balıq və balıq məhsulu ixrasi vergisinin təbdili haqqında. Məruzəçi Əbdüləli bəy Əmircanov.

Əbdüləli bəy Əmircanov - Maliyyə naziri bu barədə Parlamana bir layihəyi-qanuniyyə göndərmişdi. Maliyyə-büdcə komisyonu bu layihəyə baxaraq məlum oldu ki, buradan xaricə aparılan balıqlardan və balıq kürüsünün heç birinə təfəvüt qoymayı. Öylə kürü var ki, putu 2 min manat, böyləsi də var ki 20 min manata gedir. Bunlar gərək xaricə getsin. Lakin o qədər gömrük qoyulub ki, aparmaq olmayır. Maliyyə-büdcə komisyonu bu layihəni maliyyə-nazirinə qaytarmışdır. Maliyyə naziri layihənin lazım olan yerlərini dəyişib Parlamana göndərmişdir. Maliyyə-büdcə komisyonu layihənin ikinci surətini qəbul edibdir. Necəki indi ərz elədim, qırmızı balıq, aq balıq kürüsü 3 min manata olarkən xırda balıqlar: sazan və onların kürüsü 25-30 manata olarkən vergiləri bir yazıblar. Maliyyə-büdcə komisyonu qərar vermiş ki, balığın qiymətinə görə gömrük vergisi olsun. Maliyyə naziri bu qaidə ilə vergi təyin edilməsini və qərar qoymuş ki, qırmızı balıq çıxanda əvvəlki putuna 40 manat yazılmışdı, indi putuna yüz manat yazılıb, maliyyə-büdcə komisyonu da putu yüzlikdə qəbul edib, xırda balıq ki, qiyməti 20 manat arasındadır, gömrük 5 manat yazılıb, əvvəl 30 manat idi. Bu beş manatı da maliyyə-büdcə komisyonu qəbul etmişdir. Sonra, balıqlardan yapışqan əmələ gəlir ki, bunların putu 500-dən 800 qədərdir. Əvvəl putuna 20 manat vergi yazılmışdı. İndi isə xaricə çıxarılanda 50 manat edilmişdir. Bunu da maliyyə və büdcə komisyonu qəbul etmişdir. Əvvəla balıqlar ki, Azərbaycanda az işlənir, ağ, xırda balıq, onlar duzlu və duzsuz olurlar. Onları buradan çıxarılanda puta 5 manat gömrük alınır. Maliyyə-büdcə komisyonu bunu da qəbul edibdir. Xülasə belə. Qanun layihəsi belədir: (oxuyur). Əgər balıqlar put hesab ilə yeşik və boçka daxilində olmayaraq məmaliki-xariciyyəyə çıxarılsa, put başında yüzə 25 prosent, əgər yeşik içərisində olursa, yüzə əlli prosent alınır. (Ruscasını oxuyur).

Rəis - Layihəyi-qanuniyyə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Malxazov Arşak.

Malxazov - Rusca danışır.

Rəis - Daha kim danışmaq istərdi? Ağa Aşurov.

Ağa Aşurov - Cənab Malxazovun buyurduğu mənim əqidəmcə düzdür. Mən, sizi bir az köhnə zamanla əlaqədar etmək istəyirəm. Məlumunuzdur ki, hökumətin Tiflisdən başqa heç bir yerdən mədaxili yox idi. Tiflislə olan əlaqə kağız pulla olduğundan Azərbaycan daxilindəki malların çıxarılmasını istəmirdi. Şimdi isə az-çox xarici millətlər ilə müamiliyə ticariyyə başlamışdır. Biz gərək mübadilə üsulu ilə məmləkətimizdən bizə fəzləsi lazım olmayan hazır spirtə kimi şeyləri ixrac və ehtiyacımız üçün gərək olan şeyləri də xaricdən məmləkətimizə cəlb edə bilərik. Mübadilə və sərbəst ticarətin mənfəətini məclis nəzərə alıb, layihəyi-qanuniyyəni bu surətlə gözdən keçirməsini təklif edirəm.

Rəis - Daha danışmaq istəyən varmı? Sultan Məsid Qənizadə.

Qənizadə -Bu layihə var, iki hissəyə bölünür: biri balıq, biri kürüdür. Mənim əqidəmcə balıq bizim üçün azuqədir ki, ov balığı ot və çörək kimi bir şeydir. Onu azaltmaq bizim üçün sərf eyləməz. Aşkar şeydir ki, balıq gərək çıxmasın. O ki qaldı kürü məsələsinə o bir delikatesdir ki, onsuzda biz keçinə bilərik və bir də o balığın girvənkəsi burada 40 manatdır, onu biz qeyri yerlərə göndərsək onun əvəzində bizə qızıl gəlir və onu biz saxlaya bilmirik, gərək göndərək. Balıqdan gərək hər halda çox gömrük ala. O ki qaldı kürü məsələsinə mənim əqidəmcə onun buradan çıxarılmasına hökumət gərək bir şey də versin. Məsələn, rus öz qəndini burada 15 qəpiyə satanda, İranda 8 qəpiyə verirdi; bu ondan ötrə idi ki, onun malı İrana gedib, oradan ona qızıl və gümüş gəlsin və burada finansovaya politika deyirlər. Mənim əqidəmcə balıq ilə kürünü ayırmalı və kürüyə gömrük qoymaq lazım deyil.

Rəis - Daha kim danışmaq istərdi. Malxazov.

Malxazov - Rusca.

Rəis - Söz Məmməd Əmin Rəsulzadəninindir.

Məmməd Əmin Rəsulzadə -Burada iqtisadi ekonomiyasından, qanunlardan edilən bəhs ilk dəfə doğru görünür. Fəqət iş dərinədən baxanda bu doğru deyildir. Hər işi məkan və zaman kimi təsəvvür etmək doğru deyildir. Doğrudur, burada əhali nöqtəyi-nəzəri bərsində çox sözlər deyildi, vəli bu alt üstülük vaxtında çox vaxtlar, çox yerdə əhali nöqtəyi-nəzəri qələbə çalmışdır. Əhali nöqtəyi-nəzərinə hər şeyi kənara çıxarıb və

kənardan qızıl gətirmək lazımdır. Deyirlər, amma müharibə zamanında bu işlər hamısı alt-üst olur. Əhalinin nöqteyi-nəzərini əsas tutmaq mümkün olan şeylərdən deyildir. Deyirlər ki, göndərilən malların əvəzinə qızıl gələcəkdirmi? Mən o cənablardan soruram ki, qızıl nerdən gəlib və kim gətirəcəkdir. Burada Malxazyan cənabları Kazımzadədən şikayət edib deyir ki, Kazımzadə silyotkanı 100 manata alıb. Hər gah bizdən silyotkanı xaricə çıxartmaq ilə vətənimizə qızıl gəlib isə, onda Kazımzadə cənabları silyotkanı yeməyib vətən üçün qızıl istər. Bu doğru deyildir. Hərgah mal çıxarmaq və qızıl gətirmək məntiqi doğru olsa idi, biz buğdanın kənara çıxarılmasına mümaniət etməz idik. Adi zamanda, hərgah malların çıxarılması caiz görülürsə bu kimi zamanda məmləkətin ona əsişəddi ehtiyacı var, çıxarılamaz. Hər halda biz komisiyanın rəyinə şərik olubda çıxarılan mallara ağır gömrük qoyulmasının tərəfdarıyıq.

Rəis - Daha kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxca, səsə qoyuram. Səsdən əvvəl söz məruzəçinindir.

Əbdüləli bəy (məruzəçi) - Bizim Azərbaycanımız o qədər balıq verir ki, onu Rusiyadan başqa, Avropa və Amerikaya da aparırdılar, yenə də qurtarmırdı. Bir Banka ilə Samur çayı arasında tutulan balıq bunu sübut edir. Məsələn 1916-cı ildə tutulub 1,950,000 put, 1917 ildə 2 milyon beş yüz min put xırda balıqlar tutulmuşdur. Bunların hamısı Rusiyaya gedib. Bankədən aşağı hər çəndi burada hesabi yoxdur əlbətki, ondan da çox miqdarda balıq tutulur. Kutayis və Gürcüstanın dolanacağı bütün-bütünə bu balıqdandır. Kürdən çıxan naqqa və cəm balıqlar var ki, müsəlmanlar yeməyirlər, onlar gərək xaricə çıxsın. İrəlidə naqqanın putu 1 manat yarım idisə, indi 150 manata gedir. Ondən da 3-5 manat vergi alınır. Bizə lazım şahimahi və qızıl balıqdır, onun çıxmaması lazımdır. Ona görə bunların hər putuna 550 və 600 manat alınacaq. Balıq indi isə 4500 manatdır. Putuna 100 manat çoxmu olur. Bu qanun layihəsini əcələ surətdə keçirmək lazımdır ki, buna görə də balıq tutulub qalmışdır.

Rəis - Müzakirə bitdiyindən layihəyi-qanuniyyənin ikinci qiraətini səsə qoyuram. Kim ikinci qiraətin lehəndir? Kim səs verməyir? 51 adamdan ancaq 37 nəfər iştirak edir. Təzədən səsə qoyuram. Kim ləhinədir? Kim əleyhinədir? Səs verməyənlər? Lehinə 38, əleyhinə 8, səs verməyən 5. Əksəriyyət rəy ilə ikinci qiraət qəbul olunur. Birinci maddəni oxuyunuz.

Kiçikxanov - Oxuyur.

Rəis - Birinci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? İstəyən yoxdur, birinci maddəyə etiraz yoxdur. Etiraz olmadığından qəbul olunur. İkincini oxuyunuz.

Kiçikxanov - Oxuyur.

Əmircanov - Rusca oxuyur.

Rəis - Əbdüləli bəy, birinci maddə qəbul edilmişdir. Siz nə oxuyursunuz? Onu oxumağa ehtiyac yoxdur.

Əbdüləli bəy - Mən birinci maddənin ruscasını... (2-ci maddənin ruscasını oxuyur).

Rəis - 2-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdursa, səsə qoyuram. 2-ci maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından qəbul edilir. 3-cü maddəni oxuyunuz.

(Kiçikxanov üçüncü maddəni oxuyur, Əbdüləli bəy ruscaya tərcümə edir).

Rəis - 3-cü maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən olmadığından səsə qoyuram. Etiraz yoxdur, üçüncü maddəyə? Etiraz olmadığından 3-cü maddə keçir. Layihəyi-qanuniyyənin 3-cü qiraəti buraxılır gələcək iclasa. Müsəidə veriniz növbədə qalan üç qanun layihəsini buraxıb iclası bununla qurtaraq. Keçirik "İttihad" fraksiyasının istizahına.

Səslər: - Təklif var məclis qapansın.

Rəis - Keçirəm "İttihad" fraksiyonunun istizahına.

(Əhməd Pepinov türkcə oxuyur).

Rəis - İstizahı eşitdiniz. Lakin şikayət dürüst olmadığı üçün müəllif də yazıb ki, Parlaman təcili surətdə qəbul eyləsin. Nakaz üzrə sual ya istizah əqlən 5 nəfər üzv tərəfindən imza edilməlidir. Ancaq bu istizah "İttihad" fraksiyası sədri Qara bəy tərəfindən imza edilmişdir. Ona görə mən məcburam Parlaman bunu qəbul edir, ya etmir, əvvəlcə bunu səsə qoyum. Səsə qoyuram. Parlaman...

Malxazov (yerindən) - По поводу голосования.

Rəis - Qoymaq üstə danışmaq istəyirsiniz? Buyurunuz. Söz Parlaman üzvü Malxazyanındır.

Malxazov - Rusca.

Rəis - Bu xüsusda danışmaq istəyən yoxdur ki? Bununla divanirəyasət tərəfindən istizah sahiblərinə iadə olunacaq ki, tainki nakaz üzrə pişinihad olunsun. Bununla iclas qapanır.

Məmməd Əmin (Yerindən) - İstizah vermək qaydasını bilməyənlər, məmləkəti nasıl idarə edəcəklər!!!

İclas saat 3-30 dəqiqədə qapanır.

Arxiv, f.895, siy. 1, iş 153, vər 22-30.

Səksən birinci iclas

9 oktyabr 1919-cu il

Rəis - Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy Hacinski.

İclas açılır saat 11 -50 dəqiqədə.

Rəis - İclas açılır.

Katib Mehdi bəy - müzakireyi-yomiyyəni oxuyur.

1-Etimadnamə komisiyonunun məruzəçi; 2-Üsyançılar və hökumət əsaslarına sui-qəsd edənlərin haqqında layihəyi-qanuniyyə; 3-Azərbaycandan xaricə çıxarılan spirtə içkilərindən (üzüm şərabı və pivə istisnadır) alınan gömrük vergi miqdarları haqqında. Məruzəçi - Əmircanov; 4-Balıq məhsulu ixracı vergisinin təbdili haqqında. Üçüncü qiraət. Məruzəçi - Əmircanov; 5-Pivə bişirilməsindən alınan aksız vergisi miqdarlarının və pivə spirtosunun artırılması haqqında üçüncü qiraət. Məruzəçi - Əmircanov; 6-hüquq məhkəmə nizamnaməsi 1442-ci fəslinin məhkəməyi-sülhiyyə təhtindəki iqameyi-dəvaları fiyətinin nəhayət dərəcədə təbdili-artırılması haqqında. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 7-Məhkəmə işlərinin ovraq, dəftərxana və əxbar vəraqəsi vergisilə qiymətinə aid olmayan iqameyi-dəva xərclərinin artırılması haqqında. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 8-Sabiq Zaqafqaziya komissariatının və xalq komissarları Şurasının vaxtsiz vergiçiləri (ödənişlər) haqqında olan tədbirlərin ləğvi haqqında. Məruzəçi -Rüstəmbəyov; 9-Tamqa rüsumatı qanununun bəzi maddələrinin təbdili haqqında və rüsum miqdarlarının təzyidi haqqında. Məruzəçi - Rüstəmbəyov. 10-Nəşri elan haqqında. Məruzəçi-Rüstəmbəyov; 11-Fabrika inspeksiyasına dair qəvaidin təbdili haqqında. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 12-Maliyyə şurası haqqında. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 13-Maliyyə nəzarəti idarəsi haqqında qeyri hissə şayəə vergisinin (He окладной сбор) və inhisar şöbəsinin təsisi haqqında. Məruzəçi - Əmircanov; 14-Vergi müdiriyyətləri hissələrində qarışıq tutulması üçün sənədə əlavə olaraq 7200 rüblə təxsis edilməsi haqqında. Məruzəçi - Əmircanov; 15-Azərbaycan ümumi-xeyriyyə nəzarətinin ştatı siyahısı və maaşlarının artırılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Mustafa Vəkilov; 16-Həmin sənə üçün ümumi-xeyriyyə nazir vəkilinin maaşı və onun idarə məsarifatı üçün məzkur pazirə 177000 rüblə kreditin açılması haqqında. Məruzəçi - Ağabəyov; 17-Dövlət əmanət sandıqları haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Muxtar Əfəndizadə; 1-Varid olmuş kağızlardan Bakıda güşad ediləcək feldşer məktəbi haqqında qanun layihəsi; 2-Bakı gömrükxanası sər müfəttişinin maaşının təzyidi haqqında.

Rəis - Varid olmuş kağızlardan birincisi layihəyi-qanuniyyə şöbəsinə, ikincisi maliyyə və büdcə şöbəsinə göndərilibdir və yenə mandat komisiyasından gəlmiş məlumat var ki, Zəngəzur uyezdindən seçilən Cəmil bəy Sultanovla Mirzəsadiq Axundzadənin kağızları mandat komissiyasına daxil olduğunu məzkur komisiya rəisi xəbər verir. Sonra Parlaman üzvlərindən Parunyan və Abbas bəy Əlibəyadə bila məzəirət on beş gün məclisə gəlmədiklərindən Parlaman daxili nizamnaməsi mövcubincə üzvlükdən kənar edilirilər. Maliyyə naziri Əlibəy məclisdən rica edir ki, dövlət əmanət sandıqları (axırıncı layihəyi-qanuniyyə) birinci olaraq baxılsın, çünki məsələ mühüm olmaqla bərabər hökumət gündə əlli min manata qədər xərc edir. Buna etiraz yoxsa əvvəlcə baxılsın.

Səslər - Etiraz yoxdur.

Rəis - Muxtar Əfəndizadə.

Muxtar Əfəndizadə - Əsasdan biri dövlət xəzinələrinin yanında ayrıca bir əmanət sandığı açıldığı məlumunuzdur. Fəqət son hadisələr dolayısı ilə bizdə bu şimdüyə qədər açılmamışdır. Maliyyə nəzarəti məsələnin əhəmiyyətinə görə xəzinənin yanında bir əmanət sandığı açmağa qərar vermişdir. Biz Rusiya zamanındakı əmanət sandıqları şəklini pək az təbdil ilə qəbul edirik. Çünkü, cəmaətimiz məzkur sandıqlara alışıq olduğu kimi, adətimizə də müxalif deyildir. Məzkur layihəyi-qanuniyyəyə əvvələn maliyyə və büdcə komisiyonunda baxılmışdır. Bu gün isə məzkur qanun maliyyə və büdcə komisiyonundan məclisə bərayi-müzakirə təqdim olunmuşdur.

Rəis - Layihəyi-qanuniyyənin əsası xüsusunda kim danışmaq istər? Danışmaq istəyən yoxdur? Layihəyi-qanuniyyənin 2-ci qiraətinə keçilməsini səsə qoyuram. 2-ci qiraətinə keçilməyə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından layihəyi-qanuniyyənin 2-ci qiraətinə keçilməsi qəbul edilir. Oxuyunuz.

Muxtar Əfəndizadə - Mən Parlaman üzvlərinə bir şeyi ərz etmək istəyirəm ki, bu qanun ümumiyyətlə məlum və qəbul edilmiş olduğundan, heç oxunmamış qəbul edilsin. Çünkü, Nizamnamə çox uzundur, çox vaxt aparır.

Rəis - Oxuyunuz (Səslər: Gərək oxunsun).

Rəis - Layihəni oxuyunuz.

Muxtar Əfəndizadə - Birinci maddəni oxuyur.

Rəis - Çünkü layihəyi-qanuniyyənin birinci maddəsilə nizamnamə təsdiq olunur. Ona görə müsaidə veriniz nizamnamə oxunsun. Oxuyunuz.

Muxtar Əfəndizadə - Nizamnamənin birinci maddəsini türkçə oxuyur.

Mehdi bəy - Eyni fəslin ruscasını oxuyur.

Rəis - Birinci fəsil xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdurca, səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından nizamnamənin 1-ci fəslə qəbul olunur. 2-ci fəslə oxuyunuz.

Muxtar Əfəndizadə - 2-ci fəslin türkçəsini oxuyur.

Mehdi bəy - hamam 2-ci fəslə rusçaya tərcümə edir.

Rəis - 2-ci fəslə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdur? Səsə qoyuram. 2-ci fəslə kim qəbul etməz? 2-ci fəslə etiraz olmadığından nizamnamənin 2-ci fəslə qəbul edilir.

Rəis - Məruzəçi əfəndi 49-cu maddəni bir daha oxuyunuz. Muxtar Əfəndizadə - 49-cu maddəni təkrar oxuyur. Rəis - Mehdi bəy, rusçə oxuyunuz.

Mehdi bəy - (Rusçə oxuyur).

Rəis - Üçüncü fəsil xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdursa, səsə qoyuram. Etiraz yoxdur. Etiraz olmadığından qanun layihəsinin üçüncü fəslə qəbul edilir. 4-cünü oxuyunuz.

Muxtar Əfəndizadə - (Dördüncünü oxuyur).

Mehdi bəy - (Rusçə oxuyur).

Rəis - Dördüncü fəslə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından 4-cü fəsil qəbul edilir. Ştatları oxuyunuz.

Muxtar Əfəndizadə - (Ştatlar cədvəlini oxuyur).

Burada komisyə cədvəlləri bir qədər dəyişib. Məsələn, müdirə təyin edib ayda 5 min rüblə.

Rəis - Qulluqçu uşaqlar üçün də burada cədvəl var, onu da oxuyunuz. Muxtar Əfəndizadə - Oxuyur.

Rəis - Məmurun cədvəli xüsusunda kim danışmaq istəz? İstəyən yoxdur ki? Etiraz yoxdur. Bu cədvəllərə etiraz olmadığından məmurun cədvəli qəbul olunur. Smetanı oxuyunuz, Muxtar əfəndi!

Muxtar Əfəndizadə - Əmanət sandıqları haqqındaki qanun layihəsinin smetasını oxuyur.

Rəis - Smetə barəsində kim danışmaq istərdi? İstəyən yoxdur, onda səsə qoyuram. Etiraz yoxdur smetanın qəbul olunmasına? Smetalar, komisyən təshihlə qəbul edilir. (Katibə) Layihəyi-qanuniyyənin təzədən birinci maddəsini oxuyun.

Katib - Layihəyi-qanuniyyənin birinci maddəsini oxuyur.

Rəis - Bu əvvəlinci maddəyə böylə təshih var. Əmanət sandığı əvəzinə təsrif sandığı deyilsin, əvvəlincini oxuyun.

Mehdi bəy - Rusçə oxuyur.

Rəis - Əvvəlinci maddəyə etiraz yoxdur? Əvvəlinci maddə qəbul edilir. 2-ci maddəni oxuyun.

Muxtar Əfəndizadə - 2-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 2-ci maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz yoxdur. 2-ci maddə qəbul edilir. 3-cü maddəni oxuyun.

Muxtar Əfəndizadə - Layihənin 3-cü maddəsini oxuyur.

Rəis - Üçüncü maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz yoxdur. 3-cü maddə qəbul edilir. 4-cü maddəni oxuyun.

Muxtar Əfəndizadə - 4-cü maddəni oxuyur.

Rəis - 4-cü maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından layihəyi-qanuniyyənin 4-cü maddəsi də qəbul edilir. Layihəyi-qanuniyyənin 3-cü qiraəti qalır gələn səfərə. Növbədəki 3-cü layihəyi-qanuniyyədir. Azərbaycanndan xaricə çıxarılan spirtə içkilərindən, üzüm şərabi və pivə müstəsna olaraq, alınan gömrük vergisi miqdarı haqqında 3-cü qiraəti katib Mehdi bəy oxuyur.

Mehdi bəy - Layihəyi-qanuniyyəni oxuyur.

Rəis - Əvvəlinci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxmu? Səsə qoyuram, etiraz yoxmu? Birinci maddə əksəriyyət rəylə qəbul edilir. İkinci maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - İkinci maddəni oxuyur.

Rəis - 2-ci maddəyə etiraz yoxmu? 2-ci maddə qəbul edilir. Layihəyi-qanuniyyəni təmmamən səsə qoyuram. Etiraz yoxmu? Etiraz olmadığından layihəyi-qanuniyyə müttəhidül rəy qəbul edilir. Növbədəki məsələ - balıq və balıq məhsulu ixracı vergisinin təbdili haqqındaki qanun layihəsinin üçüncü qiraəti. Oxuyunuz Mehdi bəy.

Katib Mehdi bəy - Üçüncü qiraətə keçir, 1-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 1-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxmu? Səsə qoyuram. Etiraz yoxmu? Etiraz olmadığından 1-ci maddə qəbul edilir. İkinci maddəni oxuyunuz.

Katib - İkinci maddəni oxuyur.

Rəis - İkinci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi səsə qoyuram, etiraz yoxmu? 2-ci maddə qəbul edilir. 3-cü maddəni oxuyunuz.

Katib - 3-cü maddəni oxuyur.

Rəis - Üçüncü maddəyə etiraz olmadığından qəbul edilir Layihəyi-qanuniyyəni təmmamən səsə qoyuram. Etiraz olmadığından qəbul edilir.

Növbədəki məsələ hökumət əleyhinə və hökumət əsaslarına sui-qəsd edənlər və üsyançıların məsuliyyəti haqqında qanun layihəsidir. Növbədəki məsələyə keçmədən əvvəl beş dəqiqə tənəffüs elan edirəm.

İclas təzələnib saat 2 tamamda.

Rəis - Sultan Məcid Qənizadə. Katib - Əhməd Cövdət.

Əhməd Cövdət - Bizim nakazımızda hökumət təşkili barəsində heç bir maddə yoxdur ki, məsələn hökumət kimdən, nasıl, nə cür təşkil olunacaqdır. Bu barədə heç bir şey yoxdur. Çünkü nakaz Rus qosudaretvenni dumasının nakazından götürülüb. Orada hökumət təşkili barəsində heç bir söz ola bilməzdi. Şimdi, növbədən xaric söz almaq qanunundan bila istifadə söz alıb hökumət təşkili barəsində söz danışmaq istəyirəm. Məlumunuzdur ki, üç həftəyə qədər bundan əvvəl hökumətimiz istefa vermişdir. O vaxtdan bəri Parlaman və cəmaət gözləyir ki, hökumət nə vaxt, nə cür, kimlərdən təşkil olunacaqdır. Keçən dəfə burada hökumət istefa verəndə, bir söz danışılmadı. Fəqət istefa qəbul olundu və divani-rəyasət dedi ki, yeni hökumət təşkili barəsində özü təşəbbüs edəcəkdir. Fəqət bu vaxtadək bizim sədrimiz Parlmana xəbər vermədi ki, yeni kabinə təşkilini kimə mühəvvəl edib və nəticəsi nə olmuşdur. İndi hökumət içərisində olan adamlar dəxi işi görə bilmirlər, çünkü müvəqqətidirlər və gözləyirlər ki, yeni nazir gələcəkdir. Lakin hökumətin barəsində də bizə heç bir şey məlum deyil. Üç həftədir ki, hökumətimiz istefa vermişdir. Biz hələ o barədə bir məlumat bilmirik. Ancaq qəzetlərdən məlum olur ki, yeni kabinə təşkili Nəsim bəyə həvalə edilmişdir. O da əvvəl razı olmamış, sonra olmuşdur. Necə ki, bu iş Tiflisdə də danışılır, amma Parlaman içərisində heç bir şey yoxdur. Mən indi söyləmək istəyirəm ki, Parlaman komissiyaları arasında bu xüsusda müəyyən bir etilaf əmələ gəldi. Məlum oldu ki, (platforma) barəsində sosialistlərin müəyyən bir nəzəri var, ümumi sair firqələr isə bir fikirdədirlər. Bu surətlə hökumətin xətti-hərəkəti ən böyük bir məsələdə etilaf hasil oldu. Odur ki, biz tezlik ilə hökumətin təşkilini gözləyirdik və gərəkdə tez təşkil oluna idi. Fəqət nə üçün bu vaxta qədər bir şey çıxmıyır? Biz etilaf xaricində olduğumuz üçün icra edilən müzakirədən xəbərimiz yoxdur. Məəttəssüf məlum deyil ki, hökumət təşkili məsələsində firqələrin bir-birilə uyuşa bilmədiklərinin səbəbi nədir? Rəisimi tapmayırlar?

Portfelimi öz aralarında bölə bilmirlər. Eşitmişik ki, böhran uzandığından Nəsim bəy kabinə təşkilindən imtina etmişdir. Bəs indi bu vəzifə kimə həvalə olunmuşdur? Parlaman rəisi bu xüsusda bizə məlumat verməlidir. Doğrudur, biz müzakirə və etilaf xaricindəyik və hökumət təşkilində iştirak etməyəcəyik, amma bununla bərabər Parlamanı bulduğumuz üçün, dövlətin müqəddəratından və hökumətin fəaliyyətindən biz də məsuluq. Binaən-ileyh hökumət təşkili haqqında nə olur? Nə edilir, bunları bilmək istərik. Lakin bu vaxtadək Parlaman rəisi bizə məlumat vermədiyindən? Heç bir şeydən xəbərdar deyilik.

Rəis - Növbədəki məsələ üsyan və hökumət əsasları əleyhinə sui-qəsd edənlərin məsuliyyəti haqqındakı qanun layihəsidir. Məruzəçi Şəfi bəy Rüstəmbəyov.

Şəfi bəy - Bu layihə Parlamanın keçən iclasında məsaili-yomiyyəyə daxil edilmişdir. Fəqət bəzi fraksiyalar aşına olmadığından növbədən götürülmüşdür. Bu qanun bir neçə maddədən ibarətdir ki, onları qismən ləğv və qismən də təhdil və təshih etmək lazımdır. Çünkü bu xüsusda Rusiya hökuməti tərəfindən verilmiş qanunların bəzi maddələri köhnə üsuli-idarə vaxtı yazıldığına görə bizə lazım olmaz: binaən-ileyh onları təmənilə ləğv etmək, ya dəyişmək lazımdır. Məsələn: 5,18,43,121,129, 134 və qeyri kimi maddələr, xüsusən 63, 122-ci və sairələri monarxizmə aid olduqlarından cümhuriyyətdə qəbul edilməzlər. Bunların bəziləri təmənilə ləğv edilməlidir, bəziləri isə, məcələn, çar ailəsinə və sairələrinə sui-qəsd haqqında olan maddələr şimdiki Parlaman rəisi, heyəti vükəla əzası haqqında tətbiq edilə bilər. Sonra bir qismi maddələr var ki, mitinqlər və danışıqlar barəsindədir. Bunlar yəqin ki, köhnə hökumət dövründə cəzayə möcüb idilər. Amma şimdiki təzə cümhuriyyət üsullə dəyişmək lazım gəlir. Ümumiyyətlə cümhuriyyətimizdə cəzalar yüngülləşdirilir. Məsələn, qabaqda edam cəzası olan maddələr şimdiki ləğv kürək cəzasına mübəddəl edilir. Bu maddələri Parlaman komissiyası layihəyi-qanuniyyədə olduğu kimi qəbul etmişdir. Bir də 129-cu maddə var ki, hökumət və üsuli idarə haqqında danışanların cəzası haqqında. Ədliyyə nəzarəti bu maddənin ləğvini tələb edir. Fəqət komissiya qalması tərəfdarıdır. Nəhayət 134-cü maddə kəndi düşünmək və yazmaq əleyhinədir. Fəqət burada düşündüyünü və yazıldığına nəşr etmək məsələsi var. Vaxta ki, bir adam bir şeyi düşünür, yazır, fəqət cəmaət arasında nəşr etməyir, o halda komissiyaya burası cinayət deyil, hürriyyəti-əfkara aiddir. Bu qanun layihəsinin böyük əhəmiyyəti var. Çünkü hansı üsuli-idarə olursa-olsun siyasi cinayət var! Və cinayət müqabilində cəza olmalıdır. Fəqət söz burasındadır ki, cəza inzibati təriqlə deyil, qanun surətində, ədliyyə təriqlə təyin etmək vətəndaşlar üçün böyük yüngüllük təşkil və ədalətli divan təmin edər. Binaən-ileyh ədliyyə naziri bu qanunun tezliklə qəbulunu rica edir.

Rəis - Bu qanun layihəsi barəsində kim danışmaq istərdi? Səmədağa Ağamalioğlu.

Səmədağa - Bu qanunda, necəki rus zakonından götürülüb, bir şey var. Əgər, oxunanda fikir versə idiniz, görürük ki, bu qanunla istəyirlər ki, o, azacıq hürriyyət ki, almış, onun səbəbinə evlərimizdə də olsa az arada danışıq, onu da əlimizdən alıb, dibindən götürmək istəyirlər. Görünür ki, Azərbaycan bu az hürriyyətdən də yorulub. O gündən ki, Parlaman dəvət olunub və bu azadlıq az-az əlimizdən almağa başlayıblar. Bu gündə ki "mıs, mıs" deyir idilər, bu gündə Mustafa deyirlər. Mən qanun oxunanda fikir verdim, orada deyirlər ki, əgər bir şəxs, cəmaətin bir qisminin üstünə dikəldi, ona cəza verilməlidir. Deməli ki, mən evdə topraq qanunu yazıram və o qanunla da bəy və kəndli arasında topraq üstə bir danışıq əmələ gələcəkdir. Gərək mənə tutub cəzalandırasınız. Bir də deyilir, əgər hökuməti yıxmaq istəsələr, onları gərək tutub katorqaya göndərmək, əgər iş hökumət əleyhinə danışmaqda isə; onda siz bizim Qazaxda olan danışıqımızı görəsə idiniz, xəyal edərdiniz ki, bu saat bunt olacaq. Amma əlhəmdülillah yaxamız salamatca qurtardı. Bu, bir qanundur ki, əgər polis əlinə düşərsə onlara daha da

doxod yolu açılır. Bu saat bizdə naməlum şeylər o qədərdir ki, çox adam ondan dövlətlənir. Bununlada bir doxod yolu açmış olur. Rusda bir qanun var ki, "За нарушение общественной тишины" deyirlər. Bu qanun altına kimi istəsələr salırlar. Məsələn: Qazaxda bir nəfərin cibindən bir qırıq kağız çıxmaq üçün həbsə salmışlar. O şəxs də Salahlıdandır. Mən soruşanda ki, o şəxsin günahı nədir? Dedilər ki: "За нарушение общественной тишины". Mən indi də xəyal edirəm ki, Salahlı kimi yerdə görəsən bu şəxs nə iş görüb ki, bu cəfaya düçar olubdur. Mənim zənnimcə bu qanunun bir neçə maddələrinə açıq məna verməyiblər. Bu qanun məsuliyyətli olduğuna görə mən təklif edirəm ki, ministrə qayıtsın və o maddələri açıq, aydın yazsınlar ki, onunla hökumət kimi istəsə qalaya salmasın. Əgər bunu qəbul etməcək, hüriyyətimizə artıq ziyan dəgər.

Rəis - Təklifiniz yoxdur? Söz Rza bəy Ağabəyovundur.

Rza bəy Ağabəyov - Əfəndilər! Bu qanunu yazan Səməd ağanın öz firqə yoldaşdır. Və Səmədağa gərək ona inana idi. Bir də ərz etməliyəm ki, bu hüriyyətdə bir az fikir dəyişib. Bəziləri böylə düşünürlər ki, hüriyyətli hökumətlərdə gərək qanun olmaya, və ya gərək yüngül qanun ola. Amma belə deyil. Bir yerdə ki qanun olmaz, orada anarxiya olar və hüriyyət də əldən gedər. Səmədağa bir para məntiqi olmayan mətləblərdən danışdığından görünür ki qanunu yaxşı anlamamış, çünki deyir: bir şəxsi, bir qism əhalinin digər bir qisminin üstünə qalxızsa hökumət onu tutacaqdır. Əgər, siz, yerləri bəylərdən alıb da, kəndlilərə vermək istəsəniz, bir mitinqdə kəndlilərə desəniz ki, gedərək bəyləri tutun, vurun, öldürün və yerlərini alın, onu da, əlbəttə hökumət sizi tutar da və cəzalandırır da. Siyezd isə mitinq deyil şərin qarşısını kimsə alanmaz. Çünki siyezdin heç bir şeyə zərəri yoxdur, bunun hər halda hökumətə və ümumiyyə xeyri var. Orada iştirak edənlərin heç birinə cəza olmaz. Mənə belə gəlir ki, bu qorxular artıqdır.

Rəis - Söz Əhməd Cövdətidir.

Əhməd Cövdət - Bu məsələnin mahiyyəti üzərində danışmaq fikrində deyilim, ancaq Ağabəyov cənablarının sözləri üzərinə bir neçə söz söyləmək istəyirəm. Siyezdin ümumiyyətlə zərəri olmadığı məlumdur. Fəqət nəzarət ona başqa dürlü baxmışdı. Onu dövlət və cəməət üçün müzür sanmış, o barədə bir çox danışqdan sonra, axırda Qazax siyezdini açmaq mümkün oldu. Parlamana bir çox qanunlar gəlir, biz də onları keçiririk. Bunlar cürbəcürdülər. Bəzi zərərli olur. Məlumdur ki, biz əsli Rusiyadan qalmış qanunları işlədirik. Onlardan bir çoxu bizim üçün yaramadığından, artıq bunlardan hökumət və dövlət üçün hanki qanunların dəyişməsi və atılması lazımdır, böylə olan surətdə bu gün bu qanunun düzəlmək üçün geri göndərilməsinin heç bir əhəmiyyəti yoxdur. O qanun da vardır ki, kim padşah və xanədanına qəsd edə, ona cəza verilməlidir. Bu maddənin bizim üçün heç bir əhəmiyyəti yoxdur. Bizə lazım olan deyil. Bu maddə cümhuriyyət rəisi və vəzirlərə sui-qəsd edənlər barəsində tətbiq etmək istəsələr, bəlkə praktikada büsbütün buna da ehtiyac görülmədiyindən lazım gəlməz. Bizim başqa böyük dərdlərimiz var. Nəzarətdən də onu istəməzlər. (Səslər: Yer məsələsi). Xeyir, yer məsələsi deyil, o, öz yerində. Sülh məhkəmələri xüsusunda bir çox məsələlər var. Məsələn: sülh hakimləri cəməətdən seçilə bilsin, sudları nə cür düzəldək, sud prisayını nə cür olsun, sudlar bizim keçirdiyimiz qanunları mühafizə edən olsunlar; biz bunu nəzarətdən gözləyir idik ki, nəzarətdən bu kimi böyük qanunlar gəlsin. Qaldı bu qanun, bu da lazımdır. Heç kəs demir, bu qanun lazım deyil. Hər kəs bir şeyi bir cür anlaya bilir. Sizinlə, bizim aramızda mübahisə və fərq bunda ola bilər ki, siz bu qanunları təğyir edərkən bir cür, biz də başqa dürlü təklif edərək. Ancaq biz deyirik ki, bu gün bunun lüzumu yoxdur. Bu qanunlar ümumiyyətlə nəzarət tərəfindən təğyir, təbdil olacaq, bununla bərabər bir çox qanunlar var ki, onlar da gərək təğyir və təbdil edilsin. Biz ümumiyyətlə nəzarətdən Parlamana başqa, böyük lüzumlu qanunların gəlməsini istərdik.

Ağamalı oğlu Səmədağa - Mən heç demədim ki, padşahlıq olsun da qanun olmasın.

Səslər - Padşahlıq yoxdur.

Əhməd Cövdət (dəvamlı) - Məsələ buradadır ki, o məmləkətdə ki, söz azadlığı yoxdur, o məmləkət yaşamaz, dirilməz. Həqiqətən bu söz azadlığı olunandan sonra millətlər tərəqqi etmişdir və mədəni olmuşdur. Bizim gözümüzü tikdiyimiz İngiltərənin hər yerində minbərlər qururlar, natiqlər istədiyini danışrlar. Bizdə bu yox isə də əllərdəki hüriyyəti-kəlamı da almayaq. Məqsədim budur ki, bir söz ki, cana mala dəyəsi deyildir, gərək ona heç bir tənbeh olmasın. Qanun deyəndə İranda da var. Bu kitabda mən oxumuşam və eşitmişəm ki oğurluq edənin əlini, pis danışanın dilini kəsirlərmiş. Ona görə orada oğru da çoxdur, yalançı da çoxdur. Biz mədəni Avropa yolunda getmək istəyirik. Bizə köhnə Asiya yolu gərək deyildir. O, yerdəki sərbəsti-kəlam yox, dərdləşmək yox, o yerdəki başdakıların fənalıqları deyilməyəcək, öylə millətlər dirilməz, milləti bərbad edən, cəməəti üzən qubernatorlar interesi üçün adam öldürənlər, mənəfətpərəstlər, rüşvətxorlar haqqında danışq olmayacaq, etiraz edilməyəcək. Böylə yolu göstərən qanunu biz qəbul etmərik, geri qaytarılmasını tələb edirik.

Sədr müavini - Məmməd Əmin Rəsulzadə.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Bu qanun ki, hər bir hökumətin hər bir cümhuriyyətin müdafiə əsasıdır, yalnız Səmədağa kimi bütün gün, bütün gecə danışanlardan heç bir xəta gəlməz, təbii danışmalara müqabil olur. Ağız qapamaq da olmaz, ağız tutmaq istəyən də müsavətçi dəgil qanun yapanlar içində olan da sosialistdir. Ağız qapamaq istəyənlər də sosialistlərdir. Əgər hüriyyət məmləkətdə qanun olmamaq icab edərsə o, başqa zətən hüriyyəti bir az daha göstərərsiniz. O zaman məmləkət hərc-mərc içərisində bərbad olur. Anarxiya doğar, işlə o zaman sizinlə istibdadın təkrar övdətini təmin edərsiniz. Hüriyyətin bir əndazəsi vardır. siz xalq cümhuriyyəti

təşkil etmişsiniz. O, cümhuriyyətin əleyhində müsəlləh qüvvələrlə mövsudiyəti əleyhinə gedənlərə qarşı təbii məmləkət müdafiə edəcəksiniz. Natiq buyurur Londonda natiqlər qayət sərbəst hüriyyəti-kəlamə malikdirlər. Fəqət orada, heç bir vaxtda cəmaət içində ixtilal çıxarmaq və cəmaəti silahlandırmaq və təşviq etmək kimi fikirlər yoxdur. Səmədağanın qorxduğu hər zaman ki, haqsız bir qorxudur. Şunuda demək istəyəm ki, xayin adamlar yandıği fənalıqlardan qorxarlar. O qanunlar, işte bu gibi xayinələr üçündür. Yoxsa təmiz və namuslu bir şəxs heç bir vaxtda, heç bir şeydən qorxmaz. Madam ki, o şeylər yoxdur, qorxuya məhəl qalmayı. Sonra Əhməd bəy deyir ki, doğrudur, hər bir məmləkətdə qanun var, olmasa da lazımdır. Fəqət hələlik bunsuz da bir çox qəbulu lazım olan qanunlar var, ona görə hələlik bu qanunu təxir etmək lazımdır. Əvvəlki, natiqlər ilə bunun fərqi odur ki, birincilər cəmiyyət ilə qanunun əleyhinə varanlar, amma bu batində qanunun əleyhinə olmaq ilə bərabər cəmiyyət ilə əleyhinə deyilməyib, fəqət hələlik lazım deyil deyə təxirini tələb edir. Halən ki, möhtərəm məbuslar, siz bilirsiniz ki, məmləkətimizdə müəyyən cərəyanlar vardır. Bu cinayətlərin təziri bir məmura, məsələn bir qubernatora həvalə olunarsa, istədiyi kimi cəzaları tətbiq edər, bu da ən fəna bir istibdad olar. Səmədağanın dediyi kimi, o zaman inzibat məmurları yoldan keçəni tutarlar ki, bu hökumətin əleyhinə işlədi. Amma qanunu qəbul və hər işi ona mühəvəl etsək, o zaman vətəndaşları böyük bir istibdaddan müdafiə və hüriyyəti təmin etmiş olarıq. Bir də bunun vaxtı yetməmişdir, demək olmaz. Ən müvafiq vaxtdır ki, gərək qanun qəbul edilsin. Nəhayət, mən başa düşürəm, neçə kəndisi sosialist olan natiqlər bu qanun əleyhinə olalar. Halbuki sosialist olan Ədliyyə naziri bu qanunu lazım bilmiş və mənfəətinə də qane olmuşdur ki, bunu buraya göndərmişdir. İşte bu mülahizələrlədir ki, mən deyirəm qanunun vaxtıdır və onu qəbul etmək lazımdır.

Sədr - Söz Əhməd Cövdətidir.

Əhməd Cövdət - Əfəndilər! Heç kəs qanun və məmləkətdə ümumiyyətlə qanun qoyulması əleyhində ola bilməz. Məmməd Əmin Londondan bəhs edərək deyir ki, orada "Tribunaldan" əldə silah olaraq Parlamana danışmağa qoymayalım, deyən oldusa onun qarşısında mübarizə də var. Amma öylə də deyildir. Nəinki Parlamanı danışmağı qoymayalım, hətta kralı öldürəyim də deyə bilərlər. Fəqət, biz indi İngiltərədəki hüriyyətə malik bir məmləkət deyilik. Bir də səmədağaya cavabən qorxudan, xofdan bəhs etdilər. Əvvəla biz qorxmırıq. Səmədağa xofa düşməyir. Ümumiyyət etibarilə böylə var. Saniyə, nə üçün Səmədağanın qorxaqlığını burada qeydlə onu islatmaq yoluliyədə olsa qorxudan çıxar tövsiyə edirlər; halbuki, onlar özudə bir çox şeydə qorxuram dedikləri var. Deməli qorxmaq varsa, yalnız Səmədağa tərəfindən deyil bəzi vaxt, bəzi şeylər olur ki, hər kəs qorxa bilər. İşte bu nöqtəyi-nəzərdən baxanda biz deyirik ki, doğrudanda qorxuruq və qorxmağa haqqımız da var fəqət qanundan qorxmırıq. Qorxacağımız şey haman qanunlardan bəzi adamların sui-istimal etməsi, edə bilməsidir. Çünkü, heç kəs bunu inkar edə bilməz ki, məmurlarımız arasında qanundan sui-istifadə edənlər var, həm də az deyildir. Və o vaxtda biz arxayın olardıq ki, hüriyyət rədd olmaz. Azərbaycan içərisində nahaq yerə qələyə adamları sövq etməzlər, hər şəxsə öz fikrini açıq və aydın söylər. Bir də bizdə ümid yox ki, qanun qəbul edilsə buna gözəl surətdə əməl olunacaqdır. Dünən topraq qanununa baxılanda, Məmməd Əmin əfəndi rədd etmək istəyirdi, ola bilir ki, bu qanunla bizim hüriyyət və şəxsiyyətimizə toxunalar. Hər halda bu qanun layihəsinə biz səs vermiyəcəyik.

Sədr - Muxtar Əfəndizadə.

Əfəndizadə - Mən öylə bilirəm buradan deyən olmadı ki, qanun olmasın. Səmədağanın söylədikləri. Məmməd Əmin əfəndi söylədi ki, kimi qorxudan deyil ki, bu qanunla keçə zərər olar. O, onu da açıq dedi ki, məmurlar bu qanundan istifadə edərək sui-istimal edərlər və ona görə də misallar göstərdi. Bundan da o çıxmaz ki, qanuna baxılmasın, orada bəzi maddələr var ki, Səmədağa danışsa bunun üçün sosialistlər haqlı olmaları ilə bərabər qanuna baxmaq lazımdır. Səmədağa yəqin etsin ki, o dediyi məmurları əlli ildə bundan sonra tapa bilməyəcəyik.

Sədr - Söz Ədliyyə naziri Səfikürdskinindir.

Səfikürdski - Bu qanun layihəsi dəfələrlə Pövestkaya qoyulub, lakin bu vaxta qədər baxılmamışdı. Bu gün buna baxılacağını bilməyib, hazırlaşmamışam. Bu layihə nəzarətdən keçib, əlbəttə hər firqənin ixtiyarı var ki, göstərilən qanunu tənqid etsin. Nə qədər tənqid olsa, bir o qədər həqiqət ortaya çıxar. Məmməd Əmin əfəndi buyurduğu kimi, mən həqiqətən sosialistəm, mən yazdıqlarımı yoldaşlarım gərək təsdiq etsin, demələri doğru deyildir.

Səslər - Qanun barəsində danışın.

Səfikürdski - Mən qanun barəsində tənqid görmədim. Rus qanunlarının maddəsində asılılıq varsa, lakin bizim bu qanunda yoxdur. Rus qanunlarının çoxusunda varsa, o da burada yoxdur. Bu saat qanunsuzluqdur. Səmədağa qorxur ki, bəlkə bu məsələlərə başqa cür baxılacaq. Ayə qanunsuzluq yaxşıdır, ya bir qanun lazımdır. Səmədağa əlbəttə, etiraf edər ki, qanunsuzluqdan əlbəttə qanun yaxşıdır. Burada 127 maddədən başqa bir şey tənqid görmədim. Bu maddədə deyilir ki, əgər bir adam, bir adamı təşviq edən, soyğunçuluqla iğtişaş salsın elə adam cəza olunacaqdır. Hər kəs fikrini yavaş söyləyib keçirməkdə hürkür, hansı qanun olmuş, ola, siz onu qəbul etsənizdə, etməsəniz də hökumət onu poza bilər (военное положение) İdareyi-ürfiyyəyi-əsgəriyyə qoyar. İndi qanunumuz da olmadığı halda kimi təqsirləndirsə asa da bilər. Qanunu Parlamandan geri alınmadıqda Əhməd bəyi qorxuzan bir para köhnə şeyləri buradan götürmüşəm, Parlamandan bu qanunun qəbul edilməsini xahiş edirəm.

Sədr - Səmədağa Ağamalı oğlu.

Səmədağa - Mən xahiş edirəm, qanunu maddə-maddə oxusunlar. Sədr - Axırınıc söz məruzəçinindir.

Şəfi bəy - Məclisdə səs-küy olduğundan nitqin eşidilməyən və sonra dövamlı bir maddə üstündə heç birimiz, nitq deyə bilmərik. Çünkü məmurların cinayətlərini əvvəlcə təyin edə bilmərik. Burada qolu bağlama yoxdur. Aqrarnı məsələdə nazirləri də, başqalarını da tənqid edə bilərsiniz. Bu maddə sizin ağzınızı yummur. Maddələrin bir ikisini rusca oxumaq istəyirəm Səmədağa ruscasına diqqət və yaxşı fikir versin, bəlkə türkcə lazımı fikir verməyib düşünməmişlərdir. Görürsünüz ki, bu qanun nə hüriyyəti kəlamə və nə başqa bir şeyə mane olmayır. Köhnə Rusiyada bu ayrı cür idi. Ədliyyə nazirimiz ayrı cür yazmışdır. Oxuyun, görün köhnə Rusiya qanunu ilə bu qanunun nə qədər tafavütü vardır. O qanundur yoxsa yox (Rusca oxuyur) bu bir, (Yənə rusca oxuyur). Bu onda olur ki, bir klassı, ikinci klass üzərinə təhrik edəcəm. Üçüncü (Rusca oxuyur). Birinci maddə ilə üçüncü maddənin cəzası katorqadır. İkinci maddə isə yüngül olduğundan dustaq kəsilir. Və ola bilər desin get, öldür, yandır. Qayət, hərəsi üçün bir intizam olmalıdır. Əsgərlər üçün disiplinə lazımdır. Əgər onlar disiplinaya tabe olmasalar cəza alarlar. Amma, köhnə rus qanununda 6 maddə vardı ki, o sinif mübarizəsini, bəylər əleyhinə dalaşmağı qoymayırdı. Biz bunu ləğv etdik. Bununla isə topraq barəsində bəylər, Xanlar əleyhinə kəndçilər danışa bilərlər. Bu maddənin heç bir şeyə təəllüğü yoxdur. Burada siyasi bir şey olmayıb uqolovnu bir şeydir. Siz deyirsiniz ki, bu qanun ilə hüriyyəti kəlamı, hüriyyəti vicdanı geri alırsınız. Heç böylə deyildir. Hüriyyəti-kəlam və vicdan yerində qalır. Əhməd bəy 99-cu maddəni deyir. Əlbəttə bunun əleyhinə gedən cəza almalıdır. Qalan məsələlər xüsusunda danışılan, deməli bir şey qalmayıb.

Rəis - Layihənin əsasları üzərində danışıldı, səsə qoyuram. Hər kəs bunun tərəfdarıdır əlini qaldırsın? Kim bunun əleyhinədir? Kim səs verməyib? Tərəfdar 22, səs verməyən 12. Əksəriyyət əsvat ilə keçir. İkinci qiraətin maddə-maddə oxunmasına keçir.

Əhməd - Birinci maddəni oxuyur.

Rəis - Bu əvvəlinci bab xüsusunda danışan varsa, inqilab xüsusunda danışan yoxdursa, səsə qoyuram. Etiraz yoxdur, qəbul olunur. Dalısın oxuyun.

Əhməd - Oxuyur.

Rəis - 100-cü maddəni səsə qoyuram. Kim razıdırsa, əlini qaldırsın. (səslər: Başa düşmədik, bir də oxuyun).

Əhməd - 100-cü fəsil, rusca böylədir. (Oxuyur).

Rəis - 100-cü maddəyə etiraz yoxdur? Səsə qoyuram. Etiraz yoxdur. Bəli, burada beş nəfərdən təklif var ki, məclis qapansın, maddə-maddə oxunması gələn səfərə qalsın.

Yerdən bir səs - Niyə?

Rəis - Bilmirəm, təklif var. 2 nəfər ləhinə və əleyhinə danışmağa söz verəcəyəm. Danışan yoxdur? Səsə qoyuram. Hər kəs istəyirsə son oxuması gələcək iclasa qalsın, əlini qaldırsın. Kəsət ovqatla keçir. Məclis qapanır.

İclas qapanır saat 3-də.

Arxiv, f.895. siy. 1, iş 157, vər.21-27.

Səksən ikinci iclas

11 oktyabr 1919-cu il

Rəis - Həsən bəy Ağayev. Katib - Əhməd Cövdət.

İclas açılır saat 12.15 dəqiqədə.

Rəis - İclas açılır. Yomiyyəyi-müzakirat hamam sabiqkidir. Təğyir və təbdil yoxdur. Etiraz yoxsa, böyləcə qəbul edəlim. Etiraz yoxdur? Qəbul olunur. İclası açmadan bərayi-məlumat xəbər verirəm ki, bugünkü iclasda Zəngəzur nümayəndəsi Cəlil bəy Sultanov iştirak edir. Keçən iclasda yenə hamam qəzanın nümayəndəsi olan Mirzə Sadıq Axundzadə iştirak edirdi. Növbədəki birinci məsələ dövlət əmanət sandıqları haqqındakı layiheyi-qanuniyyənin üçüncü qiraətidir.

Hacinski Mehdi bəy - Əmanət sandıqları nizamnaməsini oxuyur.

Rəis - Nizamnamə lazım deyil, Nizamnamə oxunmuşdur; qanunu oxuyunuz.

Hacinski - Oxuyur.

Sədr - Birinci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən yoxdur? Səsə qoyuram. Etiraz yoxdur buna? Qanunun birinci maddəsi qəbul olunur. 2-cini oxuyunuz.

Hacinski - Oxuyur.

Sədr - 2-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Bu maddə məmurun cədvəli xüsusundadır. Danışmaq istəyən yoxdur? Səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul olunur. 3-cü maddəni oxuyunuz.

Hacinski - Oxuyur.

Sədr - 3-cü maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdur? Səsə qoyuram. Etiraz yoxdur buna? Etiraz olmadığından 3-cü maddə qəbul olunur. 4-cünü oxuyunuz.

Hacinski - Oxuyur.

Sədr - 4-cü maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz yoxsa, qəbul olunur. Layiheyi-qanuniyyəni təmamən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından layiheyi-qanuniyyə təmamən qəbul olunur. Növbədəki üsyançılar və hökumət əsaslarına sui-qəsd edənlərin məsuliyyəti haqqındakı layiheyi-qanuniyyənin 2-ci qiraətidir. Keçən iclasda 99-cu maddəyədək qiraət edilmişdir. Şimdi 100-cü maddədən başlanacaq.

Katib - Oxuyur. (Salonda səs-küy eşidilir).

Sədr - Rica edirəm məruzəçini dinləyəsini.

Katib Mehdi bəy - Yüzüncü maddəni rusca oxuyur.

Rəis - Yüzüncü maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən olmadığından səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından 100-cü maddə qəbul olunur. 101-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - 101-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışan olmadığından səsə qoyuram. Etiraz olmadığından, 101-ci maddə müttəhidülrəy qəbul olunur. 102-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - 102-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Səsə qoyuram, etiraz yoxdur. Etiraz olmadığından 102-ci maddə müttəhidülrəy qəbul olunur. 103-cü maddəni oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - 103-cü maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdur? Etiraz yox ki? Etiraz olmadığından 103-cü maddə müttəhidülrəy qəbul olunur. 104-cü maddəni oxuyunuz.

Katib - 104-cü maddəni oxuyur.

Rəis - 104-cü maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxca, səsə qoyuram. Etiraz yoxdur 104-cü maddəyə? 104-cü maddə müttəhidülrəy qəbul olunur. 105-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - Bu xüsusda kim danışmaq istərdi? Səsə qoyuram, etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından 105, 106, 107 maddələr ləğv olunur. 3-cü fəslə oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - Ağamalı oğlu Səmədağa.

Səmədağa - Mən qanunun 129-cu fəslə üstündə danışacağam. Deyirlər ki, bir adam söz ilə yazı ilə, cəməti biri-birinin üstünə qaldırmaq fikrinə düşərsə, onun cəzası budur. Burada bir iş var ki, böylə qəzetələr, kitablar var ki, orada cəməti nifrətləndirmək və hökumətin üzərinə qaldırmaq və hökumət əleyhinə olurlar. Mən şimdi onu demək istəyirəm ki, bir qanun gərək ortadan qaldırılsın. O şəxslər ki, bir şey görmürlər, ona cəza vermək olmaz. Və heç kəsə demək olmaz ki, son bu işi bu fikir ilə eyləyübsən və bu yaxud qeyri işlər görmək istəyirsən. Burada

Məmməd Əmin və qeyriləri danışdılar ki, o işə mənə vermək olar və qanunu da icra edənlər bizim məmurlarımız olacaqlardır.

Mən təklif edirəm ki, bu fəsil buradan götürülsün, ancaq bir şəxsin əlində, ya işində tərpəniş görünəcə ki, bu adam bir iş eyləyib, ona cəza çatsın. Yoxsa kitab yazmaq ilə, qəzetə yazmaq ilə öylə şilər eyləmək olmaz. İndi mənim əlimdə bir teleqram var ki, filan yerdə, filankəs böylə deyibdir. Və ona görə polisdən onu tutublar. Böylə işlər olmaz. Gərək yazılsın ki, hər kəs bir iş üstündə tutulsa, ona cəza verilsin və hər kəs danışanlar cəzalansınlar.

Rəis - Söz Muxtar Əfəndizadəninindir.

Muxtar Əfəndizadə - Bu 129-cu fəslin 3-cü maddənin ayağında yazılan qeyd ki, mümkün surətdə (Oxuyur) böylədir ki, bir adam meydanda bir nitq irad edərsə, o nitq və nə tör olursa-olsun o burada qeyd olunmayıbdır. Bunun barəsində qeyd etmək lazımdır ki, hökumətin, cümhuriyyətin əsaslarına müxalif olanlar, yaxud sui-istemal edənlər cəzalandırılsın və yazıblar ki, 6 il kürək cəzasına məhkum olsun. Ancaq kürək cəzası çətin işdir. Bu gün mənim əlimdə bir müzür kitab oxuyanda tutulursam, ona görə kürək cəzasına məhkum olacağam. Fəqət, bu doğru deyil, bir kitab oxumaq ilə yenəmi görək kürək cəzasına məhkum olum. Sonra bir şəxsin şəkil göstərişi də deyilir. Fəqət, məlumat və qeydiyyat yoxdur ki, nə cür şəkillərdir ki, dini və ya qeyri-işlərimizə və üsuli-adətimizə müxalifdir. Böylə şey olmaz, gərək hər şeyin adı qeyd oluna, bəlkə mənim bir sözüm pristavın xoşuna gəlmədi və məni müttəhim etdi, bu yaxşı olmaz. Bunu böylə təklif edirəm ki, nəinki müzür kitab oxumaqla, bəlkə öylə kitabların nəşrilə müttəhim olunsun, zira mən kitab oxuya bilirəm və mənim təklifim budur. (Oxuyur). Rəis - Ağabəyov Rza bəy.

Rza bəy Ağabəyov - Möhtərəm əfəndilər! Mən burada bir nedorozumeniya görürəm, öylə danışirlər ki, guya qanunun hökmünü bircə pristavlar icra edəcəklərdir. Xeyir, bu böylə deyil, çünki qanun ilə məhkəmə işə baxacaqdır, silistçi olacaqdır və məhkəmədə üç adam olacaqdır və əlavə əhalidən başqa adamlar olacaqdır. Prisyajni zəsədətlər, hər iş böylə olacaqdır. Hər nə danışırılsa gərək doğru danışsınlar.

Rəis - Söz Əhməd bəy Cövdətindir.

Əhməd bəy Pepinov - Yoldaşımız Səmədağa təbii çox yaxşı buyurdu ki, bu qanunu icra edəcək pristavlar deyil, ədliyyə deyil, ədliyyə məmurlarıdır. Fəqət, məsələ ədliyyədə icra olunduğu halda belə məsələ sui-istemala uğrayır. Məqsəd sui-istemala yol verməməkdir. Səmədağa bunu demək istəyirdi. 129-cu maddənin birinci bəndi təməmilə siyasi məsələlərə aiddir. Hökumətin əleyhinə nitq irad etmək, kitab nəşr etmək və nəşr edilmiş bu kimi açarı oxumaq, həqiqəti-milliyəni rəncidə edəcək şəkillər göstərənlər ümumiyyətlə altı sənə kürək cəzasına məhkum edilir. 129-cu maddənin ikinci bəndi təməmilə xətdir. Verilən qərarlara razı olmayanlar ətraf verirlər. Bu kimi qərarlar isə təbii qanun ilədir. Üçüncü bəndi isə əckəriyyəyə aid xidmətlərdə budunanların əsasən öz mafövqları olduğundan onlar əcgəri cəza qanunları mövcubincə cəza görəcəklərindən buda fəzlədir. Birinci bənddə hökumətin bir qism əhalisinin müdafiə eyləmək üzrə bir nitq verərsə, məsələn, bən əhaliyə sosializmanı anlatmaq üzrə bir nitq söyləsəm, burada siyasi bir məsələ çıxarılaq cəməətin bir qismi digər qismi üzərinə təcavüz etdirir deyəcəklər. Bundan isə mənfəətdar olacaq digər firqələrdir. Məsələyə siyasi bir şəkil, bir rəng verəcəklər. 129-cu maddəni dərhal tətbiq üçün əllərində eyi bir vasitə bulunduracaqlar. Keçən dəfə Məmməd Əmin bəy cənabları çox eyi deyirdilər, söz danışanda əleyhinə də söz var. Əgər mən həqiqətdən xilaf bir söz danışacam, təbii müqabil bir şəxs məni tənqid edəcək. Bu tərəfiyyətli danışımlarla haqq və həqiqət meydana çıxacaqdır. Məşrutə ilə idarə olunan bir məmləkətdə və həqiqət olmaq şərtilə, bir şəxs kitab da yaza bilər, nitqi də danışa bilər. Böylə şəxsi tutubda altı sənəyə məhkum etmək hürriyət və cümhuriyyət əsaslarına muğayirdir. 129-cu maddə cümhuriyyət üçün zərərdən başqa heç bir fayda təmin etməyəcəkdir.

Rəis - Sırada natiq olmadığından söz məruzəçininindir.

Şəfi Rüstəmbəyov -129-cu maddə ümumiyyətlə mətbuata aid hökumətin həyat və mövsudiyətinə bağlı lüzumlu bir maddədir. Məlumunuzdur ki, hökumətimiz mütəəddid dəfələrlə mütəəddid yedinnaya Rusiyanın mürəvvici-əfkəri olan bir taqım qəzetələri bağlatdı və uzun müddət mübarizə etdi və edir. O zaman Əhməd bəy bərkədən məzkur qəzetlərin başlanması üçün bağırır nə qışqırırdı. Mətbuat sərbəstdir. Fəqət, sərbəstliyi bir dərəcəyə qədər anlayırlar. Hökumətin müqəddəratının əleyhinə söyləyənlər üçün, hər halda, 129-cu maddənin mövsud olmasına ehtiyac vardır. Əgər bu maddə olmasa bir kaç bədəfkarlar istifadə edər, cəməətin bir qismini yığar propoqandalar yapar. Gəlin dükənləri bağlayıb, yığışın Parlamana gedək, bilməm daha nə gibi fənalıqlara təşəbbüs edib, pək böyük fənalıqlara səbəb verərlər. Təbii bu şeylərin hökumət əleyhinə yapılan müdhiş cinayətlər olduğu məlumunuzdur. Və yenə əgər bu maddə olmazsa bərayi-mənfəət yerlərdə müsəlləh dəstələr gücü ilə öz məram və amalına qovuşmaq üçün məmləkəti pis və müşkül bir halda çıxarmağa qalxsınlar. Təbii hökumət bu kimi halların onunu ancaq məzkur maddə ilə ala bilər. Fəqət, cəməətin içində nəşr etmək üzrə xüsusi odasında yazanlara, oxuyanlara qarşı bunu bir dəxli yoxdur. Əsasən, bu maddə sabiq Rus qanununda vardı. Fəqət, şimdi bu ləğv olunmuşdur. Qaldı ki müddətin altı sənə olub, olmaması, bu məsələ digər millətlərdə olduğu kimi qəbul və tərtib edilibdir. Bir də natiqlərin danışığından böylə çıxdı ki, guya bu qanun yazıları təhdid edəcəkmış. Böylə deyildir. O şeylər ki yazılır, ona əvvəlcə mətbuat müfəttişi baxacaqdır. Yazılı şeydə cinayət olub, olmadığını o təyin edəcək, sonra verəcəkdir məhkəməyə, orada isə hüquqşünaslar otururlar. Bəlkə prisyajni zəsədətəllər olacaqdır. Biz inanırıq ki, işə ədalətlə baxılacaqdır. Bu surətlə mətbuat işinə pristav, yainki qubernator

baxmayacaqdır, ədalətli məhkəmə baxacaqdır. Bir də hər məmləkətdə böylə qanun var, hətta sosialistlərcə də böylə qanun həmişə məqbul görülmüşdür. Binaən-ileyh mən bu qanun layihəsinin eyniyə qəbulunu təvəqqe edirəm.

Əhməd Cövdət - Təklifi oxuyur.

Səslər - Nə üçün?.. Anlaşılmır!.. Nə üçündür?..

Rəis - Kim bu təklifi qəbul edir, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs verməyib? Təklifin ləhinə 1, əleyhinə 28, səs verməyən 14. Əksəriyyət rəylə təklif qəbul edilmir. İkinci sosialistlərin təklifidir ki, 129-cu maddə qanundan tamam xaric edilsin. Bu təklifi səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, əlini qaldırsın. Kim bunun əleyhinədir? Kim səs verməyib? Lehinə 19, əleyhinə 23, səs verməyən 5. Əksəriyyət rəylə qəbul edilmir.

Şimdi 2-ci fəslə səsə qoyuram. Kim 2-ci fəslə komisiyonun təklif etdiyi kibi qəbul edirsə, əlini qaldırsın? Kim bunun əleyhinədir? Kim səs verməyib? Maddənin lehinə 23, əleyhinə 19, səs verməyən 5. Əksəriyyət rəylə ikinci fəsil, yəni 129-cu maddə komisiyonun təklifi üzrə qəbul olunur.

Rüstəmbəyli - Keçən səfərdə mən dedim ki, 3-cü fəslə 132-ci maddə daxildir. Haman maddəyə görə əcnəbi məmləkətlərdən gətirilmiş kitabları ya başqalarını öz evində də oxuyanlar müqabilinə cəza təyin edir. Layihə-qanuniyyədə var ki, bu maddə qalsın. Amma komisiya təklif edir ki, ləğv edilsin. Bu surətlə komisiya məzkur maddəni böylə təklif edir.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rüstəmbəyli - Deməli, 132-ci maddə ləğv olunur. Rəis - 3-cü fəslə xüsusunda kim danışmaq istər? Fəslin məzmunu böylədir ki, 127-ci maddədə, 124 və 125-ci maddələr haqqındakı qeyd ləğv olunsun. Bu xüsusda danışmaq istəyən yoxdur? 3-cü fəslin komisiyonun təklif etdiyi kibi qəbuluna etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından 3-cü fəsil qəbul olunur.

Rəis - Bu xüsusda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdur, səsə qoyuram. 3-cü maddəni komisiyonun təshihə üzrə qəbul etməyə etiraz yox ki? Etiraz olmadığından qəbul olunur. 4-cünü oxuyunuz.

Katib - Oxuyur. 132-ci maddə əlavə olunur. Rəis - 121, 124, 132, 134, 163, 164, 320A, 29-cu maddələrin təməmə ləğvini komisiyon təklif edir. Bu xüsusda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdur. səsə qoyuram. Etiraz yox ki? Etiraz olmadığından 4-cü bab müttəhidülrəy qəbul olunur. Layihənin 3-cü qiraəti buraxılır gələcək iclasa.

Növbədəki məsələ hüquq məhkəməsi nizamnaməsi 1412-ci fəslinin mühakiməyi-cülhiyyə təhdidindəki iqameyi-dəvaları fiyətinin nəhayət dərəcə artırılması üçün təbdili haqqında. Məruzəçi - Şəfi bəy Rüstəmbəyov.

Şəfi bəy - Bu sud və mirovoy işlərində iddialar var ki, mirovoy sudlar 2 mindən artıq işə baxa bilməz. Artıq olan iddialar okrujnoy sudlara gedir. İndi pulun qiyməti düşdüyündən okrujnoyların işi artıb, mirovoy sudların işə işləri azalır. Qiyməti 20 dəfə artıb. Buna görə təklif olunur ki, mirovoy sudlara verilən iddiaların qiyməti 10 minə qədər artsın və bu barədə 1462-ci maddəni təshih etməli.

Rəis - Ləvayehi-qanuniyyə əsasları üzrə kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yox ki? Danışmaq istəyən vərəqə ilə bildirsin. Mehdi bəy Hacinski.

Mehdi bəy - Mən keçən dəfədə dedim ki, 10 min manat azdır; çünki indi comuşun biri 20 min, atın biri 40 mindir. Mən təklif edirəm ki, 10 min əvəzinə 20 min qəbul olsun.

Rəis - Ağa bəy Rzabəyov.

Rzabəyov - Mehdi bəyin fikri dürüstdür. Biz gərək mülahizə edək ki, bu sudlar əhaliyə yavudurlar. Biz gərək çalışaq ki, əhalinin xərci az olsun. Okrujnoy işlərə gələndə əhalinin xərci də çoxalır. Keçən dəfə cinayət məsələsi qalxanda biz 3 manatı 10 manata qədər artırdıq. İndi isə 2 min manatı 10 minə deyil 40-50 minə qədər artırmalıyıq. Mehdi bəyin təklif azdırmı. Təklif edirəm bu məbləğ 40 minə qədər artsın.

Rəis - Daha kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən olmadığından, axırıncı söz məruzəçinindir.

Şəfi bəy - Burada komisiyonun etirazı yoxdur.

Rəis - Layihə-qanuniyyənin 2-ci qiraətinə keçməyə etiraz yox ki? Etiraz olmadığından, layihə-qanuniyyənin 2-ci qiraətinə keçilir. Oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - Maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən yoxdur? Mən təklifi səsə qoyuram. Təklif var ki 10 min əvəzinə 40 min manat olsun. Buna məruzəçinin də etirazı yoxdur. Buna görə 1462-ci maddəni komisiyonun dediyi kimi səsə qoyacağam. Mehdi bəy, oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur. Yerdən səslər.

Rəis - Rica edirəm qulaq əsasınız, səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından 1462-ci maddə komisiyonun qərarı ilə qəbul olunur. Layihə-qanuniyyənin 3-cü qiraəti qalır gələn iclasa.

Növbədəki məsələ, məhkəmə işlərinin övraq, dəftərxana və icbariyyə vərəqəsi vergisi ilə qiymətə aid olmayan iqameyi - dava xərclərinin artırılması haqqında. Məruzəçi - Şəfi bəy Rüstəmbəyov. (Rusca).

Şəfi bəy - Burada, hal-hazırda manatın qiymətinin düşməsi səbəbi öylə ki, suddə, filanda iddia pulları alınır, köhnə qiymətlər ilə alınır. Fəqət, indi kağızın qiyməti və qulluqçuların məvacibi artması səbəbi ilə ədliyyə naziri qərar qoyubdur ki, bunların qiyməti də artsın. Və bir də bəzi vaxtlarda mirovoy sudlar iddia işlərinə vergi

qoyurdular və kasıblar da bunların öhdəsindən gələ bilmirdilər. Onu dəyişdirməsin povestka dörd dəfə kanselyariyaya, on dəfə və qeyriləri ki, burada bir-bir zikr olunacaq və buralardan əlavə bəzi maddələr var ki, (Oxuyur), olar da görək düzəlsin. Necə ki, ədliyyə naziri təklif edir. Bəzi təshihlər ilə görək düzəlsin-təzələnsin.

Rəis - Layiheyi-qanuniyyənin əsası xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdur? Olmadığından ikinci qiraəti səsə qoyuram. Etiraz yox ki? Layiheyi-qanuniyyənin ikinci qiraəti qəbul edilir. Mehdi bəy, ikinci qiraəti oxuyunuz.

Katib - Birinci maddəni oxuyur.

Rəis — Əvvəlinci bab xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxmudur?

Rəis - Buyurunuz, Heybətqulu Məhəmmədbəyov.

Heybətqulu bəy - Bu xərclərin beş dəfə artırılması çox ağır olacaq. Əhali verənməz. Mirovoy sudlarda işi olan əhalinin iki min manat məsarifi olacaq. Biz çalışmalıyıq ki, məhkəmə xərclərini azaldaq, nəinki artıraq. Mən təklif edirəm ki, nasıl, qabaqda da bir manata bir qəpik alınırdı, indi də öylə alınsın; artıq eyləmiyəlim.

Şəfi bəy - Xayir, siz başa düşmədiniz. Biz artırmırıq; yenə qabaqki kimi qalır.

Rəis - sırada natiq olmadığından, babı yenə səsə qoyuram. Etiraz yoxdur ki? Yoxsa əvvəlinci bab qəbul edilir. 2-ci babı oxuyunuz.

Katib - 2-ci babı oxuyur.

Rəis - 2-ci bab xüsusunda kim danışmaq istərdi? Səsə qoyuram, etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından, 2-ci bab qəbul edilir. 3-cü babı oxuyunuz. Katib - 3-cü maddəni oxuyur.

Rəis - 3-cü maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Səsə qoyuram, etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından, 3-cü maddə qəbul edilir? 4-cünü oxuyunuz. Katib - 4-cü maddəni oxuyur.

Rəis - 4-cü maddəni səsə qoyuram, etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından, 4-cü maddə qəbul olunur. 5-cini oxuyunuz.

Katib - 5-cini oxuyur.

Rəis - 5-ci maddəyə etiraz yoxdur ki, səsə qoyuram. Etiraz olmadığından, 5-ci maddə qəbul edilir. 6-cı maddəni oxuyunuz.

Katib - 6-cı baba etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından, qəbul olunur. 7-cini oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - 7-ci baba etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından, 7-ci bab qəbul olunur. Layiheyi-qanuniyyənin üçüncü qiraəti qalır gələcək iclasa.

Növbədəki məsələ sabiq Zaqafqaziya komissariatının və xalq komissarları şurasının diqqətsiz vergiçiləri haqqında olan cəza tədbirlərinin ləğvi haqqında. Məruzəçi - Şəfi bəy.

Rüstəmbəyli Şəfi bəy - Adətən vergilər vaxtında verilməyib qaldıqda ondan penya dəxi alınır. Adi penyanın miqdarı bir faiz olurdu. Zaqafqaziya komissariati gəlir vergisinin penyasını artırıb 6 faiz etdi. Bakı komissarı isə daha da artıq artırdı və əlavə olaraq 5 ay cəza təyin etdi. Fəqət, bununla bərabər heç bir şey edənmədilər və bu cəzaların əsla nəticəsi olmadı. Ona görə ədliyyə nəzarəti bunu lüzumsuz görərək bu qərarə gəlmişdir ki, əvvəla ümumi vergilərin penyası bərabər faiz olsun, saniyən də 5 aylıq cəza ləğv edilsin. Bilxassə ki haman penya əksəriyyətlə xidmətçilər, məmurlar və kasıb cəmaət üzərinə düşür. Binaən-ileyh nazir bunların ləğvini təklif edir. Komissiya bu təklifi bilaetiraz qəbul etmişdir.

Rəis - Layiheyi-qanuniyyənin əsasları barəsində kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdur? Layihənin 2-ci qiraətinə keçilməsini səsə qoyuram, etiraz yoxdur. Layiheyi-qanuniyyənin 2-ci qiraətinə keçilməsi qəbul olunur. Mehdi bəy, oxuyunuz.

Hacinski Mehdi bəy - Birinci maddəni oxuyur.

Rəis - Birinci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdur? Səsə qoyuram. Birinci maddənin qəbuluna etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından Birinci maddə qəbul edilir. 2-cini oxuyunuz.

Hacinski - 2-cini oxuyur.

Rəis - 2-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən yoxdur? Səsə qoyuram? Etiraz yoxdur. 2-ci maddə qəbul edilir. Layiheyi-qanuniyyənin 3-cü qiraəti gələcək iclasa qalır. Növbədəki məsələyə keçmədən əvvəl 5 dəqiqə tənəffüs elan edilir.

Tənəffüsdən sonra

Rəis - Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy Hacinski.

İclas açılır saat 2.10 dəqiqədə.

Rəis - İclas davam edir. Növbədəki məsələ Azərbaycan ümuri-xeyriyyə ştatası və maaşlarının artırılması haqqında layiheyi-qanuniyyə. Məruzəçi - Mustafa ağa Vəkilov.

Mustafa ağa - Ümuri-xeyriyyə nəzarətinin bu qanun layihəsində istədiyi budur ki, nəzarətin işi çox olduğundan məmurların miqdarı və bir para dəftərxana xərclərini artırmaq lazımdır. Əvvələn məlumunuzdur ki, ümum məmləkəti ümuri-xeyriyyə altı şöbəyə bölmüşdür. Hər şöbədə bir mahal inspektoru təyin etmişdir, onların bir də

müavirləri vardır. İndi onların işləri çoxalmaq üçün hər inspektora ikinci bir müavin təyin etmək istəyirlər. Bununla 6 müavin artır. Hər müavin nəzdində üçer məmurdan 18 məmur, sonra hər inspektorun yanında bir anbardar oradan qaçqınlara kömək olunur. İndi bu anbarları az bilib kəndlərdə 4 anbar açmaq istəyirlər, hər anbara ləvazim müdirlər və qeyri xidmətçi olaraq 10 nəfər məmur istəyir və sonra anbarlara storaj olaraq 4 nəfər istənilir. Bundan əlavə mahal inspektorlarının birer dəftərdarı vardır; onlara da köməkçi olaraq 6 nəfər istənilir. Sonra burada, nazirin öz dəftərxanasında iş çox olduğundan, məmurlar, qaçqınlar və statistika işlərinə mübaşirdilər. Ona görə də işləri bitirə bilməyirlər. Nazir, mərkəz idarə üçün də 8 nəfər idarə yazıçısı istəyir, bir də xüsusi tərcüman istəyir. Çünki mərkəz idarədə xidmət edənlərin çoxu türkcə bilmir və ora ilə də işi olanlar əksərən müsəlmanlardır. Bir də ekzekutor istənilir. Bir də nazirin əlində. mahal inspektorları əlində çoxlu milyonlar ilə pullar və mallar var. Ona görə də məmurların sui-istimalını və qüsurluğunu göstərmək üçün 3 nəfər müfəttiş təyin etmək istəyir və dəftərxana məsarifi üçün əşyanın bahalanmasından dolayı smetadan xaric 32 min manat istəyir. Komisyona buna baxanda mülahizə etdi ki, bir yandan məmurların maaşları artır, digər tərəfdən məmur artırmaq istənilir və böylə xırda projələr ilə Parlamanda para istəmək bir naxoşluq surətini almışdır. Nə qədər biz Parlamanda bu barədə danışmışıq, biz yorulduq, amma nazirlər yorulmayırlar. Hər halda biz bilməliyik ki, məmləkətin büdcəsi nə haldadır, sonra bunu nazir də etiraf etdi ki, məmurlar sui-istimal edirlər və iş də görmürlər. Bununla böylə təəccüb etdik ki, yenə bir qədər məmurları artırmaq istəyirlər. Bununla bərabər nəzarətin bir çox xahişləri rədd edildi. Yalnız bir neçələri qəbul edildi. Mən onları sizə ərz edəcəyəm. Əvvəla mahal inspektoru üçün bir müavin vardır. İndi işin çox olduğundan nəzarət ona ikinci bir müavin istəyir. Bunu maliyyə-büdcə komisyona qəbul etdi. Çünki birinci müavinin işi çox olur, çox vaxt mərkəzdə olur. Ona görə də yerində adam qalmır, ona 2-ci köməkçi veriləcək. Ancaq hər bir mahal inspektorlarına verilməyib. İş harada çox olursa ona veriləcəkdir ki, o da dörd mahaldan ibarət olacaqdır. Ondən əlavə mahal müfəttişlərinin köməkçiləri sotrudnikləri olacaqdır ki, hər inspektor üçün üç nəfər olmaq şərti ilə cəmi on səkkiz nəfərdən ibarət olacaqdır. Onu da maliyyə-büdcə komisyona qəbul etməyibdir. Və birdə müfəttişlər 3 nəfər də müavin istəyir, komisyona bunu qəbul etdi. Birdə ki ləvazim müdiri, yəni ekzekutor qəbul etdi. Şoferlər də istəyir ki, o da keçən dəfə layihəyə daxil olmayıblar və şoferlər də üç nəfər olacaqlar, komisyona bunu da qəbul etmişdir. Komisyona nəzarət tərəfindən verilən layihənin 4 maddəsini qəbul etdi və qeyrilərini rədd etmişdir. Nəzarət məmurları üçün məvacib olaraq 87 min 950 rüblə istəmişdi. Biz azaltdıq, etdik 31 min 350 manat.

Rəis - Layihəni - qanuniyyənin əsasları üzərində kim danışmaq istədi? Aqabəyov Rza bəy.

Rza bəy - Məruzəçi burada dedi ki və təfəssilə danışdı və deyirdi ki, komisyada, bu barədə iki rəy var idi. Biri qanun layihəsini təmənilə rədd etmək istəyirdi, ikinci rəyin dəlillərini dokladçı söylədi. Mən onu əlavə etmək istəyirəm ki, hal-hazırda ki, ümuri-xeyriyyə nəzarəti vardır, onun gələcəyi nə olacaq, məlum deyildir. Ümid bunadır ki, gələcək ümuri-xeyriyyə ləğv oluna və işlərimiz nəzarətə keçər və bu məlum olmadığı halda yeni məmurlar təyin etmək zənnimcə doğru deyildir. Öylə söz vardır ki, ümuri-xeyriyyə nəzarəti ləğv olunacaqdır. Bu məsələ ortalıqda ikən biz yeni məmurlarla bu nəzarəti canlandırmalıyıq. Mənim təklifim budur ki, bu layihə təmənilə rədd edilsin. Rəis -Hacı Kərim Saniyev.

Saniyev - Ümuri-xeyriyyə nəzarəti vaxtını ancaq qaçqın işlərinə sərf edir. Qaçqın məsələsinə gəldikdə onun heç bir fəaliyyəti görünür. Nümunədən ötrə bir-ikisini deyəcəyəm ki, dəlillər nəzarətin nə kimi bir fəaliyyət göstərdiyini anlaşıdır. Siz bilirsiniz ki, qaçqınlar Ermənistandan Qazaxa və şəhərə gəlməkdədirlər. Nəzarətin orada olan nümayəndəsi rusdur və burada da deyildi, ona bir tərcüman lazımdır. Mən bir şey təəccüb edirəm ki, Azərbaycanda bir nəfər türk dili bilən yoxdur ki, oraya rus təyin olunubdur ki, heç bir vaxt orada tapılmır. Məsələn, orada qaçqınlara kömək edən xanımlar cəmiyyətidir ki, olar hər gün qaçqınların ölümlərini basdırsınlar, ancaq onların da fəaliyyəti yalnız on nəfər ölü basdırmaq ilə qurtarır. Şimdi böylə bir nəzarətə ştat artırmaq nahaqdır. İnsaf deyil ki, fəqr amalı fəaliyyətsiz olan bir nəzarətin yeni məmurlarına verilsin. Məndən əvvəlki natiq çox gözəl buyurdu ki, bunu başqa nəzarətə tapşırmaq daha gözəl olar. Mən təklif edirəm ki, ştat artırılmasını və qaçqınlara müavinət üsulu da yoluna qoyulsun.

Rəis - Aşurov Ağa.

Aşurov Ağa - Bu gün məruzəçi bir söz söylədi. Nə qədər hökumətdən büdcə, smeta istədikcə, hökumət vermədi. Fəqət, Parlamenin istəməyə haqqı vardır. Parlament bir ildən artıqdır nəzarətdən büdcə, smeta istəyir. Bir dürlü verməyir. Olmaz ki verməsin, bu nəzarətin smetasını bilmədiyimiz kimi təbii mədaxil və məxaricini də bilməyirik və əhaliyə nə kimi bir kömək yaptığını da anlamırıq. Verilən pullar qaçqın cəmətəmi gedir, yoxsa ümuri-xeyriyyə nəzarətinin məmurlarınamı xərc edilir, bilməyirik. Məqsədim budur ki, biz hökumətdən bir çox dəfələr smeta tələb etdik və dedik ki, gözü bağlı getməyelim. son zamanlarda məclisdən keçən müxtəlif layihəni-qanuniyyələrdə 20 milyon bir, 30 milyon bir, 8 milyon bir müxtəlif pul istədilər. Bu pullar verildi. Fəqət bilməyirik ki, nəyəyə sərf olundu, nəyəyə qaldı. Buna görə mən bir ay əvvəl məclis tərəfindən smetanın tələb olunmasını tələb edirəm.

Rəis - Rəhim Vəkilov.

Rəhim Vəkilov - Ümuri-xeyriyyə nəzarəti açıqda qalmış bir takım qulluqsuz adamlara qulluq verməklə xeyriyyə vəzifəsini gördüyünü zənn edir. Məsələn, Lənkəran uyezdi daha düşmənlə əlində ikən ümuri-xeyriyyə

nəzarət məmurları təyin etmiş hökumətdə əvvəlki üç ay əvvəl maaş verirdi. Şamaxı uyezdindəki pərişan qaçqınlara heç bir kömək edilmir, Qazax, Zəngəzurdakılar xəstəlikdən qırılırlar. Qazax uyezdinə məmur təyin edilir, fəqət məmurun nəradə olduğu bilinmir; halbuki nəzarəti mütəmadiyən yeni-yeni məmurlar təyin edib tutur. Buna görə mən təklif edirəm ki, nəzarətin layihəsi qətiyyən rədd olunsun və qəbul edilməsin. Və nəzarətdə əyicə bilinsin ki, qulluqsuz adamları iş başına keçirməklə qaçqınlara yapılmasını icab edən xeyirli iş o degildir.

Rəis - Şıxəlilərəyov.

Şıxəlilərəyov - Bu nəzarət bizim Şamaxı uyezdində də işləyir, fəqət, heç bir mənfəəti yoxdur. Şamaxıda bir çox kəndlər dağılmış, pərişan bir halda durur. Məzkur məsələ barəsində mən nazirə neçə kərə doklad etdim, heç bir xəbər çıxmadı. Xeyir və mənfəət yalnız nəzarətin məmurları və özlərinin ciblərindədir. Məzkur nəzarətin cəmaətə qətiyyən bir faidə kə müavinəti olmadığından mən də tərəfdaram ki məzkur nəzarəti bilkülliyyə ləğv olunsun.

Rəis - Mirzə Sadiq Axundzadə.

Mirzə Sadiq Axundzadə - Necə ki, keçən natiqlər söyləyiblər, heç bir faydası olmayan bu nəzarətin təşkilatı nə qədər çox olursa ziyanı da bir o qədər artıq olacaqdır. Mən əsasən qaçqın və qaçqınlar nümayəndəsi olduğum üçün bunların işlərini daha eyi bilib və bir az də məclisə məlumat vermək istəyirəm. Məsələn, Zəngəzur uyezdində 27 min qaçqın olduğunu siyahıdan bilirəm. Qaçqınlara şimdiki bir qədər ümuri-xeyriyyə nəzarəti adı qonulan nəzarətlərindən bir xeyir görülməmişdir. Nəzarətin nümayəndəsi Zəngilan adında iki kəndə qədər gəlmiş bir raport yazmaqdan başqa bir şey yapmamışdır. Nəzarətin 27 min qaçqına yapdığı müavinət isə on beş girvənkə tozlu, torpaqlı buğda və bir çetvert qənd ilə 4500 arşın qədər də ağdan ibarətdir. Bundan savayı bir adama bir çetvert qənd də verilməyibdir. 27 min qaçqın üçün cümlətanı 7 put 6 girvənkə qənd gəlibdir. Nəzarətdən təklif edilir ki, qulluqçular artırılsın. Əlbəttə, nəzarətin qulluqçularının artmasında mənfəəti var. Burada yersiz adamların halı nəzərə alınır və görünür məmurlar qaçqınlar üçün deyil, qaçqınlar məmurların halını, məişətini təmin etmək üçündür. Bu barədə təfsilat vermək istəyirəm. Fəqət, bu qədər var ki, qaçqınların heç bir şeyləri yoxdur. Onlara toxum lazımdır, heç olmazsa qarınlarını doyurmalıdır.

Qaçqınların halını yerində öyrənmək üçün nəzarət tərəfindən oraya bir heyət göndərilmişdir. Dün buraya gələrkən yolda onlara təsadüf etdim, bir qaçqın nümayəndəsi sifətilə haman heyətə iştirak edib qaçqınların halından onlara məlumat vermək istədim. Mənə dedilər ki, məsələ həll olunub, sizin məlumatınız artıq lazım deyil. Oraya göndərilən heyət 10 nəfərdən ibarətdir. Onlar, orada yerli əhalidən də lazım bildikləri adamları dəvət edəcəkləri sırasına ayda 6 min manat maaş veriləcək. Bunun üzərinə yol xərci və sair məsarifat da əlavə edildikdə o zaman görülür ki, buraxılan pullar qaçqınlara deyil, yalnız məmurların özlərinə sərf ediləcəkdir.

Mən deyirəm ki, heç olmazsa buraxdığımız pulların yarısını məmurlara, yarısını da qaçqınlara verəsiniz. Mən öylə bilirəm ki, Zəngəzurda heyət 27 il orada qalsa 3 put da olsun buğda ala bilməyəcəkdir. Qaçqınlara sərf edilmək üçün alınacaq taxıl başqa yerlərdən gəlməlidir. Bununla bərabər, o heyətin oraya getməsi də artıqdır. Çünki heç bir mənfəət verilməyəcəkdir. Zəngəzurda nə öküz tapasaqlar, nə toxum. Əgər böylə gedərsə axırda qaçqınlardan 27 nəfər də salamat qalmayacaqdır. Axırda ümuri-xeyriyyə nəzarətinin öhdəsinə götürdüyü bu ağır vəzifədən tamamilə xilas olar. Qaçqınlar haqqında buradan söyləniləcək bir çox dərdlərimiz vardır. Lakin bürüzə vermək istəmirəm. İmkan olarsa mən təklif edərdim ki, ümuri-xeyriyyə nəzarəti tamamilə ləğv edilsin. Yaxşı olardı ki, adı var, özü yox olan ərzaq anbarları əvəzinə darülitamlar açılsın; qaçqınlar üçün Ağdamda bir darülitam açılmışdı. Orada 9 nəfər yetim olduğu halda 18 nəfər qulluqçusu vardır. Buna görə mən, bu qanunun bilkülliyyə ləğvini istəyirəm.

Rəis - Musa bəy Rəfiyev.

Musa bəy Rəfiyev - Möhtərəm məbuslar! O zaman, ümuri-xeyriyyə nəzarəti tərəfindən buraya qanun layihəsi gəlir, onun üzərində bir çox söhbətlər və danışıqlar olur. Habelə bugünkü layihə üstündə Parlamanın yarısı danışmışdır, bəlkə gənə danışacaqdır. İndi biz bir halda yaşayırıq ki, hər tərəfdən bir çox qaçqınlar gəlir və gəlməkdədir. Bunun üçün də buraya cürbəcür qanun layihələri gəlir. İki ay əvvəl ümuri-xeyriyyə nəzarətinə qaçqınlara sərf etmək üçün 18 milyon para buraxıldı. Bu da bir şey deyildi. Biz o pulu buraxmaqla bir neçə üsul da göstərmişdik. Məəttəəssüf yoldaşımızın sözündən anlayırıq ki, heç bir iş görülməmişdir. Burada söylənən sözlərin hamısını mən öylə bilirəm ki, o şəxslər eşitməlidirlər ki, onlar nəzarətlərdə dururlar. Əcəba, onların burada söylənən sözləri və edilən tənqidlərə cavabları nədir? Görək onlar bu barədə nə deyəcəklər. Bəlkə onların müəyyən cavabları və söyləyəcək sözləri vardır. Əgər öylə bir səbəb varsa bilirik, yox isə onda qanunu ləğv etməkdən nə çıxar. Biz onda yalnız nəzarəti ləğv etməklə qalmayıb, qəsdən xəyanət işləyənləri məsuliyyətə çəkərik. Mən təklif edirəm ki, bu gün bu layihə növbədən götürülsün, gələcək iclasa qalsın; nəzarət nümayəndələrinə də xəbər verilsin ki, onlar gəlib bizim suallarımıza cavab versinlər.

Rəis - Bərayi-məlumat bunu ərz etməliyəm ki, hər iclasın ruznameyi-müzakirətini hökumətə göndəririk. Onlar Parlamanı müzakirə ediləcək məsələləri bilirlər. Bunun üçün nümayəndələrini göndərməlidirlər. Sırada natiq olmadığından son söz məruzəçinindir.

Mustafa Vəkilov - Əgər Musa bəyin təklifi qəbul olunarsa, o zaman, öylə bilirəm ki, mənim son sözüüm yersiz olacaqdır. Mən özüm də ona tərəfdaram ki, nəzarətin nümayəndəsi burada olub suallara savab versin. Bu təklif qəbul olunmazsa, bir neçə söz deyərəm.

Rəis - Layiheyi-qanuniyyənin ikinci qiraətinə keçməyi səsə qoyuram.

Bir səs yerdən - Təklif var.

Rəis - Məndə təklif yoxdur.

Haman adam - Bu saat yazarıq.

Rəis - Təklifi olan əvvəlcə yazıb verməlidir. Mən iki saat gözləyə bilmərəm. Məruzəçi də son sözünü söyləmişdir.

Səslər - Bu saat yazılır.

Rəis - Xub, gözləyirik.

Rəis - Böylə təklif var, bu qanunun müzakirəsi gələn iclasa buraxılsın və nazirə təklif olunsun ki, gələn iclasda hazır olub, məlumat versin. Mən eylə bilirəm ki, təklifin ikinci hissəsi artıqdır. Çünki hər dəfə hökumətə iclasın povestkaları gedir və iclasa da onlar özləri gəlməlidirlər. İstəsəniz təklifin əvvəlinci hissəsini səsə qoyaq. Mən qanunun müzakirəsini gələn iclasa qoyulmasını səsə qoyuram. Etiraz yoxdur. Əksəriyyət rəylə təklif qəbul olunur. Qanunun müzakirəsi qalır gələn iclasa. Növbədəki layihələrin məruzəçiləri hazır olmadığından müzakirə bitir. Ancaq bir neçə söz var ki, onlar xüsusunda danışmaq istərdim. Bir neçə komiyaonlar var ki, onların üzvləri xaric olduqlarından əvəzlərinə qeyri üzvlər seçmək lazım gəlir. Məsələn, maliyyə-büdcə komiyaonundan Stepan Taqyanosov çıxmış, əvəzinə Pirvana Taqyanosov təklif edilir. Ləvazim komiyaonundan Atamalibəyov xaric olmuşdur. Mandat komiyaonundan Atamalibəyov və Mixaylov xaric olunmuşlar, Mixaylov əvəzinə Rimbizov, lavayehi-qanuniyyə komiyaonuna Zaxarov təklif olunur. Məclisi-Müəssisan komiyaonundan Atamalibəyov çıxır. Xahiş edirəm gələn iclasa bunlara namizədlər göstərsiniz. Bir də keçən iclasın məzbətəsinə baxdıqda mən burada olmamışam, əvəzimdən Sultan Məcid sədarət etdikdə Əhməd bəy Pepinov növbədən xaric söz alıb demişdir ki, Parlaman sədri hökumət xüsusunda bizə məlumat verməyir. Mən zənn edirəm ki, Əhməd bəyin bu çıxışı yersizdir. Əgər rəis hökumət təşkili xüsusunda hər müqəddimədə məlumat versə, o vaxt gündə 15 dəfə Parlaman dəvət etməlidir, lakin hər məbus bu məsələdən maraqlanırsa, istədiyi məlumatı ala bilər. Əhməd bəy həm məbus və həm də bir fraksiya nümayəndəsi olduğu halda, daha altı gün bundan qabaq hökumət xüsusundakı iclasda iştirak etmişdir. Ona görə də bunun şikayətini yersiz hesab edirəm. Bir də dəfəatla isbati-vücut etməyən məbuslar xüsusunda izahat vermişəm. Və bir paraları xəstələnir gəlmirlər, lakin bir paraları gəlib özlərini yazdırıb sonra gəlmirlər, onların birisi də Qarayevdir ki, bu gün yazılıb məslisə gəlməmişdir. Keçən dəfə biz qət etdik ki, onlar iki dəfə artıq cərimə olunsunlar. Bu dəfə təklif edirəm ki, üç-dörd dəfə artıq cərimə olsunlar.

Məclis qapanır saat 3-də.

Arxiv, f. 895, siy. 1, iş 158, vər. 17-24.

Səksən üçüncü iclas

13 oktyabr 1919-cu il

Rəis - Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy Hacinski.

İclas açılır saat 12.30 dəqiqədə.

Rəis - İclas asılır. Mehdi bəy, müzakirəyi-yomiyyəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur. 1) Üsyançılar və hökumət əsaslarına sui-qəsd edənlərin məsuliyyəti haqqında qanun layihəsi. 3-cü qiraət. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 2) Hüquq məhkəməsi nizamnaməsinin 1462-ci fəslinin mühakiməyi-sülhüyyə təhtindəki iqameyi-dəvaları fiyətinin nəhayət dərəcədə artırılması təbdili haqqında. 3-cü qiraət. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 3) Məhkəmə işlərinin övraq dəftərxanə və əxbariyyə və rəqəsi vergisi qiymətə aid olmayan iqameyi-dəva xərclərinin artırılması haqqında. 3-cü qiraət. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 4) Sabiq Zaqafqaz komissariati və Bakı Xalq komissarlarının tərəfindən öhdələrində olan vergiləri vaxtında verməyənlərdən səbr üsulilə əxz ediləcək nəqdiyyələrə dair qərarların ləğvi haqqında qanun layihəsi. 3-cü qiraət. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 5) Bakı bələdiyyə idarəsinə 5 faiz ilə 10 milyon borc verilməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Abuzər Rzayev; 6) Növbətçi general kvartirmeyster və ərkani - hərbi ümumi topoqraf şöbəsi rəisi qulluğunu firqə komandanı qulluğu ilə müsəviləşdirilməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Rəfiyev; 7) Bakı mövqə komandanlığı təşkil və ştat haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Rəfiyev; 8) Azərbaycan ümuri-xeyriyyə nəzarətinin ştat siyahısı və maaşlarının artırılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Vəkilov Mustafa; 9) Tamğa Rüsumatı qanunnaməsinin bəzi maddələrinin təbdili və Rüsüm miqdarların təyidi haqqında. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 10) Elan nəşr haqqında. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 11) Fabrika inspeksisinə dair qəvaiddin təbdili haqqında. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 12) Maliyyə nəzarəti şurası haqqında. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 13) İstintaq əqsamının təşkili və tədilən islahı haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 14) Mətbuat nizamnaməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 15) Qızıl, gümüş xaricə çıxarılması məsuliyyəti haqqında. Məruzəçi - Mehdi bəy Hacinski; 16) hüquq dəvalərində mühakimə tərəfindən göndərilən əxbariyyə və rəqələrinin irsal və təbliği üsulunun təğyir və təbdili haqqında. Məruzəçi - Hacinski; 17) Gömrük idarələrindən alınan vergilər barəsində maliyyə naziri hüququnun genişləndirilməsi barəsində. Məruzəçi - Mehdi bəy Hacinski; 18) Ölüm maddəsinin təhqiq və təsdiq qanunu layihəsi. Məruzəçi - Hacinski; 19) Azərbaycan dəmiryolu mövqeyinin Xudat və Yalama poçta-teleqraf şöbələrini məmur siyahısı haqqında. Məruzəçi - Ağabəyov; 20) Poçta-teleqraf nəzarəti idarəsi sünbündə olan məmurların ixtisarı haqqında. Məruzəçi - Ağabəyov; 21) Maliyyə nəzarəti idarəsi cünbündə qeyri hissə sayıə vergisinin (не окладной сбор) məxsus şöbəsinin təsisi haqqında. Məruzəçi - Əmircanov; 22) Vergi müdiriyyətləri hissələrində qarışı tutulması üçün sənədə əlavə olaraq 72 min rüblə təsis edilməsi haqqında. Məruzəçi - Əmircanov; 23) Həmin sənə üçün ümuri-xeyriyyə naziri vəkilinin maaşı və onun idarəsi məsrəfatı üçün məzkur naziri 177000 rüblə kredit açılması haqqında. Məruzəçi - Ağamalı oğlu.

Rəis - Yomiyyəyi-müzakirata etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından yomiyyəyi-müzakirat qəbul olunur. Növbədəki məsələyə keçmədən qabaq rica edirəm, üzvlər vaxtı müəyyəndə iclasa hazır olsunlar. Hər dəfə bizim bir saat və bir az da çox vaxtımız hədə yerə gedir. Bəlkə, təqsir məndədir ki, vaxtında iclası açıb, kvorum olmadığından bağlamayıram. Lakin gələn iclasda nakaz üzrə rəftar edib, təyin olunan vaxtından yarım saat sonra iclası açacağam. 5 ya 10 dəqiqə gecikən olsa da qəbul etməyəcəyəm. Növbədəki üsyançı və hökumət əsaslarına sui-qəsd edənlər məsuliyyəti haqqında qanun layihəsinin 3-cü qiraəti. Məruzəçi Rüstəmbəyov Mehdi bəy, oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur. Başdan-başa oxuyummu?

Rəis - Əvvəlinci maddəni təməmən oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - Layihəyi-qanuniyyənin əvvəlinci qismi xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdur. Səsə qoyuram. Etiraz yox ki? Etiraz olmadığından, layihəyi-qanuniyyənin birinci qismi qəbul edilir. Mehdi bəy! İkinci qismi oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 2-ci qism xüsusunda kim danışmaq istəyir? Səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından, qəbul edilir. Üçüncü qismi oxuyunuz!

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 3-cü qism xüsusunda kim danışmaq istəyir? 3-cü qismi səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından, layihəyi-qanuniyyənin 3-cü qismi qəbul edilir. 4-cünü oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 4-cü qismin xüsusunda kim danışmaq istəyir? Səsə qoyuram, etiraz yoxdur? Layiheyi-qanuniyyonin 4-cü qismi qəbul edilir. Layiheyi-qanuniyyəni təmamilə səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Yoxdur. Layiheyi-qanuniyyə təmamilən qəbul edilir.

Növbədəki məsələ, hüquq məhkəməsi nizamnaməsi 1462-ci fəslinin məhkəməyi-sülhiyyə təhtindəki iqameyi-dəvaları fiyətini nəhayət dərəcədə artırılması üçün tədbili haqqında 3-cü qiraəti. Mehdi bəy, oxuyunuz!

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - Layiheyi-qanuniyyə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən yoxdur? Səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Layiheyi-qanuniyyə qəbul edilir. Layiheyi-qanuniyyəni təmamilən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Layiheyi-qanuniyyə təmamilən qəbul edilir.

Növbədəki, məhkəmə işlərinin ovraq və dəftərxana və əxbariyyə və rəqəsi vergisilə qiymətə aid olmayan iqameyi-dəva xərcləri artırılması haqqında, 3-cü qiraəti (rusca) oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - Layiheyi-qanuniyyənin 1-ci qismi xüsusunda kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən yoxdur. Səsə qoyuram. Etiraz yoxdur. Layiheyi-qanuniyyənin Birinci qismi qəbul edilir. 2-ci qiraəti oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 2-ci qism xüsusunda kim danışmaq istərdi? 2-ci qismi səsə qoyuram. Etiraz yoxdur. 2-ci qism qəbul edilir. 3-cü qismi oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 3-cü qism xüsusunda kim danışmaq istərdi? (Rusca) 3-cü qismi səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Layiheyi-qanuniyyənin 3-cü qismi qəbul edilir. 4-cünü oxuyunuz.

Mehdi bəy - 4-cü qismi oxuyur.

Rəis - 4-cü qism xüsusunda kim danışmaq istərdi? Səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? 4-cü qism qəbul olunur. 5-cini oxuyunuz. Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 5-ci qism xüsusunda kim danışmaq istəyir? Səsə qoyuram. 5-ci qism qəbul edilir. 6-cını oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 6-cı qism xüsusunda kim danışmaq istəyir? Səsə qoyuram. 6-sı qism qəbul edilir. 7-cini oxuyunuz. Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 7-cini səsə qoyuram. Layiheyi-qanuniyyəni təmamilən səsə qoyuram, etiraz yoxdur? Layiheyi-qanuniyyə təmamilən qəbul edilir.

Rəis - Növbədəki sabiq Zaqafqaziya komissariatı və Bakı Xalq komissariatının öhdələrində olan vergiləri verməyənlərdən cəza üsulu ilə alınan cərimələrin alınması haqqındakı layiheyi-qanuniyyənin 3-cü qiraətidir. Mehdi bəy, oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - Layihənin Birinci maddəsi xüsusunda kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən yoxdur? Səsə qoyuram, Buna etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından, layiheyi-qanuniyyənin birinci maddəsi qəbul edilir. İkincini oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - İkinci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? İkinci maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur buna? Etiraz olmadığından ikinci maddə qəbul olunur.

Layiheyi-qanuniyyəni təmamilən səsə qoyuram. Layiheyi-qanuniyyənin qəbuluna etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından, layiheyi-qanuniyyə təmamilən qəbul olunur.

Keçirəm növbədəki məsələyə. Növbədə Bakı bələdiyyə idarəsinə beş faizlə on milyon rüblə borc verilməsi haqqında qanun layihəsidir. Məruzəçi Əbuzər bəy Rzayev.

Abuzər bəy Rzayev - Əfəndilər! Keçən il Bakı alındıqdan sonra bələdiyyə idarəsi dağılmışdı. O vaxt daxiliyyə naziri hər şeydən əvvəl çalışıb bələdiyyə idarəsini yenidən qurdu. Yadınızdadır ki, keçən il küçələrdən keçmək olmayırdı. Hər yer zibil, topraq, dağılmış... Şimdi görürsünüz, küçələr təmiz, zibil atılmış, elektrikeski yanır, qonka işləyir, məktəblər də açılır. Bu surətdə işlər yaxşılaşmışdır. Fəqət bunların həpsi üçün bələdiyyə idarəsinə çox para lazımdır. İdarənin xərci çox, mədaxili yox kimidir. Qabaqda hökumət Parlaman tərqiqlə bələdiyyə idarəsinə beş milyon manat pul buraxmışdı. Bundan əlavə şəhərə əlli milyon manatlıq istiqraz buraxmaq üçün ixtiyar verilmişdir. Fəqət bu əlli milyonun əldə edilmiş kimi olur. Bu vaxtadək bələdiyyə xidmətçilərinə maaş vermək lazımdır, pul da yoxdur. Binaən-ileyh bələdiyyə idarəsi hökumətə müraciətlə 25 milyon manat borc istəmişdir. Lakin hökumət 25 milyona razı olmayıb 10 milyon manat verməyə razı olmuş və bu xüsusda bir layiheyi-qanuniyyə tərtibilə Parlamana təqdim etmişdir. Bəylə ki, on milyon manatın beş milyonu qabaqda verilmişdir. Şimdi də beş milyonu buraxılsın. Şimdi bu pulu bələdiyyə idarəsi necə oda edəcəkdir. Qanuna görə əvvəla bu məbləğ bələdiyyə idarəsinin haman ilk milyonluq istiqrazından verilməlidir. Əgər bu məhkəmə olmazsa şəhər nəfinə alınan pul vergisindən çıxmalıdır.

Şayəd bunlar da olmazsa 1922-1923 illərin bələdiyyə smetasına daxil ediləcəkdir. Bundan maəda ildə haman məbləğə yarım milyon faiz verilməlidir. O da gələn ildən etibarən yenə bələdiyyə smetasına daxil olmalıdır. Parlaman komiyonu bu layihəni eyniyyətə qəbul etmişdir.

Mehdi bəy - Layihəyi-qanuniyyəni türkcə oxuyur.

Rəis - Ağamalı oğlu Səmədağa... Müsəidə buyurunuz, Əbuzər, bu layihənin ruscasını oxuyunuz.

Əbuzər bəy - Ruscasını oxuyur.

Rəis - Ağamalı oğlu Səmədağa.

Səmədağa - Dokladçının bu sözü köhnə sözlər idi. Ona kərə bən də istəyirəm ki, köhnə söz danışam. Borc istəyirlər, bu məsələ təzə deyil, beş-altı ay bundan qabaq istəyiblər. O vaxt da həmin sözləri dedilər. Hamıya da məlumdur ki, pul olmazsa küçələr təmizlənməz və işıq da olmaz. İndi bunun üçün bir yol tapmaq lazımdır. Biz qabaqda demişdik ki, bu pullar varlılardan çıxmalıdır. O dövlətilər nəyə lazımdır, oturub qarınlarını böyütməyəmi? Yainki köməkmi etməyə? Görünən budur ki, orada oturan ağaların heç vecinə gəlmir ki, pul yolu arasınlar. Xəzinə pul buraxmasa işıq yolu olmayacaqmış, mən köhnə sözləri təzədən deməməkdən ötəri deyirəm ki, bu pulu vermirik, hərçəndi qulluqçular pulsuz qalır, lakin ağalar anlarlar ki, işləmək lazımdır, yainki onları dəyişdirəcək öylə adamlar seçərlər ki, işləyə bilsinlər. Əgər buraya pul buraxacaq, Gəncənin və başqa şəhərlərin də istəməyə haqqı olacaq, ona görə bir gəlmə deyirəm, yol verilməli deyil.

Rəis - Aşurov Ağa.

Aşurov - Mən keçən natiqin sözü ilə şərik deyiləm. Deyirəm, nəinki bu pullar verilsin, bəlkə şəhər üçün ayrı tədbirlər də görülsün. Yəqin siz istəmirsiniz ki, bələdiyyə qulluqçuları küçələrə tökülüb as qalsınlar... Bunu yəqin istəmirsiniz. Lakin müəyyən tədbirlər olmalıdır ki, şəhər bu çətinlikdən qurtulsun. Əfəndilər! Siz bilirsiniz ki, şəhərin politikası gərək dəyişə idi. Bu barədə siyezdlər oldu, qərarlar çıxarıldı. Lakin işlərə etina olunmayıb, çarələr aranmadı. Məsələn, Polis idarəsini saxlamaq şəhərin vəzifəsi deyildir. Bir çox böylə işlər vardır ki, hökumətə aiddir, nəinki şəhər idarəsinə, Məarif məsələsi hər bir yerdə bu iş hökumət öz idarəsində götürdüüyü halda, nədənsə şəhərlərdə bələdiyyə idarəsinə verilib. Kəndlərdə məktəb xərcini hökumət verdiyi kimi, şəhərlərdə də hökumət verməlidir. Hökumət də ancaq naloq ala bilir. Şəhər idarəsi bir neçə edadi məktəbi saxlayır. Bakı bələdiyyəsi məktəblər üçün sənədə 18 milyon xərc verir. Əgər bu pulu boynumuza götürsək bələdiyyənin xərci 18 milyon azalır. Edadi 18-dir. Fəqət, məvaciblərin artırıldığına nəzərə alsaq, görərik ki, bu qədər də artılmaq ehtimalı vardır. Əgər artırılmasa, şəhər məcburdur ki, artırsın. Bir çox vacib işlər daha vardır ki, yenə şəhərin deyil hökumətdədir. Yalnız xəstəxanalərə şəhər idarəsi 30 milyon pul verir. Əfəndilər, bunların hamısı hökumətin borcudur. Qabaq bir neçə idi, imdi xəstəxanalar artıb, çünki kənardan çox qaçqınlar Bakıya axıb gəlir. Bu aşkardır ki, bu da hökumətin borcudur. Məlumdur ki, bu xərclərin qabağında şəhər dura bilməz. Biz görək kömək edək. Rasxod otuz milyondan artıqdır. Hələ bir çox xərclər vardır ki, onları deməyirəm. Gərək onları hökumət bitirsin, amma şəhərə verirlər. Halbuki, şəhər özü də işləsin, uprava və Duma işləyib hökumətdən bunu tələb etsin, doğrudur, bu saat hər şey hökumətin bəynuna atılır. Bununla bərabər nə cürə olsun bizim Duma dəfələrlə bunu hökumətdən tələb edibdir və deyibdir ki, xəstəxanaları boynuna alsın. Və xəstəxanalarda 4 yüz naxoş var, sizin məarif işlərində biz bilirik ki, borcu verəndə şəhərə verməyib, bəlkə hökumət işləri üçün veririk. Bu pulu nəinki 5 faiz ilə, bəlkə faizsiz verməliyik. Onu da iki illik müddətinə verməyi yersiz görürəm, çünki biz bilirik ki, bu müddətdə bu pulu verə bilməyəcəklər. Qabaqlarda hökumət şəhərlərə borc verdikdə 10 ilə verir idi. Bir adamın indi pulu çatmayıb, ona deyirik ki, borc al, bir ildən sonra ver və 5 milyon da artıq ver. Bu olmayacaq. Mən təklif edirəm ki, bu pulu verək və daxili nəzarətinə təklif olunsun ki, ya bir komisya təşkil etsin. yainki şəhərlərin syezdi olsun və orada şəhərlərin xərci nəyə olduğu müəyyən olsun.

Rəis - Əfəndizadə Abdulla bəy.

Abdulla bəy - Sabiqdəki natiqlərə qismən iştirak edərək ancaq bunu deyə bilərəm ki, biz də şəhərlərə pul buraxılması tərəfdarıyıq. Ancaq bir şeyə diqqətinizi cəlb etmək istərəm. Deyirlər ki, guya hökumət Bakı məarif işlərinə diqqət etməlidirlər, hökumət onlara müavinət etməlidir. Məsələn, məarif smetasına baxsanız, görəcəksiniz ki, hökumət onlara 5 milyon pul buraxır və oradan görülcək ki, Azərbaycanın məarif xərcinin üçdə biri Bakı hissəsinə düşür. Bunlardan başqa bir də Bakıda sentrodum var ki, o da bəzi işlərdə iştirak edir. Səmədağa dediyi kimi, şəhər işləri düz getmir. Bakı kimi şəhərin mədaxili olmasa, bəs hansı şəhərin mədaxili olacaq. Görünür ki, bələdiyyədə oturanlar iş görmürlər. Məsələn, sizə cüzi bir misal deyim, baxınız konkaya 9 abbası qiymət qoyulduğu halda, 2 manat alınır. Bir abbası kimin cibinə gedir; məlum deyil. Hərgah o bir abbası şəhərə lazım deyilsə, xeyriyyə işləri üçün alınmalı idi. Bundan görünür ki, işlər yaxşı getmir. Buna tədbir lazımdır, doxod yoxdur, demirik doxod var, lakin düz deyil, hər halda pul buraxılsın və doxoda da fikir vermək üçün bələdiyyə işlərinə mədaxilə edilsin. Və illa hər dəfə pul istənilir, bunun intəhası olmayacaq.

Rəis - İbrahim Əbilov.

İbrahim - Biz əvvəl dəfədə gənə bələdiyyə idarələrinə pul buraxılarda öz fikrimizi demişdik. Nədən isə bələdiyyə idarələri tikmələrdən xilas olub seçmə demokratik üsulla təşkil olmayıb. Qanun layihəsi iki aydır qəbul olunub, lakin icra olunmayıb. Əgər Bakının sərəvətini götürsək onun mədaxili həmişə məxaricini örtür; ələlxüsus indiki zamanda görünür ki, şəhər idarəsi öz işini apara bilmir, qabaqlar pul lazım idi, çünki Şollar suyu, tramvay kimi xərc götürən məsələlər var idi. İndi heç bir xərc olmadığı halda, bələdiyyə fəaliyyət göstərir, borcudur istəyir; hərgah dəftərlərə baxsanız, görərsiniz ki, neçə illərin gəliri qalıb alınmayıb. Şəhər Azərbaycanın, pul özümlərimizin, nə qədər istəyirik pul kəsirik və nə qədər istəsək pul buraxa bilərik. Daha lazım deyil ki, burada baş

işlədək, şəhər idarəsinin doxodunu artırmaq. Məndən qabaqkı natiq dedi ki, bir neçə vəzifələr var ki, şəhərin vəzifəsi deyil, hərgah deyilsə şəhərin vəzifəsi küçələri süpürtdürsün, işıq qoysun, qeyri bu kimi işlərə mübaşirət etsin. Turalım ki belədir. Bələdiyyə idarəsinin borcudur ki, hökumətə, yaxud Parlamana müraciət edib bu vəzifəni üstündən qaldırsın. Bunu da etməyirlər və etmək də istəməyirlər. Orada oturanlar hamısı Bakı sərvətdarları, yaxud onların tərəfdarlarıdır. Onlar istəməyirlər ki, şəhər imarətlərinə çox vergi qoysunlar. Hərgah bələdiyyə idarəsi demokratik üsul ilə intixab olsa idi, o vaxt bəylə şeyləri gözləmək olardı. Ancaq onlar o üsulla intixab olunmayıblar. Şəhərin mədaxil və məxaricini əqdəm edə bilməyirlər. Biz bu pulları indi versək, bir azdan sonra, yenə bizə üz çöndərüb pul istəyəcəklər. Biz deyirik ki, bu pul onlara verilməsin. Köhnə pullar və vergilər ki, yığılıb qalıbdır, onların alınması üçün bir ştat da bulsunlar. Bakı nə qədər dövlətli bir şəhər olduğunu hamı etiraf edər. Budur, Bakıda otaqlar baha qiymətə kirayəyə verilir və heç tapılmayıb. Bir tək otağı 1000 manata tutmaq olmayıb. Bunların əvəzində şəhər idarəsi ev sahiblərindən bir vergi almaq istəyirlər. Bunların hamısı odur ki, orada oturanlar da dövlətli və sərvətdarlar tərəfdarlarıdır. Onun üçün də bir şey etmək istəməyirlər və bir də görək şəhər yerli işlərdə nə fəaliyyət göstərirdir. Məsələn, götürək küçələrimizi. Söz yox, Nikolay küçəsi ki, Parlamenin gözü qabağındadır, o gərək təmiz ola və təmiz də saxlanılır. Ancaq qeyri yerlərə baxanda küçələrimiz belə deyil, əsgidən sel gəlib dağılıb, imdi xərab olmuşdur. Ona görə biz təklif edirik ki, o yol şəhər idarəsinə verilsin və şəhər idarəsi demokratik üsul ilə seçilsin, tainki, milyonlarça pul qazanan Bakı sərvətdarlarından şəhər üçün xərc alınsın.

Rəis - Əsədulla Əhmədov.

Əsədulla Əhmədov - Əfəndilər! Mən hələ bilirəm ki, burada bir ştat var. Bu da o cəhətdəndir ki, burada oturanlar və danışanların çoxları Bakı şəhərinə və küçələrinə bələd deyillər. Göstərək, görək hansı küçələr təmiz saxlanmayıb. Əfəndilər, onu da bilməlisiniz ki, şəhər idarəsinin büdcəsi nə qədərdir. Bu vaxta qədər ki, keçən zamanları nəzərə alanda, şəhərin büdcəsi fəqət iki milyon idi. Amma imdi isə 100 milyondan artıq olubdur. Bunun bu dərəcə tərəqqi eyləməyi orada oturanların və olanların işlərinə görə deyil. Bu zamanəmiz hiylədir. Bəzi adamlar öz gözlərində oxu seçməyib özgə gözündə tük axtarırlar. Burada oturanların bir çoxu vardır ki, gündə iki yüz manat alıb, ancaq işləməyə gəlməyirlər. Amma oradakılar havayı işləyirlər. Şəhər Dumasının mədaxilləri məlumdur ki, bu vaxta qədər 10% idi. Sonra artırdıq, 2 milyon mədaxil 5 milyon oldu, bəli, yüz milyon olmadı. İndi zəmanəmizin halını və məmləkətimizin vəziyyətini nəzərə almalıyıq. O bahalıq ki, indi vardır. Məsələn, xəstəxanadır ki, imdi 25 milyona bizim üstümüzə oturur, çünki yumurta baha, süd baha, şeylərin qiyməti daha ziyadə ki, onların hamısı 40 milyon edir. Burada demokratik Dumasından bəhs edilir. Bəli, doğru deyirlər, onları da gördük. Keçən dəfə bələdiyyə idarəsi demokratik üsul ilə intixab olunmuşdur. Bizim gözəl məktəblərimizi, qeyri binalarımızı soldatlara verdilər, bunları əcəba kim təmir eylədi. Bunlar heç düşünülürmü? Bunları syezdmi, uprava kimi demokratik дума kimi, yaxud indiki Dumanı onlar təmir eylədi, bunlar düşünülə yaxşı olar. Əlavə qeyri xərclərimiz də vardır ki, onların biri də müəllimlərin məvaciblərinin artırılmasıdır ki, onu siz özünüz qərar qoydunuz. Hərgah müəllimlərə diqqət etməcək, məktəblərimiz müəllimsiz qalar. Hərgah qulluqçulara məvacib verməcək, idarələrimiz, işlərimiz, bunlardan əlavə şəhər duması 50 milyonluq viiqırışını zayom qərar vermiş, 4 aydır hökumətə göndərmişdir. O viiqırışlar Azərbaycan bankında satılacaq və şəhərin borcu o pullardan çıxacaq ki, şəhər idarəsinin fəaliyyətini bilmək üçün hökumət rövziya təyin edibdir.

Bu saat Dumada iyirmi yeddi adam qalmışdır. Demokrat adlanan üzvlər iclasa gəlmirlər ki, biz o Dumaya getməyəcəyik, adamlar dağılmışlar, yerdə qalanları da getsə daha kim işləsin. Xəstəxanalarda xəstələr sahibsiz qalsın. Bir də konkadan bəhs ilə deyirlər, nə üçün bilet doqquz abbasıdır. Bir abbası vermək olmayıb. Öylə isə hökumətə deyiniz doqquz abbasılıq pul kəssin. Əgər o bir abbasını qaytarmırlarsa xırda pulun yoxluğundandır. Və illa bələdiyyə idarəsi neçün cəmaətin pulunu alıb icarədarə bir abbası da artıq bilet pulu versin. Duma hesabladı, saman, un, arpa və sairə xərcləri həpsini mülahizə etdi, hesab böylə çıxdı. Şəhər Dumasına beş milyon buraxmaq üstündə bu qədər danışırsınız. Bir çox sair işlər var ki, əslində onlara baxmalı idiniz. Beş milyon şəhərə buraxmaq istəməyirsiniz, pək əla, bu borcu vermirsiniz, o şəhər qulluqçularının halı necə olar. Bir də çörəyin girvənkəsi altı manat yarım və yeddi manat olmuşdur. Bəs onlar nə ilə dolansınlar? Bir altı abbasılıq qradus iki yüz manat olub, heç bələdiyyə idarəsini tənqid edən ağalar bunun da fikrini çəkməyirlər. Ancaq şəhər bu pulu nərdə xərcləyir. Deyirlər, şəhər həmin bu yerdə xərcləyir. Bir də qabaqda şəhərdə yüz min nüfus var idi, şimdiki nə olmuşdur? (səslər). Yarım milyon, odur, dörd yüz qaçqın məscidlərdə qalmışdır. Yenə də Duma baxır, Duma nə etsin. Deyirlər, vodoprovod üçün borc edirlər. Bu doğrudur. Şəhər vodoprovod üçün müəyyən istiqraz əqd etmişdir. Onu da həmin sudan hasil olan para ilə ödənilir. Bəs bu pulları nərdən alsın. Bunlardan maida şəhərdə cocuqlar üçün məktəb var, Nikolay vaxtında bunların hər komplektinə dörd yüz manat verilir. Amma şimdiki dörd yüz deyil, 800 manat, min manatda görürmü? Dumaya buraxılan pullar yenə Azərbaycan üçün sərf edilir. Moskvaya ki getmir. Bir də şəhərin 3050-yə qədər desyatın yeri var. Bu da Azərbaycanın deyilmi? Buraya buraxılan pul Moskvaya getməyəcəkdir. Azərbaycanın özünə sərf edilir. Şəhər qulluqçularına sentyabr maaşı verilməmişdir. Şimdi bu beş milyon da verilsə oktyabr maaşına da çatmaz, o halda haman müdafiə qıldığımız süpürgəçilər gəlib maaşı sizdən tələb edər. Şimdi baxınız hansı yaxşıdır. Dumanın beş faizlik iltizamı ilə bu borcu vermək, yainki, özünüzdən vermək? Mən təklif edirəm verilsin.

Rəis - Mahmudbəyov Heybətqulu bəy.

Heybətqulu bəy Mahmudbəyov - Əfəndilər! Bən buraya çıxaraq bu paraların nərəyə xərclənməsi barəsində bir çox söz söyləməyə və Əfəndizadə ilə Əbilova cavab verməyə məcbur oluram. Əvvəla natiqlər bilməlidirlər ki, bələdiyyə idarəsi hər nə etsə müvəqqəti hökumət, yəni Kerenski hökuməti tərəfindən verilmiş qanun üzrə icra olunur. Burada deyirlər ki, şəhər mədəxilin artması haqqında, bələdiyyə idarəsi heç bir iqtimadla bulunmayıb. Fəqət mən bilməm şəhər özü bu xüsusda bir qanun verə bilərmidi. Əlbəttə, xeyir, zira bələdiyyə idarələrinin hüququ haqqında müəyyən qanun var. O da onun üzərinə iş görür. Bir də Əbilov deyir ki, ev kirayəsi 10 min, 20 min olmuşdur, bu məsələ hökumətin təqsiridir. Zira müəyyən qanun var ki, hər kəs o miqdardan artıq kirayə versə və alsə məsuldur. Daha şəhər idarəsi gedib cəməti bir-bir təftiş edəməz. O, nə bilsin ki, kim nə verir, kim nə alır. Bələdiyyə idarəsinə ancaq təqdim olunan icarənaməyə baxır, ona görə vergi alır. Şəhər artıq ala bilməz. Məsələn, işlərdən göstərildi konka məsələsi. Bu artıq pullar ki, alınır, podratçıların cibinə getməyir. İstəsəniz bir abbasınızı geri ala bilərsiniz. Şəhər idarəsinə müraciət edərsiniz, o zaman şəhər idarəsi konduktorları məsuliyyətə cəlb edər. Bilmirəm, bir də nə oldu ki borc əleyhinə danışdılar. Şəhər idarəsi istəyir ki, xəstəxanalarımızı saxlasın. Alınan xəbərə görə Tiflisdə xolera başlayıb. Və, yavaş-yavaş Bakıya da sirayət edir. Əgər bələdiyyə idarəsinə pul verilməzsə, xəstəxanalar qapanar və bir təşkilat olmaz ki, xəstəliyin qarşısını alsın. Bir də deyirlər Duma demokratik üsulu ilə deyil, bu doğrudur. Lakin bu o vaxta kimi ola bilməz ki, təbiət qanunu elan olunmaya. Bu təqsiri Dumanın boynuna yıxmaq olmaz. Çünki qanunu siz kiçildirsiniz. Başqa şəhər haqqında bir söz tapa bilmirəm ki, deyəm. Onu da demək istəyirəm ki, xidmətçilərin ittifaqı məvəcibləri daha da artırmaq istəyir; o vaxt xərc daha da artacaqdır. Deyirlər, dövlətlilərdən xərc alınmayıb, onlardan cəmi ildə bir milyona qədər pul alınır ki, onunla da bir şey olmaz. İnanırıram sizi ki, bələdiyyə idarəsi ciddi surətdə bu vergiləri alır. Bir də şəhərin gəliri xüsusi yerlərdən, topraqlardandır. Siz demokratlar razı olarsınızmi onun qiymətini artıraraq, olmaz. Bu barədə istəsəniz bir qanun çıxarıyıq. Demək olmaz ki, şəhər bir iş görməyir. Ona görə təklif edirəm ki. Ağa cənablarının buyurduğu kimi bu pul faizsiz olaraq bələdiyyə idarəsinə verilsin.

Rəis - Səmədağa Ağamalı oğlu.

Səmədağa - Mən sizə dübarə buraya çıxıb bir balaca zəhmət vermək istəyirəm. Burada deyirlər ki, gündə 100-200 alanlar işə gəlmirlər. Fəqət həqiqətdə də onlara bu azdır. Biz onları deməyirik, aramayırıq. Biz o şəxsləri deyirik ki, güclü pul alıbda millətə bir xeyir verməyənləri deyirik. Bu günkü danışqların mənası budur ki, bu xərclər ki odur, kimdən alınmalıdır? Burada danışan burjuaziya nümayəndələri deyir ki, guya biz onlarla qardaşıq. Ничего подобного. (Ümumi gülüş). Para idarəsi zamanında kultura adına fəqir-füqəranın kisəsindən qaçırdı. Rusun bir ministrindən soruşurlar ki, xərci nə cür alırsız? Cəvabən demiş ki, cəmətin cibindəkini döyə-döyə. İştə o döyə-döyə məsələsilə dövləti sirab etdilər. Bunu görəndə biz fikir eyləyib, bir xərci başqa cür almaq lazımdır. Deyirlər ki, xərc artıbdır. 40 milyonu keçibdir. Ona görə biz deyirik ki, gəliri də artırırıq. O vaxt bizim hesabımıza görə 25, 30 daha da artıq olar... və i. a.

Səslər - Bəlkə milyard olar.

Rəis - Rica edirəm, yerinizdən danışmayasınız.

Səmədağa - O söhbətləri qoyaq qırağa, keçək başqa məsələyə deyirlər ki, Bakı Azərbaycanda fəqir-füqəranındır. (Ümumi gülüşlər). Başqa şəhərlər də var. Padşahlığın öz işi var, şəhərlərində padşahlıqdan başqa olanlar, padşahlığın qulluğundadırlar. Deməli, şəhərin özünün işi var, gərək xərci də özündən çıxa. Dövlətli Bakıya özgə yerdən gəlib, bir şey vurub gedirlər. Mənim bir dostum var, deyir ki, onun bir qohumu var, as qalıb, Bakıya gəlib ki, Bakıda bir qədər pul qazansın. Bir az müddətdə burada ikicə yüz min manat cibədana salıb götürüb gedibdir. Bakıda bir də küçə var ki, ora çox adam yığılır. Onlar hər gün ciblərinə 2 furqon pul qoyurlar. Niyə Bakı böylə olduqda, bələdiyyənin pulu yoxdur. Hərgah progressivi podoxodni naloq alsə idiniz pul çox olardı. Bu, birinci dəfə deyil; bir dəfə 5 milyon verildi, sonra yenə verildi. İndi də verilsə, bu pulumuz lap qiymətdən düşəcək. Bu gün pul qiymətdən düşəndə, evlərinə pul gizlədənlərin başına qiyamət qopacaq. O vədə ayrı söhbətlər olacaq. Bu pulu bu qədər kəsmək olmaz. Bu pul deyil, kağızdır. Cəməti tovlamaq yaxşı iş deyil. Biz deyirik ki, Dumadakı fəhlələrə pul verilməsin, onlar üçün Duma tapar. Qərəz, bu şeylərin hamısı boş keçəndən sonra biz yenə deyirik ki, bu qanunun əleyhinəyik.

Rəis - Söz Əliheydər Qarayevindir.

(Qarayev kürsüyə çıxdıqda mərkəzdən bir para sözlər deyilir ki, lakin nə deyilir, eşidilməyir).

Qarayev - Hər halda təvəqqe edirəm ki, kürsüyə çıxanda sakit durasınız. Biz onu deyirik ki, qlasnlər, həqiqətən demokratik üsul ilə intixab olmayıbdır. Beş-on nəfər öz aralarında onları intixab ediblər, onlar özlərini cəmət nümayəndəsi adlandırır, indi də milyonlarla pullar tələb edirlər. Bu kürsüdən də burjuaziya nümayəndələri çıxıb, qışqırırlar ki, gərək pul verilsə, çünki cəmətə lazımdır. Əfəndilər, bu pula biz nə nəzərlə baxırıq. Əgər baxsaq ki, bu pul zəhmətkeş puludur. Onda Bakı, Gəncə və Naxçıvanın 2 milyonluq fəhlələrinin pulunu biz nəərəyə sərf edirik, sizdən xəbər alıram, o pul ki sentroduma verdiniz ki, orada oturanların çoxu Denikin tərəfdarlarıdır, o pulları təftiş etdinizmi? Burada deyilir ki, biz köhnə rus qanunu ilə işləyirik. O qanun da qoymayıb burjuaziya cibindən pul çıxarılsın. Bilmirəm niyə bu qədər boş, bica yerə kağızlar yazılır, lakin bu barədə bir qanun yazılmağa kağız tapılmır. Mən bilmirəm bu qədər borc ki verilir, bu pulu haradan alacayıq.

Özünüz bilirsiniz ki, 25 milyon borc verəndə burjuv nümayəndələri çıxıb buradan deyirlər ki, geri almaq olmayacaq.

Rəis - 25 deyil, 10 milyondur, natiq əfəndi.

Qarayev - Təfavüt yoxdur, yarım milyon olsun, onlar şəhər spekulyantlarının cibinə gedəcək. Söz özünüz yaxşı bilirsiniz ki, maşından nə qədər pul çıxır, tacir spskulyantlarının cibindədir.

Rəfiyev (yerindən) - Tiflis cəmiyyəti-xeyriyyəsinin pulu kimin cibindədir?

Rəis - Doktor! Xahiş edirəm, yerinizdən danışmayasınız.

Qarayev - Bu pulları oradan çıxartmalı. Mən təklif edirəm bu layihə rədd edilsin. Hökumətə tapşırılsın ki, spekulyantların cibindən pul çıxarmağa cəhd etsin.

Rəis - Söz Mehdi bəy Hacınskinindir.

Hacınski - Doğrudur, cənabi Qarayev! Siz deyən demokrat Duma haman Duma idi ki, siz qovdunuz, zibil ki deyirsiniz, sizin zibilinizdir ki, onu indi təmizləmək üçün 10 milyon pul lazımdır. Bələdiyyənin bu günə qalmasına siz bais oldunuz. Onu bir dəfə təyin etdiniz ki, bələdiyyə buradan getməyəcək. Əlbəttə siz burada müəllimlər üçün maaş artıranda, oradakı müəllimlərə də maaş artırılır, ona görə pul lazımdır. Qarayev ayrı şey bilməyir, ancaq iki söz bilir: "Nikolay", "Demokrat". Ancaq, bilsin ki, necə ki buradan işə aşına olan adamlar dedilər, bu pul gərək verilsin. Mən təklif edirəm ki, 10 milyonu qəbul eyləmək, çünki pulları Uprava təmin edəcək. Qaldı ki, demokratik əsas Duması, onu biz gördük, indi inşallah yeni Azərbaycan Duması olacaqdır.

Rəis - Sırada natiq olmadığından son söz məruzəçinindir.

Abuzər bəy Rzabəyov - Ağa Aşurovun sözlərinə mən artırmaq istəyirəm ki, qonka, xəstəxana, məktəb pulların həpsini şəhərin kasıb takımı işlədir. Bu pulları vermək ilə şəhər idarəsi bu işləri islah edəcəkdir. Şəhərin maliyyəsi çox fəna haldadır. Və bir də bu borc həmişəlikdir. Bu borcdur, veririk, iki ildən sonra alacağıq. Seçki qanunu çıxıb, Parlamanda qəbul edilibdir. O Dumada qanun qoyar, işlərdə inşallah düzələr. On milyon pulun öz vaxtında verilməsinə mən şərikəm; pul verilməsə qulluqçular pulsuz qalar. 5 milyon gərək verək ki, xəstəxanalar, müəllimlər və sair qulluqçulara məvacib verilsin. Tiflisdə xolera vardır. Mən Abdulla bəyin sözlünə şərikəm ki, şəhər idarəsi gərək kasıblar üçün çörəkçi dükanı açsın. Mən təvəqqe edirəm beş milyon verilsin. (Səslər). On milyondur. Beş milyon verilib, beş milyon da təzədən verilsin ki, bu pullar hamısı cəmiyyənin on milyon eylər.

Rəis - Parlamən tərəfindən iki təklif vardır. Əvvəlincisi bilafəiz 10 milyon verilsin və on il vaxt qoyulsun. 2-ci təklifdə bilafəiz on il müddətinə verilməlidir. Mən bunları birləşdirib təklifi səsə qoyuram. Kim qəbul eyləyir, rica edirəm əl qaldırsın; Kim əleyhinədir? Kim səs verməyir? Lehinə - 11, əleyhinə 34, səs verməyən 2. Əksəriyyət rəy ilə rədd edilir. Layihəyi-qanuniyyəni komissiyon tərəfindən qəbul edildiki kibi səsə qoyuram. Hər kəs tərəfdar isə əl qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs verməyir? Lehinə 38, əleyhinə 4, səs verməyən 1. Əksəriyyət rəy ilə qəbul edilir. Növbədəki məsələyə keçmədən beş dəqiqə tənəffüs elan edirəm.

Tənəffüsdən sonra

Rəis - İclas davam edir. Fəqət, növbədəki məsələlərə keçmədən əvvəl komissiyonlardan rica edirəm məruzəçi təyin edərkən bir də ona bir köməkçi, vəkil təyin etsinlər. Zira birdən öylə olur ki, məruzəçi xəstələnir, bu səbəbdən də iş qalır. Fəqət köməkçi olsa Məruzəçi gəlmədiyi təqdirdə vəkili onu əvəz edər. Bir də keçən səfər təklif edilmişdi ki, bəzi komissiyonlardan çıxmış olan üzvlərin yerinə namizədlər göstərilsin. Rica edirəm, bunu da şimdiki edəsiniz. O cümlədən maliyyə-büdcə komissiyonundan Stepan Taqianosov getmişdir. Yerinə Yervad Taqianosov təyin edilir. Mandat komissiyonuna Mixaylovun əvəzinə Römizov təyin olunur. Atamalibəyovun da yerinə bir adam lazımdır. Ləvayehi-qanuniyyə komissiyonuna Mixaylovun əvəzinə Zaxaryan qeyd olunur. Atamalibəyovun yerinə bir adam lazımdır. Bir də Məclisi-Müəssisan komissiyonundan üzvlər çıxmışdır, yenisini seçmək lazım deyil; zira o komissiyon işini qurtarmışdır. Və, iyirmi bir nəfərdən ibarət yeni mərkəzi komissiyon seçilmişdir. Bundan əlavə bir təklif də var idi ki, ləvayehi-qanuniyyə komissiyonuna iki-üç nəfər türkcə bilən üzv seçilsin; zira məzkur komissiyonda türkcə bilən azdır. İşin ağırlığı bir və ya iki adamın öhdəsinə düşür. Amma iki-üç nəfər daha olsa, məruzəçilərin həpsi bir adamın öhdəsinə düşməz. Bu surətdə məzkur komissiyaya türkcə yaxşı bilən yeni üzvlər verməli, yaxud əks surətdə komissiyaya nümayəndələrinə məruzənin rusca oxumağa müsaidə etməlidir. Növbədən xaric söz Ağa Aşurovundur.

Ağa Aşurov - Bu gün işləmək və işləməməkdən çox bəhs olundu və yoldaşımız Əsədulla Əhmədov dedi ki, öz gözündə şalban görməyir, özgə gözündə tük seçir. Onun sözündən böylə çıxır ki, biz hər işdə olmağa özümü baxmalıyıq. Bu gün sədr əfəndi dedi ki, məbuslar vaxtında yığılır. Nəticədə iclaslar vaxtı-müəyyəndə açılmayıp, bir saat, bir saat yarım gecikir. Yaxud bəziləri gəlibdə, adını yazıbda, sonra gedir. Kquorum çətin düzələr. Məsələn, Qarayev gəlib, qapıdan çıxıb gedir, pulunu da alır. Mən təklif edirəm, böyləliklə iclasa gəlməyənlərə, yaxud gəlib qayıdanlara cəzai-nəqliyyə olmaq üzrə üç qat cərimə təyin edilsin. Yeni hər kəs iclasa gəlməsə iki yüz manat, 400 yüz manat cərimə edilsin. Böylə olursa biz öz tərbiyəmizə də bir qədər diqqət verməyimiz lazım gəlir. Hər işdə avropalılardan bəhs edir, onları misal göstəririk. Fəqət özümü gəldikdə Avropa tərbiyyəsi unudulur. Binaən-ileyh mən böylə şiddətli bir tədbir təklif etməkdə rica edirəm. Mənim təklifimi qəbul edəsiniz.

Rəis - Təklifi müzakirə etmək istəmişiniz, istəsəniz bir lehinə, bir əleyhinə danışırsınız. (Səmədəğa yerindən) olsun, olsun kim müzakirə etməyə razı isə, buyursun danışırsınız Ağamalı oğlu Səmədəğa.

Səmədəğa - Bən təklif edirəm bu barədə danışıq olsun, zira təklif öylə oldu ki, bəzi qara gələn şeylər qaldı. Mən istədim ki, o qara gələn şeylər bir az açılınsın, çünki öylə şeylər danışıldı ki, o, açılmasa, açıq söylənməzsə olmayacaqdır.

Rəis - Əleyhinə danışmaq istəyən yoxdur? Mən səsə qoyuram. Kim bu təklifin lehinədir, əlini qaldırırsınız. Əksəriyyət rəy ilə təklif qəbul olunur, şimdiki bu təklif barəsində kim danışmaq istəyir? Ağamalı oğlu Səmədəğa.

Səmədəğa - Mən bu əqilli təklifin bir qədər tərsinə, əleyhinə danışacağam. Çünki, əgər bu mövqeyi-nəzərdən deyilsə - hər kəs iclasla gəlməzsə 400 manat cərimə edilsin, bir qədər haqlı görünür. Fəqət, iş buradadır ki, məbuslar içində öylə adamlar vardır ki, ondan para almaq canını almaq kibidir. Amma öylələri də var ki, heç təfəvüt eyləməz, çünki iclasla gəlməyib, gedib kənardakı işini görür, onun üçün daha xeyirlidir, odur ki, gəlmir, altı yüz manat vermək ona sərfəlidir. Siz böylə güman edirsiniz ki, beş-altı adam xain olduğu üçün gəlmir. Fəqət, bunların gəlməmiş cümlə məbuslara gəlməmək haqqı verəcək bir qanun deyildir. Doğrudur, bir paralarıda var ki, gəlməməkdə müqəssirdilər. Ona görə mən bu təklifin əleyhinəyəm. Və təvəqqe edirəm Parlamən da bunu rədd etsin. Oda bilər ki, opazdat olur, iş düşər, gecikmək olar. Bu hamımızın başına gələn şeydir, xəstəlik olar.

Rəis - Mehdi bəy Hacınski.

Hacınski - Səmədəğa buyururlar ki, bəlkə naxoş olub, gələ bilmədim. Bizim qanunumuzda yazılıbdır bu barədə. Kim xəstə olsa, rəisə xəbər verər, ondan heç bir şey almazlar. Lakin bəziləri var ki, hökumət adını yazır. Niyə gedir. Öylə adamlar yox deyil, öylələri də var ki, gəlib adını yazır, bir az da oturub sonra gedir.

Səmədəğa buyurdu ki, izn almaq lazımdır. Əlbəttə, əsas gərək öylə olsun. Lakin bir şey var ki, mən gəlirəm, kağıza imza edirəm, amma durmayıram. Bu naxoşluq deyildir. Başqa cür azardır ki, getməklə kvorum da azalır və məclis qapanır.

Ağa çox doğru buyurdular. Bədəətdə məclis saat on birdə açılırdı, indi isə əlhəmdullah saat birin yarısında açılır. Bu hala bir çarə olmalıdır. Ola bilər ki, cərimə az olsun. Lakin əsasən bu var ki, bu işə bir çarə lazımdır. Məsələni qarışdırmamalı. Nakaza bələdsiniz ki, xəstələr istədiyi vaxt xəbər verib gedir. Lakin öylə adamlar var ki, adlarını yazıb gedirlər. Kvorum da az alınır. Öylələrin cərimə etmək lazımdır. Saat 11 qərar qoyulub, iclas birin yarısında açılır. Buna yeni qərar çıxarıb bu işin önünü almaq lazımdır.

Rəis - Təklif var ki, natiqlərin siyahısı bitsin, sırada 3 natiq var; etiraz yoxdur ki, natiqlərin siyahısı bitir.

Mahmudov Mustafa - Əfəndilər! Bu məsələ haqqında bir neçə dəfə danışılıbdır. Bu öylə bir məsələdir ki, zənn edərəm Parlamənin şəninə yaraşmaz. Parlamən üzvləri məktəb şagirdləri deyillər.

Səmədəğa (yerindən) - İndi başa düşürlər. Mahmudov (dəvamlı) -Parlamən üzvü seçilərkən bunu bilir. Ona görə mən təklif edirəm; bu məsələ bir dəfəlik müzakirədən götürülsün. Parlamənin bir adəti var ki, gəlməyənlərdən cərimə alır. Bu qanun deyil, adətdir. Mən soruram, gəlməyənlərdən şimdiki qədər alınan cərimələr nəyəyə gedir. Təklif edirəm ondan ötəri bir qanun layihəsi düzəldib buraya gəlsin, bilək ki, cərimələr nəyəyə veriləcək və nəyəyə sərf ediləcəkdir. Sərf olunacaq məhəl də göstərilsin. Qayda bəylədir ki, üzvlər gəlməyəndə məclis qapanır. Madam ki, üzvlərin yarısı gəlməyib, onda, deməli gəlməyənlərin bir üzrü var. Mən deyirəm ki, o üzvlərdən cərimə alınsın, hansılar ki, kvoruma mane olurlar. Rəsmən təklif edirəm ki, alınan cərimələr getsin yetimlər yurduna.

Rəis - Sırada natiq daha var. Natiqdən əvvəl müsaidənizlə bir kaç söz söyləmək istəyirəm. Çünki sədrin adı burada çəkildi. Ona görə mən bilirəm danışam. O pullar ki, şimdiki qədər cərimə olaraq alınıb, Parlamənin kassasındadır. Nəyəyə sərf olunması Divani-Rəyasətin işi deyildir. Parlamən qərar qoymalı idi bu cəhətdən Divani-Rəyasətin və sədrin bir haqqı yoxdur. Doğrudur, Parlamən məktəb deyildir. Mahmudov dedi ki, bir üzrü ola məbuslar gəlməyə bilirlər. Lakin bir vaxt ki, öz kontorunda oturub yazır. Ona üzr demək olarmı?

Məsələni, kvorum üçün 40 adam lazımdır. 37-ci gəlib. Geridə qalanlardan hankisini üzürlü, hankisini cəriməli saymalı, ona görə mən Aşurovun təklifinə tərəfdaram. Gəlməyənlərin siyahısını görək qəzetlərdə elan edək. Bunu edəcəyəm. Təki məbus seçənlər də bilsinlər ki, hankılar işləyir, hankılar yox.

Kazımzadə - Vallah məsələni böylə qoyduqda adamın gülməyi tutur ki, kimdən kimə şikayət etməli. Türkdə bir məsələ var ki, deyirlər: Hər şeyi eyi tutanda düz vururlar, düz eyi tutanda nəyi vurmalıdır. Dedilər ki, kimi cərimələndirin, əlbəttə gəlməyənləri. Bir bu kürsülərə baxın, görün niyə boşdurlar? Niyə gəlmirlər. Demokrat, demokrat deyənlər, demokrat pulu alıb niyə iclasla gəlmirsiniz? Niyə mərsiyəxan kimi neçə yerə vəd verirsiniz. Sədr gərək desin ki, bir ayın məvacibi cərimə olsun və kimlərin adları qəzetdə elan olsun, təki millət bilsin ki, seçdiyi nümayəndə gəlib, onun üçün işləmir. Sonra o adamların iclasdan çıxarılması səsə qoyulsun, bir dəfə cəməət bilsin ki, bizi seçib, burada işləyək, əgər bunun əvəzinə gedib konfranslarda hökumət əleyhinə işləyəcəyik. Qoy böylə adamların əvəzinə qeyrilərini seçsinlər.

Rəis - Natiqlərin sırası bitdiyindən təklifi səsə qoyuram. Təklif böylədir. (Oxuyur). Parlamən iclaslarında üzürsüz isbatı vücud etməyən və ya gəlibdə vaxtından qabaq ketməklə kvorumu pozan məbuslar iki yüz rüblə əvəzinə 400 manat cərimə olurlar. (İmza).

Ağa Aşurov - Səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın? Kim əleyhinədir? Kim səs verməyib? Lehinə 24, əleyhinə 14, səs verməyən 2. Əksəriyyət rəy ilə təklif qəbul edilir.

Mustafa (yerindən) - 2-ci təklif mənimdir.

Rəis - Bu məxaric barəsindədir. Buna kərə layiheyi-qanuniyyə lazımdır. Keçirəm növbədəki məsələyə! Növbətçi general kvartirmeyster və ərkanı-hərbi ümumi topoqraf şöbəsi rəisi qulluqçular firqə komandanı qulluqçular müsəviləşdirilməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Rəfiyev.

Rəfiyev - Hərbiyyə naziri işə yeni qədəm qoyandan sonra indi əksəri iş artdıqca onların da işləri artır. Bir para şöbələri də bu səbəbə artırmaq lazım gəlir. Onların biri növbətçi general, digəri isə topoqrafdır. Bu işlər artıq məsuliyyətlidir. Bunun üçün də bilikli adamlar lazımdır. O cəhətə bunların qulluğu böyüyür. Buna görə də bunların mənəbini diviziya komandanı mənəbi ilə bərabər etmək lazımdır. Bir də general şöbəsidir ki, iş artır, divanxanası da yoxdur, mahalda çox işləyir. Hərbiyyə naziri təklif edir ki, təqdim olunan üsul ilə layihə qəbul olunsun. Layihə böylədir.

Rəis - Layiheyi-qanuniyyənin əsasları barəsində kim danışmaq istəyir?

Musa bəy - Bu hərbi işlər təcili olduğundan, təcili surətdə layihənin qəbul edilməsi rica edilir.

Rəis - Təcili surətdə baxılmasına etiraz yoxmu? Etiraz olmadığından qəbul edilir. Layihənin əsasları üzərinə kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən olmadığından layihənin 2-ci qiraətinə keçirəm. Mehdi bəy, 1-ci maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - 1-ci maddəni oxuyur.

Rəis - Birinci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən yoxdursa səsə qoyuram. Birinci maddəyə etiraz yoxdumu? Etiraz olmadığından 1-ci maddə qəbul olunur. 2-cini oxuyunuz.

Mehdi bəy - 2-ci maddəni oxuyur.

Abbasqulu - (yerindən danışır).

Rəis - Rica edirəm, yerdən danışmayasınız. 2-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Səsə qoyuram, etiraz yoxdumu? Etiraz olmadığından qəbul edilir. 3-cü maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - 3-cü maddəni oxuyur.

Rəis - 3-cü maddə xüsusunda kim danışmaq istər? Danışmaq istəyən yoxsa, səsə qoyuram. 3-cü maddəyə etiraz yoxdumu? Etiraz olmadığından qəbul olunur. Mehdi bəy, 4-cü maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - 4-cü maddəni oxuyur.

Rəis - 4-cü maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir. Etiraz yoxmu? Etiraz olmadığından 4-cü maddə qəbul edilir. Layihənin 3-cü qiraətinə keçirik. Mehdi bəy - 1-ci maddəni oxuyur. Rəis - 1-ci maddəyə etiraz yoxdumu? Qəbul edilir. Mehdi bəy - 2-ci maddəni oxuyur. Rəis - 2-ci maddəyə etiraz olmadığından, qəbul edilir.

Mehdi bəy - 3-cü maddəni oxuyur.

Rəis - 3-cü maddəyə etiraz yoxmu? Etiraz olmadığından, qəbul edilir.

Mehdi bəy - 4-cü maddəni oxuyur.

Rəis - 4-cü maddəyə etiraz olmadığından qəbul edilir. Layiheyi-qanuniyyəni təmāmən səsə qoyuram. Etiraz yoxmu? Etiraz olmadığından, layiheyi-qanuniyyə təmāmən qəbul edilir.

Təklif var ki, vaxt keçdiyindən məclis qapansın. Etiraz yoxmu?

Məclis qapanır.

Arxiv, f. 895. siy. 1 iş 159, vər. 1-10.

Səksən dördüncü iclas

16 oktyabr 1919-cu il

Sədr - Həsən bəy Ağayev. Katib - Əhməd Cövdət.

İclas açılır saat 11-40 dəqiqədə.

Rəis - İclas açılır. Yomiyyəyi-müzakirəti oxuyunuz.

Katib - Müzakirəyi-yomiyyə:

1 - Bakı moqə komandanlığı təşkil və ştatı haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Rəfiyev; 2 - Azərbaycan ümuri-xeyriyyə nəzarətinin ştat siyahısı və maaşlarının artırılması. Məruzəçi - Vəkilov Mustafa; 3 - Mətbuat Nizamnaməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Şəfi bəy Rüstəmbəyov; 4 - Nəşr elan haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Şəfi bəy Rüstəmbəyov; 5 - Tamğa Rüşumatı qanunnaməsinin bəzi maddələrinin təbdili. Məruzəçi - Şəfi bəy Rüstəmbəyov; 6 - Fabrika inspeksiyasına dair qəvaidin təbdili haqqında. Məruzəçi - Şəfi bəy Rüstəmbəyov; 7 - Maliyyə nəzarəti şurası haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Şəfi bəy Rüstəmbəyov; 8 - İstintaq əksaminin təşkil və təqdimən islahi haqqında. Məruzəçi - Şəfi bəy Rüstəmbəyov; 9 - Qızıl gümüş xaricə çıxarılması məsuliyyəti haqqında Məruzəçi - Mehdi bəy Hacinski; 10 - Hüquq davalarında mühakim tərəfindən göndərilən əxbariyyə vəərəqlərinin irsal və təbliği üsulunun təğyir və təbdili haqqında. Məruzəçi - Mehdi bəy Hacinski- 11 - Gömrük idarələrindən alınan vergi barəsində maliyyə naziri hüqununun genişləndirilməsi haqqında. Məruzəçi - Mehdi bəy Hacinski; 12 - Ölüm maddəsinin təhqiq və təsdiqi haqqında qanun layihəsi; 13 - Azərbaycan dəmiryol mövqefinin "Xudat" və "Yalama" poçta və teleqraf şöbələrində məmuri siyahısı haqqında. Məruzəçi - Mehdi bəy Hacinski; 14 - Poçta-teleqraf nəzarəti idarəsində olan məmurların ixtisarı haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Rza bəy Ağabəyov; 15- Maliyyə nəzarəti idarəsi sünbündə qeyri-hissə şayə vergisinin (не окладной сбор) inhisar şöbəsinin təsisi haqqında. Məruzəçi - Rza bəy Ağabəyov; 16 - Vergi müdüriyyətləri hissələrinin qarışı tutulması üçün sənədə əlavə olaraq 72 min rüblə təxsis edilməsi haqqında. Məruzəçi - Əmircanov; 17 - Həmin sənə üçün ümuri-xeyriyyə naziri vəkilinin maaşı və onun idarəsi məsarifatı üçün məzkur nazirə 17 min rüblə kredit açılması haqqında. Məruzəçi - Ağamalı oğlu; 18 - Gəncə şəhərində hökumət bankasının şöbəsi açılması haqqında. Məruzəçi - Abuzər Rzayev.

Daxil olmuş kağızlardan birisi: Göyçayda realni məktəbin açılması barəsindədir. 2-cisi İstanbul məktəblərinə 50, Edadi məktəblərə isə altı yüz ədəd stipendiya təşkili barəsində, 3-cüsü də dəmiryol tarifinin təğyir və təbdili xüsusundadır. Hərgah yomiyyəyi-müzakirəta etiraz yoxsa, qəbul olunur.

Daxil olmuş layihələrdən Göyçayda realni məktəbin açılması və dəmiryolu tariflərinin təbdili layihəyi-qanuniyyə komisyona gedir. Stipendiyalar barəsində olan qanun layihəsi isə maliyyə-büdcə komisyona gedir. Sonra Rus slavyan obşestvosundan bu məzmununda bu kağız gəlmişdir. Parlamandan xaric olmuş Mixaylovun yerinə Viktor Flenovski təyin edilir. Bunu bərayi məlumat Parlamana söyləyirəm. Sonra Abdulla əfəndi Qəbulzadədən Zaqataladan bir teleqram gəlmişdir. Məzmunu da budur: Xəstə olduğuma görə artıq milli işlərdə işləyə bilmədiyimdən Parlamandan istefamın qəbulunu rica edirəm. Məlum olduğu üzrə xəstə olduğu üçün oktyabrın birinədək məzuniyyət istəmişdi. Şimdi istefa verir. Bunu da bərayi məlumat Parlamana məlum edirəm. Keçən dəfə iclasın axırında komiyonlara namizəd göstərib üzv seçdiniz. Vaxt gec olduğundan nədən isə seçki nəticəsi istənilmədi kimi hasil olmamışdır. 54 vəərəqə verilmişdi. Səslər müəyyən idi, amma bir çoxları 7-8, ən çoxu 18 almışdır. Rica edirəm, onları iclasın axırında tazədən seçəsiniz. Russa.

Əhməd Cövdət - Bu gün varid olan layihələrdən birincisi Göyçayda məktəb açmaq, 2-cisi də stipendiya layihəsi maliyyə büdcə komisyona gedir. Bən zənn edirəm ki, bu cür məsələlərə məarif komiyonu baxmalıdır, filan yerdə məktəb açılması lazımı, dəyilmi onu maarif komiyonu həll etməlidir. Bu vaxta qədər komiyon seçilsin, bu layihələrə orada baxılsın.

Rəis - Onu da söyləyim ki, 3-cü, 4-cü, 5-ci, 6-cı və 7-ci layihələr müzakirəyə qoyulmayacaq, çünki doklad hamısı Şəfi bəyindir ki, xəstə yadır. Növbədəki məsələ Bakıda xüsusu komandanlıq təşkil və ştatı haqqında qanun layihəsidir. Məruzəçi - Musa bəy Rəfiyev.

Musa Rəfiyev - Bakı Azərbaycanın paytaxtıdır. Burada artıq miqdarda əsgər və qoşun saxlamaq lazım gəlir. Burası, əlbəttə, hərbiyyə nəzarətinə aiddir. Fəqət, mərkəz olmaq səbəbilə buraya bir çox zabitlər və əsgərlər gəlirlər. Bunların qabağın saxlamaqda lazım gəlir. Bunun üçün də bir idarə təşkilinə də lüzum vardır. Ondan başqa hərbiyyə nəzarətinə və ştataya bir çox adamlar gəlir ki, ixtiyarları olmadıqları halda zabit qayafəsində gəzərək kəndisinə zabit deyir. Bunların həpsini nəzərdə saxlamaq və qabağını almaq üçün hərbiyyə nəzarəti Bakıda bir mövqə komandanlığı təşkil etməyi lazım görmüşdür. Komandanlığın bundan başqa bir çox vəzifələri var. Məsələn, şəhərdə bir çox qaraquralar və sairə var, onlara göz yetirmək lazımdır. Burası mühüm bir vəzifə olduğunu hərbiyyə nəzarəti təsəvvür edir ki, mövqə komandanlığına təyin olunacaq adam böyük mənsəbli, bilik

sahibi, bacarıqlı və çox nüfuzlu adam olmalıdır. Binaən-ileyh nazirin zənnimcə bunun rütbəsi qırq komandanı rütbəsində olmalıdır. Şübhəsiz ki, komandanlıq olduqda onun bir idarəsi və kifayət dərəcədə məmurları da olmalıdır. Ona görə hərbiyyə nəzarəti komandanlıq təşkili haqqında verdiyi qanun layihəsi ilə bərabər məzkur idarənin təşkili ilə bərabər böylə bir ştat cədvəli təqdim etmişdir. (Cədvəli oxuyur). Çünkü bu komandanlığın hər bir işi kənardadır. Kənarında bir iş olduqda zabıtlər məhəlli hadisəyə getməlidirlər. Çünkü böylə hadisələr çox vaxtlar gecə vəqə olur. Ona görə də hərbiyyə nəzarətindən komandanlığa avtomobil verilməzsə, o halda bir fayton lazım olacaqdır. Bunun da xərci bu qərar ilədir. (Oxuyur). Məclisi-Məbusan komissiyonu bu layihəni bilaetiraz qəbul etmişdir. Məclisin təsdiqini rica edir. Layihə məclisə indi gəlmiş isə də komandanlıq mayis ayında təşkil edilmişdir. Ona görə də kredit may ayından istənilir. Layihə iki maddədən ibarətdir. (Oxuyur).

Rəis - Musa bəy, layihəni rusca da oxuyunuz.

Musa bəy - Oxuyur.

Rəis - Layihənin əsasları xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdur. Layihənin ikinci qiraətini səsə qoyuram. İkinci qiraətə keçilməsinə etiraz yoxdur? Layihənin ikinci qiraətinə keçilməsi qəbul olunur. Əhməd bəy, oxuyun.

Əhməd Cövdət - Birinci maddəni oxuyur.

Rəis - Əvvəlinci maddəni səsə qoyuram. Kim maddənin lehəndir, əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyənlər? Lehinə 33, əleyhinə 8, səs verməyən yox. Əksəriyyət rəy ilə birinci maddə qəbul olunur. İkinci maddəni oxuyunuz.

Katib Əhməd Cövdət - Oxuyur.

Rəis - 2-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istər? Əhməd bəy Pepinov.

Əhməd Cövdət - Mən onu demək istəyirəm ki, burada paralar ki deyilir, müəyyən məbləğ barəsindədir. Burada göstərilən məbləğ müəyyən edilməlidir. Deməli əlavə olunmalıdır ki, "40 min manat alınır".

Rəis - Daha kim danışmaq istər? Məruzəçi - Musa bəy Rəfiyev.

Musa bəy - Əhməd bəyin dediyi doğrudur. Orada 20 min manat göstərmir ki, ümumən 40 min manat eylər. Əhməd Cövdət də o barədə deyir.

Rəis - 2-ci maddəni səsə qoyuram. Əhməd bəyin təklifi komissiyon tərəfindən qəbul olunduğuna görə bərabər səsə qoyacağam. Kim 2-ci maddəni qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim bu təklifin əleyhinədir? Səs verməyənlər? Lehinə 40, əleyhinə yoxdur. səs verməyən 3. Əksəriyyət ilə təklif qəbul olunur. Layihə-qanuniyyənin 3-cü qiraəti qalır gələcək iclasa.

Növbədəki məsələ Azərbaycan ümuri-xeyriyyə nəzarətinin ştatısını və maaşlarını artırmaq haqqında qanun layihəsidir. Söz ümuri-xeyriyyə naziri Qlenovskinindir.

Səslər - Dokladçı yoxdur, dokladçı xəstədir, yoxdur.

Rəis - Onda istəsəniz növbədən götürünüz.

Əhməd Cövdət - Mən zənn edirəm, dokladçının olmaması məsələnin növbədən götürülməsinə səbəb ola bilməz. Dokladçının azarı bəlkə uzun müddət davam edəcəkdir. Ona görə onun yerinə sodokladçik olmalıdır. Ola bilər nazir danışmasın, qətnaməsi təxirə salına bilər.

Rəis - Klenevski.

Klenevski (ümuri-xeyriyyə naziri) - Rusca.

Rəis - Söz Sultan Məcid Qənizadəninindir.

Qənizadə - Möhtərəm məbuslar! Bugünkü danışiq ikinci danışiqdır ki, o da ştatları artırmaq üçündür. Nazirin müxtəsər verdiyi məlumatdan gördünüz ki, hər təşəbbüsət olubsa, əncamsız qalıbdır. Məsələn, finans məsələsi sərəncamsız qalmışdır. Şamaxının tikilməsi məsələsi biəncam qalmışdır. Əkin üçün toxum, gərək ziraət naziri verə idi. Ona da cəvab verilməyib. Qaçqın məsələsinə gəldikdə, gözümüzün qabağında bir xəstə görürsünüz ki, hissiyyatdan ümidini kəsmiş durur, nəbzini tutur, özünə əlac olmadığını düşünür; axırda da ölür, qurtarır. Məbuslardan biri yerindən sual edir ki, sən Şamaxıdan gəlirsən, orada nə gördün. Bu xüsusda mən doklad eləmək istəmirəm. Ancaq iş öylə gətirdi ki, onların halından bir balaca danışmaq istəyirəm. İmdi əkin vaxtından tam bir aydır ki, keçir. Bugün-sabah qış gələcək, onda gərək əkmək üçün toxum göndərilə idi. Mən görən o idi ki, kəndlilər şəhərə gəlib "Nə tör" işləyirdilər və deyirdilər ki, biz bərc edib, yerləri şum etmişik ki, toxum gələcək, əkəcəyik. Amma bunların sözlərindən görünür ki, ora heç bir şey göndərilməyəcək və axırda yenə çörəyin putu yüz manata çıxacaq. Qısa, mənim bu xüsusda fikrim bu idi ki, Şamaxı məbusu İsgəndər bəy Axundovla bəhəm nazirin hüzuruna gedib, toxumun tez göndərilməsinə rica edək. İndi o ümid də kəsildi. İndi onların halı nə olacaq, həmçinin baxınız, qeyri uyezdərdə olan qaçqınlara; onların halı bəlkə bunlardan da fənadır. Lakin mən Şamaxını gördüyüm üçün ancaq oradan danışdım. Bəlkə bu barədə nazirin təqsiri yoxdur. O istədiyi şeyi vermirlər. Hər halda qaçqınlar olur. Mən gənə Şamaxının halına qayıdırəm. Şamaxıda şəhər yoxdur; ancaq daş-kəsək var; əgər bir qədər dəmir, taxta var isə onu da qarətkarlar ki, orada olub, çıxarıb axtarıblar. Əgər bir şəxs öz xərabəsinə qayıtsa, orada bir taxta, yainki bir mıx tapmayacaq ki, özü üçün bir istilik düzəltsin. Onlar gözləyir ki, Bakıdan şalban, mıx və sairə gələcək ki, özləri üçün ev, ya bir yurd tiksənlər ki, soyuqdan ölməsinlər. Heç olmasa iki külfəti bir evə yığmaq olar. İndi onlar da nəticəsiz qalır. Haman o qaçqınlar ki, Şamaxıdan Kürdəmirə qaçmışdılar

və bu ümüdlə də vətənlərinə qayıtmışdılar. İndi onlar gənə başqa yerə qaçmaq məcburiyyətində olacaqlar idi. Yağış yağıb, palçıq olduğundan keçmək də mümkün deyil. Araba ilə getsə, o da 500 manat pul istəyəcək. İş böylə ikən, burada nazir əfəndilər hələ öz keflərindədirlər. Mən deyə bilərəm ki, Zəngəzur, Şuşa və qeyri yerdə olan qaçqınların halı bundan da fənadır. Bu istənilən şeylərin verilməmək nəticəsi odur ki, onlar qırılıb öləcəklər, nazirin deməyinə görə gerek nəzarəti bağlayaq. Buda cəməti aldatmaqdır. Bununla da biz razı olacayıq ya yox. Qaldı ki, nəzarətin ştatını artırmaq üçün mən bəylə bilirəm ki, kanselyariyada pomoşnik var isə, bir də pomoşnik verilsin. Buna sistem deyirlər, bu sistem bizə lazım deyil! Məsələ bu yerdədir ki, bir agent göndərilər, göndərilib görür ki, iş çox olur. Məsələn, bir yerdə bozbaş verirlər, görürsən ki, birisi abgərdan tutanda, o birisi qazanı tutur və biri də əllərinə su tökür, böylə bir müxtəsər işə neçə nəfər qulluq eyləyir. Nəticədə isə fəriyyə bozbaş çatmır. Dediymiz sistem budur. Bozbaş bişəcək, lakin bundan mənfəəti qulluqçular aparacaqdır. Amma indi bu saat xəyanət olduğunu deməm. Ancaq onu demək istəyirəm ki, sistema yamandır. İndi bejeneslərə kömək vermək lazımdır və bu barədə Şamaxı uyezdində 5 min qaçqın vardır. Ayda onlara 9,5 milyon manat pul sərf edilir. Pul gedir, para verilir, fəqət yazıq kəndçiyə bir mənfəət olmayır. O kəndçi özünün bəxtəvər zamanında, öz kəndində olanda, həftədə iki dəfədə olmuş olsa heç ət yeməzdi, zira onların özlərinin yeməkləri vardır. Amma indi ona kətan lazımdır, toxum lazımdır ki, o da gedib öz dərdlərinə əlac eyləyib yerləri əksinlər. Qazan ətrafında o qədər əl gəzdirenlər var ki, bejenes üçün ondan bir təsəlli çıxmıyır. O yazıq kəndçilər öz məsələsinin intizarındadırlar. Ev məsələsi də böylə taxta-puş ətrafında o qədər əl gəzdirenlər var ki, ev sahibi ki, heç bir şey qazanmır. Burada yazıq kəndçilər şalban, taxta, mismar gözləyirlər ki, onlara ev tikilib orada oturacaqlar, bəli o tədbirlər işdə vardır, işdən bir mənfəət çıxmıyır. Şimdi nazirin bəyanatından öylə göründü ki, işi yarı yolda qoyub qaçmaq istəyir. Amma onun ixtiyarı yoxdur. O istəyir ki, kənarında durub desin ki, mən məsul deyiləm. Onu deməyə nazirin ixtiyarı yoxdur. Biz görək tələb edək ki, sistema dəyişsin. Lazım olan qədər qaçqınlar çörək alsınlar. Hərçəndi ki quru olmuş olsa da, bəzi ofisiyalı (rəsmi) tərəfdən də sərf nəzər olunsun. Bu saat Şamaxı kimi yerdə elə böyük fəlakət var ki, hamını mütəssir edir. Şamaxı qeyri yerlərə oxşamır, orada əhali köyün altında qalıbdır, bunu heç bir cəhət ilə etmək olmaz. Mən Şamaxıdan bu saat gəlmişəm, onların əhvalı böylədir. Lazımdır ki, ziraət nəzarətindən onlara toxum göndərilsin və ümuri-xeyriyyə nəzarəti hələlik iş başından əl çəkə bilməz və ixtiyarı da yoxdur. Bu vaxta qədər işiniz olub, bu qədər pul alıb, para xərc edib, onların əvəzinə işi təməmə bitirməlidir.

Rəis - Söz Rza bəy Ağabəyovundur.

Rza bəy - Möhtərəm əfəndilər! Yəqin işdir ki, ümuri-xeyriyyə nəzarətindən əhali böyük ümidlər və işlər gözləyirdi. Fəqət, cəmətin bu ümidi və gözlədikləri həpsi bicadır. Orada çox böyük fəaliyyət görünmədi. Doğrudan-doğruya mən nazir cənablarının planı ilə gedəcəyəm və ona öylə cavab verəcəyəm ki, ümuri-xeyriyyə nəzarətində fəaliyyət yoxsa, səbəbi məndə deyil, qeyri nəzarətlərdə də günah vardır. Maliyyə nəzarətinə təklif etmişəm, qəbul etməyiblər, ziraət nəzarətinə demişəm və qeyri nəzarətlərə demişəm, heç biri qəbul eləməyiblər. Mən də iş apara bilməmişəm və bununla nazir cənabları məsuliyyəti boynundan atıb rədd eyləmək istəyir. Əgər bu işdə fəaliyyətsizlik var isə, məsuliyyət ümuri-xeyriyyə nəzarəti üstündədir. Ümuri-xeyriyyə naziri cənabları doxod artırmaq məsələsinə keçdi; doxod maliyyə nəzarətindən və milli sandıqdan verilir, hər nəzarətin xüsusi doxodu olmaz. Mən istəyirəm onun bu səhvini ona deyim. Nəzarət doxodun artırılmasına deyil, qaçqınların işlərinin asanlaşdırılmasına diqqət etməlidir. Nazir burada onların halından söylədi. Biz o işlərin hamısını bilirik; biz istəyirik bilək, o qaçqınların halı nə olub və necədir. Ermənistandakı qaçqınlara yardım üçün üç milyon manat buraxıldı. Amma kimsəyə bir şey verilmədi. Yalnız bir qədər qarğıdalı göndərildi ki, onu da cəmət heç almaq da istəmədi. Zəngəzurdan gələn nümayəndə deyir ki, qaçqınlara on beş girvənkə un verilir. Bu yalnız Zəngəzurdə deyil, hər yerdə ad qalmaq üçün verilməlidir. O da un deyil, arpa buğda, darı, yarısı da topraq, deməli adı naməlum bir şey çıxır. Biz, Zəngəzur möhtacları üçün on səkkiz milyon buraxarkən xahiş etdik ki, alınan şeylərin həpsi bir mərkəzə təhvil verilsin və oradan möhtacları paylansın. Fəqət, bu vaxta qədər mərkəzi idarə həqqində bir səs eşidilmir. Yalnız hər agentə bir miqdar pul buraxmışlar, onlar özləri şey alsınlar. Onlar da gedib tozlu, topraqla taxıl alırlar. Bir də iki yerə 18 milyon pul buraxılmışdır. Ancaq bundan neçə gün qabaq qəzetə oxumaq ki, nazir hələ indi kredit açdımışdır. Neçə aydır ki, buraxılmış pul yatıb qalır. Bundan vaxtlı-vaxtında istifadə etmək mümkün ikən nəzarət kreditini neçin hələ şimdi açdırır. Bu acı həqiqətlər haqqında nazir cənabları heç bir şey, bir söz söyləmədi. Nazir əfəndi buraya çıxaraq bəyanat verməyə başlarkən yenə gözləyirdim ki, deyə filan-filan işlər barəsində bu gün protejlərim var; əgər böylə olsa idi, yəqin ki, Parlaman dəxi krediti istənilən pul ziyadəsilə buraxardı. Fəqət, biz nazirdən böyük-böyük projələr gözləməkdə ikən bu xüsusda o bizə bir söz demədi. Bir də nazir əfəndi mənim keçən nitqim haqda qəzetədən bir neçə söz oxudu. Fəqət, bilməlidir ki, mən o vaxt layihənin əleyhinə danışdıqda məqsədim yalnız bu idi ki, ləğv ediləcəyi və işlərinə başqa bir nəzarətin təhti-idarəsinə veriləcəyi ehtimalı olduğunu bildirirəm.

Rəis - Ağamalı oğlu Səmədağa.

Ağamalı oğlu - Ümuri-xeyriyyə naziri deyir ki, qaçqınlara çox yaxşılıqlar eyləyib, çox işlər görüb, çox qanun verib, amma heç birisi baş tutmayıb, çünki o biri nazirlər mane olmuşlardır. Yəni, qoy qaçqın orada olsun, mən burada öz işimdəyəm. Böylə çıxır ki, qaçqınlar orada ölürlər. Nəzarət də burada işləyir. Fəqət oradan da bir şey çıxmıyır, qaçqınlar da haman qırılıb gedir. Deyirlər ki, qaçqınlara kömək eyləmək üçün bir idarə lazımdır.

Mən bilmirəm xeyriyyə nəzarəti burada varkən qaçqınlara kömək edilməyib və qırılırlar, onda burada nəyə lazım imiş. Onların sözündən böylə çıxır ki, bir nəzarəti, bir idarə olsa qaçqın üçün ölmək yüngül olar. Amma əslən böylə deyildir. Qaçqın ölürkən, əgər yanında bir molla olarsa, bəlkə də bir az səvab olur. Amma bu nazirin yanında ölmək nə xeyir verir. Mən böylə bilirəm ki, əgər bu nəzarətin qapısı bağlansa, mənə qaçqınlara heç bir zərər olmaz. Bir də nazir deyir ki, siz bir qanun qəbul etsəniz də, etməsəniz də, mən bu məmurları tutmuşam və maaş yaqın eyləmişəm. Əgər qanunu qəbul etməsəniz, mən deyirəm ki, biz bu pulu heç bir vaxt verməyəcəyik. Yaxşı (Nazirə xitabən), qardaş, sənə nə ixtiyarın var idi, (Ümumi gülüş) qanun qəbul edilməmiş, bu pulu xərc etmək adətdir. Qanun qəbul edilməmiş bu pulu xərc etmək olmaz. Əmri biz bu pula verməyəcəyik. Və, o pullar ki, xərcələnmişdir, lap sənə özündən alacağıq. İndi mən sözün uzun olmaması üçün təklif edirəm ki, bu nəzarətin qapısı qapansın, daxiliyyə nəzarəti nəzdində bir şöbə olsun ki, bu nəzarətin işləri o şöbəyə verilsin. Qaçqınlara edilən yardım isə cəmiyyəti-xeyriyyələr vasitəsilə verilsin. Çünki bu nəzarətə verilən pul, buraxılan un qaçqına çatmır. Yesə də qoy barı cəmiyyəti-xeyriyyələr yesinlər. Çünki, əgər cəməət bir-bir ağac alıb, gəlib cəmiyyəti döyər də bilər. Amma nəzarətlə böylə rəftar etmək olmaz. Əgər cəməət nəzarətə bir söz desə, o saat adını qoyarlar hökumətə qarşı üsyan. Onda da əsgər lazımdır, getsin üsyanı yatarsın; odur ki, mən sözümlü qurtarmaq üçün deyirəm ki, bu nəzarətin qapısı bağlansın və daxiliyyə nəzarətinin bir şöbəsinə verilsin. Amma o şöbədə yalnız qaçqınlara yüzə baş verməklə kifayətlənsin; çaparaq, bir qanun versin ki, qaçqınlara isə tapılıb verilsin.

Rəis - İbrahim Əbilov.

İbrahim Əbilov - Bir neçə gündür burada müzakirə olunan və zahirən balaca görünən bu layihə-qanuniyyə bir çox həqiqətlər açdı.

Əvvəlcə məruzəçi əfəndi dedi, bu nöqsan yalnız ümuri-xeyriyyə nəzarətinə aid deyil, hökumətə aiddir. Neçə vaxtdandı buraya büdcə qayidesilə bir layihə gəlməyibdir. Bu bir acı həqiqətdir. Bu vaxta qədər heç bir nəzarət büdcə üsuli ilə bir layihə göndərməyib; bu hal üsuli-idarə və siyasətimizi təməmilə göstərir. İkincisi acı həqiqət nazirin verdiyi izahatdır. Biz burada nazirin bəyanatından duymaq istərdik ki, evləri yıxılmış, ac və biəlac qalmış qaçqınlara böyük miqyasda kömək edilmişdir. Və ona görə ştatın artırılması lazım gəlir. Bunun əvəzinə eşidirik ki, Gəncədən bir neçə [nəfər] bir miqdar buqda toplanmış, deyirlər ki, kətan almaq və masterskoy və bir çox bu kimi işlər görmək istəyirlərmiş. Lakin başa gəlməyibdir. Burada yadıma Kırılovun basniyası düşür. Hər biri bir tərəfə çəkir. Lakin araba yenə meydanda qalıbdır. 120 min qaçqın ac və biəlac, məskənsiz və dərmanlı çöllərdə qırılır. Qış gəlir, köməksiz qaçqınlar qırılıb qurtarandan sonra bu köməyə də əlbət ehtiyac qalmaz. Biz bütün bu qaçqınlara böyük yardım istəməkdə ikən eşidirik ki, daha da böyük ştat artırmaq istəyirlər. Guya bu yol ilə aclara əlac olacaqmış. Bu acı həqiqət ümumiyyətlə hökumət sistemasının müəvvir olduğunu isbat edir. Bu balaca layihədəki acı həqiqət ümumən sistemasızlığı meydana qoyur. Yoldaşımız Səmədağa dedi ki kimi nazirin nə ixtiyarı vardı ki, layihə qəbul olmamışdan ştat düzəlsin. Bu ümuri-xeyriyyə nəzarətində deyil, hamı nəzarətlərdə böylədir. Hamı nəzarətlər, Məclisi-Məbusanın qəbul edib - etməyəcəyini nəzərə almayaraq istədikləri kimi hərəkət edirlər. Bu balaca dediklərimiz üsulsuzluqları göz qabağına qoyur. Bizə həmişə deyirlər ki, sosialistlər kürsüdən təbliğat etmək üçün danışırlar. O, əfəndilərə deyirəm ki, budur, balaca layihələr bir çox acı həqiqətləri göz qabağına qoyur. Ona görə deyirik ki, əgər ümuri-xeyriyyə nəzarətinin vəzifəsi bu isə, onu cəmiyyəti-xeyriyyədə edə bilər. Nəzarət cəməətə böyük dairədən kömək etməlidir. Bir çox adamlar işsiz qalıbdır. Cəmiyyəti-xeyriyyələrə gəlib iş istəyirlər. Nəzarət buna da diqqət etməlidir. Görünür ki, bu barədə heç bir tədbir görülməmişdir. Ona görə nəzarətin ştatının artırılması barəsindəki müraciəti yersizdir; heç bir vəshilə qəbulu mümkün deyildir. Böylə nəzarət olmasa, daha da yaxşıdır. Bunu ona görə demirəm ki, nəzarət bizə lazım deyil, ona görə deyirəm ki, ümuri-xeyriyyə nəzarəti heç bir iş görə bilmir. Ona görə bu layihənin rədd edilməsini təklif edirəm.

Rəis - Söz Mirzə Sadiq Axundzadəninindir.

Mirzə Sadiq - Keçən natiqlər layihə haqqında danışıdılar. Lakin mən deyirəm ki, bununla bir iş olmaz. Nazir olmaq rəsmiyyət üçün deyildir; iş başına gələndə o ağır vəzifəni ifa etmək lazımdır.

Əgər nəzarət o vəzifənin bir hissəsini başa gətirmiş olsa idi kifayət edərdik. Lakin nə çarə, dedilər ki, heç bir iş görülməyibdir. Və həqiqi vəzifələr yapılmayıbdır. Nazir bir kasıb olub, bu onu göstərir ki, haralara müraciət etmiş, bu xüsusda heç bir cavab gəlməyibdir. Bağışlarsınız, bir misal deyim. Həzrəti Ömər formayışdır ki, millət xələ zimmədə bir xəyanət olduqda, onun da məsuliyyəti mənim boynumdadır. Mən keçən dəfə dedim ki, Zəngəzurdə 20-25 minə qədər siyahı üzrə qaçqın var, fəqət, təxminən qırx minə bəliqdər. Görün, nəzarətdə nə qədər diqqətsizlik var ki, 20 min 70 min göstərilir və deyilir ki, orada gündə külfətə 15 girvənkə buğda paylanır. Halbuki indiyə qədər bir ilin müddətində hər başa 15 girvənkə buğdadən savayı bir şey verilməmişdir. Bu buğda da türklər tərəfindən yığılan "Əşr" və topraqlı buğda idi. Bir də qaçqınları təftiş etmək üçün Musyo Qlenovskinin təhti-riyasətində Zəngəzura bir heyət gəlmişdi ki, orada fevral ayında çıxarılan qətnaməni izn versəniz oxuram. (Oxuyur). Bu fevral ayında gəlib qaçqınların halını öz gözümlə gördü, sonra gəlib əlhəmdullah ki, nazir oldular. Biz sevindik ki, gəlib işinə daha da yaxşı baxar. Əmma təəssüflər olsun ki, heç bir müavinət olmadı. Təyin olunan məmurlar haqqında danışmaq istəmiyəcəyəm. Lakin Zəngəzurdəki inspektor barəsində danışmaq istəyirəm. İnspektorluqda ləyaqətsiz bir adam olduğu halda xahiş üzrə məmuriyyət ona verildi. Heç bir şey cəməətə

paylamayıb, qənd və çayı satıb pullarını cibinə qoydu. Tazə ağ əvəzinə əhaliyə köhnə yorğan mitili payladı və əlinin altında olan məmurların məvacibi 3-4 aydır ki, verilməyib, bir neçəsi bura gəlib, ərizə verilib, nəticəsiz qalmışdır. Ağ arabasılə batıb, ərizə verilib, nəticəsiz qalmışdı. Nazir cənabları deyir ki, öylə məmurlar çıxarılıb. Lakin 3 yüz min oğurladıqdan sonra siz kimi çıxarırsınız çıxarın, nə olacaq onlara. Olsa idi, ondan sonra gələnlər cinayət etməz idilər. Zəngəzurdakı, feldşer barəsində danışmaq istərdim. Ora gələnlər bütün kinə və davaları İranda satmışdır. Kərim bəy Rüstəmbəyov mən bura gələndə Şuşada dedi ki, cinayətlər olub və o barədə sənədlərim var idi ki, lazım olan yerinə təqdim etdim. Zəngəzurda 18 milyonu təqsim etmək üçün komisiyon göndərilib, lakin o dəstürüləmələ ilə onlar göndərilib, bir iş görə bilməyəcəklər. Necə ki keçəndə ərz etmişəm, orada nə toxum, nə öküz ala bilməyəcəklər. Bir az müddət də böylə getsə, keçən ilin saxtasını və yayın istisini çəkən əhaliyə kömək etmək daha da çətin olacaq. Çünki Zəngəzur uyezdindən savayı, hərçəndiki, növbədəki məsələ bir bundan qalmır. Əhali baxıb görür ki, cinayət edənə cəza vermirlər, hər kəs nə istəyir edir, o münasibət ilə əhali hökumətə etimadsızdır. Hərgah qayda-qanun olarsa, fənalıq yapanda cəzasına çatar. Bir aydır ki, buraya qaçqınlar çöllərə qaçmışlar. Bakının cəmiyyəti xeyriyyəsi bir qədər kömək edir, fəqət bir çox qaçqınlar var ki, onlar mədən dairələrinin Sabunçuda, Balaxanada divar dibində gəlib dilənibdə yığdıqları para ilə gün keçirirlər. Onlara nə cəmiyyəti-xeyriyyə nə də cəməət baxır. Üç nəfərdən ibarət olan bir ailə sahibi tam bir həftə gəlib getdikdən sonra 75 manat pul almışdır. Bir həftə, on gün idarədə olur, heç bir şey almır, aldığı pulu da konkaya verir. Bu nöqsanları sayandan sonra başqa şeyləri ərz etmək istəyirəm. Fəqət bunu ilkən istəyirəm ki, xəyanət göstərənlər görək cəzalansınlar. Əhalinin nəzərinə cəlb etməli; əgər doğrudan da cəza verilsə, yəni cəza özümüzə versək, o biriləri də ibrət alar. Yoxsa bu gün sən 300 min manat vurandan sonra, çox da səni xidmətdən əzl eyləsinlər. Burada danışanlardan Ağamalı oğlu çox yaxşı dedi. Mən təklif edirəm ki, bu işlərin həpsini hökumət öz ixtiyarına alsın, o zaman hökumətə etimad artar və bu iş üçün çox qulluqçu da lazım deyil. Müxtəsərvəri qulluqçular ilə idarə etmək olar. Məsələ, qaçqınlar üçün Zəngəzurda 18 milyon pul təxsis edilmişdir. Zəngəzurdan gələnlər qaçqınlar deyir ki, komisiyonun vürudundan bizim xəbərimiz yoxdur. Ağdam idarəsində qaçqınların tam siyahısı vardır, onlarlıq olsa işləmək olar. Mən təklif edirəm ki, qanuna müvafiq deyil, ya müvafiqdir, bilmirəm, Parlaman üzvləri qaçqın işlərində iştirak etsinlər. Yerli əhalidən 40 min qaçqının ehtiyacını üç nəfər düzəldə bilər. Gərək buradan bir komisiyon göndərsin. Bir əhali, bir hökumət; yerli qaçqınlar heyəti iştirak etsə, bir-birinə gözətçi olub, o zaman xəyanət də ola bilməz. Amma bütün bu iş nəzarət ixtiyarına verilsə xəyanət olar, zira onların gözətçisi yoxdur.

Rəis - Natiq əfəndi, rica edirəm, mətləb üstünə gələsiniz.

Axundov - Doğrudur, müxtəsəri deməliyəm ki, o qaçqınlara bir tədbir görülsün, daxiliyyə nəzarəti özü buna nəzər yetirsin; başqa tədbirlər görülsün ki, qanlı müsadimələr götürülüb, işə şüru olunsun.

Rəis - Təklif var ki, danışq olmasın. Etiraz yoxdur ki, səsə qoyuram. Söz Rüstəm xan Xoyskinindir.

Rüstəm xan - Möhtərəm əfəndilər! həmişə qaçqın məsələsi ortalığa gələndə yangılı sözlər danışılır. Doğrudan da böylədir. Qaçqınların halı fənadır. O kömək ki, cəməət gözləyir, elə kömək olunmur. O halda ki, biz işləyirik, mümkün deyil ki, olsun. Amma hər halda biz işləmişik, nazir əfəndi özü sizə ərz eylədi. O pullar ilə müsibəti, fəlakəti təməmilə götürmək olmaz. Bizim bu halımız ilə onların bu halını təbdil etmək mümkün deyildir. Bizim qüvvə ilə bunu çatdırmaq olmaz. Buradan bir çox sözlər dedilər; bir-bir cavab vermək mənim vəzifəmdir. Təzə qulluqçular məsələsi həll edilməlidir. Çünki, bu ştat ki biz də vardır, onunla işləri dolandırmaq olmayır. Mən ərz etmək istəyirəm ki, ümuri-xeyriyyə nəzarəti iş görüb, Gəncədə, Şəkidə və başqa yerlərdə piryutumuz var ki, orada yetim uşaqlar olurlar. Hər piryutda yüz nəfərə qədər uşaq saxlanılır. Bundan əlavə bəzi yerlərdə iki-üç piryut var. Məsələ, Gəncədə, Göyçayda, Gəncədə iki, Göyçayda üç piryut var, hər birində yüzdən ziyadə uşaq var. Ancaq yeni açılmış piryutda yüzdən azdır. Bakıda da piryut var. Bunların həpsi ümuri-xeyriyyə nəzarətinin əlindədir. Bir də qaçqınlara çörək, un paylanır; dərman göndərilir; bunların həpsini bir-bir ərz etsəm uzun çökər, o da mümkün deyildir. Fəqət nəzarət işləmir demək olmaz, əlimizdə olan qədər pul xərcləyirik, mümkün olan qədər paylayırıq, kömək edirik. Xüsusən ki, xeyriyyə nəzarətinin bir çox layihələri əmələ gəlməmişdir. Odur ki, lazım olan qədər də kömək etmək mümkün olmamışdır. Hökumət bu məsələlər haqqında bir çox layihələr daxil etdi; lakin əmələ gəlmədi. Bir də onu ərz etmək istəyirəm ki, bu fəlakətə yalnız ümuri-xeyriyyə nəzarəti deyil, sair nəzarətlərdə, hətta bütün hökuməti də düçar olur. Nazir əfəndi dedi ki, 150 min qaçqın var. Bunların xərci ayda yüz milyon rüblə olar. Odur ki, hökumət bu halda ehtiyacı bütün ödəyə -yerlərdə, hər qəzada, hər kəndə bu işləri görmək, qaçqınlara kömək etmək üçün nə qədər adam lazımdır. Şimdi nəzarətin təhti-idarəsində olan qulluqçuları ilə heç bir vaxt bu işləri görmək olmaz, çünki bu iş üçün iki, daha ziyadə məmur lazımdır. Buyurursunuz ki, yüzlərlə kənd dağılmışdır. Fəlakət zədələrin yalnız sözünü dinləmək və siyahısını tutmağa belə məmur kifayət etməz. Məsələ, bu saat Gəncə və Qazax qəzalarında bir-iki müavin və üç köməkçi var. Bu surətdə iki böyük qəzaya ancaq altı adam baxır. O şəhərləri, qəsəbələri, köyləri gəzib möhtaqları taparaq onların dərdrindən məlumat almaq lazımdır ya yox? Şayəd, ştatı qəbul etməsəniz, o halda bir-iki məmur qalır ki, onlar da nəinki kömək eyləməz, hətta dərdrəlini də sora bilməzlər. Qazax, Şamaxı, Zəngəzurdan əlavə Lənkəranda da bir qədər fəlakətəzədələr var. Qubada otuz min qaçqın var və Dağıstandan bilafasilə gəlirlər. Bunlara az-çox kömək olur. Amma kifayət etmir. Heç olmazsa onlara yol göstərmək üçün adam lazımdır ya yox? Çünki çox vaxt biz heç

kömək etməyib qulluqçuları da qəbul etməyirik. Bilmirəm, o zaman nəzarət necə işləyə bilər? Burada çox yarıqlı sözləri sosialistlər söylədilər. Nəzarət işləmiş və ətrafında bir çox xəyanətlər olmuş. Doğrudur, xəyanətlər var, biz özümüz də əlləşirik xəyanətlərin üstü açılınsın. Nazir əfəndi özü də bunu burada söylədilər. Təbii, bu işlər üçün də yenə adam lazımdır ki, gedib məhəllələrdə təhqiqat yapsın. Dedilər, burada cəməət təşkilatları var ki, ümuri-xeyriyyə nəzarətinin işini görürlər. Bu barədə hökumətin nəzəri bu olubdur ki, qaçqınlara kömək öz əlilə olsun. Əgər, bu qərar çıxarılsa ki, pullar cəmiyyəti-xeyriyyəyə göndərilsin, o başqa məsələdir. Lakin o da bizə məlumdur ki, ətraflarda cəmiyyəti-xeyriyyə nə cür işləyiblər. Sosialistlərə onu ərz etmək istəyirəm. Bir ay əvvəl biz fraksiyalara yazıb bildirdik ki, Zəngəzurda bir komissiyon göndərilir, siz də adamlar veriniz, bərabər getsinlər. Buna heç cavab çıxmadı. Sözdə deyirlər ki, pis işləmişsiniz, lakin işdə nə adam və nə də pul tapanmayırdıq. Lazım olan adamları əldə mümkün etmək olmayır. Mən özüm neçə dəfələr burada oturan adamlardan belə təvəqqə eylədim ki, bizə işləyən adamlardan, gənclərdən veriniz, adamımız yoxdur. İş başına qoyaq. Lakin bir adam göstərmədilər. Demək istəyirəm ki, adamımız azdır. İşlərin yolunda getməsi üçün qulluqçuların artırılmasına ehtiyac var. Əgər vaxtilə zamana görə bu layihəyə baxsaq qulluqçuların qədərini birə üç yazmaq gərəkdir. Çünki əvvəlki miqdardakı qulluqçular ilə iş görmək mümkün deyildir. Və bir də deyirlər ki, xidmətçilər artıqdır və iş görməyirlər. Doğrudur, xaricdən baxanda artıq görünür. Lakin, diqqət edilsə görürsünüz ki, nəzarətdə əyləşən qulluqçuların çoxu xaricdə işləyirlər. Nəzarətə gəlib, görürsünüz, bilirsiniz ki, qulluqçuların üçdə biri danışmaq üçün lazımı yerlərə göndərilmiş olurlar. Biz layihədə sair və okrujnoy inspektorlardan savayı 3-də revizor yazmışıq. Onların hamısı müəyyən yerlərə gedib, məmurların işini təftiş edəcəklərdir. Baxacaqlar ki, işə nə cür əməl olunur. Ona görə deyirəm ki, bizim layihə yerli-yerində lazımdır. Bu layihə qəbul olunmazsa, işləmək əsla mümkün olunmayacaq, çünki qulluqçular bizim yeganə vasitəmizdir.

Rəis - sırada bir çox nətiqlər olduğundan 5 dəqiqəlik tənəffüs elan edirəm.

Beş dəqiqəlik tənəffüs elan olunur.

Tənəffüsdən sonra - saat 2.10 dəqiqə.

Rəis - Aqğayev. Katib - Hacinski.

Rəis - İclas davam edir. Komissiyaların intixab vərəqələrinin nəticəsi böylədir. Mandat komissiyonuna Sizov 47 səsle, Baqradze 44 səsle. Söz Qarayevindir.

Qarayev - Biz hökuməti tənqid etdikdə, burada söylədilər ki, siz hökuməti tənqid edib, cəməətə ayrı fikir verirsiniz. Şükür olsun ki, bizə məarif firqənin nümayəndəsi Ağabəyov dedi ki, haman nəzarət ki, onu müdafiə edirdiniz, bir qəpik də olsun nəfi verməmişdir. Haman nəzarətin bizə verdiyi məlumat nə oldu? Minlər ilə daşnaqların və qeyri millətçilərin qurbanı olanlar çöllərə tökülmüş daşlar dibində yaşayırlar. Onlara həkim verilməyir və qeyri müavinət olmayır. Bunlar niyə böylə olur? Çünki bu nazirin sözü o nazirin boğazına getmir. Necə də gənə fəqirlər, kəndçilər puç olurlar. Biz bilirik ki, nə qədər ki Azərbaycanda və Zaqafqaziyada daşnaq və qeyriləri var, qaçqın da olacaqdır. Böylə olan surətdə kəndlər və şəhərlər tarimar olur, cəməət çöllərdə...

Biz onu bilirik ki, Şamaxını daşnaq bandaları dağıdıb, buna əlac lazımdır. Əlac bozbaş və quru çörək verməkdə deyil. Biz bilirik ki, ümuri-xeyriyyə nəzarətində ehtikardan başqa bir şey tapılmaz. Qaçqınların adına alınan şeyləri ya siçan yeyir, ya siçan halında olanlara çatır. Ümuri-xeyriyyə naziri deyir ki, nə edim, mənə nəzarətlər kömək etmir. Görünür ki, axırda altıda qalanın canı çıxacaq. Gənə fəhlə və kəndli zərər çəkəcək. Amma nəzarətdə oturanlar bığların buracaqlar. Siz özünüz bilirsiniz ki, Zəngəzurda daşnaq bandalarının zülmündən minlər ilə cəməət çölə tökülmüş, indi ki istidir, istidə çöldə yata bilərlər, qışda isə büsbütün puç olacaqlar. Belə-belə cüzilər cəməətə kömək etməyəcək; bizim mənbəmiz var ki, ümuri-xeyriyyədir. O da gərək cəməətə kömək edə. İndi deyək gərək ki, bir mənbə də cəməətə kömək etməyir. Göstəriniz görək, harada və nə kömək edib. Nazir desin görək, Şamaxıda nə etmiş, bir taxta gördəribmi ki, cəməət üçün bir lauşka və yainki bir obşejitiyə tiksirlər. Bunların qabağını almaq lazımdır ki, cızmaqaradan cəməəti saxlayaq. Nəzarətlərdə oturan müftəxərlər ancaq ciblərini doldururlar və biz də öz əlimiz ilə ciblərə pul tökrük. Bir mənbə arayımız ki, bu pullar və cəməətin pulu öz cibinə tökülsün. Nəzarətdə onların həpsi milyonçu olmuşlar. Deyin görək 3 min rüblə məvacib almaqla milyonçu olmaq olarmı? Bu gün o məmurlara hərgah biz para buraxırıqsa, cəməətə heç bir şey olmaz. Mən təklif edirəm, bu layihəyi-qanuniyyəni təməmilə rəid etməli və nəzarətdə iş başında tərəddüd etməli və hökumət öylə bir mənbə tapmalıdır ki, qaçqınlara arzu eylədiyi kömək edilsin.

Rəis - Təklif var ki, müzakirə bitsin, Kim ləhinə, kim əleyhinə danışmaq istəyir. Söz Camalbəyovundur.

Qasım bəy Camalbəyov - Mən təklifin əleyhinəyəm. Çox adamlar var ki, keçən nətiqlərin dediyi sözləri demək istəyir. O cəhətdən yazılan nətiqlərə izn verilsin, sonra nətiqlərin siyahısı bitsin.

Rəis - Təklifin kim lehinə danışmaq istəyir. Səsə qoyuram: kim müzakirənin bitməsini istəyirsə əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs verməyib? Lehinə 28, əleyhinə 17, səs verməyən 3. Əksəriyyət rəy ilə qəbul edilir.

Mustafa Mahmudov (yerindən) - Müzakirə bitmir.

Rəis - Rica edirəm əyləşəsiniz. (Zəngi vurur).

Mahmudov - Müzakirə bitmədi.

Rəis - Rica edirəm əyləşəsiniz. (Zəng).

Mahmudov - Müzakirə bitmədi. Nakazı naruşit eyləyirsiniz.

Rəis (zəng) - Rica edirəm əyləşəsiniz. Söz Mahmudovundur.

Mustafa Mahmudov - Həzarat! Rəis elan eylədiyi əksəriyyət rəy ilə təklif qəbul olunur, mən qəti surətdə bəyan edirəm ki, müzakirə bitmədi; bu cür məsələlər nakazda göstərilir, müzakirə bitsinmi? Əksəriyyət ilə deyil, nakazda olduğu kimi həll edilməlidir. Nakazın bir maddəsində deyilir ki, firqələr, yaxud xüsusi şəxslər tərəfindən təklif əleyhinə 15 səs verilsə, müzakirə davam eylər. həmin nakazın əsasına görə müzakirə bitmir.

Rəis - Nakazda öylə maddə vardır. Vahid şəxslər tərəfindən edilən təkliflər xüsusunda layiheyi-qanuniyyənin ikinci qiraətini səsə qoyuram. Demək istəyirəm ki, dokladçik öz təklifi üzərində israr edir. Söz Ağa Aşurovundur.

Aşurov - Bizim komisyona var. Komisyona rəyini eşitməmiş səs verə bilmərik. Ola bilər ki, bu məlumatdan sonra layihəni qəbul etməsin. Pepinov cənabları buyurmuşlar ki, qətnamə çıxarmayacağıq. Onsuz müzakirə başlandı. Dokladçik olmayan yerdə qətnamə çıxarıla bilməz.

Rəis - Dokladçı burada idi, gedəndə mənə qəti surətdə dedi ki, layihənin bəzi maddələri pozulub, təshih edilmişdir, o surətdə layihənin qəbulunu rica edir. Kim qəbul edirsə, ol qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs verməyibdir. Layiheyi-qanuniyyənin lehinə səs verən yoxdur. Əleyhinə 39, səs verməyən 8. Əksəriyyət rəy ilə layihənin ikinci qiraəti qəbul edilmir, qanun layihəsi rədd edilir.

Növbədəki məsələ kənara qızıl və gümüş çıxarmaq barəsində qanun layihəsi. Məruzəçi - Mehdi bəy Hacınski.

Mehdi bəy Hacınski - Səbiqdə Rusiya hökuməti vaxtında qızıl, gümüş, ağ qızıl və sair filiz ixracı mümkün idi, hər kəs apara bilərdi. Mühəribə vaxtı, 1914 sənəsi noyabrın 1-də çar tərəfindən senata bir qərar verilərək qanun əsasının 87-ci maddəsi bu şeylərin ixracını mən eylədi. Yalnız hər şəxs özü ilə beş yüz manat qiymətində bu şeylərdən xaricə apara bilərdi. Bu qanunu pozanlar və ya qaçaq təriqilə ixrac edənlərin cəzası bu idi ki, mali müsadirə edilir, qiymətin beş misli miqdarında cərimə alınardı. Və dörd ay müddətilə həbs verilərdi. Bu qanun Azərbaycanda işlənirdi. Hökumət hələ Gəncədə ikən 1919 sənəsində 25 oktyabrda maliyyə nəzarətinə bir əmrlə bu qanunu təməmilə ləğv etməklə bərabər, yalnız pulla cəzanı qət etdi. Sonra ikinci hökumət kabinəsi zamanında şurayi vükəlanın bu qərarı ilə qızıl, gümüş və ağ qızılın ixracı qətiyyə mən edildi... Bu surətlə bir məsələ haqqında üç cür əmr var. Deməli, şimdi bir adam xarici məmləkətə qızıl aparmaq istəsə, icazə almış olsa belə, gömrükxana məmuriyyətinin ixtiyarı var ki, digər bir qanun gücü ilə onun malını tutub cəzalandırsın. Odur ki, şimdi maliyyə naziri Parlamana bir layiheyi-qanuniyyə təqdim edir ki, qızıl, gümüş və ağ qızıl qətiyyə Azərbaycan sınırlarından çıxarılmasın. Fəqət, 1914 sənəsi qanunu ləğv edilərək, əgər bir şəxs qızıl apararsa, o müsadirə edilib, sahibindən malın qiymətinin beş misli miqdarda cərimə alınsın. Lakin, əgər qızıl apararsa onda cəriməsi iki misillə olmalıdır. Fəqət, kim özü ilə nə qədər şey apara bilər, bu xüsusat qanunda yoxdur. Yalnız gömrük qanununun 114 maddəsində böylə bir qeyd var ki, hər kəs ancaq kəndisinə lazım olan şeyləri üstündə apara bilər. Məsələn üzük, saat və sairə. Amma şimdi maliyyə naziri bu layihəni təqdim edib, qəbulunu Parlamandan rica edir. Komissiya layihəni qəbul etmişdir. (Layihənin rusca və türkcəsini oxuyur).

Rəis müavini - Qanun əsası haqqında danışmaq istəyən varsa, buyursun.

Mehdi bəy - Təklif var.

Rəis - Beş adamın imzası ilə təklif var ki, nəzarət nümayəndəsi burada olmadığına görə bu məsələ sıradan götürülsün. Kim bu barədə danışmaq istər. Mehdi bəy Hacıbababəyov.

Mehdi bəy - Bizə təzə bir qanun layihəsi təklif edilir və deyirlər ki, biz təsdiq edək. Bu qanunda bizə deyilir ki, Azərbaycandan xaricə heç bir vəchilə qızıl, gümüş və ağ qızıl aparmaq olmaz. Ziynət aparmaq üçün də filan-filan nəzarətlərdən icazə almaq lazımdır. Məsələn, bir övrət əcnəbi məmləkətə getmək istərsə, gərək səfərdən qalaraq üç-dörd gün nəzarətin qapısını gəzsin, icazə istəsin, çünki üzüyünü, saatını apara bilməzmiş. Fəqət, mənə bu mümkün olan şeylərdən deyil. Bu pul vergisi məsələsinə bənzəyir. Məsələn, bir adam şəhərə gələcək, gərək mali vəğzalda qala idi, özü neçə gün ərzaq nəzarətinin qapısını dolaşa idi, nə var mən ot vergisi verəcəyəm... Şimdi bir dövlətdən digərinə bir şey aparmağa icazə verilmir. Deməli hər kəs, hər şey apara biləmiş, fəqət üstündəki qızıl və ziynətini apara bilməzmiş. Böylə olursa vəqonda jandarmalar tutub adamların qızıl ziynətlərini alırlar.

Rəis — Mehdi bəy, mətləb onun üstündə deyil; sən bu sözləri o vaxt deyə bilərdin ki, qanun müzakirə edilə idi. Şimdi sözlərin hədəf oldu. Təklif məsələnin müzakirə edilməsi haqqında idi. Odur ki, mən təklifi səsə qoyuram. Kim məsələnin müzakirədən götürülməsinə tərəfdardır əlini qaldırsın. Səsin çoxluğu ilə təklif qəbul olunur. (Mehdi bəy). Növbədəki məsələni doklad ediniz.

Mehdi bəy — Keçmiş Rusiya dövlətində bir qanun vardı ki, ədliyyə bir işə baxanda, müddən, əleyhinə əlində olan sənədi göstərib davayı saxlatdırır. Davanın saxlanması isə müddəiyə təbii ziyan verir. Və yenə müddəinin ixtiyarı yoxdur ki, dövaya baxılsın və iş istintaq məhkəməsində (operasiya) edilsin. Buna görə ədliyyə nəzarəti bu davanın saxlanmasını və müddə-iylehilerin lehinə ixtiyarını bilmərrə əllərinə almasına təklif edir. (Rusca oxuyur). Bununla böylə məhkəməyə ixtiyar verilsin ki, müddə-i tərəfindən verilən ərizədən sonra dərhal işə baxılsın.

Rəis - Layiheyi-qanuniyyənin əsasları barəsində danışan varmı? Yoxdur. Ona görə səsə qoyuram. Hər kəs layihənin 2-ci oxunmasına tərəfdar isə, rica edirəm, əlini qaldırsın. Səs çoxluğu ilə keçir, oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - Bu zakonproyekti səsə qoyuram. Kim tərəfdardır, rica edirəm, əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs verməyib? Lehinə 38, əleyhinə yoxdur, səs verməyən dörd. Keçir. Üçüncü qiraət qalır gələcək iclasa. Burada təklif var ki, vaxt keçmişdir. Məclis qapansın. Halbuki saat 3-dür, dördə qədər vaxtımız vardır. Hər halda beş nazirin təklifinə görə səsə qoyuram. Amma ümid edirəm ki, qapanmasına tərəfdar olmayacaqsınız. Məsələlər çoxdur. Kim qapanması tərəfdardır, rica edirəm, əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs verməyibdir? Lehinə 35, əleyhinə 8. Əlbəttə keçir ki, məclis qapansın. Ancaq döyünüz, gələn iclasın məsələləri oxunsun.

Katib - Gələn iclasın məsələlərini oxuyur.

Rəis - Məclis qapanır. Ancaq Qarayevə söz verilir ki, danışsın. (Qaraysvə) Buyurunuz.

Əliheydər Qarayev — Keçən dəfə burada qət etmişdik ki, gəlməyən üzvlərdən altı yüz manat cərimə alınsın. O iclasda bir para əfrad demokratlar olub ki, onların bərəsində danışmaq lazım gəlir.

Əfəndilər! Özünüzə məlumdur ki, bizim ayda 12 iclasımız var, aldığımız məvacibin altı min iki yüz manatını cərimə verməlidir. İndi mən sual edirəm, bu cəriməni vermək olarmı? Bizim nakazımızda gəlməyən üzvlərdən bir günlük maaşın cəriməsi vardır. Hər halda demaqogiya edəndə onun səddini bilmək lazımdır.

Rəis - İclas qapanır.

İclas saat 3-də qapanır.

Arxiv, f. 895, siy. 1, iş 160, vər. 1-12

Səksən beşinci iclas

18 oktyabr 1919-cu il

Rəis - Həsənbəy Ağayev. Katib - Əhməd Cövdət bəy.

Rəis - İclas açılır. Yomiyyəyi-müzakirət keçən səfər də oxunub qaldığı üzrə qalmışdır. Ancaq yeni kağız cümləsindən, bir neçə qanun layihəsi vardır ki, bunlar da ləvayehi-qanuniyyə şöbəsinə göndərmişdir. Başqa bir təklif yoxdur ki? Bəzi müzakirət xüsusunda. Bundan əlavə Lənkəran tərəfindən Parlamana general Səməd bəy Mehmandarov seçilmişdir. Kağızları mandat komisiyona göndərilibdir. Bir də üzvlərdən, məsələn, Əhməd Nurizadə, Molla Əli Qasım oğlu on beş gün məzuniyyətlərinin vaxtından keçmiş olduğuna baxmayaraq hənz qayıtmamışlardır. Ona görə oktyabrın 2-sindən Parlamandan xaric hesab edilirlər.

Keçirəm növbədəki məsələlərin müzakirəsinə. Növbədə Bakı komandanlığı təşkili və ştat haqqındakı qanun layihəsinin əvvəlinci qiraətidir. . Mehdi bəy - Birinci maddəni oxuyur.

Rəis - Birinci maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından Birinci maddə qəbul olunur. Mehdi bəy - 2-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 2-ci maddəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından 2-ci maddə qəbul olunur. Şimdi layihəni təməmə səsə qoyuram. Etiraz yoxdur ki? Layihə təməmə qəbul olunur. Növbədəki tamğa rüsumatı qanun-layihəsinin bəzi maddələrinə təbdil haqqında rüsum miqdarına təzyid haqqında qanun layihəsi. Rüstəmbəyov...

Rüstəmbəyov - Bu tamğa rüsumatı ki, əvvəldən təyin edilmiş idi: bir dəfə 1901 və 1905 illərdə, son dəfə 1914 ildə artırılmışdı, onda qiyməti 5, 10, 20 qəpik idi. Şimdi özünü bilirsiniz ki, bu qiymətlər heç dərəcəsində bir şeydir. Ona görə maliyyə naziri bu rüsum vergiləri haqqındakı bəzi maddələri dəyişir. Bu surətlə ildə xəzinəyə 3 milyon yarım pul varid olacaqdır. Bu tamğa rüsumatı bir neçə maddədir. Onlar əvvəlkinə nisbətən təbdil edib bir qədər artırılır... Bu proporsionalni qruppovoy sbor iki yerə bölünür, bir əvvəl verəndə bu sbor bir qədər artır. Layihəyi-qanuniyyə komisiyonu baxanda böylə qərarə gəlib ki, bu xəzinəyə artıq xeyir yetirir. Çünki bu vergi artırılrsa nataryuslarda bağlanan kağızlarda yerlərin qiyməti əksilər. Bunu komisiyon qəbul etmədi. Və, maliyyə naziri vəkili də bunu qəbul etdi. Ancaq burada axırıncı maddə təməmə qalmalıdır. Qeyri maddələr isə dəyişibdi. Bunu layihəyi-qanuniyyə komisiyonu qəbul edib, təklif edir ki, Parlamən təsdiqləsin.

Rəis - Aşurov Ağə.

Aşurov - Bu yergə vergisinin mənə qanan mənəsi budur ki, hökumət doxodunu artırmaq, bu onunla olmaz ki, qədərini artırırsan, baxaq, görək həyatda ki, bu var, buna əməl olunur, ya yox? Mən istəyirəm ki, fikrimi bir qədər açıq deyəm. Məsələn, baxırsınız, on minlərlə, yüz minlərlə şotlar verilir markaları varmı? yoxdur? Üstündə bir "kopiya" yazıb həttə hökumətə də verirlər. Götürək dəmiryollarını, bir parça kağız üstündə istədiyi şotu yazır, vergisiz verir. Biz gərək tələb edək ki, az da olsa, çox da olsa şotlara marka vurulsun. Əgər hər yerdə şotlara qayda ilə marka vurulsa, xəzinəyə 3 milyon deyil on milyonlar ilə doxod gələr. Baxsanız dəniz kənarında milyonlar ilə alver edilir. Amma marka varmı? Birincisi budur bu markalardan bizə nə nəfi var. O markalar özgəninkidir. Gürcüstandan, dobrovollarından paçka ilə alıb gətirirlər və biz də özümüzü aldadıriq ki, guya doxodumuz var, o markaları da pəncərələrə yapışdırmaq ilə bizə nəfi gəlməz. Biz gərək elan edək ki, özümüzün markamız var...

Abbasqulu (yerindən) - Və köhnə markaları silmək lazımdır.

Aşurov -Əlbəttə, xahiş etmək ki, silinsin.

Abbasqulu (yerindən) - Tələb etmək, nəinki xahiş.

Aşurov - Mən təklif edirəm ki, öz markalarımızı vuraq və bir də xahiş edirəm, məlum edəsiniz ki, görək sudlarda olan markalar qalacaq, ya yox?...

Sədr - söz maliyyə naziri vəkili Yemansındır.

Yemans - Rusca.

Rəis -Aşurov Ağə.

Aşurov - Burada buyurdular ki, məsələ iki dəfədir? On dəfədir ki, müzakirə olunur. Məsələ öylə deyil. Qabaq zamanlarda bir vaqon qənd alanda 3 min manat marka pulu verildirdi. İndi isə bir milyon və ya daha artıq marka pulu verirsiniz. O milyonun qədərinə görədir. Mənim məqsədim odur ki, bir nəfər adam qoymaqla cəmi işlərin hesabına baxmaq güc olar. Əgər davadan qabaq markamız 3 milyon idisə, indi 3 dəfə, on dəfə qalxıb 30 milyon ola idi. Amma qalxmayıb, səbəbi də budur ki, məsələyə baxan yoxdur. Nəinki vergi azdır. Mən təklif edirəm layihəni dübarə rədd edib, qaytarasınız. İşləri axtarıb biləndən sonra ki nə qədər markamız var, yenə artırmaq olar. O vaxt 3 milyon, otuz milyon, bəlkə daha artıq olar.

Rəis - Daha kim danışmaq istərdi. Bu xüsusda? Danışmaq istəyən olmadığından, son söz məruzəçinindir.

Mehdi bəy - Aşurov cənabları burada bir neçə məsələ qaldırdı ki, zənnimcə layihəyi-qanuniyyəyə deyil, maliyyə nəzarəti idarəsinə aiddir. Burada əsas məsələ layihəyi-qanuniyyədir ki, baxılıb artırmaq lazımdır.

Qiymətin artırılmasına heç kimsə komissiyonda etiraz etmədi. Bir də süd məsələsi; o da əvvəlcə bir manat idi; 3 dəfə artırılıb 3 manat olur. O qiymətli maliyyə nəzarəti qoymuşdur. O ümumiyyətlə, alçaq məsələlərə aiddir. Əksiltmək lazım deyildir. Bundan savayı çox məsələlər dedilər ki, hamısı idarəyə aid məsələlərdir. Məsələn, böyük alış-verişçilər marka pulu vermirlər və ya az verirlərmiş. O da maliyyə nəzarəti idarəsinə aiddir. Mən təklif edirəm bu layihəyi-qanuniyyə qəbul olunsun.

Rəis - Layihəyi-qanuniyyənin ikinci qiraətini səsə qoyuram, kim qəbul...

Mehdi bəy - (saxla yazaq). 2-ci məsələ var. Aşurov cənabları köhnə markalar barəsində buyurdular ki, əgər xəzinədə o markalardan yoxsa, onlar yığılıb xərc olunsun.

Rəis - Layihəyi-qanuniyyənin 2-ci qiraətinə keçməsinə kim tərəfdardırsa, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs vermir?... Lehinə 23, əleyhinə 4, səs verməyən 14. Əksəriyyət rəy ilə layihəyi-qanuniyyənin 2-ci qiraətinə keçilir. Mehdi bəy, oxuyunuz.

Mehdi bəy - 2-ci qiraəti oxuyur.

Rəis - Tamğa rüsumatının 11-ci maddəsi xüsusunda kim danışmaq istərdi? 11-ci maddəyə etiraz yoxsa, qəbul olunur. 13-cü maddəni oxuyunuz...

Katib - 13-cü maddəni oxuyur. 13-cü maddənin təgyir və təbəddülü qəbul edilir.

Rəis - 14-cünü oxuyunuz. Katib - 14-cünü oxuyur.

Rəis - 14-cü maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir. Səsə qoyuram. Etiraz olmadığından, 14-cü maddə qəbul edilir. 15-cini oxuyunuz. Katib - 15-cini oxuyur.

Rəis - 15-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən yoxsa, səsə qoyuram. Etiraz olmadığından, qəbul edilir. 16-cını oxuyunuz.

Katib - 16-cı maddəni oxuyur.

Rəis - 16-cı maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən yoxsa, səsə qoyuram. Etiraz olmadığından, 16-cı maddə qəbul olunur. 17-cini oxuyunuz.

Katib - 17-cini oxuyur.

Rəis - 17-ciyə etiraz olmadığından, qəbul edilir. 18-cini oxuyunuz.

Katib - 18-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 18-ci maddəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından, 18-ci maddə qəbul olunur. 19-cunu oxuyunuz.

Katib - 19-cu maddəni oxuyur.

Rəis - 19-cu maddəyə etiraz yoxdu ki? Etiraz olmadığından, 19-cu maddə qəbul edilir. 20-ci maddəni oxuyun.

Katib - 20-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 20-ci maddəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından, 20-ci maddə qəbul edilir. 21-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - 21-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 21-ci maddəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından, 21-ci maddə qəbul edilir. 38-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - 38-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 38-ci maddəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından, 38-ci maddə qəbul edilir. 47-ci maddəni oxuyun.

Katib - 47-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 47-ci maddəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından, 47-ci maddə qəbul edilir. 48-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - 48-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 48-ci maddəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından, 48-ci maddə qəbul olunur. 50-ci maddəni oxuyun.

Katib - Oxuyur.

Rəis - Mehdi, siz 51-ci maddəni oxuyursunuz.

Mehdi bəy - Əvət, 51-ci maddəni oxuyuram.

Rəis - 50-ci maddəni qurtardıqdan sonra, 51-ci maddəni oxuyacaqsınız. 50-ci maddənin rüscasını oxuyunuz.

Katib - Rüscasını oxuyur.

Rəis - 50-ci maddəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından, 50-ci maddə qəbul edilir. 51-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - 51-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 51.1, 51.2 maddələrə etiraz yoxdur ki? Məzkur maddələrə etiraz olmadığından, qəbul olunur. 57-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - 57-ci maddəyə etiraz yox ki? Etiraz olmadığından 57-ci maddə qəbul olunur. 60-cı maddəni oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - 60-cı maddəyə etiraz yox ki? Etiraz olmadığından 60-cı maddə qəbul edilir. Sonrasını oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - 66, 67, 68-ci maddələrdə göstərilən imtiyazların ləğvinə etiraz yox ki? Etiraz olmadığından, 66-67-68-ci maddələrin imtiyazları ləğv edilir. 69-cunu oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - 69-cu maddəyə etiraz yox ki? Etiraz olmadığından, qəbul edilir. 72-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - 72-ci maddəyə etiraz yox ki? Etiraz olmadığından, 72-ci maddə qəbul edilir. 74-cünü oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 74-cü maddəyə etiraz yox ki? Etiraz olmadığından, 74-cü maddə qəbul edilir. 117-ci maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 117-ci maddəyə etiraz yox ki? Etiraz olmadığından, 117-ci maddə qəbul edilir. 119-cu maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 119-cu maddəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından, qəbul edilir. 131-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - 131-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 131-ci maddəyə qeydi ilə bərabər etiraz yox ki? 131-ci maddə qeyd ilə bərabər qəbul edilir. 147-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - 147-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 147-ci maddəyə etiraz yoxdur? 147-ci maddə qəbul edilir. 201-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - 201-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 201-ci maddə xüsusunda kim danışıq istəyir? Etiraz yoxdur? 201-ci maddə qəbul olunur. 2-ci fəslə oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - 2-ci fəslə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Etiraz yoxdur ki? Qəbul edilir. 3-cü qiraət qalır gələn iclasa.

Növbədəki məsələ nəşr elanı haqqında qanun layihəsidir. Məruzəçi Şəfi bəy Rüstəmbəyovdur.

Şəfi bəy - Bu vaxta qədər rəsmi idarələrin və dairələrin qəraradları və elanları rəsmi qəzetə olmadığından elan edilib nəşr olunmayıbdır. Hərçəndi ki, bizim "Azərbaycan" qəzetimiz var. Fəqət, o da bir növ, qeyri-rəsmi hesab olunur. Zira cəmətin əhvalını nəzərə alaraq, fəqət təzə xəbərlər yazmaq məşğuldur. Bakıdan əlavə, qeyri şəhərlərdə, məsələn Gəncədə və qeyri yerlərdə belə qəzetə heç yoxdur. Hərçəndi Bakıda nəşr olan "Azərbaycan" qəzetəsində bəzi elanlar nəşr edilir, fəqət onlar cüzidir. Bəlkə ədliyyə naziri lazım bilir ki, türk və rus dillərində rəsmi qəzet də olunsun, nəinki bir Bakıda, bəlkə qeyri şəhərlərdə də o qəzetədə fəqət rəsmi elanlar və qəraradlar nəşrilə məşğul olacaqdır. Həmin bu qanun layihəsində qeyri şəxslərdən elan pulu əvvəlki, bir manat 50 qəpik nəzərə alaraq 15 manatadək artırılıb ki, bunu komisiya qəbul edibdir. Fəqət mətbəədə olan xərcləri mən bilmirəm, ona görə özüm öz tərəfimdən təklif edirəm ki, 15 manat azdır, 30 manat olsun.

Rəis - Layihə-qanuniyyənin əsasları barəsində kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən Yoxdur? 2-ci qiraətini səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından, 2-ci qiraətə keçilməsi qəbul olunur. Oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 1-ci maddəyə etiraz yoxmu? Etiraz olmadığından, qəbul olunur. 2-cini oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - Məruzəçi tərəfindən 15 manat əvəzinə 30 manat təshihə ilə 2-ci maddəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından, qəbul olunur. 3-cünü oxuyunuz.

Katib - Üçüncü maddəni oxuyur.

Rəis - 3-cü maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul olunur. 4-cünü oxuyunuz.

Katib - 4-cü maddəni oxuyur.

Rəis - 4-cü maddəyə etiraz yoxmu? Qəbul olunur. Layihə-qanuniyyənin 3-cü qiraəti qalır gələn iclasa.

Növbədəki məsələyə keçmədən əvvəl 5 dəqiqə tənəffüs elan edirəm. Tənəffüsdən əvvəl növbət xaricində Abdulla bəy Əfəndiyevə söz verilir.

Əfəndiyev - Bu gün iki adamın Məclisi-Məbusan üzvlüyündən xaric hesab olmuş olduğu elan olundu. Doğrudur, bir məbus 15 gün izhari-vüsud etməzsə, nakaz üzrə o adam kənar edilir. Xaric olanların biri Hacı Molla Əhməd Nuruzadə, 2-cisi də Hacı Əli Qasım oğludur. Oktyabrın 2-dən bir həftə müddətinə Parlamanın tətlinə qərar vermişdik, indi o gündən haman oktyabrın 13-dən hesab etmək mümkün deyildir. Zira bu tətillə Məhərrəm münasibətilə olan tətillə hesab etmir. Mənim fikrimcə Məhərrəm münasibətilə olan tətillə hesab olunmalıdır. Ona görə də bu iki üzvlərin kənar edilməsini müvafiq görmürəm. Bu surətlə bir məbus iclasda isbatı-vücut etdiyi gündən gərək hesab olunsun. Məsələn: Bu günkü gün bir adam iclasda yoxdur, bu gündən etibarən sayıb, on beş günə iclasla gəlməzsə və üzr göstərməzsə, o vaxt kənar etmək lazımdır. Əlbəttə, qanuna riayət etməyə gözəl bir şeydir. Mən də etiraf edirəm ki, üzvlər gərək qanunu gözləsinlər, fəqət bir məsələ var, bizim elə bir sistemimiz yoxdur, hər bir qanunu izah etməsin. Parlamanın vəzifəsidir, xüsusən bu iki nəfərin kənar edilməsi nakaza aiddir. Əgər Məhərrəm tətlini hesaba alsaq yenə 15 gün yoxdur. Hesaba almasaq belə, yenə də bir neçə gün

gözləməliyik. O iki məbusun gəlməmələri Məhərrəm tətilindən sonra hesab edilməlidir. Dübarə təklif edirəm ki, onlar məbusluqdan xaric edilməsin və beş gün möhlət verilsin. Biz onlara teleqraf çəkmişik, bu günlər gələcəklər.

Rəis - Bərayi məlumat ərz etməliyəm ki, biz aşura günlərində də tətil elan etmədik, ondan qabaqsa son iclasımız oktyabrın ikisində vəqə oldu. Və tətil elan edilmədən xəbər verildi ki, aşura münasibətilə şənbə və düşənbə günləri iclasımız olmayacaqdır. Fəqət idarəmiz çalışmışdır, komisiyonlar da səşənbə günündən etibarən işləmişlərdir. Bu surətlə gəlməyən məbuslar haqqında qabaqkı Nizamnamənin məzkur maddəsi tətbiq edilərək, onlar kənar edilmişlər. Çünki iki həftə gəlməmiş və Divani-Rəyasətə bir xəbər verməmişdirlər. Divani-rəyasət bu maddənin tətbiqi üzərinə bərc və düz hesab edir. (Rusca danışır). Beş dəqiqəlik tənəffüs elan edirəm.

Tənəffüsdən sonra, saat 1.35 dəqiqə

Rəis - Həsən bəy Ağayev. Katib - Əhməd Cövdət.

Rəis - İclas davam edir. Əsnayi-tənəffüsdə iki məktub varid olubdur. Biri İsgəndər bəy Axundovunkudur ki, o özünün bitərəflər qrupundan xaric olub. "İttihad" fraksiyonuna mənsub olduğunu bəyan edir. Biri də Cəmil bəy Ləmbəranskidir, o da eyni məzmunadadır. (Xəfif alqış "İttihad" tərəfindən).

Növbədəki məsələ fabrika inspeksiya qəvaidinin təğyiridir. Məruzəçi Rüstəmbəyov.

Rüstəmbəyov - Fabrika müfəttişinin şüglü iki hissəyə bölünür. Biri fabrikin işi və digəri fəhlə işidir. İndi fəhlələrin naziri olduğundan bu iş, yəni fabrik müfəttişi iki nazirə tabe olur: biri fəhlə nəzarəti, digəri ticarət və sənaye naziri. O işlər ki, fəhlələr ilə xozeyinlər arasındadır, fəhlələrin həyatına dair, onlara fəhlə naziri baxır, qeyri məsələlərə ticarət və sənaye naziri tərəfindən baxılır. Layiheyi-qanuniyyə komisiyonu bunu təshisiz qəbul edib və Parlamanın qəbulunu təklif edir.

Rəis - Bu layiheyi-qanuniyyənin türkcə tərcüməsi olmadığından, hökumətdən türkcə tərcüməsi gələndək növbədən götürülür.

Növbədəki maliyyə nəzarəti şurası haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi -Şəfi bəy Rüstəmbəyov.

Rüstəmbəyov - Bu şura çoxdan davam edir. Amma bu vaxta qədər bu barədə bir qanun olmadığından, indi maliyyə naziri bu qanunu Parlamana təqdim edir. Bu qanun köhnə Rusiya qanunudur. Ancaq bir yerdən xəbər alıb, köhnə vaxt burada iştirak edənlər donluqsız qulluq edirdilər. İndi maliyyə naziri onların 5 nəfərinə məvacib təyin edir və onlara məmur sifətilə baxır. Qalan üzvlər isə lazım olduqda dəvət edilir. O şurada sədarəti maliyyə naziri edir. Özü olmadıqda müavini sədarət edir. Bu qanunu layiheyi-qanuniyyə komisiyonu təshisiz qəbul edib, Parlamanın da təsdiqini təklif edir.

Rəis - Layiheyi-qanuniyyə əsasları üzrə kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən olmadığından, qanunun 2-ci qiraətinəy keçməyi səsə qoyuram. Etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından, qəbul edilir. Oxuyunuz.

Əhməd Cövdət - Layihəni oxuyur.

Rəis - Əsasən bir maddədir. Fəqət, qeydi də vardır. Onları da oxuyunuz.

Əhməd Cövdət - Oxuyur: türkcə və rusca.

Rəis- Layiheyi-qanuniyyənin əvvəlinci maddəsi haqqında kim danışmaq istər? Ağabəyov Rza bəy.

Ağabəyov - Mən istərdim ki, bir neçə sual verim, görək maliyyə naziri üçün də bu vaxtadək bir şura olmuşmu? Əgər olmuşsa, onda bu qanun nədir? 2-cisi bilmək istərdim ki, bu şura ilə nazirin əlaqəsi nə cür olacaq? Nazir bir qanun təsdiq etməsə, icra olunmadığı müəyyəndir. Lakin bir də görək o biri şura ki, mühüm işlərə baxır, onunla bu şuranın əlaqəsi nasil olacaqdır?. Bir də, dedilər ki, şurada olacaq təzə adamlar ayrı məvacib alacaqlar. Bu qanun ilə düz gəlmir. Bu məlumdur ki, bir şəxs iki qulluq götürə bilməz. İki yerdə maaş ala bilməz. Burada söylədilər ki, həm nazir, həm də onun müavini necəki nazir və müavin sifətilə, onlara təyin olunmuş məvaciblərini alacaqlar və əlavə olaraq bu şurada iştirak etməklərinə dəxi para alacaqlar. Həmçinin qeyri məmurlar. Mənim zənnimcə bu doğru deyildir. Zira bu, onların vəzifəsidir. Bu vəzifədən kənar olaraq, onlara artıq para vermək doğru deyildir. Doğrudur ki, 4 nəfər qeyri yerdən çağrılacaq, bunlara məvacib vermək lazımdır. Bu məntiqə düz gəlir. Birdə ki, burada dedilər ki, nazirin ixtiyarı var. Şuraya qeyri obşestvenni orqanizasiyalardan bir neçə adam dəvət eylesin. Onların ancaq (soveşatelnı) səsləri ola bilər. Mənim zənnimcə bu düz deyil, çünki onlara səs ixtiyarı verilməzsə, inanmamaq deməkdir. Biz isə obşestvenni orqanizasiyalara görə inanaq.

Rəis - Söz hökumət nümayəndəsi Mirzə Davudundur.

Mirzə Davud - Möhtərəm əfəndilər! İndi mən sizə ərz edirəm ki, o maddələrin xüsusunda ki, danışdılar, onların bir çoxu qanun layihəsində mövcuddur. Çox ehtimal var ki, səhv işləri hökumət maliyyə nəzarətinə, 2 oktyabr 1918-ci ildə olan qərarı ilə o da şura barəsindədir. O qanun var. İndi nəzarət istəyir ki, yeni qanun-qayda ilə yeni adamlar daxil olsunlar, şuraya çağırılan üzvlərə məvacib, keçən qanun üzərinə verilmirdi; amma indi nəzarət istəyir ki, yeni qanun mövcubinsə şuraya daxil olanlara məvacib verilsin ki, bu da Parlaman icazəsilə ola bilər. Və sonra, dedilər ki, bu Şuranın nəzarət ilə nə kimi rəbitəsi olur. Bu saat sizə ərz edirəm; necə ki, qeyri nəzarətlər də var, bizdə də o şuranın olmağı lazımdır. Nəzarət, Şurayı-vüzərayə təqdim eylədiyi məsələləri həll edəcəkdir və sonra təqdim edəcəkdir. İndi maliyyə nəzarəti kənardan çağırılan şəxslərin bu məsələdən xəbərləri olması üçün və bu məsələni nəzarət əvvəlcə ətraflı həll edib, sonra şurayı-vükəlayə təqdim etməsi üçün dəvət etmək istəyir.

Məlum Parlaman hüzuruna, həmçinin hökumət qarşısında məsuliyyət fəqət maliyyə nəzarətinindir. Ona görə maliyyə naziri qeyri yerlərdən ətraflıca məlumat alıb, sonra Şurayi-vüzərayə təqdim edir. Bu qayda ilə Şura nazirin icazəsini almalıdır. Yəni bu şura nazirin bir məsləhətçi orqanıdır. Və şura nəzdində məsələnin necə rəsmi olub, olmadığını bəyan edir. Məvacib məsələsinə gəldikdə şurada iki cür üzv vardır: bir qismi maliyyə nəzarətinin əz qulluqçularıdır ki, müdir və beş şöbənin rəisləridir. Burada olan şöbə müdirləri məsələni, tamojnanın müdiri Ağabəyov buyurdular ki, bunlara da məvacib verilir. Fəqət bu məvacib tamojna müdiri mənə səbi üçün deyil, şura üzvü olmaq üçün ayrı pul verilir.

Rza bəy (yerindən) - O, artıqdır.

Mirzə Davud (dəvamlı) - Həmçinin qeyri üzvlər şurada zəhmət çəkmələri üçün məvacib alırlar. Rza bəyin fikri bu barədə səhvdir. Onlara ki, pul istənilir, bu məvacib deyil, cəmi-cümlətəni bir il içində 15 min manat veriləcək, o da hər iclasda isbatı-vücut edənələr alacaq. Bir aylıq hesabını biz çıxarmırıq. Bu qanunlar, hətta köhnə Rusiya hökumətində və qeyri hökumətlərdə dəxi vardır. Bu kənardan üzv çağırmaq onun üçündür ki, məsələni, şəhər idarəsi və ya başqa bir müəssisəyə aid bir məsələ müzakirəsi əsnasında mütəxəssis sifətilə orada iştirak etsin. Aşkardır ki, böylə adama qətiyyətli səs vermək olmaz. Amma zahir surətdə iştirak edəcək olan şəxslərə belə səs vermək lazımdır. Çünki, onlar nəzarətin siyasətilə aşına və daima nəzarət işlərini təqib edən adamlardır. Bunu biz özümüz düzəltməmişik, hər yerdə böylədir ki, müvəqqəti üzvlərə qətiyyətli səs verilməz. Daha bu danışığı da gəlməz.

Rəis - Qarayev.

Əliheydər Qarayev - Əfəndilər! Mən bu qanun layihəsinə çox təəccüb edirəm. Bir şura əmələ gəlir, həftələrlə baş işlədilir, yığılır, bir qanun layihəsi tərtib verilir... Layihə hazır olur, birdən nazirin xoşuna getməz isə, layihəni pozur və bütün zəhmətlər gedir. Buna binaən şuraya ixtiyar verilməlidir ki, kəndisi bir şey yazsa, yoxsa hər bir ixtiyar nazirə veriləcək, şuranın vəzifəsi nə olacaq? Bu, ona bənzər ki, edadiyyə də doxsan mütəllim zəhmət çəkib yazır, bir müəllim öz keyfinə onu pozur. Mən rica edirəm ki, layihədə nazirin xoşuna gəlməyən maddələr haqqındakı maddəni çıxarasınız.

Rəis - Son söz məruzəçinindir.

Rüstəmbəyov - Burada varid olan etirazlara nəzarət nümayəndəsi yaxşı cavab verdi. Bu, nəzarət nəzdində məxsusi bir şuradır. Onun da ancaq özünə görə ixtiyarları ola bilər. Qarayevin qaldırdığı məsələyə gəlincə, bu əsassızdır. Çünki layihənin həpsi maliyyə naziri tərəfindən tərtib edilməz. Maliyyə işi öylədir ki, hər bir işi görmək üçün mütəxəssis lazımdır. Onların da həpsinə bərabər ixtiyar vermək olmaz. Qanun dairəsində heç kəsin ixtiyarını artırmaq, ya əksiltmək olmaz.

Rəis - Layihənin ikinci qiraətinə keçilməsini səsə qoyuram. Kim layihənin 2-ci qiraətinə keçilməsi tərəfdarıdır, rica edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyətlə qəbul edilir.

Katib - Maddəni oxuyur.

Rəis - Əvvəlinci maddəni səsə qoyuram, etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından maddə qəbul olunur. Layihə-qanuniyyənin üçüncü qiraəti gələn iclasa qalır.

İxrac olunan üzvlər haqqında Abdulla bəy tərəfindən böylə bir təklif var. (Oxuyur). Təklif bir növ haqlıdır. Abdulla bəy təklif eyləyir ki, onlar ancaq iki iclas gəlməmiş olduqları üçün məzuniyyətlərinin tarixi oktyabrın 9-dan qonulsun. Təklif bir növ haqlıdır, etiraz yoxdur bu təklifə? Etiraz olmadığından bunların tarixi oktyabrın 9-dan etibar olunur.

Növbədəki məsələ qızıl və gümüş ixracı haqqındakı qanun layihəsidir. Məruzəçi Mehdi bəy Hacinski.

Mehdi bəy - Bu layihə haqqında keçən səfər məruzədə bulunmuşdum. O zaman nə kimi şeylər aparıla bilər barəsində bir sual varid oldu. Gömrükxana qanununun 715-ci maddəsinə əsasən, hər bir şəxs özü ilə qızıl, gümüş və ağ qızıl şeylərin hər birindən ikişər apara bilər. Bundan əlavə ziynət qəbilindən olan üzük, ancaq, düymə və sair kimi şeylər apara bilər. Bu şərt ilə ki, ticarət üçün aparılmadığı məlum ola.

Sultan Məcid - Layihənin əsasları barəsində danışmaq istəyən varsa, buyursun. Söz Mehdi bəy Hacıbababəyovundur.

Mehdi bəy Hacıbababəyov - Deməli, bu işlərin həpsi gömrük məmurunun nəzərindən asılı olacaqdır ki, bu mal ticarət üçün mü gədir, ya yox! Bir də şimdiki söz gədir ki, bu nəticədə məmurun nöqtəyi-nəzərində olacaqdır. Mən təklif edərdim ki, hər şeyin adı müəyyən surətdə göstərsin. Belə olmasa gələcəkdə görərsən ki, sərnişinlərin əlindən hər şeyi alırlar. Necəki, Gəncədə beş girvənkə çörəyi aparmaq məmnun deyildi. Amma, bəzi vaxt, iki girvənkələri də tuturdular. Odur ki, hər şeyin müəyyən olmasını təklif edirəm.

Rəis - Daha danışan yoxdur? Onda, maddə-maddə oxumağa iqdam edirik.

Mehdi bəy - Mən nəzər dedikdə, demədim ki, hər nə olsa tutub alsınlar. Ancaq gömrükxana qanununda var ki, bir üzük, bir biləzik və qeyri şey apara bilər. Bu bir nəzər deyil, məmur baxar görər, əgər ticarət üçün isə alar, əgər siz istəyirsiniz qətiyyətli şey aparmasını mən edə bilər. Əgər bir para şeylərin aparılmasına izn versəniz, onda gərək uzun bir siyahı tərtib edəsiniz. Mən də şey aparılmamağının şəxsən tərəfdarıyam. Lakin komisyounun rəyi o idi ki, oxudum.

Rəis - Maddə-maddə oxuyunuz.

Mehdi bəy - Birinci maddəni oxuyur.

Rəis - Bu maddə barəsində danışan var? Yoxsa, səsə qoyuram. Etiraz yoxsa, qəbul olunsun. Yoxdur. Qəbul olunur. 2-ci maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 2-ci maddəyə etiraz yoxdur? Qəbul olunur. 3-cü maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 3-cü maddə barəsində danışan yoxdur?

Mehdi bəy - Mənə izn versəniz, danışaram. Burada yazılır. 5 dəfə gömrük, bu azdır. Mən təklif edirəm malın 2 qiyməti alınsın.

Rəis - Məruzəçinin əlavəsilə bərabər 3-cü maddəyə etiraz yoxdur? Qəbul olunur. Rica edirəm xüsusi söhbət olmasın, get-gedə səsələr artır.

Əhməd Cövdət - Mən təklif edirəm, əvvəlcə qanunun maddəsi səsə qoyulsun; ondan sonra Mehdi bəyin təklifi.

Rəis - Mən ikisini də birdən səsə qoydum. (Gülüş). Bu nədir, anlamadım?

Hacıbababəyov (yerindən) - Təklif barəsindədir.

Rəis - Təklifinizi görürəm.

Mehdi bəy - Mənim şəxsən təklifim budur. (Oxuyur). 5 dəfə gömrük yerinə, 2 dəfə malın qiyməti alınsın.

Rəis - Danışan varsa? Əhmədov Yusif.

Əhmədov - Cənabi məbuslar! Mənim gümanım budur ki, komisyaya təşkil olunur ki, az adam işə yaxşı diqqət etsinlər. Amma görünür ki, bunlar öz təkliflərini keçirmək istəyirlər. İndi dokladçı deyir ki, 2 dəfə malın qiyməti alınsın. Bu qanun deyil, komisyona təklifini səsə qoymaq lazımdır. Niyə 2 dəfə alınsın, 4 dəfə alınmasın? Biz komisyona seçmişik, onlara inanırıq və bilirik ki, onlar əhli-xübrədir.

Rəis - Əhməd bəy Pepinov.

Əhməd Cövdət - Bayaq etiraz edəndə mən də nəzərdə onu tutmuşdum ki, söylədilər. Mehdi bəy dedilər ki, aparılan malın iki qat qiyməti qədər cəza alınsın. Halbuki, bu pək ağır bir cəza olur. Hökumət aparılan qızılı müsadirə edə bilər, lakin üstəlik iki qat cərimə pək ağır olur. Və bir də, bu layihə maliyyə işinə dair olduğundan, maliyyə-büdcə komisyonusuna aiddir, nəinki ləvayəti-qanuniyyə komisyonusuna. Maliyyə büdcə komiyonu gərək bu layihəni məmləkətin maliyyə əhvalı nöqtəyi-nəzərinə təxsis etməlidir. Və bilməlidir ki, qızıl çıxarmaq maliyyə işinə də nə qədər təsir edə bilər. Ona görə, mən şəxsən, səs verməkdən imtina edirəm...

Rəis - Daha danışmaq istəyən olmadığından söz Məruzəçinindir.

Mehdi bəy Hacınski - Burada bir səhv var. Əvvəla bu qanun maliyyə-büdcə komiyonusuna aid deyildir. Əsasən, bir qanun olduğundan ləvayəti-qanuniyyəyə aiddir. Bu bir cinayət məsələsidir. Maliyyə nəzarətinə getməməlidir. Bir də Əsədulla Əhmədov cənablarının buyurduğu düzdür. Doğrudan da gərək komiyonun fikri ayrı səsə qoyulsun. O deyir ki, komiyonda 5 dəfəlik gömrük cəza olaraq alınması qərarlaşdırılmışdır. Bu azdır, tənbeh gərək ağır olsun. Onları qaçaq mal aparıcıları bir il dörd ay həbs edərlərdi, qorxu vardı. İndi o da yoxdur. Öylələrinin gözünü qorxutmaq üçün layihəyi-qanuniyyə komiyonunun təklifinə baxılmalıdır. Lakin mən də bir nümayəndə olduğum üçün nakaz üzrə təklif edə bilərəm. Mən söylədim ki, komiyonun təklifi səsə qoyulmalıdır. Bir də nakaz məcbircə əvvəl gərək mənim təklifim səsə qoyulsun, sonra komiyonun ki, bu da nakaz.

Rəis - Mehdi bəyin bu maddəyə aid təklifini səsə qoyuram. Kim tərəfdardır, əlini qaldırsın. (səslər: Nəyi?) Bir də oxuyunuz.

Mehdi bəy - Bir də təklifi oxuyur.

Rəis - Mehdi bəyin təklif ikinci dəfə də oxundu. Kim tərəfdardır, əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs verməyir? Hamı iştirak etməyir. Burada 34 səs çıxır. Kərratla səsə qoyuram. (Zəngi çalır). Rica edirəm danışmayasınız. Məlum olmayır ki, nə təklif edirlər, ona görə səs çıxmıyır. Mehdi bəyin təklifini təzədən səsə qoyuram. Kim tərəfdardır əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs verməyir? Lehinə 23, əleyhinə 22, səs verməyənlər 3. Təklif keçir. Mehdi bəyin təklifini oxuyaq? Mehdi bəy Hacıbababəyovun təklifi budur (Oxuyur). Bir ailənin, ya bir şəxsin üzərində bulunan qızıla, almas və sair üçün heç bir gömrük alınmasın. Bu barədə danışmaq istəyən varmı? Əsədulla Əhmədov, buyurunuz.

Əsədulla Əhmədov (bitərəf) - Bəyaqkı qanun müzakirə ediləndə dedilər ki, beş dəfə azdır. İki dəfə qızıl qiyməti alınsınlar. İndi də təklif edirlər ki, arvad və uşaqlarda olan qızılardan gömrük alınmasın. Mən sizə söz verirəm ki, bundan sonra arvadlarımız paraxod ilə İrana, ya vaqon ilə Tiflisə öz qızıllarını, yaxud qeyri qızıllarını aparıb daşıyaqlar. Mən məəttələm bu nə cür təklifdir, nə cür layihədir?

Rəis - Layihə deyil, təklifdir.

Əsədulla - Bəli, təklifdir. Qızıl çıxarmaq imdi qadağan ola-ola hər gün kondraband aparılır. Hərgah arvad-uşağa qızıl aparılması icazəsi verilsə, saati da sepoçqanı da satacaqdır, bəylə təklif olmaz.

Rəis - Məsələnin lehinə, əleyhinə, kim danışmaq istəyir. Lehinə, söz Muxtar Əfəndizadəninindir.

Əfəndizadə - Mən öylə zənn edirəm ki, sizin qanununuz təmamilə icra olunmaz. Necə ki, dokladçik dedi, o kimi iş tutanlara neçə il cəza veriləcəkmış, halbuki, biz eşitmədik ki, qızıl aparıcılardan birinə cəza verilsin. Görünür ki, gömrükdə olanlar para alırlar və qızılı da buraxırlar. Mən təklif edirəm ki, gömrük əbədiyyən

alınmasın, tainki, gömrükdə oturanların cibinə pul getməsin. Ona görə Mehdi bəy Hacıbababəyovun sözünə şərik oluram.

Rəis - Mehdi bəy Hacınski.

Mehdi bəy Hacınski - Mən öylə güman edirəm ki, necə ki, Əsədulla Əhmədov dedi gömrük alınmazsa qızılı hər yerə daşıyaqlar. Bir ailənin 8 put qızılı var, aparıb satacaq. Bu məsələ komisyonda danışıldı. Qanun mövcubincə heç vaxt gömrüksüz iş aparmaq olmaz. Bu təklif qətiyyəq qəbul ediləsi şey deyil.

Rəis - Ola bilər ki, təklifi geri götürsünlər.

Səmədağa (yerindən) - Götürsə yaxşıdır.

Rəis - Onda təklifi səsə qoyuram. Kim lehinə, kim əleyhinə, kim səs verməyir? Lehinə 2, əleyhinə 40, səs verməyən 7. Məsələ keçmir. Layihəyi-qanuniyyəni bilkülliyə səsə qoyuram. Kim lehinədir, təvəqqe edirəm əlin qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs vermədi? Lehinə 42, əleyhinə yoxdur, səs verməyən 7. Layihəyi-qanuniyyə bilkülliyə qəbul olunur. Üçüncü qiraəti qalır gələn iclasa.

11-ci nömrəli məsələ müzakirə olunur - Gömrük idarələrindən alınan vergilər barəsində maliyyə naziri hüququnun genişləndirilməsi haqqında.

Mehdi bəy Hacınski - Bundan əvvəl xaricdən bu kimi şeylər gəldikdə möhürlüyüb vururdular. O zaman qərar qoymuşduq ki, o plomb 8 qəpikdən alınsın. Biz bilirik malların qiyməti qalxıb, səkkiz qəpik elə pul deyil ki, xərci ödəsin. Maliyyə nəzarəti təvəqqe edir ki, bu 8 qəpik 50 dəfə artırılınsın, yəni 4 manat olsun. Bəzi şeylər var ki, buna möhür, bandrol vuranda yaxşı olur. Məsələn, çay gələndə ona bandrol vurduqda təminat hasil olur. Və, cəməat bilir ki, buna hökumət baxdırır, qeyri əməliyyat yoxdur. Öylə şeylər var ki, bandrol vurulur ki, onun xaricdən gəlməsi məlum olsun. Şimdi nazir Əfəndi bu səkkiz qəpiyin 50 dəfə artırılmasını istəyir. Mən təvəqqe edirəm ki, bu qanun layihəsi qəbul olunsun.

Rəis - Bu qanun layihəsi əsasında kim danışmaq istəyir? Söz Əhməd Cövdətindir.

Əhməd Cövdət - Mən keçən qanun layihəsi haqqında dediyimi bu xüsusda da söyləyəcəyəm. Burada mədaxilləri 4-5 qat, daha artıq olmasını təklif edirlər. Mən soruşuram, bu işlər əgər maliyyə-büdcə komisyonusuna göndərilməyəcəksə, o komisyonus nə üçündür? Təklif edirəm ki, bu layihə növbədən götürülüb maliyyə və büdcə komisyonusuna göndəriləsin. Rəis - Behbud xan Cavanşir.

Behbud xan Cavanşir - Möhtərəm məbuslar! Bu qanun ki var idi, məmləkətə gələn mallara gömrük qoyulurdu ki, əvvəla vergi alındığı zaman haradan nə qədər mal gətirildiyi məlum olsun. Saniyən də mal az gətirilsin. Fəqət, şimdi, siyasət dəyişmişdir. Əfsuz da mal az gətirilir. O zaman hər tərəfdən çox mal gətirən olurdu. Rəqabət var idi. Gömrüyün də təsiri olmayırdı. Şimdi isə gömrük qoymaq sui-təsir eyləyir. Ona görə belə ixrac olunan mala nə qədər istəyirsiniz gömrük təyin ediniz. Amma idxalata gömrük qoymamalıdır ki, mal çox gətirilsin. İdxalata gömrük qoymağın məmləkətə xeyri yoxdur. Çünkü gömrük qoyduqda həm mal azalır, həm də baha olur. Bundan əlavə də bir neçə vaxt plomba növbəsi gözləyir. Getdikcə mal daha da bahalanır. Halbuki, biz hamıya yalvarırıq ki, çox mal gətirin; və, çalışırıq ki, ucuz olsun. Tacirə heç fərq yoxdur. Səkkiz qəpik gömrük verəcəq, cəməatə on dörd manat hesab edəcəkdir. Ona görə mən təklif edirəm ki, idxalata əsla gömrük qoyulmasın, tainki, mal çox ucuz olsun, cəməat ondan faydalansın.

Rəis - Daha danışan yoxdur? Söz Ağa Aşurovundur.

Aşurov - Burada idxalata gömrük qoymaq lüzumundan bəhs olunur. Bu açıq bir məsələdir ki, ya idxalata gömrük qoyulmalıdır ya ixracata, yoxsa, hər ikisinə gömrük qoymaq olmaz. Behbud xan qismən haqlıdır. Məsələn, ərzaq şeylərinin heç birində gömrük lazım deyildir. Məsələn: İrandan çay gəlir. Malın əsl qiyməti dörd manatdır. On manat gömrük, on manat komisyonusu alınır; 20 manat malın üstünə artırılır. Bir o qədər də tacir özü üstünə gəlir. Nəhayət girvənkəsi çıxır 100 manata. həm də malın çoxluğuna, azlığına baxılmayıq. Çoxuna da gömrük qoyulur, azına da. Nəticədə hər şey bahalanır. Odur ki, ərzaq şeylərinə gömrük qoymaq lazım deyildir. Amma ziynət şeyləri başqa məsələdir. Qoy... Məsələn, əcnəbi məmləkətlərdən mahuq gəlməsin, əlimizlə şal toxuyaq geyək. Bunun bəhsi yoxdur. Biləks hər bir millətpərəst vətəninin tərəqqisinə çalışsan hər bir şəxs səy etməlidir ki, kənardan heç bir mal gəlməsin, hər şeyi özümüz hazır edək. Ona görə mən təklif edirəm ki, ziynət şeylərinə gömrük qoyulsun. Amma, ərzaq şeylərinə yox.

Rəis - Son söz məruzəçinindir.

Mehdi bəy - Görünür ki, Cavanşir və Aşurov cənabları məsələyə diqqət verməmişlərdir. Çay və ərzaq şeylərindən gömrük alınmayıq. Amma onlara bandrol vurmaq lazımdır. Qaldı ki, Behbud xan təklif edir ki, idxalata gömrük qoyulmasın, bu bir müstəqil məsələdir ki, bəlkə ayrıca müzakirə olunur. Və, hətta, xüsusi qanun da verilər. Ancaq bunu bilməlidir ki, çay, corab və bir çox şeylər gömrükdən məafdır. Fəqət mal sahibi özü gəlib plomb vurulmasını tələb edir ki, əcnəbi məmləkətdən gəlməsi sübut olsun.

Rəis müavini - Təklif var ki, bu layihəyi-qanuniyyə növbədən götürülüb maliyyə-büdcə komisyonusuna verilsin. Səsə qoyuram. Kim lehinədir, rica edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyətlə qəbul edilir, qanun maliyyə-büdcə komisyonusuna göndərilir.

Rəis - Növbədəki məsələ hüquqi davalarda mühakimə tərəfindən göndərilən əxbariyyə vəərəqlərinin irsalı və təbliği üsulunun təğyir və təbdili haqqında 3-cü qiraətidir. Bu oxunsun qurtarsın.

Mehdi bəy - Rusca oxuyur.

Səslər - Türkcəsi hanı?

Mehdi bəy - Bunun türkcəsi yoxdur.

Səslər - Türkcəsi varsa oxuyun, yoxsa qalsın.

Rəis - Bəs necə olub ki, birinci, ikinci qıraəti qəbul etmişiniz?

Mehdi bəy - Türkcəsində qələt olmuşdu, göndərildi ki, təshih olunsun, bu vaxta qədər gəlməyibdir.

Səslər - Qalsın türkcəsi, gələndə baxılar.

Rəis - Təklif var.

Mehdi bəy (oxuyur) - Məclisi-Məbusan iclasında isbati vücud etməyən üzvlərin gündəliklərinin üç misli cərimə edilməsi barəsindəki qərarın ləğv edilib köhnə qərarın baqi qalması təklif edilir. (İmza).

Rəis - İki nəfərə söz veriləcək, biri lehinə, digəri əleyhinə. Kim danışmaq istərdi? Muxtar Əfəndizadə, əleyhinə, Əhməd Cövdət bəy lehinə.

Əfəndizadə - Mən öylə bilirəm ki, bu məbuslar öz vəzifələrini yaxşı bilib bura gəlirlər. Bir hökumət əzasından ya məmurundan nöqsan görəndə bu kürsüdən ağzımızdan gələni deyirik. Eylə üzvlərimiz var ki, həmişə gəlib öz vəzifələrini ifa edirlər. Bir parası da gəlib əyləşməyirlər. Böylələrinə 600 manat cərimə zənnimcə hələ azdır. Gərək adları qəzetlərdə yazılsın ki, millət də bilsin. İşə nöqsan yetirən kimdir? Bizim komiyonlardan 4 gün yığılmadığına görə hökumətə 7 milyon zərər dəymişdir. Mən təklif edirəm cərimə qalsın və gəlməyənlərin adı qəzetə də elan olsun.

Rəis - Əhməd Cövdət bəy - lehinə.

Əhməd bəy - Əfəndilər! Əlbəttə, Muxtar əfəndi dediyi həqiqətdir. Komiyon və Parlamanda nöqsan var. Lakin bu qayda ilə o nöqsanları düzəltmək olarmı? Qəzetələrdə gəlməyənlər elan olsun, nəinki aldığı maaşın 3 misli cərimə olsun, bu düz deyil. Bir çoxları var ki, doğrudan da gələ bilməyirlər. Bunları qırağa qoyandan sonra, bizim nakazımız var; madam ki, nakaz ləğv olunmayıb bir qeyri qərar qəbul etmək olmaz. Nakazın 185-ci maddəsində deyir ki, (rusca oxuyur) gəlməyənlərdən bir günlük dipeta almaq olar. Əvvəl gərək 185-ci maddə ləğv olunsun, ondan sonra qeyri qətnamə çıxarılsın. Bir də nakazda uvajitəlni priçina maddəsi var. Bəlkə bu maddə düz deyil? O vaxt onu da dəyişmək lazım gəlir. Parlamən üzvlərini bununla uşaq yerinə qoyuruq, bu da yaxşı deyil. Onlara qeyri cür, yəni maddəsi xüsusunda deyil, mənəvi surətdə cəza vermək lazımdır. Təklif edirəm ki, bu qətnaməni ləğv edəsiniz.

Rəis - Bunu səsə qoyuram.

Əhməd bəy (Təklifi dübarə oxuyur) - Məclisi-Məbusan iclasında isbati-vücud etməyən üzvlərin gündəliklərinin üç misli cərimə edilməsi barəsindəki qərarın ləğv edilib, köhnə qərar baqi qalması təklif edilir. (imza)...

Rəis - Səsə qoyuram. Kim bunun təbdili tərəfdarıdır əl qaldırsın; kim əleyhinədir? Səs verməyənlər? Lehinə 38, əleyhinə 4, səs verməyən 5. Qəbul olur. Rica edirəm, əyləşəsiniz. Vaxt qurtardığından iclası qapayacağıq, ancaq qulaq asınız gələnlərin iclasın müzakirəti-yomiyyəsi oxunsun...

Katib - Gələnlərin iclasın müzakirəti-yomiyyəsinə oxuyur.

1-Mətbuat nizamnaməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi -Rüstəmbəyov; 2-Nəşri-elan haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 3-Tamğa rüsumatının qanunnaməsinin bəzi maddələrinin 3-cü qıraət təbdili və rüsum miqdarlarının təzyidi haqqında qanun layihəsi. 3-cü qıraət. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 4-Fabrika inspeksiyasına dair qəvaidin təbdili haqqında, 3-cü qıraət. Məruzəçi -Rüstəmbəyov; 5-Maliyyə nəzarəti şurası haqqında qanun layihəsi. 3-cü qıraət; 6-İstintaq əqsaminin təşkil və tədilən itlaqi haqqında. Birinci qıraət. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 7-Qızıl və gümüşü xaricə çıxaranların məsuliyyəti haqqında. Məruzəçi - Mehdi Hacinski; 8-Gömrük idarələrindən alınan vergilər barəsində maliyyə naziri hüququnun genişləndirilməsi haqqında. Məruzəçi - Mehdi bəy Hacinski; 9-Ölüm maddəsinin təhqiq və təsdiqi haqqında. Məruzəçi - Mehdi bəy Hacinski; 10-Azərbaycan dəmiryol mövqəfinin Xudat və Yalama poçta teleqraf şöbələrinin məmuru siyahisi haqqında. Məruzəçi - Mehdi bəy Hacinski; 11-Poçta teleqraf nəzarəti idarəsində olan məmurların ixtisari haqqında. Məruzəçi -Ağabəyov Rza bəy; 12-Maliyyə nəzarəti idarəsi haqqında qeyri hissələr və şayiə vergisi miqdarlarının təzyidi (nakladnoy sbor) və inhisar şöbəsinin təzyidi haqqında. Məruzəçi - Ağabəyov; 13-Vergi müdriyyətləri hissələrində qarışıq tutulması üçün ştatdan əlavə olaraq 20000 rüblə təxsis edilməsi haqqında. Məruzəçi - Əmircanov; 14-Həmin sənə üçün ümumi-xeyriyyə naziri vəkalinin maaşı və onun məsarifəti üçün məzkur nazirə 175.000 rüblə kredit açılması haqqında. Məruzəçi - Ağamalı oğlu;

Aşurov (yerindən) - Mənə imkan verin (naruşeniye nakaz) barəsində.

Rəis - Buyurunuz.

Aşurov - Burada ştraf barəsində söylədilər ki, naruşeniya olub. (Səslər həll olundu).

Rəis - Nakazın barəsində deyil, təbdili barəsində deyilib.

Aşurov - Xayır! Bu gün olunan naruşeniya barəsində deyirəm. Hər bir məsələ səsə qoyulandan qabaq Parlamandan gərək sual olunsun ki, istəyir müzakirə etsin, ya yox? (Səslər: Olundu). Xayır, soruşulmadı. Siz qabaqda oturmusunuz, amma dalda eşidilmirdi.

Rəis - Rica edirəm, üzvlər ilə sual-cəvab etməyəsınız. Nakazı bilirsiniz, danışacaq sözüünüzü üzvlərə deməyınız.

Aşurov - Biz burada danışmaq istəyirik, siz qoymadınız. Rica edirəm ki, gələn dəfə buna təzədən baxasınız. Çünkü hər qanunu dəyişdirmək üçün gərək lehinə, əleyhinə qabaqca danışılısın. Siz naruşenni eylədiniz və bizə söz vermədiniz ki, danışaq. Rica edirəm bunu düzəldəsiniz...

Rəis - Nakazdan kənar heç iş olmayıbdır. Mən sözüümü dedim ki danışmaq istəyən var, ya yox?! Heç kəs istəmədi; mən də qoydum səsə, qəbul olundu. Başqa şey yoxdur, məclis qapanır.

Aşurov (yerindən) - Xayı, elə olmadı.

Məclis qapanır saat 3-11 dəqiqədə.

Arxiv, f.895, siy. 1, iş 160. vər. 13-22.

Səksən altıncı iclas

20 oktyabr 1919-cu il

Rəis - Həsən bəy Ağayev. Katib - Əhməd Cövdət Pepipov.

İclas açılır saat 12-də.

Rəis - İclas açılır. Yomiyyəyi-müzakirat keçən iclasda oxuyub, Parlaman tərəfindən qəbul olunmuşdur. Bu gün ancaq daxil olmuş vərəqləri elan edəcəyəm. Daxil olmuş kağızlar bunlardır: 1) Ünas edadiyə məktəblərində mürəbbi müavini təşkil edilməsi haqqında qanun layihəsi; 2) Kənd təsərrüfatı aləti almaq üçün ziraət nəzarətinə 5 milyon rüblə buraxılması haqqında qanun layihəsi; 3) Səhra siçanları (fara) ilə mübarizədə bulunmaq məxaricinin dövlət hesabına qəbul edilməsi haqqındakı qanun layihəsi; 4) Məbusların maaşlarını artırmaq haqqında qanun layihəsi.

Bunların əvvəlincisi, ünas edadiyələrində mürəbbi müavini təşkili haqqında qanun layihəsi verilir ləvayehi-qanuniyyə komisyona, ikincisi, ibarət olsun kənd təsərrüfatı aləti almaq üçün 5 milyon təxsis etmək haqqında layihə-maliyyə və büdcə komisyona gedir. 3-cü, səhra faralar ilə mübarizə haqqında layihəyi-qanuniyyə komisyona gedir. Dördüncüsü - məbusların maaşları haqqında layihə, gedir maliyyə-büdcə komisyona. Sonra təklif edirəm layihələrdən bir neçəsi ibarət olsun dəmiryol tarifləri haqqında layihəyi-qanuniyyə və Gəncədə bank şöbəsinin təsisi xüsusunda layihələri qabaqqa çəkəsiniz, 4-cü məsələdən sonra qoyulsun. Etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından qəbul edilir.

Növbədəki məsələ tamğa rüsumatı qanunnaməsinin bəzi maddələrinin təbdili haqqında rüsum miqdarlarının təzyidi haqqında qanun layihəsinin 3-cü qiraətidir. Bir də unuttum, bir də sırada hökumətə 5 məbusun imzasilə verilmiş sualdır.

Mehdi bəy - Növbədəki layihənin 11-ci maddəsini oxuyur.

Rəis - Etiraz yoxdur ki? 11-ci maddəyə etiraz olmadığından qəbul olunur. 13-cünü oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 13-cü maddəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından qəbul olunur. 14-cü maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - 14-cü maddəni oxuyur.

Rəis - 14-cü maddəyə etiraz yoxdur? 14-cü maddəyə etiraz olmadığından qəbul edilir. 15-ci maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - Etiraz yoxdur ki? 15-ci maddə qəbul olunur. 16-cını oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 16-cı maddəyə etiraz yoxdur ki? 16-cı maddə qəbul edilir. 17-cini oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - 17-ci maddəyə etiraz yoxdur ki? 17.1, 17.2, maddələr qəbul edilir. 18-cini oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - 18-ci maddəyə etiraz yoxdur ki? 18-ci qəbul edilir. 20-cini oxuyun.

Katib - Oxuyur.

Rəis - İyirminci maddəyə etiraz yoxdur ki? 20-ci maddə qəbul edilir. 21-cini oxuyun.

Katib - Oxuyur.

Rəis - 21-ci maddəyə etiraz yox ki? 21-ci maddə qəbul olunur. 38-ci maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 38-ci maddəyə etiraz yox ki? 38-ci maddə qəbul olunur, 47-ci maddəni oxuyun.

Mehdi bəy - 47-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 47-ci maddə qəbul edilir. 48-ci maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - Etiraz yoxsa, 48-ci maddə qəbul edilir, 50-cini oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 50-ci maddəyə etiraz varmı? Etiraz olmadığından 50-ci maddə qəbul edilir.

Mehdi bəy - 51-ci maddələri oxuyur.

Rəis - Oxunan maddələrə etiraz yoxdur ki? 51.1, 51.2 maddələr qəbul edilir. 57-ci maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 57-ci maddəyə etiraz yoxdur ki? 57-ci maddə qəbul edilir. 60-cı maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 60-cı maddə qəbul edilir. 66, 67, 68 maddələri oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 66, 68 2/8, 15/27, 5/68 ləğv olunur. 69-cunu oxuyun.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - Etiraz yoxdur ki? Qəbul olunur. 72-cini oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 72-ciyə etiraz yox ki?, 72-ci qəbul edilir. 74-cünü oxuyun.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 74-cü maddəyə etiraz yox ki? Qəbul edilir. 117-ci maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - Türkcəsini oxuyur.

Rəis - Ruscasını oxuyunuz.

Mehdi bəy - Rusca oxuyur.

Rəis - 117-ci maddəyə etiraz yox ki? Qəbul olunur. 119-cu maddəni oxuyun.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 119-cuya etiraz yox ki? Etiraz olmadığından qəbul edilir. 131-cini oxuyun.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 131-ci maddəyə və əlavəsinə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından 131-ci maddə əlavəsilə qəbul olunur.

147-ni oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 147-ci maddəyə etiraz yoxmu? Qəbul olunur. 201-cini oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 201-ci maddəyə etiraz yoxdur? Qəbul olunur. Layihəyi-qanuniyyəni təمامən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul olunur.

Növbədəki məsələ nəşri-elan haqqında layihəyi-qanuniyyənin 3-cü qiraətidir. Mehdi bəy, oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 1-ci maddəyə etiraz yoxdur? Qəbul olunur, 2-cini oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 2-ci maddəyə etiraz olmadığından qəbul olunur. 3-cünü oxuyun.

Mehdi bəy - 3-cü maddəni oxuyur.

Rəis - 3-cü maddəyə etiraz yoxdur? Qəbul olunur, 4-cünü oxuyun.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 4-cü maddəyə etiraz yoxdur? Qəbul edilir. Layihəyi-qanuniyyəni təمامən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur. Etiraz olmadığından, qəbul edilir.

Növbədəki məsələ maliyyə nəzarəti şurası haqqında qanun layihəsinin 3-cü qiraətidir.

Əhməd Cövdət - Oxuyur.

Əhməd bəy - Rusca решаюши yazılıb, türkcə совешателни yazılıb.

Rəis - Bu səhvdir. Gərək решаюши ola, qərarda öylədir, oxuyunuz.

Əhməd bəy - Oxuyur.

Rəis - Oxunan maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından qəbul olunur. Layihəyi-qanuniyyəni təمامən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul olunur. Maliyyə nəzarəti şurası haqqında verilən qanun layihəsi təمامən qəbul olunur.

Növbədəki məsələ qızıl, gümüşün xaricə çıxması haqqındakı qanun layihəsinin 3-cü qiraətidir.

Əhməd Cövdət - Birinci maddəni oxuyur.

Rəis - Əvvəlinci maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından əvvəlinci maddə qəbul olunur. İkinci maddəni oxuyunuz.

Katib - İkinci maddəni oxuyur.

Rəis - İkinci maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından, ikinci maddə qəbul edilir. 3-cü maddəni oxuyunuz.

Katib - 3-cü maddəni oxuyur.

Rəis - 3-cü maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından, 3-cü maddə qəbul edilir. Layihəyi-qanuniyyəni təمامən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından, layihəyi-qanuniyyə təمامən qəbul edilir.

Növbədəki məsələ Azərbaycan dəmiryolları tariflərinin təbdili haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi Əbdüləli bəy Əmircanov, buyurunuz.

Əbdüləli bəy Əmircanov - Möhtərəm məbuslar! Mart ayının birində bilet və yük tarifləri məlumunuzdur ki, artmışdır. O vaxtadək dəmiryolunun məsarifi gəlirindən 8 milyon artıq olduğundan, dəmiryoluna ayda 8 milyon manat dotasiya verilirdi. Martda yük tarifi birə-bir, bilet qiymətləri 50 faiz artırıldı. O vaxtdan bəri gəlir az olur, gəlir ayda 18 milyon, məsarif isə 18 milyon 250 min manat olur. Bu surətlə az bir defisitlə dəmiryolu demək olar ki, məxaricini baş-başa ödəməkdə idi. Nəhayət iyul ayında maaşlar artırıldı. Ondan bəri mədaxil sabiq ki, qərar üzrə qalıb, məxaric isə artdı, oldu 30 milyon və bu vəch ilə dəmiryolu ayda 12 milyon manat zərər verir. Məlumunuzdur ki, hər məmləkətdə dəmiryolları böyük bir mədaxil mənbəi olur. Fəqət, şimdiki istiqlal dövrü

keçirdiyimizdən öylə gəlir yoxdur. Lakin, məxaric də o qədər olmamalıdır ki, yarı açıqlığı buraxmasın. Bizim dəmir yollarımızın məxarici yanvardan bəri ayda 18 milyon 250 manatdır iyul ayınadək 109 milyona qədər olur. İyuldan bəri məxaric 30 milyon olur. Deməli, cümlətən 1919-cu ildə məxaric 189 milyon manat olur, mədaxil isə ayda 18 milyon hesabla böylə bütün il zərfində 210 milyon olur. Bu surətlə mədaxil və məxaric il başınadək böylə qalsa 1919-cu ildə dəmiryolları 73 milyon zərər verər. Bundan əlavə təriq və məabir nəzarəti dəmiryollarında xərabə qalmış stansiyaları təmirat və sair inşaat işlərinə başlamaq istəyir ki, bunun üçün də 51 milyon manat lazım olacaqdır. Beləliklə dəmir yolu bir ildə 124 milyon manat zərər edər. Ona görədir ki, təriq və məabir naziri bu layihəyi-qanuniyyəni təqdim edərək tariflərin artırılmasını təklif edir. Doğrusu, yeni tariflər qəbul edilsə o açıqlıq təmmilə qapanmazsa da amma tezliklə dəmiryolu işləri islah olunar, qatarlar artar, bununla da açıqlıq qapanar.

Komisya bu layihəyi eyniyyətlə qəbul etmişdir. Və, buna, təsili surətdə baxılmasını təklif edir. Bu layihəyə görə, bu böyük müharibə başlanandan sonra dəvayə görə 25 faiz voyenni naloq vardı. Bu indi götürülür və götürüləndən sonra indi 1-si, 2-ci, 3-cü və 4-cü klassların qiyməti 25 dəfə artırılır. Voyenni naloq gedəndən sonra, indi qiymətin 1/4-i üstünə gəlir. Məsələn, buradan Gəncə yəinki yüz manat, dərdə birdə gələndə 250 manat olur. Bakıda yalnız Balaxanı-Sabunçu xətti üçün qiymətlər ayrı cür olur. Birinci klass 6 manat olur. 2-ci klass 3 manat olur. Əvvəlcə bir manat 90 qəpik idi. İndi 3-cü klass əvvəl bir manat 15 qəpik idi, indi 1 manat 50 qəpik olur. Çünki, bu klassda fəhlə çox gedir gəlir. O ki, qaldı Bakı-Suraxanı xətti: 1-ci sinif 4 manat 35 qəpik idi, indi 8 manat olur. 2-ci sinif 4 manat əvəzinə 6 manat olur. 3-cü sinif bir manat yarım idi, indi 3 manat olur. Yüklə vaqonları keçmişə görə qırx kərə artırılır. Və bir də artmamış qalib odun, daş və bu kimi şeylər. Ağac, taxta, ot, kömür kimi şeylər də köhnə qaydada qalıb. Yalnız neft kirayəsi tarifləri 40 kərə olmayıb, 24 dəfə artırılıb ki, bugünkü tarifə görə 4 dəfədir.

Rəis - Layihəyi-qanuniyyənin təcili surətdə baxılması xüsusunda kim danışmaq istər? Kim, siz ya lehinə, ya əleyhinə danışmaq istəyirsiniz?

Səmədəğa (yerindən) - Əleyhinə.

Rəis - Buyurun.

Səmədəğa - Bu layihəyə bu gün baxmaq mümkün deyil. Çünki bu qanun komisyonda dünən qəbul olunub, buraya keçib. Görünən budur ki, fraksiyalarda bu layihə baxılmayıb. Doğrudur, hər fraksiyanın komisyonda nümayəndəsi vardır. Və layihə də orada əksəriyyətlə keçib. Lakin bu, onların şəxsi rəyi ola bilər. Bəlkə, fraksiya başqa rəydə oldu. Ona görə təklif edirəm bu layihəyə baxılmasın və gələnlə iclasa buraxılsın, tək Parlaman fraksiyaları bu qanun ilə tanış olsunlar, sonra səs versinlər. Əgər tanış olmadan səs verilsə, onda faydə olmaz. Çünki, bu layihə mühümdür.

Rəis - Lehinə kim danışmaq istər? Təcili surətdə olmasına Ağabəyov Rzabəy, buyurun.

Ağabəyov - Sədr cənabları təklif etdi ki, müzakirə dəyişib bu layihə qabağa çəkilsin. O vaxt Səmədəğa etiraz edirdi. İndiki, biz bunu qəbul etdik və irəli çəkdik, o vaxt bu layihə haqqında danışib müəyyən fikrə gəlməli idik. Mən təklif edirəm ki, layihəni müzakirə edib, təcili surətdə baxaq, çünki, hər gün dala qaldıqca, hökumətə ziyandır.

Rəis - Mən layihəyə təcili surətdə baxılmasını səsə qoyuram. Kim tərəfdardır, əlin qaldırsın, kim əleyhinədir? Kim səs verməyir? Lehinə 21, əleyhinə 20, səs verməyən 9. Təklif qəbul olunur. Layihəyi-qanuniyyənin əsasları üzərində kim danışmaq istər? Qarayev.

Qarayev - Bu məsələ həqiqətən də mühüm məsələlərin biri olduğundan gərək ciddiyyət ilə müzakirə olunsun. Və müzakirə vaxtı Bakı fəhlələrinin halı nəzərə alınsın. Hər gün tarifi artırmaq, aksizi çoxaltmaq və başqa bu kimi yollara müraciət etmək bizə heç vaxt mənfəət verməz. Siz özünüz bilirsiniz ki, tariflər artdıqca cəməatin aşağı sinfi əziyyət çəkir. O şeylər ki, buraya gətirilir tarifə qiyməti gələcək o şeylərin qiymətinin üstünə. O da ki, yenə fəhlələrin cibindən çıxacaq. Biz bir tərəfdən fəhlələrin məvəcibini artırırıq, o biri tərəfdən tarifləri artırmaqla, o pulları fəhlələrdən geri alırıq. Bu yol səhv yoldur. Nəticədə nə cəməətə, nə də hökumətə bundan xeyir olmayacaqdır. Yalnız dövlətli, tacir ağaların mənfəəti olacaqdır. Biz o pullar ki, çap edib tökürük bayıra, onu möhtəkirlərin cibindən çıxarmalıyıq, nəinki, Balaxanı-Sabunçu pulunu artırırıq da fəhlələrin cibindən. Bu heç vaxt ola bilməz. Təəccüb edirəm ki, niyə bu vaxta qədər nə Ministr finansov, nə Ministr torqovli və nə Ministr putey soobşeni heç bir qanun layihəsi vermirlər ki, o qanunla pulları dövlətlilərin ciblərindən çıxaraq. Mən qətiyyənlə bu tarifi artırmağa etiraz edirəm. Hər vaxt ki, kəndlərimiz və fəhlələrimiz varlana, ondan sonra tarif keçiririk. 2-cisi əgər tarif artırırsınız - onsuzda bu gün çörəyin girvənkəsi 7 manatdır - sabah 8 manat olacaq. Fəhlə bu artıq pulu haradan alsın? Özünüz keçən iclasda qosudarstvenni-qulluqçular üçün məvacib artırdınız, üç gündən sonra yenə, tazədən məvacib artırmaq lazım gələcək. Böyləliklə pulun qiyməti gün-gündən aşağı düşəcək. Mən demək istəyirəm ki, hökumət özü pulun qiymətdən düşməsinə bəis olur, tazə tariflər artdıqca, şeylərin qiyməti artacaq, pulun qiyməti düşəcək. Əgər biz istəsək bu üç milyonu spekulyantların cibindən çıxarıb fəhlə cibinə tökərik. Rəis - Səmədəğa Ağamalı oğlu.

Səmədəğa - Xozyaystvo demək, rus dilində bu deməkdir. Xozyaystvo ikidir: bir qəstni xozyaystvo, biri də obşestvenni. Qəstni xozyaystvoda bir tərəfdə bağ, bir tərəfdə qoyun, mal-qara və qeyri şeyləri dolandırmaqdadır.

Fikir versəniz, görərsiniz ki, bunların hamısı bir-birinə bağlıdır, biri zədələnsə o biri də zədələnər, hər kəs tərəkmə olubsa yaxşı bilir ki, kəndlilər arıq qoyunları zədələyəndə taxıla buraxırlar. Çünkü, taxıl xarab olsa da qoyun ondan artıq mənfəət verir. Padşahlıq xozyaystvası da bir-birinə bağlıdır. Nəinki bir padşahlıq cəmi dünya bir-birinə bağlıdır. Bir padşahlıq ziyan etsə o birisinə də otrajeniya olur. Məsələn, bizdəki ziyanın Amerikaya da otrajeniya oldu. Həmçinin bizim bu dolaşılığımız və xozyaystvamızın zəifliyini isbat etmək üçün bir misal deyim, cibin tora düşəndə istəyir ki, onun içindən çıxsın, tərpendikcə daha da dolaşar və aqilli iş gördükcə daha da pırtlaşar. Baxın dəmiryol parovozlarının maşınlarına. Orada öylə fəndlər düzəldiblər ki, biriminci o birisini basır və hamısı da işləyir. Odur ki, mən də deyirəm əgər dəmiryolu tariflərini artırırsınız, o birilərə də təsiri olacaq. Dünən biz bu məsələyə baxanda deyirdilər ki, bir manatı dükənçi haradan biləcək ki, malın üstündə artırırsın. Cəmi dünyada bir axmaq dükənçi tapılmaz ki, bir qəpiyin hesabını tutmasın. Əgər siz, tarifi bir manat artırırsınız, dükənçi buğdanı iki manat artırır, sonra, dəyirmançı da, çörəkçi də artırır, bununla nəinki çörəkçi hətta almaçı da, çəkməçi də vurhəvur qiyməti artıracaq, bunlar salavat suyu içəcək, fəqərə zərər görəcək, axırda hər şey baha olub, teyatr da baha olacaq, bunların dolanacağı çətin olduqca maaş istəyəcəklər, hətta Parlament üzvləri də deyəsən bir böylə kağız vardı. (Ümumi gülüş). Məvaciblərin artırılmasını istəyəsək, bir vaxt görəcəksiniz ki, dəmiryolundan bir kağız gəldi ki, əgər məvacibləri artırmırsınız, tətıl olacaq və dəmiryolu bağlanacaq, hər zad olar... Tarifin üstünə qoymaq dolaşılıq salar. Məsləhət budur ki, bu tarif artmasın və dolaşılıq da düşməsin. Gərək cibini dəbərtməyə, əgər tora salsaq iş uzanar. Həqiqətən bunun alış-verişə də çox ziyanı ola bilər. Onda alverçilər də şeylərin qiymətini artıracaq və dəmiryolu ilə gəlib-gedənin də ayağı kəsiləcək. Gəlib-gedən azalacaq. Böyük fabrika və zavodçular hərçəndi bizdə yoxdur və qeyrilərinə var, o şeylərini baha eyləməkdən qaçarlar, zira, şeylər nə qədər ucuz olarsa, bir o qədər qazancları artıq olar. İndi bu saat tarifi artırma bilmərik. Çox Azərbaycanlılar var ki, əgər doğrudan da Azərbaycan qrajdənini hesab olunurlarsa, ixtiyarları vardır ki, dəmiryollarının ucuz qiymətdə olmasını tələb etsinlər. Burada, deyirlər ki, kağız pullar çoxdur. Bəli, doğrudur, özlərindən misal götürürlər. Öylələri var ki, gəlib-gətməyə pulu çox zorluq ilə tapır. Bunu teoretikəski tapmaq çox asandır. Eləsi var ki, onun nə qoyunu, nə atı var; ancaq prostoy bir fəhlədir, onun üçün bu artıq tarif ilə gəlib-gətmək çox çətin olar. Ondan əlavə, gediş-gəliş padşahlıqda nə qədər az olsa onu mədəniyyətə prosveşeniya əql böyüklüyünə və mövqeyinə dəxi xeyri var. Məsələn, qəzetə və şkolalar. Bu saat bizim nəzarətlərimiz nə qədər xərc çəkib, Avropaya adam göndərir, oxusun, məmləkətimizə nəfi gətirsin. Ondan sonra bir qəzeti şəhərdən, Qazax kəndlərindən birinə göndər dörd abbası pul edir. Amma Rusiya zamanında böylə deyildi. Hökumətimiz milyonlarca xərc çəkib Avropaya adam göndərir, bunların da çarəsini gərək tapsın. Hansı nəzərdən başlayırıqsa görürük ki, bu tarifin artırılmasının zərərdən başqa bir şeyi yoxdur. Bu xərci artırmaq padşahlığa çox zərərdir. Dəmiryolu hamı bilir ki, padşahlıqdır; söz yox, xəzinə də padşahlıqdır. Xəzinədə pul olmayanda, biz kağız pul kəsib-tökürük. Buna daxili borc deyirlər. Bu da bütün millətin mallarının və mülkünün yerində olur; necə ki bayaq dedim. Birisi görürsən ki, borc edir, amma öylə borc edir ki, ondan qazanır. Ancaq bizim xozyaystvamız borc ilə dəxi də zərər tapır. Hərgah bu tarifi artırırsaq tərpeniş və alış-veriş azalar. defisit daha da artıq olar. Mən deyirəm ki, o xərclər ki, dəmir yolunda alınır, onlar ciblərə getməyib, xəzinəmizə girsin. Bunun ilə işimizi bir qədər asan etmək olar. Mən onu demək istəyirəm ki, dəmiryol tarifi artırılmasın. Dəmiryolu öz xozyaystvası ilə özünü dolandırsın. Hərgah bu da olmazsa biz bunu artırısaq qeyri qulluqçular da tazədən donluqlarının artırılmasını istəyəcək. Sonra bir səd qədər olacaq ki, o tarifi qaldırmaq olmayacaq, onun adını da burda yox, Rusiyada tapmaq olar. (Soldan xəfif alqış).

Rəis - Söz Aşurov Ağanındır.

Ağa Aşurov - Tarifin əleyhinə getmək çətinidir. Çünkü dəmir yolları ümum məmləkətdə böyük bir mədaxil mənbəi olmuşdur. Həmişə hökumətlər bütün işlərini dəmiryolu, poçt, teleqraf, gömrükxana mədaxili ilə idarə etmişdir. Çə fəidə yenə bizim büdcəmiz yoxdur ki, gərək nə qədər pulumuz çatmır. Bilməyirik ki, nəyimiz var, nəyimiz yoxdur və nə qədər pul lazımdır və nə qədər ki, büdcə buraya gəlməyib, mən daima bu sözü deyəcəyəm. İnanmalılıq ki, hökumət tez bir zamanda, Parlamente büdcə təqdim edəcəkdir. O vaxta qədər də tarifi artırmaq lazımdır. Fəqət, bu xüsusda bir işçə söz söyləməyi lazım bilirəm. Büdcəni artırmaq üçün üç yol var: tarifi artırmaq; əhvalı yaxşılaşdırmaq; hərəkəti artırmaq ki, mədaxil çox olsun, məxarici azaltmaq. Biz həmişə görürük ki, tarif artırılır. Amma, məxaric heç azalmır, məmurlara çox maaş verilir, getdikcə artırılır, ona görə xərc çox olur. Amma elə şeylər var ki, onu azaltmaq olar. Məsələn, daxiliyyətə nəzarətinin bir layihəsi müzakirə edilərkən biz dedik, qubernator lazımdır deyildi. Bu müləhizəni dəmir yolunada tətbiq etmək olar. Məsələn, belə ki dəmiryol idarəsi heç lazım deyil və halbuki, orada bir çox məmurlar var, minlərcə məvacib alırlar. Və, onlar üçün üç mərtəbə evlər hazırdır. Mən yəqin deməyirəm, amma belə ki, bunları azaltmaq olar, mümkündür. Bundan əlavə dəmir yollarının yaxşılaşdırılması barəsində bir şey olmamışdır. Yox, qabaqda nə qədər vaqon var isə, yenə öylə qalır. Xüsusi adamlara bütün vaqon verilir. Bu gün bir vaqon xidmətçilərilə bərabər filan ağaya məxsus verilir. Əlbəttə, paravoz xüsusi adam aparanda millətə xidmət etmər. Səhiyyə işləri necə islah olunurmuş. Xayır, bu vaxta qədər heç bu cür vaqonlarda zibil olmamışdır. Bilməm, poyezd naçalniki nə üçündür. Qabaqda bir baş kondoktor həm təmizliyə baxırdı, həm də biletsiz gedənlərə. Amma şimdi, hər poyezdin bir naçalniki var ki, bu işlərin heç birisinə baxan yoxdur, çox adam da biletsiz gedir. Sonra, sair işlərdə də bir çox nöqsanlar var. Məsələn,

Biləcərindən Tiflisə 65 manatdır. Həm də 65 manat verirsən, yerin yuxarı düşsə gecə yata biləcəksən, amma aşağıya düşsə yatmaq mümkün deyildir. Bil ki, bunlar xırda məsələlərdir. Amma bunlara diqqət verilməsi şərtdir. Qaldı ki, sistemi elan etdilər, biz də qəbul etdik, amma təqsir bizdədir ki, qəbul edirik. Çün, onlar müstəqil layihələr təqdimi ilə bizi cəmətə fəna bir vəziyyətdə buraxırlar. Baxınız, bu layihəni nə vaxt təqdim etmişdir. Neçə aydan bəri pul (defisitiya) verir. O vaxtdan bəri saxlanmış (defisitiya) və borc bunca yığılıb artmışdır. Şimdi, qanun gətirmişdir ki, təcili surətdə tarif artsın, yoxsa zərərdir. Halbuki vaxtında gətirsə idi açıqlıq da az olardı, tarif də az artardı. Amma altı ay gözləyib deyir ki, çox borc var. Gərək, indi tarif çox artsın. Bir də mən bilməm bir məmləkətin bir yoluna qoyulan bir qayda digərinə nəyə tətbiq edilmir. Məsələn, sair yollarda birinci sinif bileti 25 faiz artırılmış ikən, səbəb nədir ki, Bakı ilə Suraxanı arasında birinci sinif bileti dörd manat 8 olur. Deyəcəksiniz ki, birinci sinif ilə gedənlər burjuylardır. Sual edirəm, o biri yollarda birinci sinif tirlənə gedənlər burju deyilmi? Neçün onlar da Bakı burjyası kimi artıq versinlər? Bu mülahizələri deməklə bərabər mən kəndi əleyhinə getməyəcəyəm. Odur ki, dübarə deyirəm ki tarifi artırmaq lazımdır.

Rəis - Rəfiyev Musa.

Musa Rəfiyev - Bu tarifi artırmağa ikinci dəfədir ki, burada baxılır və artırılır. Biz buna baxdıq keçən il, o zaman 15 dəfə artırılmışdır. O vaxt tarif az idi, indi təkrar artırırıq, çünki qulluqçuların maaşı artırılmışdır, məxaric çoxalmışdır. Bu məxarici ödəmək üçün tarifləri də artırmaq lazım gəlmişdir. Qabaqda məxaric 10 milyon, mədaxil 5 milyon idi. Bu defisiti örtmək üçün tarifləri bir qədər artırmaq lazım idi. Lakin indi məxaric daha da artıqdır. Bu saat smetada on səkkiz milyon açıq qalıbdır. Deyirlər ki, tarifləri artırısaq bahalıq olar, tərəddüd kəsilər, dəmiryolu dayanar.

Vəhalanki məxaric o qədər artıb ki, cəhtilən dəmiryolunun durması mümkündür. İyulun əvvəlindən qulluqçuların məvacibləri artandan bəri hər ay 6 milyon üstünə gəlir. Bir də Səmədağa buyurur tarif artmasın. Dünən komisyonda yol göstərəkən Səmədağa buyurdu ki, bu zərəri xəzinə versin. Bu nə deməkdir? Yəni kağız pullar bir az çox çap olunsun. Bununla da bahalıq daha da artar. Dünən bir dükandan yüz yetmiş manata bir meşok un almışlar, sabahı həmin dükandan meşoğu 210 manata alıblar. Bu da tariflərdən deyil, möhtəkirlərin işidir və malın az olmasıdır. Tariflərin artığı lazımdır. Bu saat parovozlarımız artıb, az bir zamanda yüzü keçibdir. Parovoz çox olduqca tərəddüd dəxi çoxalır və mal da tez-tez gəlir. hər halda, bu barədə, nazir cənabları sizə ətraflı məlumat verər, görərsiniz ki, qorxu nahaqdır.

Rəis - Söz İbrahim Əbilovundur.

Əbilov - Əfəndilər! Bizim bədbəxtliyimiz ondadır ki, şimdiyə qədər məclisə gələn qanun layihələri yolu ilə gəlməyir. Bu vaxta kimi əlimizdə bir büdcə yoxdur ki, bu layihənin dövlət nöqtəyi-nəzərindən qəbulunun mümkün olub-olmadığını bilək. Əgər bu olsa səsimizi kəsib danışmazdıq. Büdcə olmadığını bilək. Əgər büdcə olsa, qanunun ləhinə, əleyhinə danışarıq. Biz burada dövlətin mənafeini nəzərdə tutmalıyıq. Bu cəhətdən biz qanunu qəbul və ya rədd etməliyik. hər nəzarət xüsusi bir hökumət deyil ki, hərəsinə ayrı-ayrı baxaq. Biz bilir ki, köhnə Rusiya dəmiryolu həmişə zərər edərdi. Amma başqa nəzarətdən gələn mənfəət o zərəri ödəyirdi, defisiti təmin edirdi. Burada da öylə olmalıdır. Hər nəzarət bir tacir deyil öz mənfəətini düşünsün. Burada ümumi dövlət büdcəsi nəzərə alınmış məsələyə o şəkildə baxmaq lazımdır. Ümumi bir dövlət büdcəsi olmalıdır ki, ümumiyyətlə, zərərimiz və ya xeyrimiz olub, olunmadığı bilinsin. Gərək öylə yollar aransın, dövlətə və cəmətə zərər dəyməsin. Büdcənin olmaması bizi məcbur edir ki, bu layihəni qəbul etməyək. Keçən dəfə məvaciblər artırsa, sabahı layihə gəldi ki, tariflər gərək artsın. O vaxt biz buna etiraz etmişdik. Dəmir yolunun özündən bir iqdamat və imtiyaz olunsun ki, bu zərərləri qeyri mənbələrdən çıxara bilsin. İş bəylə gedərsə sabah gənə fəhlələr məvaciblərinin artırılmasını tələb edəcəklər. Fəhlələrin məvacibi artırılarsa gənə tarifləri artırmağa ehtiyac olacaq. Peydər-pey fəhlələri artıqca tarif artacaq, tarif artıqca məvaciblər artacaq... Deməli, sənə verəcəyəm Əliqulu, səndən alacağam Vəliqulu. Bu rəy düz deyil. Bu saat ki, məvaciblər artıb, tarif də artır. Tacirlər də bunun üçün malın qiymətini artıracaq. Axırda görəcəksiniz ki, bu xərclər gənə də yazıq kəndli və fəhlələrin küreyindən çıxacaq. Demək bu qayda məntiqə düz deyil. Dövlətin ümumi mədaxilini artırmaq üçün qeyri yollar var, nəinki biz sosialistlər, ta siz özünüz də, proqramınıza baxsanız deyərsiniz ki, podoxodni naloq almalıdır. Bu vaxtadək o barədə bir qanun gəlibmi? İndi qeyri yerlərdə də Gürcüstanda artıq neftdən hökumət gəlir götürür. Bu barədə bizim hökumət bir iqdamatda bulunubmi? İndi bu saat böyük spekulyantlıq var, hər gün istədiklərini yapırırlar, hökumət də bunlar ilə nə mübarizə edir və nə bir qanun verir ki, bunların ağzı yumulsun və nə də onlar ilə ticarəti rəqabət etmir ki, onların iştahası azalsın. Bu barədə bir təşkilatda yox. Hərgah bu spekulyantlar cəzalanarsa, malın qiyməti artmaz və fəhlə də sizdən artıq məvacib istəməz, siz də tarifləri artırmağa, dediyiniz kimi məcbur olmazsınız. Demək bu tarifi artırmaq ilə siz, malın qiymətini artırmağa vasitə olursunuz və əgər, bundan naşı sabah fəhlə maaşını artırmaq istəsə onu da Biyerovun fəhlələri kimi tutub həbsə salacaqsınız ki, siyasi tətillə və hökumətə xəyanət edirsiniz. Axırda, ortada yenə fəhlələr azalır, çünki zabastovka etmək olmaz...

Rəfiyev (yerindən) -Nəyə hazırlaşırırsınız?

Rəis - Xahiş edirəm yerinizdən danışmayasınız.

Əbilov - O biri tərəfdən bunu demək istəyirik ki, dəmiryol nəzarətinin şəxsi ticarəti deyil, bu dövlət işidir və dövlətdən qeyri gəlirləri var. Bu xərclər ki var spekulyantlıq edənlərin artıq nəfəndən alınsın. Podoxodni naloq

alın, məxaric azalsın, mədaxil artsın. Məndən qabaqki Ağa Aşurov tənqidə başladı, rus demişkən naçal konçil. Bu qədər idarələr və qulluqlar, qulluqçular var, baxılıb ki, bunlar lazımdır, ya yox. Məxaricin azalmağ və mədaxilin artırılmağ təşəbbüsü alıbmı? Bizim bu idarə görə yeriə biləcəkm, yeriə bilməyəcəkm? Əsla, o adamlar ki, milyonlar qazanırlar, milyonlar içində üzrlər, onlardan bu məbləği əxz etməğ lazımdır. Yoxsa qənaət üstə gəlməklə, naloq və dəmiryol tariflərini artırmaqla, mədaxili artırmağ olmaz. Bizim əqidəməz dövlət və millət mənafəidir, çünki hökumət və dövlət millət üçündür və millət də dövlət üçün. Millətin nəfini gözləməkdir. Bizim istədiyimiz millətin əksəriyyətini soyan, özlərisə əqəliyyəti təşkil edən spekulyantlardan pulları almağ lazım. Əgər bunu istəyirsinizsə əvvəlcə hökumətin büdcəsini götürünüz. O vaxt, ya siz mənə sübut edirsiniz ki, tarifləri artırmağ lazımdır, ya mən sizə isbat edərəm ki, artırmağ lazım deyil. Yenə deyirəm ki, bu artırmaqla biz heç iş kərə bilməyəcəyik. Vəilla Səmədağa deyən kimi milçək kimi tora düşüb qalacağıq. Mən təklif edirəm ki, bu qanun layihəsi ləğv edilsin.

Rəis - Söz Rza bəy Ağabəyovundur.

Rza bəy Ağabəyov ("Müsəvat") - Möhtərəm əfəndilər! Burada danışan natiqlər layihə ziddinə danışdılar, hərəsi bir nöqtəyi-nəzər ilə məsələyə yaxınlaşdılar. Mən Ağa Aşurovdan başlamağ istəyirəm. O mətləbdən kənara çıxdı. Onun üçün də axırda üzr istədi. Mən bir neçə gəlmə ərz etməğ istəyirəm. Hər bir mətləbi ərz edən zaman gərək yaxşı və fəna tərəfi mülahizə edəsən. Ağa Aşurov yolların binizamlığından və qeyrilərindən danışdı. Fəqət, natiqi-möhtərəm onu da bilməlidir ki, Azərbaycan istiqlaliyyəti elan edilən zaman vaqon və paravoz az idi və dəmir yolları Bakıdan Poyluya qədər xarab olmuş, həpsi dağılmışdı. Amma indi görürük ki, stansiyalar düzəlib, paravozlarımız da ingilis və türk qoşunlarını apardı. Unutmayın ki, ingilis qoşunlarını aparanda, ingilis komandanı bizə və bizim nazirimizə blaqodarnost eyləmişdir. İndi biz bilirik ki, Bakıdan Tiflisə gündə üç səmişin qatırı gedir. İndi öylə olur ki, köhnə zamandakılar kimi həftələr ilə durub bilet alasan, böylə şeylər yoxdur. Bunları mülahizə etməli və unutmamalı. Pis vaxtda dəmiryol düzəlir, qeyri vilayətlərə əl çatmır ki, parovoz və vaqon alın. Məncə bu az deyil, bu çoxdur. Sonra Səmədağa sizi çox qorxuzdu. Bu qanun layihəsinin mədəniyyətə və məarifə zərərli olduğunu söylədi. Bunları dedi, fəqət sübut etmədi. Və, bir də dedilər ki, tarif artsa alış-veriş ziyandır. Və qruzooborot dəyişilər. Bu da doğru deyil. Səmədağa unuttu ki, bir çox stasyonlarda mallar yatıbdır, vaqon olmadığından, növbə gözləyirsə, nəinki tarifi yoxdur, artırmağ. Bundan artıq artırılarsa gənə qruz oborotu əksilməz. Bu məsələ komisyonda müzakirə edildiyi sizin yanınızda komisyonun cəvabını eşiddik və bir də hər şey yoluna düşəcəkdir. Hərgah sizin nöqtəyi-nəzəriniz qəbul edilərsə, o zaman yola düşəcəkdir, naloq məsələsi müzakirə edildiyi zaman. Siz çıxıb etiraz etdiniz və hər cür poşlinaya da etiraz edirsiniz. Mən təəccüb edirəm naloq və poşlina olmazsa, xəzinə və hökumət nə ilə dolansın? Qulluqçular nə ilə saxlansın? Sonra deyirsiniz ki, bu malın qiyməti nəyə təsir edəcəkdir. Öylə mülahizəni bəyan etməklə görünür ki, indiki zamanın ekonomiyasını əməlli nəzərdən keçirmirsiniz. Bir manat malın pulunu artırmağ ilə girvənkəyə 2 1/2 düşür. Bununla qiymət artmaz. Qiymətlər alış-verişçilərin nöqtəyi-nəzərilə artmayır, onların qeyri şeyləri vardır. Konkurensiya var, bu gün malın gəlməməğ ümidi var, işte qiymətləri artıran bunlardır. Böyləliklə, qorxmağ lazım deyil. Sonra onun qalxmağına gəldikdə yüz yetmiş manat artmağıнын səbəbi o idi ki, və Lənkəranın idi və Lənkəran yolu dağılmışdı və spekulyantlar dəxi bu vaxtdan istifadə etdilər. Keçirəm Əbilovun sözlərinə. O dedi ki, iki dəfə podoxodnı naloq artmışdır. Və bir də naloq alınsın, bu fikir və əqidə doğru deyil. Heç bir məmləkətdə də böyləlik ilə yaşamayıblar. Çoxlu kitablar var ki, mütaliə edə bilərik. Naloq var alış-verişçilərə, podoxodnı naloqlardan əlavə qeyri naloqlar da var. İndi Əbilov cənablarının fikri ilə məmləkət bərhad olar. Doğrudur ki, böyləlik ilə dünənki acyalavac bu gün milyoner olubdur. İndi, Moskvadan gələnlərdən soruşunuz ki, çörək nə cür tapılır. Əlbəttə, ağır qiymətə tapılır. Hərgah bu spekulyantın ilə rəbitəsi çörəyi 150 manata, əti iki yüz manata tapa bilir, bundan görünür ki, orada da sovdepiyadan hər şey var, fəqət, eyni zamanda spekulyantlıq da vardır və onunla mübarizə etməğ çox çətin işdir. Fəqət, sovdepiyadan sonra keçməğ olmaz. Əsl mətləb budur ki, spekulyatsiya ilə o vaxt mübarizə etməğ olur ki, o vaxt öz qaydasına düşür ki, ekonomiya öz əski qaydasına daxil ola və o vaxt iş qabağa gəlir. Rəis - Əliheydər Qarayev.

Qarayev ("Sol Hümmət") - Əfəndilər! Bir quberniya yarımı idarə etməğ üçün 17 qubernator təyin olunanda əlbəttə məxaric olar. Həmişə bir qubernatorun idarə etdiyi yerde indi bir neçə hökumət var. Amma bununla bərabər yenə idarə edə bilməyirlər. Məxarici də mədaxilimiz ödəmir. Bunun səbəbi Rəfiyev ilə Ağabəyovun və onlar kimilərinin məntiqsiz hərəkətləridir. Rəfiyev dəmiryolu xərcinin çoxluğundan qorxmayır. Deyir ki, tarif artsın, kirayə artsın, dəmir yolu qulluqçuları da hər nə istəsələr verilsin. Çünkü, qorxur ki, əgər dəmiryolu qulluqçularının bütün tələbatına əməl edilməzsə əmələ tətillər edər. Dəmiryol əmələsi tətillər etsə, bütün aparat dayanar. Halbuki, mədən fəhlələrinin halı min qat yamandır. Amma siz onlardan qorxmayırsınız. Deyirsiniz: kaş ki, mədən əmələsi tətillər edər. Çünkü, onlar tətillər etsə burjuyların toy-bayramıdır. Zira onsuz müftə puldur, alırlar və istifadə edirlər. Ağabəyovun tutduğu yol isə Lənkəran Ağabəyovun yoludur...

Rəis - Natiq əfəndi, burada kənar adamlar tənqid edilməyir. Tarif məsələsindən danışıılır.

Qarayev (dəvamlı) - Əvət mən deyirəm ki, əgər bu yol ilə getsə, mədən əmələləri üzə durar, o zaman...

Rəis - Natiq əfəndi, rica edirəm layihəyi-qanuniyyə haqqında danışasınız, yoxsa söz verməyəcəyəm.

Qarayev (dəvamla) - Deyirlər tarifi artırılmasının ərzaq şeyləri qiymətinə sui təsir olmaz. Amma böylə deyildir. Bu gün siz kirayəni puta bir manat artırırsınız, baxınız, sabah möhtəkirlər malı nə qədər artıracaqlar. Məsələn, çörəkçiləri götürünüz. Çörəkçi xidmətçilər kollektiv istəyən kimi çörəkçilər, çörəyin qiymətini filan qədər artırdılar. Bir yarım quberniyada 17 general-qubernator var...

Rəis - Natiq əfəndi! Doğru deyil, bizim o qədər general-qubernatorumuz yoxdur.

Qarayev (dəvamla) - Həmçinin dəmiryolunda da qulluqçu çoxdur. Əgər orada müftəxər qulluqçuların həpsi işdən kənar edilsə, onda tarifi artırmaq heç də lazım olmaz. Çünkü, onsuz da mədaxil məxarici görür. Əgər böylə olmadısa gündə bir dəfə gah maaşları, gah tarifi artırmaq ilə siz nə camaati özünüzdən razı edə bilərsiniz, nə də böyləlik ilə iş apara bilərsiniz.

Rəis - Ağamalı oğlu Səmədağa.

Səmədağa Ağamalı oğlu ("Hümmət") - Bu məsələni bu qədər qaranlıqlaşdırdılar. Söz burasında idi ki, bu tarif ki, indi artırırıq, görək gələcəkdə yenə artırmaq lazım gələcəkmi ya yox? Əkər bir daha artırmaq lazım olmayacağısa, onda bu gün artırmaq. Yoxsa, bu gün, layihəni qəbul etdik, sabah bir layihə gətirib dübarə artırmağı tələb edəcəklərsə artırmayacağıq. Çünkü, mən deyirəm, hər şeyin bir həddi var. Nə qədər ki, o həddə çatmayıb, millət dözə bilər. Öylə ki, həddi aşdı, daha millət o sərhəddən o yana kədə bilməz. Mən təklifi böylə qoymuşdum. Görək, böylə də müzakirə edilə idi. Görək, bu tarifi artırılmasının padşahlığın sair xozyaystvolalarına zərəri olacaqmı?

Səslər - Burası cümhuriyyətdir, Azərbaycanda padşahlıq yoxdur.

Ağamalı oğlu (dəvamla) - Bəli, görək başqa şeylərə zərər edər, ya yox? Mən deyirəm edər. Çünkü, bu gün bir tarifi artırırsınız, o saat bazarda hər şey bahalanacaqdır. Bazarda şeylər bahalanacaq, əmələ və xidmətçilər tələb verəcəklər ki, aldığımız bizi görməyir, maaşlarımızı artırın. Bu sürətlə göürsən bu tarifi artması hər bir şeyə sui təsir etdi. Mən yenə deyirəm; əgər bu tarif bir yolluq artacaqsa, artırmaq, yoxsa, gələcəkdə yenə artırılacağısa, onda artırmaq olmaz.

Rəis - Söz hökumət əzasından tərək və müəbir naziri Məlik Aslanovundur.

Xudadad bəy - Möhtərəm məbuslar! Tariflərin artırılması barəsində çox söz danışıldı. Mən də bu xüsusda bir az məlumat vermək istəyirəm. Əvvəla budur ki, dəmir yolunun halı nə təhər idi məlumunuzdur. Və nə təhər bu hala gətirmişik, o da cümlənizə məlumdur. Natiq Aşurov cənabları buyurdular ki, keçmişlə indi arasında heç təfəvüt görməyir. Vəhalanki, təfəvüt çoxdur. Mən mart ayında doklad edəndə də göstərmişdim ki, mədaxilimiz 5 milyon, məxaricimiz 13 milyondur. 8 milyon açıq qalır. O vaxt 8 milyonu ödəmək üçün tarifləri bir qədər artırdıq. Bugünkü tariflər onun nəticəsini göstərir. Bu gün nəinki 8 milyon, hətta 13 milyona kimi mədaxilimizi artırmaya müvəffəq olmuşuq. Bunu rəqəmlərdən öyrənə bilərsiniz. Lakin bu gəlirin qabağında rəxodumuz da artıbdır. Biz 50-dən ziyadə parovoz almışıq. Parovozlarımız yüzdən yuxarı olur. Bu vaxta kimi Avropadan heç bir şey almamışıq. Bura gələn missiyalar bizə nə qədər söz veriblərsə də bir şey çıxmamışdır. Doğrudur, bir çox xırda nöqsanlar ola bilər. Lakin, ümumiyyətlə bir şey demək olmaz. Mən bir nazir kimi deyil, şəxsən istərdim ki, bir neçə şeyləri sizə bəyan edəm.

2-ci dəmir yolunun halı nə cür ola bilər. İndi dəmir yolu ilə 13 cüft tren aparmaq olar. Lakin 6-7-ci gedir. Çünkü parovoz az idi. Burada söz oldu ki, xidmətçilər artıqdır. Əlbəttə bu barədə qıraqdan danışmaq olar. Lakin, burda sizə smeta təqdim olunacaq. O vaxt bilərsiniz ki, tərək və müəbir nəzarətində artıq bir şey və xidmətçi yoxdur. Hər adam öz lazımı yerindədir. Dəmir yolunun işi birdə (nefteprovod)dur. Bu barədə (mirovoy rekord) vurmuşuq. Neft trubalarını təmizləyib az vaxta (kerosinprovod) cöhər trubaları etməkdə ingilislər də təəccüb edibdir. Heç Amerikanın özündə də böylə şey görünməyibdir. Həmişə kerosinprovoddan hökumətə ayda dörd milyon nəf gəlir. Sonra bunu artırmaq məsələsinə gələndə, doğrudur kosvenni naloq qorxuludur. Görək pryamoy olsun. Və onu da doğru deyirlər ki, büdcəmiz yoxdur. Bu çətin məsələdir. Onu da bilməlisiniz ki, getdikcə artan bahalıq və məvaciblər buna mane olur. Tez düzəltmək mümkün deyil. Buna da vaxt lazımdır. Lakin yenə büdcəmiz olsa nə qədər məxaricimiz olduğunu bilirik. Bunu sosialist fraksiyası da bilməmiş deyil, çünkü normalni həyat keçirmirik. Astarxan ilə münasibətimiz yoxdur. Vəhalanki bir çox şeylər bundan asılıdır. Podoxodni naloq - gəlir vergisinə müraciət etməkdən də bir nəfi yoxdur. Çünkü o yol ilə ancaq 40-50 milyon gəlir toplana bilər. Əsl məsələ mədəniyyətin promişlennəsində pozğun olmağındadır. Buna görə məcbur olunur ki, kosvenni naloqlara müraciət olunsun. Mədaxilli yollardan biri də dəmir yolu olduğundan hökumət ona müraciət etdi. Ona görə bu nəzər dürtüstdür. Hərçəndi ki Ağamalı oğlu və Əbilov cənabları da buyurdular ki, düz deyil. Amma biz deyirik ki, cəmi demokratiya, fəhlə və əkinçi nəzarətində, bu nəzər düzdür. Hər küp pulun qiymətdən düşməsi bu əkinçiyə zərərdir. Çünkü əkinçi zəhmətini çörək edir, satır, bu gün onun cibində min manat olsa, pulun düşməsinə görə sabah dönüb beş yüz manat müqabilində olur. Doğrudur, biz görək işi elə düzəldək ki, fəqirlərin halı yaxşılaşsın, bu komisyonnun naloğu nizama sardıqca əməkçilərin evi yığılır. Bir də komissyonun naloq deyil, biz tarifləri artırırdıqda elə artırmamışıq ki, dəmir yollarında get-gəl mümkün olmasın.

Biz bunu insafla artırmışıq, ondan heç bir zülm artmayıb və bundan hasil olan para ilə lokomotiv və vaqonların makinaların ədədi artacaqdır və bununla da ticarət işləri də getdikcə vüsətlənəcəkdir. Ümid varam ki, bununla zərərin beş milyonunu və yerdə qalanını da kerosinprovod və qeyri mənbələrdən düzəldək. Buna aydın baxanda görərsiniz ki, bu qanundan əvvəlinci xeyir əkinçi və fəhləyədir.

Buraya gələn xaricilər təəccüb edirlər ki, qeyrilərə görə bizim tarifalarımız azdır. Götürün məvacibləri və həyatı, hər yerdə üç yüz - dörd yüz prosent artdığı zaman, bizdə fəqət otuz-qırx faiz artmışdır. Bizim tarifayı artırılmaqla cəmətə o qədər zərər dəyməz və çörəyin girvənkəsinin üç qəpik artmasına səbəb olarsa, o biri tərəfdən dövlət qulluqçularına layiqlik məvacib verə bilər. Pul kəsən makina üçün çox güc gətirməyəkdir. Sonra Ağa Aşurov Bakı-Sabunçu tarifası barəsində deyir ki, bu çoxdur. Səhv edir. Martda tariflər artanda Sabunçu yolunun tarifası artmayıb və indiki tarifaya da faiz hesabla baxsanız, o yolun qiymətləri çox az artırılıbdır. Birdə burada deyirlər ki, guya dəmir yolu ilə çəstni quruzlar göndərilir. Mənə belə şeylər məlum deyildir. Əgər bilirlərsə, xahiş edirəm mənə məlum etsinlər. Ağa Aşurov deyir ki, çəstni quruz aparılır. Düzdür, qaçqın və əsgəri yüklər aparırıq, lakin çəstni quruz məlum deyildir. Biz bu zakonu gec vermişik, necə ki, məlumunuzdur, gərək tariflərimizi xərclərimiz ilə birləşdirək. Bu maaş zakonu ki, burada qəbul etmişiniz, mən onda bildim ki, zərərimiz nədir və işə başladım. Dörd gün bundan qabaq qanunu qurtarmışam, ümidvaram ki, cəmətin və millətin nəfini nəzərdə tutub bu tarifi qəbul edəsiniz, bəlkə bununla da zərərimizi ödəyək.

Rəis - sırada natiq olmadığından son sözü Məruzəçi Əbdüləli bəyə verirəm.

Əbdüləli bəy - Hörmətli əfəndilər! Doğrudan doğru bu məsələyə baxanda, hökumət çox işlər görüb, çox səylər əyləmişdir. Qarayev buyurdu ki, tarifi artırılması fəhlə qardaşlarımıza zərər verəcək. İş buradadır ki, tarifi artıranda 3-cü və 4-cü siniflərin qiyməti əməllərə məxsus olduğu üçün çox az artırılıbdır. Belə ki, 1-ci və 2-ci sinif yüzə-yüz artırıldığı halda, 3-cü və 4-cü siniflər az artırılmışdır. Etirazçılar hamısı buyurdular ki, külli miqdarda ərzaq bahalanacaqdır. Gəncədən buraya gələn unun putuna bir manat artırılarsa nə olar. Doğrudur spekulyasiya ilə mübarizə etmək lazımdır, yoxsa belə şeylər nəfi götürməz. Səmədağaya onu cavab verə bilərəm ki, maliyyə-büdcə komissiyasında bu məsələ müzakirə olduqda Səmədağanın burada aldığı cavabı orada da aldı. Deyirlər ki, dəmir yolu başlı-başındadır. Ondan bir mənfəət gəlir. Mən sizi inandırırım ki, mənfəətsiz dəmir yolu heç yerdə yoxdur, hətta İranda belə dəmir yolu mənfəət gətirir.

Əbilov (yerindən) - Mən Rusiyada deyirəm. Nikolay və Sibiryə dəmiryolları.

Məruzəçi - Doğrudur, Nikolayevski dəmir yolu mənfəət vermir. Ona görə ki, Nikolay demişdi: "Mənim keşim belə istəyir, bu yol gərək belə olsun", oradan da yol çəkmişdilər. Qafqaziyada Vladıqafqaz dəmir yolları kimi mənfəətli dəmir yolu yoxdur. Ona görə də Əbilovun etirazları təqdirə layiq deyildir. Doğrudur, büdcə düzəltmək lazımdır, fəqət xarici işlərimiz və siyasətimiz öylə dəyişir ki, bu büdcəni düzəltmək çox çətin olur. Gərək yaxşı əllərdən keçsin. Onu demək istəyirəm ki, dəmir yolları xeyir verməsə də, zərər də gərək verməyə. Ağa Aşurov deyir ki, dəmir yolu tarifi 2 dəfə artıbdır.

Doğru deyil və xüsusi poyezdlər isə...

Aşurov (Yerindən) - Bəli, iki dəfədir, Birincisi Gəncədə oldu.

Məruzəçi - Fəqət, Amerika və ingilislərin miqyası gələndə olubdur. Ayrı, xüsusi poyezdlər bilmirəm və hətta nazir cənabları da bilmir. Mən dörd ay bundan qabaq getmiş idim, on gün bundan qabaqda gəlmiş idim, yer ilə göy arasında olan qədər təfəvüt vardır. Bu qədər məsarifə əlbəttə pul lazımdır. Ağa Aşurov Sabunçu -Balaxanı dəmir yolu tarifası artırılması əleyhinədir; fəqət onu da bilməlidir ki, 3-cü sinif az artırılıbdır. 1-ci və 2-cilər çox artıqdır. Məsələn bir milyard otuz dəfə bağa gedəcəkdir, nə olar ki, hər dəfə 4 manat artıq versin. Əbilov əfəndi deyir ki, vəd olunan yaxşılıqlar olmayıbdır. Nazir əfəndi söylədi ki, sentyabrda elani-istiqlal edəndə 50 parovoz var idi, indi isə 105 parovoz var və yanvarın axırına qədər 20 parovoz artacaqdır. Məlumdur ki, hər bir parovozun artmasının ayda 2 milyon manatlıq gəliri olur. Bu növ ilə vəd olunmuş işlər olmayıbdır, demək də doğru deyildir. Özünüz bilirsiniz ki, 400 milyonluq maaş artıbdır ki, bunun 2 yüz 75 milyonu xüsusən dəmir yol məmurlarının maaşındadır. Bu qədər maaş verilən bir idarə necə ola bilər ki, defisit versin. Bu tariflər ilə paraxodlar əsasında çox fərq var. Bəylə ki, paraxod ilə Səlyana 5 manat, indi 210 manatdır. Dəmir yolu ilə buradan Yevlağa 8 manat idi, şimdiki bu tariflə 300 manatdır. Mən təklif edirəm ki, maliyyə-büdcə komissiyasının qərarını qəbul edəsiniz.

Rəis - Layihəyi-qanuniyyənin ümumiyyət ilə müzakirəsi bitdi. Kim layihənin ikinci qiraətinə keçmək tərəfdarı isə əlini qaldırsın? Kim əleyhinədir? Səs verməyən? Lehinə 26, əleyhinə 20, səs verməyən yoxdur. Əksəriyyət rəy ilə qəbul edilir. Layihəyi-qanuniyyənin ikinci qiraətinə keçmədən beş dəqiqə tənəffüs elan edirəm.

Tənəffüsdən sonra

Rəis - İclas davam edir.

Əhməd Cövdət - Layihəyi-qanuniyyəni oxuyur.

Rəis - Əvvəlinci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Əfəndilər, rica edirəm, xüsusi söhbətləri buraxsınız. Bir şey eşidilmir. Səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə rica edirəm, əllərini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs verməyir? Lehinə 27, əleyhinə 10, səs verməyən 5. Əksəriyyətlə qəbul edilir.

Katib - İkinci maddəni oxuyur.

Rəis - İkinci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Buyurunuz, Aşurov Ağa.

Aşurov Ağa - Mən yenə təklifimdə israr edirəm ki, Bakı-Sabunçu və Bakı-Suraxanı dəmir yollarının tarifəsinə ayrıca diqqət edilsin. Əks surətdə qorxuram qabaqkı kimi yenə də sabunçu ilə Suraxanı arasındakı Bakı-Suraxanı tarifəsindən çox olsun. Odur ki, təklif edirəm o xüsusda tədbirlər görülsün.

Xudadat bəy - Bu düzdür. Bakı-Suraxanı, Suraxanı-Sabunçu arasında təfəvüt var. Çünki, Suraxanı ilə Sabunçu arasındakı yol daha köhnədir. Bu barədə nəzarətin fikri vardır ki, bunu da əlavə layihə halında təqdim etsin. Bunu da yaxın günlərdə məclisə təqdim edəcəkdir.

Rəis - Danışmaq istəyən yoxdur? Yoxsa, səsə qoyuram. Kim tərəfdardırsa əlini qaldırsın? Kim bunun əleyhinədir? Kim səs verməyib? Lehinə 29, əleyhinə 12, səs verməyən 5. Əksəriyyət rəy ilə 2-ci maddə qəbul olunur. 3-cü maddəni oxuyunuz.

Əhməd Cövdət - Oxuyur.

Rəis - 3-cü maddə və 2-ci maddələrə edilən qeyd xüsusunda kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən yoxsa səsə qoyuram. Rica edirəm fikir verəsiniz. 3-cü maddəni qeydi ilə bərabər kim qəbul edirsə, rica edirəm, əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyən? Lehinə 30, əleyhinə 16, səs verməyən 5. Əksəriyyət rəylə 3-cü maddə qeyd ilə bərabər qəbul edilir. 4-cü maddəni oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - 4-cü xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxsa səsə qoyuram. Kim qəbul edir, rica edirəm, əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyən? Lehinə 31, əleyhinə 10, səs verməyən 8. Əksəriyyət rəy ilə 4-cü maddə qəbul edilir. 5-ci maddəni oxuyunuz.

Əhməd Cövdət - Oxuyur.

Rəis - 5-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxsa səsə qoyuram. Kim qəbul edir, əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs vermir? Lehinə 28, əleyhinə 5, səs verməyən 6. Əksəriyyət ilə qəbul edilir. 6-cı maddəni oxuyunuz.

Əhməd Cövdət - Oxuyur.

Rəis - 6-cı maddə xüsusunda kim danışmaq istər? Danışmaq istəyən yoxsa, səsə qoyuram. Kim qəbul edir, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs verməyir? Lehinə 29, əleyhinə 12, səs verməyən 7. Əksəriyyət rəylə 6-cı maddə qəbul edilir. 7-ci maddəni oxuyunuz.

Əhməd Cövdət - Oxuyur 7-ci maddəni.

Rəis - 7-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Səsə qoyuram, kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim bunun əleyhinədir? Səs verməyənlər? Lehinə 29, əleyhinə 13, səs verməyənlər 8. Əksəriyyət rəy ilə yeddinci maddə qəbul edilir. Əhməd bəy, 3-cü qiraəti oxuyunuz.

Əhməd bəy - Oxuyur.

Rəis - Əvvəlinci maddəyə etiraz yox ki? Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın? Əksəriyyətlə birinci maddə qəbul edilir. 2-ci maddəni oxuyunuz.

Əhməd bəy - Oxuyur.

Rəis - İkinci maddəni səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəylə ikinci maddə qəbul olunur. Üçüncü maddəni oxuyunuz.

Əhməd bəy - Oxuyur.

Rəis - Üçüncü maddəni kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəylə üçüncü maddə qəbul edilir. 4-cü maddəni oxuyunuz.

Əhməd bəy - Oxuyur.

Rəis - 4-cü maddəni kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. 4-cü maddə qəbul edilir. 5-ci maddəni oxuyunuz.

Əhməd bəy - Oxuyur.

Rəis - 5-ci maddəni kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. 5-ci maddə əksəriyyət rəylə qəbul edilir. 6-cı maddəni oxuyun.

Əhməd bəy - Oxuyur.

Rəis - 6-cı maddəni kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. 6-cı maddə əksəriyyətlə qəbul edilir. 7-ci maddəni oxuyunuz.

Əhməd bəy - Oxuyur.

Rəis - 7-ci maddəni səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Yeddinci maddə əksəriyyət səs ilə qəbul olunur. Layihəyi-qanuniyyəni təmamən səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın? Layihəyi-qanuniyyə qəbul edilir. Müsəidə etsəniz bununla iclası tamam edək.

Gələcək iclasın müzakirəyi-yomiyyəsi belə olacaqdır. (Oxuyur).

1. Gəncə şəhərində hökumət bankasının şöbəsinin açılması haqqında. Məruzəçi - Rzayev. 2. Fabrika inspeksiyasına dair qəvaidin təbdili haqqında. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 3. Maliyyə-nəzarət şurası haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi -Rüstəmbəyov; 4. İstintaq əqsamının təşkil və tədili islahi haqqında. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 5. Ölüm maddəsinin təhqiq və təsdiqi haqqında. Məruzəçi - Mehdi bəy Hacinski; 6. Azərbaycan dəmir yol mövqəfinə (Xudat və Yalama) poçta teleqraf şöbələrinin məmuri siyahısı haqqında. Məruzəçi - Rza

bəy Ağabəyov; 7. Poçta-teleqraf nəzarəti idarəsində olan məmurların ixtisari haqqında. Məruzəçi - Rza bəy Ağabəyov; 8. Maliyyə nəzarəti idarəsi sünbündə qeyri hissə şayiə (ne okladnoy naloq) vergisinin və inhisar şöbəsinin təsisi haqqında. Məruzəçi - Əmircanov; 9. Vergi müdiriyyətləri hissələrində qapıçı tutulması üçün sənədə əlavə olaraq 72 min. rüblə təxsis edilməsi haqqında. Məruzəçi - Əmircanov; 10. Həmin sənə üçün ümuri-xeyriyyə vəkilinin maaşı və onun idarəsi məsarifatı üçün məzkur nazirə yüz yetmiş min rüblə kredit açılması haqqında. Məruzəçi - Ağamalı oğlu.

Yomiyyəyi-müzakirata etiraz yox ki? Etiraz olmadığından gələcək iclasın yomiyyə müzakirətə qəbul olunur. Son məsələ beş nəfər məbus imzasilə verilmiş sualdır. Əhməd bəy oxuyunuz.

Əhməd Cövdət - Oxuyur: "Azərbaycan Məclisi-Məbusan rəisinə. Qanun ədalətin əffən tətbiqinə məmur və müvəzzəf olan xüsusda həqqaniyyət və qanun əmr etdiyi üzrə hərəkət etməyə məcbur olan Azərbaycan müddəälümumiliyində prokuror zühur edən sui-istimal, rüşvətخورluq xüsusunda hər kəsin məlumatı olduğu halda ətrafına topladığı bir çox şəxslər ilə şaykalar müştərəkən yüz minlərcə rüşvət alan və cəməət haqqında xilafi-ədalət bir çox işlər görən sabiq müddəälümumisinin yalnız istefa etmək ilə vəzifəsindən çəkildiyini cəza almadığından, bu xüsusata hökumətin nə nəzər ilə baxdığını, şimdüyə qədər bu məsələ üzərində nə iş gördüyü və görəcəyini öyrənmək istədiyimizdən sualımızın hökumətə təbliğ buyurulmasını rica edərək". 18-1335-təşrin əvvəl, Qarabəyli Qara bəy, Ağa Aşurov, Musa bəy Rəfiyev, Heybətqulu Məhəmmədov, Əsəd bəy Əmirov.

Məmməd Əmin (yerindən) - İsimləri ucadan oxuyunuz. Əhməd Cövdət -İsimləri oxuyur.

Rəis - Söz, suala birinci imza atan Qara bəy Qarabəylinindir.

Qara bəy Qarabəyov - Əfəndilər! Hökumətə verdiyiniz bu sual məmləkətimizdə rüşvətخورluq və qanunsuzluq ətrafında çevrilən həngamənin bir əks-sədasıdır. Hal-hazırda zehinləri işğal edən, cəməati həyəcana salan və bu sualdakı indi oldu, doğrudan-doğruya ədliyyə nazirinə aiddir. İş oradadır ki, bir çox məmurlar arasında, hər yerdə olduğu kimi, rüşvət alınır, sui-istimal edən olur. Və bu kürsüdən və mətbuatda da bu əhvalat yazılıbdır. Bir polis məmuru rüşvət ala bilər, yaxud ticarət nəzarətində bir məmur alır, bəli bunlar təhqiq ediləcək, vəqie isə məmləkət üçün qorxunc hal təşkil edən böyük təhlükə ədd edilməyir. Bir yerdəki məmur var, orada rüşvət almaq da var, doğrudur. Lakin, məmləkətin qanunu ədaləti əsasını müdafiyyə müvəzzəf olanla və müvəkkil olan böyük adamın adına rüşvətخور söyləncə, baxınız o məmləkətin gələcəyi neçə ola bilər. İştə, bundan dolayı bütün zehinləri işğal edən və cəməati həyəcana salan bir məsələdir ki, prokuror, müddəälümumi naminə təsmiyə olunan böylə bir şəxsə və namuslu, etibarlı şəxslərdən etibar sahibi olmalıdır. Və o şəxsə böyük bir səlahiyyət verilir, ixtiyarı var, kimi istəsə həbs edir, kimi istəsə azad edər. Bu vəzifə yalnız namuslu adama verilir. Hər namussuza millətin müqəddəratı tapşırılmaz. Heç eşidilib ki, bu vaxta qədər prokuror rüşvət alıb, qanunu tapdalasın. Cəməət eşidib deyir ki, prokuror tərəfindən yapılan bu işə hökumət əhəmiyyət vermir, təhqiqat yapmayır. Cəməati təlaşa və həyəcana gətirən də işin bu tərəfidir. Hökumət gərək rüşvət alanlar üçün böyük cəza qoysun. Taki, cəməət rahat olsun. Bunlar bizi məcbur eylədi, indi hökumətə bu bir sualı veririk. Cəməət bizə deyir ki, siz Parlamanda oturubsunuz və heç bir şey eyləmirsiniz. Hər kəs öz istədiyini eyləyir; görünür ki, siz də buna şəriksiniz və bunun üstünü örtmək istəyirsiniz. Bu kimi bir çox şayiət cəməət arasında dövrən etməkdədir. Ona görə biz deyirik ki, bu prokuror barəsində 100 min, 80 min filan gün 85 min və yüzlərcə böylə paralar alınmış, birisi isə bunu ədliyyə nazirinə demiş və təsadüfən bizə yetmiş və bizə rast gəlib ədliyyə nazirindən şikayət edibdir. Deyir ki, çox rüşvət alır və gizlədirlər. Həsən Mustafayevdən 100 min rüblə alıbdır bir nəfəri buraxdırıb. Prokuror kəndisi həbsxanaya getmiş və orada alış-veriş eyləmişdir. Kağız alınıbdır və sonra isə pullar bankdan alınıbdır. Və əlavə qeyri işlər də vardır. Böylə görünür bir şayka əmələ gəlibdir. Şaykada prokurorun müavini, silistçi və qeyri şəxslər daha mövcuddur. Məsələn, bunlar gedib axtarırlar, köhnə bir cinayət yapanları tapırlar və deyirlər ki, 100 min manat verməsən səni qazamata göndərəcəyik. Onlar da nə yapsınlar və bilirlər ki, 100 min manat verməsələr qazamata gedəcəklər. Bəs nə eyləmək, gərək filan qədər versin, azad edilsin. Deyirlər Əlinağı Aslanovdan 100 min manat pul alınmışdır. Çünki, ondan bir rus xanımı şikayət eyləyibmiş. Böylə şeylər cəməət arasında da danışılan sözlərdir. Ədalət tədbirləri ittixaz ediləcəkmik? Hərgah ədliyyə naziri bunu göstərməzlərsə məmləkətimizdə səlamətlik mümkün deyildir. Ona görə biz, sual verənlər, hökumətdən tələb edirik ki, nəzarət bu xüsusda nə iş görüb, bizə izahat versinlər.

Rəis - Söz ədliyyə naziri səfikürdlü Aslan bəyindir.

Aslan bəy Səfikürdlü (ədliyyə naziri) - Möhtərəm məbuslar! Necə ki, doktor əfəndi buyurdu, əsgi zamanlarda hər məmləkətdə, hər məmurun haqqında rüşvət və sui-istifadə sözü bir balaca imkan daxilində hesab edilsə də, ədliyyə məmurlarının böylə hərəkəti heç vaxt mümkün hesab olunamaz. Çünki bir məmləkətdə ədliyyə işləri düzgün getməzsə əla yaşamaq mümkün olmaz. Odur ki, böylə şeylər nə qədərində təsadüf olunacaq şeylərdəndir. Fəqət, məəttəsufanə bu kibi məmurların haqqında küçələrdə danışılırdı, amma bilə-bilə ki, nəzarət təhqiq edib cəza verər, nəzarətə xəbər vermirlər. Adətən müddəäl ümumi padşahlıq gözü hesab olunur. Biz və xüsusən mən həmişə çalışmışam və çalışırıq ki, müddəäl-ümumi bütün gözü olsun. Böylə olmazsa cəməət və millət yaşayamaz. Xüsusi olaraq Həsən Mustafayevin və bu müddəälümuminin işinə gəlincə ərz etməliyəm ki, bir çox adamlar, hətta oturanlardan bəziləri çox danışmışlar ki, filankəs filandır Nikolay pulu alıb, sair böyük məmurlarla yemişdir. Bunu kənarda danışdırlar, amma başında bulduğum nəzarətə etməyirdə ki, iş rəsmi surət alıb tədbirlər

görülsün. Nəhayət başladım iş axtardım, çox adamlara yalvarıb məlumat istədim, axırda məlum oldu ki, Həsən Mustafayevin işi barəsində istintaq icra edilmiş. Oktyabrın birindən müddəilümünün binagüzarlığı ilə həbs edilmişdir. O zaman çox adamlar, hətta burada oturanlardan da bəziləri onun buraxılmasını təvəqqe etdilər; fəqət, mən buraxmaya razı olmadım. Dedim, bu müddəilümünün işidir. Mən hər işə qarışa bilmərəm. Məsələn, neçə ay əvvəldə danışıqlardı ki, Həsən Mustafayev bir salon kimi qurmuşdur ki, gecə-gündüz şəhər kübarı, hətta hökumətin böyük məmurları və Parlaman üzvləri oraya toplaşsınlar, bilməm nələr edirlər. Yenə, buna qarışmadım. Çünkü mənim işim deyildi. Onu daxiliyyə naziri edə bilərdi. Amma mən yox, doğrudan da mən hər işə qarışsam düz getməz, hər kəsin öz işi var. Xülasə, oktyabrın əvvəlində müddəilümümü əmr vermiş və 4-də Həsən Mustafayev həbs edilmişdir. Ayın 6-sında müddəilümümü nədən isə müstəntiqə təklif etmişdir ki, həbs qərarı ayırı bir şeylə əvəz edilsin xülasə, zəmin ilə, nə iləmi. Axır ki, Həsən Mustafayev həbsdən çıxsın.

Ayın 8-də 300 min manat hin (zaloq) alıb, Mustafayevi buraxırlar. Ayın 10, ya 12-sində (yaxşı yadımda deyil) mən eşitdim ki, pul alıb buraxmışlardır. Dərhal müarifə tapşırıdım ki, bu işləri təhqiq etsin. Ertəsi günü gördüm bir məbus telefon ilə mənimlə danışmaq istəyir. Əhvalı anladaraq dedim, əgər bu məsələ haqqında danışmaq istəyirsən isə, telefonla danışmayaq, gəl şəxsən danışaq. Haman adam digər bir şəxslə gəldi. Onlar ilə danışdıqdan sonra məsələyə rəsmi rəng verib, gətirdi ki, adamı da danışdırdım və filfor göndərdim Həsən Mustafayev ilə həbsxana məmurlarını danışdırınlar.

Ayın 13-də rəsmi təhqiqat başlanıb 18-nədək işlər qurtardı. Əlbəttə, iş böylə olanda onun iş başında qalması artıq mümkün deyildi. Binaən iləy istefa verdi. Mən dərhal istefanı qəbul etdim və digər bir adam çağıraraq, müddəilümümüliyi ona mühəvvəl etdim.

Eyni gün təhqiqat icrası qurtararaq işi xüsusi təftiş komissiyasına göndərdim. Bu surətlə 5 gün içində həm təhqiq etdirdim; həm müddəil ümumiyyə istefaya çıxmağa vadar etdim, həm də məqami aidinə sövq etdim.

Rəis - Nazirin bəyanatından qənaət hasil oldumu?

Sual verənlər - Əvət, qənaətbəxşdir.

Qarabəyli - Əvət, qənaət hasil oldu.

Rəis - Bununla iclas qapanır.

İclas saat 3-45 dəqiqədə qapanır.

Arxiv, f. 895, siy. 1, iş 161, vər. 1-12.

Səksən yeddinci iclas

23 oktyabr 1919-cu il

Rəis - doktor Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy Hacinski.

Müzakirəym-yomiyə keçən iclasda qəbul edilmiş qərar üzrədir. Yeni daxil olmuş layihələrdən:

1) Şuşa, Zəngəzur, Cəvanşir və Cəbrayıl qəzalarında üçüncü bir məarif müfəttişliyi məmuriyyətinin təsis haqqında, 2) Bakıda Azərbaycanın birinci ünvan edadici sünbündə açılacaq uşaq baxçası haqqında, 3) Azərbaycan Cümhuriyyəti əhalisinin rəyinin təmin edilməsi haqqında, 4) Xüsusi şəxslər əddində olan məşələrin hökumət təsərrüfinə keçirilməsi haqqında layihələr, ləvayehi qanuniyyə komisiyona və 5) Azərbaycan Cümhuriyyəti ünvan təqvimini nəşr etmək üçün ümuri-xeyriyyə naziri sərəncamına 122000 rüblə buraxılması haqqındakı layihə, maliyyə-büdcə komisiyona verilməsi qəbul edildi.

Məbuslardan Ağabəy Səfərəliyevə bir ay yarım və Həmdulla Əfəndi Əfəndizadəyə bir ay məzuniyyət verilməsi Parlaman tərəfindən qəbul edildi.

1. Gəncə şəhərində hökumət bankı şöbəsinin açılması haqqında. Məruzəçi - Abuzər bəy Rzayev bəyanat verdi. Bu haqda Əliheydər Qarayev nitq söylədi. Layihənin ikinci qiraətinə keçilməsini rəis səsə qoydu. 37 ləhinə, 2 əleyhinə və 5 səs verilməmək üzrə qəbul edildi. Katib layihəni maddə-maddə oxudu. Ştat cədvəli qəbul edildi. 1-ci maddə haqqında Səmədağa Ağamalı oğlu, Musa bəy Rəfiyev, Əhməd Cövdət Pepinov, Məmməd Əmin Rəsulzadə söylədilər. Müzakirə bitməsi təklif olundu. Bu haqda əleyhinə Əhməd Cövdət Pepinov danışdı. Səs qoyulduqda - 21 ləhinə, 19 əleyhinə və 3 səs verilməmək üzrə qəbul olunmadı. Təklif və layihəsi xüsusunda İbrahim Əbilov, Əliheydər Qarayev, Əhməd Cövdət Pepinov, Muxtar Əfəndizadə, Rza bəy Ağabəyov mübadileyi-əfkar etdilər. Məruzəçi bəyanat verdi.

1-ci maddəyə təklif verildi. Məzmunu: "Bank noyabrın birindən açılsın. Ağamalı oğlu və qeyri 4 imza". Təklif lehinə 33, əleyhinə 24 və 7 səs verilməmək üzrə qəbul edilmədi. 1-ci maddə səsə qoyulduqda 26 lehinə, 23 əleyhinə və 6 səs verilməmək üzrə qəbul edildi. 2-ci maddənin lehinə 24, əleyhinə 20 və 7 səs verilməmək üzrə qəbul edildi. 3-cü maddə haqqında bir təklif verildi: məzmunu: "Ev kirayəsi və maaşlar təsdiq olunduğu gündən etibarən verilməlidir. Keybətqulu Məmmədbəyov və qeyri 4 imza". Bu haqda Musa bəy Rəfiyev, İbrahim Əbilov, Ağa Aşurov, Mehdi bəy Hacıbababəyov mübadileyi-əfkar etdilər. Məruzəçi bəyanat verdi. Rəis təklifi səsə qoydu. 20 lehinə, 28 əleyhinə, və 5 səs verilməmək üzrə qəbul olunmadı. 3-cü maddənin 29 lehinə, 21 əleyhinə, 3 səs verilməmək üzrə qəbul olundu. 4-cü maddə səsə qoyuldu. 29 lehinə, 16 əleyhinə, 5 səs verilməmək üzrə qəbul olundu. Layihənin 3-cü qiraəti gələcək iclasa təxir edildi.

2-Fabrika statistikasına dair qəvaidin təbdili haqqında. Məruzəçi Şəfi bəy Rüstəmbəyov bəyanat verdi.

Layihənin növbədən götürülməsini Əhməd Cövdət Pepinov təklif etdi. Ədliyyə naziri məlumat verdi. Təklif Parlaman tərəfindən qəbul edildi.

3-Məhkəmə nizamnaməsi haqqında Məruzəçi Şəfi bəy Rüstəmbəyli bəyanat verdi. Bu haqda Səmədağa Ağamalı oğlu, Müseyib bəy Axicanov, İbrahim Əbilov mübadileyi-əfkar etdilər. Rəisi-Vükəla Nəsib bəy Yusifbəyli məlumat verir. Əliheydər Qarayev, Pepinov Əhməd Cövdət mübadileyi-əfkar etdilər. Vaxt gec olduğundan layihənin müzakirəsinin gələcək iclasa təxir edilməsi təklifi qəbul edildi. Parlaman üzvlərinin bir neçəsi tərəfindən imza edilmiş məktub, bərayi məlumat oxundu. Məzmunu: "Azərbaycan Məclisi-Məbusanı Divani-Rəyasətinə zeyldəki bəyannamənin Məclisi-Məbusan iclasında elanını rica edirik. Əfəndim! "Müsavət"ın Parlaman fraksiyası və zeyldə isimləri mərqum Parlamanın bitərəf üzvləri, kəndi müştərək fəaliyyətlərini Parlaman daxilində, milli və siyasi amalları nöqtəyi-nəzərilə imkan daxilində rədd edərək Vətənin mənfəəti naminə müttəhid bir "Müsavət" və bitərəflər fraksiyonu namində fraksiyon təşkilini qərara almışlar. Bununla bərabər müttəhidlər, proqram və əsaslı məsələlərdə ayrı-ayrı müstəqilən rəy vermək haqq və səlahiyyətinə-aralarında hasil olmuş və daxili etilaf üzrə malikdirlər. Məzkur bitərəflər:

Fətəli xan Xoyski, Ağa Aşurov, Mirzə Əsədullayev, Əsədulla Əhmədov, Baxış bəy Rüstəmbəyov, Ağa bəy Səfərəliyev və Yusif Əhmədov".

Rəis gələcək iclasın müzakirəyi-yomiyəsini elan edib iclası qapadı.

Arxiv, f. 895: siy. 1, iş 9, vər. 41.

Səksən səkkizinci iclas

25 oktyabr 1919-cu il

Rəis - Həsən bəy Ağayev. Katib - Əhməd Cövdət.

İclas saat 11 -45 dəqiqədə başlanır.

Rəis - İclas açılır. Növbədəki məsələ Gəncədə hökumət bankının açılması barəsindəki qanun layihəsinin 3-cü qiraətidir. Mehdi bəy, oxuyunuz. Mehdi bəy - 1-ci maddəni oxuyur..

Rəis - Birinci maddəyə etiraz yoxdur? Hər kəs birinci maddəyə tərəfdar isə əlini qaldırsın. Kim bunun əleyhinədir?

Səs verməyən kimdir? Lehinə 26, əleyhinə 11, səs verməyən 4. Əksəriyyət rəy ilə 1-ci maddə qəbul olunur.

Katib - 2-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 2-ci maddəni kim qəbul edirsə, əlini qaldırsın Əleyhinə kimdir? Səs verməyənlər? Lehinə 26, əleyhinə 11, səs verməyən 4. Əksəriyyət rəy ilə 2-ci maddə qəbul edilir.

Katib - 3-cü maddəni oxuyur.

Rəis - 3-cü maddəni kim qəbul edirsə əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyən? Lehinə 26, əleyhinə 11, səs verməyən 4. Əksəriyyət rəy ilə qəbul olunur.

Katib - 4-cü maddəni oxuyur.

Rəis - 4-cü maddəni kim qəbul edirsə əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs verməyir? Lehinə 26, əleyhinə 11, səs verməyən 4. Əksəriyyət ilə qəbul edilir. Layihəni təمامən səsə qoyuram. Kim layihəyi-qanuniyyənin təمامən tərəfdarıdır. Kim əleyhinədir? Kim səs verməyir? Lehinə 27, əleyhinə 11 səs verməyən 5. Layihəyi-qanuniyyə əksəriyyət ilə qəbul edilir.

Növbədəki məsələ mətbuat nizamnaməsi haqqındakı qanun layihəsinin ümumiyyətlə müzakirəsidir. Söz Ağamalı oğlundur.

Ağamalı oğlu - Keçən dəfə mətbuat qanunu müzakirə edilərkən əleyhimizə söz söyləyənlərə bir neçə söz söyləmək istəyirəm. Əvvəl danışan natiq hə... o kəs söylədi ki, bu qanun deyil ustavdır, yəni dəstürləməlidir. Qanun ilə ustavda həqiqət böyük təfəvüt vardır. Çün, həmişə qanun ustavdan qorxulu olur. Zakon yaxşı yazıla bilər, zakonda yaxşı fikir ola bilər. Amma o yaxşı qanunu öylə surətdə mövqei-icrayə qoyarlar ki, pis çıxar. Keçmiş Rusiyada belə idi. Bir məmur cəmaət ilə bir az yaxşı rəftar edəndə qanun yaxşı olardı. Amma haman qanunu başqası ortalığa pis çıxarırdı. Mən buna təcrübə götürürəm. (Sədr: Təcrübə yox, misal). Hə... misal. Rəiyyət barəsində olan qanunda deyilir ki, məsələni rəiyyətlər filan şeydən azaddır. Bu bir neçə sətirdə asanca şeylər göstərilir, guya rəiyyət işi qurtarır, rəiyyətdən qəpik də almırlar. Amma həqiqətdə belə deyildir. Zülm əvvəlki kimi davam edir, rəiyyətlərə pul çatmır. Öylə ustav yaratdılar ki, işdən bir şey çıxmıdı. İndi keçək Nəsim bəyin sözlərinə. Nəsim bəy bizə cavab verdi ki, guya qəbul edəcəyimiz bu qanun bizə yarar və heç bir qorxusu da yoxdur. Bu qanunun hüriyyəti-mətbuata da zərəri yoxdur və olmayacaqdır. Əgər, bunu isbat edə idi, çox yaxşı olurdu. Yalnız polemika ilə, yəni bizimlə balaca pozuldu, dedi ki, mən hüriyyəti-mətbuat tərəfdarıyam. Mən deyirəm ki, Nəsim bəy hüriyyəti-mətbuat tərəfdarı deyildir. Doğrudur, bu babda bir şey deməyirəm. İş, hüriyyət tərəfdarı olmaq ilə deyildir, onu yürütmək gərəkdir. Bu qanunda xəcalətli bir iş var isə, o da qəzetə müdiri barəsindədir. Deyirlər ki, müdir nə cür olmalıdır. Müdirin nə cür adam olması şərt qoyuldu. Guya, gərək o "qramotni" olsun, yəni savadlı olsun. Bu qanunu yazanlardan bir şeyi sormaq istərdim. Öylə şey ola bilərmi ki, qəzetin başında bisavad müdir olsun? Əgər bir şəxsin adı qəzetin başına yazılırsa, ondan ötəridir o qəzetə artıq satılsın, cəmaət arasında artıq sayılsın, necə ki dükan malı kimi. Əlifba nədir, bilməyən bisavad bir adamı qəzetə başına heç kəs keçirməz. Böylə olan surətdə bu kimi qanunlar, ancaq hüriyyəti-mətbuati mən etməkdir. Bir də insana hər zaman lazımdır ki, bir şeyi digər şeydən ayırd eylesin. Əgər bir fərq olmazsa, ayırd etmək olmazsa onsuz məişət baş tutmaz. Əgər arşın olmasa idi, bir şeyi ölçmək olmazdı. Gırvenkə olmasa idi, bir şeyi bazardan ala bilməzdik. Şimdi bisavad məsələsinə gəldikdə bizim işimiz çətinləşir. Əvvəla savadı ölçməyə bizim əlimizdə bir ölçü yoxdur. Biz kimlərə savadlı deyəcəyik? Bununla bərabər, bizim məmləkətimizdə savadlı adam yoxdur. Biz savadlı adamları Parijdən gətirə bilməyəcəyik. Burada belə, bir-birimizə deyirik ki, mən savadlı deyiləm və ya o, savadlı deyil. O da deyir ki, sən savadın yoxdur. İş buradadır ki, bu ölçünü kim verəcək. Bu gün biz hökumətə yazıb məlum edəcəyik, biz Əliheydəri redaktor qoyuruq. Amma sonradan deyəcəklər ki, bunun savadı yoxdur, qəzetənin başında durmağa.

Budur ki, deyirəm bu məsələni kimsə ayırd edə bilməyəcəkdir. Bunun üçün bu gizli bir duzəkdir, hansı ki bizim hökumət də bunu hədələyir. Deməli, hüriyyət tərəfdarı olan Nəsim bəy bunu eləməyir. Və yenə qanundakı şərtlər izah edilməlidir. Məsələni, təqsir və günahın miqdarı göstərilməlidir. Yumurta oğrusu ilə camış oğurlayan

bir adamın təqsiri bir olmaz. Dəvə oğrusu ilə toyuq oğurlayana fərq qoyulmalıdır. Bununla bərabər bir adamın qəzetəyə müdir olmaq məsələsi də verilibdir.

Bir qubernator, bir uyezd naçalnikinə və qradonaçalnik ixtiyarına o kişilər bir adamın qəzetəyə müdir olmasına icazə versələr, o adam müdir ola bilər, onun qəzetə çıxarmağa ləyaqətli olduğu təsdiq edilər, illa qəzetə çıxara bilməz. Bu saatin özündə bu çaparaqla ki, bu qanunu çıxarırlar, ona o qədər də ehtiyac yoxdur, çünki bu saat voyenni polojeniyaadır. Yəni bu asadni polojeniya zamanı qiraət zamanının bütün qanunlarını dəstələyib atır. Yəni ləğv edibdir. Böylə olan surətdə bir yandan voyenni polojeniya qoyublar, digər tərəfdən bu qanunu da qoyurlar. Mən keçənlərdə demişdim ki, mətbuatı ministirlərin və qubernatorların ixtiyarına buraxmaq olmaz. Demişdim ki, çox şey var ki, hökumət onun işinə qarışa bilməz. Hətta bir məsəl də çəkmişdim ki, papaq mənimdir istəyirəm əyri qoyuram, istəyirəm düz. Nəsb bəy isə demişdi ki, mən ki hökumətam qoyumaram siz papağınızı əyri qoyasınız. Bu lap Əbdülhəmid zamanını da keçdi. Bircə Əbdülhəmid xəfiyyələr, şpiyonlar vasitəsilə məişətin hər bir tərəfini bağlamaq day istəməmişdi.

Abbasqulu Kazımzadə (yerindən) - Burada Əbdülhəmid yoxdur, şpiyon yoxdur.

Rəis - Kazımzadə, rica edirəm yerinizdən danışmayasınız.

Səmədəğa (dəvamlı) - Tafavütü yoxdur... bir söz soruşanda ki, bu qanun nədən ötürüdür. Dedilər ki, bu qanun lazımdır. Bu olmaz, o yerdəki həqiqətən cəməətə, onun nəfinə, onun ruhuna dolaşır, o yerdə bu qanun lazımdır. Nəsb bəydən soruşanda sübut etmək istəyirdi ki, bəlkə qəzetə yazan pənaqrafiya, yəni biədəb şeylər yazdı. Heç əqlə gəlməz ki, özünü qəzetə çıxaran adlandırılan ədəbli bir kişi qəzetəsində pənaqrafiya yazsın. Deməli, bunu qadağan etməlidir. Hökumətin hər şeyə qarışmağa ixtiyarı olmasın. Hürriyyət özündə bu şeylərdən ötrü başlamışdır. İnsanın hürriyyətinə qarışmaq insanı öldürür. Cəmi kitabları arasanız görərsiniz ki, hamısı bundan ötrü yazılıbdır. Bu işdən ötrü də Nikolayı öldürdülər. Bu qanun isə onu təzədən dirildir. Soruşmuşdular ki, qanunsuz olar, olmaz? Demişdik, olmaz. Amma o vaxt bunu da demişdim ki, qanunlarda təfavüt vardır, nədir? Təfavüt ondadır ki, bir işi hökumət özü başlayır. Bir işi də hər bir şəxs istər başlar, istər yox. Bu qrajdanski pravadır. Məsələn, biri məndən qəzetə böhtan yazmışdır, mən də verirəm onu suda. Əgər suda sübut eylədi, mənim işim xarəbdir, etməsə heç. İş buradadır ki, doğrudan da oğrular suddan qorxurlar ki, bəlkə orada oğruluqları sübut olundu. Qanun yazanların özləri də suddan qorxurlar. Amma qaçmaq da namusdan deyil. Məsələn Əli Heydər yazır ki, filan ministr filan qədər mal götürüb. Bu kişi qanunda özünə çarə tapar. Amma keçən zaman tapmazdı. Bu qanun ilə ona oproverjeniyə yazmaq olar. Əgər yaxşı yazılıbsa sakit olar, olmayıbsa, söyüş yazılıbsa suda çəkər. Və yalan yazan müdirə tənbeh olar. Bu qanuna görə nəinki, bir qanun yazanın, hətta hansı şəxsin namusuna toxunsaq onun suda verməyə ixtiyarı var. Buna görə administrasiyanın kefi nə istəsə onu da edəcək. Bu qanun qubernatorun qohumlarının da nəfinədir. İndi sübut edim. Bir adamın əleyhinə yazılıbsa, o adam istəməsə də qubernator o işi başlayacaqdır və suda verəcəkdir. Qubernatorun qorxusundan nə özünə və nə də qohumuna, işinə heç bir şey yazmaq olmaz. Gərək öylə şeylərdən danışasan ki, buraya heç dəxli olmaya. Bu cür şeylər bu qanunda vardır. Hələ nə qədər şərtlər qoyulubdur ki, orasını demirəm. Bu qanunun içinə baxıb görərsiniz ki, nələr törədə bilər. Demək olar ki, bu qanunu yazan hürriyyət tərəfdarı deyildir. Bu qanun hürriyyətin əleyhinədir, hürriyyəti öldürür. Mən yazanların hürriyyətçi olduqlarına inanıram. Lakin burada bəlkə səhv düşübdür. Amma burada işin üstü açıldıqdan sonra mən elə bilirəm ki, Parlaman bu qanunu qaytarar. Mən belə qanıram ki, Kazımzadə əgərçi yerindən danışırsa da, o heç bir cür ilə aldığımız hürriyyəti öldürə bilməyəcək. Öldürsə də, mojet bit. (Gülüş).

Rəis - Abbasqulu Kazımzadə.

Kazımzadə - Möhtərəm əfəndilər! Əlbəttə, keçən dəfə bu qanun layihəsi müzakirəyə qoyulduqda bir çox cavablar vermək lazım idi. Lakin bu gün Ağamalı oğlu qeyri bir cür danışdı. Məəttəəssüf ki, onun nitqinin əvvəlindən olmadım. Bununla belə Ağamalı oğlu özü çit üçün əlinə arşın, kartof üçün girvənkə almış, əgər bunu əlinə almasa idi, onda biz də deyərdik ki, bu qanun lazım deyil. Ağamalı oğlu Qarayevdən və onun orqanı "Zarya"dan çox danışar. Əgər bir Qarayev olsa idi, ona qanun lazım deyil idi. Mən ölüm, sən öləsən ilə onu rahat etmək olardı. Ağamalı oğlu qoca bir sosialist olub qanunu işləri sevə-sevə o gərək razı olmasın ki, biz qanundan kənar olaq, bu qanun bir Qarayev üçün deyil, bəlkə bütün məmləkət üçündür. Deyirlər, harada, hansı qəzetdə hökumətə zidd bir şey yazılıb ki, bu qanun verilir. "Zarya"ya baxsanız. Parlaman böylə buraxıldı, hökumət qaçır, dağılır yazıldığını görəcəksiniz. Burada qoca sosialist çox danışdı, lakin onun danışığından bir şey başa düşmədik. Sultanhəmiddən və şpiyonlardan danışdı. Burada nə Sultanhəmid var, nə də onun xüsusi xəzinəsindən şpiyonlara pul buraxılır. Burada Parlaman qarşısında məsul bir hökumət var, görünür ki, siz bu qanuna fikir verməmişsiniz. Çünki, oxumaq başqa, fikir vermək başqadır. Əgər siz qəzetənizdə yazasınız ki, bu hökumət lazım deyil, bizə sovqat Mamikonyanlar və Şaumyanlar lazımdır. Əlbəttə siz hökuməti yıxmaq istəyirsiniz və istiqlalımızın əsasına zərbə vurursunuz. Buna görə, əlbəttə qanunən məsulsunuz. Bəs, görünür ki, "Karin könlündəki". Arşın lazım isə gənə onunla çit ölçəsən. Qanun da lazımdır ki, məmləkəti saxlasın. "Zarya"dan danışırınsınız, yəni "Qolos Rossiya"dan danışmıyırınsınız ki? Gündə yazır Denikin böylə qalib gəldi, lazımdır buraya da gəlsin. Qanun lazımdır. Əgər Ağamalı oğlu kompaniyası qorxur ki, bu qanun ilə uyezdni naçalnik və qubernatorlar sərbəst iş görərlər, səhv edir. Onlar prokurora xəbər verir və ancaq prokuror lazım olduqda müqəssiri məhkəməyə cəlb edir.

Sonra burada savad üstə danışdılar. Əlbəttə, bir adam ki, bütün məmləkətə dərs verə, onun özünün də savadı olmalıdır. Görünür ki, qanun lazımdır. Ağamalı oğlu bizi qorxuzmasın. 15 oktyabr tarixli yazdığınıza baxsanız, uryadnik barəsində şey yazmışsınız. hətta bir qədər provakasiya da var. Ağamalı oğlu qanundan qorxmasın, "Zarya", varsa "Yedinaya Rossiya" və kompaniyası da var.

Rəis - Əliheydər Qarayev.

Qarayev - Hər halda, əfəndilər, keçən dəfə söylədim ki, qanuni ki, sosialistlər vermək istəyir o layihə əsgir dünya ilə, onun qanunları ilə bərabər olmayıb ona müqayirdir. Abbasqulunun və qeyrilərinin başlarını bu əsgir qanunlar doldurduğuna görə təzə məişət, təzə dünyaya qovuşmaq istəməyirlər və bunlar düşünməyirlər ki, təzə qanun ilə, azad mətbuat ilə necə danışacaqlar. Bu layihəni verdikdə və onu müdafiə etdikdə timsal olaraq "Zəhmət sədasi" və "Qolos Rossiya" qəzetlərini timsal götürürlər. Amma əfsanə bir surətdə hökumət məmurları Bakıdakı mətbəələri qapı-qapı gəzib podpiska almışdır ki, fəhlə qəzetləri çap olunmasın. Əfsusanə bir surətdə o məmurlar "Qolos Rossiya"dan bəylə bir podpiska almamışlar. Mən, Qarayev, özüm də bir podpiska vermişəm ki, fəhlə konfransının qəzetlərini çap etdirmişəm. Amma, əfəndilər, siz "Qolos Rusiya"dan bir kağız da almadınız.

Səslər - O başqa şeydir.

Qarayev - Əvvəl mətbuata qoneniya gərək olmasın. Madam ki, olur, gərək hər iki tərəfə olsun. Əksinqilab tərəfdarları ilə bir mübarizə olunsun. Azadiye-mətbuat olmalıdır. Olmadığından şərq aləmi geridə qalmış, hamı millətlərdən yumruq altında əzilir. Siz bilirsiniz ki, bu gün on milyonlar ilə adamlar zalımların pəncəsi altında əzilir. Bu fəlakətdə yaşayanları Avropaya yetişdirmək vaxtı çatmışdır. Mətbuatsızlıqdandır ki, bu vaxta qədər irzi-namusumuz getmiş, hüququmuz paymal olmuşdur. Bizim tərəqqi yolumuz var isə ancaq mətbuat yolu ilədir. Mənim qəzetəm barəsində bir çox sözlər söyləndi ki, guya "Zəhmət sədasi" iftira edir. Mən deyirəm ki, "Zəhmət sədasi" heç vaxt iftira yaşamışdır. Həqq sözü aşkar demişdir. Sentyabrın beşində Parlamanın 20 gün bağlanmasına qərar verilmişdi. Bunun əleyhinə yazdığımız məqalədən ötəri qəzetə niyə bağlandı? Keçənlərdə topraq məsələsi barəsində yazdığımız bir fəqərədən ötəri yenə qəzetə niyə bağlandı? O şeylər ki, inqilabi qaldıracaqdır, o şeyə sədd çəkmək inqilaba zərərdir. Milyonlar ilə canlar tələf və milyonlar ilə insanların qanları tökülüb azadlıq almışdır və hüriyyətin ən birinci əsası azadiye-mətbuatdır. Sizin nə ixtiyarınız var ki, fəhlə və kəndçinin qanları sayəsində alınan hüriyyəti boğasınız. Buna həqqiniz yoxdur. Azadiye-mətbuatı kəndçilər qan töküüb almışlar. Sizin qulluğunuza azadiye-mətbuat ağır gəlir. Burada sud məsələsi var. Suda çəksən hərgah cavab verməz isə məsuliyyət üzərində olar. Bir qanun layihəsində bir oproverjeniya vardır ki, o da qubernator barəsindədir ki, qubernator üç milyon camaat pulu yiyəndir.

Rəis - Hansı qubernator barəsində, təvəqqe edirəm, onu aşkar buyurasınız. İndiki qubernator barəsində, siz səhv edirsiniz. Onun barəsində heç bir şey yazılmayıbdır.

Qarayev - O qubernator ki, onun barəsində "Zarya"da yazılmışdı. Oproverjeniya hərgah hökumət məmurları tərəfindən yazılmış olsa onda müdirin ixtiyarı yoxdur ki, ona qeyd yazsın. Əgər bu işlərin hamısı qubernatorun və naçalniklərin ixtiyarında olursa, o zaman inspektorlar niyə lazımdır və naçalnikin, gərək qubernatorların oproverjeniyasına kimin cavab verməkə ixtiyarı vardır? Əgri bir məlumatı istoçnikindən alıram isə sübut etməyə hazır oluram. İş qubernatorun əlinə keçirsə heç vaxt mənim gücüm olmayacaqdır ki, qəzetə vasitəsilə onların işlərinin üstünü açam. Əgər siz, bu qanunu naçalniklərin və qubernatorların əlinə verərsinizsə. Əsasən tənqidi öldürərsiniz. Hərgah bu qanun qəbul edilərsə "Müsavət"dan başqa, kimsə qəzetə çıxara bilməyəcək, çıxan qəzetlər isə 10 min manatlar ilə cərimə edilib qapanacaqdır. Hər halda bu qanun layihəsinin o maddələrini qəbul etmək mümkün deyildir. Çünki voyenni polojeniya. Yəni idareyi-ürfiyyədir. Hərgah bir çox zəhmətkeş mənim dalımcən gedirsə, mən gərək həqq sözü danışam, bildiyimi söyləyəm və yazam. Əgər xəllaqi-həqiqət yalan isə, isbat edəməzsə, o vaxt məni altı ay həbsə və on min manat cəriməyə tutarlar. Əgər siz layihənin bu müşkülülə qəbul istərsəniz, onda siz zəhmətkeşlərin qanlarını soracaqsınız, qurtaracaqsınız. Çünki, bu məsələ pək ciddi məsələdir. Bunu həqqi ilə gözdən keçirmək lazımdır. Əgər, layihə bu müşkül ilə qəbul edilsə fəqərəyi zəhmətkeşləri pis vəziyyətə düşürmüş və onları fəlakətə doğru sürükləmiş olur.

Rəis - Baqradze cənabları, buyurunuz.

Baqradze - Rusca danışır.

Rəis - Söz Məmməd Əmin Rəsulzadəninindir.

Məmməd Əmin - Burada mətbuat qanunun əleyhinə türkcə söylənilən sözləri rusca, bəlkə daha məntiqə müvafiq bir tərzdə müdafiə etdilər. Hamı söylədilər ki, hüriyyəti-mətbuat lazımdır, fəqət buna bir əndazə, qanun təyin etmək də icab edər. İştə mətbuat qanununu müdafiə edənlər ilə əleyhdarları arasında başlıca fərq bundan ibarətdir. Burada bir adam bulunmaz ki, hüriyyəti-mətbuata zidd olsun. Dedilər ki, bir adam da bulunmaz ki, bir əndazə istəməsin. Burada Qarayevin müdafiə etdiyi hüriyyəti-mətbuat deyil, anarşiye-mətbuatdır. Mətbuata bir əndazə və nizam lazımdır. Bunu istəməyənlər hüriyyəti-mətbuat deyil anarşiye-mətbuatı müdafiə edirlər. Hər kəs bu cür hüriyyəti-mətbuat tərəfdarı isə, onlar mətbuat mənəbləri deyillər. Burada danışanlar hüriyyəti-mətbuata zidd maddələr tapdıqlarından qanunun əleyhinə səs verəcəklərini və qanunu rədd edəcəklərini söylədilər. Madam ki, anarşi mətbuat tərəfdarı deyillər, o vaxt məntiq icab edir ki, əsasən qanunu qəbul edib, sonra maddə-maddə müzakirə olunarkən təshih eyləsin. Fəqət bunu da etmək istəyirlər. Görünür, burada məntiqsizlik vardır. Təbiidir,

müzakirə açılarkən təshih üstündə hər kəs kəndi nöqteyi-nəzərini söyləyəcəkdi. İndi, gələlim söz hürriyyəti ilə yazı hürriyyəti arasında olan fərqə. Burada sizə bu barədə söz söylərkən gözəl fəlsəfə dedilər ki, zahirən çox düz gəlirdi. Fəqət batinən mənasız səfsəfə idi. Söz hürriyyəti ilə mətbuat hürriyyəti arasında fərq olmadığı zahirdə öylə görünürsə. Fəqət yazı ilə söz arasında həqiqətən fərq çoxdur. Zira hər adam söz söyləyə bilər, fəqət hər adam yazı bilməz. Çünkü, yazını iqtisab etmək lazımdır. Söz söyləmək insanda təbii bir xislətdir. Yazı isə sonra qazanılmış bir sənətdir. Söz ilə yazını birləşdirib tənzim etmək olmaz. Yazı yazanlar üçün bir qanun qoyub tənzim etmək mümkündür. Çünkü onlar azdırlar. Fəqət 3 milyon bir cəmətin söz söyləməyi üçün bir qanun qoymaq qeyri-mümkündür. Bunların aralarında imkan, qeyri imkan qədər fərq vardır. Binaən-ileyh bu zahiri məntiqə uyğun və xoş görünürsə də batinən öylə deyildir. Şimdi baxalım bu qanunda nələr var ki, hürriyyəti mətbuat əleyhinə olduğunu söyləyirlər. Qanun istəyirmiş ki, qəzetə yazan şəxs savadlı olsun, yəni qəzetə yazanlar bir şey yazıb anlaya bilsinlər. Bu da hürriyyəti-mətbuat əleyhinə imiş. Sonra, digər bir maddə haqqında danışılar ki, yazıla bir fəqərəyə rədiyyə gəlsə, eynən dərc edilsin və idarə tərəfindən qeyd əlavə olunmasın. Bunun əleyhinə getmək olmaz. Lakin bu maddəyə görə bütün qanunun ziddinə getmək doğru olamaz. Halbuki, hökumət müəssisəsi cəmət müəssisədir. Onu töhməti-itmam etdikdə, gərək bitərəf olaraq əfkari-ümumiyyəyi də dinləyəsiz. Mətbuat müddəidir. İttiham olunan tərəf müddəi əleyhidir. 3-cü bir tərəf var ki, əfkari ümumiyyədir. Siz bir tərəfi ittiham etdikdə, gərək bitərəf olan əfkari-ümumiyyəni də dinləyib, sonra bir qərarə gələsiniz. Siz müddəi olduğunuz zaman ikinci tərəf müddəi-əleyhə də imkan verməlisiniz, sözünü söyləsin, əfkari-ümumiyyə də versin. Halbuki, siz təshih, ya müqalütəkarənə sözlər ilə ona imkan verməyirsiniz ki, bitərəf olaraq öz rəyini söyləsin. Sonra, ikinci nömrədə müdafiyyətini rədd edəcəksiniz, ediniz. Lakin, müddəiniyyənin əleyhinə də imkan veriniz, əfkar ümumiyyə qarşısına bitərəfyana çıxınsın. Qanun qətiyyəni bitərəf olmamalıdır, tərəfli olmalıdır, Halbuki siz buna razı deyilsiniz. Digər bir nöqteyi-nəzəri müdafiə edirsiniz. Bu o deyil ki, layihəyi-qanuniyyə bütün-bütünə rədd olunsun. Məsələyə əsasla yanaşdıqda layihəyi-qanuniyyəni rədd etməyə səbəb yoxdur. Qanunda hürriyyəti-mətbuatı əzəcəkdir bir şey yox. Burada deyilir ki, müdir savadlı olsun, əgər bu lazım deyilsə deyiniz, təshih edək. Mən bilməm, niyə bununla Qarayev şərq aləmi də geri gedəcək biz qərbə yavuş getməliyiz, deyir, əcəba, oralarda öylə yer var ki, qanun olmasın da, müdir də savadsız olsun?! Burada münaqişə olduqda bizim firqəyə töhmət edib, dedilər ki, firqəmizə mənsub hökumət (bilməm hanki hökuməti deyirlər) qəzetələrdən kağız almırmış ki, filan firqə çıxmayacaqdır. Bunlar bolşevik və qeyri qəzetlər haqqında olur. Bunlar hökumətin məsləhətlə mətbuatı nizama salmaq üçün qurduğu tədbirdir. Sonra Qarayev qəzetədə yazırlar ki, rəisi-vükəla başqa yerlərə getmir, əhalinin dərdinə qalmır. Rəisi-vükəla yayın istisində çıxıb Ağdaşa gedirsə o zamanda, Qarayev cənabları rəisi-vükəla yaylağa gedir deyirsə, Ağdaşda olan kəndlilər düşüncə bu mətbuat xəbərlərini təbii etdikdə nifrət edib deyirlər ki, xeyir, bu istidə oraya gəzməyə getmək olmaz. Bu növ qanunsuz iş görən mətbuata qarşı hökumət tədbir görər və görür.

Qarayev (yerindən) - Tədbir yalnız "Füqərə sədasi" haqqında idi.

Məmməd Əmin - Siz dediyiniz o "Füqərə sədasi" deyil, füqəranı iğfal edənlərin nidasıdır. Burada iki əsas var, biri mətbuatın idarə və tənzimi haqqında, ikincisi mətbuatın surət-nəşri və nəşr olunan əkazib və böhtanlara verilən cavablar haqqında və qeyri yerlərdə məmləkətin mədəniyyəti nöqteyi-nəzərindən və hərbi nöqteyi-nəzərdən belə qanun tənzim edilir. nərədə və hanki mətbəədə, nə qədər kitab və qəzetə təb edilir. Bilirsiniz ki, mühüm və tarixi zaman keçiririk. Bu qədər ki yazıb-pozuruq, əlbəttə, bunlardan hökumətə, yeni təyin olunmuş mətbuat müdirə, bütün. təb olan övraqdan bir nüsxə gəlməlidir, taki bir-iki sənədən sonra nə yazdığımız və nə zamanlar keçirdiyimiz o övraqdan tarix nöqteyi-nəzərindən məlum olsun. Bir də münaqişə var ki, məhəllərdə mətbuat işləri uyezdni naçalnik və qubernatorlara tapşırılır. Onlara qapamaq ixtiyarı verilməyir, onlara həqq verilir ki, müdiriyyəyə lazım olan məlumatı toplayıb göndərsinlər. Biz bilirik ki, mətbuat bizim məmləkətdə öylə fərqi olmamış ki, hər yerdə bir mətbuat müdiri təyin edək. Yalnız Şuşada və Gəncədə birer qəzetəmiz vardır. Bir də Nuxada bir mətbəə var ki, o ancaq həməən Dadanovun tənəkəki kağızlarını çap edir. Buna görə Nuxada bir mətbuat müdiri təyin etmək doğru deyildir. Hər halda bu işləri tənzim etmək üçün hökumət məmurlarına tapşırılır; çünkü, məmləkətin maliyyə nöqteyi-nəzərindən doğru deyildir. İndi Şuşa şəhərində bir hökumət mətbəəsi var və orada hökuməti qəzetə nəşr olunur. Onun üçün bir mətbəə müdiri, bir qəzetəyə baxacaq müdir təyin edilməz, xırda işləri müdirə tapşırmaq olmaz və bu növ bir çox daha qeyri yerlərdə xırda mətbuat müdiriyyətləri əmələ gələcəkdir ki, bu da doğru olamaz. Halbuki, bu iş Nuxada olan uyezdni naçalnikə, yaxud Qarabağda olan general-qubernatorlara verilsə daha münasib olar. Onların vasitəsilə mərkəz də məlumat alacaqdır. Həmin valilərə və uyezdni naçalniklərə artıq etiraz edildi ki, bunlar gərək məzkur məmurun ixtiyarına verilsin. Burada kimsəyə ixtiyar verilməyir, naçalniklər kağız yazıb müddəi-ümuminin nəzəri-diqqətini idarəsi altında olan bir qəzetəyə cəlb edəcəkdir. Hərgah onda bir qüsür görülərsə müdiri-məsulu məhkəməyə cəlb edilir. Əcəba, bununla uyezd naçalnikinə nə böyük ixtiyar verilməmişdir?!...

Hər bir vətəndaş ki, özünü Azərbaycanlı hesab edir, ixtiyarı vardır ki, müddəi-ümumiyyə müraciət edib yazıb bildirsin. Hər bir vətəndaşın malik olduğu həqqi uyezd naçalnikinə vermiş olsanız nə olar? Bu o, demək deyildir ki, qəzetə müdirələrini məhkəməyə cəlb edəcəkdir. Əgər yazdığında hökumət əsasına toxunacaq bir şey var isə təbii müddəi-ümum onu məhkəməyə cəlb edəcəkdir. Əgər yoxsa və orada olan məmurlar vasitəsilə təhqiqat

yapdıqdan sonra onu cırıb atacaqdır. Əgər bununla müdirələrə qəsdən bir təhlükə yoxdur. Amma bu gün hər əlinə qələm alan ağzına gəldiyi sözləri yazsa, ziddiyyəti xüsusiyyəti ilə müsavi tutarsa, iftiralar söylərsə, bəylə şeylər təbii qəbula keçən işlər deyil və ola bilməz. İpsiz və sapsızların, saçma sapanların önünü almaq lazımdır. Fəqət bizim Məclisi-Məbusanın üzvləri və siyasi firqələrimiz hüriyyəti-mətbuatı müdafiə edib də, onlara sui-istimal qazandırsa bu doğru bir şey ola bilməz. Hökumət hər kəs haqqında hüsnüyyət ilə qanun vəz etməmişdir, kimsəyə təcavüz etməyə imkan verməsin və illa bunun əleyhinə söyləyənlər, necə ki, heyəti-vükəla rəisi söylədi əsgü psixoloji ilə deyirlər, deyirlər ki, ixtiyarlar inspektorlara verilsin, fəqət bu mülahizə doğru deyildir. Bir inspektor bütün Azərbaycanda çıxan qəzetələri idarə edə bilməz, zira onun qüvvəsi mərkəzdə olmalıdır. Daha müvafiq olardı ki, bu səlahiyyət uyezdnə naçalniklərin təhti-ixtiyarında ola idi. Əgər inspektora qəzetə qapamaq ixtiyarı verilsə o zaman əvvəlkindən bəter olar. Qəzetəni bağlamaq fəqət ixtiyarında ola bilər. Çünki, onun ixtiyarı məhkəmədən savayı qeyrisinə keçmir. Əsgü zamanda, Bakıda mətbuat müdiriyyətinə qəzetə qapamaq ixtiyarı verilmişdi. Bu əhval mətbuatı daha da sıxışdırırdı. Siz təsəvvür etməyiniz ki, inspektor naçalnikdən şəfqətli olacaqdır. Bu, əsas nöqtəyi-nəzərlə baxsanız mətbuat üçün də bir əndazə və bir ölçü lazımdır. Bu qanun da olardadır. Mən xətti-kəlam olaraq onu demək istəyirəm ki, bu mətbuat aləmində məqbuldur və qəbulunda isə heç bir qorxu yoxdur və qəbulu lazımdır.

Rəis - Təklif var ki, müzakirə bitsin. Bu təklifin kim əleyhinə danışmaq istəyir? Səmədəğa.

Səmədəğa - Ruslarda bir məsəl var ki, ona fatalist deyirlər. Bizim Parlamanda bu adət olubdur. Hər zaman Məmməd Əmin nitqini qurtardıqdan sonra daban-basaraq bir təklif gəlir ki, danışmaq bitsin. Bunu bilmirəm ki, qəsdən edirlər, yoxsa səhvən. Mən deyirəm ki, danışmaq bitməsin. Kim bunun əleyhinə danışmaq istəyir, qoy danışsın.

Rəis - Məmməd Əli Rəsulzadə.

Məmməd Əli - Mən öylə bilirəm ki, iki gündür bu barədə danışdıq. Hər kəs çıxır, gənə əvvəlki sözlərin tövrünü dəyişdirib, bir az ya artırır, ya əksildib danışır. Bunlar hamısı müəyyən sözlərdir. Mən təklif edirəm ki, bunun maddə-bəməddə müzakirə edilməsinə şüru edilsin. Hər kəs deyəcəyi sözləri maddələr barəsində deyə bilər.

Rəis - Mən təklifi səsə qoyuram. Kim bu təklifin tərəfdarıdır, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs verməyib? Əleyhinə 23, lehinə 16, səs verməyən 6. Təklif keçmir. İbrahim Əbilov.

İbrahim Əbilov - Bu barədə dedilər ki, çox danışmaq oldu. Fəqət, zənnimsə daha da danışmaq lazımdır. Çünki, danışmaqla həqq və həqiqət meydana çıxar. Bə xüsus əsasə aid kimi məsələləri qısa keçmək mümkün deyildir. Bu qanun müzakirə ediləndə ləhinə, əleyhinə iki tərəf hasil oxuyur. Bir tərəf deyir ki, bu qanun hüriyyəti-mətbuata böyük bir zərbə olacaq, digər tərəf isə, hər halda qanunun bu şəkildə qəbulunu lazım görürlər. Hər iki tərəfdən bir takım dəlillər, sübutlar ortaya qoyurlar.

Rəis (zəngi çalır) - Rica edirəm, xüsusi söhbətləri buraxasınız, bir şey eşidilmir.

Əbilov (dəvamlı) - Bu layihəyi-qanuniyyə mətbuatda xəyanət və qəbahətlərə aid qismi deyil, bu yalnız mətbuata aid bir intizam vermək üçün bir nizamnamədir. Digər qismi deyir ki, mətbuat bir şəxsin əleyhinə həqsiz olaraq təqdir edilsə, yazılsa. yazan şəxs hər halda cəza görməlidir. Bu təbiidir. Bir şəxsin əleyhinə qəzetə ilə yapılmıyan təhqiri və onun hüriyyəti-şəxsiyyə və namusuna edilən təcavüz hər halda mövcubi cəza olur. Təcavüz görən şəxsin ixtiyarı vardır ki, o şəxsi məhkəməyə cəlb və dəva edərək hüququnu müdafiə etsin. Bu həpimizcə məlum olan və köhnədən bəri dəvənamə edən bir qanundur. Məsələn, Səmədəğa dediyi, şəhərdə paltarsız çıplaq gəzmək adəti olmadığını camaat bilir. Bunu desən də artıqdır. Təcavüz görən şəxsin həqqi var ki, özünü müdafiə etsin, ya məhkəmə ilə, ya mətbuatla. Yoxsa təcavüz görən şəxsin müdafiəsini müdiriyyətin ixtiyarına vermək qətiyyəni doğru deyildir. Bu həqq təhqir olunan şəxsə aiddir. İştə nizamnamənin bu cəhətləri şayani tənqididir. Məsələn, bir də Əliheydər qəzetədə bir məmurun əleyhinə olaraq filan adam oğrudur və rüşvət yemiş isə yazırsa, kimsə gəlib, zətan onu məhkəməyə cəlb etməyir, çünki, şimdüyə qədər çox yazıldı, heç birisi əleyhinə yazılan məsələ haqqında səbəbini məhkəməyə cəlb etmədi. Əsl həqqi olan müddəi Əliheydəri məhkəməyə cəlb etmədi. Bu qanunda Əliheydər hökumət tərəfindən məhkəməyə cəlb edilir və cəzalanır. Və yenə layihənin birinci maddəsindən maəda digər maddələrində hüriyyəti mətbuata aid heç bir şey yoxdur. Mətbuat hələ çıxmamış, kimlər qəzetə çıxara bilər məsələsi ortaya qoyulubdur. Kazımzadə etiraz edəndə deyir ki, kartoşkanı girvəngə ilə çiti arşın ilə ölçürlər, bu məlum. Səmədəğa deyirdi ki, savadlı olsun deyə şərt qoyulan müdirinin ölçüsü nə olacaqdır və nədir? Savadlı olsun demədən məqsəd ev qaidələr bilən yaxşı yazılar yazan, xətti düzgünmü deməkdir, yoxsa inşa oxumıyanı deməkdir. Ölçü nasıl olacaq, bir kimsəyə savadlı deyəcəyik. Bu ölçü qoymaq ixtiyarının da uyezd naçalniklərinə verilməsi doğru deyildir. Çünki, işlə gələndə savadlı xoşuna getməyəndə savadsız deyəcək. Deməli, nəticədə müəyyən bir şey yox. Çünki, naçalnik öz fikri, öz hissələ qərar verəcəkdir. Bir paralarında, məsələn Məmməd Əmin və sairələri dedilər ki, mütəsavizlərə qarşı cəza olmalıdır. Bu təbiidir. Təcavüzə uğrayan hər bir şəxs məhkəməyə rica edə bilər. Qanun layihənin birinci maddəsindən başqa digər maddələri kamilən hüriyyəti-mətbuatın əleyhinə olur. 11-ci və ya xüsusən 14-cü maddədə deyilir ki, qəzetə müdiri olacaq şəxs savadlı olsun, heç bir cəza və xəyanətlə ittiham edilməmiş olsun və həddi-bülğə yetmiş olsun. Amma bu doğru deyildir. Məsələn, bir şəxs siyasi cəhətlərdən və ya əlahi cəhətdən olmağa bir qəbahəti olmuş olur.

Şimdi isə qayıdıb gəlib, burada, o da mənim kimi vətən övladı olduğundan bir qəzetə çıxarmaq istəyir. Biz onun çıxardığı qəzetənin mündərəcatınamı baxacağıq, yoxsa şəxsiyyətinəmi? Hər halda bu cəhətləri nəzərdə tutmaq lazımdır. Orada camaata, hökumətə toxunan bir şey olmazsa daha bu qanuna nə demək olar? Bəlkə, biri ticarət nöqtəyi-nəzərindənmi, ya nədənmi qəzetəçilik edir. Daha onun keçmişində nə işimiz vardır. Bunu müəyyən edən qubernatorlar, uyezdni naçalniklərdir ki, onların da mahiyyəti bizə gözəlsə məlumdur. Bəylə mümaniətlər olan yerdə qəzetə verən, qəzetə çıxara bilirmi? Bu bir, həmçinin savad məsələsi. Bunu da onlar təyin edəcəkdir. Görək qubernatorlarımız öylə adamlardımı ki, bir şəxsin qəzetə verib verməməyə ləyaqətli olub, olmadığını təyin edə bilsin. Bir də qəzetə vermək istəyən 7 gün əvvəl görək qubernatora ərizə versin. Qubernator onun keçmişi, savadı haqqında məlumat yığsın və öz fikr ilə sonra ixtiyar versin. Hərgah layiqli bilsə ixtiyar verər, bilməsə mən edər. Bu da birinci maddədə söylənilən hürrüyyəti pozur. Deməli, hər məmurun ixtiyarı olacaq ki, istədiyi adama ixtiyar versin istəmədiyinə verməsin. Sonra, get suda, sübut et ki, sənin ləyaqətin varmı? Məsələn, Əliheydər bolşevikdir, lazım bilməsələr ixtiyar verməyəcəklər. Deməli, bu qanunla hər bir şəxsin azad, özü istədiyi vaxt qəzetə çıxarmaq ixtiyarı əlindən alınır. Bizə nə deyirlər. Deyirlər ki, bu bizə statistikaya görə lazımdır. Ona görə bizə bir inspektor lazımdır ki, bu işi idarə etsin. Qubernatorların ixtiyarı ona verilsin. Görək bunsuz mümkündürmü? Daxiliyyə naziri qarışmadan hökumət əndində bəylə şeyi təşkil etmək olmazmı? Bunu etmək mümkündür. Bundan mədəni millətlərdə, məmləkətlərdə maarif nəzarəti əndində bu işə görə xüsusi bir arxiv olur. O arxiv statistika yığmaq işinə baxar. Lakin burada yazılan şeylərə görə ki, cinayət var, ya yox, bu yoxdur. Bu cinayəti hər bir şəxsə təyin edə bilər. Keçmiş zamanın inspektorlarını yerə iş başına keçirməkdədir. Bizim etirazımız da bunadır. Çünki bu mətbuat meydana gəlmədən qabağına sədd çəkməkdir. Ona görə də bu qanunu qəbul edə bilmərik. Qaldı ki, hürrüyyət nam, hürrüyyət tam bizə də əsla yoxdur. Bu qanunlar ilə ona sədd qoyulmuşdur. Mətbuat dünyaya çıxmadan irəli qabağına mümaniət çıxarmaq nə demokratizmə və nə də hürrüyyətə yaraşan bir iş deyil. Məmməd Əmin əfəndi yoldaşımız Baqradzeyə cavab olaraq buyurdu ki, hürrüyyəti-kəlam ilə hürrüyyəti-mətbuat arasında bir fərq vardır. Danışanlar yüz minlərcədir, yazan yüzlərcə. Məmməd Əmin əfəndi bilməlidir ki, danışanlar üçün mümaniət vardı. Danışmaq üçün izn istəmək lazım idi. Danışandan sonra hökumət nöqtəyi-nəzərindən cinayət yapsa idilər, həbs etmək iar idi. Deməli, hürrüyyəti-kəlam üçün də nizam qoymuşdular. Danışmağı da və nizamə almışdılar. Deməli, Nikolay zamanında bu qaidə həm mətbuat üçün həm də kəlam üçün qoyulmuşdu. Deməli, madam ki, bir şəxsi danışandan sonra məhkəməyə çağırmaq mümkündür, öylə də mətbuatda görəndə bir cinayətə görə, sonra məhkəməyə cəlb etmək mümkün olar. Yoxsa qabaqca seçmək hürrüyyəti boğmaq deməkdir. Ona görə biz təklif edirik, bu qanun layihəsinin birinci maddəsindən başqa hamısı təzədən tərtib verilib hökumət tərəfindən 2-ci dəfə Parlamana təqdim edilsin.

Rəis - 5 dəqiqəlik tənəffüs elan edirəm.

Tənəffüsdən sonra. İclas açılır saat 2.10 dəqiqədə

Rəis - İclas davam edir. Söz Əhməd bəy Pepinovundur.

Əhməd bəy - Məsələnin mahiyyəti üzrə nətiqlər çox danışdılar. Artıq o xüsusda danışmayacağam. Fikrim Məmməd Əmin əfəndi dediyi sözlər haqqında cavab verməkdir. O, dedi ki, bu qanun tənzimata aiddir. Əgər onun içərisində öylə maddələr var ki, siz onu bəyənəməyirsiniz, göstərin dəyişək və qəbul edək. Bizi, başqa ayıran şey varsa o da hürrüyyəti mətbuata sədd çəkmək lazımdır, ya yox. Bura mətbuata sədd çəkmək qanunu gəlməmiş, ancaq tənzimata qanun gəlmiş. Yoldaşımız Baqradze doğru söylədi ki, mətbuatın iki dövrü var: biri mətbuat çıxandan qabaq, biri də sonra. Bu qanun mətbuat dünyaya gəlməzdən qabaqkı qanundur, prinsip və əsas üzrə bizim ayrılığımız yoxdur. Məmməd Əmin əfəndi buyurdular ki, o mətbuat qanununun filan maddəsini təshih edin, biz ona bütün-bütünə zidd olub çıxarılması tərəfdarıyıq. Çünki o maddə hələ mətbuat dünyaya gəlməmiş ona sədd çəkir. Məmməd Əmin deyir ki, buna şərt qoymalı, biz deyirik ki, söz deyildəndən sonra ona müqəssir təhti-məsuliyyətə alınan kimi mətbuatda yazılandan sonra məsuliyyətə alınmalıdır. Nəsim bəy deyir ki, bu qanun statistika və tənzim üçündür ki, kitab və qəzetələri nizamə salaq. Biz bunu qəbul edirik. Bu lazımdır, məəttəəssüf bu qanun onun üçün deyil, bəlkə mətbuat dünyaya gəlmədən bununla bütün-bütünə onun qabağını alırlar. Məsələn, bu qanunda 6 ay həps və 10 min manat cərimə var. Fəqət, mənim qəzetim hələ yazılmadan qabaq onu bağlatmaq, sədd çəkmək düz deyil, bu hürrüyyəti-mətbuata ziddir. Məmməd Əmin dedi ki, Baqradze demiş ki, insan hər dediyini yazmalı; Məmməd Əmin deyir ki, söyləmək başqa, yazmaq başqa. Çünki ona ixtisas lazımdır. Mən deyirəm ki, danışığa da ixtisas lazımdır. Bunlarda heç bir təfavüt yoxdur. Birisi texnika ilə aşına olub sonra yazı yazmalıdır. İnsan, gözəl olar ki, söylədiyi sözlər ilə kimsənin haqqına təcavüz və həqarət yapmasın. Qəzetə də bunun kimi eyni şeydir. Kimsənin əleyhinə bir şey yazıldıqda mühərrir kəndisi o insanı təhqir edən adam kimi məsuliyyətə alınır. Odur ki, Məmməd Əmin deyən kimi ayrılıq yoxdur. Bunların mahiyyəti birdir. İstər söz, istər yazı ilə birisi böhtan edə bilər. Məmməd Əmin əfəndi bunun tərəfdarıdır ki, əvvəl filan, filan cür ola, ondan sonra qəzetə bir bəylə olanda deyəsən ki, sən filan, filan sözü danışa bilərsən. Bu da düz deyil, Məmməd Əmin əfəndi deyir ki, müdir görək savadlı olsun. Əlbəttə, bu məntiqsizlikdir. Mən bir iki sinif bitirəmə savadlıyam. Əcəba mən yazıları anlaya bilərəmmi? Bununla bərabər bu qanunun qəbul olmayacağını və bizim üsula müğayir olduğunu

onun ilə isbat etmək olur ki, bu qanun daha bir şey yazılmadığından əvvəl yazanları məhdud edir. Əlbəttə ki, bir qəzetə sifəti ilə böhtan yazılarsa, başqa cür sui-istimal olunarsa, onun məsuliyyətə çəkilməsini biz qəbul və tələb edirik. Fəqət, bunu ancaq yazandan sonra etmək lazımdır.

Mən bunu yaxşı anlayıram ki, əgər böhtan desəm, yaxud danışmaq istəsəm, istər oxumuşu, istər oxumamış olam, həpsi birdir, məni məsuliyyətə alacaqsınız. Bu öylə bir əsasdır ki, hətta dövrü-istibdada belə bu qeydi o hökumət böylə qoydu, qoya bilmədi. Bundan başqa Məmməd Əmin əfəndi bir qaç söz dəxi söylədi ki, fəvqəladə zamanlarda bəzi qəzetələri qapamaq icab edirdi. Və bir də dedi ki, bu qanun mətbuat deyil bir nizamnamədir, statistikadır. Əgər məqsəd bu isə biz onu qəbul edirik. Fəqət bu layihə əsas etibarilə mətbuatı təhdid etdiyindən qəbul olunmamalıdır. Binaən-ileyh fraksiyamız namindən təklif edirik ki, bu layihə yenidən ləvayehi-qanuniyyə komisiyonuna göndərilsin, o maddələr ki, mətbuatı sıxır, kənar edilsin və bir nizamnamə sifətində buraya idxal edilsin və illa biz qanunu qəbul etməyib, əleyhinə səs verəcəyik. Rəis - Məmməd Əmin Rəsulzadə.

Məmməd Əmin - İndi ki bu məsələ üzərində danışığa qərar verilir və Ağamalı oğlu da bu məsələyə yaxşı baxmaq üçün uzun danışmağı lazım görür, ona görə mən də 2-ci dəfə bu kürsüyə çıxmağı lüzum gördüm. Əvvəla Əhməd Cövdət əfəndi isbat etmək istəyir ki, bu qanunda bir çox maddələr lazım deyil, onları ləğv etmək üçün bu qanun ləvayehi-qanuniyyə komisiyonuna göndərilməlidir. Əcəba o maddələr ikidir? O maddə gərək birisi budur ki, qəzetə müdirləri gərək savadlı olsun. Bunun qanunda yazılması guya günah imiş. Çox gözəl vaxta ki, siz istəyirsiniz müdir savadlı olmasın, o zaman həmin maddənin üstə qırmızı qələm çəkərsiniz. Sonra, qanunda deyilir ki, qabaqca hər bir hüququ əlindən alınan şəxslər qəzetə çıxara bilməzlər. Madam ki, siz bu bihüquq şəxslərin qəzetəçi olmasını istəyirsiniz, o maddəyə də qırmızı qələm çəkərsiniz. Sonra, yaş bərəsində danışılar. Mən deyə bilərəm ki, əfəndilər, uşaqlar qəzetə yazı bilməzlər, onlar dərs oxumalıdırlar, onlar dərs oxumaları ilə bərabər bizə qəzetə çıxarmaqdan daha artıq mənfəət gətirirlər. Hərgah onu da qəbul etmirsiniz, ona da qırmızı qələm çəkə bilərsiniz. Bunlar əsasən aid şeylər deyildirlər. Burada yalnız bir taqım tənqidiyyat var ki, o qədər mühüm deyillər ki, onlar qanun layihəsinin qəbuluna mane olsunlar, layihənin dübarə komisiyona göndərilməsinə səbəb təşkil etsin. Mayis məsələsinə gəldikdə sizin nəzəri-diqqətinizi buna cəlb etmək istəyirəm, əgər siz bu gün mətbuata əhəmiyyət veribsə, ona qeyri nəzər ilə baxırsınızsa, əgər siz mətbuatı birinci bir dövlət hesab edirsinizsə, onu uşaqlar əlinə verməməlisiniz.

Mətbuatın bir əhəmiyyəti vardır, o nəzərə alınmalıdır, yoxsa bir uşaq qəzetə çıxara bilməz, çünki cocuqluq zamanı dərs zamanıdır. Çocuğun dərslər ilə məşğul olması lazımdır. Əgər əlinizi ürəyinizin üzərinə qoyarsınız, buna təməmilə haqq verərsiniz. Qanunun cəza maddəsində yaşı həddi-buluğa çatmış adamlar, çatmamış uşaq arasında fərq var. 21 yaşında bir şəxsin işlədiyi cinayət ilə 14 yaşında bir uşağın işlədiyi cinayət arasında möhkəmcə fərq qoyulmuşdur. Əgər bu fərq olmasa, məsələn, bir şəxs oğlunun adına bir qəzetə çıxarır və istədiyi kimi digərlərinin əleyhinə yürür. Bu surətdə də anarşi mətbuat çıxar. Mənfəətpərəst sanilər də bundan istifadə edər. Binaən-ileyh həqiqət etibar ilə yaş təyin edilməsin, demək hüriyyəti-mətbuat deyil, anarşi mətbuatı müdafiə etmək deməkdir. Savad məsələsində bu dərəcəyə qədər haqlıdırlar. Az-çox savadı olan bir adam da qəzetə çıxara bilər. Səmədağa bu savadsız məsələsini Sultan Əbdülhəmidin zamanına oxşatdı. Savad artırmaq məsələsi hüriyyəti-mətbuata zərbə deyil bölgə mətbuat müdirinin şərəf və heysiyyətini mühafizə etməkdir. Qəzet çıxaran öylə bir şəxs olsun ki, xaricdən bir şəxs bu gün qəzetənizdə gözəl bir məqaləniz var idi deyildiyi zaman mat qalıbda heç bir şeydən bixəbər oxumağı deyə bilməyən məsum hərif qulaqlarını dikib durmasın, sonra üçüncü qeyd ki, bir adamla qanunən həqq və hüquqa məhrum edilmiş böylələri də qəzetə çıxara bilərmiş. Məsələn, Sibiryaya nəql edilmiş, orada bir qaç kəlmə öyrənmiş, qəzetə çıxara biləcək bir iqtidarə gəlmiş, şimdiki də burada qəzetə çıxarmaq istəyir. O halda, öylə isə yeni bir qanun layihəsi daha çıxarılmada və deyəlim ki, bütün hüquq müddətindən saqit edilmiş, adamların hüquqları iadə ediləcəkdir. Onlar istifadə etsinlər, qəzetə müdiri hətta Parlaman və məhkəmə əzasında olsunlar. Sosialistlər bu məsələni pək çox görürlər və kiçik nəzərlə baxırlar. Hüquqdan məhrum bir adama təkrar hüquq veribdə onu qəzetə müdiri yapmaq, məzkur qəzetənin qiymət və əhəmiyyətini düşürmək deməkdir. Və yenə zikr edilən bu qeydlər.

Ay bir hökumət gözəl bir idarə üçün lazımdır. Əgər bu qeydlər olmazsa, hüviyyəti-məşul bir adam gələr bir qaç şey yazar, sonra qaçıb gedər bir tərəfə, təbii böylədə bilməzsəniz, xəbər də verə bilməzsəniz, hər halda təqayüdat lazımdır və olmalıdır. Müdir öylə adam olmalıdır ki, məhkum olmuş olmasın, qramotni olsun, siyasi məsələlərdən anlayan olsun. Bilirəm bu kimi fəfaydatın nərəsində fənalıq var, hanki cəhəti sərbəst mətbuata mane olur. Sonra, Əhməd bəy cənabları söylədilər ki, sözlə yazı arasında fərq olduğunu söyləmişəm. Fəqət bunu da bilməlidir ki, hər söz danışan natiq olmadığı kibi, hər yazı yazan da mühərrir ola bilməz. 3 milyon əhalinin həpsi əcəba natiqidir? Mənim məqsədim natiq və mühərrir məsələlərini qarışdırmaq deyil, yazılan yazıların bir nizam altına alınmasıdır. Öylə, küçələrdə filan cəməat yığıb natiqliyə qalxırsızsa.

Səmədağa (yerindən) - Eybi yox belə bir qanun daha çıxarınız.

Məmməd Əmin (dəvamlı) -Təbii, natiqlik üçün hüriyyət meydanı daha müsaidir. Madam ki, insan həyatı-ictimaiyyə ilə yaşayır, ictimaiyyəti nəzərə alsın.

Hüriyyət və hüriyyəti-mətbuat da öz qaydasını tanımalıdır. Madam ki, insanlar həyatı-ictimaiyyə ilə yaşayır o vaxt hüriyyətlər də qeyd və nizam altına alınar. Binaən-ileyh hüriyyəti-kəlam tənzim edilməlidir. Ona görə

bundan qaçmaq, həyati-ictimaiyyədən qaçmaq deməkdir. Deyirlər ki, Məmməd Əmin qubernatorlardan qorxmıyır, zira qubernatorlar ona bir şey yapmayacaq. Çünkü bu olarsa da müvəqqətidir. Qubernator almazsa, müddəiəl-ümumi məhkəməyə cəlb edər. Bu gün qubernator müsavata tabe isə, müddəiəl-ümumi sosialistlərə tabedir. Mənim qorxmadığım ondan deyil. Mən qorxmayıram ona görə ki, mənim hesabım pakdır. Heç kəsi ecaz etmirəm və ona görə də möhtəsibdən qorxmayıram. Çünkü vicdanım pakdır.

Rəis - Söz Hacı Kərim Saniyevindir.

Hacı Kərim - Meydana qoyulan bu qanun layihəsi ümum Azərbaycana aiddir. Burada, mətbuat nizamnaməsi deyəndə, guya mətbuat ibarət imiş bir qəzetdən vəhalanki kitab çap etməkdə mətbuata aiddir. Deməli, bir maddə hamıya aid olub kitab çap etdirməyi də qadağan edir. Çünkü deyirlər, həddi-buluğa yetişməyənlər yazıb çap etdirə bilməzlər. Deməli, 20 yaşından əksik olan yazıçı tələbələrımız hamısı yazmaq həqqindən məhrum olurlar. Vəhalanki bir çox yazan və şairlərimiz var ki, uşaqlıqdan məktəbdən belə yazmağa başlamışlar. Bu gün Azərbaycanda ol hal var ki, hamısı yazmaq və mətbəə saxlamaq istəyir. Hamı bir də bu hərəkət vardır. Vəhalanki mətbəə saxlamaq istəyənlərin çoxu savadsızdır. Əgər bu qəbul olunsaydı Bakıdan başqa qeyri yerlərdə mətbəə saxlamaq mümkün olmayacaqdır. Mən qorxuram ki, desinlər Parlamanda üzv olmaq üçün savad lazımdır. Qanun qoysunlar ki, filankəsin görək orta dərəcədə təhsili olmasa Parlmana seçilə bilməz.

Ortadan səslər - O barədə xüsusu qanun qəbul olunmuşdur.

Hacı Kərim (dəvamlı) - Bu qanunla bir çoxlarının ixtiyaratını məhdud edərək ümuri-idarəyi bir beş adamın əlinə vermək istəyirlər ki, heç kəs onlara gözün üstə qaşın var deyər bilməsin. Deyirlər ki, bu qanun Denikin və bolşevik qəzetlərinə görədir. Denikin və bolşevik qəzetləri çıxarsa onlara görə fəvqəladə qərarlar da vardır. Məsələ aydındır. Azərbaycanda olan hakim firqə istəyir ki, başqalarının danışmağa ixtiyarı olmasın və ürəyində olan dərdini deyər bilməsin və söyləmək ilə başqa firqələri təzyiq altına alsınlar. Bu qanunu yazanlar və mətbuatın qabağına sədd çəkənlər özləri qorxurlar. Əgər qorxmasa idilər gedərdilər məhkəməyə. Daha möhkəmədən də qayıtmazlar. O həqq danışanlar, qeyrinin həmin deyənlər məhkəmədən qorxmamalıdır. Bu qanun tənziyat məhkəməyə getməyə də qoymayacaqdır. Bir də deyirlər əsasən bir qanun lazımdır. Ona bunu qəbul görək eşidənlər deyəcəklər və öylə də çıxır ki, guya biz nə qədər pis adamlar imişik, Azərbaycanda bir qanun olmasını istəmirik.

Səslər - Öylədir, cəmaət yaxşı tanıyır.

Hacı Kərim (dəvamlı) - Fəqət, bu qanun deyildir. Bu qanun sözlərin qabağını kəsməkdir. Siz firqəçilik nöqtəyi-nəzərindən işin qabağına sədd çəkmək istəyirsiniz. Bu səhv fikirdir. İşin qabağını kəsmək mümkün olmayacaqdır. Siz nə qədər sıxışdırarsınız, o qədər hürriyyət tərəfdarı çoxalacaqdır. O şey əsla mümkün deyil, onu qəbul etmək olmaz. Piş-əz-vaxt "davayla" lazımdır deyildir. Bu davayla, qanununu dəyişdirmək daha münasibdir.

Rəis - Söz Əsədulla Əhmədzadəndir.

Əsədulla Əhmədzadə - Cənab məbuslar Siz yorulmayasınız, deyər mən ancaq ikicə kəlmə başa düşdüyüm şeylərdən danışacağam. Bir gün Molla Nəsrəddin oğlunu göndərdi ki, bir kəllə alsın. Oğlu kəlləni alıb yolda dilini, beynini, gözünü və ətinə yedi, ondan sonra üstünü örtüb, atasının qabağına qoydu. Atasını açıb gördü ki, quru sümükdən başqa bir şey yoxdur. Dedi ki, bunun dili nə oldu? Dedi ki, lal idi. Dedi - beyni nə oldu? Dedi ki, beyni olsa idi, əqli olardı. Dedi - gözləri nə oldu? Cavab verdi ki, kor idi. Amma gör nə cür inci kimi dişləri var. İndi bizim sol arkadaşlarımız da deyirlər ki, qəzetə çıxaranlar görək uşaq olsun. Savadsız olsun, professor olsun. (Ümumi gülüş). O vaxt mən balaca oğlumu redaktor qoyub, bir qəzetə çıxarıram ki, hər kəsi söyərəm. Onu hara çəkmək olar? Hər yerə aparsanız deyər ki, yaşı on altıdır, anlamayıb, uşaqdır. Ona görə lazım gəlir ki, heç bir qanun qəbul etməyə. Mən elə bilirəm ki, məbuslar bunu qəbul edərlər. Əgər məhkəmədən qorxmayırsınızsa nə eybi var, qəbul ediniz... Mən elə bilirəm məsələ aydındır. Təklif edirəm, bu qanun qəbul edilsin.

Rəis - Söz Abdulla bəy Əfəndizadəndir.

Abdulla bəy Əfəndiyev - Burada danışan natiqlər arasında heç kəs demədi ki, mətbuatda qanunsuzluq olsun. Quru söz gördüm, qanunsuzluq təklifi görmədim. Hürriyyəti-kəlam o vaxt mənfəət verir ki, buna müğayir bir hərəkət olmasın. Qanun iki qismə ayrılır. Bir qismi cəza qanunudur. Bu da xırsızlıq və öldürməkdən sonra məhkum olanlar xüsusunda icra olunur. 2-ci qismi vardır ki, ruslar demişkən, usmotreniyə suda. Bununla hökumətə ixtiyar verilir, lazım olan vaxtda bu qanundan istifadə etsin. Biz firqə və şəxsi götürməyirik. Biz deyirik ki, məclisi məbusanda keçmiş əsrin qanunları olmasın ki, filankəsin sifəti pisdir, ona görə onun noxtasını çəkirəm. Burada bir çox maddələr var ki, onların barəsində danışmaq lazım gəlir. Hərgah Parlamən bu qanunun ikinci qiraətinə keçirsə o vaxt danışarıq. Əgər bununla hökumətə ixtiyar verərsiniz ki, istədiyi kimi mətbuata noxta vursun, bu o vaxt olar idi ki, hökumətlə keçən adamların hamısı bir qəlibdə, bir yerdə böyümüş adamlar ola idi. Ümumiyyətlə, rəftarları bir ola idi. Nə deyirsən ki, əgər bir məmur bundan sui-istimal etməyəcək, 99-u edəcək. Öylə məmur varmıdır ki, öz şəxsi mənafeini, ümumi mənafeədən irəli tutmur. Əgər 5-10 nəfər var isə, o da yox kimidir. Uydurma qanunu millətin başına keçirməyin, birisi demədoqdur, birisi isə sentimentalistdir. Ancaq həqiqətə yavuş gələlim. Divani-ədalətə gəldikdə, hərgah xilaf iş olur isə də yenə ədalətə yavuşdur. Hərgah mətbuatda əxlaqsızlıq və bihərəkət var isə onları divani-ədalətə verməlidir. Əgər, desən ki, buna vaxt olmaz, yenə İngiltərə və qeyri-məmləkətdə bir sutka içində cəzaya çatdırırlar, o qanunu biz tətbiq eyləyə bilmərikmi? Kim

deyir ki, hökumət binasına balta vurana cəza olmasın? Kim deyir ki, məclis sözlərini qəzetədə yazmasınlar? Kim deyir ki, bir adam keyf istəyən kimi hökumət əleyhinə çıxsın bunun qabağı alınmasın. Bunların qabağı alınmalıdır. Lakin qeyri cür bunları divani-ədalətə verməli, nəinki usmotreniyaya. Hər halda bir qanun ki, hökumətə bəylə ixtiyar verir, o cəmətin ixtiyarını alır. Bərəks, bir qanun ki, cəmətə ixtiyar verir, o hökumətin ixtiyarını azaldır. Əgər 2-ci qiraət qəbul olar isə o zaman maddə-maddə öz fikrimizi deyərik.

Rəis - Sırada natiq olmadığından, axırıncı söz Şəfi bəy Rüstəmbəyovundur.

Şəfi bəy - Məruzəçiyə bir söz qalmadı. Bu ustavda heç elə bir şey yoxdur ki, hüriyyəti-mətbuata sədd çəksin. Rusiya mətbəə açanda böyük zəloqlar alınardı. Buna görə də kasıblar mətbəə açə bilməzdi. Bizdə ancaq izn alırlar. Bir də administrasiya ona bir političeski blaqonadejnost barəsində vəsiqə verir idi. Görək bu da bizdə varmı? Və yoxmı?

Burada göstərilən maddələrdən bir neçələri var ki, bizim sosialistlər onların barəsində çox danışdılar və dedilər ki, mətbuat aləmini bu qanun boğur. Mən təəccüb edirəm bu hansı maddədir ki, mətbuatı boğur? Burada on birinci maddəni göstərdilər. 11 -si maddədə bir elə çətin şey yoxdur. 11-ci maddələrdə deyilir ki, kim ki, qəzetə çıxarmaq istəyir, lazımdır bir neçə gün əvvəl polisə, yaxud mətbuat müdirinə məlumat versin və imzasını da qəzetə çıxaran, qəzetəsinin qiymətini qoymalıdır. İstər, yazsın havayıdır, istər 10 manatdır, hansı mətbəədə çap olunur, adresi nədir. Qəzetə çıxaranın familiyası, işi nədir? Əcəba, göstərilən şeylərin hangisi mətbuatı boğur, oqraniçeniye edir. Burada deyilir, bu məlumatlarda yeddi gün əvvəl gərək xəbər verilsin, görək naşir qramotnıdır, savadı var, ya yoxdur. Bir maddədə deyilir ki, uşaq olmasın. Deməli, bu maddələrdə hüriyyəti-mətbuat əleyhinə gedən bir şey yoxdur. Sonra, ayrıca deyilir, hər qəzetə çıxaran qəzetçilik qanunundan xəbərdar olmalıdır. Qəzetin bir texnikası mövcubincə müdir borcludur, doğru vermədiyi məlumatı dərhal təkzib etsin, etməyənləri hətta suda çəkirlər. Bu maddələrin heç birində bir oqraniçeniye yoxdur. Heç qanun yoxdur ki, onun qeydi olmasın. Siz də bu qanunların redaksiyasına öz tərəfinizdən qeyd qoya bilərsiniz. Sonra 16-cı maddəyə böyük məna verirlər. Onda da ətraf məsələsi vardır. 6 maddəyə isə bir fakt gətirə bilmədilər. Bunların heç birisinin hüriyyə-mətbuata bir zərəri yoxdur. Axırıncı natiq nəzarətdən bəhs elədi, bunda da bir böyük cəhət görmədik.

3-cü maliyyəyə etiraz olundu ki, qanun ixtiyarı inspektora, yaxud qubernatora tapşırmaq lazım deyil. Səmədağa, burada çastnı pravovoydan bəhs eylədi. Hər kəsin ixtiyarı var ki şikayət eylesin və o adamı suda çağırınsın. Hökumətin də dediyi budur. Burada məmləkət interesi var. Bu gün elə qəzetlər var ki, vətənimiz və hökumətimiz əleyhinə gedir. Görək onlara cəza verilsin. Bu qanundan məqsəd odur ki, vətənimizi və hökumətimizi əleyhinə olanlara cəza verilsin. Əlbəttə, bu cür şeylərin qabağı alınmalıdır. Daha burada mətbuat bağlamaq məqsədi yoxdur.

Deməli, bu üçüncü məsələ də əhəmiyyətsizdir. Bunu təkrar komisyaya göndərməyə ehtiyac yoxdur. Praktiki cəhətdir, psixoloji məsələsi deyildir. Mən, layihəyi-qanuniyyənin əsaslarını komisyonun qəbul etdiyi surətdə müzakirədə qəbulunu təklif edirəm.

Rəis - Layihəyi-qanuniyyənin müzakirəsi bitdiyinə görə bu məzmununda bir təklif var. Təklif qəbul edilməzsə ikinci qiraəti səsə qoyacağam.

Əhməd Cövdət - Təklifi oxuyur.

Rəis - Səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs verməyir? Lehinə 30, əleyhinə 27, səs verməyən 3. Təklif qəbul olunur. Ləvayehi-qanuniyyə komisyonuna qaytarılır.

Səslər - Provereno.

Rəis - Bir şey var, təkrarən səsə qoyuram.

Əhməd Cövdət - Təklifi təkrar oxuyur.

Səmədağa - Bu doğru deyildir.

Rəis - Təkrar səsə qoyuram. Kim təklifi qəbul edir, rica edirəm bu qapıdan çıxsın ötəki qapıdan gəlsin. Kim əleyhinədir, ayağa qalxsın. Kim səs verməyir? Təklifin lehinə 27, əleyhinə 37, səs verməyən 2. Əksəriyyət ilə təklif keçməyir. Şimdi layihəyi-qanuniyyənin 2-ci qiraətini səsə qoyuram, rica edirəm kim qəbul edir əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs verməyir? 32 lehinə, 24 əleyhinə, 5 səs verməyən. Əksəriyyətlə ikinci qiraət qəbul edilir.

Vaxt gec olduğundan şimdi məclisi qapayıram.

Məclis saat 3.30 dəqiqədə qapanmışdır.

Arxiv, f. 895, siy. 1, iş 160, vər. 55-65.

Səksən doqquzuncu iclas

21 oktyabr 1919-cu il

Rəis - Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy Hacinski.

İclas açılır: saat 12.10 dəqiqə.

Rəis - İclas açılır. Əhməd bəy, müzakireyi-yomiyyəni oxuyunuz.

Əhməd Cövdət - Yomiyyəyi-müzakirə:

1. Daxil olmuş kağızlardan Arşaq Arutunyansın Parlamentə üzv olaraq qəbulu və Hacı Əli Qasım oğluna da on beş gün məzuniyyət verildiyi haqqında; 2. hüquq davalarında mühakim tərəfindən göndərilən Əxbariyyə vərəqələrinin irsalı üsulunun təgyir və təbdili haqqındakı qanun layihəsinin üçüncü qiraəti; 3. Mətbuat nizamnaməsi haqqında qanun layihəsinin üçüncü qiraəti. Məruzəçi -Rüstəmbəyov; 4. İstintaq əqsamının təşkil və tədilən islahı haqqında. Məruzəçi -Rüstəmbəyov; 5. Ölüm maddəsinin təhqi və təsdiqi haqqında. Məruzəçi -Mehdi bəy Hacinski; 6. Azərbaycan dəmir yol mövqifinə "Xudat" və "Yalama" poçta-teleqraf şöbələrinin məmuri siyahısı haqqında. Məruzəçi - Rza bəy Ağabəyov; 7. Poçta-teleqraf nəzarəti idarəsində olan məmurların ixtisarı haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Rza bəy Ağabəyov; 8. Maliyyə nəzarəti haqqında qeyri hisseyi-şayiə vergisinin (не окладной сбор) və inhisar şöbəsinin təsisi haqqında. Məruzəçi - Əmircanov; 9. Vergi müdiriyyətləri hissələrində qarışı tutulması üçün sənədə əlavə olaraq 72000 manat təxsis edilməsi haqqında qanun layihəsi haqqında. Məruzəçi - Əmircanov; 10. Həmin sənəd üçün Ümuri-xeyriyyə naziri vəkiliinin maaşı və onun idarəsi məsarifəti üçün məzkur nazirə 177000 rublə kredit açılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Ağamalı oğlu Səmədağa; 11. Sabiq əmanət sandıqlarının 12 milyon rubl ələk borcu dövlət xəzinəsindən verilməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Muxtar Əfəndizadə; 12. Ziraət və əmlak nəzarətindəki aqrar tənzimatının 1919-cu il üçün ştat və məsarifat smetası haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əhməd Cövdət Pepinov; 13. Göyçay şəhərində realni məktəb açılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Rza bəy Ağabəyov; 14. Bakıda fəhlələrin izdiham yerlərində miqdarsız içki və spirt işlənməsinin önünü almağa dair qanun layihəsi. Məruzəçi - Əhməd bəy Pepinov; 15. Zaqatala şəhərinə faizsiz olaraq 10-15 il müddətinə 70000 rublə borc verilməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əhməd Cövdət Pepinov; 16. Quba bələdiyyə idarəsinə 57760 rublə buraxılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əhməd Cövdət Pepinov; 17. Ağstafa gömrükxanasının ştatasının qüvvətləndirilməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əmircanov; 18. Sosialist fraksiyasının hökumətə sualı.

Rəis - Məclisə təklif eləyirəm ki, müzakireyi-yomiyyədə 2-ci sıraya qoyulmuş olan (hüquq davalarında və hakim tərəfindən göndərilən əxbariyyə vərəqələrinin təgyir və təbdili haqqında) layiheyi-qanuniyyənin üçüncü qiraəti olduğundan və iki maddədən ibarət olduğundan əvvəlinci olaraq baxılsın. Bu təklifə etiraz yoxmu? Etiraz olmadığından qəbul edilir.

Daxil olmuş kağızlardan erməni milli şurasından bu məzmununda bir məktub gəlmişdir. (Rusca oxuyur)... Arşaq Arutunyans 19 tarixdən etibarən 3144 nömrəli məktub mövcubincə Parlament üzvlüyünə təyin edilir. Sonra, Parlament üzvü hası Əli Qasım oğlu ondan şu məzmununda dün axşam bir teleqram almışdır. Oxuyur... Ailəsi əfradından bir neçəsinin xəstəliyi dolayisilə mümaun-ileyh Divani-Rəyasətdən on beş gün məzuniyyət istəyir. Əvvəlcə məzuniyyətə gedən mümaun-ileyh ay yarımından fəzlə qalmışdı. Əgər etiraz yox isə 2 həftə məzuniyyət verilsin.

Sosialist firqəsinin hökumətə sualı iclasın axırında elan olunacaqdır. Növbədəki məsələ: hüquq davaları və hakim tərəfindən göndərilmiş əxbariyyə vərəqələrinin tədil və təbdili haqqında layiheyi-qanuniyyənin üçüncü qiraəti. Oxuyunuz, Mehdi bəy.

Mehdi bəy - Layiheyi-qanuniyyəni oxuyur.

Rəis - 114-cü maddəyə etiraz yoxmu? Etiraz olmadığından qəbul edilir. 783-cü maddəni oxuyunuz.

Katib - 783-cü maddəni oxuyur.

Rəis - 783-cü maddəyə etiraz yoxmu? Qəbul edilir. Layiheyi-qanuniyyəni təmamən səsə qoyuram. Etiraz yoxmu? Etiraz olmadığından, qəbul edilir.

Növbədəki məsələ mətbuat qanunu layihəsinin 3-cü qiraətidir. Mehdi bəy, əvvəlinci maddəni oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - Əvvəlinci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən yoxdur? Əvvəlinci maddəni səsə qoyuram. Kim qəbul edir, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyənlər? Lehinə 39, əleyhinə yox, səs verməyən 8. Əksəriyyətlə əvvəlinci maddə qəbul olunur. 2-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - 2-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istər? Səsə qoyuram. 2-ci maddəni kim qəbul edir, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyənlər? Lehinə 38, əleyhinə yox, səs verməyənlər 5. Əksəriyyətlə 2-ci maddə qəbul olunur. Şəfi bəy Rüstəmbəyov.

Şəfi bəy - Bu 3-cü maddə komisyona tərəfindən ləğv edilmişdir. Və bunda da prinsipial bir şey yoxdur. Ancaq praktika nöqtəyi-nəzərindən ləğv edilmişdir. Çünki, administrasiyanın vaxtı olmayacaq ki, hər çıxan kitab və qəzetəyə diqqət etsin. Ona görə təklif olunur ki, bu maddə ləğv edilib, bu vəzifə mətbuat müdiri ixtiyarına həvalə edilsin. Rəis - İbrahim Əbilov.

Əbilov - Mən çox şadam ki, komisyona tərəfindən bu maddənin ləğvi qəbul edilmişdir. İki günlük danışımdan elə məqsəd bu idi ki, mətbuata sədd qoyulmasın və müqəddəratı - mətbuatı administrasiyaya tapşırmmalı. Burada 4-cü maddə vardır ki, bu nəzarət işini müdirə həvalə edir. Ona görə təklif edirəm ki, bu maddə ləğv edilsin.

Rəis - Məmməd Əmin Rəsulzadə.

Məmməd Əmin - Bu maddəyə aid olan ümumi müzakirə əsnasında nəzəriyyəmi ərz etmiş idim. Bu maddədə verilən haqq ancaq mətbuat qanunu əsasının tətbiqi üçündür. Məsələn, Gəncədə bir qəzetə çıxarmaq istəsə, bu barədə qubernator vasitəsilə məlumat verər, çünki, 11-ci maddədə qəzetə çıxarılanda ərizə və məlumat tələb olunur. Əgər bu əqdi ümumi müdir öhdəsinə həvalə etsəniz, o vaxt qəzetçiyə bilavasitə Bakıya müraciət etmək lazım gəlir ki, bu qəzetə çıxaranı daha da çətinləşdirmiş olacaqdır. Ona görə məhəllində bir mərcə lazımdır ki, oraya müraciət olunsun. Madam ki, qubernatorlar əvəzinə müdiriyyətin şöbəsi lazım görülməmişdir. O vaxt komisyona bu təklifi düz olmayır. Ona görə bu maddənin qalmasını təklif edirik.

Rəis - Əhməd Cövdət.

Əhməd Cövdət - Məəttəəssüf bu maddənin qalması tərəfdarları yenə burada vardır və yenə bu haqqın administrasiya ixtiyarında qalmasını istəyirlər. Şəfi bəyimi, Ağabəyovmu bilmirəm dedilər ki, istəyirsinizsə administrasiyanı yaxşılaşdırıb və elə qanun qoyun ki, onlar işi yaxşı aparsınlar. Şimdi Məmməd Əmin əfəndi bu administrasiyanın əlinə bir də mətbuatı vermək istəyir, bu da düz deyil. Mən təklif edirəm ki, komisyona təklif keçməsin.

Rəis - Söz məruzəçinindir.

Şəfi bəy - Bu maddələrə etiraz edənlər qeyri şəxsləri götürürlər. Burada rəisi-vükəla dedi ki, biz istəyirik ki, mətbuat bir yerə toplansın. Buna görə də bir mərkəzi təyin edirik ki, bütün məlumatlar oraya gəlsin. Əgər qəzetə verənlər bilavasitə mərkəzə göndərsələr, daha da tez gələr. Bu gün dördüncü maddəyə təshih var ki, bir yerdə bir, iki, üç mətbəə olsa, orada bir mətbuat nümayəndəsi qoymaq olar. Amma, indi isə, Gəncədə öylə şey yoxdur ki, nümayəndə olsun. Orada bir mətbəə var, o da istəsə iki-üç günə məlumat verə bilər. Daha orada bir çətin iş yoxdur ki, bir müdir təyin olunsun. Bizim ölkənin uzaq yeri Zaqataladır ki, oradan da beş-altı günə poçta ilə məlumat almaq olar. Müdir o işləri buradan da idarə edə bilər. Əgər o yerlərə müdir lazım olsa, əlbəttə o yerlərə buradan nümayəndə göndərmək olar. Bakı isə, burada böyük təşkilat lazımdır. Bir də mərkəzdə gərək məlumatlı adamlar olsun. Buna görə də hökumətin deyil, mətbuatın marağını gözləmək lazımdır.

Rəis - Beş nəfər məbusun imzası ilə təklif varid olmuş ki, üçüncü maddə ləğv edilsin. Komisyona təklifi bunun eynidir. Ona görə komisyona təklifini səsə qoyacağam. Əvvəlcə qanunun maddəsini səsə qoyuram. Kim qanun layihəsinin üçüncü maddəsini eyni surətdə qəbul edərsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim bunun əleyhinədir? Səs verməyənlər? Lehinə 26, əleyhinə 22, səs verməyənlər 1. Əksəriyyət ilə üçüncü maddə qəbul olunur. Mehdi bəy, dördüncü maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Şəfi bəy - O təshihlər ki, var. 3-cü maddə ləğv olsa idi, təshih lazım idi və madam ki, 3-cü maddə qalır, onda təshihlər ləğv olurlar.

Rəis - Əbilov.

Əbilov - 3-cü maddə qəbul olduqda bütün müdirlərin savadlılıqları lazım idi. İndi isə mətbuat savadsız polis əhlinin ixtiyarına verilir, bu Nikolay...

Rəis - Nətiq əfəndi, rica edirəm dördüncü maddə xüsusunda danışırsınız.

Əbilov - (Dedikləri eşidilmir).

Rəis - Rica edirəm, sədr ilə mübahisəyə girişməyin.

Səmədağa (yerindən) - (Dedikləri eşidilmir).

Rəis - Səmədağa, mən sizi rahatlığa dəvət edirəm.

Əbilov - Çünki, 3-cü maddə qəbul olmadı, ona görə də təshihlər ləğv olunur və bu qanun mətbuata zidd olacaq. Ona görə də biz bu qanun müzakirəsində iştirak etməyib, Parlament iclasından gedirik. (sosialistlər salonu tərk edirlər).

Səslər - Gec getdiniz.

Rəis - Rica edirəm, xüsusi söhbət etməyəsiniz. Bir şey eşitmək olmayır. 4-cü maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Səsə qoyuram, kim qəbul edərsə, əlini qaldırsın. 4-cü maddə əksəriyyətlə qəbul olunur. 5-cini oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - 5-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, əlini qaldırsın. Əksəriyyət ilə beşinci maddə qəbul edilir. 6-cını oxuyunuz.

Katib - 6-cını oxuyur.

Rəis - 6-cı maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? (Rusca). Danışmaq istəyən yoxdur? Səsə qoyuram. 6-cı maddə əksəriyyət ilə qəbul edilir. 7-cini oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - 7-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istər? Səsə qoyuram. Kim 7-ci maddəni qəbul edirsə əlini qaldırsın. 7-ci maddə əksəriyyət rəylə qəbul edilir. 8-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - səkkizinci maddəni oxuyur.

Rəis (kyüsterə) - Gedin sekretarı çağırın. Zakon oxuyacaq. Mehdi bəy yorulubdur. (Gedir). 8-ci maddəni səsə qoyuram, kim qəbul edirsə, rica edirəm əllərini qaldırsınlar. 8-ci maddə əksəriyyət rəylə qəbul edilir. Möhtərəm əfəndilər, Parlamentin diqqətini bir şeyə cəlb etmək istəyirəm. Siz gördünüz ki, fraksiya üzvləri nümayişkaranə bir surətdə məclisi tərk etdilər. Onların birisi də Əhməd bəydir ki, Divani-Riyasətdədir, iştirak edir və kəndisi Parlament katibidir. İki dəfə ona xəbər göndərdim gəlmir. Siz bilirsiniz ki, qanunları Mehdi bəy oxuyur və yorulur. Lazım gəlir ki, hər ikisi oxusunlar. Totalım ki, müsavət buradan nümayişkaranə bir surətdə getdi. Mən də müsavətçiyəm, mən iclası tərk edib gedə bilməm. Parlamentin Əhməd bəyin bu işinə diqqət etməsini deyirəm. Mehdi bəy, oxuyunuz.

Mehdi bəy - 9-cu maddəni oxuyur.

Rəis - 9-cu maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Səsə qoyuram. Kim maddənin tərəfdarıdırsa, əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəy ilə qəbul edilir. Onuncu maddəni oxuyunuz.

Katib - 10-cu maddəni oxuyur.

Rəis - 10-cu maddənin xüsusunda kim danışmaq istərdi? Səsə qoyuram. Kim qəbul edir, rica edirəm əlini qaldırsın. 10-cu maddə əksəriyyət rəylə qəbul edilir. 11-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - 11-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 11-ci maddənin xüsusunda kim danışmaq istəyir?

Məmməd Əmin Rəsulzadə (yerindən) - Mən əleyhinə danışacağam.

Rəis - Müsaidə ediniz. Ruscasını oxuyun.

Əhməd bəy - Ruscasını oxuyur.

Rəis - Buyurunuz, Məmməd Əmin bəy.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Bu maddə haqqında qəzetə, risalə və sairə nəşr edənlərin ətraflı məlumat vermələri tələb edilir. Burada yalnız bir şey nöqsandır. Hər şey haqqında məlumat vermələri tələb edilir. Hər şey haqqında məlumat istəniləydi kimi statistika nöqtəyi-nəzərindən, hansı qəzetənin, hansı dildə nəşr edildiyi əlavə edilməlidir.

Rəis - Son söz məruzəçinindir.

Şəfi bəy Rüstəmbəyov - Bu təklifə komisyondan da etirazı yoxdur.

Rəis - Bu təklifə etiraz yoxmu? Komisyondan etiraz olmadığından müsavətin bu maddəyə olan əlavəsini 11-ci maddə ilə birlikdə səsə qoyuram. Etiraz edən yoxdur ki? Etiraz olmadığından, təshih ilə bərabər qəbul olunur. 12-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - 12-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 12-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən yoxsa, səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəy ilə 12-ci maddə qəbul edilir. 13-cü maddəni oxuyunuz.

Katib - 13-cü maddəni oxuyur.

Rəis - 13-cü maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Maddəni səsə qoyuram, kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəy ilə 13-cü maddə qəbul edilir. 14-cü maddəni oxuyunuz.

Katib - 14-cü maddəni oxuyur.

Rəis - 14-cü maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Təklif var ki, "Azərbaycanda yaşayan" sözü yerinə "Azərbaycan vətəndaşları" sözü qəbul edilsin. Şəfi bəy Rüstəmbəyov.

Şəfi bəy Rüstəmbəyov - Avropa hökumətləri qanunlarında böylə bir şərt vardır. Biz də eyni şərti müvafiq görürük. Komisyondan isə o surətlə qəbul etmişdir.

Rəis - Məmməd Əmin Rəsulzadə.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - 14-cü maddənin türkcəsini oxuyur. Qanunun 14-cü maddəsi bizi tamamilə qane edir. Fəqət, ruscaya tərcüməsindən eyni mənə çıxmır. İrəlidə sui-təfhim olmasın deyər türkcəsinə müvafiq ruscaya tərcümə edilsin. "Во всяки азербайджанский гражданин" sözü əlavə edilsin.

Rəis - Buyurunuz, məruzəçi Şəfi bəy.

Şəfi bəy - Bu qanun əsasən komisyona türkcə olaraq gəlmişdir və türkcə olaraq müzakirə edilmişdir. Ruscaya tərcüməsi isə "qrajdanın Azerbaydjanskoy Respubliki"dir.

Rəis - Maddəni komisyondan qəbulu və müsavətin təshihini ilə bərabər səsə qoyuram. Kim qəbul edir, rica edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəy ilə 14-cü maddə qəbul edilir. 15-ci maddəni oxuyun.

Katib (Mehdi bəy) - Mətbuat qanununun 15-ci maddəsini oxuyur.

Rəis - 15-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxsa, səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəy ilə 15-ci maddə qəbul olunur. 16-cı maddəni oxuyun.

Katib - 16-cı maddəni oxuyur.

Rəis - 16-cı maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxsa səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyətlə 16-cı maddə qəbul olunur. 17-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - 17-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 17-ci maddəyə etiraz yoxdur? Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyətlə 17-ci maddə qəbul olunur. 18-ci maddəni oxuyunuz. Katib -18-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 18-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxsa, səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyətlə 18-ci maddə qəbul olunur. 19-cu maddəni oxuyunuz.

Katib - 19-cu maddəni oxuyur.

Rəis - 19-cu maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Maddəni səsə qoyuram. Kim qəbul edir əlini qaldırsın. Əksəriyyətlə 19-cu maddə qəbul olunur.

20-ci maddəni oxuyunuz. Katib - 20-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 20-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istər? 20-ci maddəni səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, əlini qaldırsın. Əksəriyyətlə 20-ci maddə qəbul olunur. 20-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - 21-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 21-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxsa, səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, əlini qaldırsın. Əksəriyyətlə qəbul olunur. 22-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - 22-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 22-ci maddəni səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyət ilə 22-ci maddə qəbul edilir. 2-ci bəb oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis (zəngi çalır) - Bir şey eşidə bilmirəm, rica edirəm, xüsusi söhbətlə məşğul olmayasınız.

Mehdi bəy - Davam edir.

Rəis - Cəzanamənin təklif olunan əlavələr xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxsa, səsə qoyuram. Cəzanaməyə müəyyən əlavələri kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyətlə qəbul edilir. Ştatları oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur. Sonra komisiyanın əlavə etdiyi təshihəni oxuyur.

Rəis - Ştatlar xüsusunda kim danışmaq istərdi? Səsə qoyuram. Rəsulzadə Məmməd Əmin.

Məmməd Əmin - Burada komisiyanın məvəci haqqındakı mülahizəsi doğrudur. Hər halda əhatəli adam lazımdır. Bu barədə danışmış, komisiya müdirinə iki müavin və iki də kargüzar vermiş, çünki, hər bir işi üçüncü maddəyə görə müdirə verirdi və o səbəbə də müdirin məşğələsi çox olardı. Fəqət, 3-cü maddə qəbula keçmədiyindən müdirin zəhməti azalır və iş bu səbəbdəndir ki, iki təklif edir ki, müdirin maaşı komisiya təyin etdiyi qərar ilə qalsın, qalanlarınkı qanundakı kimi qəbul edilsin. Yəni bir müdir və bir kargüzar olsun.

Rəis - Təklifə, komisiyaya etiraz, ştatları ilə olur. Baş nazir bir nəfər - altı min, müavin bir nəfər - üç min, kargüzar bir nəfər - üç min və dəftərdar bir nəfər -iki min beş yüz. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəylə qəbul olunur. Layihəni-qanuniyyənin 3-cü qıraəti qalır gələn iclasa.

Növbədəki məsələ istintaq əqsamınınin təşkil və tədili icrası haqqında qanun layihəsidir. Məruzəçi Şəfi bəy.

Şəfi bəy - Bizim müstəntiq təşkilatlarımız Rusiyada olduğu kimi var idi. Qabaqlarda Mirovoy sudların müavinləri sledovatellicə gedərlər. Belə işlər vardı ki, sudyalər müavinləri müstəntiq işlərini idarə edərlər. Ona görə də müstəntiqlər gərək mirovoy sudyalardan irəli müstəqil olsun. Qədim zamanda Rusiyada sledovatellicə institutu var idi ki, burada dəxi böyləsinin təşkil etməyi qəbul etməliyik. Mirovoy sud müavinini ləğv olaraq bir neçə yerdə sayı-hesabı azalır, məvəcibləri dəyişir. İndi, ədliyyə nazirinin onların əvəzinə sledovatellicə institutu təyin olunmasını təklif edir. Bir müstəntiq var ki, xüsusi işlərdə olur. Ona osoboroçniya deyirlər ki, o, xüsusi işlərdə məxsusdur. (Burada məvəciblərin rəqəmini oxuyur) və uçastok göstərdiyi işləri istintaq etmək üçün 32 dənə müstəntiq yeri təşkil olunur. Onların məvəcibləri də bu qərar ilədir. (Oxuyur). Mən təklif edirəm ki, ədliyyə nəzarətinin daxil etdiyi və layihəni-qanuniyyəni Parlament qəbul etsin.

Rəis - Layihəni-qanuniyyənin əsasları barəsində kim danışmaq istəyir? Söz Rza bəy Ağabəyovundur.

Rza bəy - Burada oxunan bu qanun layihəsindən soyuqqanlıqla keçmək olmaz. Əgər az-çox reforma olunursa, təzə ştatlar qoyulur, məvəciblər təyin olunur. Sizin məlumatınız ki, Parlament bir neçə müddət bundan əvvəl bir qanun layihəsi qəbul edibdir ki, bəzi məmurların məvəciblərini müsaviləşdirsin. İndi biz bunu qəbul eyləcək, gərək onlara təzədən baxılsın, onların məvəcibləri artırılsın. Mən bir şey demirəm, bəlkə artırmaq lazımdır. Fəqət, mənim zənnimcə bu maliyyə-büdcə komisiyasında müzakirə edilməlidir. Zira, burada maliyyə və büdcəyə dair məsələ var və məzkur komisiya öz rəyini gərək desin. Deyir, əgər ədliyyə nəzarəti bu əsası qoyur, necə ki, sabiqdə Rusiyada sudebni sledovatellicə var idi. Ona görə ki, müddəial-ümumilər cürbəcür rəylər verə bilərlər. Sabiq Rusiyada "sudebni sledovatellicə" vəzifəsi qəbul edilir. Yoxsa, büsbütün dəyişilmiş bir əsasını? Əgər dəyişilmiş yeni

bir siniflər qəbul edərsək, onlara vəzifələr verilmək üçün bizdə miqdarı-kafi məmur və hüquqşünaslar yoxdur. Qəbul edilərsə, bir çox yerlər açıq qalar. Ancaq əsl mətləb budur ki, bu layihəyi-qanuniyyə maliyyə-büdcə komisiyonuna gedə və maliyyə-büdcə komisiyonunda tədqiq olunub bu barədə öz rəyini və fikrini bildirə.

Rəis - Başqa danışmaq istəyən yoxsa, son söz məruzəçi Şəfi bəy Rüstəmbəyovundur.

Şəfi bəy - İndiyə qədər məclisə gələn bir çox layihələrdə ştatı tədqiq üçün lüzum görüldükdə maliyyə-büdcə komisiyonuna göndərilə bilər. Bu layihə maliyyə-büdcə komisiyonuna getsin demək artıqdır. Layihədə göstərilən məmurlar əsasən klasslara bölünmüşdür. Təbii ki, hər məmura klasına görə məvacib veriləcək və artırmaq lazımsa, artırılacaqdır. Bundan fəzlə bir yol istənilmir, ona görə maliyyə-büdcə komisiyonuna getməsinə ehtiyac yoxdur. Ağabəyov layihənin əsaslarında təbdil olduğunu söylədi, halbuki, buna böyük bir təbdil yoxdur. Yalnız qulluqçuların bir qisminin adları dəyişmişdir. Məvaciblər eynidir. Yoxsa sabiq ki, instruksiya yoxdur çəkmək və bu barədə xof etmək doğru olmasa gərək işləri köhnə üsul ilə aparılacaqdır. Yalnız bir instruksiya qəbul edilir və ona yenidən təqim ixtiyarat verilmiş, xilaf yoxdur.

Rəis - Layihəyi-qanuniyyənin əsasları xüsusunda daha kim danışmaq istəyir? İstəyən yoxsa, səsə qoyuram. Layihəyi-qanuniyyənin ikinci qiraətini kim qəbul edir, rica edirəm əlini qaldırsın. Layihəyi-qanuniyyə əksəriyyət rəylə qəbul edilir. Katib təşrif edənə qədər beş dəqiqə tənəffüs elan edirəm. Əgər müsaidə edərsiniz, mən rəis olduğum halda, özüm oxuyum, vaxt keçməsin.

Səslər - Üç katib var, nərdədirlər?

Rəis - Biri məzuniyyətdə, biri yorulub, biri də gəlir. O halda beş dəqiqə tənəffüs elan edirəm. Tənəffüs elan olunur.

Tənəffüsdən sonra. İclas açılır saat 2.10 dəqiqədə

Rəis - Həsən bəy, katib - Əhməd Cövdət.

Rəis - Söz Əbilov İbrahimindir.

Əbilov - Möhtərəm əfəndilər! Bu saat mətbuat qanun layihəsi səsə qoyulanda sədr tərəfindən nakaz pozulmuşdur. Burada nakazın 153-cü maddəsinə görə qanun layihəsi səsə qoyulanda, təklif varid olarsa və komisiyon tərəfindən qəbul olunsaydı əvvəl təklif səsə qoyulur, sonra qanun layihəsi. 157-ci maddədə isə deyilir; əgər təklif komisiyon tərəfindən rədd olunsaydı, o zaman qanun layihəsi əvvəlcə səsə qoyular, sonra təklif. Madam ki, komisiyon tərəfindən bizim təklifimiz rədd olunmayırsa onda, əvvəl səsə qoyulmalı idi. Lakin, sədr bunu etməyib, nakazı pozub. Təklif edirəm, layihə təzədən səsə qoyulsun.

Rəis - Bu xüsusda bir neçə söz arz etmək istəyirəm. Əgər Əbilov nakazın pozulması maddəsinə fikir verərsə idi, görərdi ki, nakaz pozulmamışdır. Nakazın 151-ci maddəsində deyilir ki, bir təklifi komisiyon rədd edərsə və o vaxt səsə qoyulmayıb hökumətin təklifi səsə qoyulur və ona görə də 151-ci maddəyə görə 3-cü maddəni hökumətin təklifi üzrə səsə qoydum, komisiyonun təklifini səsə qoymadım. (Katibə). Əvvəlinci maddəni oxuyunuz.

Səslər - Bu barədə danışmaq istəyirəm.

Rəis - Daha heç kimə söz verməyirəm. Mən rica edirəm. Buraya gələn nakazı öyrənib gəlsin. Rica edirəm, birinci maddəni oxuyasınız.

Əhməd Cövdət - Keçən dəfə mən burada...

Rəis - Mən rica edirəm, katib əfəndi, qanun layihəsinin birinci maddəsinə oxuyasınız.

Əhməd Cövdət - Mən istefa verirəm. (Əhməd Cövdət yerindən gedib salonda oturur).

Rəis - Mehdi bəy, layihənin birinci maddəsinə oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - Əvvəlinci maddəni təməməən oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - Əbilov, bu xüsusda söz istəyirsiniz?

Əbilov - Xayı.

Rəis - Musa bəy Rəfiyev.

Rəfiyev - Bu əvvəlinci maddə qanun üsulunda buraya gəlib və layihəyi-qanuniyyə komisiyonunda baxılıb. 2-ci maddədə isə nöqsan vardır. Bu məsələlər isə Parlamentin qərarına görə maliyyə-büdcə komisiyonunda baxılmalıdır. Fəqət baxılmayıb. Ona görə təklif edirəm, layihə baxılmaqdan ötəri maliyyə-büdcə komisiyonuna göndərilsin.

Rəis - Daha kim danışmaq istəyir? Sırada natiq olmadığından söz Şəfi bəy Rüstəmbəyovundur.

Şəfi bəy - Musa bəy, bu qanunlardan bizdə çox olubdur. Keçən mətbuat qanununda ştat məsələsi var idi. Madam ki, maliyyə-büdcə komisiyonu istəyir, biz də etiraz etməyirik.

Rəis - Etiraz olmadığından təklifi səsə qoyuram. Etiraz yoxdumu? Layihəyi-qanuniyyə maliyyə-büdcə komisiyonuna verilir. Növbədəki, ölüm maddəsinin təyir və təbdili haqqında qanun layihəsidir. Məruzəçi Mehdi bəy Hacinski.

Mehdi bəy - Ümumi qayda ilə hər kim olur isə, onu metrik dəftərinə səbt edirlər. Əgər onun vərəsəsi var isə, okrujnoy suda ərizə verib, ona apekun tikirlər, yainki vərəsəliyə təsdiq edirlər. Bolşeviklərin sayeyi-mərhəmətindən 1918-ci ildə Qafqazda bir çox elən var ki, onları dəftərə səbt etməmişlər. Keçmiş qanunlara görə belə ölənlər ki dəftərə səbt olunmayıb, onun malı üstə 5 il qəyyum təyin edirdilər, elan verirdilər. Bu müddətdə, əgər o adam tapılmasa idi, onu vərəsələr təsdiq edərtilər. Bu qanuna görə ölənin malı beş il sahibsiz qalır, sonra vərəsəlik təsdiq olunur, bu müddətdə mal tələf olub gedir. 25 oktyabr qanunu ilə ölənlərin vərəsələri təsdiq olunmayıb. İndi Ədliyyə naziri qanun verir ki, 25 oktyabrdan sonra ölənlər üçün bir il, ayda bir dəfə olaraq 12 dəfə elan verilsin, sonra vərəsələr təsdiq olunur. Bu bir ilin müddətində vərəsəlik üstündə qəyyum etməyi fərmayış edə bilər (oxuyur).

Rəis - Layihəyi-qanuniyyənin əsasları üzərində kim danışmaq istərdi? Rza bəy Ağabəyov.

Ağabəyov - Qanun layihəsinin üzərindən bir il keçirsə, məhkəmə qərarı ilə vərəsələr təsdiq olunurlar. Bu şeyə təəccüb edirəm. Deyirlər, bir şəxs yoxdur, bir il elan verilir, sonra onun vərəsələri təsdiq olunur. Mənə elə gəlir ki, bu çətin işdir. Əgər, bir nəfərin bir adamı ölüb, ya itib isə, o, özü axtarıb tapar və elan da verər, daha niyə prokuror elan edib bu iş qarışır, bir il də az müddətdir.

Rəis - Daha kim danışmaq istərdi? Sırada natiq olmadığından axırıncı söz məruzəçinindir.

Mehdi bəy - Müddəi-ümuminin hər vaxt işə qarışmağa ixtiyarı var. O şəxslər ki, ölür ya itir, onların vərəsəsi kim olduğunu bilmək lazımdır. Bu vərəsələri beş il gözləyəndə malı tələf olur. Ona görə bir il təyin olunur, bu bir ildə 12 dəfə elan olunur ki, əgər bu şəxs sağ isə əlbəttə, tapılar. Müddəi-ümumi də hər vaxt işə qarışa bilər.

Rəis - Layihəyi-qanuniyyənin 2-ci qiraətinə keçməyi səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim bunun əleyhinədir? Səs verməyənlər? Lehinə 31, əleyhinə yox, səs verməyən 18. Əksəriyyət rəylə 2-ci qiraət qəbul olunur. Əvvəlinci maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur. Burada komisiyonun redaksiyonunun əlavəsi var. (Oxuyur).

Rəis - Səsə qoyuram. Əvvəlinci maddə xüsusunda kim danışmaq istər? Danışmaq istəyən olmadığından əvvəlinci maddəni komisiyon təklifi üzrə kim qəbul edirsə, rica edirəm, əl qaldırsın. Əksəriyyət rəy ilə komisiyon təklif elədiyi qayda ilə birinci maddə qəbul edilir. 2-cini oxuyunuz.

Katib - 2-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 2-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, əlini qaldırsın. 2-ci maddə əksəriyyət rəy ilə qəbul edilir. 3-cü maddəni oxuyunuz.

Katib - 3-cü maddəni oxuyur.

Rəis - 3-cü maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? 3-cü maddəni səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, əlini qaldırsın. 3-cü maddə əksəriyyət rəylə qəbul edilir. 4-cü maddəni oxuyunuz.

Katib - 4-cü maddəni oxuyur.

Rəis - 4-cü maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Səsə qoyuram. Kim 4-cü maddəni qəbul edirsə, əlini qaldırsın. 4-cü maddə əksəriyyət rəylə qəbul edilir. 5-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - 5-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 5-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Kim 5-ci maddəni qəbul edirsə, əlini qaldırsın. 5-ci maddə əksəriyyət rəy ilə qəbul edilir. 6-cı maddəni oxuyunuz.

Katib - 6-cı maddəni oxuyur.

Rəis - 6-cı maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən yoxsa, səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, əlini qaldırsın. 6-cı maddə əksəriyyət rəy ilə qəbul edilir. Qanun layihəsinin 3-cü qiraəti buraxılır gələn iclasa. Əgər müsaidə etsəniz, bununla iktifa edəriz. Təvəqqe edirəm, əyləşsiniz. Gələcək iclasın müzakirəti-yomiyyəsi bu qərar ilədir. (Oxuyur).

Rəis - Yomiyyəyi-muzakirəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından qəbul edilir. Mehdi bəy, sosialist fraksiyasının hökumətə sualını oxuyunuz. Mehdi bəy - sualı oxuyur.

Mərkəzdən səsələr - İmza çəkənlər kimlərdir? Sədr - Əhməd Cövdət Pepinov, Ağamalı oğlu, Tağıyev, Camalbəyov, Əbilovdur. Söz Əhməd bəy Pepinovundur.

Əhməd bəy - Əfəndilər! Məlumdur ki, hər bir hökumətdə rəisi-vükəra üçün lazımi mebelin alınmasına nara təxsis edilir. Keçən gün "Azərbaycan" qəzetəsində oxundu ki, Rəisi -Vükəlayə mebel alınması üçün bir milyon rublə pul buraxılır. Əvvəla, bir milyon rublə buraxılması doğru deyildir. Bu xüsusi məclisin müzakirəsindən keçmədi. Saniyə biz hökumətə yetmiş milyon təcili işlər üçün buraxmışıq, bu bir milyon nə üçün bu puldan buraxılır? Üçüncü cəhət isə hökumət sentyabrın 29-dan etibarən istefaya çıxmışdır. Riyasətə kimlər keçəcəyi məlum deyildir. Əsasən ikinci sənə rəisi-vükəlayə mebel üçün 50 min manat pul sərf edilmişdi. Təkrar mebelə ehtiyac yoxdur. Binaən-ileyh bu suallarımızın cavabını gözləyiriz.

Rəis - Hökumət bu gün burada olmadığından cavabı gələcək iclasa buraxıram və mən şimdiki iclası qapayıram. İclas qapanır saat 3.5 dəqiqədə.

Arxiv, 895, siy. 1. iş 164. vər. 1-7.

Doxsanncı iclas

30 oktyabr 1919-cu il

Rəis - Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy Hacinski.

İclas açılır saat 11.55 dəqiqədə.

Rəis - İclas açılır. Yomiyyəyi-müzakirat keçən iclasda Parlament tərəfindən qəbul olunmuşdur. Bu gün varid olmuş kağızlardan yeni layihə vardır ki, o da teatr və naloqların azalması xüsusündadır. Layihə gedir ləvayehi-qamuniyyə komisiyonuna.

Əhməd Cövdət (yerindən) - Maliyyə-büdcə komisiyonuna.

Rəis - Maliyyə-büdcə komisiyonuna gedir. Növbədəki məsələ mətbuat nizamnaməsinin üçüncü qıraətidir.

Bayram Niyazi - 1-ci maddəni oxuyur.

Rəis - Əvvəlinci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Əvvəlinci maddəni səsə qoyuram. Kim qəbul edir, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyənlər? Lehinə 23, əleyhinə yoxdur. Səs verməyən 23. Əvvəlinci qəbul olunur. 2-cini oxuyunuz.

Bayram Niyazi - Oxuyur.

Rəis - 2-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istər? 2-ci maddəni səsə qoyuram. Kim qəbul edir, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyən? Lehinə 23, əleyhinə yoxdur, səs verməyən 23. 2-ci maddə qəbul olunur. 3-cünü oxuyunuz.

Bayram Niyazi - Oxuyur.

Rəis - 3-cü maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Səsə qoyuram. Kim qəbul edir, rica edirəm, əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyən? Lehinə 23, əleyhinə 25, səs verməyən Yoxdur. 3-cü maddə qəbul edilmir. (Soldan alqış). Bayram Niyazi - 4-cü maddəni oxuyur.

Rəfiyev (yerindən) - Səs dürüst olmayır. İzin veriniz...

Rəis - Çünki rəy barəsində deyirlər. Var. Ona görə təzədən səsə qoyuram. Kim 3-cü maddəni qəbul edir, əlini qaldırsın. (Soldan səslər). Əbilov, rica edirəm danışmayasınız. Vaxtaki məbuslardan biri deyir ki, şübhə var, borcum səsə qoymağdır.

Soldan - Vaxtında qoya idiniz.

Səslər - Söz veriniz rəy barəsində...

Rəis - Rica edirəm danışmayasınız (Mahmudbəyov - Rəy barəsində söz veriniz). Sizdən qabaq Rəfiyev və Səmədağa istəyib. (Səslər: Veriniz). Rica edirəm, mane olmayasınız. Yoxsa məcbur olacağam məclisi bağlayam.

Musa bəy - Möhtərəm əfəndilər! Buradakı maddələr səsə qoyulanda lehinə 23, əleyhinə yox, səs verməyənlər 23 idi. Bu məsələ bizim üçün mühümdür. Bunlar səsə qoyulanda heç kəs içəri girməyib, deməli Parlamentdə 46 üzv var imiş. 3-cü maddə səsə qoyulduqda lehinə 23, əleyhinə 25, səs verməyən yox. Bunlar edər 48 nəfər. Bəs bu iki nəfər haradan gəldi. Ona görə deyirəm ki, burada səhv var, gərək təzədən səsə qoyulsun.

Rəis - Səmədağa Ağamalı oğlu.

Səmədağa - Əgər məsələ düz getsə idi, biz heç protest etməz idik. Lakin iş bundadır ki, təzə adamlar gələndən sonra etiraz edirlər. Qayda budur ki, səs verənlər burada oturanlar olsunlar. Buna görə təzədən səsə qoyulmasına biz etiraz edirik.

Rəis - Əvvəlinci iki maddələr səsə qoyulanda 46 adam var idi. 3-cü maddə səsə qoyulanda heç kəs gəlməmişdi. Maddə səsə qoyulandan sonra Məmməd Əmin Rəsulzadə, sonra Sultan Məcid Qənizadə gəldilər.

Məmməd Əmin (yerindən) - Nə? Mən əvvəldən burada idim.

Abbasqulu - Mən gəlmişəm.

Rəis - Mən onu demək istəyirəm ki, səs verildəndən təzə adam gəlməmişdir. Lakin nə səbəbdən isə 2 nəfər səs verməyibdir. 3-cü maddəni səsə qoyuram. Kim tərəfdardır, rica edirəm əlini qaldırsın.

Heybətqulu Məhəmmədbəyov (yerindən) - Bezobraziye!

Rəis - Heybətqulu Məhəmmədbəyov, burada bezobraziye yoxdur, güman ki, Parlamentdə bezobraziye ola bilməz. Mən sizi tədib edirəm. Kim maddənin əleyhinədir? Kim səs verməyib? 3-cü maddənin lehinə 23. (Soldan xəfifcə alqış). Buyurunuz, əlinizi salınız, mən gözləyirəm. Lehinə 23, əleyhinə 30, səs verməyən 1. Əksəriyyət rəy ilə 3-cü maddə qəbul edilmir. 4-cü maddəni oxuyunuz.

Bayram Niyazi - Oxuyur.

Rəis - 4-cü maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Səsə qoyuram. Əbilov İbrahim.

İbrahim Əbilov - 4-cü maddəyə biz təklif edirik ki, o inspeksiya ki, düzəlib, o maarif nəzarətində olsun. 3-cü maddə ixtiyaratı daxili naziri məmurlarına verir idi. Lakin 3-cü maddəni biz rədd etdik. İndi onların hamısı maarif nəzarətində olmalıdır.

Rəis - Daha danışan yoxdur ki, 4-cü maddəni səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın.

Səs - Bəs popravka?

Rəis - Popravka səsə qoyulmayacaq. Mən rica edirəm, təklif ya təshih edənlər nakaza baxsınlar. Təshih ancaq 2-ci qiraət ilə 3-cü qiraətin arasında olmalıdır.

Rəis (davamla, rusca) - Kim əleyhinədir? Kim səs vermədi? Lehinə 28, əleyhinə 19, səs verməyən 5. Əksəriyyət rəy ilə 4-cü maddə qəbul edilir.

Səslər (soldan) - Doğru olmayıbdır. Düz deyil, bir də səsə qoyunuz.

Ağamalı oğlu - Bu maddənin əleyhinə doğru səs verilməyibdir. Şübhəmiz var. Biz təvəqqe edirik ki, bu maddəni bir də səsə qoyasınız.

Rəis - Çünki şübhə var, mən məcburam adbaad səsə qoyam. Ona görə səsə qoyuram. Mehdi bəy, adbaad oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Səmədəğa - Daha səsə qoymaq istəməz, təklifi geri götürürəm.

Rəis - Ola bilməz. Madam ki, şübhəniz var, gərək səsə qoyam.

Məmməd Əmin (yerindən) - Madam ki, deyir "Şübhə yoxdur" yəqinlik hasil olubdur, səsə qoymaq istəməz.

Rəis - 4-cü maddənin lehinə 28, əleyhinə 13, səs verməyən 13. Əksəriyyət rəy ilə 4-cü maddə qəbul edilir. 5-cini oxuyun.

Katib Bayram Niyazi - 5-ci maddəni oxuyur.

Rəis - Bu maddənin barəsində kim danışmaq istərdi? Buyurunuz, Əhməd Cövdət.

Əhməd Cövdət - Burada, bu maddənin bir cəhəti var. (Rusca oxuyur)-Çünki üçüncü maddə qəbul edilmədi. Bu qisim də buradan çıxarılmalıdır.

Rəis - Daha kim danışmaq istərdi? Maddəni səsə qoyuram. Kim tərəfdardır, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs verməyir? Lehinə 31, əleyhinə yox, səs verməyən 18. Əksəriyyət rəy ilə 5-ci maddə qəbul edilir. 6-cı maddəni oxuyunuz.

Katib - 6-cı maddəni oxuyur.

Rəis - 6-cı maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yox isə səsə qoyuram. Kim ləhinədir? Rica edirəm əlini qaldırsın. 6-cı maddə əksəriyyət rəy ilə qəbul edilir. 7-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - 7-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 7-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxsa, 7-ci maddəni səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs vermir? Lehinə 27, əleyhinə yox, səs verməyən 25-dir. Əksəriyyət rəy ilə 7-ci maddə qəbul edilir. 8-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - 8-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 8-ci maddə barəsində kim danışmaq istəyir? Əhməd bəy Pepinov.

Əhməd bəy Pepinov - Təklif edirik ki, 3-cü maddədən əsgi komisionun verdiyi qeyd çıxarılsın və digərləri olduğu kimi qalsın.

Rəis - Daha kim danışmaq istərdi? 8-ci maddəni səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyənlər? Lehinə 28, əleyhinə 12, səs verməyən 15-dir. Əksəriyyət rəy ilə 8-ci maddə qəbul edilir. 9-cu maddəni oxuyunuz.

Katib - 9-cu maddəni oxuyur.

Rəis - 9-cu maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? İstəyən yoxsa, 9-cu maddəni səsə qoyuram. Buyurunuz, Əhməd bəy Pepinov.

Əhməd bəy Pepinov - Biz zəni edirik ki, bu maddəyə mahiyyət etibarilə yenə də lüzum yoxdur, çıxarıla bilər.

Rəis - 9-cu maddəni səsə qoyuram. Kim qəbul edir, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs vermir? Maddənin lehinə 30, əleyhinə 11, səs verməyən 13. Əksəriyyət rəy ilə 9-cu maddə qəbul edilir. 10-cu maddəni oxuyunuz.

Katib - 10-cu maddəni oxuyur.

Rəis - 10-cu maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Maddəni səsə qoyuram. Kim qəbul edir, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs verməyir? Lehinə 30, əleyhinə 11, səs verməyən 14. Əksəriyyət rəy ilə qəbul edilir. 11-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - 11-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 11-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir, buyursun. Əhməd bəy Pepinov.

Əhməd Cövdət - Keçən səfər bu maddələrdən mübahisəli 3-cü və 11-ci idi. Biz bu maddənin də əleyhinə getmişdik. Çünki, bu 11-ci maddə bir adamın ixtiyarını əlindən alır və qəzetə çıxarmaq mümkün olmur. Çünki burada yaş, sual və qanun məsələsi var. Ən öndə olaraq vətəndaşlıq məsələsi vardır ki, (граждански способност) deyirlər. Kənardan gələn Azərbaycan təbəəsi olmayan bir adam qəzetə çıxara bilməz və halbuki, bu cür qanunlar burjuazni hökumətlərdə də olmuşdur. Məsələn, Türkiyədən bir çox mühasirlər gəlirlər ki, qəzetə çıxarmaq istəyirlər. Onlar İsveçrəyə də gedib qəzetə çıxara bilmişlərdir. Bəlkə, Gürcüstandan və başqa yerlərdən buna

narazı olub, Azərbaycana gəlib qəzetə vermək istədi. Bu maddə ilə onların ixtiyarı olmayır. Ona görə biz bu maddənin əleyhinə səs verəcəyik.

Rəis - Söz məruzəçinizdir.

Şəfi bəy - Əhməd bəyin dediyi kimi, burada qrajdanskoje pravo məsələsi vardır. Başqa yerlərdən, Türkiyədən siyasi bir prestupnik gəlib burada qəzetə çıxara bilmiş. Hərgah bu maddə də olmaz, (prestupnikin) ixtiyarı yoxdur qəzetə çıxarmağa. Köhnə zamanlarda olan siyasi məhbəslər üçün manifest verildiyinə görə, ixtiyarları vardır ki, qəzetə çıxarsınlar. Burada deyilən qrajdanski pravoya haqqı olmayanların müdir və mühərrir olmağa ixtiyarı yoxdur. Ona görə Əhməd bəyin dediyi buraya aid deyildir. Təklif edirəm bu maddə komisiyanın dediyi kimi səsə qoyulsun.

Rəis - 11-ci maddəni səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirsə, əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs vermir? Lehinə 26, əleyhinə 23, səs verməyən 4. Əksəriyyətlə 11-ci maddə qəbul olunur. 12-ci maddəni oxuyunuz.

B. Niyazi - Oxuyur.

Rəis - 12-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Səsə qoyuram. Kim qəbul edir, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyən? Lehinə 27, əleyhinə 11, səs verməyən 13. Əksəriyyətlə qəbul olunur. 13-cü maddəni oxuyunuz.

B. Niyazi - Oxuyur.

Rəis - 13-cü maddə xüsusunda kim danışmaq istər? Səsə qoyuram. (Zəngi vurur). Eşitmək olmayır, danışmayın. Kim 13-cü maddəni qəbul edirsə, əlini qaldırsın. Kim bunun əleyhinədir? Səs verməyən? Lehinə 31, əleyhinə 10, səs verməyən 15. Əksəriyyətlə, 13-cü maddə qəbul olunur. 14-cünü oxuyunuz.

B. Niyazi - Oxuyur.

Rəis - 14-cü maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? İbrahim Əbilov.

Əbilov - 11-ci maddənin ləhinə danışanda deyirdik ki, birinci maddədə verilən ixtiyarat burada alınır. Bu maddə isə deyir ki, kim müdir ola bilər? Keçən dəfə söyləmişdim ki, qəzetənin mündərcatına baxmaq lazımdır. Əgər qəzetənin içində cinayət olsa məhkəməyə vermək olar. Lakin qəzetə verənin şəxsiyyətinə baxmaq olmaz. Qəzetənin dövlət əleyhinə gedib getmədiyinə baxmaq lazımdır. Bir də deyirlər ki, Azərbaycan təbəəsi olmayan müdir ola bilməz. Bu demokratizmə ziddir. Dünyanın hər məmləkətində hər kəsin qəzetə verməyə ixtiyarı vardır. Nə üçün burada olmasın? Deyirlər ki, əfvi ümumi olub, ixtiyarları özlərinə qaytarılanlar qəzetə çıxara bilərlər. Burada cinayət işi vardır. Biz deyirik, bir adam cinayət yapmış olsa, yenə qəzetə çıxara bilər. Biz təklif edirik, müdir olmağa mane olan bu 14-cü maddə götürülsün. Biz bu maddənin əleyhinə səs verəcəyik. Çünki demokratiyaya ziddir.

Rəis - Baqradze.

Baqradze - Rusca.

Rəis - Mehdi bəy Hacımski.

Mehdi bəy - Əlbəttə, özgə ağzından mətbuat aləmindən bir şey eşitməyi eyib etməz. Lakin, Əbilov ki mətbuat aləminə bələddir. O, deyir ki, Rusiyada qeyri hökumət təbəələri müdir olub, qəzetə verirlər. Bu əlbəttə səhvdir. Qəzetə verərlər, lakin müdir olmazlar. Hətta müdirin 25 yaşı olmalıdır. Parlamentə daxil olmaq üçün Rusiya Məclisi-Məbusanını qanunun 7-ci maddəsinə müvafiq olmasa müdir olamaz. Biz qanunumuzdan gərək tələb edək ki, müdir Azərbaycan təbəəsi olsun, əgər olmasa, müdir ola bilməz. Bunu birdəfəlik bildirmişik.

Rəis - Qarayev.

Qarayev - Mən onu demək istəyirəm ki, əgər Azərbaycan cümhuriyyəti həqiqi cümhuriyyət isə onda gərək azad, ümum vətəndaşlar öz sözlərinn deyib, yaza bilsinlər. Əgər qeyri cümhuriyyətləri götürsəniz, orada belə qanunlar yoxdur. Əgər vətəndaş qrajdanın sözü ilə qeyri cümhuriyyətlərdə olan ixtiyarı burada onlara verməlidir. Əgər biz bu qanunu qəbul ediriksə. Həqiqi cümhuriyyət olduğumuzu bildirib 14-cü maddəni görək rədd edək, taki onlar da öz istədiklərini yazsınlar. Əgər bu maddəni qəbul etsək, keçmiş Nikolay ilə bizim təfavütümüz olmaz. O da ki, cümhuriyyətimizə yaraşmaz. Rəis - Əhməd Pepinov.

Əhməd bəy - Əfəndilər, doğrudur, Mehdi bəy dedi, Rusiyada birisi qeyri -təbəə də ola, qəzetə müdir ola bilməz. Mən onunla münafiqşəyə girişmək istəmirəm. Lakin böylə şey yoxdur. Qeyri-məmləkətlərdə də bunların ixtiyarı var qəzetə verməyə. Məsələn, Jon türklər Parisdə qəzetə verirlər, müdirləri də Əhməd Ziya bəydir. Ruslar Şvetsariyada qəzetə verirlər. Burada, bu maddədə dövlətin və hökumətin ləhinə bir şey yoxdur, əgər olsa idi də qəbul etmək mümkün idi. Tutaq ki, Türkiyədən, İrandan, Gürcüstan və Ermənistandan bir çoxları qaçıb buraya gələcəklər. O, gələnlərin yazdıqlarının çoxusu Azərbaycanın ləhinə, öz hökumətinin əleyhinə olacaqdır. Əgər Azərbaycanın əleyhinə yazmaq lazım olsa idi, Gürcüstanda və Ermənistanda oturub yazdıqlarsa, buna görə zənn edirəm ki, bu maddə həm demokratiya və həm hökumət ziddindədir. Ona görə gərək rədd edilsin.

Rəis - Məmməd Əmin Rəsulzadə.

Rəsulzadə - Burada demokratik prinsipi nöqtəyi-nəzərindən danışdılar. Bu doğru deyildir. Lakin bir çox şeylər var ki, demokratik prinsipi nöqtəyi-nəzərindən onları şimdilik tətbiq etmək olmaz. Məsələn, daimi əsgərlik işlərinin, əsgərlik üçün indi mübarizələrimiz hər şeyimiz əsgərlərimizə fəda olsun demişdilər. Hər yerdə

əsgərlikdə müxalif gedən sosialistlərin bur ada ağzından eşitdik ki, əsgərlik işlərini qəbul etdilər. Bu prinsip qaldı mətbuat barəsində, Mehdi bəy bizi inandırmağa çalışdı ki, Rusiyada qeyri-hökumət təbəəsi qəzetə müdiri ola bilməzdi. Əhməd bəy deyir ki, burada Türkiyə və İranın istibdadından qaçıb gələnələr var. O istibdadın barəsində və onun əleyhinə yazacaqlar. Həqiqətdə biz nə görürük. Burada nə osmanlı, nə də İranlı müdir mütəvəllilər var. Fəqət, burada Rusiya müdir mütəvəlliləri var ki, onlar təməmən bizim fikir və amalıımızın əleyhinədirlər. Onların əleyhimizə olduqları faktdır. Bizim əleyhimizə olanlar ilə mübarizə etmək lazımdır. Son Parisdə Jon türklər tərəfindən nəşr olunan qəzetə barəsində danışıldı. Amma orada onu da bilməlidirlər ki, və qəzetəyə nəşr edənələr bir fransız olmayıb. türklər idi ki, indi İstanbulda qanun vəz etmişlərdir. İstanbulda müdir olmaq üçün təbəyyətlər lazımdır. Madam ki, biz tamamilə müstəqil halında deyilik və madam ki, bizdə qüdrət yoxdur, müdirlik yapan bir şəxsin idarəsi üzərindən bir düvəli-müəzzimənin bayrağını düşürək, yaxud sair dövlətlər ilə mətbuat barəsində bir müqavilə yoxdur. Bu kimi valilərə deyirlər ki, qapıların açıq olsun, lakin bircə hacibi-dərban olmalıdır ki, hər yabançı qapıya soxulmasın və bir də xaricdən gələn müdirələr nə sözlər ilə gəlsələr, burası bir vaxta kimi hallar isbat edir. Binaən-ileyh bu maddə əleyhinə söyləyənlər, məsələyə hansı nöqtə ilə baxdıqlarını düşünməlidirlər. Hərgah, biri Azərbaycana gəlib də qəzetə nəşr etmək fikrində olarsa, bir Azərbaycan müdiri - mütəvəlli tapa bilər. Məmləkət nöqtəyi-nəzərimiz bu kimi xüsusi nəzərə alaraq bu maddənin qəbulunu istəriz.

Rəis - Söz Muxtar Əfəndizadəndir.

Muxtar Əfəndizadə - Bu layihə nə qədər lüzumlu layihədir ki, onun barəsində bu qədər uzun danışıldıqdan sonra keçib qurtarmayır. Mən bu maddə xüsusunda bəylə bilirəm ki, yanlışlıq var. Əvvəl buyurdular ki, əcnəbi təbəəsi burada qəzetə çıxara bilməz. Amma Məmməd Əmin əfəndi dedi ki, burada yedina Rusiyası var, bizim amalıımızın əleyhinədir. Mən öylə güman edirəm ki, biz özgələrə cəza verməklə özümüzlə zülm edirik. Bizim məqsədimiz hökuməti demokratik üsul ilə düzəldək, cümhuriyyət tərəfdarı ola-ola bu qanun bizim proqramımız əleyhinədir. O qəzetə ki Türkiyədə nəşr olunurdu, onlar olmasa idi Türkiyədə şimdiki qanun olmazdı. Bizim əlimizdə böyük qüvvə var ki, o da milli müdafiə komissiyasıdır. Hərgah bir qəzetə bizim əleyhimizə yazmış olsa, onu filfor tapmaq mümkündür. Mən onu deyirəm, bu bizim proqramımıza müğayirdir, biz də bunun əleyhinə səs verəcəyik.

Rəis - Söz Səmədəğanındır.

Səmədəğa - Bu məsələ çox çətin məsələdir ki, onun üstündə bu qədər çox danışılır. Mehdi bəy burada çox ağıllı danışdı ki, kənardan gələn nə qədər ağıllı isə məmləkətimizə az mənfəət gətirə bilər. Təhlilim, bu zamanda olduğu kimi Meçnikov kimiləri elm paytaxtımıza gəlir. Bu qanun ilə onun burada tibb elminə dair qəzetə, yaxud başqa şey çıxarmaq ixtiyarı yoxdur. Belə şey demokratik üsulla düz gəlməz. Biz zənn edirik ki, bu medisinaya gücü çatmaz, burada yedinaya Rusiya barəsində danışdılar. Əgər xoşa gəlmirsə və bizim əleyhimizə yazırsa, nə üçün bu mənbələrdən onlara söz verdiniz, desinlər ki, doğrudur, buraya daxil olmuşuq. Fəqət hissimiz, ruhumuz Rusiyadadır, vətənimiz də Rusiyadır. Hər yazı ilə vətən batmaz. Əgər bəylə olsa idi, dünyada padşahlıq qalmazdı. Sonra burada Məmməd Əmin əfəndi dedi ki, biz də demokratik üsul saxlayırıq. Fəqət, onunla bizim çox fərqimiz var. Məmməd Əmin Stalinə oxşayır, bu cür deyir yaxşı qaydanı qoyum, sonra işlər asanlaşır. Bu yol ilə gedənlər demokrat deyillər, bu ki, qanun əleyhinədir. Bunun əleyhinə danışırıq, həqiqətdə bu qanunu götürmək olmaz və bu məclisdən keçə bilməz. Biz bunun əleyhinəyik. Ondan ötrə ki, bu düz deyildir. Qabaq vaxtda ustav var idi, belə qanun yox idi. Mən elə bilirəm ki, biz kənardan gələnələrə ixtiyar verək ki, bundan cümhuriyyətimizə bir ziyan yoxdur. Lakin artıq köməyi, mənfəəti var.

Rəis - Buyurun, Əhməd bəy Pepinov.

Əhməd bəy - Bu maddəni müdafiə edən Məmməd Əmin əfəndi deyir ki, xaricdən gələn adamların burada çıxaracaqları qəzetə bizim ləhimizə və əleyhimizə ola bilər. Biz deyirik ki, xaricdən gələn adamların burada qəzetə nəşrinə haqları var, ləhimizə yazarlarsa təbii yaxşıdır. Əleyhimizə yazıları bu qanunu qabağına çıxarıyıq. Məsələn, burada "Yedinaya Rossiya" qəzetəsi çıxır. Bu qəzetə bizim əleyhimizə də yazır. İştə bu maddələrin qəbul edilməyi icabından "Yedinaya Rossiya" qəzetələri qapaya biləlim. Halbuki, məəttəəssüf Azərbaycan hökuməti şimdiki qədər bu qəzetəni nə bağladı, nə də həqiqətən müzür olan müdiriyyəti hüduddan xaricə çıxardı. Bizim fəhlə, yaxud fəqərə qəzetəsini qapamaq üçün hökumət kağız verən idarələrə deyir və tənbəh edir ki, "Fəqərə" qəzetinə kağız verməyiniz, yoxsa sizi cəzalandıraram. Fəqət "Yedinaya Rossiya" qəzetinə gələndə belə bir təşəbbüsatda bulunmayıb. Məmməd Əmin əfəndi də müzür olan qəzetələri müdafiə etmək lazımdır deyir. Halbuki, əsl bu cür qəzetələri qapamaq lazımdır. Necə də deyə bilirəm ki, xaricdən gəlib qəzetə çıxarmaq istəyən adam qanuna tabedir. İcabında cəza görün. Məsələn, əvvəlcən jeren türklər Parisdə və İsveçrədə qəzetələr qayırırlardı və Fransa hökuməti mən etmirdi. Yenə savadlı və savadsız məsələsi ortada var. Bu nədir? Savadlı olmaq, jurnalist olmaq? Yoxsa, adını yaza bilən kimsələr də savadlı sanılar. Savadlı da təbii məmləkətdə burjuva qismində çoxdur. Azsavadlı isə fəqir və kasıblardır. Əgər, savadlıdan məqsəd jurnalist olmaq isə bu ixtiyardan yalnız məmləkətdə burjuaziya qismi istifadə edəcək, kəndli və fəhlə qismi isə bu ixtiyardan məhrum qalacaqdır. Məlumunuzdur ki, gələn zamanda Rusiyada 17-18 yaşında məktəb uşaqları, məktəb jurnalları buraxa bilər. Bunlara mane olmaq doğru deyildir. Necə də deyə bilirəm ki, Məmməd Əmin bəyin dediyi, müdafiə etdiyi cümhuriyyətlər doğru deyildir. Mən o fikirlərin əleyhinəyəm. Bu maddə götürülə bilər.

Rəis - Buyurunuz, Baqradze.

Baqradze - Rusca danışır.

Rəis - Buyurunuz, son söz məruzəçi Şəfi bəy Rüstəmbəyovundur.

Rüstəmbəyov - Bu məsələnin bir formalni cəhəti var. Bu qanun bir məmləkətdə qəbul edilir, digər məmləkətdə qəbul edilmir. Yoxsa, bu maddələrin qeydləri çoxdur, təmin və rədd etmək mümkün deyildir. Hər millətdə bir qayda vardır. Bu qeydlər olmasın sözünü məntiqsiz olaraq deyə bilmirəm. Necə olar? Və yenə bu maddənin üçüncü qiraətidir. Bir qismindən ötəri bütün maddəni dala buraxmaq doğru deyildir. Əgər etiraz ediləcəkdə, maddənin birinci və ikinci qiraətlərində olardı. Amma birinci və ikinci qiraətlər keçdi. İndi, dübarə etiraz etmək, məsələni gecikdirmək ola bilməz. İxtiyar məsələsi danışıldı. Misal olaraq Paris və Şvetsariya adı çəkilir ki, oralarda xaricdən gələnlərə ixtiyar verilir, deyildi. Məlumunuzdur ki, Paris ilə buranın təfəvütü çoxdur. Paris ümumi bir şəhərdir və mədəniyyətin mərkəzidir. Orada çıxan xariciyyə qəzetələr fransa əleyhinə yazmırlar, digər hökumətlər əleyhinə yazırlar. Məsələn, orada ruslar da Denikin və Lenin əleyhinə yazırlar. Biz deyirik ki, Türkiyə və İranın çalışqanları burada hökumətin əleyhinə bulunmaq üzrə qəzetə çıxara bilməzlər. Bu açıq və aydın bir maddədir ki, buna etiraz edən olmaz. Hər bir şəxsin ixtiyarı var qəzetə verməyə, böyük və ya kiçik. Deyirlər ki, müvəqqəti olaraq bu götürülsün. Biz deyirik ki, müvəqqəti olaraq bu maddə qalsın. Gələcəkdə biz dəyişə bilərik. (Səslər).

Rəis - Rica edirəm yavaş danışsınız, mühərrirlər natiqin sözünü eşitmirlər ki, yazsınlar.

Şəfi bəy - Burada Əhməd bəy dedi ki, hökumət qəzetələri bağlayır. Fəhlə qəzetələrini çıxarmağa qoymayı. Belə iş olmamışdır. Hökumət fəhlə qəzetələrini deyil, fəhlə konfransının və rus milli komissiyasının qəzetələrinin çıxarmaması haqqında əmr vermişdir. Biz görürük ki, fəhlə qəzetələri kəndçilərin və fəhlələrin əleyhinə imiş. Mən zənn etmirəm ki, savadsız bir adamı fəhlələr öz qəzetələrinə müdir etsinlər, fəhlədə imkan varsa savadlı bir adamı təyin edəcək, burjuaziya da. Bu əsassız fikirdir. Hər kəs olsa savadsız bir adamı müdir təyin etməyəcəkdir. O ki, qaldı (obşı qrajdanski pravovoynost) məsələsi bu da hər məmləkətdə, hər bir cəhətdən lazımdır. Məmuriyyət və seçki işlərində bu mütləq lazımdır. Bu olmaz ki, yazsınlar, sonra cəza təyin edilsin. Gərək qəzetə çıxaran cəməət nəzərində siyasətsə və şəxsən ləğəli olmasın, təmiz olsun. Ləkəli şəxslər məmur ola bilmədiyini kimi, qəzetə də çıxara bilməz. Bu davasız bir məsələdir ki, hər məmləkətdə var. Ona görə təklif edirəm ki, bir əsassız davadan ötəri bu maddə rədd edilməyib qəbul edilsin.

Rəis - Müzakirə bitdiyindən 14-cü maddəni səsə qoyuram. Kim qəbul edir, əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyən? Lehinə 30, əleyhinə 23, səs verməyən 9. Əksəriyyətlə 14-cü maddə qəbul olunur. 15-ci maddəni oxuyunuz.

B. Niyazi - Oxuyur.

Rəis - 15-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Səsə qoyuram. 15-ci maddəni kim qəbul edir, əlini qaldırsın. Əksəriyyətlə 15-ci maddə qəbul olunur. 16-cı maddəni oxuyunuz.

B. Niyazi - Oxuyur.

Rəis - 16-cı maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Səsə qoyuram. Kim 16-cı maddəni qəbul etmək istəyir, əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəy ilə 16-cı maddə qəbul olunur. 17-ci maddəni oxuyunuz.

B. Niyazi - Oxuyur.

Rəis - 17-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyətlə, 17-ci maddə qəbul olunur. 18-ci maddəni oxuyunuz.

B. Niyazi - Oxuyur.

Rəis - 18-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir. Əliheydər Qarayev.

Qarayev - Əfəndilər! Bu 18-ci maddə 3-cü maddə rədd olduğundan gədir işinin dalınca. Çünki, mətbəə və qeyri bu kimi işlər açanda qorodonaçalnikə ərizə verilməlidir. Lakin, yenə deyirəm, 3-cü maddə rədd olub. Ona görə təklif edirəm ki, bu da rədd edilsin.

Rəis - Son söz məruzəçinindir. Şəfi bəy, buyurun bura, son söz sizindir. Mən səsə qoyuram, 18-ci maddəni kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyənlər? Lehinə 26, əleyhinə 9. Səs verməyənlər 14. Əksəriyyət rəy ilə 18-ci maddə qəbul edilir. 19-cu maddəni oxuyunuz.

B. Niyazi - Oxuyur.

Rəis - 19-cu maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Səsə qoyuram, kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim ləhinədir? Kim əleyhinədir? Kim səs verməyir? Lehinə 32, əleyhinə 10, səs verməyən 11. Əksəriyyət rəy ilə 19-cu maddə qəbul olunur. 20-ci maddəni oxuyunuz.

B. Niyazi - Oxuyur.

Rəis - 20-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxsa səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəy ilə 20-ci maddə qəbul edilir-21-ci maddəni oxuyunuz.

B. Niyazi - Oxuyur.

Rəis - 21-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? 21-ci maddəni səsə qoyuram, kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəy ilə 21-ci maddə qəbul edilir. 22-ci maddəni oxuyun.

B. Niyazi - Oxuyur.

Rəis - Səsə qoyuram. 22-ci maddəni kim qəbul edirsə, rica edirəm əl qaldırsın. Əksəriyyət rəy ilə 22-ci maddə qəbul edilir. 2-ci fəslə oxuyunuz.

B. Niyazi - Oxuyur.

Rəis - Qarayev.

Qarayev - Hər halda qabaqkı maddələri qəbul etdikdə 2-ci fəsil barəsində danışmaq artıqdır. Lakin, burada mətbəə müdirini həbsə almaq və cərimə etmək xüsusunda danışılır. Buna görə də kəndli və fəhlə qəzetə [pul] verməkdə boğulur. Mən iki gündür ki, min manat cərimə olunmuşam. Deməli "Zəhmət sədasi" qəzetəsinin parası olmadığından, gərək hər dəfə ya 6 ay həbsə gedim, ya da on min manat xəzinəyə cərimə verim. Bu qanun ilə mətbuatı bu qədər öldürdünüz. İndi bu fəsil ilə büt- bütünü öldürəcəksiniz. Onda siz istiqlalıyyətə başqa çalacaqsınız və bununla da kəndli və fəhlə dərdini deyə bilməz.

Rəis - Son söz məruzəçinindir.

Şəfi bəy - Cərimə azdır, ya çoxdur - sözüüm yox. Lakin, bu cərimə də lazımdır. Çünki, 3-cü qiraətə təshih olmaz. Ona görə də mən qanunu müdafiə edirəm.

Rəis - Mən səsə qoyuram, kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim bunun əleyhinədir? Kim səs verməyib? Ləhinə 27, əleyhinə 10, səs verməyən 14. Əksəriyyət rəy ilə maddə qəbul olunur. Layihəyi-qanuniyyəni təməməən səsə qoyuram. Kim tərəfdardır, kim əleyhinədir? Kim səs vermədi? Ləhinə 28, əleyhinə 21, səs verməyən 1. Əksəriyyət rəy ilə layihə təməməən qəbul edilir. 5 dəqiqə tənəffüs elan edirəm.

Tənəffüsdən sonra

Rəis - Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy.

İclas açılır saat 2.18 dəqiqədə.

Rəis - İclas davam edir. Növbədəki məsələ ölüm maddəsinin təhqi və təsdiqi haqqında qanun layihəsinin 3-cü qiraəti. Mehdi bəy, oxuyun.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - O maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən yoxdursa, səsə qoyuram. Kim tərəfdardır, təvəqqe edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəy ilə maddə qəbul edilir. 2-cini oxuyunuz.

Mehdi bəy - 2-cini oxuyur.

Rəis - 2-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Səsə qoyuram. 2-ci maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından qəbul olunur. 3-cünü oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - Mehdi bəy Hacıbababəyov! Bir az söhbətinizi azaldın, eşitmək olmayır. 3-cü maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından, 3-cü maddə qəbul olunur. 4-cü maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - 4-cü maddəni oxuyur.

Rəis - 4-cü maddəyə etiraz yoxdur? 4-cü maddə qəbul edilir. 5-ci maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 5-ci maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından qəbul olunur. 6-cı maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - 6-cı maddəni oxuyur.

Rəis - 6-cı maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından, bu maddə əksəriyyətlə qəbul olunur. Layihəyi-qanuniyyəni təməməən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından, layihəyi-qanuniyyə təməməən qəbul edilir.

Növbədəki məsələ maliyyə nəzarəti, cümbündə qeyri hissə sayıə vergilərinin (neokladnoy sbor) təbdil və təğyiri haqqında. Məruzəçi: Əmircanov. İrəlidə iki layihəyi-qanuniyyə qaldı. Çünki, Rza bəy Ağabəyov bu gün iclasa gəlmədi. Buyurunuz, söz Əbdüləli bəy Əmircanovundur.

Əbdüləli Əmircanov - Möhtərəm məbuslar! İki-üç ay əvvəl bəndəniz məclisə ərz eyləmişdi ki, maliyyə nəzarəti idarəsində yeni bir şöbə daha açılır; gömrük və okladnoy sbor olmaq üzrə şöbə var idi və aksiz üçün də ayrı bir idarə təşkil olmuşdu. Şimdi işlərin çox olmasından (okladnoy sbor) iri bir şöbə oldu. Aksiz idarəsini böyütmək icab edir. Çünki, bizim aksizimiz çoxdur, xaricə çıxarmağa müvəffəq olunarsa, yarım milyard mədaxil olacaqdır. Aksiz iki sürədir. Birisi məşrubatdan alınan və ümumi tənəkəki və sairədir. Digər aksiz də neft aksizimidir. Ümumiyyətlə, okladnoy sborun iki idarəsi vardır. Bu idarələrdə bir müdir olur. Fəqət, kargüzar ikidir. Hesabçı digər idarələrdə bir idi. Burada üç xırda xidmətçilər, o biri idarələrdə iki idi, burada dördüdü. Maşinistka və sairələr də ona görə artırılır. Təşkil olunacaq iş bu idarənin mebel və sairə məsarifi üçün 14 min manat buraxılır. Bu layihə nəzarət tərəfindən maliyyə-büdcə komisiyonuna təqdim edilmiş və maliyyə büdcə komisiyonunda təməməən qəbul edib məclisə təqdim eyləyir və məmurların maaşlarını 29 sentyabrdan artırılmasını təklif edir.

Rəis - Layihənin əsasları üzərində kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən olmadığından layihəyi-qanuniyyənin 2-ci qiraətini səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəy ilə 2-ci qiraət qəbul edilir. Əhməd bəy, buyurunuz, qanunun ruscasını oxuyunuz.

Əhməd bəy - Rusca oxuyur.

Bayram Niyazi - Türkcəsini oxuyur.

Rəis - Əvvəlinci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxsa səsə qoyuram. Etiraz yoxmu? Etiraz olmadığından, qəbul olunur. İkinci maddəni oxuyunuz.

Katib - 2-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 2-ci maddəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından, ikinci maddə qəbul edilir. 3-cü maddəni oxuyunuz.

Katib - 3-cü maddəni oxuyur.

Rəis - 3-cü maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından, əksəriyyət rəy ilə 3-cü maddə qəbul olunur. 4-cü maddəni oxuyunuz.

Katib - 4-cü maddəni oxuyur.

Rəis - Dördüncü maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdur. 4-cü maddə xüsusunda Əhməd bəy.

Əhməd Cövdət - Mən bilmək istərdim Məruzəçidən ki, nə akladlar müəyyən yazılmayıb ki, 29 sentyabr qanunu təmsil edilsin, deyilir. Olmazmı idi ki, akladlar müəyyən edilib yığıla idi, onda müəyyən akladlar qəbul etmiş olardıq və bu 4-cü maddəyə ehtiyac qalmazdı.

Rəis - Sultan Məcid Qənizadə.

Qənizadə - Biz bu yavıqda məvacibləri artırdıq. Bu layihə-məvaciblər artacaq. Ona görə işarə qoyulmuşdur. Vaxtiki, məvaciblərin artırılması Parlamentdən keçib bu barədə danışmaq ki, məvaciblər artsın ya yox, lazım deyil.

Rəis - Daha kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən olmadığından söz Məruzəçi Əmircanova verilir.

Əmircanov - Bu layihəyi-qanuniyyə may ayından portfeldə gəzir. O vaxtdan bu yana məvaciblər artıb. Onda isə hələ artmamışdı və müəyyən deyildi ki, hansı sinfə nə qədər olsun. Ona görə qoyuldu ki, sentyabrın 29-da qəbul olunan qanuna müvafiq maaşlar artırılınsın.

Rəis - Burada 19 may yazılıb.

Mehdi bəy Hacinski (yerindən) - İzin veriniz, 27 sentyabrdir.

Rəis - Bir də oxuyunuz.

Əhməd Cövdət - 4-cü maddəni bir də oxuyur.

Rəis - 4-cü maddəni səsə qoyuram. Kim qəbul edir, rica edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyətlə dördüncü maddə qəbul olunur. 5-cini oxuyunuz.

Əhməd Cövdət - Oxuyur.

Rəis - 5-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istər? 5-ci maddənin qəbuluna etiraz yoxdurmu? Etiraz olmadığından, maddə qəbul olunur. Cədvəli-məmurriyyəti oxuyunuz.

Əhməd Cövdət (Əlavə cədvəli oxuyur) - Deməli maaşlar əlavə eləndən sonra bəylə olur. (Oxuyur).

Rəis - Cədvəli-məmurriyyə xüsusunda kim danışmaq istər? Danışmaq istəyən yoxsa, səsə qoyuram. Etiraz yoxdursa, qəbul olunur. Layihəyi-qanuniyyənin 3-cü qiraəti qalır gələn iclasa. Növbəti məsələ vergi müdiriyyəti işində xidmətçi tutmaqdan ötəri 72 min rublə təxsis edilməsi üçün qanun layihəsi. Məruzəçi Əmircanov.

Əmircanov - Qabaqlarda qanun vardı ki, hər podatniy inspektor (vergi müdiri) idarəsində bir xidmətçi olurdu. 3 idarədə 2, və habelə. İndi kazyonnı palatanın da işləri verilib vergi məmurlarının idarəsinə. Onların işləri və kağızları çoxalıb. Ona görə xidmətçilərin qədəri də gərək arta. Bu barədə maliyyə naziri Parlamentə layihə təqdim edib. Maliyyə-büdcə komissiyonu bunu büsbütün qəbul edib. Buna görə Bakı quberniyasında 5 stoptor, Gəncə quberniyasında 8, Gəncədə 1, Zaqatalada 1, hamısı 15 stoptor olmalıdır ki, bunların maaşı 27 sentyabr qanununa görə 234 min manat edir. Bu paranın verilməsini maliyyə və büdcə komissiyonu Parlamentdən rica edir. Qanun layihəsi belədir. (Oxuyur).

Rəis - Layihəyi-qanuniyyə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Layihəyi-qanuniyyənin qiraətini səsə qoyuram. Etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından, 2-ci qiraət qəbul edilir. Oxuyunuz.

Əbdüləli bəy - Oxuyur.

Rəis - Maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Səsə qoyuram. Etiraz yoxdur bu maddənin qəbuluna. Maddə qəbul edilir. Layihəyi-qanuniyyənin 3-cü qiraəti qalır növbədəki iclasa.

Növbədəki həmin sənəd üçün ümuri-xeyriyyə naziri vəkilinin maaşı və onun idarəsinin məsarifatı üçün məzkur nazirə 177 min rublə kredit açılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi Ağamalioğlu.

Səmədəğa - Bir neçə vaxt qabaq İrəvan qaçqınları üçün 3 milyon manat buraxılmışdı. Ona görə bir orqan lazımdır ki, bu pulları yerinə yetirsin. Bu qanun da ondan bəhs edir. İrəvanda bir upolnomoçenni olacaq, 2 də müavin ki, bunlar qaçqın işlərinə baxacaq. Upolnomoçenninin maaşı 5 min və iki müavininin hərəsinə 3 mindən 4 minə, hamısı edir 11 min. 7 ayda edir 77 min, qeyri idarə xərcləri üçün də 100 min, cəmi 177 min manat maliyyə-büdcə komissiyonu buna baxanda böylə bildi ki, bu pul gərək 4-cü maddədəki 3 milyondan verilsin. Bir də

ministrin artıq çinovnikləri vardır. İrəvanda da pulumuz var, bu işi onlar da görə bilir. Ona görə bu qanunu rədd etdi. İndi mən də komisyounun rəyində durub, elə bilirəm ki, bu qanunun keçməsi qanuni deyil.

Rəis - Layiheyi-qanuniyyə xüsusunda kim danışmaq istər? İstəyən yox isə 2-ci qiraəti səsə qoyuram. Kim bunun ləhinədir, əl qaldırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyənlər? 2-ci qiraət lehinə 10, əleyhinə 24, səs verməyən 10. Əksəriyyət -layiheyi-qanuniyyə rədd edilir.

Əgər izn versəniz, vaxt gec olduğuna binaən bununla qurtara idik. Gələcək iclasın müzakireyi-yomiyyəsi belədir (oxuyur):

Maliyyə nəzarəti sünbündə qeyri hissə şayiə vergisinin (не окладной сбор) və inhisar şəbəsinin təsisi haqqında Məruzəçi - Əmircanov; 2. Vergi müdiriyyətləri şəbələrində üçün tutulması üçün sənədə əlavə olaraq 72 min rublə təxsis edilməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əmircanov; 3. Səbiq əmanət sandıqlarının 12 milyon rubləlik borcunun dövlət xəzinəsindən verilməsi haqqında maliyyə nəzarətinin qanun layihəsi. Məruzəçi - Muxtar Əfəndizadə; 4. Ziraət və əmlak nəzarətindəki aqrar tənzimatının 1919-cu il üçün ştat və məsarif smetası haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əhməd Cövdət; 5. Göyçay şəhərində realni məktəb açılması haqqında layiheyi-qanuniyyə. Məruzəçi - Rza bəy Ağabəyov; 6. Bakı fəhlələrinin işlək yerində miqdarsız içki və spirt işlənməsinin önünü almaq haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əhməd Cövdət; 7. Zaqatala şəhərinə faizsiz olaraq 10 il müddətinə 70 min rublə buraxılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əhməd Cövdət; 8. Quba bələdiyyə idarəsinə 5776 manat buraxılması haqqında, daxiliyyə nəzarətinin qanun layihəsi. Məruzəçi - Əhməd Cövdət; 9. Ağstafa gömrükxanasının ştatının qüvvətləndirilməsi haqqında maliyyə nəzarətinin qanun layihəsi. Məruzəçi - Əbdüləli bəy Əmircanov; 10. Sosialistlər fraksiyasının hökumətə sualı; 11. Azərbaycan dəmir yolu mövqifinə "Xudat" və "Yalama" poçta teleqraf şəbələrinin məmur siyahısı haqqında. Məruzəçi - Rza bəy Ağabəyov; 12. Poçta teleqraf nəzarəti idarəsində olan məmurların ixtisarı haqqında. Məruzəçi -Ağabəyov.

Bu müzakireyi-yomiyyəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından müzakireyi-yomiyyə qəbul edilir.

İclasın axırı olduğuna görə sosialistlərin hökumətə verdiyi suala cavab üçün hökumət nümayəndəsi olmadığından qalır. İclas qapanır saat 3 tamamda.

Arxiv, f. 895, siy. 1, iş 165, vər. 1-10.

Doxsan birinci iclas

1 noyabr 1919-cu il

Sədr - Həsən bəy Ağayev. Katib - Əhməd Cövdət bəy.

İclas açılır saat 12.10 dəqiqədə.

Sədr - İclas açılır. Növbədəki məsələlərə keçməmiş bir neçə varid olmuş məktubları elan edəcəyəm: o cümlədən, Parlamentin rəisi Əlimərdan bəy Topçubaşovdan xüsusi surətdə gələn məktubdur. Parlamentin cavan cümhuriyyət, millət və istiqlaliyyət yolunda çalışmasını arzu və parlamentə salam edir- sonra "Əhrar" fraksiyasının sabiq sədri Abdulla bəy Əfəndiyevdən böylə bir məktub gəlmişdir. (Oxuyur): "İş bu gündən etibarən "Əhrar" fraksiyasından çıxıb, hələlik parlament fraksiyalarından heç birinə daxil olmayıb, özümü sol bitərəf elan edirəm, bunu xüsusi Parlamentə bildirmənizi rica edirəm."

Növbədə maliyyə nəzarəti cümbündə qeyri hissə şayiə vergisinin (ne okladnoy sbor) və inhisar şöbəsinin təsis haqqında qanun layihəsinin 3-cü qiraəti. Oxuyunuz Mehdi bəy!

Mehdi bəy - Oxuyur.

Sədr - Birinci maddəyə etiraz yoxmu? Etiraz olmadığından, birinci maddə qəbul edilir. 2-cini oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Sədr - 2-ci maddəyə etiraz yox ki? Etiraz olmadığından, 2-ci maddə qəbul edilir. 3-cünü oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Sədr - 3-cü maddəyə etiraz yox ki? Etiraz olmadığından, 3-cü maddə qəbul edilir. 4-cünü oxuyun.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Sədr - 4-cü maddəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından, 4-cü maddə qəbul edilir. 5-ci maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Sədr - 5-ci maddəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından, 5-ci maddə qəbul edilir. Layihəyi-qanuniyyəni tamamilən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur ki? Layihəyi-qanuniyyə qəbul edilir.

Növbədəki məsələ vergi müdiriyyətləri hissələrində qarışıq tutulması üçün sənədə, əlavə olaraq 72 min rublə təxsis edilməsi haqqında qanun layihəsinin 3-cü qiraəti. Oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Sədr - Maddəyə etiraz yoxdur ki? Qəbul edilir. Layihəyi-qanuniyyəni tamamilən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından, layihəyi-qanuniyyə tamamilən qəbul edilir.

Növbədəki sabiq əmanəti sandıqlarının 12 milyon rublalıq borcu dövlət xəzinəsindən verilməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Muxtar Əfəndizadə.

İcazə verin, Məruzəçi gəlincə o biri məsələyə keçək. (Bu vaxt məruzəçi gəlir).

Muxtar Əfəndizadə - Burada keçən dəfə əmanət sandıqlarının açılmasını parlaman qəbul etmişdi. Azərbaycanda 14 xəzinə cümbündə əmanət sandıqları var. Bunların 11 min əmanətçisi və 12 milyon borcu var. Maliyyə naziri böylə fikir edir ki, borcu öhdəmizə götürməliyik. Bu olmasa cəməət sandıqlara inanmaz. Bir də biz bunu etməyəcəyik. Çünki, Rusiya ilə hesablaşacağıq. Bu sandıqlar: Bakı, Gəncə, Şuşa, Nuxa, Zaqatala, Qazax, Şamaxı bir də Lənkəranda təzə açılmışdır. 14 şöbədə onlara, xəzinələr pulları versin. Pullar hamısı bir ildə verilməyəcək. Maliyyə istəyir ki, on iki milyona izn verəsiniz. Bu ildə milyon veriləcək, qalmış qısa ilə veriləcəkdir. Nazir əfəndi dörd maddədən ibarət bir layihə təqdim eləmişdir ki, ona biz maliyyə-büdcə komissiyasında baxıb, təsdiq eləyib, indi sizin hüzurunuza təqdim edirik.

Sədr - Qanun layihəsinin əsasları barəsində kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən yoxdur? Qanun layihəsinin 2-ci qiraətini səsə qoyuram, kim qəbul edirsə təvəqqe edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəy ilə 2-ci qiraət qəbul edilir. Mehdi bəy, oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Sədr - 12 gərək ola (Katib davam edir: iki əlavə olubdur). O maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Qarabəyov.

Qarabəyov - Birinci maddədə deyilir ki, 14 şöbədə pul veriləcəkdir. Halbuki, bu şöbələrdən başqa, on beşinci şöbə də vardır ki, o da mərkəzdir. Onda 44 milyon vklad rus dövlət bankı əlində idi. Niyə bu mərkəzi şöbə istisna edilir? Və 14 edilir. Bu məsələ xüsusunda maliyyə nazirindən sual etmək istəyirik ki, sentralni kassa və böyük varidatı olan mərkəz nə üçün istisna edilir?

Sədr - Bu barədə kim danışmaq istərdi? Söz maliyyə naziri Əliağa Həsənovundur.

Əliağa Həsənov - Möhtərəm məbuslar! Kassalar barəsində bizim soyuzni komandalar ilə çox danışmışıq oldu. Biz əvvəl gündən istəmişik ki, bu məsələləri həll edək. Öz bankımızı açmamışdan əvvəl cəmi fikrimiz - səyimiz dövlət bankını əlimizə alağ. Bu xüsudə ingilis ştabı ilə dəfəat ilə qoftü-qüdə bulunduq, bir çox səbəblər və sübutlar göstərdik, lakin sübutlarımızı qəbul etmədilər və dəlilimizi dəxi bir növ rədd etdilər. Onlar deyirdilər ki,

Azərbaycan təşkilindən əvvəl bizə tapşırılıb, pullar sizə çatmaz. Onları biz aparmışdıq, indi dübarə götürmüşük. Rusiya təşkil ediləndən sonra onları verəcəyik. Bu xüsusda iki aydan ziyadə danışmışdıq, axırı naümid olduq və bildik ki, bu iş baş tutmaz. Necə ki, məlumunuzdur, iki ayın müddətində bankımızı açdıq. Həmin bu kassalar barəsində bankın müdiri bizə deyirdi ki, siz bu kassaları açmağa bilirsiniz, amma sən israr elədiyən sabiq qosudarstvenni banklarda 435 milyon 900 min manata qədər pul vardır. Siz həmin bu pulları bizə təhvil veriniz, çünki hamı yanında doqquz milyondur, artıqdır. Bari bizə 45 milyona qədər pul verin, mən də üç gün müddətində kassaları açmağa bilərəm. Bunda cəmaətin, xalqın böyük mənfəətləri vardır. Hamı işlərimiz yolunda getsin. Amma, mənim bu təklifimə razı olmadılar. O vaxt da ingilislər deyirdilər ki, siz əvvəla kassalarınızı açınız, sonra Rusiya qosudarstvenni bankı ilə hesabınızı sonradan görürsünüz. Çünki biz Rusiyanın bu işlərini düzəltmək, öz qaydasına salmaq istəyirik. Ona görə biz də Bakı və sair şəhərlərdə kaznaçeystvolarada şöbələr açdıq, bu şöbələr hamısı 14 dənədir. Bu işlər bundan iki-üç ay qabaqkı əhvalata, bu 14 şöbəni mən hökumətin müvafiq varı ilə açdım. İndi də pək yaxşı işləyir. Bu açılan şöbələrdə 12 milyon pul yığıldı və imkan etdiyimizi doğrultdu. On iki milyon aşkar oldu. Olacaq kassaların hesabında olmaya 500 min qədər pul götürülüb. İki sifirdə götürülüb. 110 min manat, üçüncü sifirdə min manat. Ümumi tutur 760 min manat. Əgər təsdiq edilərsə milyon yarım. Bu kassalar üçün kifayət edər. Beş milyon artıqdır. Onu da ərz edim ki, cəmaət pulu kassadan az götürür. Fəqət, artıq əmanət təslim edirlər. Kassaların təşkilinin birinci ayında kassalardan 500 min, 2 ayında 223 min, üçüncü ayında təcrübəmiz daha yoxdur. Çünki, kassalar iki ay yarım açılib, bu miqdar ola bilər ki, gələcəkdə daha az olsun. Təzə pul və əmanət tapşırırlar yüz manata qədər 250 manat təslim edirlər. Deməli, cəmi 12 milyona qədər bu 14 kassada çulumuz var. Avqustun birində açılan kassa şöbələrində 250 min manat tapşırılmış və 760 min manat almışdır. Yalnız bu axır ki, yarım ayda 43 min manata gəlmişdi. Şimdi, 71 min manata qədər gəlir. Deməli, mədaxil getdikcə artır. Bu kassalar dövlət və millət üçün böyük mənfəətlər təmin edir və edəcəkdir. Əmin ola bilərsiniz ki, gələcəkdə bu kassalar böyük-böyük qüvvətlər olacaq və banklar daha ayıq işləyəcəklər. Qaldı ki, həkim bir mətləb buyurdu, onu da tamam etməliyəm. Bunu ərz etdim kassanı verirdilər, lakin borcları vermirdilər. Ona görə mən kassaları qəbul etmədim ki, gərək vkladlarını da verəsiniz. İngilislər verməyib getdilər. Ondan son mən kassanın müdirini çağıraraq dedim ki, ingilislər getdi kassa da gərək açılsın. Siz özünüz bilirsiniz ki, sözümüz haqqdır. O da dedi ki, gərək açılsın. Kassa rüblə bir şeydir ki, onu başqa dövlətin ixtiyarına verə bilmərəm. Kassa bankdan başqadır, böyük məsələdir. Kassa siyasi bir şeydir. Oradan hökumət böyük kömək və mənfəət gözləyir. Necə ola bilər ki, onu Belyayev və ya dobroarmiya ixtiyarına verəm. Kassa öylə siyasi bir şeydir ki, fəhlə məsələsələ əlaqəsi var. Hökumət özgəsinin əlinə verə bilməz. Bank isə mümkündür, onun eybi yoxdur. İngilislər bankımı bütün aparmaq istiyirlərmiş. Bu barədə bizim 3 gün gecə-gündüz iclasımız oldu. İngilislərin İstanbuldan vəkilləri gəlmişdi. Onlar ilə danışmışıq oldu. Axırda qətləndi ki, qalsın. Müdirin dediyinə görə bankın qiymətli şeylərinin çoxu Batumdadır, adam göndərmişəm gətirsin. Mən dedim ki, gərək kassalar açılsın. Mən sizdən ötrə 45 milyon borc verə bilərəm. O, üç-dörd variant dedi. Cürbəcür bəhanələr gətirdi. Dedim ki, bu lazım deyil. Kassalar gərək bizim ixtiyarımızda olsun. Bu barədə ondan doklad istəmişdim. Bugünkü məsələ burada baxılacaqdı, onu çağırmışam dedim ki, versin cavabın. Gəlmədi, dedi ki, cavab yazıram. Məlumat yığıdırıb, siyahı tutmuşam, nə qədər borcumuz olub-olmadığını xəbər bilib hazırlayırıq. Üç günə doklad sizə gələr. Dedim ki, nə sayaq doklad, siz gərək borcu boynunuza götürəsiniz, bir də kassanı. Başqa məsələləri sonra danışarıq. O da qəbul etdi. Aramızda yazılı bir şey yoxdur. İki həftə bundan qabaq çağırmışdım, cavab vermədi. Ancaq bu gün mənə söz verdi ki, yazılı cavab versin. Doklad verildəndən sonra sənəd, layihə tərtib edib hökumətə göndərərəm. Bundan başqa daha neçə qism var paket göndərdi, qəbul etmədim. O yerdə ki, kassa hökumət ixtiyarından çıxır qəbul etmədim. Və yenə o yerdə ki, kassa hökumətə zərər verir, onu da qəbul etmədim. Axırda böylə bir qərara gəldik. Kassanı açırıq, amma iki kassa qoyuruq. Biri təzə əmanət sandıqları, digəri köhnə kassa. Əmanət sandıqları təzə əmanətlər qəbul edir, köhnə, onu da ərz etməliyəm ki, bu kassa böyük kassadır və bizə böyük mənfəəti var. Saf qulluqçuları, kassaları və qeyri ləvazimatları hazırdır. Qulluqçulardan istədiyimizi götürürük, istəmədiyimizi çıxarıq. Əgər özümüz düzəltmək idik, bu böyük xərclər ilə başa gələrdi. İndi isə etilaf başa gəldiyindən oradan istifadə edə bilərik. Köhnə kassa başqa mənşəyə dəxi saxlayır və köhnə vkladları ilə verməyə məşğuldur. Hətta qədərində təyin etdik. Dedim ki, bəlkə ayda o qədər verəcəksiniz ki, cəmaətin ehtiyacın görməyəcək. Dedi ki, siz nə qədər verirsiniz. Dedim ki, 800 manat. Dedi ki, biz də o qədər verərik. Hərgah işimiz bir az çətinə düşsə 600 manatdan əskik vermərik. Və bir də bizdən bir növ şikayət əylədi ki, kömək istəməyirik. Mən dedim ki, orada ixtilaf məsələləri var ki, onlar götürülə bilməyincə kömək filan ola bilməz. İxtilaf məsələlər həll olunduqdan sonra, kömək məsələləri ola bilər. Bir çox xırda məsələlər də var ki, onlar haqqında da sonra danışmaq olar. Bir də mart hadisəsi zamanı kassaya bir çox qızıl əmanətlər tapşırılıb ki, onları verməyə vəd verib. Bu etilaf başa gəlsə kassaları açacağıq. Bu barədə hökumət ilə danışmışam. Çünki, bu sözləri mənə bu gün deyir. Ancaq gümanım budur ki, hökumət də bu xeyir işi qəbul edəcəkdir, çünki həmişə bu fikirdə idi. Deməli kassa məsələsi bu haldadır.

Sədr - Kim danışmaq istəyir? Qara bəy.

Qara bəy - Bağışlayınız, müsaidənizlə söz Sultan Məcid Qənizadəninindir. Bu saat sizə yazıram.

Sultan Məcid - Bu sberiqatelni kassalar ki var, müsəlmanca mühafizə sandığı demək olar. Aşkar şeydir ki, bu səltənət üçün lazımdır, çünki cəmaət ora qənaət edib pul verir, o pulun üstünə faiz gəlir və necə ki, nazir buyurdu,

çox vaxt olur ki, hökumət də ondan xeyir götürür. Hər halda bunlar açılmalıdır. Biz buna tərəfdar olacağıq. Kassalar açıldı deyəndə, gərək cəməətdən etibar qazanaq. Cəməət bilsin ki, lazım olduqda ora verdiyim pulu alacağam. Bu saat gərək, cəməətin etibarını qazanmaq üçün hökumətə lazım olan 12 milyon ayırsın ki, cəməət bilsin kimin əlli - yüz - beş manat ki, orada pulu var, ala biləcək. Yenə deyirəm, məsələ buradadır ki, gərək hökumət 12 milyon cəməət üçün ayırsın. Güman edirəm gərək verilsin də, çünki pul cəməət puludur. Onların sahibləri kasıblardır ki, o pulları xırda-xırda yığıblar. Biz gərək çalışaq ki, o pullar onların əlindən çıxmasın. Qabaqda hökumət var idi, necə ki, biz onun malına və bütün əmlakına malik olmuşuq, əlbəttə hökumət gərək onun borcunu da dəröhd etsin. Bunu qəbul etməməyə ixtiyarı yoxdur. Buna görə də gərək bu 12 milyondan baş qaçırımayaq, ələlxüsus nazir cənabları deyir ki, gələcək rus hökumətilə biz hesab görəcəyik. Onu da gözləmək əlbəttə uzaqdır. Bir də doktor deyir ki, kassaların varidatı var. Guya kassada 44 milyon nəqdiyyələri. Nazir dediyindən 43 milyon 600 min manatdır. Biz bu borcu verdikdə, əlbəttə o əmanəti də gərək oradan ala. Bir də bu böyük və sərvətli kassadır, yaxşı da məvacib verir. Səhih dedilər ki, stotorlar 65 min məvacib alırlar. Buyurdular ki, 12 milyonu onlardan almaq olmaz. Onlarla ola bilər ki, bu saat bunun üstə danışmaq var. Hər halda biz ona baxmalıyıq. 12 milyonu verməli. Nazir cənabları deyir ki, guya avqustda biz 5 milyonu verdik cəməətin etibarını qazandıq. Bu 12 milyonu əlbəttə, cəməət bir dəfə aparmayacaq, çünki görür ki, verdiyi pulları geri ala bilər. Statistika göstərir ki, bununla kassalar etibar qazanar. 12 milyonu cəməət əlbəttə, bir dəfə aparmayacaq, çünki yəqindir ki, nə vaxt istəsə pul orada hazırdır. 43 milyon ki, orada var, əgər o pul verilməzsə, əlbəttə, gərək oradan 12 milyon zəbt edilsin. Hər halda biz əvvəl bu pulu verək, sonra onu oradan ala.

Sədr - Qarabəyov.

Qarabəyov - Kassalar barəsində nazir cənabları məlumat verdi və qənaət hasil oldu. 12 milyon barəsində danışmaq istəyirəm. Ayrı məqsədim var idi. Nazir deyir ki, birisi varidi vermədi. Öylə çıxır ki, Azərbaycan bu hökumət ki, cəməətin qəbulunu öz üzərinə qəbul edir, lakin bu, öz vəzifəsini bir qədər bilməyir. Qosudarstvenni bankda 400 milyondan ziyadə plati vardır. Əlavə bir çox sərvəti, pulları var imiş. Amma o kassaların sirri məlum deyil. Cəməətə öz pulunu biz gərək verək, çünki boynumuzdadır. Kasıb cəməət pulu bir yerə qoyub, indi almaq istəyir. Bir neçə vaxt bundan əvvəl vəziyyətimiz öylə idi ki, biz hüşdan, hətta öz hüququmuzdan da məhrum olmuşduq. O kassalar isə Denikinlərə borc verib, müavinət edirdi. Kassa kefi istədiyi adama verirmiş, öz ixtiyarı ilə yedirirmiş. Məsələni biz açanda məqsədimiz bu idi ki, əcaba nə vaxta qədər böylə işlər davam edəcək və bu məsələ ki, var məmləkət nöqtəyi-nəzərinə təhlükəli bir vəziyyət, o haqqı ki, başqa yerdə kürsülər və başqa qeyriləri almışlar, özləri üçün sandıqlara qoymuşlar, onların haqqı yoxdur, yəni pulları yoxdur. Biz bilməliyik, fəqət hər halda sandıqları var, bizim sandıqlar nədənsə bütün məsuliyyət boynumuzda ola-ola malik deyilik. Bir də ehtiyac varmı o pullardan Denikinlərə və qeyrilərinə verək. Mənim məqsədim budur ki, bunun üçün bir məsələni idxal etməyi lazım bildik və bu yaxınlarda bu məsələni həll edib, müzakirə edib bizə təqdim etməlidir. Mənim təklifim budur.

Sədr - 1-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Söz Əliağa Həsənovundur.

Əliağa - Kim sual verdisə getdi. İstəyirəm ərz edim ki, məsələ həll olunmuş və bizim nəfimizədir. Xərclərini onlar verəcəklər, mədaxilini biz götürürük. Bundan da yaxşı alış-veriş ola bilməz. Sultan Məcid cənabları dedilər ki, onların varidatı var, öylə deyil, ancaq 43 milyon 650 min borcu vardır. Heç şeyləri yox, Bankdan məvacib alırlar. Evakuasiya barəsində danışıldı ki, onun yenə əlaqəsi yoxdur. Doğrudur, böylə şey var, bunlar köhnə Rusiya zamanında Petroqradda bir mərkəzi sberkassalar var idi ki, bunların varidatı bilavasitə Petroqrada gedirdi. Mən demək istəyirəm ki, bu məsələ bu gün həll olunsun və qeyri məsələləri hökumətdə biz nəfimizə həll edib sizə təqdim edirik ki, bu məsələ bizim xeyir silahımızdır. Mən təvəqqe edirəm bu layihə qəbul edilsin, çünki biz köhnə nedoim-kalarn almırıq, laməhalə gərək borcların verək. Çox böyük borclarımız var, lakin bu öylə borc deyil ki, vermiyək. Və bir də göstərilər ki, Rusiya düzələr, onda hesablaşırıq. Fəqət, bu mümkün olmaz, gərək kasıblara pul verilsin. İndi beş-altı ilin nedoimkalarını yığdırdıq, cəməət deyə bilər ki, nə ixtiyar ilə nedoimkaları yığırsınız ki, o zaman Azərbaycanda mədəndən əsər yox idi. Bu bir dəfədir, həlli vacibdir.

Sədr - Nətiq olmadığından son söz məruzəçinindir.

Muxtar Əfəndizadə - sırada verilən suala nazir əfəndi cavab verdi. Ancaq bunu demək istəyirəm ki, bu saat sandıqlarımız iki cürdür. Birisi Rusiya hökumətinin mərkəzi bankının Bakı şöbəsi əlinə məxsusdur, birisi də xəzinələrə. Şübhəsiz doktorun sorduğu bank barəsindəki suallar yersiz deyildir. Nəzarət dəxi lazımi tədbirlər ittixaz edəcəkdir. Fəqət, indi bunun qəbulu müstəsaddır.

Sədr - 1-ci maddəni səsə qoyuram, kim qəbul edirsə əlini qaldırsın. Birinci maddə əksəriyyət ilə qəbul edilir.

Katib - 2-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Maliyyə naziri təklif edir ki, beş milyon çoxdur, bir milyon yarım kafidir. İkinci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Səsə qoyuram, 2-ci maddə nazirin təshihilə bərabər, etiraz yoxmudur? Etiraz olmadığından 2-ci maddə nazirin təshihilə qəbul edilir. 3-cü maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - 3-cü maddəni oxuyur.

Sədr - 3-cü maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışan yoxdur. Səsə qoyuram. Etiraz yoxmu? Etiraz olmadığından 3 -cü maddə qəbul olunur. 4-cü maddə barəsində Lənkəran, Zəngəzur şöbələri də əlavə edilmişdir.

Yəni bu iki qəzanın əlavəsilə 12 şöbədən 14-ə çıxarılmışdır. Bu da bila etiraz qəbul olunur. Layiheyi-qanuniyyənin üçüncü qiraəti qalır gələn iclasa.

Növbədəki məsələ ziraət və əmlak nəzarətindəki etirazi-tənzimatının 1919-cu il ştat və məsarif smetanın haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi Əhməd bəy Pepinov. Buyurunuz.

Əhməd Cövdət - Azərbaycanda torpaq məsələsinin həll edilməsi üçün əlavə bu xüsusda məlumat cəlb etməyə lazımdır. Bunu nəzərə alaraq ziraət nəzarəti Azərbaycan daxilindəki torpağın miqdarı və əqsamının tədqiq etməyə və məlumat toplamaq üçün altı həzrətdən etibarən bir heyəti-xüsusi intixab etdi ki, bu materialları hazır etsin. 6 ayda təşkil edilən bu əmlak tənzimat şöbəsi məlumatı-kafiyə cəmi ilə nəzarətə gətirmişdir. Torpaq məsələsi ilə əlaqədar olaraq bu şöbənin vəcudu gələcək üçün də lazımdır görüldüyündən maliyyə-büdcə komissiyası tədqiq və təsdiq etdikdən sonra təşkilinə qərar verilmişdir. Bu şöbədəki məmurların maaşları da smeta üzrədir. (Oxuyur).

Yalnız bu şöbəyə məxsus olaraq, nəzarət müvəqqətin 18 qulluqçu götürülmüşdür. Yenə bir qrup xüsusi xərclər vardır ki, o da 26 min manat, yanacaq, işıq və mənzil kirayəsi göstərilir. Halbuki bu sənə şöbə nəzarət dairəsi daxilində təşkil edildiyindən bu sənəyə məxsus olaraq maliyyə-büdcə komissiyası bu 26 min manatı rədd etmişdir. Məbləğ və yazı makinaları üçün də 30 min manat, mətbəə, kağız və sair qrafalar üçün də 30 min manat, posobiya üçün 6200 manat təsis edilmişdir. Yenə müdir və müavinlərinin uyezdələrdə dolanacağı və məlumat toplamaqdan ötəri xərc 39 min manat istənilmişdir. Fəqət, komissiyada məlum edildi ki, şimdiki qədər uyezdələrdə yalnız şöbə müdiri bir dəfə çıxmışdır. Buna görə bu təsisat fəzlə olduğundan o, 30 minə endirilmişdir. Və yenə qurultaylar üçün 20 min manat istənilmişdir. Komissiya bunlara da ehtiyac görməyir.

Sultan Məcid Qənizadə (Sədr müavini) - Bu qanun layihələri barəsində danışmaq istəyən yoxmu? Səbə qoyacağam. (Kyüsterə) kquorum yoxdur, çağırınız.

Sədr - İndi kquorum var. Qanun əsaslarına etiraz olmadığına görə.

Ağamalıoğlu - Danışmaq istəyirəm.

Sədr - Bayaقدan harda idin, Ağamalıoğlu?

Səmədağa - Biz istəyirik ki, ministr zemlədeliya gələcəkdə bizim Azərbaycanda... (Qalmaqal). Çoxları bu fikirdədir ki, Azərbaycanda torpaq məsələsi yoxdur. Mən deyirəm ki, var. Çünki böylə deyil, bu şeylər yenə qalır. Gələcəkdə bu qanuna baxanda bu məlumatlar olsa, qanunun nedostatkalarını görmək olar. Amma mən deyən məlumatlar olmasa, heç kəs barmaq qaldıra bilməz. İndiki məlumatdan bilinmir ki, kimin nə qədər yeri var. Bu məlumatı yığmaq çətin deyil. Bunu ümumi etməyib kəndbəkənd düzəltələr asan olar. Çünki hər tərəfdən qisim-qisim yerlər var, dağalar var. Kəndbəkənd məlumat toplansa yaxşı olar. Azərbaycanda çox kənd yoxdur. Onda hesab aydın olar. Ona görə biz arzu edirik ki, ministr zemlədeliya bu barədə çox iş görsün, artıq məlumat versin.

Sədr - Bu barədə daha danışmaq istəyən yoxdur. Növbədə natiq olmadığından söz məruzəçi Əhməd Cövdətinədir.

Əhməd Cövdət - Səmədağanın bir arzusu var, bu təsvir olunmuşdur. Yəni Azərbaycanda nə qədər köhnə torpaq var, statistikada göstərilir. Fəqət, nasıl məlumat toplamaq məsələsi isə başqa şeydir. Nəzarət, statistika göstərən, türkcəsindən başqa ruscası da var. (Oxuyur). Bu məlumatlar nəzarət tərəfindən göstərilmişdir.

Sədr - Qurtarın, Əhməd bəy. Etiraz yoxdursa, bu əsaslarla ikinci qiraətə keçək. (Səslər: Yoxdur). İkinci qiraətə iqdam olunacaq. Buyurun oxusunlar.

Əhməd Cövdət - Layihənin birinci maddəsini türkcə və rusca oxuyur.

Sədr - Rica edirəm... Burada səhərdən şikayət edirlər ki, eşidilmir yazmağa. Əhməd bəy, bir də oxuyun, eşitmədilər.

Əhməd Cövdət - Həmin maddəni ikinci dəfə oxuyur.

Sədr - Əvvəlinci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Etiraz yoxdur? Qəbul olunur. Əhməd bəy, ikinci maddəni oxuyun.

Əhməd Cövdət - İkinci maddəni oxuyur.

Sədr - İkinci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Etiraz yoxdur. Qəbul olunur.

Əhməd Cövdət - Burada göstərilən cədvəllər üzrə təzə maaş cədvəlləri ilədir. (Oxuyur).

Sədr - Bu cədvəllərdə deyilən məbləğ barəsində danışan varmı? Birinci qiraət də qəbul olunur.

Əhməd Cövdət - Müvəqqəti ştatları oxuyur.

Sədr - Bu əlavə məxaric barəsində danışan var isə danışa bilər. Etiraz yoxdur? 2-ci qiraət də qəbul olunur. 3-cü qiraət qalacaq gələn iclasa.

Növbədəki məsələ Göyçayda realni məktəb açılması haqqında qanun layihəsidir. Məruzəçi Rza bəy Ağabəyov.

Rza bəy - Keçən əski hökumət bu edadi məktəblərini şəhərlərdə açıb, vilayətlərdə açılmasına əhəmiyyət verməyirdi. Ona görə vilayətlərdən edadiyyəyə gəlməkdən bir çoxları məhrum olurdu.

Bu universitetə də gedə bilmirdi. Ona görə də hökumətimiz bu siyasəti dəyişdirib Göyçay üç qəzanın - Şamaxı, Ağdaş və Göyçay mərkəzi olduğundan, orada bir realni məktəb açmaq istəyir ki, oxuyanları ora cəlb etsin, orada

bu məktəb üçün bina tikmək istəyir. Lakin Göyçaydan bura cəməət vəkil gəlib, bu barədə hökumətə müraciət etdi və məktəb üçün cəməətə ev verməyi boynuna çəkdi. İndi ev tikmək lazım olmayacaq. O, realni məktəb 5 klasslı olmalı idi. Bunun üçün 3 maddədən ibarət məxaricləri var. Birinci maddə məvaciblərdir ki, buna 155 min manat istənilir. 2-ci maddə ibarətdir məktəbə lazım olan əşyadan. Məsələn, kitabçalar, kartlar, mebellər, ximiçeski kabinədə lazım olan şeylər, buna 140 min manat istənilir. 3-cü maddə məktəbə stul, şkof, odun, su, qeyri cəmisi 94 500 manat. Çünki, burada 5 klass olduğu üçün inspektura da bu işi apara bilər, bir də xırda xərclərdən komisiyon əskildib. Məsələn, odun üçün 9 min manatı 6 min təmin etdi. Şotka üçün 450 manatı 300 manat etdi. Bir də ki, böyük təbəddülət bu idi ki, realni 3 klass olaraq qəbul etdi. Bunlar: mladşi, starşi və priqotovitelni və birinci klassdır. Çünki Göyçayda xırda məktəblər var, orada oxuyub, realniyə keçə bilərlər. Qanun layihəsi bu cürdür, komisiyon bunu qəbul edib və Parlamentin də qəbulunu rica edir.

Sədr - Əliheydər Qarayev.

Qarayev - Əfəndilər! Bu gün Göyçayda realni məktəb açılması üçün Parlamentə qanun layihəsi daxil olmuşdur. Fəqət, mən öylə zənn edirəm ki, nəinki bir Göyçayda, bəlkə məmləkətimizin qeyri yerlərində açmaq lazımdır. Biz məmləkət mədəniyyəti üçün var qüvvə ilə çalışmalıyıq.

Sədr - Rica edirəm, danışmayasınız, dübarə şikayət eşidirik, eşitmirlər.

Qarayev (davamla) - Biz həmişə söylədik ki, maarif nəzarətimiz maarif xüsusunda lazım olan tədbirləri görmür, millətin mədəniləşməsindən ötəri təşəbbüsatda bulunmayı. Əgər Göyçayda bir realni məktəb açılırsa, orada ancaq sərvətdarların balaları oxuyacaq. Daha, fəqərə orada oxuya bilməyəcəkdir. Bu kimi məktəblərdə fəqərə üçün oxumaq çox müşküldür. Siz gözəl bilirsiniz ki, kitabın biri yüz manata tapılır. İlin 400 manat tədris haqqı var. Coğrafiya kitabı 40-50 manat, 100 manata. Bir uşaq üçün min manat pul verilməlidir. 400 manat haqqı-tədris, dəftər və sairəsi 2 min manat edər. Uşaqlar üçün libas lazımdır, dövlətli balası pulu olduğundan, hərəsi bir şey alıb məktəbə davam edir. Amma, kasıb balası isə əfsusanə bir surətdə oxuya bilmir. Kasıblar üçün oxumağa 5 min manat lazımdır. Fəhlələrin aldıqları məvacib isə nəinki uşaqlarını oxutmağa, bəlkə də özlərini idarə etməyə çatmır. Mən təklif edirəm ki, yalnız realni deyil, Göyçayda və Ağdaşda gimnaziya da açılsın. Fəqət, onların hamısı havayı olsun. Hətta vışşe ucebnie zavedeniya da pulsuz olsun. Mən bunun əleyhinə deyiləm, vəli nəzarətdən tələb edək ki, realni və gimnaziya açılib fəqət pulsuz olsun, fəqərəyi-kasibələr dəxi oxumağa imkan tapsınlar.

Sədr - Söz Muxtar əfəndinindir.

Muxtar əfəndi - Mən elə bilirəm ki, maarifin təklifinə zidd gedən olmaz. Fəqət, burada deyirlər ki, Göyçayda realni məktəb ona görə açılır ki, ora mərkəzdir. Bu səhvdir. Göyçayda açılacaq məktəb Şamaxı və Ağdaş üçün iktifa etməz və bir də indi də məktəb açmaq bir fayda verməyəcəkdir. Zira müəllimlərin hər növ dərs zamanından iki ay keçmişdir və Göyçay Şamaxı üçün heç vaxt mərkəz ola bilməz. Molla Nəsrəddindən sordular ki, yerin ortası haradadır? Dedi, elə durduğun yer. Hərgah inanmırsınız ölçə bilərsiniz. İndi məruzəçi dedi ki, Göyçay mərkəzdir, halbuki bu səhvdir. Şimdi bizim pullar havayı gedəcəkdir. Necə ki, darülfunun açılanda dedim ki, mən istəyirdim ki, maarif nəzarəti hər bir yerdə məktəblər açsın, fəqət məktəb ləvazimatı, müəllimlərini mühəyyə etdikdən sonra işə şüru olunsun ki, darülfununa buraxdığımız pullar kimi olmasın. Əgər indi açsaq, dərs oxunmayacaq, pul havayı gedəcəkdir. Bu saat deyirəm ki, biz bunun açılmasına razıyıq; fəqət pul buraxmaq taki, tədarük olandan sonra işə şüru olunsun.

Sədr - Söz Əhməd bəy Pepinovundur.

Əhməd bəy Pepinov - Maliyyə-büdcə komisiyonunda söylədim, burada da söyləmək istərdim. Maarif nəzarəti Göyçayda bir realni məktəbin güşadına təşəbbüs edərək Maarif nəzarəti yeni bir layihə verdi. Fəqət, əvvələ bunu demək istəyirəm ki, Azərbaycan hökuməti təsdiq ediləndən bəri maarifimiz bir taqım dövrlər keçirir və müxtəlif şəkillərə girir. Məsələn, Bakı daxilində bir çox milli siniflər açılmışdır. Fəqət, ümumiyyətlə, nəzarətin ehmalçılığı üzündən dərslər müəyyən və müntəzəm bir şəkildə təqib edilmir. Əgər, bəylə gedərsə bu siniflərdən də gələcək üçün bir faydə bəkləmək olmaz. Bunun üçün bizə mənfəət verəcək, yeni-yeni kurslar açıb müəllim və müəllimə yetişdirmək lazımdır. Bu xüsusda bizə bir qanun layihəsi gəldi. Həzarat bu yeni layihəyi-qanuniyyənin məclisə təqdimindən anlayırıq ki, bir yerdə yeni bir məktəb açmaq istəyir. Əcəba, nəzarət Azərbaycanın hər bir guşəsinə baxmış, nərələrin daha fəzlə, daha ziyadə ehtiyac olduğunu gözdən keçirmiş, tətbiq etmişmidir?

Və niyə xırda məktəblər məsələsi həpsindən əhəmiyyətlidir. Bizə lazımdır ki, xırda məktəbləri məmləkətin hər bir guşəsində açalım və açılması çarələrini də düşünəlim. Çünki məktəblərimiz ancaq bu sayədə milliləşə bilər. Yoxsa, şimdiki şəkli ilə hətta dörd-beş ilə də belə milliləşdirmək olmayacaqdır. Göyçayda məktəb açılmasına zidd deyiləm. Fəqət onu da təklif edirəm ki, nəzarət xırda məktəblərə əhəmiyyət verib düşünsün. Bu xüsusda məmləkətin ehtiyacını nəzərə alaraq, ümumi bir maarif planı hazır eləsin, biz də biləlim. Sədr müavini - Buyurunuz, Mustafa Mahmudov. Mustafa Mahmudov - Muxtar əfəndiyə təəccüb gəldi ki, dokladçik guya Ağdaş, Göyçay üçün məktəb açılması fikrini həqsiz gördülər. Fəqət, məlumdur ki, bu gün şamaxılıların çoxu Göyçayda, Ağdaşdadırlar. Əgər orada bu məktəb açılsa, Şamaxı çocuqları da istifadə edər. Bunun üçün orada realninin açılmasına ehtiyac vardır. Və yenə mərkəz ola bilmək məsələsinə gəlincə Ağdaş ilə Göyçay nəzərə alınanda, əcəba, hava cəhətindən hankisi müsaidir. Göyçaymı, yoxsa, isitməli Ağdaşmı? Və ikinci məsələ budur ki,

nəzarətin gərək burada bir nümayəndəsi ola idi. Amma məəttəəssüf burada nə nazir cənabları, nə də bir nümayəndə yoxdur. Məamafih bu məsələdən də anlaşılır ki, bu realni məktəbi hər halda cəmaətin müraciəti və tələbi üzərinə Göyçayda açılır. Bu bir təşəbbüs üzərindədir. Buna binaən mən təklif edərdim ki, məktəb açılınsın və təvəqqe edərdim ki, bu layihəyi-qanuniyyəyə məclisdə baxılınsın.

Sədr - Məmməd Əmin Rəsulzadə.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Mən layihəyi-qanuniyyənin əleyhinə söz söyləməyəcəyəm. Göyçayda realni məktəbin açılması istənilir, bu təbii cəmaətin tələb və təşəbbüsü üzərindədir. Məndən əvvəl burada söyləyən Əhməd bəy maarif xüsusunda nəzarətə qarşı etdiyi təklif doğrudur. Bu xüsusda müəyyən və müntəzəm bir plan olmalıdır. Məsələn, hökumətin ümumi siyasi bir məsələdə Parlamentdə və nəzarətlərdə, bir takım müzakirələri və komisiyonları olur. Və yenə gərək mali gərək əsgəri məsələlər üçün xüsusi büdcə və əsgəri komisiyonları vasitəsilə əvvəlcə təhqiq eyləyib, bilatəxir buraya təqdim edilir. Mən təklif edərdim və bu təklifi Əhməd bəydən bəklərdim ki, maarif xüsusunda ki, layihələri buradan gəlmədən tədqiq üçündür, maarifə aid bir komisiyon olmalıdır. Əvvəla, bu kimi məsələlərə orada baxılınsın. Mən öylə bilirdim ki, Əhməd cənabları öz təkliflərini təkrar edəcəklər və Məclisi-Məbusan da bu barədə bir qərar qəbul edəcəkdir. Fəqət, Əhməd bəy bu təklifi etmədi. Mən bu məsələyə əhəmiyyət verdiyimdən, istərdim belə bir komisiyon təşkil edilsin. Sədr - Muxtar Əfəndizadə.

Muxtar Əfəndizadə - Burada iş deyəsən bir az şəxsiyyətə çevrilmiş. Mən burada Ağdaş barəsində, Rza bəy Göyçay barəsində danışdıq. Ancaq mənim sözüüm o deyil, bizə məlum deyil ki, nə üçün Göyçayda açılır? Məruzəçi dedi ki, Göyçayda açılınsın. Amma niyə orada açılınsın, demədi. Bunu məxsusi Mahmudov da aç bilmədi. Mustafa Mahmudovun şamaxılıların Göyçaya köçməsi barəsində olan sözü do doğru deyildir. Göyçaya gediblərsə, şamaxılılar Ağdaşdan gediblər. Mənim Ağdaş, Göyçay məsələsində sözüüm yoxdur. Ancaq Əhməd, Məmməd Əmin cənabları dedikləri kimi maarif nəzarətinin müəyyən bir siyasəti olmalıdır. Bir də hökumət Ərəş və Ağdaş uyezdlərinin ikisi üçün bir inspektor təyin etmişdir. İki olursa pul çox gedər. O da heç bir dəfə də gəlmir, bir xəbər də bilmir, dərslər gedir ya yox? Azərbaycan üçün uşaq hazırlayır, şad olun, revizor var o da baxmayıb. Mən demək istəyirəm ki, hökumətin revizoru yoxdur. Siz bilirsiniz ki, məmləkətin heç bir tərəfində nə elm var, nə məktəb. Əgər maarif naziri burada olsa idi, daha yaxşı danışardın. Mən deyirəm ki, görək müəyyən bir maarif planı olsun, yoxsa hissiyyət ilə gələni qəbul etmək olmaz.

Sədr - Daha danışan yoxdur?

Rza bəy Ağabəyov - Möhtərəm əfəndilər! Bu qanun layihəsi barəsində nətiqlər də danışdılar. Ancaq bir nətiq rədd etdi, qalanları isə ancaq arzu etdilər. Bizim büdcəmiz yoxdur. Bir neçə dəfə bu kürsüdən təkrar edilmişdir. Onda ki, büdcə barəsində danışılır, nətiqlər xırda məsələlər barəsində fürsət tapıb danışirlər. Bu arzulara mən zidd deyiləm. Ancaq Əhməd bəy cənablarının da bir sözünü düşünə bilməm. Əhməd bəy məktəblərin milliləşdirilməsi barəsində danışarkən bir növ şübhələnir ki, bizim qüvvəmiz yoxdur. Əgər bunu bir başqası desə idi, eybi yox idi. Əhməd bəy ki, həmişə özünü revolyusiyona qoyur.

Sədr - Əhməd bəy elə demədi.

Rza bəy - Demək mən düşünməmişəm, ya səhv eləmişəm. Ona görə sözüümü geri götürürəm. Mənim dediyim odur ki, gərək biz məktəblərin milliləşməsinə ciddi tədbirlər edib revolyusyon bir yol götürək. Bundan sonra Muxtar əfəndinin sözünə gəlirəm. Muxtar əfəndi sözünü başladı ki, mən qanun layihəsinə zidd getmirəm. Əvvəl layihəni qəbul edib, pul buraxmasın dedi, layihəni rədd edin, hökumətə təklif olunsun ki, yeni layihə tərtib etsin. Bir də dedi ki, mən Göyçay, Ağdaş sözü salmayıram. Mən də bəylə bilirəm. Muxtar əfəndi bunu eyləməzsə, ancaq bu adlar dildə deyilir. Bəylə məlum olur ki, Muxtar əfəndidə bir növ provensialni patriatizm bir hiss vardır. Mən özüm Göyçaylıyam. Ancaq Göyçay mərkəzdir deyəndə, dedim ki, Göyçay Bakı kimidir. Dedim ki, Göyçay üç uyezdin mərkəzidir. Ağdaş bucağacan yenə sayılırdı. Fəqət, Göyçay həmişə ondan yuxarı olub, indi də ondan əhəmiyyətlidir. Necə ola bilir ki, Göyçaylılar hamısı Şamaxıdan gəlir və şamaxılılara qohum ola.

Sədr - Nətiq əfəndi! Mən elə bilirəm ki, bu mətləbin layihəyə dəxli yoxdur.

Rza bəy - Mən onu demək istəyirəm ki, Muxtar əfəndidə nəzəri-ümumiyyət yoxdur. Bir fikir də vardır ki, hökumət ümumi bir plan tərtib etsin. Bu da düz deyildir. Siz bilirsiniz ki, bu plan üzərində bir-iki ay işləməklə başa gətirmək olmaz.

Bu o deməkdir ki, məsələ olsun. Deyin ki, ümumi planda Göyçay hissəsinə məktəb düşməyə onda orada artıq məktəb açmağın nə zərəri? Qoy bizim pulumuz bu yollarda işlənsin. Buyurdular ki, bu indi qəbul olmasın, bunun üstə biz çox danışmışıq. Hökumət izinsiz xərc edəndə necə ki, keçən iclasda gördünüz, gurultular qopur. Xərc etməyəndə deyirsiniz iş görülmür. Mən təklif edirəm bu layihəni qəbul edəsiniz.

Sədr - 5 nəfər məbus imzası ilə təklif var ki, bu layihə geri göndərilsin. Hökumət ümumi bir məktəb açmaq planı tərtib etsin, ona görə əvvəl təklifi səsə qoyuram.

Mustafa Mahmudov (yerindən) - Mənə söz veriniz.

Sədr - Təklif barəsində, buyurunuz.

Mustafa - Bəli, təklifin əleyhinə.

Sədr - Buyurun.

Mustafa - Əfəndilər, bu təklif zənnimcə, qeyri məqbuldur, o cəhət ki, qanun layihəsi müzakirəyə qoyulandan sonra və ümum əsaslar danışıla, bunu qəbul və rədd edir. Təklifin məzmunu böylədir ki, layihəni Parlament qəbul etməz və qəbul etmək mümkün deyildir. Bu saat nəzarətin planı da ola bilməz ki, harada edadi açılsın. O cəmaətin meyindən və uşağın çox olmağından asılıdır. Hökumət ancaq o vaxt baxır və lazım gəldikdə təcridən açar. Mən zənn edirəm ki, bu təklifi gərək qəbul edilməyə və qanun layihəsi öz yolu ilə gedə.

Sədr - Siz əleyhinə danışdınız. Kim ləhinə danışacaqdır? Muxtar Əfəndizadə, buyurun.

Muxtar Əfəndizadə - Mən elə bilirəm ki, danışmaq lazımdır. Mən nakazda elə şey bilmirəm ki, 2-ci qiraət qəbul olmadan qanunu rədd etməmək olmasın. Bu da əlbəttə səs verənlər bilməyəcəklər ki, nəyə səs versinlər. Çünki, çoxu burada yoxdur, bayırda gəzirdi. Müxtəsər deyirəm ki, məmləkətin guşəsini bir gözdə görəndə hökumət məmləkətə qarışıqlıq salacaq.

Səslər - Nə qarışıqlıq?

Muxtar - Nazir bir dəfə bizə göstərsin, ümumiyyətlə, görək nə yerdə, nə qədər məktəb açılmalıdır.

Sədr - Sultan Məcid Qənizadə, söz hər kəsə verilməyir. (Rusca). Mahmudova onu demək istəyirəm ki, ümum məktəblər barəsində nazir bir söz deməyir. Realni məktəbi barəsində layihə vermiş, ümumi məktəblər barəsində sonra gələcək. Təklif budur ki, bu qanun layihəsi sıradan götürülsün. 2-ci qiraətə şüur olmasın.

Sədr - Söz Həsən bəy Ağabəyindir.

Həsən bəy - Zənnimcə bu cür səsə qoymaq olmaz. Vaxta ki, müzakirəyə başlanmışdır, nakaza görə qaytarmaq olmaz. Ya gərək həll oluna, yaxud növbədən götürülüb təshih üçün komisyona göndərsin.

Sədr - Ancaq bunun birinin qiraəti oldu. 2-ci qiraətə keçməsinə əlbəttə səsə qoyacağıq. 2-ci qiraəti səsə qoyuram. Hər kəs tərəfdar isə əlini qaldırsın. Kim bunun əleyhinədir? Kim səs verməyib? Lehinə 29, əleyhinə 16, səs verməyən 7. Səs çoxluğu ilə 2-ci qiraətə keçirilir. Birinci maddəni oxuyunuz.

Katib - Birinci maddəni oxuyur.

Sədr - Birinci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Qarayev.

Qarayev - Əfəndilər! Niyə yenə köhnə istoriyalara başlayırıq. Deyirlər, məktəb açılacaq, müəllim gələcək, sağirdlər qəbul olacaq. İndi bilmirəm niyə bəs iyulun 1-dən, mən təklif edirəm dekabrın 1-dən açılsın.

Sədr - Daha kim danışmaq istəyir? Sırada natiq olmadığından son söz məruzəçinindir.

Ağabəyov - Bu məsələni Muxtar əfəndi...

Sədr - Rica edirəm, bu fikirdən danışasınız. Mühərrirlər bir şey eşitmirlər.

Ağabəyov - Bu məsələni Muxtar əfəndi bu cür danışdı. Qarayev amma başqa cür söylədi. Birisi dedi ki, pul buraxmaq şüur edin. 2-ci isə dedi ki, stullar aldıqdan sonra işə başlamalı. Bu iki təklif arasında təfəvüt var və nəzarət də bilməyəcəkdir ki, işə nə cür şüur edilsin. Bu məsələ barəsində çox danışıldı, ortalığa təzə söz gəlmədi. Fəqət bunu da unutmamalı ki, realni məktəb öylə şey deyil ki, altı ayda açılsın. Ona gərək yavaş-yavaş tədarük edilsin. Burada vaxt qoyurlar ki, filan və dədə açılsın. Fəqət, bunu bilməli ki, nəzarət üç maddəyə xərc istəyir ki, o xərclərdən podvijnoy, ne podvijnoy - yəni tərponən və tərponməyənlərdir. Ştatlar xüsusunda dedilər ki, bir-iki müəllim tapılıb, onlara gərək xərc verilsin. Bunun ilə xəzinəyə çox zərər gəlməz. Mən komisyona təklifində iştirak edib müdafiə edirəm.

Sədr - Təklif gəlmiş. Məzmunu böylədir ki, Göyçayda realni məktəb noyabrın birindən açılsın. Çün, təklif komisyona tərəfindən qəbul edilmir və ona görə səsə qoyuram. Kim tərəfdardır əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs verməyib? Lehinə 34, əleyhinə 1, səs verməyən 9. Əksəriyyət rəylə təklif qəbul edilir. Göyçayda realni məktəb noyabrın 1 -dən açılır. 1-ci maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - oxuyur.

Sədr - Əvvəlinci maddəyə etiraz yoxdur ki? Kim əvvəlinci maddəni qəbul edir, rica edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyətlə əvvəlinci maddə [qəbul] edilir. 2-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - 2-ci maddəni oxuyur.

Sədr - 2-ci maddəyə etiraz yoxdur ki? Bu xüsusda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxsa səsə qoyuram. 2-ci maddəni kim qəbul edir, əlini qaldırsın. Maddə əksəriyyətlə qəbul edilir.

Sədr - Beş dəqiqə tənəffüs elan edirəm.

Səslər - Saat üçdür, məclis qapansın.

Sədr - O halda gələcək səfərki müzakirəyi-yomiyyəyi oxuyacağıam.

Sədr - Müzakirəyi-yomiyyəyi birvəch-ati oxuyur.

1. Sabiq əmanət sandıqlarının 12 min rubləlik borcu dövlət xəzinəsindən verilməsi haqqında maliyyə nəzarətinin qanun layihəsi. Məruzəçi - Muxtar Əfəndizadə. Üçüncü qiraət; 2. Ziraət və əmlak nəzarətindəki aqrar tənzimatının 1919 il ştat və məsarif smetası haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əhməd Cövdət. Üçüncü qiraət; 3. Göyçay şəhərində realni məktəb açılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Rza bəy Ağabəyov. Üçüncü qiraət; 4. Bakıda fəhlələrin işləmək yerində miqdarsız içki və spirt işlənməsinin önünü almaq haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əhməd Cövdət; 5. Zaqatala şəhərinə faizsiz olaraq on il müddətinə 70 min rublə borc verilməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əhməd Cövdət; 6. Quba bələdiyyə idarəsinə 57760 manat pul buraxılması haqqında daxiliyyə nəzarətinin qanun layihəsi. Məruzəçi - Əhməd Cövdət; 7. Ağstafa gömrükxanasının ştatının

qüvvətləndirilməsi haqqında maliyyə nəzarətinin qanun layihəsi. Məruzəçi - Abdulla bəy Əmircanov; 8. Sosialist firqəsinin hökumətə sualı; 9. Azərbaycan dəmir yolu mövqifi Xudat, Yalama poçta və teleqraf nəzarət idarəsində olan məmuri siyahısı haqqında. Məruzəçi - Rza bəy Ağabəyov; 10. Poçta-teleqraf şöbələrinin məmurların iqtisadi həqqi qanun layihəsi. Məruzəçi - Rza bəy Ağabəyovdur.

Sədr - Rica edirəm səs etməyəsiniz. Bir şey eşidilmir. Bu yomiyeyi-müzakirata etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından bədi-müzakirata qəbul edilir. Şimdi vaxt gec olduğundan məclisi iktifa edərək qapayıram, Məclis qapanır saat 4-25 dəqiqədə.

Arxiv, f.895, siy. 1, iş 166, vər. 1-10.

Doxsan ikinci iclas

3 noyabr 1919-cu il

Sədr - Həsən bəy Ağayev. Katib - Əhməd Cövdət.

Sədr - İclas açılır. Müzakirəti-yomiyyə keçən iclasda qəbul edilmişdir. Bu gün yalnız varid olan kağızları elan edəcəyəm. Sonra dördüncü məsələ ki, yomiyyəyi-müzakirətdə var, fraksiyalar onunla tamamilə aşına olmadığından növbədən müsaidə etsəniz götürürük. Parlament üzvü Əşrəf bəy Tağıyevdən bir məktub gəlmiş və məktubunda isə "Əhrar" fraksiyasından çıxıb "Müsavata" daxil olduğunu elan edir. Bir neçə üzvlər imzasilə hökumətə sual varid olmuşdur. O da iclasın axırında oxunacaqdır. Bunlara etiraz edən yoxdur? Etiraz olmadığından qəbul edilir.

Növbədəki məsələ: sabiq əmanət sandıqlarının 12 milyon rubləmi borcu dövlət xəzinəsindən verilməsi haqqında qanun layihəsinin 3-cü qiraətidir. Oxuyun.

Bayram Niyazi - Oxuyur.

Sədr - 1-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? (Russa). Danışmaq istəyən olmadığından səsə qoyuram. Birinci maddəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından birinci maddə qəbul edilir. 2-ci maddəni oxuyun.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 2-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Etiraz yoxdur? Qəbul edilir. 3-cünü oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 3-cü maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Etiraz olmadığından qəbul edilir. Layihəni təمامən səsə qoyuram. Etiraz olmadığından layihəyi-qanuniyyə təمامən qəbul edilir.

Növbədəki məsələ ziraət və əmlak nəzarətindəki aqrar tənzimatının 1919-cu il üçün ştat, tarif, smetasının haqqındakı qanun layihəsinin 3-cü qiraəti. Oxuyunuz.

Katib - Birinci maddəni oxuyur.

Sədr - Birinci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Etiraz olmadığından Birinci maddə qəbul edilir. 2-cini oxuyunuz.

Katib - İkinci maddəni oxuyur.

Sədr - 2-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən yoxdur. 2-ci maddə qəbul edilir. Layihəyi-qanuniyyəni təمامən səsə qoyuram. etiraz yoxdur. Etiraz olmadığından layihəyi-qanuniyyə təمامən qəbul edilir.

Növbəti məsələ Göyçay şəhərində realni məktəbin açılması haqqında qanun layihəsinin 3-cü qiraəti. Oxuyunuz.

Niyazi - Oxuyur.

Sədr - Birinci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Sultan Məcid Qənizadə.

Sultan Məcid Qənizadə ("İttihad") - Göyçayda realni məktəb açmaq barəsində 1-ci və 2-ci qiraətlər əsnasında nitq söylədim və Göyçayda açılacaq realni məktəb bir işıqdır, ziyadır. Camaata işıq saçaacaq. Biz bunu təbrik edəriz. Və məktəbin açılması da lazımdır. Çünki, hal-hazırda Şəkiddə və Ağdaşda realni məktəb olmadığından Göyçayda açılması icab edər. Göyçay köhnə hökumətin statistikasına nəzərən beş-altı min nifusdan ibarət bir şəhərdir. Əgər bu realni məktəb yalnız Göyçaya məxsus olsa idi Göyçayda yalnız 25 mütəllim tapıla biləcəkdə. Çünki, orta məktəblərdə pək az mütəllim tapılır. Fəqət, xaricdən, özgə yerlərdən gələcək mütəllimlər bu məktəbin yekununu dolduracaqdır. Şamaxı ətrafındakı kəndlərdən mütəllimlər gələcəkdir. Lakin kəndlərdən çocuğunu məktəbə göndərənlər ya bir tanışına tapşıracaq və onun yanına gətirəcək. Fəqət bu cəhətlərin hal-hazır münasibətlə gərək maddi və gərək mənəvi bir çox müşküləti vardır. Bilxüsus iasə məsələsi həpsindən artıqdır. Yalnız bir çocuğun bu şəraitlə təhsil edə bilməsi üçün, atası 15 min manata qədər pulu ildə verəcəkdir. Bakıda belə bəzi evlərdə böylə uşaqlar var. Digərləri tərəfindən baxılır. Maliyyə çocuğun atasından 3 min manat alır. Burada 3 min manat olursa, oraya oxumağa gələcək çocuk üçün də çocuğuna baxan kimsəyə ayda 1500 manat pul verəcəkdir. Biz bu məktəbin Göyçayda güşadını təbrik edirik, bununla bərabər çocukların hallarının düzəlməsi üçün də məktəb binasının cünbündə bir pansion təsisini nəzarətə təklif edərdim. Bu pansion Göyçay kimi bir yerdə lazımdır. Göyçayda pansionsuz realni məktəb açmaq real deyildir. Məlumunuzdur ki, vaxtilə Bakıda, ümumiyyətlə keçən vaxtlarda pansionlu məktəblər çox idi. Bir də realni məktəbi var idi. Dağıstandan və ətraf bütün şəhərlərdən buraya tələbələr yığışardı və çocuklar da bu realnilərdə oxuyurdular. Halbuki Göyçaydakı bu realni pansionsuz açılırsa tələbə tapılmayacaqdır. Buna görə mən təklif edirəm ki, bu cəhətləri maarif nəzarəti nəzərə alıb Göyçaydakı realni üçün bir pansion açsın. Əgər pansion açılmazsa 20-25-dən artıq mütəllim tanılmayacaqdır. Və təbii 25 mütəllimdən ötrü böylə bir xərc, bu cür smetanın qəbulu düz deyildir.

Bu dediklərim məktəbin idarə cəhətləri idi. Qaldı pedaqoji cəhəti ki, o cürə ki realni açmaq istəyirlər, bu il yarımçıq olacaqdır. Yalnız realnının əlifba və digər birinci, ikinci ehtiyat şöbələri açıla biləcəkdir.

Ağabəyov kimi mən də Göyçaya bələdəm. Hal-hazırda Göyçayda iki ibtidai zükur məktəbi, bir ünas ibtidai məktəbi vardır ki, onlarda bir o qədər uşaq oxumayıb. Heç yüz uşaq yoxdur. Bu faktdır. Biz indi təzədən realni binası qoyuruq. Bu realnidə kim oxuyacaqs, bəlli deyil. Hərgah bu ibtidaiyyələrdən uşaqlar realniyə keçiriləcək, bu məqbul bir iş deyil. Görünür böylə olmayacaqdır. Bəylə olmayanda da realni açılır Ərəş, Şamaxı və qeyriləri üçün. Buradan da heç kəs uşağın götürüb göndərməyəcək ki, əlifbadan başlasın. Çünki, hər kəs öz şəhər və kəndlərində olan əlifba məktəblərində oxuyacaq və oraya göndərməkdə də o qədər sərf etməyəcək və bu növ ilə realni məktəbi Göyçayın özünəməxsus qalacaqdır. Bu da mümkün deyil, çünki, Göyçayda o qədər şagird yoxdur. Ona binaən pedaqoji həyatı sabiq Rusiya hökuməti ilə bu barədə mübarizəyə girib isbat etmişdik ki, Rusiyadan olan vəsəti məktəblər yarayan şey deyil və axırda bu qərara gəlmişdilər ki, məktəblər arasında bir rabitə olsun ki, ibtidaidən vəsəti məktəblərə keçmək, oradan da asanlıqla ali məktəblərə girmək mümkün olsun. Amma ibtidai öylə imiş ki, ibtidai vəsətiyə keçmək hər kəsə mümkün deyil idi. Darülfunun qapıları füqərayi-kasibə üzünə bağlı qalmışdı. Axır zamanlar hürrüyyət işıqlandı, cəmətə səs verildi. Və o vaxt valideyn şuraları təşkil olunub bu hüququ hökumətdən ala bildilər. Bundan ötəri idi ki, məktəblər arasında bir körpü, bir nərdivan olsun ki, öz kəndində, öz şəhərində ibtidaiyyəni qurtaran uşaqlar, vəsətiyə keçə bilsinlər. O vaxt lazımı qədər böyük olarlar və ana-atalarından da ayrılı bilərlər. Xərc üçün də təvavütü vardır. Çünki, ana-ata uşağı üçün 5-6 sənə öz yerində və 3-4 sənə xaricdə xərc çəkəcək. Buna görə layihə verilmişdi ki, vəsəti məktəblər açılsın, bu tipdə məktəblər ancaq Göyçay və Kürdəmir kimi ufaq şəhərlərə görə idi. Bu məktəblərin təfəvütü ordadır ki, dərslər 4-cü sinifdən başlanır. Nəzarət buna əhəmiyyət verməlidir və bu məktəbi açanda maarif nəzarəti buna əhəmiyyət verib keçmişin xətalarını təshih etməliyi və nəzərdə tutmalıydı ki, bunu yalnız Göyçay üçün açmayı, bütün ətraf üçün açır. Ona görə pansion lazımdır. Lakin indi açmağın luzumu yoxdur. Vaxtı da keçib, bu ştat qəbul olunmalıdır. Ayrı məktəb açmaq lazım deyil, çünki uşaqlar ibtidai təhsilini öz kəndlərində və şəhərlərində oxuyurlar. O vaxta kimi məktəb və ştat da hazırlanıb pansionda açılar. Bu xərcdə ki, qərara alınıb, ona da ev tikilər. Çünki, məlumatıma görə realni açılacaq ibtidai məktəbin binasında ola bilər. Bu böyük imarət olduğundan mümkün də olsun. Lakin o vaxt ibtidai məktəbi başqa yerə köçürmək və hökumət xərcinə başqa bina tikmək lazımdır. Bu xərclərdə ki, bir hökumətdən, bir xəzinədən çıxır. Bu da, o da hökumətidir. Bir də ondan başqa ibtidai məktəbin təmiratı bu il realni məktəb üçün yarasa, gələn ilə yaramayacaq. Gələcəkdə ev tikmək lazım olacaq. Əgər biz bu məktəbi bu il açmağa, gələn ilə onun üstünə bir qədər də qoyub ev tikərək və məktəbə lazımı olan şeyləri də alırıq, deməli mənim təklifim belədir. Əvvəlinci o məktəb üçün internat əmələ gəlsin. İkinci haman məktəb, xalq məktəbi şəklində olsun. Üçüncü bu il ora verilən xərci yığıb, o məktəb üçün bir imarət tiksın.

Sədr - Məruzəçi Rza bəy Ağabəyov.

Rza bəy - Bu qanun layihəsinin 3-cü qıraətidir. Buna baxılında ancaq təklif oluna bilər. Lakin, indi bunu tənqidə başlayıblar. Ona görə də məcburam, bir neçə söz söyləyəm. Nətiq əfəndi meydana iki məsələ gətirdi. Birincisi, əgər Göyçayda açılan realni məktəb ətraf üçün də açılar isə, orada internat gərək olsun. Bu gözəl fikirdir. Çünki, əhalinin nəf gözə alınır. Ancaq demək olmaz ki, internat olmasa, məktəb öz yolu ilə getməz. Təcrübədə görmüşük ki, Şamaxıda və Salyanda məktəblər var, lakin internat olmadığı halda məktəblər öz yolu ilə getdi. Demək istəyirəm internat olmasa da məktəb yaşar. Bu internatı nəzarətdən arzu etmək olar. Internat əmələ gətirmək də çox iş deyildir. Bunun üçün çox vaxt və xərc lazımdır ki, bu da indi mümkün deyil. Ümumən, internat məsələsinə zidd deyiləm. Bakıda internat var, bəzi səbəblərdən o da bağlanmışdır. 2-ci məsələ pedaqoji tərəfdən danışıldı. Nətiq əfəndinin fikri budur ki, realni məktəblər təzə əsasla olmalıdır. Ələlxüsus kiçik şəhərlərdə. Komisyonda bu barədə danışığ oldu. Məsələnin əleyhinə danışanlar deyirlər ki, gərək realnilər özgə yerlərdə olan kimi olsun, tək biz ümumi bir qanuna baxanda, bu məsələni də həll edək. Lehinə danışanlar deyirlər ki, ümumi tərtibi gözləmək nə lazım, bu da bir artıq işdir ki, burada görüb qurtaraq. Ona görə də əlif və ehtiyat siniflərini puç etdilər. Bunu mən keçən iclasda Məruzəçi sifətilə söylədim. Burada bir neçə sözlər də söyləndi. O da mənə, pedaqojidən kənar sözlərdir. Deyildi ki, Göyçayda bu il məktəb lazım deyil, gələn ildən başlanar. Siz əgər bu təklifi qəbul etsəniz, məktəbi gələn il açmaq lazım gələcək, demək bununla məsələni təxirə salmaq, öldürmək istəyirlər. Bir də deyildi ki, Göyçaydakı o qədər cəmət var və onlara görə ki xırda məktəblər var. Bəlkə məktəb üçün uşaq tapılmaya. Demək bizim maarifə meylimiz yoxdur. Neçə dəfələr ilə bu kürsüdən deyiblər ki, vilayətlərə maarif barəsində fikir verilmir, nə fikir verilir isə Bakıya verilir. Bu saat danışılır məktəblər açılsın, bu siyasət dəyişməkdir. Bir yerdə məktəb açılacaq, əlbəttə o işıq yığılan olacaq. Təcrübə bizə göstərdi ki, Şamaxı və Salyan Göyçaydan kiçikdir. Bunlarda uşaq da var, müəllim də. Demək şagird və müəllim tapılmaz fikri də düzgün deyil. Bir də ev barəsində danışılıb dedilər ki, realni məktəbi açanda ibtidai məktəbi bağlayırlar. Bu doğru deyil. Çünki, realni məktəb, ibtidainin binasında olmayıb, ona əlahiddə su verilir. Mən təklif edirəm ki, necə ki, keçən dəfə qəbul etmişsiniz, bir qıraətdə də qanun qəbul edəsiniz. Təshih ola bilər, bəlkə 5 sinif çoxdur, azalda bilərsiniz. Buna görə qanunu rədd etmək olmaz.

Sədr - Muxtar əfəndi.

Muxtar əfəndi - Mən keçən səfər söylədiyim kimi məktəbin açılmasına zidd deyiləm. Fəqət hər şeyin öz yerində olmasının tərəfdarıyam. Burada çox sözlər danışıldı. Hətta məruzəçi cənabları özü də dedi ki, yanlış anlayıram. Deyirlər ki, Göyçayda açılacaq realni məktəb ətrafa mənfəət verəcəkdir. Necə ki, Sultan Məcid

Qənizadə cənabları söylədi. Nazirlərimiz bəzi yerləri tanımayırlar. Birinci gəlib deyir ki, filan yerdə məktəb açmaq lazımdır. Görürsünüz, filfor onun ricasına əməl edir. Fəqət, nəzərə alınmayı ki, başqa bir yerdə məktəb açılrsa daha da mənfəətli olar və ətrafdakı kəndlər də istifadə edərlər. Göyçayda məktəb açılmasının birinci səbəbi odur ki, Göyçayı mərkəz hesab edirlər. Fəqət, bu doğru deyildir. Çünki Göyçay mərkəz deyil, Ağdaş mərkəzə daha yaxındır. Göyçay üçün məktəb açılan zaman biz bilirik ki, məktəb ərzaq deyil ki, nüfus etibarilə cəməatə verilsin. Məktəb açanda öylə etməli ki, millət balaları lazımcına istifadə etsinlər. Bu saat orada məktəb açılıb on beş-iyirmi nəfərdən artıq oxuyan olmayacaqdır. Sizin kiçik saydığınız və nazirin də yazdığı Ağdaş ibtidai məktəbi 2 sinfə ayrılır. Birinci, ikinci siniflərdə 100-dən ziyadə uşaq var. Və danışırlar ki, hər 4 uyezdə bir ədəd realni məktəb açılınsın. Amma bir çox yerlər var ki, nazirin yadına düşməyir. Burada deyirlər ki, məktəb iyulun 1-dən açılınsın. Mən buna təəccüb edirəm. Gəncədə bank açılması məsələsi də belə idi. Dörd ay əvvəl bank üçün xərc istənilir. Bu kimi hallar məni çox təəccübəndirir.

Ona görə ki, Göyçayın halı kimsəyə məlum deyildir. Göyçay məktəbi ancaq Göyçay üçün açılır. Azərbaycan cəməti üçün gərək qeyri yerlərdə, maarif nazirimiz dəxi...

Sədr - Natiq əfəndi! Siz məsələdən çox-çox uzaq düşürsünüz. Qazaxda niyə olmayır? Filan yerdə niyə olmayır? Bunlar coğrafiyaca mərkəz deyildir. Filan müddət, burada Göyçayda açılacaq realni məktəb xüsusunda nə qədər danışırsınız, buyurunuz.

Muxtar əfəndi - Mən Göyçayda məktəbin açılmasına əsasən tərəfdaram. Fəqət, Azərbaycanın hər bir yerində məktəb açılmasını arzu edirəm. Bəlkə, tələb edirəm. Amma burada bir şey var.

Sədr - Natiq əfəndi, buyurursunuz ki, burada bir şey var. Deyiniz görək nə şeydir?

Muxtar əfəndi - Qərar qoyulmuşdur ki, Göyçayda realni məktəb iyulun birindən açılır.

Sədr - Xayır, iyulun birindən deyil, noyabrın birindən açılır. Parlament keçən dəfə bunu qəbul etmişdi, siz də qəbul etdiniz.

Muxtar əfəndi - Xayır, məruzəçi iyulun birindən oxudu.

Sədr (zəng çalır) - Mən bir də təkrar edirəm ki, noyabrın birindəndir. Rica edirəm, maddəni oxuyub sonra danışıasınız.

Muxtar əfəndi - Mən etirazımı geri götürürəm. Mənim söylədiyim sözlər budur ki, Göyçayı mərkəz hesab edib, məktəbi açmaq yaramaz. Sözümdə bundadır ki, məktəbin iyulun birindən açılması...

Sədr - Mən bir də deyirəm, maddədə məktəbin noyabrın 1-dən açılması söylənilir. Siz oxuyanda fikir verməyibsiniz. Təqsir kimdədir. Söz Sultan Məcidindir.

Sultan Məcid Qənizadə - Əlbəttə, mən Göyçayda məktəb açılmasının tərəfdarıyam. Zira bu mədəniyyətdir. Özüm də çox zaman maarif işində işləmişəm. Lazım bilirəm məlum edim ki, Göyçayda açılacaq məktəb ali-ibtidai məktəblərin nüfuzunu azaldacaqdır. Əgər şəhər üçün açılırsa, qoy açılınsın. Fəqət mən yenə təkrar edirəm, orada on beşdən artıq uşaq olmayacaq. Necə ki, Salyanda da elə oldu. Axırı bir şey çıxmadı. Realni məktəbin açılması ali-ibtidailərin bağlanmasına səbəb ola bilər. Onlar da bağlanarsa cəməat üçün böyük bədbəxtlik üz verə bilər. Ali-ibtidai məktəbin nəfi cəməat üçün daha artıqdır. Bəs, ziyanı olanda gərək ali-ibtidailərdə olsun. Mən ona görə dedim ki, bununla bir şey çıxmaz, sentyabrdan açarıq. Gələn yıl o yerlərdə, ətraf realni məktəb yoxdur. Şamaxıda da iki-üç yıl ola bilməyəcəkdir. Onların həpsi oraya gələcəkdirlər. Hərçəndi buna riza verə bilmirlər ki, Muxtar əfəndi, Ərəşdən oraya gəlirlər. Mən deyirəm ki, ehtiyac özünü gətirir. Ərəşdən də gəlir. Ali-ibtidai məktəb Ərəşdə, Ağdaşda da var. Kürdəmirdə də açılır. Onlardan da gəlirlər. Altmış-yetmiş uşaq yığılıb gəlirlər. Hələlik dayansın, Bakıda da realnıda pansion var idi, bağlandı. Bağlanması lazımdı da. Neçün lazımdı? Bir vaxt var idi, ətrafda, Qarabağda və başqa yerlərdə realni yox idi, hər buraya daxil idi. Onda da pansion var idi. Vaxta ki, Qarabağda, Salyanda, Lənkəranda realni açıldı, artıq Bakıda bulunan pansion lazım olmadı. Çünki bakılılar uşaqlarını pansiya vermirlər idi. Kənardan da uşaq gəlmirdi, bir yandan da bahalıq başlandı, ona görə də bağlamaq lazım gəldi. Mən özüm də bağlanmasına səs verdim, çünki lazım deyildi. Amma Göyçayda pansion lazımdır. Kənardan gələn uşaqlar oraya girsinlər. Orada bir-iki intilgent ailə tapılar ki, uşağını oraya verərlər, 10-15 ailə ancaq ola bilər. Qalanları yığıma, o yandan, bu yandan gəlmiş qara adamlardır. Mən uşağımı necə verəyim? Görə-görə haraya aparacaq, mənim balama nasıl tərbiyə verəcəklər, Mən görmüşəm çox yerdə uşaqlar çayçı dükanlarında qalmışlardır. Çayçı dükanında nə öyrənəcəklər. İstibdad vaxtında bizim uşaqlarımıza pansion açmağa qoymurdular. İndi, bizim hökumətimizdir, məmləkətimizdir, uşaqlarımız üçün pansion açmaq lazımdır. Bir də tək hökumət olmayacaq, o adamlar oğlu üçün pul verəcək, çünki pansionda müəllim var, tərbiyə var. Ancaq indi Göyçayda bir ev yoxdur ki, pansion və məktəb üçün yarasın. Çünki məktəb və pansion üçün hər ev yaramaz; onun gərək klassaları olsun. Məktəb üçün xüsusi ev olsun, xüsusi ev tikmək lazımdır. Məktəbin hər yerdə olmasına biz razı olmadıq. Biz gərək pansion və məktəbimiz üçün xüsusi ev tikmək tədarükünə düşək. Bununla belə para hazırlığına başlamaq 9 min manata qədər xərcimiz var. Dayanmalı, iyulun əvvəlindən başlamalı, müəllimlər dəvət etməlidir. Bu para da qalar Göyçay məktəbi üçün. Mən bu məktəbi boğmaq deyil, istəyirəm ki, vüsətli açılıb yaşasın. Ondan başqa biz darülfunun açanda hökumətin qərarı bu idi ki, mümkün qədər ədədi çox açılınsın. Bnz gərək hər yerdə orta məktəblər açaq. Əlbəttə, Göyçayda realni məktəbi açılanda, özgə yerlərdə də açılacaqdır. Sabahısı realni Şamaxıda da açılacaqdır. Ora böylə qalmayacaqdır.

Müvəqqəti bağlanıbdır. Kürdəmirdə də əşyası var, açılar. Ümid vardır ki, ətrafdakı otuz-qırx məktəb, bir yerə yığılanda klasslar açılar oxuyurlar. Ona görə dediyim budur ki, əvvəl internat olsun. Yoxsa, təəssüf edirəm ki, pessimist [bədbin] olmağa məcburam.

Sonra məktəbin binası olsun, xalq və sət məktəbləri olsun. O yerlərdə ki, bir şey yoxdur, orada mən bir realni məktəb açıram. Realni açmaq üçün əvvəla, ibtidai məktəb olmalıdır. Yoxsa, oraya neredən uşaq gələcəkdir? Birinci klassa 20 uşaq gələrsə, 2-ci klassa keçəndə qalacaq 10 nəfər. Baxıb görəcəksən ki, axırıncı sinifdə 2-3 nəfər qaldı. Buna da ki, heç vaxt razı olmaq olmaz. Həmişə ümid ibtidai məktəblərədir. Kəndlərdə olan ibtidai məktəblərdə oxuyan mütəəllimlər toplayıb 40-50 nəfərə kimi bir komplekt hazırlayırlar və ali-ibtidaiyə girirlər.

Mənim məlumatıma görə Göyçay dairəsində 52 ibtidai məktəb var ki, onların şagirdləri qurtarandan sonra ali-ibtidai [məktəb] açmaq lazım gəlir. Bu da Göyçayda və Kürdəmirdə açılacaq. Bunun hamısı ona görə deyil ki, məktəbi istəməyirəm. Biləks, məktəblərin daha da geniş və rəvnəqli olmasını arzu edirəm. Deməsinlər ki, məktəb apara bilməyirik. Öylə olmasın ki, istibdad zamanında olan kimi məktəblər yaramaz bir halda qalsın.

Sədr - Sırada natiq olmadığından son söz məruzəçi Rza bəyindir.

Rza bəy Ağabəyov - Bir neçə söz Muxtar əfəndiyə demək istəyirəm. Muxtar əfəndi danışarkən məsələdən çox uzaqlaşdı. O bir növ umuküsü eylədi ki, nə üçün Şamaxı, Kürdəmiri yaddan çıxarıb Göyçayı götürürlər. Göyçayı böyütmək, başqasını kiçiltmək istəyirlər. Bu cür əhəmiyyətsiz və yersiz sözlər eşidildi ki, mənasını anlamıram. Əgər Muxtar əfəndinin əlində dəlili, sübutu var idisə açıq-aşkar deməli idi ki, bu məktəb iki-üç adamın xahişinə görə açılır, ona görə də qapamaq lazımdır. Yoxsa böylə sözlər layiq deyildir. Çünki, keçən dəfə də böylə bir söz işlətdi. İndi keçirəm Mirzə Məcid cənablarının sözlərinə. O deyir ki, bu pullar Göyçay kreditində qalsın. Burada, birinci maddədə istənilən pullara kitablar, dəftərlər alınacaqdır. İkinci maddədə də məktəb ləvazimatı alınacaq: stol, stul, şkaflar, skameyka və qeyri. 3-cü maddə ştat üçündür. Yəni müəllimlərə, xidmətçilərə, məvacib vermək üçündür. Əgər bu pul kredit qalsa, o vaxt heç bir şey almaq olmayacaq. Və gələn il iyulda alınmalıdır ki, bu da məktəb açılmasını deməkdir. Əgər indi noyabrda götürdüyümüz kimi olsa, nazir gələn ilə kimi hər şeyi hazır edər və gələn il məktəbin açılmasına ümid olar. Mirzə Məcid cənabları deyən kimi olsa gələn il də açılmayacaqdır. Buna görə təklif edirəm ki, qanun layihəsi qəbul edilsin. O ki, qaldı birinci sinif olmasın, filan sinif olsun, bu kimi təbəddülat olacağına o başqadır.

Sədr - Birinci maddəni səsə qoyuram. Maddə belədir (Oxuyur). Səsə qoyuram. Kim tərəfdardır, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs verməyib? Rica edirəm, hamı iştirak eylesin, bəziləri iştirak etməyirlər. Kim birinci maddənin ləhinədir əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyənlər? Lehinə 29, əleyhinə yoxdur. Səs verməyən 17. Əksəriyyətlə əvvəlinci maddə qəbul edilir. 2-ci maddəni oxuyunuz.

Niyazi - Oxuyur.

Sədr - 2-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən olmadığından səsə qoyuram. Kim qəbul edir, rica edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəylə layihəyi-qanuniyyə təmamən qəbul olunur.

Sədr - Növbədəki məsələ Bakıda fəhlələrin işlək yerlərində miqdarsız içki və spirt işlənməsinin önünü almaq haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əhməd Cövdət Pepinov.

Əhməd bəy - Bakıda fəhlə təşkilatlarından sonra məsaiyy naziri neft mədənciləri şurası tərəfindən maliyyə nəzarətinə müraciət olunmuşdu ki, içki dükanları bağlansın. Çünki fəhlələr də öz pullarını xərc edib külfətlərini aclığa dəvət edirlər. Bu içkinin mən edilməsi barəsində əsgir rus hökuməti də bir neçə təşəbbüsatda bulunmuşdu. Maliyyə naziri bütün Azərbaycan içərisində deyil, ancaq fəhlə rayonlarından içki dükanlarının qapanmasına razı olur. Maliyyə nazirinin layihəyi-qanuniyyəsi iki qismə münəcəsimdir. Bir qismi budur ki, fəhlə rayonlarında içki dükanlarını bütün-bütünə qapadırlar. Bakı şəhərində isə əski dükanlar qalır, tazə dükanların açılmasına müsaidə edilməməklə şəhər içki işləri bələdiyyə və bəzi nazirlər ixtiyarına verilir. 3-cü hər kəs fəhlə rayonlarına içki apardıqda toqif edilərsə cəzalanması haqqındadır. Əgər dəmir yolu ilə içki gedirsə, tutulan dəmir yol məmurları cəzalanacaqdır. Qanun, əgər içkinin önünü almırsa da onun qədəri istemalını bir qədər azaldır. Komisyona bunu bütün-bütünə qəbul etdiyindən parlamentə qəbulunu təklif edir. Bu qanun 17 maddədən ibarətdir. Necə ki, dedim üç qismə bölünür: Birinci fəhlə rayonlarındakı içki dükanlarının qapadılması, ikinci, şəhərdə yenidən meyxaələr açılmasına müsaidə edilməməsi və üçüncü, fəhlə rayonlarına gizli olaraq içki aparalarının cəzalanması haqqındadır.

Sədr - Qarayev.

Qarayev - Əfəndilər! O vədə ki, şərab və spirtə üçün qanun layihəsi müzakirəyə qoymuşdular, rədd olundu. O vaxt natiqlər dedilər ki, bu içki ki insanın əqlini alır, bunun qabağı alınsın. Və bu şəhərdə ki, hər addımda bir dükən var, bunların qabağını əlbəttə almaq lazımdır. İndi o qanun bura ayrı surətdə gəlir ki, fəhlə rayonlarında içki dükanları bağlansın, amma şəhərdə yox. Bununla siz fəhləyə mənəfəetmi vermiş olursunuz? Mədəndən şəhərə yarım saat yoldur. İki manat yarım bu baş və iki manat yarım o biri baş, beşcə manat verib gəlib şəhərdə içib gedəcəkdir. Bununla siz fəhlənin məişətini daha da ağır edirsiniz. Əgər bu içki dükanları mədəndə qalsa idi, fəhlə içkisini içib, beş manatı da cibində qalardı. Bu barədə ciddi mübarizə lazımdır. Ciddi mübarizə ibarətdir (monopoliasiyadan) ki, bununla hökumət bütün dükanları qapayır. Siz indi şəhərdə burjuaziyaya izin verirsiniz

ki, içki içsin, amma fəhlələrə izin verməyirsiniz. Burada yenə bir sinif ayrılığı salırsınız. Mənim təklifim budur ki, cəmi içki dükənləri bağlansın. Burada əyləşənlər müsəlmandır.

Məmmədbağır (yerindən) - Bəs, siz nəsiniz?

Qarayev - Hətta ittihadçılar ki, quran və şəriətpərəstdirlər.

Sədr - Nətiq əfəndi! Rica edirəm istehza etməyib, nitqinizə davam edəsiniz.

Qarayev - Mən istehza etmirəm. Azərbaycan islam məmləkətidir və sosialistlər də bunu nəzərə alırlar ki, içki insanın əqlini alır. Ona görə təklif edirəm, bütün içki dükənləri bağlansın və hökumət monopoliya elan etsin.

Sədr - Əhməd Cövdət bəy.

Əhməd Cövdət - Qarayev doğru deyir ki, bu layihə ilə içki işinin qabağı kəsilmir. Əmələ rayonunda bu qanun ilə içkinin qabağı bir o qədər ciddi surətdə alınmayacaqdır. Maliyyə nəzarəti dəxi öz zapiskasında deyir ki, içkinin qabağını birdən kəsmək olmaz. Tədricən tədbirlər görəcək. Əlbəttə, bu layihə ilə təmamen içki ilə mübarizə etmək olmazsa da içki istehsalı yarıya qədər əksiləcəkdir. Əliheydər Qarayevin sözünü mən yaxşı düşünə bilmədim. O deyir ki, içki monopoliya olsun. Nitqinin digər yerində deyir ki, hökumət tərəfindən bağlansın. Monopoliya o zaman ola bilər ki, içki satışı xüsusiyyətdən götürüb, hökumət özü əlinə alsın və eyni zamanda da deyirsiniz ki, nə qədər meyxanələr var isə bağlansın. Bu rəylər doğru deyildir. Hər halda maliyyə nəzarəti də düşünür. Baltanı birdən-birə vura bilməz. Dükənləri bağlamaq qeyri-mümkündür və əlavə hökumətə zərər gələr, əmələ təşkilatlarının da zərəri olar. Maliyyə nəzarəti bu layihə ilə içkinin istemalını fəhlə dairəsində azaltmaq istəyir. Ola bilər ki, gələcəkdə içki ilə ciddi mübarizə üçün tədbir ittixaz olunsun. İndilik bu layihə yarım mübarizə isə də qəbul etməliyik.

Sədr - Layihənin əsası xüsusunda müzakirət bitdiyindən 2-ci qiraəti səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəy ilə layihəyi-qanuniyyənin ikinci qiraəti qəbul olunur. Oxuyun.

Əhməd bəy - Oxuyur.

Sədr - 1-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Səsə qoyuram, kim qəbul edir, rica edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəy ilə qəbul edilir. 3-cünü oxuyun.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 2-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Səsə qoyuram, kim qəbul edir, xahiş edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəy ilə qəbul edilir. 3-cünü oxuyun.

Əhməd bəy - Oxuyur. Komissiya tərəfindən təshih var (oxuyur).

Sədr - 3-cü maddə xüsusunda kim danışmaq istər? Səsə qoyuram. Etiraz olmadığından layihə qəbul edilir. 4-cünü oxuyun.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 4-cü maddə xüsusunda kim danışmaq istər?

Bir təklif var. Meyxanələr fəhlə dairələrində və şəhərdə qapanıb, şərab satışı bilmərrə qadağan olsun. Bu təklif xüsusunda kim danışmaq istəyir? Əhməd Cövdət.

Əhməd Cövdət - Komissiya tərəfindən bu təklif qəbul olunmayı. Əmələ dairəsi xüsusunda maddə var. Qaldı ki, şəhər dairəsində qəbul olunmaz.

Sədr - Mən təklifi səsə qoyuram. (Oxuyur). Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs verməyir? Ləhinə 11, əleyhinə 32, səs verməyən 5. Əksəriyyət rəylə təklif qəbul edilmir. 4-cü maddəni səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəylə 4-cü maddə qəbul olunur. 5-cini oxuyunuz.

Əhməd Cövdət - 5-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Mühərrirlər! Gurultudan heç bir şey eşidilmir. Siz də eşitmirsiniz. Çünki, xüsusi söhbət edirsiniz. 5-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxsa, səsə qoyuram. 5-ci maddəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından qəbul edilir. 6-cı maddəni oxuyunuz.

Əhməd Cövdət - 6-cı maddəni oxuyur.

Sədr - 6-cı maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdur? 6-cı maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur ki. 6-cı maddə qəbul edilir. 7-ci maddəyə keçməzdən əvvəl 5 dəqiqə tənəffüs elan edirəm.

Tənəffüsdən sonra

Sədr - İclas açılır. Növbədə 7-ci maddədir. Əhməd bəy, 7-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - Yeddinci maddəni oxuyur.

Sədr - 7-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Yeddinci maddəni qeydlə bərabər səsə qoyuram. Etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından, 7-ci maddə qeydi ilə bərabər qəbul olunur. 8-ci maddəni oxuyunuz.

Əhməd Cövdət - 8-ci maddəni oxuyur.

Sədr - 8-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? 8-ci maddəni səsə qoyuram. Etiraz edən yoxdur ki? Etiraz olmadığından, 8-ci maddə qeydi ilə bərabər qəbul olunur. 9-cu maddəni oxuyunuz.

Əhməd Cövdət - 9-cu maddəni oxuyur.

Sədr - 9-cu maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından, 9-cu maddə qəbul olunur. 10-cu maddəni oxuyunuz.

Əhməd Cövdət - 10-cu maddəni oxuyur.

Sədr - 10-cu maddəyə etiraz yoxdur? 10-cu maddə qəbul olunur. 11-ci maddəni oxuyunuz.

Əhməd Cövdət - Oxuyur.

Sədr - 11-ci maddəyə etiraz yoxdur? 11-ci maddə qəbul olunur, 12-ci maddəni oxuyunuz.

Əhməd Cövdət - 12-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Türkcəsi deyil, onuncu maddə gərək olsun.

Əhməd Cövdət - Oxuyur.

Sədr - 12-ci maddəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından, 12-ci maddə qeydi ilə bərabər qəbul olunur. 13-cü maddəni oxuyunuz. Əhməd Cövdət - 13-cü maddəni oxuyur.

Sədr - 13-cü maddəyə etiraz yoxdur? 13-cü maddə qəbul olunur. 14-cü maddəni oxuyunuz.

Əhməd Cövdət - Oxuyur.

Sədr - 14-cü maddəyə etiraz yoxdur? 14-cü maddə qəbul olunur. Əhməd Cövdət - 15-ci maddəni oxuyur.

Sədr - 15-ci maddəyə etiraz yoxdur ki? 15-ci maddə qeydi ilə bərabər qəbul olunur.

Əhməd Cövdət - 16-cı maddəni oxuyur.

Sədr - 16-cı maddəyə etiraz yoxdur? 16-cı maddə qəbul olunur. 17-ci maddəni oxuyunuz.

Əhməd Cövdət - 17-ci maddəni oxuyur.

Sədr - 17-ci maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından, 17-ci maddə qəbul olunur. Layihəyi-qanuniyyənin 3-cü qiraəti gələcək iclasa qalır.

Növbədəki məsələ Zaqatala şəhərinə faizsiz olaraq, 10 il müddətinə 72 min manat borc verilməsi haqqında qanun layihəsidir. Məruzəçi - Əhməd bəy Pepinov.

Əhməd Cövdət - Məclisi-Məbusana məlum olduğuna görə bir çox şəhər idarələri məxaricləri çox olduğundan öz işlərini düz apara bilməyib hökumətdən borc istəmişlər, o cümlədən Bakı və Gəncə bələdiyyələri bundan istifadə etmişlər. Zaqatala şəhər idarəsi bundan bu vaxta qədər istifadə etməyib. Lakin indi şəhər tənziyyəyə etmək üçün 10 il müddətinə faizsiz olaraq hökumətdən yetmiş min manat borc istəyir, bu şərtlə ki, hər ildə 7 min manat verilsin. Maliyyə-büdcə komissiyası Zaqatala şəhərinin bu vaxta qədər borc istəmədiyini nəzərə alıb bu qanun layihəsini qəbul etmiş, Parlamentdən xahiş edir bunu qəbul etsin.

Sədr (Həsən bəy gedib, yerini Sultan Məcid idarə edir). Əgər danışan yoxsa, ikinci qiraəti səsə qoyuram. Etiraz yoxsa, 2-ci qiraət oxunsun. Qəbul olunur, oxuyunuz.

Əhməd Cövdət - Oxuyur.

Sədr - Əvvəlinci maddəyə kimin etirazı varsa, buyursun. Etiraz yoxdur, 2-ci maddə qəbul olunur. 3-cü qiraəti qalır gələn iclasa. Əhməd bəy, yenə istərsiniz. Sırada olan Qubada bələdiyyə idarəsinə 57460 rublə buraxılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi Əhməd bəy Pepinov.

Əhməd Cövdət - Quba bələdiyyə idarəsindən hökumətə böylə bir müraciət gəlmişdir ki, bolşeviklər Qubanı aldıqda, bələdiyyə idarəsinin bir çox qiymətli kağızları tələf olmuşdur ki, 57460 manatlıq imiş. Hökumətdən o məbləğin verilməsini rica etmişlər. Maliyyə-büdcə komissiyası prinsip nöqtəyi-nəzərindən ki, bolşeviklərdən görünən zərəri hökumət verə bilməz. Əgər, Quba şəhəri bu pulu tənziyyət üçün istəmiş olsaydı, vermək olardı. Lakin bu şərtlə bu zərəri qəbul etsin. Şamaxı və qeyri şəhərlər 3 gələr ki bizim də filan qədər zərərimiz var, onları a verməlisiniz. Maliyyə-büdcə komissiyası bunu rədd etmişdir və parlament də rəddini təklif edir. Qanun layihəsi belədir. (Oxuyur).

Sədr - Layihəyi-qanuniyyənin əsasları müzakirə olunur. Danışan var isə. Murtuza Axundov.

Murtuza Axundov (səs-küydən natiqin səsi eşidilmir). Mən xahiş edirəm borc adından bila əda olsun, borc verilsin.

Sədr - Bir az bərk danışın, eşidilmir. Axundov - Ərz edirəm ki, borc əvəzində verilsin.

Sədr - Sultan Məcid, Qarayev səs-küy niyə? Eşidilmir.

Qarayev - Möhtərəm əfəndilər! Bizim işimiz bu olacaq ki, bələdiyyə idarəsi bir yerdə əmələ gəlsə, o saat Parlament müraciət edib 50-60 min pul borc istəyir. Məsələn, Quba bələdiyyə idarəsi təvəqqe edir ki, bizə kömək edin. (səs-küy).

Sədr - Dayan birsə, əfəndim, nahaq yerə danışırınsınız, vse ravno eşidilmir. Rica edirəm danışmayasınız, qoyunuz aram olsunlar.

Əliheydər - Bəli, bələdiyyə idarələrinə pul buraxmaqdan əvvəl böyük məcburiyyət qarşıdayıq. O məcburiyyət də Bakı rayonları əmələlərinin fəlakətli əhvalıdır ki, onları hökumət bir qədər subsidirovat eylesin, yoxsa, bir guckalar ki, özünü bələdiyyə idarəsi adlandırır, mən təklif edirəm ki, eylələrinə pul verilməsin.

Sədr - Mehdi bəy Hacınski, buyurun.

Mehdi bəy - Əlbəttə, əsas üzrə ki, Quba bələdiyyə idarəsi, bizə müraciət edib bolşeviklərin təxribatına sərf olmaq üçün pul istəyir, bu dürüst deyil. Şair deyir: (farsca bir beyt oxuyur). Bolşeviklərin sayeyi-mərhəmət dayələrində o qədər təxribat var ki..

Sədr - sayeyi-mərhəmət deyil, zülmüdür.

Səslər - Şərin mənasını dedi.

Mehdi bəy (davamla) - Şəhər idarəsi lazım olanda istəyir. İndi, burada Qubanın xarab olan yerlərini təmir etmək üçün istəyir. Mən də əsasən onun əleyhinəyəm. Fəqət, Qubaya müavinət etmək lazımdır.

Sədr - Söz Əhməd Cövdətidir.

Əhməd Cövdət - Danışanlardan əsasən Əliheydər əleyhinə getdi ki, heç bir bələdiyyə idarəsinə pul vermək lazım deyil. Mən onları müdafiə etmiyəcəyəm. Fəqət, öylələri də var ki, onlara müqtəziyənin müavinət lazımdır. Hələ yer var ki, ora bir zərər toxunmamış, vəli, bəzi yerlər bərəks təxribata uğramış. Məsələn, Şamaxı və Quba. Mən zənn edirəm ki, Əliheydər bunun əleyhinə olmasın. Zira o özü haman cəmiyyətdə var ki, o cəmiyyət Şamaxının yenidən inşası üçün çalışır və hökumət nəzdində pul üçün təşəbbüsatda bulunub. Madam ki, Şamaxı üçün böylə təşəbbüs olunur, nə səbəbə Quba üçün olunmasın. Axundov cənablarının motivirovkası dəxi doğru deyildir. 57 min manat ilə onlara çarə olmaz. Mən komisiyonun verdiyi qərar üzərində durub, onu müdafiə edirəm.

Sədr - Əgər müsaidə etsəniz səsə qoyam. Əvvəl, gərək 2-ci qiraətə keçməsinə səsə qoyuram. Hərgah büdcə komissiyası rəyi ilə Parlament razı olsa, əlbəttə riza olunacaqdır. Növbədən çıxarılacaq. Hər kəs istəyir ikinci qiraətə keçilsin, əlini qaldırsın. Əleyhinə niyasnıdır ki, hamısı bitdi getdi. Ona görə növbədən çıxarılır. Bununla kifayət edərək, ancaq növbədə bir sual var ki, ona əvvəlcə gələcək məclisin yomiyə-müzakirəti oxunsun.

Mehdi bəy - Yomiyə-müzakirəti oxuyur.

Sədr - Şamaxı qaçqınları barəsində verilən sualı oxuyur. Sədr müavini -Bu barədə danışmaq istəyən yoxdur? Buyurunuz, Hacıbababəyov Mehdi bəy.

Mehdi bəy - Möhtərəm məbuslar! İkinci dəfədir ki, Şamaxı qaçqınları barəsində bu mənbərdən danışırım. Üç ay əvvəl o fələkzadələrin halını ərz eylədim. Bir il yarım ki, o fəqirlər yer tapa bilmirlər ki, qalsınlar. Tarixə baxsan, Şamaxı ikinci də olmasa, üçüncü şəhərdir, axır vaxtlarda 120 minə qədər əhalisi var idi. Onların halını soran yoxdur. Onlar büsbütün dağılıb gediblər. İki-üç min camaat oraya yığılıbdır. Dərdlərini bilən yoxdur. Həftədə ancaq bir bozbaş verirlər, o da ətdir, nədir məlum olmayır. Cürbəcür buraya qanun gəlir. Məsələn: filan yerdə məktəb açılısın, sözü yoxdur, açılısın. Amma o foqirlərin gərək canını saxlayaq. Bayaq deyirdilər ki, Göyçayda məktəb açmaq lazımdır. Göyçay Şamaxının oğludur. Göyçay əhalisinin 95 faizi şamaxılıdır. Oğlunun halına baxılır, atasının halına baxılmayı. Nazirə gedirik, deyir ki, bizə bu qədər pul vermirlər. Orada evlər tikiləcəkdir, şəhərin yuxarı məhəlləsində, aşağı məhəlləsində tikiləcək, məlum deyildir. Biz istəyirik ki, hökumət bu yaxın zamanda, hökumətin bizə bu barədə nə edəcəyi xüsusda xəbər versin.

Sədr - hökumət tərəfindən nümayəndə yoxdur. Ona görə gələn səfərə qalır. İndi şuranın məclisin qapayam gərək. Məclis qapanır saat 3.45 dəqiqədə.

Arxiv, f.895, siy.1, iş 166, vər.31-37.

Doxsan üçüncü iclas

6 noyabr 1919-cu il

Rəis - Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy Hacinski.

İclas açılır saat 12.10 dəqiqədə.

Rəis - İclas açılır. Bu günkü yomiyyəyi-müzakirat bundan ibarətdir:

1. Bakıda fəhlələrin işlək yerlərində miqdarsız içki və spirt işlənməsinin önünü almaq haqqında qanun layihəsi, üçüncü qiraət. Məruzəçi - Əhməd bəy Pepinov; 2. Zaqatala şəhərinə faizsiz olaraq 10 il müddətinə 70.000 rüblə borc verməsi haqqında qanun layihəsi. Üçüncü qiraət. Məruzəçi - Əhməd bəy Pepinov; 3. Teatr tamaşalarından alınan vergilərin tənqisi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi Ağabəyov Rza bəy; 4. Ağstafa gömrükxanasının ştatının qüvvətləndirilməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Abdulla bəy Əmircanov; 5. Azərbaycan dəmir yolu mövqifində (Xudat, Yalama) poçta-teleqraf şöbələrinin məmuru siyahısı haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Rza bəy Ağabəyov; 6. Poçta-teleqraf nəzarəti idarəsində olan məmurların ixtisarı haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Rza bəy Ağabəyov; 7. Sosialistlər fraksiyonunun hökumətə sualı; 8. Şamaxı qaçqınları barəsində hökumətə sual.

Buna etiraz yoxdur. Etiraz olmadığından müzakirat qəbul olunur. Bundan başqa bir neçə kağız daxil olmuşdur. Onlardan birisi budur. (Oxuyur). Ticarət və ərzaq nəzarəti müavinliyinə keçdiyindən dolayı məclisi-məbusan üzvlüyündən çıxmış Yusif Əli oğlu əvəzinə onuncu nömrədən Məmməd Yusif Cəfərov intixab edilir. Bu gedir mandat komisiyonuna. Bundan başqa divani-rəyasətə böylə bir layihəyi-qanuniyyə gəlibdir. (Oxuyur).

Bu layihəyi qanuniyyəyə gələn iclasda baxılacaqdır. Layihəyi-qanuniyyə layihəyi-qanuniyyə şöbəsinə verilmişdir.

Sonra, Məclisi-Məbusan naminə böylə bir ərzi-hal gəlmişdir. (Oxuyur). Bunun barəsində o razılıq ki, lazımdır Parlament tərəfindən ediləcəkdir. Bu kağız da gedəcək hökumətə, hökumət də lazımi surətdə hərəkət etsin. Sonra, Bakıda ayın 31-də pambıqçılar tərəfindən açılmış syezddən parlamentə bir təbriknamə gəlmişdir. Bərayi-məlumat verirəm ki, Parlament üzvü Vinqradov oktyabrın 13-dən gəlmir. Səbəb göstərmədən gəlmir. Ona görə də Nizamnamə mövcubincə ayın 28-dən ixrac olunur. Keçirəm növbədəki layihəyə.

B. Niyazi - Əvvəlinci maddəni oxuyur.

Rəis - Əvvəlinci maddəyə etiraz yoxdur? Əvvəlinci maddə qəbul olunur. 2-cini oxuyun.

B. Niyazi - Oxuyur.

Rəis - 2-ci maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından 2-ci maddə qəbul olunur. 3-cü maddəni oxuyunuz.

B. Niyazi - Oxuyur.

Rəis - Üçüncü maddəyə etiraz yoxdur? 3-cü maddə qəbul olunur. 4-cü maddəni oxuyunuz.

B. Niyazi - Oxuyur.

Rəis - Dördüncü maddəyə etiraz yoxdur? 4-cü maddə qəbul olunur. 5-ci maddəni oxuyunuz.

B. Niyazi - 5-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 5-ci maddəyə etiraz yoxdur? 5-ci maddə qəbul olunur. 6-cı maddəni oxuyun.

B. Niyazi - Oxuyur.

Rəis - Etiraz yoxdur? 6-cı maddə qəbul olunur. B. Niyazi - 7-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 7-ci maddəyə etiraz yoxdur, 7-ci maddə qeydi ilə bərabər qəbul olunur. 8-ci maddəni oxuyunuz.

B. Niyazi - Oxuyur.

Rəis - 8-ci maddəyə etiraz yoxdur? 8-ci maddə qeydi ilə bərabər qəbul olunur. 9-cu maddəni oxuyunuz.

B. Niyazi - Oxuyur.

Rəis - 9-cu maddəyə etiraz yoxdur? 9-cu maddə qəbul olunur. B. Niyazi - 10-cu maddəni oxuyur.

Rəis - Onuncu maddəyə etiraz yoxdur? Onuncu maddə əksəriyyətlə qəbul olunur. 11-ci maddəni oxuyunuz.

B. Niyazi - Oxuyur.

Rəis - 11-ci maddəyə etiraz yoxdur? 11-ci maddə əksəriyyətlə qəbul olunur. 12-ci maddəni oxuyunuz.

B. Niyazi - Oxuyur.

Rəis - 12-ci maddəyə etiraz yoxdur? 12-ci maddə qeydi ilə bərabər qəbul olunur. 13-cü maddəni oxuyunuz.

B. Niyazi - Oxuyur.

Rəis - 13-cü maddəyə etiraz yoxdur? 13-cü maddə qəbul olunur. 14-cü maddəni oxuyunuz.

B. Niyazi - Oxuyur.

Rəis - 14-cü maddəyə etiraz yoxdur? 14-cü maddə qəbul olunur. 15-ci maddəni oxuyunuz.

B. Niyazi - 15-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 15-ci maddəyə etiraz yoxdur? 15-ci maddə qeydi ilə bərabər qəbul olunur. 16-cı maddəni oxuyunuz.

B. Niyazi - Oxuyur.

Rəis - Etiraz olmadığından 16-cı maddə qəbul olunur.

B. Niyazi - 17-ci maddəni oxuyur.

Rəis - Etiraz olmadığından 17-ci maddə qəbul olunur. Layihəyi-qanuniyyəni təمامən səsə qoyuram. Etiraz olmadığından layihəyi-qanuniyyə təمامən qəbul olunur.

Növbədəki Zaqatala şəhərinə faizsiz olaraq on il müddətinə 70 min rüblə borc verilməsi haqqında; bu qanun layihəsinin üçüncü qiraətinə ehtiyac yoxdur. Bu müvəqqədən buraxılan borcdur. Ona görə üçüncü qiraəti növbədən xaric edirəm.

Növbədəki teatro tamaşalarından alınan vergilərin tənqisi haqqında qanun layihəsi, təcili. Məruzəçi - Rza bəy Ağabəyov.

Ağabəyov - Rusiyada teatrolardan vergi alınır. Sonra dava əsnasında bu naloqun qədəri bir qədər də artdı. İnkilab zamanında Kerenski bu naloqların bir hissəsini şəhər idarələrinə verdi. Bizim Azərbaycan hökumətində də indiyə qədər bu naloq alınır. O toplanan pullar ümumi-xeyriyyə nəzarəti sandıqcasına verilir. Sonra Parlament bu pulları maliyyə naziri sandıqcasına verilməyi qəbul etdi. Bu qanun layihəsinin verilən naloqların olduğuna görə Bakıda opera saxlayan Amiraço maarif nazirinə müraciət edib bir siyahı da təqdim edib göstərir ki, teatrın ayda 585 min gəliri var və deyir ki, ayda 22 dəfə teatro qoyulur, 8 dəfə isə müsəlman teatrosudur. Çünki deyir: mənim teatrom hər dəfə tamaşaçılar ilə dolu olmur, ona görə vəsaiti 24 min manat gəliri olur, məxaric isə gündə 26618 manatdır. Buna görə gərək gündə min manat zərər verəm. Ona görə bu naloqun ləğv edilməsini xahiş etmişdir. Maarif naziri bu naloqun alınması barəsində bir qanun layihəsi tərtib edib vükəla şurasına vermişdir. Heyəti-vükəla o qanuna baxıb, qəbul etməyib, əvəzində böylə bir qanun tərtib edib ki, 3 maddədən ibarətdir. (Oxuyur). Maliyyə-büdcə komisyonu bunu müzakirəyə qoyduqda, birinci maddə xüsusunda 4 təklif var idi. Birinci təklif o idi ki, naloqlar ləğv olunsun. 2-ci bu vergi bələdiyyə idarəsinə verilsin, 3-cü vükəla şurası qət edib ki, 50 faiz xudojestvenni teatrolar üçüpb əksilsin. Bu 50 faiz bütün teatrolar üçün icra edilsin. 4-cü budur ki, qanun təمامən qalsın. Səsə qoyduqda hökumət qanunu qəbul edildi. 2-ci maddə müzakirə olunada əksəriyyət rəy ilə qət oldu ki, bu maddə silinsin və Parlament özü qət etsin ki, xudojestvenni tamaşa hansılardır. Bura opera, dram və tragediya, kinemotoqraflar daxildir. Qanun layihəsi budur.

Rəis - Malxazyan Arşaq.

Malxazyan - Rusca.

Rəis - Səmədağa Ağamalov

Səmədağa - Bu zakonda insanın fikrinə naloq qoymaqdan başqa bir şey yoxdur. Bunu oxuyanda bir ingilis lordlar palatası üzvünün sözü xatirimə gəldi. O üzv ingilisdə də nə təhər, nə cür naloqlar olduğunu bəyan edirdi. İnsan ölüb, qəbrə qoyulana qədər gərək naloq verə idi. Məsələn, birisi öləndə, onu basdıranda natariyus çağırırdılar, beləliklə natariyus bu kimi xərclər alırdı. Bu cür adamların qəbrə salınıb qayıtmamış canı qurtarmazdı. Ancaq, bircə şadlıq naloqu yox idi ki, bizim ministrlər çıxardılar. Bunu salıb çıxaranda (ümumi gülüş) burada bir qədər güzəştə getmək istəyirlər, deyirlər ki, o şey ki, xudojestvennidir naloq ondan gərək az alınsın. O şey ki, əksinədir, ondan çox alınsın. İndi bir ministrlərdən soruşaq ki, xudojestvenni şeylər nədir? Soruşaq ki, hansı şey xudojestvenni hesab olunur? Və hankı olunmaz? Birisi, görürsən ki, əlində gözəl tüfəng at üstündə gedir. Bu xudojestvennidir, mən yox? Məsələn, sirkərdə görürük iki pəhləvan bir-birilə güləşir, yəni iki qüvvə bir-birinə rast gəlir. Bu xudojestvennidir ya yox? Naloq qoyulacaq, Yoxsa yox? Əgər, kafe şantan və bu kimi qeyrilərdən naloq alınsa idi, adamın əqli kəsərdi, çünki şeşi-beş vurub pul aparanda oraya gedib xərcləyirlər. İndi gəlin, teatr məsələsinə, bir şey soruşuram. Hansı böyük adam poyezdən-poyezdə adlıya bilir ki, bu barədə naloq qoyulsun. İndi teatro qoyan adam gərək desin ki, mən filan şeyi qoyacağam və onun xudojestvenni olub-olmadığını ministrdən soruşmalıdır.

Ministr bir kefsiz adamdır, teatro sahibi də bunu ministrin yorulmuş vaxtında aparacaq, o da deyəcək ki, bunda xudojestva yoxdur. Amma teatro cəmaət üçün böyük və mənfəət verən şeydir.

Xalq gözü ilə görüb, qulağı ilə eşidib nəfi alır. O millətlərdə ki bu cür şeylər yoxdur, onlar çox böyüməyib geri qalmışlardır. Hərgah, biz teatroları, sirkələri qursaq və onların yerində universitet açsaq, o qədər nəfi gətirməz. İnan bir şeyi oxumağı ayrı, göz ilə görməsi ayrıdır. Nə qədər ki, gözün qabağında görsə, bir o qədər nəfi götürər. İndi bu qanunda deyirlər ki, bunlar xudojestvenni şeylər deyildir. Deyirlər sinemotoqraflar xudojestvenni şeylər deyildir. Görürsən, şəkildə Amerikanı göstərirlər. Görmədiyini şeyləri görürsən. Kitablarda oxuyursan ki, Parij var, İstanbul var, Amerika var. Bunların hamısını sinemotofandan görürsən, əlbəttə, insan bu cür şeyləri görəndə gözü açılır. Yoxsa belə şeyləri yığıdırmaq səhvdir. O ministerstva ki, işə qədəm qoyur, deyir ki, Azərbaycanın pulu yoxdur, ona pul lazımdır. Haradan tapaq teatroya bac qoyaq, teatrodan gələn pullar bir şey olmaz, ancaq teatrolara pul vermək lazımdır. Azərbaycanın doxod yeri çoxdur. Onlardan doxod ala bilər. Bu qanun layihəsi ki, bir ay ovvəl buraya gəlmişdi. Parlament öz nəzərini dedi. Keçənlərdə danışıldı ki, institut-qubernatorlar artıq götürülsün. Əgər bu vaxtadək götürülsə idi, o nizamnamə kəsildi, nə qədər pul olardı. Bu balaca Azərbaycanda qubernator var.

Mehdi bəy Hacıbababəyov - Məsələ dairəsində danışınız.

Rəis - Rica edirəm, yerinizdən danışmayasınız.

Səmədəğa (dəvamlı) - Bəli, qubernatorlar yeyənlərdir, vuranlardır. Sözümlü qurtarıram. Buraxın bu ki, şad edən şeylərdən istəyir pul qoparsın.

Rəis - Daha kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən olmadığından son söz məruzəçi Rza bəy Ağabəyovundur.

Rza bəy - Burada iki danışanın birisi qanunun təmənilə ləğv olunmasını, biri də əhəmiyyətli tamaşalardan təmənilə naloq almamağı təklif edir. Biri təəccüb edir ki, nə səbəbə vükəla şurası maarif nazirinin bu təklifini qarışdırmışdır. Ona görə ki, vükəla şurası hökumət sandığından çox yaxşı xəbərdardır, nəinki tək maarif naziri. Bizim kursumuz düşür, xammalımız var, neftimiz var, deyib durmaqla özümüzü aldadırıq. Manatımız qəpikdən də aşağı düşübdür. Ona görə də bu naloqlar hər nədən olsa əl çəkə bilmərik. O yerdə ki hökumət, dövlət var, orada naloq olacaqdır. Hökumət bizi özündən, biz isə özümüzü hökumətdən ayıra bilmərik, bu olmalıdır. Hər vətəndaş qüvvəti qədər naloq verməlidir. Bir də naloq az olsa belə, biletin qiyməti azalmayacaq, cəməatin də xəbəri olmayacaqdır. Ancaq teatro saxlayan mənfəət götürəcək. Bir də bunun Amiraçodan xəbər var ki, teatronu saxlaya bilmirlər, iş çətindir. İşə apara bilmirlər. Amma bu qədər sinema-toqraflardan bir şey yoxdur. Bundan məlum olur ki, naloq o qədər böyük deyil, 100 də 50 faiz əksilsə bəsdir. Ona görə vükəla şurasının və komisiyonunun təklifləri gərək qəbul olunsun.

Rəis - Üç təklif varid olur. Varid olduğu kimi sırasilə səsə qoyacağam. Əvvəlinci "Müsavət" tərəfindən (Oxuyur): 2-ci maddə ifa edilsin, işbu qanun qəbul edildiyi gündən icra edilsin. Sonra böylə bir təklif gəlmişdir: Əvvəlinci maddə təshih edilsin, hökumətin və şəhər idarəsinin teatro vergilərindən məaf etsin. Üçüncü təklif: Maarif nəzarətinin təklifi üzrə təmənilə naloq qaldırılsın. Bu təkliflərdən axırıncısı komisiyon tərəfindən qəbul edilmir. Komisiyon hökumətin təklifini qəbul edir. Çünki bu iki təklifin məzmunu birdir. Birləşdirib əvvəlinci və axırıncısını səsə qoyacağam. Malxazov.

Malxazov - Rusca danışır.

Rəis (dəvamlı) - Maddələr xüsusunda öylə danışmaq olmaz, o barədə danışılıb. İkinci qiraətə keçməyi səsə qoyuram. Rza bəy.

Rza bəy - Onu bilməlidir ki, maarif nəzarəti naziri naloqun təmənilə qaldırılması tərəfdarı deyildi.

Rəis - Mən layihəyi-qanuniyyənin ikinci qiraətə keçməsinə səsə qoyuram. Kim qəbul edir, rica edirəm əlini qaddırsın. Əksəriyyət rəy ilə qəbul edilir. Əvvəlinci maddəni oxuyunuz.

Ağabəyov - Birinci maddəni oxuyur.

Rəis - Əvvəlinci maddə xüsusunda kim danışmaq istər?

Mehdi bəy Hacinski - Məsələ böylədir. Burada teatronu iki yerə bölürlər. Biri xudojestvenni, biri də qeyri-xudojestvenni. Bu düz deyil. O vaxt teatrodan aşına mütəxəssislər lazımdır ki, bunları ayıra bilsin. Biz gərək bunu götürək ki, teatro mənfəətlidir və bizə mənfəət verə bilər. Səmədəğa buyuran kimi deyildir. "Müsavət"ın təklifi budur ki, xudojestvenni sözünü götürmək. Vergi də indikindən 50 faiz az olsun. Yəni teatrodan 20 faiz vergi alınsın, onun da on faizi dövlət nəfinə, on faizi də bələdiyyə xeyrinə getsin və illa mütəlaqa vergiləri götürmək olmaz. Bizim təklifimiz böylədir.

Rəis - Əbilov.

Əbilov - Teatrodan naloq alıb, almaması barəsində əsasən dınışılmışdır. lakin Mehdi bəy cənabları "Müsavət" tərəfindən təkid edir ki, naloq olsun "Müsavət" firqəsi həmişə bizə yol göstərirdi və sosialistlərin təcrübəsiz olduğunu söyləyirdilər. Bunu bizə göstərənlər yaxşı olardı ki, bir ətrafına baxaydılar. Sosialistlərdən bir qeyrat alaydılar. Başqa yerlərdə öylə deyildir. Teatro ümumi cəməat məsələsidir. Cəməati mədəni etməkdən ötəri teatro bizim üçün böyük vasitədir. Səmədəğa demişkən, elm ancaq bir məktəb deyildir. Baxsanız, görərsiniz ki, kənar yerlərdə məktəbdən ziyadə teatrolara da əhəmiyyət verilir. Bu naloqu qoymaqla teatroun ancaq o şəxslərə məxsus edcəyik ki, teatroya getmək baha da olsa imkanları vardır. Daha kasıblara mümkün olmayacaqdır ki, teatroya getsinlər. İndi teatrolarda yaxşı opera olan zaman teatronu boş görürsünüz, ancaq, qabaq cərgələrdə sərvətdarlar oturmuşlardır. Füqərə isə gedə bilmir. Ona görə təkid etmək ki, teatrodan xəzinə mənfəəti də lazımdır, məntiqə yaraşmayır və xəzinəmizin o qədər ehtiyacı yoxdur. Səmədəğa bu barədə danışanda dedilər ki, mətləb üstünə gəl. O deyirdi ki, teatrolardan alan naloqu qubernatorlara yedirəcəksiniz. Mədəxil artırmaq üçün qubernatorları azaldınız. Teatroya naloq qoymaqla, teatro qapısını füqərə üçün bağlamaq deməkdir. Ona görə maarif nazirinin təklif etdiyi kimi bu maddə ləğv edilsin və təklif etdiyimiz kimi teatrolar vergidən azad olsun. Çünki bu maarif yoludur, gərək teatro qapısı hər kəsə açıq olsun.

Rəis - Daha kim danışmaq istəyir? Son söz məruzəçinindir.

Ağabəyov - Əbilov danışanda Gürcüstanı göstərdi. Lakin Gürcüstan sosialistlər üçün Kəbə hesab olunursa, bizim üçün Kəbə deyildir. (Soldan səs-küy). Bəli, əgər elmə tərəfdarsınız isə, o vaxt buyurunuz pulsuz teatro açınız, hamı gəlsin tamaşaya. Bunu istəməyirsinizsə, naloqları azaltmaqla bir şey olmaz. Çünki biletlərin qiyməti azalmayacaq və vergi pulları müdiriyyət cibinə dolacaq. Ona görə komisiyonun təklifini qəbul etməyinizi rica edirəm.

Rəis - Əvvəlinci maddə xüsusunda böylə əlavə təklif varid olub (oxuyur). Biletlərin vergisi əlli faiz azalsın. 2-ci və 3-cü təkliflər bu məzmununda olduğuna görə bir yerdə oxuyuram (oxuyur). Bu təkliflər komisyona tərəfindən qəbul olunmadığına görə bir yerdə səsə qoyacağam. (Soldan səsler - Proje qərar necədir?)

Rəis - Öylə şey yoxdur.

Ağabəyov - "Müsavət"ın təklifi ilə komisyona arasında təfəvüt budur ki...

Rəis (saxlayaraq) - Bağışlayasınız, təfəvütü mən özüm bilirəm. Təfəvüt bundadır ki, "Müsavət"ın təklifində "xudojestvenni" sözü yoxdur. Amma projədə vardır. Mən təklifi səsə qoyuram ki, teatro hər bir vergidən azad olsun. Kim bu təklifin tərəfdarıdır, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs verməyir?

Rəis - Təklifin lehinə 24, əleyhinə 30, səs verməyən 7. Əksəriyyət rəy ilə təklif qəbul edilir. Müsavatın təklifini səsə qoyuram. Məzmunu böylədir: Teatro tamaşalarına aid dövlət vergilərini 50 faiz əksiltməlidir.

Əhməd Cövdət - Mən təklif edirəm ki, xudojestvenni sözü bu təklifdən çıxarılsın.

Rəis - Təklif necə ki, varid olub səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim bunun əleyhinədir? Səs verməyənlər? Lehinə 33, əleyhinə 5, səs verməyən 15. Əksəriyyət rəy ilə təklif qəbul edilir. Təklif qəbul edildiyindən birinci maddəni səsə qoyuram. Deməli, maddə belə olur. Teatro tamaşalarına aid dövlət vergiləri 50 faiz əksilir. 2-ci maddəni oxuyunuz.

Rza bəy - Oxuyur.

Rəis - Çünki, əvvəlinci maddə təğyir edib, 2-ci maddəyə ehtiyac yoxdur. 3-cü maddəni oxuyunuz.

Rza bəy - Oxuyur.

Rəis - 3-cü maddə barəsində kim danışmaq istərdi? Mehdi bəy Hacınski.

Mehdi bəy - "Müsavət"ın təklifi budur ki, qəbul olunan gündən rica edilsin, yəni oktyabrın 22-dən deyil, noyabrın 6-dan.

Məmməd Əmin (yerindən) - 3-cü qiraətdən sonra qəbul edilir.

Rəis - Danışan yoxsa, axırıncı söz məruzəçinindir.

Rza bəy - Komisyona böylə qəbul etmişdir, mən də onun üstündə dururam.

Rəis - "Müsavət" fraksiyası böylə təklif edir ki, qanun qəbul olan gündən icra olunur. Çünki, komisyona bu təklifi qəbul etmir. Təklifi səsə qoyuram, kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim bunun əleyhinədir? Kim səs verməyib? Lehinə 34, əleyhinə 5, səs verməyən 8. Əksəriyyət rəylə qəbul edilir. 3-cü maddə bu məzmununda qəbul edilir. Qanun qəbul edilən gündən icra edilir. 3-cü qiraət qalır gələn iclasa.

Növbədəki Ağstafa gömrükxanasının ştatının qüvvətləndirilməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əmircanov. Məruzəçi olmadığından keçirəm sonrakı məsələyə. Növbədəki məsələ Azərbaycan dəmir yolu mövqifində "Xudat" və "Yalama" poçta-teleqraf şöbələrini məmurları siyahısı haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Rza bəy Ağabəyov.

Rza bəy - Poçta-teleqraf nəzarəti tərəfindən lazım gəlir ki, Xudat və Yalama stansiyalarında bir idarə açmaq. Onun ştatında böylədir. (Oxuyur).

Poçta-teleqraf tərəfindən təqdim edilən bu layihə büdcə komissiyasında qəbul edilib və rica edirəm ki, Parlament dəxi qəbul etsin.

Rəis - Layihəyi-qanuniyyə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən yoxdur. Layihəyi-qanuniyyənin 2-ci qiraətini səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul edilir.

Məruzəçi - Oxuyur.

Rəis - Bu barədə kim danışmaq istəyir? Əhməd Pepinov.

Əhməd Cövdət - Mən zənn edirəm ki, layihələrdə gələn ştatların da rəqəmi qəbul edilir. Parlament bir pribavkanı 60%-dən 90%-na qədər qəbul eyləmişdir. Sentyabrın 27-də pullar ləğv edilib, pribavka ümumi məvacibə təbdil edilir. Mən təklif edirəm ki, buraya qanunlar idxal edildikdə rəqəmlər eylə uyusdurulub təqdim olunsun, tainki, Parlament qəbul etdiyi məvaciblər olsun.

Rəis - Kim danışmaq istəyir? Söz məruzəçinindir.

Ağabəyov - Doğrudur, fəqət bu qanun layihəsi çoxdan gəlmişdir. İkinci pribavka keçməyib, nəzarətin də imkanı olmayıb ki, tazə rəqəmlər ilə məvaciblər təyin edilsin. Amma qanunda öylə bir yer var ki, məvacib məsələsi islah ediləcəkdir.

Rəis - Xudat stansiyasının qulluqçu tutulmasına etirazı yoxdur. Etiraz olmadığından məmurlar cədvəli qəbul edilir. Məruzəçi - Yalama məmurlar cədvəlini oxuyur. Rəis - Bu xüsusda kim danışmaq istərdi? Səsə qoyuram. Layihəyi-qanuniyyəyə etiraz yoxdur. Qəbul edilir. 3-cü qiraət qalır gələn iclasa.

Növbədəki məsələ Ağstafa gömrükxanasının ştatının qüvvətləndirilməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi Əbdüləli bəy Əmircanov.

Əbdüləli bəy - Gündən-günə Ağstafa tamojno işləri artır. Bakıdan sonra gömrükxana işlərində 2-ci yeri Ağstafa tutur. Bu axır vaxtlarda ordan çox şikayətlər gəlir. Mallara çox gec baxılır. Çox vaxt poyezdlər axşamdan səhərə qalır. İndi maliyyə naziri Parlamentə bir layihə təqdim edib, oradakı qulluqçuların artırılmasını təklif edir. Bu vaxta orada nə sekretar, nə xəzinadar yox idi, işləri müdir aparırdı. Dösmotristlərin də ki, vaxtı yox idi. Baxsınlar. Şimdi bunların da sayı 15-dən 20-yə qədər artır və bir də kontrol əvvəl 3 idi, indi 5-dir. Hər birisi 2 saat

vəzifəsini ifa edəcəkdir. Bu vaxta qədər konseliyariyada bir yazan var idi ki, iş apara bilmirdi. Şimdi onun da ədədi artacaqdır.

Ona görə də qulluqçuların miqdarı böylə qəbul olunur. Poyezdlər də gecə qalmayacaqdır. Lakin gecə gedəcəkdir. Qanun da böylədir (oxuyur).

Rəis - Layiheyi-qanuniyyənin əsasları üzrə kim danışmaq istəyir? Camalbəyov.

Camalbəyov - Məruzəçinin sözündən göründü ki, bir neçə məmur artırmaqla poyezdlər tez gedər. Mən böylə bilirəm ki, poyezdlər qulluqçuların artması ilə tez getmir. Katib və xəzinədar lazımdır. Onlar poyezdə yatmayırlar, poyezdləri obisk eyləyir, jandarm və tamojna çinovnikləri... Mən getmişdim, oranın halını gördüm. Hətta depo naçalnikidir nədir, dalına bir neçə adam salıb, o da vaqonları axtarır. Hər kəs axtarır, bilmək olmur kimdir. Bir neçə ittifaqlar olmuş malı tutulan adam bundan ona, ondan buna gedir. Bir xəbər malından almır. Qulluqçu artırmaqla poyezd tez gedə bilməz, daha çətin olar. Qulluqçu artırmaqla iş yaxşılaşmaz. Qulluqçunun baxmağı ilə yaxşılaşar. Nə qədər az olsa, vətən sevən adam olursa, o qədər yaxşı olar. Orada dosmotrişiklər var. Bir tərəfdən qədərini artırırırlar, bir də deyirlər poyezdlər gecikməz. Mən orada idim, gördüm bir Ağstafada axtarırlar, bir də o biri yarımstansiyada soruşdum ki, nə üçün belədir, dedilər ki, oradan mal keçir. Ona görə də burada baxırıq. Təklif edirəm bir xəzinədar. Bir də sekretar artsın, qalanı lazım deyil.

Rəis - Buyurunuz, Ağa Aşurov.

Ağa Aşurov - Bu qulluqçular artsın, mən buna əks deyiləm. Ancaq, bir-iki şey var ki, onları ərz edəcəyəm, tamojnanın halı böylədir ki, tamojna əvvəl böylə deyil idi. Sonra keçdi Ağstafaya, orada əvvəl qulluqçu var idi. Yenə də artdı. Ancaq onların halı fənadır. Qulluqçular vaqonlarda yatırırlar, bu böylə olmaz, gərək bir qulluqçunun odası olsun, hər yerdə qayda belədir. Vaqon gələr otseptit olar, qulluqçular gəlib baxardar. Mən öylə bilirəm ki, sosialistlər məmurlar ilə yaxşı rəftar olmadığı barəsində danışırlar. Mən dokladçıkdən soruşmaq istəyirdim ki, bu barədə bir təşəbbüsət olunmuşdur ya yox? Yenə vaqonlar qatar ilə saxlanılıb orada duracaqmı? Bu barədə təşəbbüsət lazımdır. Xidmətçi gərək 8 saat işləyirsə, 8 saat da rahatlıq etsin. Qış gəlir, xidmətçilərə həmişə yolda olmaq yaxşı deyil, onlara insanlıq da lazımdır. Bir də jandarmalar barəsində çox danışırlar. Buna əhəmiyyət vermək lazımdır. Jandarmalar hər nə bilirlər edirlər. Passajirlərin şeylərini hər yerdə axtarırlar: bu pis haldır. Bilinməyir ki, jandarmalar kimə tabedir. Bunu bilirəm ki, tamojni işi maliyyə nəzarəti ixtiyarındadır. Ona görə başqa idarənin işə qarışmağa ixtiyarı yoxdur. Bu dediklərim qanuna daxil deyil. Hökumətə təklif edirəm, qulluqçuların halını yaxşı eyləsin ki, bu nenormalni hal rəf olunsun. Yoxsa bilinmir ki, ixtiyar jandarmadadır, ya məmurda. Ümidvaram ki, iş başında duranlar buna bir çarə edərlər.

Rəis - Sırada natiq olmadığından söz məruzəçinindir.

Əmircanov - Mən dedim ki, xəzinəçi və katib olmasa işlər yaxşı gedər. Mənim dediyim o idi ki, onların işini başqaları ifa edirlər. Əlbəttə, 4 adam 8 adamın işini görəndə işlər qaydası ilə getməz. Bir halda ki, 4 adam baxa, bir halda ki, 8 adam baxa tez-tez gedər. O ki, qaldı jandarmalara, onlar tamojni işinə baxmayırlar. Lakin gömrüxana məmurları noə deyirsə, əməl edirlər. Onların işi polis işidir. Mən sekretar barəsində dəmədim. İndi deyirlər ki, sekretar əlavə olunsun. Bu qanun layihəsində yoxdur. Orada ancaq məmurların sayını artırdı. 5 adamın yerinə 20 adam olur. Ağa Aşurov dedilər ki, xidmətçilər vaqonda olurlar. Mən elə bilirəm ki, təminat vardır. Bu saat təfiq və məabir naziri bir çox hazırlıqlar yapır, evlər var, yenə tikilir. Yəni orada evlər vardır. Ola bilməz ki, xidmətçilər vaqonlarda saxlansınlar. Mən rica edirəm ki, bu layiheyi-qanuniyyə büdcə komisiyonunun qəbul etdiyi kimi qəbul edilsin.

Rəis - Layiheyi-qanuniyyənin ikinci qiraətinə keçirilməsini səsə qoyuram, etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından qəbul olunur. Oxuyunuz.

Mehdi bəy Hacinski - Birinci maddəni oxuyur.

Rəis - Əvvəlinci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən yoxdur? Səsə qoyuram. Etiraz yoxdur əvvəlinci maddəyə? Etiraz olmadığından, əvvəlinci maddə qəbul olunur. 2-ci maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 2-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən olmadığından qəbul edilir. Layiheyi-qanuniyyənin 3-cü qiraəti gələcək iclasa qalır.

Növbədəki məsələ; poçta-teleqraf məmurlarının ixtisarı barəsində qanun layihəsi. Məruzəçi - Rza bəy Ağabəyov.

Ağabəyov - Hökumətin qərarına görə poçta-teleqraf naziri vükəla şurasına bir layihə qəbul etmişdir ki, öz idarəsinin məmurlarını əksiltmək xüsusunda orada bu vaxta kimi 35 məmur vardı ki, onu azaltmaq bir qaida ilə icra olunacaqdır. (Oxuyur).

Deməli, 35 adamı 25-ə dayandırmaq istəyirlər. Layiheyi-qanuniyyə büdcə komisiyonunda baxılıb qəbul olunmuşdur. Təklif olunur ki, Parlament qəbul etsin.

Rəis - Bu xüsusda kim danışmaq istərdi? Qanun layihəsinin əsasları üstə danışmaq istəyən yoxdur? Əhməd bəy.

Əhməd Cövdət - Poçta-teleqraf nəzarətinin bu göstərdiyi layiheyi əlbəttə, biz qəbul edəcəyik. Çünki bu, mərkəzə aiddir və nəzarət də mərkəzi dolandırır, 35 məmuru 25-ə endirə bilər. Parlamentdə dəfəat ilə demişik ki,

qeyri nəzarətlərdə də bir çox ziyadə məmurlar var ki, onları da azaltmaq elə dövlət xəzinəsinə bir qədər nəf vermək olar. Biz poçt-teleqraf nəzarətinin bu məmurları azaltmağı ilə onu demək istəyirik ki, poçta-teleqraf olmayan yerlərdə şöbələr açılmasın və məmurlar təyin olunmasın. Lakin iqtisadi nöqtəyi-nəzərdən arzu edərdik ki, qeyri nəzarətlər də ziyadə məmurları azaltmaq barəsində qanunlar tərtib edərlər.

Rəis - Danışmaq istəyən olmadığından 2-ci qiraəti səsə qoyuram. Etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından, 2-ci qiraət qəbul edilir. Oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - Bu xüsusda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdur. Oxunmuş cədvəli səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Etiraz olunmadığından, qəbul edilir. 3-cü qiraət qalır gələn iclasa. Bununla yomiyeyi-müzakirat bitir. Gələn iclasın yomiyeyi-müzakirətı böylədir (Oxuyur):

1. Teatro tamaşalarından alınan vergilərin tənqisi haqqında qanun layihəsinin 3-cü qiraəti. Məruzəçi - Ağabəyov; 2. Ağstafa gömrükxanasının ştatının qüvvətləndirilməsi haqqında qanun layihəsinin 3-cü qiraəti. Məruzəçi -Əbdüləli bəy Əmircanov; 3. Azərbaycan dəmir yolu mövqeyində "Xudat" və "Yalama" poçta-teleqraf şöbələrinin məmuru siyahısı ştatı haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Rza bəy Ağabəyov; 4. Poçta-teleqraf nəzarəti idarəsində olan məmurların ixtisarı haqqında qanun layihəsinin 3-cü qiraəti. Məruzəçi - Rza bəy Ağabəyov; 5. 13 oktyabrda Parlament tərəfindən qəbul edilmiş dəvəvi qiymətlər təzyidi xüsusunda qanun əlavəsi haqqında qanun layihəsi. 6. Sosialistlər fraksiyonunun hökumətə sualı. Bu cür müzakirəti-yomiyeyə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından, qəbul olunur.

Söz hökumət nümayəndəsi Xudadad Məlikaslanovundur.

Məlikaslanov - Möhtərəm məbuslar! Keçən iclasda sosialistlər hökumətə bir sual vermişlər ki, nədən öləri hökumət sədrinin ev əşyası alınmasına 1 milyon pul buraxmışdır? Hökumət tərəfindən cavab vermək istəyirəm. Söz buradadır ki, siz bilirsiniz ki, hökumət üzvləri və nümayəndələrinin o qədər iqtidarları yoxdur ki, öz evləri üçün lazım obstanovkaları alsınlar ki, xaricdən gələn qonaqları da qəbul etsinlər. Qeyri yerlərdən gələn çox olur. Məsələn, İngiltərədən, İtaliyadan və Fransadan, Amerikadan çox nümayəndələr gəlir. Onları qəbul üçün küçəbəküçə gəzib yer axtarıyıq. Ya gəlməmişdən fikir edirik ki, nə yerdə və kimin evində onları qəbul edəcəyik. Hökumət qərar qoymuşdur o cür nümayəndələri qəbul üçün bir ev tədarükündə olsunlar. Onun üçün də hər bir şey alınsın. Əlbəttə, nümayəndə gəldikdə sədr və xariciyyə nazirinə müraciət edəcəkdir. Sizin özünüz məlumdur ki, sədrimizin evi burada deyil və o şeylər də alınacaqdır, sədrin olmayıb, hökumətin olacaqdır. Hərgah sədr hökumət başından çıxandan sonra yenə hökumətdə qalacaqdır. Bu qərar da Parlament olmadığı zaman köhnə hökumət tərəfindən qəbul olunmuşdur. Hökumət nara verib şeylər alınsın. Keçən sədr bir neçə şey almışdı. İş başından düşdükdə bizə dedi ki, istəyirsiniz bunların pulunu verim, yaxud məndə əmanət qalsın. O şeylər az olduğu üçün orada buraxdıq. Sədrimiz Nəsim bəy başqa hökumət nümayəndələrini qəbul etmək üçün, əşya alınmaq üçün heyəti vükəlaya müraciət etlədi. Axır zamanlarda ki, tərəddüd artdı. Hökumət bu şeylərin alınmasının lazım olduğunu dərk edib 70 milyonluq fonddan 1 milyon para buraxılması və hökumət sədri üçün əşya alınması qərarına gəldi. Ucuz olmaq üçün və bir nəfər buranı tərək edib şeylərini satmalı olduğu üçün bu iş də əmələ gətirildi. Bu şeylər alındı və 1 milyonun 70 milyonluq fonddan verilməsinin səbəbi budur. Burada qanundan kənar iş görülməyib. Bu işlər hökumət sədrinə və xariciyyə nazirinə şəxsi deyil, hökumət malı hesabı ilə verilmişdir. Siz özünüz bilirsiniz ki, bu son zamanlarda, neçə ki, ərz etlədim, gəlib-gedən çoxdur. Biz quru yerdə oturub çörək yeyə bilərik. Amma, qonaqlarla belə müamilə etmək olmaz. Hərçəndi bu sosialist nöqtəyi-nəzərindən düz gəlməz. Amma biz burjuazni yerdəyik, onların adəti ilə rəftar etmək lazımdır. Məsələn, mən Tiflisdə bir əcnəbi nümayəndəsinin yanına getmək üçün sürtük tapmağa məcbur oldum. Nə isə bu halları nəzərə alaraq, bu şeylərin alınması lazım görüldü ki, nümayəndələr gəldikdə avaraçılıq olmasın.

Rəis - Əhməd Pepinov.

Əhməd Cövdət - Bizim sualımız üç maddədən ibarət idi. Birinci maddə: bu gün hökumət istifadə olduğuna görə, böylə təxsisat nədən öləri olmuş, 2-ci bu iş nə üçün Parlament keçməmiş, zira təxsisat lazım olduğundan Parlamentə müraciət edilməlidir. 3-cü maddə bir dəfə ki, mebel alınır, yəni təzədən o qədər mebel alınır. Bu üç maddə hökumət nümayəndəsinin izahatı ilə qənaət hasil olmadı.

Rəis - Sual müəllifləri qənaət hasillərindən digərindən sual istizah surətini alıb gələn iclaslardan birinə qalır. İkinci suala keçirəm. Buyurunuz, Hidayət bəy Sultanov!

Hidayət bəy Sultanov - Şamaxı qaçqınları barədə verilən suala cavab verməyə mən hökumət tərəfindən məmur oldum. Hökumətə verilən sual Şamaxı qaçqınları və Şamaxı şəhərinin tikilməsi barəsində idi. 5-6 ay bundan əvvəl hökumət tərəfindən bir komisiyon tərtib olunub Şamaxıya göndərilmişdi ki, gedib şəhərin nerədə öz yerində, yoxsa başqa yerdə tikilməsi barəsində məlumat gətirsin. Bu vaxta qədər komisiyondan qəti bir cavab yoxdur. Komisiyon üzvləri şəhərin nerədə tikilməsi barəsində qəti qərara gəlməyiblər və bir də bu gün üçün lazım olan pulun nerədən və nə qaidə ilə alınması, hökumət tərəfindən qət olunmayıbdır. Oradan cavab alınandan sonra və bu məsələ qəti olunandan sonra şəhər tikiləcəkdir. 2-ci qaçqınlar məsələsidir ki, Şamaxı qaçqınlarının halına baxılmayıbdır. Bu böylə deyildir. Nə ki məmləkətimizdə qaçqın var, Şamaxıdan, İrəvandan və başqa yerlərdən hökumət bunların həpsini bir gözlə görür və kömək edir. Bu qaçqınların çoxu kəndlidir. Kəndlilərə lazımi qədər

kömək verməkdə hökumət acizdir. Nə toxumu, nə yeri, nə kətanı var. Bunları hazırlamaq bir-iki ayın işi deyildir. Dağılmış evlər barəsində dedilər ki, hökumət qərar etmişdi ki, meşədən onlara odun, ağac versin, hökumət tərəfindən binagüzarlıq olunubdur. Toxum barədəsində hökumət təklifi ilə ziraət nəzarəti hökumətə məlumat veribdir. Hökumət bu barədə lazımı layihə düzəldib Parlamentə vermişdir. Parlament hələ baxmayıbdır. İndi iş qalıb Parlamentə. Parlament ixtiyardır. Şimdi qış keçməyibdir. Kömək oluna bilməsə, yazda kömək olunacaqdır.

Rəis - Mehdi bəy Hacıbababəyov.

Mehdi bəy - Nəzarət nümayəndəsi dedi ki, kətanımız, baltamız və başqa şeylərimiz yoxdur. Şəhərin tikilməsi barəsində də bir gəlmə danışmadı.

Rəis - Mehdi bəy məsələnin əsasları barəsində danışdı. İcazə verə bilmərəm. Sizə versəm, başqalarına da görək verəm. Qənaət hasil edib, etmədiklərini deyiniz.

Mehdi bəy - Qənaət hasil etmirəm.

Rəis - Sual müəllifi, cavabdan qənaət hasil etmir. Ona görə sual istehzah şəkli alıbdır və gələcək iclasın birinə qalır.

İclas qapanır saat 2.30 dəqiqədə.

Arxiv, f.895, siy. 1, iş166, vər.57-65.

№ 94

Doxsan dördüncü iclas

7 noyabr 1919-cu il

Sədr - Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy Hacınski. İclas açılır, sədr elan edir ki, kворum olmadığı üçün iclası qapamaq lazımdır. İclas qapanır.

Arxiv, f. 895, siy. 1, iş 76, vər. 28.

Doxsan beşinci iclas

9 noyabr 1919-cu il

İclas açılır saat 12.20 dəqiqədə.

Rəis - Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy Hacımski.

Rəis - İclas açılır. Müzakirəti-yomiyə keçən dəfə Parlament tərəfindən qəbul edilmişdir. Lakin şimdi daxil olmuş kağızları elan edəcəyəm. O cümlədən, sosialistlər tərəfindən ziraət nazirinə verilən sorğudur ki, iclasın axırında elan olunacaqdır. Sonra bir neçə başqa kağızlardır ki, onu da oxuyacağam. Məclisi-Məbusan üzvlərindən Hacı Hüseyn Əfəndizadə iki həftədən ziyadə üzürsüz isbatı-vüsud etmədiyi üçün bu gündən etibarən Məclisi-Məbusandan ixrac olunur. Onun vaxtı keçən ayın, oktyabrın 22-də tamam olurdu. Sonra Məclisi-Məbusan üzvlərindən Əşrəf Tağıyev və Qərib Kərim oğlu xüsusi işlərindən ötəri məzuniyyət istəyirlər. Qərib Kərim oğlu bir ay, Əşrəf Tağıyev iki həftə, bunları Parlamentə təqdim etməkdə məqsədim budur ki, bunlar keçən sessiya zamanı məzuniyyətdən hərəsi bir ay yarım ziyadə istifadə etmişlərdi. Etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından Qərib Kərim oğluna bir ay, Əşrəf Tağıyevə iki həftə məzuniyyət verilir.

Növbədəki məsələ teatro və tamaşalarından alınan vergilərin tənqisi haqqında qanun layihəsinin 3-cü qiraətidir. Oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - Kim danışmaq istərdi bu xüsusda? Danışmaq istəyən yoxdur? Qəbuluna etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından, qəbul olunur.

Layihəyi-qanuniyyəni təمامən səsə qoyuram.

Mehdi bəy - İkinci maddə qalmışdır (Oxuyur).

Rəis - 2-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından, 2-ci maddə qəbul olunur. Layihəyi-qanuniyyəni təمامən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur. Etiraz olmadığından, layihəyi-qanuniyyəni təمامən qəbul olunur.

Növbədəki məsələ, Ağstafa gömrükxanasının ştatının qüvvətləndirilməsi haqqında qanun layihəsinin 3-cü qiraətidir. Oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - Əvvəlinci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdur? Səsə qoyuram, etiraz yoxdur? Əvvəlinci maddə qəbul olunur. 2-cini oxuyun.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 2-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdur? Səsə qoyuram. Etiraz olmadığından, 2-ci maddə qəbul olunur. Layihəyi-qanuniyyəni təمامən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Layihəyi-qanuniyyəni təمامən qəbul olunur. Layihəyi-qanuniyyənin ikinci qiraətində arzu olaraq belə bir təklif varid olmuşdur. (Oxuyur). Gümanəm, bu arzu qəbul olunur.

Növbədəki məsələ, Azərbaycan dəmir yolu mövqifində "Xudat" və "Yalama"da poçta-teleqraf şöbələrinin məmuri siyahısı haqqında qanun layihəsinin 3-cü qiraətidir. Oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - Yalama qulluqçuları xüsusunda kim danışmaq istərdi? Etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından, qəbul olunur.

Mehdi bəy - Xudat məmurları cədvəlini oxuyur.

Rəis - Xudat məmurları cədvəli xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən olmadığından, səsə qoyuram. Etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından, qəbul olunur.

Növbədəki məsələ poçta-teleqraf idarəsində olan məmurların ixtisarı haqqında qanun layihəsinin 3-cü qiraəti.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - Layihə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Layihənin qəbuluna etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından qəbul edilir.

Növbədəki məsələ, 13 oktyabrda Parlament tərəfindən qəbul edilmiş dəvəi qanunun əlavəsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi Şəfi bəy Rüstəmbəyov.

Şəfi bəy - Parlament keçənlərdə bir qanun qəbul etmişdi ki, mirovoy sudu 40 min manata qədər qiyməti olan işlərə baxa bilərlər, çünki pulun qiyməti əksikdir. Ona görə vilayət sudlarında olan işlər gərək təzədən mirovoy sudlara gələ ki, buna da obratnoye dostaviyyə deyirlər. Bununla vilayət sudlarının işi azalıb, mirovoyların işi isə çoxalır, çünki əvvəllər mirovoy sudlar xırda işə baxırdı. İndi bir tərəfdən xırda işlər, o biri tərəfdən də vilayət sudlarından gələn işlər olacaq. Buna görə layihəyi-qanuniyyəni komisyonu öz tərəfindən qəbul olunmuş qanun

layihəsinə bir əlavə təklif edir ki, bu əlavə ilə o qanunda əks təsir götürülsün. Deməli, qanun qəbul olunan günədək vilayət məhkəmələrində olan işlər öz yerində qalmalıdır. Qanun layihəsi bir maddədən ibarətdir.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - Layihənin əsasları haqqında kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdur? Layihəyi-qanuniyyənin 2-ci qiraətini səsə qoyuram. Etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından, layihəyi-qanuniyyənin ikinci qiraəti qəbul olunur.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - Bu xüsusda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdur ki? Maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur. Qəbul edilir. Layihəyi-qanuniyyənin üçüncü qiraəti qalır gələn iclasa.

Növbədəki məsələ, sosialistlər fraksiyasının hökumətə sorğusudur. Keçən dəfə hökumət nümayəndəsinin bəyanatı, sual müəlliflərini qənaətləndirmədi. O cəhətlə sual sorğu şəklində təqdim olunur. Söz Əhməd bəy Pepinovundur. Əhməd bəy olmadığından, söz suala ikinci imza edən Səmədağa Ağamalı oğlundur. Keçən dəfə imza atıbsınız, gərək danışsınız.

Ağamalı oğlu - Da... O bir milyon buraxılıbdır. O milyon barəsində demişdik, gərək Parlamentdən keçə idi. Ona görə biz o sorğunu verdik. Əgər qabaqda böylə işlər olmasa xərclər qanunən sərf olar. Bizə ministr deyir ki, qabaqkı hökumət təşkilat tapanda, hökumət qət eləmişdi ki, pul buraxsın ki, ministrlərə obstanovka alınsın və bunun üçün də 50 min manat pul vermişdi. Onları, indiki qiymətə hesablayanda birə-on artır. Bunlar 5 yüz min. Bundan artığını ministerstvoda ala bilərdi və onu da gərək Parlamentdən soruşa idi. Çünki ministerstva hər şeyə naloq qoyur. Şeylərə naloq axtaranda öz işlərinə də gərək naloq axtarsınlar. Nə qədər naloq gəlsə, böylə xərclər də olar. Ona görə də biz sorğu verdik. Amma hökumətin obyasnəniyası bizi doydurmadi. Bununla mənim sözlüm qurtardı. (Ümumi gülüş).

Rəis - Sorğunun müzakirəsinə hökumət bəyanatından sonra başlanacaqdır.

Növbədə sosialistlərin ziraət nazirinə verdikləri 2-ci sorğularıdır...

Mehdi bəy - Oxuyur, rusca.

Rəis - Söz Səmədağa Ağamalı oğlundur.

Ağamalı oğlu Səmədağa -Padşahlıqlarda öylə məsələ var ki, gərək hökumət onları unutsun. Əgər onun möhkəm politikası olmazsa, öz xalqını xarab edər, onu nizamdan çıxarar. Bu məsələlərdə biri də yer və torpaq məsələsidir. Bu yer məsələsindən bizdə böyük və mühüm bir məsələ yoxdur. Yer in nə olduğunu ancaq yer əkənlər bilir. Gərək divan, vüzərat bunun üstündə məhkəmə bir məslək və politika qoysun. Hökumət, vüzərat öz sözü və qəraradını hər bir xahişə görə dəyişməməlidir. Axırncı ziraət nəzarətinin bu işi göstərir ki, yer barəsində onun möhkəm politikası yoxdur. O da bizim üçün böyük fəlakətlər doğuracaqdır. Böyləki bu yaxınlarda cəmaət vəkilləri ziraət nazirinə şikayətə gəlib, Bəlayil kəndində mülkədar Süleyman bəy Sultanovdan şikayət etmişlər. Vüzəratda onların şikayətinə baxan, Süleyman bəyl ə onların arasındakı, davalı yeri yekdillik cəmaətin faydasına həll etmişdir. Bu əhvalatdan sonra Süleyman bəy Bakıya gəldikdə, ziraət naziri Qardaşev burada yox imiş, onun yerini müavin dolandırırmiş. Nazir müavinini Süleyman bəyin kağızlarına və sənədlərinə baxandan sonra nazirin əvvəldəki qətnaməsini dəyişir. Bu görə haman davalı yeri Süleyman bəyin faydasına kəsir. Burada bir iş də var ki, Süleyman bəy nazir müavininin həm qəmi, həm də onun mülkədar yoldaşdır. Əlbəttə ki, bu əhvalatı əkinçilər xəbər alanda bundan bir çox fənalıqlar zühur edəcəkdir. Bizim əkinçilər bir çox şeyləri yaxşı seçirlər, çünki onlar məhkəmələrdə çox olmuşlar. Onlar bilirlər ki, qubernator kəsdiyi bir işi, müavinini dəyişə bilməz. Qubernatorun qəraradını ancaq nəzarət dəyişə bilər. Hər nə qədər bizim kəndlərdə pristavlar, uyezd naçalnikləri qətnamələrini dəyişirlər isə də vəzir ilə naçalniklərin görək fərqi olsun. Keçmişdə də böylə şeylər olurdu. Təəccüb edirəm ki, Sultanov bunu niyə yadından çıxarmışdır. Sizi bir qədər işlə məşğul etmək istəyirəm. İstəyirəm biləm Sultanov bu işi görəndə nə kimi qərarlara əsaslanmışdır. Keçmiş rus qanunu ilə siz bilirsiniz ki, iki qism yerlər var idi: birisi mülkədarların xüsusi yerləri, onu mülkədarlar istədiyi kimi istifadə edirdilər. Bir qism yerlər də var idi ki, o da mülkədarların üzərində idi. Mülkədar əlindən yalnız fayda götürməklə kifayətlənirdi. Onu mülkədar nə əkdirə bilirdi, nə də qazdıra bilirdi. Bu kimi yerlərə nadel yerləri deyilirdi. Böylə yerlərdən habelə xəzinənin də varı idi. Bu yerlərdən istifadə etmək ixtiyarı rəiyyətin idi. Bu yerləri kimsə rəiyyətin əlindən ala bilməzdi. Keçmiş zakonda böylə bir qayda var idi ki, əgər rəiyyət özü qət etsəki mənim əlimdə olan bu yerdən əl çəkərəm və yaxud başqasına güzəşt edirəm. O zaman qanun gerçək olardı ki, onu gərək senat təsdiq edə idi. Bu barədə bir çox əlimdə mətləb vardır.

Rəis - Natiq əfəndi, mətləbdən kənara çıxma.

Ağamalı oğlu (dəvamlı) - Mətləbdən kənara çıxmıram. Qanun gözləyər ki, gərək yer rəiyyətin əlindən çıxmasın. Mülkədarlar həmişə çalışırlar ki, rəiyyətin yerini əlinə keçirsin. Bu spora xəzinə yerinin üstündə oturan rəiyyətlər qarışmırdı. Əgər suda getsələrə otvod olunurdu. Xozeyinlər bu yerlərdən ixtiyarlarına itirməyirdilər. Yerlər rəiyyət əlindən çıxmırdı. Mülkədarlar o yerlərdən ancaq mənfəətə çatırdı. Necə yerlərdə ustavnaya famota vardı. Haman bu rəiyyətlər şikayət eylədi ki, yerlər demstrovay olunmuş yerlərdir ki, nə Sultan bəy aparıb. Metrovay köhnə qanun idi. Bu gərək Sultan bəy bəhrə verə idi. Amma, çünki 1913-cü ildə vıkup zakonu onu puç elədi. Ona görə krepostnoye pravo deyilirdi. O, pis qanun idi ki, götürüldü. Belə daha heç kəsin

bəhrə almağa ixtiyarı qalmadı. Bizim rəiyyətlər də azad oldular. Azad olanda o nadel olacaq yerlərdə gərək bu cəməətə qala idi. Yəni bəyliklər kənd cəməətinə qalaydı. Əgər ustavnaya qramota bağlanmayıb, bundan o çıxır ki, bunlar ixtiyarlarını itiriblər. Bəs nəyin üstündə bizim müavini-nazir öz qətnaməsini tikibdir və olunmuş qərarı dəyişibdir. Burada göstərir ki, Süleyman bəy bir çox doqovor götürüb. O doqovorlardan görünürdü ki, Süleyman bəy bu yerləri verib, əkdirib, biçdiribdir, bununla da onillik qanun davnost düzəldibdir və bu yeri özü üçün mülkədar yeri edibdir, tainki əli yerdən çıxmasın.

Zaqafqaziyada qanun dəyişəndə seym zamanı əli çıxıbmiş. Məsələn, türklər gələndə yerlər əlində deyil idi. Əgər zemski davnost olmuş olsa da, yenə rəiyətin əli çıxılmıyır. Amma bizim zənnimiz odur ki, zemski davnost yoxdur. Mənim danışdığım bu mətləb dairəsindədir, formalını böylə deyil. Formalını böylə olsa idi, dedim ki, tovarış ministrin nə ixtiyarı vardır ki, qətnaməni dəyişsin. Böylə olanda bu iş naqis surətdə gedibdir. Öylə bir zamanda ki, bütün parlament üzvləri dildə də olsa deyirlər ki, yerlər qayıdasıdır rəiyyətə. Bizim nazir bir qanun sazlayıb, bir zamanda ki, bizim politika özü-özbaşına cəməətiylə və millətçiliyə doğru gedir, böylə vaxtda böylə qanun kəsmək olmaz. Bunu hamı biliyor ki, bizim ministr deklarasiya oxudu ki, rəiyyət ilə bəy arasında spor olanda, sporu rəiyyətin nəfinə kəsməlidir. Amma hidayət bəy özü prisyajni-poverenni olduğu halda, bu işi gərək etməyə idi. Öylə zənn edibdir ki, sözdür bir parça kağız kimi deyildi, yel apardı. Necə ki, Vilhelm bir parça kağızı parçaladı, özü də ministr idi, istədiyini elədi. Bu böyük ziyandır. Burada provokasiya vardır ki, iki kəndi bir-birilə vuruşdurur.

Rəis - Provokasiya da var?

Səmədağa - Yox, deklarasiya barəsində deyirəm. Hidayət bəyin bu işində provokasiya var, iki kənd arasında ziddiyyət düşər.

Rəis - Bunda provokasiya ola bilməz, ancaq səhv ola bilər.

Səmədağa Ağamalı oğlu - Hidayət bəyin hərəkətində yabloko razdora çıxır. Belə şeylərə əksik nəzərlə baxmaq olmaz.

Rəis - O başqa.

Ağamalı oğlu - Belə kəndlər var ki, bir yer iki kəndə verilib. Kəndlərin arasında döyüş və qalmaqal düşüb. Süleyman bəy burada kağız aldıqdan sonra, gedib o biri kənddən qolu çomaxlı çağırır ki, onlar həll edər. Amma yer elə şeydir ki, onun üstündə çox davalar düşər. Yəni on nəfər o biri dünyaya gedər. Bayaq başlayanda dedim ki, burada tvyordu politika yoxdur. Bu bizim deklarasiya ilə düz gələn politika deyil, böylə politika çox şeylər törədə bilər. Özü də nə bizim politika deklarasiya ilə düz deyildir. Ona görə gərək Parlament ministerstvanın bu politikasına fikir versin. Bu idarəni bu ministrin əlinə vermək olmaz, gərək özgəsinə verilsin.

Rəis - Söz ziraət nazirinin vəkili Hidayət bəy Sultanovundur.

Sultanov - Möhtərəm məbuslar! Çünki nazir Qardaşov burada yoxdur, ona görə Rəisi-Vükəlanın iznilə, onun əvəzinə mən cavab verirəm. Əvvəla sorğu başdan ayağa səhvdir. O, binagüzarlıqla nazir müavini haqqında söyləmişlər, nahaqdır. Onu nazir özü edib. Əhvalat belədir: çünki bir ildən artıqdır, nəzarətin işin müavin aparıb, müavin hər işə bələddir, ona görə hər işdə nazir müavini ilə məsləhət görüb, sonra işini görür. Bəydili cəməəti tərəfindən iki nəfər vəkil gəlmişdilər. Ərizəsiz, dilcavabı şikayət etdilər. Bunların şikayəti qonşu Balayer kəndinin sahibi Süleyman bəyindi və deyirlər ki, guya Süleyman bəy bunların torpağını spora salıb, sonra keçirib öz ixtiyarına. Nazir bərayi-təhqiq bu işi mənə mühəvvəl etdi. Mən təhqiq edib gördüm ki, bəlayerlilərin əsla yeri yoxdur, amma bəkdililərin yeri olduğu halda, dübarə məzkur mülkədar yerinə də sahib olmaq istəyirlər. Mən onlara dedim ki, bəlayerlilərin yeri yoxdur və orada onlarıdır, çünki siz əvvəlcə şikayət edibsiniz. Bu yeri müvəqqədən sizin ixtiyarınıza bir ilə qoymaq olar ki, əgər siz 23 sentyabrda Qardaşevin razılığı ilə bəkdililər qəbul etdilər, sonra indi nə işə gəlib yenə ərizə veriblər və narazılıqlarını göstərirlər. Nazir ərizələrinin üstünə böylə bir qətnamə yazmış: çünki bəkdililər göstərirlər ki, bu yerlər mejevoydan əvvəl onların əlində olub, təhqiq olunsun ki, əgər doğru isə, yerlər verilsin onlara. Bir qədər keçdi, oktyabrın 15-də, 16-da Süleyman bəy bura gəldi, mejevoy plan gətirdi və 1901-ci ildən 1917-ci ilə kimi arent doqovorları gətirdi ki, bu yer həmişə Balayer cəməətinə icarəyə verilib, biz Qardaşovla bu plana baxdıq. Mejevoy qanuna görə bu plan mülk sahibini bizə sübut etdi. Çünki, plan kimin adına olursa, yer onun sahibi olunur. Buna görə, biz nazirlə qərar qoyduq ki, 2 və 2-ci təhqiq lazım idi, o həll olundu. Qabaqkı binagüzarlıq ləğv olunsun, yer verilsin sahibinə. Balayer cəməəti otuz iki ev olub, yüz yeddi desyatın yerləri vardır. Halbuki, Bəydili cəməəti 22 ev olub, 208 desyatın yerləri vardır. Demək mən dediyim layihə keçərsə, gərək belə bir siyasət yeri qala. Balayer torpağı, əlbəttə Balayer cəməətinə verilməlidir. Əfəndilər! Bundan aşkardır ki, bu qətnaməni nazirin müavini etməyib, bəlkə nazir Qardaşev özü edibdir. Heyif ki, özü burada yoxdur. Bununla bərabər burada işlənən zakon budur ki, pravo sobstvennosti sonranyayesta yenə ərz edirəm ki, mejevoy qətnaməsilə verilən şeydir, ixtiyarı neçə ildir ki, əlində olan doqovora görə üzərindədir. Qonşu kəndin ixtiyarı yoxdur ki, onun yerini alsın. Zira zakon buia ixtiyar vermir. Ona görə mən deyirəm ki, bu sorğu nahaqdır, inanmasanız işi gətirmişəm. Nə tövr olub söyləyə bilərəm. Bəydili kəndinin 208 desyatın yeri var, 47 desyatın də xüsusi yerləri var ki, bunun hamısı 255 desyatın, bu da azdır, cəməəti görmür. Onların yavuuqlarında ermən kəndi var ki, boşalmış və bizim fikrimiz də Sanmazurlu kəndindən bunlara yer verməkdir. Fəqət, onlar

qəbuldan imtina etdilər. Burada nə nəzarətin günahı var, nə nazir müavininin. Məsələni həll etdikdə biz qanuna istinadən iş görürük.

Ağamalıoğlu dedi ki, mavareyi Qafqaz seymi zamanında qərar verilmişdi ki, xəzinə yeri bəyə görə verilsin. Bu böylə deyil. Kestorsinlər o qanunu ki, orada böylə işlər vardır. Fəqət, nadel qanunu vardır ki, mülkədarlara bəhrə vermiş yerlər var, yerlərdən xəzinə rəiyyətinə nəfərdar olsa sud yoxdur. Bunu demək istəyirəm ki, bu məsələdə nazirin və ya müavinin təqsiri yoxdur və binagüzarlıq Qardaşov tərəfindəndir, bir yerdə olunubdur. Politikamız da budur ki, indiki qanunları eşidək. Hərgah sorğuda olan kimi yeri biz versə idik anarxiya olardı. Nə bilmək ki, Balayer cəmaəti şikayət etməyəcəkdir. Burada Ağamalı oğlu söylədi ki, zakondan kənar nə üçün iş görülmüşdür. Burada yuristlər vardır, buyura bilərlər, qayda ilə iş görmüşük. Bir mülkədar ki, 17 il ərzində bu yerə sahib olubdur və öz icarə vərəqəsini pişnəhad edir, o vaxt biz nə qanun ilə onlara deyək ki, siz qələt edirsiniz və bir də deyirlər ki, Süleyman bəy mənim qohumumdur. O mənə böylə qohumdur ki, necə ki, burda oturanlar. O söz də yalandır, necə ola bilər ki, mən özüm qanun qoymağa çalışım, necə ola bilər ki, mən uzağı görməyim, böylə bir mənasız iş görüm? Bu sorğunu imza edən Əhməd Cövdət mənə, ondan daha yaxındır. Sorğuda deyirlər ki, əmisi oğludur. Yalandır! Bəlkə ulu babamız bir rəd olar və deviçi qohumluğumuz ola bilər. Öylə qohum olsa da ya Qardaşov, ya mən iş görəndə gərək bir osnovaniyamız olsun, hər bir binagüzarlıq zakona müvafiq olsun. Deyirlər ki, şərəkətlilikləri var, bu da doğru deyildir. Burada oturanlar bilir, həmişə biz ayrı olmuşuq, həmişə də aramızda dava olubdur. Mən öylə şeyləri qəbul edə bilmərəm, bu da nazir tərəfindən olubdur. Son sözüüm budur: bu axır vaxtlarda sorğu verən bəzi firqələr bizim işimizə mane olur. İdarəyə şikayətçilər gəlir, qulaq asırıq, ərizələrinə baxırıq, binagüzarlıq edirik. Amma sabah görürsən ki, firqə üzvləri gəlib qeyri sözlər danışirlər. Ərizəçilər onlardan təvəqqeçi gətirir, bu lazım olan şey deyildir. Firqə tərəfindən [işə] qarışmaq münasibətsizlikdir. Zira, şikayətçi Parlament üzvünü görəndə eylə bilir ki, nazir bir şey qanmır.

Rəis - Hökumət nümayəndəsinin bəyanatını dinlədik. İndi sorğu əsasən müzakirəyə qoyulur.

Şəfi bəy Rüstəmbəyov (yerindən) - Bu zəprosdur, ya voprosdur?

Rəis - Zəprosdur. Ağamalı oğlu Səmədağa.

Səmədağa Ağamalı oğlu - Biz nazirin verdiyi izahatla, əlbəttə razı ola bilmərik, nəinki razı ola bilmərik, hətta bu izahatda biz özümüzə də bir təsəlli tana bilməyirik. Əvvəla bu ki, nazir orijinalni plan bir yerə, bir adama məxsus olduğu deyil, o adamın o yerdən istifadə etməsini təsdiq edir. Bunun üçün onun götürdüyü dokument düz deyildir. Vəzir kəndçilərin ərizəsi üstündə bir qətnamə qoymuş ki, o qanunla düzdür. Orada deyilir ki, bu iş ki, kəsildi qurtardı. Üçüncü marağa onun özü çatasıdır. Burası rəsmiyyətdən asılı olduğundan buraxırıq, bu məhkəmənin işidir. Bu kimi şeyləri məhkəmələr ayırd edərlər. İş onda deyil, mətləb buradadır ki, vəzirin qətnaməsini əgər pozmaq lazım gəlsə idi, onu ancaq vəzirlər şurası poza bilərdi. Onu nazir müavinini poza bilməz. Burada Qardaşov öz qətnaməsində yazır ki, yerin üstünə adamlar çağırır, bu yerin kimlər tərəfindən əkilib, biçildiyi öyrənilə idi. Şahidlərlə o yerin faktiçeski sahibi anlaşılır idi. Orijinalni plan deməyir ki, bu yeri bir şəxsə zəbt elə. Bunu Hidayət bəy özü də bilir ki, orijinalni plan köhnədir. İndi onu kimsə əlində sənəd eliyə bilməz. Faktiçeski bu yerin sahibi olmağı doznanıya ilə bilmək olar. Bunu gedib ancaq yerin üstündə təhqiq etmək ilə bilmək olardı. Burada deyirlər ki, Süleyman bəy köhnə doqovorlar gətirmişdir. İstəyir bu araya doqovorlar gətirsin, bu fakt deyil, doqovor ilə bu yerin sahibi olmaq isbat edilməz. Bu gün mən də İbrahim ilə doqovor bağlaya bilərəm. Əcəba bu doqovurun nə əhəmiyyəti ola bilər? Bizim eşitdiyimiz məlumata görə Balayercə [liləri] Sultanov öz evlərindən çıxartdırıb, yaxındakı erməni kəndinə sürgün etmişdir. Hürriyyətdən sonra onlar öz yerlərinə qayıtmaq istəmişlər. Bir neçəsi köçüb gəlmişlər. Sultanov onları təkrar haman əvvəlki yerlərinə köçürmək istəməmiş, bu barədə uyezd naçalnikinə şikayət ediləndir. Naçalnik pristava yazır ki, hələlik onlar öz yerlərində qalsınlar. Lakin buna əhəmiyyət verməyib, bunları yenə köçürmüşlər. Onunla bərabər Sultanov oradadır, onu bilməli ki, bir çox erməni kəndləri hazırda boş qalıbdır. Onların yerləri gərək xəzinəyə keçə idi. Lakin başqaları onlardan istifadə edirlər. Bu şeylərin hamısına nəzarət gərək bilə idi. Lakin nəzarətin bunlardan xəbərdarlığı yoxdur. Biz bilirik ki, orada çox şeylər olubdur. Heç bir növ ilə qaytarıla bilməzdi. Amma, bizim hökumət bu şeylərin əhəmiyyətini bilməli idi. Buna görə böylə hökumətə biz inana bilmərik. Rəis - Söz Əliheydər Qarayevindir.

Qarayev - Mən hərçəndi sorğunu imza etmişdim, amma sorğu verəndə gərək biləsən ki, sorğunu kimə verirsən və ondan nə gözləməlisən. Mən bilirəm ki, bu saat hər bir adam öz mənfəətini gözləyir, hər kəs istəyir [odu] öz tərəfinə çəksin. Bir adam görməzsiniz ki, beş şahı mənfəətini başqasına vermək istəsin. Biz hidayət bəyə sorğu veririk ki, Süleyman bəyin işi necə olmuş, amma bunu bilməliyik. Süleyman bəy onun qohumu olmasa da, o onun gərək tərəfini saxlasın. Çünki, bəydir, bəy bəyin mənfəətini, rəiyyət-rəiyyətin mənfəətini həmişə gözlər. Hidayət bəy Sultanov bu saat köhnə Nikolay qanunlarını öz qabağına qoyubdur. Yeni qanunları Zaqafqaziya seymi vremenni pravitelstvo qanunlarını nəzərə almaq istəməyib. Yoldaşlarımıza təəccüb edirəm, böylə adamlar mejavoy sözləri danışirlər. Burada, milli şura üzvləri vardır. Siz o vaxt hökuməti buraxmadınız ki, torpaq və fəhlə məsələlərini yeni qanunlara müvafiq həll etsin. Amma Parlament yığıldandan sonra bu barədə heç bir iş görülməmişdir.

Əfəndilər! Düşünməlisiniz ki, indi vaxt öylə vaxt deyil. Bu qədər qanlar töküləndən sonra fəhlə və əkinçilər hüququ qanlar bahasına alındığı zaman heç ola bilməz ki, Nikolayın çürük qanunlarını götürüb qabağımıza qoyasınız. Əgər siz köhnə qanunları götürürsünüz, siz o vaxt kəndlilərə demiş olursunuz ki, hazırlaşınlar, ikinci inqilab yoxdur, qanlar töküləndən sonra nə məmləkət təməməən dağılıb, yenə köhnə qanunları götürmək nə deməkdir? Mən bilmirəm, siz torpaq qanununu geri göndərəndə, kəndlilərə dediniz, torpaq məsələsini özləri həll etsinlər. Siz qanun layihəsini o adamın üstünə göndərirsiniz ki, hansı ki, onun yanında bəylər araba ilə doqovorlar gətirib, deyirlər ki, bu yerlər babamdan qalıbdır, ixtiyarımı verin. Nazir daha bilmir ki, o köhnə qanunlar fevral inqilabında yanıp puç oldu. Əgər bizim arxivlərdə yedinstvenni ekzempilyar tapılsa, o da Rusiyada yaşayan Nikolayın tərəfdarları üçündür. Bir fikir ediniz, Gürcüstana, Ermənistana baxınız. Hətta Nikolay əsasını qurmaq istəyən Denikin özü də torpaq haqqında təzə qanun verməyə məcbur oldu. Biz etirazımızı ziraət nazirinə gündə veririk ki, köhnə qanunlar işlənməsin. Çünki təzə qanunlar vardır. O qanunları seymdə vremennoye pravitelstvo qəbul edib və Gəncə şəhərində təsdiq edilmişdir. Nazirin ixtiyarı yoxdur ki, onu payimal etsin. Dediymiz budur ki, ziraət nəzarəti mühüm nəzarətdir, o biri isə heçdir. Çünki, bizim 99 faizimiz kəndlilərdən və fəhlələrdən ibarətdir. Bu iki nəzarət bu yolda çox iş görməlidirlər və bizi kulturaya yaxınlaşdırmalıdırlar. Amma, əfsusənə bir surətdə bizim nazir Nikolay qanunlarından istifadə etməkdədir. Böylə nəzarətə etimad etmək olmaz. Böylə adam iş başından çəkilməlidir.

Rəis - Söz hökumət nümayəndəsi Hidayət bəy Sultanovundur.

Hidayət bəy (nazir müavini) - Əfəndilər! Mən bu sözlərə cavab vermək istəyirəm. Cənab Ağamalı oğlu burada yuridicəski zakonlardan danışdı. Mənim onlara gücüm çatmaz. Onlar qalsın. Mənim əlimdə ofisialni spravkalar vardır ki, Bəydilli cəmətinin 208 desyatın yeri vardır. Balayersə cəmətinin yeri iki dəfə əksikdir. Həmişə onlar Bəydilli yerindən istifadə etmişlər. Qalan yerlər mülkədarındır ki, bunun üçün o mülkədarların dokumentləri də vardır. İnsaf ilə deyün, bu yerlər kimi verilməlidir?

Sosialistlər istəyir ki, cəmətin yeri olsun. Əgər cəmətin yeri olmasını istəyirlərsə bu yeri kimə verək? Əlbət ki, Balayercə cəmətinə. Bilmirəm nə səbəbə və hansı qanuna görə başqasına verilsin. Bir də bir şeyiə buraxdılar ki, guya Balayercə cəmətini mülkədarlar zorla, polis gücüylə çıxarıb qovublar. Gördünüz ki, Balayercə cəmətinin yeri yoxdur, hər evə iki desyatın düşür. Bu da məlumdur ki, əkinçilərə çatmaz. Anarxiya zamanı erməni kəndi boşalıbdır. Biz ixtiyar verdik ki, müvəqqəti olaraq cəmətdən bir qədər gedib orada yaşasın. Hərəsinə də 20-30 desyatın yer düşür. Bu yol ilə olubdur, nəinki polis gücünə. Ona görə sizdən rica edirəm ki, buna diqqət edəsiniz. İkinci natiqdən artıq dərəcədə rica edək ki, buna fikir versinlər, bu yer həmişə Balayercəlilərin əlində olubdur. Ona görə də biz Yendilli cəmətinin sözünü qəbul etmədik. Bizim hazırda qeyri qanunumuz yoxdur. Biz indilik əsgü rus qanunlarını işlədirik, çünki əsgü rus qanunları nə qədər pis olsa, yenə qanundur, pis qanun qanunsuzluqdan yaxşıdır. Pis qanunla iş görmək, qanunsuz iş görməkdən daha faydalı olur. Nikolay qanunları pis olduğu halda, özümüz də hələlik yaxşısını qoymamışdıq. Əlindəki yoxdan, pis qanun yaxşıdır. Çünki, pis qanunlar ilə cəmətin işini bir növ görmək olur. Deyirlər ki, Süleyman bəyin qeyri kəndlərdə yenə yeri vardır. Ola bilər ki, olsun, bu şimdilik burada əbəs edilmir. Burada danışılan Balayercə cəmətinin yeridir. Balayercə cəmətinin yeri Yendilli cəmətinin yerindən az olduğu üçün, bu yer əvvəldən onların əlində olduğu üçün Balayercəlilərə verilmişdir.

Rəis - Daha kim danışmaq istəyir? Xayı, Səmədağa, olmaz, yer məsələsi haqqında üçüncü dəfə danışmaq olmaz. Vəzifənizi gərək biləsiniz. Əbilov İbrahim.

İbrahim Əbilov - Bu məsələnin bu qədər əhəmiyyət kəsb etməyi bundandır ki, iki ay yarımından indiyə kimi torpaq məsələsini həll etmək bunun üçün də bu kimi şeylər bir növ bulmaqdadır. Əsli məqsəd buradakı sualımızın əhlindədir. Yer qərarı ki, nazir verib onu müavininin dəyişməsindədir. Yoldaşımızın dediyindən burada üç kağız var. Birində deyilir ki, bu yer gərək cəmət əlində qalsın. İkinci kağızda vüzərat tərəfindən yazılır ki, bu yer cəmətə icarəyə verilsin, üçüncü kağızda deyilir ki, Süleyman bəy Sultanovun əlində plan olduğuna görə, sanki qərarlar ləğv edilir. Bunlardan anlaşılır ki, vüzəratın bu yerin olduğundan məlumatı yoxdur. Verdiyi qərarları heç bir təhqi q etmədən vermişdir. Əlbəttə, burada qanunsuzluq görünür, bir ayın içində yekdigərinə zidd əmr çıxır. Vüzərat bir əmr verdikdə lazım gəlirdi ki, o işin nə olduğunu təhqi q etməkdən ötrə kəndi nümayəndələrini və ya bir komisyona haman yerə göndərə idi. Çünki bu kimi məsələlərdə hər zaman iki kənd cəməti arasında toqquşmalar, atışmalar olur. Böylə mübahisəli məsələləri bu surətlə həll etməməlidir. Doğrudur, hökumətin deklorasiyasında deyilir ki, fəhlə və kəndçilər ilə mülkədarlar və sahibkarlar arasında bir niza olduqda, hökumət hər zaman kəndlinin və fəhlənin tərəfində olacaqdır. Hər halda bu məsələni nəzarətə lazım gəlirdi ki, öz yerində təhqi q eyləsin. Burada, nəzarət tərəfindən verilən üç qərarın yekdigərinə zidd olduğu barəsində nazir müavini söylədi ki, bu qərarlar nazirin öz razılığı ilə olmuşdur. Bu cavab bizi heç bir surətdə razı sala bilmir. Biz demirik ki, bu qəraradlar nazirin xəbəri olmadan verilmişdir. Bizim dediyimiz üç yekdigərinə zidd əmrlərin bir nəzarətdən çıxmasıdır. Onda anlaşılır ki, burada mübahisəli bir məsələ var. Biz təklif edirik ki, nəzarətin qanunsuz iş gördüyü qəbul edib o layihə yuridicəski bir komisyona göndərilsin, bu ixtilafli məsələni öz yerində həll etsin. Bundan əlavə biz yenə təkrar edirik ki, hər gün fraksiyalara şikayətçi gəlir. Bəylər ilə kəndçilər arasında daima

şikayət və mübahisə vardır. Nə qədər ki, torpaq qanunu gəlib keçməyib, böylə şikayətlər olacaqdır. Nədənsə, yenə qanun layihəsi təxirə salınıbdır. Biz on beş gün vaxt qoymuşduq, indi ay tamam oldu.

Rəis - Parlament qərarı ilə layihə gəlibdir, fraksiyalara göndərilibdir.

Əbilov - Mən axırıncı sözü demək istəyirəm ki, yer qanun layihəsi təcili gəlməli.

Rəis - Hamıya gəlibdir.

Əbilov - Komisyadan keçməyibdir. Qanun layihəsi gərək gəlsin və torpaq məsələsi həll edilsin.

Rəis - Muxtar Əfəndizadə.

Muxtar əfəndi - Mən bu məsələdə iştirak etmək istəmirəm, çünki bu barədə böyük məlumatım yoxdur. Fəqət, yenə bir neçə gəlmə danışmaq istəyirəm. Sosialistlərin sualı 2 qismdir. 1 qismi budur ki, nazir qətnaməsini, nazir müavini nə cür təbdil edir. İkinci budur ki, cəmətin haqqını iltizama mözəf olan bir nəzarət mülkədarları müdafiə etdiyi halda, cəməti etmir. Nazir vəkili cavabında dedi ki, nazir ilə məsləhət olur. Bəlkə öyrədir. Ancaq Qardaşov burada olmadığına görə, bu barədə qəti söz deməz. 2-ci qismə gəldikdə vəkili dedi ki, cəmət haqqını müdafiə etdirmək və sosialistlər dediyi inqilab məsələsi də o vaxt törənəcəkdir. Bu əsas üzrə cavab verdi. Məsələn, əyər böylə olmuş olsa idi, cavab vermək olardı. Zənn edirəm ki, böylə deyil. BalayerCəlilər neçə dəfələrlə müraciət etdilər. Və böylə məlum oldu ki, Süleyman bəy Sultanov mejevoy və sədd, necə ki, qalan bəylər ediblər, pul vermək ilə o yerləri öz ayaqlarına yazdırıblar. Sonra sudda təsdiq olunubdur. Ərəşdə, Nuxada böylə əhvalatlar çox olubdur. Böyük ağa sayəsində böylə şeylər çox olubdur. Balayersə cəməti necəki nazirə ərz eylədi, mazurlu kəndində yerləşdirildi, amma əsl yerləri Süleyman bəy alıb əvəzinə nazir əfəndi və Mazurlu yerin verilməsini qət edir. Bu məni təəccübə gətirir, mən şübhələnirəm.

Rəis - Natiq əfəndi! Hidayət bəy söylədi ki, bu yer Balayersə yerlərin ixtiyarında olub, yerləri darısqallıq keçir.

Muxtar - Bəli, mən özüm deyirəm.

Rəis - Rica edirəm özgənin dilindən danışmayasınız.

Muxtar əfəndi - Bəli, mən İbrahim bəyin dediyinə şərik olub bir ədliyyə komisiyonunun oraya göndərilməsinin tərəfdarıyam.

Rəis - Söz Şeyxzamanovundur.

Şeyxzamanov - Əfəndilər! Onu ərz edim ki, bu sorğudan müsəvat fraksiyonunun xəbəri yoxdur. Bitərəf şəxs sifətilə biz bunu dinlədik. Mən ancaq bir az xəbərdaram. Bir on beş il bundan əvvəl mejevoy olduğu vaxt Sultanov demişdir ki, bu yer mənimdir. Sonra isə doznaniya olubdur, sud tərəfindən yer bəyə verilibdir, bunun yeridir, Mejevaniya nə deməkdir? Mejevaniya yəni o yer ki, mejevaniyadan qabaq bir kəsin əlində olur, mejevaniya sudu da tapıb ki, bu Balayersə yeri Süleyman bəyindir, kəsib verib. Süleyman bəy burada bir də bir fraksiyanın iki üzvü arasında protivoreçi oldu. Qarayev deyir ki, bu qanun köhnə qanundur, bunu puç etmək lazımdır. Eyni fraksiyaya mənsub Səmədağa isə deyir ki, bəylərin əlində yer qala bilməz. Gələk Zaqafqazyə seyminə, orada qət olunub ki, cəmi yerlər bəylərdən alınıb bir yolluq kəndlilərə verilsin, onu da biz qəbul etmişik. Mən özüm haman torpaq komisiyonunda olduğum üçün, buna əvvəlcə qol yazanam. Buna görə gərək əvvəlcə torpaq komisiyonu düzəlsin, bu yerlər verilsin haman komisiyonun ixtiyarına. Komisiyon da Süleyman bəyə deyə idi ki, bu yerlər səndən alındı, ondan sonra kimə verilməli isə, bu yerləri verə idi. Yoxsa, bir tərəf torpaq üçün ərizə verdikdə deyir ki, bu yer mənimdir, digəri tərəf isə deyir ki, xeyir mənimdir. Nazir bu barədə təhqiqat yanır, görür ki, Balayercə cəmətinin yeri yoxdur, amma Bəydilinin isə çoxdur. O cəhətə bu yerləri verir Balayercə cəmətinə. Birinci natiq təklif etdi ki, bu barədə bir komisiyon olsun ki, bu məsələni yerində həll etsin. Bundan nə çıxacaq; yenə bir tərəf deyəcək bu yer mənimdir, digər tərəf isə deyəcək mənimdir. Yer əkilməyəcək. Sosialistlərin istədiyi budur ki, yer əkilməsin qalsın. Cənabi sosialistlər qorxur ki, bu yer üstündə, torpaq barəsində bizim fraksiyaya son zamanlar şikayətlər gəlməkdədir. Ələlxüsus, Lənkəran mahalından Boladi kəndindən şikayət gəlmişdi. Biz onu nazirə göndərdik, orada həll oldu. Biz öylə zənn edirik ki, hökumət nümayəndəsinin bəyanatını biz kafi bilirik.

Rəis - Söz Hidayət bəy Sultanovundur.

Sultanov - Əfəndilər! Natiqlərin hamısına bir dəfəlik cavab vermək istəyirəm. Əbilov deyir ki, görünür nəzarətin heç bir işdən xəbəri yoxdur. Böylə iş olar ki, hökumətin bu böyüklükdə iş idarəsi, naziri, müavini, məmurları, minlərcə dəftəri ola-ola hökumətin bu işdən xəbəri olmasın. Amma Əbilov bir dəfə də olsa, o idarəyə gəlməsin, o dəftərlərdən xəbər almasın, o nəzarətin işini bizdən artıq bilsin? Bir ola bilirmi? Sonra deyir ki, nəzarət özü bir-birinə zidd əmrlər verib, bu ona görədir ki, nazirə ərizə verirlər ki, yer mənimdir. Nazir əmr edir ki, təhqiq olunsun, əgər onların isə verilsin özlərinə. Sonra təhqiq olunur, nazir əmr verər ki, öz sahibində qalsın. Daha burada zidd nə imiş? Bir də deyirlər ki, burada bəylərin tərəfi saxlanıb. Mən deyirəm ki, bəy nədir? Cəmət nədir? Burada torpaq məsələsidir. Nəzarət görür ki, həqiqətən torpaq filan kəndin cəmətinindir. Əmr verir ki, hamı yer verilsin o kəndin cəmətinə. Yəni yerlərin hamısını verin Balayercə cəmətinə. Burada mən bir nedorazumeniya görürəm. Mən ərz elədim ki, Balayercə cəmətinin yeri yoxdur. 32 evin 62 desyatın yeri vardır. Bu da yox deməkdir. Balayercə cəmətinə yer verdiyimiz halda, o birilərinə verməməyi biz edə bilmərik. Balayercə cəmətinin yeri mejavoy vaxtda əllərindən çıxıb. Bunu yenə almağa ixtiyarları vardır. Biz deməyirik ki, yerlər həmişə bəylərin əlində qalsın. Biz deyirik ki, indiki dokumentlərinə və qanuna görə bu yerlər bəylərindir və onların əlində də gərək qalsın. Alıb əkinçilərə vermək heç mümkün deyil. Bir də sosialistlər firqələri deyir ki, biz

nəzarətə etimad etməyirik. Görün bir qanunsuzluq olubmu? Bu işlər zakona müvafiq olanda görün nə iş ilə etimad etmək istəyirlər? Məsələ aydındır. Sosialistlər deyirlər ki, çünki bizim qoyduğumuz qanuna müvafiq deyil, ona görə tərəfdar olmayacağıq.

Rəis - Müzakirənin bitməsi təklif edilir. Kim bu təklifin lehinə və əleyhinə danışmaq istər? Söz Qarayevindir.

Qarayev - Əfəndiyev! Hər məsələyə belə səthi baxdıqda bizim başımıza bəlalar gəlir. Biz gərək indi edək. Nikolay zakona...

Rəis - Bağışlayınız. Mən xahiş edirəm bu təklifin barəsində danışsınız. Ya lehinə, ya əleyhinə.

Qarayev - Burada danışanda gərək məsələ aydın ola. Ya bu tərəfli, ya o tərəfli həll ola. Məsələ gərək dörd ətraflı müzakirə olunsun. Yoxsa, qaçaraqda 3-4 sosialist çıxdı danışdı, məsələ bitdi. Beləliklə məsələ həll olunmaz. Mən təklif edirəm ki, müzakirə açılsın və 3-4 gün davam eylesin (ümumi gülüş).

Rəis - Təklifin lehinə kim danışmaq istər? Səsə qoyuram. Müzakirənin qət edilməsini. İstəyənlər əllərini qaldırsınlar. Əksəriyyətlə müzakirənin qəti edilməsi qəbul olunur. Burada Səməd ağa qabaqca bir təklifiniz vardı, qalır ya yox? Müzakirənin nəticəsində 2 təklif varid olmuşdur. Biri sosialistlər tərəfindən bu məzmununda. (Oxuyur). Nəzarətin hərəkətini doğru görməyərək məsələnin həlli üçün yuristlərdən ibarət bir komisyona təşkil edilsin.

Sosialistlər - Öylə deyil...

Rəis - Buyurunuz, oxuyunuz. Mən yazını oxuyuram... O biri təklif böylədir (Oxuyur). Hökumətin verdiyi bəyanatı kafi görərək Parlament növbədəki məsələlərin müzakirəsinə keçir (sosialistlər təzədən yazırlar) təklif (Oxuyur). Nəzarət tərəfindən verilən izahat kafi olmadığından məsələni yerində təhqiq etmək üçün sosialistlər bir Parlament komisyonu... (Sədr dayanır). Oxuya bilmirəm, seçə bilmirəm. Buyurun kim yazıb, buyursun oxusun (Heç kəs gəlmir)... Mənə varid olan təklifi səsə qoyuram (Müsavatın təklifini) hökumət nümayəndəsinin verdiyi bəyanatı kafi görərək Parlament növbədəki məsələsinin müzakirəsinə keçir. Kim qəbul edir, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs vermədi? Lehinə 49, əleyhinə 8, səs vermədi 2. Əksəriyyət rəy ilə təklif qəbul edilir. İclasın birində Parlament qərar qoydu ki, bu iclas da bir aydan ziyadə davam etdi. Çünki indi o vaxt yazılan qanun layihəsi tamam oldu. Hərgah müsaidə etsəniz 3-cü növbəni ləğv edək. Gələcəkdə lazım olarsa, dübarə iclas yığını olar. Və bununla məclisi qapayıram.

Məclis saat 2.33 dəqiqədə qapanır.

Arxiv, f. 895, siy. 1, iş 166, vər. 84-90.

Doxsan altıncı iclas

10 noyabr 1919-cu il

Rəis - Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy Hacinski.

İclas açılır saat 12.37 dəqiqədə.

Rəis - İclas açılır. Mehdi bəy müzakirati-yomiyyəyi oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

1.13 oktyabrda Parlament tərəfindən qəbul edilmiş və adi qiymətlərin təzyidi xüsusunda qanunun əlavəsi haqqında qanun layihəsi. 3-cü qiraət; 2. Etimadnamə komisionunun məruzəsi; 3. Məbusların maaşlarının təzyidi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Səmədağa; 4. Sosialist fraksiyasının sorğusu.

Rəis - Müzakirati-yomiyyəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından qəbul edilir.

Növbədəki 13 oktyabrda Parlament tərəfindən qəbul edilmiş və adi qiymətlərin təzyiqi xüsusunda qanunun əlavəsi haqqında qanun layihəsinin 3-cü qiraətidir. Mehdi bəy, oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - Oxunmuş qeyd xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən olmadığından səsə qoyuram. Etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından qəbul olunur. Layiheyi-qanuniyyəni təmamən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından qəbul edilir.

Növbədəki məsələ etimadnamə komisionunun məruzəsidir. Məruzəçi - Şəfi bəy Rüstəmbəyov.

Şəfi bəy - Lənkəran şəhərindən bizim qanuna görə Parlamentə bir üzv göndərmək lazım idi. Lənkəran şəhəri alınandan sonra oradakı Lənkəran dumasının qısnıları 20 nəfər olduğu üçün qəti eləsinlər ki, seçkidə şəhər əhalisi də iştirak etmək üçün hər yüz nəfərə Beş nəfər vəkil seçilib, onların iştirakı ilə Parlamentə nümayəndə intixab əyləsinlər. Onlar öz iclaslarının bəratül-qovlunu da buraya göndərmişlərdir (Rusca oxuyur).

Buna mandat komisionunda baxılanda məlum oldu ki, bizim qanun, seçki ixtiyarını ancaq qısnılara verir, qeyri adamlara yol vermir. Çünki, Lənkəran dumasında qısnı azdır, cümlətəni 20 nəfərdir. Buna görə komision qət etdi ki, hər nə qədər bunda yoxdur, qanundan kənar iş varsa da yenə bu seçkini düz hesab etsin. Mandat komisionunda buna böyük əsas etiraz olmadı. Etiraz edən yalnız Qarayev oldu, başqa üzvlər bunu düz hesab etdilər.

Rəis - Lənkəran seçkisi xüsusunda kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən yoxsa, səsə qoyuram. Əvvəlcə bu seçkinin düz olub, olmadığını səsə qoyacağam. Sonra da Səməd bəy Mehmandarovun üzvlüyünü. Lənkəran şəhərinin seçkisini kim dürüst hesab edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Sayınız! Kim bunu dürüst hesab etmir? Kim səs verməyibdir? Dürüst hesab edənlər 49, dürüst hesab etməyənlər 1 nəfər, səs verməyənlər 6. Əksəriyyət rəylə seçki dürüst hesab olunur. Məsələnin indi ikinci hissəsini səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm, əlini qaldırsın. Müttəhidül rəy Səməd bəy Mehmandarov Parlament üzvlüyünə qəbul edilir.

Şəfi bəy - Lənkəran məsələsi həll olunduğuna və Muğan məsələsi sülh ilə bitdiyindən böylə qət olunmuşdur ki, rusalardan bir nəfər Parlamentə nümayəndə seçilsin və hökumət də söz vermişdi ki, rus cəmaətına bir nümayəndəlik haqqı verilsin. Ona görə daxiliyyə naziri böylə bir kağız yazıbdır (Rusca oxuyur).

Bu məsələ mandatını komissiyaya verilir. O vaxt ki, Azərbaycan təşkil olundu, belə qərar verdi ki, cümhuriyyətimizdə yaşayan rusalara on yer verilsin ki, bunları da Bakı rus milli şurası verməlidir. Fəqət məzkur şura nümayəndələr verməkdən imtina etdi. 5 nəfər rus-slav nümayəndəsi çağırmağa məcbur oldu və bir nəfər də Azərbaycanda ukraynalılara yer verildi. Bu minval ilə dörd yer boş qalmışdır. Parlamentin ixtiyarı var ki, ayrı bir yol ilə onlara nümayəndəlik versin və daxiliyyə naziri həqqi olaraq bu kağızı yazıb, mandat komisionu lazım bildi dörd boş yerdən bir nəfər Lənkəran rus milli komitəsinə versin.

Rəis - Qarayev.

Qarayev - Qabaqda rus-slavyan nümayəndələrinin mandatına baxıldıqda keşişlər buraya gələndən sonra bir-bir gəlib gedirdilər. Parlament açıldıqdan bu vaxta qədər 13 adam dəyişilibdir. O vaxt mən də fikrimi demişdim rus-slavyan...

Rəis - Natiq əfəndi, rica edirəm rus-slavyan məsələsini kənarə qoyub, müəyyən məsələ ətrafında danışasınız.

Qarayev - İndiki bu yer veriləcək slavyano-rus cəmiyyətinin şotuna verilsin. Ona görə slavyan-rus barəsində danışımalıyam.

Rəis - Natiq əfəndi, rica edirəm məsələ ətrafında danışasınız. Ruslara on yer verilib, onlardan beşi tutulub, söz yox ki, verilsə, o hesaba veriləcək. Hərgah məsələdən kənar danışsanız, sizə söz verməyəcəyəm.

Qarayev - Lənkəran cəmaətına yer vermək lazımdır, fəqət orada fəhlə və kəndçilər də var. Lazımdır ki, uyezdni işinə də çağırılsın və kəndlilər öz nümayəndələrini göndərsinlər.

Rəis - Sultan Məcid Qənizadə.

Sultan Məcid Qənizadə - Parlament nakazına görə rusları milli şura tərəfindən dəvət etdirdik. Hala da milli şuraya istinad etdikdə, Parlament qeyri obşestvolardan çağırmaq məcburiyyətində qaldı. Nakazımız yoxdur ki, hər bir uyezdən bir nəfər gəlsin. O uyezdən hər kəs gələcək gəlsin, hər kəs olacaqsız olsun, bir nəfəri biz qəbul etməliyik. Burada milliyyət gözləyibdə rus, müsəlman ya erməni olması nahaqdır. Bir yerdə hər kəs seçilirsə gələr. Mənim xatirimə gəldi ki, Şamaxıda ermənilər də Naçarov nam mühəndisin Şamaxıdan göndərilməsini istəyirdilər, fəqət biz onları otkaz etdik. Zira qərar böylədir ki, nə millət olursa-olsun, ancaq bir nəfər gəlsin. Lənkəranın da ixtiyarı var bir nəfər seçsin. Hər kəs seçirsə, seçsin eybi yoxdur.

Rəis - Məmməd Əmin Rəsulzadə.

M. Ə. Rəsulzadə - Bu məsələdə Lənkəran uyezdinin rusları istida versinlər ki, onlara yer verilsin. Siz özünüz bilirsiniz ki, nakazda ruslara müəyyən yer verilmişdir, onlar qismən dolub, qismən açıq qalıbdır, neçə ki, dokladçı dedi. Hər halda Lənkəranda bir nəfər qəbul etmək lazımdır. Madam ki, Lənkəranda yeni idarəmiz vardır, yerli əhalidən məbus tərtib lazımdır. Muğandakı ruslar, öz haqlarını müdafiə etmək üçün Parlamentdə bir yer verilsin, heç bir şey olmaz. Müsəlmanlar tərəfindən isə Lənkəranda Mehmandarov cənabları gəlir. Onlar da bir nəfər seçib göndərilərsə heç bir şey olmaz. Ancaq burada bir mülahizə var ki, oraya veriləcək bir yer, oradakı rus milli komitəsindən deyil, uyezd syezdindən verilsin. Bu fikir pək məqbuldur. Orada bələdiyyə yoxdur. Buraya gələcək adam, millətin fikrini deyə bilmək üçün syezd yaparlar. Syezd vasitəsilə seçilmiş adam da nümayəndə olaraq göndərilər.

Rəis - Sultan Məcid Qənizadə.

Sultan Məcid Qənizadə - Ukraynadan nümayəndə gəlmək onu sübut etməyir ki, gərək Muğandan da gəlsin. Ukrayna bizdən ayrıdır. Burada ukraynalı da var, yəhudi də var, polyak da var. Amma, Lənkəran bizim məmləkətimizdir. Ola bilməz ki, onlardan da bir nümayəndə olsun, onda orada talış da var, kürd də var, gərək onlardan da hərəsindən bir danə olsun. Ona görə nakazda gedilərkən onlara bir yer verilməlidir, kim gəlersə gəlsin.

Əhməd Cövdət Pepinov - Mənim məqsədim Sultan Məcidə cavab verməkdir. O dedi ki, təyini-milli əsaslar üzərinə düzəlməmişdir. Öylə olmalı idi. Milliyyət, firqə hüququmuz düzəlməliydi. Fəqət, böylə olmayıbdır. Bizim nakazımızı milli şura qəbul etmişdi. Ukrayna nümayəndəsi üçün Parlamentdə yer verilmişdi. O Parlament qərarı ilə ruslara verilmiş on yerin hesabına onları aldılar. Slavyan-rus cəmiyyəti də böylə oldu. İndi Lənkəranda bir yer alır. Lənkəranda seçilərsə qanun deyir ki, şəhərdən də olursa müsəlman olsun. Erməni milli şurasından seçilərsə, erməni olsun. İstər erməni, istər müsəlman seçsinlər, demək olmaz ki, gərək müsəlman milli komitəsindən seçilərsə, müsəlman olsun. O cür ki, Sultan Məcid əfəndi deyir, o cür olmaz. Parlamının ixtiyarı vardır ki, onlara verilsin.

Rəis - Kravçenko.

Kravçenko - Rusca danışıq.

Rəis - Mustafa Mahmudov.

Mustafa Mahmudov - Bu məsələ bizim üçün tazə məslə deyil. Parlamentin bir qərarı var ki, intixab, milliyyət üzərinə olsun. Böylə olmasa idi hər yerdə ümumi seçki olardı. Bir qanun var ki, on yer verilir rus milli şurasına. Rusların həpsi ora daxildirlər. Şamaxıda Çavad uyezdində Şamaxı milli şurası orada, intixabda iştirak etdi, çünki özünü rus milli şurasına daxil hesab edirdi. Gərək bir yerə yığılıb seçki idilər. İndi ayrı-ayrı nöqtələrdə bizə müraciət edirlər. Hərgah onlar rus milli şurasına müraciət etsə idilər bir yer alardılar, indi bizə müraciət edirlər, gərək bir yer onlara verək.

Rəis - sırada natiq olmadığından son söz məruzəçi Şəfi bəy Rüstəmbəyovundur.

Şəfi bəy - Buradakı kağızın üzərində görüldü ki, Lənkəranda milli komitə yoxdur. Əliheydər əfəndi dedi ki, gərək siyezdədən seçilsin. Komisyona tərəfindən buna etiraz olmaz. Özünüz bilirsiniz ki, Lənkəran məsələsi siyasi bir məsələ idi. Hökumət söz vermişdi ki, onlar Parlamentdə bir nümayəndə götürsünlər. Yaxşı olmaz ki, bu məsələ rədd edilsin, qalan məsələnin bir o qədər əhəmiyyəti yoxdur.

Rəis - Komisyona qərarı böylə olmuş ki, qanunən rus xalqına verilmiş on yer hesabına bir yer Lənkəran qəzasına rus əhalisinə verilsin. Bu da Lənkəran rus xalqı qurultayında seçiləcəkdir. Bu təklifi səsə qoyuram. Bu qərara etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından komisyona qərarı qəbul olunur. Sonra...

Şəfi bəy - Yeni qanun üzrə Zəngəzur uyezdindən bir vaxt Cəlil bəy Sultanov seçilmişdi. O sonra çıxarılmış olduğundan yerinə tazə nümayəndə seçmək qət olunmuşdu. Orada seçki olmuşdu, əski milli komitədən. İndi bu seçkidə çox əzabdan sonra Zəngəzur milli komitəsinin və rayonlar nümayəndələrinin iştirakı ilə vaqə olan ümumi iclasda 2 nəfər nümayəndə seçilibdir. Biri Cəlil bəy Sultanov, biri də...

Rəis - Biri də Mirzə Sadiq Axundzadə.

Şəfi bəy - Bəli, biri də Mirzə Sadiq Axundzadə. Seçilənlərin bəratülqövləri və mandatları Parlamentə verilmişdir.

Şəfi bəy - bəratülqövləri oxuyur.

Şəfi bəy - Bu məsələyə komisyonda baxanda Qarayev cənablarının rəyi bu oldu ki, bu əski milli komitələr, cəmətin rəyini deyə bilməzlər. Seçki gərək tazədən çağırılsın, syezd tərəfindən icra edilsin. Komisyonda buna

cavab verildi ki, qanun belədir ki, köhnə milli komitə yığılıb nümayəndə seçirlər. Böylük Qarayevin təklifi rədd edilib, komiyon mandatları təsdiq etdi.

Rəis - Söz Qarayevindir.

Qarayev - Əfəndilər! Sizin nəzərinizi bir şeyə cəlb etmək istəyirəm, o da milli şuraların...

Rəis (onu saxlayır) - Nətiq əfəndi, əgər qanundan danışıcaqsansa söz verə bilmərəm. Qanun təsdiq olub gedibdir.

Qarayev - Yox, seçki barəsində danışıcağam.

Rəis - Buyurun!

Qarayev - Vaxtaki Azərbaycan Parlamenti əmələ gəlmişdir, Parlament üzvləri yığmaqdan ötəri qərar qoyulmuşdu ki, şəhər idarələri və milli şuralar nümayəndələr göndərsinlər. Bu o vaxt idi ki, Parlament yox idi. Şimdi siz özünüz bilirsiniz ki, Parlament əmələ gələndən sonra milli şuralar əhəmiyyətlərini itirdilər və bu vaxtdakı milli şuraların səsləri gəlmir. Bir də milli məmləkətlərdə Azərbaycan yerdə, əksəriyyət müsəlman olduğu üçün milli şuralara lüzum yoxdur. Çünki gördüyümüz kimi vəzifələrini itirirlər. Zəngəzurda 22 nəfər kuçka adam və 7 nəfər də uyezdən gələn orada isbati-vücut edib nümayəndə seçmişlər ki, cəmi 21 adam iştirak etmişdir. Görünür ki, Zəngəzurun mərkəzində bu vaxta kimi milli şura davam edir. Bu qeyri təbii bir şeydir. Zənn edirsəm, bir neçə yoldaşımız ilə biz krayevoy sovetin üzvü idik. İndi o dağılıb gedib, biz özümüzü indi adlandırmaq ki, sovet-krestyan üzvləriyik və başlayaq mandat verməyə. Bu olan şey deyil. Bu günləri milli şura üzvü adını dayışan bir adam, bu saat gəlib bir mandat yazıb Parlamentə üzv kəndisini göstərsin, bu düz deyildir. Parlament yenə deyirəm, müqəddəs bir yerdir ki, orada cəmaətin hüququ müdafiə edilir. Zəngəzur uyezdi, hamı uyezdlərdən fələkzədə və böyük olduğu üçün onu müdafiə lazımdır. Bu müdafiə üçün də cəmaətin əlindən milli şura mandatı yazıb göndərsə və biz də onu qəbul etsək, o cəmaətə zülm edərik. Mən necəki mandat komiyonunda da, burada da öz fikrimin üstə dururam. Çünki, Şuşa qubernatoru bu məbusun əxlaqını düzgün göstərməyib. Ona görə mandat qəbul olmasın gərək.

Rəis - Söz Əhməd bəy Pepinovundur.

Əhməd Cövdət - Bu üzvlərdən etimadnamələrinə baxanda mərkəzi milli şura zamanında qanuna riayət edirdik. Milli şura bir sənə əqdəm Parlament və hökumət təşkili üçün bir qanunu qəbul etdi. Bu xəyalla ki, məclis müəssisən bir azdan sonra əmələ gələr, məəttəssüf tabehal yaman yaxşı işləyibki də, məclis müəssisənımız əmələ gəlməmişdir. İndi bu nöqtəyi-nəzərdən bu etimadnamələr qəbul olunmamalıdır. Qanunumuza görə üzvləri milli şura seçir. O olmasa kənd vəkilləri. Bunların burada heç birisi gözlənməyibdir. Burada həm milli şura, həm bir para, iki para kəndin nümayəndəsi iştirak edib ki, o da üç kənddir. Deməli, şərt cəhətcinə qəbul olmamalıdır. Mahiyyətə gəldikdə, bir dəfə Əhməd bəy Ağayev, Əliəkbər bəy Xasməmmədov intixab olunmuşlardı. İndi, ikinci seçkiləridir. Etimadnamə komiyonu sədri göstərsin gərək bu üç mandat, üçü də bir təşkilatdanmı gəlmiş? Məlumatıma görə bu mandatlar milli komitə adından olubda, hərəsi bir növ təşkilatdan gəlir. Deməli, üç mandat milli şura adından olduğu halda, hərəni bir sədr, bir katib imzasilə təsdiq edir. Sonra orada deyirlər ki, Cəlil bəy Sultanovun təklifi ilə cəmaət yığılıb. Deməli, milli şura yox imiş. İndi ki, şura yoxmuş, üç kənd vəkili deyil, bütün kənd vəkilləri ictimai edib intixaba baxmalıydı. Qaldı ki, Qarayev qubernator yazdığı sözlərdən bəhs etdi, onunla işim yoxdur." Madam ki, sud olmayıb, biz o barədə heç bir söz söyləyə bilmərik. Biz ancaq söyləyirik ki, mandatlar burada deyil, ona görə də qəbul olunmamalıdır. Biz istəyirik ki, kənd vəkilləri yığışıb, nümayəndəni seçsinlər. Ola bilsin ki, yenə bunları seçsinlər, ondan sonra qəbul edək.

Rəis - Rəsulzadə Məmməd Əmin.

Məmməd Əmin - Burada təbiidir ki, naqis ya kamil olsa da əlimizdə bir qanun var. Ona görə biz rəftar etməliyik. Əlimizdə olan dokument barəsində Əhməd bəy deyən sözlər başqa kəndlilər iştirak etmişlər. Fəqət, mənəm zənnimcə məsələ böylə deyildir. Bəhs olunan mənbələr göz qabağındadır. İş burasındadır ki, burda bir mərkəzi milli komitə vardı, bir də şöbə komitələri. Hər halda etimadnamə komiyonu göstərdi ki, odur ki, bu iki mərkəz və şöbə komitələrinin nümayəndələri birlikdə iştirak etmişlərdi. Bu iki müxtəlif əsas və müəssisənin iştirakı deyil bu əsasın cüz və küllünün istimaindən ibarətdir ki, qətiyyəyən nizamnamə intixabiyyə mərkəzin ruhinə zidd deyildir.

Rəis - Şeyxzamanov.

Şeyxzamanov - Əfəndilər! Məmməd Əmin əfəndinin dediyi sözlərinə bir neçə şeyi də əlavə etmək istəyirəm ki, bu niyə belə olubdur ki, kənd əhalisi niyə iştirak etməyiblər. Əvvəl milli komitənin mərkəzi Gorusda idi, o da indi ermənilərin əlindədir. Və əlavə o şöbəsi var, onların biri Dunderlıda, biri də Sisyan və Zəngilan mahalındadır, Gorusdakı milli komitə oraya keçibdir. Dunderlı şöbələrində 34 adamdan 22 adam iştirak edibdir. Demək, üçdən bir hissədən çoxudur. Bunlar, bir kənd deyil, hərəsi bir yerə baxan mahaldir, hərəsində 45-dək kənd var. İkinci, Əhməd bəy buyurdular ki, 3 seçki kağızı gəlib, hər birinin hissəsi ayrıdır. Bəziləri bunları eşidəndə əməldə fikrə düşür. Keçənlərdə intixab olunanlardan birisi Əhməd bəy Ağayev və Əliəkbər bəydir. Əvvəlki intixab işləri Parlamentdə qəbul edildi. Onun seçkisi özgə cür ola bilər. Amma iki sənədləri bir adam imza edib və möhürlər də birdir. Mən 15 il Zəngəzurda olmuşam. Həmişə vəkil və nümayəndə lazım olan vaxt Cəlil bəy Sultanovu seçmişlərdir. 3 seçkidə 3-də də yedinoqlasını o seçilmişdir. Bir də dedilər ki, əgər onun intixaba təsdiq

olursa, demokratiya əleyhinə getmiş olarıq. Amma deyirəm böylə deyil. Cəlil bəy əvvəl Parlamentə daxil olmuşdu, bəzi nedaruzumeniyalar vardı ki, Cəlil bəy getməyə məcbur edildi. İndi gərək onun seçkisini qəbul edək, Parlament keçmiş səhvinə düzəltsin.

Rəis - Təklif var ki, müzakirə bitsin. Kim lehinə, kim əleyhinə danışmaq istərdi? Söz Qarayevindir.

Qarayev - Mən öylə bilirəm ki, bu məsələ ətrafında gərək çox danışsın, necə ki, Əhməd bəy dedi, məsələ çox qarışıqdır. Zira, sənədlər və möhürlər başqadır. Şimdi bunu ətraflıca müzakirə etməliyik. Biz gərək çalışaq, Parlamentə öylə adamlar gəlsinlər ki, onlar cəmiyyət hüququnu və fikrini müdafiə etsinlər.

Rəis - Mən təklifi səsə qoyuram. Etiraz edənlər əl qaldırırsınız. Təklif keçmir. Behbud xan.

Behbud xan - Əfəndilər, burada Əhməd bəy dedi ki, Zəngəzurdan 3 zad gəlib, hərə cürbəcür adam tərəfindən qol çəkilibdir. Orada milli komitə yoxdur, bir cəmiyyət vardı ki, kasıblara kömək edirdi (Sağdan səsələr: milli müdafiə komitəsi) ondan sonra Şeyxzamanov buyurdu ki, Zəngəzur belə gəli, belə getdi, əvvəlinci gündən ki, biz Gəncədə idik, Dunderli və Zəngilan bir yerdə idilər. O vaxt da Dunderli gəlib iştirak edibdir və öz seçkilərində bir nəfər yüzbaşı Parlament üzvlüyünə qəbul edib göndərmişlərdi. Buraya gələndə o adam "İttihad" firqəsinə daxil olmuş və sədrimiz də razılaşdırma veribdir ki, bu seçki düz deyil, o gərək öz yerində təhqi olunsun. Burada yüzbaşı bir ay tamam ac qaldı, sonra məcburən getdi. Ondən bir ay sonra proizvodstvo buraya gəlib, amma onu geri qayıtdılar. İş bundadır ki, sabiqdə orada milli komitə var idi. Avqustun 15-də mən, və ya 16-da yadımda deyil, o vaxt bir üzv seçib göndərmişdilər. O zaman o, qəbul olundu. İndi isə haman komitənin seçdiyi adam qəbul edilir. Əgər qəbul ediləcəkdirsə, elə o zaman qəbul edilə idi, cəməətə də artıq zəhmət verilməyə idi. Bunu bir dəfə aşkar etməlidir ki, Parlamentə üzv cəməət seçəcək və komitə, hər halda bu məsələ aydındır.

Rəis - Növbədəki natiqdən əvvəl Cavanşir əfəndinin sözləri barəsində bir neçə kəlmə izahat vermək istəyirəm. Bir neçə vaxt bundan əvvəl Baba Səfər oğlu, nə mən adını da bilmirəm birisi gəlmişdi, özü də ittihad adamı idi, hanki firqələr idi bilmirəm. Mən ondan pasport sordum. Özünü də Cavanşir əfəndi özü mənim kabinetmə gətirdi ki, bu adam Zəngəzurdan seçilibdir. Əlində dokumenti-zadı yoxdur. Ancaq bir kağız var idi. Oradan seçilibdir. Seçki bəratülqövlidə yoxdu. Bir ay gəldi-getdi, qubernatora teleqraf da çəkdi, axırda dedi ki, mən bir fəqir adamam, burada - orada qaldım, dedim mən bilmirəm, gərək kağızlar gəlsin.

Cavanşir (yerindən) - Kağızda uyezd naçalnikinin qolu var idi.

Rəis - Xayı, yox idi. Buyurunuz, Səmədağa Ağamalıoğlu.

Səmədağa Ağamalı oğlu - Bu, Cəlil bəyin də, Parlamentin də işi deyildir. Çünki hər adam ilə nə qədər istəsən danışmaq olar. İş buradadır ki, Cəlil bəy Parlamentə tələb-kağızla gəlmişdi, onu da hətta burada müdafiə edirdilər. Bədbaxlıq buradadır. İş buradadır ki, orada milli şura yoxdur. Bunu hər kəs bilir, bütün Azərbaycan bilir. Bu ad ilə bir şey yığılmışdı, o da dağılıb getdi. Olan şey oldu. Tazədən gəlib yığılsa, mandat versə bu kələkbazlıqdır. Başqa bir ad tapa bilmədim. Burada bəzi firqələr formalni gedir. Formalni olmaz, həqiqi gərək olsun. Çoxunun yadında olar ki, porşivi dokumentlə bəylərin əlində kresnovi prava var idi. Bəy banka aparıb zəloq qoyardı. Bir əfəlin yadına düşdü ki, gərək gedim.

Rəis - Natiq əfəndi, yeri deyil.

Səmədağa (dəvamlı) - İşdir mən eylə bilirəm ki, onlar Azərbaycan qeydinə qalan adam olsa idilər deyərlərdi, biz milli şuradan çıxmışdıq, çünki imdi Parlament var, buna görə biz deyirik ki, Cəlil bəyin kağızı qəlpdir.

Rəis - Əhməd Cövdət.

Əhməd Cövdət - Bizim irəlidəki qərarımıza görə Parlamentə ya milli şuralar namizəd verirlər və yaxud kəndlərin nümayəndələri. Biz hər kəsi Parlamentə qəbul etsək, gərək bunların ikisindən birini götürək. Burada isə bunların heç biri yoxdur. Buraya cəmisi iki kənddən adam gəlmiş, adını da qoymuşlar qurultay. Əgər orada ümumi kəndlərin nümayəndələri iştirak etmiş olsa idi, ya mərkəzi komitə olmuş olar idi, seçki də doğru olardı. Mənim yadımdadır ki, heyəti-rəyasət üzvü olduğuma görə, bilirəm ki, Zəngəzurdan bir adam gəlmişdi ki, nümayəndəyəm. Onun kağızını uyezdni naçalnik imza etmişdir. O adamın mandatı verilmişdi. Mandat komiyonu indi orada o mandat olmuş olar. Mən bilmirəm ki, komiyon bu barədə nə üçün məlumat vermirdi.

Burada Parlament üzvlərindən biri dedi ki, orada yığılmaq olmuş, seçmişlər, bu seçki də doğrudur. Daha bilmirmiş ki, prava da lazımdır. Keçən nümayəndə gəldi, bir ay qaldı, qəbul etmədik getdi. İndi təzə nümayəndə gəlibdir. Biz haradan bilirik ki, bunların hansı doğru seçki ilə seçilib. Zənnimcə əvvəlincisi daha doğru olmuş olar. Çünki, aqa Cavanşirin buyurduqları kimi orada mərkəzi komitə yoxdur. Götürüb burada peçat zakaz vermək və komitə olmadığı halda seçib göndərmək doğru deyildir. Bizim dediyimiz o deyil ki, Cəlil bəy Sultanov olmasın, elə seçilən adam olsun. Şeyxzamanov cənabları dedi ki, qəbul etməsək, Zəngəzur camaatı bizdən narazı olar. Deyər ki, bizim verdiyimizi əvvəlcə çıxardılar, indi ikinci vəkilimizi də çıxarırlar. Biz deyirik ki, qanun payımal edilməsin. Saxta kağızlar doğrunu müdafiə etməyənlərdən alarsınız. Bu yol Zəngəzur cəmətinin öz mənfəətinədir. Bir şeyə də nəzərinizi cəlb etmək istəyirəm. O nümayəndələr müsəvat fraksiyasına giriblər. O böyük bir firqə olduğundan haqsızlığı müdafiə etməlidir. Amma müsəvat nümayəndələri görə- görə ki, nahaqdır, yenə müdafiə edirlər.

Rəis - Burada əvvəlki natiq Səmədağa və Əhməd Cövdət təkrarən bir şey söylədilər ki, mən əvvəlcə fikir verməmişdim. Səmədağa dedi ki, qəlp kağızlar ilə gəlmişlər. Əhməd bəy bir az da aydın olaraq "saxta" dedi. Zənn

edirəm, Səmədağa dürüst deyil, demək istəyib Əhməd bəyin saxta deməsi düz deyil. Söz Rəsulzadə Məmməd Əminindir.

Məmməd Əmin - Əfəndilər! Əhməd bəy öz arşını ilə ölçür. Özüm Müsavata daxil olduğum üçün, Müsavat onları müdafiə edir. Demək, Əhməd bəyin öz məntiqinə uyar. Əhməd bəy əvvəl məntiqə uyğun danışmaq istədi. Lakin, burada danışanda dedi ki, iki əsas bir-birinə qarışmışdır., kim bilir hansı səhv yazılmışdır. Kim bilir sözünü söylədikdə, o biri sözü deməməlisiniz, bir dəfə ürəyinizdəki inanmamaq qurdu vardır. O zaman dediniz ki, hamısı saxtadır və axıra kimi bu fikir üzərində davam elədiniz. Bu adamlar müsavata daxil olduqları üçün sizə şübhəli gəlir. Əgər böylə isə müsaidə ediniz, bəs sizi suiniyyətdə müttəhim edək. Əgər fikrinizdə var isə, onda bilirsiniz ki, Cəlil bəyin Parlamentdən çıxması, onun xəta işlədib bitərəflərdən müsavata olduqlarına görə müdafiə olunurlar. Müsavat fraksiyonu nə qədər qüvvəli olur isə olsun, yenə mandatları təsdiq etmək qüvvətinə malik deyildir. Əgər Cəlil bəy bu opozisiyon fırqəyə keçsə idi, bu qədər hücumlara məruz qalmazdı. Cəlil bəy isbat etdi ki, milli iş görə getmişdim. Yenə buna baxmayaraq Məclisi-Məbusandan dışarı atdılar. Bu məsələnin bir cəhəti. Ağamalı dedi ki, milli şuralar əhəmiyyətini itirmişdir və seçdikləri nümayəndələr düz deyillər. Hərgah bu böylə isə Qazax milli şurası tərəfindən seçilmiş Saniyev dəxi çıxıb deməlidir ki, doğru seçilməyib və burada oturma bilməz. Fəqət, bu dürüst mülahizə deyildir. Hərgah bu təklifi sizə etsələr idi, deyəcəkdiniz ki, qanunun müvafiq deyildir. Əhməd bəy əvvəlcə bitərəf olaraq kağız üzərində olan kimi şərh edildi. Sonra isə başladı ki, böylə oldu, öylə oldu. Məsələni şəkil etibarilə nəzərə alıb həll etmək lazımdır. O vaxt vəsiqələri tədqiq etməyə ehtiyac yoxdur... Mən dedim ki, vəsiqələrə baxandan sonra doğru olmuş isə qəbul edək, dedilər bu qanundur ya yox. Bu öylə vəsiqələrdən deyil, şərh etsin. Burada siz bu saat Mehmandarovu Lənkəran uyezdindən nümayəndəliyə qəbul etdiniz (bəzi qanuna görə). O gərək başqa cür seçilə idi. Amma, bununla bərabər Lənkəranda o intixabda ittifaqı - ara ilə olmuş, kənardan gəlmişlər nə qanunu təkmil etmişlər. Ona görə etiraz etməyib, təsdiq etdiniz. O mandatları nasıl qəbul etmişsiniz isə bu mandatları da qəbul etməlisiniz. Sonra Behbud xan Cavanşir söylədilər ki, bura Mir baba da gəlmişdi, ittihadçı və müsavatçı olmadığından burada qəbul olmadı. Lakin mənim yanımda şahidlərim var ki, o, özünü müsavata yazdırmaq istəyirdi. Qaldı ki, rəis ki, siz onu bilələm seçmişsiniz və ona etimad etmişsiniz, o bu mandatı qəbul etmişdir. Şimdi böylə firqəçilik, təfriqəçilikdən və rəisə ədəmi-etimad etməkdən əlhəzər... Müsavat böylə firqəçilik etməz, əldə nə qanun var, qabaqlarda Zəngəzurdan nümayəndə əski milli komitə tərəfindən gəlmişdi, siz də qəbul etmiş idiniz, deməli, əski milli komitə var və indi də nümayəndəsi gəlibdir. Madam ki, bunu sərhd edəcək əldə sərhi bir şey yoxdur və burada əldə sərhi etimadnamə vardır, bu səbəblərə görə etimadnamə qəbul edilməlidir.

Rəis - Əbilov.

Əbilov - Təəssüf edirəm ki, burada məsələyə firqəçilik rəngi verildi. Bunu Əhməd bəy dedi. Bu odur ki, bu qanunsuzluq ilə bunu müsavatın qəbul etməyi firqəçilikdir. Bunların vəkil olduğuna bizim sözüümüz yoxdur. Bu barədə deyilir ki, bura üç etimadnamə gəlmiş hərə bir imza ilə. Əgər bu doğrudan doğruya böylə isə onda bu etimadnamələr etibardan düşürlər. O vaxta ki, milli komitələr var idi, hökumət yox idi, imdiki hökumət var, milli komitələr dağılmış hesab olunurlar. Sonradan bunlar təşkil olunmaz. Əgər olublarsa, bu firqəçilik nəzəri ilədir. Əgər bizim qanun qəbul olunubsa, etimadnamələr də ona müvafiq olmalıdır. Bu qanun da ancaq Parlament təşkil olmaq üçün qəbul olunub, çünki bu qanunda deyilir ki, milli şuraya şəhər idarələrindən vəkillər gəlsin ki, Parlament təşkil olsun, daha deyilməyib ki, bir üzv çıxsın, əvəzinə həmin təşkilatlar üzv intixab edərlər, budur qanun (rusca oxuyur).

Rəis - O deyil.

Əbilov - Şəfi bəy göstərdiyi maddəni oxuyuram.

Rəis - Nətiq əfəndi! Bir maddəyə ki, istinad edirsiniz, ona əvvəldən hazır olmalısınız.

Əbilov (hiddətlə) - Mən, mən... (qışqırır).

Səslər - Bura Quba meydanı deyildir.

Rəis (zəng çalır) - Nətiq əfəndi, sizin Parlamentdə çığırmağa ixtiyarınız yoxdur. Bizi təhqir edirsiniz, bu rəisin heysiyyətinə deyil, Parlamanın heysiyyətinə toxunur, Parlamentdən xahiş edirəm, Əbilovu bu günkü iclasdan ixrac etsinlər. Səsə qoyuram, kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim bunun əleyhinədir? Kim səs verməyib? Lehinə 33, əleyhinə 15, səs verməyən 12. Əksəriyyət rəy ilə təklifi qəbul edib, Parlament məbus Əbilov İbrahimi bu günkü iclasdan xaric edir.

(Əbilov danışmaq istəyir, rəis zəng çalıb mane olur. Əbilov kürsüdən düşüb salondan çıxır).

Rəis - Təklif var ki, müzakirə bitsin. Kim bu xüsusda danışmaq istər?

Qarayev (yerindən) - Mən.

Rəis - Buyurunuz!

Qarayev - Mən elə bilirəm ki, bu məsələ getdikcə aydınlaşır. Behbud xan da bu məsələ haqqında öz nitqində meydana bir digər məsələ çıxardı. Mən təklif edirəm ki, hamı danışsın, ta biz bilək kimi istəyirik, kim burada oturacaqdır. Rəis -Təklifi səsə qoyuram. Cəlil bəy Sultanov. Səslər (sağdan) - Ola bilməz, qəbul olunmayıbdır. Rəis - Rica edirəm, mənim işimə qarışmayasınız. Madam ki, o üzvdür və ay yarım biz ilə işləyib öz barəsində və özgə barəsində danışa bilər. Buyurunuz.

Cəmil bəy Sultanov - Mənim Parlamentə daxil olmağım və xaric olmağımı, burada olan şəxslərin hamısı bilirlər. Birinci dəfə mən Parlamentə daxil olduqda haman mandatı pişinəhad etmiş idim ki, indi də etmişəm. Əgər o vaxt, mandat düz deyil isə də, indiki də düz deyil. O şəxslər ki, mənim qəbuluma etiraz eləyirlər və mandatımı bir parça qənd kağızı hesab eləyirlər, o zaman mən bitərəf firqəsinin olduğu Behbud bəy Cavanşirov özü çox çalışırdı ki, mənim mandatım qəbul edilsin. Zəngəzur milli komitəsi barəsində danışıdılar.

Fəqət, mən informasiya vermək istəyirəm. Parlamentə daxil olduqdan sonra bir kağız almışam, onu mandat komissiyasına vermişəm, hərgah o kağız oxunsa, çox şey məlum olar. Zəngəzurda Parlament üzvlüyünə iki mandat qoyulubdur və məxsusi onları seçmək üçün bir nəfər uyezdni naçalnik təyin olunmuşdu. Naçalnik orada təhqiqat yapmaq əvəzinə səy edib, böyük bir propoqanda yapmışdır ki, cəmaət məzkur iki kandidate intixab olunmasını təklif etmişdir. Əzqəza, mən Zəngəzura getdim və seçkiyə təsadüf etdim. Həmin seçkiyə iki nəfəri intixab etdilər. Birisi Mirzə Sadıq Axundzadə, o biri də mən. Uyezd naçalniki gördü ki, kandidate keçmədi və ona görə seçkini qanunə müvafiq hesab etməyib, 2-ci seçki təyin etdi. 2-ci seçkiyə gələnlər də bizim özümüzü təsdiq etdilər. Naçalnik buna razı olmayıb 3-cü seçki təyin etdi, 3-cü seçkidə isə Cəlil bəy Sultanov seçildi. Uyezdni naçalnik onu həbs edib Bakıdan göstərilən namizədi saxta kağızlarla keçirmək istədi. Fəqət, əhali o saxta kağıza imza etməkdən imtina etdilər. Onun əleyhinə bəratülqövlərləndirib Parlament rəisi naminə göndərdilər. O bəratülqövlə isə etimadnamə komissiyasındadır, rica edirəm onu oxutdurasınız, onda əhvalat məlum olar... Mən özümə borc bildim ki, bu əhvalatı və Zəngəzur Milli Şurasının nakazı üzrə etdiyi seçkisinin düz olduğunu məlum edəm.

Rəis - Behbud xan Cavanşir.

Behbud xan - Mən əvvəl, sədr cənabına cavab vermək istəyirəm ki, burada balaca səhv var. O küçə kağızı ki, deyirdilər, o küçə kağızı Metropol mehmanxanasında qayırlmış kağızdı, onu da qəbul etmişdilər və dedilər ki, naçalnik əvəzinə görək sudya ola. Mən onu demək istəyirəm ki, Zəngəzurda sudya yoxdur. Cəlil bəy dedi ki, bir vaxt bitərəf fraksiyonunda olanda mənim qəbul edilməyim üçün çalışırdılar. Bu doğru deyil. O adam gördü ki, işi düzəlmir, müsavata keçdi ki, bəlkə işi düzəlsin. Mən mandat komissiyasında yoxam. Gələnlərin mandatını proverka eləmirəm. Baba ki, gəlmişdi, heç kəslə qohumluğu yoxdur, bir fəqir köylü idi, bəy-xan deyildi. Köylü bir adam idi. O məclisdə ki, onu seçiblər Cəlil bəy də orada imiş. Cəlil bəyi provalit ediblər, Babanı seçmişdilər. Sizin general-qubernator, ona inanırsınız, inanmayırsınız? O hökumətin işidir. O deyir ki, milli komitə yoxdur.

İndi Cəlil bəy deyir ki, general-qubernator yalan deyir. Onu bilirik, hökumət oraya qoyubdur. Əgər milli şura cəmaətin seçilmiş nüfuzlu adamıdırsa yenə onu seçib göndərsələr, nədən qorxu var.

Rəis - Axundzadə Məmməd Sadıq.

Məmməd Sadıq Axundzadə - Burada danışıldı ki, Zəngəzurda milli şura yoxdur. Mən onu isbata çıxdım. Milli şura orada var idi və davam edir. Axtarsalar bəylərlə, əyan komitəsilə olan danışıq həpsinə baxarsınız, milli şura, milli təşkilatları yaddan çıxarıbdır. Camaat hər zaman müdafiə edib, hər bir yerdə çalışıbsa, nə eləyibsə milli şura eləyibdir. Kağızlarını götürmək olar ki, vardı, indi də var. Ermənilərdən əhalini müdafiə edən milli şura. Ləğv edilərsə, cəmaət nə hala düşər, üç dəfə bundan yaman hala düşər. O adamlar ki, gəlib dedim, saxtadır. Çünki camaatın tərəfindən saxta iş görməyə cəsarət olunmaz, ancaq gələnlər hərçəndi şəxsi fəzilətdən danışıram. Milli komitədən Gəncə qurultayında şurada işləyiblər. Qaldı firqə məsələsini, şura bəratülqövlününə buraya götürmək ola bilər.

Rəis - Əliheydər Qarayev.

Əliheydər Qarayev - Yoldaşımız Əhməd bəyi məntiqsizlikdə [taqsırlandırır]. (Qarışq səs). Hacı Kərim Saniyevi də. Amma o vaxt da milli şura işləyirdi. Amma milli şura ondan ötəri yığılıbdır ki, kağız verir, cəmaət onları tanımır. Çünki cəmaət üçün bir şey eləməyiblər. Ona görə də milli şuranın ixtiyarı yoxdur ki, kağız versin. Əgər milli şura hökumətə kağız yazsa, onunla əlaqədar olmaq istəsə, hökumət onu tanıyacaqdır. Bu iki məbus ki, çıxıb danışıdılar, izahat verdilər yaxşı oldu. Zəngəzur da bilmir kimi göndərəcək, kimi göndərməyəcəkdir. İşlər qarışıqdır, çünki milli şura nüfuzunu itirib, acyalavacları müdafiə eləmir. Cəmaət üçün heç bir şey eləmir. Ancaq kağız vermək üçün yığılıb, adam göndərib, qəbul etmir. Bu iki somozvannanı qəbul etsək, Zəngəzur cəmaətinin ixtiyarına toxunmuş olarıq.

Rəis - Onlar da sizin kimi, mənim kimi üzvüdür, somozvannı deyildirlər.

Qarayev (dəvamlı) - Onların ayinəsi Məclisi-Məbusandadır. Əgər qeyri-cür rəy verib o ayinəni ləkələndirsəniz, onda işiq olmaz, əhəmiyyətini itirir. Əgər firqəmiz güclənsin deyər sosialistlər və ya müsavətlər böylə nahaq şeyləri müdafiə etsələr, dövlət və hökumət nöqtəyi-nəzərindən yaxşı olmaz. Dövlətimizi və məmləkətimizi fənyə verər. Onsuz da məmləkətimiz fənyə getməkdədir. Ona görə mən təvəqqe edirəm ki, siz də yaxşılıq edib məmləkəti fənyə verməyəsiz.

Rəis - Söz Camalbəyovundur.

Qasım bəy Camalbəyov - Mən qısaca söz deyəcəyəm. Mən istəyirəm Zəngəzurdan vəkillərə söyləyim ki, qaçqınlar məsələsi burada müzakirə olunan zaman onlara dedilər ki, milli şura yoxdur, cəmaət başsız qalıb, acından ölürlər, hökumət də kömək etmiyor. Bu barədə stenoqrafiya otçotundan məlumat bilmək olar. Orada yazılıb ki, deyirlər milli sovet yoxdur (səslər). Mən Cəlil bəyin haqqında, şəxsiyyəti barəsində bir söz deməyirəm,

o, doğrudan da yaxşı adamdır. Fəqət, insafən deyir görək seçki zamanı uyezdni naçalnik ilə əlaqələri, seçki xüsusunda nə cür olubdur. Bizim məlumatımıza görə uyezdni naçalnik istəyirmiş ki, seçki doğru olsun. Cəmaət seçsin. Amma Cəlil bəy davleniya göstərmək istəyirmiş. Mən demirəm pis adamdır. Ancaq sözləri tutmur. O zaman deyirdi ki, milli sovetlər yoxdur, amma indi deyir milli sovet həmişə olmuşdur.

Rəis - Sırada natiq olmadığından söz Məruzəçi Şəfi bəyindir.

Şəfi bəy - Burada bir neçə məsələyə cavab verdilər, bir neçəsi cavabsız qaldı. Mən onlara cavab vermək istəyirəm. Əhməd bəy və Behbud xan buyurdular ki, mandatlar çox gəlib, nə üçün mandat komiyonuna verilməyib. Bunu bilməli ki, buraya üç mandat gəlibdir. Əvvəla, Əliəkbər ilə Əhməd bəy Ağayevin, Cəlil bəyin, bir də axırıncı. Əvvəlinci mandatlar mandat komiyonuna verilmişdi. Əhməd bəy Ağayev getdi və sonra da Parlamentdən çıxdı. Ona görə mandatına baxılmadı. O bilər o mandat saxta imiş, Metropol otelində yazılmışdı. Onunla bizim işimiz yoxdur. O, sud işidir. O ki, qaldı Cəlil bəy haqqında, onun mandatına baxıldı. Mandatı milli komitə tərəfindən verilmişdi, burada da qəbul olundu. Üçüncü də bu mandatdır. Sonra burada söylədilər ki, Zəngəzurdə milli komitə olmayıbdir. Bizim məlumatımıza görə bu milli komitə olubdur. Tarix bizə göstərir ki, hər işdə və hamı seçki zamanları Zəngəzur milli komitəsindən nümayəndələr gəlmişdir. Vilayət svezdlərində Zəngəzur milli komitəsinin nümayəndələri iştirak etmişdir. Bu tarixlər göstərir ki, Zəngəzurdə milli komitə olubdur və biz də qətnaməmiz ilə təsdiq eyləmişik ki, var. Əgər olmasa idi biz onların birinci mandatlarını qəbul etməzdik. Behbud xan buyurdu ki, kəndlilər hamısı seçkiyə gəlməyiblər. Bizim onunla işimiz yoxdur. Biz onun formalni tərəfinə baxmalıyıq. Seçki gərək milli komitədən ola idi. O da olubdur. Parlament təsdiq etməlidir. Bir də dedilər ki, davam yenə az olub, onun ilə bizim işimiz yoxdur. Bir də uyezdin naçalnik tərəfindən göndərilmiş bir qətnamə var ki, onu öncə mən (oqlaşat) eyləmək istəmədim. O qətnamə budur. (Mehdi bəy oxuyur).

Şəfi bəy - Dedilər ki, qeyri yerlərdə milli komitə vardır, Zəngəzurdə yoxdur. Onu demək istəyirəm ki, milli komitələr hökumət Gəncədə olduğu halda və Behbud xan Cavanşir daxiliyyə naziri olduqda ləğv edilib. Qanuna görə Parlamentə bu ləğv olunmuş əski milli komitələr nümayəndə göndərə bilərlər. O vaxt heç bir milli komitə yox idi. Lakin sonra gənədə yığışib öz bəhrələri ilə etimadnamələri təsdiq edib, nümayəndələrini göndərmişlərdir. Biz də onu podloq bilməyib qəbul etmişik. Bu surətdə heç mandatların tərəfdarıyıq. Lakin komiyonda qeyri firqə və qeyri müsəlmanlar da var idi. Bunu Əliheydər Qarayevdən başqa hamısı qəbul etdi.

Rəis - Zəngəzur məsələsi bitdikdən sonra...

Şəfi bəy - Müsəidə veriniz. Burada Əbilov dedi ki, bir üzv Parlamentdən çıxsa, yainki ölkə onun əvəzinə yenə qeyri-üzvü kim intixab edəcək. Qanunda deyilir ki, o sabiq üzvü seçən təşkilat seçəcək.

Əhməd bəy - Səs münasibətilə demək istəyəm, bir şeyin əhəmiyyəti var ki, burada iki seçki olmuş, birisində Baba var, birisində Cəlil bəy və Mirzə Sadıq intixab olunmuşlar. Bunları heç səsə qoymaq da lazım gəlməyir.

Rəis - Mövzu bəhs olan müəyyəndir və 3 saatdır bunun üzərində dayanmışıq. Lənkəran məsələsi kimi bunu da 2 hissəyə bölürəm. Əvvəlcə, Mirzə Sadıq Axundzadə və Cəlil bəy Sultanovun seçkilərinin dürüst olub-olmadığını, sonra onları üzvlüyünü səsə qoyacağam. Məsələnin əvvəlinci hissəsini səs qoyuram. Hər kim Zəngəzurdə olan seçkini dürüst hesab edirsə rica edirəm əlini qaldırsın.

Heybətqulu (yerindən) - Oni sami qolosuyut.

Rəis - Onu etməyin, polnoye pravo. Kim bunun əleyhinədir? Səs verməyənlər? Lehinə 34, əleyhinə 24, səs verməyənlər 6. Əksəriyyət rəy ilə Zəngəzur qəzasında olan intixab komiyonunun təklifidir ki, Cəlil bəy Sultanov və Mirzə Sadıq Axundzadə üzvlüyə qəbul olunsunlar. Hər kim mandat komissiyasının qərarını qəbul edirsə, əlini qaldırsın. Kim bunun əleyhinədir?

Səs verməyənlər? Lehinə 34, əleyhinə 24, səs verməyənlər 19. Əksəriyyət rəy ilə Sultanov Cəlil bəy və Axundzadə Mirzə Sadıq parlament üzvlüyünə qəbul edilir. Burada oxunan kağızlar münasibətilə bəylə təklif gəlibdir. (Oxuyur).

Növbədə məbusların maaşlarının təzyidi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Səmədağa Ağamalı oğlu.

Səmədağa - Da... Bu yaxın zamanlarda bazarda hər şeylər getdikcə bahalanır. Bu saat qoyun əti 22 manata çıxıbdir. Dolanmaq müşkül olubdur. Bu çətin olmaqlıq, donluq məsələsinin artırılmasını meydana çıxarır. Maliyyə-büdcə komissiyasında bu məsələ danışıldıqda cürbəcür rəylər söylədilər və dedilər ki, bu təsdiq olunmasın. Amma danışanların səsini qeyri şeylər də keçirdi, həqiqətdə donluqmu artır demək çox çətinidir. Dəryanın içində iki cəzirə vardır... gəmi keçməyə çox qorxurdu. Görək iki yana baxa-baxa gedə idi. Maaş məsələsinə gəldikdə iki tərəfə baxmaq və böylə çətinlik var. Bu məsələni qaldırdı və mən üzvlərdən bəziləri böylə qərara gəliblər ki, artmasa özləri Parlamenti tərək edib gedəcəkdir. Zira aldıkları maaş onlara kifayət etməyir. Bunu da əlavə etməli ki, biz hərəgah Parlament üzvlərinin maaşlarını artırısaq bir sığır, yol olacaqdır ki, qulluqçular da dallarınca çıxaracaqdır. Bu məsələ komissiyada müzakirə edildikdə çox çətinlik hasil oldu, rəylər ayrıldı. Komiyonun əksəri tərəfindən rədd edildi. Fəqət, bir qədər ayrı olsa idi keçərdi. Amma, sonra bunu örtülü şar ilə səsə qoyulması lazım oldu. Çünki, çoxları açıq deyə bilmədi ki, onun donluğu gərək artsın.

Niyazi - Oxuyur (Rusca).

Rəis - Bu xüsusda kim danışmaq istərdi? Qarayev.

Qarayev - Əfəndilər! Bu maaşın artırılması Parlament əzası üçün yaxud qeyri bir əmələ üçün bir qanun şəklini alır ki, deyirlər ya 50 faiz, yaxud 100 faiz artırılınsın və deyirlər ki, bunları bir kağız pul ilə artırırıq ki, bunlar bizim cibimizdə qalmır, xərc olunur. Sabah isə spekulyantlar malları bahaladıb, qiymətləri artırıcaqlar. Biz əvvəl buraya gələndə məvacibimiz 3 min manat idi, sonra oldu 6 min, indi isə 9 min eləmək istəyirik. Sonra get-gedə gələcəkdə 18 min, sonra 36 min olacaqdır. Bu yol ilə spekulyantlar ilə mübarizə etmək mümkün deyildir. Bir əmələnin bir ay keçməsi üçün 2337 manat pul lazım gəlir. Bizdə onlara bu qədər pul vermək qüvvəsi yox isə də, çörək əvvəl 3 manat idi, indi olub 7-8 manat və həmçinin qeyri-şeylər.

Bu günləri Ağdaşdan bir kağız alınmışdır, qabaqca çörəyin girvənkəsi 3 manat yarım ikən, indi 8 manat olmuşdur. Əlində unu, taxılı olanlar istəyirlər ki, bahalıq olsun. Bu gün parlament üzvlərinin halı çox pisdir. 6000 manata çoxları vardır ki, doğrudan da yaşaya bilməyir. İntelligetni adamın yaşaması üçün doğrudan da bu pul azdır. Amma, bir çoxu var ki, başqa yerlərdə də işləyirlər. Qəzetədə yazırlar, bir az maaşlarını təmin edirlər, dolanırlar. O biriləri ki, heç bir yerdə işləməyir, dolana bilməyir. Gərək məcbur olur ki, gedib çalışsın, özünə iş tapıb işləsin. Əgər doqquz mip qəbul olsa, inandırırım sizi ki, beş-altı günədək yenidən qanun əmələ gələcəkdir ki, 12 min olsun. Maaş artırmaqla olmaz. Əgər siz istəyirsiniz ki, yaxşı dolanacaq olsun prodovoltsva ucuzlaşmalıdır. Yoxsa, 9000 kəsilsə, sabah əmələlər gəlib deyəcəklər ki, dolana bilməyirik, gərək məvaciblər çox olsun.

Rəis - Sırada natiq olmadığından söz məruzəçi Səmədağanındır.

Səmədağa - Qarayev dedi ki, qeyri tədbirlə çarəsi artsın. Biz bilirik ki, 30000 manat da olsa bu saat azdır. Başqa tədbirlər də var, onları da biz yaxşı bilirik. Ancaq mən də tərəfdar deyiləm ki, artıraq. Parlament üzvləri bunun hələlik əleyhinə getməsin, məsələ həll edilsin.

Rəis - Layihəyi-qanuniyyəni səs qoyuram. Çünki pul təhqiqatıdır, ona görə qapalı səsə qoyacağam. Yeşik qoyulub, hər kəs gecə-gündüz üç min manat tərəfdarı isə sağ tərəfə salacaq, hər kəs əleyhinədirsə sol tərəfə salsın.

Məmməd Əmin (yerindən) - Lütfən, izah edərmisiniz, çünki bir çoxlarında intibah var.

Rəis - Hər kəs təzyidi maaş tərəfdarıdırsa, sağ tərəfə, kim əleyhinədirsə sol tərəfə salacaqdır.

(Katib adla çağırıyor, üzvlər bir-bir gedib şar salır. Şar salmaqla seçki icra edilir).

Rəis - Məbuslardan rica edirəm ki, iki nəfəri buyursun buraya. Səmədağa buyurun, Bəhram bəy Axundov buyurun...

(Səmədağa, Bəhram bəy gəlirlər, Mehdi bəy şarları sayır).

Rəis - Seçkinin nəticəsi belə olmuşdur. Ağ - 39, qara - 21. Əksəriyyət rəy ilə maaşın təzyidi qəbul edilir ki, gecə-gündüz 3000 manat. Maddənin ikinci hissəsini səsə qoyuram. (Oxuyur).

Mahmudov - Müsəidə ediniz.

Rəis - Səbr ediniz. (Rusca danışır). Mahmudov, buyurun!

Mahmudov Mustafa - Bu qanun layihəsinin birinci maddəsi ki, örtülü səslə keçdi ola bilsin ki, ikinci maddəsi də örtülü keçə. Ona görə təklif edirəm, oktyabrın əvəzində noyabrın birindən olsun.

Qənizadə - Mən güman edirəm, vaxtı artırmaq məsələsi keçib və bunu da iki-üç aydır danışdırlar. Deməli, məsələ bitib, ağ şarların çox çıxması göstərir ki, onu da qəbul etməliyik.

Rəis - Başqa bir təklif də var ki, maaşlar sentyabrın birindən olsun və buna görə də hökumət xəzinəsindən dörd aya bir milyon dörd yüz qırx min maaş buraxılıb. Mahmudov Mustafa.

Mustafa - Bizim fraksiyanın iki təklifi var idi. Mənimki və Musa bəyinki. Mən öz təklifimi geri götürüb, Rəfizadənin təklifinə şərik oluram.

Rəis - Qarayev.

Qarayev - Əfəndilər! Bu birinci maddə ki, burada qəbul etdik Bakıda əmələlər arasında böyük vəlvələ salacaqdır. əmələlər yazıb məvacib tələb edəndə biz onların qabağına çıxa bilməyəcəyik, deyək ki, sizin haqqınız yoxdur. Mən təklif edirəm ki, bu maaşlar əmələlərin kollektivin doqquzrosu müqaviləyi müştərəkləri olan gündən qəbul olunsun.

Rəis - Sırada natiq olmadığından axırıncı söz məruzəçinindir.

Səmədağa - Qabaqkı məsələyə ki, ağ şar çıxdı, məsələ bitdi, getdi. Ölmək-ölməkdir, xırıldamaq nə deməkdir? Yoldaş Qarayev, acığınızı tutmasın iş bitəndən sonra buraya çıxmağınız adam aldatmaqdır. Bu ona bənzəyir ki, baş kəsib saçın dərdinə ağlayasan. Mən təvəqqe edirəm, az-az buradan çıxıb adam aldadaq. Gərək bu qanunun birinci maddəsi keçməyə idi. İndi ki, keçib Nəciblik tələb edir ki, ikincisini də oktyabrın birindən qəbul edilsin.

Rəis - Üç təklif var, biri komisiyondur ki, oktyabrın 1 -dən, ikincisi qanun parlamentdə qəbul olunan gündən, üçüncü sentyabrdan. Dörd ay üçün 1440000 manat (Rusca danışır). Çünki bu axırıncı təklif qətidir. Əvvəl onu səsə qoyacağam. Sonra Parlament qəbul edən gündən sonra da komisiyonun təklifini. Kim bunu qəbul edir, rica edirəm əlini qadırsın. Kim bunun əleyhinədir? Səs verməyənlər? Əksəriyyət rəy ilə təklif rədd edilir. İkinci təklifi səsə qoyuram. Maaşlar Parlamentdə qəbul edilən gündən qəbul olunsun. Kim bunun əleyhinədir? Səs verməyənlər? Lehinə 22, əleyhinə 30, səs verməyənlər 5. Əksəriyyət rəy ilə bu da qəbul olunmayı. Komisiyonun təklifini səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qadırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyənlər? Lehinə

29, əleyhinə 24, səs verməyən 5-dir. Əksəriyyətlə oktyabrın birindən maaşlar qəbul edilir. Müzakireyi-yomiyyə bitdiyindən bununla məclisi qapayıram.

İclas qapanır saat 3-30 dəqiqədə.

Arxiv, f.895, siy.1, iş 166, vər. 111-119

Doxsan yeddinci iclas

13 noyabr 1919-cu il

Rəis - Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy Hacinski
İclas açılır saat 12-25 dəqiqədə.

Rəis - İclas açılır, yomiyə-müzakirat bu qərar ilədir: 1. Şuşa şəhərində müftə olaraq bir hökumət xəstəxanasının güşadi haqqında qanun. Məruzəçi - Qara bəy Əliverdili; 2. Ünas edadiyyələrində mürəbbi müavini təsisi xüsusunda qanun layihəsi. Məruzəçi - Əhməd Cövdət; 3. Azərbaycanın bəzi nöqtələrində şal, xalı və başqa əşyaları toxumaqdan ötəri iş evlərinin güşad üçün 3694000 rubla buraxılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Muxtar Əfəndizadə; 4. Daxiliyyə nəzarətinin ştatı və böyüməyi münasibətilə həmin nəzarətə 23800 rublə buraxılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Qara bəy Əliverdili; 5. Sosialistlər fraksiyasının sorğusu; 6. Daxil olmuş vərəqələr.

Yomiyeyi-müzakirata etiraz yoxmu? Yomiyeyi-müzakirat qəbul edilir. Daxil olmuş kağızlardan biri Parlament üzvü Hacı Əli Qasimov tərəfindən teleqramdır. Məzmunu böylədir. Xəstəliyim hələlik yaxşı olmadığından 15 gün məzuniyyət verməyinizi xahiş edirəm. İş buradadır ki, Hacı Əli bütün sessiya zamanı 15 gün bir, 30 gün də bir məzuniyyətə getmişdir. 27 oktyabrdan divani-rəyasət qərarı üzərinə 15 gün daha verilmişdir ki, indi tamam olur, təzədən 15 gün də məzuniyyət istəyir. Bu xüsusda kim danışmaq istərdi? Etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından Hacı Əli Qasimova bu gündən etibarən 15 gün məzuniyyət verilir.

Növbədəki Şuşa şəhərində hökumət tərəfindən məssani olaraq bir xəstəxana güşadi haqqında qanun layihəsidir. Məruzəçi Qara bəy Əliverdili.

Qara bəy Əliverdili - Səhiyyə naziri Şuşa qələsində məssanən bir xəstəxana açmaq lazımını görüb bu qanun layihəsini tərtib etdi. Şuşa, Qarabağın mərkəzi olduğundan cəmaatin xəstəxanaya böyük bir ehtiyacı var. Zira orada xəstəliklər çox olur, o xəstəxananın açılmasına (epidemiçeski) xəstəliklər üçün buraxılan, pullardan buraxılıb, dörd aydır ki, davam edir. Hökumət qərar qoyub ki, 20 milyonluq fondan da buraxılsın. Şimdi, nəzarət təvəqqe edir ki, iyulun birindən dekabrın axırınadək 421 300 rublə buraxılsın, illik xərci də 795500 rublə eyləyir ki, bu ilin smetası burada göstərilmişdir. Hər halda bilirsiniz ki, Qarabağın mərkəzi Şuşa olduğundan böylə xəstəxanaların açılmasına ehtiyac var. Mən özüm bir ay orada xəstə qaldım. Bilirəm ki, orada naxoşluqlar çoxdur. Böylə xəstəxanaya ehtiyac var, ələlxüsus fəqir-füqəralar üçün ki, dava almağa iqtidarları yoxdur. Qanun layihəsi bu qərar ilədir (Oxuyur). Buna görə arzu edirəm qəbul edəsiniz. Qanun layihəsi və smeta otuz nəfər üçündür. Bu layihə bundan altı ay irəli qayrılıbdır. Ərz edirəm ki, bu smeta qayrılıb düz deyildir. Çünki, hər xəstəyə veriləcək bir girvənkə çörək azdır. Qənd, davacat da azdır. Hamınıza məlumdur ki, bir naxoşa iyirmi manat çatmaz. Burada qoyulubdur ki, 600 yeməklərinə, 350 manat davacata. Bu komisiyonun fikridir ki, ərz eylədim. Bundan əlavə mən özüm təvəqqe edirəm ki, bu iyirminci ildən qəbul edilə idi.

Rəis - Qanunun əsasları üzərində kim danışmaq istərdi? Sultan Məcid Qənizadə.

Sultan Məcid Qənizadə - Burada layihəyi-qanuniyyə 30 adam üçün düzəlibdir. Ancaq komisiyonun qərarı eylədir ki, əlli adam üçü olsa yaxşıdır. Çünki, Şuşa qələsi oralarda mərkəzdir. Naxoş da oralarda çoxdur. Hamı bəhrəmənd ola bilməyir. 30 əvəzinə 50 olsa xərci çox olmaz. Hər adamın 30 taxt olanda 2000 xərci olsa, 50 olanda 1500 çıxar, çünki feldşer var, həkim var, qulluqçu var, o birilərə də baxacaqdır. Bununla mənfəət də birə iki olar. Komisiyonun arzusu kimi 50 yataq olsa daha yaxşıdır.

Rəis - Daha kim danışmaq istərdi? Müseyib bəy Axicanov.

Müseyib bəy Axicanov - Sultan Məcid əfəndinin buyurduğu doğrudur. Şuşada bu 30 taxt azdır. 50 taxt olmaq lazımdır. Çünki 50 olsa, cəmaət artıq mənfəət aparar. Onun yanında gərək bir ambulatoriya da olsun.

Rəis - Əvət vardır.

Axicanov (davamla) - Komisiyonun dediyi kimi 50 yer olsa daha yaxşı olar.

Rəis - Səyyar xəstələr üçün ayda 125 manat xərc olunur. Danışan yoxdursa, son söz məruzəçinindir. Bəhram bəy Axundov.

Bəhram bəy Axundov - Mən istərdim biləm ki, orada nə otdeleniyalar olacaq. Necə dənə cərrahlıq xəstələr üçün, neçə dənə bədən xəstələri üçün təxt vardır. Görək yomiyədir, yoxsa yox? Şuşada mayda cəmaət gəlib-gedir. Xəstəxana lazımdır. Camaat yığışır, xəstə çox olur. Xüsusən, göz xəstəlikləri. Mən özüm getmişdim. O xəstəxanayı çox fəna gördüm. Demək naxoşların yeməyi çox fənadır. Rəxtixab (belyoy məsələsində çox kasıb göründü. Göz xəstəlikləri üçün təbib yoxdur. Ona görə mən arzu edirəm, bu layihə qəbul olunmaqdan başqa cərrahlıqdan savayı, göz müalicəxanaçı da ola idi. Həqiqətən bu layihə əlli təxtlik də qəbul olsa yaxşı olardı. Dübərə, yenə deyirəm ki, 50 təxt Şuşa üçün çox azdır. Əgər bu layihə qəbul olsa, yenə gələcəkdə artırmaq lazımdır. Camaat həqiqətdə çox olur.

Rəis - Bu xüsusda kim danışmaq istərdi? Ağabəyov Rza bəy.

Rza bəy -Şuşa qələsinin xəstəxanaya ehtiyacı var, bu aydın məsələdir. Orada 30 olmasın 50 xətt olsun, bu da düzdür. Yaxşı olar bu məsələyə maliyyə-büdcə komissiyasında baxılacaqdı. Hökumət lazım bilmişdir ki, 30 yataq olsun. Məruzəçi isə qeyri-rəsmi surətdə siyahı götürüb otuzun əlliyyə artmasını arzu edir. Bu siyahıya da baxılıb. Hökumət tərəfindən buna qarşı hələlik bir söz danışılmayıb. Ancaq hələlik lazım bilindi ki, 30 yataq qalsın. Büdcə komissiyonu hökumətin qərarını dəyişib artırmağı lazım bilmədi. Bir də il qurtarır, yeni il başından artırmaq olar.

Rəis - Daha kim danışmaq istər? Danışmaq istəyən olmadığından son söz məruzəçinindir.

Qara bəy Əliverdili - Mən komissiyonun qoyduğu qərarı ərz etdim. Rəyimi də dedim. Doğrudan da Bəhram bəy bu dediyi göz xəstəliyi olur. Göz müalicəxanası lazımdır. 50 xətt olması da şübhəsiz ki, azdır. Otuz olanda göz müalicəsi də olmaz. Ministrdən təvəqqe elədim ki, otuz azdır, artırılınsın. O da razı olub dedi ki, səhv etmişik, əlavə olaraq təvəqqe edərdim ki, 20-ci ildən arzu olunan layihə artırılınsın. Çünki bu layihəyə artıq altı aydır baxılır. Tazə layihə gəlsə gec olar.

Rəis - Layihəyi-qanuniyyənin müzakirəsi bitdiyi gündən ikinci qiraətə keçirilməsini səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından layihəyi-qanuniyyənin 2-ci qiraətinə keçirilir. Əvvəlinci maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy -Oxuyur.

Rəis - Əvvəlinci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Əvvəlinci maddəni səsə qoyuram. Əvvəlinci maddəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından əvvəlinci maddə qəbul olunur. 2-cini oxuyun.

Mehdi bəy - Oxuyur (Səslər: Anlaşılmadı, arzu nə oldu?).

Rəis - Bu növ deyəsən möhtərəm məbuslar düşünmədilər. Komissiyon arzu edir ki, 20-ci ildə 50 yataq olsun. Burada isə 30 tələb olunur.

Arzu qismən birinci maddəyə, qismən də layihənin ümumünə aiddir. Ona görə mən 3-cü qiraətdə arzunu səsə qoyacağam (rusca), oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 2-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Rza bəy Qaraşov.

Qaraşov - Doğrudan da bu smetanın 6 ay bundan əqdəm yazıldığı görünür. Məsələn, xəstəyə gündə 20 manat xərc yazılıb. Əgər bir xəstə iki gırvənkə süd içsə, 20 manat edər. Məruzəçi dedi ki, bu smetaya 6 ay bundan qabaq baxılıb, bu rəqəmləri artırmaq lazımdır. Lakin, komissiyon bu barədə bir iş görübmü? Bu rəqəmləri indiki qiymətlər ilə müqayisə etsək gülüncə bir şey görünür. Ambulatoriya üçün gündə 125 manat xərc göstərilir. Əgər iki xəstəyə iynə vurarsınız bu pul qurtarar. Mən təklif edirəm ki, bu cədvəlin rəqəmlərini komissiyon dəyişsin və tazədən parlamentə təqdim etsin. Daha biz burada götürüb rəqəmləri də bir-bir düzəldə bilmərik. Mən bilmirəm, komissiyonun bu barədə tazə rəqəmi varmı?

Rəis - Bu xüsusda kim danışmaq istərdi?

Sultan Məcid - Məruzəçi özü dedi ki, bu xəstəxana 20-ci ildən açılacaqdır. Burada ki, məmurlar cədvəlində göstərilən maaşlar aşkar şeydir ki, maaş qanununa baxandan qabaq yazılmışdır. Qaldı xəstələrin yomiyə məxarici üçün ayda altı yüz manat göstərilir ki, bu da gündə 20 manat edir. Mən bayaq deyəndə min iki yüz manat böylə hesab etmişdim ki, o altı yüz iyirmi bir manat ki, 3 0 xəstə üçün istənilir, hesab edəndə ki, hər xəstənin xərci ayda 2 min manat edər. Amma indi görünür ki, bu puldan 6 yüz manat xəstə üçün 1400 manat qeyri işlərə xərc olunacaq imiş. Yenə mən deyirəm ki, bu saatlıqda 7 aylıq üçün 421 min manat istənilir. 30 adam üçün ki, hər xəstə başına 2 min manat düşür. Amma xəstənin xərci altı yüz manatdır. 1400 manat səpələnir, ümumi xərcə kredit artırmaqla xərc artmır. Doğrudur, 20 xəstəyə 600 manatdan yarım milyon edir vəhəlanke yarım milyona gərək 50 nəfər xəstə olsun. Ona görə mən Rza bəy Qaraşovun təklifinə şərikəm. Bu layihə komissiyaya qaytarılınsın, 50 xəstəlik smeta düzəlsin, son qərar ilə ştata məvacib verilsin, bəlkə xəstələr xərci, süd, filin indiki qiymətə münasib edilsin. O zaman bu məbləğ bizim zəmanəmizdən buraxılınsın. Məruzəçi də dedi ki, o vaxt var ki, yeni smeta düzəlsin.

Rəis - Söz Mustafa Mahmudovundur.

Mustafa Mahmudov - Mənim zənnimcə layihəni saxlamağa və yaxud geri göndərməyə səbəb yoxdur. Əsasən bu qanun layihəsi daxil olduqda azarxana da öz vaxtında açılıbdır. Orada azarlı vardır. Hər azarlıya 20 manat göstərilir. Mənim zənnimcə 20 manat da çoxdur. Çünki, ev kirayəsi bunun üstünə gəlməyibdir. Yəqin smeta düzəldəndə hər xəstə üçün tam olursa, fəqət 20 manat yazılıbdır. Əlbəttə, indi gərək bu rəqəmi nəzarət altına ala idi. Əgər təgyir və təbdil lazım isə deyə idi. Şimdi biz hanki rəqəmi nəzərə almalıyıq. Azarxana açılıbdır, ömrün yarısını sürübdür, bir çox xərc olunubdur, smetada ilin axırına qədər xərc tələb edilir. Əgər yeni məbləğ lazım olursa, nəzarət mənə müraciət edər. Mən təklif edirəm ki, bu qanun layihəsi qəbul edilsin.

Rəis - Əliheydər Qarayev.

Əliheydər - Əfəndilər! Zənn edirəm ki, bir az məbləğ ilə azarxana açmaq çox əhəmiyyətli olmayacaqdır. Bəlkə onların halı daha da betər oldu. Bu qanun layihəsi altı aydır ki, pişinəhad olunubdur. O zamanki fiyətlər ilə indiki fiyətlərə fikir versəniz 200 faiz artmış olduğunu görəcəksiniz. Əfsusənə bir surətdə bunu qəbul edərsək, azarlıların işi yaxşı olmayacaqdır. Mən təklif edirəm ki, bu qanun layihəsi komissiyaya göndərilib, bizə yeni smeta təqdim edilsin.

Rəis - Söz doktor Ləmbəranskinindir.

Doktor Ləmbəranski - Bu xəstəxanayı mən aprel ayında açmışam. O zaman smeta qaytarılıb və nəzarətə təqdim edilibdir. Əvvəl mən hər xəstəyə 27 manat xərc göstərmişdim. Əsgəri lazaretdə də böylədir. Bu rəqəm nəzarətdə çox görüldü. Bir az odunundan, suyundan, kömüründən kəsilir, hər xəstəyə 20 manat xərc təyin edilmişdir. Və bir də siz bilirsiniz ki, nəzarət on min manat həkimlərə təyin edir, amma onların - həkimlərin məvacibi böylə deyil. Bu məvacibi gördükdə qaçarlar. Mənə gündə kağız gəlir ki, məvacibimiz azdır, qala bilmirik. Mən təklif edirəm ki, qanun layihəsi təsdiq edilsin və nəzarətdən xahiş edilsin ki, əlavə xərclərə də bir smeta göndərsin.

Rəis - Mustafa Mahmudov.

Mustafa Mahmudov - Mən bir şey anlama bilmirəm, büdcə komisiyasının vəzifəsi nədir? Parlamentin vəzifəsi nədir? Büdcə komisiyasının vəzifəsi odur ki, hökumət tərəfindən gəlmə layihələrə baxır, düzəldir, Parlamenta göndərir. O da bir kiçik Parlamentdir ki, hər firqədən orada nümayəndə var. Əgər bir şey lazım olsa idi, o kiçik Parlament təqyir və təbdil edərdi idi. Madam ki, o qəbul edib göndərib, bir böyük Parlamentdə aradan bir şey çıxarmadınız, bu məbləğ yetər-yetməz bu bizim işimiz deyil. Bizə nəzarət nümayəndəsi gəlib deməlidir ki, məbləğ çatmaz gərək dəyişilsin ya başqa bir smeta versin, ya da balaca Parlamentdə keçən layihə gərək qəbul olunsun. Çünki lazımdır, ona görə qəbul etməyə məcburuq. Amma onu demirlər ki, oraya gedəcək adam üçün odun və başqa ehtiyac hazır olacaqdır, bundan başqa çəstni praktika ilə də məşğul olacaqdır. Oraya gedən doktorlar ilə buradakilərin təfəvütü vardır. Çəstni praktika ilə məşğul olacaq, gündə yarım saat, o da gah doqquzda, gah on birdə ya gedəcək, yaxud getməyəcək. Bizə layihə gəlibdir, bizim işimiz dəgildir, çatar, çatmaz. Gərək, biz qəbul edək.

Rəis - Bəhram bəy Axundov.

Doktor Bəhram bəy Axundov - Mən təəccüb edirəm, Mustafa bəyin sözünə deyir ki, acından ölsün, gələn ildə biz kömək edəcəyik.

Mustafa Mahmudov (yerindən) - Haşa, mən öylə demədim.

Doktor - Sözünüzdən öylə çıxdı. Qarabağ şəhəri, dağ başında bir kiçik şəhər, qışda xaricdən oraya kağız gəlmir. Yumurta, filan ətrafdan erməni kəndlərindən gəlir. Qışda heç bir şey gəlmir. Ömür bahalanır. Xüsusən, naxoş barəsində, bu maaşlar ki, təyin olubdur, altı ay bundan əvvəl olmuş idi ki, indi heç yaramaz, deyirlər 12-də, 11-də yarım saat gələr ya gəlməz. Xayı, bu xilafdır. Mən özüm orada idim, doktor saat 8-dən gəlir, 12-yə qədər işləyir, ondan sonra operasiyasıyunda da işləyir. Şuşada dövlətli azdır. 25 manat biri vizit isə təbil çalınır ki, filan kəs 25 manat vizit verdi. Ora Bakı kimi deyil, əgər oranın öz yerli təbibi olmasa buradan heç kəs getməz. Ona görə mən təklif edirəm ki, bu layihə getsin geriyyə, yenidən düzəlsin gəlsin, əgər o gec çəkərsə heç olmazsa, bir idealni smeta düzəldib göndərsinlər ki, tez baxılsın.

Rəis - Qasım bəy Camalbəyov.

Camalbəyov - Bu barədə həkimin əqidəsi daha yaxşıdır. Həkim daha bələddir. Apreldə verilən qərardad indiki zamana müvafiq olmaz. O vaxt hələ südündən, ətindən, davasından götürüb 20 manat eyləyiblər. İndi isə bu heç vaxt çatmaz. Deyirlər, vəzir gəlsin özü desin. Vəzir böylə layihə göndərib altı ay bundan əvvəl deyib ki, bir-iki həftə bundan sonra baxılar. Parlament o vaxta qədər baxmayıb, deyirlər komisiya təyin edibdir, gərək qəbul edilsin. Əgər komisiyanın hər fikrini Parlament qəbul etməyə məcbur olsa, onda deyirik get Parlament ol. Parlament onun üçündür ki, komisiyanın və hökumətin səhvlərini düzəltsin. Göyçayda da bir xəstəxana var, bir naxoşa gündə 10 manat təyin edilibdir. Həkim deyir, on manata bir girvənkə süd tapmaq olmur, naxoş nə cür sağalar. Mən deyirəm ki, nəinki bu indidən sonra açılacaq mərixanələr üçün də bir qanun olsun, 20 manat ilə naxoş nasıl dolanacaq? O məvacibə kim gəlib-gedər? 500 manat ilə heç vaxt dolanmaq olmaz, hər kəs də bu maaş ilə getməz.

Rza bəy Qaraşov - Hər halda bu günkü layihədə bir nöqsan var. Buna bəis olduğu uzun məsələdir. Altı ay yolda qalıb, ləngiyib, nə olub? Hər halda bu göstərmir ki, qəbul olunmalıdır. Hərçəndi Parlament yoldaşlarından Mahmudov ucuz qiymətə xəstəxana açmaq istədi. Amma bu mümkün olan şey deyil. Heç vaxt həkim tapmazsan ki, ayda iki min manat, povar ayda 400 manata gedib qulluq eyləsin. Hər kəs bunu oxusa gülər. Hər halda nöqsan vardır. Onu tətbiq etmək olar. Bu layihə qayıtsın, nəzarət lazım gələn təfərrüatı yazıb göndərsin, çünki orada xəstəxana əlan işləyir. Xərci məlumdur, oradan material toplamaq olar, yoxsa tazədən layihə tərtib vermək uzun işdir. Mənim əqidəmcə bu qayıtmalı, təqyir və təbdil edilərək Parlament təqdim edilməlidir. Daha dönməsinlər ki, Parlament bu gün layihəni qəbul edib, sabah dörd yüz manata povar axtarır. İki min manata həkim, bu gün hətta dəllək şagirdi 2500-dən əskik işləmək istəmir. Xüsusən, Qarabağ kimi yerdə. Mən təklif üstə dururam ki, layihə qayıtsın nəzarətə, təqyir edilsin. Sonra Parlamenta təqdim edilib, baxılsın. (Mövqeyi-sədarətə Sultan Məcid keçir).

Rəis - Daha danışmaq istəyən yoxdur? Rza bəy Ağabəyov.

Rza bəy Ağabəyov - Möhtərəm əfəndilər! Doğrudur, məsələ çox uzandı. Burada dedilər ki, xərc artırılmalıdır ki, oradakılar yaşaya bilsinlər. Doğrudan da onlara müavinət lazımdır. Bunu hamı bilir. Qaraşov bildirdi ki, layihə qaytarılsın və təbdil edilib Parlamenta təqdim edilsin. Amma məruzəçi özü təkid etmiş idi ki, tez baxılsın,

komisyon da ona görə tez baxdı. Hələlik nöqsan ilə qəbul edək. Hərgah layihə qayıtsa nəinki on günə, bəlkə neçə aylar çəkər. Bu qaytarmaq layihəni öldürmək deməkdir. Mən onun tərəfdarıyam ki, öldürməkdənsə nöqsan ilə qəbul edilsin, nəinki layihə ölməsin. Biz bu barədə layihəni artırma bilərik ya yox? Əlbəttə, yox!

Rəis - Rica edirəm, söhbət etməyəsiz.

Ağabəyov - Layihəni bu deyildir, hamı üçün hökumət hazırlayır. Ona görə bunu təgyir-təbdil etmək vəzifəmiz deyildir. Bunu qaytarmağa ehtiyac yoxdur. Artırmağa da. Artırmaq olsa gələn ildən ola bilər. Daha ay yarımından ötəri nə lazım.

Rəis - Sırada natiq olmadığından müzakirə bitdiyindən söz məruzəçinindir. Ancaq hər kəsin təklifi varsa, yazıb hazırlasın ki, 2-ci qiraətdə səsə qoyacağıq.

Qara bəy Əliverdili - Mənim bir neçə ərzim var. Onlar keçsə iş düzələr. Burada, həkim məvacibi altı ay bundan qabaq təyin edilib. Hərgah Parlament pribavka etsə, 3-cü çiteniyada əlavə edərik. Sonra çörək, qənd, çay, naxoşlara 20 manat vermək barəsində baxılsın, artırılsa bunlar üçüncü çiteniyaya kimi düzələr. Təvəqqe edirəm ki, bu məsələ indi qəbul olunsun. 3-cü çiteniya gələndə o yerlər də qəbul olunur.

Rəis - 2-ci qiraəti, 2-ci maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? 3-cü qiraət gələn səfərə qalır.

Mehdi bəy - Üçüncü maddə də var.

Rəis - Hə, var?..

Səslər - Sədr əfəndi, düz olmadı, maddəni qəbul etmədik.

Rəis - Qəbul etmədik, əlini qaldıra idin. Mən dedim ki, əgər etiraz yoxsa, təvəqqe olunur... Onda səsə qoyuram. Hər kəs 2-ci maddəyə tərəfdardır, təvəqqe edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyənlər? Znaçit, hamı iştirak etməyir. İkinci dəfə səsə qoyuram. İkinci maddəni hər kəs qəbul edirsə, əl qaldırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyənlər? Lehinə 24, əleyhinə yox, səs verməyən 27. Kirsəti-əsvat ilə bu da keçir. Kirsəti-əsvat ilə bu da keçir. 3-cünü oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - Kim 3-cü maddə xüsusunda danışmaq istər? İstəyən yoxdur, ona görə keçməsinə mən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Ona görə keçir. Layihənin üçüncü qiraəti qalır gələn səfərə. Yenə təkrar deyirəm, hər kəsin təklifi varsa yazsın.

Növbədəki Azərbaycanın bəzi nöqtələrində şal, xalı və başqa əşya toxunmaq üçün, iş evlərinin güşadi üçün 3694000 rublə buraxılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi Muxtar Əfəndizadə. Məruzəçi yoxdur. 2-ci ünəs edadiyyəsində mürəbbi vəzifəsi təsis xüsusunda.

Məruzəçi - Əhməd Cövdət.

Əhməd bəy - Bu xırda qanun layihəsidir. Biz yayda bir qanun qəbul etdik ki, o qanunla ünəs edadilərində qlassını damaları Parlament ləğv etdi. Zükür edadilərində böylə sistem yoxsa, əvəzində nastavnik və müavinləri vardır. Ünəs edadilərində xırda siniflərdə uşaqlara nəzarət etmək üçün böylə qlassını nastavnik müavinlərinə ehtiyac görünür. Buna görə maarif naziri zükür edadilərində olan qlassını nastavniklər müavinini kimi ünəs edadilərində də olmağı üçün qanun layihəsi tərtib etmişdir. Onların maaşları bu il üçün buraxılmış məxaricdən verilir və gələn il üçün smetaya daxil olacaqdır. Qanun layihəsi belədir (oxuyur).

Rəis - Danışan varmı əsas barəsində? Yoxdur! Ona görə 2-ci qiraətə biz şüru edəsəyiz, əgər etiraz yoxsa.

Əhməd bəy - Oxuyur.

Rəis - Əgər etiraz yoxsa qəbul olunur. 2-ci maddəni oxuyunuz. Əhməd bəy - Oxuyur.

Rəis - 2-ci maddəyə etiraz yoxdur? Olmadığından qəbul olunur. 3-cü qiraət qalır gələn iclasa. Məruzəçi buradadır?

Əliverdiyev - Dokladçı burada yoxdur.

Rəis - Nu pojaluiста! On dəqiqə tənəffüs elan edirəm.

Tənəffüsdən sonra

Rəis - Qənizadə. Katib - Hacınski.

İclas saat 2.10 dəqiqədə açılır.

Rəis - İclas davam edir. 3-cü məsələ Azərbaycanın bəzi nöqtələrində şal, xalı və başqa əşyalar toxumaqdan ötəri iş evlərinin güşadi üçün 3694000 rublə buraxılması haqqında qanun layihəsidir. Məruzəçi Muxtar Əfəndizadə burada olmadığından məsələ növbədən çıxarılır. 4-cü məsələnin müzakirəsinə iqdam olunacaqdır.

Məruzəçi Əliverdili Qara bəydir. Buyurun.

Əliverdili - Daxiliyyə nəzarətində bir çox işlərin artmasına görə lazım gəlir ki, bir neçə tərçüman olsun. Zira gələn kağızları türk dilindən rus dilinə, həmçinin rus dilindən türk dilinə tərçümə etməyə ehtiyac görünür. Ona görə iki nəfər tərçümanın ilin axırına qədər 23 min manat smetasına maliyyə nəzarətində baxılıb, qəbul edilmişdir. Rica edirəm siz də qəbul edəsiniz.

Rəis - Rəsmi əsas barəsində danışmaq istəyən varsa, elan etsinlər. Mehdi bəy, rusca da oxuyunuz.

Rəis - Əgər etiraz yoxsa, ikinci qiraətə keçirik. Oxuyunuz.

Mehdi bəy - 1-ci maddəni oxuyur.

Rəis - Birinci maddə xüsusunda danışan varsa, (rusca) Əgər etiraz yoxsa, qəbul olunur.

Rəis - Mehdi bəy, 2-ci maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 2-ci maddə barəsində danışan yoxsa, qəbul olunur. Etiraz yoxdur. 3-cü qiraət qalır gələn iclasa.

Növbədəki sosialistlərin sorğusudur... * Hökumət nümayəndəsi burada olmadığından gələn iclasa qalır. Əbilov növbədən kənar söz danışmaq istəyir.

Əbilov - Möhtərəm əfəndilər! Keçən iclasda xatirinizdədir. Rəisin və Parlamentin təklifi ilə bir iclasdan kənar edildim. Fəqət, o zaman nakazdan xaric olaraq izahatıma söz verilmədi. Sonra yoldaşım Səmədağa danışmaq istəmişsə də ona da söz verilməmişdi. Məsələ örtülü qaldı. Parlament məbusları söz söyləməkdə azaddırlar. Parlament kürsüsü hüriyyəti-kəlamın bir nümunəsi olmalıdır. Nədənsə, rəis əfəndi bəzi firqə natiqlərinə. (Müsavatdan səslər: Rəis hərəkəti tənqid edilməz).

Rəis - Təbii, həpsi bir göz ilə görünür.

Əbilov - Keçən iclas xaric olmağıma səbəb nə idi. Mövzu təhtindən uzaqlaşdım, şəxsi məsələyə keçdim. (Yerdən qarışıq səslər).

Sədr - Qoyun danışsın, sözünü desin.

Əbilov (dəvamlı) - Zənn edirəm keçən səfər bayıra çıxarılmamağıma heç bir səbəb yoxdur. Sədrin tələbi ki, mən qanunu cibimdən çıxarıb verim. Bu özü bir haqsızlıqdır. Bu haqsızlıqdır. Bu haqsızlıq məni məcbur etdi ki, səsimi ucaldım. Mən heç vaxt Parlamentin sədrini təhqir etmək fikrində olmamışam. Mənə söz vermədi, mən də səsimi ucaltdım. Bir başqa məbusa da söz vermədi, məni də bayıra çıxartdı. Mən sədrin böylə bitərəf olmasına etirazla bərabər əlavə edirəm, Parlament və rəisi təhqir etmək fikrində olmamışam.

Rəis - Bu müzakirəyə qoyulmayacaqdır. Təbii, ancaq rəis əfəndi qeyri-qanuni iş görməyib. O vaxt sizi bayıra çıxaranda siz söz istəsəydiniz, verərdi. Siz istəmədiniz, Səmədağa istədi. Ona da verəndilər, çünki o məsələ ona aid deyildi. Siz öz barənizdə danışmağa ixtiyar versə idiniz, nakazda olardı. Qurtardı.

İclası qapayıram, saat 2.20 dəqiqə.

Məclisi-Məbusan Divani-Rəyasətinə

Parlament ümumi-idarəsinin ən böyük əsaslarından biri də söz azadlığıdır. Əgər məbus Parlamentdə də öz sözünü azad söyləyə bilməzsə, o vaxt boynuna götürdüyü vəzifəni ifa edə bilməz. Məbusun azadlıq kəlamını Parlament də qlassını və rəis müdafiə etməyə müvəzzəfdirlər.

Fəqət, məttəəssüf bizim Parlament praktikası göstərdi ki, Parlament rəisi vəzifəsini ifa edən rəis müavini cənabları kəndisi azadlıq-kəlamı məbuslar üçün təmin deyil, bir çox vaxt bəzi məbus və fraksiya nümayəndələrinin həqlərinə təcavüz edir, onların haqqında tərəfgirlik göstərir.

Sosialist fraksiyası məbuslarının əleyhinə olaraq və rəis müavini cənablarının münasib olduğu firqənin ləhinə olaraq bir çox vaxt Parlament rəqlamentinə riayət olunmamışdır. Sosialist məbusları haqsız olaraq səsləri kəsilmiş, yaxud söz verilməmişdir. O cümlədən olaraq 10 noyabr iclasında rus nümayəndəsinin mandat məsələsinə baxıldıqda, ümumiyyətlə natiqlər slavyan rus cəmiyyəti barəsində söz söyləmək məcburiyyətində idilər və heç birisinin sözü kəsilmədi. Halanki, məbus Qarayevə bu barədə söyləməyə rəis tərəfindən izin verilmədi. Məbus İbrahim Əbilov heç bir surətdə mövzudan xaricə çıxmadağı halda və heç bir surətdə sözünü kəsməyə səbəbiyyət vermədiyi əsnada, rəis əfəndi onun sözünü kəsdi və məbusun sinirlənməsinə məcbur oldu. Əbilovun haqqında rəis əfəndi iclasdan çıxarımaq surətilə şədiddə bir təklif etdi ki, halda rəqlament məvcubincə söz istəyən məbus Səmədağa Ağamalova haqsız olaraq söz verilmədi öz qərarını az bir əksəriyyətlə keçirdi.

İştə bütün bu hallar rəis-müavini cənablarının, ümumiyyətlə Parlament nöqtəyi-nəzərində duran və bütün məbuslara bir nəzərlə baxan bitərəf bir Parlament rəisi olmayıb, ziyadəsilə firqə interesini güdüb, tərəfgirlik edib, bəzi məbusların haqlarını pəymal etdiyindən dolayı sosialist fraksiyonu rəis müavini cənablarınızın bu hərəkətindən nail üzərlərinə qoyulmuş məbusluq vəzifəsini ifa etməyi çətinləşdirildiyinə görə bu barədə öz etirazlarını divani-rəyasət vasitəsilə Parlamentə bəyan etməyi qərarə aldı.

Sosialist fraksiyonu rəisi Ağamalı oğlu.

Arxiv, f. 895, siy. 1, iş. 166, vər. 160-165.

* Həmin sorğu bu stenoqrafik hesabatın axırına əlavə edilib.

Doxsan səkkizinci iclas

17 noyabr 1919-cu il

Rəis - Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy Hacinski
Müzakireyi-yomiyyə:

1. Şuşa şəhərində müftə olaraq bir hökumət xəstəxanası güşadi haqqında qanun layihəsi; 2. Ünas edadiyyə məktəblərində mürəbbi müavini məmuriyyəti təşkil edilməsi haqqında qanun layihəsi; 3. Daxiliyyə nəzarətinin idarəsi xidmətçilərinə 2 nəfər karguzarın əlavə edilməsi və onlara maaş və faiz vergisilə bərabər 23800 rublənün buraxılması haqqında qanun layihəsi; 4. Azərbaycanın bəzi nöqtələrində şal, xalı və qeyri əşyalar toxunması üçün iş evləri açmaqdan ötrə, 3692000 rublə buraxılması haqqında qanun layihəsi; 5. Təhkim vergisi miqdarlarının artırılması haqqında qanun layihəsi; 6. Ziraət nəzarətinin ştatının qüvvətləndirilməsi haqqında qanun layihəsi; 7. Xəmir mayaları, papiros kağızları vergiləri və həmçinin çaydan alınan aksiz vergisinin artması haqqında qanun layihəsi; 8. Suraxanı-Mərdəkan yolunu çəkməkdən ötrə 3300000 rublə buraxılması haqqında qanun layihəsi; 9. Fabrika inspeksiyasına dair qəvaidin təğyiri haqqında qanun layihəsi; 10. Pivə bişirilməsindən alınan aksiz vergisi miqdarının və pivə spirtosunun artırılması haqqında qanun layihəsi; 11. Parlament divanı-rəyasəti ilə lazım heyətinə məxsus iki avtomobilin səkkiz aylıq smetası haqqında qanun layihəsi; 12. Xəzinə, meri, kilisə, monastır hüququ və şəxsi və xüsusi topraqların topraq komitələrinə verilməsi haqqında qanun layihəsi; 13. Sosialistlərin hökumətə sorğusu.

Rəis - Yeni kabinə təşkil edib gələcək iclasda da hökumətin ehtimalı üzrə məlumat verəcəyini bəyan etdi. Tirlament dairəsində muzeyxana təşkil edildiyi üçün Parlament məbuslarından tutulan cərimə pullarından və başqa xeyriyyə işlərinə on min manat qədər məxaricat verilməsi icazəsini təklif etdi.

Müzakirəti-yomiyyənin axırıncı maddəsində göstərilən "sosialistlər fraksiyasının sorğusu haqqında" hal-hazırda bir məsuliyyətli hökumət olmadığı üçün növbədən götürülməsini sorğu müəllifləri təklif etdilər. Təklif qəbul edildi.

1. Şuşa şəhərində müftə olaraq bir hökumət xəstəxanası güşadi haqqında qanun layihəsində göstərilən məxaric rəqəmləri dəyişilmək üzrə komisyona iadə edildiyindən müzakirə edilmədi.

2. Ünas edadiyyə məktəblərində mürəbbi müavini məmuriyyəti təşkil edilməsi haqqında katib üçüncü qiraəti bitirdi. Layihə əvvəl maddə-maddə, sonra təməmə səsə qoyuldu və əksəriyyətlə qəbul edildi.

3. Daxiliyyə nəzarətinin idarə xidmətçilərinə 2 nəfər karguzarın əlavə edilməsi və onun faiz vergisilə bərabər 23800 rublə buraxılması haqqında qanun layihəsinin üçüncü qiraətini katib icra etdi. Layihə əvvəl maddə-maddə, sonra təməmə səsə qoyuldu və qəbul edildi.

4. Azərbaycanın bəzi nöqtələrində şal, xalı və qeyri əşyalar toxunması üçün iş evi açmaqdan ötrə 3694000 rublə buraxılması haqqında məruzəçi Muxtar Əfəndizadə bəyanat verdi. Bu haqda Rza bəy Qaraşlı, Sultan Məcid Qənizadə mübadileyi-əfkar etdilər.

Bu gün lojada Rim papası nümayəndəsi Delibuş isbati-vücut etdiyi üçün rəis onu təbrik etməyi Parlamenta təklif etdi. Parlament məzkur nümayəndəni təbrik etdi.

Sırada natiqlərdən layihə haqqında Mehdi bəy Hacinski, İbrahim Əbilov, Hacı Kərim Saniyev, Bəhram Niyazi Kiçikxanov, Əliheydər Qarayev, Yusif Əhmədzadə, Sultan Məcid Qənizadə mübadileyi əfkar etdilər. Məruzəçi bəyanat verdi. Layihəyə Qazax, Quba, Zaqatala və Şamaxı dəxi daxil olması təklif edildi. Bu haqda Məmməd Əmin Rəsulzadə, Sultan Məcid Qənizadə danışdılar. Rəis səsə qoydu. Lehinə 22, əleyhinə 2, səs verməyən 20 olmaqla təklif qəbul edilir. Bu haqda 3694000 manat buraxılması səsə qoyuldu, 19 lehinə, 21 əleyhinə, 6 səs verilməmək üzrə qəbul edilmədi və bununla layihə rədd edildi.

5. Təhkim vergisi miqdarının artırılması haqqında məruzəçi Rza bəy Ağabəyov bəyanat verdi. Layihənin ikinci qiraətinə keçilməsi qəbul edildi. Katib layihəni oxudu. Rəis layihəni komisyonun rəyi üzrə səsə qoydu. Qəbul edildi. Üçüncü qiraət gələcək iclasa təxir edildi.

Beş dəqiqə tənəffüs elan edildi.

Tənəffüsdən sonra kворum olmadığı üçün rəis iclası qapadı.

Arxiv, 895, siy. 1, iş 76, vər. 21-22.

Doxsan doqquzuncu iclas

20 noyabr 1919-cu il

Rəis - Sultan Məcid Qənizadə. Katib - Mehdi bəy Hacinski.

İclas açılır saat 12.30 dəqiqədə.

Rəis - İclas açılır, yomiyeyi-müzakirəyə qulaq asınız.

Mehdi bəy (Oxuyur) - 1. Şuşa şəhərində müftə olaraq bir hökumət xəstəxanası güşadi haqqında qanun layihəsinin 3-cü qiraəti. Məruzəçi - Qara bəy Əliverdiyev; 2. Təhkim vergisi miqdarlarının artırılması haqqında, 3-cü qiraət; Məruzəçi - Rza bəy Ağabəyov; 3. Ziraət nazirinin ştatının qüvvətləndirilməsi haqqında; 4. Xəmir mayaları, papiros kağızları və gilizləri, həmçinin çaydan alınan aksizlərin artırılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Rüstəmbəyov Şəfi bəy; 5. Fabrika inspeksiyasına dair qəvaidin təgyiri haqqında. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 6. Pivə bişirilməsindən alınan aksiz vergisinin miqdarının və pivə spirtosunun artırılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Muxtar Əfəndizadə; 7. Suraxanı və Mərdəkan yolunu çəkməkdən ötəri 3300000 manat buraxılması haqqında qanun layihəsi; Məruzəçi - Musa bəy Rəfiyev; 8. 600000000 rublə dövlət kağız pul buraxılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Rza bəy Ağabəyov; 9. Parlament divanı-rəyasəti ilə ləvacim heyətinə məxsus iki avtomobilin 8 aylıq məxarici smetası haqqında qanun layihəsi.

Daxil olmuş kağızlar: Bəhram bəy Vəzirovun məzuniyyəti.

Mehdi bəy - 5-ci və 9-cu məsələlər növbədən götürülür. 5-çi inspektura da təşkil olunur. 9-cu məsələnin məruzəçisi yoxdur. Bəhram bəyin məzuniyyəti. (Oxuyur).

Rəis - Bəhram bəyin məzuniyyətinə etiraz yoxdur ki?

Səslər - Yoxdur.

Rəis - Məzuniyyət verilir. Əvvəlinci məsələ Şuşa şəhərində müftə olaraq bir hökumət xəstəxanası güşadi haqqında qanun layihəsi. 3-cü qiraəti. Məruzəçi Qara bəy Əliverdili.

Əliverdili - Qanun layihəsinə büdcə komisiyonu baxıb, məsail nəzarətinə göndərilmişdi. Məlumunuzdur ki, bu qanun layihəsi altı ay bundan əqdəm yazılmışdı. Ona görə məsai naziri onu bu cürə islah edibdir (oxuyur). Maliyyə-büdcə komisiyonu bunu qəbul edib və Parlamentin da qəbulunu xahiş edir və arzu edir ki, xəstəxana yeni ildən genişlənsin.

Mehdi bəy - Birinci maddəni oxuyur.

Rəis - Birinci maddəyə etiraz yoxsa, qəbul olunur. Etiraz yoxdur, qəbul olur. 2-cini oxuyun.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 2-ci maddəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından qəbul edilir. Layiheyi-qanuniyyəni təمامən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur, qəbul edilir.

Növbədəki təhkim vergisi miqdarlarının artırılması haqqında qanun layihəsi. 3-cü qiraət. Məruzəçi Ağabəyov Rza bəy.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - Bu maddəyə etiraz yoxdur? Qəbul olunur. Layiheyi-qanuniyyəni təمامən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul olunur.

Növbədəki ziraət nəzarəti ştatının qüvvətləndirilməsi qanununu götürülür və nəzarətə göndərilir ki, mülahizədən sonra dübarə gələcəkdir.

Növbədəki məsələ pivə bişirilməsindən alınan aksiz vergisi miqdarının və pivə spirtosunun artırılması haqqında qanun layihəsidir. Məruzəçi Əbdüləli bəy burada olmadığından təxirə salınır.

Növbədəki məsələ Suraxanı-Mərdəkan yolu çəkməkdən ötəri 3.300.000 rublə buraxılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi Musa bəydir.

Musa bəy Rəfiyev - Bu layihənin iki tərəfi vardır. Bir məqsəd qaçqınlara iş vermək, 2-ci məqsəd də bizim Azərbaycanımızda olan yolları təmir etmək və yolları yaxşı hala salmaqdır. Layihədə göstərilən bu məqsədlər doğrudur. Qaçqınlara kömək etmək lazımdır. Tainki, o yol ilə onlar da havayı para deyil, iş görübdə pul ala bilsinlər. Yollar da Yaxşı halda deyildir. Onları da təmir etmək lazımdır. Bu məmləkətə məktəb lazım olduğu kimi yol da lazımdır ki, köhnə zamanlarda yol üçün iş görülməyibdir. Əlbəttə, bu barədə çalışmalı, bu layihədəki məqsəd həll edilir. Amma iş burasındadır ki, üsul doğru deyildir. Ümumi-xeyriyyə nəzarəti bu layihəni göndərmişdir ki, qaçqınlara kömək olsun. Suraxanı-Mərdəkan yolu şosse olsun. Bircə iki vəzifəni bir yerə qarışdırmaq doğru deyildir. Hər nəzarətin öz vəzifəsi vardır. Məsələn, dəmir yolları qayırmaq lazım isə, onu dəmir yol nəzarəti qayırmalıdır. Çünki, dəmir yol nəzarətinin ixtiyarında cürbəcür şeylər vardır. Texnikası vardır. Hərgah yol işlərinə dəmir yol nəzarəti baxarsa həm ucuz başa gətirər, həm də yol yaxşı qayırılar. Bir də tək Mərdəkan-Suraxanı yolu deyil, Nuxa-Yevlax, Nuxa-Zaqatala yolu da xarəbdir. Onlar da qayrılmayı. Bu işlər

ümumi-xeyriyyə nəzarəti işi deyil, təriq və məabir yolunun işidir və biz arzu edərdik ki, bu yollara nəzarət fikir versii. Ümumi-xeyriyyə nəzarətinin fikri budur ki, haman yollar işinə qaçqınlar cəlb edilsinlər. Bir də arzu edirik ki, təriq və məabir nəzarəti haman qaçqınları cəlb edə idi, bu layihə-büdcə komisiyonunda baxılıb qərar qoyula idi ki, qəbul edilməsin və bunun da təsdiq olunmasını sizdən rica edirəm.

Rəis (Rusca) - Rusca oxuyunuz, bilsinlər nə var, nə yox. Məruzəçi - Layihəni oxuyur, rusca tərcümə edir.

Rəis - Qanun layihəsinin əsasları üzərində kim danışmaq istərdi? Əliheydər Qarayev.

Qarayev - Əfəndilər! Bu layihələr ki, iki həftədən biri gəlir, biz də bu qanun layihələrini müzakirə edirik. Bunlardan birisi ministr prezireniya tərəfindən gəlmişdir. Ümumi-xeyriyyə nəzarəti istəyir buradan, Suraxanıdan Mərdəkana dəmir yolu çəksin. Əcəba, bu yol ilə kim gedəcək? Musa Nağıyev? Hacı Zeynalabdin Tağıyev? Mirzə Əsədullayev?

Rəis - Adlar qoy qalsın natiq əfəndi.

Əliheydər (dəvamlı) - Milyonerlər gəlib gedəcəklər. Amma Şamaxıdan Bakıya gəlib-gedən əkinçilər, kəndçilər palçığa batıb çıxırlar. Nəzarət onların vəziyyətini nəzərə almalıdır. Halbuki o, oraya yol qayırmayıb, oraya fikir vermir. Mərdəkana yol qayıрмаq istəyir ki, avtomobil milyonerləri azmasın. Füqərə yolu buralara xərc ola bilməz. Əgər camaat tələf olmasın deyə, ümumi-xeyriyyə nəzarəti yol çəkərsə, o zaman Mərdəkan yolundan vacib yollar vardır.

Rəis - Muxtar Əfəndizadə.

Əfəndizadə - Bu layihə xüsusunda komisiyonun fikri doğrudur. Kim dəmir yolu düşüncə, yollarını təmir etsinlər. O da doğrudur ki, gərək təriq və müəbir nəzarəti buradan yol çəkdirə idi. Çünki orada bu işi daha çox bilənlər var. Amma, bu layihə ümumi-xeyriyyə nəzarətindən gəlir. Bu da onun üçündür ki, qaçqınlara kömək edilsin. Keçən dəfə də nəzarət bir işiq evi açmaq üçün layihə göndərmişdi. Parlament üzvlərindən birisi dedi Zaqatalada, biri dedi Qubada açılınsın. Hərə bir söz dedilər. Layihə də qəbul olmadı. Qaçqınların əli işdən çıxdı. Nəzarət müqəssir deyildir ki, hər yerdə iş evi yoxdur. Böyləliklə bu işi hər yerdə açmaq mümkün idi. Amma, əgər bu olmazsa, nəzarət özü kömək etməyə məcbur olar və qaçqınlar da yavaş-yavaş işsizliyə öyrəşər, alışar və işdən soyuyarlar. Gündən-günə dilənçi artır. Ona görə ümumi-xeyriyyə nəzarətinin bu fikri yersiz sayılmasın. Şosse yolu nə üçündür. Oradan post gedir, əhali gəlib-gedir. Bir də çox yollar vardır ki, oradan çox cəmiyyət keçir. Bu yolların çox əhəmiyyəti var. Bunlardan birisi də Mərdəkan ilə Suraxanı arasındakı yoldur ki, həmişə cəməat oradan tərəddüd edir. Ona görə də buradan dəmir yolu çəkmək, həm də qaçqınlara iş tapmaq üçün ümumi-xeyriyyə nəzarəti bu fikrə düşmüşdür. Təbii, bu da yol nazirinin məsləhəti ilə olmuşdur. Onsuz da biz heç bir şey istəmirik, üç milyon xərcimiz gedir, o da xəzinəyə girəcəkdir. Beyləliklə, həm qaçqınlar iş tapar, həm də xırda-xırda məmləkətin hər yerinə dəmir yolu çəkilmiş olur. Ona görə də mən bu layihənin ziddinə deyiləm.

Rəis - Heybətqulu Məmmədbəyov.

Heybətqulu Məmmədbəyov - Yol lazımdır qayıрмаğa. Məruzəçi də və Muxtar əfəndi də dedi ki, ələxüsus bununla qaçqınlara kömək olur. Bir də istəyirəm Qarayevə deyəm ki, bu yolda deyir həmişə dövlətçilər gəlib-gedəcəklər. Xayıb, cənab siz səhvsiniz. Bu yoldan doqquz ay kəndlilər gəlib-gedir, siz ki, onların tərəfdarisiniz, onlar gəlib-gedəcəklər. Şaqan, Buzovna və bir neçə kəndlər buradan gəlib tərəvəzlərini, məhsullarını şəhərə gətirirlər. Xəzinə də bir şey itirmir. O pullar ki, bu yola sərf ediləcək, gəlib-gedənlərdən alınacaqdır. Hərgah istiyirsiniz camaat xeyir aparsın yolun çəkilməsinə razı olmalısınız, onsuz da qorodonaçalnik pristavlar tərəfindən cəməat işlədirlər. Bu da qorodonaçalnikin pristavlara verdiyi əmri (oxuyur). Bu da bu il deyil, hər ildə var, heç bir qüvvə də yoxdur ki, polis qabağını alsın. Çünki yolları qayıрмаq onların pryamoy obyazannostidir. Onları aparıb qamçı ilə işlədəcəklər. Əlbəttə, əhali nöqtəyi-nəzərilə yolun qayrılması lazımdır. Bununla bərabər əlavə etmək istəyirəm ki, bu yol Mərdəkana gedir, Mərdəkandan həm Şağana, ondan da Buzovnayadək iki-üç verstdir. Yaxşı olardı ki, bu yol Mərdəkandan həm Şağana, ondan da Buzovnayadək çəkilə idi. Çünki o yoldan Buzovna və Şaqan və onlar ilə həmsüvar olan kəndlərdən şəhərə əhali üçün tərəvəz gəlir. Ona görə təklif edirəm ki, layihə qəbul olunsun. Ona əlavə edilsin ki, bu yol həm Şaqana və həm də Buzovnaya çəkilsin. Bir də burada söylədilər ki, layihə geri qaytarılsın, təriq və müəbir nəzarətinə həvalə edilsin. Siz görürsünüz ki, bu layihə altı ay bundan əvvəl gəlib, bu vaxtadək komisiyonlarda qalmışdır. İndi bu layihəni təkrar geri göndərsək, o zaman beş-altı ay da təxirə düşər. Altı ay bundan əvvəl bu layihəni qəbul etmiş olsaydıq, o zaman 2 milyona başa gələrdi. İndi isə 3 milyona tamam olacaq. Əgər bir ay sonraya buraxacaq olarsaq, o zaman altı milyona başa gələr.

Mən öylə bilirəm ki, bunun texnika cəhətindən bir o qədər çətinliyi yoxdur ki, geri qaytarılsın. Fəhlə işlətmək işi də ümumi-xeyriyyə və nafiə nəzarətinə həvalə edilsin, o da qaçqınları bu yolda işlətsin.

Rəis - Mehdi bəy Hacıbababəyov.

Mehdi bəy Hacıbababəyov - Burada buyurdular ki, Mərdəkan yolunun bir o qədər əhəmiyyəti yoxdur. Mən, bu barədə çox danışmaq istəmirəm. Hər kəs bazara çıxsa, bazarda satılmaqda olan tərəvəzin hanki kəndlərdən gəldiyini görərsə, o zaman bu yolun nə qədər əhəmiyyəti olduğunu görər. Məlumdur ki, hazırda yollar tərəvəz kimi şeylərə qapalı olduğundan Bakıya kənar yerlərdən tərəvəz gətirilməyir. Bu tərəvəzlərin hamısı Bakı kəndlərindən, özü də Abşeron yarımadası tərəfindən gəlir. Bunların həpsi sübut edir ki, bu yolun nə qədər

əhəmiyyəti vardır. Mən Qarayev yoldaşla razı ola bilərəm ki, bu yol Suraxanıya gəlməsin, Sabunçuya gəlsin, çünki kəndlilər Suraxanı aşırı deyil, Sabunçu aşırı Bakıya gəlirlər. Buna görə heybətqulu yoldaşımız ilə də razı oluyuram ki, bu yol Mərdəkandan başlayıb, Şağana, Buzovnaya, oradan da Sabunçuya çəkilsin. Mən Qarayev yoldaşla razı ola bilmərəm ki, bu yol Mərdəkandan başlayıb Şağana, Buzovnaya, oradan da Sabunçuya çəkilsin. Biz ona görə təklif edirik ki, qanun layihəsi geri qaytarılsın, yeni smeta hazırlamb yol Mərdəkan-Suraxanı deyil, Mərdəkan-Şağan-Buzovna-Sabunçu təriqlə olsun.

Rəis - Hacı Kərim Saniyev.

Hacı Kərim - Keçən dəfə həməən nəzarətdən qanun layihəsi gələndə bu barədə danışıldı. Məlumdur ki, bu gələn layihələrdə istənilən yolların hamısı qaçqınların faydasına sərf edilmir, bundan əhali də istifadə edir. Burada istənilən üç milyonun nəzərə alınmalıdır ki, qaçqınlara bir qədər sərf ediləcəkdir. Məlumdur ki, yol işlərində daş lazım olacaq və topraq daşımaq üçün arabaya, ata sərf olacaq ki, bu da qaçqınlarda yoxdur. Qaçqınların işi yalnız quru fəhləlik olacaqdır. Bunda buraxılan pulun çoxusu qaçqınların bu yolda işləməsi üçün onların yatı-durmağından ötürü və mənzil lazım gələcək ki, bu da yoxdur. Qaçqınlar şəhərdə yaşamaqla gedib orada işləyə bilməyəcəkdir. İndi pulun əhəmiyyətinə keçəlim. Mən öylə bilirəm ki, bu pulun cəməat üçün az əhəmiyyəti olduğunu əvvəlki natiqlərin nitqi sübut etdi.

Məlum şeydir ki, Mərdəkan balaca yaylaqdır, oraya gedən sərvətdarlar və dövlətlilər olacaqlar. Mən təəccüb edirəm ki, bu yol nə vaxtdək onlar üçün qayırmamışlardır. Heybətqulu cənablarının oxuduğu əmrnaməyə gəldikdə məlumdur ki, iyun ayında sərvətdarların yaylağa gedən vaxtı yolların qayrılması tələb edilir. Şimdi qaçqın adı ilə pul götürüb, o yolları qayıрмаq, bir krəlik bizim sərvətdarlarımızı yol zəhmətindən qurtarmaq istəyirlər. Mən öylə bilirəm ki, kəndliləri cəbrən yollarda işlətməkdən və qırmanc altından xilas etmək, bir kərəlik bu zülmədən onları qurtarmaq üçün bu üç milyonu buraxmaq lazımdır. Qaçqınlara bunun bir o qədər mənfəəti olmayacaqdır. Böylə pullar almaqla, onların dərdinə çarə olmaz, ayrı ciddi işlər lazımdır. Onlara öylə tədbirlər lazımdır ki, onları küçələrdə sərgərdan gəzməkdən qurtarsınlar. Əgər Suraxanı-Mərdəkan yolunda işləməklə qaçqınların dərdinə bir çarə olsun, onda onları xalq dəmir yoluna aparıb, çalışdırınız. Böylə cüzi şeylər ilə elə bilirəm ki, qaçqınlar üçün bir iş düzələ bilməyəcəkdir.

Rəis - Sırada natiq yoxdur. Qarayev.

Qarayev - Öylə güman edirəm ki, buradakı natiqlər yaxşı başa düşməlidir. Ələlxüsus "İttihad"ın nümayəndəsi. Onların sözündən anlaşıldı ki, guya mən bu yolun qayrılması ziddinəyəm, əkinçilərin halını nəzərə almayıram. Natiqlər fikir versə idilər, görərdilər ki, bu qanun özü əkinçilərin xeyrinə deyil, əgər onların xeyrinə olsa idi, yarım verst bu yoldan kənar olan Maştağa və Buzovna o yola daxil edilərdi. Görünür ki, bu yol milyonlar üçündür. Deyirlər ki, bu yolu qayıрмаğa qaçqınlar işləyib və ora da kömək olunacaqdır. Qaçqınların enerjiyasını milyonlar üçün işlətməyib, o enerjiyanı camaat işinə sərf ediniz. Camaat işi də Şamaxı yoludur ki, oranı işlədiniz. Üç milyon yarım pul istənilir ki, yol qayrılınsın, qaçqınlara kömək edilsin. Əcəba, orada onlara kömək olacaq? Bu qışda ac, çıplaq evsizləri soyuqda işlədib, bu otuz manatlamı onlara kömək edəcəksiniz? Biz əgər bununla onlara zahirən kömək eləyiriksə, batinən duxovni və nraıstvenni onlar əzilmiş olacaqlar. Mən deyirəm haman yolu, Mehdi bəy deyən kimi, Mərdəkan-Buzovna-Maştağa kəndlərindən çəkirik ki, kəndlilərə imdad olsun, nəinki milyonlərə.

Rəis - Kiçikxanov.

Kiçikxanov - Doğrudur, bu yoldan məqsəd həm kəndlilər, həm də qaçqınlardır. Bunun iqtisadi bir cəhəti var, böylə şeylərdə mühüm yoldan başlamalı. Öylə yollar var ki, həm siyasi və iqtisadi cəhətcə məmləkətimizə böyük köməkliliyi ola bilər, o yol Qarabağ yoludur. Sonra Bakı-Şamaxı yolu, Gəncə-Zaqatala yolu ən əhəmiyyətliyədir. Ya siyasət və ya iqtisadiyyətcə biz çox təəssüf edirik ki, ən əhəmiyyətli işlər həmişə nəzərdən unuduluyor. Yevlax-Şəki yolu ki, indiki ildə səkkiz ayı mürur mümkün deyildir. Orada qaçqınlar üçün iş yoxmu? Lakin iş başladığıda əhəmiyyətliyədən başlamalıyıq. Təklif edirəm bu qanun layihəsi rədd edilsin, əhəmiyyətli yollar barəsində qanun düzəlsin.

Rəis - Sırada natiq yoxdur. Söz məruzəçinindir.

Rəfiyev - Əfəndilər! Bu qanun ortaya çıxan gündən Buzovna, Maştağa və qeyri böyük ətrafında olan kəndlərdən fraksiyalara nümayəndələr gəlib deyirdi ki, bizim də yol payımızı verin və komissiyada bunu deyir ki, şəhərə gələn məkulatı o kəndlər verir, bunlar üçün də yol çəkilsin və yolları da təriq və məabir nəzarəti təmir etsin. Bu qanun layihəsi əgər bu yolda gedib qəbul olunsa, onunçun pul buraxılsa, onda qeyri kəndlərin də sözü olmaz. Qarayev, hərəgah haqqında da o fikirdədir ki, bu pul camaatın puludur. Hifz edilsin və camaat cibindən çıxıb başqa yerə sərf edilməsin. Onda Tiflisin müsəlman cəmiyyəti - xeyriyyəsinin pullarının da hara getməsinə də nəzərə alaydı. Biz təklif edirik ki, bu yolla bərabər, qeyri yollar da yapılsın və bu yolların yapılması tərəfindən təriq və məabir nəzarətinə verilsin ki, ümumi-xeyriyyədən qaçqınları alıb, orada işlətsin.

Rəis - Maliyyə-büdcə komissiyonu böylə lazım bilir ki, bu layihə yol nəzarətinə verilsin, çünki yol çəkmək ümumi-xeyriyyə nəzarətinə aid olmayıb, təriq və məabir nəzarəti vəzifəsidir. Ümumi-xeyriyyə nəzarəti fəqət adam verə bilər. Layihə göndərilsin təriq və məabir nəzarətinə və bu məsələ növbədən götürülsün. Səsə qoyacağam (rusca) hər kəs layihəyi-qanuniyyənin 2-ci qıraətinə keçmək tərəfdarı isə, rica edirəm əlini qaldırsın.

Kim lehinədir? Kim əleyhinədir? Səs verməyənlər? Lehinə 6, əleyhinə 27, səs verməyən 9. Bu layihə nöbədən götürülür.

Səslər - Təklif var.

Rəis - Olmaz, o vaxt olardı ki, məsələ keçməyə idi. Məsələ keçibdir.

Qarayev (yerindən) - Mən söz istəyirəm. Rəis - Xüsusi işdir. Axırda verərsiniz. Növbədəki məsələ dövlətin 6 yüz milyon kağız pul buraxması haqqında qanun layihəsidir. Məruzəçi Rza bəy Ağabəyov. Ondan əvvəl Kiçikxanova söz verilir.

Kiçikxanov - Bu qanun layihəsi hərçəndi ki, növbədə yazılıbdir. Fəqət bizim fraksiyamız almayıb və onu Əşrəf Tağıyev imza edibdir, bununla bizə çatmayıbdir.

Mehdi bəy - Layihəyi-qanuniyyə "Əhrar" fraksiyonuna göndərilib və olan imza vərəqəsi (oxuyur).

Rəis - Görünür ki, göndərilibdir. Əleyhinə söz ola bilməz. Muxtar əfəndi (yerindən) - Bu barədə mənə söz veriniz.

Rəis - Bir nəfərə söz verildi, o da danışdı. İndi söz Səmədağanındır.

Səmədağa - Bu layihə bizə çatmayıbdir, yoldaşların qolu yoxdur. Bir nəfər imza edib, fəqət məlum deyildir ki, kimdir. Biz ciddi surətdə təklif edirik ki, bu məsələ təxirə salınsın.

Rəis - İki firqə deyir ki, layihə gəlməyibdir. Birisi də deyir ki, hər halda çatmayıbdir... (Rusca). Bəli, növbədən götürülməsini istəyirlər. Hər halda səsə qoyacağam. Hər kəs tərəfdardır əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyənlər? Lehinə 39, əleyhinə yoxdur, səs verməyən 6. Əksəriyyət səs ilə növbədən götürülür. (Rusca).

Növbədəki xəmir maya barəsində aksiz qoyulması haqqında qanun layihəsidir. Məruzəçi Rza bəy Ağabəyovdur.

Ağabəyov - Bu qanun layihəsi bir xəmir mayadan, gilizdən və çaydan aksiz alınması barəsindədir. Məlumdur ki, Azərbaycan daxilində xəmir-maya yoxdur, kənardan gəlir. Bu barədə təxminən xaricdən gələn xəmir-mayaya aksiz qoyulsa və hər puta 2 abbası açınsa, 30 mindən 40 minə qədər pul hasil olar. Bir də gilizdən naloq alınmasıdır. Sabiq Rusiya zamanı gilizlərdən naloq alınır. Davada naloq artırılmışdır. İndi lazım görülür ki, bu naloq yenə artırılsın. Hər papiros kağızı ki, 50 vərəqdən ibarətdir, 2 şahı alınacaqdır. Hər gilizdən isə 20 qəpik alınacaq olursa, 1 milyon əlli min manat pul hasil olacaqdır.

Sonra çay barəsində. Məlumdur ki, çay bizim Azərbaycan daxilində olmayıb, xaricdən gətirilir. Sabiqdə çaydan aksiz alınır. Bu kərədə istəyirlər belə olsun, hər girvənkədən 5 manat aksiz almaq istəyirlər. Qabaq bir şahidən beş şahiyə qədər çaydan aksiz alınardı. İndi hamısından, sortuna baxmadan hər girvənkəyə beş manat almaq istəyirlər. Bu layihəyə komisyonda baxılanda Müsavat nümayəndəsi tərəfindən rədd olundu. Çünki, bunun birinci dərəcədə insanın birliyi üçün lazımdır. Çay öylə şeydir ki, qiyməti artdıqca, işlənməsi də əksiləcəkdir. Bunun da zərəri vardır. Bu birinci səbəb, xəmir-maya, çay kimi şeylər bayırdan, xaricdən gəlir. Bizim içimizdə mal az var, gərək biz çalışaq ki, aksiz az olsun, mal gəlsin dolsun. Ona görə maliyyə-büdcə komisyonu bu layihəni rədd etdi. Parlamentində rədd etməsini rica edir.

Bayram Niyazi əfəndi - Layihəni oxuyur.

Rəis - Ələzahir bu layihəyi-qanuniyyə üçün məruzəçi təyin olunmamışdır. Ona görə bu da müzakirədən götürülür. Komisyona bu layihəyə tərəfdar deyil, rədd edir. Rədd olunmasını səsə qoyuram. Söz maliyyə nəzarəti nümayəndəsinə vəgüzar olunur.

Rəis - Maliyyə nəzarətinin nümayəndəsinin nitqindən sonra, tazədən müzakirə açılır. Əliheydər Qarayev.

Əliheydər Qarayev - Maliyyə nəzarəti spekulyantlar və dövlətlilər ilə mübarizə etməkdən ötəri onların cibindən pul çıxartmaq üçün çayın, spicənin, papirosun üstünə vergi qoyur. Halbuki əgər nəzarət spicənin üstünə beş şahı gələrsə, haman spekulyant əgər bazar isə çitin arşınının üstünə dörd abbası gələcəkdir. Yeni kəndlinin və fəhlənin canı çıxacaqdır. Əgər spicənin üstünə naloq qoyularsa, burjuaziya spicəyə işlətməyib qarelka apar, kəndli və fəhlənin isə o qədər pulu olmaz ki, on beş manat birdən verib qarelka alsın. Habelə çayın yaxşısını burjuaziya içəcəkdir. Bir də deyirlər ki, papiros kağızı baha olduğuna görə fəhlələr tütün papiros kağızında deyil, nazik kağızda çəkirlər. Fikir verib onu başa düşməzlər ki, bu kağızın onun bədəninə nə qədər zərəri vardır. Buna görə nəzarətin bərcudur ki, bu kimi şeyləri daha da ucuzlaşdırsın, fəhlə və kəndli onu ala bilsin.

Rəis - Rəsulzadə Məmməd Əmin.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Bu doğru gəlir və vasitəli gəlir əsaslıq məsələdir. Əsas etibarını ilə bizim maliyyə nazirimiz doğru gəlirə tərəf getməklə, mümkün olduğu qədər vasitəli vergilərdən uzaqlaşmalıdır. Bununla bərabər nəzarətin nümayəndəsi bizim imtina etmək istədi ki, doğrudur, biz vasitəli vergilərə müraciət edirik. Bu da ondan irəli gəlir ki, bizim məxaricimiz çoxdur. Bunun üçün də biz bu layihəni təsdiq etməliyik. Mən bu barədə uzun münaqişə etmək istəməm. Xəmir-mayadan vergi almaqla biz əməlidən artıq, nəzəri məsələlər ilə məşğul oluruq. Maliyyəmizdə milyonlar ilə qalan açıq xəmir-mayadan alınacaq, 30 min manat ilə örtüləcək halda deyildir. Yəni, bu o damcılardan birisidir ki, yığılaraq ondan bir kül hasil olsun. Bizim acını bu doldurmaz. Əvam təbirincə "qaz vur, qazan doldur" və "illa bundan Fatiya tuman olmaz". Tarif məsələsi ortaya gələndə hər nə qədər orada vasitəli vergidirsə də canımızı dişimizə tutub qəbul edirik, çünki ondan bir şey hasil olur.

Vergilərdə bir sistem olmalıdır. Burada isə bir sistemsizlik görülür. Məsələ xəmir-maya, papiros kağızı üstünə gəlməklə açıq qapanmaz, lakin bunun psixoloji bir təsiri var ki, çörəyin bu bahalığında hökumət xəmir-mayanın üstünə naloq gəlir. Buna görə bu nöqtəyi-nəzərdən biz bu qanun layihəsini rədd eliyərik, çünki maliyyə nümayəndəsinin dediyindən bu gəlirdən hasil olan məbləğ öylə bir şey deyildir ki, təsvir edilən məxarici qapasın. Ərazi və qiymətli şeylərin və tavarnı valyuta məsələsi ki, hökumət şindi ona baxır və bununla hökumətimiz xərclərini qapada bilmədi və büdcəni aparmaq üçün mühüm şeylərdən istifadə etmək lazım idi. Bəylə damcılardan heç vaxt bir şey çıxmaz, çünki bir damcı "damcılardan göl əmələ gətirən" deyil və bəlkə əhalinin əhvali-ruhiyyəsi beynində mənən fəna təsir edər. Bu nöqtəyi-nəzərdən maliyyə nümayəndəsinin bəyanatı əhəmiyyətli deyildir.

Rəis - Səmədağa Ağamalı oğlu.

Səmədağa (yerindən) - Danışmaq istəmirəm.

Rəis - Danışmaq istəmir. Daha kim danışmaq istərdi? Söz maliyyə naziri nümayəndəsi Vilkomirskinindir.

Vilkomirski - Rusca.

Rəis - Səmədağa Ağamalı oğlu.

Səmədağa - Məmməd Əmin əfəndi danışandan sonra, mən öylə fikir edirdim ki, heç bir söz danışmaq lazım deyildir. Amma bir kişi buraya çıxandan sonra mən məcbur oldum ki, bir neçə söz deyəm. Bəylə adamlar biçərə Nikolayın da başını tovlaya-tovlaya camaatı onun üzərinə qaldırdılar. Mən bu xəmir naloqu müzakirəyə qoyanda inanmışdım ki, bu qanun layihəsi keçməyəcəkdir. Amma bu kişiyə də bir neçə söz demək istəyirəm ki, qulağında qalsın və bəylə xəmir mayası kimi qanunlar ilə buraya gələndə, bəylə adamlar qorxa-qorxa və ehtiyatlı gəlməlidirlər və inanmasınlar ki, məsələdir də, deyərəm keçər.

Rəis - Əhmədov Yusif.

Yusif - Əfəndilər! Bu məsələ barəsində ki, maliyyə naziri nümayəndəsi danışdı, güman edirəm bu məsələ bəylə deyil ki, bu balaca qanundur və xəmir mayadan 30 min manat naloq alınacaq, papiros kağızı naloqu və qeyri naloq ümumidir. Qabaqlarda bəylə mənbələr aranırdı, amma nümayəndə deyir ki, bunun ilə möhtəkiriyyə qabağı alınar. Məncə bu möhtəkiriyyət məsələsi, böyük məsələdir ki, bununla da qeyri yol ilə mübarizə etməlidir. Bir də bəzi məbuslar deyir ki, nümayəndə buraya gələndə ehtiyatlı olsun, bu da öylə bir şey deyil, maliyyə nazirinin borcudur ki, gəlir üçün mənbələr arasın. Hər halda möhtəkiriyyət məsələsi böyük məsələdir.

Rəis - Səmədağa Ağamalı oğlu.

Səmədağa Ağamalı oğlu - Bir vergi var, kasıb vergisidir, bir vergi var, dövlətli vergisidir. Biz kasıbdan alınan verginin qabağını almaq istəyirik. Dövlətilərdən alınan vergilərin tərəfdarıyıq, bu məşhurdur. Bizə təklif edilən bu vergi də kasıb üçündür, özü də lap pisindən, xəmir gəlirə vergi qoyulur. Əgər, sizin cibinizdən getsə idi yox, yaxşı biz deyərdik vergi alınsın, fəqət kasıblardan yox. Vasitə vergisi yox, zavodlardan, fabriklərdən alınsın.

Rəis - Sırada natiq olmadığından, son söz məruzəçinindir.

Rza bəy - Məsələ çox danışıldı. Nümayəndə dedi ki, məxaric çoxdur. Məxaric və mədaxil bu iki şey gözümün qabağında idi. Biz onu unutmamışıq. Amma bununla bərabər yenə layihəni rədd etdik. Doğrudan doğru vasitəli vergi ləğv olsun. Doğrudur, bəzi vaxt zamanın müşkülətinə görə vasitəli vergilər keçirilir. Amma cəmi fraksiyaların və firqələr fikri və mərami budur ki, vasitəli vergi olmasın. Xəmir-mayadan və giləzədən gələn naloqlar 30 min göstərsə də onlar yığılanda o qədər xərc olacaqdır ki, bəyləliklə astarı üzündən baha olacaqdır. Camaatı vəhşət halında saxlamağa səbəb vasitəli naloq olacaqdır. Əgər, siz istəyirsiniz ki, camaat işıqda olsun, bu cür qanun layihələri rədd edilməlidir. Bir də dedilər ki, hər adam başı ildə bir girvənkə çay üçün 5 manat naloq verəcəkdir. Səbiq Rusiya zamanında çay və şəkər az içilirdi, zira camaatın fəqərə sinfi çay və şəkərdən məhrum idi. Siz istəyirsiniz ki, Azərbaycanda ildə bir girvəngə deyil 2 və 3 girvənkə çay içilsin. Kasıbın büdcəsindən 5 manat çıxmaq çoxdur, dövlətli üçün təfəvüt eyləməz. Biz bu layihəni lüzumsuz olduğuna görə rədd edirik.

Rəis - Büdcə komisyonu layihəni lüzumsuz olduğuna görə rədd edir. Layihənin 2-ci qiraətinə keçməyi səsə qoyuram. Hər kəs tərəfdardır, əlini qaldırsın. Parlament əksəriyyət ilə layihəni rədd edir və layihə keçməz. Xüsusi işdən ötəri Qarayevə söz verilir.

Qarayev - Əfəndilər! Burada bayaq layihə müzakirə edildikdə mən öz fikrimi bəyan etdim və zənn etdim ki, burada dokladçı obşestvenni adamdır. Çelovek s vışşim obrazovaniem və mənim bəyanatıma seryozni otnoşeniye olacaqdır. Okazıvaetsya dokladçı vışe obrazovaniyanı şeyfi kənar edib, məni lazım olmayan sözlər ilə müttəhim etdi.

Rəis - Rica edirəm, şəxsiyyətə toxunmayasınız.

Qarayev - Tiflis cəmiyyəti-xeyriyyəsi olan vaxt milli şurada mən sədr idim. Özünüz yazmışdınız ki, orada olan qaçqınlar Batuma göndərsin və malları ki, orada var idi, olar ilə cəmiyyəti-xeyriyyənin 17 gün xəstəxanası açıq qalmışdır və milli şurada sədr olan zaman onların qaravulunu mən çəkdim. O zaman milisyalər gəlib mənə şikayət edirdilər ki, malların hamısı daşınır. Halbuki, ispolnitelni komitə, yəni milli komitə və Səmədağa da onlara təklif eyləmişdi və Bakıdakı milisya mənə də təklif etdi ki, malları oğurlayırlar, bir yerə yığılır. Milli komitənin sədriyyətinə bizdən götürüb, Gəncəyə general qubernator yapıldınız, mallar da dağılırdı, onları saxlayan,

gecə-gündüz qaravulunu çəkən yenə Qarayev olmuşdur. Eyb olsun ki, o vicdansız şəxslərə ki, məni buradan vicdansızcasına müttəhim edirlər.

Rəis - İclas qapanır.

İclas qapanır saat 2.05 dəqiqədə.

Arxiv, f. 895, siy. 1, iş 166, vər. 140-148.

Yüzüncü iclas

24 noyabr 1919-cu il

Rəis - Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy Hacinski.

İclas açılır saat 12, dəqiqə 20.

Rəis - İclas açılır. Mehdi bəy müzakirəni oxuyunuz.

Mehdi bəy (Oxuyur) - 1. Pivə bişirilməsindən alınan aksiz vergi miqdarının və pivə spirtosunun artırılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Muxtar Əfəndizadə; 2. 600 milyon rublə dövlət kağız pulu buraxılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Rza bəy Ağabəyov; 3. Bakı gömrükxanasında bir müfəttişlik məmuriyyəti təsis haqqında; 4. Səhra fəvvarələri ilə mübarizədə bulunmaq məxaricinin dövlət hesabına qəbul edilməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Səmədağa; 5. Bakı feldşer məktəbinin səhhəti-ümumiyyə nəzarəti təhti-idarəsinə keçirilməsi haqqında. Məruzəçi - Musa bəy Rəfiyev; 6. Hüquq davalarında məhkəməyə çağırılmış şahid və ruhanilərə veriləcək mükafat miqdarının təbdili haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Mehdi bəy Hacinski; 7. Vərəsənin xüsusi-dəvətində bəzi təfəvütü təbdil haqqında. Məruzəçi - Şəfi bəy Rüstəmbəyov; 8. Əqdnamələr ehkaminə rəyətin məcburiyyətinə dair üsulun bəzi nöqtələrinin təbdili haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Rzayev; 9. Mühakimi-həqiqətdə üsusi müdafiənin bəzi nöqtələrinin təbdili haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Rza bəy Bağırbəyov; 10. Müqavilənin möhtəvə olduğu tədiyyənin məhkəmə dövləti və möduun müzaidə ilə satışa qoyulması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Mehdi bəy Hacinski; 12. Daxil olmuş kağızlar.

Rəis - Daxil olmuş vərəqələr sırasında Gürcüstan məclisi-müəssisəni tərəfindən gəlmiş təbrik teleqrafnaməsi vardır. Oxuyunuz.

Mehdi bəy (Oxuyur) - "Bakı, Parlament rəisinə. Azərbaycan və Ermənistan cümhuriyyəti hökumətləri nümayəndələri Yusifbəyov, Xətisov və Hacinski həzrətlərinin Azərbaycan ilə Ermənistan beynində vüqii-bulan və silah gücülə həlli xəttənak və mühlik olan münaziəni müsaliyə yolu ilə həll etmək üçün Gürcüstan paytaxtına toplanıb bu ayın 21 -də bərabərlikdə Gürcüstan Məclisi-Müəssisəni iclasında bulunmalarından dolayı məzkur Məclisi-Müəssisəni Azərbaycan və Ermənistan Parlamentlərini təbrik eyləyir və bu iki cümhuriyyət əhalisi Qafqaz cümhuriyyətlərinin mənfəətlərinin bir olduğunu dərk edərək qəti olaraq anlaşmaları ilə və bu vəsilə ilə ümum Qafqaz demokratları üçün əsaslı bir mülahizə yapacaqlarına əmin olduqlarını ibraz edir.

Gürcüstan Məclisi-Müəssisəni rəisi müavini Mdivani".

Sədr - Sonra bu günkü iclas Parlaman güşadından bəri yüzüncü iclas olduğunu bərayi məlumat verirəm.

Sonra keçən iclasların birində sizi noyabr tarixli iclasda Parlament qərarı üzrə Hacı Hüseyn Əfəndizadə Parlament üzvlüyündən ixrac edildi, fəqət burada bir yanışıqlıq olmuşdur, bu barədə Hacı Hüseyn Əfəndizadə ərizə vermişdir. Oxuyun.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Sədr - Bu xüsusda nə qədər mümkün idi divani-rəyasət məlumat toplamışdır. O cümlədən bir sentyabr iclası məzbətə böylədir. (Oxuyur). Zahirən Hacı Hüseyn əfəndinin bu istidası qəbul edilmişdir: məzbətədə ay yarım yazılmışdır. Əvvəl bir ay imiş, sonra katib tərəfindən xəbər verilib ay yarım yazılmışdır. Sonra, sədr səhvən olaraq bir ay məzuniyyət yazmışdır. Səhvən, sonra məndən konselyariyada məlumat istəyəndə bu son qərarı mənə xəbər verdilər. Hərgah o məlumat üzrə olsa Hacı Hüseyn əfəndinin məzuniyyəti oktyabrda qurtarmış olur. Sonra əldə bir də məlumat var ki, Hacı Hüseyn əfəndi əvvəl iki ayın maaşını avans təriqilə istəyibmiş. Divani-riyasət ona bir ay yarım maaş vermişdir. Bundan görünür ki, onun haqqında səhv olunubdur. Bu da gərək islah olunsun və ona məbusluq həqqi iadə olunmalıdır. Əgər etiraz yoxsa qəbul olunur. Deməli, Parlamentin 8 noyabr tarixli iclasında Hacı Hüseyn Əfəndizadə haqqında verilmiş olan qərar ləğv edilir və Hacı Hüseyn təzədən məbusluq hüququna malik olur.

Sultan Məcid - Doğrudur, Hacı Hüseynə bir ay yarım məzuniyyət verilmişdi, ancaq kağızın üstündə bir ay yazılmışdı. Onun səbəbi budur ki, divani-rəyasətin ancaq 15 gün vermək ixtiyarı var idi. Yerdə qalan bir ayını Parlament özü gərək verər idi. Ona görə də kağız yazılıbdır ki, Parlament ona bir ay izin verir. Mən dedim ki, 15 günü özüm verdim.

Həsən bəy Ağayev - Növbədəki məsələ pivə bişirilməsindən alınan aksiz vergisi miqdarının və pivə spirtosunun artırılması haqqında qanun layihəsidir. Lakin məruzəçi Əmircanov məruzəni gətirməyə gəlib, ona görə 2-ci məsələyə keçirik. 2-ci məsələ 600 milyon kağız para buraxılması haqqındakı layihədir. Məruzəçi Ağabəyov. Bunu da bilməlisiniz ki, məcaili-yomiyyətdə 8-ci növbədə yazılan layihəni-qanuniyyənin məruzəçisi olmadığından layihə növbədən götürülür.

Ağabəyov - 25 sentyabr, 4 noyabr qərardadı ilə 90 milyon, sonra mayın 5-dəki bu da Parlament dövründə idi. 510 milyon, cümlətanı 600 milyon para buraxılmışdır. 1919-cu ilin iyununda bu para qurtarıbdır. Get-gedə xərclər

artır. Çünki hökumətdən əlvan müavinəti nəqdiyyələr istənilir. Məsələn, bələdiyyə idarələrinə, neft mədənçilərinə və sairələrinə külli miqdarda müavinəti-nəqdiyyə verilir. Bir tərəfdən də o vaxtdan bəri məvaciblər çox artıb, ona görədir ki, hökumət yenidən 600 milyon para buraxmağa izin istəyir və bu xüsusda Parlamentə bir layihə təqdim edilmişdir. Müzakirə edilən vaxt maliyyə nəzarəti tərəfindən bizə bəzi məlumat verilmişdir. O məlumatdan anlaşılır ki, oktyabrın əvvəlinədək ümumi xərci bir milyard 612 milyon yarım hesab olunur. Bu rəqəmlər zahirdə gözə çox böyük görünür, amma rəqəmləri analiz etsək, məlum olar ki, bunların az bir qismi cari xərclərə sərf olunub, qismi-küllüsü fəvqəladə xərclərə getmişdir. Fəvqəladə xərclərdən 1-cisi neft mədənçilərinə verilən borcudur ki, cümlətən 312 milyon hesab olunur. Fəqət onların aldığı pula neftləri cavabdadır. Bu surətlə verdiyimiz milyonların müqabilində rəhnimiz var. 2-ci fəvqəladə xərc ingilislərə verilən puldur. Bu da 110 milyon manat bir, 67 milyon manat da bir. Bunun müqabilində kağızlar var. İngilislər öhdələrinə alırlar ki, borcludurlar. Və bir də Dağıstana 40 milyon manat verilmişdir. Bütçə ilə fəvqəladə xərclər hesab etdikdə görünür ki, adi məxaricimiz cəmi 593 milyondur. Bu xərcləri örtmək üçün oktyabrın birinə qədər, yəni 1918-ci ilin oktyabrından 1919-cu ilin oktyabrına qədər 1 milyon xərclərinə, gəlir də get-gedə artır, bunun üçün nəzarət də çalışır. Camaat da pul verməyi öyrənib. Məsələn, aybaay kassaya verilən pulların miqdarı bu cür artır. (Cədvəli oxuyur). Görürsünüz, sıfırlar get-gedə artır. Dövlətlər də artır. Dövlət iki cür var: biri vasitəli, biri vasitəsiz. Naloqdur, bunlardan bir çoxu vasitəli naloqlardan alınır. Az payı üçün düşür pıramoy naloq. Bu pıramoy naloqların qədəri azdır, bir az artsa, camaat üçün güc olmaz. Podoxodni naloq bir ayda on iki milyon manat olur. İndi bunu da artırmaq olar. Artırmaq böylə olar ki, camaat güc çəkər. Bir də var ki, biz artırısaq, heç güc hiss olunmaz. Bunlardan başqa bir də ustavnoy promıslovni naloq, o da iki yerə bölünür. Bir də realitelni promıslovoy 3 milyon manat eyləyir. Bu realitelni naloqu da artırmaq olar. Bunlar hava ilə deyildir, artırmaq mümkündür. Demokratik hökumətlərdə bir naloq vardır. Ərz edirəm ki, bunlar göstərir 17 milyon pıramoy naloq azdır, artırmaq olar. Xərcimiz çox isə demək olar ki, dövlətdə artırmaq olar. Bir də komisiyonnu vasitəli naloqlar var ki, onları da artırmaq olar. Tomojniya ki, burada bir çox bəhsə bais olub, noyabrın 1 -dən 15-nə qədər 7,34 milyon manat vergi gəlir. Demək, ayda 15 milyon eyləyir. Bu naloqlardan başqa kassamıza [başqa] yollar ilə pul vəsul olur, neftçilər son zaman pullarımızı geri qaytarmırlar. Xüsusən, o iri neftçilər. Buna da səbəb odur ki, hökumət suda işini bərkidir. İstəyir, nefti əlbəttə əlinə götürsün, ona görə də böyük neftçilər suda götürməyib, aldıklarını da yavaş-yavaş qaytarırlar. Həmi də qaytaracaqlar. Qalan xərclər də emissiyada kağız pullarla örtülür. Oktyabrın birinə qədər bir milyard yetmiş yeddi milyon (1.077.000.000) manat pul buraxılıb. Qanun layihəsi qabaq müzakirə olunarkən məlumdur ki, hökumət 610 milyon pul buraxmaq istirdi, səbəb də odur ki, iyuldan buraxılan pulu xərcəyib, işi saxlamaq üçün məcbur olub pul buraxmağa, sonra komisiyon layihə göndərüb, komisiyonda layihə bir qədər saxlanılıb, tez baxmayı. O da işi saxlatmaq üçün 1 oktyabra qədər 434 milyon buraxılıb, indi təzədən qanun layihəsi qəbul olunarsa, pulun hamısı buraxılacaq. O buraxılanlar təsdiq olunacaq, qalanlar da buraxılacaqdır.

Pul buraxılıb və bu saat işlədilir. İndi bunu qəbul etmək, ondan ibarət olacaq ki, o pulun buraxılmasını təzədən təsdiq edəcəksiniz. Təzədən altı yüz milyon pul buraxılmayacaq. Biz bu həqiqət qarşısında olarkən, bunu təsdiq etdik, sonra bu puldan 434 milyon da hamısı xərcəyib, 234 milyon banklarda qalıb, 50 milyon da Tiflisdə bədəl etmək üçün qalmışdır. Sonra o qədər də qalmalı deyil ki, biz bunu təsdiq etdikdə pul qiymətdən düşər. Səbəbi də budur ki, hökumət qərarı ilə məmləkətdən xaricə xam mal aparmaq üçün izin verilib və qeyd edilib ki, xammal getdikcə haman malın 25 faizi bədəlsiz hökumətə çatmalıdır. Bu da ildə bir milyarda kimi bizə mədaxil verəcək ki, bu da altın kimi bir məbləğdir ki, bizim fondumuzu artıracaq. Bu səbəblərə görə maliyyə-bütçə komisiyonu bu qanun layihəsini məqbul edib və Parlamentə də təsdiqini təklif edir.

Rəis - Bu xüsusda kim danışmaq istər isə rica edirəm yazıb məlum etsin. Əliheydər Qarayev.

Qarayev - Bu obşestvo və burjuaziya hökumətinin məhv olmasına iki şey səbəbdir. Birisi bahalıq, o birisi də onların içindəki, finansoviy krizisdir. Bu finansoviy krizisin və bahalığın qabağını almağı hökumət pul buraxmaqda görür.

Nə qədər ki, məmləkətdə kağız pul buraxılır, o qədər də camaat içində bu pulların nüfuzu itir, get-gedə biçərə camaat bahalıqdan tənqə gəlir. Əgər məmləkətdə əmin-amanlıq olsa idi və xaricdən gələn düşmənlər qüvvəli olmaya idi, o zaman bununla razılaşmaq olar idi. Gərək qabağına çəst ilə çıxacaq. Bir altı yüz milyonun ki, 4 yüz milyon buraxılıb, rus demişkən faktıdır, bu pul buraxılıb və bizə də təklif edirlər ki, labüddən buna əl qaldırınız, görək buna məmləkətimizin nəfi var. Özünü məlumdur ki, ingilislər burada olanda fikirləri bu idi ki, Azərbaycanda bir finansoviy krax olsun, buyurunuz Ənzəliyə, orada bizim pulumuzun min manatı 3 tükən də deyil. İndi Bakıda kağız pul satanlar bizim pul ilə Tiflis puluna 30 faiz təfəvütü var. Bizdə bahalıq yoxdur, pulumuzun qiyməti düşüb, köhnə qiymət ilə bizim manat qəpiyin dördü biridir. Bu gün bazarda çörək 12 manatdır, amma qabaqlarda 3-4 qəpik idi. Görürsünüz ki, biz bahalıq ilə mübarizə edə bilmirik. Bu yavıqda maliyyə naziri qanun verir idi ki, spıçka, papiros kağızı və çay üstə naloq artsın ki, ondan xəzinəyə filan qədər pul gələcək. Bu mübarizədirmi? Deyirlər, çəstni naloqu artırmaq, bununla biz məişəti çətinləşdirəcəyik. O zaman fəhlələr 900 ya 1000 manata qane olmayıb, məvacib tələb edəcəklər və biz də artırmağa məcbur olacağıq. O zaman 3000 manat verəndə bu kağız pulu buraxmaqla spekulyasiya ilə mübarizə edə bilmərik. Gərək bunun qabağına əlaq. Bu milyardlar ilə pullar,

xəzinədən gedibdir. Bu çıxan pullar da hamısı bir cibdəndir. Fəhlələr acdır, kəndçilər acdır, pullar spekulyantların əlindədir. Biz spekulyasiyanın qabağını almaq istəyirik, gərək podoxodni naloq qoyaq ki, onların cibi boşalsın. Bunun üçün də gərək ərzaq nəzarətinə fikir verilsin, nəinki maliyyə nəzarəti hər iki gündən bir kağız pul buraxmaq üçün bizdən izin istəsin. Ərzaq nəzarəti bunlara görə yaxşı baxsın, yoxsa pul buraxmaqla bir şey çıxmaz. Mən təklif edirəm ki, bu vaxtacan nə qədər pul buraxılıb, bundan sonra pul buraxılmasına izin verilməsin.

Rəis - Muxtar Əfəndizadə.

Muxtar Əfəndizadə - Möhtərəm məbuslar! Biz yəqin ki, əmir vəqifə qarşısındayıq. Bu saat dokladdan məlum oldu ki, pullar kəsilib qurtarıb, biz ancaq təsdiq etməliyik. Gərək təsdiq edək. Qarayevin dediyi sözlərin bəzisi bir onun deyil, bunlar cəmaətin fikridir. Bu sözlər yalan deyil. Pulumuzun qiyməti düşmüş. Buna çarə lazımdır. Əhalinin halı təmin edilməlidir. Yalnız maliyyə nəzarəti maşına qüvvət verib, pul kəsib tökmək ilə bir nəticə çıxmaz, gərək çarə olsun. Bu tərəzi kimi şeydir ki, nə qədər pulumuz çox çıxır, o qədər o biri gözü, yəni mal və ərzaq bahalanır. Pulun qiyməti əksilir. Maliyyə naziri nə qədər istəsə ki, bununla mübarizə eyləsin, bacarmayacaqdır. Bunun üçün kənardan mal gətirmək lazımdır. Əlimizdə olan malları kənarə vermək ilə daha da fəna hala düşürük. Bunun üçün üçüncü bir nəzarət lazımdır ki, malların çoxalmasına səy etsin. Gərək kənardan mallar tapılıb alınsın. Yoxsa, bu gün pambıq və baramamızı kənarə çıxartdırsa, sabah məmləkətimizdə o mallardan əsər də qalmaz. Çörəyin pulu üç yüz manata qalxmış. Ticarət naziri bu yolda çalışmalıdır. Əhalini pambıq, çörək əkdirməyə alışdırmalıdır. Bunun üçün kənar maşını və qeyri ləvazimat gətirib camaata paylamalıdır. Onun üçün yalnız maliyyə nəzarəti deyil, gərək hamı, xüsusən ərzaq nəzarəti də işləsin. O biri nəzarətlər də işləməlidir. Yoxsa, yalnız pul buraxmaqla mübarizə etmək olmaz. Pulumuzun üstündə yazılıb ki, Rusiya pulları ilə bərabər gedir. Amma bazarda möhtəkirlər Rusiya pullarını da 4 dəfə aşağı salmışlar. Daxiliyyə nəzarəti bu möhtəkirləri tutub, həbs etməlidir, qabağını almalıdır. Bu saat kənardan buraya mal gətirmirlər. Hamısı pul gətirir, çünki pul satış maldan artıq mənfəət edir. Bunun da qabağını kəsmək lazımdır. O da bütün nəzarətlərin bir ailə şəklində çalışmaları sayəsində başa gələ bilər. Burada nəzərimi bir şey cəlb edir. Bizim buraxdığımız pulların rəhni vardır. Bu pullardan 368 milyonu birəhndir. Lakin ingilissə verilmiş 177 milyon pul rəhn deyil. Mən öylə bilirəm ki, sizin heç birinizin bundan xəbəri yoxdur. Parlament bunu təsdiq etməyibdir. Hökumət gərək, Parlament təsdiq etməmiş pul verməyə idi. Maliyyə nəzarəti bu 177 milyonu sənədlər ilə bizə məlum etməyincə, onu təsdiq edə bilmərik. Maliyyə nəzarəti bizə izahat versin görə ki, bu pulla nə təminatlar verilmişdir. Biz 600 milyonu təsdiq edərək, ancaq onun 177 milyonunu hələlik təsdiq edə bilmərik. Bu barədə maliyyə naziri sənədlər ilə bizə məlumat verəndə, o qalanını da təsdiq etmək olar.

Rəis - Söz Arşaq Malxazyanındır.

Malxazov - Rusca.

Rəis - Söz Ağa Aşurovundur.

Ağa Aşurov - Keçən natiqin son sözü rəsmi cəhətdən doğrudur. Gərək 600 milyon pul buraxıldıqda, gərək qabaqca Parlamentdən izn alınması idi. Buna mən də şərikəm. Amma zənn edirəm ki, nazir pul buraxmaqda bir o qədər ixtiyarsız deyil. Parlamanda başqa öylə bir orqan da var ki, ona maliyyə komissiyası deyildir, bu cür məsələlərə baxır. Yəqin ki, nazirə komissiya ixtiyar vermişdir. Onsuz nazir üçün mümkün hesab etmirəm ki, özbaşına bu qədər pul çıxarsın. Natiqin bir sözü də doğrudur ki, ixracat çox, idxalat az olmalıdır ki, nəticədə mal ucuz olsun. Bu, bir müəyyən politikadır. Nəticəsi də odur ki, məmləkət çox mal satır, amma az alır. Fəqət, təsəvvür edin, bu siyasət dava zamanı mümkünmüdür. Çünki, biz bu halda müharibədə deyiliksə də böyük hərbin şiddətli tədiyyələri altındayıq. Ona görə də zəmanənin priyomları ola bilməz ki, sülh zamanın priyomları kimi olsun. Doğrudur, əvvəldə, indi də gərək çalışıb ixracatı artırma və idxalatı əksildəsən. Amma bu indi mümkün deyildir. Saniyəndə, idxalat azalıb, ixracat artmaqla ucuzluq olmaz. Bunun bir çox daxili səbəbləri də var. Bir də Qarayev deyir ki, pul nə qədər çox kəsildisə, bahalıq o qədər artır. Təəccüb edirəm, nə üçün Qarayev bunu öz yoldaşlarına demir? Halbuki, bu saat Moskvada mal o yanda qalsın, it pişik əti nəinki bahadır, hətta tapılmayıb, amma pul çox kəsilir. Hətta yalnız öz pulları deyil, Firəng, İngilis pulları da buraxırlar. Əgər bu tədbirlər lazımsa, qabaqca öz yoldaşlarına desin. Bir də Muxtar Əfəndizadə buyurdu ki, bu məbləği qəbul edək, amma o 177 milyon ki ingilislərə verilmişdir, o məbləğ də bu puldan çıxılsın. Çünki, onu batmış hesab edir. Amma mən arzu edirəm ki, ingilislər nəinki 177 milyon, kaş bizə 777 milyon borclu ola idilər. Yaxşı ki, biz onlara borclu deyilik. İngiltərə kimi böyük bir dövlət bizə borcludur. Əgər İngiltərə kimi böyük bir dövlətə etibar etməyirsiniz, nə üçün Dağıstana edirsiniz. Həzrət, etibar ayrı, məhəbbət ayrıdır. Bir bankir yanına gedərsiniz. Məhəbbətə baxmaz, qabaqca etibarınızı arar. Bir də bilməlisiniz ki, hökumət o pulu öz xoşuna verməmiş, verməyə məcbur olmuşdur. Nə üçün yadınızdan çıxarırsınız, keçən il bu vaxtkı halınızı? Görünür ki, adamın yadından yaman şey tez çıxır. Əgər yadınızda olsa bilərsiniz ki, biz o pulu verməyə məcbur idik. Bir də qaldı idxalat və ixracat məsələsi. Bunu şimdiki böylə açıq deyirsiniz, amma bir ay bundan qabaq böylə demək mümkün deyildi. Və bir ay bundan sonra daha artıq cəsərlə deyə bilərsiniz. Çünki o zaman adi həyat yox idi. Baxınız, o zaman idxal, ixrac məsələsinin tənzipini tələb edə bilərmidiniz? Halbuki, ixrac məsələsinin tənzipini tələb edə bilərmidiniz? Halbuki, o vaxt İstanbula, Parisə mal göndərmək, hətta getmək belə mümkün deyildi. Mümkünat indi əmələ gəlir. Görək o vaxt iş görmək mümkün idimi? Hökumət etməmişdir ya yox? Bir də Malxazov dedi ki, malı buraxmaq, yığılıb xarab olar.

Buradan çox şeydən bəhs etmək olar. Fəqət ticarət işlərində müəyyən bir siyasət lazımdır. Bu vaxta ticarət və sənaye nəzarəti bu xüsusda bizə heç bir layihə göndərməmişdir. Bizim maliyyə işlərimiz iki qismə ayrılır. Bir qismi ticarət, digəri maliyyə nəzarəti əlindədir. O adam ki, şimdiyə qədər buraya bir çox dokladı gəlib, onu biz tənqid edirik. O nəzarətin ki, heç proyektı gəlməyib, ondan heç danışmayırıq, çünki bu politika iki hissədən ibarətdir. Malxazov düz deyir. Siz bilirsiniz ki, bu politika nə cür aparılır. Politikanı hökumət aparmayır. Amma Parlamentin də gərək orientasiyası olsun. Budur ssuda məsələsi var. O da bu məsələyə bağlıdır, nəqdimiz çıxır, rezervlər yığıb, heç bir yana getmir. Fəqət, biz on milyonlarla pul verib neft promislalarını podderjivat eyləyirik. Bunda fəhlələrə, kəndçilərə nə olur? Bu olur ki, neftpromişlenliklər 20 adam yerinə iş olmaya-olmaya 200 adam saxlamağa məcbur olur, pul verirlər. Bir yerdə ki proizvoditelnost olmadı, pul verdik, nəticəsi okonçatelni olar. Bu qədər ki, fəhləni biz saxlamaq istəyirik, bunun üçün məcburuq ki, pul kəsib sərf edək. Otuz, qırx min fəhləni saxlayaq, görək bu məsələ burada danışılıbmı? Xeyir, ancaq hökumətin bizə dediyi odur ki, fəhlələr işləməyirsə, gərək biz onlara pul verək. Bu bizə xeyirdir. Öyləsə də sudaproizvodstvo 8000 fəhləni saxlamağa məcbur ikən proizvoditelnost az, pul isə veririk. Biz paraxodçuları məcbur edirik ki, 8 paraxodun ikisi də işləsə gərək fəhlələri buraxmasın, pullarını versin. Paraxodçu da İrandan mal gətirir, məcburən bu xərclər gəlir onun üstünə. Burada Qarayev heç deməyir ki, gərək bu raboçilərin hamısını saxlayaq ki, Azərbaycana lazımdır. Azərbaycanın xeyirxahıdır, yaman gündə bizə lazım olacaqdır. Bunu desək, genə eybi yoxdur. Ancaq raboçilərdən bir çoxu yaman gündə bizim dalımızdan daş atacaqdır, onları da saxlamağa məcbur olaq. İndi hökumət elan edibdir ki, şəhərlər gərək razqruzit olsun. Bu bizim hamımızı vozmuşat eyləyir. Necə şəhər razqruşat olsun, amma bu lazımdır. Nə qədər lazımdır mən aşkar eyləyə bilmirəm. Amma bizim maliyyə politikamız aşkar deyildir. Bu bir növ xəyanət siyasətidir. Səhv xəyanətdir. Bu zlonamerenni deyil, səhv demək istəyirəm ki, mal verib yerində başqa hökumətin, məsələn, ingilislərin pulunu bizə verirəm. 5-6 adam oturub nə edirlərsə, biz bilməyirik. Amma camaatın qabağında biz cavabdehik. Onlar hər nə eylərlər gərək biz bilək. Madam ki, biz bilməyirik, bu işlər üçün də cavab verən də deyilik. O hökumət ki, öz hüququnu özgəyə vermir, o ixtiyar ki, bizdə var, əlimizdən buraxmamışıq, hökumət altı yüz milyon çap eyləyib, biz ki, onlara ixtiyar vermişik, onlar da çap eyləyiblər, demək ki, bizim də bir balaca razılığımız olub. Ona görə buraxılan pulu biz təsdiq eyləyək, vadar eyləyək ki, bundan sonra bizdən izinsiz bir daha böylə şeylər eləməsinlər.

Rəis - Əliheydər Qarayev.

Qarayev - Əfəndilər! Mən öylə bilirəm ki, cənab ağa Aşurov burada söylədiyi, sözlər nahaqdır və bizə natatsiya oxuyur. Deyir ki, nə üçün indiyə qədər ticarət və maliyyə nazirliyi bu barədə bir qanun qoymamışlar. Təəccübdür, onu niyə məndən soruşursunuz? O, siz əyləşən fraksiyanın nümayəndəsidir. Niyə ora elə bacarıqsız adam qoymuşunuz ki, bu vaxta qədər heç bir iş görməyib, məmləkəti bu hala salıbdır. Bədbəxtlik ondadır ki, biz deyirik filan yer bizdə olsun, daha oraya göndərdiyimiz adamın bacarığına diqqət etməyirik. Bir də Şura hökuməti barəsində danışdı ki, Şura hökuməti əlan müharibəni qızıl və kağız pul ilə edir. Və eyni zamanda bu pulların hər ikisi onların məsləkinə ziddir. Bu qomun əsasıdır ki, orada qızıl və kağız pul yoxdur və bəlkə onun hamısının yerdən qaldırılması tərəfdarıdır. Orada ancaq branit qanunu var. Azərbaycan və şura hökumətini bir müqabildə qoymaq gülüncdür. Orada spekulyatsiya varsa da onlar mübarizəni bacarırlar. Bir də deyirlər ki, mədənlər üçün nə elə orada bir neçə adamlar yığılıb istədiklərini edirlər. Mən də sizin kimi məəttələm, görürsünüz mü apardığımız politika ilə bilməzsiniz ki, onlara yol verəsiniz və ya qırx min əmələni çölə tökəsiniz, mən də deyirəm ki, Nikolayın da çox qoşunu var idi. Bu qədər əmələni çölə tökə bilmirdi. Sonra dedilər ki, əmələlər bizim istiqlalımızın əleyhinə idi, yainki Denikin qapınızın ağzında duranda 13 iyunda hökumət qarşısına gəlib, qırmızı bayraqları ki, hökumətə kömək etmələrin və ya edər rus fəhlələri Çiçerin və Nərimanovun yazdıqları kağızları oxusaydınız, onda görərdiniz ki, rus əmələsi və şura hökuməti bilir ki, istiqlal nədir? 900 manat məvacib alıb dolana bilmədiyindən zabastovka, tətıl edəndə, o cümlədən bütün əmələləri siz pulemyotla gedib işə başlamalarını tələb edirsiniz. Siz onları təmin ediniz, onlar da sizin istiqlalınızı qəbul etsinlər. Siz özünüz istiqlalınızı məhv edirsiniz. Bu altı yüz milyon ki, buraxırsınız, bu istiqlal əleyhinədir, ya deyildir? Burada söyləndi və bizi də ümidvar etmək istəyirlər ki, ingilislərə verilən pulu biz geri alacaqıq. Əlbəttə o adamlar ki, ingilislərin dudkası ilə oynayıb, 13 iyun kartlarına inanır və onların raspiskalarına da inanmayacaqdır. İndi sülh konfransına kağız gedibdir ki, bəli, biz ingilislər Azərbaycan hökumətinə 177 milyon borcluyuq. Buna uşaqlar aldanar. Yestestvenni deyatellər aldana bilməz. Ondən bir şey çıxmaz. Mən təklif edirəm imdi bu saat məmləkəti və cəməəti fəlakətdən xilas etmək üçün zdorovaya finansovaya politika olsun, bu kağızlar cırılıb toplansın, kənardan mal gətirilsin. 3 gün Bakıya mal gəlməsə, cəməət qırırlar. Bu saat çörəyin girvənkəsi 12 manatdır. Unun girvənkəsi 25 manat olub. İndi hələ qış gəlməyib. Qış gələndən sonra görək nə olar. İndi bu saat Şamaxıdan kağız gəlib ki, bir kənddə aclıq başlanıb. Qarabağ və Göyçay uyezdələrindən kağız gəlibdir ki, aclıq var. Bunların qabağını nə ilə almaq olar? Bəylər də ayaqlarını dirəyib yerə ki, bizə bəhrə verin. Mən təklif edirəm bu altı yüz milyonluq kağız pul buraxmaq haqqındakı layihəni rədd edəsiniz. Və camaatı xilas etmək üçün çarə arayasınız. Rəis - Əhməd Cövdət Pepinov.

Əhməd Cövdət - Əfəndilər! Ağa Aşurov buyurdular ki, bu layihənin qanunu tərəfdarıdır. Keçən dəfə biz isbat etmişdik ki, hökumət bir çox qeyri qanuni işlər görürsə, burada isə hökumətin təqsiri olmadığını söyləməliyəm. Çünki, bu layihəni hökumət avqustun 9-da Parlamenta təqdim etmişdi, müzakirəyə isə indi qoyulur. Bu təqsir

hökumətdə deyil, Parlamentin özündədir. Maliyyə komisiyasının yaxşı işləməməsindədir. Maliyyə naziri o pul ki, əvvəldən ittixaz etmişdir, məcburdur ki, bu pulu çıxartsın. Çünki, çap edilməsə hökumətin mexanizması dayanardı. Qaldı ki, ümumi hökumət siyasəti və finansovı politikamızı tənqid etməyə səbəb olan bu layihə. Bu layihə barəsində danışıldı. Mən də bu barədə bir neçə kəlmə söyləmək istəyirəm. Ağa Aşurov dedi ki, necə olub ki, bu yeni hökumətlər bir finansovı politika düzəldə bilməyib, stanok köməyinə müraciət etmişlər. Böyük müharibə nəticəsi olaraq, başqaları kimi biz də bu böhran halına gəlmişik. Bunu etiraf edirəm. Lakin bunu etiraf etməklə bərabər mümkündür ki, bunun qabağı alınsın. Burada etiraf etdilər ki, hökumət maliyyə siyasətində ifrata qədər varmışdır. Maliyyə işlərini yeni hala salmaq əvəzinə, hökumət köhnə siyasəti davam etdirməkdədir. Yeni tədbirlərə müraciət olunmamışdır. Hökumətin təqsiri də buradadır. Bu hal getdikcə daha da ziyadələşib artacaqdır. Burada altı yüz milyon istəyirlər. Keçən yanvar ayında altı yüz milyon buraxılmışdı. Bu altı yüz milyon 6-7 aya çatdı. Bu yeni buraxılan 6 yüz milyon isə 3 ay çatmayacaqdır. Çünki, o vaxt məxaricimiz ayda 28 milyon idi, amma indi isə 200 milyon olmuşdur. Fəhlələr 40 faiz artandan sonra, malların da bahalanacağını əlavə etsək görürük ki, məxaric getdikcə daha da artacaqdır. Gərək yenə təzə pullar çap edilsin ki, çatsın. Bu bizim vəziyyətimizi daha da çətinləşdirər. Burada hökuməti onda təqsirləndirmək olar ki, lazımi tədbirlər görməyir, taki gələcəkdə bu böhranın qarşısı alınsın. İştə hökuməti bu yerdə tənqid etmək mümkündür. Bu vaxta kimi bizə bildirməyib ki, vəziyyətimiz nə haldadır. Burada doğru söylədilər ki, dövləti xilas etmək üçün hökumətdən və ərzaq nəzarətindən sağlam bir siyasət görməyirik. Hərgah burada atmış manat olan zaman hökumət buğdanı monopoliya altına almış olsa idi, indi elevatorlar dolu olardı və bu gün möhtəkiqlər ilə mübarizə etmək mümkün olardı, çörək də 12 manata çıxmazdı. Bu gün sağlam siyasətin yoxluğu bizi o yerə gətirdi ki, fəhlələr aclıq çəkməyədilər. Burada Nəsim bəy buyurmuşdular ki, Gürcüstanda çörəyin girvənkəsi 12 manat, bizdə isə 4 manatdır. İndi bir hal gələcək ki, çörək Gürcüstandan da baha oldu. Çörək bizdə çoxdur. Bu da siyasətimizin sağlam olmasından ortaya gəlmişdi. Sonra, qaldı 2-ci tədbir malların ixracı bu barədə demək istəyirəm ki, bu böyük məsələdir. O ki qaldı Malxazyanın dediklərinin mən təmamilə əksinəyəm. Çünki, Malxazyan deyir ki, gərək mallar azad buraxılsın. Amma indi öylə bir vaxt deyil ki, mal aparın müqabilində, mal gətirsin. Ona görə hökumət öz əlindəki malı saxlamalıdır, tainki indi əlimizdə olan mal da satılıb qurtarmasın. Malxazyan deyir ki, mal yığıb xarab olur. Haman xarab olan bu gün buraxılar, sabah buraxmağa heç mal da tapmırıq. Ticarət nəzarəti, xaricə aparılan malın 25 faizi, bəzən 10 faizi verilməsinə qərar verir, sabah da özü qərara zidd gedir. Deməli, bunda sağlam bir əsas yoxdur. Nə qədər ki, bizim monopolya qoyulmalıdır, qoy hökumət neftə də, pambığa da, ipəyə də və sair xam mallara da monopolya altına alsın. Çünki mal hökumət əlində olsun, müqabilində şey almamış, öz malını buraxmaz. Doğrudur, bu cür tədbirlər çox ağırdır, fəqət bizim vəziyyətimiz o qədər ağırdır ki, bu cür ağırlıqları qəbul etmək məcburiyyətindədir. Bizim ki, xırda dövlət və hökumətlər deyil, İngiltərə və sairə kimi böyük dövlətlər ki, əsaslarını sərbəst ticarət təşkil edir, onlar da inhisar elanına məcburdurlar. Şimdi hökumətimiz dəxi görək böylə mallara monopolya elan etsin. Əlavə də biz böylə bir şərait altında olub, xam mal məsələsində birdən daha fəna bir vəziyyətdə olan Gürcüstan hökuməti də bir çox şeyləri monopolya elan etmişdir. Ona görə ki, gürcülərin ancaq mandarinini və tənəkisi olduğu halda, İtaliya və sairə kimi dövlətlər ilə 40 milyonlarla müqavilə bağlayıblar, amma biz qat-qat Gürcüstandan dövlətli ikən bu barədə bir iş görməyirik. Səbəbi də siyasətimizin əsassız olmasıdır. Əgər maliyyə nəzarəti yaxşı bir siyasət götürməzsə, əhvalımız daha da fənalaşar, siyasət axırda məmləkəti anarxiya halına salar. Bu gün 100 manat alan bəlkə çörək və ət ala bilər, hətta lazım olanda bəlkə bir paltar da ala bilər. Amma böylə gedərsə, sabah ala bilməz, anarxiya daha aclıqdan doğduğu üçün sabah görürsünüz ki, bu cür hallarda anarxiya çıxdı. İştə hökumətimizin tədbirsizliyinin nəticəsi budur. Qadı, vergi məsələlərinə, hökumətin siyasəti düz deyildir. Çünki, həmişə vasitəli naloqları artırır. Doğrudur, keçən yanvardan hökumətin varidatı artıb, onun müqabilində şeylərin də qiyməti artıbdır. Hökumətin gəliri isə yalnız vasitəli naloqlardan olmuş, bunun fənalığını hamı etiraf edər. Zira hamı firqələr kəndi məramnamələrində vasitəli vergilərin əleyhinə olduqlarını bildirirlər. Zira vasitəli naloqların ağırlığı yenə də fəqir-füqərə üzərinə düşür. Digər tərəfdən götürəlim neftdən alınan vergini ki, bundan da 20-30 milyon doxod gəlmiş. Şimdi ingilislər bunu da boğmuşlardır. Odur ki, neftdən alınan aksiz də getdikcə əksiləcəkdir.

Deməli bunun ilə iş düzəlməz. Həqiqi naloq isə gəlir vergisindəki nəzarət buna diqqət verilməlidir. Biz yenə nəzarətin nəzər-diqqətini buna cəlb edirik ki, əvvəla gəlir vergisinin artırmaq və yığmaq lazımdır. Bundan əlavə ehtikarçılara müəyyən naloq qoymaq ilə ehtikarın qabağını almaq lazımdır. Nəhayət, hərbi naloq almaq olar. Çünki, ticarətdən çox adamlar çox pullar qazanmışlardır. Onlar bir qismini xəzinəyə verməlidirlər. Bir də burada ingilislərə verilən borcdan bəhs olundu. Muxtar əfəndi bəy həqli olaraq dedi ki, bu ingilislərə verilən borcun məsuliyyəti hökumət boynundadır. Çünki, o borc Parlamentdən icazəsiz verilmişdir. Deyirlər, nə üçün Dağıstana pul verilməsinə protest edilməlidir, amma ingilislərə edilmir. Səbəbi budur ki, Dağıstana borc verilməsinə Parlamentə müsaidə etmişdir və əgər bizə o pul çatmazsa, hökumət cavabdeh deyil. Amma ingilislərə verilən pul bizdən izinsiz verilmişdir. Bir də bu heç borc verilməmişdir. Çünki, əgər borc verilmiş olsa idi, ingilis hökumətindən əlimizdə bir sənəd olar idi, öylə sənəd yoxdur. Ancaq ingilis komandanlığı bir kağız vermişdir ki, pulu aldıq. Ağa Aşurov Məmməd Əmin əfəndinin qabaqda söylədiyi bir sözə istinadən dedi ki, kaş ingilis hökuməti bizə 177 milyon deyil, 777 milyon borclu ola idi. Biləks, yaxşı ki, 700 milyon deyil, əgər ingilislər

bizdən 700 milyon almış olsaydılar, indi 7 milyard neçə yüz milyon varsa, o zaman iki milyard neçə yüz milyon və bəlkə daha artıq olar idi. Bahalıq da indikindən şiddətli olardı. Əgər onlar borc alsalardı, mən sabah alardım, amma onlar borc almayıblar, hansı kağız var ki, ingilis hökuməti bu pulu borc almışdır. İndi ola bilər ki, o kağızları, o pulları versinlər, bu ixtilafli məsələdir. Buna girişməyəcəyəm, bilmirəm. Onlar bizdən borc almayıblar, ingilis komandanlığı bizi soyub, quldurluqla, güclə cibimizdən çıxarıblar.

Rəis - Nətiq əfəndi! Məruzəçi dedi ki, borc alıblar, bu quldurluq deyildir. Burada quldurluq yoxdur. Rica edirəm, gələcəkdə... Sözlərinizə baxsınız.

Məmməd Əmin (yerindən) - Bizimlə müharibəsi olmayan bir dövlət üçün böylə ibareyi-kəlam yaxşı deyildir.

Əhməd Cövdət (dəvamlı) - Mən ingilis komandanlığı üçün deyirəm, İngilis hökuməti üçün demirəm. Bəlkə də ingilis hökumətinin xəbəri yoxdur. Əgər onlar bizdən borc almış olsa idilər, qırx milyona qatırları bizə satdıqları zaman, qırx milyon istəməzdilər. Borclarından çıxar idilər. 170 milyon onlar geri verəcəklərmi? Gözləyən, verəcək. Bunu hökumət bizdən izinsiz vermişdir. Bir hökumət tərəfindən upravo naruşenyadır ki, Parlamentdən icazəsiz vermişdir. İngilis pul istəyirdisə, hökumətə gəlib deyər idi. Biz də Dağıstana verən kimi, ona da verərdik. Bir də burada bizim böyük mənbəyimiz neftdir. Bunu da ingilis hökuməti, haman bizə dost olan adamlar Bataumda, neft provodunda üstünə əlini qoyub, Zaqafqaziya hökumətlərinin əlindən tutub, qanmaq üçün bəlkə bu günlərdə qəzetlərdə oxudunuz, haman ingilis hökuməti, dostlarımız orada neft provodlarımızı kəsir. Əgər o bizimlə dost isə yeganə mənbəyimiz, yeganə boğazımız olan Bataum neft provodu ki, oradan bir növ neftimiz, bir az xaricə çıxırdı. Onu da kəsməz idi... Heç bir dost hökumət böylə ağır dəqiqədə böylə iş eyləməz idi. Hərgah bu 400 milyon ilə qurtaracağımızı bilsə idik, yenə bir növ razı olardıq. Amma bilirik ki, bu 400 milyon, yenə bir aydan sonra 400 milyon gətirəcəkdir. Biz hökumətin siyasətini bilmirik. Bəlkə heç siyasəti yoxdur. Qarışıqlıqdır. Ona görə biz səs verə bilmərik. Rəis - Sultan Məcid Qənizadə.

Sultan Məcid Qənizadə - Möhtərəm məbuslar! Bu pul kəsmək barəsində iqtisadi ticarəti bir çox danışıqlar oldu. İndi görək bu pulu kəsməkdən bizə bir nicat olacaq, ya yox. Mən burada əvvəlki nətiqləri təkrar [etmək] istəmirəm və onların dediklərini təkrar eyləmək istəmirəm və onların dediklərini də tənqid etməyəcəyəm ki, niyə filan nətiq böylə dedi. Ağa Aşurovun bəzi sözləri əhəmiyyətli, onlara cavab vermək istəyirəm. Dedi, ingilis hökumətinə pul vermək, Dağıstan hökumətinə pul verməkdən yaxşıdır. Çünki ingilis hökuməti Dağıstan hökumətinin halı indi yaxşı olsa idi, biz də şimdiki rahat olardıq. Dağıstana yol vermək bizim mənfəətimizdir. Ona görə biz təəssüf etməyirik. Amma ingilislərə verilən pula biz təəssüf edirik. Ağa Aşurov deyir ki, ingilis hökumətinin bizə borclu olması bizə xeyirdir. Bir tərəfdən deyir ki, bizi məcbur etdilər, mən bilirəm məntiq bunun hansı tərəfindədir. Biri xeyir olanda biri zərər olacaqdır. Pul vermək bizim üçün xeyir olur. Özü də bizi bu xeyirə aparmaq üçün məcbur edirlər. İngilis hökuməti ki, dünyada ən əqillilərdəndir. Gəlib bizə deyir ki, gərək siz güclə xeyir eyləyəsiz. Zərər, böylə şey olmaz. Mən ona görə Əhməd Cövdət əfəndinin sözünə şərikəm. Öylə bilirəm o pul, qayıtsa da, biz onlara təməssük vermişik ki, 177 milyon borcluyuq. Mətləb ondadır ki, bu təməssük xeyirlidir ya yox, aşkardır ki, yox mənim cibimdən pul qurtarıb, məndə təməssük göndərirəm. Çəkməçi çəkmə, çörəkçi çörək verir, mən borclu oluram və vaxtında verməyəndə də şikəst oluram. Dil tökmək ilə bizim nəfimiz olmaz. Aşurovun bir sözünə cavab vermək istəyirəm. Deyir ki, yəni Qarayev öz yoldaşlarına nəsihət etməkdə səhv edir. Ancaq, Aşurov burada öz yoldaşlarına deməlidir ki, yoldaşlar bu pulu bu qədər ticarət cəhətcə bir şikəst halına gələcəyik. Bunun qabağını almalıyıq. Mən təklif edirəm ki, kağız pul kəsilməsin, əvəzində öylə bir tədbir görülsün ki, kənar mənəmətimizə qızıl pul gəlsin. Bu odur ki, mən evimdə olan artıq şeyləri satsam, həm pulum olar, həm də mala zərər dəyməz. İndi görək Azərbaycanda öylə artıq şeylər varmı? Bəli, var! O, xammaldır. Bunları xaricə ötürüb, əvəzinə pul götürməməliyik. Bir şəxs bir ailənin, bir ailə də bir səltənətin nümunəsidir! Əgər mənim pulum olmasa, indi də bir şey sataram, ailəmə pul olar. Bir də şeyim olmasa, veksil verərəm ki, gənə də ailəmə pul olar. Lakin axırda ailəmə bir şikəst olar. Ona görə veksildən sərfi-nəzər etməm, ancaq xam mal saxlamayıram. Mənə məlum olan budur ki, bu saat bir çox tacirlərin ixtiyarlarında olan pambıq və qeyri mallar çürüyür, mənfəətsiz axıb gedir. İngilislər neft provodu bağlayanda hamısı bilirdiki, bu yenə zərərdir. Genə də sükut edirdilər. Hökumətin indiyə qədər xam malı kənarə buraxmaması bu olubdur ki, kəndçi və fəhlə işdən qalanda ümumi xeyriyyə naziri gəlir ki, əməllər bəkar qaldığı üçün gərək onlardan ötrə bir xalı fabrikanı təsis olunsun və kəndçi də əlində olan mənfəəti buraxıb, gərək qalıb toxuya. Əlbəttə, səltənətimizin rəvnəq tapması üçün mümkün qədər sənətə tərəqqi vermək, bu da kağız pul kəsmək ilə deyil, bəlkə xam malları satmaq ilə olar. Biz pul kəsməyə rəy verməyəcəyik, çünki bu bizi sənətdən və ticarətdən qoyacaq.

Rəis - Səmədağa Ağamalı oğlu (Səmədağa sözündən imtina edir). Məmməd Əmin Rəsulzadə.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Əfəndilər! Bu gün bizim məşğul olduğumuz məsələ, yalnız Azərbaycan Məclisi-Məbusanını deyil və yeni təşkil edilmiş hökumətləri də deyil, mövcud olan qüvvətli dövlətləri belə məşğul etməkdədir. Əgər tarixə müraciət etsəniz, görürsünüz ki, bu məsələ hər bir dövlətin iştiqal etdiyi məsələlərdən olmuşdur. Əgər bu məsələni asanlıqla həll edə bilməyirlər. Əgər dövləti əllərinə tapşırıdığımız adamlar həll edə bilməyirlərsə, buna bir çox kənar səbəblər var ki, onunla yaxınca aylarda deməyirəm, daha çox zaman iştiqal edəcəyik. Ona görə bu məsələnin əhəmiyyətinə nisbətən yaxınlaşmalı, o nöqtəyi-nəzərdən baxılmalıdır. Mən sizə tarixdən, millətlərin keçirmiş olduğu inqilablardan misal gətirməyə ehtiyac hiss etməmirəm.

Zira, az-çox bizim həpimiz tarixə aşnayıq. Bilirik ki, Fransa inqilabında çox qüvvətli adamlar zühur eylədi. Jakobinlər gəldi, jerandistlər getdi, dəhşətli hökumətlər təşkil olundu. Lakin frankın kursunu ki, artıra bilmədi. Maliyyə böhranı hökumətin təqsiri deyildir. Qəvanini-iqtisadiyyənin dəyişməsindəndir. Ovvain dəyişməsi öylə azar yaradıbdır ki, ona heç bir doktorumuz bu kürsüdən çıxıb resept vermək sürətində bulunmaz. Zənn edirəm burada söylədilər, burjuaziya hökumətinin strukturası bizi öylə hala salacaqdır ki, axırda məmləkət məhv olacaqdır. Fəqət, mən bilirəm ki, bu mərəz yalnız burjuaziya hökumətinin mərəzi deyil, bir ümumi mərəzdir. Buna sübut sosialistlərin son modası ilə təşkil etmiş Rusiya şura hökumətini göstərə bilərəm. Orada da pulun qiymətdən düşmüş olduğunu göstərmək olar. Burada Qarayev sovet hökumətinin nümayəndəsi hüququ iləmi, ya nə ilə dedi ki, sovet hökuməti insanın düşməni olan qızıl ilə mübarizə etmək üçün, kağız pulları hesabsız çap edir. Sonra dedilər ki, uşaq deyilsiniz. Həqiqətən, uşaq olsa idik. Qarayevin uşaqvari söylədiyinə inanardıq. Əgər Lenin bilə idi ki, Qarayev buna bir çarə tapmışdır və layihəsi vardır, yəqin müqabilində Qarayevə təşəkkür edərdi və ona mühüm bir vəzifə tapşırırdı. Söylədilər ki, bu hal spekulyasiyadan baş verir, onunla mübarizə etmək lazımdır. Spekulyasiya ilə doğrudan da mübarizə etmək lazımdır. Fəqət, bunu da bilməlidir ki, biz yalnız şiddətli mübarizə ilə manatımızı əvvəlki halına gətirə bilmərik. Yenə Fransa inqilabından gördük ki, spekulyantları güllə-baran etmək və başlarını kəsmək kimi şiddətli mübarizə ilə də frankın qiyməti artmadı. Və bu gün bunun eynini sovet hökumətində də görürük. Orada, spekulyantları yüz ilə qurşuna düzmək ilə bərabər, yenə qara çörəyin girvənkəsi 60 manatdan 140 manat getdiyini görürsünüz. Ağ çörəyi isə ancaq qızıl əskərlər yeyir. Əliheydər (yerindən) - Öylə şey yoxdur.

Rəis - Məbus əfəndi! Rica edirəm, yerinizdən danışmayasınız.

Məmməd Əmin (dəvamlı) - Sonra gəlir məsələsindən bəhs etdilər. Mən nitqimin axırında bu məsələyi mühüm əsaslar ilə yüngülləşdirmək üçün bəzi təkliflər ərz edəcəyəm. Lakin indi "kosvenni naloq" haqqında söyləyəcəyəm. Əgər burda göstərə bilsələr ki, bir hökumət kosvenni naloqdan təməmilə qurtara bilmişdir, biz də təcrübə edərək. Bunun əsas etibarilə əleyhinə olmaqla bərabər, kosvenni naloqu biz bir qələm cizgisilə ortadan götürüb, inqilab yapmaq da bir nəticə vermir. Kosvenni naloqun əleyhinə olanlar, bütün demokratik firqələr, xüsusən sosialistlərdir ki, bu gün qəzetə həvadisini təqib edənlər bilirlər ki, şura hökuməti gəlirlərinin ilki kosvenni naloqdan ibarətdir. Bundan görünür ki, həqiqət ayrıdır, arzu ayrı. Burada Ağa Aşurov cənablarının fəhlələr haqqında bir rəyi vardır. Ehtimal ki, bu fikir əsələ olaraq, məsələnin əsasını düşünmədən bila mühakimə söylənilmiş bir fikirdir. Əgər təhlil edilərsə, mənafe milləti təyid edəcək bir tədbir deyildir. Çünki, hökumətimizin və millətimizin mənafei nöqtəyi-nəzərindən (promişlennomuzd) mühafizə etmək lazımdır və ingilislərə pul verdiyimiz promişlennosını da texnikamız ilə saxlamaq məcburiyyətindəyəik, tainki əmələlər vaxtında pullarını ala bilsin və çalışsın, məmləkət daxilində inqilab baş verməsin. Əfəndilər! Deyirsiniz ki, ingilislərə 170 milyon paranın verilmiş olduğunu biz ilk dəfə eşidirik. Bu yalandır. Böylə kürsüdən xilafi-həqiqət söz söyləmək rəva deyildir. Biz kərrat ilə hökumət nümayəndələrinin ağzından eşitdik ki, ingilislərə pul buraxılıbdır və bunu kimsə inkar etməməlidir. Təəccüb edirəm, o zamanlar ki, bu kürsüdən ingilislərə pulun buraxılması xəbər verilir, bəs nə üçün o vaxt buna etiraz etmirdilər. Çünki o vaxt bu adamlar həqiqətə daha yaxın idilər. Bu gün həyatın asılığında uzaq olub, etiraz edən əfəndilər o zaman həyata daha yaxın idilər və bilirdilər ki, bu gün tərəfdarı olduqları fəhlələrin bir qisminin çıxışlarına qarşı hüquqi-milliyəyi müdafiə edərək hamam firqə nümayəndələrinin təhrikinə rəğmən baş tutmamasında ingilis komandanlığı müəyyən bir rol oynayırdı. Bunu unutmaq hər halda şayistə deyildir. Bu gün quldurluq istinad verdiyimiz ingilis komandanlığın o vaxt hüququmuzu müdafiə etməsini, biz yalnız, ingilis hökuməti deyil, bütün ingilis demokratiyasının əzmindən nəşət etmiş bilirik. Həmçinin sair məsələlərdə hamam komandanlığının bir tədbiri bizim nəfimizə olmazsa, məsələ, Batuma neft buraxılmırsa, bunun üçün də bütün ingilisləri, ingilis xalqının əleyhinə olmasına istinad vermək olmaz. Bəlkə də bu hərəkət komandanlığın xüdsəranə bir hərəkətidir. Böylə olan surətdə fəzlə hissə qapılmaq lazım deyildir. Dövlət mənafeyi öylə hissi bir şey deyil ki, müzakirəsində də hissə qapılmasın. (Alqış). Nə üçün vaxtilə bunun ətrafından təhdid və təhlükə altında ikən, Birinci dəfə Azərbaycan bayrağını yüksəltmək və onun yüksəlməsinə məzahirətdə bulunmaq ingilis cəməətinin müvafiq hal və hissiyyəti hesab edilmişkən, şimdi isə müharibə deyil ikən eyni dövlətin haqqında lüzumsuz yerə böylə ədavətəkarənə şiddətli sözlər söylənilir. Məncə bu rəva olmayan bir hərəkətdir ki, iki dövlət və iki demokratiya arasında ancaq soyuqluq və nifaq sala bilər. Keçəlim, əsl məsələyə. Mövzun bəhsimiz olan bu məsələyi əvvəlcə ərz etdim ki, nə qədər çalışsaq da istədiyimiz kimi düz yoluna qoymaq və təməmilə həll etmək mümkün deyildir. Fəqət, məsələni bir qədər yüngülləşdirmək mümkündür. Burada məsələnin həlli üçün təklif etdilər ki, nə qədər malımız, əmtəəmiz var, azad bir surətdə xaricə buraxılsın, yun, pambıq, balıq və qeyri şeylərimiz, bilatəhdid əcnəbi məmalikə göndərilib orada satılsın, tainki paraya ehtiyac olmasın. Keçən iclasların birisində. mətəbi ürəyində qalmış olan Malxazyan bu gün guya fürsət tapdılar və fürsətdən bilaistifadəyinə cəvab vermək istədilər. Fəqət o zaman Malxazyanın dərdi ürəyində qaldığından heç olmazsa, bir ay ucuz balıq yedi. Mən öylə zənn edirəm ki, bir ay balıqın ucuzlaşdığını gördükdən sonra, bu gün Malxazyan bəlkə yeni bir şey deyər. Fəqət, yenə demədi. Mən bir növ təsəvvür edirəm, nasıl olur ki, bir möhtəkir Azərbaycanın mallarını aparıb, əcnəbi məmləkətlərdə satır, cibində erməni, kürsü, yaxud başqa bir dövlət bonası gəlir. Bu heç də əqil qəbul edəcək şey deyildir. Biləks böylə satış nəticəsində zənn

edirəm ki, Azərbaycan kağızından başqa bir də məmləkətimizə yabançı bonalar gəlir, bunun ilə də yalnız kağız pul artır. Əhməd bəy buyurur ki, ümumi xam mallar inhisar altına alınsın. Bir nəzəriyyə etibarilə müvafiq və doğrudur. Fəqət, nəzəriyyə başqa, təcrübə isə bambaşqadır. Təcrübədə böylə tədbirlər başqa nəticələr verir. Hamıya məlumdur ki, inhisar həmişə mahalında ticarət və sənayeni öldürür. Binaən-ileyh nə təməmilə açıq qapı, nə də təməmilə inhisar tərəfdarıyıq. Məmləkətin əhvalını yaxşılaşdırmaq üçün orta bir çarə lazımdır. O da mənəcə bundan ibarətdir ki, hökumət əmtəənin yarısını, 30 faizini, xülasə bir qismini öz inhisarına alıb, yerdə qalanını satışa buraxmalıdır. Böylə olursa, nə malın həpsi yığılıb qalar, yaxud xaricə çəkilər. Həm xaricə əlaqə olar, həm də daxildə ticarət və sənaye ölməz. Digər tərəfdən bu surətlə hökumət əlində qismən mal və valyuta olar ki, bunun vasitəsilə də tənzedici bir qüvvə olmaq üzrə hökumət bu valyuta ilə bazar satışını tənzedir. Əgər, bu gün mal inhisarı əlindən alınsa, bütün ixtiyar hökumət idarələrinə keçər. Və kim bilir ki, hökumətin məmurları da bu gün möhtəkirlərin oynadığından daha artıq rollar oynamazlar. Mənim məlumatıma görə bir çox təcrübələrdən sonra bir çox dairələr mənim qərarıma gəlmiş və yavuu haqqında yaxında bir qərar vermək üzrədir. Sonra kursumuzu qaldırmaq üçün xüsusi ciblərdəki bonaları azaldıb, hökumət xəzinəsinə doldurmaq lazımdır. Bunu gəlir vasitəsilə də eyləmək mümkündür. Fəqət gəlir nasosu o qədər ağır işləyir ki, həyatımız orada mütəhəmmil deyildir. Bunun üçün başqa yollar da var. Mənə öylə gəlir ki, onu tətbiq etmək lazımdır. Bilməm, hökumət bu tədbirləri düşünüb, ya yox? Mən bu tədbirləri etiraf edirəm. Əgər hökumət daxili bir istiqraz yapıb, hər kəsdə olan bonaları beqədri qüvvə xəzinəyə çəkərsə daha müvafiq, daha gözəl olar. Bir də belə şeylər var ki, onun tədbirliyi üçün cəsuranə adamlar lazımdır. Bilmirəm, hökumət bu cür cəsür ola bilərmi? Kosvenni naloqu tam götürmək olmaz. Fəqət, onu bir sistem halına da qoymaq olmaz. Necə ki, papiros kağızlarına, xamır-mayaya tətbiq edilmək istəyənləri papiros kağızına aid layihə ləğv edildi isə əvəzinə bizə bir ərsə naloqu layihəsi gəldi, o papiros kağızı, xəmir-mayadan təhsil eyləmək istədikləri gəlirdən daha çox ola bilərdi. Ərazi və mülk naloqu çox az olaraq, artırılmış ərazi naloqu, çörək qədər artmış isə də, çörək qiymətini bir az artırmışdır. Əvvəl çörəyin qiyməti 2 manat olduğu halda, şimdi on manata qədər çıxmışdırsa, ərazi və mülk 20 min isə, indi iki yüz minə qədər artırmaq olar. Böylə-böylə təşəbbüslərlə biz emissiya miqdarını azalda bilərik. Mən cəsərlə deyə bilərəm ki, təməmilə emissiyadan azad olmağımızı deyə bilmirəm. Əgər bazarlara neftimizi çıxarmaq üçün pul tapa bilər isək, sonra hökumət aparatını layiqlə düzəldə bilərsək, cəməət pulunu çəkib xəzinəyə doldura bilərsək, ərazi və mülk, ərsə və istiqraz naloqlarını çəkib xəzinələrə doldura bilərsək, əlimizdə də tavarı valyuta olarsa, əminəm ki, Azərbaycana sərəti-təbiyyəsi yardımını ilə bu böhran içərisindən çıxarıq. Bütün yeni təşkil etmiş hökumətlər də bu böhran içərisində çapalamaqdadırlar. Fəqət, Azərbaycanın sərəti-təbiyyəsi pək çox olduğundan bu böhrandan biz, digərlərindən daha əvvəl çıxarıq. Bir də məsələnin qanuni tərəfi vardır. Deyirlər ki, hökumət əvvəlcə para buraxıb, sonra müsəidə üçün Parlamentə müraciət etmişdir. Bu qeyri qabil etirazdır. Fəqət, möhtərəm Əhməd bəy cənabları öz sözlərinizdə buna daha bir səbəb göstərdilər ki, bunun üçün hökumətə bir qədər etiraz var isə, bir o qədər də Parlamentə etiraz vardır. Çünki, üç aydır ki, Parlament komisyonu bu layihəni təxirə salmışdır. Bu qədər vaxtda hökumət aparatı dayana bilməzdi. Bir də bu 600 milyon nə cür buraxılmış, onu da nəzərə almaq lazımdır. Bu 600 milyon təməmilə bazara çıxmamışdır. 200 milyon şu qədər kassalarda mövcuddur. 200 milyona qədər də neftpromişlenniklərdə vardır. 200 milyonu bazara çıxmışdır. Bu təkliflər çox doğru deyildir. Yanvara qədər pul əldə etmək üçün başqa vasitə yoxdur. Söylənən tədbirlər tətbiq olunarsa, belə səmərəsi yanvardan sonra görülecək. Parlamentin bunu qəbul etməsi zəruridir. Söyləyirlər ki, emissiyayı rədd edəlim. Əcəba, rədd edəlim söyləyənlər bununla məmləkəti nasıl bir vəziyyətə salacaqlarını düşünürlərmi? Məmləkət nə halda olacaq, şimdi 600 milyon para buraxılmış, ehtiyaca sərf edilmiş. Məmləkətin baş idarəsi olan Parlament bunu qəbul etmir. Bununla məmləkətin nasıl anarşı halına sövq edəcəyinizi düşünüz. Bonların qiymətini qaldırmaq istərkən siz onu daha əksiltmiş olursunuz. Bu bonlar bir zərurət məqamında buraxılmışdır. Biz onları qəbul edirik və ümid edirəm ki, kimsə də bunu rədd etməyəcəkdir.

Rəis - Təklif var ki, vaxt gec olduğundan, məsələ gələcək iclasa qalsın.

Əhməd Cövdət - Əgər bu gün məsələdən çox danışıb yorulmuş isəniz gələcək iclasa təxir etmək olar, çünki 600 milyon məmləkətin həyatında və mövcubi bəhs olduğumdan, təklif edirəm gələcək iclasa qalsın.

Rəis - Təklifdə gələn iclasdır.

Əhməd Cövdət - Öylə isə mən də razıyam.

Rəis - Təklifi səse qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəy ilə təklif qəbul edilir. Rica edirəm oturasınız. Gələcək iclasın yomiyeyi-müzakirəti bu gün oxunan yomiyeyi-müzakirətin eynidir ki, əvvəlində onu qəbul etdiniz. Məclisi qapayıram.

İclas saat 3.12 dəqiqədə qapanır.

Arxiv, f. 895, siy. 1, iş 166, vər. 204-213.

Yüz birinci iclas

27 noyabr 1919-cu il

Rəis - Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy. İclas açılır saat 12-20 dəqiqədə.

Rəis - Keçən dəfə müzakirəyə başlanmış emissiya məsələsinə "keçmədən mən bəyan edirəm ki, Məclisi-Müəssisən intixabına məşğul olan komissiyadan 5 milyon pul istənilməsi barəsində layihə gəlmişdir. Layihə maliyyə-büdcə komiyonuna gedir. 600 milyonluq emissiyanın müzakirəsi davam edir. Söz Məruzəçi Səmədağanındır. Yoxdur. Əhməd Cövdət, yoxdur. Əhmədzadə Yusif.

Yusif Əhmədzadə - Keçən iclasda 600 milyonluq para buraxılmaması barəsində müzakirə olundu, [məsələyə] keçmədən bəzi izahat vermək istəyirəm. Hərgah müzakirə paranın buraxılmasına Parlament müsaidə edər, o vaxt borcumuz 2 milyard olur. Məncə ərz edirəm ki, para kəsməyi heç bir vətənpərəst və milətpərəst qəbul etməz. Fəqət, bəzi səbəblərdən para kəsmək lazım olur. Hərgah 2 milyard borcumuz olsa və kəndi sərvətimizi nəzərə alsaq 200 milyondan artıq sərmayəmiz olur. Necə ki, kağız pulların qiyməti azalır, bir o qədər də bizim sərvətimiz artır. Asayış zamanında on manata qiyməti olan bir yer, şimdi 300 manatdır. Hər şey də o cür birə 100, birə 200, bəlkə birə 300 artmışdır. Bu paraların kəsilməsinə səbəb bəzi ehtiyacdən görünür. Və hamıya məlumdur ki, bu kəsilən para bir dairədə işlənir və özgə yerə getmir. Bir para ki, özgə məmləkətdə işlənmədi, onun artıq dərəcədə tərəqqisi olmaz. Bu tərəqqisizlik dəxi nəinki Avropada, bəlkə Rusiyada və Zaqafqaziyada müşahidə olunur. Keçən natiqlər söylədilər ki, 290 milyon borcumuz var. Əfəndilər, məlumunuzdur ki, 300 milyon pul buraxılıbdır. Bunun müqabilində neft olduğunu kimsə inkar etməz. Hərgah vəziyyət dəyişilsə, neftin qiyməti 3 manat deyil, 15 olacaqdır. Bu barələrdən biz borcumuz hesab olunur, bəzən bolşevik, bəzən də дума hökuməti tərəfindən buraxılmışdır və onun indiki nəzarətə heç bir dəxli yoxdur. Əlbəttə, pul kəsilmədən əvvəl xah məmləkətin, xah hökumətin səyi olsun ki, para az kəsilsin. Doğrudur, para lazımdır. Fəqət, onu başqa mənbələrdən almaq lazımdır. Necə ki, sabiqdə Rusiyada böylə idi. Amma hər şeyi nəzərə almaq lazımdır ki, istər tacir, istər hökumət, istər ailə sahibi öz işini asayış zamanı olduğu kimi apara bilmir, xəyalına necə dolanmaq lazım gəlsə də ozan ona mane olur.

Əfəndilər! Bu buraxılan paraların əvəzində çox şeylərimiz var. Məsələn, xam mallar, pambıq, yun, dəri, ipək və qeyri şeylər, məmləkətinə olan bu mallardan onda birini hökumət göndərsə borclarımızın əvəzi olmasa da yarisinin əvəzi olar. Bu yaxın zamanda bu məsələ həll olunub, axırda təsdiq olunacaqdır. Amma doğrudan da ticarət nəzarətində bu məsələ, yəni xam malların ixracı məsələsi barəsində doğru siyasət aparılmır. Xam mallar o zaman getsə idi, əvəzində alınan şeylər də ucuz alınardı. Mən güman edirəm ki, 600 milyon paranın buraxılmasının bir o qədər də təhlükəsi yoxdur.

Qarayev (yerindən) - Əlbəttə, sizin cibiniz dolar.

Rəis - Rica edirəm, yerinizdən danışmayasınız.

Yusif Əhmədzadə (dəvamlı) - Əlbəttə ki, hər kəsin başa düşməyi eylədir. Para məsələsinə, para ilə məşğul olanlar yaxşı bilirlər. Onu alıb işlədnlər bilməzlər. Bəziləri böylə rəy verirlər ki, para kəsilməsin, əlbəttə işləmək də artsın. İş artanda şey çox olar, ucuzluq olar. Mənim ittilaim olmaq səbəbilə bilirəm ki, Rusiyanın kəsdiyi parası manata 30 qəpik əsgiyə gədirdi. Azərbaycan tərəqqidədir. Rusiya tərəfindən kəsilən pulların qüvvəsi 70 qəpiyə qədər idi. Burası kifayət edər ki, bəzi siyasi səbəblərə görə bu işləri yalnız yenisə təşkil edilmiş hökumətlərə deyil, büsbütün Avropadan asılıdır. Bunu hər bir siyasi, hər bir məbus bilməlidir ki, bu işləri nizama salmaq məsələ nefti Batuma göndərmək bizdən asılı deyildir. Başqa siyasi səbəblərdən asılıdır. Nəhayət, bu altı yüz milyon barəsində ki, danışırıq bu zəruri bir şeydir. Heç bir nazirin də təqsiri deyildir. Heç kəs istəməz ki, üç aylarla oturub, böylə layihələr hazırlasın. Amma öylə məqam zərurət olur ki, insan eyləmək istəmədiyi çox şeyləri eyləməyə məcbur olur. Məsələn, çox vaxt olur ki, birdən diktatura lazım ola, necə ki, çox yerlərdə olur, üç adamı seçib, bütün ixtiyarı ona verirlər.

Səmədağa (yerindən) - Xeyir, öylə şeylər olmaz. Diktatura ancaq proletariatın olar.

Yusif Əhmədzadə - Onu mən deməyirəm ki, diktatura olsun, amma ola bilər, Bu zəruri işlərdir. Azərbaycan 600 milyon pul kəsməkdən qorxmamalıdır. Əgər Gürcüstan və bir başqa dövlət kimi olsaydıq, bəlkə qorxu olardı. Amma Azərbaycanın təbii sərvəti o qədər çoxdur ki, sabah Denikinə və bolşeviklər satsa 3 ilə hamının əvəzini çıxar.

Rəis - Behbudxan Cavanşir. (Səslər: Yoxdur). Malxazyan. (Səslər: Yoxdur). Qarabəyli Qara bəy.

Qarabəyli - İki gündü bir şeyi dəvamlı müzakirə bu layihəyi-qanuniyyəyə nə qədər əhəmiyyət verildiyini göstərir. 600 milyon emissiya kəndi kəndindən əhəmiyyətli məsələ deyil. Amma bu məsələ hisslər və duyğular ilğa edir. Böylə layihələrdən asan düşünülür ki, gərivəyə düşmüşük ki, nasıl çıxacağımızı da bir dürlü kəsdirmirik. Əlbəttə, dövlət və hökumətin idarə olunması üçün para lazımdır. Parasız hökumət işləri, makina dayanar, əsgər

olmaz, yəni bir tətili-mənəvi əmələ gələr ki, mövtə bərabər olar. Bu surətlə pul hökumət və dövlət üçün yeganə bir amildir. Binaən ileyh, madam ki, hökumət ehtiyac hiss edib, layihə tərtib verir buna bir cavab var: buraxılsın, demək lazımdır. Fəqət buraxılan para olmalıdır və lazım yerində xərclənib, dərdlərimizə çarə olmalıdır. Fəqət, düşünəlim, buraxdığımız paramıdır? Adətən, kağız paranın xəzinədə bir təminatı, zadatı ya valyutası olur. Yaxud dövlət varidatı ilə təmin olunur ki, hamı o kağızı alsın, hesab edib xərclər. Fəqət, bir dövlətin buraxdığı kağız pulun müqabilində təminat olmazsa, ona para deyilməz. Bir də kağız paradan əlavə bon buraxılır. Bon isə həqiqi pul olmayan yerdə pul əvəzinə xərcləmək üçün müvəqqəti olaraq 10 günlük buraxılır, sonra götürülüb yerinə pul verilir. Binaən-ileyh onun təminatı olmasa da qəbul edər. Amma bir yerdə ki, bon para yerinə çıxarılır, onda onun təminatı olmalıdır. Vaxta ki, bon çıxarılır, müqabilində xəzinənin təminatı olmazsa, bonu para deyib xalqa qəbul etdirsə belə, camaat arasında etibar olmaz. Necə ki, bunu tarix də göstərir. Məsələn, Fransa inqilabı zamanında bir vaqon, bir araba pula, yarım girvənkə çörək vermirdilər. İndi Rusiyada da böylədir. Çörəyin girvənkəsi 140 manatdır. Bu bir araba deməkdir. Yəni bir araba pula doyunca çörək vermirlər. Çıplaq olsan da bir arşın bez verməzlər... İndi biz də bu pulu təqib edirik və bu hala gəlirik, əhali özü də bunu deyir. Məsələn, əhali deyir ki, bir inəyim var, barı uşaqlarıma süd verir, onu bir qucaq kağıza satarsam, uşağıma bir arşın bez verən olmaz, inək də gedər. Odur ki, malı olan da satmayı. Əhaliyə bu pulu qəbul etdirmək, camaatın, hətta fəqərayi-kasibənin cibinə girmək, sui-qəsd deməkdir. İndi bizim əhvalımız böylədir. Doğrudur, hökumətə pul lazımdır, çünki pulsuz yaşaya bilməz. Fəqət, fikir edəlim ki, bu bizim üçün bir çarə olur? Xayı, bu çarə deyil, öz-özünü aldatmaqdır. Suya düşüb boğulan bir adamın saman çöpünə əl atması kimidir. Çünki, pulumuz gündən-günə qiymətdən düşür. Pul kəsmək lazım isə qiymətini də təyin etmək lazımdır, yoxsa qəzetə kağızını kəsib adını para qoymaqla şey olmaz. Çörək 13 manat idi, bu gün olub 14 manat, sabah olacaq 18 manat, bəlkə də əlli olacaq. Nəhayət bir vaxt gələcək ki, camaat pula heç bir şey verməyəcəkdir. Binaən-ileyh, mən deyirəm ki, bu özünü aldatmaq məsələsi, bizi daha da fəna hala salar. Binaən-ileyh, biz əsasən nul artırmaq əleyhinə olmaqla bərabər, böylə pul buraxılmasının əleyhindəyik, zira bu iş bizi çıxılmaz məqamə yetişdirir. Sonra sənin paran işə getməyəcəkdir. Kəndçinin nəyinə lazımdır sənin paran. O, buğdasını bərk saxlayacaq. Odur ki, hökumət böylə pullar kəsməklə kəndisini fəlakətdən xilas edə bilməyəcək. Bunu xəyal edənlər kəndisini aldadır və bununla da fəna hala düşəcəkdir. Biz para buraxmaq əleyhinə olmaya-olmaya, bu altı yüz milyonun əleyhinə olmalıyıq, çünki böylə para buraxmaq dövlətimiz və hökumətimizi müşkülata salar və camaatın da etimadını qeyb edər. Bundan o yana daha yol yoxdur. 600 milyon buraxan kimi camaat eşidib, malın qiymətini birə-on qaldıracaq, bir pul buraxanda birə-iyirmi qaldıracaq. Böyləliklə camaatı aldadacağıq və axırda hökumət də iflas halına gələcəkdir. O səbəblər ki, bizi bu hara gətiribdir və gətirir, onların barəsində çarələr aramaq məcburiyyətindəyik. Natiqlərdən bir çoxları işbu məsələnin çarəsi haqqında səbəblər göstərdilər ki, bütün cahan müharibə, inqilab, anarxiya halına gəlmiş, o səbəbə biz də para buraxmaq məcburiyyətindəyik, çünki məzkur hallar, bizim xarici ticarətimizə mane olurlar. Amma heç göstərən olmadı ki, nəsil edəlim ki, gələcəkdə para buraxmaq məsələsindən vaz keçib də hökumət və millətimizi iqtisadi nöqtəyi-nəzərdən mühafizəyə, təminə çalışalım və işıqlı bir hala gələyim. Bu qənaət bizdə hasil olmuşdur. Doğrudur, müharibə nəinki bizi, hətta böyük dövlətlərdən Fransa, İngiltərə, Almaniya və qeyri hökumətlərə də təsir etmişdir. Onların da parası sığır. Böylə olan surətdə bizim yeni təsis etmiş hökumətimiz ki, hələ təsdiq də edilməmişdir və o qədər də qüvvətə malik deyildir, o səbəbdən məzkur dövlətlərdən daha artıq və daha tez iflas halına gələ bilər. Bunlar ağır şəraitdir və bununla işimizi aparmaq çətin olduğunu etiraf etməliyik. Bununla bərabər biz özümüz də özümüzü aldadıb çarə aramaz isək məmləkətimizi iflas edərək. Hal-hazırda məmləkət təhlükə içərisindədir. Gələcəkdə daha artıq ehtiyac və təhlükə içərisində olacağıq və bəlkə yarın daha şiddətli müharibələr görəcəyik. Bunlara çarə lazım olacaq. O da yoxdur və yüz milyon buraxılmaq üçün doğrudur Parlament də böyük bir gurultu və patıltı yanında məsələni keçirmək olar, fəqət, sonu fəna təsir bağışlayıb, cinayət əmələ gətirər, milləti-islamın səlaməti və tərəqqisi naminə biz ciddən çalışmalıyıq və sabah nasıl kəndi canımızı qurtaracağımız haqqında düşünməliyik. Bu gün camaat böylə bir hissiyata qapılmış ki, böyük təhlükə qarşısında biz əcaba, bundan necə qurtaracağıq. Bu öylə məsələdir ki, bir paralarını hətta uyumaya belə qoymayı. Bir də Rusiyanın işi düzəlsə, dünya işi aydınlaşar, bizim də halımız aşkar olar. Bu səbəblərdən əlavə daxilimizdə bir çox səbəblər var, onları rəf etməliyik. Əvvəla, ola bilməz ki, bu məmləkətin idarəsi öz yerindədirmi? Müqəyyəddirmi ki, öz nöqsanlarını düşünsün. Əgər böylə idarə var isə o, əvvəlcə bu para kəsmək məsələsindən vaz keçib məmləkəti iflas halından çıxarmaq tədbirləri təşəbbüsətində bulunar. Əgər böylə deyilsə, idarəmizi nizama salmalıdır ki, para məsələsini də yoluna qoya bilsin. Azərbaycan öylə bir zəngin məmləkətdir ki, neft işini kənarə buraxıram, çünki bunu məmləkətdən çıxarmaqda müşkülət varsa, öz əkdüyünü özü biçib dolana bilər. Əkməyi özünə çatar, hətta başqa qonşu ufaq cümhuriyyətləri də təmin edə bilər. Azərbaycanın özünün pambığı var, özünün yunu var ki, hər halda bizə bunlar maya və valyuta ola bilər. Azərbaycan altın dağlar qədər bizə mənfəət verə biləcək sərvətə malikdir. Əgər, bununla bərabər, Azərbaycanda uşaqlarımız üçün kömlək tikmək üçün iki arşın ağ tapa bilməyəcək bir halda, ac-yalavac yaşayırıqsa, təqsir kimdədir? Gürcüstan, Ermənistan, hətta İran da bizim hesabımıza yaşadığı halda, biz özümüz aclığa məhkumuq. Bizim ixracat üçün çox malımız var, yunumuz və pambığımız var ki, dövlət bunlardan artıq mənfəət ala bilər. Fəqət, bunları işlətmək üçün fabriklərimiz yoxdur. Heç birisini də xaricə çıxara bilməyirik, deyirik amma bununla belə yenə malımız da

boynumuzada, pambığımız maaşı alırlar, bəlkə rüşvət də alırlar ki, özlərini bu cür dolandıra bilsinlər. Fəqət, mal da gedir. Deməli, əsasən idarələrimiz pis olmuşdur, bizi xilas edə bilməyir. Bununla yeni deyir ki, 600 milyon verin, keyfimiz istəyən kimi xərcləyək. Biz onu da verməliyik. Çünki fəhlələrə maaş vermək lazım gələcək ki, asından ölməsinlər. Bizi öylə bir əmri-vaqə qarşısında qoymuşlar ki, onu verməliyik. Lakin bunu verərkən özümüzü aldatmamalıyıq. Hökumət bizə ümid yeri göstərməyir ki, bu fəlakətdən qurtaracağıq. Bunu göstərə də bilməz. Çünki, siz bilirsiniz ki, maliyyə işləri mərbutdur, məmləkətin ticarət və ixrasetinə. Əgər o yoluna qoyulsa, o qədər işlər düzələr. Nə qədər ticarət öz yolunda olsa, o qədər işlər düzələr. Nə qədər ticarət öz yoluna qoyulsa, xaricə mal çıxarılsa o qədər alış-veriş artıb məmləkətimizə xaricdən mal da gələr. Bizim ticarət və ərzaq nəzarəti özünün nə olduğunu göstərmişdir. Özünün bir qədri sadə kontor olduğunu isbat etmişdir. Bu vaxta kimi o nəzarət nəinki məmləkətimizin ticarətini artırmayıbdır, bəlkə də bu vaxtadək malik olduğumuz bu böyük ticarətimizi də öldürmüşdür. Ticarətin özünün də bir elmi vardır. Bizim böyük bir torqovı aparatımız var idi. İşlərimiz də düz gedə bilərdi. Lakin bu idarə ortaya gələndən sonra o aparat yatıb, meydana bir çox spekulyantlar çıxmışdır. Millətin qanını sorurlar, spekulyant millətin, xalqın başını kəsən qatillərə deyirlər. Nə qədər meydanda çox tacir olsa, o qədər ucuzluq olar. Çünki tacirlər digərilə rəqabət edərkən malları ucuzlaşdırıb xalqı soymazlar. Onların o qədər zərəri yoxdur. Tacirlər olsa bazarda ucuzluq olar. Daha spekulyatsiya olmaz. Amma indiki razreşeniye sistemimiz işi başqa donə geydirir, ticarətimiz təməmilə ölmüşdür.

Əlbəttə, kooperativ dükənində prikazçik olmaya, layiq olmayan adamlar Azərbaycan kimi bir məmləkətin nəzarəti tapşırılsa, təbiidir, öylə bir sistem yaradılar ki, məmləkətin ticarəti təməmilə ölər və öz adamlarına icazə verərək, bu növlə spekulyaçıyanı artırıb, Batumda beş manata olan malı burada yüz manata qaldırır. Meydanda millətin qanını içən düşmən ilə əhatə olduğumuzu heç düşünmədən və vicdansız oğru adamlar çıxır ki, qohumluq sayəsində bazarı əllərinə alır, məmləkətin fəlakətinə səbəb olur. Deməli, biz özümüz də öz idarəmizdə bu məsələləri iyi düşünməliyik. Bu ərz etdiyim rüşvət məsələsini ziraət və ticarət nəzarəti ortaya gətirmişdir. Bu nəzarət heç bir mövcudiyət göstərmir. Məmləkəti sui-istimal ilə uçuruma, fəlakətə doğru sürükləyir. İkinci məmləkət başında olan və milləti idarə etmək istəyən adamlar kəndlərini inandırmamışlar, məmləkətin halını görməmişlərdir. Və nəticədə də millət günü-gündən zəlalətə düşür. Məmləkətin bu çətin vaxtında buraxılan bu pullar, əmin olunuz ki, bir zaman bir qəpiyə belə dəyməyəcəkdir və zayomlara da kimsə baxmayacaqdır. Avropa dövlətləri - İngiltərə, Almaniya, Avstriya, Fransa hər bə içində bir neçə dəfə daxili istiqraza müraciət etdilər və müvəffəq də oldular, çünki camaat iş başındakılarına inanır, qızıllarını gizləməyib xəzinəyə, dövlətə tapşırır. Bizdə əcaba niyyət varmıdır? Qalıbdır. Biz də daxili istiqraz yapsaq, əcaba camaatdan o kağızlara kim qol çəkər? Biz bu para buraxmaq yerinə daxili istiqraza da müraciət edə bilərdik. Əgər xalq inansa, biz Azərbaycanda deyil, beş-altı milyonluq, yüzlərcə milyon belə istiqraz yapa bilərik. Fəqət, bu şərtlə ki, millət gərək hökumətə inana bilsin. Biz indiyə qədər həqiqətən məmləkətin yaxşı idarə edilməsinə fikir verməmişik və işi bacaracaq adamlara tapşırmamışıq, pulumuzu da bu hala gətirmişik. Biz bunu da söyləmək məcburiyyətindəyik, belə getsə sabah, yaxud o birisi gün məmləkət mühüm və fəna məsələlər qarşısında qalacaq olsa, o zaman çətinlik hər tərəfdən üz göstərəcəkdir. Bu məsələlər həyat və məmət məsələsidir. Daim qorxulu və böhranlı dəqiqələr içərisində yaşayırıq və günbəgün də artmaqdadır. Məmləkəti aldatmayalım, millətlə dərdləşib, millətin fikrini çəkib, sabahkı yomi-əşərdə ona görə cavab verəlim. Doğru, həqiqi yollardan gedəlim. Necə də deyə bilərəm ki, ehtimal digərləri bu məsuliyyətləri boynlarına götürə bilər. Amma bizim "ittihad" firqəsi böylə şeylərdə iştirak etməyəcək və bu məsuliyyəti boynuna almayacaqdır.

Rəis - Malxazov.

Malxazov - Rusca danışır.

Rəis - Ağamalı oğlu Səmədağa.

Səmədağa - Mətləbdən qabaq, bəli yəni mətləbə keçməmişdən mən buradan indiyədək deyilən sözlərin qabağına bir neçə söz deyəcəyəm. Dedilər ki, iş çətinə düşəndə pul kəsmək adət olacaq, bilki bir diktatura olacaqdır. Deməli, biz də öylə bir diktatorluğu gözləyirik. (Alqışlar). Gələlim mətləbə, burada istənilir ki, 600 milyon, bəli 600 milyon kəsmək istəyirlər. Bu məsələni danışanda öylə bilirəm ki, diqqət etməlidirlər ki, bu 600 milyon lazımdır ya [lazım] deyildir. Bəlkə lazım deyil, bəlkə ministr hesabə çatamır. (Ümumi gülüş). Bizdə öylə ministrlər var. Axırda danışanda başladılar dağdan-daşdan aşağı, mətləbdən uzaq getməyə, başladılar Leninin işinin fənalığına, yaxşılığına misal çəkдилər ki, artıq pul olanda da işlər xarablaşır. Amma mən deyirəm ki, biz işi uzaqdan görürük. Onunla da olsa başa düşürük ki, cəmi Avropa o kişinin üstünə düşür, yenə kişi var. O da budur ki, Azərbaycan Moskva və Rusiya bir deyil. Azərbaycanın yeri və mülkü Rusiyadan artıqdır. Orada cütçü yeri əkəndə bir putdan 25 put, amma biz əkəndə bir putdan 40 put hasil olur. (Ümumi gülüş). Yalan olsa yazarlar. Yalan olmaz, ondan ötəri ki, özüm əkdirmişəm. Azərbaycanın yeri hasilat nöqtəyi-nəzərindən Rusiyanın yerindən artıqdır. Yerini o qədər münbit olması Rusiyada yoxdur. Addıyaq o biri sözlərə. Amma yadıma bir söz düşdü. Firəngistanda pul məsələsində yaxşı bir hərəkət etmədilər. İnkilabdan sonra çox pul kəsdilər, fəqət, yaxşı eyləmədilər. Amma o belə deyil idi, çünki camaat hər tərəfdən pul istəyirdi. Amma Azərbaycan sağ ola-ola öz əqlinin gücündən və mövqesinin pisliyindən böylə dolaşığa düşdü. Deyirlər ki, Rusiya inqilabında bolşeviklərin işləri xarablaşır. Buna heç birimiz bir şey deyə bilmərik. Doğrudur, Rusiya inqilabını hər yerdən boğurlar, onları

sıxırlar. Amma öylə deyil. Onlar köhnə fikirdən təzə fikirə keçirlər. Necə ki, bir az əvvəl Məmməd Əmin əfəndi dediyi kimi arvad doğanda təhlükəyə düşür. İndi sizin nə həqqiniz var? hər işdə dsiyirsiniz ki, bu nə təhlükədir? Bu nə əjdahadır? Oşibka ministr... gedir, deyirlər ki, təhlükədir. Bizim təhlükə kənarında deyil, öz içimizdədir. Amma o təhlükəni də görmək istəməyirik. İndi keçəlim onun üstünə. (Ümumi gülüş). Həqiqət lazımdır ki, Azərbaycana 600 milyon pul kəsilsin. Əgər, lazım idi bunu nə tör başa gətirmək lazımdır. Onu burada Malxazov yaxşı dedi ki, ministr Parlamentdən icazə alıb, sonra pul kəsə idi. Bəli, indi nə etmək iş işdən keçib, pul kəsilib, layihə gətiribdir ki, onu qəbul etməyə lazımdır. Malxazov bu barədə barmağını qaldırmayıb, bəlkə qaldıracaqdır. Bizim bu işimiz qonşu işinə bənzəyir. Bizim bir pis qonşumuz var, gəlir həmişə telefon ilə danışır. Danışanda da çox çığırır, sonra da deyir ki, prostitute. Mən də deyirəm: "A çto delat, esli ne razreşu." İndi haman gələkdir ki, bizim nazirimiz də başımıza gətirir.

Rəis - Natiq əfəndi, misalınız yersizdir. Çünki, layihə hökumət layihəsidir, nazirin deyil. Yaxşıca, yamancsa hökumətidir, hökumət isə sizin etimadınıza nail olan hökumətdir.

Səmədəğa (dəvamlı) - İndi 600 milyon pul lazımdır, yoxsa lazım deyil. Məsələn, xozeyinin gəliri var. Borc o vaxt istər ki, lazım olan pulu vaxtında tədarük edə bilmir. Əgər hesab bizim qarşımızda olsa idi, biz gəlirimizi və xərcimizi bilərdik. Bəzi şəxslər var ki, o vaxt borc istər ki, özündən çıxmayıb, qeyri yerlərdən ola. Bəziləri də var ki, qonşudan 5 manat borc alıb, əvəzinə qəbz verir. İndi bizim büdcəmiz də böylədir. Büdcə olmadığı halda bilməyirik ki, 600 milyon manat həqiqətdə lazımdır? Mən büdcə ilə indi bir balaca tanış oldum. Və məlum oldu ki, bu pulu hökumət kəsməyə də bilərdi. Bizim mədaxilimiz 500 milyondur. Fəqət o mədaxildən 238 milyon daxil olmuşdur. Opları da iki cür olub, birisi üstünə gəlir və mədaxil isə daimi olub, hökumət sandığına daxil olur. Sonra bir doxod da aksizdir. O da üstü örtülü puldur. Bir də yığmaq var. Amma o yığmaq qalıbdır, o cəmi 17 milyon eyləyir. Hərgah hökumət bu pulları yığsa idi... biz də böylə borca düşməz idik. Amma şükür stanoq var, istiqlalımız var, vurhavur ilə istədiyimiz qədər kəsirik... Amma əlacı... Və padşahlıq öylə deyil, görək xatirə deyilə, kəndi hər bir fəlakəti görüb, niyə ev sahiblərindən. Mülk sahiblərindən alınmasın? Rus hökuməti pul üçün deyil idi. Ministr nə qədər keyfi istəyirdi, o qədər pul kəsirdi. Deyən də yox idi, niyə bu qədər kəsirsən? Yadıma gəlirmi ki, Rusiyada 1890-cı ildə böyük bir bahalıq düşdü. O bahalığın əsəri olaraq İrəvanda aclıq düşdü. Pul öz yerində var idisə də amma bahalıq da var idi. Biz keçmişə baxanda o vaxt ilə indinin böyük fərqi var idi. Buğda indi yenə bahalanıb, milli mal olduğuna görə bahalanıbdır. Onu anbarlara dolduranların fikri budur ki, bir kisəsini 100 manata satsınlar. Mən zarafət demirəm, doğru deyirəm. O buğdalar ki, anbarlara gedib, bu milli mal deyil. O kənar yerə gedib. Musavatçılar və başqaları səhv edirlər, deyirlər ki, o özgənin anbarında olan mal milli maldır. O milli mal deyil, çünki təhlükə vaxtı Azərbaycan təhlükəyə düşəndə ambardan çıxmayacaqdır. O şeylər ki, insanın yaşamasına lazımdır, məsələn, buğda məhsulu, bunların hamısı milliləşməlidir. Niyə buğda gəlib milliləşmir. Əvət, gəldik yenə bir mühüm məsələyə - topraq məsələsinə. Kim kənddə olub, kim əkinçi içərisində yaşayıb onlara bəllidir ki, hanki əkinçinin taxılı bazara çıxır və insafli qiymət ilə satılır. Amma çox taxılı olanlar bazara çıxmır, saxlayır nə vaxt baha olsa satılsın. Bu ondan irəli gəlir ki, yeri az olan əkinçi taxılı o saat bazara çıxarıb satır ki, sair ehtiyaclarını düzəltsin. Amma taxılı çox olan anbara vurur, gözləyir ki, vaxtında satsın. Çünki onun yeri və taxılı çoxdur, tez satmağa ehtiyacı yoxdur, gözləyir vaxtını. Məsələn, birdən Denikin gəlir, erməni də oradan səsini çıxardı. O da böyük kupets, ağıllı adamdır. Şərt eyləyir ki, hər şey bahalanacaqdır, özünə 50 manata mal almış olsa da, satar 100 manata, hətta əlacı olsa hər buğdasını lap yüz manata da satar. Odur ki, yer məsələsi biryolluq həll olunub, yer əkinçiyə verilsə, yenə deyirlər, camaat əlinə keçsə, o zaman buğda olar, baha olmaz. Bunun səbəbi nədir? Nazirin acığı dursa da mən deyirəm. Mən bilirəm ki, bu il Azərbaycandan heç 60 min desyatın yerin məhsulu çıxmayıb. 100 min desyatın yer əkilməmiş qalmışdır. Amma yerlər əkinçilərə verilsə idi, böylə olmaz idi. Bəziləri deyirlər ki, yer məsələsi öylə onu həll etmək üçün əqilli adamlar illərlə vaxt, böyük qalın kitablar oxumaq, düzəltmək lazımdır. Amma, bunlar yalandır. Onlar bilirlər ki, girdənə əvəzinə iki girdənə işləməyi, artıq yeməyi ancaq obrazovannılar bacarırlar, o birikilərin əqli də yoxdur bacarmazlar. Amma böylə deyil. O parlamentlər ki, Rusiyada, Fransada olub, bunu çox asanlıqla hazırlayıblar, heç qalın kitab zad yazmayıblar. On-on beş fəsildən ibarət kitab yazıblar. Bu şimdi də vardı. Amma sonra dedilər ki, bu azdır. Əgər Parlament istəsə idi, bu təzə üsul ilə gedə bilərdi. Bu köhnə üsul bizi təhlükəyə aparır. Bu ona bənzər ki, yerini salıb bir yerdə ki, bir tərəfi enişdir. Böylə eniş yerdə arxayın yatmaq istəmir. Bu saat bizim yerimiz elə enişdir, rahat yatmaq olmaz. Özümüz, bu yerin bir yanını eniş eyləyib, əqilləri də dutmuşuq ki, bu niyə böylə olub, gəl bunu düzəlt. Mən deyirəm ki, bunda nazirlərdən biri, ya bir başqası müqəssirdir. Nazir də bizim kimi bir adamdır. Amma bu cür ki, Azərbaycan hökuməti tutubdu, gələcəyi qorxulu olar, varlıların tərəfini saxlamaq və bu kimi hərəkətlər bizi öylə bir fəna hala salır ki, bəlkə idarəmiz özünü öz başına dəyişər. İndi 600 milyon olsun, olmasın bunun 400 milyon buraxılıb, fəhləyə, əkinçiyə də paylanıb. Hərçəndi bundan fəhlələrə qalmayıb, fəqət əkinçilərə, kəndlilərə gedibdir. İndi biz desək ki, bu pul olmasın, onda o 400 milyon işi fəna olar. Ən əvvəldən desək, onda da nazirlər adət edəcək, həmişə də iş görüb hazır gələcəyik. İndi bəs nə olsun? Bu barədə mənim ayrı təklifim var, sonra söyləyəcəyəm ki, amma hələ bir böyük təklif var onu edim. Bahalıq qaldıran torpaq məsələsidir. Çünki, hər şey yerdən, torpaqdan əmələ gəlir. Denikin özü-özündən gəlir. Hərgah desə ki, Azərbaycanla işim yoxdur, yalan deyir. Azərbaycan desə ki, Denikin ilə nə işim var, o da yalan deyir. Denikin

özü-özündən gələcək, biz də gərək bunun üçün hazırlaşaq. Buna da bir çarə var. Yaxın zamanda dekret ilə də olsa yerləri milliləşdirməlidir. Ondan nə olar. Mən deyirəm ki, möhtəkirlər görər, millət barışa bilir ki, taxıl ucuzlaşacaq, onda öz çarəsini bilər. Bənim tanışım vardı, yanına gedərdim, deyirdi ki, bu il bol taxıl var, ucuz olacaq, çünki çox adam əkib, çoxu da əkməyə hazırlaşır. Odur ki, para lazımdır. Ona görə mən deyirəm ki, əgər dekret ilə yer milliləşsə, onda möhtəkir görər ki, əkin çox olacaq, mal ucuzlaşacaq, özü qabaqlayıb qabaqca anbarın qapısını açar. Firəngistan davası başlananda, hər kəs oxuyubsa gərək yanında olsun, spekulyatsiya başlananda bir böyük kupesi asdılar, eşitdin? (Ümumi gülüş). İndi lazımdır ki, Azərbaycanda spekulyalardan birini nümunə üçün də olsa, bu Bakıda asdırsın, bunula iş düzəlməsə də spekulyalılar bir qədər qorxar. Biz sosialistlər demişik ki, verxovni sud qurulsun, bunun üçün də yenə o vaxt buna razı olmadınız. Niyə etiraz edirsən, suddan qorxursan? Heç olmasa bir nəfəri asaq spekulyalılar əzilsin. Bizim də ömrümüz azalıbdır, bəlkə bunu da görək. Bir də qəti surətdə qərar qoyaq ki, heç bir ministrin bizdən biizin pul xərc etməyə ixtiyarı yoxdur, yoxsa podsud veriləcək. İnanmamaq bir şey deyil desən mən sənə inanmayıram, o da çıxar geder, poltura milyarddır ki, vermişsiniz, səhv etmişsiniz, daha onu görə bilməzsiniz. Mənim əqidəmcə alver üçün torqovaya palata lazımdır, yoxsa Qara bəy deyən kimi alveri köhnə tacirlər əlinə verək, bu tazələr bacarmır. Təfavüt yoxdur, onlara versək, canavar balasıdır. Hərgah torqovaya nalata olsa, alveri düz aparmaq olar. Qaldı bu 600 milyon fəqərəsi bunu da öylə bilirəm ki, ministr öz işini düzəldib, bura gəlibdir. Onu da lazım qəbul edək. (Gülüş).

Rəis - Əhməd Cövdət.

Əhməd Cövdət - Mənim bu gün bura ikinci dəfə çıxmağım ona görədir ki, o təkliflər ki, eşitmişdim, o fikirlər ki, demişdim, ya onlar qəbul olmayıb, ya da ki, yanlış isbat etmək istədilər. Qara bəy uzun-uzadı söylədi ki, bunu buraxmaq ilə heç bir yana gedə bilmərik. Səmədağa da uzun-uzadı danışdı. Keçən iclasda dedik ki, bu pulları ki, biz buraxırıq, bu bizim məişətimizi çətinləşdirir. Hətta Məmməd Əmin əfəndi də axırda buraya gəldi ki, bu sistem ki, hökumət aparır bu düz deyil və bundan bir qurtuluş ola bilməz. Bu gün 600 milyon lazım olar, demək bizim qabaqdakı təkliflərimiz indi təhlükə qarşısında durduqda yerinə gəlir. O təkliflər də mart ayında məş artırmaq məsələsində idi ki, demişdik, bu yol ilə iş düzəltmək olmaz, başqa yollar düşünməliyik. Səmədağa da dedi ki, spekulyalılar açılınsın, bu da onlar ilə mübarizə etmək deməkdir. Bunu da martda göstərmişdik. Bu məsələlərdən qurtarmaq üçün ixracat mallarımızı monopoliya etməli və bununla kəndimizi qurtarmalıyıq. Qara bəy əfəndi mən üsuli haqqında uzun-uzadı danışdı dedi ki, mən üsuli nəticə vermir. Doğrudur, biz də deyirik ki, vermir. Lakin bu o demək deyil ki, sərhəd bütün-bütünə açılınsın. Bunu Qara bəy açıq-açıqına demədi və mən də öylə xəyal edirəm ki, o bunun tərəfdarı olmasın. Məmməd Əmin əfəndi mənim fikrimin yarısını təsdiq etdi və dedi ki, monopoliya olsun, o da yarı. Hərçəndi bu fikir mənim fikrim deyil, bəlkə qeyri-məmləkətlərdə təklif edilən üsuldur. Mənim eşitdiyimə görə Məmməd Həsən Hacınskinin fikridir. Yarım ilə bu cür yarım sistem ilə iş düzəlməyəcək.

Əgər bizim yarı monopoliyaya gücümüz çatar isə, ümumisinə də çatar. Yarı monopoliya ola bilməz. Ya gərək çastni adamlara izin verəsiniz mal aparsınlar, ya da gərək ümumi monopol elan edəsiniz. Bunun arası olmaz. Zənn edirəm ki, monopol üsulu ilə bu xam malları zəbt və xaricdə satmalıyıq, daxil olan malları da camaat arasında bölməli. Mən qorxuram ki, tazə gələn hökumət bunu etməyə, o adamlar ki, iş başında olacaq, qorxuram ki, yarım monopol ilə iş getməyəcəkdir.

Ola bilər o sinif ki, var öz təqsirini həp daimma icra edəcək və qoymayacaqdır ki, hökumət fikrini yerinə yetirsin. Məmməd Əmin əfəndi yarım monopoliyaya razı olur. Amma mən qorxuram, hökumət o yarım monopoliyanı da başa gətirə bilməsin. Çünki, burjuaziya mümaniət edəcəkdir. Sonra qaldı o zayom məsələsi ki var Qara bəy cənabları buyurdular ki, əlbəttə o da bir tədbirdir. Buna sud da demək olar. Lakin, çünki bir hökumət həyatə nə cür tətbiq edəcəyi şübhəlidir. Bir də haizi-etimad bir hökumət varmı ki, bunu tətbiq edə bilsin? Məmməd Əmin əfəndini monopoliyaya razı olduğu məsələnin əsasları üzrə danışmağı lazım bildim.

O biri tərəfdən də qanun layihəsini qəbul etməməyimizə səbəb odur ki, biz bunu qəbul etsək Parlamentdən izinsiz xərclənən paramı da qəbul etmiş oluruq. Bir də gələcək hökumətin əsaslı tədbirlər görəcəyinə inanmırıq. Sentyabrın 27-sində burada Parlament qərar qoymuşdu ki, bir aya hökumət Bakı qubernatorluğunun ləğvi haqqında Parlamentə layihə təqdim etsin. Bundan iki ay keçir. Noyabrın 27-sidir, hökumət bu vaxta qədər bir tədbir görməmişdir. Bunda görünür ki, hökumət etina etmir. Sonra ərzaq nəzarəti haqqında bir qərar vardı ki, hökumət ona da laqeydanə baxmışdır. Ona görə biz bu layihəyə səs verə bilməyəcəyik. Bir də Parlamentin xəbəri olmayan 200 milyonluq borc haqqında Məmməd Əmin əfəndi dedilər ki, Parlamentin xəbəri olmadığı yalandır. Bu sözü bu kürsüdən demək mənə böyük cəsərətdir. Ola bilər ki, ayrı-ayrı şəxslərin xəbəri olmuşdur, fəqət əksəriyyətin xəbəri yoxdur. Bu barədə Parlamentin də bir qərarı olmamış, divani-rəyasətin də. Mən bilirəm isə, o da ola bilər ki, hökumət işlərilə çox çalışdığımdandır. Lakin demək olmaz ki, parlamentin xəbəri vardır, ona görə yalandır. Demək cəsərətdir.

Bir də Məmməd Əmin əfəndi buyurdular ki, ingilislər burada olan zaman nə üçün etiraz olunmadı. İngilislər burada olanda biz onların pəncəsi altında idik. Biz bu kürsüdən o vaxt da etiraz etmişdik. Bizim o vaxt heç bir şeydən xəbərimiz yoxdu. Fəqət, birdən fəhlələrə pul vermək lazım gəldi. O vaxt maliyyə nəzarəti dedi ki, ingilislər pulları aparmışlar. Çətinlik ilə gedib pullarımızı almaq istədikdə pulumuzu bulmadıq. O vaxt demədiniz də demək düz deyildir.

Sonra Məmməd Əmin əfəndi razı olmayır o fikir ilə ki, ingilislərin apardığı bu pul borc deyil, soyğunçuluqdur. Parlamentdən izinsiz zor ilə alınmış bir pul, soyğunçuluqdan başqa bir şey deyildir.

Məmməd Əmin əfəndi bu fikirlər ilə razı olmayıb deyir ki, İngiltərə demokratiyasını təhqir edirsiniz. Biz ingilis demokratiyasını deyil, burjuaziyasını deyirik. Məmməd Əmin əfəndi yazırdı ki, ingilis burjuaziyası bütün dünyada soyğunçuluq yapır. Onlar haman siyasəti burada da Zaqafqaziyada da işlədirlər. Bu soyğunçuluqdur. Bu saat Batumda işlədilan siyasət bizi bu növ özlərinə tabe etmək üçündür. Məmməd Əmin əfəndi demokratiya dedikdə, bu sözləri gərək ağzına almaya idi və ümumiyyətlə, demokratiya təhqir edilir demək də düz deyildir.

Məmməd Əmin - Müsəidə ediniz.

Əhməd Cövdət - Bu vaxta kimi demokratiya sözünü isteza kimi tələqqi edirlər. İngilislər gedəndən sonra baş vəkilimiz burada dedi ki, 3 gündür tam müstəqilik. Onlar da deməli fikrimizi etiraf etmişlərdi. Biz haman [ingilis] burjuaziyasını deyirik. Buradan ingilisləri çəkib aparın haman demokratiya təzyiqi elədi. Təhqir etmək istəmədiyimiz haman ingilis demokratiyası deyil, burjuaziyasıdır. Biz onları deyirik onlar da soyğunçudurlar. Haman dediyiniz dostluq da burjuaziya dostluğudur. Keçən səfər söylədiklərimə bunları da əlavə etmək istərdim. Biz, yoldaşımız Səməd ağa dediyi kimi bu qanunun büsbütün əleyhinə getmiyəcəyik. Lakin bu qanun layihəsini təsvib etməyəcəyik.

Rəis - Muxtar Əfəndizadə.

Muxtar Əfəndizadə - Bu məsələ hər nə qədər keçən həftədə danışıldı isə də danışılası məsələdir. Həqiqətdə də bundan böyük bir məsələ ola bilməz. Bu məmləkətin həyatı maliyyə məsələsidir və əhəmiyyətinə görə də çox mühüm məsələdir. Mənim danışmaq istədiklərimin çoxunu Qara bəy və Əhməd bəy danışdılar. Mən ixtisar edib, müxtəsəri bunu demək istəyirəm ki, biz pul kəsməklə məişətimizi düzəldə bilməyəcəyik. O vaxt eyi olacaqdır, biz kəsdiyimiz pulların qiymətini artırmaq və yoluna qoymağa çalışmalıyıq. Bəlkə, Səmədağanın dediyi kimi bir az sonra 600 milyon 400 milyon yerinə düşəcəkdir. Tədbir olaraq bu barədə bəzi malları hökumət əlinə götürsün, bir qismi də, xayı, yarısını əlinə götürsün dedilər. Bunlar tədbir deyildir. Mən deyirəm ki, mallarımızı xaricə çıxarmaqla qazanacağıq. Morotoriya üsulu iləmi, yoxsa başqa surətləmi çıxarmalı, hər halda bizim mallarımız xaricə çıxarılmalıdır. Qısa danışırıq. Və yenə bir çarə daha var. Pulun qiymətini artırmaq üçün bir diqqət eyləyək, bəlkə maliyyə naziri və sair nazirliklərdə olsun kəsilmə pulun əvəzində zayomları və sairəni təmin müqabilində göstərmək olmaz. Çünki bu miqdar kəsmək qarşısında təminat davam edəməz. İndiyə qədər bir neçə dəfə nə qədər pullar kəsildi, biz bu pulları nəyə sərf edilmiş olduğunu bilmək və bu pulları millətin arzusuna görə, məmləkətin daxilində məktəblərə mənafe-i-xeyriyyəyi-ümumiyyəyə sərf edilməlidir. Biz bir yanlışlıq olanda köylü və camaatın arzu etdiyi yerlərə pulun çox sərfinə mane olmamalıyıq. Əvvəla [o] səfər pul kəsilmə zamanı ingilis əsgərləri də burada idi. Bu məclisdə yenə böyük danışmaq oldu, biz də etiraz etdik və bu kürsüdən heç qorxmadan fikrimizi söylədik. Məmməd Əmin əfəndi çox yanlışdır. O biçərə türklər bizim çağırışımız üzərinə uzaq yerlərdən qalxıb bizə kömək etmək üçün buralara qədər gəliblər, sanımızı, malımızı qurtardıqdan sonra pullarını da buraxıb getdilər. Amma Denikin tərəfdarı olduğu aşkar olan və bizə heç bir mənfəəti olmayan ingilislər buraya gəldilər, bizdən haman pulu istədilər, onlar bizi soymaq istəyirdilər, biz etiraz etdik, fəqət Məmməd Əmin əfəndi, bizə etiraz etdilər pulun verilişinin bir siyasət olduğunu və bu pulun verilməsinə tərəfdar oldular. Biz o zamanlar öylə etiqad etmişdik ki, ingilisdən müavinət olaraq bizə istiqlalıyyət versin. O verərsə əgər biz müstəqil olacağıq. Biz böylə düşünmüş kəndi səyimizi, kəndi mövcudiyyətimizi unutmuşduq, hətta o zamanlar ingilis komandanlığı divarlara təhdid elanları da yazmışdı. Kim ingilis əleyhinə danışdı onu əzməyə, məhv etməyə qədər varırdı. Amma biz niyə təhdidlərin yenə danışır, bir millətin seçilmiş vəkilləri olduğumuz üçün açıq danışmaq istəyirik. Və yenə biz Azərbaycanda həyatımızı da təhlükəyə, millətin mənafe-i üçün qoymalıyıq. Nəticədə deyirik ki, bizim heç bir ministirimizin haqqı yoxdur, Parlamentdən izinsiz heç bir yerə pul versin. Bunu aramaq bizim məşru haqqımızdır. Bizə bu haqqı camaat vermişdir. Hətta bəzi nəzarətlər məclisin müvafiq xəbəri olmadan pul buraxıb, sonra layihəni bərayi təsdiq məclisə göndərir. Niyə Quba kimi bir şəhərdə bələdiyyə məsarifi olaraq 100 min manat pul vermək üçün məclisdə on beş gün müzakirə edilir, halbuki burada yomiyə 15 milyon pul məclisin xəbəri belə olmadan ingilislərə verilir. O zaman niyə bu məclisdə danışan maliyyə naziri məclisi təmin eyləyir, yəni ingilislər borclarını təmizləmədən əvvəl Bakıdan çıxmayacaqlardır və niyə, nə qədər pul verildiyi də göstərilmir. İndi bizə öz dəstəsilə yazılmış kağızda ingilislərin 177 milyon borcu olduğunu göstərir ki, bu səbəblərə görə bizim pulumuzun miqdarı təyin edilmir. 2-ci səbəb də budur ki, millət arzusu olan yerlərə sərf edilməyibdir. Ona görə biz bu layihəyə səs verə bilməyəcəyik.

Rəis - Cavanşir Behbud xan yoxdur. Sultan Məcid söz istəyir. Məmməd Əmin Rəsulzadə.

Məmməd Əmin - Mən ikinci dəfə bu mövzu haqqında söyləyəcəyəm. Sözləri də pək təfsilatla keçirməyəcəyəm. Çünki, burada tazə söz söylənilmədi. Tam əski dəlillər, əski sübutlar təkrar edildi. Onlara cavab verildikdə, əvvəlcə söylədiyim sözləri mən təkrar edib, sizin zəhninizi pozmaq istəmirəm. Yalnız Səmədağa cənabları tərəfindən söylənilən sözlərin bəzi tərəfləri var ki, izah edilməzsə əfkari-nasiqədə ona başqa cür baxılar və bəlkə də deyərlər ki, bu sözlərin həqiqəti də vardır. Burada Rusiyadan, sovet Rusiyasından və digər məmləkətlərdən bəhs edildi. Hərgah xalqın zəhni çəşməyə idi, buradan 2-ci dəfə bəhs edilməzdi. Əgər məndən əvvəl olan natiqlər bu məsələdən bəhs etməsə idi, bəlkə bu məsələyə keçməz idim. Bizə dedilər ki, vaxtın sizin

parlamentarizm üsuli ilə təşkil olunmuş hökumətimiz var və bizə başqa bir üsul ittixaz etmək lazımdır ki, bunu da Qarayev cənabları dedi. O üsul Rusiyada da bu kürsüdən Rusiyadan bəhs etmək lazım idi. Səmədəğa deyir ki, Rusiyada bəzi şeylər tapılır və onun da səbəbi başqadır və Rusiyadan bir şey tapılar, Fransa isə hər tərəfdən blokada edilmişdir. Bu çox qərribə şeydir. Səmədəğa bir çox şeylər söyləyib, həqiqətdən bəhs etdilər və bir çox rəqəmlər və sıfırlar göstərdilər. Doğrusu, bizim dəxi böylə rəqəmlərə ehtiyacımız vardır. Əgər böylə şeylər var və Səmədəğanın böylə məlumatı var, bizi də xəbərdar etsə idilər iyi olardı və mən də Səmədəğanın rəqəmlərinə inanardım. Səmədəğa dedi ki, bu il altmış min əkməmişdir. Fəqət, bu rəqəmlər altmış mindir, ya əskik və artıqdır bilmirik. Ancaq onu Səmədəğa söyləyir. Əlbəttə Azərbaycanda eyi bir statistik olur isə, böylə xas qələtlər... Bir də Səmədəğa cənabları buyurdular ki, Rusiyada bir batmandan 7 batman əmələ gəlir. Amma bizdə bir batmana yüz, bəlkə arpadan bir batmana 400 batman əmələ gəlir. Bizim eyi və ən məhsuldar yerimiz münbitdir ki, bir batmandan otuz batman əmələ gəlir. Bir də deyirlər ki, müsavətçilər hər şəxsin cibində nə varsa, onu milli hesab edirlər. Görünür ki, onun bizim paramızda olan fikri bir batmanın 400 batman olduğu kimi səhvdir. Ona görə də firqəmiz haqqında olan fikir yanlışdır. Sonra əsaslı məsələyə yanaşaraq Əhməd bəy cənabları dedilər ki, monopoliyaya yarım monopoliya ona bu inanmayı. İnanmaq da olar, inanmamaq da. Bu onun kəndi ixtiyarıdır. Şəksiz, hökumət onun əlində olsa idi daha çox inanardı. Fəqət, mənim bilfel inanmağa haqqım var, çünki bunu finansovı komitə qəbul edib və hökumət də tətbiq etmişdir. Böylə ki, xam malların bir qismi alınıb ki, bunu da felən görürəm. Səmədəğa edam cəzası təklif edir və spekulyantları cəm edib parapetdə edam edilməsini istəyir. Bu fikir əvvəllər də mövzui bəhs edilmişdir. Fəqət, parlament böylə təklifi rədd etdi. Əhməd Cövdət məsələni yumşaltdı, o edam istəmədi. Fəqət, cəzanın şiddətləndirilməsi tərəfdarı oldu. Əgər bir vaxt istəsəniz Səmədəğa cəməmi söylədi ki, mən nahaq yerə tarixlərə getdim. Səmədəğa özü tarixə getmiş, Fransa tarixindən bir rəqəmlər alıb burada bizə söylədi. Orada spekulyantların edam edildiyinin tətbiq edilməsini təkrar etdi. Tarixi təhlil etmək birtərəfli olamaz. Haman tarixdə Fransada gündə 6,7 və 8 yüz baş kəsən komitədən də bəhs etdi. Fəqət, bu tədbirlərdə pulun kursunu qaldırmağa müvəffəq ola bilməmişdir. Siz təklif edirsiniz ki, böylə komitə də olsun və necə də haman komissiya üzvlərinin spekulyatsiyada iştirak etmələrini siz də rəy alın görəcəksiniz. Fəqət, əfəndilər tarixin bir tərəfini alıb da, digər tərəfini əsl fiyətsəsini unutmaq şayistə deyildir. Tarixin bir cəhəti götürüləncə nəhayətilə bərabər ətraflı təhlil etmək lazımdır. Bu gün Parlament və məsul hökumət iş bacarmayı deyə, bir neçəsini seçib komisiya etsəniz ən doğrudur. 5 gün, 3 gün işlər, fəqət nəticədə başımıza yeni bir bəla çıxarar. Zira parlamentarizmdən uzaqlaşdığımız üçün yarın haman komisiya ki, bu gün deyirsiniz hər iş onun əlində olsun, asudə olsun, kimsə də bilsin, yarın gəlir parlament deyirsiniz, heç zad bilməyirsiniz, söz bizimdir. O zaman siz sosialistlər də yakobinlərin düşdüyü fəlakətə düşərsiniz. Komisiyalar sizin üçün Robespierlər çıxarar. Ona görə bizim hamımız budur ki, sosialistlərimiz yakobinlərin nöqsanlarını təkrar etməzlər, çox bir təhlükə gəldikdə onun müqabilində özün itirib doğru və yoldan çıxmamalıdır. Bu gün bir tərəfdən komisiya təşkili, digər tərəfdən milliləşmə filan təklif edirlər. Bunların heç birisi dərdə çarə deyildir. Sizin məsul hökumətiniz var, bu hökumət də işi görür. Bu parlamentarizm dairəsindən çıxmaq bərsində varid olan təklifləri biz heç vaxt qəbul edəməyiz. Para məsələsinə gəlincə, tənqid edən natiqlər dedilər ki, para yoxdur. Mən bilmirəm, para nasıl olur? Mən gözləyirəm, tənqid edən natiqlər o dərdlərin çarəsini də deyəcəklər. Fəqət, nə yapmaq lazım olduğunu demədilər. Keçən nitqimdə mən də paramızı tənqid etdim və bununla bərabər bəzi maddələr göstərdim, xam mali çıxarırkən bir qismini təhəti-inhisarə almaq və sairə kimi sıra ilə təkliflər etdim. Amma bu gün tənqidçilərdən bir şey eşidilmədi. Bu bon pul deyil, para kəsmək lazımdır, yaxud bu adamlar namuslu, bacarıqlı deyil, təcrübəli bacarıqlı ələ tapşırılsa pul olar demək, heç bir söz deməməkdir. Bacarıqlı adam kimdir? Və meydana çıxarsa, nə kimi tədbirlər görəcəyi məlum deyildir. Mən Azərbaycan və topraq altında ya başqa yerdə gizlənməmiş yer daha bilmirəm. Əgər böylələri varsa göstərsinlər. Bu sözlərin hamısı yalnız tənqid üçün tənqiddən ibarətdir. Sonra burada məsələnin hüquqi cəhətindən bəhs etdilər. Əlbəttə, mən də deyirəm ki, hökumət Parlamentdən müsaidə almadan pulu buraxmamalı idi. Fəqət, buraxıb, haman bütün firqələrin natiqlərin buradan çıxıb buraxmaması idi, deməsi izzəti-nəfsi olan bir hökumət üçün layiqi tədiyyat və cəzadır. Fəqət, burada da xüsusi bir psixoloji moment var. Digər məmləkətlərdə hökumət ilə Parlamentin arasında şiddətli mübarizənin müəyyən mənası var. Fəqət, hökumət Parlamentin içindən çıxmış olduğu üçün, para lazım olduğunu hiss etmiş və Parlamentin qəbul edəcəyini bilmiş, paramı buraxmışdır. Bütün firqələrin protestosu buna kifayətdir. Bir də burada toprağın milliləşdirilməsindən bəhs olunur. Bir kaç ay zərfində mümkün olarkən deməklə mümkün də olmaz. Təhlil ki, biz bir gün milliləşməni də və sizin bütün topraq proqramınızı da qəbul etdik. Fəqət, bunun feli-icrası üçün külli miqdarda məmurlar lazımdır: yerləri ölçmək, hesabını tutmaq, keçənlərin siyahısını tərtib etmək lazımdır, ondan sonra ancaq iş başlamaq olar ki, bu da iki il çəkər. Bu surətlə, biz bu gün bu pulu buraxılmasını qəbul etməklə, paramızın kursu qalxmaz, yalnız bunu da deyə bilərik ki, buraxılan para etibardan düşər, bunu da etmək olmaz. Sonra bu məsələ ətrafında Səmədəğa kimi şiddətli təbirlərlə dar ağacı qurun, acın demək yersizdir. Bu gün hökumət bu pulu biizn buraxmışsa və ümumiyyətlə, hökumət para buraxmasından razı deyilsə, tez buraxanları məsuliyyətə cəlb etməklə bəlkə haqları var, amma bu cür şiddətli tənqidlərdən buraxılmış paramı etibardan salmağa haqqımız yoxdur. Bu gün buradan çıxıb, iflasdan bəhs etmək, bu nifrət olduq demək, məmləkət üçün zərərli bir propaqandadır. Bir də bizim əhvalımızla sair məmləkətləri müqayisə etdiyi başqaları, yeni iş görürük

deyir isə, köhnə işlərlə məşğuluq deyirlər. Rusiya yeni şeylər yaradır deyirlər. Fəqət, diqqətlə baxılsa, görülür ki, biz özümüz də köhnə iş deyil, yeni məsələlərlə məşğuluq. İki il bundan əvvəl sizin bu hökumətiniz, parlamentiniz və parlamentdə müzakirətiniz varmı idi? Amma nəzərdən qaçırımmamalıdır ki, 3 milyonluq bir millətə böyük və əski dövlətlərin işini göstərmək olmaz. Bir çox şeylər də var ki, Rusiya bəlkə böyük bərəkətlərdən təşkil etdiyi üçün dayana da bilər.

Amma 3 milyonluq üfaq bir milləti və yeni təşkilə bulunan bir hökuməti böylə sarsıntılara salmaq olmaz. Əvvəla işlər bərəbad olar. Biz hər şeyi yenidən başlayırıq, yeni tikirik. Heç də köhnə işlərə məşğul deyilsə, fəqət, mütəssifanə natiqlərdən heç birisi tarixi istiqbal nöqtəyi-nəzərindən olmayıb, əski hökumətlər üçün olan böyük və müşkül tələbləri təşkil halında bulunan hökumət və parlamentə təqdim edirlər. Çünki, siz də daha təşkil etmədəsiniz. Bu təşkil etmənin də kəndi ruhi, iqtizası vardır. Bundan bir takım şeylər eynən hasil olamaz. Bu növ hərəkət ilə məyus olmaq, bu kürsüdən böylə söyləmək ilə milləti ruhdan salmaq olmaz. Böylə ümidsizliklər bizim üçün naməqbuldur və doğru deyil. Bizim vəziyyətimiz öylə deyil ki, ixlas olaq. Bizə deyirlər ki, biz hər b içərisindəyik. Biz ehtimal ki, sabah da hər b içərisində olaq. Bunun üçün də hazır olmalıyıq. Lakin, mənəcə bunu buradan nəşr etmək bir o qədər də hərəkəti-məqbulədən deyildir. Qanunən biz müttəfiqən və müttəhidən və bəlkə bilələümüm hərəkəti cədidədə bulunmadayıq. Manatın kursu bizdə başqa dövlətlərdən əskik deyil, hər yerdə böylədir. Çörək bizdə bahadır isə, qeyri yerdə daha da bahadır. Bizim məmləkətimizdə hər yerdən ucuzdur. Mən bunu inkar edirəm ki, biz ixlas olarıq, hər bir işdə ciddi mübarizə etmək ilə bərəbər, buradan ixlasdan bəhs etməyə də lüzum yoxdur. Bir də Əhməd bəy və Muxtar əfəndi söylədilər ki, guya mən ingilislərə qərz məsələsi lehində cəsərət ilə söylədim.

Əfəndilər! Bilirsiniz ki, bir natiq çıxıb bu kürsüdən bir söz söyləyəndə onu təmamən bir firqəyə istinad vermək olmaz, söylədilər ki, ingilislərə 175 milyon verilməsin, buradan birinci dəfədir ki, eşidirik, yoxsa bu doğru deyil? Məzkur qərzin verilməsi o zaman müzakirəyə qoyuldu, hər kəs də bu işdən müxbir idi. İndi yalnız kəndi fikirlərini yeritmək üçün bir takım iftiralar söylənilir. Bunu əgər bilmirlərsə, bir milyonluq məbləğ üçün istizah verən bir firqə bunu da istizah verib cavab alardılar. Bunu eşitməyiblər isə, yalan deyiblər.

Səslər - Doğrudur, doğrudur.

Məmməd Əmin - İşdə bu nöqtəyi-nəzərdən söyləmişdim və öz nəzərimdə dururam. Əgər bir milyonluq məbləğ istizah istər isə 170 milyon daha artıq istizah istər. Zamani ki, bunu etməmişlər, deməli bu qərzi qəbul etmişlər. Məsələnin hüquqi cəhətinə gəlincə, iqtisadi və qeyri-məsələlərlə mübarizə etməliyik. Bunlar ilə bərəbər 600 milyonu parlament təsdiq etməlidir. Bundan ixlas olmayacaq. Gələcəkdə maliyyəimizi düzəldəcəyik və bəlkə lazım olsa yenə də pul buraxmalıyıq. Bir şeyə də etiraz etmək istəyirəm ki, əvvəlinci bu qanunu rədd etmək istəyirdilər. İndi onu ancaq tənqid etməklə kifayət edirlər. Bundan məqsəd manatımızın kursunu qaldırmaqdır. Bu tənqidi biz də təhsin edərik bu zəruridir.

Rəis - Behbud xan Cavanşir.

Behbud xan - Möhtərəm məbuslar! Bir məmləkətin yaşamasından ötəri iki şey lazımdır. Biri finans, biri də qoşun. Qoşun da finanssız yaşamaz. Məmləkət üçün opredelennaya finansovaya politika lazımdır. Görək bu varmı? Məmməd Əmin əfəndi dedi ki, filan-filan şeylər gələcəkdə olacaqdır. Biz gələcək söhbətini etməyirik, keçmişin söhbətini edirik. Heç bir dövlətdə bizim dövlət qədər dövlət yoxdur. Bizim paralarımızın Gürcüstan və Ermənistan paralarından heç fərqi yoxdur, bəlkə onlardan qiymətlidir. Lakin finansovaya politikamız yoxdur, buna görə də pulumuzun qiyməti düşür. Bu gün 600 milyon paranı patriotizm və politika nöqtəyi-nəzərilə gərək qəbul edək. Ola bilməz ki, para buraxıla və xərc oluna və siz də onu qəbul etməyəsınız. Məmurların məvacibi verilmirsə, əlbəttə bu barədə daxildə iğtişaş əmələ gələr. Amma gərək hökumət bu işin başında duranların patriotizmi barəsində hanki işləri bizə təsdiq etdirəcək. O qanunlar ki, ministrlərə verilibdir, o qanunlar onlar üçün obyazatəlni olmalıdır. Əlbəttə, finansoviy politika çox o qədər ticarət ilə nə qədər bərk çıxırsan, nə qədər gözəl nitq desən, o qanun yerində qalır. Onu dəyişmək olmaz. Biz deyirik, məmləkəti idarə etmək istəyənlər, gərək təcrübəli adamlar olsun. Amma Məmməd Əmin əfəndi deyir ki, xayır, iş öz başına düzələr. Vaxt öylədir ki, bu gün biz çəkməciyə çəkmə zakaz verəndə axtarırsan ki, təcrübəli usta olsun. Məmləkətin idarəsi məsələsində nədənsə böylə deyil deyirlər ki, bir firqədən olsun. Əgər böylə olmasa idi. Hökumətdən bir çox şeylər gözləmək olardı. Mən bir neçə misal gətirəcəyəm. Səkkiz ay bundan irəli bir para çıxara bilməli idiniz ki, indiki kimi etibarsız olmasın. Mən bir məbusdan eşitdim ki, paramız nə qədər baha olsa. Hər kəs öz evində qayıracayıq. Mümkün idimi bu 8-9 ayın müddətində paranı öylə qayıra idiniz ki, Firəngistandamı, haradamı öylə düzəldə idiniz ki, hər yerdə bu pul kimi işlənə idi. Bir də neftprovod məsələsinə o pullar ki, verilir, onu vermək lazımdır ya yox. O barədə də danışacağam. Bu saat neftçilərə dörd yüz milyondan artıq pul verilibdir. Demək çap olmuş pulların 3 hissəsindən artıq. Görək burada bir finansoviy politika işlədilibdirmi? Doğrudur, bir də olduğu kimi bu pul veriləndə deyilir ki, gərək xəzinəyə qaytarılsın. Amma görək, keçən ilin pulu ilə bu ilki pullar bərəbərdirmi? hökumət deyir ki, pul əvəzinə neftini alacağam. Amma heç bir təsir razı olmaz ki, neftini əlindən alasan. Ərz edirəm bu saat 250 milyon put neftimiz var. Bu cür zəpas neftimiz ola-ola hökumət pul verir ki, əmələlərə paylansın. Məmməd Əmin əfəndi buyurdular ki, fəhlələr ac qalmasın deyə bu pulları verməyə məcburuq. Mən soruram, o qədər fəhlələrimiz varmı ki, işlər olmasa ac qalsın? Əgər siz acların fikrinə qalırınsınız isə, onda gediniz

qaçqınlara kömək ediniz. Ac zəhmətkeşlər üçün çox iş vardır. Aqrarnı məsələ deyil bu kasıb. Xayı. Xəzinənin çox yerləri var ki, bu saat əkilməyir. Xəzinə icarəyə verə bilər. Fəqət, əl yoxdur işləməyə, fəhlə tapılmayı. Bu ilki taxıl avqust ayına gibi hələ yığılmamışdı. Görək bu barədə ziraət naziri bir iş görübdürmü? Laməhala bolşeviklər zamanında bir tədbir olunurdu. Fəhlələri yollayırlar ki, işləsinlər. Ərz edirəm, Azərbaycanda çox işlər var, deyirlər ki, neftçilərin parası yox idi. Məcbur etdik onları saxlamağa. Vəhalanki banklar pul ilə dolu idi. Onlar spekulyasiya ilə məşğul idi, neftçilərə pul buraxılmırdı. Onlar məcbur olurdu ki, hökumətdən para istəməyə. Görək hökumət o bankları kontrol edib? Spekulyantlardan xilas idimi? Hökumət bankları kontrol etsə idi, 45 milyon verməyə ehtiyac qalmazdı. Ərz edirəm, bu smeta ki, biz götürmüşük, bununla iş yerimiz. Əfəndilər! Məmləkətin xəzinəsini saxlamaq, bir şəxsin öz evini saxlaması kimidir. Görəyidilər nə cür ekonomiya ilə dolanırlar. Özünə bir kostyum zakaz vermək istəmir ki, köhnəsi ilə keçinərəm. Hökumət də öylə ekonomiya etməlidir. Fəqət, bu ekonomiya olmayıbdır. Xalq bir tikməyə cəsarət etmədiyi halda, lazım idimi ki, Culfa dəmir yoluna milyonlar xərc edilsin. Bunun hökumətə stratejiçeski, ekonomiçeski bir mənfəəti varmıdır?

Culfa yolu üçün milyonlarla pul sərf edilir. İndiki zamanəyə görə bu məsarif edilir. İndiki zamanəyə görə bu məsarif doğru deyildir. Monopolni barəsində Məmməd Əmin əfəndi deyir ki, malın bir hissəsini hökumət öz əlinə götürəcək və bir hissəsi qalacaqdır. Bu sözləri siz on aydan bəri danışırınsınız. O zaman 100-150 manat olan malın qiyməti qalxdıqca üstündən spekulyasiya başladı. Möhtəkiqlər büsbütün qiymətləri qalxızdılar. Məlumunuzdur ki, ayrı dilinnaya pərəçeni Əhməd əfəndi, gərək burada söylədilər və bu Məmməd Əmin bəyin də 20-25 hökumət prosent çıxaracaqdır, dedilər. Fəqət, bu aparatı öz əlində çevirəcək müqtədir adamlar varmıdır ki? Mən özüm də o nəzərdəyəm ki, monopolya lazımdır ki, olsun bu xüsusda bir neçə primer də var. Məsələn, bəzi yerlərdə mallar yığışır, bir sistem ilə aparılmadığından məhv olur, xarab olub gedir. Məsələn, hökumətin sütunu pambıqdan, yundan, ipəkdən 800-900 put qiymətə qədər mənfəət götürdüyü kimi, nəqliyyatında da qollanılan maşın yolundan, paraxodlardan da bir o qədər mənfəət xəzinəyə gətirəcəkdir və nəticədə pulun qiyməti qalxacaq, bu cür çətinliklər də olmayacaqdır. Və yən kondrabant məsələsi məmləkətdə çox işləyir. Buradan pambıq alınıb gedir İrana, yainki Lənkərana, oradan da ingilislərə... Və yenə Şəkidəki ipək Zaqatalaya, oradan da Gürcüstana aparılır. Mal gedir, amma hökumətin xəbəri yoxdur. Xəbəri olanda da tədbir olmayır. Şu məsələlər həll olunacaq, gözləyək demək doğru deyildir. Məmməd Əmin əfəndi buyurdu ki, Fransa inqilabı zamanında da pulların qiyməti düşüb, amma bizimlə onların arasında təfəvüt yoxdur. Promişlenni işləri ayrı cürədir. Onların nə pambığı, nə nefti, nə yunu vardır.

Məmməd Əmin (yerindən) - Qızılları var idi, orada partiyalar bir-birilə boğuşurdu.

Rəis - Rica edirəm, yerinizdən danışmayasınız.

Behbud xan (dəvamlı) -Ərz edirəm ki, Firəngistanın primeri buraya və indiki zamana oxşamaz. Bir də o cürə inqilab yoxdur ki, pulun qiyməti bu cürə düşsün. Bu məxsusi politika məhsuludur. Buraya hər tərəfdən qaçıb gələnlər, məsələn Denikindən, bolşevikdən qaçmışlar, ticarət ilə çalışırlar. Onlar nə əsgər verirlər, nə də məmləkət ilə bir əlaqələri vardır. Onların fikirləri cürbəcür pisliklər ilə məmləkəti batırmaq və nəticədə əzməkdir. Vaxta ki, siz bizim içimizdə olursunuz, bolşevikdən, menşevikdən qaçıb, burada yaşayırsınız, heç olmazsa, bizə kömək ediniz, o paralar ki, burada qazanırınsınız, heç olmazsa, bizə kömək ediniz, onun bir azını da bizə veriniz. Siz buyurursunuz ki, onları da səkkiz aydır ki, qırırsınız. (Ümumi gülüş).

Əfəndilər! Bu axır vaxtlarda moda olub, şəhərlər hamısı bir-birinin ardınca ssuda istəyirlər, qərz verilir. Əvvəl vaxtda inqilab içindən çıxmış şəhərlərə kömək lazım idi. Mən soruşuram, əvvəlcə 20 min qiyməti olan yer, indi 120 min manat kirayəyə alınır. Niyə onlar pereosenka olmayır? Hərgah pereosenka olsa şəhərlərin doxodu artar və onların ağırlığı da məmləkətin boynunda olmaz idi. İndi Məmməd Əmin əfəndi deyəcək ki, gələcəkdə olacaqdır. Bu gün əlhəmdülillah bizdə o nəzərə gələcəksək nə iş başında bir balaca əqilli adam olursa, işimiz yaxşı olardı. Burada Amerika açmaq lazım deyil. Mən özüm də finanisit olmayıb, fəqət injener babayam. Onun prestijini sözlə qaldırmaq olmaz, o çürük olar... Əfəndilər, bir neçə primer göstərdim, fəqət bu zayom barəsinə gəldikdə, biz məcburuq onu təsdiq edək, zira pullar kəsilib, hərgah onları biz qəbul etməzsək, məmurlarımız ac qalacaq və pulun qiyməti camaat arasında etibardan düşəcək. Mən ərz eyləmək istəyirəm ki, o hamısından artıqdır. Bizə yazırlar ki, bu pullar Rusiya dövlətinin kağız pulu ilə bərabər işləyir və bilirsiniz, sabiq Rusiyada bolşevik Denikin, Kerenski və qeyriləri özlərinə məxsus pullar buraxırlar. Ola bilər ki, bir bolşevik komissarı xüsusi olaraq para buraxsın. Amma, həqiqətə baxanda biz onların heç birini tanımayaraq, pulumuzu onlar ilə bərabər etməyək. Bizə 8 ay əvvəl elan etməli idilər ki, biz heç kəsin pulunu priznat eyləməyən və onun əvəzində öz pulumuzu göstərməli idiniz ki, indi yağış kimi göydən yağır. İş yaxşı aparılsa idi belə olmazdı. Əlbəttə, bu gün mən istəməzdim ki, böylə detalni şeylər ilə vaxtınızı alam. Bu gün məmləkəti idarə edən adamlara dözülmək lazımdır. Zira onlara dözülməsə, biz heç bir vaxt özümüzü düzəldə bilmərik. Bir vaqon yükləyib Batuma göndərəcəyik ki, bir top alağ. Mənim bu nitqimin heç bir qiyməti olmayacaqdır və bu dəqiqə əhəmiyyəti olmayacaqdır, zira mən bir böyük firqədən deyil və sözlərimiz hamısı da havaya gedəcəkdir. Bunlar politika ilə qəbul olunmayıb, firqə nəzərindən qəbul olunur, o səbəbə də bizim işimiz böylə halda olmazdı.

Rəis - Ağamalı oğlu. (Səs-küy).

Səmədağa - Eşidilmir.

Rəis - Rica edirəm danışmayasınız. Natiq əfəndi, siz necə dəfədir danışsınız.

Səmədəğa - İki dəfədir.

Səs - Yalan deyirsən.

Rəis - Rica edirəm, natiqə öylə söz demiyəsiniz. Yalan ola bilməz, bəlkə səhv olmuş ola. Mən xatirimdən çıxardığıma görə kəndisindən məcburam soruşum.

Səmədəğa (dəvamlı) - Mən hesab göstərəndə belə dedim, buğda birə səkkiz dəfə, arpa isə birə on, bəzi yerlərdə, öylə yer var ki, on beşə çıxar. Bu barədə allahı söz demiş isəm səhvdir.

Məmməd Əmin (yerindən) - Bəlkə o biriləri də səhvdir?

Səmədəğa - Xeyr, səhv deyil. Behbudağa burada danışanda doğru söz dedi. Fransada buraxılan pulların əvəzində qızıl var idi. Burada müsavətlilər dedilər bizim də neftimiz var. Bu doğru deyil, neft Mantaşovun, Əsədullayevindir. O, Azərbaycanın qızılı deyil. Siz bilirsiniz ki, Azərbaycanda putlar ilə qızıl var. Qızıl xəzinənin deyil, evdə olan adamlarındır. Həmçinin neft bizim deyil, sahiblərinindir. Əgər mənfəət bizim olsa idi, onda pulun qiyməti böylə düşməzdi, əgər neftimizin özümüzdən hesab etsək, o zaman nasionalizasiya elan etmək lazımdır. Onda nəinki 600 milyon, bəlkə 5 milyarda da qol çəkərik. Deməli, o ki, taxıl hesabında bəylə səhvlər olmuş, qeyri mallar da bu cür. Odur ki, mən deyirəm neft bizim deyil, Mantaşov bu gün bizimlə belədir, sabah da Denikin gəlsə onunla da bu təhər ötüşəcək və bu köhnə işlər nə qədər ki, mal qalib özgələrinin əlində biz onu öz malımız hesab edə bilmərik.

Rəis - söz maliyyə naziri Əliağa Həsənovundur.

Əliağa Həsənov - Möhtərəm məbuslar! Hökumətə bu barədə, emissiya barəsində çox etiraz oldu. Ümumi surətdə hökuməti müdafiə etmək mənim vəzifəm deyil, hər kimə aid isə o özü gəlib bəyanat verir. Ticarət nəzarəti haqqında çox danışmış eşitdim və danışanların doxsan faizi ticarət nazirini tənqiddən ibarət idi. O barədə danışmaqda özümü haqlı bilmirəm. Çünki, ticarət naziri vaxtı gələndə o biri izahat verir. Ancaq mən maliyyədə sözlər barəsində bir neçə izahatı verməyi lazım bilirəm. O şeylər ki, burada nişanlamışam, sıra ilə bir-bir deyirəm təsəlsül hasil olmasa da bir çıxar. Qarabəy dedi ki, pulumuzun qiyməti yoxdur. Bu düstür deyil, zira bizim pulumuz elə təzə bir şeydir. Amma görürük ki, bir çox köhnə pullardan yaxşı haldadır. Məsələn, 3 ay bundan əvvəl bizim kursumuz [Denikin] pulundan 3 faiz aşağı idi. Amma indi 30 faiz yuxarı gedir. Hər nə olsa o köhnə bir dövlətin varisidir və onu nəinki rus dövrolu qəbul edir, hətta ingilis kimi böyük bir dövlət onu pul deyə qəbul edərək hökm vermişdir ki, Batumda ancaq Don pulu qəbul edilsin. Deməli, ingilis kimi böyük bir dövlətin qəbul və təmin etdiyi puldan bizim pulumuz 30 faiz yuxarı gedir.

Qara bəy - O, quldur puludur.

Həsənağa (dəvamlı) - Quldur, ya hər nə, qabaqda bizim pulumuzdan artıq idi, indi 30 faiz də aşağıdır. Götürək Kerenski pulunu. Kerenski pulu böyük bir volni puldur ki, Parisdə pulumuzda yazılıb, rus pulu ilə bərabər işlənsin. O qabaqda yazılmış bir arzu idi. Amma indi Rusiya nədir, xırda pulları bizimkindən 40 faiz əksik olur. Qaldı ki, ümumiyyətlə, pulların kursunun düşməsi, bu yalnız biz deyilik, ümum kağız pulların kursu düşür. Götürün ən böyük dövlət olan Fransanın frankını. Ticarət, sənəət mərkəzi, elm mənbəi olan Almaniya ki, öz elmi ilə iqtisadiyyatın son dərəcəsinə varmışdır, indi onun pulu da düşübdür. Xülasə, böyük dövlətlərin təmin olunmuş pullarının kursu düşür, amma bizim pulumuz heç bu gün təmin edilməmişdir. Xarici bir tacir, bir əcnəbi təbəəsinin gələcək haqqındakı arzudan başqa heç bir şey deyildir. Bununla bərabər pulumuz düşür deyir deyə, naümidliyə düşmək lazım deyil. Doğrudur, biz bu saat bilmirik, gələcəyimiz nə cür olacaq. Amma, bununla bərabər heç naümidliyə məkan yoxdur. Bunu da nəzərə almalıdır ki, biz hələ müzaid mədaxil fondlarını belə təmizləməmişik, vergi işlərini müəyyən sistemə salmamışıq və halanki, naloqu xalqa tanıtdırmaq və qəbul etdirmək özü müşkül bir işdir, sair hökumətlər bunun üstündə əlli illərlə zəhmət çəkmişlərdir. Dekret üsulu ilə bu iş çarə olmaz... Kredit üsulu, necə ki, buyurdular, batan adamın çöpə əl uzatmağı kimidir. Bunun üstündə neçə aylar, illər işləmək lazım ki, bir sistemə salınsın. 2-3 aya bir şey olmaz. İş gərək öz əndazəsilə gəlsin. Mən dübarə deyirəm, mədaxilimiz gündən-günə artır, valyuta məsələsi barəsində müəyyən qərar var. Bu günlərdə layihəsi buraya gələcəkdir. Xammal, məsələn yun, pambıq və qeyri bu kimi gərək xaricə çıxsın, onlardan 25 faiz alınması xüsusunda hökumət qərar edib, parlamentə təcili surətdə təqdim olunması təsdiq olunub. Necə ki, Behbudxan buyurdu, bundan bir milyarddan artıq gəlir olacaq. Əgər hökumət yaxşı realizasiya etsə daha da artıq gəlir olar. Bir bu bunu təmin edər. Neft promişleyniklərə vermək pullara qərz, onların nefti bizim rəhnimizdir. Bunu qızıldan artıq hesab edirlər. Heç bir finansist istəməz ki, bu vaxt əlində pul saxlasın. Qızılın qiyməti öz yerində durub, lakin neft əlbəttə tərəqqi etmişdir. Əgər yollarımız açılsa...

Qarayev (yerindən) - Hansı yollarımız?

Rəis - Rica edirəm, mane olmayasınız, Qarayev! 3-cü dəfədir sizə deyirəm.

Həsənov - Su yollarımız açılsa və Hacıtərxana neftimiz getsə bəlkə ticarət açılar, böyük mədaxilimiz ola, indi ki, yoxdur. Ümidvarıq ki, tezlik ilə hökumətlər ilə etilaf əmələ gələcək və ticarətimiz başlanacaqdır. İndi biz daxildə blokada halındayıq. Keçən ay Batuma bir balaca neft kaçat etməklə 50 milyon gəlirimiz olubdur. Aksizdən 20 milyon və poşlindən 10 milyon gəlir olub, gələcəkdə əgər nefteprovod belə işləsə daha da artıq gəlirimiz olacaq. Keçmiş aylarda böylə mədaxil yox idi. İndi tamojnadan keçən ildə smetada ayda milyon yarım

mədaxil hesab etmişdilər, indi görürük ki, bir ayda 20 milyon mədaxil olub, götürsünüz ki, ildə 18 milyon gözlədiyimiz yerdən ayda 20 milyon götürülür.

Qarabəyov (yerindən) - Spekulyatsiya, çto li?

Həsənov - Keçən dəfə dedilər, indi də eşidirəm, deyirlər ki, bu gəlir spekulyatsiyadan artırmı? Bir natiq də dedi ki, bu gəlir ki, artır məişəti bahalandırır, Mən deyirəm üsul düz olsun. Mən açıq danışmağı ünvan götürmüşəm. Ərz edirəm ki, varidat işi böylə deyil. Bu tamojna varidatı xaricə gedən maldan alınıb, daxilə gələn maldan alınmamışdır. Batuma gedən neftdən əgər naloq almayaq, onu bilirəm bu üsul düzdür, ya yox, 9 ayda xaricə gedən maldan 9 milyon alınıb, amma axırıncı bir ayda 20 milyon alınıb. Əvvəllər də İrandan gələn mallarını şəhərdə qalıb, xaricə çıxmasına mane olunurdu. Bəlkə bu yaxşı idi. Lakin gördük ki, bunun əvəzinə malları İrandan bir başqa Petrovskiyə aparırlar. Biz qət etdik ki, mallar buradan tranzit ilə aparsınlar və bizim də xərcimizi versinlər. Bu malların çıxmasından bir milyard gəlir olar. Bu da qət olunub və məclisə veriləcək ki, məclis öz sanksiyasını versin. Buyurlar ki, maliyyə nəzarətinin fəaliyyəti guya görükməyir. Bir elə deyətelnostu nəzərə gəlmir. Bir sistem filan yoxdur. Bunu o vaxt demək olardı ki, doğrudan da maliyyə nəzarətində bir üsul, bir sistem, bir təşkilat ola idi. Hərgah böylə iş olsa idi həqləri olardı deməyə. Deyirlər ki, sənə saf bir idarə tapşırıdın, sən ona laməhala tərəqqi verməliydin. Mən 5 ay bundan qabaq maliyyə nəzarətinə gələndə öylə bir iş görmədim. Orada pul peçat eyləyib, banklar tökməkdən başqa bir şey yoxdur. Nəzarətdə pul lazım olanda oradan beş milyon istəyirdi. Kefləri istəyəndə verirdilər, istəməyəndə yox. Nəticədə bu oldu ki, pulları ingilislər apardılar. Bu işdə maliyyə nəzarətinin heç bir həqqi, ixtiyarı yoxdur. Doğrudur, maliyyə nəzarəti adına 200 milyon orada var idi. Lakin bunu almağa ixtiyarı yox idi. Bunu görüb maliyyə nəzarətinə getməyə razı olmadım. Məni müvəqqəti getməyə məcbur etdilər. Rəisi-vükəla məni məcbur eylədi. Əgər burada hökumət adamlarından varsa təsdiq edər. O vaxt mən iki nəzarəti idarə edirdim - biri maliyyə, digəri dövlət kontroli. Mən dedim ki, bank gərək hökumət ixtiyarında olsun. Bu barədə köhnə maliyyə naziri ilə mübarizə etdik. Onun fikri başqa idi. Mən deyirdim ki, ixtiyarımızda olmayan banka nə cür pul tapşırmaq olar ki, o özü istədiyi kimi xərcliyir. Mücadiləmizin nəticəsi bu oldu ki, işi qoyub qaçdı. Mənə dedilər ki, indi ki onu qaçırdın, buyur get, orada işlə. O vaxt mənim başıma nələr gətiriblər? Cida göstərdilər, üstümə tufəng çəkildilər, kağız yazdılar ki, onlardan üzr istəyim, saat 6 tamamda belə olsun. Dedilər ki, bizi təhqir ediblər. Mən etina etmədim. Kağız yazdım ki, bu işdə təhqir yoxdur. O, öz haqqını istəmişdir. Onun nəticəsində hesablaşdıq, 63 milyon kağız verdilər, qalanı qaldı. O kağızlar bizim üçün puldur, rəhmildir. Hər ay vaxtlı-vaxtında götürüb verirlər. Məsələn, keçən ay milyon veriblər, dünən də milyon gətiriblər. Bizim əvvəlinci işimiz bu oldu. Bunların hamısı bir həftədə başa gəldi. Başqa məsələsi də ki, böyük mübahisələr açdı. Axırda məcbur olduq gedib bank açaqda kontrabanda məsələsinə işarə etdilər. Qabaq bəlkə çox idi, indi yoxdur. Qabaq, çünki sərhəddimiz açıq idi. Biz bu barədə bir layihə düzəlttik, gördük ki, sərhəddi saxlamaq üçün 80 milyon xərc lazımdır. Vəhalinki tamojnadan 18 milyon gəlir gözlənilirdi. Ola bilməzdi ki, gəlirdən artıq olan xərcə razı olaq. Bu barədə təzə layihə düzəldib sizə verdik, siz də qəbul eylədiniz, bunun isə 8-9 milyon xərci vardır. Demək olar ki, noyabırın 1-dən hər yerdə adamımız vardır. Düzdür, demək olmaz ki, hər şey keçməyir, 1-5 faiz də qaçırılmayır. Ancaq mən deyə bilərəm ki, qabaqkilərdən sərhəddimiz bərkdir. Həmişə atışma olur, mal tutulur. Biləsuvardan dünən xəbər gəlib ki, atışma olub, bizlərdən ölən yoxdur. Milyon yarım qızıl tutdular, 3 milyon ətraf edir. Bu vaxta 15 milyona kimi lirə tutulubdur. Əlbəttə, bu gəlir deyil, mən bunu hesaba gətirmirəm, onu deyirəm ki, kontrabanda məsələsi ağırlaşmış. Bu da ondan bilinir ki, gəlirimiz keçən aylardan getdikcə çox olur, 15 milyonacan qalxıb. Və yenə dedilər ki, maliyyə nəzarətinin fəaliyyətindən bir şey görünmür. Mən onu ərz eylədim ki, fəaliyyət üçün aparana lazımdır. Biz bu aparana hazır etmək üçün çalışırıq. Ehtimal ki, qəzetlərdə gördünüz, bu gün də elan eyləmişəm, dekabrın birindən etibarən hər yerdə kassalar açıq və yenə bank hər yerdə açdıq. Məlumunuzdur ki, bu balaca kaznaçeylər işləyəndə ümumi sistemlər də düzələcəkdir. Aparatımız təbii iş yerimiz, yenə çek məsələsi yoxdur. Çeklər bazarda da yoxdur. İndi çeklərin etibarını vardır, bunları banklar da qəbul edir. Bunlar həm orqanizasiyanın sayəsindədir və yenə bilmirəm ki, bu tənqid nə üçün bu qədər olur. Bu haqda yenə hökumətə istinaddadır. Bu tənqid artıqdır. Qarabəy cənabları buyurdular ki, bu emisiyayı qəbul eyləməyiriz və bu böyük məsuliyyəti üzərimizə götürməyiriz, firqə də götürməyir. Bunu qəbul eləməyəndə məmləkətdə bu iş böyük bir anarxiya törədə bilər. Bilmirəm, bu cəhətmi yüngüldür, yoxsa anarxiya cəhətini yüngüldür? Biz bunu qəbul etməyəndə, məsuliyyətdən qaçanda, maliyyə nə eləyə bilər, maliyyə nəzarəti mümkündür ki, bu peçat edilən pulları təkrar xəzinəyə soxsun, o zamanda demək olar ki, müəllimlərə, məmurlara, əsgərlərə kassaları bağlayıb, pullar sonra veriləcəkdir. Əgər o şəxslər ki, millət nəfinə məsuliyyəti öz üzərinə götürməyib, məbus olublar, onlar bu məsuliyyəti götürməyəndə məsuliyyətdən qaçanda millət də, hökumət də bərbad olur. Hökumət öz başına iş apara bilməz və işləri də düzəltmək çox çətinidir. Hökuməti tənqid eyləmək bu məclisin vəzifəsidir. Məsuliyyət olsun, fəqət iş dayanmasın, çünki düzəlməsi mümkündür. Yaxşı "İttihad" da, "Müsavat" da, "Əhrar" da monoliyi qəbul etmək istəməyən, qəbul etmədiyimiz vaxt olacaq, qətnaməni gözümlün önünə gətirəndə hiss edirəm bundan məmləkətdə anarxiya çıxacaqdır. Sonra bu qətnaməni cümləyə elan etdik, hər yerə teleqraf çəkdik, kassaları qapatdıq, biz bu cürə işləmişik nə edək, heç kəs bu ağır, bu kimi məsuliyyəti üzərinə götürmür, bu hökumətin nəfinə olaraq yapılmışdı. Hökumətə yol göstərmək Parlamentin vəzifəsidir. Hökumətin də hətta Parlamentdə məsul olsa işlər dayanmamalıdır. Dayansa, işlər çox çətinə düşər, bu ən mühüm məsələdir.

Guya, biz parlamentdən izinsiz para buraxmışıq. Biz bu paramı buraxmaqdan qabaq hökumət maliyyəyə izin veribdir. Biz də 9 avqustda hökumətdən layihəni aldıq, 10 avqustda da Parlamentə vermişik, parlamentdə qalıbdır, müzakirə edilmədi. Biz bunda təqsirli deyilik, cavab da ala bilmərik. Burada çox şey danışdılar. Malxazov cənabları dedilər ki, bu qanun layihəsi vaxtında büdcə komisyona göndərilibdir və maliyyə naziri komisyondan tez baxılmasına israr etməyibdir. Yaxşıdır ki, Malxazov cənabları türkcə bilirlər, eşitsinlər. Mən özümü bu barədə müqəssir bilmirəm. Mən dəfəatla israr etmişəm və demişəm ki, hətta hökumətə yazıb emissiya barəsində təvəqqe etmişəm. Hökumət rəisi-vükəlası və mən Məclisi-Məbusana müraciət edib, bu layihəyə tezliklə baxılmasını rica etmişik. Mən bəzi kağızlar dəxi yazmışam, siyahılar düzəltmişəm ki, hansı işlər təcildir və birinci baxılmalıdır. O siyahıya siz də baxa bilərsiniz və emissiyanın birinci dərəcədə olduğunu görüb qənaət hasil edərsiniz. Bu kağızı avqustun 13-də göndərmişəm, bir ay gözləyib sentyabrın 13-də Parlament rəisindən təvəqqe etmişəm ki, tezlik ilə baxılsın. Burada dəlil, sübut çoxdur, ola bilər ki, mənim tərəfimdən bir səhv olsun, onu israr etmirəm. Biz bu layihəni verəndə üstündə təcili yazmışdıq. Biz layihəni verəndə belə fikir edirdik ki, bir ay vaxtımız var, ona görə də üstündə speto yazılmadı. Bizə on gün pul lazım deyildi, bir ay, hətta iki ay da dolanmağa imkan var idi. Kağızın üstündə sədrin işarəsi var. 14-də komisyona göndərilmiş və prezidium necə ki, var öz işini aparmışdır. Səmədəğa buyurdular ki, para mumdur, lazım deyil. Mən buna etiraz etmək istəmirəm, fəqət, istəyirəm ki, ciddi məsələdə belə şeylər danışanda, yüngül surətdə olmuş olsa da mənə ağır gəlir. Hər halda keçirəm mətləbə. Buyurdular ki, azaltmaq mümkündür. Mən azalda bilmirəm, mədaxil indi-indi açılır. 3 ay bundan əvvəl bir şeyimiz yoxdu. 3 milyondan 5 milyona qədər mədaxil vardı ki, bununla da məmləkəti idarə etmək mümkün deyil idi. Bir ayda əlli milyon təfəvüt var. Keçən ay 80 milyon mədaxil olmuş, əvvəllərdə isə 30-35 milyon mədaxil var idi. Bəzi idarələrin operasiyası üçün oborat lazımdır. Məsələn, kaznaçeystvoda bu layihəni verdikdə 35 milyon para var idi, 100 milyon isə ingilislərdən və neftçilərdən alacağımız vardır ki, gəlmək üzrədir. Oktyabrda komissiyada bu məsələ həll olunanda mən razı olmadım. İş elə eləmək olmaz, düzəltmək lazımdır. Biz burada əyləşib Zaqatala işini bilmirik, bilmək də olmaz, Zaqatalada iki zapas olmasa belə işləri olmaz. Qoşun, məmur, müəllimlərimiz vardır. Onların məvacibini vaxtında vermək lazımdır. Fəqət, bu poçta bəratının qeyri-müntəzəm olduğunu da bilirsiniz. Oradan buraya göndərmək, buradan Zaqatala xəzinəsinə pul göndərmək, bəlkə yolda qaçaqların almaq ehtimalı var, pul gedib vaxtında çatmaz, oradakı məmurlar məvacibsiz qalar, işi belə görmək olmaz və mən də edə bilmərəm. Yeni açılmış bankda üç yüz milyon pul olmalıdır. Tiflisdə 50 milyon, Batumda 30 milyon para var. Maliyyə nəzarəti bu işlərə əsaslı baxır. Zira dövlətimizi əsaslı dövlət rədd edir. Hər şey vaxtında bilaetiraz düzəlməlidir. Siz bilirsiniz ki, indi bizim pulumuz Zaqaqaziya pulu ilə faizsiz dəyişir. Burada tacirlər var, onlar bilirlər. Əvvəl belə deyil idi. 15 faiz ilə dəyişilirdi. Mən maliyyə naziri ola-ola 1 manatın 80-90 qəpiyə yendirməsinə razı ola bilmərəm. Bu emissiya indiki halda ancaq çatır. Amma, indi xərcimiz artır. Neftpromişlenniklər arasında zabastovka olub. Hökumət qərar veribdir ki, onlara pul buraxılsın. Qabaq da onlara 50 milyon verilirdi, sonra 30 milyona gəldi. Hökumət həmişə çalışırdı ki, az verilsin, necə ki, 50 milyon 30 milyona yendi. Amma sonradan məvaciblər artmağa görə 30 milyon da üstünə gəldi. Hökumətin hər bir qərarı mənim üçün məcburidir. Bu gün mən pul buraxmayım tətıl olsun, işlər dayansın, mən bu məsuliyyəti qəbul edə bilmərəm. Böylə olan surətdə 600 milyon manat çatmaz. Burada bir valyuta məsələsi var, biz bundan bir milyard gözləyirik. Onda pul məsələsini də tənzim edərik. Fəqət, maliyyə nəzarəti gözləyə bilməz ki, görüm nə vaxt valyuta gələcək, mən də xəzinədəki pulumu götürüb xərcləyəcəyəm, filan işimi də islah edəcəyəm. Nəzarət bunu etməz. Bir də iki gündən bəridir ki, 600 milyon barəsində bir çox şeylər eşidirəm və daha nələr eşidəcəyimi nəzərə alıram. Amma məsuliyyət böyük işdir. Mən məcburam bu cür etməyə, 600 milyon buraxmaq üçün sizdən izin istəməyə. Ancaq, ixtiyar almaq o demək deyil ki, mən pulu bazara tökəcəyəm. Xeyir, bu saat bizim xəzinədə 300 milyon sərmayeyi-dövriyyəyimiz var. Bir də valyutadan biz keçən ay 50 milyon gözləmirdik. Amma gəldi. Bəlkə gələn ay iki qat artıq olacaq, bəlkə ingilislər pul kəsdi, mal qoymadı, valyuta heç gəlmədi, onda nə olsun? Bir də burada bir sui-təfhim anlaşılır ki, guya maliyyə nəzarəti nə istəyir, eləyir. Amma böylə deyildir. Maliyyə nəzarətinin bütün hərəkəti hökumət və ya parlamentin qərarı ilə olur. Siz qət etdiniz ki, məvaciblər artsın, mənim borcum budur ki, ona əməl eyləyim, pul verim. Maliyyə işlərində bir qədər səbr lazımdır. Yollar var ki, açılsın, Hacıtərxana mal getsin, onda işlər düzələ. Amma o vaxtacan həyat əsəri bizdən götürülməməsi üçün lazımdır ki, bu işləri emissiya ilə düzəldək. Bir də burada bir kredit məsələsi eşitdim. Doğrudur, gərək bu olsun, amma öz vaxtında. Hava nə qədər xarab olsa nəfəs almaq lazımdır ki, insan ölməsin. Burada bir saat, 2 saat vaxtımız var, mən deyirəm ki, bura da kişilər yoxdur, azot olduqca çoxdur, nəfəs almayım onda ölərəm, gərək hava nə qədər pis olsa da nəfəs alam, ta xaricə çıxanacan. Məmləkətin həyatında da bir il, iki il haman iki saatdan azdır. Bu gündə olmasa, yəqin ki, iclasda biz bu xüsusda bir qərar alacağıq. Ancaq bu gün 300 milyon da üstünə artırısaq, onda işimiz yaxşı gedər. Bir də burada buyurdular ki, gərək inhisar ola idi, mal yığıla idi. Səmədəğa deyir buğda ucuzlaşdırıla idi, mən bu məsələdə maliyyə nəzarətini müqəssir bilmirəm, çünki mən hələ maliyyə naziri ikən iyulun 12-də, yəni taxılın ən gərgin yığılan vaxtında lazımı yerinə müraciət etmişəm və hər nə etmişəmsə sənədsiz bir iş görməmişəm. Mən lazım olan yerinə yazaraq xəbər verdim ki, vaxt ikən taxılı yığmaq lazımdır. Bunun üçün də yüz əlli milyon sərmayə buraxalım. Əgər bu vaxtasan əməl olmamışsa, biz müqəssir deyilik. Muxtar əfəndi buyurdular ki, bu da bir cəhətdən dürüstdür, mədaxili artırıb, məxarici azaltmaq lazımdır. Büdcə hazırdır. Ona

baxanda görəcəksiniz ki, maliyyə nəzarəti özü də bəzi xərclərin azalması lüzumunu görür, bu pullar da qərar üzrə xərc olunub. Behbud ağa deyirdilər ki, üsul və finansovaya politika yoxdur. Mən də əvvəlcə ərz etdim ki, politika aparmaq üçün aparat lazımdır, bankaları idarə etmək üçün hökumət bankası lazımdır. Parlament ki, bu evdə əyləşmək istəyir, əvvəlcə bu evin qapı-pəncərələrinə baxmaq lazımdır ki, onu düzəldib sonra əyləşək. Bizə bir ev verməmişsiniz, bizə quru yer vermişsiniz. Mən üç aydır çalışıram ki, bankaları və xəzinələri düzəldim. Kitablarımız yoxdur, sifariş edirəm, vermirlər. Gəncə kitablarını İrəvana aparmışlar. Zaqatala kitabları Gürcüstandadır. İndi kitab yox, dəftər yox, işə tazədən başlamışıq. Bir də nəzərinizi bir məsələyə cəlb edirəm ki, Behbud ağa buyurdular üsul yoxdur. Soruşuram ki, Behbud ağa 6 aydan artıq ticarət naziri olduqda hanki qanun qoydular ki, biz də onunla iş görə idik. O gedəndən sonra mən kontrol olduğum zaman reviziya etdim, heç bir işə şüuru edilməmişdi. Quberniya upravlennyada belə bilmirlər ki, neftdən nə qədər gəlirimiz var və haradan nə qədər mədaxilimiz var, oradan heç bir şey tapa bilmədik. Haman nəzarət idi ki, Behbud ağa 6 ay onun başında durmuşdur, buyursun, 6 ay o nəzarətdə qalıb bir fəaliyyət göstərməmiş idimi? Mən deyirəm: bank açmışam, xəzinə açmışam, o nə etmiş idi. Tənqid etmək asandır, lakin üsul dairəsinə mənə yol göstərsələr, çox şad olaram. Mən iddia etmirəm ki, hər şeyi bilirəm, lakin bacardığım qədər çalışmışam. Heç kim deyə bilməz ki, maliyyə nəzarətində iş görülməyir. Lakin 6 ay nəzarətdə oldunuz, nə iş gördünüz? Mən Təklif edirəm göstərə idilər ki, maliyyə nəzarətində nə iş gördünüz. Mən təklif edirəm göstərə idilər, maliyyə nəzarətində qeyri-üsul ilə iş görüldüdükmü? Mən onu demək istəyirəm ki, nə qohumluq, nə qardaşlıq indiyə qədər üsul xaricində bir şey buraxmamışdır. Hətta möhtərəm parlament əzasından bir parası gəlib, bəzi şeylər istəmişlər isə də, rəddi-cəvab almışlar. Neft barəsində danışıldı. Neftçilər bizdən çətinliklə pul alırlar. Mən bu gün onların cədvəlini görmüşəm ki, onlara ayda 25 milyon əvəzinə 13 milyon verilir. Bahalıq münasibətilə bu yəqin ki, yenə artacaq və yəqin ki, yenə də 25-26 milyona çatacaqdır. Orda heç bir üsulsuzluq olmayıb. Onlara pul verməliyik, indi bizə maddi cəhətdən sərfədir. Bu məsələyə ticarət nazirilə də baxılsa beş manat verib, biz buna bir put peft alacağıq. Bu cəhətdən də sərfəlidir. Culfə dəmir yolunu buyurdular. Mən həmişə onun əleyhinə olmuşam. Demişəm ki, naselyonni punkta yetirib sonra saxlayın görək nə olur. Həmişə onunla mübahisə edib, büdcəyə əlavə edilən yüz milyon, 80 milyona kimi endirmişəm. Hər halda bu məclisə aid məsələdir. Behbud ağanın dediyi düz deyil ki, hökumət təsdiq edib. O layihəni parlament qəbul edib ki, yüz milyon bu il üçün, iki yüz milyon da gələn il üçün. Hər halda bu maliyyə nəzarətinin işi deyildir. Mən istəyirəm vaxt keçdiyindən sözlərimi bir növ müxtəsər edim. 2-ci ərz eləmək istəyirəm ki, bu emissiyadan biz o qədər xərcləmişik. Biz keçən oktyabrdan bu oktyabra kimi 600 milyon xərc etmişik. 250 milyon mədaxilimiz olmuşdur... O da 5 milyon, 10 milyon yığılan xırda gəlirlərdən. Bu il 250 milyon mədaxil olur. Keçən il heç bir şey olmayıb. İngilislər barəsində heç qarışıqlıq olmayıb. Neftçilərə də vaxt vermişik, aparıb neftlərini satsınlar, sonra pulumuzu versinlər. Bu pullar ilə olur 250 milyon. Onlar gələcəkdə təmin ediləcəkdir. Bu gün biz ağılıyıq, ancaq lap heylə də deyildir ağılayaq. Kassalarda 300 milyon pulumuz vardır. Düzdür, onlara əl dəymək olmaz. Lakin mənə o var, yox da deyil. Deyirlər neftçilərə 350 milyondan ziyadə pul verilib. Bu xərc deyil, borcdur ki, təmin edilmişdir. İki qat əvəz alınacaq. Bu qayda ilə deyə bilirəm ki, emissiyadan heç bir şey xərcləməmişik. Bu gün parlament qərar qoymaya ki, neftçilərə pul verilməsin, vermərik. Halbuki, onlar bizə əlli milyon pul verirlər. Lakin məcburiyyət qarşısında deyirəm, istəyirəm soruşam ki, bir neçə milyardlar ilə qiymət edilən neft mədənlərindən kim mənfəət alır? Biz onlardan dolevoy otçisleniyə olaraq 6 milyon pul almışıq, neçə milyon da yanğına gedib. Bütün dünyada məlum olan neft ticarəti ki, Azərbaycan dairəsindən xaricədir. 180 milyonluq Rusiya camaatının bir qisminin ticarəti idi. Böylə bir ticarətin Azərbaycana xeyri və təsiri olmayacağı zənn edilməsin. Bunun Azərbaycana öylə təsiri və xeyri olacaq ki, bir az vaxtdan sonra, bütün məxariçlərimizi ödəyəcəyik. O yerə gələcək ki, kosvenni naloq büsbütün lazım olmayacaq. Bu cür bütün işlərimiz ona bağlı olan neftə biz nə vermişik? 350 milyon borc. Vəhalinki. Haman borcdan ayda əlli milyon qaytarırlar. Bu ticarətin biz əlbət ki, bağlaya bilmərik. Vaxt gec olduğundan sözümlün tən yarısı qalır. Mən elə bilirəm bu da kifayət edər ki, emissiyanı təsdiq edəsiniz. Hətta təklif edirəm emissiyanı 900 milyon manata kimi artırasınız (Gülüş) ki, 10-15 gündən sonra təzə emissiya gətirdikdə bizi təqsirləndirməyəsiz. Doqquz yüz milyon olarsa, biz bir də bu məsələyə qayıtmırıq. Əgər, neft ticarətimiz açılarsa, işimiz daha da yaxşı olar. Çünki, neft zolotoy valyutaya bərabərdir. Buna biz heç tərəfdar deyilik. Fəqət, nə çarə məcburiyyət qarşısında olduğumuzdan buna razı olmalıyıq. Biz yenə valyutadan bir milyon gözləyirik. Astraxan neft ticarətini nəzərə alanda gələcəyimiz ümitsiz deyildir və naümid olmamalıyıq. Mən rica edirəm məclis qəbul edər isə bunu doqquz yüz edək. Bir ay əvvəl üçün, əgər razı olmasanız səkkiz yüz milyon təsdiq edəsiniz.

Rəis - Sırada natiqlər çoxdur. Vaxt kəm olduğundan arzu edərsiniz gələcək iclasa buraxalım. Mən də deyirəm ki, iclas səşənbə günü olsun.

Səslər - Düşənbə olsun.

Rəis - Pək əla, düşənbə olsun. İclas bağlanandan qabaq məclisdən xaric Məmməd Əmin Rəsulzadə danışmaq istər. Məmməd Əmin Rəsulzadə, buyurunuz.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Behbud xan Cavanşir cənabları bana bir söz istinad etdi, guya mən demişəm ki, təcrübə lazım deyildir, cavan adamlar lazımdır. Xilafi-həqiqət bir şey olduğu üçün mən bu sözü buradan təshih

edirəm. Demişəm ki, bu yeni kabinədə hər nə qədər məşhur isimlər yox isə də, yenə də onun gəncliyindən fəaliyyət gözləyə biləlim və etimad edəlim.

Rəis - Gələcək iclas bazar ertəsi olacaq və müzakireyi-yomiyyə köhnəsi kimidir.

İclas qapanır saat 4-45 dəqiqədə.

Arxiv. f. 895, siy. 1, iş 166, vər. 215-245.

Yüz ikinci iclas

1 dekabr 1919-cu il

Sədr - Həsən bəy Ağayev. Katib - M. B. Hacinski.

İclas açılır saat 11 -45 dəqiqədə.

Sədr - İclas açılır. Növbədə altı yüz milyon manatlıq emissiya müzakirəsinin davamıdır, fəqət növbədəki məsələyə keçmədən qabaq Parlament üzvü Paronyanın bir ərizəsini təqdim etmək istəyirəm. Paronyan Batuma getmək üçün on günlük məzuniyyət istəyir. Fəqət, bir ay yarım məzuniyyətdən istifadə etmiş olduğundan indiki ərizəsini parlamentə təqdim edirəm. Buna etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından Paronyanın istidası qəbul olunur. Söz Qarabəyli Qara bəyindir.

Qara bəy ("İttihad") - Əfəndilər! İkinci dəfə danışılan sözlərdən sonra bir daha bu kürsüyə çıxmağa məcbur olub, o natiqlərə bəzi cavab vermək istəyirəm. Əvvəla, maliyyə nazirinin nitqi çox uzun olduğundan təmənilə dinləmək qeyri-mümkün isə də amma bəzi maddələr var ki, ona cavab verilməlidir. Bunu bilməlidir ki, əvvəla nazirin şəxsiyyətinə qarşı bir şey olmadı ki, tamam yarım saat davam edən nitqilə özünü müdafiə edirdi. Əliağa bəyin çalışqan və iş bacaran bir adam olduğunu heç kəs inkar etməz.

Sədr - Natiq əfəndi, Əliağa kəndini müdafiə etmirdi.

Qara bəy - Əvət, onun müdafiəsi məntiqdən bir qədər uzaqdır, çünki biz burada demədik ki, pulumuzun kursunun əskik olmasına səbəb budur ki, Azərbaycan kasıbdır, yoxsuldur. Heç kəs bunu söyləmədi. Fəqət, biz bunu deyirik ki, bizim pulumuzu Donskoy və Kerenski pulu ilə qiymət etmək lazım deyil, çünki onların həpsi gəldi-gedər bir şeydir. Amma bizim pulumuz altun hesabındadır. Bizim ərzimiz bu idi. Bizim məmləkətimiz dövlətlidir. Böylə hökumətin pulunun bu tənəzzüldə bulunması qeyri-təbii bir şeydir. İştə biz buna cavab istəyirik. Amma, Nazir əfəndi buna cavab vermədi. Hətta mən deyərəm ki, bu şeyləri göstərmək bizim borcumuz deyil. Bu, iş başında duran, vətəni idarə edən nazirlərin, mütəxəssislərin vəzifəsidir. Kəndilər düşmənlərini və nə yapacaqlarını bilməlidirlər. Bunu söyləməyə kimsənin haqqı yoxdur və qabaqcadan danışan natiqlərin sözləri də ixtisas daxilində deyil. Əgər mən mütəxəssis olsam, mən də maliyyə naziri olardım. Mütəxəssis nazirdir. Bu işləri gərək o bilsin və böylə tədbirlər görsün ki, böylə aqlar günə gəlməyə. Bizim pulumuzu Donskoy və başqaları ilə müqayisə edib deyirlər ki, bizimkinin kursu ucadır. Və sanki bu bizim üçün bir xoşbəxtlik imiş. Halbuki Donskoy pulu kimindir və nədir? Məlum deyil. Bu da xoşbəxtlik deyil ki, bizim pulumuz onlarınkindən artıqdır. Zira bizim pulumuz qızıl hesabındadır. Və ingilis pulundan da mötəbər olmalıdır. Biz bunu ərz edirdik. Bu uğurda nə yolda, nə cürə çalışmaq lazım gəldiyini nazir özü bilməlidir. Amma biz də bəzi yollar göstərdik. Öz cümlə bəzi ticarət tədbirləri göstərdik ki, bunlar da tətbiq edilsə, əhval böylə olmazdı. Biz görürük ki, çörəyin qiyməti gündən-günə artır. Əgər buğda ucuz olan zaman hökumət bir neçə milyonluq buğda alsa idi, hökumət bunu vaxtında düşünsə idi və vaxtında lazımı qədər buğda alsa idi və indi bazarda çörək 14 manata çıxmaz idi. Görünür ki, hökumət ya bunu düşünməyib və ya düşünüb də bacarmayıbdır. Bu bacarıqsızlığa da onlara istinad vermək bizim borcumuzdur. Keçən dəfə demişdim ki, bu cür siyasətin axırı iflasdır. Cavabında mənə deyildi ki, milləti mütəəssir etməməli. Millətdən heç bir şeyi gizlətməməlidir. Biliniz ki, millət iflas olmaz, bəlkə hökumət iflas halına gələ bilər. Zətən əvvəl gündən də bu hökumət iflas qarşısındadır. Əliağa buyurdular ki, bu qədər milyon tomojnadan, bu qədər milyon filan yerdən gəlir, böylə qanunlar yazmışam ki, onlar indi də Parlamentdə yatır və iki milyard büdcə göstərir. Lakin o büdcə də bir açıq yerdə göstərir ki, bu milyonlar onu qapamır. Bu qapanmayacağına da qənaətimiz vardır. Bu xərc ki, günü-gündən artır, büdcəni qapamaq olmayacaqdır. Heç vaxt qabaqca göstərmək olmaz ki, bizim bu sənə filan qədər gəlirimiz olacaqdır. Bu səbəbə nazirin göstərdiyi sözlərdən bizə qənaət hasil olmayır. Əliağa sözdə söylədi ki, sözlər mətəəssüf işdə tətbiq edilməmişdir. Görünür ki, hökumətin sistemi mütənasib deyil ki, bu halda qalırıq. Məmləkətin işləri artıb, bunu idarə üçün məmurların miqdarı birə üç artırılmışdır. Fəqət, məmurlar artmaqla, bir o qədər də iş görülməmişdir. Bu gün məzkur məmurları iki min, min rüblə ilə təmin edə bilmədiyimiz halda, yarın onlara beş min manat vermək məcburiyyətində qalacağıq. Halbuki, məmurların qədərini əksiltməklə maaşların artırıb işləri fəal əllərə tapşırsaydıq, təbii işlərimiz daha gözəl idarə edilmiş olardı. Əsas məsələ böylə izafə xərclərin önünü almaqdır ki, bəlkə ətraf xərclər azaldıqca mədaxil artsın. Kosvenni naloqla mədaxil artmaz və kosvenni naloq heç bir firqə nizamnaməsində yoxdur. Bu kosvenni naloq, əvəzinə proqressionni pryamoy naloq icra edilsə idi, hökumət kəndini iflasdan xilas etməklə bu dərəcədə açıq yer göstərməzdi. Natiq deyir ki, altı yüz milyon azdır. Doqquz yüz milyon verin ki, işlər düzəlsin. Lakin doqquz yüz milyon da verilsə, mən inamla deyirəm ki, işlər düzəlməyəcək, bəlkə gələcəkdə iki doqquz yüz milyon da buraxmaq lazım gələcəkdir. Çünki bundan başqa gəlir yerimiz yoxdur. Yalnız para buraxmaqla məşğul olduğumuzdan mütləq iflasa doğru sürünürük. Bu iflas qarşısında millət deyil, hökumət məsul olacaqdır. Tədbir lazımdır ki, bizim təbii sərvətlərimizdən istifadə edilsin. Bədbəxtlik də buradadır ki, hökumət belə yollar aramır.

Və aramayacaqdı da. Təqsir sistemanın burasındadır ki, bundan da şikayət edirik. Biz əmin edirik ki, hökumət yalnız əzmini artırsa, bu iş də inşaallah düzələn işlərdəndir. Belə bir zənkın olan millət və məmləkət bu qədər fəlakətə düşməz. Hökumətin sabati-qəlbıyyəsi lazım.

Sədr - Mirzə Əsədullayev.

Mirzə Əsədullayev - Tənqid gözəl şeydir. Yaxşı olardı ki, tənqid olunduqda bir yol da göstərilsin. Keçən natiqlərdən birisi pək doğru olaraq söylədi ki, burada tənqid olunur. Lakin heç bir yol göstərilmişdir. Qara əfəndi dedi ki, yol göstərmək bizim vəzifəmiz deyil. Necə yəni vəzifəmiz deyildir. Burada sağ sola, sol sağa bir çox sözlər dedilər. Lakin mən o qədər deyə bilərəm ki, bir çox şeylər var ki, bir kərə ona yaxın düşsək, o vaxt məlum olar ki, gərək biz burada söylənilən sözlərin çoxunu danışmayaq. Sol firqələr burada promışlenniklərdən çox danışdılar, deyirlər ki, promışlenniklər də çox pul qazanırlar. Bir promışlennik var, bir də spekulyant. Bunları bir-birinə qarışdırmamalıdır.

Sosialistlər sosializmin Fransadan başladığına kərə çox vaxt oradan danışirlar. Bizim halımızı Fransa ilə müqayisə etmək doğru deyildir. Fransa həmin Fransadır ki, beş milyard və rus müharibəsindən sonra bir il müddətində verə bildi. Burada deyirlər ki, bizim emissiyamız üç yüz milyon idi, indi altı yüz milyon istənilir, sabah da doqquz yüz milyon olacaq. Görək bunu təxir edə bilirik, ya yox? Diqqət ilə baxanda sol firqələrin hər zaman məbuslarının nasionalizasiya edilməsini istəyirlər, bir kərə statistikaya nəzər salsanız, o zaman anlaşılır ki, mədən işləri nə haldadır. Əgər müsaidə buyursanız, mən sizə burada bir çox dəlillər göstərə bilərəm.

Səslər - Buyurun.

Əsədullayev - Mən götürürəm 10-cu ildən. 10-cu ildə 474 milyon put, 12-ci ildə 474 milyon put, 13-cü ildə 460 milyon put, 16-cı ildə 434 milyon put hasil olduğu halda 19-cu ildə 6 ay müddətində 127 milyon put hasil olmuşdur. 10-cu ildə 2840 dənə buruq var idi. 12-ci ildə 3142, 13-cü ildə 3445, 16-cı ildə 3573, 19-cu ildə 2027 buruq işləmişdir. 10-cu ildə 518 quyu qazılmışdır, 12-ci ildə 487. 13-cü ildə 708, 19-cu ildə 77 quyu qazılmışdır.

Sonra biz buradan 1910-cu ildə 280 milyondan 300 milyonadək çıxarırdıq, amma indi çıxır 30 milyon put. Sol firqələr bizə deyirlər ki, siz fəhlələri boğursunuz. 13-cü ildə bizim 45 min əmələmiz var idi. Amma bu il 34 min olmuşdur. Demək 12 min adam az olubdur. Halbuki, neft dobiçası görürsünüz ki, nə qədər azalmışdır. Promışlenniki güclə artıq adam saxlamağa vadar etmək olmaz.

O yerlər ki, hökumət tərəfindən promışlenniklərə verilmiş, hökumət ona şərikdir. Hazırda neft mədəni yerlərinin beş yüz desyatinn kazyonni yerlərdir. Bu yerlərdə hasil olan neftin 30%-dən 50%-dək hökumətə verilir. Demək neft ticarətinə hökumət şərikdir. Budur, maliyyə naziri burada əyləşib, dəfələrlə ona müraciət edib demişik ki, bizi öz başımıza buraxınız, biz artıq mədənləri işlədə bilmirik. Bizə demişlər ki, xayı, gərək işlədəsiniz. Çünki, hökumətə zərərdir. Bununla bərabər, burada deyirlər ki, gərək xəzinədən neftçilərə avans pul verilməsin. Məsai naziri də o biri tərəfdən fəhlələri çıxarmağı əmr edir. Bir tərəfdən pul verilmir, digər tərəfdən fəhlələri çıxarmaq mümkün deyil. Böylə bir halda promışlennik nə yapsın? Burada kosvenni naloqdan danışdılar. Kosvenni naloq nədir? Hazırda 12 milyon kosvenni naloqdan xəzinənin mədaxili var. Bunu artırarsınız 24 milyon. Xəzinəni yaşadan bunlar deyildir. Xəzinəni dolduran ancaq pryamoy naloqdur. Onu da promışlenniklər verir. Bir promışlennikin neft işlərindən yüz milyonlar əgər qazansa, 35 milyon alacaqsan, promışlenniklərin qazancından hökumətə zərər dəyməz. Sən onunla çalış ki, milyonları küçələrdə qazanırlar, nə həqləri, nə hesabları, nə kitabları, nə də atçotları var.

Səslər - Spekulyantlar...

Əsədullayev - Mən promışlenniklər tərəfindən təmir edirəm, onların heç bir şeyləri yoxdur. Buyurunuz, onların haqq-hesablarına baxınız. Bu beş il davada onlar nə qazanmışlar? Onların birisi də mənəm, borcdan başqa bir şeyim yoxdur. Mən öylə adamlar tanıyıram ki, az zaman içində spekulyasiya ilə milyonlar qazanmışlar. Bir qəpik də xəzinəyə faydaları dəyməyibdir. Nə qədər kafe, şantan, çaxırçı dükənləri var, mən sizi inandırırım ki, bir kürsü gəlib işə başlar. Onda deyilir ki, nə var ki, kürsü xırdaca bir dükən açmış. Amma sonradan görürsən ki, iş alahı cürə olur. Nazirlik hara, deputatlıqlar hara, çaxırçı dükənini. Məsələn, biz bilməliyik ki, kreslonun, ş kafın qiyməti neçəyədir? Və yenə bu günəcən kooperativ çıxarmaq Bakıda olmadı. Səbəbi o kişilərin cibləri ağırdır. Bolşevikləri duyuklar sağlar demək olmaz. Gəlib çıxarır. Məmuruları tuturlar, müsavat gəlib çıxarır, kəndçiləri ittihad qoruyur. Mən öylə görürəm ki, bizim bir terrorumuz əksikdir. O da olub bu şəhəri yandıra idi, sonra təzədən əmələ gələ idi. Şimdi mən istəyirəm ki, Qarabəy kimi deyəm ki, yol göstərmək bizim vəzifəmiz deyildir. O yolu nazir özü göstərsin. Halbuki, o nazir də bizdəndir. Ona görə biz gərək birlikdə sərəncam edək, möhkəm olana qədər deyək, dərdlərimizi görək. Və yenə nazirin vəzifəsi idi ki, bizə bir balans versin. Əgər balans buraya gəlsə idi, bu işlər heç danışılmaz idi. Balans lazımdır. Məsələn, götürək neft mədənlərini, bu saat 250 milyon mədaxil var. Bunun qırx, əlli milyonu xəzinəyə girir. Bunlar həp mənfəətdirsə həm promışlennik saxlayırsan, həm də hökumət işlərini dolandırırısan. Mən deyirdim ki, bu barədə çox səhvlər var. Əmin olunuz ki, Bakıda olan mal heç bir tərəfdə yoxdur. Məmləkətimizin buğda, düyü kimi şeylərə ehtiyacı artıq ikən bunları saxlamayıb, bunlar yerinə şokolad, konfet kimi şeylər məmləkətə girir. Məsələn, ministerstvo torqovli getdi nə oldu? Bir qaç cüt corab, bir neçə şey gətirdi. Biz özümüzə gərək olanları burada qoymayırıq, çıxıb hüdud xaricinə gedir. Mənfəətli

şeylər əlimizdən gedir. Mənfəətsiz şeylər gəlir. Biz bunları nəzərə alaq, bu şeylərdən nə camaat, nə xəzinə mənfəət görür.

Qara bəy (yerindən) - Doğrudur, doğrudur, verno, verno...

Səslər - Bunların həpsi doğrudur.

Natiq (davamla) - Mən sizi inandırırım ki, bu işlərin sayacağına bakalım. Təqsirlərin hamısı hökumətə aid deyildir. Bizdə də var, məsələn, hökumət bir qaçaq mal tutur, ya qızıl qaçıran bir adam tutur. Bu yazıq adamda 10 milyon qızıl olur. Bu da arıq-yazıq olmaz ki. (Ümumi gülüş). Mən nazir tərəfindən bir neçə sual soracayam. Əvvəl əhalidən pul yığılsın. Doğrudur, bizim cümhuriyyətimizdə kilyotin yoxdur ki. müqəssirlər cəzalandırılsın. Olsa da sol tərəfdən çıxıracaqlar ki, nə səbəbə insanları öldürürsünüz? Bunlar mümkün şeylər deyildir, gərək hökumətin bir qətnaməsi olsun. Məsələn, heç kəsə on min rüblədən ziyadə olarsa, hökumət zəbt etsin. Mən özüm də pul verməyə hazırım və sizi də inandırırım. Fəqət, o pullar gərək pul verməyənlərdən və xəzinədən uzaq olanlardan da alınsın. Hökumət 1 milyard 400 min rüblə pul buraxmışdır. Bundan promişlenniklərə ssuda veribsiniz. İndi sormağ istəyirəm, o pullar ki, bankda yoxdur, acaba bəs harada və kimdədir?

Qarayev (yerindən) - Spekulyantların cibindədir.

Sədr - Rica edirəm, yerinizdən danışmayasınız.

Əsədullayev (davamla) - Mən də spekulyantlarla mübarizə edilməsini istəyirəm. Və bir də tezliklə gərək torqoviy politika dəyişsin, təki işlərimiz düzəlsin və əlavə maliyyə naziri gərək hökumət balansını təqdim etsin ki, hökumətin nəyi olub, olmadığını bilək. Bir də zəbt olunmuş qızıllar var, onlar nədədir? Bizə məlumat verilsin.

Sədr - Sırada natiq olmadığından son söz Rza bəy Ağabəyovundur. Danışmağımı istəyirsiniz? Söz maliyyə naziri Əliağa Həsənovundur.

Əliheydər Qarayev (yerindən) - Poryadkanı gözləyin.

Sədr - Poryadkanı mən özüm sizdən yaxşı bilirəm. Rica edirəm, danışmayıb, poryadkanı gözləyəsiniz.

Əliağa Həsənov - Möhtərəm əfəndilər! Mirzə cənabları buyurdular ki, gərək balans verilsin. Noyabrın 2-də maliyyə naziri tərəfindən hökumətə balans təqdim edilmişdir. Dünən, ya sərəğa gün Parlamentə daxil olub, bu gün də sədrin stolunun üstündə gördüm. Bir də deyirlər ki, qızıllar nədədir? Əfəndilər! Qızıllar xəzinədədir. Keçən gün necə ki, ərz eylədim 14, ya 15 min qızıl lirə ki, bunlardan rus qızılı və osmanlı lirəsi var. Bunların həpsi xəzinədə olub, onların hesabına baxılması lazım gəlir. Əvvəla xəzinədədir, fəqət, işlər suddadır. O işlərin sudda kimin olduğu məlum olandan sonra həll olunacaqdır. Əlavə, o pulları biz xərcləyə bilmərik və mənfəət də hesab olunmaz. Və bir də 3-cü bir sual verildi. O da bilmərəm nədir. O biri məsələlər mənə aid deyildir. Onlar ticarət nəzarətinə aid olduğundan cavab verməyəcəyəm. Keçən dəfə ərz elədim ki, mən ancaq izahat verirəm və bir də Behbud ağa buyurdular ki, şəhərlərə çox ssuda veririk, onlar gərək öz işlərini düzəltsinlər. Mən ərz eləmək istəyirəm ki, maliyyə nəzarəti ilə bərabər bələdiyyə idarəsinin heç bir daxli yoxdur və əlaqəsi olan bir nəzarət var isə o da daxiliyyə nəzarətidir. Bələdiyyə idarələrinin qorodskoy polojeniyası var, ona görə rəftar edirlər. Və bir də buyurdular ki, pul verilib, Cavanşir buyurmadı, Əhməd buyurdu. Guya çox pullar verilib, izini istehsal olunmayıbdır. Mən ərz edirəm ki, Məclisi-Məbusanın müsaidəsi olmadan bir şey, bir kimsəyə verilməmişdir. Ancaq məclis qərarı ilə verilmişdir. Bir də Cavanşir buyurdu ki, şəhərin mədaxili artırılсын. Haman cənab daxiliyyə naziri olduğu halda şəhərlərin heç zadı yox idi və bələdiyyə təmamen daxiliyyə nəzarəti ixtiyarında idi. O zaman Behbud xan cənabları 5 avqust qanununu təsdiq edib elan etdi ki, heç bir ev sahibinin kirayəni artırmağa ixtiyarı yoxdur. Əvvəllərdə bələdiyyənin 2 milyon xərci olduğu halda, indi isə 90 milyon təcavüz edir. Bunları şəhərdən almaq mümkün deyil. Gərək camaatı soymamaq, fəqət, bu qanun düz olmaq ilə bərabər, bələdiyyə doxodunu ancaq mülkdən alırdı. Əlbəttə, bu cür xərclər ilə bələdiyyə heç vaxt işini yola verə bilməz. Vasitəli vergilər barəsində buyurdular ki, burası ümumfirqələr proqramına xilafdır. Nəzəriyyə cəhətindən əlbət ki, xilafdır. Bunu çox kitablarda, filanlarda da görmüşük və eşitmişik, fəqət, həyatın, məişətin qanunu var. Məmləkət idarəsində olan xüsusi bir qanun var ki, bu nəzəriyyələri tətbiq etmək mümkün olmayır. Haman elmləri çıxarılan kitabları yazan müəlliflərə məmləkətlərdə belə o şeyləri yazan professorlar özləri bunu tətbiq edəmirlər. Məsələn, Almaniya və sairə kimi hökumətlər özləri bu vasitəli vergiləri alırlar. Bir də əfəndilər, vasitəli vergiləri də ayırmaq lazımdır. Hankilərini vermək, hankisini almamaq. Və əlbəttə ki, fəqir camaatdan, alınının təri ilə qazananlardan çıxan vergiləri almaq olmaz. Amma dövlətlilərdən alınan vergiləri almaq lazımdır. Vasitəsiz vergilərə gəlincə, bunların birincisi və ən böyüyü promışlovoy naloqdur. Bundan hazırda 12 milyon mədaxil hasil olur. İndi bunu artırıb 10% edirik. Daha bundan da artıq ola bilməz. Çünki, bütün mənfəəti tacirin əlindən almaq olmaz. Sonra gəlir vergisinə keçəlim. Bu saat müəllimlər, məmurlar şikayət edirlər ki, biz bu vergini verməyirik. Sovet syezdinin bütün müəllim, mühəndis və s. məmurları şikayət edirlər ki, ay yarım, iki aylıq məvacibimiz buna gedir. Hələ cümlətan varidat 12 milyon ikən, artırmaq olar 20-30 milyon. Mən sual edirəm, bunu artırısaq, belə məmləkət bununla dolanarmı? Nəhayət, vasitəsiz verginin on mühümü, ən böyüyü ərazi və əmlak vergisidir. Bu məsələ o qədər çətin ki, kabinetdə əyləşib yazmaq ilə olmaz. Tamam yerləri gəzib, qabaqca məlumat yığmaq lazımdır ki, bu bostan nə qədər mədaxil verər, çəmən nə qədər, meşə nə qədər? Əkin yeri nə qədər mədaxil verər. Bunların həpsini bilib, hər qəzanı da nəzərə alıb iş görməlidir. Biz bu uğurda baharda işə girişmişik və nəhayət, layihə düzəlmişdir, hazırdır. Dünən hökumətə göndərmişdim, bu günlərdə Parlamentə təqdim ediləcəkdir. Bizim

hesabımıza görə ən böyük mədaxil mənbəi olan ərazi vergisindən əldə 90 milyon manat hasil olmalıdır. Bu vaxtadək bəydən 10 faiz 10%, rəiyyətdən 20% faiz vergi alınır, biz nəzərə aldığımız ki, hökumətimiz üçün bəy, rəiyyət yoxdur, hamı birdir. Bunu nəzərə alaraq mən on faiz qəbul etdim. Bəlkə Məclisi-Məbusan 15% və ya 20% qəbul edəcəkdir. Ancaq ərazi vergisi 10% qəbul edildiyi təqdirdə mədaxil 90 milyon olur.

Qabaqca ərz etdiyim kimi bu layihəni tərtib vermək çox çətin idi. Ancaq indi hazırdır və bu günlərdə Parlamentə gəlir. Bunlardan başqa daha vasitəsiz vergi yoxdur. Promislovoy, nodoxodnımı və zemelni naloqlardır ki, bunların da cümləsindən 200 milyon varid olur. Mən sual edirəm, bununla Azərbaycanın işi düzələmi? Vasitəli vergiyə gəlincə, bunun ən böyüyü gömrükdür. Mən sual edirəm, gömrük almaq kimə zərərdir? Bizim malımız gedib İstanbulda, Odessada satılacaq, bunun mənfəətindən gömrük alınacaqdır. Bu gömrüyü almaq Azərbaycan vətəndaşlarının hansı qisminə zərərdir. O mallar ki, bizə lüzumu yoxdur roskoş təcəmmülat qəbilindəndir ki, məmləkətə daxil olur, "ümumən əhali ondan mənfəətbərdar deyildir, ancaq spekulyantlar və dövlətlilər ondan xeyir götürürlər. Məsələn, ipək corab, ipək dəsmal və qeyri bu kimi şeylər, əlbəttə biz gərək bu şeylərdən kosvenni naloq ala, çünki bunlar hamıya lazım deyil, həm də bizim valyutamızın, pulumuzun qiymətini aşağı salır. Sual edirəm, aya bu naloqun zərəri kimədir? Bu təcəmmülat naloqunu mən məclisə mədaxil eyləmişəm, lakin bu vaxta qədər almamışam ki, əməldə tətbiq edəm. Keçən günlərdə məclisə bir yüngül layihə gəlmişdi. Təmir-maliyyə layihəsi. Dedilər bu komisiyonun naloqlar lazım deyildir. Lakin bu camaatın ümumünə aid deyildir. Bu naloq indi də var, onu biz alırıq, yarım manat. İstəyirdik ki, bunu bir manat edək. Çünki kasıblar arpa çörəyini güclə tapdığı halda, dövlətlilər evlərində şəkər çörəyi, peçeni və bu kimi nazik şeylər işlədirlər. Kasıb camaat və orta ailələr bunu nə evdə işlədirlər, nə də bekarlar işlədirlər. Əlbəttə bu dövlətlilər ki, bu vaxta bu kimi şeylərdən otkaz eləmir, əlbəttə, onlardan artıq naloq alsaq heç bir zərəri olmaz. Onu ərz eyləmək istəyirəm ki, komisiyonun naloqda bir qədər üsulsuqluq olsa da təməmilə ondan heç vaxt əl çəkmək olmayacaqdır. Və pryamoy naloqla bərabər komisiyonun naloq da gərək alınsın. Əlbəttə, o şeylər ki, ümum camaata aiddir, onlardan komisiyonun naloq alınmayacaqdır. Qərz barəsində dedilər bir iş görülməyibdir. Onu ərz eləmək istəyirəm ki, maliyyə nəzarəti bu barədə iqlamata bulunub, ancaq siyasi hala görə xarici istiqraz bizə mümkün deyil. Nə qədər ki, bizim istiqlalımızı konfransda təsdiq etməyiblər, xarici istiqrazdan danışmaq artıqdır, bunu oradan gələnlər deyirlər. Daxili istiqraz barəsində maliyyə nəzarətində 2-3 ay bundan qabaq bu fikir vardı. Bütçənin müqəddiməsində bu fikir yazılıb, buraya gələndə oxuyub görürsünüz ki, oktyabrda bu fikir yazılıbdır. Ərz edə bilərəm ki, bu cəmi təfərrüat ilə dekabrın 5-də, 10-da bitirilib hökumətə təqdim olunur. Bir də dedilər, dağıstanlılara qərz verilib, ixtiyarları yox idi. Çünki məclisin xəbəri yoxdur. Gərək ki, bunu Əhməd bəy dedi. Məclis kəsib ki, 50 milyon dağıstanlılara verilsin, lakin biz onlara qırx milyon vermişik. Tədris ilə verdik, qarışıqlıq oldu, 10 milyonunu mən saxladım. Sözümlü tamam edib xahiş edirəm bu altı yüz milyon təsdiq edəsiniz ki, işlərimiz nizamdan düşməsin və o arzular ki, işarə olundu, onlara da əlbəttə əməl olunacaq. Qərz də dekabrda qurtarıb hökumətə təqdim olar və oradan məclisə gəlir. Naloq layihəsi hazırdır, bu günlərdə məclisə gələcək, qeyri poşlinlərin layihələri də hazırdır. Lakin gözləmək ki, layihələr hazırdır mən onunla iş görəcəyəm, bu olmaz, bununla iş getməz. Bank, maşın və qoşun və qeyri idarələr hamısı tətillə məcbur olacaqlar. Mən öylə bilirəm ki, Məclisi-Məbusan buna razı olmayacaq. Mən xahiş edirəm ki, bu layihəni qəbul edəsiniz.

Sədr - Sırada natiq olmadığından layihənin müzakirəsi bitmişdir. Son söz məruzəçinindir.

Rza bəy Ağabəyov - Möhtərəm əfəndilər! Üç iclasdır ki, vaxtımızı bu qanun layihəsi ilə keçiririk. Vaxtımızı qiymətli olduğundan bu yerə layiq deyil. Bir qismi tənqid etdi, bir qismi də yol göstərdi. Fəqət, tənqid edənlər düz bir yoldan getmədilər. Bunu mülahizə edəndə bu mənfəət oldu, fəqət, bir çox bəhslərdən sonra bir təkim həqiqətlər meydana çıxdı. Bizim halımız bu qədər təsvir edilən kimi pis deyildir. Bu barədə natiqlər pul ilə bon arasında fərq qoydular. Pul odur ki, qarşılığı qızıl ola dedilər, halbuki bizim haman bu bonlarımızın olması pürlətdən tutmuş ta qara çörəyə qədər verirlər. Bizim pulumuz qayət gözəl işləyir. Ticarət olur, borc verərsə qəbul edilir və qiyməti də yaxşıdır. Əgər biz onu mülahizə eyləcək bon pul deyildir. Bu məsələni düşünəndə, onda biz pul da buraxa bilmərik, altın da tapa bilmərik, onda deməli istiqlalımız ya yoxdur. Hökumətdən də bəhs etmək olmaz, nəticədə də hər şey boşdur. Məlumunuzdur ki, vaxtilə Zaqafqaziya komissarlığında iqtisadi bir komissiya var idi. O komissiya işə baxanda deyirdi ki, Zaqafqaziya iqtisadən Rusiyadan ayrılmaz. Halbuki, indi görünür ki, ayrıldı da, ev də oldu, yaşayır. Bu pul haqqında, bu pis fikirləri atmasaq, çox fəna olar. Bu pulun əsli nədir? Haman o pul nədir və kimin qolu var? Açıq, Azərbaycanın qolu var Azərbaycanın zəngin olduğunu hamı təsdiq edir. Bəzi natiqlər dedilər ki, mantaşovların, Mirzə Əsədullayevin çox pulu var, zavodları var, filanları, milyonları var. Bəzi kimsələrin pambığı var, bunların xəzinəyə nə mənfəəti ola bilər? Halbuki mən ərz eyləyirəm ki, hamı bu şeylər, hamı bu camaat və topraq altındakı sərvətlər hökumətin milli dövlətləridir.

Danışıqlar nəticəsində müştərək ən bir fikir olduğu məsələsinə şuru oluna və mallarımız xaricə ixrac oluna, məişət bunu öz-özünə göstərdi, bu lazımdır. Yenə Əhməd bəy cənabları dedi ki, monopoliya ola, mallar hökumətin əlində ola, bu pulu təyidə də həsr eyləmək istəyirdi. Mən buna cavabən deyirəm ki, Kerenski hökuməti zamanında təyid monopoliya oldu. Kəndçilər kağız pula təyid vermədilər, xristianlar əmniyyət etmədilər. Nəticədə bunda da xeyir olmadı, çox zərər oldu. Xam mal məsələsində görürük ki, monopoliya olmayacaqdır. Nə qədər xam mal var hökumət özünə götürə, onda böylə olar. Siz gərək bu xam malları kağız pul ilə alacaqsınız.

Onda gərək bir-iki milyardlıq da artıq kağız para kəsəsiniz. Halbuki biz kağız pulu azaltmaq istəyirik. Deməli bundan da bir xeyir olmayacaq, biləks kağız pulun miqdarı çoxalacaqdır. Məlumunuzdur ki, bu paraları etiraz edəndə, söyləndi ki, bizdə nə orqanizasiya var, nə də aparat var. Siz bilirsiniz ki, bu cür məsələləri həll etmək çox çətindir. İşin bir çox tərəfləri vardır. Bu gün məmləkətin sərhədlərini açıb, mallarını buraxmaq, məmləkəti fəlakətə salmaq deməkdir ki, bu da heç bir məmləkətdə görülməyibdir. Burada da olmamalıdır. İki təklif arasında nazir əfəndi bir təklif də buyurdu. O da xam malların bir qisminin bimumuz, bitəmənna hökumət əlinə keçməsi və bir qisminə də xaricə çıxarılmasına icazə verməkdir. Əgər məsələ bu tövr həll edilməsə, onda məmləkət üçün xeyir olar. Əvvəla, məmləkətin xam mallarının 4-dən bir hissəsi hökumətin olar. Hökumət istər saxlar, istərsə əvəzinə pul buraxar, istər satar. İstər isə qızıl kimi saxlar. O zaman bizim pullarımız qiymətdə tərəqqi edər və fransızların fondları məmləkətimizə daxil olursa, qiymət düşüb bizim bonlarımız qiymətinə minər. Bu növ olursa, mal xərci verilməyib, əlbəttə balans artar və nəyə məmləkətimizdən bir milyonluq mal çıxarsaq, yarım milyonluq mal gətirərik, yarım milyon da məmləkətimizdə artıq pul olar. Siz özünüz bilirsiniz ki, sabiq Rusiyada dəxi balans elə dolanırdı. Bir tərəfdən vergi, bir tərəfdən emissiya, bir tərəfdən malın ixracı ilə öz pulunu güclü saxlayıb, balans da artırdı. Məsələni əgər bu tövr həll edərsək, o zaman Avropa ilə əlaqəmiz olar. Zira oraya mallarımız göndərilir və əvəzinə mal dəxi gətiririk. Bu növ ilə ticarət düzələr. Spekulyasiya, ticarət işlərində anarxiya olduğundan nəşət edir. Alver düzəlsə, spekulyasiya aradan qalxar. Əgər Avropa ilə əlaqə bağlamaq istəyiriksə, onun yeganə çarəsi ticarətdir ki, bu yol ilə özümüzü onlara yaxşı tanıtdıraq. Burada təkliflər dəxi oldu. Fəqət, onlara cavab vermək istəmirəm. Yalnız bir məsələ böyük gurultuya səbəb oldu ki, o da ingilislərə pul vermək məsələsidir. O barədə Muxtar əfəndi dəxi söylədilər ki, guya pulun verilməsinə Parlament müsaidə etməmişdir, fəqət hökumət vermişdir. Bu məsələyə sosialistlər də tərəfdar oldular. Fəqət, əfəndilər hamımız bilir ki, bu pul verilib, indi bu iddəada bulunmaq dürüst deyildir. Çünki, pulların verilməsinə bir çox dəlillər və sübutlar vardır. "İttihad" və "Sosialist" fırqələri bu sözləri deyirlər, lakin əlahiddə bir fırqə var ki, bu işlərdən qarışıqlıq və anarxiya olacağını dərk edib, məsələnin lehinə səs verir. Digər bir məsələyə də cavab vermək istəyirəm. 600 milyonun 900 milyonadək artırılması idi. Bu məsələ komisyonda müzakirə edildikdə...

Sədr - O xüsusda müəyyən qanun yoxdur ki, güman edirəm ki, bu sözlərin əhəmiyyəti də olmaz. Komisionun fikrini söyləyiniz.

Rza bəy - Bu təklif komisyonda rədd edilibdir. Burada bir təklif var ki, tamam olmasın, bir az əskik olsun, görək bir manat əskik olmaqla xeyir olarmı? Hərgah bir manat əskik olarsa, onun siyasi nöqtəyi-nəzəri var ki, hökumətə etirazdır. Ona görə ərz edirəm ki, bu haqsız etiraz hökumətə gücdür, etiraz yolu var, amma bu cür hərəkət yaxşı deyildir.

Sədr - Müzakirə bitdi. Layihəni səsə qoyuram. (Səslər: Kvorum yoxdur). Var, 43 adamdır, yenə də gəlirlər. Səsə qoyulacaq qanun layihəsi və o münasibətlə Malxazyan və Papyan tərəfindən verilən təklifdir. Təklifin məzmunu böylədir. Rusca oxuyur. Çünki, təklifi komissiya rədd edir. Mən qabaqca onu səsə qoyacağam. (Rəsulzadə yerindən: Rəy haqqında danışmaq istəyirəm.) Buyurunuz!

Məmməd Əmin - Biz bu təklifi şayanı qəbul görmürük, çünki bu təklif rus dumasının təcrübəsində görülmüş bir məsələyə mütəalən tətbiq edilmək istənilir, fəqət, bizim Məclisi-Məbusanımız Rusiya duması kimi deyildir. Burada hökumətimiz Məclisi-Məbusan içərisindən çıxdığı üçün biz böylə tədbirləri tətbiq etməyiz. Çünki, Rusiya dumasında, onunla hökumətə öz haqlarını tanımaq istəyirlərdi. Amma bizdə məşrutə başqadır, biz istədiyimiz zaman hökumətimizi düşürə bilərik. Odur ki, Malxazyanın təklifini biz qəbul edəməriz.

Sədr - Söz verilir, rəy xüsusunda sultan Məcid Qənizadəyə,

Qənizadə - Bu bir manat əksiltmək barəsindəki fikir aşkardır. Əgər təmmamilə bu layihə keçməsin desə idilər, o məlum bir iş idi. Fəqət, bir manat əksiltmək gülünc bir işdir. Böylə gülünc hala qoymaq başqa bir fikirdir, çünki bu layihəni çox tənqid edənlər oldu, gördük hətta bu layihəni qəbul etmək istəməyənlər də ola bilər. Məsələ, Behbud xan dedi ki, mən layihənin təsdiq edilməsini istəməyirəm, fəqət, vətənpərvərlik hətta məni məcbur edir, qəbul edirəm. Bu anlaşılan bir şeydir ki, məbus əfəndi qanunun əleyhinədir. Amma vətənpərvərlik qəbula məcbur edir. Fəqət, Malxazyanı qəbul edirəm, fəqət azaltmaq şərt ilə deməsini mən anlamayıram, çünki bu təklif ancaq zərər vermək və ayaqdan çəkmək kimidir.

Sədr - Nətiq əfəndi! Hər məbus bir təklifi edərəkən zərər vurmaq və ya hökuməti yıxmaq məqsədi ilə deyil, ancaq məbus sifətilə verir. Söz Malxazyanındır.

Malxazyan - (Rusca).

Sədr - Təklifi səsə qoyuram. Məzmunu böylədir. (Oxuyur). Səsə qoyuram, kim bunu qəbul edir, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyənlər? Lehinə 6, əleyhinə 37, səs verməyənlər 14. Əksəriyyət ilə təklif qəbul edilməmişdir.

İndi layihəni səsə qoyuram. Məzmunu böylədir: (Oxuyur). Kim layihəni qəbul edir əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyənlər? Layihənin lehinə 43, əleyhinə yox, səs verməyən yoxdur. Əksəriyyət rəy ilə layihə qəbul olunur.

Növbədəki məsələyə keçmədən beş dəqiqəlik tənəffüs elan edirəm.

Tənəffüsdən sonra

Sədr - Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy Hacinski.

Sədr - İclas davam edir. Növbədəki məsələ pivə bişirilməsi. Məruzəçi Əbdüləli bəy Əmircanov. Lakin, müzakirəyə keçmədən qabaq məlum etmək istəyirəm ki, gələcək iclasımız cümə axşamıdır. Lakin cümə günü mövlud günü olduğu üçün cümə axşamı iclas münasibdir. (Səslər: Əlbəttə münasibdir, olsun.)

Cümə axşamı iclas olacaq.

Əbdüləli bəy Əmircanov - Mühəribədən qabaq pivənin bərkliyi 9 qradus idi. Və arpanın hər pişmiş putundan 1 manat 30 qəpikdən 2 manat 70 qəpiyədək aksiz alınır. 1914-cü ildə mühəribə başlananda Rusiyada içki mən olduğu üçün pivənin qradusunu dərddə endirmişdilər, aksiz qiyməti də 4-9 manat idi. 1918-ci ildə avqustun 4-də Azərbaycan hökumətinin qərarı ilə içki satmağa izin verilib, lakin pivə bərkliyi öz halında qalmışdır. İndiki Azərbaycanda spirt satılır, onda pivənin bərk, boşluğunun əhəmiyyəti yoxdur. Bütün Azərbaycanda bir zavod vardır. Ona görə hər pişmiş arpanın putundan 60 manat alınmaq tələb olunur ki, buğda hər butulkaya 46 qəpik düşür. Qabaqlarda pivənin şüşəsi 30 qəpik olurdu. İndi 20-30 manatdır. Xaricdən gələn pivədən o vaxt Rusiya vergi almıyırdı. O vaxt böylə bir qanun yox idi. İndi ondan da 20 manat almaq lazımdır. Əgər keçmişdəki pivənin indi yarısı satıla və xaricdən gələnə də dördə birisi gəlsə 790 min əvəzinə 2 milyondan artıq gəlirimiz olacaqdır. Maliyyə-büdcə komissiyası, maliyyə nəzarətinin bu qanunu qəbul edib xahiş edir ki, Parlamentdə qəbul etsin.

Sədr - Layihəyi-qanuniyyənin əsasları üzərində kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdur, ona görə ikinci qiraətə keçilməsini səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından qəbul olunur. Mehdi bəy, oxuyunuz!

Mehdi bəy - Layihənin birinci maddəsini oxuyur.

Sədr - Əvvəlinci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Maddəyə etiraz yoxdursa, qəbul edilir. 2-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 2-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdur. Səsə qoyuram. Etiraz yoxdur. Etiraz olmadığından 2-ci maddə qəbul olunur. (Katibə) 3-cü maddəni oxuyun.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 3-cü maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Yoxdursa, maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur. Etiraz olmadığından, 3 -cü maddə qəbul edilir. 4-cünü oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 4-cü maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Yoxdursa, maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından, 4-cü maddə qəbul edilir. 5-ci maddəni oxuyun.

Katib - 5-ci maddəni oxuyur.

Sədr - 5-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istər? Maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından 5-ci maddə qəbul edilir. Layihəyi-qanuniyyənin 3-cü qiraəti qalır gələn iclasa, müsaidə versəniz, bununla iclası tamam edirik. Lakin iclası qapamadan müsaidə ediniz, gələcək iclasın müzakirəti-yomiyyəsi oxunsun.

Katib - Gələcək iclasın müzakirəti-yomiyyəsinə oxuyur.

İclas qapanır saat 3 tamamda.

Arxiv, 895, siy. 1. iş 152. vər. 16-22.

Yüz üçüncü iclas

4 dekabr 1919-cu il

Sədr - Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy Hacinski. İclas açılır saat 12 30 dəqiqədə.

Sədr - İclas açılır. Yomiyyəyi-müzakirat keçən iclasda qəbul edilmişdi. Lakin bir neçə məktub gəlib. Bundan əlavə maliyyə-büdcə komisiyonundan bir layihəyi-qanuniyyə gəlmiş. Layihə mərkəzi Məclisi-Müəssisan intixabı komisiyonuna beş milyon buraxılması barəsindədir və rica olunur ki, bu layihəyə qabaqca baxılsın ki, komisiyonun işi təxirə düşməsin. Əgər etiraz yoxsa, bu qəbul edilib, sonra daxil olmuş məktubları da birər-birər elan edərəm. Etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından qəbul olunur.

Sonra bir neçə üzv tərəfindən imza edilmiş Zəngəzur barəsində sual var ki, onu da axırda elan edəcəyəm. Bir də ərz eyləməliyəm ki, iki gündən sonra, bazar günü Məclisi-Məbusanımızın açılmasının bnr illiyidir. Yadıңызdadır ki, keçən sənə dekabrın yeddisində Məclisi-Məbusanımız açılmışdır. Buna görə bazar günü Parlamentin təntənəli parlaq iclası vəqə olacaqdır. Və bu gündən hökumətin bəyanatı oxunacaq. Lakin müzakirə sabah ayın səkkizində adi iclasda olacaqdır.

Rica edirəm o gün üçün bütün fraksiyalar hazırlanıb gəlsinlər. Çünki nakaza görə divani-rəyasət bir ilə seçilmiş, ona görə divani-rəyasət gərək təcəddüddən seçilsin: bir sədr, iki müavin, bir baş katib və ona iki müavin seçmək lazım gələcəkdir. Eyni nakazın 21-ci maddəsinə görə gərək cəmi komisiyonlar təzədən seçilsin. O cümlədən: maliyyə-büdcə, təshih, kitabxana, ləvazim, layihəyi-qanuniyyə və torpaq komisiyonlarıdır. Buna görə rica edirəm hazırlayıb gəlsiniz.

Səmədağa (yerindən) - Poryadok barəsində.

Rəis - Səmədağa, buyurun!

Səmədağa - Bazar günü təntənəli iclas olacaq, çünki o günkü iclas Parlamentin bir illiyi üçündür. Orada dekloratsiya oxumağa ehtiyac yoxdur. Çünki, o günü ayrı danışıqlar olacaqdır. Bu bir-birilə düz gəlmir. Mən təklif edirəm bu da qalsın bazar ertəsinə. O gün bəyannamə oxunar və həm müzakirə olunur.

Rəis - Divani-rəyasətin bu cür təklifindən məqsədi, haman gün bəyannaməni oxuyub, əzayi müxbir etsin, daha keçən vəqə kimi söyləməsinlər ki, hazır dəyilik, qalsın gələn iclasa.

Səmədağa (yerindən) - Bazar günü oxunsun, sabah danışılsın.

Rəis - Etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından qəbul edilir.

Möhtərəm əfəndilər! Bir neçə müddət əvvəl sədrə təklif olunmuşdu ki, hökumət təşkilini birinə mühəvvəl etsin. Özünüz bilirsiniz, o vaxtdan çox keçib, çox zəhmətlərdən sonra hökumət təşkil ediləlidir. Hökuməti təşkil etməyi Nəsim bəy Yusifbəyli cənablarına təklif etmişdim. Ondan bu barədə böylə bir məktub almışam:

"Məclisi-Məbusan rəisi hörmətli Həsən bəy Ağayev həzrətlərinə!

Hörmətli əfəndim! Xüsusi məktubunuzla yeni hökumət təşkilini bəndənizə mühəvvəl buyurmuşdunuz. Əmriniz ifası nəticəsində təşkil etdiyim hökumət zeylə göstərilən vəshilə olduğunu zati-alinizə ərz edirəm.

Heyəti-vükəla rəisi və daxiliyyə naziri Yusifbəyli;

Xariciyyə naziri - Fətəli Xan Xoyski; Hərbiyyə naziri - Səmədbəy Mehmandarov; Maliyyə, ticarət və sənaye naziri - Məmmədhasən bəy Hacinski. Ədliyyə naziri - Xəlil bəy Xasməmmədov; Təriq və məabir və poçta-teleqraf naziri - Xudadad bəy Məlikaslanov; Ziraət, ümumi-xeyriyyə və səhhəti-ümumiyyə naziri - Musa bəy Rəfiyev; Məarif, ədyan və məsai naziri - Rəşid xan Kaplanov.

Dövlət müfəttişi hələlik münhəl qalır. Baqi, ehtiramati-faiqə və xalisanəmin təqdimilə kəsb şərəf eylərəm. Yusifbəyli Nəsim; Bakı, 4 qanuni-əvvəl dekabr) 1919".

Keçirəm növbədəki məsələlərə. Növbədəki məsələ Məclisi-Müəssisan seçkisi üçün seçilən komissiyaya 5 milyon buraxılması xüsusunda qanun layihəsidir. Məruzəçi - Məmməd Əmin Rəsulzadə.

Rəsulzadə - Əfəndilər! İstənilən 5 milyon Məclisi-Müəssisan seçkisi üçün yalnız bir avansdır. Bilirsiniz ki, bu məsarif 5 milyon ilə ödənməz. Komisiyonun məlumatına görə bir milyon seçici vardır. İttixaz etdiyimiz seçki üsulu isə mütənəsis üsuldur. O isə çox məsarifə mütəhəmmil olur. Bir milyon zərf, kartoçka, siyahilər çap etdirmək. Siyahiləri bəlkə də bir milyondan artıq çap etdirmək lazım gəlir. Kağızın bu bahalıq zamanında komisiyon qərarı mövcubincə 15 milyondan az para lazım deyildir. Bu qərar üzrə hər seçkiyə 15 milyon gəlir. Bunlardan başqa sair xərclər dəxi vardır. Mərkəzi təşkilat, qəza və köy təşkilatları, onların məzbətə, məsarifi, katiblərin maaşları, sonra mərkəzi inspektorlar, baş müfəttişlər-inspektorları təmin üçün ayda 200 min manatdan artıq lazımdır.

Birlikdə paranın cümləsi istənilmədi. İndidən istənilən paraya kağız almaq lazımdır. Onun üçün Məclisi-Məbusandan lütfən rica edirəm ki, irəlidə olacaq xərc hesabına indi 5 milyon avans tərişlə mərkəzi intixab komisiyonuna para buraxsın.

Rəis - Bu xüsusda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxsa, səsə qoyuram. Kim komisyona avans surətilə 5 milyon verilməsinə tərəfdar isə əlini qaldırsın. Müttəhidül rəy qəbul edilir.

Növbədəki məsələ pivədən alınacaq aksiz vergisinin artırılması xüsusunda qanun layihəsinin 3-cü qıraəti.

Katib - Oxuyur.

Rəis - Birinci maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz yoxsa, səsə qoyacağam. Əvvəlinci maddə qəbul olunur.

Katib - Oxuyur.

Rəis - 2-ci maddəyə etiraz yoxdur? 2-ci maddəyə etiraz olmadığından qəbul edilir. 3-cünü oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - 3-cü maddəyə etiraz yoxdurmu? Etiraz olmadığından qəbul olunur.

Katib - 4-cü maddəni oxuyur.

Rəis - Dördüncü maddəyə etiraz yoxdurmu? 4-cü maddəyə etiraz olmadığından qəbul olunur. 5-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - Beşinci maddəni oxuyur.

Rəis - Beşinci maddəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından qəbul olunur. Layihəyi-qanuniyyəni təمامən səsə qoyuram. Etiraz yoxmudur? Etiraz olmadığından layihəyi-qanuniyyə təمامən qəbul olunur.

Növbədəki məsələ Bakı gömrükxanasında bir müfəttişlik təyini haqqında qanun layihəsidir. Məruzəçi burada göstərilməmişdir. Layihəyi-qanuniyyə komisyonu bilir, söyləsin... O halda, məruzəçi olmadığından bunu növbədən götürürəm.

Növbədə tarla siçanları ilə mübarizə edilməsi barəsində qanun layihəsi. Məruzəçi Səmədağa Ağamalı oğlu. Səmədağa buyurunuz.

Səmədağa Ağamalı oğlu - Bu yaxınlarda kəndlərdə çox tarla siçanları törəyibdir. O siçanlar əkinlərə və sair şeylərə çox ziyan verir. Bu xüsusda ministerstvoda bir qanun layihəsi yapılıb gəlib. Siçanları qırmaq barəsində bu qanun layihəsi büdcə komiyonunda baxılıb. Yalnız bir maddə qəbul edilməyibdir. Bu qəbul edilməyən maddəni söyləyəcəyəm. Digər maddələrin hamısı qəbul edilibdir. Siçan çoxalıbdır. Hətta o qədər ki, bir desyatın yerdə 500 dəliyi tapılıb. Bunlar taxılı, bağı, baxçanı yeyib qurtarırlar. Şimdi onların qabağını bir qayda və nizam ilə almaq lazımdır. Bunlar üçün də texnika və fəhlələr lazımdır.

Bilirsiniz ki, köhnə zamanda camaat bunları süpürgə və qazma ilə qırırdı. Şimdi də o sayaq olacaqdır. Çünki bizim Avropa kimi vəsaitimiz yoxdur. Ona görə 9 milyon pul istənilibdir. Komiyonda etiraz edilən bu olubdur. Əməlləri nə cür cəlb etmək lazım. Öz ixtiyarına verəndə heç kəs getməz. Polisyə müdaxilə eyləyəndə, siçanla heç əlaqəsi olmayan qrajdanlar ola bilər ki, güc ilə aparılır. Qalan maddələr komiyonda qəbul edilmişdir.

Səmədağa - Rusca olan maddələri oxuyur.

Rəis - Səmədağa, türkcə oxuyunuz.

Səmədağa (Mehdi bəyi göstərərək) - Qoy mən ruscanı, o da türkcəsini oxusun. (Səmədağa 2-ci maddəni oxumağa başlayır).

Rəis - Sıra ilə oxuyunuz.

Səmədağa - Mən hamısını oxuyub qurtardım. Sonra o da türkcəsini qurtarsın.

Rəis - Xayır! Birincini təkrar oxuyunuz. Səmədağa - Birinci maddəni rusca oxuyur.

Mehdi bəy - Türkcə oxuyur.

Rəis - Qanun layihəsinin əsası barəsində kim danışmaq istəyir, rica edirəm yazı ilə bildirsin. Qarayev Əliheydər.

Qarayev - Ziraət nəzarətinin birinci dəfə olaraq bu qanun layihəsi ilə təşəbbüsətini görürük ki, ziraət nəzarəti əkinçilərin dərdinə qalmaq fikrinə düşübdür. Amma bir şey var ki, bizi şübhələndirir. Bu layihəyə üzədən baxanda çox gözəldir, əleyhinə getmək qeyri mümkündür. Zira əleyhinə getmək, əkinçilərin əleyhinə getməkdir. Və əgər biz bu layihənin əleyhinə əl qaldırısaq, o zaman zəhmətkeşlər qarşısında öhdəmizə böyük məsuliyyət almış oluruq. Bu qanun layihəsi mövcubincə 4 ayaqlı siçanları öldürürük, 2 ayaqlı siçanları isə kökəldirik.

Əfəndilər! Sizə məlumdur ki, bir çox yerlərdə bir çox məmurlar onlara mühəvvəl olan vəzifəni layiqincə ifa etməyirlər. Siçanları öldürmək üçün 7 milyon pulu onların ətəyinə töküüb, siçanların məhvini dəxi onlara mühəvvəl edirik. Təbii, onlar gedib myortvi duşlar yığıb deyəcəklər ki, filan yerdə siçan yoxdur, biz onları məhv etmişik, biz isə yerin altına girib hesabına baxmaqdan acizik. Biz bu qanunun əleyhinə deyilik. Onun ilə bərabər ziraət nəzarətinə bir siçan öldürmək dəyil, ölmüş bir haldan qaldırılması üçün yeni bir qanun layihəsi tərtib etməsini dəxi təklif edərik.

Rəis - Muxtar Əfəndizadə.

Muxtar əfəndi - Bu layihəyi-qanuniyyəyə doğrudan da kimsə gərək zidd getməsin. Çünki bu qanun layihəsi ilə əkin işləri islah ediləcəkdir. Fəqət, bizi bir məsələ düşündürür. Çünki gözlərimiz ilə görüb keçirmişik ki, qanun layihəsi kağız üzərində yazıldığı kimi tətbiq edilmir. Məmur gedib əmələ əvəzinə kəndçiləri işlədəcəkdir, yaxud o mümkün olmasa, camaatı biyar surəti ilə yığıb, məmur ilə əlbir olub gün muzdu 50 manat təyin olunmuş isə 30 manat verəcəklər və camaatın məsələ barəsində nə cür qərar olduğundan xəbəri olmadığına görə məcburən

işləyəcəklər. Ona görə biz istəyirik bir qayda qoyulsun ki, muzdlar naçalniklərin ixtiyarında olmayıb, əməllərə iş gününün axşamı verilsin.

Rəis - Natiq əfəndi, əgər layiheyi-qanuniyyəyə siz bələd olsanız, bunlar hamısı orada yazılmışdır. Rica edirəm mətləbdən uzaq olmayasınız.

Muxtar əfəndi - Bizi düşündürən daha bir şey var. Hökumət yeri ilə xüsusi yerlər var. Bəzi bəylər də var ki, onların da çox yeri vardır. Ona görə mən güman edirəm hökumət layihədə onları da ayırıb, ayrıca bir maddə qoymalıdır ki, onların yerində mübarizə necə olsun.

Rza bəy Ağabəyov - Möhtərəm əfəndilər! Burada məsələ bir az qaranlıq oldu, yaxşı anlaşılmaq. Layihə komissiyasında müzakirə olunarkən bu barədə bəhs olundu ki, kazyonni yerlərdə mübarizə nə yollar ilə icra edilsin. Layihədə böylədir ki, hər kənd fəhlə verməyə məcbur edilsin və fəhlələrə sonra ədalətlə maddə verilsin. Layihə böylədir. Mübahisə vaxtı deyildi ki, əvvəla fəhlə vermək məcburi olmasın və ədalətli qiymət sözü də olmasın. Bunun üzərində olan bəhs doğru deyil. Muxtar əfəndi qorxur ki, fəhləyə pul verilməyəcəkdir. Amma böylə deyil, layihədə var, verilməyəcəkdir. Bir də orada bunun üzərində cürbəcür təklif oldu. Məsələn, dedilər ki, fəhlə məcburi olmasın. Bu mümkün deyildir. Çünki, əvvəla gedərsək, deyərsək fəhlə ver, öz həvəsilə verməz. Saniyəm bu fəhlələrlə mübarizə məsələsi həm hökumət, həm ümum dövlətin, camaatın mənafeidir. Bu surətlə burada bir xüsusi mənafe var, bir də ümumi.

Binaən-ileyh, bu məsələdə ümumi dövlət mənafe olduğu üçün xüsusi mənfəət geri çəkilməlidir. Bir də ədalətli qiymətdən bəhs olundu. Bunu bilməlidir ki, hamı qiyməti bir büro qoyacaqdır və büro daxilində məsai nəzarətinin nümayəndəsi olacaqdır. Ona görə də maddə ədalətlə təyin olacaq. Başlı-başına bazar qiyməti olmayacaqdır. Mümkün olmayacaq ki, bir adama pul çatmasın, həm də bu iş naçalnikin, Pristav, kəndxudanın işi olmayacaqdır. Odur ki, Muxtar əfəndinin şübhəsi yersizdir. Layihənin lüzumuna gəlincə əvvəla hamımız bilir ki, o yerlərdə nə qədər siçan var və nə zərər verir. Odur ki, bunun müqabilinə mübarizə lazımdır.

Rəis - Daha kim danışmaq istəyir? Natiq olmadığından son söz məruzəçinindir.

Səmədəğa - Burada danışanların heç biri layihənin əleyhinə getmədi. Ancaq, aşığın sözü qurtaranda yarım-yarım danışar. Odur ki, Qarayev dedi ki, düz deyil. Siçan sel kimi bir şeydir. Sel kimi gəlib camaatı qaldırır, qırılında da öylə qurtaracaqdır. Bunda da hamı biləcəkdir, siçan qalmaq. Bir də qorxurlar ki, pul yerinə çatmayacaqdır. Bu doğru ola bilər. Neçəsi də bunu göstərmiş ki, çox vaxt doğrudan da verilən yerinə çatmayıbdır. Ancaq bu xüsusda maddələr var, yeri gələndə danışmaq olar.

Xülasə, mən görürəm ki, heç bu layihənin əleyhinə danışan olmadı, özüm də təklif edirəm ki, bu layihə qəbul edilsin.

Rəis - Qanunun ikinci qiraətini səsə qoyuram. İkinci qiraətə keçilməsinə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından qiraətə keçirəm. (Katibə) Oxuyun.

Katib - Birinci maddəni oxuyur.

Rəis - Əvvəlinci maddə barəsində kim danışmaq istərdi? Bir səs: Mən istəyirəm.

Rəis - Rica edirəm kim danışmaq istəyir yazıb versin, Qarayev.

Qarayev - Mən təklif edirəm ki, əvvəlinci maddə 1 yanvardan işə şüuru edilsin. Oktyabrdan bu vaxta qədər biz bilmirik mübarizə olurmu? Ona görə bu pulu versək, nahaq yerə hədəf gedər.

Rəis - Rza bəy Ağabəyov.

Rza bəy - Bu söz təzə söz deyil ki, pul belə verilsin. Mən görürəm burada Parlamentarizm və konstitutsiyon tərəfdarları nə qədər formalni baxırlar. Burada kəndlilər məhv olur, asından ölür, çörəyi puça çıxır, hələ Qarayev deyir ki, kəndlini siz gözləyiniz, siçanlar ölməsin, çoxalsın, daha da artıq zərər vursunlar. Biz yanvarın 1 -dən pul buraxıb sizə əlac edirik. Bu davadır, siçanla mübarizəyə adamla fərq yoxdur. Davaya pul lazımdır. Daha deyə bilməzsiniz ki, dur! Parlamentdən pul xərcləməyə izin alın, sonra davaya başlayaq. Əgər təzə bir idarə açmaq olsa idi, onda Qarayevin haqqı vardır.

Rəis - Qarayev.

Qarayev - Görünür ki, Rza bəy mən deyəni başa düşməmişdir. Hər işi başdan başlayıb ayağa getdikcə bizə təklif edirlər, ayaqdan başa hərəkət edək. Hökuməti siz intixab edirsiniz, hökumət də diktovka ilə buna görə nül xərcləyəcək və xərclədikdən sonra qanunu təsdiq verəcək ki, qəbul edəsiniz. Bəlkə Parlament bu gün bu qanunu rədd edəcəkdir. İstəyirsiniz ki, diktovka edəsiniz, qanun təsdiq olunan gündən qəbul edəsiniz.

Rəis - Sıradə natiq olmadığından söz məruzəçinindir.

Səmədəğa - Elə bilirəm ki, burada bir az nedorozumeniya əmələ gəldi. Parlament qanununu pozmaq olmaz, necə ki, müsəlman namazın şərtlərini yerinə yetirməsə o namaz olmaz, bir ayrı şey çıxar, bu da öylədir. İndi siz deyirsiniz bunu dağıdaq. Əgər hökumət kommunizm olsa olacaq da onda bir ayrı yol ilə gedərdi. Padşahlıq iki cürə olur: biri kommunizm, bir də bizimki. Nə qədər sən qanunun olsa, təbiətə də tabe olmalısən. İş buradadır ki, Parlament hökumətə pul buraxıb, hökumət seçə bilməyir ki, nə puldur. Biz bunu buraxmışıq ki, təcili işlərə sərf edilsin. Siçan işi də zarafat kimi nəzərə gəlir. Amma şutka deyil, tarixi oxuyanlar bilirlər ki, Firəngistanda siçanlar böyük bir polku dağıtmışdır, hökumət gərək burada gözlənə idi. Əgər Parlament istəyirsə ki, bu pullar yerinə çatır ya yox. O ayrı məsələdir.

Rəis - Mən xahiş edirəm ki, təklifi eynən yazasınız. Qarayev dildə təklifini yanvarın birində söylədi, fəqət təhrirən dekabrın birindən göstərir. Səsə qoyacağam. Bunun barəsində müzakirə oldu. Bu tazə təklifdir. Mən əvvəlinci maddəni layihədə yazılan kimi səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əl qaldırsın. Əksəriyyətlə qəbul edilir. 2-cini oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - İkinci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? İkinci maddənin müzakirəsinə keçmədən əvvəl, möhtərəm əfəndilər! Bu gün özünüz görürsünüz ki, islam səltənətlərindən ən qocamanı olan İran dövlətinin heyəti məclisimizi müzəyyən etmişlərdir. Bu heyətin gəlməsinin nə qədər əhəmiyyətli olduğunu bilirsiniz. Biz həmişə arzu etmişik ki, bu iki islam dövlətləri arasında sıxı surətdə qardaşlıq hasil olsun. Bu olubdur da; ona görə rica edirəm bu gün bizim siyasi nümayəndələr lojalarına hazır bulunmaları ilə şərəfyab edən hörmətli qonaqlarımızı alqışlayım. (Alqış, ayaq üstə).

Keçirəm ikinci maddənin müzakirəsinə. İkinci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışan yoxdursa, səsə qoyuram. Kim razıdır, əlini qaldırsın. 2-ci maddə əksəriyyət rəy ilə qəbul olunur. Mehdi bəy üçüncü maddəni oxuyun.

Katib - Oxuyur.

Rəis - Üçüncü maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Nətiq olmadığından üçüncü maddəni səsə qoyuram. Kim qəbul edir, əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəy ilə üçüncü maddə qəbul olunur. Dördüncü oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Burada komisiyonun əlavəsi var, onu da oxuyun.

Rəis - Mehdi bəy! Dördüncü maddəni komisyona nə cür qəbul edib? Öylə oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - Dördüncü maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxsa, səsə qoyuram. Dördüncü maddəni komisiyonun qəbulu kimi səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəy ilə dördüncü maddə qəbul edilir. Mehdi bəy, beşinci maddəni oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - Beşinci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Səsə qoymadan əvvəl siz onun smetasını oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - Danışmaq istəyən yoxdur? O halda 5-ci maddəni səsə qoyuram. Beşinci maddəni kim qəbul edir, rica edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəy ilə beşinci maddə qəbul edilir. 6-cı maddəni oxuyunuz.

Katib - 6-cı maddəni oxuyur.

Rəis - Altıncı maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxmu? Etiraz olmadığından qəbul edilir. Layihənin 3-cü qıraəti qalır gələn iclasa.

Növbədəki məsələ: Hüquq davalarında məhkəmələrə çağırılacaq şahidlərə veriləcək icraat həqqi. Məruzəçi Mehdi bəy Hacinski.

Mehdi bəy - Əfəndilər! Məhkəməyi-ədliyyədə mülkiyyə işlərinin icraatında müddəi və müddəi-ədliyyə arasında bir vüquat olanda şahid cəlbə lazımlıdır, cəlb edilən bu kimi şahidlərə yol xərci və işindən olduğundan dolayı pul vermək lazımlıdır. Bu da müddəi-ümumi və müddəi-ileyhin bərcudur. Natəkim, köhnə rus qanunlarınının 124, 861, 862, 863-cü və 864-cü maddələrində hər şahidə müddəi hüzurinə gələndə bir münasib və müəyyən məbləğ verilirdi. Quru və su yolundan gəlibsə ona görə də artıq hesab olunurdu. Şimdi pulun qiyməti düşməsi dolayısı ilə verilən pullar köhnə qayda ilə pək azdır. Bunun üçün ədliyyə nəzarəti məclisə yeni bir layihəyi-qanuniyyə verir ki, şahidlərə verilən pulun miqdarı artırılın. Layihə başlıca üç qismdir: 1. Gələn şahidlərə 4-dən 5 manata qədər pul verilsin. 2. Mütəxəssislərə 50 manatdan 100 manata qədər sud və məhkəmə qərarı ilə pul verilsin. 3. Ruhənilərə əvvəlcə 1 manat verilirdi. Layihədə 10 manat göstərilir. Fəqət, komisyonda bu 10 manat az göründüyündən 25 rublə verilməsi qərarlaşdırılmışdır. Və yenə təriq və məabir xərci olaraq şose və digər yollarla yaxından gələnlərə 3 manat verilsin.

Fəqət, uzaqdan dərya və maşın yoluyla gələn şahidlərə məhkəmə qərarilə münasib bir pul veriləcəkdir. Bu qanunu da ədliyyə naziri məclisə təqdim ilə qəbul və təsdiqini rica edirəm.

Rəis müavini - Bu qanunun əsasları üzərində kim danışmaq istərdi? Bu barədə danışan yoxdur ki? Onda keçirik layihəyi-qanuniyyənin ikinci qıraətinə etiraz yoxdur? Oxuyunuz, Mehdi bəy.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis müavini - Əvvəlinci maddə xüsusunda danışmaq istəyən varmı? Yoxdur. Birinci maddə qəbul edilir. 2-ci maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - İkinci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Etiraz yoxsa, 2-ci maddə qəbul olunur.

Mehdi bəy - 3-cü maddəni oxuyur.

Rəis - 3-cü maddə xüsusunda kim danışmaq istər? Etiraz yoxsa, qəbul olunur.

Mehdi bəy - 4-cü maddəni oxuyur.

Rəis - 4-cü maddə xüsusunda etiraz yox isə qəbul olunur. Layiheyi-qanuniyyənin 3-cü qiraəti qalır gələn iclasa.

Sıradakı 5-ci məsələ də feldşer məktəbinin səhiyyə nəzarəti ixtiyarına keçirilməsidir. Məruzəçi olmadığından növbəti məsələyə keçirilir. Söz Məruzəçi Şəfi bəyindir.

Şəfi bəy - Rusiyanın mülkiyyə qanunlarının 1239-cu maddəsi mövcibincə varis təsdiqi altı ay ötdükdən sonra sudya tərəfindən icra edilirdi, bir neçə şeylərdən ötəri. Məsələn, banklardan pul almaqdan ötəri. Bu müddət çox uzun olurdu. Əlavə, 6 aydan sonra varis gəlsə idi, yenə sudun qərardadı pozula bilərdi. Binaən-ileyh onun bir mənası yox idi. Böyük banklarda varis təsdiq etmək üçün əldə sudya tərəfindən verilmiş bir şəhadətnamə olması lazım gəlirdi. O şəhadətnamə mövcibincə varis pulları ala bilərdi. Bu rus qanunu da yoxdu. Fəqət, senat praktikasında qəbul olunmuşdu. O varislərə mirovoy və poçyotni sudyalar şəhadətnamə verə bilərdi. İndi ədliyyə nəzarətimiz senatın praktikasının bizim üçün qanun vəz edilməsini və şəhadətnamələrin poçyotni sudyalar tərəfindən verilməsini təklif edir ki, bunun mövcibincə bankda olan pullar alınsın. Rusiyada bu cür ixtiyar uçaştkoviy sudlara verilmişdi. İndisə nəzarət bu cür şəhadətnamələrin poçyotni sudlar tərəfindən verilməsini təklif edir.

Bu məsələ komisyonda baxılıb, qəbul edilmiş, indi sizə təqdim edirəm.

Rəis - Rusca oxuyunuz. Rica edirəm qulaq asın.

Şəfi bəy - Bu rəy komisyounun və ədliyyə nəzarətinin rəyidir. Bizim fraksiya və mənim xüsusi rəyim buna bir təshih əlavə etməkdir. Bu təshih ondan ibrətdir ki, şəhadətnamələr poçyotni və uçaştkoviy sudyalar tərəfindən verilsin.

Rəis - Mehdi bəy oxuyun.

Əgər böylə bir qeyd olsa yaxşı olar. Olmasa poçyotni və uçaştkoviy mirovoy sudyalar da məlumat toplamaq üçün işi uzadacaqlar. Çünki bu işdə məsuliyyət var. Gərək məlumat toplansın.

Rəis - Ağa Aşurov.

Ağa Aşurov - Birinci natiq məruzəsinin məhkəmələr haqqındakı maddəsinə işarə edib məhkəmənin nesposobnostını göstərdi, amma bir çarə göstərmədi. Bu doğrudur. Biz deyirik ki, rus qanunlarını götürməyə məcbur olmaıy. Bəlkə orada bəzi maddələr bizim həyatımıza müvafiq də deyildir. Əsasən qanun düzdür. Doğrudur, bəzi maddələri bizim həyatımıza müvafiq bir surətdə dəyişmək lazım gəlir. Əlbəttə, bu yaxşı arzudu inşaallah yaxın zamanda öz dilimizdə, öz həyatımıza məxsus qanunumuz olar. Amma qanun yenə ümumi bir şeydir. Qaldı idarəni camaata yaxınlaşdırmaq. Bu bir qanundur ki, bütün dövlətlərdə var. Çünki, poçyotni sudya camaata daha çox bələd olar və bunun əleyhinə getmək mənasızdır. Çünki, bununla idarə camaata yavuşlaşmış olur. Qaldı poçyotni sudyalara yol göstərilir ki, kağız alsın, sonra şəhadətnamə versin. Bu poçotni sudyalıq olmadı. Oldu çinovnik, məmur. Çünki poçyotni mirovoy sud öz vicdanı ilə iş görür. O biri sudlardan təfavütü vicdandır. Buna vicdandan başqa bir şey lazım deyil. Əgər onun əlində filan-filan dokumentlər olsa ki, ona görə şəhadətnamə versin, onda o poçyotni mirovoy sudluqdan çıxar. Mən təklif edirəm ki, bu qanunu tez qəbul edək ki, camaat da tez yavuş olar.

Rəis - Hacı Kərim Saniyev.

Saniyev - Mən Aşurovun bir sözüənə cavab vermək istəyirəm ki, o deyir ki, gərək biz poçyotni suda, müstəhidə inanan kimi inanaq. Lakin o sudlar ki, Nikolay zamanından qalıb, onlar Nikolayın yanında poçyotni sudlar idi. Camaat onlara inanmıyor. Hərgah mirovoy sudlar camaatdan olsa və camaat seçmiş olsa, onda onun şəhadətnaməsi kifayətdir.

Rəis - Axırncı söz məruzəçinindir.

Şəfi bəy - Burada poçyotni sudlar, onu bilin ki, Bakı və Gəncədən təyin olunurlar. Nazirin əmlərini oxusanız, görərsiniz ki, camaatdan böylə sudlar intixab olunur. Öylə yerlər var ki, oralarda poçyotni sudlar yoxdur və orada varislərin məsələsi ləngə düşür. O yerlərdə ki, yoxdur, oralarda da təyin olunacaq. Əvvəlcə varis məsələsi elandan sonra təsdiq olunurdu. Lakin beş ildən sonra bir nəfər çıxıb öz vərəsəliyini iddia edə bilərdi. Ona görə qəti dokumenti heç yerdən almaq olmazdı. Bu sudları ki, şəhadətnamə verəcəklər onlar yerli, etibarlı adamlardan soruşub verəcəklər. Bu poçyotni sud məsələsi təzə bir iş deyil ki, nazir düzəldir. Bu təcrübədə var idi, lakin bunu indi qanuna salacaqlar.

Rəis - Danışan yoxdursa, səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul olunur. 2-ci qiraətə şüru ediniz.

Kiçikxanov - Oxuyur.

Şəfi bəy - Rusca oxuyur.

Rəis - Sayınız kvorum varmı? Bir də oxuyunuz.

Kiçikxanov - Türkcə oxuyur.

Şəfi bəy - Rusca oxuyur.

Rəis Sultan Məcid - Əvvəl layihənin maddəsinə səsə qoyuram. Əgər etiraz yoxsa, qəbul olunur. Burada bir təklif var. Əlavə var, üstünə oxuyur.

Şəfi bəy - Təshih var.

Rəis - Bir də oxuyunuz.

Şəfi bəy - Rusca oxuyur.

Rəis - Maddəni təshih ilə bərabər səsə səsə qoyuram. Buna etiraz yoxsa qəbul olunur. Etiraz yoxdur, təshih olunur, təshih ilə qəbul olunur. Layihənin 3-cü qiraəti qalır gələn iclasa.

Sırada müzakirəyə qoyulacaq məsələ feldşer məktəbinin səhhəti-ümumiyyə nəzarət ixtiyarına keçirilməsi xüsusunda qanun layihəsi. Məruzəçi Musa bəy Rəfiyev.

Musa bəy - Əfəndilər! 1917-ci ildə burada feldşer şkolası meydana gəlmişdir. Fəqət, bir cəhətdən məktəbə maddi yardım olmadığı kimi bugünkü siyasət dəxi məktəbin davamında mane olub, ağır həyat keçirməsinə səbəb olmuşdur. Bunu çoxdan hökumət nəzərə alaraq səhhəti-ümumiyyə nəzarəti təhti idarəsinə keçirilməsi xüsusunda qanun layihəsi tərtib vermişdir. Çünki, hökumət çoxdan feldşer məktəbi açmağı lazım bilirdi. Məzkur məktəbə edadilərin 4-cü sinif məzunları qəbul edildikləri kimi, ali ibtidai bitirənlər dəxi qəbul ediləcəkdirlər. Burada tibb elmləri keçirildiyi kimi, ümumi elmlər, hesab və qeyriləri dəxi keçiriləcək. Böylə məktəbin lazım gəlidiyi haqqında olan qanun layihəsini maliyyə və büdcə komisiyası müzakirə edib qəbul etmişdir və sizə də təsdiq etməni təklif edir. Çünki, bu məktəbə ehtiyacımız var. Xərçi də o qədər deyildir. Dərs deyəcək müəllimlər Bakıda çalışan doktorlardır. Məktəbdə 100 nəfər tələbə olmalıdır. Bunların əllisi məccanı, əllisi isə sənədə 400 manat verilmək üzrə dərsə davam edəcəklərdir. Məktəbin smetası böylədir. (Oxuyur). Bu qanun layihəsi hökumət tərəfindən çoxdan daxil olubdur. Məlum olur ki, o zamandan məktəbdə dəxi dərslər gedir, leksiyalar davam edir. Maliyyə-büdcə komisiyonu təklif edir ki, bu məktəbə ehtiyacımız olduğuna görə layihəni qəbul edəsiniz.

Rəis - Oxuyunuz layihəni görək. Rusca da oxuyunuz.

Mehdi bəy - Feldşer məktəbinə aid layihəni-qanuniyyənin ruscasını oxuyur.

Rəis müavini - Mehdi bəy, bir az bərk oxuyunuz.

Mehdi bəy (dəvamlı) - Layihəni-qanuniyyəni oxuyur.

Rəis - Layihəni-qanuniyyənin əsasları barəsində kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxsa, səsə qoyuram. Etiraz yoxsa, qəbul edilir. Etiraz olmadığından, ikinci qiraətə keçilir. Mehdi bəy oxuyunuz.

Mehdi bəy - Layihəni-qanuniyyənin ikinci qiraəti - əvvəlinci maddəni oxuyur.

Rəis müavini - Əvvəlinci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? İstəyən yoxmu? Etiraz olmadığından, əvvəlinci maddə qəbul edilir. 2-ci maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - 2-ci maddəni qeyd ilə bərabər oxuyur.

Rəis müavini - 2-ci maddə barəsində kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxsa, səsə qoyuram. Etiraz yoxdur ki? 2-ci maddə qeydi ilə qəbul edilir. 3-cü maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - 3-cü maddəni smeta ilə bərabər oxuyur.

Rəis - Rusca.

Mehdi bəy - Rusca oxuyur.

Rəis - Kvorum yoxdur, pojalusta, çağırın gəlsinlər.

Mehdi bəy - 3-cü maddəni oxuyur.

Rəis - Üçüncü maddəyə qeyd ilə bərabər, etiraz yoxsa qəbul edilir.

Yerdən - Kvorum yoxdur.

Mehdi bəy - Dördüncü maddəni oxuyur.

Rəis - 4-cü maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxsa qəbul edilir.

Mehdi bəy - 5-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 5-ci maddəni qeydi ilə bərabər səsə qoyuram. Etiraz yoxsa, qəbul olunur. Layihənin 3-cü qiraəti qalır gələn iclasa.

Növbədəki məsələ mühakimə-hüquqiyyədə üsuli-müdafiənin bəzi nöqtələrinin təbdili haqqında. Məruzəçi Rzayev Bağır bəy.

Bağır bəy Rzayev - Ədliyyə nəzarəti tərəfindən müdafiənin xüsusunda bir bəylə layihə təqdim olunmuşdur. Eşidilmir.

Rəis - Rica edirəm, aram olasınız. Eşidilmir.

Bağır Rzayev - Əlbəttə, bu saat işləri dayandırır. Ona görə Ədliyyə naziri bu xüsusda qanun göstərir. Qanun layihəsi 2 maddədən ibarətdir. Özü də (oxuyur). Rəis - Kazımzadə, rica edirəm danışmayasınız.

Rzayev - Ləvayehi-qanuniyyə komisiyonu bu layihəni qəbul edib, Parlamentin də qəbul etməsini rica edir.

Rəis - Layihənin əsasları barəsində kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən yoxsa, ikinci qiraətə keçirəm, oxuyunuz.

Məruzəçi - Oxuyur.

Rəis - Layihənin maddələrinə etiraz yoxsa, qəbul olunur. 3-cü qiraət gələn iclasa qalır.

Növbədəki 10 və 11-ci məsələlərin müzakirəsi gələcək iclasa qalır. Bir də burada Zəngəzur hadisəsi haqqında bir sual var, indi sualı birinci imza edən Behbud xan kağız yazıb, gələcək iclasa qədər təxirə salınmasını rica edir. Ona görə iclası qapayıram.

İclas saat 3-də qapanır.

Arxiv, f. 895, siy. 1. iş 177. vər. 1 11-116.

Yüz dördüncü təntənəli iclas

7 dekabr 1919-cu il

Rəis - Həsən bəy Ağayev. Katib - Əhməd Cövdət Pepinov.

İclas saat 12.20 dəqiqədə açılır.

Rəis - Parlamentin təntənəli iclası açılır, möhtərəm əfəndilər!

Parlamentimizin güşadının bu gün sənəyi dövriyyəsidir. Ola bilməzdi ki, millətimizin siyasi tarixində böylə əhəmiyyətli anı buraxıb xüsusi olaraq nişan etməyək. Odur ki, bu təntənəli iclasa qərar verildi. Xatirinizdə bir keçən 1918 sənəsi dekabrın 7-də nə cür müşkülətlər ilə Parlament toplandı. Bu bir il ərzində xalqımızın Parlament nümayəndələri ənvai müşkülətlərə düçar olmuşlardı. Bununla bərabər bu müşkülətin öhdəsindən Parlamentimiz layiqincə və lazımcına gəlmiş və bir an olaraq kəndisini itirməyib öhdəsinə götürdüyü müqəddəs vəzifəni layiqincə yerinə yetirmişdir.

Əfəndilər, bu müşküləti birər-birər təadadə mən lüzum görmürəm. Yalnız mən onu demək istəyirəm ki, Parlament nə qədər müşkülətlərə düçar olubsa da yenə içindən hökumət vasitəsilə xarici siyasətdə daima millətpərvəranə hərəkət etmiş etidal dəmdən ayrılmamışdır və üzərinə düşdüyü məsələlərin də öhdəsindən gəlmişdir. Həmişə Parlament hakimiyyətin xalqda olmasını dərk etmiş və nəzərdən buraxmamışdır. İçindən seçdiyi hökumətlər də o yollar ilə getmiş, bu bir ilin ərzində başqa millətlər ilə sülhüpervəranə siyasət yürütmüş. Bu ilin ərzində Avropaya qarşı siyasətimiz müvəffəqiyyətlə keçmiş və mövqeyimiz də möhkəmlənmişdir. Son günlərdə gələn xəbərlərdə bizim vəziyyəti-siyasətimiz gündən-günə kökləşir və Azərbaycan xalqının istiqlaliyyəti təhkim edilir. Şübhə yox, bəzi səbəblərdən dolayı keçən il Azərbaycan xalqı doğru və haqlı seçki yolu ilə Parlament toplamağa nail olmamışdı. Lakin yenə də toplamışdır və onlar da xalq mütəmənlikdir. Zahir baxışda bəzi təfriqələr görünən kimi idi. Lakin ümum millətə ümumi bir təhlükə olanda bütün Parlament bir fərd, vahid kimi olub təfriqəni buraxıb var qüvvələrilə istiqlal yolunda çalışıblar və mətləb də çatıblar. Mən əminəm ki, 2-ci sənəyə qədəm basan Parlamentin milli məsələlərə bir göz ilə baxması daha da artacaqdır, milli arzuları hüsuluna daha da artıq səy edəcəkdir.

Bir ilin ərzində Parlamentin 104 iclası olmuşdur. Bunlardan 12-ci kvorumsuz keçmişdir. 92 tamam iclas olmuşdur. Hesab etsəniz 3 gündən bir iclas olar. Bu fəaliyyət indiyə qədər Parlament və siyasi təcrübələrə atılmamış bir millət üçün az bir fəaliyyət deyildir. Bu iclaslardan ikisi tarixi, ikisi təntənəli, biri fəvqəladə olmuşdur. Bu bir ilin ərzində 104 iclasda Parlamentimizə 205 qanun daxil olmuşdur, Parlamentimiz bu bir ilin ərzində vəz qanun ilə dövlətimizin və millətimizin əsaslarını möhkəmləndirməyə səy etmişdir. Hökumətdən varid olan 205 qanunun 113-ü qəbul edilmiş, 40-ı komissiyalarda müzakirədə, 17-ci növbədə müzakirədə, 16-cı rədd edilmişdir. Parlament öz tərəfindən 18 layihəyi-qanuniyyə təqdim etmiş, 15-i qəbul edilmiş, biri hala müzakirədə, 2-ci rədd edilmişdir.

İndiyə qədər Parlamentə gələn qanunların 82-i maliyyə nəzarətindən ədliyyədən, 31-i daxiliyyədən, 24-ü səhiyyə-ümumiyyədən, 6-cı xariciyyədən, 9-u poçta-teleqrafdan, təriq və məabirdən 2-ci nafiədən 8-i, hərbiyyə nəzarətindən 9-u, dövlət müfəttişliyindən 1-i, ziraət və əmlakdan 11-i, məsai nəzarətindən 11-i, maarif nəzarətindən 19-u. Bunlar bir ilin ərzində Parlament tərəfindən qəbul edilmiş qanunlardır.

Mən bütün vicdanımla inanıram ki, Azərbaycan xalqının təqib etdiyi əməlin müdafiəsində seçdiyi Parlament vasitəsi ilə bir anı o məqsədin təqibindən geri qalmaz. Mən də əminəm, möhtərəm Məclisi-Məbusan üzvləri, bu yaxın zamanda toplanması təyin olan Məclisi-Müəssisəyə qədər var qüvvələri ilə əvvəlkindən daha artıq, daha isti bir qəlbi-həqiqi ilə işləyib, müqəddəs vəzifələrini millətin həqiqi nümayəndələrinə tərk edərlər və bunun ilə öz vəzifələrini bitirmiş olurlar. Bu gün bir daha xalq tərəfindən Məclisi-Məbusanın sənəyi-dövriyyəsi münasibətilə sizləri təbrik edirəm. (Alqış).

Bugünkü eyd münasibətilə bir neçə təbrik teleqrafları almışam, onları elan etməyi özümə borc bilirəm. (Oxuyur).

İranlılar tərəfindən: "Azərbaycan Məclisi-Məbusanının sənəyi-dövriyyəsi münasibəti ilə İran heyəti-əzamiyyəsi təbrikati-cəmimanəsini təqdim ilə kəsb-i-fəxr eylər, Azərbaycan millətinin səadətini Dərgahi-Allahidən təmənna edirəm.

Seyyid Ziyaəddin Təbatəbai." (Alqış). (Rusca) "Azərbaycan Məclisi-Məbusanının sənəyi-dövriyyəsi münasibəti ilə ümum iranlılar naminə cəmimi təbrikatımı təqdim və qardaş bir məmləkətin müstəqil və məsud yaşamasını həmişə arzu etmək ilə müftəxirəm. İran konsulu Məhəmməd Səid Əlvüzəran, (Alqış). (Rusca) Parlament güşadının əziz və mübarək sənəyi-dövriyyəsi münasibəti ilə Azərbaycanın Gürcüstanda bulunan mütəmənliklərinin idarə məmurları məmləkət məbuslarını xülusi-qəlb ilə təbrik edir, işbu ali təşkilatın və onun tərəfindən intixab olunmuş hökumətin birlikdə usanmaqsızın mütəmadiyyəni çalışmaları sayəsində kəndi

camaatlarının bir səs tərəfindən istiqlalıyyətə yetişdirdiklərini böyük bir şadlıqla can etməklə xudayı-təalanın mərhəməti işbu qanun nəşredici müəssisənin üzərində bulunmasını arzu edər və bu müəssisənin məmləkətə qarşı olan məhəbbəti sayəsində Azərbaycan bayrağının ali bir dərəcədə tutacağına ümidvar oluruq.

Azərbaycan siyasi dəsi nümayəndəsi naminə Vəkilov." (Alqış).

"Müstəqil Azərbaycan cümhuriyyətinin Məclisi-Məbusan heyəti rəyasətinə. Dövlətli əfəndilər! Bu gün Azərbaycan tarixi siyasiyyə və ictimaiyyəsinde müstəsna bir gündür. Həmin bu günün mislində biz azərbaycanlılar müttəhidən və tərəqqi bir millətə yaraşan hərəkəti təqib etdiyimiz məqsəd amalı müvəqqəti olmaqla: parlamentarizm üsulu ilə təşkil etdiyimiz sevgili cümhuriyyətimizin cavan Parlamentinə bir sənəlik yomi-məsudini təbrik edərək müdam şan və şərəflə dəvam və bəqasını arzu edirik.

Lənkəran müsəvat nümayəndələri: Yusif bəy Hüseynzadə, İshaq Möhsünzadə."

Cənab əfəndilər! İclasdan sonra bugünkü tətənəli və mübarək günümüzdən başqa xeyli əhəmiyyətli bir müəssisə güşad etmək istəyirik, o da Azərbaycan milli muzeyidir. Möhtərəm üzvlər və həmçinin burada olan azərbaycanlıların oraya təşrif gətirmələrini rica edirəm. (Rusca) Bunun ilə iclası bağlayıram. Üzr istəyirəm, əfv ediniz.

Çox üzvlər mənə söyləyiblər və mən də təklif edirəm, hökumətə bir təklif olunsun. Bir üzv ümumi layihə tərtib verib Parlamentə daxil etsin. (Alqış.) Bunun ilə iclası qapayıram.

İclas qapanır saat 12-40 dəqiqədə.

Arxiv, f. 895, siy. 1, iş 177, vər. 90-92.

№ 105

Yüz beşinci iclas

8 dekabr 1919-cu il

Rəis - Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy Hacınski.

İclas saat 12-20 dəqiqədə açılır.

Rəis - İclas açılır. Yomiyyəyi-müzakirat keçən dəfədən qalandır. İki qanun layihəsi gəlmişdir və bir də dünən eyd olduğuna görə idarə bağlı idi, heç bir şey göndərə bilməmişik.

Səslər - Kvorum yoxdur.

Rəis - Adamları sayınız. 36 nəfər hazırdır. Kvorum olmadığından iclası qapayıram.

İclas saat 12-25 dəqiqədə qapanır.

Arxiv, f. 895, siy. 1, iş 177, vər. 82.

Yüz altıncı iclas

11 dekabr 1919-cu il

Rəis - Həsən bəy Ağayev. Katib - Əhməd Cövdət.

İclas saat 12-30 dəqiqədə açılır.

Rəis - İclas açılır. Yomiyyə-müzakirat böylə tərtib edilmişdir (oxuyur):

1. Parlament heyəti rəyasət komissiyonları intixabı, 2. Səhra farələri ilə mübarizədə bulunmaq məxaricinin dövlət hesabına qəbul edilməsi haqqında qanun layihəsi. 3-cü qıraət. Məruzəçi - Ağamalı oğlu; 3. Bakı feldşer məktəbinin səhhəti-ümumiyyə nəzarəti təhti-ıdarəsinə keçirilməsi haqqında qanun layihəsi. 3-cü qıraət. Məruzəçi - Musa bəy Rəfiyev; 4. Hüquq davalarında məhkəməyə çağırılmış şahidə və ruhanilərə veriləcək mükafat miqdarının təbdili haqqında qanun layihəsi. 3-cü qıraət. Məruzəçi - Mehdi bəy Hacinski; 5. Vərəsənin ümum-dəvətində bəzi təati təbdili haqqında. 2-ci qıraət. Məruzəçi - Rüstəmbəyov; 6. Xam malların Azərbaycan daxilindən xaricə çıxarılması şəraiti haqqında tənzim edilmiş qanun layihəsi təcil. Məruzəçi - Əbuzər bəy Rzayev; 7. Mühakimi-hüquqiyyədə üsuli müdafiənin bəzi nöqtələrinin təbdili haqqında qanun layihəsi. 2-ci qıraət. Məruzəçi - Rzayev Bağı; 8. Müqavilənin möhtəvi olduğu tədiyinin məhkəməyə tövdii müddəinin müzaidə ilə satışa qonulması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Mehdi bəy Hacinski; 9. Hüquq davalarında şahidlərin üsuli ictimaiidə bəzi nöqtələrin təbdilinə dair qanun layihəsi. Məruzəçi - Mehdi bəy Hacinski; 10. Hökumət gəlir vergiləri miqdarlarının mədaxilə münasib olaraq artırılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əmircanov. 11. Ticarət və nafiə şəhadətnamələrindən şəhərlər nəfinə alınan vergi miqdarının 50 faizədək tərifi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əmircanov; 12. Bakı gömrüyü müfəttiş maaşının artırılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əmircanov; 13. Azərbaycan gömrükxanalarında dəftərxana vergisinin artırılması haqqında qanun layihəsi; 14. Daxil olmuş kağızlar. Bu cür müzakirəti-yomiyyəyə etiraz yox ki? Muxtar Əfəndizadə. Muxtar - Mən öylə bilirəm ki, divani-rəyasət intixabatı tezdür. 10 gün təxirə salmaq lazımdır, sonra ticarət və nafiə nəzarətindən gəlmiş xaricə xam mal çıxarmaq haqqındakı qanun layihəsinin birinci növbəyə keçirilməsi lazımdır. Çünki bizim bütün maliyyəmiz buna bağlıdır.

Rəis - Xam malların xaricə çıxarılması barəsindəki qanun dürtüstdür. 6-cı növbəyə qoyulmuşdursa, amma qabaqda olan layihələr 3-cü qıraət olduğu üçün 10 dəqiqədən artıq çəkməyəcəkdir. O səbəbə öylə qalmasını təklif edirəm. Daha kim danışmaq istərdi? Qaldı Muxtar əfəndinin 2-ci təklifi ki, intixabat təxirə salınsın, mən şəxsən buna tərəfdar deyiləm, çünki Parlamentin bu barədə qərarı vardır və buna da etiraz olmamışdı. Hacı Kərim Saniyev.

Hacı Kərim Saniyev - Prezidəti təxirə salmağa biz də tərəfdarıq, çünki fraksiyalar hələ etilafə gəlməmişlər. 10 gün təxirə düşməyi biz də istəyirik.

Rəis - Təklifi səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından intixabat 10 gün təxir edilir. Yomiyyə müzakirata etiraz yox ki? Qəbul olunur. Daxil olmuş kağızlardan biri Batumda sakin olan Azərbaycanlılar milli şura sədri Xanımzadəndir ki, Parlamentin bir illiyini təbrik edir. İkinci Lənkəran qəzasından Parlamentimizə seçilmiş Qulamhüseyn bəy Kazımbəyovun intixab kağızlarıdır ki, bu da mandat komisyonuna gedir.

Növbədəki səhra farələri ilə mübarizədə bulunmaq məxaricinin dövlət hesabına qəbul edilməsi haqqında qanun layihəsinin üçüncü qıraəti. Bunun türkcəsi gəlinə ikinci məsələyə keçirik. Bakı feldşer məktəbi səhhəti-ümumi nəzarətinə keçməsi xüsusunda qanun layihəsinin üçüncü qıraətidir. Oxuyun.

Katib - Oxuyur.

Rəis - Əvvəlinci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Əvvəlinci maddəyə etiraz yoxdur. Etiraz yoxdursa, qəbul edilir. İkincini oxuyun.

Katib - Oxuyur.

Rəis - İkinci maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından 2-ci maddə qəbul edilir. Üçüncünü oxuyun.

Katib - Üçüncünü oxuyur.

Rəis - Üçüncü maddəyə etiraz yoxdur? Yoxdursa, qəbul olunur. 4-cünü oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - 4-cü maddəyə etiraz yoxdur? Yoxdursa, qəbul edilir. 5-cini oxuyun.

Katib - Oxuyur.

Rəis - Beşinci maddəyə etiraz yoxdur? Yoxdursa, qəbul edilir. İndi layihəyi-qanuniyyəni təmamən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından layihəyi-qanuniyyə təmamən qəbul edilir.

Növbəti məsələ, hüquq davalarında məhkəməyə çağırılmış müşahidə və ruhanilərə veriləcək mükafat miqdarının təbdili haqqında qanun layihəsi, üçüncü qıraət.

Katib - Oxuyur.

Rəis - Birinci maddəyə etiraz yoxdur? Yoxdursa, qəbul edilir. İkinci maddəni oxuyun!

Katib - Oxuyur.

Rəis - İkinci maddəyə etiraz yoxdur? Yoxdursa, qəbul edilir. 3-cünü oxuyun.

Katib - Oxuyur.

Rəis - 3-cü maddəyə etiraz yoxdur? Yoxdursa, qəbul edilir. 4-cü maddəni oxuyun.

Katib - Oxuyur.

Rəis - Dördüncü maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz yoxdursa, qəbul edilir. İndi layihəyi-qanuniyyəni təمامən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Etiraz yoxdursa, qəbul edilir.

Növbədəki məsələ vərəsənin üsulu və dəvətində bəzi noqatın təbdili haqqında qanun layihəsinin 3-cü qiraətidir.

Katib - Oxuyur.

Rəis - 36-cı maddənin söylənən kimi təğyirinə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından qəbul edilir. 221-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - 221-ci maddənin təğyirinə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından bu da qəbul edilir. Layihəyi-qanuniyyəni təمامən səsə qoyuram, etiraz yoxmu? Etiraz olmadığından layihəyi-qanuniyyə təمامən qəbul edilir. Səmədağa layihəni keçən dəfə siz oxudunuz. Türkcəsini veriniz, oxusunlar.

Səmədağa - Türkcəsi yoxdur.

Rəis - Səhra fərariləri ilə mübarizədə bulunmaq məxaricinin dövlət hesabına qəbul edilməsi haqqında qanun layihəsinin üçüncü qiraətidir. Ruscasını oxuyunuz.

Katib - Rusca oxuyur.

Rəis - Əvvəlinci maddəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından qəbul edilir.

Katib - 2-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 2-ci maddəyə etiraz yoxdur? 2-ci maddə qəbul edilir.

Katib - Əlavəsi də var.

Rəis - 3-cü maddəyə etiraz yoxmudur? 3-cü maddə qəbul edilir.

Katib - Oxuyur.

Rəis - Məruzəçi əfəndi! Əlavə təshihlər olmuşdur. Onları gərək siz verə idiniz... 4-cü maddəyə etiraz yoxdur? 4-cü maddə qəbul edilir. 5-cini oxuyunuz, Mehdi bəy!

Katib - Oxuyur.

Rəis 5-ci maddəyə etiraz yoxmu? 5-ci maddə qəbul edilir. 6-cı maddəni oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - 6-cı maddəyə etiraz yoxdur ki, qəbul edilir. Layihəyi-qanuniyyəni təمامən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Layihəyi-qanuniyyə təمامən qəbul edilir.

Növbədəki məsələ "Xam malların Azərbaycan daxilindən xaricə çıxarılması şəraiti haqqında tənzim edilmiş qanun layihəsidir. Təcilidir. Məruzəçi Əbuzər bəy Rzayev.

Əbuzər bəy - Əfəndilər! Ümum Avropa müharibəsində və Rusiya inqilabında yollar qapandı, alış-veriş dayandı. Bunun səbəbi odur ki, fabrikalər, zavodlar camaat üçün işləmədi, hərbiyyə işlərinə çalışdılar, alış-veriş öz qaydasından çıxdı, əlavə camaatın əksəri hərbiyyə üçün işləməyə başladı. Ona görə camaata lazım olan şeylər azaldı və camaat da fəlakət içərisindədir. Bu bədbəxtlik ilə mübarizə etmək üçün camaatın işləməsi lazımdır. Və külli miqdarda lazımi şeylər hazır edilməlidir. Bu sayədə ucuzluq əmələ gələcəkdir. Bu da gələcək məsələdir. Hökumətin bir böylə təklifi var. Məlumunuzdur ki, hökumət əvvəlcə xam malları buraxmaq istəmir. Halbuki, mallar getmir isə gəlməz və bahalıq da olar, gərək mal buraxasan ki, əvəzində mal gəlsin. Hökumət bunu düşünüb xam mallar xüsusunda bir komisiyon düzəltdi ki, onun vasitəsilə xaricə mal çıxarılsın. Fəqət, bu da baş tutmadı. Sonra hökumət qərar verdi ki, hər kəs xam mal aparırsa, yarı qiyməti əvəzinə birisi 200 manat olmaq hesabı ilə ingilis sterlinqi versin. Fəqət sterlinqin qiyməti getdikcə bahalanıb 300, 400, hətta 700 manata qədər qalxdı və alış-verişçilər mal aparmaqdan imtina etdilər. Hökumət bundan dolayı yenə fikrini dəyişdi və malların sərbəst xaricə aparılmasına qərar verdi, bu şərtlə ki, aparılan malın dördüdə biri hökumət xəzinəsinə verilsin. Fəqət, alış-verişçilər buna da etiraz etdilər və bizim bunların qiymətini qaldırmaq üçün malların sərbəst buraxılmasını arzu etdilər. Fəqət, hökumət öz qərarı üstündə durdu. Demək, hal-hazırda Azərbaycan daxilində xam mallar bu surətlədir. 1 milyon 200 min put pambıq vardır. Putu 600 manat hesabı ilə 700 milyon pul çıxarır. 110 min put da ipək vardır ki, bunun da pulu 2 milyard edir. Hərgah bu malların dördüdə biri alınarsa hökumətə xeyli pul yetişər. Hərgah Batuma göndərsə, yarım milyard təfəvüt eləyər. Bu layihəyi-qanuniyyənin baxılmasını təvəqqe edirəm.

Rəis - Layihəyi-qanuniyyə xüsusunda komisiya naminə məruzəçi rica edir ki, təcili surətdə baxılsın. Kim bu barədə danışmaq istərdi? Təcili baxılsın, ya baxılmasın? Səsə qoyuram. Layihəyə təcili surətdə baxmaq tərəfdarı olanların əlini qaldırmalarını rica edirəm. Əksəriyyət rəy ilə bunun təcili baxılması keçir.

Əbuzər bəy (dəvamla) - Və yenə güman edir ki, bu layihə parlament tərəfindən qəbul olunacaqdır. Bu qanun ilə hökumət digər bir qanun layihəsi təqdim etmişdir ki, o da gömrük artırılmasıdır. Onu da bununla qəbul etmək

lazımdır ki, gömrüklər bərabər alınsın. Bu işlərdən bir milyard yarım pul hasil olmuşdur ki, bu sərvət ilə məmləkətdə ucuzluq olmasa da bahalığın önünü almaq olar və pullarımızın da qiyməti artar. Bahalıq olmaz. Mən rica edirəm ki, bu qanun layihəsini təcili surətdə qəbul edəsiniz. Məzmunu böylədir...

Rəis - Sonra oxuyarsınız. Bu qanun layihəsinin əsası barəsində kim danışmaq istərdi? Söz Arşaq Malxazyanındır.

Arşaq Malxazyan - Rusca.

Rəis - Rza bəy Ağabəyov.

Rza bəy - Möhtərəm əfəndilər! Bu fikir ki, Malxazyan bəyan etdi mən ona şərəkəm. O da budur ki, bu layihə gərək çoxdan olaydı. Lakin o bütün təqsiri ticarət nəzarətində görür. Mən isə bu təqsirləri (torqoviy - ekonomiçeski) komitədə görürəm. Bu qanun layihəsinin pərdəsini açıb bir az açıq baxmalıyıq. Əvvəla xam mal xaricə çıxsın ki, ticarətimiz artsın, bunu qabaqlar da demək olmazdı, çünki deyirdilər ki, bu, Azərbaycanı soymaq deməkdir. İndi vaxt özü göstərir ki, pulumuzun qiymətdən düşməsinin qabağını saxlamaq üçün gərək xam mallar xaricə çıxsın. Buna görə sərhəddi açmaq ki, kim nə istəyir alarsın, bu da olmaz. 2-ci sərhəd deyirlər ki, bütün xam mallar mənə pul olsun, bunun üstündə bir qədər durmaq lazım. Bu məsələnin tərəfdarı komisyonda bir nəfər idi. Ona dedilər ki, bu məsələ Ermənistanda oldu, orada hökumət konyak və pambığı mana pul etdi. Lakin ondan axırda bir xeyir çıxmadı, zərəri də ancaq hökumətə deyil, o malları hasilə gətirənlərə oldu. Mana pul nədir? Yəqindir ki, mana pul edəndə siz xam malları alacaqsınız, əvəzində pul verməlisiniz. Bunun üçün də yenə gərək stanok işləsin, taniki milyardlarca para çap edib verəsiniz və haçanki biz makinanı çox işləməkdən saxlamağa səhd edirik. 3-cü fikir budur ki, doğrudan-doğruya məzkur malları toplamağa hökumət idarələri yoxdur. Əgər olsa idi qanunda göstərilərdi. Ərzim budur ki, o zaman bu fikri monopoliya məsələsində birisi söylədi və komisyonda da öz fikrində qaldı. Bu qanun göstərsə mana pul dürünə deyildi miyanə bir yoldur. O qiymətlər də ki, qanun layihəsində göstərilib, əlbəttə bazarda bundan artıqdır. Əgər bu miyanə qiymətlə xam maldan iyirmi beş faiz ələ gəlsə hökumətin xəzinəsinə bir milyard və üç yüz milyon gəlir olacaqdır. Bundan əlavə tacirlər qeyri gömrük xərclərini verəcək və onlardan gəlir vergisi alınacaqdır. Gəlir vergisindən də saqınmaq olmayacaqdır, çünki dəmir yol və paraxod idarələri dəftərlərində kim nə qədər mal apardığı müəyyən və qeyd olacaqdır. Malxazyan soruşdu ki, bu necə icra olunacaqdır? Yəqin ki, ticarət naziri buradan cavab verər. Lakin komisyonda bunu sorduqda cavab verildi ki, bunu dəmir yol qulluqçuları icra edəcəklərdir. Bir də qanun layihəsi müvəqqətidir. Əgər gələcək üçün də bu qanunu tələb etsək, onda pambıqçılığa və ipəkçiliyə böyük zərər verə bilərik, çünki mal alanlar xəyal edəcəklər ki, malın 25 faizi hökumətə gedəcək, ona görə də gərək 25 faiz ucuz alam. Bu səbəbə bu qanun müvəqqəti olmalıdır. Vaxtı da burada müəyyən edilməyib, ona görə ki, köhnə malı tazədən ayırmaq olmaz. Zənnimcə bu qanun layihəsi qolaylıqla ticarət işlərini yoluna qoyur, heç olmamaqdansa gec olmaq yaxşıdır.

Rəis - Söz Yusif Əhmədovundur.

Yusif Əhmədov - Mənə nazirdən sonra izin verin!

Rəis - Söz, Sultan Məcid Qənizadəninindir.

Sultan Məcid - Xam malın xaricə çıxarılması əgər əcnəbilərə, bizə həmişə xeyri var, getsin satılsın, bizim məmləkətə qızıl daxil olsun. Bugünkü layihə ki, gəlib onun tərəfdarıyıq, xam malın artığı getsin, bizə lazım olan qədəri burada qalıb artığı xaricə gedib, bizə lazım olan şeylər, makinalar, yaxud qızıl gəlsin. Bununla da bizim valyutamız artsın. Ticarət və nəqdiyyə işi ekizdir. Ticarət və maliyyə işi də buna bağlıdır. Ticarət yaxşı olarsa, maya da artar. Məruzəçinin dediyinə görə malın dördüdə biri qalacaq hökumət üçün. Məsələn, dörd put şeydən hökumət bir putunu götürüb, qalan üç putunun xaricə çıxmasına müsaidə edəcək, bu da görünür ki, natura ilə alınacaq. İpək, pambıq nə olursa ondan dördüdə birini hökumət alacaqdır. Məsələn, polis 4 milyon put pambıq aparar isə, ondan bir milyon putunu hökumət alıb öz anbarına tökəcəkdir. Bu da yəqin şeydir ki, hökumət aldığından da istifadə edəcəkdir. Məncə hökumətin xeyri bu olacaqdır ki, xam malı əcnəbi də bir tacir kimi satacaqdır, onun əvəzində ya qızıl və ya millətin ehtiyacı olan şeyləri alıb gətirəcəkdir. Hamı, başqa çarə olamaz. Hökumət natura ilə aldığı malı satacaq, ya qızıl, ya başqa mal alıb gətirəcək, bu aşkara bir işdir. Bir də olar ki, hökumət xaricə aparmaz, burada tacirə satıb bon alar. Yenə də hökumətin xeyri bu olur ki, bonu alıb azaldır. Aldığı ipək, pambıq yerinə bon toplayır. Hər halda iki şey olacaq, ya satacaq əcnəbiyə qızıl alacaq və yaxud tacirlərə satıb bon alacaq. Bunda lazım gəlməz ki, hökumət malın bir rübünü natura ilə alsın. Əvvəla malı natura ilə alsın, bunu düzəltmək üçün nə qədər məmur və idarələrə ehtiyac olacaq. Bu da yəqindir ki, bizə çox çətindir. Bizlərdə özünüz bilirsiniz ki, zəkat var, zəkat alan mollağın dağarını açsanız görərsiniz ki, yarısı buğdadır, yarısı torpaq, qum, yaxud başqa şeydir. Kəndli mollaya zəkat verəndə aldıbdır. Bizim natura ilə almağımız da böylə olacaqdır. Əcnəbi ölkəyə mal apararı tacir hökumətə verdiyi rübünün içində hər nə əlinə gəlsə doldurub verəcəkdir, torpaq, yaxud qeyri şeylər. Bundan başqa hökumətin nə qədər məsarifi olacaqdır. Hərgah alınan dördüdə bir malı satsanız, yenə bu xərci ödəməyəcəkdir. Bunda isə hökumətə heç bir nəfi olmayacaqdır. Mən xammalın getməsinə tərəfdaram, ancaq natura ilə olmasın. Belə bir qayda heç bir yerdə görünməyib, çünki xərcini, çörəyini çıxanda, yerdə heç bir şey qalmaz. Məlumdur ki, bundan məqsəd valyutamızın artmasıdır. Ona görə də qədimdə olan kimi, xaricə mal aparandan natura ilə mal alınmayıb, tamojnıda qızıl alınır. İndi də dördüdə birin alırsaq, natura ilə deyil, qızıl ilə alınsın. Tacir malı Firəngistanda satacaq, haman firəng qızılından götürüb

gəlsin xəzinəyə, bunda valyuta artar və illa bir şey çıxmaz. Əgər tacirlərə dördə bir çox olsa, yenə onun tərəfdarıyam, hər halda dördə bir, beşdə bir, altıda bir verilsin, ancaq natura ilə olmasın, çünki çürük şeyləri hökumətə verəcəklər. Ona görə mal getsin, ancaq dördə birini qızıl ilə almaq lazımdır.

Rəis - Hacı Kərim Saniyev.

Saniyev - Vəzir cənabları bu gün bir layihə təklif etdilər. Layihədə elə bir üsul göstərilir ki, ondan pulumuzun qiyməti artsın. Bunun üçün də lazım bilir ki, xam malımız xaricə çıxarılsın. İndi qabaqkı mallarımızın xaricə çıxarılması ilə pulumuzun qiyməti qalxarmı? Yoxsa daha da düşər? Məncə Sultan Məcid əfəndi dediyi kimi əgər dördə bir hökumət üçün alınsa, onları da siçanlar yeyəcəkdir. Bunlardan pul daha əskik olacaq. Tacirlər çox əlləşirlər ki, yollar açılıb, malları xaricə aparsınlar. Böylə bir layihə qabaqda daxil olmuşdu. Məncə, bu yolla pulumuz çıxmaz. Məmləkətimizdə cəmətin ehtiyacına lazımı qədər şeylər az olanda, pulumuz əksilər. Məsələn, sabun, spicəka olmayanda, pulumuz da əksik olar, mallarımız zaqranisiyaya gedəndən sonra pulumuz da daha da əksiləcək. Bonlarımızı heç qəbul etməyəcəklərdir. İstəsələr belə bizdən xammal alacaqlarına görə qəbul edəcəklər ki, xam mal qurtarandan sonra heç də götürməyəcəklərdir. Bundan ən çox mənfəəti möhtəkirlər gözləyir, hələ bunun müqabilində məmləkətin kustarnı sənəti bilmərrə öləcəkdir. İndi bu saat ölmək üzrədir. Bu saat Gəncə sənətkarlarının məruzəsi gəlmişdir. Orada 400 ipək kar-kərləri vardır ki, ipək mal hazırlamaq istəyirlər. İpəyin qiyməti iki ay əvvəl 8 min manat ikən, indi 32 min manatdır. Tumac da 3 min manatdan 4 minə qalxıb. Bundan da anlamışlar ki, gərək hökumətin iznilə, gərək qaçaq mal surətilə xam mal xaricə çıxarılır. Mal çıxarıldıqca da daxildə azalıb bahalaşır. Ona görə o sənətkarlar məcbur olurlar işlərini buraxsınlar. Çünki xam mal tapa bilmirlər. Biz xam malı gələcək mənfəətli və ehtiyacımız olduğu mallara dəyişmək tərəfdarıyıq, mal verib, mal ala, yoxsa möhtəkirlərin əllərinə verilməsindən nəfi olmaz. Ona görə xammalı möhtəkirlərin əlinə verib dördə biri alıb, xaricə çıxarmaq qətiyyəən yanlış fikirdir. Əgər meydana gəlsə, Azərbaycan daxilində sənət və sənətkarlıq da öləcəkdir və pulumuz qiymətdən düşəcəkdir.

Rəis (Sultan Məcid Qənizadə) - Söz Yusif ağa Əhmədovundur. Yusif Əhmədov - Əfəndilər! Məsələ məncə çox əhəmiyyətli bir məsələdir. Bu məsələyə baxanda gərək qərəzi hər şeyi toplayıb, məsələni məmləkət nöqtəyi-nəzərindən müzakirə etməli, əgər millətin istiqbalı düşünülürsə, onda ticarət işinə başqa gözlə baxmalıdır. Çünki məmləkətin həyatı bundadır. Bizimlə qonşu olan məmləkətlərdə, xüsusən İrada çox çalışırlar. Ticarət bizdən üstündür. Lakin yenə tərəqqi tapa bilmirlər. Bunun səbəbi var. Çünki tacirin ticarətinə müəminətlər çoxdur. Məsələn, yol yoxdur, mədəniyyətlər işləməyirlər. Əgər işə böylə baxırlar ki, tacir var. Zənginlərdə pul var, deyirəm ki, əvət var. Əgər diqqətlə baxsanız görərsiniz ki, məmləkətin nəfi də bundadır. Əgər böylə baxmaq ki, filankəs tacirdir qoy getsin, onda məmləkətin tərəqqisi nə cür olar? Fikir veriniz. Bir tacirdən heç malı olmasa, boş dükanda əyləşə, o nə iş qayıra bilər. Qonşu məmləkətlər bizə nə cür baxar? Məsələyə yaxşı baxanda görərsiniz dünyada ən böyük şey ticarətdir.

Əfəndilər! Siz bilirsiniz ki, dünya müharibəsi nədən ötrü oldu. Bu müharibədə din, məzhəb və sairə nəzərə alınmadı. Hamısı cib və dövlət məsələsidir. Hər səltənəti, hər dövlət öz mallarını satmaq üçün yer axtarırlar. O hökumətlərin ən ağıllısı ən köhnəsi bir-birini dağıdıb, qəsdləri də ticarət olubdur. Birisi evdə əyləşib 100 put mal alır, gözləyir ki, qiymət bahalansın onu satsın. Buna spekulyasiya, möhtəkirlilik deyirlər. Ticarət isə başqadır. Hərgah siz ticarəti öldürsəniz, bəs parlament, hökumət nə tövr dolansın? Siz hərgah istəyirsiniz ki, Avropa sizə qulaq aşsın, bilməlisiniz ki, ac adama qulaq asmazlar. Əfəndilər, bu məsələ müxtəlif təşkilatda, ticarətlərdə müzakirə edilmişdir. Çox yığınaqlar olmuşdur ki, bu işə bir yol açalar, fəqət öylə yol götürmirik ki, ticarət nöqtəyi-nəzəri ilə olsun, bir vaxt lazım olsa operasiya üçün bir barmağımı kəsər, bədəni təməmilə hidf eylesin. Fəqət, bu həmişə olmaz. Bir dəfəlik olar. Məsələn, əgər 4 milyard xaricə gedən malların bir milyardı bizə çatırsa və ona biz sahib oluruqsa, həmişəlik olmaz. Mən bayaq ərz eylədim ki, mənim qərəzim yoxdur, fəqət mən sual edirəm, hamsı məmləkət məmurları ticarəti bacara bilər? 5 il inqilab zamanında cürbəcür hökumətlər təşkil olunub, həpsi ticarəti əllərinə almaq istəyiblər. Fəqət, müvəffəq olmamışlar. Zira bu güclə ola bilməz, hər kəsin bir sənəti var, onu təqib etməlidir. Məsələn, mən həkim deyiləm, həkimlik də edə bilmərəm, neçə il zəhmət çəkib təhsildə bulunanlar həkimlik edə bilər. Öyləsi də var ki, qeyri sifətlərdə, məsələn, ticarətdə məharət qazanmışlardır. Sizin yadınızda var, inqilab zamanında icraiyyə komitəsinin iqtisadi şöbəsində üzv idim. Ərzağın çıxarılmasını 33 nəfərdən ibarət olan o şöbəyə başa sala bilmədim, çünki qandırmaq da mümkün deyil, çünki onların hər biri bir firqə tərəfindən gəlib, var qüvvə ilə firqə nöqtəyi-nəzərindən, firqənin məqsədini yeridir, onların məqsədi ərzağın bol olması deyil. Mən inqilabın ikinci ili Moskvada idim, fabriklərdə mal yox idi, onu almaq da çox müşküldü. Bir tacir şəninə yaraşmayan yerlərdə mal almaq üçün uyurlardı. Ona görə ki, onun ticarətə nəşəi vardı. Fabrikada direktordan başlamış ta bağlayana qədər bir-biriləri ilə əlaqədə bulunmaq lazımdır. İndi bir tacir tapılmaz ki, hökumət üçün ticarət yapsın. Ticarət nümayəndəsi olduğum üçün mən də buna inanıram.

Malların dördə birisini almaqdan məqsədimiz budur ki, malı sataq, pul olsun. Qeyri məmləkətlərin pulu bizdə olsun, işi keçsin mürur ilə bizim pullarımız əvəzinə özgə pullar olsun. Əgər məqsəd bu isə kəsdiyimiz və icazə verdiyimiz pullar nə cür olacaq Mən xaric olan malların dördə bir hissəsinin alınmasına qətiyyəən ziddəm, bu siyasət düz deyil. Mən bir az pambıq işlərinə də bələdəm. Onlar cürbəcürdür ki, fərfini ancaq pambıq taciri bilir. Bir azacıq danışalım nə olar? O adamlar ki, məmur sifətilə qoyublar, onlar teleqraf ağasıdır, hiss yoxdur. O başqa

əgər adamdırlar, onların da səhvi ola bilir. Bizim məmurlarımız bu kimi şeylərdən baş çıxarmazlar. Malların dördü bir hissəsini alıb da, onları saxlamaq, yığıdırmaq çox çətin bir məsələdir. O malları saxlamaqdan bizə bir nəfi ola bilməz. Məmləkətin ən əşdədi ehtiyacı olan ərzaq məsələsidir. Məsələn, çörək birinci zəruri olan şeylərdəndir. Bu saat qradonaçalnik dairəsində bir komisiyon əmələ gəlmiş, bağışlayın. Haşiyə çıxıram. Bu komisiya dəyirmançıları yığıb bir yerə, bütün əllaflardan malı alıb, dörd-beş adamın əlinə vermiş, halbuki dörd-beş adam istədiyini edər, 1000 adam əyləməz. Ərzaq ki, lazımdır, hökumət onu bacarmır. Mən doğrusu inana bilmirəm ki, pambığı necə bacaracaqdır. Əgər sən həqiqətən istəyirsən ki, pulun qiyməti artsın, onda götür Marsel, İstanbul və qeyri bazarların qiymətlərini və onlara müvafiq mallara qiymətli qiymət qoy və o qiymətdən də 25% al. Beləliklə, sən bu işin müxtəlif cəhətində azad olub, iş də asan olar və pulun da qiymətə minər. Mən nə pambıqçı, nə də xam malçıyam və buna da heyfslənirəm. Çünki, danışanda deyirik ki, qonşu cümhuriyətlərdən sərvətli biz, bu sərvəti də ancaq nəzərimizdəki xam malın ticarəti ilə əşkara çıxara bilirik. Böyləliklə, vətənə ayinə olaraq bir təklif də var ki, gərək ki, Saniyev dedi: "Xam mallar mane pul olsun". Bu fikrə mən də şərikəm, lakin mümkün deyil. Bir adama sən mal verəsən ki, apar filan malı gətir, bu olmaz. Biz qəzetlərə baxırıq görürük ki, sabahki və axşamki teleqramların məmləkətə təsiri nədir? Bir zəkadan bunu ancaq görürsünüz... Buna görə də bu fikir ki, mal ver, mal al, kərdən keş fikirdir, əmələ gətirmək çətindir. Məsələn, mən Kuban və Stavropoldan un gətirmək istəyirəm, mümkünmü, oranın sahibi izn verə bilərmə? Görək fikir verəsən ki, etdiyim təklif mümkünmüdür.

Bu xam mallar ki, var, bilmirəm əgər biz kəndçi tərəfdarıyıq, görək sevinək ki, bu mallar baha gedir. Çünki, kəndçi görsə ki, onun malı baha gedir, fəaliyyətini artırır. Bu da ki kəndçinin məişətinin cəhətidir. Mirzə Məcid təklif etdi ki, mal aparılıb qızıl gətirilsin, vallah qızıl yaxşıdır. Mənim kürəyim qaşınır, qıdığım gəlir adını eşidəndə, lakin bu qızıl yoxdur. Əgər iş o yerə gələ ki, sən deyəsən mal apar qızıl gətir, əmin olunuz ki, min manatlıq qızıl üç min olar. Bu qabaqda da olurdu. Ticarət nəzarəti bir qərar vermişdi ki, buradan mal aparınlar ingilisin funt sterlinqini gətirsinlər. Onun birisi 700 manatı çıxsın. Siz elə bilirsiniz ki, Avropa onu bilməz. Onların hər yerdə agentləri var. Nə məlum ki, bugünkü iclasımızı onlara xəbər vermədilər. Əgər biz belə qətnamə çıxarsaq, lirə ki, 90 manatdır, qeyri qızılları bilmirəm iki minə qalxar. Əgər sən hökumətə deyə bilməzsən ki, mal alıram, sən poşlin ala bilərsən. Lakin malı mənə ver, düz deyildir. Sən deyirsən, mənə mal lazımdır. Mən də paltoda, şuba onlarsa evimdə var, onda xoşuma gəlmiş mənə ver: söyləyəcəksən ki, bu dərin məsələdir. Bunu əmələ gətirmək o qədər də asan deyil. Sən hökumətsən, poşlin sənə işindir, onu al, bir puta əlli manat yerinə beş yüz manat al. Bunu mən bilirdim və mənim siyasətimdir, malım var, yoxdur alıram. Əfəndilər, bir az açıq danışaq, otuz vaqon mal var, ondan yeddi milyon yarım alırsınız. Ancaq onu bilməlidir ki, hər qeyri adi sərəncamın dalınca öylə və ixtişaş qoya bilər ki, axırı olmaz. Sizi inandırırım ki, o mallar sizin əlinizə gəlincə, onun adına cürbəcür adlar qoyarlar. Bir şey eyləyə, mən onu eyləyə bilirdim ki, tutulsun? Buranın malı İrana gedir, orada İran malı əvəzində, İranın ki isə burada Azərbaycan malı əvəzində satılacaqdır. Bunu Denikin əmrlərində görmək olar. O deyir, Azərbaycandan Gürcüstana mal keçməsin, amma bununla yenə nə qədər istəyirsən qanun qoymaq kağız-qələm deyil, onu verəndə gərək o biri tərəflərini də götürəsən. Siz təksə buğdanı saxlaya bilmirsiniz, dolanacaq ondandır. Sən ipəyi, pambığı necə saxlayasan, hansı kazak, hansı soldat onu gözləyəcək, nə qədər olsa insandır, gəlir pambıq almağa iki yüz min manat verir, buraxdılar, bu şeylər mümkün deyil. Deyəndə hamının xoşuna gəlir, pambıq, ipək alıram sataram, bu olmaz. Ticarət işini tacirdən, vətənpərəstdən cız al, möhtəkirdən demirəm, tacirdən deyirəm, çünki tacir bilir ki, vətənin istiqlaliyyəti olmasa, ticarət də olmaz. Ticarətə siyasət gözü və halal ticarət gözü ilə baxılmalıdır. Mən də heyf ki, xasiyyətimi buraxıb, siyasətlə məşğulam. Bilmirəm, bu yollar ki, mən göstərdim, nazir buna nə nəzərlə baxır. Sən hökumətsən, nəzarətində otur, işində fikir eylə ki, hansı yol ilə doxodunu artırasan. Keçən dəfə emissiya müzakirə olunanda mən bunlar barəsində müxtəsər dedim, amma dəfaatla deyirəm, hökumət özü bilər nə qədər poşlin alar, necə olar. Onun pulu vardır, çağırar bilənləri, bir komisiya da dəvət edər tacirlərdən.

Rəis - Onsuz deyil, natiq əfəndi. Yəqin komisiyondan rahatlıq olubdur. Danışmaq istəyən yoxdur? Muxtar əfəndi!

Muxtar əfəndi - Bu halın əvəzində, pul almaq məsələsində yoldaşımız Səmədbəy təklif etdi. Mən də bu barədə bir neçə kəlmə söz demək istəyirəm. Bu məsələdə komissiyada çox müzakirə edildi. Nəticədə bu yerə gəldik. Deyirlər ki, ticarət işini tacirdən sor. Məruzəçinin sözündən, onlardan sorulduğu göründü. Bir yol göstərdilər, axırda nə yerlərə gəldi çıxdı, yenə bura gəldik. Yusif Əhmədov cənabları deyirlər ki, fəvqəladə vaxtdır. Böylə vaxt olduğu üçün böylə qət edildi ki, mallar alınsın, hökumətə xaricdən dəmir yol və qeyrilər üçün bir çox mallar lazımdır. Burada yoxdur, Avropadan alınmalıdır. Hərgah bunu pulumuz ilə almaq istəsək, əvvəla gərək bu pulu Avrona puluna keçirsin, daha nələr etsin, amma mal olsa böylə olmaz, hökumətə daha xeyirli olsun. Bir üsul ki, hökumət qəbul edib, ən doğru bir üsuldur. Həm məmləkət tacirləri sərbəst ticarət aparıb xaricdə mal satıb pul alar, həm də hökumət malını aparıb əvəzinə lazımı şeylər alar. Burada danışmağa lüzum yoxdur. Tacirlərdən bu soruşulmuşdur, tacirlər də razı olmuşlardır. Özü də dördü bir ağır hesab etməyirlər. Ona görə də layihəni komissiyanın verdiyi kimi qəbul edilməsini təklif edirəm.

Rəis - Söz Saniyevindir.

Saniyev - Tacir nümayəndəsi cənablarının danışığından böylə çıxdı ki, guya millətin səadəti tacirlərin əlində imiş. Bu Avropa müharibəsi də tacirləri saxlamaq üçün imiş. Hətta bu inqilab da tacirlərə görə imiş. Guya tacirlər olmasa, dünya batarmış və axırda bu yerə gəlir ki, dördüdə biri almanın, yəni nə qızıl, nə buğda heç bir şeyi verməyəcəyik. Yəni kənardan da mal-zad gətirməyəcəyik. Siz yalnız veriniz, biz xaricə aparaq. Mən bilməyirəm, hansı Avropa hökumətidir ki, malı almaq üçün müharibə yapmışdır. Biz görürük ki, onlar hazırdakı mallarını satmaq üçün müharibə edirlər. Mən bilmirəm ki, tacirlər mallarımızı çıxarıb, buraya bir şey gətirməyəcəklər, ehtimal buraya da qayıtmayıb başqa məmləkətlərə alış-verişə girişəcəklər. Əgər qayıtsalar belə gətirdikləri malı o qədər baha satacaqlar ki, pulumuzun bir qiyməti bir qəpiyə gələcəkdir. Ona görə mən təklif edirəm ki, daxildən mallarımız çıxarılsın. Bir də buyurdular ki, vətənpərəst tacirlər mən bilməyirəm ki, hansı tacirlərdir ki, vətəni buraxıb Firəngistana, Yaponiyaya, Misirə gedib otura, yəni özü də vətənpərvər olan, vətənpərəst ola. Tacir vətəmində oturub millətinin səadətinə çalışar, yoxsa bir tacirin dükanında bir çəkməni almaqdan ötrü 5 min manat verəcəyəm, bu da bir səadət imiş. Bu yol ilə səadət olmaz. Bu bəlkə Azərbaycanı bankrot içində bilmərrə məhv etmək deməkdir.

Rəis - Söz Mirzə Məcidindir.

Sultan Məcid - Mən yenə o şeyi demək istəyirəm ki, bayaq dedim heç tacir malını aparıb qızıl gətirməz. Mətləb o deyil, tacir bəlkə malını satandan sonra heç qayıtmayıb. Amerikaya gedə. Mətləb oradadır ki, aparılacaq mallardan poşlin alınmasıdır. Mal deyirəm, malların dördüdə birini zəbt etmək, elə bir şey olmayacaq, onun üstündə çox qalmaql var. Tacirin verəcəyi mal çürüyüb zay olacaq ki, o da əriyib bir şey qalmayacaq və hökumət də üzünə zərər qoyacaqdır. O mal nerədə saxlanacaq. Mən deyirəm ki, bu üsulda mənfəət yoxdur, bəlkə zərər var. Əgər qızıl mümkün deyilsə, bu şeylər əvəzinə öz bonumuzu ala. Hər halda mal almaq xeyrli deyildir. Bonlarımızı ala, toplayaq. Bu yol mal almaqdan yaxşıdır. Mənim rəyim budur.

Rəis - Söz Yusif Əhmədovundur.

Yusif Əhmədov - Mən çox istədim ki, böyük məsələlər üzünə mübahisə edilib, rəylər bilinsin. Əvvəllər bu bizdə yox idi. İndi şükür allaha ki, mümkündür. Lakin şəxsiyyət olmamalıdır. Saniyev cənablarının fikrinə görə mənim dükanımda bir botinka almaqla səadət olmaz. Mən deyirəm ki, fikir başqadır, iş başqa. Fikir, yaxşı fikirdir. Amma hamısına birdən girişmək olmaz. Əgər deyirik ki, vətəndə olmayan tacirlər vətənpərəst deyillər, o vaxt biz burada olanda siz harada idiniz. Mən dedim, yenə deyirəm ki, fikir çox yaxşı fikirdir. Lakin fikir ilə iş arasında fərq var. Hamısına birdən yıpışmaq qeyri mümkündür. Bir şeyi unuttum, bayaq deyəm, təşkilatlarımız haqqında bir çox rəylər var. Rəylər nəzərə alınanda bu qərara gəlindi ki, doğrudan da gərək mallar çıxarılıb hissə alınsın. Əgər bir rəy var, bir də sənin keyfin, o başqa məsələdir. Mən həmişə deyirəm ki, on hissə də azdır, 25 hissə də azdır. Mən müəyyən demədim. Mən təklif edirəm, məbuslar məsələ daxilində danışıqlar. Mən dedim ki, bu məsələ nəzarətin daxili işidir. Mən, tacirlər nümayəndəsi olmaqla vətənpərvərlikmi itirmədim, göstərdim. O adamlar ki, küllə altında camaatı barışdırdı, siz o vaxt harada idiniz. Mən deyirəm şəxsiyyət buraxılıb, nəzarət dairəsində bəhs edilsin. Hərgah ticarətdən xəbərləri var isə ayrı, yoxsa Misirə getməmişəm və böylə məmləkət var. Onları biz bilirik. Mən qabaq ərz etmişdim ki, bizdən daha böyük bir məmləkət var ki, oranın camaatı ticarətə daha müstəiddir. Fəqət, bəzi mümaniətlər və vəsaiti-nəqliyyə olmadığından ticarəti edə bilməzlər. Mən lazımı şeyləri deməyə borcluyam. Parlamentdə əsasən məsələ əksəriyyət [səs] ilə keçəcəkdir. Dübarə ərz edirəm ki, həpsi maliyyə malik məmləkət daxilində olan ticarətdən sual edilərsə necə edək, həm ticarət yaxşı olsun, həm də məmləkət səadətli olsun. O məsələnin ticarət nazirinə aid olduğunu söylər, zira Parlament ticarət nazirini təyin edibdir. Bu nə demək? Ticarət yoxdur, demək olarmı? Millət var, məmləkət var, ticarət də olmalıdır. 170 milyonluq Rusiya bir Moskvaya istinad edərək fəxr edirdi. Çünki cəmi şeylərin ixtiyarı Moskvada idi. Buna da səbəb Moskvanın ticarət və sənaye mərkəzi olmağıdır. Bir nəfərin məmləkət səadəti üçün yol göstərilməsinə razılıq edərdim.

Rəis - Söz Rzabəy Ağabəyovundur.

Ağabəyov - Burada ticarət fəlsəfəsindən bəhs etdilər və məsələdən uzaq oldular. Məsələ ətrafında Sultani Məcid deyirdi ki, mal çıxarılsın və onun əvəzində pul alınsın, o pul da bon olmayıb, qızıl pul olsun. Onu demək istəyirəm ki, bu üsul əvvəl hökumət tərəfindən qəbul olunmuşdu, fəqət bu qovludən felə keçmədi. Zaman özü göstərdi ki, bu fikir düz deyil və təcrübədən istifadə etmək lazımdır. Nəticəsi bu oldu ki, qızıl pul əvəzinə mal aparılar funt sterlinq verməyə məcbur oldular. Fəqət bu da işləri daha da xarablaşdırdı və özümüzü, öz pulumuzu qiymətdən salıb xarici pulların tərəqqisinə səbəb olduq. Funt sterlinq 200 manatdan 700 manata qədər tərəqqi etdi. Fəqət, təcrübə onun doğru olduğunu söylədi. Beləliklə, Sultan Məcidin təklifi dürüst deyildir. Əgər Səfərbəy ilə hesab etləsə idi, ona mən inanardım, Səfərbəy də deyir ki, pambıq, yun və qeyri mallardan hissə götürülərsə bir milyard pul vüsul olar və bir də xərcin çox olmağını deyirlər, halbuki xərc o qədər yoxdur. O məmurlar onsuz da məvacib alırlar, bu da onların vəzifələridir. burada bir şübhə var ki, o da doğrudur, malın pisi, yaxşısı olar. Bu nöqtəyi-nəzər ilə həll etmək lazımdır.

Rəis - Sırada natiq olmadığından söz ticarət və sənaye nazirindədir.

Əminov - Möhtərəm əfəndilər! Bu nitqi eşidəndə cavaba hazırlaşdım sonra Yusif Əhmədov şəxsi məsələlərdən bəhs etdiyi halda yenə şəxsi adamlara cavab verdi. Ticarət və sənaye işlərində bizim

nöqteyi-nəzərimiz bu olubdur ki, tüccarsız heç bir şey eyləməyə və Bakıda ticarət və sənaye ittifaqı vardır ki, natiq əfəndi onun sədridir. Onlara müraciət etdik, bizə böylə cavab verdilər. "Xam malımız var, ticarət olub, sərmayəmiz yoxdur". Bizə sual verin, poşlennini bağışlayın kirayəni sonra alın. Mən bilmirəm, əgər məsələ böyləliklə həll olursa idi, işimiz necə olardı? Biz buna razı olmadıq. Sonra biz bir də müraciət edəndə tovorooobmen üsulu ilə aparılmasına razı oldular. Mən bilirəm o kəndçilərdən ki, pambığın putu 80-90-100 manata alışdılar, indi onları saxlayıb, nə qədər indiki qiymət ilə pul edir. Deməli, bu barədə bizdən narazılıq edirlər ki, məlumatlı adamlardan sormamışsınız. Ona görə ərz etdim ki, keçən iclasda olmamışam. Emissiya qanuna baxanda Aşurov demiş ki, ticarət olubdur və bu barədə də Parlamentə bir qanun təqdim olmayıbdir. Mən böylə bilirəm ki, Parlament uca bir yerdir, ora böyük qanunlar təqdim etməlidir, yoxsa, tacirlərdən başqa torqaşlar ilə üfaq olan əlaqəmizi Parlamentə təqdim etməyə Parlament də razı olmaz. Tacirlərə də məlumdur ki, ticarətin böylə halında mümkün deyil ki, biz qanun təqdim edib Parlament təsdiqilə o qanuna görə ticarət edək. Bizim ticarətimiz xaricdən asılıdır və bu da siyasət ucundan hər gün ticarət və qeyri müəssisələrimiz varsa, bu barədə onlara müraciət etmişik və müxtəlif cavablar almışıq. Bu səbəbə axırda bu böyük məsələnin Parlament vasitəsilə həll edilməsi üçün bu qanun təqdim edilmişdir. Malxazyan gözəl natiqdir, manatın düşməsindən danışdı, amma İranda ingilislərin ticarəti bir hala düşmüşdü ki, onların funt sterlinqi 2 tımənə gedir. Halbuki, müharibədən əvvəl 5 tımənə gedirdi. Bundan görünür ki, səbəb ticarətin pis getməsində deyil, başqa yerlərdədir. Bir də xam malların nə cürə alınması soruşdu. Burada dəfə atla deyilib ki, xaricdən gələn malı biz bonlarımız ilə ala bilməyəcəyik və xarici ticarətxanaların də müəyyən təklifi bu idi ki, nə mal istəyirsiniz verək xam mal verin, bonunuz lazım deyil. Sonra deyildi ki, alınan malları siçan yeyər, oğurlanar və çürüyər. Ağabəyov Rza bəy dedilər ki, bunlara məmurlar baxacaq, əlbəttə buna tazə məmur tutulmayacaq, ancaq bir komisiyon olacaq ki, stasiyonlarda mallara baxacaq, onlardan 25 faiz zəbt edib, anbarlara vuracaq. Qaldı ki, zəbt olunan malları biz Batuma da, xaricə də aparmasaq, indiki burada tranzit gedən malların qiymətinə satsaq 700 faiz artıq qazanacağıq. Malxazyan Olginski küçə haqqında söylədilər. Bu sözləri qeyri məsul bir adamın ağzından eşitsə idik, təəccüb etməz idik. Lakin rəsmi və advokat olan bir şəxs böylə söylədikdə təəccüblüdür. Nəzarətin nə təqsiri var ki, saxta pul çap edən kimi vəsiqələri də hökumət naminə çap edirlər. Bunu iki dəfə tutmuşuq. Bu da administrasiya işidir. Olginski və qeyri hərəkətləri ki, hesab edirsiniz o sui istemalları müəyyən surətdə göstərin və nə fikirdə olduğunuzu da söyləyin. Burada Sultan Məcid cənabları buyurdular ki, malın dördəndən biri əslindən alınmayıb və poşlin surətilə alınsın. Bunu da iki yol təklif etdilər. Birisi qızıl, birisi də bon. Məncə qızılla bonin fərqi çoxdur. Mən bu barədə mübahisə açmaq istəmirəm, amma onun demək istərdim ki, qızıl ilə alınca, bizim pulumuzun qiyməti daha da yenər, çünki bizim tacirlər son vaxtlarda qızıl ticarətilə məşğul olub, hər zaman Batuma, İrana gedirlər, qızıl alıb köynəklərinə tikib gətirirdilər. Poşlina qızıl ilə olur isə daha da betər olar. Qızılla ehtiyac daha da artıq görünər. Açıq-aydın gedib Batumdan qızıl alıb gətirirlər, manatımızın qiyməti daha da önər. 2-ci təklif bizim bon ilə alınması idi. Bu yeni üsul deyil, əsgidir. Biz yeni üsul, yeni yol axtarırdıq. Yeni yol göstərmədilər. Əlavə söylədilər ki: 25 faiz çoxdur. Mən öylə bilirəm ki, neçə-neçə tacirlərdən, özləri rica edib, ərizə vermişlər ki, ərizə vermişlər ki, 25 faiz nəzarətə vermək üzrə, onlara xaricə mal çıxarılmasına müsaidə edilsin. Bunu sübut da edərdəm. Burada qollar var. Saniyev cənabları özü danışdı, cavabını da özü verdi. Təklifi bu oldu ki, mal çıxmasın, guya ki, indiyə qədər hazır imiş. Bir də dedi ki, mal yığışib qalır. Sənətkarlar ağlayıb ki, mal üçün yer yoxdur, biz də onu həll etmək istəyirik. Çıxсын ya yox? Mən ancaq arzu etmək istəyirəm ki, ticarət öylə bir ildir ki, bütün işləri bir qaydaya salmağı heç kəs öz öhdəsinə ala bilməz. Parlament ticarəti sərbəst yeməyi qərara almışdır. Keçən bəyanatda, indi isə bu barədə ticarətin sərbəst olmasına danışmaq ola bilməz. Taksa, filan tətbiqi qeyri-mümkündür. Keçənlərdə ətə taksa qoyublar. Bununla heç bir şey olmadı, kimsə taksa ilə ət almadı. Lənkəranda, Muğanda buğda almaq istədik. Əmr olundu ki, hökumət məmurlarından başqa kimsəyə buğda satılmasın. Bu da fəna nəticə verdi. Buğda daha da bahalandı. Bu iki tədbir göstərir ki, ticarət yenə sərbəst olsun. Bayaq da ərz etdim, sui-istemaldan danışdılar. Keçən dəfə dəxi Qara bəy buyurdular, nəzarət öylə xəbərləri buraxmır, əhəmiyyət verir, təftiş komisiyonu vardır ki, nəzarətin məmurlarına daima nəzarət edir, görmək istərsə hər zaman ticarətə buyurun bilərsiniz və onların fəaliyyətini görə bilərsiniz.

Burada məmurlar haqqında, sui-istemallar haqqında ancaq ümumi söylənilir. Bu isə məmurlara sui-təsir etdiyi kimi bir nəticə də çıxır. Bunun da məmurlara nüfuzu olur. Bununla ümumi danışmaq olmaz, göstərilən müəyyən göstərilməlidir. Mən indiyə qədər nə qəzətdə, nə Parlament kürsüsündə eşitmədim ki, müəyyən söylənilsin, filan məmur, filan etdi. Böylə sözləri danışan məbus əfəndilərin isə sözün qiymətini itirir. Çünki, məmurlar deyirlər ki, möhtərəm Parlament üzvləri adbaad deyil, ümumi deyirlər. Bunun da nüfuzu olmur. Mən manatın enməsi barəsində danışmaq istərdim. Buna səbəb ticarətin düzgün getməməsidir. Səbəb, Batumda oturan hökumət nümayəndəsinin hərəkətidir ki, bizim xaricə göndərdiyimiz yağ, benzin və bunlar kimi istehsalatımızdan putuna dörd manat vergi qoyublar və hər adamın 50 manatdan artıq özü ilə rus parası görüşməsinə müsaidə etməyib iki faizdən hökumət nəfinə alarlar, əsl manat qiymətinin düşməsinə səbəb olur. Ticarət deyil, bunun səbəbi xaricdədir, daxildə deyil. Manatın düşməsinə səbəb bu olduğu gibi, xaricə də əlaqəmizin olmamasıdır. Onun üçün də xam malımızın ən böyüğü olan neft, ondan hasilə gələn şeylərdir ki, onlardan da mənfəətbərdar ola bilmədik. Batumdan nefti aparan vaqonların miqdarı 3-4 dənədir. Biz bu vaqonları öhdəmizə götürə bilməyirik,

deyə sorduq. Cavab aldıq ki, bu vaqonların hərəsi 3 ay, 4 aylıq plavaniyada olacaqdır. Deməli, burada mümkünümüz olmadı, xammal aparaq. Ən axırını məlumatımıza görə bu işdə də tədris ilə həll olunur. Məsələn, avqust ayında Batumdan 58 min 508 puta qədər, sentyabrda 23 330, oktyabrda 236 min put səhər, 8 min put maşın yağı, 127 min neftdən qalan şey, bunlardan alınan vergi də çoxaldı. Avqust ayında 39 min, sentyabr ayında 161 min, oktyabrda 3 milyona qədər vergi aldıq ki, bu da 2 800 000 qədər edir.

Deməli, bu məsələ həll olunur. Vaoporlar çoxalır. Avropanın da neftimizə ehtiyacı vardır. Deməli, pulumuzun qalxmağı bu cəhətlərdən asılıdır. Dedilər ki, ticarət nəzarəti tərəfindən məsələlərin həlli üçün heç qədəm qoyulmayıbdır. Və cəmətin ehtiyacını nəzərə alıb, xaricdən lüzumlu mal cəlb edilmir. Mən ərz edirəm ki, buraya gələn bütün Avropa deleqatsiyonları ilə əlaqəmiz olubdur. Hətta Yunan nümayəndələri ilə də bu barədə görüşmüşük. Rusiyada təzə cümhuriyyətlər ilə də əlaqəyə girib mal almaq istəmişik. O cümlədən Kubandan buğda almaq və əvəzinə neft vermək məsələsini həll edib nümayəndə dəxi göndərmişik. Lakin bəzi səbəblərdən, o cümlədən Denikinin Qara dənizdə gəmiçiliyi qoymadığından bu başa gəlmir.

Bir də ərzaq məsələsi haqqında dedilər. Bunu bilməli ki, sizin qərarınıza görə ərzaq nəzarəti ləğv edilmişdir. İndi o nəzarət yoxdur. Mən onu qanunsuz da olsa boynuma götürmüşəmsə də o da hökumət məmurlarını təmin etmək üçün olub. Nəzarəti ləğv etmək asan iş deyildir. Nəzarətin böyük müəssisələri və anbarları vardır ki, onları bağlamaq lazım idi. Amma yenə bu barədə iqdəmət olubdur. Son zamanlarda çörəyin qiyməti artdı, səbəbi də yağışın az olmasından və bir cürə siçanların çoxalmasındandır. Məlumunuzdur ki, kəndçilər buğdanı torpağa atmamış, mövcud buğdalarını satmayırlar, saxlayırlar, qorxurlar ki, yeni taxıl olmasın. İndi axırını yağışlar yağdığına görə əkinçilər əkilər, ona görə buğdalarını çıxarıb satırlar və qiyməti də düşür. Biz camaatın ərzağını boynumuza götürmüşük, hər tərəfdə nümayəndələrimiz var göndəririk, onlar da alıb bizə göndərilər.

Biz çörəyi bişirməyi də öz boynumuza almışıq və hər tərəfdə, mədən dairələrində bişirib ucuz satırlar. Deməli, bu barədə təşəbbüs olubdur. Keçəlim qanun layihəsinə. Burada dedilər ki, bəlkə hökumət məmurları tacirlər ilə birlik edib xam malı xaricdə satsınlar. Hökumət özü bu işi götürürdü. İkinci bir təklif gəldi ki, valyuta alınsın, xüsusi vergi alınsın. Bu da qəbul olunmadı. Batumda olan əhvalat qoymadı.

Odur ki, bu təzə qanun layihəsin təqdim olunur. Layihədə göstərilən malların qədəri məlum deyil, təxminidir. Malların qiyməti indi qalxıbdır, ipəyə 20 min manat qoyduq, amma bazarda 32 minə qalxıb. Bu layihə ilə bərabər gömrük haqqında da layihə vardır. Bu məsələ maliyyə nəzarətinin işi isə də biz bir yerdə qoymaqda bir məqsədimiz olubdur ki, qabaq tacirlər gömrük olmasa, ucuz apararlar, sonra qanun gələndə, sonrakı tacirlər üçün baha olur. Ona görə gömrük layihəsi ilə bərabər bu layihənin bir yerdə qəbulunu sizə təklif edirəm.

Rəis - Malxazov... Məlikaslanov.

Rəis - Söz Xudadad bəy Məlikaslanovundur.

Xudadad bəy - Hökumət bu məsələnin müzakirəsinə çox mənə verir, necə ki, eşitdiniz. Bu layihənin milyarddan artıq nəfi gözlənilir. İş buradadır ki, vəziyyətimiz gündən-günə ağırlaşır, ticarət azalır, Batumdan yol verməyirlər, paraxod vermirlər, zaqraniçin banklar möhtəkirlər edirlər. Hökumət bu fəlakətdən qurtarmaq üçün çox şeylə imtahan edir. Bu halda retsep yazmaq çox çətindir, necə ki, ərz eylədim, ticarət sərbəst deyil, yollar açıq deyil, xaric ilə əlaqəmiz düzgün deyil, teleqraf mübadiləsi yoxdur, hökumət bu məsələni müzakirə etdi, bir nəzərə gəldi ki, biz ticarəti sərbəst edə bilmərik. Mühəribədən əvvəl hər dövlət səy edirdi ki, kənara mal çox aparılıb, az gətirilsin, onun əvəzinə qızıl gətirilsin, o zolotoya sistema ki, vardır, bunun üçündür ki, bankda qızıl olsun, 1 milyard qızıl olduqda, 2 milyard da da qızıl pul ola bilər. Bizim dilimiz yoxdur, mallarımız getmir, əvəzinə çox mal gəlir, bir azdan sonra əlimizdə heç şey qalmaz. Siz bilirsiniz ki, gündən-günə funt sterlinqin qiyməti artır, qiymət 8 yüz rublədir. Mühəribədən əvvəl 10 manat idi. O zaman 10 manata 25 put neft almaq olardı, indi isə 80 min putadək almaq olur, bundan anlaşılır ki, bizim pulumuz düşmüşdür. Ancaq onu süni surətdə aşağı salırlar. Biz görürük ki, Fransa 3 milyard qızıl əvəzinə, 30-40 milyon pul buraxırdı, həmçinin İtaliya da belədir. Bizim xarici valyutamız olarsa, işimiz düzələr, maliyyə naziri istəyirdi ki, bir qədər əlində xarici pul olsun, çünki o pul daha möhkəmdir. Fəqət möhtəkirlər bundan istifadə etdilər, Maliyyə naziri axırda bu qanunu təqdim etmək məcburiyyətində qaldı. O sarquki burada var bir hissəsini sərbəst edirik, bir hissəsini də hökumət valyuta qayımaq üçün əlində saxlamaq istəyir. Hərgah bu layihəni qəbul etsək, o zaman işimiz yaxşı olar. Mən rica edirəm, bu qanun layihəsinə təcili surətdə baxıb, qəbul edəsiniz.

Bugünkü qanun doxod qanunudur, bunu qəbul etsəniz işlərimiz daha da yaxşı gedər. Dəmir yolunda cürbəcürə yerlərdə işlər, tədarüklər görüb yalnız ödəmək olmaz. Ümidvaram ki, biz bu qanunu elə aparaq ki, gələcəkdə xeyrimiz olsun. Bunun qəbulunu rica elədim.

Rəis - Sırada natiq olmadığından, axırını söz məruzəçinindir.

Rzayev - Burada çox sözlər söylədilər və cavab da aldılar. Ancaq bir neçə söz də mən demək istəyirəm. Malxazyan manat pul barəsində dedi. Məttəssüf o işi aparmağa nə adamımız var, nə də təşkilatımız. Mirzə Məcid qızıl barəsində danışdı, lakin qızılı haradan ala. Hacı Kərim Saniyev xam malların kənara buraxılmasını göstərməklə, daxildə fabrik və xalqımıza mənfəət yolları göstərdi. Fabrik üçün makina lazım, biz də malları xaricə buraxmaqdan məqsədimiz satıb makina, silah və qeyri götürməkdir. Yusif Əhmədov deyən vaxtı deyildir. Çünki, bununla heç zad ala bilmərik. Gərək bu xam mal hökumətə verilsin ki, o da lazım olan malları xaricdən alıb

gətirsin. Maliyyə komisyonu tərəfindən deyirəm ki, bu mallar əhalidən çıxıb, böyük tüccar əlindədir. Bunun qəbulunu tələb edirəm.

Rəis - Qanunun əsasları üzərində müzakirə bitdi. 2-ci qiraəti səsə qoyuram. Kim qanun layihəsinin ikinci qiraətinə keçmək tərəfdarıdırsa, əl qaldırsın. Əksəriyyət rəy ilə qəbul olunur. Təklif var ki, vaxtın gec olduğundan qalsın, gələn iclasa, lakin qanun təcili elan edilib, özü də kiçikdir. Oxuyunuz, Mehdi bəy!

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - Birinci maddəyə Sultan Məcid tərəfindən belə təklif var. Əcnəbi məmləkətə gedən mallar üçün poşlin qızıl və ya bonli nəqdən tələb edilsin. Sonda təklifi komiya qəbul etməyir. Ona görə əvvəlcə onu səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Əksəriyyət rəy ilə təklif rədd edilir. Layihənin birinci maddəsini səsə qoyuram.

Kim qəbul edirsə, rica edirəm əl qaldırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyən? Əleyhinə 1, səs verməyən 7. Əksəriyyət rəy ilə maddə qəbul edilir. İkinci maddəni oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Rəis - 2-ci maddə xüsusundan danışmaq istəyən varmı? Səsə qoyuram. 2-ci maddəyə tərəfdar kimdir əlini qaldırsın. Əleyhinə olanlar? Səs verməyənlər? Ləhinə 42, əleyhinə yox, səs verməyən yoxdur. Əksəriyyət rəy ilə 2-ci maddə qəbul edilir. Layihəyi-qanuniyyənin üçüncü qiraətini oxuyun.

Katib - Oxuyur.

Rəis - Birinci maddəni səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs verməyir? Ləhinə 40, əleyhinə yoxdur. Səs verməyən yoxdur. Əksəriyyət rəy ilə əvvəlinci maddə qəbul edilir. 2-ci maddəni oxuyun.

Katib - Oxuyur.

Rəis - İkinci maddəni səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyən? Ləhinə 37, əleyhinə yox. Səs verməyənlər 13. Əksəriyyət rəy ilə maddə qəbul olunur. Layihəyi-qanuniyyəni tamamilə səsə qoyuram. Lakin türkcəsində yazılıbdır 25 faiz. Bu bir az aydın deyil. Xaricə çıxan malın dördü biri deməkdir. Layihəyi-qanuniyyəni təməmə səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Əleyhinə? Səs verməyənlər? Ləhinə 34, əleyhinə yox. Səs verməyənlər 13. Əksəriyyət rəy ilə tamamilə qəbul edilir.

Gələcək iclasın müzakirəti-yomiyyəsi bu gün oxunan olacaqdır. Etiraz yoxdur? Əksəriyyət rəy ilə qəbul edilir. İclas saat 3.40 dəqiqədə bitir.

Arxiv, f. 895, siy. 1, iş 177, vər. 68-80.

Yüz yeddinci iclas

15 dekabr 1919-cu il

Sədr — Həsən bəy Ağayev. Katib — Mehdi bəy.

İclas açılır saat 12.25 dəqiqədə.

Rəis - İclas açılır. Yomiyeyi-müzakirat keçən iclasda qəbul edilmişdir.

Səslər - Kvorum yoxdur.

Rəis - Sayın, var. Bu iki-üç günün ərzində Gürcüstan Məclisi-Müəssisani sədarətindən bizim Parlamentimizin sənəyi-dövriyyəsi münasibətilə böylə bir teleqram gəlmişdir. (Oxuyur, alqış).

Növbədəki məsələ - Məhkəməyi-hüquqiyyədə, üsuli müdafiənin bəzi nöqtələrinin təbdili haqqında qanun layihəsidir. Məruzəçi Mehdi bəy Hacınskidir.

Hacınski - Sabiq qanun mövcubincə müddəiyyan qanunu vardı. Müddəi və müddəi-ileyhin arasında öz müqəddəratını əda edərsə o vaxta lazım gəlir ki, məhkəməyi-ədliyyələr rəisinə onlar müraciət etməli idilər. Bu Rusiya dairəsində idi. Qafqaziyada isə yoxdur. Burada iki qəza bir yerə yığılıb kəndlərinə rəis intixab edərdilər.

Şimali Qafqaziyada var idi, sonunda isə yox idi. Qafqaziyada isə bu yoxdur. Burada yeni Qafqaziyada möhkəməyi-ədliyyə müraciət edərdi. Bu da bir azacıq olurdu. Ona görə ədliyyə naziri Məclisi-Məbusanın tövdi üçün böylə bir qanun layihəsi təqdim etmişdir ki, bununla məhkəməyi-ədliyyənin ixtiyarında olacaqdır. Amma, məsələnin müddəi və müddəi-ileyhin işi 40 minə qədər olursa, mirovoy suda müraciət edər. 40 mindən ziyadə olursa, okrujnoy suda müraciət edər. Amma çox vaxt rəisin işi çox olduğundan vaxt keçər, ona görə bu işlərə baxmaq okrujnoy suda bir üzvə mühəvvəl olunsun ki, o baxsın. Qanun layihəsi böylədir. (Oxuyur). Bitdi.

Rəis - Layiheyi-qanuniyyənin əsası üzərinə kim danışmaq istərsə, rica edirəm kağız yazsın, versin. Danışmaq istəyən yoxdur. Ona görə layiheyi-qanuniyyənin ikinci qiraətinə keçilməsini səsə qoyuram. Buna etiraz yoxdur. Etiraz olmadığından ikinci qiraəti qəbul edilir. (Katibə). Birinci maddəni oxuyun!

Katib - Oxuyur.

Rəis - Əvvəlinci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdur? Onda səsə qoyuram. Əvvəlinci maddənin qəbuluna etiraz yoxdur. Etiraz olmadığından, əvvəlinci maddə qəbul olunur. 2-ci maddəni oxuyun.

Katib - Oxuyur.

Rəis - 2-ci maddənin xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdursa, səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? İkinci maddə qəbul edilir. Layiheyi-qanuniyyənin üçüncü qiraəti qalır gələn iclasa.

Növbədəki məsələ - Gəlir vergisi miqdarının artırılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi Əmircanov.

Əmircanov - Bizim gəlir vergisini artırmaq barəsində qanun layihəsidir. Gəlir vergisinin 5-6 ay bundan əvvəl 5 min manatdan alınmasına qərar vermişdik. İndi bu qanunda söyləyirlər ki, məxariclərin artırılmasını nəzərə alaraq 40 mindən yuxarı gəliri olanlardan əlavə faiz alınsın. Dəxi 60 mindən artıq gəliri olanların gəlirinin dördü birisi qədər əlavə vergi alınsın. Maliyyə-büdcə komisyonu bunu müzakirə edib qərar verdi ki, 60 min manatdan deyil, 120 min manatdan artıq olandan gəlir alınsın. Bu da 25 faiz olsun. Komisyunun bu layihəsini bir qərar ilə təqdim edib, Parlamentdən rica edirəm ki, 120 mindən vergi alınmasını qəbul etsin.

Rəis - Qanunun əsasları üzərində kim danışmaq istəyir? Söz Arşaq Malxazyanındır.

Malxazyan - Rusca danışır.

Rəis - Söz Heybətqulu Mahmudbəyovundur.

Heybətqulu - Burada məruzəçi cənabları söylədilər ki, o adamların ki, doxodu 120 min manat olacaq, onlar xəzinəyə verdikləri vergidən başqa 25 faiz gəlir vergisi verməlidirlər. Bəlkə bu möhtəkilər, tacirlər üçün ola bilər. Lakin bunlardan başqa bizim çox adamlarımız var ki, 120 mindən artıq alır. (Məruzəçiyə) 120 min alanlar nə qədər verəcəkdilər?

Məruzəçi - Təxminən 28, 30-a qədər.

Heybətqulu (dəvamla) - Mən məmurlar barəsində danışırım, onlar 120 mindən artıq da alırlar. Lakin məxaricləri də ondan çoxdur. Bu saat həyat o qədər bahadır ki, kim verə biləcək? Mən dedim ki, məmurlar üçün ayrı bir qanun olaydı.

Səslər - Seçmək olarmı?

Heybətqulu (dəvamla) - Seçmək olmaz. Onda gərək siz ayırasınız. Parlament üzvləri, ya Parlament sədri 40 mindən yuxarı alır. Bunlar da gərək vergi versinlər. Görək gələcəkdə bu vergini bir nəfər verə biləcəkmiz? Bir də bilməlidir ki, məmurların aldığı pul ciblərində qalmayacaq. Biz gərək bahalıqı da nəzərdə tutuq. Bu qanun layihəsi ilə alınacaq vergi, ancaq məmurlardan olacaq. Spekulyantlardan isə bir şey alınmayacaq.

Rəis - Söz Ağabəyov Rza bəyindir.

Ağabəyov - Mən onu demək istəyirəm ki, bu qanun 1908-ci ilə aiddir. Gələcək üçün ayrı qanun olacaqdır. Ona görə bu qorxular da yersizdir. Bu 120 min deyirlər, onu parlament əzaları tazədən alır. Bu qanun isə keçmişə aiddir. Ona görə də bu sözlər gələcəkdə danışıla bilər. Bu qanun layihəsində bir şey var ki, o da gəlir vergisinin qədərini artırır. Burada deyildi ki, 60 mini az bilib, 120 min eylədi. Onlar xəzinəyə verməli vergidən başqa 25 faiz də gəlir vergisi verməlidirlər. Bunu bilirsiniz ki, gəlir vergisini verir o adamlar ki, gəlirləri müəyyəndir. Fəqət, spekulyantlar var ki, gəlirlərn heç müəyyən deyil. Onlar gəlirlərini gizlədə bilmirlər. Nə polis, nə də inspektorların imkanı olmur ki, bunları açsın. Əgər komisyounun qərarını qəbul etsəniz, gəlir əsla artmayacaqdır. Əgər, xəzinənin xeyri nəzərə alınrsa, biz hökumətin göstərdiyi 60 mini qəbul edək və komisyounun təklifi rədd edilsin.

Rəis - Hacı Kərim Saniyev.

Hacı Kərim - Podoxodnu naloqun alınmasının tərəfdarıyıq. Fəqət, bundan qabaqkı natiqin söylədiyi kimi biz bunu başa düşürük. Bir şəxs ki, özünün həqiqi xərcini bitirdi. Mən restoranda və qeyri yerlərdə xərclədiyini demirəm, o gərək il başında artıq qalanlarını versin və mülahizə ilə bilmək olar ki, onun nə qədər mədaxili olacaq. Çünki, məvacib ala məmurların aldığı dəftər üzrə məlum olacaq. Həmçinin tacirlərin dəftərləri var, ondan məlum olar. Necə ki, Malxazyan söylədi. Biz deyirik ki, 120 mindən yuxarıya naloq qoyulsun. Bu qayda bizim burada oturan üzvlərdən ötrə çox görünməsin. Bizim şəraitimizdə xüms zəkat, podoxodnu naloq hökmündə ilə mülahizə edin ki, fəhlə və toxum xərci çıxandan sonra artıq qalanını hökumətə veririk və layihə geri qaytarılıb, həqiqi artıq qazananlardan artıq naloq almaq layihəsi tərtib edilsin. Rəis - Əsədulla Əhmədov.

Əsədulla - Cənabi məbuslar! Mən öylə bilirəm ki, bu layihədə (1)-i götürüb, üstünə (1) gələrsək, olar (2), iki gələrsək olar (4) kimidir. Bu naloq neçə il bundan əvvəl qoyulmuşdu, alış-verişçilər qaydasında deyildi. Adamların dəftərlərini götürüb hesab edirdilər, xərcələri çıxıb, nəfəndən naloq alırdılar. Bu naloq eylə bir şeydir ki, əvvəl buyursun, sonra boğazından çıxarırlar. Siz məlumatlara pul çatmayanda məvaciblərini artırırırsınız. Onun ilə keçinir. İlin axırında da tutub alırıq. Bilmirəm, bu yazıq bunu haradan verəcək? Siz, vəzirlərin məvacibi az olanda artırırırsınız. Məsələn, 20 min manat edirsiniz. İlin əvvəlindən çatmayı, bəs o adamlar nə etsinlər ki, bir ayı sərəsər nisyə yeyirlər. Mən təklif edirəm ki, bu geri qaytarılsın, pulu qaydaya salıb dəyişdirsinlər, çünki bundan heç zad çıxmayacaq, adı olacaq ki, filan qədər doxod oldu. Bunun ilə bərabər polisə zəhmət olacaq.

Rəis - Söz Ağamalı oğlunudur. Rica edirəm, müsaidə buyurasınız möhtərəm məbuslar! Bu günkü iclasımıza Ermənistan nümayəndələri gəlmişlər. Onlar neçə gündür ki, paytaxtımıza gəlib və boyunlarına ağır və müqəddəs vəzifə qoyubdur ki, azəri türkləri ilə ermənilərin arasında olan münaqişələri hissilyata qapılmamış etidalidəm ilə həll etsinlər. Mən təklif edirəm ki, möhtərəm qonaqlarımızı təbrik edək. (Sürəkli alqış, ayaq üstə). Buyurun, Səmədağa.

Səmədağa - Bu podoxodnu naloq, yəni get-gedə artan mütərəqqi naloqun böyük mənası vardır. İş buradadır ki, burjuazni padşahlarda nahaq işlər çoxdur. Haqqı tapmaq mümkünatı yoxdur, ancaq haqqa bir qədər yaxınlaşmaq olar. Onun biri də bu mütərəqqi vergidir. Bir padşahlıq tikib onu hər tərəfdən saxlamaq və onu saxlamaq xərci göydənmi, sudanmi (gəlir) düşünmək lazımdır. Hətta görək böylə ola idi ki, bu mümkün olan qədər bərabər ola idi. Mən dedim ki, burjuazni hökumətdə də bu olmaz. Amma bir qədər irəli getmək olar. İş böylə olanda görək bu naloq qoyula. Onlar həmişə bundan qabaq qaçıblar. Bilmirəm, bu sperkulyantlar ki, hər yerdən nəf götürürlər, onların paralarını haradan tapacaqsınız ki, üstünə marka da vurasınız ki, ondan naloq gəlsin. Mən ondan qorxuram, bu naloq o adamın üstünə gələ ki, onlar boredan qaça bilmirlər. Gərək böylə edək ki, onlar artıq əziyyət çəkməsin. Qabaqlarda maaş alanlar üçün bir dəftər saxlanılırdı. Orada onların adları və maaşları yazılırdı. Qeyrilər ki, alver ilə məşğuldurlar onların gəlirini bilmək çətinidir. Onu demək istəyirəm ki, bizim qabağımızda qalacaq yenə fəhlə və qulluqçular ki, onlar bu naloqdan qaça bilməyəcəklər. Əgər bu qanunu qəbul etsək, görəcəyik ki, o həqiqət ki, biz istəyirik ona çataq, biz onu görə bilməyəcəyik. Ona görə də belə qanun da gərək hesablanı ki, insan bu ruzigarda nə qədəri elə dolana bilər. Bunu rus və qeyri hökumətlər də hesab etmişlərdi. Rusiya-da əgər səhv etməmişsə, bunu səkkiz yüz əlli manat təyin etmişdilər, bunu da indiki pulumuz ilə hesab etsək səksən beş min manat edər 850 manat o vaxt tapılmışdı ki, azdır. Gedib 1200 manat eylədilər. Çox fikirdən sonra, bir çox əqilli adamlar belə hesaba gəliblər ki, yüz kərə artıranda 120 min manat olur. Yüz iyirmi min manat indi projitoçnu minimum olduğuna görə büdcə komisyounu bunu düzəltdi. Hökumət əvvəl bunu 40 min manat qoymuşdu, komissiya bunu qaraladı. Belə olanda naloqun hamısı məmurlara, yəni hökumət üçün bir şeyi düz hal istəyənlərlə düşəcəkdə. Belə olan surətdə işlər düz keçəcək idi. Burada bir qədər düz hesab edə bilər. Bu qanundan bir şey əskikdir. Köhnə qanuna projitoçnu minimum var, bu qədər ki, insan üçün lazımdır, dolanacaq indiki pul ilə qoyulub (1500) manat. Bu on beş manatdır ki, o pula nə imdi naloq qoymaq olar və nə də keçmişdə qoymuşlardır. Görünür, nəzarət tələsiyib, tez bu qanunu buraya göndərmişdir. Biz təklif edirik ki, bu qanun qayıtsın geriyə, Parlamentin xahişi də nəzarətə bildirilsin ki; ildə 120 min manatdan aşağı alanlardan naloq alınmayıb, ondan yuxarı alanlardan naloq alınmalıdır və get-gedə artmalıdır ki, çox pul yarısını xəzinəyə qaytarsın, bəlkə də üç payını qaytarsın. Bu mənim fikrim deyil. Deməli bu naloq ki, indi Parlament geri qaytarsa, nazir də tazədən yazıb göndərər. Sədr - Abdulla bəy Əfəndizadə.

Abdulla bəy Əfəndizadə - Əfəndilər! Hökumətin layihəsində söylənilir ki, 60 mindən yuxarı gəliri olanlardan 25 faiz vergi alınsın. Büdcə komisyounu bu ədədi götürüb ikiqat ziyadə edib, yəni 120 min eyləyib. 120 min gəliri

olanlar xəzinəyə vergi verməlidirlər. Lakin yuxarı olanlardan əlavə 25 faiz vergi alınacaqdır. Burada hökumət üçün iki milyona yaxın doxod almaq mümkün olardı.

Əgər bu qanunu həyata tətbiq etmək mümkün olsa idi, bu qanun ən gözəl qanunlardan biri olardı. Madam ki, bu qanunu bir tərəfdən qəbul etmək olmayır, digər tərəfdən geri qaytarılmaq istəmir. O vaxt hökumət bu xüsusda ətraflı düşünüb tədbirlər və yeni yollar bulmalıdır. Mən sizi əmin edirəm ki, biz məmurlar əvvəlcə 60-70 vergi verərdik, halbuki yanı başımızda zəngin şəxslər 25 verirdilər və gülə-gülə də faizlərini alıb gedirdilər. Demək o adamlar ki, milyon qazanır, fəqət vaxtı gələndə vergi verməyir. Bizə deyirlər sakit olun, bu gələcək üçün deyil, keçmiş üçündür. Çünki keçmiş qanunla 5 mindən alınır. Mən deyirəm, o qanun onsuz da olubdur. Çünki 5 min gəliri olan adamlar şimdiki əsla yoxdur. Hökumət gəliri düşünüb başqa bir qanun düzəldib gətirsin. Yoxsa, o adamlar ki, 120 min alır və həm də vergi verər, artıqdan da versin ondan bir şey çıxmaz. Burada Səmədağa deyir ki, qabaqlarda 850 manat qərar qoyulmuşdu. Burada Səmədağa bir az səhv edir. Çünki manatın şimdiki zamanda qiymətinə baxanda, köhnə qiymətin qəpiyinin dördüdə biri yerini tutur.

O rəqəm ki, göstərdi, düz rəqəm deyildir. Əgər bu qanun layihəsini qəbul etsək 119 min manat gəliri olanlar 3 faiz vergi verərlər ki, bu da edəcək 3600 manat, geridə qalır 115 000 manat. İndi bədbəxtlik tutur o adamı ki, 119 min deyil, 120 min alır. Deməli keçən vergini verəcək, əlavə 25 faizlə əlavəsini də verməlidir. Deməli, sən alacaq 115 min manat, Nazir alacaq şu hesabda 110 min manat. Bunun axırı olmaz, bu ədalətsizlikdir.

Burası böylə, 2-cisini söyləyim. 120 min alan gərək 3 min vergi versin. Burada məmurların halı nə cür olar? Bu barədə komisyonda da söyləmişdim ki, məmurlardan vergi almaq, bu cibindən çıxarıb, o biri cibə salmaq kimi bir şeydir. Mən təklif edirəm ki, bu qanun qəbul edilməyib, yeni bir qanun tərtib edilib və orada hər səhəti göstərüb, məclisə gəlsin, müzakirə edilsin.

Sədr - Söz Ağa Aşurovundur.

Ağa Aşurov - Əsas üzrə bu qanunun əleyhinə getmək olmayacaqdır. Fəqət bir şey vardır ki, bunu aşkar etmək lazımdır ki, bu günkü nəyi mülahizə edir və necə həyatda tətbiq oluna bilər. Mədxil yüz iyirmi mindən artıq olarsa, onlardan bir çaharı alınacaqdır, demək 25 min naloq alınacaqdır. Görək, aya bu da qəbul olunan şeylərdəndirmi? Zənn edirəm yox.

Sədr - Cavad bəy, rica edirəm xüsusi söhbət eləməyəsiz.

Aşurov - Projitoçını minimumdan bəhs olunur. Görün 120 min rublə gəliri varmı? Siz bilirsiniz ki, indiki yüz iyirmi min rublə keçən 1200 manatdır. Hərgah məndən qabaqki natiqin sözüə əhəmiyyət versəniz. 400 manatdır. İndi sual edirəm, əvvəllərdə 400 manat maaş alanlar faiz verirdilər? Hər bir şeydə mülahizə lazımdır. Mən ərz eyləyirəm ki, hamıdan ədalətli naloq budur. Amma bunun da bir mülahizəsi var. Hansı yerdə bu cür qanun eşitmək olar? Əvvəla, əgər naloq alınarsa, bəs o biri naloqlar nədir? Siz o biri naloqları yox edirsinizmi? Xeyir, eləmirik. Hər gün hər iclasda artırırıq, məsələn, içkilərdə, maşın biletlərində, daxil olan çaylara. Biz onların hamısını edirik, ya pryamoy, ya kosvenni naloqları artırıqda, bu cür naloqun yeri yoxdur. Bir görək, kasıb nə verir, dövlətli nə verir. Vaxtiki pryamoy naloq alır, podoxodni naloq verməliyik. Siz ki, istəyirsiniz podoxodni naloq olsun, o vaxt gərək kosvenni naloqlar olmasın. Bizə dəfələrlə buyurdular ki, 25% artırısaq, 22 milyon olar. Bir çaharın ilə 88 milyon eylər. Cümləsi 102 milyon Azərbaycanda gərək tam alın idi! Bəlkə bir nöqsanımız var. Onu düzəldəlim. Bu naloqlar hər kəsin öz iqrarına və kağızlarda göstərdiyi rəqəmlərə görə təyin edilir. Bunlar düz yazılmışdır və naloqlar da düz alınır. O qalır bizim öz insafımıza. Eşitməmişik ki, bir dəfə podatnoy inspektor gəlib desin ki, sən düz yazmayıbsan. Dəniz kənarında mənim bir çox dostlarım var. Hər biri 2-3 min naloq verirlər, vəhalənkə onlar daha çox verməlidirlər. Buna da səbəb odur ki, inspektorlara ixtiyar verilməyibdir ki, lazımı tədbirlər etsinlər. hərgah bizdə ticarət vüsətlənmiş olsa idi, onda naloq da daha artıq alınardı. Çünki, yer qurma dəftər-kitab üzrə hesab olunub alınır. İndiki tacirlərin kassası cib dəftəri isə qoltuğundadır. Bir çox tacirlər milyonlar ələ qazanıb pulları ciblərindədir. İş də qalır onların öz insaflarına. Bir çox burjuylar var ki, onlar lazımı qədər naloq vermirlər. Onlardan görək üsul ilə naloq alın. Mən Səmədağa ilə şərikəm. Bu barədə çox bəhs olunmalıdır. O adamlar ki, böyük pul qazanıb, ciblərində vardır, onlardan alın. Onlar ki, məmurduqlar, aldıkları ilə dolanırlar, bu böyük ədalətsizlikdir. Keçənlərdə şəhər dumasına hökumət pul borc verəndə mən deyirdim ki, artıq müddət verək, amma siz deyirsiniz bu şərtlə ki, üç ilə qaytarılsın. İndi məmurlara məvacib verməyə pulları yoxdur, çünki krediti verirlər.

Xeyr, bu deyil, artıq doxod görək alınsın, varlılardan alınmalıdır. Yüz iyirmi min manat ki, deyirlər artırırsınız, o əmələ camaatın üstünə gələcəkdir. O məvacib ki, verirsiniz, o çatmır ki, ondan naloq alırsınız. Bu qanunu Səmədağa kimi mən də təklif edirəm ki, geri qaytarılsın və qeyri yollar tapılsın ki, lazımı qədər para kassamıza gəlsin.

Sədr - Növbədəki natiqə söz vermədən məlum edirəm ki, çox natiqlər ki, buradan deyirlər qanun geri qaytarılsın, nakaza görə mümkün deyil, çünki siz onun müzakirəsinə başlamısınız. Əvvəla, ola bilər ki, qanunu rədd edəsiniz və istədiyinizi arzu surətində məlum edib qərar çıxarasınız. Malxazyan.

Malxazyan - Rusca.

Sədr - Əliheydər Qarayev.

Qarayev - Qərinələrdən bəridir ki, hökumətlər həmişə öz tacirlərini saxlamaqdan ötəri, özlərinə xidmət etmək üçün jandarmaları təmin etmək üçün gah spıçka, gah qeyrə, zəhmətkeşlər işlədən şeylərin üstünə naloq qoyub, onları saxlayırdılar. Bu köhnə zamanda idi ki, burjuaziya öz pullarını ciblərinə qoyub, onu aşkara çıxarmayırdılar. Bu köhnə zamanlarda zəhmətkeş xalqı əzən həqq və həqqaniyyəti tapdalayan istibdad zamanında idi. İstibdadın yolu məmləkəti bədbəxtliyə düçar edirdi. Biz də bu yolu sevinclə, bu Parlamentdəki adamlarla dağıtdıq, cümhuriyyət təşkil etdik. Gərək biz burada tazə bir əsas qoya idik. Əfsusənə bir surətdə maliyyə nəzarəti yenə haman əski çürük əsası tutub gedir, Nikolayın qanunlarını dəyişdirir. Məlumunuzdur ki, Parlament maliyyə nəzarətinin bir neçə layihəsini rədd etmişdir. Bu da maliyyə nəzarətinin spıçka, papiros kağızı və bu kimi camaata lazım olan şeylərdən alınacaq naloqları idi. Bu naloqlarla 900 manat alan fəhlənin cibindən onu da çıxarıb, onun-bunun cibinə dolduracaq idi. Biz o zaman maliyyə nəzarətinə dedik ki, ayrı bir yol tutsun. Bu gün ayrı yol götürüb podoxodni naloqu, bu yaxşı yoldur, hər kəsdən qazandığına görə naloq alınsın. Burjuaziyanın, möhtəkirlərin cibindən pul çıxarılıb, xəzinəyə gəlsin. Amma bizim hökumətin iki quyruğu var: biri belində, biri kölgəsində. Maliyyə nəzarəti əmr edir ki, podoxodni naloq alınsın, ticarət nəzarəti isə madları uçota götürməmişdir. Məsələn, bir əllaf 10 min vaqon un alıb satır. Yazı-pozusu yoxdur, yazmır. İndi gəl ona sübut eylə ki, nə qədər şey satıb, nə qədər naloq verməlidir. Deyəcək ki, ayda iki meşok un satıram. O da mənim külfətimi zor ilə dolandırır. Bir də nazirin layihəsinin çürüklüyü ondan görünür ki, iyirmi milyon bu layihədən doxod gələcək. Azərbaycan bir milyarddan yuxarı pul buraxıbdır. Kəndlilərin, fəhlələrin cibində pul yoxdur. Neftçilərin nümayəndələri o gün ağlayırdı ki, pulumuz yoxdur. Demək, bu pulların hamısı möhtəkirlərin cibindədir. Əgər bu layihə keçsə də bundan bir şey çıxmaz. Çünki, məmləkətin şeyləri o surətdə deyil, milyarddan çox pul buraxılıb, xəzinə yenə boşalıb. Fəhlələrin, kəndçilərin işinə əl aparmaq lazımdır, pul da yoxdur, bunu görək paradan çıxaraq, onu möhtəkirlərin cibindən. Omlardan qorxmamalıdır. Əgər onlardan qorxsanız, onda görünür ki, siz də möhtəkirləşirsiniz. Möhtəkirlərin cibindən o pulları çıxarmaq lazımdır. Necə gün bundan əvvəl söylənən naloq möhtəkirlərdən alınsın.

Sədr - Söz məruzəçinindir.

Əmircanov - Mən podoxodni naloq barəsində beş-altı yol göstərdim ki, nə cür möhtəkirlərdən pul alınsın. Görünür, heç kəs podoxodni naloqu başa düşmür. Hətta hüquqşünas Malxazov da yaxşı başa düşmür. Bir minimum vardır ki, bu az bir şeydir. Bir adam beş baş külfətini idarə edə bilərsə, ondan bir şey alınmaz. Bu naloq qosudarstvenni dumada 750 manat büdcədə 1000 manat etdilər... Dumada 850 manat, Kerenski zamanında müvəqqəti olaraq 1600 manat etdilər. Hüquqşünas Malxazov doğru demədi ki, bunun şkalaları var idi onu saxlayıblar. Əfsus ki, əvvəldə nə qədər idi yadımda yoxdur. Onda başqa cürə idi. Əvvəl faiz az olurdu. Məsələn, faizin səkkizdə biri, sonra artdı. Hüquqşünas Malxazov dedilər ki, qradatsiya artmır. Mən deyə bilərəm ki artır. O vaxt iksis minimum böyük bir şey idi. Burada göstərilən 1918-ci ilin gəliri üzrədir. O vaxtları nəzərdə tutmalıdır ki, nazirlər də 1500 manat alırlardı.

Ərz eyləyirəm ki, 1918-ci ilin gəliri mülahizə edilib. İlin əvvəlində yanvarda, fevralda gərək bir deklarasyon elan edilə idi. Hər kəsin nə qədər gəliri var bilinə idi. Gəlirlər bilinəndən sonra, layihələr tutulub, povestkalar göndərilə idi. Bu qanun keçən illər üçündür. 1918-ci ilə görə "qradatsiya" böylədir ki, nə qədər gəlir artıqdır, o qədər də vergi artıq olar. Bu öylə bir naloqdur ki, hamı onu bilməlidir. Malxazyan cənabları da gərək bilsin. Görünür ki, naloq verməyiblər, bilməyirlər. Guya maliyyə naziri layihə göndərməsə idi, gərək vergi verilməyə idi. Qanun deyirdi: 120 min manatdan artıq olanda vergisini verəndən savayı 25 faizlə xəzinəyə mənfəət girə. Əgər bu da alınmazsa, onda xəzinəyə heç bir şey girməyəcəkdir. Gələcək üçün beş min azdır, onun üçün də xüsusi layihə hazırlanmalıdır. Məsələn, bu gəlir 400 mindən yuxarı çıxanda vergi 107 min olur. Ondan sonra 400 min manatdan yuxarı, hər on min manatdan 3500 gəlir alınır. Bu hər yerdə böylədir. Germaniyada da belədir, Fransada, Amerikada da böylədir. Qanunu geri qaytarmaq və təzəsini istəmək doğru deyildir. Bu qanunu qəbul etməmək vergi verməməkdir. Komisyona böylə qərar qoyubdur ki, hər kəsin 120 mindən yuxarı gəliri varsa, 25 faiz xəzinəyə vergi versin. İnanıram ki, başa düşmüşünüz.

Bir şey də ərz etmək istəyirəm. Mən palatnoy inspektoram. Gərək hər kəs bilsin ki, vətən və camaatın xeyri üçün gərək vergi verəm. 2 il inspektor oldum, vallah belə adam tapmadım. Mən bir şəxs bilirəm, özü də doktor idi. 1000 manat gəlir göstərmişdi. Amma, özünün faytonu, atı da var idi. Mən dedim: "Canım, insaf eylə doğru deyildir", dedi: "Xeyir, böylədir". Çünki o zat, mən bilən o zakonu da bilirmiş. Dedi ki, sübut elə. Sübutu əgər məmur olanda büdcə komisyonusunda məvəciblərinə baxmaqla anlamaq olar. Amma bu kimilərinin gəlirini anlamaq gücdür. Onlara ancaq inanmaq borcumuzdur, yoxsa məmur öz başına cəmi tərəfi dolaşib da təhqiqat yapa bilməz. Ağa cənablarına və Malxazyana inanmasam, bəs kimə imanım? İndi mən sizə bir sual verirəm. Söyləyin görüm, yanvarın əvvəlində hansınız deklarasyon vermişsiniz ki, nə qədər verginiz var? Yox, heç kəs verməyibdir. O halda, deklarasyon vermədən mən nerədən biləyim ki, sizin nə qədər gəliriniz var.

Malxazyan cənabları deklarasiya ilə bildirməsə mən ona inana bilmərəm. Amma mən on səkkiz il qulluq etdim, belə adamı tapa bilmədim.

İnsaf ilə, qayda ilə hər kəs nə yazırsa, ona qənaət etməliyik. Sizə bir məsələ deyim: bir yoldaşım var, özü də vəkildir. Deyir ki, 8 min manat gəlirim var. Halbuki, bu yurist konsulluğundan 12 min manat alırdı. Mən dedim ki,

insaf elə, bu nədir yazırsan, dedi ki, kim düz yazır ki, mən də düz yazım. Məsələn, biz bilmirik ki, buradakı üzvlər nə qədər məvəcib alırlar. Hərgah sairlərin insafi yoxsa, mən nə biləcəyəm ki, onların nə qədər gəliri vardır. Amma üzvlərin haqqını sübut edərəm, çünki mühasib yazır. Məsələn, alış-verişçidir. 20 min qazanır, yüz manat qazandığını söyləyir. Mən bu qanun layihəsinin heç əsasən olmasına razı deyiləm, gərək qanun dəyişilsin. İndiki bu qanun layihəsinə naloq göstərilər və faizlər ki, deyilir, bu keçən ildən ötürüldür. O ki qaldı, gələcək 1920-ci sənə, başqa gəlir, naloq hazırlanıb təqdim ediləcəkdir. Mən komissiya naminə sizdən rica edirəm ki, həmin layihəyi-qanuniyyəni qəbul edəsiniz.

Sədr - Sırada nətiq yoxdur. Bu xüsusda danışmaq istəyən yoxdur ki? Qanun layihəsinin ikinci qiraətinə keçməsinə səsə qoyuram. Layihə münasibətilə üç təklif var. Onları səsə qoymadan layihənin ikinci qiraətini səsə qoyacağam. Layihəni kim qəbul edirsə, əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyənlər. Rica edirəm, hamınız iştirak edəsiniz. 42 adamdan ancaq 39 adam iştirak edir. Dübarə səsə qoyuram. Kim layihəni qəbul edirsə, əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyənlər. Lehinə 11, əleyhinə 28, səs verməyənlər 5. Əksəriyyət ilə layihə rədd edilir. Bu münasibətlə üç təklif var. Oxuyun.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Sədr - Söz təklif sahibi Malxazyanındır.

Malxazyan - Rusca.

Sədr - Mən rica edirəm, danışmaq istəyən varsa, əcnəyi müzakirətdə danışa idi.

Məmməd Əmin (yerindən) - Rəy xüsusunda.

Sədr - Söz Məmməd Əmin Rəsulzadəninindir.

Məmməd Əmin - Bu təklif ondan ötürü olur ki, əsl qanun layihəsinin təsvir etdiyi anlaşılır. Bu üzdən də rədd edilir. Layihə bundan ibarətdir ki, 25 faiz zikr edilir, o məbləğ əsassız deyil. 120 min rublədən fəzlə olan oblojeniyaya aiddir, nəinki il axırına qədər. Əvvəla podoxodni şimdiki zaman 120 min manatdan 20 minə naloq alınır və 25% ilə 25 min rublə alınacaqdır. Necə ki, məruzəçi əfəndi öz məruzəsində söylədi. Madam ki, bu böylədir və tərəqqi olduğu qədər artır, onun yerini 25 almaq ilə qradatsiyadadır. Ona görə də tazə bir təklif yersizdir.

Sədr - Mən təklifi səsə qoyuram. Kim tərəfdardır, əlini qaldırsın, kim əleyhinədir, kim səs verməyib? Lehinə 5, əleyhinə 20, səs verməyən 16. Əksəriyyət rəy ilə təklif rədd edilir. O biri təklifi oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur, rusca.

Sədr - İkinci təklifi səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın.

Məmməd Əmin (yerindən) - 2-ci təklifi rica edirəm, oxusunlar.

Mehdi bəy - Oxuyur, rusca.

Səslər - İmkan veriniz... Paparfikasiya barəsində.

Sədr - Mən söz verməyəcəyəm.

Əbdüləli bəy - Mən böylə bilirəm ki, Parlamentdə böylə qərar vermək... Sədr - Nətiq əfəndi, təklif müzakirə əsnasında verilə bilər. Sözlünüz var isə o vaxt danışa bilərdiniz.

Səslər - Təklifi türkcə oxuyunuz.

Sədr - Arzu olunur ki, xüsusi ticarətlə məşğul olan şəxslərdən naloq alınsın. Təklifi səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəy ilə təklif qəbul edilir. 3-cü təklifi oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur, rusca.

Məmməd Əmin (yerindən) - Əgər istəyirsiniz ifadəsi doğru olsun, türkcəsini oxuyunuz.

Mehdi bəy - Türkcəsi yoxdur.

Məmməd Əmin - Türkcəsi yox isə, səsə də qoyulmaz.

Mehdi bəy - Təklifi türkcə söyləyir.

Məmməd Əmin - Təklif müəyyən deyil.

Sədr - Arzu olunur ki, təftiş üçün lazım olan paranın miqdarını maliyyə naziri təyin etsin. Təklifi səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyət ilə təklif qəbul edilir.

5 dəqiqə tənəffüs elan edirəm

Saat 2.25 dəqiqədə tənəffüs elan edilir.

Sədr - İclas davam edir. Növbədəki məsələyə keçmədən əvvəl "Müsavət" firqəsinin ikinci qurultayı tərəfindən Parlamentin bir illiyi münasibətilə gələn təbrik teleqramı oxunacaqdır.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Sədr - Rica edirəm, vaxt gec olduğundan məclis qapansın.

İclas qapanır saat 2.40 dəqiqədə.

Arxiv, f. 895, siy. 1. iş 178, vər. 1-12.

Yüz səkkizinci iclas

18 dekabr 1919-cu il

Rəis - Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy Hacinski.

Müzakireyi-yomiyyə:

1. Müqavilənin əhatə olduğu tədiyyatın məhkəməyə tövdii və mövduin müzayidə ilə satışa qoyulması haqqında qanun layihəsi; 2. Bakı gömrüxana müfəttişi maaşının artırılması haqqında qanun layihəsi; 3. Ticarət və nafiə şəhadətnamələrindən şəhərlər nəfinə alınan verginin miqdarının 50 faizədək tərffii haqqında qanun layihəsi; 4. Azərbaycan gömrüxana idarələrində dəftərxana vergisi miqdarının artırılması haqqında qanun layihəsi; 5. Ziraət və əmlak nəzarəti ərazi şöbəsi daxilində təşkil olunan müvəqqəti məsuliyətlər ştatası haqqında qanun layihəsi; 6. Şərab aksizlərinin təbdili haqqında maliyyə nəzarətinin qanun layihəsi; 7. Doğrudan-doğruya alınan verginin və poşlinin hərbi zamana müvafiq alınması haqda qanun layihəsi; 8. Balaxanı və Sabunçu mahalında vergi polisi təsisi haqqında qanun layihəsi; 9. Dəmir yolu mövqifi Yalamada ikinci dərəcəli gömrüxana təsisi haqqında qanun layihəsi; 10. Ağdamda təsis olunacaq xəzinənin ştatası haqqında qanun layihəsi.

1. Müqavilənin əhatə olduğu tədiyyatın məhkəməyə tövdii və mövduyin müzayidə ilə satışa qoyulması haqqında üçüncü qiraəti katib icra etdi. Layihəyi rəis təmamən səsə qoydu və əksəriyyət ara ilə qəbul edildi.

2. Bakı gömrüxana müfəttişi maaşının artırılması haqqında məruzəçi Əbdüləli bəy Əmircanov bəyanat verdi. Layihəni katib oxudu və rəis səsə qoyduqda Parlament tərəfindən müqtəhidül rəy qəbul edildi.

3. Ticarət və nafiə şəhadətnamələrindən şəhərlər nəfinə alınan vergi miqdarının 50 faizədək tərffii haqqında. Məruzəçi Əbdüləli bəy bəyanat verdi. Bu haqda Heybətqulu Mahmudbəyov, İbrahim Əbilov, Əsədulla Əhməd zadə, Əliheydər Qarayev, Mehdi bəy Hacinski mübadiləyn-əfkar etdilər. Maliyyə və büdcə komissiyonu layihənin rədd edilməsini təklif etdiyi üçün Parlament tərəfindən müzakirə edilməsini rəis səsə qoydu. 28 ləhinə, 9 əleyhinə, 3 səs verməmək üzrə layihənin müzakirəsi qəbul edildi. Layihənin ikinci qiraətinə keçirilməsini rəis səsə qoydu. 27 ləhinə, 10 əleyhinə, 3 səs verməməklə qəbul edildi.

Səmədəğa Ağamalı oğlu danışdı. Məruzəçi bəyanat verdi. Təklif verildi. Məzmunu: Təklif olunur ki, ticarət və sənaye şəhadətnamələrindən alınacaq faizi birdən artıq olmasın. Ağamalı oğlu və 4 qeyri imza. Təklif 10 ləhinə, 30 əleyhinə və 4 səs verilməmək ilə qəbul edilmədi. Layihə hökumət təqdim etdiyi surətdə səsə qoydu. 30 ləhinə, 13 əleyhinə və 3 səs verilməmək üzrə qəbul edildi. Layihənin 3-cü qiraəti gələcək iclasa təxir edildi.

4. Azərbaycan gömrüxana idarələrində dəftərxana vergisi miqdarının artırılması haqqında Məruzəçi Əbdüləli bəy Əmircanov bəyanat verdi. Layihənin ikinci qiraətinə keçirilməsi Parlament tərəfindən qəbul edildi.

6.5- 5-ci maddədə göstərilən layihənin məruzəçisi iclasda isbatı-vücut etmədiyi üçün layihənin müzakirəsi təxir edildi. 6-cı maddədə göstərilən layihə məruzəçisi dəxi olmadığından təxir edildi.

7. Doğrudan-doğruya alınan verginin və poşlinin hərbi zamana müvafiq alınması haqqında məruzəçi Əbdüləli bəy Əmircanov bəyanat verdi. Layihənin ikinci qiraətinə keçirilməsi Parlament tərəfindən qəbul edildi. Katib layihəni maddə-maddə oxudu. 1, 2, 3 və 4-cü maddələr qəbul edildi. Layihənin üçüncü qiraəti gələcək iclasa təxir edildi.

8. Balaxanı - Sabunçu mahalında vergi polisi təsisi haqqında məruzəçi Əbdüləli bəy Əmircanov bəyanat verdi. Layihənin ikinci qiraətinə keçilməsi qəbul edildi.

Katib maddə-maddə oxudu. 1-ci maddə haqqında Heybətqulu Məmmədbəyov, Mirzə Kazımbəyov, Qulamhüseyn bəy danışdılar. Məruzəçi izahat verdi. Birinci maddə səsə qoyuldu: 29 ləhinə, 3 əleyhinə, 11 səs verilməmək üzrə qəbul edildi. 2-ci qiraət qəbul edildi. Layihənin üçüncü qiraəti gələcək iclasa təxir edildi.

5 dəqiqə tənəffüs elan edildi

Tənəffüsdən sonra iclas davam edir.

9. Dəmir yol mövqifi Yalamada 2-ci dərəcəli gömrüxana təsisi haqqında məruzəçi Əbdüləli bəy Əmircanov bəyanat verdi. Layihənin 2-ci qiraəti icra edilməsi qəbul edildi. Katib maddə-maddə oxudu. 1-ci və 2-ci maddələr qəbul edildi. Layihənin üçüncü qiraəti gələcək iclasa təxir edildi.

10. Ağdamda təsis olunacaq xəzinənin smetası haqqında. Məruzəçi Abdulla bəy Əmircanov bəyanat verdi. Layihənin ikinci qiraətinin icra edilməsi qəbul edildi. Katib maddə-maddə oxudu, Birinci və ikinci maddələr qəbul edildi. Üçüncü qiraət gələcək iclasa təxir edildi.

Həmin seçənbə günü saat 11 -də hökumətin təklifinə görə növbədən xaric iclas təyin olunur: kabinə təşkili haqqında.

Arxiv, f. 895, siy. 1, iş 76, vər. 6-7.

Yüz doqquzuncu iclas

22 dekabr 1919-cu il

Sədr - Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy Hacinski.

İclas saat 12.55 dəqiqədə açılır.

Sədr - İclas açılır. Yomiyyəyi-müzakirət bu qərar ilədir: 1. Daxil olmuş kağızlar; 2. Ticarət və neft şəhadətnamələrindən alınana vergi miqdarının 50 faizədək tarifi haqqında qanun layihəsinin 3-cü qiraəti; 3. Azərbaycan gömrükxana idarələrində dəftərxana vergisi miqdarının artırılması haqqında qanun layihəsi; 4. Doğrudan-doğruya alınan verginin və poşlinin xərci zamanı müvafiq alınması haqqında qanun layihəsinin 3-cü qiraəti; 5. Balaxanı - Sabunçu mahalında vergi polisi təsisi haqqında qanun layihəsi; 6. Dəmir yolu mövqifi Yalamada ikinci dərəcəli gömrükxana təsisi haqqında qanun layihəsi; 7. Ağdamda təsis olunacaq xəzinənin ştatı haqqında qanun layihəsi; 8. Parlament divanı-rəyasətinin və Parlament komisiyonunun intixabı; 9. Şərab aksizlərinin təbdili haqqında qanun layihəsi; 10. Ziraət və əmlak nəzarəti, ərazi şöbəsi daxilində təşkil olunan müvəqqəti məmurların ştatı haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi Əhməd Cövdət Pepinov.

Bunlardan savayı bilirsiniz ki, bu gün yeni təşkil edilmiş hökumətin bəyannaməsi olacaqdır.

Yomiyyəyi-müzakirata etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından qəbul edilir. Daxil olmuş kağızlardan biri Qulam Həsən Kazimbəyovdan gəlmişdir ki, özünün "Müsavat" fraksiyasına daxil olduğunu yazır. Sonra sosialistlər bloku elan edir ki, Parlamentdən ixrac olunmuş Abbas bəy Ağamalibəyovun əvəzinə İbrahim İsmayılzadə təyin olunur. Qanun ilə bloka ixtiyar verilibdir ki, ixrac olunan şəxsin yerinə təzə adam versinlər. Bunu bərayi-məlumat ərz edirəm. Növbədəki məsələ ticarət və nafiə şəhadətnamələrindən alınan vergi miqdarının 50 faizə qədər artırılması haqqında qanun layihəsinin 3-cü qiraəti. Mehdi bəy, oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Sədr - Birinci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Etiraz yoxdur? Qəbul edilir. Layiheyi-qanuniyyəni təmamən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur, qəbul edilir.

Növbədəki məsələ Azərbaycan gömrükxana idarələrində dəftərxana vergisinin miqdarının artırılması haqqında qanun layihəsinin qiraətidir.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Sədr - Birinci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul edilir. 2-ci maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - İkinci maddəni oxuyur.

Sədr - İkinci maddəyə etiraz yoxdur? Qəbul edilir. Layiheyi-qanuniyyəni təmamən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul edilir.

Növbədəki məsələ doğrudan-doğruya alınan verginin və poşlinin xərci zamana müvafiq alınması haqqında qanun layihəsi. Mehdi bəy, oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Sədr - Birinci maddəyə etiraz yoxdur? Qəbul edilir. 2-ci-ni oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Sədr - 2-ci maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından qəbul edilir. Üçüncünü oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Sədr - 3-cü maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından qəbul edilir. 4-nü oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Sədr - 4-cü maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul edilir. Layiheyi-qanuniyyəni təmamən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Layiheyi-qanuniyyəni təmamən qəbul edilir.

Növbədəki məsələ, Balaxanı - Sabunçu mahalında vergi polisi təsisi haqqında qanun layihəsi. Üçüncü qiraəti Mehdi bəy oxuyun.

Katib - Oxuyur.

Sədr - "Birinci maddəyə etiraz yoxdur". Yoxdursa qəbul edilir. İkincini oxuyun.

Katib - Oxuyur.

Sədr - İkinci maddəyə etiraz yoxdur? 2-ci maddə qəbul edilir. Layiheyi-qanuniyyəni təmamən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından, layiheyi-qanuniyyəni təmamən qəbul edilir.

Növbədəki məsələ dəmir yolu mövqifi Yalamada 2-ci dərəcədə gömrük idarəsi təsisi haqqında qanun layihəsi. Mehdi bəy, oxuyun.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 1-ci maddəyə etiraz yoxdursa, qəbul edilir. 2-ci maddəni oxuyun.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 2-ci maddəyə etiraz yoxdur? Yoxdursa, qəbul edilir. Layihəyi-qanuniyyəni təمامən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Yox. Layihəyi-qanuniyyə təمامən qəbul edilir.

Növbədəki məsələ, Ağdamda təsis ediləcək xəzinənin ştatı haqqında qanun layihəsi. Üçüncü qiraəti.

Katib - Oxuyur.

Sədr - Birinci maddəyə etiraz yoxdur? Yoxsa, qəbul edilir. 2-cini oxuyun.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 2-ci maddəyə etiraz yoxdur, yoxdursa qəbul edilir. Layihəyi-qanuniyyəni təمامən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Yoxdursa, qəbul edilir.

Növbədəki məsələ Parlament divanı-rəyasəti və komissiyaların yenidən intixabıdır. Bu xüsusda kim danışmaq istədi? Bu bilirsiniz ki, nakaza görə əvvəl gərək bir rəis seçilsin, sonra rəisə iki müavin, baş katib və onda da iki müavin. Bunlar gərək örtülü səsle seçilsin. Parlamentin ixtiyarı komissiyaları seçməyib, əski kimi komissiyalar bunlardır:

Əmələ 9 mandat, 9 — İvayehi-qanuniyyə, 10 təshih, hərbiyyə — 5, torpaq 11, əgər müsaidə olsa, adbaad üzvlərini oxumaq olar. Necə bilirsiniz, seçkiyə indi şüru edilsin və yaxud tənəffüsdə etilaf hasil olduqdan sonra olsun. (Səslər: Gələcək iclası). Söz Səmədağa Ağamalı oğlundur.

Səmədağa - Mən elə bilirəm ki, komissiyaları elə qoymaq olar. Hər komisyada neçə üzv var, məlumdur və neçə komisiya olduğu da məlumdur. Yeni namizədlər də ola bilər. Mən elə bilirəm, namizədlər hər firqədən məlumdur. İndi də yazıb vermək olar.

Sədr - Söz Mustafa Mahmudovundur.

Mahmudov - Rəyasət barəsində gərək tənəffüs elan edilə, firqələr görüşüb etilafə gəlsinlər. Komissiyalar xüsusunda Səmədağa dediyi doğru deyildir. Əvvəla firqələr tərəfindən deyil, Parlament tərəfindən seçilir. Gərək Parlament komissiyaları razılığa gəlib, sonra seçilsin. Demək olmaz ki, bu üzv firqəndir (bizimdir). Siyahı olar, çap olar, üzvlərə paylanar.

O bir günün işi deyil, o gərək qala, çap ola, hər komissiyada hanki üzvlər olsa, ondan sonra seçilər.

Sədr - Söz Səmədağanındır.

Səmədağa - Biz dedik ki, neçə komissiya var, o cürə olsun. Yəni demək olmaz ki, torpaq komissiyası lazım deyil, üzvləri seçmək sabaha neçin qoyulsun? Firqələr namizədləri bilirlər, soruşun, ağzını açıb deyəcək. Buna, məsələn, Mustafa Mahmudova deyirəm, o qədər bu məşhur şeydir, üzvlər firqələrdən verilir. İndiyəcən mümkündür. Daha burada elə olmasın ki, vələzzalin olmasın. Kandidat qoyaraq şar salarlar, hər kəs qaralar, qaralar, hər kəsə səs salar gedər.

Sədr - Əgər müsaidə versəniz böylə qərar verin ki, məclisin sonuna kimi firqələr səs versin, həmin heyəti-rəyasət üçün həm də komissiyalar üçün, sonra seçkiyə başlarıq. Buna etiraz yoxdur ki? Onda yavaş-yavaş siyahıları yazıb veriniz. Növbədəki, şərab aksizlərinin təbdili haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi Ağabəyov. (Ağabəyov kürsüyə çıxır). Müsaidə ediniz, rəisi-hökumət tərəfindən icazə istənilir ki, hökumət bəyannaməsini oxusun.

Səslər - Buyursun, buyursun.

Sədr - Bu saat sizə kağızlar verirlər. Rica edirəm namizədlər göstərin, hansı namizədi hansı komisyona seçirsiniz. Bəyannamə oxunana qədər elan edirəm ki, yeni hökumət əzaları bunlardır.

Nəsib bəy Yusifbəyli - Rəisi vükəla, portfelsiz; Səmədağa Mehmandarov — Hərbiyyə naziri; Məmmədhasən Hacinski; — daxiliyyə naziri; Fətəli Xan Xoyski — Xariciyyə naziri; Xəlil bəy Xasməmmədov — Ədliyyə naziri; Xudadad bəy Məlikaslanov — Təriq və məabir naziri, müvəqqədən ticarət və sənaye naziri; Heybətqulu bəy Mahmudbəyov — Dövləti-müfəttiş; Musa bəy Rəfiyev — Səhiyyə və ümumi-xeyriyyə naziri; Həmid bəy Şaxtaxtinski — Maarif naziri; Rəşid xan Kaplanov — Ədyan və maliyyə naziri; Əhməd Cövdət Pepinov — Ziraət və məsai naziri; Cəmo bəy Hacinski — Poçta və teleqraf naziri.

Söz Nəsib bəy Yusiflinindir.

Nəsib bəy - Bəyannaməni oxuyur.

Sədr - Bəyannaməni dinlədiniz, əfəndilər!.. İndi nə münasibət görürsünüz. Tənəffüs elan edin, bəyannamənin müzakirəsini sonraya qoyun... Ya da ki, indi müzakirə edin. Səslər - (mərkəz) İndi... İndi... (soldan) sonra...

Sədr - Məmməd Əmin Rəsulzadə.

M. Ə. Rəsulzadə - Mən zənn edirəm ki, məsələni gələcək iclası buraxmağa lüzum yoxdur. Deklarasiyonda söylənən sözləri fraksiyalar dəfəatla müzakirə etmişlər. Məqsədlər ümumiyyətlə birdir və ümumə məlumdur. Sonra şəxslər haqqında da fraksiyaların razılığı vardır. Binaən-ileyh deklarasyonu müzakirə etmək lazım gəlsə indi edək və işi tamamlayalım. (Səslər: Doğrudur).

Sədr - Arşaq Malxazov.

Malxazov - Rusca.

Sədr - Rəsulzadə.

Rəsulzadə - Mən zənn edirəm ki, əfəndilər hökumət bəyannaməsi mənim danışdığım türkcədən daha çətin bir dildə söylənmədi. Malxazov madam ki, mənim dediyimi anlamışdır, bəyannaməni də anlamışdır. Gələcək məclisə məsələni buraxmağa lüzum yoxdur və etiraz da doğru deyildir. Bir az tənəffüs elan edərək, deklarasiya ilə tanış olmayanlar da əsnada aşına ola bilərlər. Biz heç bir nitqi burada tərcümə etmədik, bunu da etməyə ehtiyac yoxdur.

Sədr - Malxazov.

Malxazov - Rusca danışır.

Sədr - Qara bəy Qarabəyli.

Qara bəy - Müzakirə üçün bir məhdudiyət yoxdur. Məlum deyil müzakirə bu gün bitəcək, ya bitməyəcək. Bəlkə danışanlar çox oldu. Nə qədər mümkün olarsa söylənilir, qurtarmasaq da gələn iclasa qalar.

Sədr - Əbilov İbrahim.

Əbilov - Bu deklarasiya müzakirəsinin gələn iclasa təxirə salınması məmləkət halına fəna nəticə verməz. Mən Məmməd Əminin sözlərinə şərik deyiləm. Bu deklarasiya ki, oxundu, biz də bir çox şeyləri düşünmədik. Çünki bu qədər şeylərə fikir vermək olmur. Gərək hər maddəyə aşına olmaq, indi saat 2-dir. Onun üçün müzakirə gələn iclasa keçəcək. Mən təklif edirəm müzakirə gələcək iclasa qalsın və hər bir fraksiya onunla aşına olsun.

Sədr - İki təklif var. Bir təklif budur ki, fraksiyalar deklarasiya ilə təmmamən aşına olmaq üçün, müzakirə gələcək iclasa qalsın. Bir təklif də var ki, bu gün müzakirə olsun, ancaq 10-15 dəqiqə tənəffüsdən sonra olsun. Əvvəla mən tənəffüs təklifini səsə qoyuram.

Məmməd Əmin (yerindən) - Rəy xüsusunda danışmaq istəyirəm.

Sədr - Buyurunuz.

Məmməd Əmin - Rica edirəm ki, tənəffüs vaxtı 10-15 dəqiqə ilə təhdid edilməsin və müzakirə bu gün bitsin.

Sədr - Mən qəsdən 10-15 dəqiqə deyirəm. Məsələni qəti surətdə səsə qoyuram. Kim bu gün bəyannamənin müzakirəsi tərəfdarı isə əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs vermədi? Lehinə 43, əleyhinə 25, səs verməyənlər yoxdur. Əksəriyyət rəy ilə Parlament qəbul edir ki, müzakirə bu gün tam edilsin. İkinci təklifi səsə qoymağa ehtiyac yoxdur. Mən tənəffüs elan...

Mustafa Mahmudov (yerindən) - Tənəffüs xüsusunda.

Sədr - Buyurunuz.

Mustafa Mahmudov - Möhtərəm məbuslar! Sizin qərarınızla bu gün oxunan bəyannamənin müzakirə edilməsi qəbul olundu. O biri tərəfdən də arzu var ki, lazım olan məlumatı cəm etmək üçün müsaidə verilsin. Bu da məqbul təklifdir. Mən təklif edirəm ki, qərar üzrə bu gün tənəffüs axşam saat yeddiyə qədər imtihad etsin.

Sədr - Təklif əleyhinə kim danışmaq istərdi? Əbilov, mən sizin təklifinizi səsə qoya bilmərəm, bu sizin əvvəlki təklifinizdir. Əleyhinə danışmaq istəyən yoxsa, səsə qoyacağam. Tənəffüsün axşam saat yeddiyə qədər olmasına kim tərəfdar isə əl qaldırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyənlər? Lehinə 39, əleyhinə 11, səs verməyənlər 9. Əksəriyyət rəy ilə təklif qəbul edilir və iclasın davamı axşam saat 7-yə qalır.

Səslər - Məclis qapansın.

Sədr - Rica edirəm ki, əyləşəsiniz. Məclis qapanmamışdır, məsələlər bitməmişdir. İntixab məsələsi var. Siyahılarınız var. (Səslər, zəng çalınır). Rica edirəm əyləşəsiniz.

Necə ki, müəllif dedi, axşam saat yeddiyə qədər tənəffüs olacaqdır və bəyannamə ilə aşına olmayanlar, nə vasitə ilə olursa aşına ola bilər. Məclisi qapayıram. Məclis saat 2-5 dəqiqədə qapanır.

Azərbaycan Məclisi-Məbusanı 22 dekabr 1919 sənə tarixli axşam iclası saat 7.55 dəqiqədə açılır.

Sədr - Həsən bəy.

Katib - Mehdi bəy.

Sədr - İclas davam edir. Növbədəki məsələ hökumət bəyannaməsinin müzakirəsidir. Kim danışmaq istərsə, rica edirəm vərəqə ilə bildirsin. (səslər: sosialistlər yoxdur). Məclis saat 7-ə təyin edilmişdir. İndi saat 8-dir.

Sədr - Doktor Qarabəyli.

Qarabəyli - Möhtərəm məbuslar! Keçən hökumətlərin həmişə müxalif bir firqəsiyik, Hökumətlərə gələn məsuliyyətə şərik olmayan və olmaq istəməyən bir firqə bu gün hökumətdə iştirak edir və hökumətin gələcək məsuliyyətinə girir. Bir hökumət ki, böylə çətin vaxtda meydana gəlir, o hökumətdə firqəmiz var qüvvəsilə çalışmaq məcburiyyətindədir. Fəqət, Parlament içindən öylə hökumət olmalıdır ki, bütün millətin etimadını qazansın, çətin vaxtda bütün millət onun arxasında olsun. Öylə bir hökumət olmazsa, gələcəkdə təbiidir ki, mövqei pis olacaqdır. Bu da yalnız deklarasiya və vədlər ilə olmaz. Deklarasiyonda söylənilənlərin hamısı qövldən fələ gəlməlidir ki, millətin etimadı qazanılsın. Keçmişdə bir çox şeylər ki, olmuşdur. Hökumət onları islah etməlidir. Bir çox sui-istemallar olubdur ki, hər kəsə, millətin özünə də əyandır. Hökumət böylə şeylərin önünü almağa hazır olduğunu göstərərsə, millətin fitriyyətini qazana bilər. Hökumət gərək öylə etsin ki, bu işlər islah olunsun və məsuliyyəti də işdə az olsun. İndiyə qədər olan hökumətin yürütdüyü siyasətdə firqəmiz iştirak etməmiş, həm də edəməzdir. Göründü ki, lazımı məsələlər necə ki, lazımdır aparılmamışdır. Lənkəran, Zəngəzur, İrəvan, Dağıstan məsələsi ki, deyildi, firqəmiz hökumətin bu xüsusdakı fəaliyyətindən məmnun deyildir. Çox vədlər var ki, başqa şəkildə görünür. Hökumət öz şəkli ilə min siyasət yürüdəcəyini göstərir. Yalnız məsələ daxili

işlərə aiddir ki, düşdüyümüz haldan bizi nasıl çıxaracağını göstərdi və ümidlər verdi, nə yollar ittiyaz edilmişdir söyləmədi. Bunu görmək üçün bunların səbəblərini bilməlidir və adamlar ki, sui-istemal edibdir, hökumət tərəfindən nasıl cəzalandırılacaqdır. Hökumətin çox parası çalınmışdır. Bir çox işlər görülmüşdür, təcavüzlər, sui-istemalar olmuşdur... Bunlar üçün nə ediləcək, nə yollar götürülmüş, söylənilmədi. Bunların həpsin millət də bilir, hökumət də bilir, bunlara cəza lazımdır.

O hökumət ki, biz iştirak edəcəyik, o hökumət gərək sabiq hökumət işlərini islah etsin və sui-istemallara, filana yol verməsin. Biz bu barədə də ciddi tədabir istəyirik. Əlavə deyirlər ki, ixracat olmadığından ölkədə bahalıq düşmüşdür. Çörək 9 manata, ət 28-30 manata çıxmışdır. Bu halda gündə maaşının artırılmasını tələb edən fəhlənin və məmurların həqqini kağızla ödəmək olmaz, maaşın artırılması ilə onların dərdinə çarə olmayacaq. Bunun başqa yolları vardır, ümumiyyətlə göstərilirdi. Bunlar öylə günahlardır ki, əgər onlar əfv edilər isə gələcək hökumət məmurları ondan nümunə götürüb, o yola gedəcəkdir. Onun üçün biz bilmək istərdik ki, hökumət bu barədə gələcəkdə nə yapacaqdır. Misal götürək, daxiliyyə nəzarətini, Bu öz işlərində çox şəkli davranmışdır, bir çox qanunsuzluqlara, sui-istemallara və zülmə yol vermişdir. Bu şəxslər adbaad məlumdur. Hərgah bunlar barəsində bir tədbir göstərilirsə, onları göstərə bilərik. Əgər millətin onların cibinə tökülən paraları istirdad edilməz isə millət bu hökumətə inana bilməz. Sonra, ticarət nəzarəti bacarıqsızlığından hamının dilində rüşvətxorluq və spekulyant danışıqlarına yol verməkdən nəinki pulumuzun düşməsinə, hətta bahalıq da səbəb olmuşdur. Orada olan sui-istemalları da açmaq lazımdır. Hökumət zülmkarları və xainləri cəzaya çatdırmalı, çünki məsuliyyət onun üzərindədir. Sonra şəməndiver işlərimiz də eyi getmir. Mən məmləkəti gözdüm, heç bir yerdə dəmir yolu düzgün və rəbitədar deyildir. Əgər yağış yağar isə Nuxa və Zaqatala məmləkətdən ayrılacaqdır. Bu yer, bu böyük məmləkət ehtiyacı üçün tədbir olmamışdır. Yenə gediş-gəlişlərdən şikayət edirlər və məmurlar da öz hakimlərini tanımaq istəməyib hər kəsi soymağa hazırdırlar. Sonra maarif işləri çox fənadır. Bir çox gəzdiyimiz yerlərdə məktəb açılmamış, Qarabağ deyəsən, bütün-bütünə unudulmuşdur. Yalnız Şəkidə maarif işi yaxşıdır. O da camaatın öz təşəbbüsü ilə. Əxz-əsgər məsələsində, əvvəlki kimi indi də xəyanətlər davam etməkdədir. Buraları bir alver yeri olmuşdur. Hər kəs beş min, on min verir isə əsgərliyə getməyəcəkdir. Bu saat biz tanıdığımız bir çox doktorlar var ki, milyonlarca paralar alıb, minlərcə əsgər azad edir. Kim dövlətli isə, kimin burada tanış var isə əsgər getmir. Səhiyyə işlərinə gəldikdə bundan heç bir yerdə ad da yoxdur. Qarabağ qaçqınları ilə dolub, aralarında sarı xəstəliklərdən bir çoxu tələf olur, hətta deyirlər bu xəstədik əsgərlərə də sirayət edir. Orada nəinki doktor, hətta adi feldşer dəxi yoxdur. Deyirlər ki, dəvamız çatmayıb. Hamınıza məlumdur ki, hətta keçən sənədən Gəncədə əlac skadlarımız var idi, onlara nə oldu? Xəstəyə xinin də vermirlər. Parlament bu barədə hökumətə bir çox paralar buraxmış, lakin onlardan qaçqınları heç bir şey çatmamış, böyük bir bəla var isə o da qaçqınlar məsələsidir. Hər kəs qaçqınları hesabına öz cibini doldurur. Bunu, hər yerdə camaat minlərlə məclisdə yığılıb deyirlər, bu böyüklükdə yalan olmaz. Hökumət bu barədə camaata və qaçqınları zülm etmişdir. Qaçqınları bir tikə çörək və yenə bir arşın bez verilməmişdir. Bu barədə nə qədər şikayət edilmiş isə də Mərkəzi hökumətdə cavabsız qalmışdır. Bunu əhali hər yerdə görür və təzə hökumətdən namuskarənə hərəkət gözləyirlər. Millət hesabına fəna hallar yaradan kimsələr barəsində cəzalar verilsin. Biz bunları təzə hökumətdən bəkləyirik. Və yenə təzə hökumət çıxarılmış qərarlarını da yadına salmalıdır. Bir qərar çıxarılmışdı ki, üsuli-idarə qubernatorluqlar ləğv ediləcək və dəyişdiriləcəkdir. Bu olmamışdır. Camaat artıq narazıdır. Çünki, səs hökumətə gəlib çatmayıb. İndi ki, məmur camaat ilə hökumət arasında vasitə ola bilmirlər. Bu işlərin qabağını almaq çox ciddi bir məsələdir. Bunu biz hökumətə öz partiyamız tərəfindən təklif edirik və deyirik ki, hökumət tərəfindən təftiş üçün göndərilən adamlar məhəlində rüşvətxorları ilə şərik olub, işi təmiz göstərirlər. Öylə təftişlər, müfəttiş hesab oluna bilməz. Buna hökumət tərəfindən təftiş yapılıb deyilməz. Təzə hökumət bunları nəzərə almalıdır. Biz öz fraksiyamız tərəfindən deyərdik ki, təftiş üçün Parlament öz tərəfindən xüsusi komisiya seçsin. Bu təftiş hökumət özü də edə bilər. Lakin sui-istemallar haqqında Parlamentin öz təşəbbüsü yeni hökumətə də xeyirdir. Bu bizim xahişimiz deyil, fraksiyamızın qəti tələbidir. O komisiya gərək işləsin. Sui-istemalları tapsın. Ta cəməat bilsin ki, bu işlərdə nə Parlament, nə də hökumət müqəssir deyildir. Ancaq bundan sonra hökumət gələcəyindən qorxmaz.

Sonra intixab məsələsi. Millət hər yerdə narazılıq edib deyir ki, hökuməti əllərinə almışlar, fəqət əsl sahibini çağırıb, həqqini özünə tapşırmırlar. Millətin bunda həqqi vardır. Çünki, bu vaxta qədər Məclisi-Müəssisəni də dəvət etmədik. Yeni hökumət bunun tezliklə dəvət olunmasına səy etməlidir. Biri də Parlament divani-rəyasəti və komisiyalar dəyişir. Təklif edirik ki, burada bir çox xərclər olmuşdur, onları təftiş üçün xüsusi bir komisiya olsun. Bu bizim tələbələrımızdir. Parlament qarşısında. O hökumət ki, biz girmişik, dediyimiz kimi keçən işləri boynuna almayıb, təzədən işə başlamalıdır. Böylə hökumətə biz etimad edirik. (sağdan alqışlar).

Sədr - Söz Aslan bəy Səfikürdskinindir.

Aslan bəy - Möhtərəm məbuslar! Və camaat vəkilləri! Dörd aydan bəri məlumunuzdur ki, nə qədər zəhmət və əziyyət çəkdi ki, yeni hökumət düzəltsinlər. Axır əziyyətlərdən sonra o hökuməti düzəlttiniz. Camaat arasında, xüsusən kəndçi və fəhlələr içində bu barədə çox təşviş və qorxu var idi. Ona da Denikin səbəb olurdu. Çünki, Rusiya inqilabı sayəsində vücutə gələn hökumətlərdə, o cümlədən qonşumuz Gürcüstanda da fəhlə və kəndçilər həqqələrini almışlar. Ona görə Denikin yaxınlaşdıqca, camaat qorxurdu ki, Məclisi-Müəssisəni dəvət olunan bir zamanda qara qüvvələr buna mane olur və xalqın hürriyyəti əlindən alınar. Bu təhlükəni nəzərə alaraq sosialistlər

fraksiyonu hökumətə girməyi lazım bildi və girməkdən də məqsədimiz qara qüvvələri məhv etməkdir. Denikinə gəldikdə, kəndçilər oğullarını əsgər verməyə və ordunu qüvvətləndirməyə səy edirlər. Öküzsüz və yoxsul əkinçilər köməyə möhtac bulduqları bir zamanda bir nəfər oğullarını da vətən müdafiəsinə qurban edirlər. Amma dövlətlilər, bu vaxt nə yapırıdılar və nə tapırıdılar? Onlar cürbəcür bəhanələr ilə əsgərlikdən boyun qaçırdıb, böylə bahalıq zamanı möhtəkirlik ilə məşğul olurlar. Və bununla da vətəninin halını daha da ağırlaşdırırlar. Bunları nəzərə alaraq biz yoldaşlarımızı hökumətə verdik. Lakin keçən dəfə hökumət rəis öz deklarasiyonunda demişdik ki, Denikin gəlsə, ancaq meyidimiz üzrindən keçəcəkdir. Nədənsə, bu dəfə deklarasyonda böylə şey görmədik.

Denikin xüsusunda öylə bir şey deklarasyonda yoxdur. Onların təşəbbüsləri meyid kimi qalacaqdır. Biz heç bir sözə mənə vermirik. Çox deklarasiyalar yığılır, amma əmələ gəlmir. Nə qədər deklarasiya olacaq, yenə əhəmiyyəti olmayacaqdır. Hərgah elə bir firqə ola ki, Denikindən nicat bəkliyə, o kimi firqələrə Azərbaycanda da yer olmayacaqdır. Hər gün də işlər dəyişir. Biz Denikin qorxusundan hökumətə daxil olmaq istəyirdik. Sonra mümkün olmadı. İndi Denikin qorxusu yoxdur. Hər yerdə Denikin və Kolçak ordusunu Rusiyanın qırmızı fəhlələri və kəndçiləri dağıdır, məhv edirlər. Biz əmin edirik ki, Parlament fəhlə və kəndçiləri, Rusiya kəndçiləri və əməlləri ilə qucaqlaşib bir hökumət kimi yaşayacaqlar.

Səslər - Elə şey qətiyyənlə ola bilməz.

Səfikürdski - Biz bir söz deyəndə, siz deyirdiniz ki, Gürcüstan və Ermənistan bunu eləmir. Mən deyirəm ki, Gürcüstanın və Ermənistanın şura hökuməti nəzdində nümayəndəsi vardır. Onların da Gürcüstanda nümayəndələri var. Siz onu bilirsiniz ki, Rusiya camaatı indi qüvvətlidir, hər halda biz arzu edirdik. Azərbaycan da Moskva hökumətinə öz nümayəndəsini göndərsin. Onlar ilə danışmağa girişsin. Yenə də arzu edirik ki, Zaqafqaziya hökumətlərinin fikirləri bir olsun. Bir arzu edirik ki, fəhlələr ilə kəndçilər məsələsinin yeni təşkil edilmiş hökuməti bir qədər çalışsın və onlarda az olmuş olsa da xeyirə çatsın. Sizə burada bir məsələ deyirəm. Polis gərək sud işinə qarışmasın və onun əməllərini icra etsin. Sudların əməlləri və qətnamələri icra olunmur. Məsələn, birisini həbs etmək əmri verildə cavab yazırlar, o adam dəmir yolu, ya başqa qulluqdadır. Yenə arzu edirik ki, fəhlələrin işlərin islah edilsin, onlar ilə zavod və fabriklərin arasında olacaq hər bir məsələ məsai nəzarətində, yaxud təşkilatlarda həll edilsin. Fabrikaçılar telefon ilə polis çağırmaıy, təşkilatlara və məsai nəzarətinə müraciət etsinlər. Fəhlələrin qeyri millətlər kimi burada nümayəndələri çox deyil, ona görə hökumət onların qeydinə qalmalıdır. Namuslu fəhlə günlər ilə ac qalar. Fəqət, öz eybini kimsəyə deməz. Amma qarnı tox adamlar ki, gündə bir neçə rəngdən ibarət xörək yeyirlər, fəhlələri incitməməlidirlər. Fəhlə üçün profesyonallı təşkilatlar müqəddəs məscid və kilsə kimidir. Hökumət onlara təcavüz etməməlidir. Yüz milyonlar ilə fabrikaçılara müavinət edilir, amma pul istəməirlər. Fəhlələrin zəhmətləri ilə təşkil edilən professionalı soyuzlara palçıqlı çəkmə ilə çıxmaq heç bir yerdə görünməyibdir. Böylə şeylər olmamalıdır. Əgər bir yerdə hökumət yıxmaq üçün bombalar emal olunursa, əlbəttə elə yerləri təftiş etməli və lazımi cəzaları verilməlidir. Fəqət, onların məmurları ki, teatro qayırb, məktəblər açırlar elə müəssisələrə təcavüz etmək insafsızlıq olar. Biz vəzirlərin sayının azalmasını istəyirdik, bəli iş öylə gəldi ki, hətta bir yerdə artıq oldu. Fəqət, sonra 13 nəfər oldu. Biz arzu edirik ki, inşallah işlər qanun ilə gedir. İndi hökumət deyir ki, sizin vəzifənizdir, nə vaxt istərsiniz edərsiniz. Bu məsələ görək həll edilsin, çünki mülkədar ilə kəndlinin davası düşdü, gərək bunun üçün qanun üsulları gözlənə bilməyə Məclisi-Məbusanda bir qanun çıxsın və onunla öz hərəkətini bilsin. Keçən hökumət deyirdi ki, belə məsələləri yersizlərin xeyrinə həll edəcəkdir. İndiki hökumətdə o vaxt ki, hökumətdə də başçı, haman zat onda da deyirdi, indi bunu deyir. İkisinə də qol qoyub deyir ki, bu məsələ yersizlərin xeyrinə həll ediləcək. Bunu gözləmək olar, ancaq bu məsələ əvvəl dedilər ki, Rusiya Məclisi-Müəssisində həll edilməlidir. Ondan sonra dedilər Tiflisdə, seymdə həll edilsin. Orada da fəhlələr, xanlar, bəylər hamı protestilə qəbula keçirmədilər. Bir adam sürət etmədi ki, desin bu zərərli. Sonra dedilər, Gəncədə milli şurada həll edilsin. Şurada dedilər, Parlament dəvət edilər və orada həll edilər. Parlament də olmadı. İndi isə Məclisi-Müəssisində həll edilər deyirlər. Bunlar hamısı bir adamlardır. Haman Rusiya Məclisi-Müəssisəsinə seçilən üzvlərdir ki, bir az da artıblar, ancaq min fənd ilə bu işləri uzadırlar. Gərək yer məsələsi indidən həll edilsin, Məclisi-Müəssisənin dəvətini gözləmək olmaz. Sonra Naxçıvan, Zəngəzur, Vedibasar məsələlərinə keçəlim. Naxçıvan və Vedibasarın səsləri bütün Avropaya çıxdı, çünki onların nümayəndələri qəzetlərə xəbər verilər və hökumətlərini xəbərdar etdilər. Bir vaxt erməni hökuməti və ingilis nümayəndələri getdilər Naxçıvan və Vedibasara, oranın xanları, bəyləri, general Xəlilovlar kimi onları istiqbal etdilər, qonaq etdilər, sonra isə fəhlə camaat onları qovub, Azərbaycan cümhuriyyəti şöbəsini təşkil etdilər. Böylə qeyrətli camaatı gözdən salmaq olmaz. Xalqımız görür ki, bəylər, xanlar, hətta demokratlar xalqı satırlar, onlar özləri öz işlərini edirlər. Bir adamın ki, əli qabar oldu, o hər bir şey edər. Əli işə öyrənməyənlər iş görə bilməzlər. Bu hökumətin ki adamları öylə etdi Naxçıvanda, burada da edə bilərlər. Camaat gözləyir, istədiyi olmayanda özü həll edir. Bununla da qarışıq olar 6 ay, 10 aya qədər hökumətsiz qaldıq, Gürcüstanda, Rusiyada, Dağıstanda anarxiya düşdü, amma burada düşmədi, hərçəndiki onlar ziyalıdırlar, bizim camaat avamdır. Ancaq onlar bir gün həqiqin qalib gələcəyinə inanırlar, gözləyirlər. Xalqımız avamdır, quzu kimi bir şeydir, ürəyi təmizdir, hər kəsə inanır, bizlərə də inanırlar ki, onlara yer verilməkdir, verilməlidir də. Naxçıvan ərlərindən danışdıq ki, nə qədər qoçaqlıqlar etdilər, hökumət qoşunu yox ikən özləri getdilər. Bir balaca kənddir, kətanları açıb onunla davaya

getdiyi kimi arvadları dəxi ərlərindən dala qalmadılar. Fəqət, hökumət getmədi. Onlar bildilər ki, düşmən gələrsə, onların qərzi-namusları əldən gedəcək. Biz istərik hökumətimiz qonşularla sülh ilə yaşasın, ancaq heç vaxt razı olmaıq kəndlərin dağılmasına, yol verilməsin ki, düşmən dağıtsın. Buna heç bir firqə yol verməz. Deklarasiyada deyildi ki, yüz min qaçqın var, Şamaxı, filan dağıldı. O zaman nə qoşunumuz var idi, nə də hökumətimiz. İndi ki, hökumət var, qoşun da. Yenədəmi kəndlər dağılsın, əhali qırılsın. Əlbəttə, gərək hökumət müdaxilə etsin. Bunların hamısı düzələcəkdir, ancaq deyirlər ki, müqəssirlərə cəza verilməlidir.

Doktor əfəndi böyük nəzarətlər xüsusunda müfəssəl söylədilər. Əgər bu vaxta qədər müqəssirlərə cəza olmasa, başqaları da onlara baxacaq, iki quberniyalı cümhuriyyətdə 2 qubernator, 5-6 general-qubernator hər gündə artır, iki dəfə voenni polojeniye elan edib, voyenni sud olub, məhkəməyə verilənlərə bir şey olmayıb, nəticədə müqəssirlər bağışlanmışdır.

O şeylər ki, kağıza yazılır, üzərində qalır. Spekulyantlar ki, dünən yüz min qazanmışlar, bu gün yenə üç yüz min qazanmaq istəyirlər. Hərçəndi Parlamentdə asmaq tərəfdarı yoxdur, lakin bunlara yenə böyük tənbeh lazımdır. Görünür ki, general qubernatorların əmrlərinə baxan yoxdur. İndi ki, belədir bu general qubernatorları götürmək lazımdır, nəinki artırmaq. Məsələn, götürək Lənkəran və Muğan general qubernatorlarını. Lənkəran alınanda bütün fəhlə cəmaət gözləyirdilər ki, Muğan hökumətimizin əlinə keçib orada olan taxıla görə çörək ucuz olacaqdır. O çörək nə oldu?

Səslər - İrana getdi.

Səfikürski - Qazaxa general-qubernator asayış üçün qoyulmuşdu. Onların içində sabiqən iğtişan var idi. Bunu da türklər gəlib yatırdı. Görməmişik ki, iğtişandan sonra rəiyyətdən bir şey alınsın. O da camaatdan general-qubernator almış. Bunun üçün mü general-qubernator qoyuldu? Biz istərdik ki, general-qubernatorlar ləğv edilsinlər. Sonra doktor bir təklif etdi ki, onu biz də Xan Xoyskinin hökuməti zamanı verilən bir sorğu münasibətilə söyləmişdik ki, Parlament tərəfindən bir komisiya intixab edilsin, o komisiya xəyanətləri kəşf və müqəssirlərə cəza versin. Parlament o vaxt bunu qəbul etməyib, bir təftiş komisiyası intixab etdi ki, o da işləyirsə də lakin heç bir nəticə görünməyir. Biz təklif edən komissiya olsa, o müqəssirləri tapar, ministr və qeyrilərə belə baxmaz və cəza istəyər. Arzularımızı edib, axırıncı sözüümüzü deyirik ki, nə qədər bu hökumət fəhlə, əmələ və camaatın nəfini nəzərə alar, deklarasiyadakı kimi tutub işini görərsə, bizim də etimadımızı qazanar.

Sədr - Muxtar Əfəndizadə.

Muxtar Əfəndizadə - Möhtərəm məbuslar! Mən elə bilirəm ki, keçən hadisələri siz bilirsiniz. Öylə bilirəm ki, tənqid etmək asandır. Lakin işləmək çətindir. Gərək, öylə sözlər deyək ki, lazımlıdır. Artıq uzun danışmağın lüzumu yoxdur. Burada maarif nəzarəti xüsusunda şikayət etdilər. Güman edirəm o şikayətlərə yer yox idi. Çünki, indiki şəraitdə nəinki lazımdır, görülür. Başqa nəzarətlərdən də danışdılar. Lakin hər kəs bacarığı qədər işləmiş. Bir para nöqsanlar ki, var idi, vaxtında onları da göstərmişik və islah da ediblər. Gümanım budur ki, qeyri nöqsanlar da gələcəkdə islah olunacaqdır. Lakin bir para sözlər var ki, o barədə bir qədər danışmaq istərdim. Biri, bir il bundan əvvəl, burada öylə adamlar var idi ki, bizim müstəqil yaşamağa qabiliyyətimiz olacağına inanmırdılar. Həmdlər olsun ki, müstəqil yaşadığımız onlara göstərdik ki, böylə yaşamağa haqqımız var. 2-cisi bizim firqələrdən təzyiqlə gözlənilirdi. Bu gün təşkil olunan kabinetə göstərdi ki, daxildən və xaricdən gələn təhlükə qarşısına millət bir şəxs kimi müdafiəyə hazırdır. Bu kabinetə ancaq müdafiə kabinetinə adlandırmaq olar. Madam ki, biz kabinetə təşkilini qəbul etmişik, bununla da bütün firqə münazirələrini unutmuşuq. Bu hökumət ki, tənqid olunur, bu sizdəndir. Əgər onda bir nöqsan varisə, onu da Parlamentdə görməli. Mən onu bilirəm ki, iş başına gələnlər öz vəzifələrini bilirlər və biz də nöqsanlarımızı düşünürük. Doktor səfikürdlü hökuməti tənqid etdilər. Mən Parlamenti tənqid edirəm. Hərgah Parlamentdə firqəbazlıq olmasa idi, hökumət böhranları da ortaya çıxmazdı.

Bəzi şeylər var ki, onları hökumətə istinad etmək olur. Amma onları da burada deməyəcəyəm. Çünki, yeri deyildir. Biz çox fəxr etməliyik ki, öz vətənimizdə öz dindaş və millətdaşımızdan, bəlkə bütün Rusiyada məşhur olan iki generalımız var ki, əsgəri işlərimizi onlara tapşırırmışıq. Bu bizim üçün fəxrdir.

Onların təhti idarəsində olan məmurların əsgəriyyə fəna bulduqları özlərinə də məlumdur. Mən öz fraksiyamız tərəfindən deyirəm ki, müdafiə vətən üçün onlara təslim etdiyimiz övladlarımızı ingilislər kimi yedirib, geyindirməyə səy etsinlər. Bunu millət və firqə naminə yeni hərbiyyə nazirliyimizdən rica edərdik.

Sonra onu demək istəyirəm ki, daxiliyyə nəzarəti haqqında söylədiyimiz nöqsanlar barəsində çox danışmışıq. Bilirsiniz ki, o sui-istemallara səbəb başçı ilə məmurlar arasında olan uzaqlıq idi. Əgər təzə daxiliyyə naziri bu barədə ciddi tədbirlər ixtiza etsə, güman var ki, o səhlər bir tərəf olsun, yoxsa bir qubernator və ya uyezdnə naçalnik təyin etməklə daxiliyyə işlərimiz islah edilməz. Sonra, burada Səfikürski cənabları hər şeydən bəhs etdikləri halda məəttəssüf ədliyyə nəzarətindən bir şey söyləmədilər, ondan da bir qədər danışmalı idi. Mən deyə bilirəm ki, daxiliyyədə gördüyümüz nöqsanların o qədəri də ədliyyə nəzarətində var idi. (Orta və sağdan alqış.) Ədliyyə nəzarəti mühüm bir nəzarət olduğu üçün ona əhəmiyyət verilməlidir. Çünki, bütün məmurlar rüşvətxorluq ilə məşğul olduqları bir zamanda, ədliyyə nəzarəti bunları islah üçün daha möhkəm olmalıdır. Rusiya zamanın ədliyyə məmurlarını az pul ilə ələ almaq olur. Mümkün olduğu halda keçən ədliyyə nəzarətinin məmurlarını az pul ilə əldə etmək mümkün olurdu. Ona görə ümid edirik yeni kabinetə bu nəzarətə də əhəmiyyət

verəcəkdir. Sonra, torpaq barəsində, rəisi-vükəlanın söylədiyi ilə mən razıyam. O dedi ki, torpaq kəndçilərə veriləcəkdir. Fəqət, məsələni həll etmək sizin əlinizdədir. Torpaq məsələsini Parlament özü təxirə saldı. Əgər Parlament bu məsələni həll etsə idi, təbiidir, hökumət onu icra etməkdən imtina edəcək idi. Ziraət nəzarətində də bir çox qanunsuzluqlar vardır. Ziraət nəzarətini Gəncə şöbəsi adətə müstəqil bir hökumət kimi idi. Yeni nəzarətimiz bu səhvləri, inşallah təshih edəcəkdir. Ticarət və maliyyə nəzarətinə gəldikdə, bunu deyə bilərəm ki, bu iki nəzarət bir-birinə sıxı mərbutdurlar. Mümkün ola bunlar bir yerdə çalışıb, maliyyə və ticarət işlərimizi yoluna salmalıdırlar. Hətta mümkün olsa idi, bunları birləşdirmək lazım idi. Təklif edirəm ki, maliyyə nəzarətini təftiş üçün Parlament xüsusi bir komissiya seçsin. Çünki orada bir çox işlər olubdur ki, onları təftiş etmək lazımdır. 177 milyon məsələsi ki, var onu bilmək lazımdır ki, kim verəcək. Bunları söyləyəndən sonra fraksiyamız tərəfindən bir qədər iştirak etdiyimiz yeni hökumətə etimad edərəm və müvəffəqiyyətlər dilərəm.

Sədr - Səmədağa söz istədiyini bildirir... Vərəqə vermişsiniz, öz xəttinizlə yazılmış.

Sədr - Məmməd Əmin Rəsulzadə .

Məmməd Əmin - Möhtərəm əfəndilər! Məndən əvvəl kürsüyə çıxıb fraksiyalar naminə bəyanatda bulunan əfəndilərin bəyanatlarında bir dəyişiklik göründü. Onlardan birisi necə ki, sizə ərz etdilər... Təbiidir ki, bir müxalifət (opozisiya) məntiqi də və psixolojusu da vardır. Onlar təbəddülatda görünürlər. Bir də evalusiya, yəni ətalət qanunu vardır ki, onların da təqsiri vardır. Fəqət, digər nətiqlərin arasında, əsgidən elələri var idi ki, daha bir məsul vəziyyətdə idilər. Amma indi sail bir vəzifədə bulunurlar. Onların ki, sorğu vermək, sual etmək, bunun üzərində bir psixoloji dəyişiklik var. Bilməm ki, bu təqdirati-ilahiyyədir, hər kəsin alınına yazılmışdır. Daima Azərbaycanın məsul hökumət nümayəndəsi sifətilə bəyanatda bulunuram, məsul bir firqə nümayəndəsi hiss edərək, əsgiyimi yenə bəyanatda bulunmamı intizar edəcəksiniz. (Alqışlar.)

Əfəndilər! Mən xüsusi olaraq hökumət deklarasiyonunun barəsində kəndi təəssüratımı söyləmiş idim. Kürsüdən başqa hər şəxsin hökumət deklarasiyonu xüsusunda şəxsi təəssüratı da vardır ki, ona rusca vpeçatlenie deyirlər. Mən xüsusi olaraq söyləmişdim ki, hökumətin bəyannaməsi çox müfəssəldir, bu qədər təfərrüfata getmək pək də münasib deyil, bəyannamə daha müxtəsər, daha müfid olsa idi gözəl olardı. Fəqət, nətiqlərin bəziləri deklarasiyon nöqsanlarından uzun təfsilat tələb etdikləri üçün mən düşündüm ki, deklarasyon yazan əfəndi məndən daha dəqiq imiş. Əfəndilər! Bəyannamə haqqında fraksiyon nöqteyi-nəzərini söyləmək ilə müzəffəm. Parlamentin digər xüsusatına qarışmağa məhəl yoxdur, zənnindəyəm. Mən istərdim ki, deklarasyon xaricində olan, bəhs olunmayan şeylər üçün bəhsə lüzum görüm. Bu gün çünki onun nə məkan, nə də zamanıdır. Məməfi bəzi nətiqlər tənqiqatda bulundular ki, onların üzərində durmaq istəmirəm. Fəqət, ümumi-siyasi nöqteyi-nəzərilə bəzilərinə cavab verəcəyəm. İttəhad nümayəndəsi dedi ki, bir çox məmurlar irtişada bulunurlar, bir çox xəyanətlərdən, rüşvətxorluqlardan bəhs etdi və sui-istemallardan dəxi söyləyib, bunlara tədbir istədi. Əgər bu günə qədər müxalifətdə qalan və yalnız söyləməkdən başqa şey bilməyən firqələrin böylə şeyləri hökumət daxilində kəndi nümayəndəsi vasitəsilə tələb edər və müqəssirlərə cəza verdilər. Bu gün qeyri-müəyyən formada deyil, sərih surətdə tələb edər və daha ziyadə məqsəd hasil olar.

Əfəndilər! Denikin və Kolçak məsələsi haqqında, əski deklarasiyonda bir söz deməmişdi. Xüsusi olaraq rəisi-vükəla söyləmişdi ki, hərgah Denikin bizim hüdudumuzu keçərsə, bizim meyidimiz üzərindən keçməlidir. Təbiidir ki, əski hökumətə daxil olanların bundan başqa amalları olmamışdır. Hökuməti təşkil edən firqələrin bundan başqa bir ruh və əzm olmadıqları da mühəqqəqdır. (Alqış.) Fəqət bir xəta var ki, onu təshih etməyə məcburam. Ondan gərək bu kürsüdən söylənilə idi. Siyasi qələmdər ilə yazılmasına lüzum olmayan sözlərin deklarasiyonda söylənməsinə lüzum yox idi. Birinci deklarasiyon ilə şimdiki deklarasiyonu müqayisə edərsək, arada bir fərq görmürəm.

Əfəndilər! Rusiya fəhlə və kəndçiləri Denikin və Kolçakı əzib Azərbaycan fəhlə və kəndliləri ilə bir hökumət daxilində yaşayacaqlar. Mən əminəm ki, natiq əfəndinin məqsədi bunu ifadə etmək deyil idi. Zira Azərbaycanın hürr yaşamasına and içən bir zatın bu kimi ifadə də olmayacağına mən qənaət edirəm, əminəm ki, dil topuğa vurub. Bu sözlər bu mənada olmadığından və bu mənada söylənilmədiyi qənaətindəyəm, bu isə ancaq dil topuğundan ibarətdir. Çünki, natiqi tanıyıq və onun sözlərini böylə mənə ilə yozmağa həqq yoxdur.

Əfəndilər! Burada əmələ təşkilatı haqqında söylənilər. Nasıl ki, deklarasiyonda söyləndi, bütün hüriyyətlərə, istiqlalımıza toxunulmaması şərtilə hökumət təminat verir. Parlaman da bu hüriyyəti, bundan başqa bir şəkildə arzu etməz zənnindəyəm. Fəhlə təşkilatları hürr olmalıdır. Fəqət, o təşkilatda bolşevik proklamasiya hazırlansa, əgər o təşkilatda Azərbaycan istiqlalını yıxmağa təşəbbüsatda bulunsa, hökumət ora cəsur hökumət proklamasiyası saxlanmaz. Azərbaycan istiqlalı əleyhinə gedilməyə yol verilməz. Həqiqi Azərbaycan fəhləsi buna qətiyyəən razı olmaz.

Əfəndilər! Burada torpaq məsələsindən danışıldı, əskidəki kimi bu deklarasiyonda da bu məsələ var. Bu gün torpaq məsələsi qanun layihəsi dəxi Parlamenta gəlmişdir. Siz onu qəbul ediniz. Hökumət də tətbiqinə hazır olduğunu vəd edir. Və burada torpaq məsələsini həll edən bir firqənin nümayəndəsinə həmin nəzarəti mühəvvəl etmək, bu məsələnin həlli üçün bir zəmanətdi. Bunu bir də yenidən tələb etmək artıq bir şeydir. İştə əfəndilər, mənim ümumi tənqidata nəzəriyyəəm böylədir. Hökumət bir çox böhranlar keçirdi, böhrandan sonra böylə bir şəkil

alib gəlmişdir. Bu mütəcanisi bir hökumət dəxi koalisiyon hökumətdir. Böylə hökumətdə də hər firqə kəndi istədiyi kimi idarə edən firqə nümayəndəsi, firqə proqramasından göstərişdə bulunmalıdır ki, etilaf hasil olsun.

Əfəndilər! Əgər bu gün firqələrin hamısı hökumətə daxil olmamışsa, müxalifətdə qalan çox firqələr varsa, bu xüsusda üç aydan ziyadə davam edən Parlament daxilində kombinasiyalar ilə düzülüb meydana çıxan hökumətdir. Bu günə qədər hökumətin ən böyük hissəsini təşkil edən qüvvəsi burada yoxdur. Hökumətdən başqa millətlərin nümayəndəsi də olduğundan hökumət istədiyi vaxt xaricə mənəvi birlik hasil edənmişdi. Bu həqiqət indi də var. Çünki, bu koalisiyanın halıdır. Fəqət, bu günə olan zəifliyi bir dürlüsündən ayrılmışdır. Bu hökumətdən daxilə qarşı səhv ola bilərsə də, o səhv xaric üçün yoxdur. Bu şeylərin həpsilə bərabər intixabatdan bəhs etdilər, o intixabat da sizin əlinizdədir. Bunun üçün siz çalışmalısınız. Bir də hökumətdən tələb etməyə təəccüb edirəm, bu Məclisi-Məbusanın fəaliyyətinə bağlıdır. Burada bir nöqsan varsa, siz onu komissiyada bulunan nümayəndənizdən sormalısınız. Hökumət və ya Parlament rəisindən sormamalısınız. Bunu firqə rəislərindən sorsanız onlar sizə məlumat görünərsə, əgər o xüsusda bir ədəmi-fəaliyyət görünürsə, Parlamentdə qaldırıla bilər ki, məsələni həll edilsin. Bunları deklarasiyonda tələb etmək mənə yersizdir. Hökumət təşkilində bu günə qədər müşkülət firqələrdəndir, firqələr çoxalmışdır. Ayrı bir firqə də məsuliyyəti qəbul etməmiş, koalisiyon yapmağa məcbur olmuşdur. Böylə olanda da əlbət ki, məsələ uzanar. İntixabat üçün hökumət çalışırsa, müəssisanda bir əksəriyyət vaqə bulursa, bu müşkülət bitərəf edilmiş olur, hökumət də bu xüsusda çalışmağa söz verə, işin indiki vəziyyəti millət və məmləkət nöqtəyi-nəzərindən ölçüb, indiki məsələləri bir az artığı ilə qəbul edib, firqələrin başlıcası və hamısı iştirak edib, hamısı da müdafiə edəcəkləri üçün hökumət iki şeyə fikir verəcəkdir. Biri xarici, digəri isə daxili məsələdir. Öz vaxtını arxadan əmin olub, Məclisi-Müəssisən intixabatına verərək, bir an əvvəl onu meydana gətirirsə, zənn edərsəm, hamının arzusuna əməl edilmiş olur. Binaən-ileh firqəmiz və bitərəflər tərəfindən böylə bir hökumətə bəyani-etimad edək.

Sədr - Səmədağa Ağamalı oğlu.

Səmədağa - Burada o şeylərdən ki, danışılacaqdı, lazımı qədər söylədiklər. Hökumət yox idi. İndi hökumət də tikildi. Bu hökumətin tikilməsi 3 ay çəkdi. Amma bunun üstə 3 dəqiqə fikir edilməli idi. Nə üçün bu hökumət yıxıldı, buna fikir verilmədi. Hərgah bunun üstündə dərin düşünsək görürük ki, hesab onun kəndisindədir. Mən bunun üstündə çox davam etmək istəmirəm ki, çox rüşvətlər alındı, filan oldu. Bu hər yerdə vardı... və vardır da, mən bunu demək istəmirəm ki, hökumət var idi, yıxıldı. Doğrudur Nəsim bəy öz deklarasiyasının qabağında uzun bir tərifnamə dedi. Görünür ki, o da öylə deyil. Əgər öylə olsa idi hökumət durardı. Mən onun üstündə durmayacağam. Gələcəkdə nə istərik? Onun üstə duracağam. Məhkəmədə duracağam...! Da... (Gülüş). Hamı bilir ki, nəinki Azərbaycan, hətta bütün dünya millətləri ayılıbdır. Bu ayılmaq bunların içində iki toqquşma əmələ gətiribdir: biri çalışır ki, bizimki kimi dədə-baba yoluyla getsin, o birisi də onun tərsinə, necə ki samovar qaynayanda aşağıdan onun suyu gedər, habelə də bizim Azərbaycan. Nu, o şey var, nesəki koalisiyonu bir yana çəkir, o birisi o yana. Məsələn, sosialist ilə musavat. Əgər "Müsavat" olmasa idi sosialist öz yolu ilə kədərdir, nesəki ki, Gürcüstanda "Müsavat" ədədcə güclüdür. Amma qazanın qapağını tərpedən millət müsavatdan da güclüdür, o da koalisiyondan ibarətdir. Böylə olanda, sosialistlər hökumətə girəndə, nə orada qoyacaqlar ki, öz firqələri öz istədiklərini yeridib, ağızlarının ləzzətini görsünlər, nə də sosialistlər öz fikirlərini yeridəcəklər.

Amma tarixin öylə zamanı var ki, koalisiya bu it pişiyi birləşdirir. (Gülüş). Məsələn, Denikin məsələsi, bunlara aman verməyib, əl-ayaqların bağlayıb birləşdirir. Siz bilirsiniz, əgər Denikin məsələsi olmasaydı, indi iş başında kimlər otururdu.. Zamanə ki, Elburus dağı kimi bir məqsəd özü-özünə gəlir. O məqsəd bunları birləşdirir, nə ki... razılıq vızqıyad, varsa rədd olub gedir. Bu zamandakı sosialistlər hökumətdə iştirak edir, o onun üçündür ki, əgər düşmən axmaqlıq edib gəlsə, bizi ağız bir görsün. Əgər böylə olmasa o zaman tikan da gedər, siçan da gedər. Boyunduruq altına girmək ilə vəzifəni bitirmək olar. Keçmişdə də hökumətdə bizim yoldaşlar var idi. Nə dedikcə, bax bu qulaqdan girdi, o bir qulaqdan çıxdı. İndi hökumətə bizim yoldaşımız girib, istədik ki, bu kabinetə girəndə istədiklərimizi yeridək. Bayaq Məmməd Əmin yek söz buyurdu: torpaq məsələsi.

Ona görə çalışmalıyıq, nəinki burada oturub bir şey etməsinlər. Biz də müsavat söyləyən zənnindəyik ki, bir istiqlal var, onun ətrafına toplanmışdır. Şəxs özünü tanımalıdır. Bunu tanıdırmaq, bir tarixə düşmək çox böyük bir nemətdir. Millətin içində az adam tapılar ki, bu fikirdən qaça və xain ola. Biz deyirik, çox şey var ki, bizi birləşdirir. Lakin bizi ayıran şeylər də var. Denikin məsələsi haqqında hamı bir fikirdədir. Keçən natiqlər ilə də bu barədə razıyıq. Lakin Denikin məsələsini deyənlərin bəzisi fəhlə və əkinçi məsələsi gələndə aydın danışmadılar... Bu barədə deklarasiyonda da aydın bir şey söylənmədi. Orada deyildi ki, torpaq məsələsi sizdən asılıdır, istəsəniz Parlamentdə həll edərsiniz, istəsəniz Məclisi-Müəssisənə buraxarsınız. Bu düzdür. Lakin bir çox hazırlıqlar lazımdır. Keçmişdə də bir qanun layihəsi vardı. Amma ona baxılacaq deyil. O qanunu tazədən ziraət naziri çaparaq təbdil və təshih etməlidir ki, buradan keçirək. Yer məsələsində nə Məclisi-Müəssisənə gözləməliyik, nə də heç şeyi... Burada söylədilər ki, Denikin gələrsə, qabağına çıxacağıq. Əgər sənin için güclü olmasa, sən necə düşmən qabağına gedirsən. Denikin qabağına çıxmaq üçün əvvəl millətin içərisinə rəxnə salan məsələləri həll etməlisiniz. Torpağı əkinçilərə verməlisiniz. Ancaq ondan sonra asudə ola bilərik. Çünki, haqqını özünə vermiş olduğumuz bir millətin dalımızda durmasına şübhə qalmayacaqdır. Bayaq, Məmməd Əmin əfəndi söylədilər ki, məmləkətdə firqə idarəsi olmaz!.. Bu düzdür. Amma torpaq kəndçilərə verilməsə nə olacaqdır?! Bu barədə çox

danışmaq lazım deyildir. Ancaq onu deyirəm ki, tazə hökumət böylə etməlidir deyirəm! Haçan hökumət söz verdiyi yolla gedirsə, biz mərdi-mərdənə onun dalınca olacağıq. Nə zaman ki, bu olmadı, o hökumət çox davam edə bilməyəcək. O adamlar ki, hökuməti düz yolundan çıxaracaq, sonra onlar barəsində də biz bu kürsdən çox danışacağıq.

Sədr (Sultan Məcid) - Arşaq Malxazov burada Səmədağanın təmsili oldu. Rica edirəm, onu söylədiyi kimi başa düşməyəsiniz. Səmədağa onu iki tərəfi sülh ilə bərişdirməq mənasına söylədi.

Arşaq Malxazyan - Rusca.

Sədr - Kravçenko.

Kravçenko - Rusca danışır. Məclisdə qalmaqal başlanır.

Sədr (zəng vurur) - Heç bir şey eşidilmir.

Məmməd Əmin - Əfəndilər! Siz burada məndən əvvəl bu kürsüdən nitq söyləyən iki natiqin sözlərinə şahid oldunuz. Birinci və ikinci natiq bir mövzudan bəhs edirdilər. Bir nəfər deyirdilər ki, niyə biz hökumətə daxil olmadıq. 2-ci natiq Kravçenko məsələni bir qədər də açdı və fikrini aydın söylədi. O dedi ki, biz hər zaman bir nöqtəyi-nəzərdə, yəni böyük, vahid və bölünməz Rusiya fikrindəyik. Pək haqlı olaraq bu ifadəsinə qarşı Parlament bir gurultu yapıdı. Məncə öylələrinin hökumət daxilində deyil, Parlamentdə əyləşməyə haqları yoxdur. (Gurultulu və sürəkli alqış).

Əfəndilər! Məmləkət daxilində yaşayan bir sinfin, bir millətin, bir təbəqənin haqqında rəyət etmək üçün onun nümayəndələrini hökumətə daxil etmək hansı beynəlmiləl qanunda var? Məmləkəti idarə etmək üçün müəyyən prinsiplər var. O prinsipləri Parlamentə daxil olan siniflər qəbul edərsə, hökumətdə iştirak edə bilər. Hərgah müxalifətdə qalarlar isə təbii hökumətə daxil olmazlar. Hərgah məmləkət içərisində yaşayan bir təbəqəyə intixab haqqı verilməzsə, hakimiyyəti milliyə idarəsini təmsil edən məclisə yol verilməzsə, o zaman milli hüquqa təcavüzdən bəhs etmək olar. Məsələn, bu günə qədər hökumətdə "İttihad" nümayəndəsi yox idi. "İttihad" firqəsi bir qism əhalini təmsil edir. Bununla demək olmaz ki, türk millətinin bir qismi hüquqi-siyasiyyədən mərhum edilmişdir. Erməni fraksiyası namın söz söyləyən zat kəndisinə sosialist adı verildiyi halda buraya bütün erməni firqələrinin nümayəndəsi şəkildə çıxdı. Çıxdı da bizim sosialistlərlə ittihadçıların birləşməsindən təəccüb etdi və böylə bir halı Don Kixotluq saydı.

Əcəba, müxalifət yapmaq erməni burjua və kadetlər ilə birləşən sosialist daşnaksütyunun məmləkətlərinin işlərini hüznü idarə üçün böylə müşkül bir zamanda birləşməsi lazım görən və digər milli firqələrlə birləşdirən sosialistlərin hərəkətinə Don Kixot adı vermək kəndi ən böyük donkixotluq deyilmi? (Alqış.)

Əfəndilər! Əgər hökumət idarəsinə bu nöqtəyi-nəzərlə baxılırsa, siyasi mülahizə ilə onlar müxalifətdə qalacaqlar və bunlar hökumətdən kənar qalmaq hesabılə hökumət bəyannaməsinə etiraz edəcəkdir. Bir kuruçok lazım idi ki, deklarasiyona etiraz edib bir bəraət qazansınlar. Mən deklarasiyanın bir qismini oxuyuram. Onlar deyirlər ki, deklarasiyonda erməni milləti qanundan xaric elan edilmişdir, ona görə bu hökumətə bəyani-etimad etmək istəməyirlərmiş. Deklarasiyonda böylə bir şey yoxdur və olmazdı da. İştə əslini oxuyuram. (Oxuyur). Bu yolu ilk açan biz olduq, başqa qonşularımızın dəxi böylə etməsini arzu etdik. Bununla bərabər etiraf etməyə məcburam ki, Qarabağdan başqa yerlərdə mütəəssüfanə bir hal şimdilik təmin edilməmişdir. Qarabağda olan kimi başqa yerlərdə də, məsələn, Gəncədə o hal tamamilə təmin edilməmişdir. Bunun başlısa səbəbi həyatımızın hənz məsrayi-təbiyyəsinə girməsidir. Ümid edirəm ki, qonşumuz Ermənistan cümhuriyyəti dəxi bu məsələni bizim kimi, hər iki millətin mənafei müqabiləsinə müvafiq olaraq həll edər...

Hökumət bununla erməniləri qanun xaricində elan deyil, kəndi cəmiyyəti göstərmişdir və açıqcasına söyləmişdir. Yalnız bir yol ilə Zaqaqaziya həyatı təmin olunur.

Bəyannamənin rusca qisminə "prinsip" və "zaimstvenni" sözü "mənafei-müqabiləyə müvafiq" tərkibinin bəlkə də bir o qədər münasib tərcüməsi deyildir. Ehtimal ki, bu gəlmə Malxazyanı müvazinəsindən çıxarmışdır. Fəqət, Malxazyanı qəsd qəbləlvüqu olmasaydı, burada hökumət rəisinin sui-qəsdinin ziyadə tərcümənin müvəffəqiyyətsiz təxmin edə bilərdi.

Halbuki, tərcüməyi müvəffəqiyyətsiz rədd etsək belə erməni nümayəndəsinin müdhiş bir surətdə çıxartdığı mənanı bu məmundan çıxarmaq və kürsüdən bi mühabə söyləmək üçün ancaq və ancaq bəhanəçilik xəstəliyi ilə zəstə olmaq lazım idi ki, buna rusca "kruçkotvorstva" deyirlər. Hökumət xaricində qalmaq acısı ilə bu kürsiyə çıxıb, ermənilər qanun xaricində elan kimi böyük bir böhtan fırladan məbus əfəndi, əsaba nə kimi fəsad toxumu səpdiyini təsəvvür edirmi?

Əgər hökumət bəyannaməsində mütəqabil mənafedən bəhs etmişsə, onun üçün bəhs etməmişdir ki, desin: əvvəl Ermənistan müsəlmanları təmin eylesin, sonra biz erməniləri. Yox, o ağ üzünə qara ilə yazdığından aşkar görünür ki, o, pək cəmiə olaraq göstərir ki, ermənilərin hüququ mənafei-müqabilə faydasına olaraq burada da, Ermənistanda da həll edilsin. Çünki, onun nəzərində ancaq bu məsələnin həlli öylədir ki, Qafqaziya millətlərinin ittifaq və sülh ilə yaşamalarını təmin etmək olar. Kəndi bəyannaməsində konfederasiyadan bəhs edən bir hökumət üçün erməni fraksiyalarının ədəmi-etimad haqqındakı bəyannamədən çıxardıqları kruçoku bitərəf etdikdən sonra, əsl səbəb olaraq bir şey qalır ki, o da hökumətdə erməni nümayəndəsinin olmadığıdır.

Məlumdur ki, indiki hökumət bir taqım Parlament kombinasiyaları nəticəsində hasilə gəlmişlər. Hökumət rəisi müxalif firqələrlə görüşmüş və bu xüsusda həpimizə məlumdur ki, ermənilərə müraciət eyləmişdi. Fəqət, aldığı cavab nə olmuşdu? Bu əfəndilər, yalnız siz deyil, bütün millət bilir. Çünki, hökumət rəisinə verdikləri cavabı rəisdən əvvəl bütün qəzetə qareləri oxumuşlardı. Bu cavablarında onlar öylə şeylər tələb edirlər ki, bittə hökumət rəisi onları qəbul edəməzdi. (Erməni fraksiyonuna xitabən) Əfəndilər, siz hökumət xaricində qalmağınızı başqa şeylərdə deyil, kəndi yanlış vəziyyətinizdə aramalısınız.

Siz hökumət rəisindən tələb edirdiniz, etiraf eylesin ki, bu günə qədər Azərbaycan erməniləri təcavüz və məruzələr altında bulunmuşlardır. Siz, dünyanın heç bir yerində olmayan şeyi tələb edir, deyirdiniz ermənilərin sayı nisbətdə onlardan idarə məmurları qəbul edilməli, qaradovoylar varıncaya qədər hökuməti milliyət əsasına qoyaraq bölüşməlisiniz.

Məsuliyyətdən qorxan bir hökumət rəisi bittə böylə ölçüsüz tələbləri qəbul edəməz və böylə bir dəlil ilə danışan adamlarla hökumət təşkil edənəməzdi. (Alqışlar).

Fəqət, biz bir şeylə təsəlli buluruq. Biz bilirik ki, rəisanın bu yanlış siyasəti erməni xalqının pək arzu eylədiyi bir siyasət deyildir. Onun üçün ümid edirik ki, hökumət xaricində qalmaqla cəzalanın və kobud siyasətinizdən dolayı bütün Azərbaycan demokratiyası ilə bərabər, əqli başında olan erməni demokratiyasına da cavab verərsiniz.

Siyasət başında olanların xətti-hərəkəti zaman təmsil etdikləri həqiqi xalq mənafehi ilə uyğun gəlmir.

Burada bizə bir minnət qoyaraq, dedilər ki, Azərbaycana daha müşkül zamanlarında gəldik, hökumətdə iştirak etdik, indi nə oldu ki, yaramaz və qanundan kənara olduq? Fəqət, yaxşı olardı ki, keçmiş xatırlamaya idilər. Əgər keçmiş xatırlacaq, məsələ çox tul çəkər. O vaxt başqa şeylər görürük. Biz şəhidik ki, hökumətə deyil, müşkülətli zamanlarımızda ağalar Parlamentə belə gəlmirlərdi.

Bəs Qarabağ, Zəngəzur məsələsi vardır, indi də müzakirə olunur. Hər zaman kənardan baxan olsa görər ki, burada azərbaycanlıqdan ziyadə xarici bir təsir daha ziyadə hakimdir. Burada ermənilərin vəziyyətindən şikayət olunur. Mən bir nəzirə deyil, bir misal olmaq üzrə Ermənistanə ətfi-nəzər etmələrini tövsiyyə edərdim. Orada deyil ki, hökumətdə bir türk yoxdur, bütün Parlamentdə iki adamdan artığı görülməz. Gürcüstanı alınız, orada erməni də var, müsəlman da. Fəqət hökumətində nə erməni var, nə müsəlman. Əcəba, bununla ermənilər, müsəlmanlar qanun xaricində kimi elan olunmuşlar? Əlbəttə, xayır! Əlbət ki, bu kərə ermənisiz təşkil olunacaq Azərbaycan hökumətindən dolayı da qiyamət qopmaz.

Əfəndilər! Kəndi yanlış siyasətləri ilə işi öylə bir vəziyyətə mindirirlər ki, hökumət onlarsız təşkil etdi. Təbii bu xətti-hərəkətlərdən dolayı kəndi camaatlarına cavab vermək hissi vardır. İştə məsuliyyəti ağırlı başdan sağ başa atmaq üçün hökumət erməni xalqına nisbət böyük bir cinayətlə ittəham olunur. Guya ki, hökumət erməniləri xaric əzqanun elan etmişdir. Bu böhtanı-əcimə zənn edirəm ki, heç kəs inanmadığı kimi erməni xalqı da inanmaz. Erməni məbuslarının bu gün ibraz etdikləri siyasət nə erməni, nə də Azərbaycan demokratiyasının siyasəti deyil, şəxsi siyasətdir. Bu siyasətdən isə kimsəyə fayda yoxdur.

Hökumətin bu bəyannaməsindən də göründüyü vəshilə Malxazyan tərəfindən bəhs olunan Azərbaycan məfrukəçisi bulunan firqə milli əqəliyyət haqqında səmimi niyyət bəslədiyini isbat eyləməmiş, ortada mövcud olan zidiyyət hiss və ruhi ilə bərabər Azərbaycandakı erməni xalqının hüquqi-həyatını təmin üçün nə mümkünsə etmişdir. Və bu gün burada oturan siyasətçilərin başı üzərindən bütün dünyada və əzcümlə erməni xalqının sülhpərvər və düşünə bilər qisminə müraciət edərək uca səslə söyləyirəm ki, böhtandır, inanmayınız, kimsə erməniləri qanun xaricində elan etməmiş və edəməz! (sürəkli, alqışlar).

Sədr - Aslan Səfikürdski.

Aslan bəy - Möhtərəm məbus əfəndilər! Mən necə ki, dedim, fraksiyamız da təkrar etdi. Biz hökumətə ona görə etimad edirik ki, Denikin qabağına gedəcəkdir və xaricdən gələn düşmənlərdən Azərbaycanı müdafiə edəcəkdir. Lakin burada bir az şübhə vardır. Keşiş əfəndi danışandan sonra isə artıq bu şübhəm də rəf oldu. Bunu özgəsi desə idi, amma o sözləri söylədilər. Bir də bizim firqə barəsində danışdılar və dedilər ki, guya biz "İttihad" ilə ittifaq etmişik. Bunu başqası desə idi əbəs idi. Çünkü, Daşnaksakan firqəsi deyir. Hansı ki, gah bolşevik ilə, gah Denikin ilə gedirdi. O səbəbdən mənə çox xoş gəldi. (Ümumi alqışlar). Burada bizi müttəhim edənlər özləri bir yandan Denikin yanına nümayəndə göndərüb imdad istəyirlər. Digər tərəfdən Moskva nümayəndə saxlayırlar, o biri tərəfdən də Osmanlıya nümayəndə göndəririlər, gah da Oturbəkin sağlığına Batumda şərab içirlər. (Ümumi alqışlar). Sonra onu da demək istəyirəm ki, xaricdən gələn düşmən qüvvələrini dəf etmək üçün, mütləqə İttihad, sosialist, müsəvat və bütün firqələrimizin birləşməyi lazımdır. (Ümumi, davamlı alqışlar).

Danşaksakanlar məni millətpərəstlikdə ittəham edirlər, guya məni aldatmışlar. Bu sözdən qorxmamalı. Mən deyirəm, bəli mən millətpərəstəm. (Ümumi alqışlar).

Yerlər kəndçilərə verildi, fəhlələrə zülm olmadı, ondan sonra millətpərəstəm. (Alqışlar). Bunlar olmasa sosialistəm, yoxsa bu ədalətsizlik ki, var, bunların qabağının alınmasını istərik. Malxazyan cənabları Azərbaycan dairəsində danışsa idi yaxşı olurdu. Lakin onların mərkəzi komitəsi İrəvanda olduğu üçün ixtiyarları vardı ki, bu dairədən çıxsınlar... Ermənistanda var-yox iki nəfər sosial revolyusioner var, onlar da yarım menşevik. O biçarələri də ağızlarını açmağa qoymurlar. And olsun allaha qəribə şeydir. Ələlxüsusda məndən əvvəlki Don

Kixot gördü ki, Rusiya dirilmədi, Denikinın işi xarabdır, indi istəyir ki, bolşevik ilə camaatı vuruşdursun. Sözləri budur ki, Azərbaycanda bəy, xanlar yığılıb hökumət düzəldiblər, soyuznikimiz gələn kimi bir də mart hadisəsi salsınlar, qarıbə şeydir. Bir də Malxazyan deyir ki, mən guya denikinçiyəm. Buyursun, ikimiz də yeriyək, görək hansımız Don Kixot ilə. (Ümumi gülüş). Xülasə, Malxazyan bizə yaxşı politika öyrətmişlər. Biz bolşeviklər ilə soyuza girəcəyik, cəmi Daşnaksakanları da tutub Maltaya göndərsinlər, necə ki, onlar İstanbulda yazıq türklər ilə bərabər Əhməd bəy Ağayevi tutub göndərmişlər.

Sədr - Söz Qara bəy Qarabəylinindir.

Qarabəyli - Əfəndilər! Bu günkü günün əhəmiyyəti mənim üçün daha böyük oldu, çünki öylə həqiqətlər, öylə bir bilmədiyimiz şeylər meydana çıxdı ki, bu günü təziz etməliyik. O vaxta qədər əgər imam milləti böylə hallara uğrayırdısa, səbəbi də bizim sadə dil olmadığımız idi. Öz dost və düşmənimizi bu vaxta qədər tanımamışıq. Bizə deyirdilər ki, "İttihad" ilə sosialistlər birləşibdir, amma mən deyirəm ki, zamana gəldikdə "İttihad" ilə sosialistlər də sola gedəcək, öyləliklə "İttihad" firqəsi ittixaz etmiş idi, o yol fəqət islamın haqqına malik olmuş idi. (sağdan alqış). Bizim safdil olmağımıza, başqasının haqqını əziz tutmaq, onların haqqına təcavüz etməmək gözəl xasiyyətdir. Fəqət, bunun da bir həddi olmalıdır. Mən öylə bir yol ilə getməliyəm ki, başqasına öylə haqq verməliyəm ki, məni məhv eyləməsin. Bizim hesabımıza qanımızı soranlar lazım gələn vaxtda Denikinə qoşulub vahid Rusiya tərəfdarı olurlar. Onlar öylə ədarət edib, bizim dağstanlı qardaşlarımızı əzməz idi. Biz, Denikin tərəfdarlarına ədalət ilə rəftar etməməliyik. (sağdan, soldan alqışlar). 40-50 ildən bəri gün kimi açıq bizim əleyhimizə çalışanlar və xalqımızı yıxmaq istəyənlər, Məkkə, Mədinəmizi yox edənlər, balaca bir şeyi bəhanə edərək riçü provoçirovat etmək istəyirlər. Bu cəsarəti o firqə adamı edir ki, əllərində mouzer ilə bizim qardaşlarımızı qırırlar. Şimdi isə sülh konfransı qururlar, onlar bizə insaniyyət dərsi verəcəklər. Xeyir, biz elə insaniyyəti istəmirik. (Alqış). Bu vaxta qədər təsadüfən sizə, hökumətə yol verilməmişdi və hökumət xaricində qalıbsınız. Qardaşcasına rəftar edən kürsülər var. Biz istiqlal qurduqda qeyri yerdən gələnələr, ruslara da hörmət edib heç birinə təcavüz etmədik, onlara istirahət verdik, onların nə həqqi var desinlər ki, bizə təcavüz olunur. Heç kəsə təcavüz olunmayı. Biz öz qüvvəmiz ilə azadəlik almışıq və onu mühafizə edəcəyik. (Alqışlar.)

Sədr - Natiqlərin sırası bitmiş, lakin divani-rəyasətə müsavət tərəfindən bir təklif varid olmuşdur. (Oxuyur.)

"Hökumət rəisinin deklarasiyonunu dinləyərək Parlament təşkil olunmuş hökumətə etimadını bəyan edərək növbədəki məsələlərin müzakirəsinə keçir. Kim bu təklifi qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyənlər? Lehinə 59, əleyhinə 8, səs verməyən 1. (Alqış).

Məclisi-Məbusanın qismi-əzəmi tərəfindən təklif qəbul edilir. Vaxt gec olduğundan məclis qapanır. Məclis saat 10-30 dəqiqədə qapanır.

Arxiv, f.895, siy.1, iş 177, vər. 18-47.

Yüz onuncu iclas

25 dekabr 1919-cu il

Sədr - Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy Hacinski.

İclas açılır saat 12 35 dəqiqədə.

Sədr - İclas açılır. Bu günkü müzakirə-təyinat böylə tərtib edilmişdir. (Oxuyur).

1) Daxil olmuş kağızlar; 2) Parlament divani-rəyasətinin və komisiyonlarının intixabı; 3) Parlament ixtiyarına 1 633 587 rublə 65 qəpik 1919 sənəsi üçün yeni kredit açılması üçün qanun layihəsi. Məruzəçi - Rza bəy Ağabəyov. 4) Şərab aksizlərinin təbdili haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Rza bəy Ağabəyov; 5) Neft məhsullarından alınan aksizin təbdili haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əbdüləli bəy Əmircanov; 6) Ziraət və əmlak nəzarəti ərazi şöbəsi daxilində təşkil olunan müvəqqəti məmurlar ştatı haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əhməd Cövdət Pepinov; 7) Qəyət dərəcədə möhtac qaçqınların cümhuriyyətin məskun köylərində yerləşdirilməsi və onlara toxumluq tədarükü üçün smetadan xaric, hərbiyyə nəzarətinə 21000000 rublə buraxılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Mustafa ağa Vəkilov; 8) Ziraət nəzarəti binagüzarlığına kənd təsərrüfatı üçün beş milyon rublə buraxılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Abuzər bəy Rzayev; 9) Ziynət əşyalarına təəllüq edib də xaricdən Azərbaycana daxil olan əmtəə üçün xüsusi müvəqqəti tarifin tətbiqinə qonulması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Rza bəy Ağabəyov.

Buna etiraz yox ki?

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Bu günkü müzakirə-təyinat böylə divani-rəyasət və başqa Parlament komisiyonları intixabı ki, olacaq, təklif edərdik ki, gələcək iclasa təxir edilsin. Çünki o vaxta qədər fraksiyalar bir-birilə əyləşib həm divani-rəyasət və həm komisiyonları bir qərara gəlmək üzrə namizəd göstərirlər.

Sədr - Bu təklifə etiraz yox ki? Etiraz olmadığından 2-ci məsələ müzakirə-təyinatdan çıxır. Qalan müzakirə-təyinat böylə etiraz olmadığından qəbul edilir. Daxil olmuş vərəqələrdən Zaqataladan və bir də Gəncədən erməni şurasından iki intixab vərəqələri gəlmişdir. Zaqataladan sabiq nümayəndə Abdulla Qəbulov əvəzinə Baba bəy Qəbulov intixab edilmişdir. Gəncə erməni milli şurası tərəfindən Şəki mahalından ikinci məbus Şahnəzərov Şaqen intixab edilib mandat komisiyonuna verilir. Üzvlər hər ikisi bu gün iclasda iştirak edirlər və sosialist bloku tərəfindən intixab edilən İsmayıl İbrahimzadə də iclasda iştirak edir. Sonra layihələr xüsusunda bir az danışmaq istərdim. 6-cı və 7-ci layihələrin məruzəçiləri, 6-cısı Əhməd Pepinov nazir təyin olunub. 7-ci layihənin məruzəçisi Mustafa ağa Vəkilov yavuş qohumu Gəncədə mərhum olduğu üçün gedib onu Qazaxa aparsın. Mən dəfəat ilə fərmayış etmişəm ki, məruzəçi ilə bir nəfər də müavin təyin edilsin ki, Məruzəçi olmadıqda o, məruzədə bulunsun. Buna görə bu iki layihə növbədən götürülür.

Sədr - Növbədəki məsələ Parlament divani-rəyasəti ixtiyarına 1 633 587 manat 65 qəpik buraxılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi Ağabəyov.

Ağabəyov - Parlament divani-rəyasəti ixtiyarına buraxılan pul hesabatının bəzilərinə açıqlıq əmələ gəlmişdir. İndi mən oxuyacağam. Divan-rəyasət ixtiyarına buraxılmış puldan nə qədəri və nə üsul xərclənmişdir və açıqlığın səbəbi nədən baş vermişdir. (Oxuyur).

Məlum olub ki, smetada olan 3 282 000 manat artıq qalıbdır. Bu pulları başqa yerə sərf etmək olmaz, çünki buraxılarkən nə üçün və nəyə sərf ediləcəyi əvvəlcə təyin edilmişdir. O yerdən, başqa yerə xərc edə bilmək üçün Parlamentin icazəsi olmalıdır. Ona görə o açıqlıqları örtmək üçün bu qanun layihəsi Parlamentə təqdim olunur və rica olur ki, istənilən paranı Parlament versin. Yəni deyirəm, o açıqlıq parası məmurların posobyasına, Parlament əşyasına və oxrannin yeyəcək xərci və qaraj üçün sərf edilmişdir ki, cəmi eyləyir 1 633 587 manat 65 qəpik.

Maliyyə komisiyonu buna baxıb, müzakirə etdi. Pulların Parlamentdən icazəsiz xərcləndiyini, smetadan qırağa olduğunu və qarajın da Parlamentdən bixəbər divani-rəyasət tərəfindən qəbul olunduğunu nəzərə almışdır. Onunla bərabər bu pulların xərclənməsinə həqiqət böyük ehtiyac olduğunu etiraf etdiyindən Parlamentdən rica edir ki, bu parayı verəsiniz.

Sədr - Qara bəy Qarabəyli.

Qara bəy Qarabəyli - Bu qanun layihəsi bizim firqəyə axşam saat yeddidə gəlmişdir. Ona görə buna baxmaq mümkün olmayıbdır. İndi burada təcili baxılmasına da ehtiyac yoxdur. Ondən daha mühüm məsələlər var ki, baxılmalıdır. Rica edirəm, bu məsələ təxirə salınsın, ta ki fraksiyalar ətrafıca müzakirə edə bilsinlər. Çünki böyük xərclər alınıbdır. Məsələni anlamamış təxirədən pul buraxmaq olmaz. Ona görə rica edirəm ki, bu məsələ bu gün təxirə salınsın. Başqa məsələlərə baxılsın, fraksiyalara imkan verilsin ki, bu barədə rəyə gələ bilsinlər.

Sədr - Söz Səfikürdlünüdür.

Aslan bəy Səfikürdlü - Mən doktor əfəndinin dediklərinə şərikəm. Bəzi məsələ var ki, bəlkə bir firqə əksinə gedir. Məsələn, oxranna məsələsi. Ehtimal ki, hərbiyyə nəzarəti ixtiyarına veriləcəkdir. Ordu gərək bir olsun. Parlamentdə gərək ordu daxilində hesab olunur. Mən təklif edirəm ki, bu məsələ gələn iclasla təxir olunsun.

Sədr - Daha kim danışmaq istəyir? Mən təklifi yaxşı düşündüm. Bu dopolnitelni xərcdir. Hərbiyyə nəzarətinə, yaxud hökumətə verilmək məsələsi gələcək üçün smeta düzəldəndə müzakirə olunur.

Qarabəyli (yerindən) - Biz məsələ ilə aşına deyilik. Səfikürdlü Aslan bəy (yerindən) - Bizə də gəlməyibdir. Məsələni bilmirik.

Sədr - Maliyyə-büdcə komissiyasının hər fraksiyada nümayəndəsi var. Madam ki, yomiyyyəyi-müzakirat qəbul edildi, təxirə salmaq olmaz, komissiyaya qaytarmaq olar. Hər halda növbədən çıxarılmaz.

Sədr - Rüstəmbəyli Şəfi bəy.

Şəfi bəy - Təcrübədə olubdur ki, povestkada olan şeylər təxirə salınıbdır. Təbii şeydir. 2 fraksiya tərəfindən təklif olunur, müzakirəyə qoya bilmərik. Gələn iclasla təxirə salınmasına biz də zidd deyilik.

Sədr - Doğrudur, qabaqda olubdur. Fəqət, yomiyyyəyi-müzakirat qəbul edilmədən çıxarılmalı idi. İndi Parlament arzu edirsə və etiraz yoxsa, gələn iclasla qala bilər.

Növbədəki məsələ şərab aksizlərin təbdili haqqında qanun layihəsidir. Məruzəçi - Rza bəy Ağabəyov.

Rza bəy Ağabəyov - Bu qanun layihəsi keçən dəfə burada mövqei-müzakirəyə qoyuldusa qəbul edilmədi və xəzinəyə böyük zərərlər oldu. Mən sizdən rica edirəm ki, bu layihəni diqqət ilə dinləyəsiz. Öylə olmasın ki, bir (sluçaynost) olsun. Onun böyük bəyannaməsi, bu məsələyə komissiyada ətraflı baxılıb, artıq diqqət verilmişdir. Əski şərab aksizi qanunu bir qədər zəif idi və onun icrası xüsusunda bir o qədər əhəmiyyət verilmədi, yumşaq idi. İndi bizim Azərbaycan şərab aksizi qabaq ilə, Fransa və İtaliya yolları ilə getmək istəyir. 21 oktyabr 1918-ci ildəki qərara məbni aksizlər artmışdı. İki cürə, 10-20 manat olmuşdu. İndi şərabın qiyməti artmış, məhəlli şərab 20 manatdan, kənardan gələnlərin qiyməti isə 30-40 manatdır. Bu qiymətləri artırmaq qorxusuzdur. O fikir də var ki, Azərbaycanda əmələ gələn şərabın tərəqqisinə yol verilsin. Ona görə yeni aksizlər bu qərar ilə təqribən olmalıdır. Yerli şərabın vedrəsinə 32 manat, Tiflis tərəfdən gələnlərə 64 manat, əcnəbidən gələnlərə 108 manat. Bu aksiz əvvəl çaxır qayrılan yerdə alınırıdusa, fəqət son zamanlarda bəzi səbəblərdən dolayı alınmışdır. Bu qanun ilə bir növ məsələni ciddiləşdirmək lazımdır və şərab emal olunan yerlərdə aksiz verməyə camaatı alışdırmalıdır. Hərgah hər kənd və şəhərdə ki, şərab emal olunur, oralardan aksiz cəm olunarsa, yarım milyon hökumətə mənfəət olar. Bundan əlavə camaatı aksizə alışdırmaq lazımdır.

Bununla camaatı aksiz vergisinə öyrətmək istəyirlər. Aksizləri çox qoymayıb, azaldırlar. Bu aksiz vergisi kəndlərdən, o yerlərdən alınır ki, orada şərab qayırırlar. Qeyri yerlərdə, məsələn Bakı kimi yerdə onu satanlardan ki, onlar bir butulkaya doldurub satırlar, bunlardan vergi çox miqdarda alınacaq. Məlumdur ki, qabaqda bir məmləkətdən o birisinə vəsiqəsiz şərab çıxarmaq olmazdı. Amma, indi ancaq bir vedrə olar, artığına isə vəsiqə olmalıdır. Qanun layihəsinin şərabı satanlardan alınacaq vergi, qalibən mübahisəyə səbəb olar. Fəqət, alınacaq vergi azdır, bir o qədər deyil, hər zaman şərab çıxarıla bilər. Bu işlər aksizin artırılması ilə ildə xəzinəyə iyirmi yeddi (27) milyon mədaxil olar. Maliyyə-büdcə komissiyası qanun layihəsini təbdil ilə sizə təqdim edir və qəbul etməyinizi rica edir.

Sədr (Sultan Məcid Qənizadə) - Bu qanun layihəsinin əsası üzərində kim danışmaq istərdi? Kağız versin. Malxazyan.

Malxazyan - Rusca.

Sədr - Ağa Əminov.

Əminov - Malxazyan cənabları manatın qiymətinin düşməsindən danışdılar. Mən isə götürürəm ki, sabah manatın qiyməti artsa, gərək indi qəbul eylədiyimiz qanun layihələri dəyişsin. Çünki indiki qiymət həyatla bərabər gəlməz və dəyişmək məcburiyyəti hasil olar. Əlavə dedilər ki, Gürcüstanda şərab aksizi azalıb, qabaq da deyirdilər ki, bizim şərabımızı öylə edin ki, Gürcüstanıkindən artıq olsun, yoxsa əvvəlki halında olsa onlar ilə rəqabət edə bilmərik. Öylə edək ki, xaricin ehtiyacı bizim şərabla olsun. O da həmçinin xaricdəki pulların uca qiymətləri və valyutaları, şərab içənlərə mane olmayıb bu baha qiymətlə onlar şərab içəcəklər. Bu dəlillər ilə qanunu rədd etmək olmaz. Bir də keçən dəfə xam mallar barəsində burada Malxazyan danışanda deyirdi ki, malların üstünə bir az da artıq vergi artırılmalı, xammalçıların nəfini bu nəzərlə gözləməyərdi ki, indi gözləyir. Əgər Malxazyan cənabları sənaye nəzərinə bu işə baxırsa, onda üzümçü, çaxırçı və pambıqçıların nəfini bir gözde görməli idi. Bu qanun gərək qəbul edilsin və bu qanunda manatın qiyməti düşməyə görə müvəqqətidir.

Qara bəy (yerindən). Doğrudur, şəriətdə də belədir.

Sədr - Danışan yoxdur ki? Olmadığından söz maliyyə naziri nümayəndəsi Velikomirskinindir.

Velikomirski - Rusca.

Sədr - Malxazyan.

Malxazyan - Rusca.

Sədr - Axırıncı söz məruzəçinindir.

Velikomirski - Rusca danışmaq istəyir.

Sədr - Axırıncı söz məruzəçinindir. Rusca.

Səslər - Düz deyil, onda nakaz pozulur.

Sədr - Vaxtında söz istəsin. Pojaluysta.

Velikomirski - Rusca.

Sədr - Nəzarət nümayəndəsi danışıqdan sonra nakaza görə müzakirə yenə davam edir. Ağa Əminov, buyurun!

Ağa Əminov - Burada verilən məlumat həqiqət deyil. Malxazyan deyir ki, Amerikadan spirt gəlir. Bu doğru deyil. Mənim məlumatım var ki, Ermənistan hökuməti böylə ticarət əhdnaməsi bağlamaq istəyəndə bizə spirt təklif edirdi. Deməli, Azərbaycana spirt gəlməmiş, Ermənistanın da öz spirti vardır. Sonra da dedi ki, Gürcüstan daxilinə gələn şərabdən az və xaricə göndərilən şərabdən çox vergi tutulur. Əgər əlbəttə, gürcülər hamısı içən olduqlarından, çalışacaqlar ki, çox mal gəlsin və az çıxsın. Bundan da biz mənfəətdar olmalıyıq və o ki, gürcülərlə mühaiddənaməmiz mövcubincə tranzit mallarımızı gürcülər saxlaya bilməz və biz də nə qədər şərab istəsək Batuma apara bilərik. Bir də ki, qabaqlar da ki, mal aparmaq çətin olmuşdu, o vaxt tacirlər çox ucuz qiymətə şüşəsi 60-80 qəpikdən şərabi alıb, külli miqdarda saxlayıblar ki, onlardan nə qədər vergi alınsa, hallarına təfəvüt etməz.

Sədr - Axırncı söz məruzəçinindir.

Məruzəçi Ağabəyov - Haman o sözlər ki, Malxazyan deyirdi ki, o sözləri spirt məsələsi müzakirə ediləndə də söyləmişdi. Bilmirəm necə olur ki, Malxazyan haman sözləri təkrar edir. Bir də o, təəccüblü şəkildə çəkir. O şəkildə öylə bir adamın şəklinə oxşayır, başı böyük, ayağı qısa. Bizim böyük şərab istehsalatımız varmış, öylə olan surətdə xəzinənin də ixtiyarı var ki, bu sərvətin gəlirindən istifadə etsin. Bu şərablardan xərc alsın. Əgər Malxazov desə idi ki, Azərbaycanda şərab istehsalı yoxdur, təzədən əsası qoyulur, onda demək olardı ki, hələlik xərc almamalı! Amma, madam ki, vardır, özü də çox qüvvətli və böyükdür. Hökumət nə üçün bundan mənfəətbərdar olmasın? Sonra, burada Malxazov sensasiya deyər bir xəbər oxudu əvvəlcə ondan mən çox qorxdum. Sonra öylə ki, Gürcüstandan çıxarılan çaxırlardan çox vergi alınır. Məmləkətə daxil olan çaxırlardan isə az sözləri eşidəndən sonra qabaqca sensasiya deyər elan etdiyi sözləri də ləğv etmiş oldu. Deyir ki, bu vergi şərab istehsalatını məhv edər. Məncə burada heç bir qorxu yoxdur. Necə ki, hökumət nümayəndəsi burada göstərdi. Çünki, bu vergi o qədər deyil ki, şərab istehsalının durmasına səbəb olsun. Malxazov bizi qorxuzur. İstehsalatın məhv olacağını, dağılacağını deyir ki, hissiyyatınızdan istifadə etmək istəyirdi. Halbuki, öylə bir şey yoxdur. Bu vergi şərab istehsalatının durmasına səbəb olmayacaqdır. Ona görə rica edirəm, bu qanun layihəsini qəbul edəsiniz.

Sədr (Sultan Məcid Qənizadə) - Qanun layihəsinin ikinci qıraətinə keçilməsinə etiraz yoxsa, əlinizi qaldırınız. Kim əleyhinədir? Kim səs verməyibdir?

Ləhinə 40, əleyhinə yox, səs verməyən 13. Əksəriyyətlə qəbul olunur. (Katibə). Oxuyunuz!

Katib Mehdi bəy - Birinci maddəni oxuyur.

Sədr (Həsən bəy Ağayev mövqeyi sədarətə keçir) - Əvvəlinci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Əvvəlinci maddəyə Malxazyan tərəfindən böylə bir təklif varid olmuşdur ki, 32 manat əvəzinə, məhəlli şərablardan 17 manat alınsın. Bu xüsusda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdur. Onda səsə qoyuram. (Kyüsterə) Çağırın! (Kyüster zəngi çalır, üzvləri içəri dəvət edir).

Sədr - Maddəni səsə qoyuram. Birinci babın, Birinci maddəsinə bir təklif edilir ki, məhəlli şərabın vedrəsinə 17 manat aksiz alınsın. Bu komisiya tərəfindən qəbul edilmədiyinə görə səsə qoyuram. Kim tərəfdar isə, rica edirəm, əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəy ilə təklif rədd edilir. Başqa bir təklif var. Fəqət, o 11 və 10-cu maddələrdə göstərilən halda vedrələrdən iki manat almaq haqqındadır. Ləğv olunması təklif edilir. Biz bilmirik ki, o maddələr qəbul edilib, ya edilməyəcəkdir. Binaən-ileyh, təklifi səsə qoymaq olmaz.

Birinci babın, birinci fəslinin birinci maddəsinin "b" bəndini çıxaraq, səsə qoyuram. Hər kəs qəbul edirsə, əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyənlər? Ləhinə 34, əleyhinə yox, səs verməyənlər 9. Əksəriyyət rəy ilə qəbul olunur. Oxuyunuz.

Mehdi bəy - 2-ci maddəni oxuyur.

Sədr - 1-ci maddənin 2-ci hissəsi zəif şərab xüsusundadır. Səsə qoyuram. Kim tərəfdardır, rica edirəm əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəy ilə qəbul edilir. Oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Sədr - Kim danışmaq istərdi? Etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından maddə qəbul edilir. Oxuyunuz!

Mehdi bəy - 3-cü maddəni oxuyur.

Sədr - Kim danışmaq istəyir? Səsə qoyuram. Kim tərəfdardır? Əksəriyyət rəy ilə qəbul edilir. 4-cü maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - 4-cü maddəni oxuyur.

Sədr - 4-cü maddənin xüsusunda kim danışmaq istərdi? 4-cü maddəni qeydi ilə səsə qoyuram. Kim qəbul edir, rica edirəm əlini qaldırsın. 4-cü maddə qeydlə qəbul edilir. 5-ci maddəni oxuyunuz!

Mehdi bəy - Beşinci maddəni oxuyur.

Sədr - 5-ci maddənin xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdur. Maddəni qeydi ilə səsə qoyuram. Kim qəbul edir, rica edirəm, əlini qaldırsın. 5-ci maddə qeydi ilə, əksəriyyət rəylə qəbul edilir. 6-cı maddəni oxuyun.

Katib - 6-cı maddəni oxuyur.

Sədr - 6-cı maddənin xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdur. Maddəni qeydlə səsə qoyuram. Kim qəbul edir, rica edirəm əlini qaldırsın. Maddə qeydlə əksəriyyət rəylə qəbul edilir. 7-ci maddəni oxuyunuz!

Katib - Yeddinci maddəni oxuyur.

Sədr - 7-ci maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Sultan Məcid.

Sultan Məcid - Burada yalnız Bakı şəhəri deyilir. Məsələn, Gəncə, Qarabağ, Şəki. Bunlar deyilməyib. Mən istərdim ki, hamısının adı çəkilsin, yoxsa yalnız Bakı deməkdə bir sirmi var?

Sədr - Onlarda deyilib. Amma gələcək maddələrdədir. Yeddinci maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından, qəbul olunur. 8-cini oxuyun.

Katib - 8-ci maddəni oxuyur.

Sədr - 8-ci maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından, maddə qəbul edilir. 9-cu maddəni oxuyun.

Katib - Doqquzuncu maddəni oxuyur.

Sədr - 9-cu maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından, maddə qəbul edilir. 10-cu maddəni oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 10-cu maddəyə etiraz yoxdur? 10-cu maddə qəbul edilir. 11-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 11-ci maddəyə etiraz yoxdur ki? 11-ci maddə qeydlə qəbul edilir. 12-cini oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 16-cı maddəyə qeydləri ilə etiraz yoxdur. 16-cı maddə qeydlə bərabər qəbul edilir. 17-ci maddəni oxuyun.

Katib - Oxuyur.

Sədr - Etiraz yoxdur? 12-ci maddəyə etiraz olmadığından, qəbul olunur. 13-cü maddəni oxuyun.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 13-cü maddəyə etiraz yoxdur? Qəbul edilir. 14-cü maddəni oxuyun.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 14-cü maddəyə etiraz yoxdur? Qəbul edilir. 15-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 15-ci maddəyə etiraz yoxdur? Qəbul edilir. Əvvəlinci maddənin bir qismini səsə qoymuşdum, o biri maddəsini səsə qoymamışdım. İndi 11-15-ci maddələr qəbul edildikdə əvvəlinci maddənin "b" punktu özü-özünə qəbul edilir. 16-cı maddəni oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - Etiraz yoxdur. 17-ci maddəyə? Etiraz olmadığından 17-ci maddə qəbul olunur. 18-cini oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 18-ci maddəyə etiraz yoxdur? 18-ci maddə qəbul olunur. 19-cu maddəni oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 19-cu maddəyə etiraz yoxsa, qəbul olunur. 20-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 20-ci maddəyə etiraz yoxdur? 20-ci maddə qəbul olunur. 21-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 21-ci maddəyə etiraz yoxsa, qəbul olunur. 22-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 22-ci maddəyə etiraz yoxdur? 22-ci maddə qəbul edilir. 2-ci babı oxuyunuz.

Katib - 2-ci babın 1-ci maddəsini oxuyur.

Sədr - 2-ci babın əvvəlinci maddəsinə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından qəbul olunur. Burada hökumət tərəfindən təklif olunur, qanun köhnədən yazılmış olduğundan tarixi sentyabrın əvvəlindən qoyulmuşdur. Halbuki sentyabr keçmişdir. Məmurları müşkülata uğratmamaq üçün təklif olunur ki, tarix dəyişdirilsin, yanvarın birindən olsun. Buna etiraz yoxdur ki? Qəbul edilir. O halda tarix yanvarın birindən 1920-ci sənəsindən etibarən olacaqdır. 2-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - İkinci maddəni oxuyur.

Sədr - 3 "b" maddəyə etiraz yoxdur. Qəbul edilir. Oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 2-ci baba etiraz yoxdur. Qəbul edilir. Oxuyunuz. Katib - Oxuyur.

Sədr - 3-cü maddəyə etiraz yoxdur? Qəbul edilir. Layihəyi-qanuniyyənin 3-cü qiraəti qalır gələn iclasa.

Müsaidə versəniz, bununla məclisi qapayıram.

İclas saat 2-55 dəqiqədə qapanır.

Arxiv, f.895, siy. 1, ş. 177, vər. 1-12.

Yüz on birinci iclas

29 dekabr 1919-cu il

Rəis - Həsən bəy [Ağayev]. Katib - Mehdi bəy Hacinski.

İclas açılır saat 12.35 dəqiqədə.

Rəis - İclas açılır. Yomiyyəyi-müzakirat bu qərar ilədir. Oxuyur.

1 - Şərab aksizlərinin təbdili haqqında qanun layihəsi. 3-cü qiraət. Məruzəçi - Rza bəy Ağabəyov; 2 - Parlament ixtiyarına. 1. 633. 587 manat 65 qəpik 1919-cu sənəsi üçün yeni kredit açılması haqqında qanun layihəsi; 3 -Parlament Divani-Rəyasətinin və komissiyalarının intixabı; 4 - Neft məhsulatından alınan aksizin təbdili haqqında. Məruzəçi - Əmircanov; 5 - Ziraət nəzarəti binagüzarlığına kənd təsərrüfatı üçün beş milyon rüblə buraxılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Abuzər bəy Rzayev; 6 - Ziyət əşyalarına təəllüq-edibdə xaricdən Azərbaycana daxil olan əmtəə üçün xüsusi müvəqqəti tarifin qoyulması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi-Ağabəyov; 7 - Qayət dərəcədə möhtac qaçqınların cümhuriyyəti məskun köylərində yerləşdirilməsi, onlara toxumluq tədarükü üçün smetadan xaric ümuri-xeyriyyə nəzarətində 21 milyon rüblə buraxılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Mustafa Vəkilov; 8 - Ziraət və əmlak nəzarəti ərazi şöbəsi daxilindəki təşkil olunan müvəqqəti məmuriyyətlər ştatı haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əhməd Cövdət; 9 - Azərbaycan ixracatının yeni müvəqqəti tarifi. Məruzəçi Əmircanov; 10 - Kiçik etibar müəssisələri (əmanət sandıqları) təşkili haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi -Ağabəyov.

Yomiyyəyi-müzakarata etiraz yoxdur? Yomiyyəyi-müzakirat qəbul edilir. Növbədəki şərab aksizlərinin təbdili haqqında qanun layihəsinin 3-cü qiraətidir. Mehdi bəy, oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - Dayandırır. Müsəidə edərsiniz qanun layihəsini bab-bab oxuyaq. Buna nakaz müsəidə verir. Etiraz yoxdur ki? Oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 1-ci babın 12-ci maddəsinə belə bir təshih vardır. Hərgah 50 vedrədən ziyadə olursa aksizdən maafdır. Hərgah 50 vedrədən ziyadə görülərsə o vedrəyə aksiz alınsın. Soltan Məcid 12-ci maddəyə bu təklif heç vəshlə aid olmadığından təklifi səsə qoymayacağam. 12-ci maddə olduğu kimi qalır. Babı səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul olunur. 2-ci babı oxuyur.

Mehdi bəy - 2-ci babı oxuyur.

Rəis - 2-ci baba etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından qəbul olunur. 3-cünü oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Rəis - 3-cü baba etiraz yoxdur? Qəbul olunur. Layiheyi-qanuniyyəni təməmə səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Layiheyi-qanuniyyə təməmə qəbul edilir. Növbədəki məsələ parlament ixtiyarına bir milyon 633587 rüblə 65 qəpik 1919-cu sənəsi üçün yeni kredit açılması haqqında qanun layihəsi, Məruzəçi Ağabəyov. Layiheyi-qanuniyyə haqqında keçən dəfə məruzəçi tərəfindən bəyanat verilmişdi; çün bəzi firqələr hazır olmadığından bu günə təxir edilmişdir. İndi onun müzakirəsinə başlanacaqdır. Aslan bəy Səfikürdski.

Aslan bəy - Keçən səfər, necə ki, ərz eyləmişdim, qanun layihəsi bizə gəlməyindən bu xüsusda rəyimizi deyə bilmədik. Qanuna və parlament əsasına görə hər nə xərc oldusa komissiya baxmalıdır. Bu elə hökumətdə də belədir. Kontrol var o qol çəkməsə heç bir xərc olmaz. Əlbəttə bu qanunu biz özümüz qoyuruq və parlament də ona rəyət etməlidir. Bu gün göndərilən dopolnitelni smetaya baxılmayıbdır. Parlament təzə olduğdan və ilin axırından arzu edərdik ki, baxılsın. Ona görə arzu edərdik ki, komissiyada baxılsın. Ona görə işin xeyri belə olardı ki, parlament tərəfindən təftiş komissiyası intixab edilsin layihəyə o baxsın. Gələcəkdə də belə etsin. Heyyəti Rəyasətdə hər firqədən nümayəndə var. Sizdən də baş katib nümayəndə idi. Fəqət, onun söylədiyinə görə bu xərclərin çoxundan onun xəbəri yox imiş; olan xərclərin çoxuna etiraz edirmişsə də müvəffəq olamırmış. Tiflisdən 150 minə şeylər alınıb, buraya gəlib. Hələ bu vaxta qədər şeylərin çoxu gətirilməyibdir. Bir avtomobil xərci yarım milyon; belə şey olacaq? Camaat pulu belə xərclənəcək? Əgər artıq pul varsa qəhrəman əsgərlərimiz üçün ayaqqabı alınsın. Nəinki belə lüzumsuz xərclər olunsun. Camaat pulunu hər kəs elə xərcləməlidir ki, necəki öz pulu. Bəlkə öz pulunu daha çox sərbəstliklə xərcləyə, nəinki xalq pulunu. Mən deyirəm Heyəti-Rəyasət piyada gəzsin. Bunların hər birinə 10 min fayton nulu verilsə ildə 200 min-300 min manat aylar, nəinki yarım milyon. Camaat pulunu xərcləyəndə diqqət etmək lazımdır. Hər kəsdən artıq biz diqqət etməliyik ki, bizdə heç bir ləkə olmasın.

Rəis - Qardaşov Aslan bəy.

Aslan bəy Qardaşov - Biz də keçən natiqlərin sözlərinə şərik və təklif edirik ki, əvvəlcə müfəttiş təyin edilsin və məlumatı-kafiyyə alındıqdan sonra bu qanun layihəsinə baxılsın.

Rəis - Şəfi bəy Rüstəmbəyov.

Rüstəmbəyov - Ola bilsin ki, burada avtomobillər smetası qalmaqla səbəb olur. Doğrudur, gərək iki avtomobili olmayaydı. Bir olaydı. Biz nəzərə alsaq qeyri idarələrdə də, hər paraqraf ki, biz təsdiq etmişik qiymət və dirlik dəyişdikdə onlar da dəyişib izafə xərclər etmişlər. Ola bilir ki, bu iş çisto prinsipalını səhvlərdən olmayıb, xırda səhvlərdəndir. Deyirlər ki, reviziya olmalı. Əlbəttə, hesabı pak adamlar reviziyadan qaçmaz və bu reviziya xozyaystvenno-raspredelitelvni idarəsi xərci ilə olmalıdır. Biz də təklif edirik ki, lazım olsa məzkur yerdə reviziya olsun.

Rəis - Daha kim danışmaq istərdi? Əmircanov Əbdüləli bəy.

Əbdüləli bəy Əmircanov - Bu smeta parasını hüsurunuza ərz etdilər. İş buradadır ki, bir para xərclər nəzərə böyük görünür. Doğrudur, amma bir para da xərclər var ki, hər kəsdə olsaydı edəcəkdə. Bunu tənqid etmək olar ki, qanun layihəsi gərək vaxtında təqdim olaydı və müzakirədən keçəydi. Avtomobil haqqında sonra danışacağam. Hər yerdə belə işlər var. Əsgərləri ac qoymaq olmaz. Bilirsiniz ki, çörəyin girvənkəsi 4 min ikən indi 24 manata qalxmış, ətin girvənkəsi 6-8 manatdan 28 manat olub. Belə şeyləri mülahizə edəndə, görünür ki, belə tənqidin yeri deyildir. Ərz edirəm ki, təftiş lazımdır. Lakin belə deyilən kimi mühüm deyil. Bu məsələyə baxılıb müzakirə olunub. Kontrol dəxi baxıbdır.

Qara bəy (yerindən) - Baxılmayıb.

Əmircanov - Baxa bilərdi. Hər halda əsgərlərimiz ac qalmamalıdır. Lakin biz bunu qəbul eləmirik. Deməli mühafizə əsgərlərimiz ac qalmalı. Onda nə cür olsun?

Rəis - Daha danışmaq istəyən yoxdur? Mehdi bəy Hacıbababəyov.

Mehdi bəy Hacıbababəyov - Necə ki, "Müsavat" nümayəndəsi buyurdu, parlament arzu edirsə, reviziya olsun. Lakin mən bir necə söz demək istəyirəm. Burada tənqid edən Aslan bəy cənabları, bilmirəm nə üçün özü nəzarətdə olarkən, avtomobilə minlərlə artıq xərc etdi. Deyirlər ki, əsgərlər üçün vaxtında pul istənilə idi. Əgər qabaq deyirsiniz o vaxt nazirlər əvvəlcə nədən artıq un alıb saxlamalıydılar ki, bu baha zamanda əsgərlərə verək. Əgər Qarabəy artıq xərc olunmasını əsgər üçün lazım bilmirsə nə üçün bəs öz məvacibini 6 mindən 9 min elədi? Görünür ki, bahalıq məvaciblərin artırılmasına səbəb olmuşdur. Belə məcburiyyət əsgərlərin xərcində də görülmüşdür.

Rəis - Daha danışmaq istəyən yoxmu? Hacı Kərim Saniyev.

Saniyev - Burada danışan nətiqlər dedilər ki, bu xərcləri Divani-Rəyasət etdiyindən parlament onu reviziya etməməlidir. Buna etiraz etməməli idi. Lakin burada çıxıb deyirlər ki, ministrlər belə xərc elədi. Bu cür danışmaq özü də bizi şübhəyə salır. Deyirik ki, görəsən burada nə var? Ministrlərin xərc eyləməyi bizim üçün nümunə ola bilməz. Ministrlərin özünü də reviziya eləməli olduğumuzdan ən əvvəl özümüzü təmiz saxlamalıyıq. Ona görə bu təklif üstündə durmalıyıq.

Rəis - Növbədə natiq olmadığından söz məruzəçinindir. Lakin müsaidənizlə bir qədər məlumat verməyi, Divani-Rəyasət naminə, kəndimə borc bilirəm. Burada irad iki şeyə tutdular: bir - avtomobilə, digəri də 150000 manat xərcə o Aslan bəyin dediyi söz düz deyildir. Bu 150 min manatdan sosialistlər deyirlər ki, xəbərimiz yoxdur. Əgər sosialistlərin nümayəndəsi Əhməd Pepinov vaxtında iclasa gəlsəydi, dalınca dəfəaltla adam göndərmək, onu axtarmalı olmasaydıq və saatlarla gözlənməsəydik və iclaslarda hazır olsaydı, o vaxt sosialistlər deməzdilər ki, xəbərimiz yoxdur. Avtomobil məsələsinə gəldikdə, iki avtomobil alınmışdır. Lakin çoxdan avtomobilin biri satışa qoyulubdur. Fəqət, hənz alan yoxdur. O biri avtomobilin də alınmasını təkid edən sosialistlərin öz nümayəndələri Əhməd Pepinov olmuşdur. Mən məzuniyyətdə olan zamanı, avqust ayındakı Divani-Rəyasət qərarına baxsanız, onda görərsiniz ki, həqiqətən təkid edən Əhməd Pepinov özü olubdur. Bir də Qarabəy cənabları buyurdular ki, bu layihədə barmaq hesabı var və bəzi şübhələr görünür. Mən cəsarətlə deyirəm ki, şək və şübhə edən bir zat 3-4 günün içində gəlib təhqiq edərdi. Biz ehtiramını saxlamaq lazım olan bu kürsüdən bir çox şeyləri deyirik. Fəqət, sübut etmək lazım gələndə məəttəl qalırıq. Deyirik ki, eşitmişik. Mən də reviziya olmasının tərəfdarıyam. Hətta bu gündən etibarən. Lakin bu layihə reviziya olunmadan əvvəl qəbul edilməlidir. Çünki bu layihədəki xərc əlavə xərclərdir ki, əsgərlərin yeməyi və içməyi üçün tələb olunur. Əgər bu xərclər verilməsə, gərək mən də qoruyucu əsgərlərə deyəm ki, balalarım, çıxıb gedin, daha lazım deyilsiniz! Bir də deyirlər ki, biz pul buraxanda artığı ilə buraxmışıq. Bir mülahizə buyurulsun. O zaman ki, ətin girvənkəsi 5 manat idi, indi ətin girvənkəsi 28 manat olan zaman həmənlə pul çatarmı? 3 manat çörək hesab olunmuşdur. Bilmirəm indiki zamanda o pullar çatarmı?

Yerdən (Qara bəy Əliverdilər) - Niyə vaxtında buğda alınmadı?

Rəis - Vaxtında niyə buğda üstündə oturanlar bunu etmədi? Buna imkanı olan adamlar əvvəldən gərək tədbirlər ittixaz edəydilər. Bölük dəstə parlamentin yetirməsidir. Cigər guşəsidir. Niyə indi meydana çıxıb deyirlər ki, belə olmalı idi. Avtomobil məsələsinə gəldikdə doğrudur iki ədəd var idi. Fəqət onun birisi fəruşdadır, satılmır. Hərgah istəyirsiniz 5-10 manata verin, onda müştəri tez tapılar. Xərc deyirlər ki, çoxdur. Hər ayda 18-20 min rüblə xərc olunur. Deyirlər ki, parlamentin təminatına filan qədər xərc olunubdur. Hərgah o xərc olunmasaydı, burada otura bilməzdiniz. Tək şüşə üçün nə qədər xərc olunubdur. Qərək, axtaran olsaydı təhqiq edərdi və burada artıq sözə məhəl qalmazdı. Burada çox şey danışdılar. Gümanam ki, hər küçədə danışılar sözləri

demək parlamentə rəva deyil. Mən Divani-Rəyasət tərəfindən layihənin qəbul edilməsini təklif, eyni zamanda dəxi arzu edirəm. Rza bəy Ağabəyov.

Rza bəy Ağabəyov - Deyirlər ki, bəzi firqələrin nümayəndələri olmayıbdır. Mən demək istərdim ki, protokollar var, xərclər təsdiq olunub, rəis soltan Məcid, Mehdi bəy Hacınski, Bayram Niyazi əfəndilərin imzaları var. Fəqət sosialistlərdən başqa. O məclisdə bu məsələni qət edənlər məsuliyyəti boynuna götürmüşdür Burada demək ki, bəzi fraksiyaların xəbəri yoxdur, artıqdır. Pepinov deyir ki, avtomobildən xəbərim yoxdur. O avtomobildə oturarkən deyəydi ki, bu haradandır. Əlavə maliyyə-büdcə komissiyasında hər firqənin nümayəndəsi var. Həmçinin sosialistlərdən. Bu məsələ maliyyə-büdcə komissiyasından keçibdir. Razi olmayan firqələrin sözündən məlum olur ki, ortalıqda bir şübhəli söz var. Bir də avtomobil məsələsi yalnız parlamentə aid deyil. Nəzarətlərə də təəllüğü vardır. Bu məsələni danışıqda ümumiyyətlə keçməməlidir. Hər nəzarətin də avtomobil xərci vardır. Hərgah biz bu xərclərdən qorxuruqsa o zaman qeyri nəzarətlərin xərclərini də saxlamalıyıq. Bir də 709 min rubl. xərcdən bəhs edildi. Buna bəzi cavablar da verildi. Mən zənn edirəm ki, bu zamanda bir il üçün elə bir smeta düzəltmək mümkün olsun ki, qəpik-qəpik düz gəlsin və ilin axırında artıq da qalsın. Bu görünən deyil. Hər həftə çörəyin qiyməti artır. Deyirlər ki, niyə vaxtında lazımı qədər əşya alınmadı. Mən deyirəm ki, niyə hərbiyyə nəzarəti o vaxt tədarük görməyibdir. O yəqin sözdür. Mən deyirəm ki, maliyyə-büdcə komissiyası tərəfindən qəbul edilən bu layihəyi-qanuniyyəni qəbul edərək və eyni vaxtda da təftiş komissiyası intixab olunub kəndi işinə məşğul olsun. Doğrudur, bəzi xərclər smetadan dışkarıdır və müsaidəsiz xərc olunubdur. Meamafi, yenə bunun qəbulunu rica edirəm.

Rəis - Məsələni səsə qoyuram. Təklif var ki, layihə müzakirədən götürülüb, təftişdən sonra müzakirəyə qoyulsun. Təklifi iki yerə təksim edirəm. Əvvəlinci hissəsi tamamilə yersizdir. Zira yomiyeyi-müzakirat üzrə onun müzakirəsinə şüru edilib. İkinci hissəsini səsə qoyacağam. Şəfi bəy Rüstəmbəyli.

Şəfi bəy - Bizim fraksiyamız bunu düz bilir və onun lehinə səs verəcəkdir. Amma onunda bərabər komissiya tərəfindən təftiş olunmasının tərəfdarıdır.

Rəis - Təftişə etiraz yoxdur, Ona görə layihəyi-qanuniyyəni səsə qoyuram. Kim təftiş komissiyasına tərəfdardır əlini qaldırsın, kim əleyhinədir, kim səs verməyib. Müttəhidül rəy qəbul edilir. Mehdi bəy oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Qarabəy (yerindən) - 2-ci qiraət oxunmadı.

Rəis - Bu qanun layihəsi deyil. Bir dəfəlik pul buraxılması haqqındadır.

Səslər - Təklif var idi.

Rəis - Təklif vardır ki, təftiş komissiyası seçilsin, o qəbul edildi. Səslər - Büdcə komissiyasının təklifi var idi.

Rəis (Məruzəçi əfəndiyə) - Komissiya qəbul edirmi? Məruzəçi təklifi qəbul etməyir. Ona görə əvvəlcə bu təklifi səsə qoyuram. Kim bu təklifi qəbul edərsə, yəni əvvəl təftiş komissiyası baxıb, sonra parlamentə gəlməsin. Rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir, səs verməyənlər. Lehinə 23, əleyhinə 31, səs verməyən 2. Əksəriyyət rəy ilə təklif rədd edilir. Oxuyun.

Katib - Oxuyur.

Rəis - 1-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istərdi? Yoxdursa...

Qara bəy - (Yerindən, rusca).

Rəis - Təklif var ki, üzvlər ismlərini bəyan etməklə rəy versinlər. Təklifi səsə qoyuram. Nakaz üzərinə də mümkündür. Ancaq parlamentin qərarı lazımdır. Təklifi səsə qoyuram. Kim qəbul edərsə, rica edirəm, əlini qaldırsın. Kim lehinədir. Səs verməyənlər. Lehinə 16, əleyhinə 30, səs verməyən 1. Əksəriyyət rəylə qəbul edilmir. Maddəni səsə qoyuram. Kim qəbul edərsə, rica edirəm, əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Səs verməyənlər. Lehinə 22, əleyhinə 9, səs verməyən 5. Əksəriyyət rəylə maddə qəbul olunur.

Katib - 2-ci maddəni oxuyur.

Rəis - 2-ci maddəni səsə qoyuram. Kim qəbul edərsə, əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir, səs verməyənlər. Lehinə 30, əleyhinə 4, səs verməyən 4. Əksəriyyət rəylə 2-ci maddə qəbul edilir. Beləliklə layihə tamamilə qəbul edilir.

Növbədəki məsələyə keçmədən ərz etmək istəyirəm ki, əsrlərdən bəri istiqlalyyətləri naminə çarpişan, müstəbidlər pəncəsi altında inləyən, qüvvələrinə əhya edib birləşməyə var gücü ilə səy edən və son inqilab nəticəsində yenə əvvəlki istiqlalını meydana çıxarmış olan Lehistan nümayəndəsi bu gün bizim siyasi nümayəndələr lojasını təzyin edirlər. Rica edirəm onu təbrik edəsiniz. (sürəklilə alqış). Növbədəki məsələyə keçmədən əvvəl 10 dəqiqəlik tənəffüs elan edilir.

Tənəffüsdən sonra

Rəis - İclas davam edir. Növbədəki məsələ Məclisi-Məbusana bir rəis, bir müavin, iki katib müavinini intixabıdır. Seçkiyə keçmədən əvvəl intixabat haqqında maddələrin bir para yerləri var ki, onları oxuyacağam ki, aydın olsun. (Oxuyur).

Rica edirəm əvvəl sədarətə, sədrliyə namizəd (kandidat) göstərəsiniz.

Qara bəy Qarabəyli (yerindən) - Məclisi aparmaq üçün sədr gərək indi ayrı adam olsun.

Rəis - Məmməd Əmin Rəsulzadə.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Bizim nöqtəyi-nəzərimizcə başqa namizəd göstərməyə lüzum yoxdur. Sədarətə Əlimərdan bəy Topçubaşov həzrətləri intixab edilməlidir. İclasları idarə edəcək məsələyə gəlincə sırası gəldikdə onunla da işğal edəriz.

Sədr - Daha bu xüsusda kim danışmaq istərdi. Bu təklifə etiraz yoxdur ki? Etiraz yoxdur. (seçkiyə qapalı üsul üzrə şüru olunur).

Rəis - Rica edirəm, daşları saymaq üçün müxəyyər əzalardan iki nəfər buyursunlar.

Yerdən səslər - Qarabəyli, Aslan bəy Səfikürdski. Buyurunuz!

Səslər - Mehdi bəy də sentrdən - mərkəzdən, bizim tərəfdən. (Daşları sayırlar).

Rəis - Seçki nəticəsində Əlimərdan bəy Topçubaşov üçün ağ şar 67, qara şar 8. (sağdan və mərkəzdən alqış, səslər: Teleqraf vurulsun).

Rəis - Növbədə 2 müavin seçmək məsələsidir. Rica edirəm, vərəqələr ilə namizədlər göstərəsiniz. (Namizəd vərəqələri yazılır, sədr bir-bir oxuyur).

Rəis - Namizəd olmaq üçün Həsən bəy Ağayevə 40, Qənizadəyə 28, Səfikürdlü Aslan bəyə 14 səs verilmişdir.

Qara bəy (rusca) - Bizim partiyamız Qənizadənin namizədliyini geri götürür.

Qardaşov - Aslan bəy Səfikürdski də namizədliyini götürür.

Rəis - Söz Məmməd Əmin Rəsulzadəninindir.

Məmməd Əmin - O vaxt bir namizəd qalır. Təklif edirəm ki, bu bir namizədin seçkisi bu saat şarlar ilə icra edilsin. O biri namizədi gələn iclas kimi bir etilafa gəlib seçmək olar.

Rəis - Mən namizədliyimə razı olduğumdan sədarətdə otura bilmərəm. Ona görə, rica edirəm, seçki zamanı üçün müvəqqəti bir sədr intixab edəsiniz.

Səslər - Vəkilov, Vəkilov...

Məmməd Əmin - Mən təklif edirəm ki, sədarətə aramızda sinnicə ən yaşlı olan möhtərəm doktor Məmmədrza ağa Vəkilov keçsin.

Səslər - Buyursun... Buyursun...

(Məmmədrza ağa Vəkilov mövqeyi-sədarətə keçir, üzvlərin siyahıları oxunub şar vasitəsi ilə intixaba şüru olunur).

Mehdi bəy - Siyahıda zikr olunan üzvlərin siyahısını oxuyur.

Qarabəyli (yerindən) - "İttihad" firqəsi iştirak etməyəcəkdir.

Aslan bəy Qardaşov (yerindən) - "Əhrar" firqəsi iştirak etməyəcəkdir.

Səmədağa (yerindən) - Sosialistlər iştirak etməyəcəkdir. Sədr (Rza ağa) -Siyahı qurtardı. Təvəqqe edirəm iki adam seçərsiz şarları təsdiq etsin.

Səslər - Siz göstəriniz.

Sədr - Abuzər bəy, Abduləli bəy.

Abduləli bəy (sayır) - Qara 3 (üç), ağ 48 (qırx səkkiz). (Gurultulu alqış).

Sədr - 77 nəfər parlament üzvündən 24 nəfərdən ibarət 3 firqə səsvermədə iştirak etməyiblər. 51 nəfərdən 48 ağ, 3 qara şar salınıbdır.

(Alqışlar içində Həsən bəy Ağayev daxil olur və sədarəti qəbul edir).

Həsən bəy - Məclisi-Məbusanın qismi-özəmi tərəfindən mənə edilən etimada təşəkkür edirəm. (Rusca). Növbədəki məsələ baş katib və müavinlər intixabıdır. Əvvəl rica edirəm müavinlərin miqdarını müəyyən edəsiniz.

Söz Rəsulzadə Məmməd Əmin əfəndiyə verilir.

Məmməd Əmin - Əsgidən olan tərtib qalmalıdır. Əvvəldən bir baş katib və iki müavin idi. Elə də qalmalıdır.

Sədr - Buna etiraz yoxdur? Parlamentin qərarı olar ki, bir baş katib, iki müavin. Söz Qarabəyovundur.

Qara bəy - "İttihad" firqəsi heyəti-Rəyasətə intixabda iştirak etmədiyindən heyətə daxil olmayacaq.

Sədr - Qardaşov.

Qardaşov - Bizim fraksiya dəxi heyətə daxil olmadığından nümayəndəsini verməyəcəkdir.

Sədr - Məmməd Əmin Rəsulzadə.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Bizim tərəfdən baş katib mövqeyinə Mehdi bəy Hacinski namizəd göstərilir.

Sədr - Başqa namizəd yoxdurmu? Söz Əfəndizadə Hacı Həsəninindir.

Əfəndizadə - Bizim firqə də Divani-Rəyasət intixabatına iştirak etməyəcəkdir.

Sədr - Bəlkə müavinləri dəxi göstərəsiniz. İntixabat bir arada olar.

Səslər - Hələliyə baş katib bəsdır. (Seçkidən sonra). Rica edirəm, məbusanlardan ikisi bura buyursunlar (Amasunyur və Kazımzadə). Ağ şar 40, qara 1 (bir). Əksəriyyət rəylə Mehdi bəy baş katib intixab edilir.

Sədr - Cümə axşamı il başa çatdığından iclas olacaqmı? Deyirlər qalsın gələn iclasa. Təftiş komissiyası intixabatı.

Qarabəyli (yerindən) - Revizyonnu komissiya indi seçilsin.

Sədr - Təklif var ki, indi seçilsin. Rica edirəm iki namizəd göstərəsiniz.

Qarabəyli (yerindən) - Sposob lazım.

Sədr - Nə sposob? Qapalı seçki olacaqdır.

Qara bəy (yerindən) - O xüsusda bir az danışmaq istərəm.

Sədr - Buyurunuz, Qara bəy.

Qarabəyli - Bu intixab edilən revizyonnu komissiyaya hər firqədən adam verilməlidir və iştirak etməlidir. Yoxsa bugünkü seçki kimi. Əksəriyyət təşkil edənlər istədiklərini yaparsa biz imtina edərik.

Sədr - Qara bəyin buyurduğu seçkinin tərtibatıdır. Lakin biz üsul haqqında danışmaq istəyirik ki, bu da başqadır. Bu komissiya müvəqqəti bir komissiyadır. Buyurunuz Məmməd Əmin.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Parlament qərara aldı ki, bir təftiş komissiyası seçilsin. Parlament qərara almadı ki, firqələrdən təyin edilsin. Komissiya intixabı gizli olmalı və parlament seçməlidir. Fikrinizi firqələrdən keçirmək isə o başqa məsələdir. O vaxt seçkini gələcək iclasa qoyarıq, firqələr bir fikrə gələr və müəyyən fikirlərini söylərlər, namizədlərini göstərirlər.

Sədr - Aslan bəy Səfikürdski.

Aslan bəy - Bu revizyonnu komissiyada hər firqənin nümayəndəsi olmalıdır. Yoxsa "Müsavat" tərəfdarları əksəriyyətdə öz istədiklərini yetirərlərsə, onda daha bu reviziya olmaz.

Sədr - Aslan bəy, burada parlament öz idarəsini təftiş edir. Daha firqəbazlıq yoxdur.

Aslan bəy - Bizim firqələr də parlamentlə iştirak etdiyindən onu deyirəm ki, təftiş komissiyası hər firqədən olsun ki, ona etimad edilsin.

Sədr - Nətiq əfəndi! İntixab üsulu üstündə danış.

Aslan bəy - Ona görə bu komisiya başqa parlament komissiyalarına bənzəməz. Hər firqədən nümayəndə olmalıdır.

Sədr - Əliheydər Qarayev. Mən təklif edərdim üsuli intixab üstündə danışasan.

Qarayev - Bu reviziya işi müvəqqəti isə də əhəmiyyətə hayiz məsələdir. Burada firqələr bütün iştirak etməlidir. Ona görə həmin reviziya komissiyası hər firqədən keçməlidir. Yoxsa burada zor işlətmək olmaz. Burada əksəriyyət göstərən firqədən başqa qeyri firqələr də məsuldur. İndi ola bilər ki, bir qrup əksəriyyəti əlinə aldığı zaman öz istədiyini keçirə. Fəqət bilməlidir ki, o vaxt boynunda böyük məsuliyyət qalır. Hərgah hər şey nakaz ilə getsə idi yaxşı olardı. Amma, əfsusənə bir surətdə, bu olmamışdır.

Sədr - Nətiq əfəndi, bu vaxta kimi nakaz pozulmamışdır.

Qarayev (davamla) - Təklif edirəm hər firqədən bir nümayəndə olmaq şərti ilə bir komissiya təşkil olunsun. Hərgah nakazda buna mane olan bir şey varsa, onu pozub istədiyimiz kimi edə bilərik.

Sədr - Malxazov.

Malxazov - Rusca danışır.

Sədr - Qarabəyli Qara bəy.

Qara bəy - Mən bir daha söyləmək məcburiyyətindəyəm ki, bu komissiya müvəqqəti bir komissiyadır və nakaz da ona tətbiq olmaya bilər. Biz açıqcasına lazım bilirik ki, parlament dairəsində olan işləri təftiş edək. Hərgah parlamentdə əhalinin bir qismini təşkil edən firqələrin nümayəndələri bu təftişdən məhrum ediləcəksə, onda bu təftişə təftiş deyilməz. O komissiyada gərək bu firqə iştirak etsin. Hərgah doğrudan da burada bir qorxu zad yoxsa o vaxt hər firqədən bir nümayəndə olmaq üzrə bir komissiya seçək. Ya bizi komissiyadan məhrum etsələr, qoymasalar bizi də camaata deyərək o orada da iştirak etməz.

Sədr - Mustafa Mahmudov.

Mahmudov Mustafa - Həzarat! Bu komissiya köhnə komissiyalara bənzəməz. Mövcud olan komissiyalar firqələrin etilafı ilə seçilmişlərdir. Lakin parlament bu gün qərara alıb ki, təzə bir təftiş komissiyası seçilsin. İndi bu qərarın dalmca təzə bir qərar olmalıdır ki, bu komissiya neçə nəfərdən ibarət olsun. Komissiyanın vəzifəsinə gələndə onu demək istərdim ki, o komissiya firqələrin deyil. Parlamentin məsələsinə baxacaqdır. Ona görə onu parlament seçməlidir. Məəttəssüf, bu gün firqələr arasında bir əcəbilik, bir qızgınlıq müşahidə olunur. Zənn edirəm bu hal ilə bir etilafa gəlmək olmaz. Ona görə rica edirəm ki, bu gün məclis qapansın, müzakirə gələn iclasa qalsın. Bəlkə o vaxta kimi bir etilaf əmələ gəlir.

Sədr - Məmməd Əmin Rəsulzadə.

Məmməd Əmin - Bu təklif ki, indi etdilər mən də bir az qabaq etmişdim. Fəqət, firqə nümayəndələri qəbul etmədilər. Burada parlamentə münasib olmayan bəzi sözlər söylənilirdi ki, cavabsız buraxmaq olmaz. Ona görə də bir neçə gəlmə söyləmək istərdim. Opozisiyon firqələrdə təəccüblü bir ruhiyyət vardır. Firqələr nə qədər əqəliyyətdə olsalar o qədər artıq haç tələb edirlər. Bu fikir heç bir şeyə yaraşmaz bir fikirdir. Bu anarxizm ruhudur. Heç bir yerdə deyilməmişdir ki, əqəliyyətin haqqı çox olmalıdır. Ancaq deyilə bilər ki, əqəliyyətin haqqı nəzərə alınsın. Reviziya məsələsinə gələndə parlament əksəriyyət arasından təşkil olunmuş komissiya sizdən daha yaxşı təftiş edər. (Soldan səslər). Aslan bəy, qurtardı isə, söyləyim.

Sədr - Buyurun.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Aslan bəy qurtardığına görə mən də söyləyirəm əqəliyyətdə olan firqələrin haqqını heç kəs payımal etmir. Əgər siz həqiqətən təftiş istəyirsiniz təklif edirəm bu komissiya bu sürətlə təşkil

olunsun; Komissiya 7 nəfərdən ibarət olsun. Ora da hər firqənin qədərinə görə nümayəndə girsin. Mən sizi əmin edirəm ki, bu yol doğru yoldur.

Sədr - Aslan bəy, rica edirəm yerdən danışmayasınız.

Məmməd Əmin (davamla) - Aslan bəy bir növ sakit olmur. Yoxsa məsələni elə qoya ki, hər bir camaatın haqqı var təftiş etsin. Bunlar meydanlarda, mitinqlərdə söylənən sözlərdir. Parlament kürsüsündən bu cür sözləri söyləmək şayitsə deyil. Hər bir təftişin yolu var. Kim sizi mən eyləmişdi ki, gedib baxmayasınız. Ayrı-ayrı firqələr təhqiq edə bilər. Yoxsa siz əqəliyyətdə olub əksəriyyət qazanasınız, yəni əksəriyyətdə olanlar əqəliyyətdə qalsınlar bu pək də doğru olamaz. Hər şeyim bir prinsipi var. Hərgah siz deyirsiniz ki, "Müsavat" firqəsi bir şeyi düz eləməyib və Aslan bəy firqəsi olsaydı, doğru olardı. Bu düşüncə doğru deyil və bu fikrə düşənlər də heysiyyətsizsə iş görürlər.

Sədr - Söz Qarayevindir.

Qarayev - Şükürlər olsun Allaha, axırda maskalar açıldı. "Müsavat" firqəsi parlamemtdə. Azərbaycanda diktatorluq etmək istəyir. Deyirlər ki, "Müsavat" məsuliyyətli bir firqədir. O biri firqələr məsuliyyətli deyildir. Ona görə "Müsavat" firqəsi bizi hökumətə, Rəyasətə və qeyri yerlərə dopuskat edirlər. Siz onu yaxın bilirsiniz ki, 90 faizdən ibarətdir. Onlar gözlərini bizə tikiblər və bizə xəbər verirlər biz sizə diktator olacağıq. İndi sizdən camaatın xəbəri yoxdur. Siz əksəriyyət əqəliyyətlərə diktatorluq edə bilməzsınız. Sizinlə bərabər qeyri-firqələr də iştirak edirlər və məsuliyyəti onlar da aparırlar və biz bunu qoysaq intixab olunduqda biz gəlib beş şahı, 10 şahıya baxacağıq, iş elə kak raz ondadır. Əgər bizim işimiz başda düz olmasa ayaqda da düz olmaz. Siz haqqınızı vermək istəmirsinizsə bizim tələb etməyə haqqımız var.

Məmməd Əmin (yerindən) - haqqınızı verərik, haqqımızdan keçmərik.

Sədr - Söz Kazımzadə Abbasqulu əfəndiyə verilir.

Abbasqulu Kazımzadə - Məclisi-Məbusan üzvləri!

Cənab Həbib-ibn-Məzahir, yəni Ağamalı oğlunun bir misalı var. Deyir ki, mən bu işə mat qalırım. Siz çıxırırsınız ki, camaat-camaat. Balam, biz də camaatıq. Burada Məmməd Əmin Əfəndi söylədi ki, firqələr komissiyada iştirak eləsin, biz bir-birimizlə anlaşıq. Hər kəs öz haqqına nail olsun. Burada əvvəlinci təklif üsul barəsində idi. Biz dedik ki, müsavi olsun, gizlin olsun, bərabər olsun, düz olsun. Bu xilaf şər idimi? Əsl əsas da bundadır. Burada etilaf müsəlləs yapıb ən sağ və ən sol birləşib öz firqə mənəfətimizi gizlədirsiniz. Mən, Ağamalı oğlu demişkən, bu işə mat qalırım. Əcəba demokratiya əsasları əksəriyyət haqqını paymal etməkdənmi muraddır. Bu demokratiyadır. Burada rəhmətlik Məşədi bəyin məsəli yadıma düşdü. Onun hər şeydən əli çıxdıqda deyirdi: qardaşlar, görürsünüzü krasnı Dumada nə camədar var, nə də hambalı var. Əlbəttə demokratiya siz belə işlərə deyirsiniz. Haqqı ilə ədalət və müsavat sözü ilə çıxıb danışmalı. Yoxsa demokratiyadan bir şey çıxmaz. Bizə deyirlər ki, dörd quyuqlu seçki üzərinə olmalı, Əgər siz də haqqınız gərək əksəriyyətə tabe olasınız, Yoxsa, cənabi Qarayev, hamı sizin kimi krasnı ola bilməz. Sən yoldaşlarına da inanmırsan ki, krasnı deyillər. Səfikürdlü deyir ki, komissiyada gərək mən olam, oğurluq açam. Əgər varsa açın. Şalbanın bir ucu da sizin omuzunuzdadır, biri də yoldaşınızdadır. Bir də deyirlər ki, camaat belə, camaat belə. Guya biz camaat dəyilik. İndi camaat özü yaxşı anlayır və bilir ki, qurd kimdir, iş görən kimdir. Daha siz güman edən kimi, camaat qoyun kimi hər kəsin dalınca getməyəcəkdir. Camaat bir dəfə öz haqqını anlamış və o bayrağın dalınca gedəcəkdir. Bunun üzərinə də camaat o bayrağın həqiqi müdafiəçilərinin dalınca gedəcəkdir; nəinki düşündüyümüz kimi krasnıların dalınca. Artıq siz camaatın qoyun kimi hər kəsin dalınca gedəcəyinə ümid etməməlisiniz.

Sədr - Təklif var müzakirə bitsin.

Camalbəyov (yerindən) - Mən təklifdən qabaq söz istəmişəm. Sədr - Bilirəm, cənab Camalbəyov. Sizdən başqa söz istəyən çoxdur. Təklif var müzakirə bitsin. Kim tərəfdardır, əlini qaldırsın. Camalbəyov (yerindən) - Kim qorxub əl qaldırar.

Sədr - Camalbəyov, rica edirəm, burada qorxu yoxdur. Kim əleyhinədir? Kim səs verməyib? Lehinə 30, əleyhinə 25, səs verməyən 3. Təklif qəbul edilmir. Camalbəyov buyur.

Camalbəyov - Kazımzadə doğru deyir. Camaat yaxşı bilir qurd kimdir, doğru deyirsiniz. Biz deyirik ki, siz halva yeyirsiniz, sirmimizi bu gün gərək açaq. Halva yeyəni tapaq.

Sədr - Rica edirəm, natiq əfəndi, bu kürsüdən danışanda, fikirləşin sonra deyən. Divani-Rəyasətə bu cür töhmət atmaq, buna parlament də razı olmaz. Güman edirəm siz də düşünməmiş demisiniz.

Camalbəyov - Biz Divani-Rəyasətə inanmırıq və hər nə istəsən deyə bilərik. Biz deyirik ki, parlamentdə xəyanət var.

Sədr - İkinci dəfə deyirəm. Siz yaxın bunu düşünməmiş deyirsiniz.

Camalbəyov - Elə dediyimi yenə də deyirəm.

Sədr - Mən sizə söz vermirəm.

Camalbəyov (gedərkən) - Çünki hesabınız düz deyil.

Sədr - Camalbəyov, mən sizi tədib edirəm. Parlamentdən rica edirəm buna təsir etsin. (Rusca danışır). (sosialistlər: O elə demədi).

Sədr - Xəlvətdə halva yemək buna deyirlər. Mən rica edirəm buna təsir edəsiniz. Söz Qarayevindir.

Qarabəyov - Bugünkü iclas azacıq atəşin gedir.

Sədr - Çünki natiq əfəndilər danışıqlarını bilmirlər.

Qarabəyov (davamla) - Malxazov buraya çıxıb bir demokrat üsulu yüyürtdü. Ərz etmək istərdim o, daşnak demokratik üsulunu istibdadda görür. Elə də baxışla həmişə orada iş güc ilə gedə bilərlər.

Məmməd Əmin (yerindən) - Siz də həmişə provokasiya ilə. Səs-küy, provokasiya, doloy yeqo. Səs-küy...

Sədr - Aslan bəy, Məmməd Əmin, rica edirəm, sakit olasınız.

Qara bəy - Kimsə əksəriyyətin haqqını almır, gərək əqəliyyət haqqı da alınsın. Deyirlər demokrat üsulu ilə olunsun. Kimsə bunun əleyhinə deyil; amma bu məstni bir komissiyadır ki, müvəqqəti seçilir. Burada həqiqəti arasanız firqə məsələsi də vardır. Biz deyirik hamımız gedək baxaq. Əgər nakazda olanlar kifayət etsəydi, əski qayda ilə iş keçsə idi, onda bu sözlərin qaldırılmasına lüzum görülməzdi. Danışmaq var, hər nə cür istəyirsiniz? Elə şeylər parlament içərisi haqqında var. Hər kəs buna şərikdir. Biz şərik olduğumuzdan istəyirik ki, belə şeylər bizim üzərimizdən götürülsün. Əksəriyyətdən bəhs edilməsin. Bütün firqələr birləşsinsinlər. Hər firqədən bir adam gedər, hər kəs ayrı-ayrı vəsiqə çıxarar, gedib iş şüru edər və tapdığını da gəlib söyləyər.

Sədr - Ağamalı oğlu Səmədağa.

Səmədağa - Gərək bu məsələ o qədər çətin məsələ deyildir. Gərək bunu o qədər də avaz etməyədilər. Çünki çox açıqdır. Hər bir prostoy adam bunu düşünür. Amma düşünməyənlər və düşünülmiş hesab edənlər obrazovanni adamlardır. O da onlardan çıxar. Burada deyirlər parlamentdən şəkənlərlər. Əgər şəkənlərlərsə, gedilsin baxılsın. Bu məsələ elə açıqdır ki, neçəki Allah birdir və iki ilə iki eylər dörd. Burada şəkənlərə gələnlərə provokasiya ad qoyanda, o adam özü məsul olar. Hər firqədən gərək adam olsun, Malxazov dediyi kimi. Demoktariya karmannı demokratiya olmayıb, əsl demokratiya olmalıdır. Demokratiya odur ki, çalışsın, həqiqət mümkün olsun. Həqiqətdən qaçmaq demokratiyadan qaçmaq deməkdir. O, uje bəlli oldu. Bu bunun hesabıdır. Hər firqə baxar reviziyaya şəkəndən çıxar. Əgər bir-birimizə inanırıqsa, gəl qardaş hesabı görək. Daha nədən küsürsən. Təklif edirəm estestvenni işi buraxmayaq. Əgər hesab qələt çıxsın onu da biz həll edəcəyik. Reviziya edənlər göstərəcəkdir. Zətən, 10 manat, 5 manat yeyilmiş işə eybi yoxdur. Bizim bu təklifimiz aqlsız təklif deyildir. Təbii təklifdir. Sədr - Ağa Aşurov.

Ağa Aşurov - Ya sədarət, ya təftiş barəsində danışılır. Zənn edirik ki, cəmi fikrimizi gərək verək. İşlər ədalət və spravedlivost ilə olsun. Nə əqəliyyət, nə də əksəriyyət olmasın gərək. Çünki məsuliyyət hamının öhdəsindədir. Amma mən onu demək istəyirəm ki, sədrdən də rica edirəm ki, hər iki təftiş əcəbi olduğunu nəzərə alaraq iclası təxirə salsın; çünki belə bir halda qərar çıxarmaq qeyri mümkündür. Təklif edirəm bu gün iclas qapanıb, sabah saat 11-də təzə iclas olsun. Bəlkə o vaxta qədər bir etila hasil ola bilər. Mən bu halda bir qərar çıxarmağı parlament üçün də xeyirli görmürəm.

Sədr - Sırada daha natiq yoxdur. Varid olan təklifləri səsə qoyacağam. Birincisi nakazın əsasına aiddir. Əvvəla nakazı oxuyacağam. (Nakazın 15-ci və 18-ci maddələrini oxuyur.) Əgər parlament bu təklifi qəbul edərsə, o vaxt əvvəlcə daha bir qərar çıxarılmalıdır ki, nakazın bu maddələri dəyişsin, çünki nakazın axırında deyilir ki, parlament tərəfindən çıxarılmış qanundur, ancaq özü tərəfindən pozula bilər. Ona görə mən bu təklifi səsə qoya bilməyəcəyəm. Bu məsələ müəyyən bir məsələdir, gərək qapalı olsun. Qaldı ki, kim seçilsin və komisenya kimlərdən ibarət olsun, o, firqələrin öz işidir. Bir etilafa gəldiniz, fəqət yenə göstərdiyiniz namizədlər qapalı səsle intixab olunacaqdır. İkinci təklif budur ki, müzakirə gələcək iclasa qalsın. Bir də Ağa Aşurov təklif edir ki, sabah saat 11-ə təxir edilsin. Burada daha bir təklif var ki, parlament təftiş olunub qurtaranacan parlamentin bütün dairələri möhürlənib, bağlansın. Və yenə gələn iclas günü təzə il olduğundan bəlkə iclas baş tutmaya. Əgər o günü bayram saxlamağı qərara alsanız, o vaxt iclası sabaha qoymalıyıq.

Səslər - Təzə ildə nə üçün iclas olmayacaq.

Sədr - Təklif vardır. Ola bilər olmasın.

Səslər - Səsə qoyun?

Sədr - Təklif var ki, intixab gələn iclasa qalsın. Kim qəbul edərsə, rica edirəm, əlini qaldırsın. Səs verməyən. Lehinə 17, əleyhinə 17. Səs verməyən 9. Hamı iştirak edirmi? Mən də əleyhinəyəm. Bu halda 18. Təklif qəbul edilmir. O vaxt iclas sabaha qalır. Məmməd Əmin buyurunuz.

Məmməd Əmin - Yarın ancaq bu məsələdən ötrü iclas çağırmaq bəs deyildir. Bizim başqa komissiyalarımız da seçilməlidir. Ona görə sabahı günü, ümumən, komissiyalar intixabına münhəsir edəlim.

Sədr - Bu təklifi səsə qoyuram. Məclis sabah saat 11-ə qalır. Məclisdə komissiyalar intixab olunacaqdır. Kim qəbul edərsə, rica edirəm, əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Kim səs verməyir. Lehinə 27, əleyhinə 9, səs verməyən 9. Əksəriyyətlə təklif qəbul edilir. İclas qalır sabah saat 11 -ə.

Baxılacaq məsələlər: Təftiş komissiyası intixabı; Divani-Rəyasətə müavin intixabı və digər komissiyalar intixabı. Söz Camalbəyovundur. Siz söz istədiniz. İstəmirsiniz?

Əliheydər (yerindən) - Mənim təklifimi səsə qoyunuz.

Sədr - Siz parlamentin möhürlənməsini təklif edirsiniz. Elə nalayiq təklif səsə qoya bilmərəm.

İclas qapanır saat 4.10 dəqiqədə.

Arxiv. f.895, siy.1, iş 180. vər. 4-28.

№ 112

Yüz on ikinci iclas

30 dekabr 1919-cu il

Rəis - Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy Hacinski.

İclas saat 12-20 dəqiqədə açılır.

Rəis (zəng çalır) - İclas davam edir. Bugünkü iclas dünənki iclasın mabədidir. Siz özünüz bilirsiniz ki, dava-şavalı iclasda qərar qoyulmuşdur ki, bu gün saat 10-a iclas təyin edilsin. İndi saat birin yarısıdır, saat yarım gözləmişik, kafi dərəcədə gələn yoxdur.

Səslər - İttihadçılar ilə sosialistlər gəlmişlər.

Rəis - Xülasə, parlament yoxdur, kvorum yoxdur. Kvorum olmadığından iclası qapayıram. Əgər istəyirsinizsə 5 dəqiqə tənəffüs elan edin, bəlkə gəlsinlər. Səslər - 10 dəqiqə tənəffüs elan ediniz.

Rəis - 5 dəqiqə elan ediriksə də, 10-15 dəqiqə çəkir. Zərəri yoxdur.

M. Ə. Rəsulzadə (yerindən) - Düzəlmir, bu şeylər ilə "Fatiya tuman olmaz."

Rəis - Bayaq ərz elədim ki, yenə təkrar edirəm, iclas saat 11-ə təyin edilmişdir. Fəqət, saat yarım keçmişdir. Görürsünüz ki, 32 adam gəlmişdir. O otaqlarda heç kim yoxdur. Ona görə məclisi qapamağa məcburam.

Səslər - Novıy qod münasibətilə pəncişənbə günü iclas olacaqmı?

Rəis - Bəli, dünən mən bu məsələni qaldırmışdım, iclas olacaqdır.

Səslər - Bu gün gəlməyənlər cərimə edilsin.

Rəis - Əlbəttə, nakaz üzrə gəlməyənlər cərimə ediləcəklər.

Saat 12-35 dəqiqədə iclas qapanır.

Arxiv, f.895, siy. 1, iş 177, vər. 15.

1920-ci il

№ 113

Yüz on üçüncü iclas

1 yanvar 1920-ci il

Rəis - Doktor Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy Hacınski.
Rəis iclası açdı, lakin kvorum olmadığından elanla iclası qapadı.

Arxiv, f.895, siy. 1, iş 249, vər. 1.

Yüz on dördüncü iclas

5 yanvar 1920-ci il

Rəis - Doktor Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy Hacınski.

İclas saat 12-yə 20 dəqiqə keçərkən açılır.

Müzakireyi yomiyyə:

1. Parlament Divani-Rəyasətinin və komisiyonlarının intixabı; 2. Qayət dərəcədə möhtac qaçqınların cümhuriyyətin məskun köylərində yerləşdirilməsi, onların toxumçuluq taxıl tədarükü üçün smetadan xaric ümuri-xeyriyyə nəzarətinə 21.000.000 rüblə buraxılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi Mustafa bəy Vəkilov; 3. Neft məhsulatından alınan aksizin təbdili haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi Əmircanov Əbdüləli bəy; 4. Ziraət nəzarəti binagüzarlığına kənd təsərrüfatı üçün beş milyon rüblə buraxılması haqqında qanun layihəsi; Məruzəçi Əbuzər bəy Rzayev; 5. Ziyət əşyalarına təllük edibdə xaricdən Azərbaycana daxil olan əmtəə üçün xüsusi müvəqqəti tarifi təbiiqə qorunması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi-Rza bəy; 6. Ziraət və əmlak nəzarət, ərazi şöbəsi daxilində təşkil olunan müvəqqəti məmuriyyətlərin ştatı haqqında qanun layihəsi; Məruzəçi Rza bəy Ağabəyov. 7. Azərbaycan ixracatının yeni müvəqqəti tarifi haqqında; Məruzəçi Əmircanov. 8. Kiçik etibar müəssisələri, yəni əmanət sandığı dairələri təşkili haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi Rza bəy. 9. Daxil olmuş kağızlar. Müzakireyi-yomiyyə rəis tərəfindən səsə qoyulduqda əksəriyyət rəy ilə qəbul edildi. Parlament üzvü Hacı Əli Qasımov ailə işlərindən dolayı xaric olması haqda varid olmuş teleqramı rəis bərayı-məlumat elan etdi. Papyan - erməni fraksiyonu namindən deyir ki, 2-ci sırada olan ümumi xeyriyyə nəzarəti ixtiyarına buraxılacaq 21 milyon rüblə qanun layihəsi onların fraksiyalarına gəlmədiyi üçün və o qanun layihəsi ilə əşina olmadıqları üçün bu günün ruzinameyi-müzakirətindən xaric edilsin.

Əbuzər Rzayev - Maliyyə-büdcə komisiyonunda bu layihəyə baxıldıqda erməni fraksiyası nümayəndəsi də iştirak etdiyinə işarə edərək deyir ki, bu nöqtəyi-nəzər ilə erməni fraksiyonu işbu qanun layihəsinə qeyri əşina dəyillər, bunun üçün natiq layihənin ruzinameyi-müzakirətdən çıxarılması əleyhinə gedir, deyir ki, onsuz da qaçqınların halı fənadır, layihəni təxirə uğratmaqla onların halını müşkülləşdiririk.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Ruzinameyi-müzakirətdə intixab məsələsinə işarə edərək, təklif edir ki, əvvəlcə layihəyi-qanuniyyələrə baxılsın. Birinci sırada olan intixab məsələsi axıra keçirilsin. Hər zaman olduğu kimi məclisin axırında komisiyonlar intixab edilsin.

Aslan bəy Səfikürdski - Bir həftə əvvəl komisiyonlar intixabı barəsində Parlamanda danışıldığına, xüsusən təftiş komisiyonu üzərində bir çox müzakirə edildiyindən izahat verərək deyir ki, onda biz sabaha iclas təyin etdik. Lakin sabahısı hər fraksiya gəlmişdi, lakin "Müsavat" gəlmədiyindən o iclas baş tutmadı. Sonrakı iclas da habelə kquorum olmadığından baş tutmadı. Bunda da "Müsavat" fraksiyonu iclasa gəlməmişdi.

Sədr (natiqi saxlayaraq deyir) - Natiq əfəndi! Hərgah o baş tutmayan iclasların siyahısına baxsanız ki, orada "Müsavat fraksiyasından da gələnlər vardır. Habelə "sosialist" və başqa fraksiya üzvlərindən də gəlməyən olmuşdur. Buna görə keçən iclasın baş tutmamasına səbəb, yalnız "Müsavat" fraksiyasının deyil, bəlkə də bütün fraksiyalardan olmaq ilə parlament üzvlərinin bir qisminin isbat-vücut etmədikləri olmuşdur.

Aslan bəy (dəvəmdə) - Ərz edirəm ki, bir həftədir ki, intixab məsələsi uzanır, təftiş olacaqdır. O da olmamışdır. Bizim firqəmiz hazırkı Divani-Rəyasətə təftiş olmayınca etimadını bəyan etməyəcəkdir. Əgər təftiş edilərsə, parlamentin haqq-hesabı düz çıxarsa ancaq ondan sonra parlament Divani-Rəyasətin intixabında və başqa məsələlər xüsusunda rəyimizi verə bilərik.

Natiq, ümuri-xeyriyyə nəzarətinin ixtiyarına buraxılacaq 21 milyonun qanun layihəsinin təcili olduğuna keçərək deyir ki, hər nə qədər qaçqın məsələsi vacib bir məsələ isə, parlamentin öz işi daha vacibdir. Qaçqınlara hökumət ixtiyarında olan 70 milyon paradan vermək olar. Ona görə təklif edir ki, birinci növbədə təftiş komisiyonu intibaxına başlansın, sonra başqa məsələlərə baxılsın.

Sədr - Varid olan təklifi elan edir. Təklifdə deyilir ki, növbədə olan layihəyi-qanuniyyə erməni fraksiyasını görmədiyi üçün növbədən götürülsün. Sədr əlavə edir ki, bu qanun layihəsi olduğu üçün heç bir fraksiyaya göndərilməmişdir. Maliyyə büdcə komisiyası bu layihəni nəzərdən keçirmişdir: o komissiyada hər fraksiyanın nümayəndəsi vardır. Beləliklə fraksiyalar məsələ ilə əşinadırlar. Məəfiyyə təklifi səsə qoyur. Əksəriyyət rəy ilə təklif qəbul edilmir.

Sonra sədr, yomiyyəyi-müzakirəti olduğu kimi səsə qoyur. Əksəriyyət səs ilə yomiyyəyi-müzakirət Divani-Rəyasətin tərtib etdiyi qərar ilə qəbul edilir.

Sədr - Növbədəki məsələyə keçmədən əvvəl varid olmuş kağızları elan edir. Bunlardan birisi Parlament üzvü Hacı Əli Qasım oğlu tərəfindən gəlmiş bir teleqrafdır. Teleqrafda Hacı Əli Qasım oğlu yazır ki, ailəmizə aid bəzi xüsusata görə bundan sonra Parlamenta çalışma bilməyəcəyimdən istefa verirəm.

Sonra sədr seçki məsələsinə keçərək, məlum edir ki, parlaman komissiyalarının seçilməsi məcburi deyildir, burası parlamentin ixtiyarındadır, istəsə komissiyaları yenidən intixab edər, istəsə eynilə saxlar. Çünki, nakazın 21 və 24-cü maddələrində burası açıq-aydın söylənilmişdir.

Sədr - Nakazın işbu maddələrini oxuyur, əlavə edir ki, buna görə parlamentin mövcud komissiyaları seçilməyə də bilər. Yalnız komissiyalar Divani-Rəyasətlərini yenidən seçirlər.

Bu xüsusda etiraz olmadığından parlament tərəfindən ümumiyyətlə qəbul edilir.

Sədr - Əlavə edir ki, hal-hazırda mövcud olmayan buna görə parlamentin mövcud komissiyaları bu gün intixab edərək. Bunların birisi təftiş komissiyasıdır, digəri də kitabxana komissiyası. Nakaza görə Divani-Rəyasətə ikinci bir müavin intixabı ilə, iki də katib müavinləri seçmək lazımdır.

Sədr - Əlavə edir ki, arzu edilərsə, 2-ci sırada olan məsələyə baxalım, sonra tənəffüs elan edərək. Tənəffüsdən sonra namizədlər göstərsin.

Əbilov İbrahim - Bir həftə əvvəlki iclasda vəqə olmuş seçkidə iştirak etmədiklərinə işarə edərək deyir ki, biz sosialistlər fraksiyası elan etdik ki, Divani-Rəyasətə biz etimad etmirik, onun üçün də nətiq bu gün də namizəd verməyəcəklərini bildirdi.

Doktor Lənbəranski ("İttihad") - Əbilovun söylədiyinə, "İttihad" fraksiyasının da iştirak etmədiyini və namizəd verməyəcəklərini məlum edirik.

Hacı Hüseyn Əfəndizadə - "Əhrar" fraksiyonunun da sosialistlərin fikrinə şərik olduğunu və namizəd verməyəcəyini bildirir.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Keçən iclasda Divani-Rəyasət intixabında iştirak etməyən fraksiyaların nə səbəbə iştirak etmədiklərini söylədiklərinə işarə edərək deyir ki, keçən iclasda iştirak intixabda iştirak etmədiklərinin səbəbini göstərməmişlər. Ona görə biz də bilməliydik. İndi isə məsələ aydın oldu. Fəqət, bu gün şimdilik biz də namizəd göstərə bilmərik. Bunun üçün nətiq təklif edir ki, seçki başqa günə təxir edilsin.

Sədr - Namizəd verilmədiyindən Divani-Rəyasət intixabının başqa günə təxir edildiyini, növbədə təftiş komissiyası və kitabxana komissiyası intixabı olduğunu məlum edir.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Seçiləcək təftiş komissiyonu haqqında danışaraq deyir ki, bu komissiyanın nə kimi bir komissiya olacağını şərh etmək lazımdır. Keçən dəfə bu xüsusda parlamentdə danışıldı.

Nətiq, parlamentin qurucu bloku olduğuna və məclisi-müəssisən seçkisi komissiyası ixtiyarına 15 milyon manat para buraxıldığına işarə edərək deyir ki, bu xərclər Məclisi-Məbusan tərəfindən xərcləndiyinə görə ümumi hökumət kontorluğuna aid deyildir. Ona görə parlament üçün daim bir komissiyon lazımdır. Və, olunan məsarif ümumiyyətlə məzkur komissiyaya mühəvvəl edilməlidir.

Qarabəyli Qara bəy - Daimi təftiş komissiyası əleyhinə olduqlarını bildirir. Əlavə edir ki, keçən dəfə "İttihad" və "Əhrar", sosialistlər müvəqqəti bir komissiya intixabını təklif etmişlərdi. Bu komissiya müvəqqəti olduğu üçün hər firqədən bir paritet üsulu ilə bir neçə nümayəndə göndərilməklə təşkil edilmişdir. Nətiqin təsəvvürüncə bu komissiya nəinki bundan sonra olacaq xərcləri, bəlkə bu vaxtadək parlamentdə olan xərcləri nəzərdən keçirib təftiş etməlidir.

Nətiq əlavə edir ki, belə bir komissiya olmayınca, o parlamentinin xərclərini təftiş etməyincə, "İttihad" firqəsi heç başqa bir komissiyada iştirak etməyəcəkdir.

Aslan bəy Səfikürdski - Parlamentdən təvəqqe edir ki, yüngül bir məsələni ağırlaşdırmasın. Sosialistlərin daimi komissiyaya etiraz etmədiklərini bildirməklə əlavə edir ki, hərəgah başqa bir komissiyaya da təklif edilsə ona da etiraz etməyəcəyik. Nətiq istəyir ki, 1919-cu ildə onunla xərclərin bihəq yerində sərf edilib, edilmədiyini bilsin.

Deyir ki, bizim şübhəmiz vardır. Camaatda, mətbuatda da şübhə vardır. Üç firqə burada şübhəədirlər. Biz istərdik ki, bu şübhə bizim ürəyimizdən çıxsın. Nətiq "Müsavat"dan təvəqqe edir ki, nahaq yerə vaxtlarını zay etməsinlər. Hər firqədən bir nəfər nümayəndə göndərməklə 1919-cu ilin xərclərini təhqiq etsinlər.

Nətiq əlavə edir ki, əgər bizim dediyimiz kimi bir komissiya düzəlməzsə; bizim şübhəmiz zail olmayacaq. Camaat, pulu da gələcəkdə öz yerində xərcləməsindən əmin olacaqdır.

Sədr - Nətiqi saxlayaraq deyir ki, nətiq əfəndi, rica edirəm söylədiyiniz sözlərə fikir veriniz. Camaat pulu yerinə sərf edilməyəcəkdir deməklə, siz parlament tərəfindən etimad edilən Divani-Rəyasəti şübhə altına apırırsınız. Mən güman edirəm ki, sizin böylə söz deməyə haqqınız yoxdur.

Aslan bəy (dəvamlı) - Ola bilər ki, səhv söylədim. Biz ancaq bunu deyirik ki, komissiyon buraxılan pulların yerinə sərf edilmədiyini taparsa, o zaman biz Divani-Rəyasətə etimad etməyəcəyik. Hərəgah görsək ki, pullar yerində sərf edilməmişdir, onda Divani-Rəyasətə inanıb etibar edəcəyik.

Nətiq əlavə edir ki, bəlkə etdikləri şübhə səhvdir; hər halda bu şübhəyə komissiya təftişi zail edər.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Aslan bəy Səfikürdski şübhəsinə işarə edərək deyir ki, Aslan bəyin ürəyi şübhəlidir, onu təmizləmək istəyir. Bunun bir çox yolları vardır. Əgər bir doktora müraciət etsə idi onun ürəyindən şübhə qüvvətlərini öldürərdi. Sənin ola bilər ki, çox şeyə şübhən olsun.

Aslan bəy (yerindən) - Mənim dəyil, firqənin şübhəsidir.

Məmməd Əmin (dəvamlı) - Rica edirəm mənə mane olmayasınız. Burada bir keçmiş, bir də gələcək məsələləri vardır ki, bundan, onlar şübhəədirlər. Biz, əgər bunu komissiyaya həvalə edəriksə o komissiyaya hər

firqədən bir nəfər keçər isə o zaman şübhəli əfəndilər şübhədən qurtararlar və əgər münasib üsulla hər fraksiya kəndi nisbəti daxilində nümayəndə verərsə, onda həzərat şübhədən qurtarmayacaqlar. Natiq "Müsavat"ın hər işdən əl çəkəcəyi ilə şübhəlilərin şübhədən qurtaracağına, o zaman Divani-Rəyasətə etimad edəcəklərinə, bununla bərabər nə kimi komissiya olursa olsun, heç zaman onun rəyi qanun hökmü olmayacağına işarə edərək deyir ki, komissiyanın imperativ bir qərarı olmaz. Komissiya hərgah bir qusur taparsa, bizə izahat verdikdə şübhəsini göstərər. Bununla əqəliyyətdə qalanlar da öz sözlərini deyə bilərlər.

Natiq, hər yerdə hər millət parlamentində ümumi bir qayda olduğundan, bunun da çoxdan çox, azdan az nümayəndə vermək üsulu olduğundan bəhslə deyir ki, siz, bu siyasətiniz ilə istəyirsiniz ki, süni bir yolla əksəriyyət qazanasınız, bunu da pək əla bilirsiniz ki, əksəriyyət sizdən olarsa, dokladçılar sizdən olar, istədiyinizi də yürüdərsiniz. Mən bilirəm bununla kimi aldatmaq istəyirsiniz. Əmin olunuz ki, siz bu növ demoqoqiya etmək ilə parlamanı aldada bilməzsiniz, əgər arxada oturan camaatı və tamaşaçıları aldatmaq istəyirsiniz isə, onlar da sizin hərəkətinizi yaxşı bilir. Natiq mülahizələrinə tövsiyə edir ki, bu kimi şeylərə təvəssül etməyib, dünyanın hər yerində tətbiq edilib də sari olan prinsipləri qəbul etsinlər. Əlavə edir ki, əgər siz komissiyanın əksəriyyətinin rəyinə şərik olmazsanız, o vaxt ağa durub, ağasan durmuşdur. Burada yenə istədiyiniz deyə bilərsiniz.

Natiq arzu edir ki, firqə tərizi burada alət etməyib bu günə kimi qəbul edilmiş qayda üzrə çoxdan çox, azdan az nümayəndə verməklə komissiyaya intixab edilsin.

Səmədağa Ağamalı oğlu - Bir taqım məsələlərdə əksəriyyət və ehtiyac olmadığından bəhs edir, deyir ki, burada ancaq hesab məsələsi var. Hesab məsələsi də aydın bir şeydir. Bunun üçün çoxdan çox, azdan az nümayəndə verməyə ehtiyac yoxdur. Hər firqə bir nəfər nümayəndə verməklə parlamentin hesab kitabına baxarlar.

Natiq bəzilərinin şübhə etdiyinə təvəccəhi-kəlam edərək deyir ki, biz istəyirik komissiyaya seçməklə işimizi yüngülləşdirək. Mövcud şübhənin doğru olub olmadığını meydana çıxaraq. Amma burada deyirlər ki, müsavatdan gərək beş adam olsun; bu əqil kəsək iş deyildir. Bunun üçün biz bunu qəbul edə bilmərik.

Əliheydər Qarayev - Məmməd Əmin Rəsulzadəyə cavab verərək deyir ki, burası doğrudur ki, hər yerdə azdan az olar, çoxdan çox. "İttihad", "Əhrar" və sosialistlərin etdikləri təklif də qeyri təbii deyil, qayət təbiidir. Məmməd Əmin əfəndinin dediyi o zaman düz olardı ki, "Müsavat" camaat tərəfindən seçilib, camaat tərəfindən etimad qazanmış ola idi.

Məmməd Əmin yerindən - Camaat vəkili sənmişən?

Qarayev - Vaxta ki siz, özünüz parlamentə süni surətdə gəlib əksəriyyət təşkil etmişiniz, intixab etmək istədiyiniz komissiyalarda da süni surətdə əksəriyyət qazanmaq istəyirsiniz. Bunun üçün də seçdiyiniz Divani-Rəyasətə üç fraksiya etimad bəyan etmir. Natiq israr edir ki, görək fəqərəkəndi parasının nəyə sərf edildiyini bilsin. Bunun üçün üç fraksiyanın Divani-Rəyasətdən üz döndərdiyini söyləyir.

Sədr - Natiqi saxlayaraq rica edir ki, mətləbdən uzaq düşməsin, təftiş komissiyası üzərində danışsın.

Qarayev (dəvamlı) - Əlbəttə mən deyirəm parlament dairəsində bir çox şeylər axşamışdır. Bunu söylədikdə, mənim əlimdə dokumentlər var.

Mərkəzdən səs - Nə kimi dokumentlər?

Qarayev - İstəsələr göstərə bilərəm.

Səslər - Buyurunuz, göstəriniz. Rica edirik göstəriniz.

Qarayev - Əlbəttə, əldə dəstəviz olmasa buradan söylənilən sözlər danışılmaz.

Məmməd Əmin (yerindən) - Dediğiniz dokument dəlillərin göstərməmişiniz o zaman iftiraçısınız.

Qarayev (dokumentlərdən bəhs etməyib sözünü bitirir) - Siz bununla təftiş komissiyasının əksəriyyətini əldə edib, qaralarınızın üstünü örtmək istəyirsiniz.

Natiq mənbəri-xitabətdən ənərkən mərkəzdən suallar verilir. - Bəs dokumentiniz nə oldu?

Əbilov İbrahim - Məmməd Əmin əfəndiyə cavab verərək deyir ki, hər zaman Məmməd Əmin əfəndi adət etmişdir ki, danışanda sosialistlərə deməqoq adı versin. Bu deməqoq sözü, yəni camaatı qeyrilərinin əleyhinə çevirmək deməkdir. Hər halda deməqoqluq kimlərin tərəfindən olduğunu möhtərəm məbus əfəndilər bilirlər. Natiq təftiş komissiyasına keçərkən deyir ki, bir ilin ərzində burada milyonlar xərclənmişdir. Onun təftişini tələb etmək deməqoqluq deyildir. Parlament ümumi idarə olduğu üçün hər kəsin təftiş etməyə haqqı vardır. Sizin komissiyada əksəriyyəti tələb etmənin mənası anlaşılmayı. Halbuki, biz deyirik hər firqədən bir nümayəndə olsun, onlar təftiş etsinlər. Sizin nümayəndəniz komissiyada məlumdur ki, Divani-Rəyasətdə olan öz nümayəndələrdən işini təftiş edib, ortaya çıxarmaz. Bunu gərək başqaları təftiş etsin.

Sədr (natiqi saxlayaraq deyir) - Natiq əfəndi, buradakı xərclər Divani-Rəyasət tərəfindən olmuşdur. İstər Divani-Rəyasətdə, istər Divazim heyətində hər firqənin nümayəndəsi vardır. Habelə sizin də orada nümayəndəniz var. Nə yerə pul xərc edilmişsə onun altından hamısının imzası vardır. Binaən-ileyh burada təftiş edilən nə müsavat firqəsidir, nə də "İttihad" və "sosialist" firqələri. Burada ümumiyyətlə təftiş edilir. Rica edirəm, məsələni uzatmayıb komissiyaya bərasində danışasınız.

İbrahim Əbilov (nitqinə davam edir) - Anladır ki, məqsədi əvvəlki, natiqlərə cavab verməkdir. Bunun üçün də mövzudan kənar çıxır. Əlavə edir ki, burada firqə qərəzi, şəxsi qərəz yoxdur. Əgər varsa onda sosialistlərdən

başqalarındadır. Uzun müddət davam edən hökumət böhranına kimlərin səbəb olduğunu sübut gətirərək deyir ki, həmişə firqə qərəzi "Müsavat" tərəfindən olmuşdur. Amma bu qərəzi "sosialist"lərin üstünə atmaq istəyirlər. Əgər, sosialistlər qərəz iş görsə idilər, hökumətə nümayəndə verməzdilər.

Natiq, komissiya məsələsinə keçərək deyir ki, haqq-hesab məsələsində əksəriyyət lazım deyildir. Amma siz istəyirsiniz ki, əksəriyyəti öz tərəfinizdə saxlayıb, sədri öz tərəfinizdən seçsəniz, o da çox vaxt iclasa gəlməz, bununla məsələni uzadar, arzu edilən təftiş də olmaz Buna görə biz deyirik, əgər sizdə bir şey yoxdursa, hesabınız düzdürsə bu məsələni əksəriyyətə salmayınız, razı olunuz hər bir firqədən bir adam getsin. Azdan az, çoxdan çox qanunu burada nəzərə almayınız. Əgər buna razı olmasanız o zaman deməliyəsiniz.

Qarabəyli Qara bəy - Bu qədər uzun danışıqlara lüzum olmadığını məlum edir. Natiqin zənninə, söylənilən şübhə və qərəz sözləri işi bir qədər də müşkülata salacaq. Natiq əlavə edir ki, bu şübhə sözü o qədər qorxulu deyildir. Burada para xərclənmişdir. İndi hesab istənilir. Pulların yerinə xərc edilib-edilməməsindən şübhə edilir. Buna hər kəsin haqqı vardır.

Natiq zənn edir ki, burada qərəz yoxdur. Yalnız şübhələri zail etmək üçün təftiş etmək istənilir. Ona görə də hər firqədən bir nümayəndə getməyi kafi ədd edir. Əlavə edir ki, Məmməd Əmin əfəndinin buyurduğu da doğrudur. Ona etiraz ola bilməz. Başqa mülahizələr var ki, həqiqət hala aid başqa tələblər edirik. Məsələ "Müsavat" güclü bir firqədir. İstərsə iclasa gəlməz, necə ki, irəli gün iclasa gəlmədiyindən iclas baş tutmadı, məsələ də qaldı. Natiq əlavə edir ki, biz demirik ki, "Müsavat" firqəsi qərəz ilə iclasa gəlmədi. Lakin bu kimi hallar hər zaman vüqui bulur, ona görə böylə şeylər olmasın deyərək təklif edirik əksəriyyət və tənəsüb məsələsi nəzərə alınmasın, hər firqədən bir adam olsun. Natiq, sonra əqəliyyətdə qalan firqələrə keçərək deyir ki, madam ki, əqəliyyətdə qalan firqələrin haqqı olmayacaq, istədiyi kimi təftiş etsin. Hər nə qədər o gəlib, öz fikrini parlamentdə deyərək bilir. Lakin bununla bərabər biz yalnız işin xatirəsi üçün böylə təklif edirik.

Natiq sonra komissiyanın edəcəyi məruzəyə keçərək deyir ki, məlumdur, komissiyanın rəyi bizim üçün qanun olmayacaq. O nə kimi qərar çıxarsa, biz yenə də burada müzakirə edib parlament, əksəriyyəti ilə öz rəyini verəcəkdir. Ona görə "Müsavat"ın komissiyada əksəriyyət qazanmaq istəməsinin heç bir təsiri olmayacaqdır.

Natiq, parlament komissiyalarına təvəccöhü kəlam edərək deyir ki, parlamentdə iyirmiyədək komissiya var. Bunların heç birində əksəriyyətdə dəyilik. Buna etiraz da etmiriz. İş bu təftiş komissiyonu xüsusi bir məsələ olduğu üçün biz böylə təklif edirik. Natiq əlavə edir.

Biz Divani-Rəyasətə etimad etməmişik. Hərgah bu məsələ həll olunarsa ortada olan şəx və şübhə də həll olunar. Burada heç bir-suiniyyət yoxdur. Bəlkə mən heç bir şey tapmayacağam.

Bunun üçün natiq təklif edir ki, komissiya hər firqədən bir nümayəndə vermək üsulu üçün bitərəfanə danışmaq istədiyini söyləyir. Parlamentdə təftişin əleyhində kimsənin olmadığını bildirməklə deyir ki, burada təftiş ediləcək mühüm bir idarə ləvazim komissiyasıdır. Orada ancaq "Müsavat"ın bir nümayəndəsi var. Üç nəfəri başqa firqələrin nümayəndələridir. Əgər orada vaxtilə bir qanunsuzluq olmuş olsa idi, oradakı başqa nümayəndələr gəlib öz firqələrinə məlum edərdilər. Onda o firqələrin ixtiyarı olardı ki, gedib təftiş etsinlər.

Ona görə natiq olduqca bitərəf bir komissiya seçkilərini istəyir. Əlavə rica edir ki, nahaq yerə inad edilməyib Azərbaycanın mənafeyi üçün ümumi qaydada kənar çıxmasın. Keçən baş tutmayan iclaslara təvəccöhü-gəlam edərək deyir ki, bən bu barədə bitərəf danışmaq istəyirəm.

Keçən iclasda hamı firqədən bir adam var idi. Burada deyilir ki, keçən iclasları "Müsavat" dağıtdı. Halbuki, biz gördük ki, o iclasda "Müsavat"dan kimlər hazır idi. "İttihad" və sosialistlərdən kimlər yox idi. Hərgah iclas baş tutmayıb, bu yalnız bir firqənin deyil, bütün firqələrin təqsiridir.

Natiq təklif edir ki, komissiya ümumi qayda üzrə seçilsin.

İclasla gəlməyən komissiya üzvlərinin hərəsi 500 manat cərimə edilsinlər.

Mustafa Vəkilov - Kənardan qulaq asan bir şəxsin Parlamentin böylə üfaq bir məsələ üzərində nə qədər məşğul olmasını gördükdə təəssüf edəcəyini söylər, deyir ki, böylə xırda və adi məsələni parlamentdə bu qədər uzatmaq insaf deyildir. Sonra, natiq deyir burada bir komissiya intixab ediləcək o komissiyada Divani-Rəyasətin və parlamentin məsarifətini təftiş edəcəkdir, kimsədə bunun əleyhində deyildir.

Natiq, sonra müsbət bir məsələ üzərində bu qədər yersiz müzakirənin nə üçün olduğuna keçərək deyir ki, burada iki təklif var, birisi komissiyanın ümumi qayda üzrə seçilməsini istəyir və üzərində icrar edir. Çünki bu əsaslı bir məsələdir. İkinci tərəf isə bu ümumi qaydanı qəbul etməyib, burada xüsusi bir qayda təklif edir, hər fraksiyadan bir nəfər seçilsin.

Natiq bunun üzərində uzun bəhs edərək sual vermir ki, əcəba səbəb nədir ki, parlamentin qərarı burada nəzərə alınmayır?

Təəssüf edir ki, mötərizlər bunun səbəbini və mənasını isbat etməmişlər.

Natiq əlavə edir ki, biz əgər deyirik və israr edirik ki, çoxdan çox, azdan az nümayəndə seçilsin, bu onun üçündür ki, parlamentin bu barədə əvvəldə bir qərarı var, o qərar da bizim hamımız üçün məcburidir. Cümləmiz parlamentin qərarına ehtiram etməliyiz. Əgər o üsul, doğru bir üsul deyilsə, niyə bəs onu niyə qəbul etməmişsiz, vaxtiki hər bir firqəyə öz haqqı verilir. Kimsə, öz haqqından keçməz, bu nöqtəyi-nəzər ilə bu məsələdə "Müsavat"

fırqəsinin haqqına təcavüz edilir. Bir yerdəki başqa fırqələr kəndi haqlarından artıq istəyir, "Müsavat" nə üçün özünün müqərrə haqqından keçsin.

Natiq, sonra İbrahim Əbilovun nitqinə təcavəccöhi-kəlam edərək deyir ki, yalnız söyləməklə, deməklə deyildir. Deyirlər ki, Divani-Rəyasətdə və ləvazim heyətində müsavətçi çoxdur. Əgər Divani-Rəyasətdə iki nəfər müsavətçi varsa, üç nəfər qeyri fırqədənir. Ləvazim heyətindəki iki müsavətçi var idi. Onun birisi çoxdan oradan çıxmışdır. Deməli, Əbilovun buyurduqları doğru deyildir. Natiq, nitqinə əlavə edir.

Qarabəyli cənabları son sözüdə, "Müsavat"ın həqli olduğunu etiraf etdi. Amma, bəzi səbəblər götürdü ki, əgər paritet üsulu ilə olsa komissiyada işlər daha yaxşı gedər. Burasını da nəzərə almalıdır ki, nakaz üzərilə üç kərə baş tutmayan iclas ləğv edilir.

Əgər bizim burada ümumi qayda ilə seçəcəyimiz komissiya kvorum olmadığından baş tutmazsa, bununla təftiş xeyrə uğramaz. O zaman o atıl və fəaliyyətsiz komissiyanı dağıdıb, yenidən bir komissiya seçərik. Natiq, bir çox dəlillər ilə söylədiklərini isbata çalışır, nitqini bu sözlər ilə bitirir.

Demək göstərilən dəlillər heç vaxt sübut etmir ki, "Müsavat" gərək öz hüququndan keçsin. Fırqəmiz təklif edir ki, bu vaxtadək parlamentdə qəbul edilən üsul, yenə də qəbul olunsun. Ümumi qayda üzrə təftiş komissiyası seçilsin.

Qardaşov Aslan bəy - Təftiş komissiyasının mütəxəssislərindən olmaq lazım gəldiyini iddia edir, israr edir ki, buna gərək fırqə nöqtəyi-nəzərilə baxılmasın. Parlamentin bu xüsusdakı qərarına gəldikdə, natiqin fikrincə onu pozmaq da olur.

Natiq "Müsavat"ın kəndi haqqından güzəşt etmək istəmədiyinə təvaccöhi-kəlam edərək deyir ki; "Mən deyirəm ki, həqiqət meydana çıxmaq üçün camaat arasındakı fikirlərin və sözlərin bərtərəf edilməsi üçün "Müsavat" gərək öz haqqından keçsin. Natiq təklif edir ki, komissiya yeddi nəfərdən ibarət olsun. Fırqələr yekdigərilə razılaşıdıqdan sonra seçki olsun.

Əliheydər Qarayev - Əvvəl dediyi sözlərin bir çoxunu təkrar ediyor. Ağa Aşurov ilə Mustafa Vəkilovun bəzi sözlərinə irad edib cavab verir.

Abbasqulu Kazımzadə - Uzun nitqində Əliheydər Qarayevə cavab verir, nitqini bu sözlər ilə tamam edir. Əgər, doğrudan parlament Divani-Rəyasətdən və ləvazim heyətində xəyanət olduğunu zənn edirsiniz isə, o zaman nə üçün məsələni uzadırsınız, qeyri təbii komissiyalar yaratmaqla vaxt keçirirsiniz. Komissiyanı ümumi qayda üzrə seçiniz çıxıb getsin və illa burada çıxıb boş sözlər söyləmək "məndə dokumentlər var" demək, bununla fikirləri qarışdırmaq doğru deyildir. Əgər dokumenti olduğunu iddia edən əfəndi sözüdə doğrusu olsa idi buradan dokumentləri elan edərdi.

Natiqlərin sırası bitdiyindən sədr, varid olan təklifləri səsə qoyur. İki təklif var, birisi budur ki, komissiya mütənasib üsul ilə səkkiz nəfərdən ibarət olsun. İkinci təklifdə isə deyilir komissiya hər bir fırqədən bir nümayəndə verməklə təşkil edilsin. Birinci təklif səsə qoyulur, əksəriyyət ilə qəbul edilir.

Birinci təklif parlament tərəfindən qəbul edildiyi üçün ikinci təklif səsə qoyulmayıb.

Səmədəğa Ağamalı oğlu - Elan edir ki, komissiya seçkilərində "sosialistlər" iştirak etməyəcəklər.

Sədr - Səmədəğa etiraz edir ki, deyirik ki, nasıl iştirak etməyəcəksiniz ki, komissiyanın əleyhinə indi səs verdiniz. Qarabəyli Qarabəy "İttihad" fraksiyası tərəfindən, Hacı Hüseyn Əfəndizadə "Əhrar" fraksiyonu tərəfindən elan edirlər ki, onlar da komissiya seçkisinidə iştirak etməyəcəklər.

Sədr - İzahat verir ki, parlament nizamnaməsinin 161-ci maddəsinə görə varid olan təkliflərin birisi parlament tərəfindən qəbul edilərsə 2-ci təklif səsə qoyulmaz.

Bundan sonra 5 dəqiqəlik tənəffüs elan edilir.

Tənəffüsdən sonra

İclas saat 2-yə 45 dəqiqə keçmiş açılır.

Sədr - Rica edir ki, komissiyaya namizədlər göstərilsin.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Səkkiz nəfər olmaq üzrə bunları göstərir.

1) Nəriman bəy Nərimanbəyov, 2) Rza bəy Ağabəyov, 3) Əsədulla Əhmədov, 4) Məmmədraza ağa Vəkilov, 5) Malxazyan, 6) Aslan bəy Səfikürdski, 7) Qara bəy Qarabəyov, 8) Aslan bəy Qardaşov.

Qardaşov Aslan bəy Səfikürdskinin namizədliyini geri götürdüyünü elan edir.

Hacı Hüseyn Əfəndizadə - "Əhrar" fraksiyasının Qardaşov Aslan bəyin namizədliyini geri götürdüyünü elan edir.

Qarabəyli Qara bəy - Kəndi namizədliyini geri götürür.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Əsas etibarilə kontrol olmağını müdafiə edir. Buna görə daimi kontrol heyətinin səkkiz nəfərdən ibarət olmasını təklif edir, deyir ki, üç nəfər nümayəndə namizədlərini geri götürdülər. Rica edirəm bir də qalanları səsə qoyulsun. Natiq əlavə edir ki, bu gün bütün fırqələr və məbuslar, habelə bütün camaat bilməlidir ki, "Müsavat" fırqəsinin keçmiş məsələləri və məsafiri təftiş etmək xüsusunda heç bir etirazı yoxdur. Özləri istədikləri kimi komissiya intixab edib təftiş etsinlər. Fəqət daimi komissiya belə olmalıdır.

Sədr - Seçkinin zapiska iləmi, yaxud şarlar ilə icra edilməsi xüsusunda parlamentin rəyini soruşur. Müşarünileyh olması istənildiyindən Məmmədrza ağa Vəkilov, Rza bəy Ağabəyov, Əsədulla Əhmədov, Nəriman bəy Nərimanbəyov, Arşaq Malxazyan naminə yeşiklər qoyulur. Qara bəy Qarabəyli "İttihad" fraksiyası tərəfindən, Səmədağa Ağamalı oğlu sosialistlər tərəfindən, Hacı Hüseyn Əfəndizadə "Əhrar" firqəsi naminə bildirirlər ki, seçkilərdə iştirak etməyib, bitərəf qalacaqlar. Bitərəflər fraksiyası ilə "Müsavat" və əqəliyyətdə qalan millətlər seçkidə iştirak etməklə yuxarıdakı beş nəfər daimi komisiyon üzvlüyünə intixab edirlər.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - "Müsavat" fraksiyasının adından danışaraq deyir ki, daimi komisiyada iştirak etməyən firqələr üçün nümayəndə yeri açıq qalır. Hər zaman arzu etsələr, nümayəndələrini göndərə bilələr. Habelə keçmiş hesaba baxıb təftiş etmək üçün də hər vaxt istəsələr öz aralarından istədikləri kimi komisiya seçib təftiş edərlər. "Müsavat" firqəsi bunun əleyhinə deyildir.

Sədr - Növbəti məsələyə keçməyi elan edir, Növbəti məsələ nəhayət dərəcədə möhtac qaçqınları cümhuriyyətin məskun köylərində yerləşdirmək üçün ümuri-xeyriyyə nəzarəti ixtiyarına 21 milyon rüblə buraxılması haqqında qanun layihəsi.

Məruzəçi sifətilə Mustafa Vəkilov bu barədə izahat verir. Məlum olur ki, Azərbaycanda 300 mindən ziyadə qaçqın var. Bunların həpsi Ermənistandan qaçıb gələnlerdir. bunlar ümumiyyətlə iki yerə təqsim edilib, bir hissəsi kəndi yurdu dağılıb, adamları qırılıb qaçan, əlsiz-ayaqsızlara, digər hissəsi də gələcək talandan və qətl-qarətdən qorxub qaçanlardır. Qaçqınlar, əksəriyyət ilə sərhəddə yaxın qəzalarda yaşayırlar. Nəzarət, onların bir hissəsinin, 16 min nəfərini Nuxa və Ərəş qəzalarında sakın etdirmək istəyir. Bu para ilə bu qaçqınlara toxumluq buğda tədarük ediləcəkdir.

Əliheydər Qarayev - Bu kimi qanun layihələri ilə qaçqın məsələsini həll etmək mümkün olmadığını söyləyir və deyir ki, qaçqın məsələsi gərək qaçqınların yurdlarından avara salan amilləri və səbəbləri tapsın, Ermənistan hökumətilə bu xüsusda müzakirəyə girişsin.

Natiq əlavə edir ki, qaçqınları yaradan Ermənistanda Daşnaqsağan firqəsi, Azərbaycanda "Müsavat" firqəsidir. Yerdən etiraz səsləri eşidilir.

Natiqin fikrincə para buraxmaq ilə qaçqınların halı düzəlməz. Parlament və hökumət görək erməni-müsəlman məsələsini həll etsinlər.

Abbasqulu Kazımzadə - Qarayevə cavab verir və deyir ki, biz bu qanun layihəsini qəbul edirik. Bu layihəni bəyənməyib tənqid edənlər, qaçqınların halını başqa cür düzəltmək istəyənlər, əgər həqiqətdə sözlərində doğru isələr o zaman, bir qanun layihəsi tərtib edib, parlamentə daxil etsinlər, bizdə baxıb onu qəbul edərək. Və illa, quru tənqid etməklə bir şey olmaz.

Rzabəy Ağabəyov - Nitqində deyir ki, qaçqınlar ümumi bəladır. Qaçqınların hamısı Zəngəzur qaçqınları və Ermənistandan qaçanlar deyildir. 1917-ci ilin bolşevik hökuməti zamanındakı hərc-mərclər və müharibələr Azərbaycanın daxilində bir çox kəndlərin dağılmasına səbəb olmuş, əhalisi də qaçqın olmuşdur.

Natiq sözünə Şamaxını və sair bu kimi dağılmış yerləri misal gətirir, deyir ki, hər halda danışığıla bir şey olmaz, işə şuri etməlidir.

Hacı Kərim Saniyev - Firqələrinin qaçqınlar faydasına buraxılacaq paraların heç bir zaman əleyhinə olmadığını bildirir. Əlavə edir ki, biz istədiyimiz budur ki, qaçqınlar üçün buraxılan pullar onlara çatsın, nəinki məmurların cibinə girsin.

Natiq işbu paranın buraxılmasına o şərtlə razı olur ki, bu pul ilə qaçqınlar öz yurdlarına göndəriləsinlər.

Vaxt gec olduğundan bir təklif varid olur ki, məsələnin müzakirəsi gələcək iclasa qalsın.

Sədr təklifi səsə qoyur. Əksəriyyət ilə təklif qəbul edilir. Məsələnin müzakirəsi gələcək iclasa qalır.

İclas saat 4 tamamda qapanır.

Arxiv, f. 895, siy. 1, iş 249. vər. 2; Azərbaycan, 8, 9, 11 yanvar 1920-ci il. - 7, 8, 9.

Yüz on beşinci iclas

8 yanvar 1920-ci il

Sədr - Doktor Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy Hacınski.

İclas 12.35 dəqiqəyə keçmiş açılır.

Sədr iclası açaraq rüzinameyi-müzakirənin keçən dəfə parlament tərəfindən qəbul edildiyini elan edir. Növbədəki məsələ keçən iclasda müzakirəsi qurtarmamış qayət dərəcədə möhtac qaçqınları cümhuriyyətin məskun köylərində yerləşdirmək və onlara toxumluq taxıl tədarükü üçün ümuri-xeyriyyə nəzarəti ixtiyarına 21 milyon rublə buraxılması haqqında qanun layihəsinin müzakirəsidir.

Ağa Aşurov - Qaçqınlara aid bir neçə qanun layihəsinin parlament tərəfindən qəbul edilmədiyinə işarə edərək deyir ki, bu layihələrin rədd edilməsi ondan ötəri olmuş ki, onlarda doğru bir əsas götürülməmişdir. Onlarda da deyilmişdir ki, hökumət məmurları əlilə qaçqınlara müavinət etmək olmaz. Qaçqınlara müavinət yalnız yerli müəssisələr və camaat təşkilatı əlilə olmalıdır. İndiki layihədə həmçinin arzu olunan məqsəd nəzərdə tutulmamışdır. Natiq dəfələrlə rədd edilən layihələrə işarə edir ki, bu görə biz bu layihəni qəbul etməyə məcburuq, lakin arzu edərdik ki, doğru bir əsas ilə bu paralar sərf edilə idi.

Hacı Hüseyn Əfəndizadə - Qaçqınlar işindən beynəldəvair bir komissiyanın təşkil edilmədiyindən bəhs edir. Bununla da lazımi müavinəti qaçqınlara edilmədiyini söyləyir, əlavə edir ki, son zamanlarda alınan məlumata görə yenidən bir çox köylər dağıdılmışdır. Əhalisi ətrafa dağılıb onlara təcili müavinət lazımdır.

Natiq Ağa Aşurovun yerli təşkilat ilə qaçqınlara müavinət edilmək təklifinə nəqli-kəlam edərək deyir ki, bəla burasındadır ki, yerli təşkilat yoxdur.

Əliheydər Qarayev - Söz istəyir, sədr ona söz verməyir, çünki bu xüsusda iki kərə danışmışdır.

Rüstəm xan Xoyski - Hökumət nümayəndəsi sifətilə hökumət namindən danışır, deyir ki, bu layihədən məqsəd qaçqın məsələsini bir növ həll etmək, qaçqınları qaçqın halından xilas etməkdir.

Natiq qaçqınların fəna hallarından, onların içərisində olan xəstəliklərdən, bu uğurda hökumət tərəfindən edilən təşəbbüsdən və hankı yerlərə, həkim-feldşer və dava-dərman göndərildiyindən məlumat verir. Hökumət tərəfindən parlamentə təqdim edilən layihələrin qəbul edilməyib rədd edildiyinə işarə edir. Əlavə edir ki, bununla qaçqınlar işbu boş kəndlərdə yerləşdirilsin. Onlara yer və əkinəcək aləti, toxum və sairə verilsin. Buna görə bu layihə irəliləməli layihələrə bənzəmir. Yerli təşkilatların və ictimai müəssisələrin qaçqın işində iştirak etmədiyinə cavab verərək deyir ki, bu böylə deyildir. Əksər yerli camaat xadimləri və camaat müəssisələri qaçqın işlərində çalışmışdır. Lakin bəzi qaçqın işinə qarışmaq istəyən adam olmamışdır.

Natiq əlavə edir ki, əgər bu qanun layihəsi də qəbul edilməyib, geri göndərsə, o zaman bunu yenidən tərtib etmək, sonra hökumətə qəbul etdirmək və parlamentə idxal edib, maliyyə-büdcə komissiyasında baxmaq üçün bir vaxt istədiyindən, qaçqınların fəna hallarının bir qədər də fəna olmasına səbəb olacaqdır. Bunun üçün natiq xahiş edir ki, bu qanun layihəsi qəbul edilsin.

Mirzə Sadıq Axundzadə ("Müsavət") - Qaçqınlar üçün təxsis edilən paraların az bir miqdarının qaçqınlara sərf edildiyindən bəhs edir. İndi istənilən 21 milyonun yalnız təşkilatlara sərf ediləcəyinə nəqli kəlam edərək deyir ki, bu halla qaçqınların halətini yaxşılaşdırmaq mümkün deyildir. Bununla yalnız qaçqınların qarşısını almaq olar ki, indiki haldan artmasın. Natiq bu işə parlamentin qarışmasını tələb edir, deyir ki, parlaman xalq nümayəndələri olduğu üçün bu işdə çalışmalıdırlar.

Natiq sonra Zəngəzurda vəqə olan hallara dağılan 38 kəndə təvaccöhi-kəlam edərək deyir ki, parlament bu işə müdaxilə etməlidir. Xariciyyə nəzarətinə həvalə etmək olmaz.

Qasım bəy Camalbəyov - Qaçqınlara nəzarətin nasıl müavinət etmədiyindən qaçqın işində xəyanətlər vəqə olduğundan bəhs edir. Xainlərə cəza verilməsini istəyir. Sonra qaçqınların sərhəddən buraxılmağı barəsində sərəncam verildiyini eşidərək, bunu təhqiq etdiyini, İrəvan qaçqınlarına məmur edilən iki şəxsin sui-istifadən, İrəvandan gələn qaçqınlara oradakı siyasi nümayəndəmiz bir adam qoşmadığından bəhs edir. Onların Tiflisdə nasıl sərəryanə dolaşdıqlarından məlumat verir. Qanun layihəsinə keçərək deyir ki, qaçqınların halı 21 milyon deyil, əgər yüz bir milyon verilsə, yenə düzəlməyəcəkdir. Çünki bu işdə məznun tutanlara, xəyanətləri olanlara cəza verilmir. Onun üçün natiq bu uğurda şiddətli möhkəm bir politika təqib edilməsini tələb edir.

Muxtar Əfəndizadə - Hökumət nümayəndəsinin izahatı onu danışmağa məcbur etdiyini söyləyir. Onun bəzi sözlərinə cavab verir. Qaçqınları Ərəş və Nuxa uyezdələrində yerləşdirmək istənilməsinə işarə edərək deyir ki, mən bu günlərdə Ərəş qəzasından gəlirəm. Qaçqınlar arasında, xəstəliklər var, onları öylə halda köylərə göndərirlər. Hazırda, onlar üçün heç bir hazırlıq olmadığından onlar avara və sərkərdən qalırlar, sonra da ətrafa dağılırlar. Natiq təklif edir ki, bu uğurda irəliləməli hazırlıq olsun. Qaçqınları ərzaq cəhətcə təmin etmək məsələsinə keçərək, natiq hazırda bir çox yerlərdə qaçqınlara ərzaq verildiyini söyləyir. 21 milyon fəqərəsinə keçərək deyir ki, biz

bilməliyik ki, bu 21 milyon kifayət edəcəkmi və ya artıqdır. Onun üçün natiq qaçqınların müqəddəratını bilmək istəyir. Bunun üçün layihənin bir qədər təxirini və qaçqınların müqəddəratını bilmək istəyir.

Səmədağa Ağamalı oğlu - Qaçqınların get-gedə artmasından bəhs edərək deyir ki, biz gərək burada açıqca onun səbəbini göstərək. Burada müsəlman qaçqınından, İrəvandan erməni qaçqınından bəhs edilir. Əlavə edir ki, nə qədər yalançı millətperəstlik var, bu qaçqın məsələsi olacaqdır.

Natiq təklif edir ki, qaçqınların qarşısı alınsın. Nə buradan İrəvana qaçsın getsin, nə də İrəvandan buraya qaçsın gəlsin. Bu xüsusda diplomatik danışığa girişilməlidir. Qaçqın nədən nəşət etdiyi meydana çıxsın. Bu xüsusda İrəvan hökumətinin fikrini bilməlidir. Qoy erməni demokratiyası da, türk demokratiyası da öz dost və düşmənlərini tanınsın.

Natiq əlavə edir ki, yaxın zamanlarda hökumət nümayəndəsi bu uğurda parlamentə məruzədə bulunmalıdır.

Əliheydər Qarayev - Burada danışılan sözlərdən məqsəd qaçqınlara kömək olduğundan bəhslə deyir ki, məəttəəssüf burada söylənilən sözlərin heç birisi həqiqəti halı meydana qoymayı. Yalnız Səmədağa cənabları bir qədər mətləbə yaxın gəldi.

Natiqin təsəvvürüncə qaçqınlara yalnız pul ilə müavinət etmək olmaz. Gərək qaçqın yaradan zavodlar qapamalıdır. Bu da hökumət əlindədir. Əgər bu iki hökumətin xarici nəzarətləri qardaş qanının axıdılması uğrunda təşəbbüs etsə idi bu kimi qanun layihələrinə ehtiyac görünməzdi.

Natiq qaçqınların qarşısına almaq üçün tökülən qardaş qanının qarşısını almağı təklif edir, bu da xariciyyə nəzarətinin əlindədir.

Natiqlərin sırası bitdiyi üçün son söz məruzəçi Mustafa Vəkilova verilir.

Vəkilov - Yayda at və araba ilə, indi də vaqonlar ilə qaçqınların axıb gəlməsinə işarə edir. Bunun qarşısını almaq arzusu komisiyona dəxi edildiyini söyləyir, deyir ki, bu öylə bir məsələdir ki, özü-özünə görə bir tarixi vardır, vaxtilə bir komissiya təşkil edilmişdi. Bu gün burada söylənilən sözlərin, göstərilən tədbirlərin bir çoxu orada müzakirə edilmişdir. Bu xüsusda qərarlar da çıxarılmışdı. Bu qətnaməni konfrans da qəbul etmişdi. Məəttəəssüf o zamana erməni nümayəndələri buna iməa etmədilər.

Natiq əlavə edir, burdan görürsünüz ki, təqsir kimdədir? Hərçənd bu məsələ kökdən həll edilmək istənilirdi. Lakin tərəfi müqabilin məsələni uzatmaqla mümkün olmadı. İndi də bu məsələ nəzərdədir. Yenə Ermənistandakı siyasi nümayəndəmizə bildirmişik ki, Ermənistan hökumətilə müzakirata başlasın.

Natiq qanun layihəsinə keçərək deyir ki, natiqlərdən bəziləri burada söylədilər ki, guya nəzarət qaçqınları dağılmış kəndlərdə yerləşdirmək istəyir. Doğrudur, nəzarətin bəylə bir fikri var. Lakin indiki qanun layihəsi bunun üçün deyildir. Çünki, ona böyük bir təxsisat lazımdır. İndi istənilir ki, qaçqınlar müsəlman kəndlərində məskən etdirilsin, onlara müvəqqəti torpaq və toxum verilsin.

Hazırda Borçalı və Qazax qəzalarında 160 min qaçqın toplanmışdır. Şu qaçqınları oradan Ərəş və Nuxa uyezdinə yerləşdirmək istənilir.

Natiq xain məmurlara sui-istifadələrdə təvaccöhu-kəlam edərək deyir ki, məəttəəssüf nə qədər acı da olsa bu bir həqiqətdir. Lakin burada bəziləri söylədilər ki, guya bütün məmurlar xaindirlər, bu xilafdır, məmurların içərisində yaxşı, namuslu adamlar çoxdur. Bu doğru fikir deyildir ki, bütün hökumət məmurları xain adlandırılınsınlar.

Natiq işbu izahatı verdikdən sonra maliyyə büdcə komissiyonu namindən layihənin qəbulunu rica edir.

Katib Mehdi bəy Hacınski qanun layihəsini türkcə və rusca olaraq oxuyur.

Ağa Aşurov tərəfindən yazılan bir arzu varid olur. Sədr bildirir ki, komisyona tərəfindən işbu arzu qəbul edilmişdir. Onun üçün əvvəl layihə, sonra arzu səsə qoyulacaqdır. Əvvəlcə layihə, sonra Ağa Aşurovun arzusu parlament tərəfindən qəbul edilir.

Arzu budur: "Qaçqınları iskan etmək xüsusda buraxılacaq pulları sərf etmək üçün milli və başqa xeyriyyə təşkilatlarının iştirak etməkləri arzu olunur".

Növbədəki neft məhsulatından alınan aksiz vergisinin artırılması xüsusda qanun layihəsinin məruzəçisi Əmircanov hazır olmadığından nəbədən ötürülür. 3-cü qanun layihəsinə keçmədən on beş dəqiqə tənəffüs elan edilir.

Tənəffüsdən sonra iclas Həsən bəy Ağayevin təhti-sədarətində açılır. Fəqət qanun dairəsində məbus olmadığı üçün, kvorum yoxluğundan iclas saat 2.30 dəqiqədə qapanır.

Azərbaycan, 13 yanvar 1920, N-11.

Yüz on altıncı iclas

12 yanvar 1920-ci il

Rəis - Doktor Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy Hacınski.

Müzakireyi-yomiyyə:

1. Neft məhsulundan alınan aksizin təbdili haqqında qanun layihəsi; 2. Ziraət Nəzarəti binagüzarlığına kənd təsərrüfatı üçün beş milyon rüblə buraxılması haqqında qanun layihəsi; 3. Ziynət əşyalarına təəllüq olduqda xaricdən Azərbaycana daxil olan əmtəələrə müvəqqəti gömrük (tarifə) vergisi haqqında qanun layihəsi; 4. Ziraət və əmlak nəzarəti ərazi şöbəsi daxilində təşkil olunan müvəqqəti məmuriyyətlər ştatı haqqında qanun layihəsi; 5. Azərbaycan ixracatının yeni, müvəqqəti tarifi haqqında; 6. Kiçik etibar müəssisələri, yeni əmanət sandığı dairələri təşkili haqqında qanun layihəsi; 7. Dənizdə balıq ovlamaq hüququna aid, yarlıq yəni xüsusi əlamət bayraq və biletlər tədiyyəsinin tədbili haqqında qanun layihəsi; 8. Parlament Divanı-Rəyasətin yenidən intixabı; 9. Daxil olmuş kağızlar.

Daxil olmuş kağızlardan parlamentin baş katibi Mehdi bəy Hacınskinin məktubu oxundu. Məzmunu: "Azərbaycan cümhuriyyəti Məclisi-Məbusan rəisi həzrətlərinə. Baş katiblik vəzifəsindən istefa etmək ilə bərabər möhtərəm Məclisi-Məbusandan bənlərini azad etmələrini rica və təmənna edirəm əfəndi. Məclisi-Məbusan baş katibi Mehdi bəy Hacınski. 12 kanuni-sani 1920 sənə"

Müzakireyi-yomiyyədə göstərilən layihələrdən 1-3, 4, 5, 6 və 7-ci sırada olanların məruzəçiləri iclasda olmadıqlarından müzakirə edilməyəcəklərini bəyanla ikinci sırada olan layihəni rəis müzakirəyə qoydu.

Kənd təsərrüfatı aləti alınmaq üçün ziraət nəzarəti binagüzarlığına beş milyon rüblə buraxılması haqqında, məruzəçi Əbuzər bəy Rzayev bəyanat verdi. Layihənin ikinci qıraətinə keçirilməsi qəbul edildi. 1, 2, 3-cü maddələri parlament tərəfindən qəbul edilərək layihənin üçüncü qıraəti gələcək iclasa təxir edildi.

Növbədə Divanı-Rəyasət intixabı olduğu üçün rəis on dəqiqə tənəffüs elan etdi.

Tənəffüsdən sonra iclas davam edir. Divanı-Rəyasətə namizədlər göstərilməsini rəis təklif etdi.

Qənizadə Sultan Məcid sədrə ikinci müavini olmaq üzrə 27 vərəqə, Mehdi bəy Hacınski katib olmaq üzrə 31 vərəqə və Bayram Niyazi Kiçikxanov katib olmaq üçün 27 vərəqə verildi.

Namizədlər şar üsulu ilə səsə qoyuldu. Sultan Məcid Qənizadənin leyinə 42 ağ şar və əleyhinə 14 qara şar. Bayram Niyazi Kiçikxanovun lehinə 54 ağ şar və əleyhinə 2 qara şar, Mehdi bəy Hacınskinin lehinə 54 ağ şar və əleyhinə 1 qara şar verəcək üzrə intixab edilirlər.

Bununla rəis iclası qapamış elan etdi.

Arxiv, f. 895, siy.1, iş 249, vər.4.

Yüz on yeddinci iclas.

14 yanvar 1920-ci il

Sədr: Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy Hacımski.

İclas saat 12-yə 45 dəqiqə keçmiş açılır.

Sədr - İclası açaraq birinci sözü xariciyyə naziri Fətəli Xan Xoyski cənablarına verir.

Fətəli Xan Xoyski (alqışlar içərisində kürsüyi-xitabətə çıxır) - Möhtərəm məbuslar! May ayının 28-də 1918-ci ildə Azərbaycan xalqı öz istiqlaliyyətini aləmə məlum etmişdi. Məlum etməklə onu özgə millətlər tərəfindən təsdiq etdirməyin çox qayəti vardır. İstiqlalını elan etdikdən sonra bir millət gərək cəmi aləmə göstərsin və isbat etsin ki, dərəcəli kəndisinin istiqlaliyyətə layiqi vardır. Bu surətdə onun istiqlalı təsdiq edilə bilər. Habelə bu bir il on ay müddətində Azərbaycan milləti öz həyatını, dolanacağını Avropaya, cəmi mədəniyyət aləminə məlum edib özünü eylə göstərdi ki, Avropa onun haqqını verməyə və istiqlalını təsdiq etməyə vadar oldu. (Alqışlar).

Əfəndilər! Sırağa gün Tiflisdən bizim Gürcüstanda olan nümayəndəmizdən bir teleqraf gəldi ki, məzmunu söylədir (oxuyur). "Bu gün ingilis nümayəndəsi vürud olub molum etdi ki, lord Gerzon sülh konfransında nümayəndələrə təklif etmiş ki, Azərbaycan və Gürcüstan istiqlaliyyətləri gərək təsdiq olunsun. Sülh konfransı nümayəndələri bu təklifi müttəhidən qəbul etmişlər". (Sürəkli alqış). Bu, ayın 11-də olmuşdur. Lakin xəbər bizə srağagün gəlib yetişdi, Bu xəbər bizdən ötrü böyük bayramdır. Bu yalnız bizim üçün deyil, islam milləti və ümumi türk aləmi üçün böyük bir bayramdır. Böylə bir günü dərk etmək üçün qeyri millətlər on illər ilə çalışmışlar. Biz isə onu az müddətdə, bir il yarım içərisində qazandıq. Böylə az müddətdə istiqlaliyyətini alan bir millətin onu möhkəm saxlayacağına əminəm.

Bu güncü bayram münasibətilə sizi hökumət tərəfindən təbrik edirəm. (Alqış). Özümü artıq dərəcədə xoşbəxt hesab edirəm ki, istiqlaliyyətimizi elan edən zaman da hökumət başında mən idim. Və indi də təsdiqini sizə mən elan edirəm. (Sürəkli alqışlar).

Məbuslar ayağa qalxaraq nümayəndələr lojasında əyləşən İngiltərə nümayəndəsini alqışlayırlar.

Sədr - Əfəndilər, sırada yazılmış fraksion nümayəndələrinə söz vermədən əvvəl sədr sifətilə parlamanı Azərbaycan xalqını mütəmənini təbrik etmədən kəndimi alamıyoram.

Möhtərəm məbuslar! Xatirinizdədir ki, bir ildən fəzlə bir zaman zərfində dəfələr ilə bizim təntənəli iclasımız olmuşdur. Fəqət, bu güncü gün daha fəvqəladə bir gündür. Bu gün 19 ay yarım zərfində çəkdiyimiz zəhmətlər sayəsində istədiyimiz kimi yaşamaq, arzumuz bulunan istiqlaliyyətimizi Avropa ölkələri təsdiq etmişlərdir.

Əfəndilər! Fətəli Xan Xoyski cənabları doğru buyurdular. Bu bayram bütün türklərindir, bəlkə bütün islam aləminindir. Bu gün bizim istiqlaliyyətimiz təsdiq edilməklə islam aləminin əzasından biri də baş qaldırır. Bu baş qaldıran üzv isə digər islam ünsürlərinin dəxi onlar kimi istiqlaliyyətlərini əldə etmələrinə yardım edəcəklərinə heç də şübhə yoxdur. Möhtərəm məbuslar! Tanımaqdan əvvəl tanınmaq lazımdır. Bu yolda azəri türkləri çox zəhmət çəkmişlərdir. Biz özümüzü tanımasaydıq təbii bizi tanımazdılar və bugünkü günə qovuşa bilməzdik. Azəri türklərinin istiqlaliyyət amalını bəslədiklərindən daxildə kəndiləri var qüvvələri ilə çalışdığı kimi xaricə göndərdiyimiz nümayəndələrimiz dəxi orada bizi layiqincə tanıtdırdılar. Şimdiyə qədər bizi vəhşi və yırtıcı ədd edən Avropa şimdi gördü ki, azəri türklərinin digər mədəni millətlər kimi yaşamağa haqqı var. Azəri türkləri də mədəniyyətə xidmət edəcək bir millətdir. Bunu felən də göstərdilər. Buraya gələn müttəddid Avropa mütəməlləri gördülər ki, biz müstəqil yaşamağa layiqiz və bizdə o qabiliyyət vardır. İşdə bu gün biz o haqqı tələb və tələbimizi aldıq. Bu yolda biz başqa millətlər yüz sənə içərisində verdiyi qurbanı bir il içərisində verdik. Bunlar sözdə deyildir. Xarabazara dönmüş şəhərlərimiz və köylərimiz buna birər şahidlərdir.

Mən təklif edirəm bu yolda şəhid düşənlərin ruhlarına ehtirama ayağa qalxasınız. (Məclisi-Məbusan ayağa qalxır).

Mən bu gün münasibətilə sizi təbrik edirəm və deyirəm "Yaşasın müstəqil Azərbaycan və müqəddəratımızı həll edəcək Məclisi-Müəssisan!" (Alqış).

Sonra sədr zeyldəki idxal edilmiş təbrik teleqramlarını elan edir: 1. Tiflisdən Məclisi-Müəssisan rəisinin baş müavini Mitadze tərəfindən; 2. Bu haqda Məclisi-Məbusan tərəfindən cavab teleqrafı; 3. Krım milli parlamenti əzası Şəfiqəxanım Kaspinski və qeyriləri; 4. Tiflisdən müsəlman milli şura sədri Nərimanov; 5. Türküstan Məclisi-Müəssisan dəvəti komitə rəisi Çuqayev; 6. Azərbaycan xanımları Eynulhəyat xanım Yusifbəyli və qeyriləri; 7. Bakı şurayı-bələdiyyə sədri Qasım Qasımzadə; 8. Bakı cəmiyyəti-xeyriyyədən Qasım Qasimov; 9. Qafqaz nemesləri ittifaqının rəisi Yevgeni Terster; 10. Salyandan "Müsavat" firqəsi rəisi Səmədov; 11. Lehistan nümayəndəsi Ostrovski; 12. Azərbaycan dostu; 13. Qafqazda Norveç konsulu Qorski; 14. Gəncə bələdiyyə rəisi Ələsgər bəy Xasməmmədov; 15. Lehistan cümhuriyyətinin siyasi nümayəndəsi Viktor Tolitski; 16. Erməni

cümhuriyyətinin xariciyyə naziri Gülxandarov; 17. Leh cəmiyyəti "Anisko" tərəfindən Pikarski; 18. Ukrayna siyasi nümayəndəsi katibi Tişkeviç tərəfindən.

Varid olmuş teleqramları elan etdikdən sonra sədr Məmməd Əmin Rəsulzadə əfəndiyə söz verir.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Alqışlar, içərisində minbər-xitabətə çıxır.

Əfəndilər! Mən bu gün müsavat fırqəsi və bitərəflər naminə Məclisi-Məbusanı və onun təmsil etdiyi bütün Azərbaycan millətini təbrik etmək istərkən bir il bundan əvvəl dekabrın 7-də açılan Məclisi-Məbusan iclasını yadınıza salıram.

Əfəndilər! O gün burada açılan Məclisi-Məbusanda heç kimsə inkar edə bilməz ki, bütün azəri xalqının, əmaqi qəlbində gizlətdiyi o məşru və böyük həqiqi cəlb edərəkən suçaqlar elanı - zəfər edən bu xalq yoxdu. Çünki o zaman biz qorxurduq və bu üç rəngli bayrağı burada əllərimizdə titrəderək yüksəltdiyimiz zamanda bir ümid bəsləyərək dəyirdik ki, bir dəfə yüksələn bayraq bir daha enməz. Bunu suçaqlarda bu gün elanı-şadmanı edən xalqla bərabər bütün dünya göstərir ki, bir dəfə yüksələn Azərbaycan bayrağı bir daha aşağı enməz. (Şiddətli və sürəkli alqışlar).

Əfəndilər! O gün biz şu şüarı elan edərəkən xof və əndişələr içində idik deyirdim. Həqiqətən də eylə idi. O zamanlar daxilimizdə bizə müxalif bulunan qüvvələr də var idi. O gün onların nümayəndələrini biganə olaraq bu divarların xaricində gördüyümüz halda fəqət, bu gün o nümayəndəni burada hazır görürüz. (Alqış).

Əfəndilər! Hər bir millət və hər bir insan əldə etdiyi müzəffəriyyətləri təsəd edər.

Bayram saxlarkən o zəfərin əldə edilməsinə başlısa səbəb olanları unuda bilməz. Unudarsa nankor olur. Və nankor bir millət də heç ər hüququnu saxlayammaz. Bu gün Azərbaycan cümhuriyyəti kəndi arzu və kəndi istəyindən başqa bir qüvvə ilə meydana çıxmamışdır. O qardaşlar ki, bizə dəsti-qüvvətlərini uzatdılar, qanlarını axıtdılar və bizi bu günə çıxartdılar, biz bu gün Azərbaycan istiqlaliyyətini mühafizə edərəkən o müəzziz ruhları yadımıza gətirməliyiz. Çünki o ruhlar bizə daha çox lazımdır. (Natiqin təklifi üzərinə Məclisi-Məbusan ayağa qalxır).

Sədr - Söz "İttihad" fırqəsi nümayəndəsi Bəhram bəy Vəzirova verilir.

Bəhram bəy Vəzirov - Kürsü xitabətə çıxaraq özünün inşa etdiyi bir şəri oxuyur və əlavə edir.

Möhtərəm parlament üzvləri! "İttihad" fırqəsi tərəfindən bugünkü bayram münasibətilə sizi təbrik edirəm. Və təbrik ilə bərabər ittihad fırqəsinin təbrikini bu şer ilə ifadə edir. Haman əvvəlki təkrar şeri edər. mənberi-xitabətdən enir. (Sağdan zəif alqış).

Muxtar Əfəndizadə ("Əhrar") - Bugünkü məsud gün münasibətilə bütün Azərbaycan xalqını onların müməssili olan Məclisi-Məbusanı təbrik etdikdən sonra deyir: siz bilirsiniz ki, istiqlalımızın rəsmən tanınması Avropa tərəfindənmi olsun və yaxud bütün cahən tərəfindən olsun, bu heç kəsin mərhəmətindən, rəğbət və şəfqətindən deyil, bəlkə öz istedad və qabiliyyətimizdəndir. Siz bilirsiniz ki, istiqlalımızı elan edən gündən onun həqiqi baniləri nəre onu da göstərmişlər ki, heç bir vaxt sizin aranızda öylə şeylər əmələ gəlməsin ki, düşmənlərin təməini cəlb etsin.

Bunun mənası çox böyükdür. Bu vaxta qədər xalqımız nə qədər fədakarlıq etdilər, oğullarını əsgər vermək, mallarından keçmək ilə nə qədər zəhmət və məşəqqəti boyunlarına göturdülər. Və öylə bir hərəkətdən bulunmadılar ki, dağstanlıların halına düşsünlər.

Natiq onların həpsini tədəd etmək istəmədiyini bildirərək əlavə edir. Bizim camaatımız, bizim istedadımızı, istiqlaliyyətə ləyaqətimizi bu gün deyil, il yarımdır ki, tamam ələmə məlum edir. Avropa dövlətləri daima bizlərə vədə verirdilər. Bu gün bunu təsdiq etdilər. Bunun da bir hikməti vardır. Hər halda maadam ki, bu təsdiq bizim ləhimizədir, biz onu təşəkkürlə qarşılmalıyıq. Amma onu da biz bilməliyik ki, gələcəkdə heç kəsə ələt olmamalıyıq. Biz əvvəlki iqtadamımızda durmuşuq, onu da bu gün bu gürcüdən elan edirik. Bizim Azərbaycan istiqlaliyyəti elan olunandan bəri bir çox dolaşıqlara düşdüyümüz zamanlar olmuşdur və həmişə biz istiqlalımızın təsdiqini gözləyirdik. Fəqət, bir qədər gec olmasının da bir səbəbi vardır. O da vaxtında söylənər. Ancaq hər nə qədər gec olsa, bu gün onun təsdiq edilməsindən mütəşəkkirik. Biz bilirik ki, hər nə qədər ayaq altında tapdalansa da istədiyimiz haqdır. Bu gün o haq da meydana çıxdı. Bunu da bütün qəlbimizdən görməli, onu təbrik etməliyik. Çünki, onlar bizim istiqlaliyyətə layiq olduğumuzu da isbat etdilər. Və bundan sonra da bütün tanımayanlar istiqlalımızı tanıyacaqlar. Onu bilməliyik ki, Azərbaycan xalqı müstəqil yaşamağa müstəiddir və yaşayacaq, buna görə yaşasın Azərbaycan xalqı və onlara kömək olan türk milləti.

Aslan bəy Səfikürdlü - Parlamenti sosialistlər və Azərbaycan zəhmətkeşləri tərəfindən təbrik edir, deyir ki, siz bizim fikrimizi bilirsiniz. Böylə böyük nailiyyət və müvəffəqiyyətləri camaat ancaq mübarizə ilə qazana bilər. Öylədə oldu. Bizim fikrimizcə böylə idi ki, əgər bütün dünyada yaşayan əmələ və zəhmətkeşlər birləşməsə öz ixtiyarlarını əldə edə bilməzlər. Ona görə də yaşasın bütün dünya əmələ və zəhmətkeşləri. (Alqış). Ona görə gərək heç bir millət özgəyə göz tikməsin, hərəgah özgəsinə ümid bağlasaq, gözümüzün birini şərqə, o birini başqa tərəfə tutsaq bir şey edə bilmərik. Xalqımız bu istiqlaliyyəti tanıtdırdı. Azərbaycan il yarım və iki ildir ki, ömür edir. Niyə bunu o vaxt tanımayıb, ancaq iki gün bundan əvvəl tanıdılar (Soldan alqış!). Bunun səbəbi var. Ona görə biz isbat etdik ki, biz müstəqil yaşaya bilərik. Topunu, tufəngini Kolçaka, Yudenicə verənlər anladılar ki, yürüdükləri siyasət səhv və bəladır, gördülər ki, Yudenicə, Kolçaka verdikləri əsləhələr keçdi yoldaş Leninin əlinə. Kolçak

Leninin əlinə əsir düşdükdə anladılar ki, getdikləri yol yanlışdır. O zaman Azərbaycan istiqlaliyyətini tanıdılar. (Soldan alqış). Ona görə yaşasın Azərbaycan və Gürcüstan xalqı ki, bir gündə istiqlaliyyətlərini tanıdılar.

Natiq, keçən il parlament açılarkən nə kimi fikirlər Azərbaycanda hakim olduğuna, Rusiyada yekdigərləri ilə mübarizədə bulunan qüvvələrə işarə edərək deyir ki, Qafqaz cümhuriyyətləri tanınmaqla yenə qorxu çoxdur. Biz Avropa dövlətlərindən rica edərdik ki, istiqlalımızın tanınması çox azdır. Digərlərinə dəxi istiqlaliyyət verilsin. Yüz illər müstəqil yaşayan millətlərin istiqlaliyyətinə əl dəyilməməlidir. Lakin deyilir. Natiq ikinci kərə olaraq parlamenti təbrik etməklə sözünü bitirir, alqışlar içərisində kürsüyyü-xitabətdən enir.

Səmədəğa Ağamalı oğlu - Siz bilirsiniz ki, uşaqlara qədimdən ad qoyardılar. Bunu mən sizə ona görə deyirəm ki, sizin xoşunuza gəlsin. Bu qədimdə də var idi. Bir uşağa ad qoyduqda ona belə mənə verirdi ki, bu uşaq yaşayasıdır. Necə ki, biz bu gün o adqoymaq ətrafında bayram edirik. Bu ad həmişəliklə qalasıdır. O, uşağın böyük bir babası da var. O böyük kişi idi. O da inqilabdır. (Gurultulu alqış). İnqilab get-gedə öz qüvvəsini, öz hünərini genişləndirməkdədir və təzə-təzə xırda millətləri zəncirdən azad edir. Və getdikcə də xırda millətləri böyük yumruq altından çıxaracaqdır... Bizə, başqa bir nəticələri də çox olacaqdır. (Alqış).

Doğrudur, gələcəyi demək çox çətinidir. Və gələcək tarixlə məşğul olan çox səhvlərə düşə bilərlər. Amma bəzi nişanələr var ki, onların vasitəsilə gələcəyi bir qədər bilmək olar. Yoldaşların bir neçəsi məndən bir misal xəbər aldılar. O zaman biz Tiflisdə seymdə idik. O zaman məndən soruşdular ki, inqilabın axırı necə olacaq? Dedim ki, doğrudur, cavab vermək çətinidir, amma yenə bir zənn etdim, dedim bax şimdi qaz yumurtalarını toyuğun altına qoyublar, gələcəkdə o yumurtalar çatlayıb, içindən hürriyyət cücələri çıxaracaqdır. (Ümumi gülüş). İndi biz də bu hürriyyət yumurtalarını burjuaziyanın altına qoyuruq, bunlar çıxıb qır -qır qırıldayacaq və ördək olacaqlar. Biçarə toyuq hər nə qədər qırt-qırt ilə qanat çalacaqsa və çapalayacaqsa da balaları böyüdükcə suya tərəf qaçaçaqlar. (Ümumi alqış).

İndi deyirlər ki, Antanadan kağız gəldi. Bizim istiqlaliyyətimizi təsdiq elədi. Amma mənə bu işləri görəngiltərə demokratiyasıdır. O demokratiya ki, ingilislərin Qafqasiyadan qoşununu geri çəkməyi tələb etdi. Budur ki, deyirəm yaşasın o demokratiya ki, Azərbaycanın istiqlaliyyətinin təsdiqinə səbəb olmuşdur. (Alqış). Artıq Malxazyan - (erməni) bütün erməni nümayəndələri adından danışır. Rusiya inqilabından bəhs edir, deyir ki, biz gərək hər zaman yazaq ki, demokratik Azərbaycan cümhuriyyəti. Onun üzərinə bir şuar da yazmalıdır ki, gərək bütün cahən zəhmətkeşləri birləşsin.

Natiq, nitqini bu cümlə ilə tamam edir. Mən bu gün ermənilər tərəfindən, o ermənilər tərəfindən ki, çoxdan bəri öz müqəddəratlarını əllərinə almaq yolunda hədsiz zəhmətlər, böyük qurbanlar vermişlər. Müqəddəratlarını əllərinə almağa müvəffəq olan işbu cavan və gənc türk dövlətini təbrik edirəm. (Alqış).

Əqəliyyətdə qalan millətlər nümayəndələrindəi Vanseviç polyaklar tərəfindən, Qoxman yəhudilər tərəfindən və Baqradze gürcülər tərəfindən parlamenti bu gün münasibəti ilə təbrik edirlər.

Son söz ədliyyə naziri Xəlil bəy Xasməmmədov cənablarına verilir.

Xasməmmədov - Hökumətin bir qətnaməsini parlamentə bildirir. Məlum olur ki, hökumət bu bayram münasibətilə qəti etmiş ki, bir əfvi-ümumi layihəsini hazırlamağı mənə həvalə etmişdir. Bu yaxın günlərdə haman layihə sizə təqdim ediləcək, rica edirəm layihəni qəbul edəsiniz.

Sədr - Məclisi qapamadan əvvəl rəsmi keçid hürriyyət meydançasında deyil, dəniz qırağında vaqe olacağını məlum edir.

İclas saat 2-yə 11 dəqiqə keçmiş qapanır.

Arxiv, f. 895, siy. 1, iş 249, vər. 5; Azərbaycan, 18, 25 yanvar 1920-ci il. N - 14, 18.

Yüz on səkkizinci iclas

15 yanvar 1920-ci il

Sədr - Həsən bəy Ağayev. Katib - Mehdi bəy Hacinski.

İclas saat 12.25 dəqiqədə açılır.

Sədr - İclas açılır. Yomiyyəyi-müzakirat keçən dəfə ərz elədiyimdir ki, o vaxt qəbul ediləndir. Daxil olmuş kağızlardan sosialist firqəsinin xariciyyə nazirinə sualdır ki, iclasın axırında oxunacaqdır. (Rusca). Növbədəki neft məhsulatından alınan aksizin haqqında qanun layihəsinin 3-cü qıraətidir. Səhv etdim, o deyil. Ziraət nəzarəti binagüzarlığına 5 milyon pul buraxılması haqqındakı qanun layihəsi. Oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Sədr - 1-ci maddəyə etiraz yoxdur? Qəbul edilir. 2-cini oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 2-ci maddəyə etiraz yoxdur? Qəbul edilir. Oxuyunuz.

Katib - 3-cü maddəni oxuyur.

Sədr - 3-cü maddəyə etiraz yoxdur? Qəbul edilir. Layihəyi-qanuniyyəni tamamən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur. Layihəyi-qanuniyyə qəbul edilir. (Rusca). Növbədəki məsələ çıxarılır, çünki Əmircanov Əbdülxan bəy yoxdur. Onun məruzəsində olan qanunlar olmayacaqdır. 4-5-ci növbələrdəki layihələr ki, Rza bəy məruzəçidir, onlar mövqeyi-müzakirəyə qoyulacaqdır. (Rusca). Bu gün Divani-Rəyasətə seçki var idi. Fəqət sosialist nümayəndəsi xəbər verdi ki, hazır deyillər. Rza bəy Ağabəyov.

Rza bəy - Mən təklif edirəm ki, kredit məsələsinə baxaq, çünki bu çox təcildir. Keçən iclasda baxılmadı. Bu günə qalmışdı.

Sədr - Yomiyyəyi-müzakirat qəbul olunubdur. Əvvəlinci qıraətə keçəndən sonra o məsələni müzakirəyə qoyaq.

Rza bəy - Ziraət nəzarətinin qanununa görə Cavad uyezdində yer hasilatı təqsimində bəylər arasında bir var idi ki, kəndlilər buğda əkininin hər desyatından 5 pud, ərpadan 7 pud, pambıqdan 3 pud alırdı. Yerləri bu qayda ilə paylamaqdan ötrə bir qədər məmurlar lazım idi. O məmurların ştatı var. O ştat xərcindən əlavə qeyri xərclər üçün hamısı 575 min rüblə hamısı xərclənibdir. Əlavə sklad xərci pullar kafi deyil. Qanun layihəsi bundan ibarətdir. maliyyə-büdcə komissiyası qəbulunu təklif edir.

Sədr - Layihəyi-qanuniyyənin əsasları üzərinə kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən yoxdur? 2-ci qıraəti səsə qoyuram. İkinci qıraətə etiraz olmadığından qəbul edilir. 3-cü qıraət gələn iclasa qalır. Keçirəm növbədəki məsələyə. Rza bəy Ağabəyov.

Mustafa Mahmudov - Bu layihəyə təcili surətdə baxmağın böyük mənası var. Çünki bu birinci müəssisədir ki, fəqir-füqərə ehtiyacı olan zaman ondan istifadə edər və lazım olan vaxt malını, paltarını rəhn qoymadan bu müəssisə vasitəsilə kəndi ehtiyacını ödər. Ona görə mən təəccüb edirəm Ağa Aşurov nə üçün bu layihəyə təcili surətdə baxılmasına etiraz edir.

Sədr - İstecal məsələsini səsə qoyuram. Kim layihəyə təcili surətdə baxılmasını istərsə əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəy ilə qəbul olunur. Layihənin əsası haqqında kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdur? Layihənin 2-ci qıraətini səsə qoyuram. Etiraz yoxdur. Etiraz olmadığından 3-cü qıraətə keçmək qəbul olunur. Mehdi bəy oxuyunuz.

Mehdi bəy - Layihəyi-qanuniyyənin 1-ci maddəsini oxuyur.

Sədr - Mehdi bəy əvvəl məramnaməni oxuyun. O qəbul edildikdə, maddəni səsə qoyacağam. Növbədəki kiçik etibar müəssisələri təşkili haqqında qanun layihəsidir.

Ağabəyov - Bu qanun layihəsi dövlət bankı və əmanət sandıqları təsisi haqqındakı qanunlar şəhridir. Layihənin bəyannaməsində göstərilir ki, Qafqaziyada irəlicə də belə xırda istiqraz müəssisələri təşkil edilmişdir. Fəqət, anarxiya vaxtı bu idarələr dağılıb. İndi heç birisi işləmir. Fəqət, camaatın buna böyük ehtiyacı vardır. Məmləkətin hər tərəfindən əhali mərkəzi komitəyə müraciət ilə təşkilini rica edirlər. Qabaqca 150 istiqraz müəssisəsi var idi. İndi bunu çox hesab edirlər. Ona görə də əvvəlcə bəzi mərkəzlərdə təşkil etmək, sonra məmləkətin hər tərəfinə yaymaq istənilir. Layihəyi-qanuniyyə ilə bərabər məmurlar ştatı da təqdim edilmişdir. O ştat qabaqda çox az imiş, indi bir qədər artırmaq istəyirlər. Həmin ştata təyin olan məbləğ azdır. Cümlətən 2 aylıq maaş olmaq üzrə 57.600 manat istənilir. Bundan əlavə dəftərxana məxaricatı dəxi vardır. Nəhayət xırda istiqraz müəssisələrinin fondu olmaq üzrə iki milyon manat istənilir. Ümid var ki, fond üçün bu 2 milyondan artıq pul lazım olmayacaqdır. Camaat özü idarə edəcəkdir. Bundan əlavə layihəyi-qanuniyyə ilə bərabər bir də xırda kredit təşkilatının nizamnaməsi göndərilmişdir. Maliyyə-büdcə komissiyası bu münasibətlə xüsusi bir komisiya ayıraraq

məsələnin müzakirəsini ona həvalə etmişdir. Bu komissiya dəxi bilatəbdil qəbul etmişdir. Maliyyə-büdcə komissiyası bu layihəyi-qanuniyyənin təcili surətdə qəbul edilməsini xahiş edir.

Sədr - Komissiya layihənin təcili surətdə qəbulunu təklif edir. İstəcal xüsusunda kim danışmaq istərdi. (Bir səs: Qəbuldur).

Aşurov (yerindən) - Təcili nə üçün?

Sədr - Kim əleyhinə danışmaq istərsə buyursun?

Ağa Aşurov - Layihənin qəbuluna etiraz yoxdur. Fəqət, bilməm, neçin deyirlər təcili surətdə baxılsın. Təcili surətdə o məsələlərə baxmaq lazımdır ki, sonra deyərlər təxirə saldınız zərər çəkdik. Bu isə elə bir məsələ deyildir. Ona görə təcili surətdə baxmamaq da olar.

Mehdi bəy Hacinski - Bəyannaməni oxuyur.

Sədr - Əvvəlinci babı da oxuyunuz.

Mehdi bəy - Əvvəlinci babı oxuyur.

Sədr - Əvvəlinci bab xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxsa, səsə qoyacağam. Etiraz yoxdur ki? Əvvəlinci bab qəbul edilir. 2-ci babı oxuyunuz.

Mehdi bəy - 2-ci babı oxuyur.

Sədr - 2-ci bab xüsusunda kim danışmaq istərdi? Danışmaq istəyən yoxdurmu? Yoxdursa səsə qoyuram. 2-ci baba etiraz yoxdur. Qəbul olunur. 3-cü babı oxuyun.

Katib - Oxuyur.

Sədr - Rica edirəm xüsusi söhbəti buraxın. (Məruzəçi ruscasını oxuyur.) 3-cü bab xüsusunda kim danışmaq istəyirdi? Danışmaq istəyən yoxdursa səsə qoyuram. 3-cü baba etiraz yoxdur? Yoxdursa qəbul olunur. 4-cü babı oxuyun. Katib - Oxuyur.

Sədr - 4-cü bab xüsusunda kim danışmaq istərdi? Etiraz yoxdursa qəbul edilir. Qanunun müzakirəsinə keçirik.

Mehdi bəy - Layihəyi-qanuniyyənin 1-ci maddəsini oxuyur.

Sədr - 1-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Danışmaq istəyən yoxsa səsə qoyuram. Etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından, 1-ci maddə qəbul olunur.

Mehdi bəy - 2-ci maddəni oxuyur.

Sədr - 2-ci maddə xüsusunda kim danışmaq istəyir? 2-ci maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından, qəbul edilir.

Mehdi bəy - 3-cü maddəni oxuyur.

Sədr - 3-cü maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından, qəbul olunur.

Mehdi bəy - 4-cü maddəni oxuyur.

Sədr - 4-cü maddəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından, qəbul olunur.

Mehdi bəy - 5-ci maddəni oxuyur.

Ağabəyov - Bu layihədə bəzi təbəddullat var. Əvvəlcə nəzarət istəyirdi ki, 1919-cu sənəsi noyabr ayından açılınsın. Fəqət, komissiya razı olmadı. İndi həmin müəssisələr 1920-ci sənəsi yanvarından açılacaqdır. Ona görə istənilən məbləği də bir qədər əksiltmək lazım gəlir. 81600 olur.

Sədr - 5-ci maddə bu qərar ilə qoyulur. Mərkəzi idarə üçün 1920-ci ildə cümlətanı 81600 manat buraxılınsın. 5-ci maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından, qəbul olunur. İndi layihəyi-qanuniyyənin 3-cü qıraətinə keçirik. Bayram Niyazi - 1-ci maddəni oxuyur.

Sədr - 1-ci maddəyə etiraz yoxdur. Etiraz olmadığından, qəbul olunur.

Bayram Niyazi - 2-ci maddəni oxuyur. Sədr - 2-ci maddəyə etiraz yoxdur ki, O da qəbul olunur.

Bayram Niyazi - 3-cü maddəni oxuyur.

Sədr - 3-cü maddəyə etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından, qəbul olunur.

Bayram Niyazi - 4-cü maddəni oxuyur.

Sədr - 4-cü maddəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından, qəbul olunur.

Bayram Niyazi - 5-ci maddəni oxuyur.

Sədr - 5-ci maddəyə etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından, qəbul olunur. Layihəni tamamən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur ki? Etiraz olmadığından layihə qəbul olunur.

Növbədə başqa məsələ olmadığından sosialist fraksiyasının sualına keçirik.

Bayram Niyazi - Sualı oxuyur.

Sədr - Söz Aslan bəy Səfikürdskinindir.

Aslan bəy Səfikürdlü - Əfəndilər! Qəzetlərdə siz oxuyursunuz ki, Şura hökumətindən, Çiçerin həzrətlərindən xariciyyə naziri Xan həzrətlərinə bir teleqraf gəlmişdir. Çünki Denikin və onun ordusu yox olubdur. Bu da məlumdur ki, həmin əksinqilab elə bir qüvvədir ki, ümumi millətlərin də düşməni idi. İndi təklif edilir ki, Azərbaycan hökuməti sovet hökuməti ilə bir hərbi əlaqə yapıb düşməni birlikdə yıxsınlar və təklif edilmişdir ki, Azərbaycan tezliklə buna cavab versin. Camaat arasında belə bir şeyə var ki, Denikin tərəfindən bir deleqasiya gəlmiş, paraxod gəlmiş, bu şeyiələrə parlamentdə hökumət cavab verməyib. Hansı doğrudur? Hökumətin rəyi nədir? Məlum deyil. Siz özünüz bilirsiniz ki, iş sel kimi yeriyr. Ona görə də bu cür məsələləri həftələr ilə

müzakirə etmək olmaz. Hər gün bir təbəddülət əmələ gəlir. Yerişlər qabağa gəlir. Əlbəttə, məsuliyyəti hökumət və xariciyyə naziri öhdəsinə götürməlidir və əhalinin rəyini bilməlidir. Nə biz fraksiyalara, nə parlamentə bu barədə heç bir şey bildirilməmişdir. Millətin gözü yoldadır. Əlbəttə, bunlar bildirməlidir ki, fraksiyalar bəzi yollar göstərsin. Siz bilirsiniz ki, bizim həyatımız, istiqlaliyyətimiz və varlığımız Dərbənddən və Petrovskdən asılıdır. Hərgah Dərbənd və Petrovski düşmənlər əlində olursa bizim üçün böyük təhlükədir.

Biz bəzi köməklidə bulunuruq. Denikin pəncəsində qalan yoldaşlara kömək edirik. Bəli, bir tərəfdən də bəzi işlərimiz Denikin nəfinə olur. İndi bilə bilmirik ki, hökumət buna nə nöqteyi-nəzər ilə baxır. Denikin ölüm vaxtıdır və tarixi bir gündür. Bu vaxta qədər bizim siyasətimiz və vəziyyətimiz məlum deyildi. Siyasətimizdə ikiüzlülük görünürdü və biz zənn edirdik ki, Denikin böyük bir qurddur. Hərgah ona qarşı durarıqsa bizim kimi xırda hökumətə xata çıxma bilər. İndi Denikin yox olub, Antanta tanıdığı Kolçak əsir olub. İndi ikiüzlü siyasət bizdə olmamalıdır. Biz rica edirik ki, hökumət təcili surətdə buna cavab versin.

Sədr - Xariciyyə naziri məclisdə hazır olmadığı üçün bu sualın cavabı gələcək iclasın müzakirəti-yomiyəsinə qoyulur. Məclisi qapayıram.

İclas saat 2.50 dəqiqədə qapanır.

Arxiv, f.895, siy.1, iş 262, vər.1-8.

Yüz on doqquzuncu iclas

19 yanvar 1920-ci il

Rəis - Doktor Həsən bəy Ağayev. Katib - Bayram Niyazi Kiçikxanov.

İclas saat 12-yə 55 dəqiqə keçmiş açılır.

Sədr - İclasın açıldığını, ruznameyi-müzakirənin əvvəlki iclaslarında olduğu surətdə tərtib edildiyini elan edir. Əlavə edir ki, ruznameyi-müzakirəyə Seyidbəyovun həbsdən buraxılması haqqında sosialistlərin ədliyyə nazirinə bir sualı vardır. Bununla bərabər yenə eyni fraksiyonun bahalıq xüsusunda hökumətə ikinci bir sualları vardır ki, iclasın axırında elan ediləcəkdir.

Ruznameyi-müzakirə bu surətlə tərtib və qəbul edildikdən sonra sədr varid olmuş məktubları elan edir. Məktublardan birisi. Sosialistlər fraksiyonu tərəfindən gəlmişdir. Məktub budur: "Əhməd Cövdət Pepinov hökumətə daxil olduğundan dolayı Məclisi-Müəssisən komissiyonunda iştirak etməyəcəyini məlum etmiş, onun üçün Parlament "sosialist" fraksiyonu əhzi-hal vermiş, çıxmış Əhməd Cövdət Pepinovun əvəzinə İbrahim Əbilovun intixab olduğunu zati-alilərinə bəyan edir, əfəndim"

Sədr - İzahat verir ki, Əhməd bəy nəzarətə getdiyi üçün Parlament komissiyasında iştirak etməyəcəyindən İbrahim Əbilovu yerinə namizəd göstərilir.

Bundan sonra istiqlalımızın qəbulu münasibətilə parlamentə gəlmiş bir çox təbrik teleqraflarını elan edir. Və birinci məsələnin ziraət və əmlak nəzarəti ərazi şöbəsi daxilində təşkil olunan müvəqqəti məmuriyyətlər ştatı haqqında qanun layihəsinin 2-ci qiraəti müzakirəsinə başlayır.

Katib müavini qanun layihəsini maddəbəməddə oxuyur. Maddələr xüsusunda danışmaq istəyən olmadığından qanun layihəsi müzakirəsiz qəbul edilir.

Növbədəki məsələyə Parlament Divanı-Rəyasətinə baş katiblik seçkisinə başlanacağı elan edir.

(İrəlidə Mehdi bəy Hacımski baş katibliyə seçilmişdi. Sonra o, istefa verdiyi üçün baş katiblik yeri boş qalmışdır.). Soldan səslər eşidilir ki, beş dəqiqəlik tənəffüs elan edilsin. Sədr beş dəqiqəlik tənəffüs elan edir.

Tənəffüsdən sonra

İclas 1 -ə 45 dəqiqə keçmiş açılır.

Sədr, rica edir ki, baş katibliyə namizəd göstərilsin.

Qardaşov - Sosialistlər fraksiyonu tərəfindən Bağır Rzayevin namizədliyini göstərir.

Sədr - Məclisi-müəssisən komissiyonundan İbrahim Əbilovun namizədliyi göstərildiyini bildirir. Hər ikisi üçün yeşik qoyulmasını təklif edir.

Camalbəyov Qasım bəy - Özünün Məclisi-Müəssisən seçki komitəsindən çıxdığını elan edir. Və sosialistlər tərəfindən əvəzinə Aslan bəyin namizədliyi göstərilir. Hər üç nəfər üçün baş katibliyə Bağır Rzayev, Məclisi Müəssisən seçkisi komissiyonuna İbrahim Əbilov və Aslan bəy səfikürdlü əfəndilər üçün yeşik qoyulur. Şarlar vasitəsilə seçki icra edilir. Nəticədə hər üçü seçilmiş olurlar.

Ruznameyi-müzakirətdə olan bir neçə qanun layihələrinin Məruzəçisi Əmircanov Əbdüləli bəy olduğundan müşarüliyə məclisdə olmadığı üçün növbədən götürülür. Sosialistlərin sualına keçilir.

Birinci sual Seyidbəyovun həbsdən xilas olması xüsusunda Ədliyyə naziridir. Katib müavini Bayram Niyazi yazılı surətdə sualı oxuyur. Sual sentyabrda məhəlli restoranlardan birində Seyidbəyov tərəfindən əksinqilabla mübarizə komitəsi üzvü tələbə Musəvi ilə Həşim Əliyevin qətl edilməsi və şimdiki qatilin həbsdən xilas olması barəsindədir.

Sual barəsində izahat vermək üçün birinci söz Əliheydər Qarayevə verilir.

Qarayev - Bir neçə ay əvvəl əksinqilab qüvvəsi Dağıstanı işğal etdikdə Azərbaycanın necə həyəcanlı günlər keçirəcəyinə işarə edərək, qara qüvvələr ilə mübarizənin nə qədər qorxulu olduğundan bəhs edir. Deyir ki, biz o zaman bilirdik ki, bu yolda çalışan gərək öz canından keçsin. Bu yolda çalışanların canına sui-qəsd belə edilir. Biz bunu bil-bilə yenə köməkdən qaçmadıq. Əksinqilabla mübarizə etməyə hazır olduğumuzu hökumətə bildirdik, ən çalışan və qeyrətli yoldaşımızdan Musəvini bu təşkilata göndərdik. O zaman yoldaşımız bir çox düşmən qazandı və nəticədə də qətl edildi.

Natiq Musəvinin qanına qiymət verdiklərindən qırmızı terror ilə onun intiqamını almaq fikrində olduqlarını və bu fikirlərini dəxi qəzetə sütunlarında yazdıqlarından bəhs edir. Əlavə edir ki, o zaman hökumət əmr verdi ki, heç bir hərəkətə yol verilməyib, kəndisi qatili öz cəzasına çatdıracaqdır.

Natiq, kəməli-həyəcan ilə sual edir. Heç insafmıdır ki, iki cavan yoldaşımızı qətl edib balıq kimi yerə uzadan və üçüncüsünü də yaralayan bir canını hökumət azad etmək fikrinə düşsün.

Natiq əlavə edir. Biz o zaman düşmənimizi tanıyırdıq. Bu xüsusda qəzetlərdə yazmağa bizə müsaidə vermədilər. Mitinqlərdə qərar çıxarmağa mane oldular. Nəhayət firqə yoldaşları böylə zənn etdilər ki, hökumət özü qatili cəzalandıracaqdır. Azərbaycan zəhmətkeşlərinə intiqam aldığına söyləyəcəkdir. Fəqət, əfsusənə bir surətdə görürük ki, hiyləyi-şəri ilə əski Nikolay qanunlarına tabe olaraq iki zəhmətkeş qurbanlarının qanlarını satırlar. İndi bizim qatilimiz açıq azadə gəzir. Biz bilmək istəyirik ki, hökumət bu xüsusda nə edir? Natiq sözünü bununla bitirir:

Biz bu tribunadan açıqcasına deyirik: hərgah bizə hökumətdən cavab olmazsa, hökumət bu barədə bizi qane etməzsə, o zaman biz ağ terrorun qarşısına qırmızı terror ilə çıxıb cavab verəcəyik.

Sədr - İkincidə bahalıq barəsində olan suala keçir. Katib sualını oxuyur. Sualda hökumətdən get-gedə artan bahalıq nə kimi çarələr edildiyini, bahalıqla mübarizə etmək üçün nə kimi tədbirlər görüldüyü sorulur.

Rza bəy Qaraşov - Sual barəsində izahat verir. İzahatda ümumi cahan müharibəsindən, həyatın öz təbii cərəyanından çıxmasından, dünyanın hər guşəsində bahalıq olduğundan bəhs edir, deyir ki, cahan müharibəsinin işbu təxribatı-maliyyəsi zəif olan millətlərə daha artıq sui-qəsd təsir etmişdir. İndiyə kimi bu bahalığın bir dərəcəsi var idi. Hər şey ilə, tədris ilə bahalaşır və qiyməti qalxar idi, indi isə iyirmi günün içərisində yeyəcək şeyləri öylə bir surətdə tərəqqi edib bahalaşmışdır ki, insanlar üçün, xüsusən məvacib alan qulluqçular və fəhlələr üçün bir növlə dolanmaq mümkün deyildir. Natiq, misallar göstərir deyir ki, iyirmi gün əvvəl çörəyin girvənkəsi beş manat ikən, indi 22-25 manata qədər tərəqqi artmışdır. Şəkər bir neçə gün əvvəl 25 manata olduğu halda şimdi 100-105 manat olmuşdur. Bəlkə bir qədər daha bahadır. Ola bilər ki, yenə tərəqqi edəcəkdir.

Vətənimizdə əhalimizin bir çoxu məvacib almaqla özlərini dolandırır. Vəzirlərdən sonra ən böyük məvacib alan dörd min manatdır. Hələ fəhlələrin halı daha fənadır. Onlarda iki min manatdan artıq maaş alan yoxdur. 2-3 nəfərdən ibarət olan kiçik bir ailəni götürsək görürük ki, ayda aldığı 3-4 min manat onun yavan çörəyinə kifayət etməz. Əgər böylə gedərsə arzu edilməyən və gözlənməyən müəssif hallar meydana çıxar. Necə ki, qəzetlərdə oxuduğuna görə Batumda bahalıqdan dolayı böyük bədbəxtliklər olmuşdur.

Natiq sözünü bu cümlələr ilə tamam edir:

Vətənimizi bu təhlükədən xilas etmək üçün və əhalidə həyəcan olmamaq üçün biz bilmək istəyirik, bu məsələdə hökumət nə kimi tədbirlər görmüşdür. Bahalığın qarşısını almaq üçün hankı vasitələrə müraciət etmişdir və gələcəkdə nə etmək fikrindədir. Biz buna təcili surətdə baxılmasını istəyirik. Məclisdə hökumət nümayəndəsi olmadığından hər iki sualın cavabı gələcək iclasa qalır. Ruznameyi - müzakirətdə başqa bir məsələ olmadığı üçün iclas saat 3-ün yarısında qapanır.

Arxiv, f.895, siy.1, iş 249, vər. 7; Azərbaycan 3 fevral 1920, N-22

Yüz iyirminci iclas

22 yanvar 1920-ci il

Sədr - Doktor Həsən bəy Ağayev. Katib - Bağır Rzayev.

İclas saat 12-yə 24 dəqiqə keçmiş açılır.

Sədr - İclası açaraq yomiyeyi-müzakirəni elan edir.

1 - Ziraət və Əmlak ərazisi şöbəsi daxilində təşkil olunan müvəqqəti məmuriyyətin ştatı haqqında qanun layihəsinin üçüncü qiraəti; 2 - Neft məhsulatından alınan aksizin təbdili haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əmircanov; 3 -Ziyət əşyalarına təəllüq olubda xaricdən Azərbaycana daxil olan əmtəələrə müvəqqəti gömrük vergisi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əbdüləli bəy Əmircanov; 4 - Azərbaycan ixracatının yeni tarifi. Məruzəçi - Əbdüləli bəy Əmircanov; 5 - Dənizdə balıq ovlamaq hüququna aid "yarlıq", yəni xüsusi əlamət bayraq və biletlər vergisinin təbdili haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əmircanov; 6 - Əqdnamələr ehkaminə riayətin məcburiyyətə dair üsulunun bəzi nöqtələrinin təbdili haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Şəfi bəy Rüstəmbəyov; 7 -Azərbaycan Cümhuriyyətinin mədaxil və məxarici haqqında. Məruzəçi - Məmməd Əmin Rəsulzadə və Vanseviç; 8 - Sosialistlərin xariciyyə nazirinə sualı; 9 - Seyidbəyovun həbsdən buraxılması haqqında ədliyyə nazirinin sosialistlərin sualı; 10 - Bahalıq haqqında hökumətə sual; 11 - Daxil olmuş kağızlar: Parlament sədri müavininin istefası. Abdüləli bəyin məktubu.

Yomiyeyi-müzakirəni Parlament tərəfindən bu surətlə qəbul edildikdən sonra birinci məsələnin müzakirəsinə başlayır. Katib müavinini Bayram Niyazi qanun layihəsinin 3-cü qiraətini oxuyur. Etirazsız qanun layihəsi üçüncü qiraətində qəbul edilir.

Sədr - 2-ci, 3-cü, 4-cü və 5-ci məsələlərin Məruzəçisi Əmircanov Bakıda olmadığı üçün müzakirə edilməyəcəyini elan edir. 7-ci məsələnin Azərbaycan cümhuriyyəti mədaxil və məxarici haqqındakı layihənin məruzəçiləri Məmməd Əmin Rəsulzadə və Vanseviç elan edirlər ki, hələ hazır deyillər, bir həftədən sonra hazır ola bilərlər. Sonra sədr maliyyə-büdcə komissiyonundan gəlmiş bir məktubu oxuyur. Məktubda deyilir ki, komissiyon üzvlərindən Musa bəy Rəfiyev, Əhməd Cövdət Pəpənov nəzarətə intixab edildikləri üçün, Vinqradov ilə Parunyan icra edildikləri üçün bunların əvəzinə komissiyona yeni üzvlər intixab edilsin. Sədr rica edir ki, məclisin axırında bu xüsusda namizədlər göstərsin. Sonra "Əhrar" fraksiyasından gəlmiş bir məktubu oxuyur. Azərbaycan Cümhuriyyətinin Məclisi-Məbusan Rəyasətində:

Azərbaycan Parlament komissiyonlarının bəzilərində fraksiyamız tərəfindən Abdulla bəy Əfəndizadə iştirak edirdi.

Fraksiyamızdan xaric olduğuna binaən rica edirəm Məclisi-Müəssisən komissiyasında Abdulla bəy Əfəndizadənin yerinə fraksiyamızın üzvlərindən Aslan bəy Qardaşov, Ləvazim komissiyonuna Hacı Hüseyn Əfəndizadə, Parlament maliyyə-büdcə komissiyonuna Abdulla bəyin yerinə Aslan bəy Qardaşov namizədlərini qoyuruq. Parlament iclaslarında seçki etdirəsiniz.

Sədr - Əlavə edir ki, Abdulla bəy kəndisi maliyyə və büdcə komissiyonunda çalışmaq arzu edir.

Arşaq Malxazyan - Məclisi-Müəssisən seçkisi komissiyonunu Parlament seçdiyi üçün fraksiyaları onu dəyişməyə ixtiyarı olmadığını bildirir. "Əhrar" fraksiyasının təklifini heç surətlə qəbul etmək mümkün olmadığını bildirir, əlavə edir ki, Parlament tərəfindən intixab edilən bir şəxsi fraksiyalar komissiyonlardan ixrac edə bilməzlər.

Mustafa Mahmudov - Malxazyanın sözüne əlavə edir ki, komissiyonlarda çalışan məbuslar bir fraksiya üzvü kimi iştirak edir. Binaən-ileyh heç bir fraksiya onları çıxarmaz. Onlar yalnız kəndiləri ərizə verib çıxıb bilərlər.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Komissiyonlara verilən namizədlərin Parlament tərəfindən seçildiyinə işarə edərək deyir ki, bu məsələ komissiyon üzvlərinin özlərindən asılı bir məsələdir. Əgər özü istərsə ərizə verib çıxar və illa onu fraksiya çıxarmaz.

Natiq əlavə edir ki, bu vəziyyətdə yalnız Abdulla bəy deyil, başqaları da var. Məsələn, doktor Ləmbəranski əvvəldə bitərəf fraksiyası nümayəndəsi olmaq üzrə komissiyonlara seçilmişdi. İndi isə o, "İttihad" fraksiyonundadır.

Bundan əlavə ikinci bir firqə də var ki, bir üzv kəndisi çıxır, məsələn, Əhməd Cövdət ərizə verib komissiyonlardan çıxdı, onun yerinə sosialistlər Əbilovu namizəd göstərdilər, biz də onu seçdik.

Natiq əlavə edir ki, biz bu şəkli mühafizə etdik isə səbəbi bu idi ki, Əhməd bəy kəndisi istefa verdi. Amma Abdulla bəy istefa vermir. Bir məbus fraksiyadan çıxdığı üçün firqənin onu komissiyonlardan çıxarmağa səlahiyyəti yoxdur. Bunun üçün "Əhrar" fraksiyonunun bu məktəbuna əməl edilməz.

Aslan bəy Qardaşov - Məsələnin rəsmi tərəfinin böylə olduğunu etiraf edir, əlavə edir ki, bunun batini tərəfi böylə deyildir. Komissiyonlara üzvləri Parlament intixab edirsə də hər komissiyonun namizədliliyini bir fraksiya

qoyur. Natiq bunun bir əsas olduğunu iddia edir, deyir ki, bəzən məruzəçilər deyirlər ki, bu məsələ komissiyonda müzakirə edilərkən bütün fraksiyaların nümayəndələri iştirak edirdi. İndi, bizim nümayəndəmiz fraksiyonlarda yoxdur. Abdulla bəy bizim fraksiyamızdan çıxmışdır. Bu surətdə komissiyonlarda müzakirə edilən məsələlərdən bizim xəbərimiz olmayır. Natiq əlavə edir ki, əgər tək bir komissiyon olsaydı, ona təhəmmül edə bilərdik, lakin ola bilir ki, bütün Parlament komissiyonlarında "Əhrar" fraksiyasının nümayəndələri olmasın. Bunun üçün "Əhrar" fraksiyasının da haqqı var ki, komissiyonlara nümayəndə versin.

Sədr - "Əhrar" fraksiyasının təklifini səsə qoyur, əksəriyyət ilə rədd edilir. Növbədəki məsələyə keçir. Növbədə "sosialist"lər fraksiyonu tərəfindən irəlilədiyi iclasda bahalıq xüsusunda hökumətə verdikləri suallara hökumət nümayəndəsi cavab verir.

Rza bəy Qaraşarov - Sual barəsində izahat verir. İzahatın ümumi çahan müharibəsindən, həyatın öz təbii cərəyanından çıxmasından dünyanın hər guşəsində bahalıq olduğundan bəhs edir. Deyir ki, çahan müharibəsinin işbu təxribatı maliyyəsi zəif olan millətlərə daha artıq sui-təsir etmişdir. İndiyə kimi bu bahalığın bir dərəcəsi idi. İndi isə iyirmi günün içərisində yeyəcək şeyləri öylə bir surətdə tərəqqi edib bahalaşmışdır ki, insanlar üçün, xüsusən məvacib alan qulluqçular və fəhlələr üçün bir elə dolanmaq mümkün deyildir.

Natiq misallar göstərir. Deyir ki, iyirmi gün əvvəl çörəyin girvənkəsi beş manat ikən indi 22-25 manata qədər tərəqqi etmişdir.

Şəkər bir neçə gün əvvəl 25 manat olduğu halda şimdi 100-105 manat olmuşdur. Bəlkə bir qədər daha bahadır. Ola bilər ki, yenə tərəqqi edəcəklərdir.

Vətənimizdə əhalimizin bir çoxu məvacib almaqla özlərini dolandırır. Vəzirlərdən sonra ən böyük məvacib alan dörd min manatdır. Hələ fəhlələrin halı daha fənadır. Onlarda iki min manatdan artıq maaş alan yoxdur. 2-3 nəfərdən ibarət olan kiçik bir ailəni götürsək görürük ki, ayda aldığı 3-4 min manat onun yavan çörəyinə kifayət etməz. Əgər böylə gedərsə arzu edilməyən və gözlənilməyən müəssif hallar meydana çıxar. Necə ki, qəzetlərdə oxuduğuna görə Batumda bahalıqdan dolayı böyük bədbəxtliklər olmuşdur.

Natiq sözünü bu cümlələr ilə tamam edir:

Vətənimizi bu kimi təhlükədən xilas etmək üçün və əhalidə həyəcan olmamaq üçün biz bilmək istəyirik, bu məsələdə hökumət nə kimi tədbirlər görmüşdür. Bahalığın qarşısını almaq üçün hansı vasitələrə müraciət etmişdir və gələcəkdə nə yapmaq fikrindədir. Biz buna təcili surətdə baxılmasını istəyirik.

Sosialistlərin bu sualına ərzaq naziri Məlikaslanov bu cavabı vermişdir.

Məlikaslanov - Bahalığın yalnız Azərbaycanda deyil, hər yerdə mövcud olduğundan Gürcüstan, Ermənistan, hətta mədəni Avropa məmləkətlərində böylə bahalıq olduğundan bəhs edir. Əlavə edir ki, bizim halımız onlara nisbətə yenə yaxşıdır. Çünki bizim məmləkətimizdə çörək çoxdur. Bəzi möhtəkiqlər çörəyi bahalandırmaq istədilər. Az zaman içərisində çörəyin qiyməti nəhayət dərəcədə artdı və yenə də artacaqdı. Sonra nəzarətin etdiyi tədbirlər sayəsində indi bir ay vardır ki, çörəyin qiyməti artmır. Natiq işarə edir ki, söylədiyi sözlər qənaətə gəldi ki, malı zəbt etməklə bahalığın qarşısını almaq olmaz. Bu, bir qədər də bahalığa səbəb olar. Hökumət yalnız konkurensiya ilə bahalığın qabağına çıxır. Bunun üçün bir təşkilat düzəltmiş, o təşkilat məhəlli cəmiyyətlərin əlindədir. Hələlik sentrodum öylə kooperasiya bu işdə iştirak edir. Budur ki, möhtəkiqlər daha çörəyin qiymətini qaldıra bilmədilər.

Natiq ağ çörəyin baha satıldığına işarə edərək deyir ki, bundan fəhlə və yoxsul əhali zərər görməz. Çünki onlar, onsuz da ağ çörək yeməyirlər. Qara çörəyin 75 faizi buğdadır. Yeddi manatdan satılır. Hökumət yalnız buna kifayət etməyib ehtiyatda hazırlamağa çalışır. Bu günlərdə bizim bir çox ehtiyat üçün çörəyimiz olacaqdır. Bununla bərabər hökumət xaricdən taxıl gətirmək təşəbbüsünə düşmüş Amerika cəmiyyəti və İngiltərə hökumətinin nümayəndəsi ilə əhdnamə bağlanmışdır ki, onlara neft verək, onlar da bizə çörək versinlər. Hökumət ümid edir ki, böyük miqdarda xaricdən taxıl gətirilərsə, daxildəki ehtikara və ərzaq böhranına məhəl qalmayacaqdır.

Nazir hökumətin düyü zapasından dəxi məlumat verir. Məlum olur ki, yüz min putdan artıq hökumətin ixtiyarında düyü vardır. Əlavə edir ki, bu işləri biz insan əlilə, məmurlar vasitəsilə görürük. Təbii onların içərisində cinayətkarlar da olur. Məsələn: çörəyə 25 faiz arpa qatacaqları yerdə artıq qatırlar, müəyyən edilən qiymətdən baha satırlar. Bunların qarşısını almaq üçün kontrol lazımdır. Hökumət hazırda bu kontrolleri təşkil etmək işilə məşğuldur. Camaat da bu xüsusda özü gərək kontrol olsun ki, hökumət xainləri tapa bilsin.

Rəis - Sədarətdən istefası haqqında nitq söyləyərək, 13 ay sədarəti ərzində bir qəbahət göstərilmiş isə əhv buyurmasını bəyanla, bu gündən etibarən istefa verdiyini elan edir.

Məmməd Əmin Rəsulzadə Parlament tərəfindən rəisə 13 ay sədarəti müddətində davam etdiyi üçün izahar-təşəkkür etməklə istefa qəbul edilməsi bəyan etdi.

Haşim Əliyev və Musəvi Mirfəttahın qatili Seyidbəyovun həbsdən azad edilməsi haqda keçən iclasda sosialistlər tərəfindən ədliyyə nazirinə verilən sorğu haqqında Ədliyyə naziri Xəlil bəy Xasməmmədov bəyanat verdi. Əliheydər Qarayev sual haqqında verilən bəyanatdan qənaət hasil etmədiklərini sual müəllifi tərəfindən

söylədi. Bununla da sual sorğuya keçib gələcək iclasların birində müzakirə ediləcəyini elan edərək rəis iclası qapadı.

Arxiv, f.895, siy.1, iş 249, vər.8. Azərbaycan, 3-13 fevral 1920, N-22, 31.

№ 121

Yüz iyirmi birinci iclas

2 fevral 1920-ci il

Müvəqqəti rəis - doktor Məmmədrza ağa Vəkilov. Katib -Bağır bəy Rzayev.

Növbədə Parlament rəisi vəkili intixabı.

"Müsavat" fraksiyası tərəfindən həmin mövqeyə Məmməd Yusif Cəfərov namizəd göstərilir.

Məmməd Əmin Rəsulzadə, Əbdüləli bəy Əmircanov, Əliheydər Qarayev və Kravçenko dəxi namizəd göstərilirlər. Axırıncılar namizədliklərini geri götürdükleri üçün Məmməd Yusif Cəfərovun namizədliyi gizli şar üsulu ilə səsə qoyulur. Lehinə 47 ağ şar və əleyhinə 5 qara şar verilmək üzrə məzkur Parlament rəisinin birinci müavininə intixab edildi.

Sədarət Məmməd Yusif Cəfərova keçir. Məzkur kəndi namindən iclasa təşəkkürünü bəyanla iclası cümə axşamı fevralın 5-nə təyin edib iclası qapadı.

Arxiv, f.895, siy 1, iş 249, vər.9.

Yüz iyirmi ikinci iclas

5 fevral 1920-ci il

Rəis - Rəis müavini Məmməd Yusif Cəfərov. Katib - Bağır Rzayev.

Müzakireyi-yomiyə.

Daxil olmuş kağızlar.

1 - Maliyyə və büdcə komissiyonundan çıxan üzvlərin yerinə keçən dörd üzvün intixabı haqqında; 2 - Neft məhsulətindən alınan aksizin tədbili haqqında qanun layihəsi: Məruzəçi - Əmircanov; 3 - Ziyət əşyalarına mütəaliq olub Xaricdən Azərbaycana daxil olacaq əmtəələrə gömrük tarifi vergisi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əmircanov; 4 - Azərbaycan ixracatının yeni müvəqqəti tarifi. Məruzəçi - Əmircanov; 5 - Dənizdə balıq ovlamaq xüsusunda yarlıq, yəni xüsusi əlamət bayraq vergisinin tədbili haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əmircanov; 6 - Əqdnamələr əhkaminə riayətin məcburiyyətinə dair üsulun bəzi nöqtələrinin tədbili haqqında layihə. Məruzəçi - Şəfi bəy Rüstəmbəyov; 7 - Azərbaycan Cümhuriyyətinin mədaxil və məxarici haqqında layihə. Məruzəçi - Rəsulzadə; 8 - "Sosialist" fraksiyasının xariciyyə nazirinə verdiyi sorğu; 9 - Sosialist fraksiyasının bahalıq haqqında hökumətə verdiyi sorğu; 10 - Müxtəlif üzvlər tərəfindən Zəngəzur haqqında hökumətə verilən sorğu.

Rəis iclası açıb ruznaməyi-müzakirəni katib oxudu. Ruznaməyi-müzakirənin üçüncü maddəsinin geri alındığını və yeddinci maddəsinin gələcək iclas müzakirəsinə təxirini və yeni daxil olmuş "kanuni sani ibtidasından etibarən mücəddədən beş maarif müfəttişliyi vəzifəsi ehdəsi haqqında qanun" maarif nəzarətinin layihəyi-qanuniyyəsinin maliyyə və büdcə komissiyonuna veriləcəyini və maliyyə-büdcə komissiyonuna intixab ediləcək üzvlər tənəffüsdən sonra namizədlərini göstərilməsini bəyanla müzakirəyə davam etdi.

Neft məhsullatından alınan aksizin tədbili haqqında layihəyi-qanuniyyə haqqında məruzəçi bəyanat verdi. Bu haqda Qarayev Əliheydər danışdı. Hökumət nümayəndəsi Vil Kimirski dəxi bəyanat verdi. Bədə qanunun və lehinə, əleyhinə danışan olmadığından layihənin ikinci qiraətini katib oxudu. Rəis layihəni maddə-maddə və bədə tamam layihəni səsə qoyaraq əksəriyyəti ara ilə qəbul edildi. Üçüncü qiraəti gələcək iclasa qaldı.

3- Azərbaycan ixracatının yeni müvəqqəti tarifi layihəsi haqda məruzəçi bəyanat verdi. Layihə haqqında Həsən bəy Ağayev, Ağa Aşurov, Əliheydər Qarayev, Hacı Kərim Sanıyev, Ağa Eminov, Əbuzər bəy Rzayev danışdılar.

Rəis qanunun ikinci qiraətinə keçilməsinin təkliflə qəbul edildiyini bildirib tənəffüs elan etdi.

Tənəffüsdən sonra layihənin ikinci qiraəti icra edilərək səsə qoyulub qəbul edilməklə, üçüncü qiraəti gələcək iclasa təxir edildi.

4- Dənizdə balıq ovlamaq xüsusuna aid yarlıq, yəni xüsusi əlamət bayraq və biletlər vergisinin tədbili haqqında layihə haqqında məruzəçi bəyanat verdi.

Rəis qanunun ikinci qiraətini təkliflə qəbul edildiyini bildirib, katib layihəni maddə-maddə oxudu, bədə təməmə səsə qoyularaq qəbul edildi. Üçüncü qiraət gələcək iclasa təxir edildi.

5- Əqdnamələr əhkaminə riayətin məcburiyyətinə dair ümumən bəzi nöqtələrinin tədbili haqqında layihə xüsusunda məruzəçi bəyanat verdi. Rəis layihənin ikinci qiraətini təkliflə qəbul edildiyini bildirdi. Katib ikinci qiraəti oxudu. Layihə səsə qoyularaq qəbul edildi. Üçüncü qiraət gələcək iclasa təxir edildi.

6- Rəis maliyyə və büdcə komissiyonuna intixab olunanlardan 44 səslə Eminov Ağa, 44 səslə Səfikürdski, 35 səslə Amasyur, 35 səslə Şahnazarovun intixab edildiklərini bəyanla qəbul edildi.

7- Sosialistlərin xariciyyə nazirinə verdikləri suala Səfikürdski söz alıb suallarına şimdilik cavab istəmədiklərindən digər iclasa təxirini bəyan etdi.

8- Sosialistlərin bahalıq haqqında hökumətə verdikləri suala hökumət nümayəndəsinin iclasda isbatı-vücut etməməsindən taleyi gələcək iclasa təxirdlə cavab veriləcəyini rəis bəyan etdi.

Növbədən xaric Həsən bəy Ağayev ilə Qarayev Əliheydər söz alıb, bəzi bəyanatda bulundular. Bədə rəis iclası qapadı.

Arxiv, f.895, siy.1, iş 249, vər.10.

Yüz iyirmi üçüncü iclas

9 fevral 1920-ci il

Rəis - Məmməd Yusif Cəfərov. Katib - Bağır Rzayev.

Müzakireyi-yomiyyə.

1 - Maliyyə və büdcə komissiyonundan çıxmış üzv Mustafa Vəkilovun əvəzinə yeni üzv intixab edilməsi haqqında; 2 - Neft məhsulatından alınan aksizin təbdili haqqında qanun layihəsi; 3 - Azərbaycan ixracatının yeni müvəqqəti tərifəsi haqqında; 4 - Dənizdə balıq ovlamaq xüsusunda aid yarlıq, yəni xüsusi əlaməti və bayraq, biletlər vergisinin təbdili haqqında qanun layihəsi; 5 - Əqdnamələr ehkaminə rəyasətin məcburiyyətinə dair üsulun bəzi nöqtələrinin tədili haqqında qanun layihəsi; 6 - Əfvi-ümumi haqqında qanun layihəsi. (təcili); 7 - Parlament məmurlarına bir aylıq maaş miqdarında kirayə verilməsi haqqında qanun layihəsi; 8 - Şuşa xalça-palası emalatxanasının ziraət nəzarətinin təhti-idarəsinə keçirilməsi haqqında; 9 - Məclisi-müəssisənin intixabı komissiyonunun smetası; 10 - Bakı bələdiyyəsinə beş faizlə on milyon rublə buraxılması haqqında qanun layihəsi; 11 - Son günlərdə Zəngəzur qəzasında ermənilər tərəfindən müsəlmanlara qarşı edilən təcavüz hərəkətləri haqqında hökumətə sual.

Daxil olmuş kağızlardan Mehdi bəy Hacinski ləvayehi-qanuniyyə komissiyonu üzvlüyündən istefa verməsi haqqında məktubu katib oxudu.

İntixab işə tənəffüsdən sonraya təxir edildi.

2- Neft məhsulatından alınan aksizin təbdili haqqında.

3- Azərbaycan ixracatının yeni müvəqqəti tarifi haqqında, 4 - Dənizdə balıq ovlamaq xüsusunda aid yarlıq, yəni xüsusi əlamət bayraq və biletlər vergisinin təbdili haqqında və 5 - Əqdnamələr ehkamina riayətin məcburiyyətinə dair üsulun bəzi nöqtələrinin tədili haqqındakı dörd layihələr üçüncü qiraətdə qəbul edilib. Layihələr təshih komissiyonuna veriləcəyini rəis bəyan etdi.

6 - Əfvi-ümumi haqqında məruzəçi Şəfi bəy Rüstəmbəyli bəyanat verdi. Layihəyə təcili surətdə buraxılmasını rəis səsə qoydu və qəbul edildi. Layihə haqqında Aslan bəy Səfikürdlü nitq söylədi. Ədliyyə naziri Xəlil bəy Xasməmmədov bəyanət verdi. Qasım bəy Camalbəyov, İbrahim Əbilov, Vanseviç, Əliheydar Qarayev, Aslan bəy Səfikürdski, ədliyyə [naziri] və məruzəçi izahat verdilər. Layihəni ikinci qiraətinə keçirilməsi səsə qoyuldu, qəbul edildi. Layihəni katib maddə-maddə oxudu: 1, 2, 3, 4-cü maddələr qəbul edildi. 5-ci maddəyə iki təklif verilir: "28 may 1918-ci il sözü layihədən götürülsün. Vanseviç səsə qoyulduqda 13 lehinə və 38 əleyhinə verilmək üzrə qəbul edilmədi". 2-ci təklifin məzmunu: "Təklif olunur 5-ci maddə böylə olsun. Bütün cinayətlər hansılar ki, 28 may 1918 sənəyə kimi olmuş əfvi-ümumi elan olunsun. Sosialistlər fraksiyası" səsə qoyuldu, qəbul olmadı.

5-ci maddə səsə qoyuldu və əksəriyyəti ara ilə qəbul edildi. 6-7-8 və 9-cu maddələr dəxi qəbul edildi. 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19-cu maddələr qəbul, 20-ci maddə ləğv edilir. 2-ci bab qəbul edilir. 3-cü bab qəbul edilir. Layihə üçüncü qiraətdə qəbul edilir.

On dəqiqə tənəffüs elan olunur. Tənəffüsdən sonra iclas davam edir.

7 - Parlament məmurlarına aylıq maaş miqdarında müavinəti-nəqdiyyə verilməsi haqqında məruzəçi Abdulla bəy Əfəndizadə bəyanat verdi. Layihəyə təcili surətdə baxılması səs qoyulub qəbul edildi. Layihəyə qoruyucu bölgü məmurlarının daxil olunmasını Həsən bəy Ağayev təklif etdi və təklif qəbul olundu.

Maliyyə-büdcə komissiyonuna 33 səs ilə Həsən bəy Ağayev intixab oldu.

Arxiv, f.895, siy.1, iş 249, vər.11.

Yüz iyirmi dördüncü iclas

12 fevral 1920-ci il

Rəis - Məmməd Yusif Cəfərov. Katib - Bağır Rzayev.

İclas saat 12-yə 25 dəqiqə keçmiş açılır.

Sədr iclası açaraq ruznameyi-muzakirəni elan edir.

1-Ləvayehi qanuniyyə komissiyonuna üzvlər seçilməsi barəsində.

2- Təshih komissiyonunun zeyldəki qanunlar barəsində məruzəsi:

a - Əfvi-ümumi barəsində; b - Neft məhsulundan alınan aksizin təbdili haqqında; v - Azərbaycan ixracatının yeni müvəqqəti tarifi; q - Dənizdə balıq ovlamaq hüququna aid yarlıq, yəni xüsusi əlamət bayraq və biletlər vergisinin təbdili haqqında; d - Əqdnamələr ehkaminə riayətin məcburiyyətinə aid üsulun bəzi nöqtələrinin təbdili haqqında; s - Məclisi-müəssisən intixabatı komissiyonunun smetası "müstəsil". Məruzəçi - Abdulla bəy Əfəndizadə.

4 - Bakı bələdiyyəsinə beş faizlə 10 milyon rublə buraxılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi Əbuzər bəy Rzayev; 5-Şuşa xalça, palas emalatxanasının ziraət nəzarətinin təhti-idarəsinə çevrilməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əbuzər bəy Rzayev; 6 - Son günlərdə Zəngəzur qəzasında ermənilər tərəfindən müsəlmanlara edilən təcavüz hərəkətləri haqqında sual.

Seçki məsələsi tənəffüsdən sonraya buraxılır. Təshih komissiyonu tərəfindən Bəhrəm bəy Vəkilov fəvqədən məzkur qanunların təshih komissiyonu tərəfindən qəbul edildiyini bildirir.

Növbədəki məsələyə məclisi-müəssisən intixabatı komissiyonunun smetasında keçirilir.

Abdulla bəy Əfəndizadə - Məruzəçi sifətilə izahat verir. Gələcək Məclisi -Müəssisən seçkisi xüsusunda smeta təqdim edildiyini elan edir. Əlavə edir ki, hələlik sərhədlər təyin edilmədiyindən smeta təxmin üzrə tərtib edilmişdir. Məruzəçinin izahatından anlaşılır ki, hazırda Azərbaycan məmləkəti 18 qəzaya təqsim edilmiş, sabiqlərdə nəşr olunan təqvimlərin göstərdiyi rəqəmlərə görə Azərbaycan daxilində üç milyona qədər nüfus vardır. Yenə təxmin edildiyinə görə seçkilərdə iştirak edəcək şəxslərin miqdarı bir milyon üç yüz min miqdarındadır.

Orta hesabla hər bir qəzada 85 seçki məntəqəsi təyin ediləcəkdir. Məruzəçinin dediyindən anlaşılır ki, şəhərlərin seçki məntəqələri təyin edilmişdir. Bu da təxmin üzrə hesab edildikdə cümlədən Azərbaycanda 1925 seçki məntəqəsi qərara alınmış olur.

Seçki komissiyonu şəraiti-məqudiyyəni nəzərə alaraq seçki müddətini beş ay qərar vermişdir. Bu beş ay vaxt mərkəzi komissiyaya verilir. Qəza komitələrinə isə 4 ay, köy komitələrinə isə üç ay vaxt verilmişdir. Bu vaxtlar da verilir ki, seçkilərə lazımcına hazırlana bilsinlər. Şikayətçilərin şikayətlərinə baxıla bilsin.

Natiq seçkilərin nə surətlə olacağından və seçkilərin kimlərdən ibarət olduğundan məlumat verir və məsarifə keçərək nə kimi xərclər olmasını söyləyir. Məlum olur ki, kağız, konvert çap və sairə xərci olaraq ümum məclisi-müəssisən seçkisi məsarifi 20, 547, 450 manat təxmin edilmişdir. Bundan əvvəlcə məruzəçi rica edir ki, buna təcili surətdə baxılsın. Layihənin təcili olduğuna etiraz olmadığından qəbul edilir. Rəhim Vəkilov - Məclisi-müəssisən seçki komissiyonunun ətalətindən bəhs edir. Natiq güman edir ki, məclisi-müəssisən seçkisi yazadək çağrılacaqdır, əlavə edir ki, əgər böylə gedərsə Parlamentdə öz etibarını qeyb edər. Natiq para verilməsinin əleyhində olmadığını bildirir, rica edir ki, komissiyon fəaliyyətə çalışsın.

Aslan bəy Səfikürdlü - Müsavat nümayəndəsi Rəhim Vəkilov komissiyon nə üçün ətalətlə çalışır, sualına cavab verərək deyir ki, kəndi firqələri üzvlərindən sorsunlar.

Natiq mühüm məsələlərə, o cümlədən torpaq məsələsinə keçərək deyir ki, indi vəziyyət öylə olmuşdur ki, hamı firqələr torpağın pulsuz verilməsinə razı olmuşlardır. Lakin, bununla yenə torpaq məsələsi həll edilməmişdir.

Natiq bu məsələnin bir o qədər çətin bir məsələ olmadığını iddia edir. Əlavə edir ki, biz seymdə olarkən bunu həll etmişik. Lakin sonradan bunu tətbiq etmədik.

Natiq komissiyonun para istəməsinə keçərək deyir ki, biz də buna etiraz edirik ki, nə üçün komissiyon bu vaxtdak işləməməşdir. Arzu edir ki, komissiyon çalışsın. Heç olmazsa bu yayda seçki olsun.

Ağa Aşurov - Yer məsələsinin bu məsələ ilə bir o qədər münasibəti olmadığını bildirir, əlavə edir ki, yer məsələsinə seçki komissiyonu həll etməyəcək, bunu Parlament həll etməlidir.

Natiq komissiyonun işləmədiyinə görə keçərək deyir ki, onun iclaslarına gəlməyənlər də sosialistlər, "İttihad" və sair firqələr nümayəndələridir.

Şəfi bəy Rüstəmbəyov - "Müsavat" nümayəndəsinin buna firqə nöqtəyi-nəzərlə baxmadığına işarə edərək deyir ki, orada hər bir firqə nümayəndəsi var. Hər nə qədər o komissiyonun sədri müsavatdan isə başqa üzvləri

başqalardır. Buna görə də, əgər komissiyonda fəaliyyətsizlik görülmüşsə, bunda təqsir yalnız sədrdə deyil, ümumi komissiyonadır. Bundan da yalnız "Müsavat" firqəsi deyil, ümumi firqələr məsuldur.

Əbilov İbrahim - Məclisi-Müəssisənin seçkisinin tez olması xüsusunda olan arzuya kimsənin bir sözü olmayacağını bildirir, əlavə edir ki, komissiyonun işlərinin irəli getməsinə bir çox səbəblər var ki, onları nəzərə almalıdır. Onun başlıcası işlərin milli getmək istənilməsidir.

İnspektorların türk və müsəlman olması lazımdır. Buna görə də lazımı qədər istənilən inspektorlar hazırlanmamışdır. Bundan ötrü bütün firqələrə müraciət edilmiş, yalnız 18-20-yədək ərizə daxil olmuşdur. Bu günlərdə inspektorlar təyin ediləcək və fəaliyyətə başlayacaqdır.

Natiq sonra qəbul edilən seçki qanununa keçirək deyir ki, xalqımızın əhval-ruhiyyəsini nəzərə alıqda bir çox müşkülətlərə də təsadüf edilir. Və əlavə edir ki, smeta bir neçə ay əvvəl yazılıbdır. O zaman təsəvvür edilirdi ki, komissiyon iki aydır fəaliyyətə başlamış, üç ayadək seçkilərə başlanıla bilər. Bunun üçün mərkəzi komitəyə beş ay vaxt verilmişdir. Natiq əlavə edir ki, bu yayda Məclisi-Müəssisənin seçkisi icra ediləcəkdir.

Muxtar Əfəndizadə - Bir məsələnin seçki rəylə bir o qədər əlaqəsi olmadığını bildirir və əlavə edir ki, bunu indiki Parlament də həll edə bilər. Natiqin təsəvvürüncə ümumi işlərimiz qaydasıyla deyildir, nə daxiliyyə nəzərə alınmayan, nə də maliyyə, ticarət, maarif nəzərə alınmayan işləri düzgün deyildir. Natiq zənn edir ki, buna da səbəb indiki Parlamentdir. Çünki, Parlamentdə öylə adamlar var ki, millətin ondan xəbəri yoxdur. Natiq bütün təqsirləri "Müsavat" firqəsində görür. Yerdən etiraz səsləri eşidilir. Şəfi bəy deyir ki, "Müsavat" nə üçün müqəssirdir. Əgər siz ticarətlə məşğul olmasanız idiniz, iclaslara gəlsəydiniz, indi seçki icra edilmiş olardı.

Doktor Ləmbəranski - Bildirir ki, dörd ayda komissiyonun doqquz iclası vaqe olmuş, bunlarda "İttihad" iştirak etməmişdir. Çünki icaslardan xəbəri olmamışdır.

Hacikərim Saniyev - Bu da "Müsavat" firqəsini müqəssir bilir, deyir ki, əgər o, istəsəydi çoxdan inspektorlar tapardı. Topraq məsələsinin həll edilmədiyindən bəhs edir.

Həsən bəy Ağayev - Hər zaman Parlament kürsüsündən mətləbi kənara buraxıb, demoqoji yapıldığından bəhs edir və əlavə edir ki, sosialistlər heç olmasa öz möhtərəm nümayəndələrinin sözünü dinləməli idilər.

Muxtar Əfəndinin nitqinə keçərkən deyir ki, Muxtar Əfəndi "Müsavat" hökumətindən bəhs edir, lakin onun mənsub olduğu firqəsinin nümayəndəsi iclasdan yalnız üçünə gəlmişdir. Hətta bəylər firqələr var ki, onların nümayəndələri yalnız bir kərə iclasa gəlmişlərdir.

Natiq sonra hansı nümayəndələrin neçə iclasda iştirak etdiyini birər-birər göstərir. Əlavə edir ki, ümumiyyətlə komissiyonlar çalışmayırlar. Öylə komissiyonlar var ki, bəzi firqələrin nümayəndələri heç bir kərə də onun iclasında olmamışdır.

Natiq rica edir ki, mətləbin rüşəsi əldən buraxılmasın. Mətləbdən bəhs edilsin.

İbrahim Əbilov - İkinci kərə kürsüyü-xitabətə çıxaraq komissiyonun qeyri-fəal olduğunu etiraf etdiyini bildirir. Əlavə edir ki, mən bitərəfanə bir surətdə komissiyonun fəaliyyəti haqqında məlumat verdim.

Təkrar edir ki, işlərin təxirəyə salınması səbəb inspektorların yoxluğudur.

Aslan bəy Qardaşov - Komissiyonun fəaliyyətindən bəhs edir. Deyir ki, komissiyonun dörd ay ərzində 8-9 iclası olmuşdur. Buna da fəaliyyət demək olmaz. Bunda firqələri müqəssirləndirirlər ki, guya nümayəndələri gəlmir. Mən sizin nəzərinizi bir-iki iclas bundan əvvəl "Əhrar" firqəsinin bir məktubuna cəlb edirəm ki, orada Abdulla bəy əvəzinə başqa nümayəndə verilmək istənilirdi. Onda dedilər ki, komissiyonu firqələr deyil, Parlament seçir. Vaxta ki, Parlament seçir, ona firqələr məsul olmazlar.

Hacı Kərim Saniyev - Doktor Həsən bəy Ağayevə cavab vermir. Əlavə edir ki, bir heyətin işləməsinin təqsiri onun sədrinin öhdəsindədir. Komissiyonun da işləməsində onun sədri məsuldur.

Muxtar Əfəndizadə əvvəlki natiqlərə cavab vermək istəyir. Deyir ki, mənim dediyim ümum məmləkət və millət naminədir. Mən heç bir kərə ticarətlə məşğul olmamışam.

Natiq doktor Həsənbəyin "Əhrar" firqəsi nümayəndəsinin yanvar ayından bu firqə 8 iclasın yalnız üçündə hazır olmasını cavab verərək deyir ki, Kiçikxanov naxoş olduğundan ona məzuniyyət verilmişdir. Buna görə də icaslarda olmamışdır.

Sırada daha natiq olmadığından son söz məruzəçiyə verilir.

Abdulla bəy Əfəndizadə - Natiqlərin dediyindən bunun əleyhində kimsənin olmadığını söyləyir. Məclisi-Müəssisənin tez çağırılması arzusuna keçərək deyir ki, burada göstərilən beş ayın iki ayı artıq keçmişdir. İndi üç ay vaxt qalır ki, bunu da azaltmaq olmaz.

Sədr tərəfindən qanunun 2-ci qiraətinə keçilməsi səsə qoyulur, qəbul edilir.

Mehdi bəy bir maddədən ibarət qanun layihəsini oxuyur. Əksəriyyəti ilə qəbul edilir. Beş dəqiqəlik tənəffüs elan edilir.

Tənəffüsdən sonra

İclas açılır. Növbədəki məsələyə - Bakı bələdiyyəsinə beş faizlə on milyon rublə qərz verilməsi haqqındakı qanun layihəsinin müzakirəsinə keçilir.

Əbuzər bəy Rzayev - Məruzəçi sifətilə izah verir. Bakı bələdiyyəsinin təkrar para istədiyini söyləyir. Məlum olur ki, Bakı bələdiyyəsinin seçkilərə bir milyon manatadək xərci var. Bununla bərabər bələdiyyə xidmətçilərinin maaşına hökumət məmurları maaşları miqdarında artırmaq istəyirlər. Maliyyə naziri 5 faizlə ancaq beş milyon verilməsinə razı olmuş. Layihə daxiliyyə nəzarətinə göndərdikdə, daxiliyyə naziri pulun faizsiz verilməsi tərəfdarı olmuşdur.

Natiq, bələdiyyə maliyyəindən, onun mədaxili və məsafirindən məlumat verir, əlavə edir ki, maliyyə-büdcə komissiyonu bu on milyonu qəbul etmişdir. Parlamentin də qəbul etməsini rica edir.

Ağa Aşurov - Məişətin getdikcə ağırlaşdığı hökumətləri kağız para kəsməyə məcbur etdiyi kimi, böyük firmaları da borc almağa məcbur etdiyindən bəhs edir. Əlavə edir ki, bizim şəhərlərimizə verdiyimiz bu pullar onlara kömək etmək deyil, bəlkə də öz maliyyə siyasətimizi aparmaqdır.

Natiq şəhərin xərclərindən bəhs edir, deyir ki, bir çox xərclər var ki, onları gərək hökumət versin. Məsələn xəstəxanalar. Bununla bərabər hazırda şəhərin beş milyondan tutub on milyonadək artıq məsarifi vardır. Vaxta ayrı-ayrı fərdlər və müəssisələr borcla, zərər ilə işləyirlər. Şəhərlər bu qayda ilə öz mədaxilləri ilə dolana bilmirlər.

Natiq şəhərin əvvəlki borclarına təvəccöhi-kəlam edərək deyir ki, 1920-ci ilin smetasına əvvəldən olduğu borcların bir hissəsini vermək daxil edilmişdir. Əcaba şəhər öylə haldadır ki, borcun əldə edə bilsin.

Ağamalı oğlu Səmədağa - Şəhərə bu borcun verilməsinə zidd olduğunu söyləyir, əlavə edir ki, biz əvvəlki borcların da verilməsinə zidd idik. Bakının bir çox pul çıxarmağa yeri vardır.

Natiq nə üçün pul verilməsinə zidd olduğunu izah edir, deyir ki, bizə deyirlər şəhər viiqırışını bilet buraxacaqdır. Natiqin fikrincə bu dolandırıcılıq kimi bir şeydir. Bununla xalqı aldadacaqdır. Bunun üçün təklif edir ki, buna heç bir növlə müsaidə edilməməlidir. Natiq əlavə edir. Deyirlər, bələdiyyə küçələri işıqlandırır. Şəhər qaranlıq olarsa bunda fəqərə və kasıblar zərər görəcək. Bundan o adamlar zərər görəcək ki, gecələr vaxtını klublarda və tantanlarda keçirirlər.

Qulluqçuların məvacibinə keçərək natiq deyir ki, bu bir bəhanədir. Natiq sözlərini belə bitirir. Çünki xəzinə camaat puludur, heç bir növlə onu bələdiyyələrə vermək olmaz.

Ağa Aşurov - Səmədağaya cavab verir və deyir ki, şəhər barəsində o adam danışar ki, onun şəhərdən xəbəri olsun. Natiqin təsəvvürüncə şəhər işlərini böylə bərhad bir hala salan sosialistlər oldu. Hökumətdən alınan pulların 90 faizini xidmətçilərə maaş verdiyini də göstərir.

Viiqırışını zayomun dolandırıcılıq olduğu olmasına keçərək deyir ki, bu xüsusda sizdən müsaidə istəmirlər. Buna görə hökumət müsaidə vermişdir. O hökumət müsaidə etmişdir ki, onda sənin yanında əyləşən sosialist yoldaşın da iştirak edirdi.

Natiq, pul verilməməsi təklifinə keçərək deyir ki, tutaım ki, bu pul verilmədi. Bunun nəticəsi nə olar? Şəhər intixabı olmaz.

Məktəblər qapanar, xəstəxanalar bağlanar. Natiq əlavə edir: Aşkar şeydir ki, bu pul buraxılacaq. Şəhər bu barədə təqsirləndirilməsin.

İbrahim Əbilov - Bu qərz Bakı bələdiyyəsinə 4-cü kərə olduğundan bəhs edir. Deyir ki, biz hər zaman bu qərz vermək əleyhində olmuşuq və demişik ki, şimdiki bələdiyyə heç bir növlə şəhərin maliyyəsinə düzəltməyəcəkdir. Biz hər zaman demişik ki, bələdiyyə xərci şəhərin tramvay və işığından istifadə edənlərdən, hökumət kəsdiyi paraları tay-tay sandıqlarına yığanlardan gərək alınsın. Natiq əlavə edir. Bir zamanda ki, dün bir qəpiyə möhtac olanlar bu gün Bakıda milyoner olmuşdur. Böylə bir halda Bakı bələdiyyəsinin parasız qaldığı və borc istədiyinin mənası yoxdur. Hər zaman bələdiyyəyə mədaxil mənbələri göstərmişik. Fəqət, onlara etina edilməmişdir.

Bələdiyyə idarəsinin borcu idi birinci olaraq azuqə işlərinə fikir verə idi. Bu vaxtadək bələdiyyə idarəsi bu xüsusda nə iş görmüşdür. Nə kimi təşəbbüsatda bulunmuşdur. Şəhərin öz sahiblərinin iş başına gəlməsi üçün bir milyon yarım xərc edib, nəticədə nə olmuşdur?

Natiq təklif edir ki, para qətiyyəən buraxılmasın.

Sədr müsaidə istəyir. Maliyyə və büdcə komissiyonuna Müseyib bəy Axicanovun seçildiyini bildirir.

Ağamalı oğlu - Bələdiyyəyə para buraxılması xüsusunda Aşurova cavab verir. Deyir ki, burada sadə bir məsələ var. Biz deyirik ki, Bakı bələdiyyəsi xalqdan uzaqdır. Xəzinənin pulu camaatın, xalqın puludur. Xalqın pulunu ona vermək olmaz. Bu pulu o zaman vermək olardı ki, biz bunun nerəyə sərf ediləcəyini bilə idik. Bizim Bakı şəhərinin etibarını yoxdur. Etibarsız adama pul vermək olmaz.

Sədr - Növbədə iki natiq olduğunu bildirir, əlavə edir ki, müzakirənin qət edilməsi barəsində bir təklif var. Təklif səsə qoyularaq qəbul edilir. Son söz məruzəçiyə verilir.

Əbuzər bəy Rzayev - Sosialistlərin hər zaman tənqid etdiklərini, heç bir yol göstərmədiklərini söyləyir. Əlavə edir ki, bir mənzil qanuni tərtib edilmişdir. Bu günlərdə Parlamente gələcəkdir. Əgər qəbul edilərsə, şəhərin mədaxili artmış olar.

Natiq xahiş edir ki, qanun qəbul edilsin.

Sədr - Səsə qoyur. Əksəriyyət ilə qanunun 2-ci qiraətinə keçilməsi qəbul edilir. Katib qanun layihəsini maddə-maddə oxuyur. Ağa Aşurov təklif edir ki, o çıxarılsın, bu xüsusda izahat verir, deyir ki, onsuz da Bakı

bələdiyyəsinin maliyyəsi yaxşı deyildir. Bunun üçün də müraciət edib para istəyir. Qanunun 2-ci maddəsində deyilir ki, bələdiyyə sabahdan aldığı borcunu tədiyə etsin. Bir halda ki, şəhər özünü idarə edə bilməyir, borc istəyir, nasıl olacaq ki, sabahdan həm özünü idarə edəcək həm də borcunu verəcək. Bunun üçün natiq təklif edir ki, Bakı bələdiyyəsi bu borcu 25-26-cı ildən başlayaraq tədiyə etsin.

Əbuzər bəy Rzayev - Məruzəçi sifətilə Aşurova cavab verir. Deyir ki, komissiyonun qərarı böylədir ki, əgər bələdiyyə idarəsi borcunu put vergisindən və yaxud daxili istiqrazdan ödəyə bilsə, 1925-ci ildən başlayaraq məxaric smetasına daxil etsin: Demək, Aşurovun təklifi gələcək maddədə vardır. Onun üçün natiq Aşurovun təklifinin əleyhində olduğunu söyləyir.

Sədr - Aşurovun təklifini səsə qoyur. Əksəriyyət ilə təklif qəbul edilməyir. Qanun layihəsi komissiyonun tərtib etdiyi qərar üzrə qəbul edilir. İclas qapanmadan əvvəl doktor Həsən bəy Ağayev, Ağa Aşurov, Bağır Rzayev, Əbuzər bəy Rzayev və Xosayev imzaları ilə Parlamentə bir təklif edilir. Təklifdə Parlament tərəfindən, Parlament nakazına yenidən baxmaq üçün bir komissiyon intixab edilməsi istənilir.

Sədr - İzahat verərək deyir ki, bu xüsusda danışıq olmayacaqdır. Hər bir məclisi-müəssisən və məclisi-məbusan nakaz üzrə işləyir. Qəbul etdiyimiz nakazda bir maddə vardır ki, lazımı vaxtda arzu edilən komissiyonlar intixab edilsin.

İntixab gələcək iclasa qalır.

Məclis bununla saat 3.20 dəqiqədə qapanır.

Arxiv, f.895, siy.1, iş 249, vər.12; Azərbaycan 16, 19 fevral 1920, N-33-36.

Yüz iyirmi beşinci iclas

16 fevral 1920-ci il

Sədr - Məmməd Yusif Cəfərov. Katib - Mehdi bəy Hacinski.

İclas saat 12-yə 25 dəqiqə keçmiş açılır.

Sədr - İclası açaraq katibdən ruznameyi-müzakirətin oxunmasını rica edir.

Katib - Ruznameyi-müzakirəti oxuyur:

1 - Ləvazim komissiyonuna Bağır Rzayevin əvəzinə bir üzv seçilməsi; 2 - Nizamnamə komissiyonu intixabı; 3 - Təshih komissiyonunun keçən iclasda qəbul edilmiş Məclisi-Müəssisən komissiyonun smetası və Bakı bələdiyyəsinə beş faizlə on milyon rublə buraxılması haqqındakı qanun layihələri barəsində təshihləri; 4 - Şuşa xalça, palas emalatxanasının ziraət nəzarətinin təhti-idarəsinə verilməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əbuzər bəy Rzayev; 5 - Gəncə şəhərində hərbi zavod açılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Ağa Eminov; 6 - Bakı sahil radio stansiyasının ştatı haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Ağa Eminov;

Müzakirəti-yomiyədən təğyir və təbdil Parlament tərəfindən qəbul olunur.

Daxil olmuş kağızlar katib tərəfindən birər-birər oxunur. Birinci məktub baş katib Bağır Rzayev cənablarındandır. "Parlament sədri cənablarına.

Bu gündən etibarən baş katiblik vəzifəsindən istefa veribdə azad olmamı rica və təmənnə edirəm, əfəndim.

Parlament üzvü Bağır Rzayev"

İkinci məktub Parlament üzvü Kiçikxanovdandır.

"Bir ay yarım məzuniyyətlə Zaqatalaya getmək məcburiyyətində olduğundan Məclisi-Müəssisən mərkəzi intixab komissiyonundan istefa verirəm". Qəbulu istirham olunur. Parlament əzasından Kiçikxanov. Üçüncü məktub Əbuzər bəy Rzayevdandır.

"Vaxtım olmadığından təshih komissiyonunda işləməyə fürsətim və imkanım yoxdur. Buna görə məzkur komissiyondan çıxmağa məcburam. Divani-Rəyasətə bunu bildirməklə bərabər rica edirəm bəndənin bu ərzi-halı Parlamenta bəyan olunsun. Parlament üzvü Əbuzər bəy Rzayev"

Dördüncü məktub Əhməd Məmmədbəyovdandır.

"Vaxtım müsaidə olmamasından dolayı Məclisi-Məbusan ləvayehi-qanuniyyə komissiyonunda işləyə bilməyəcəyimi və haman vəzifəmdən istefa edirəm. Qazi Əhməd Məmmədbəyov".

Bunlardan sonra katib daxil olmuş yeni qanun layihələrini elan edir.

1- Xaricə çıxarılan mallara yeni gömrük rüsumu qoyulması barəsində (göndərilir maliyyə-büdcə komissiyonuna).

2- Məkatibi-maliyyə və Rüşdiyyədə xəstəlik və ya sair məruzət məşruə dolayısı ilə tədricata davam edəməyən müəllimlərin əvəzində tədris etdikləri dərslər üçün ücret verilməsinə aid qanun layihəsi (maliyyə-büdcə komissiyonuna).

3- "Müsavət" firqəsi tərəfindən topraq qanunu (topraq komissiyonuna göndərilir).

4- Şəhər seçkiləri və şəhər xidmətlərinin əlavə maaşları üçün Gəncə şəhər idarəsinə 1.339. 437 manat borc buraxılması haqqında (maliyyə-büdcə komissiyonuna göndərilir).

Həsən bəy Ağayev - Daxil olmuş qanun layihələri arasında "Müsavət" firqəsi tərəfindən təqdim edilən topraq qanun layihəsinin qayət mühüm bir layihə olduğundan bəhslə təklif edir, topraq komissiyonu, onun müzakirəsini təxirə uğratmasın, onlar üçün müəyyən bir vaxt qoyulsun ki, o vaxtadək şu qanun layihəsinə baxıb Parlamenta qaytarsınlar. Nətiq topraq komissiyonuna on gün vaxt təklif edir.

Sədr - Bu təklifin əleyhinə kim danışmaq istədiyini sorur.

Hacı Kərim Saniyev (sosialist) - Topraq məsələsi haqqındakı qanun layihəsinin pək əhəmiyyətli olduğunu etiraf edir. Komissiyona verilən on gün vaxtı da çox görür. Təklif edir ki, komissiyon üç gündə bu qanuna baxıb geri qaytarsın.

Şəfi bəy Rüstəmbəyli - Vaxtın az verilməsinə etiraz etmədiyini söyləyir və əlavə edir ki, topraq məsələsinin qayət əhəmiyyətli olduğunu hər kəs etiraf edir. Əhəmiyyətli məsələlərə də əhəmiyyətlə baxmaq lazımdır. Bunun üçün komissiyona təklif edilən üç gün çox azdır. Üç gündə əhəmiyyətli məsələlər həll edilə bilməz. Onun üçün nətiq Həsən bəyin on gün vaxt təklif etmək təklifinin üstündə "Müsavət" namindən israr edir.

Ağamalı oğlu - Torpaq komissiyonu sifətilə danışaraq təklif edir ki, topraq komissiyonuna yeni üzvlər seçilsin.

Sədr - Ortada iki təklif olduğunu bildirir. Təklifin birisi Həsən bəy Ağayev tərəfindəndir ki, komissiyona on gün vaxt verilsin. 2-ci təklif Səmədağa Ağamalı oğlu tərəfindəndir ki, topraq komissiyonu yenidən seçilsin.

Şəfi bəy - Ağamalı oğlunun təklifi barəsində danışaraq deyir ki, Parlamentin qərarına görə əski komissiyonlar kəndi yerində qalır, ləğv edilmirlər. Əgər topraq komissiyonu dəyişilsə, o zaman lazım gəlir ki, Parlamentin qərarı ləğv edilsin.

Sədr - Əvvəlki təklifi səsə qoyur. Əksəriyyət ilə qərar qoyulur ki, topraq komissiyonuna on gün vaxt verilsin.

2-ci təklif komissiyonunun yenidən seçilməsi təklifini səsə qoyur, bu da qəbul olunur. Seçkinin tənəffüsdən sonra olacağını bildirərək növbədəki məsələyə keçir.

Növbədə təshih komissiyonunun məruzəsidir.

Muxtar Əfəndizadə - Məclisi-Müəssisən mərkəzi intixab komissiyonun smetasına əvvəlcə verilmiş 5 milyon manatı qeyd etdiyini məlum edir. Etirazsız qəbul olunur.

2-ci məsələnin Şuşa xalça-palası emalatxanasının ziraət nəzarəti ixtiyarına verilməsi haqqındakı qanun layihəsinin müzakirəsinə keçirilir.

Əbuzər bəy Rzayev - Məruzəçi sifətilə izahat verir. Əski zamanda Tiflisdə, onun əl işləri emalatı adında bir idarə olduğundan, onun vəzifəsindən məlumat verir. Məlum olur ki, haman idarə xalça-palası fabrikanı açılıb, makinalar hazırlamış, nəqşlər tərtib etmiş. Əskidə, Azərbaycanda üç yerdə böylə fabrikalar mövcud imiş. Biri Qubada, birisi Qasım kənddə, birisi də Qarabağda. Əvvəlkilər axır zamanlarda bərbad olub getmiş, yalnız Qarabağdakı qalır ki, o da pulsuzluqdan axır zamanlarda qapanmış.

Natiq əlavə edir ki, Gəncə müdafiəyi-milliyə komitəsi həmin bağlanmış bir emalatxanayı kəndi idarəsinə alaraq ona kömək etdi. On üç min manat para verdi. İndiyənə paraları qurtarmış emalatxana bağlanmaq halındadır.

Məruzəçi o fabrikanın əhəmiyyətindən bəhs edir. Məlum olur ki, orada bir çox maliyyələr və sairə mövcuddur. Fabrika ziraət nazirinə müraciət edərək kəndi idarəsinə alınmasını istəmiş, bu xüsusda Qarabağ general qubernatoru da yazmışdır. Nəzarətdəki kəndi nümayəndəsini Qarabağa göndərmiş, bu barədə ətraflı məlumat toplamışdır.

Natiqin göstərdiyindən məlum oldu ki, orada bir çox mallar vardır. On dənə makina və lazım olan şeylər mövcuddur. Nazir qərara almışdır ki, onu öz idarəsinə alsın, ustalar tapsın. Azərbaycanda mahud əşəddi ehtiyac olduğundan orada mahud toxutursun. Bundan başqa əhaliyə xalça-palası toxumağı öyrətsin.

Natiqin dediyindən anlaşılır ki, orada on nəfərədək adam oxuyacaqdır. Bu adamlar nəinki məssani oxuyacaqlar, bəlkə onlara hökumət tərəfindən müavinət belə ediləcəkdir. Ona görə hökumət tərəfindən bir smeta təqdim edilmişdir.

Məruzəçi smetanı oxuyur. Məlum olur ki, əski xidmətçilər ayda 4500 manat maaş alırlarmış, şimdiki ümumi qulluqçuların maaşı 65 min manat hesab edilir. Mənzil və sair xərclərdə iyirmi min manat təxmin edilir. Bəzi xarab edilmiş makinaları təmir üçün səkkiz min, bundan əlavə müdafiəyi-milliyə komitəsinin əvvəlcə verdiyi otuz min manat da qaytarılmalıdır. Cümlətan yanvarın birindən mayadək iki yüz iyirmi min manat para istənilir.

Natiq əlavə edir ki, komissiyonda bu qəbul edilmiş və rica edir ki, Parlamentə də bunu qəbul etsin. Bundan başlayaraq Azərbaycanın sair yerlərində: Qubada, Şəkidə, Zaqatalada böylə emalatxanalar tədrislə güşad ediləcəkdir.

Ağa Aşurov - Bu fabrikanın hökumət malı olduğu və yəni hökumət ixtiyarına keçdiyini söyləyir. Əlavə edir ki, bir zaman müdafiəyi-milliyə komitəsi bu fabrikdən istifadə etmək istəmiş, otuz min manat para buraxmışdır. Müdafiəyi-milliyə komitəsinin də pulu camaat puludur.

Şimdi, qanun layihəsində müdafiəyi-milliyə komitəsinin verdiyi 30 min manatın geri qaytarıldığı söylənilir. Natiq təklif edir ki, bu otuz min manat verilməsin.

Əbuzər bəy Rzayev - Məruzəçi sifətilə cavab verir. Müdafiəyi-milliyə komitəsi otuz min manatı bir şərt olaraq qoyduğunu söyləyir. Əlavə edir ki, hökumət pulu qəbul etmişdir. Komissiyon da buiun əleyhinə olmamışdır. Bunun üçün komissiyon tərəfindən təklifin əleyhinə olduğunu söyləyir.

Ümumiyyət üzrə qanunun əsasları barəsində danışan olmadığından 2-ci qiraətinə keçilir.

Katib qanun layihəsini maddə-maddə oxuyur. Parlament tərəfindən qəbul edilir. Aşurovun təklifi də səsə qoyulur. Lakin rədd edilir. Bununla qanun layihəsinin ikinci qiraəti qəbul edilir, üçüncü qiraəti gələcək iclasa qalır.

Sonra, katib bu qanun layihəsi barəsində maliyyə və büdcə komissiyonu tərəfindən varid olmuş bir təklifi oxuyur. Təklif budur:

"Şu layihəyi-qanuniyyəni qəbul etməklə bərabər, komissiyon Qubada bir xırda kustaril sənayesi ilə (yəni əl işləri ilə) məşhur olan məmləkətin sair nəqqələrində böylə emalatxanaların açılmasını arzu edir".

Oxunan arzu Parlament tərəfindən qəbul edilərək, 5 dəqiqəlik tənəffüs elan edilir.

Tənəffüsdən sonra

İclas Məmməd Yusif Cəfərovun sədarəti, Mehdi bəy Hacımskinin katibliyi ilə açılır.

Sədr - Növbədə komissiyonlara seçki icra ediləcək olduğu elan edilir. Gizli vəərəqə verməklə seçki komissiyonuna və topraq komissiyonuna və nizamnamə komissiyonuna üzvlər seçilir. Ləvazim komissiyonuna:

Şəfi bəy Rüstəmbəyli, Nizamnamə komissiyonuna: Həsən bəy Ağayev, Mustafa Mahmudov, Aslan bəy Səfikürdski, Vanseviç, Xosayev, Qara bəy Qarabəyli, Qardaşov Aslan bəy.

Bununla iclas qapanır.

Arxiv, f. 895, siy.1, iş 249, vər, 13; Azərbaycan 20 fevral 1920, N-37.

Yüz iyirmi altıncı iclas

19 fevral 1920-ci il

Sədr - Məmməd Yusif Cəfərov. Katib - Mehdi bəy Hacinski

İclas saat 12-yə 45 dəqiqə keçmiş açılır.

Sədr - İclası açaraq ruznameyi-müzakirəti oxumağı katibdən rica edir.

Katib - Ruznameyi-müzakirəti oxuyur:

1 - Təshih komissiyonuna Əbuzər bəy Rzayev və Mustafa Vəkilov əvəzinə başqa üzvlər seçilməsi; 2 - Divani-rəyasətdən çıxmış Bağır Rzayev əvəzinə üzv seçilməsi; 3 - Ləvayehi-qanuniyyə komissiyonuna Qazi Əhməd Mahmudbəyov əvəzinə üzv seçilməsi; 4 - Məclisi-müəssisən mərkəzi intixabat komissiyonuna Bayram Niyazi Kiçikxanovun əvəzinə üzv seçilməsi; 5 - Parlament üzvü Cəlil bəy Sultanovun məzuniyyəti; 6 - Təshih komissiyonun Bakı bələdiyyəsinə 5 faizlə on milyon rublə para buraxılması haqqında məruzəsi; 7 - Şuşa xalça-palası emalatxanasının ziraət nəzarətinin təhti idarəsinə keçirilməsi haqqındakı qanun layihəsinin üçüncü qiraəti; 8 - Gəncə şəhərində hərbi zavod açılması haqqında qanun layihəsi; 9 - Bakı sahil radio-stansiyasının ştatı haqqında qanun layihəsi; 10 - Gömrük idarələrindən alınan vergilər barəsində maliyyə naziri hüququnun genişləndirilməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Ağa Eminov; 11 - Məmaliki-xariciyyədən gətirilən asari-mətbuənin gömrük rüsumundan azad edilməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Həsənbəy Ağayev; 12 - Zaqatala şəhərini Tapa çay daşqınından saxlamaq üçün sədd çəkilməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Ağa Eminov.

Müzakirəti-yomiyə bu surətlə qəbul edildikdən sonra Divani-rəyasətə daxil olmuş kağızlar elan edilir;

1 - Dövlət təsərrüf sənədlərinin ştatı və 1920-ci sənə üçün smeta. (Göndərilir maliyyə-büdcə komissiyonuna); 2 - Azərbaycan ilə Gürcüstan arasında bağlanmış tranzit müahidənaməsi. (Maliyyə-büdcə komissiyonuna göndərilir); 3 - Gəncədən Parlament üzvlüyünə Səməd Kərbəlayi Həsən oğlunun və Muğan ruslarından İlyə Azareviç Janinin intixab edilməsi haqqında mandatlar. (Mandat komissiyonuna göndərilir).

Sədr - Əlavə edir ki, Məclisi-Müəssisən mərkəzi intixabat komissiyonuna Bayram Niyazi əvəzinə Aslan bəy Qardaşov namizəd göstərilir. Komissiyonlara üzv seçilməklə bərabər bir də baş katib intixabı vardır. Rica edir ki, baş katib şimdi seçilsin, komissiyonlar isə tənəffüsdən sonra intixab olunsun.

Buna etiraz olmadığından qəbul edilir.

Baş katibliyə sosialistlər tərəfindən Rza Qaraşovun namizədliyi göstərilir.

Seçki şərt salmaq vasitəsilə olacağından (kyüster) yeşik və şarları hazır edənədək növbədəki məsələlərin müzakirəsinə keçilir. Təshih komissiyonu tərəfindən əvvəlki iclasda Bakı bələdiyyəsinə para buraxmaq xüsusunda qəbul edilmiş qanun layihəsi haqqında Məmməd Əmin Rəsulzadə məruzədə bulunur. Parlament tərəfindən qəbul edilir.

2-ci məsələ Cəlil bəy Sultanovun məzuniyyətidir. Katib Cəlil bəydən alınmış məktubu oxuyur. Məlum olur ki, Cəlil bəy xəstə olduğu üçün martın 10-nunadək məzuniyyət istəyir. Xəstə olduğu barəsində Cəbrayıl kənd doktoru şəhadətnamə də təqdim etmişdir.

Cəlil bəy Sultanova məzuniyyət verilməyə etiraz olmadığından qəbul edilir.

3-cü məsələyə Şuşa xalça-palası emalatxanasının ziraət nəzarəti ixtiyarına keçirilməsi haqqındakı qanun layihəsinin 3-cü qiraətinə keçilir.

Qanun layihəsi heç bir əlavə və təshih olmadığından eynilə qəbul edilir.

4-cü məsələyə, Gəncə şəhərində hərbi zavod açılması haqqındakı qanun layihəsinin müzakirəsinə keçilir.

Ağa Eminov məruzəçi sifətilə məlumat verir. Anlaşılır ki, ordumuz xaricdən kəndi ehtiyacı üçün bir çox şey alanmır. Bunun üçün Gəncədə bir hərbi karxana açmaq istənilir.

Məruzəçinin dediyindən məlum olur ki, Gəncədə hərbi masterskoy mövcuddur. Bu masterskoy ordumuzun ehtiyacını təmin etmir. Şimdi istənilir ki, bu masterskoy bir zavod halına vəz edilsin.

Bakıdan oraya bəzi lazım olan makinalar və sairələr aparılacaqdır. Maliyyə-büdcə komissiyonu baxarkən bir milyon əlli yeddi min manat istənilirdi. Lakin sonradan hərbiyyə nəzarəti nümayəndəsinin verdiyi izahatdan bu para bir qədər əksidilmişdir, 668 min manat qərar verilmişdir.

Məruzəçi əlavə edir ki, bu istənilən para 1919-cu sənədə edilən xərclər üçündür. Gələcək 1920-ci sənə üçün ayrıca smeta təqdim ediləcəkdir.

Maliyyə-büdcə komissiyonu bunu bilaetiraz qəbul etmiş Parlamente dən dəxi qəbul edilməsini rica edir. Hacı Molla Əhməd ("Əhrar") açılacaq bu zavodun Gəncədə sabiqdən bəri mövcud olan sənət məktəbində açılacağından bəhs edir. Əlavə edir ki, bu məktəb Gəncədə Şəki, Ərəş, Gəncə və Cavanşir qəzalarına məxsus olub, dörd qəza bu məktəbə baxır. Şimdi hərbiyyə nəzarəti bu məktəbi kəndi ehtiyacından ötrə zəbt etmişdir.

Natiq, adlarını söylədiyi dörd qəzanın yeganə bir mənbəi ürfanı ancaq Gəncə sənaye məktəbi olduğunu iddia edir. Qəzalarda az-çox edmiyə və bilikli adamlar həm bu məktəbin məhsulu olduğunu söyləyir. Əlavə edir ki, bu məktəbi köylülərin əlindən almaq onlara pək ağır olacaq. Çünki bu məktəbi dul qarılar yumurta satmaqla tikdirmişlərdir. Keçmişdə rus hökuməti bu məktəbi saxlamaq üçün ildə köylülərdən 25 min manat xərc alırdı.

Natiq, hərbiyyə nəzarətinin bu məktəbi zəbt etməsini insafsızlıq ədd edir, təklif edir ki, qanun layihəsi qəbul edilsin, fəqət zavodun məkanı dəyişib, bu məktəbdən kənar bir yerdə olsun.

Həsən bəy Ağayev - Molla Əhməd əfəndinin söylədiyi sözlərin doğru olduğunu etiraf edir. Əlavə edir ki, əgər bu məktəb məktəb halında olsa idi, hərbiyyə nəzarəti orasını işğal etsə idi, onda iddiası haqlı olardı. Natiqin verdiyi izahatdan anlaşılır ki, məzkur məktəb Azərbaycan hökumətinin təşkilindən əvvəl ta müharibənin ibtidasında 1914-cü ildə Rus hökuməti tərəfindən zəbt edilmişdir. Əvvəllərdə orası əsgəri qışla, sonraları əsgəri xəstəxana olmuşdur. Ən nəhayət hərbiyyə məktəbi qərar verilmiş hərbiyyə məktəbi olduğundan yaxında bir hərbi zavod da açılmışdır. Çünki əvvəli sənət məktəbi olduğu üçün lazım olan əşya və alət mövcud imiş.

Natiq əlavə edir ki, hərbiyyə nazirindən biz yalnız bir arzu edirik ki, sənət məktəbinə qiymət verilib əsgəri zavod başqa yerə köçürülsün.

İsmayılzadə (sosialist) - Qanun layihəsindən zavodun o məktəbdə açılması xüsusunda bir şey olmadığından bəhs edir. Əlavə edir ki, bizim fraksiyon da arzu edir ki, sənət məktəbi əvvəlki halına salınsın.

Səmədağa Ağamalı oğlu - Hərbiyyə naziri yalnız o məktəbi deyil, hətta bağını da almaq istədiyini söyləyir. Natiq məktəbi hər şeydən qiymətli və əhəmiyyətli ədd edir. Deyir ki, biz hərbiyyə işlərinə hər şeyimizi qurban edirik. Lakin məktəbi qurban edə bilmərik. Biz arzu edərdik ki, hərbiyyə zavodu vağzal yanında açılınsın, çünki iqtisadi cəhətdən də zavodun vağzalda olması lazımdır. Çünki zavodun emalatını şəhərdən vağzala daşımaq iqtisadi nöqteyi-nəzərdən düz deyildir.

Ağa Aşurov - Bakı şəhəri məktəblərinin çoxusu hərbi işlərə məşğul olduğundan uşaqların şimdiki də küçələrdə avarakirliklərindən bəhs edir. Dəfaət ilə Bakı bələdiyyəsinin məktəbləri boşaltmaq istədiyi müraciətlərinə işarə edir. Deyir ki mən heç bir etiraz edən görmədim. Kimsə məktəbin hərbiyyə işlərindən daha qiymətli və əhəmiyyətli olduğunu söyləmədi. İndi isə Gəncədə bir məktəbin hərbiyyə işləri faydasına tutulması burada əhəmiyyətli bir iş kimi qəbul edilir.

Natiq maarif işlərinin əhəmiyyətini dərk etdiyini və hər şeydən əvvəl olduğunu etiraf edir, deyir ki, bununla bərabər vaxt və zamanı da nəzərə almalıdır. Bir də deyirlər ki, o məktəb 1914-cü ildən yoxdur. Burada maarif nəzarətindən arzu etmək olar ki, Gəncədə bir sənət məktəbi açsın.

Natiq Gəncə şəhərindən bəhs edir. Gəncədə hərbiyyə işlərinə ancaq məzkur sənət məktəbi yarayacağını iddia edir. Bunu da qeyd edir ki, indiki halda hərbi zavodun əhəmiyyəti məktəbdən artıqdır.

Hacı Molla Əhməd - Yalnız arzu ilə kifayətlənməyi az görür. Deyir ki, böylə arzular bahasına iki qəpik verməzlər. Məktəbin mənfəəti hər şeydən artıqdır. Hökumət də öz deklarasiyonunda məktəblər açmağı vəd etmişdi.

Natiq Aşurovun nitqinə keçərək deyir ki, Bakıda yüzlərlə məktəblər var. Onların bir hissəsi işğal edilmişdir. Gəncədə yalnız bir məktəb var ki, onu işğal etmişlər. Çoxdan almaq bir şey dəyildir. Yoxu almaq böyük bir zərbədir.

Natiq sözünü bu cümlələr ilə bitirir. Hökumət bununla öylə işlər edəcəkdir ki, arzu edilməyən vəziyyətlər ortaya çıxsın. Mümkündür ki, haman toyuqlarını satıb bu məktəbə sərf edən dul övrətlər başmaq tayları ilə gəlib oranı geri alsınlar.

İbrahim Əbilov - Göstərilən dəlillərin əsası olduğundan bəhs edir. Deyir ki, o məktəbin 1914-cü ildə bağlanması hərbiyyə nəzarətinə səlahiyyət verməz ki, onu kəndi faydasına zəbt etsin.

Natiq, o məktəbin bir çox zəhmətlər ilə açıldığını söyləyir. Əlavə edir ki, təkrar öylə bir sənət məktəbini düzəltmək çətinidir. Biz deyirik ki, məktəblərə daha artıq qiymət verilsin. Onun üçün arzu dəyil, təkid ilə deyirik ki, hökumət bu məsələyə əhəmiyyət versin. Hətta tələb edirik ki, məktəb öz yerində qalsın.

Qarayev - Məktəb yerində açılan zavodun nə kimi işlə məşğul olacağından bəhs edir. Orada xalqın möhtac olduğu qab-qacaq deyil, patron, qumbara və tüfəng kimi insan öldürən şeylər qayırılacağını söyləyir. Böylə bir zavod da şəhərimizin mərkəzində deyil, kənarında olmasını tərcih edir.

Mirzə Sadiq Axundzadə - Sənət məktəbinin Gəncə quberniyasında yeganə bir məktəb olduğundan bəhs edir, deyir ki, masterskoy açılınsın, fəqət öylə bir surətdə açılınsın ki, sənət məktəbinə ziyan gətirməsin.

Natiq hökumətdən tələb deyil, ancaq Parlamentin bu xüsusda bir arzu edə biləcəyini söyləyir, təklif edir ki, qanun layihəsini qəbul ilə biz bir arzu edirik ki, o məktəblər əvvəlki halına salınsın.

Aslan bəy Qardaşov - Cavan Azərbaycanın sənət məktəblərinə pək çox ehtiyacı olduğunu, böylə məktəblərin biri Zaqatala, digəri Gəncədə olmaq üzrə iki dənə olduğunu söyləyir. Bu məktəblərin masterskoylarında kəndçilərin zirət makinaları və kotanları təmir edildiyindən bəhslə deyir ki, Zaqatalada olan məktəbə əsgər yerləşdirilmişdir. Halbuki bu əhalinin mənfəətinə ziddir. Natiq arzu edir ki, o məktəblər əsgərlərdən təxliyə edilsin əsgəri halına salınsın.

Daha başqa natiq olmadığından son söz məruzəçiyə verilir.

Ağa Eminov - Mötərizlərə cavab verir. Əhvalımızın ciddi olmasından, təcili hərbi hazırlıqlar lazım olduğundan bəhs edir, əlavə edir ki, onlar da buradakı natiqlərin əksəri də bu fikirdə idi ki, hər şeydən əvvəl biz istiqlalımızı müdafiə etməliyik. Maarif işləri sonra da görülə bilər. Qorxdığımız təhlükə yenə baqıdır. Bu surətdə hərbi zavod açmaq bizə lazımdır.

Natiq, Əliheydər Qarayevə cavab verərək deyir ki, bu zavodda əzayi-qarurə qayrılmayacaq ki, onun istemalından qorxulsun. Burada yalnız xarab olmuş tufənglər və toplar təmir ediləcəkdir. Natiq qanun layihəsinin üstündə israr edir, qəbulunu təklif edir.

Sədr qanun layihəsinin ikinci qıraətini səsə qoyur. Əksəriyyət rəy ilə qəbul edilir. Qanun layihəsinin ikinci qıraəti də qəbul edilir.

Divani - rəyasətə bir təklif və bir də arzu varid olur. Arzunu katib oxuyur:

"Arzu edirik ki, hərbiyyətə idarəsi özü üçün yapıdırmaq istədiyi zavod üçün başqa bir yer tədarük etsin. Bu məktəb binası gələcək sənə tədris ibtidasınadək başlasın".

Təklifi oxuyur:

"Gəncə sənət məktəbi əvvəlki kimi məktəb olaraq qalması və hərbi fabrikanın başqa bir münasib yerə köçürülməsi şərtilə işbu qanun layihəsi qəbul olunur".

Sədr tərəfindən səsə qoyulur, birinci arzu qəbul edilərək 2-ci təklif rədd edilir.

Əvvəlki məsələyə, Divani-rəyasətə baş katib intixabınə sürü olunur. Rza Qaraşov naminə yeşik qoyularaq seçki icra edilir. Qırx bir ağ və beş qara şar ilə Rza Qaraşov baş katibliyə seçilir.

Tənəffüs elan edilir.

Tənəffüsdən sonra

Tənəffüsdən sonra iclas təkrar Məmməd Yusif Cəfərovun sərdarəti və Mehdi bəy Hacınskinin katibliyi ilə açılır. Komissiyonlara vərəqələr ilə seçki isra edilir.

Təshih komissiyonuna Həsən bəy Ağayev ilə Mustafa Mahmudov və ləvayehi-qanuniyyətə komissiyonuna Qara bəy Qarabəyli intixab edilir. İclas qapanır.

Arxiv, f.895, siy.1, iş.249, vər.14; Azərbaycan, 23 fevral 1920, N38.

Yüz iyirmi yeddinci iclas

23 fevral 1920-ci il

Sədr - Məmməd Yusif Cəfərov. Katib - Mehdi bəy Hacinski.

Sədr, iclası açaraq ruznameyi-müzakirəni elan edir:

1 - Təshih komisiyonunun zirdəki qanun barəsində məruzəsi: Şuşa xalça-palası emalatxanasının ziraət nəzarəti təhti-idarəsinə keçirilməsi haqqında; 2 - Gəncə şəhərində hərbi zavod açılması haqqında qanun layihəsinin 3-cü qiraəti. Məruzəçi Ağa Eminov; 4 - Gömrük idarələrindən alınan vergilər barəsində maliyyə naziri hüququnun genişləndirilməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi Əbdüləli bəy Əmircanov; 5 - Məməliki-xariciyyədən gətirilən əsəri-mətbuənin gömrük rüsumundan azad edilməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi Həsən bəy Ağayev; 6 - Zaqatala şəhərini Tala çay nəhrinin daşqınından saxlamaq üçün sədd çəkilməsi haqqında. Məruzəçi Ağa Eminov; 7 - Xəstəliklər ilə mübarizə üçün cəhhəti-ümumiyyə nəzarətinə 275 min rüblə buraxılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi Həsən bəy Ağayev; 8 - Dövlət büdcəsi haqqında. Məruzəçi Məmməd Əmin Rəsulzadə və Vansevici; Ruznameyi - müzakirə keçən iclasın axırında bu surətlə qəbul edildiyi üçün təğyir və təbdil edilməyərək katib tərəfindən parlament Divani-rəyasətinə daxil olmuş kağızlar elan edilir.

Rəisi - Vükəla Nəsim bəy Yusifbəyli əfəndinin parlament sədri naminə məktubudur. Katib oxuyur:

"Parlament sədri hüzüri-alilərinə! Daxiliyyə nazirliyinə Mustafa bəy Vəkilov dəvət olunub, ticarət və sənaye nəzarətinin Məmməd Həsən Hacinskiyə təvdi olunduğunu zati-alilərinə ərzi elam edərəm əfəndim. Ehtiramət cəmiyyə və iradəti xalisəmin qəbulunu istirham eylərəm əfəndim.

Rəisi vükəla Nəsim bəy Yusifbəyli.

15 şəbat 1920 nömrü 18 Bakı.

Şu məktubu etiraz olmadığından qəbul edilir.

Növbəti məsələyə keçilərək keçən iclasda 3-cü qiraətində qəbul edilərək təshih komisiyonuna göndərilmiş Şuşa xalça-palası emalatxanasının Ziraət nəzarəti təhti-idarəsinə keçirilməsi haqqındakı qanun layihəsi barəsində Məmməd Əmin Rəsulzadə əfəndi məlumat verir. Anlaşılır ki, komisiyon tərəfindən qanun layihəsinə heç bir şey əlavə edilməyərək eynilə qəbul edilmişdir.

Növbədəki 2-ci məsələnin müzakirəsinə, Gəncədə hərbi zavod açılması haqqında qanun layihəsinin 3-cü qiraətinə keçilir. Heç bir təshih və əlavə olmadığından eynilə qəbul olunaraq, təshih komisiyonuna göndərilir.

3-cü məsələnin müzakirəsinə Bakı sahil radiostansiyasının ştatı haqqında qanun layihəsinə keçilir.

Ağa Eminov məruzəçi sifətilə, məruzədə bulunur. Məlum olur ki, Bakıdakı radio stansiyası (simsiz teleqraf) üç aparatdan ibarətdir. Bu aparatlar cəmi Avropanın üç böyük stansiyalarından bir vaxtda, bir saatda gələn xəbərləri qəbul edə bilməyir. Məruzəçinin sözlərindən görək bu stasiyon artırılıb böyüdülsün.

Bizim radio aparatlarımızın ikisi alıcıdır, üçüncüsü isə həm alıcı, həm də vericidir. Bu üçüncü aparat bütün Xəzər dənizi sahillərinə xəbər verir. Bu axırıncı aparat ingilislərdən alınmışdır. Aldıqdan sonra nəzarət üç aparatı bir stasiyonda yerləşdirmişdir.

Natiq, bu məlumatı verdikdən sonra deyir ki, təqdim edilən bu layihədən məqsəd bu radio stasiyonun ştatını qəbul və təsdiq etdirməkdir. Burada hər bir məmur teleqrafda olduğu zaman qanuna görə altı saat qulaq asmalıdır. Maliyyə-büdcə komissiyonu bunu çox gördükdən vaxtı azaldaraq dörd saat təyin etmişdir. Çünki altı saat qulaq asmaq üçün böyük zəhmət istəyir. Əksəri məmurlar da kar olurlar. Bunun üçün çox adam teleqrafda işləməyə həvəs etməyir.

Natiq, əlavə edir ki, komissiyon teleqraf məmurlarının ədədini çoxaltmaq üçün həm iş vaxtını azaltmış, həm də maaşı artırmışdır. Bununla ümid edilir ki, istənilən qədər teleqraf məmurları cəlb edə bilsin.

Məruzəçinin izahatından anlaşılır ki, bizim aparatlarımız bir gecə-gündüz müddətində yetmiş min kəlmədən ziyadə söz qəbul edə bilmirlər. Bununla bərabər bir teleqraf agentliyi təsis etmək istənilir, bunun üçün bir layihə hazırlanmışdır. Teleqraf agentliyi alacağı bütün həvədisi məhəllini mətbuat vasitəsilə nəşr edəcəkdir.

Natiq, komissiyonun qanun layihəsinə baxarkən nə kimi təğyir və təbdil etdiyindən bəhslə deyir ki, qərb lisanı bilən məmurlara artıq maaş təyin edildi. Nəzarətin nümayəndəsi də buna etiraz etmədi.

Natiq stasiyonun ştatına keçir. Anlaşılır ki, 12 nəfər məmur əvəzinə şimdiki 18 nəfər qərar verilmişdir. Avqustun 20-sindən yanvarın birində 528, 803 manat doqquz qəpik radio stasiyonuna xərc edilmişdir.

Natiq teleqraf məmurlarının, onların maaş cədvəllərinin rəqəmlərini birər-birər göstərir. Rica edir ki, parlament tərəfindən bu layihə qəbul olunsun.

Ağa Aşurov - Radio stasiyonunun, onun ştatı haqqında bir söz söyləməyəcəyini bildirir. Əlavə edir ki, radio teleqrafın nə qədər əhəmiyyətli olduğunu hər kəs təqdir edər. Mənim buraya çıxmaqdan məqsədim bir neçə aruzu bəyan etməkdir.

Natiq radio işlərini bu surətlə zəif bir halda qoymağa razı olmadığını bildirir. Deyir ki, bizim heç bir yerdə agentliyimiz yoxdur. Ona görə Azərbaycanda alınan xəbərlərin əksəri təsdiq olmamış xəbərlərdir. Bu təsdiq olmamış xəbərləri də mətbuat vasitəsilə xalq arasına nəşr edirik.

Bunun üçün natiq məsul bir idarənin, agentliyin vücudunu lazım bilir ki, aldığı xəbərləri təsdiq etdikdən sonra onları nəşr etsin. Bununla bərabər əksərən göndərdiyimiz teleqrafların gedib yerinə yetişib yetişmədiyini də bilməyirik.

Əgər agentliyimiz olsa o zaman onun vasitəsilə dünyanın hər yeri ilə, bütün Avropa və Amerika ilə münasibətdə bulunub əlaqə peyda edə bilərik.

Natiq, bizim radioaparatarımızın gücsüzlüyündən və teleqraf agentliyinin olmadığından bəhs edir. Deyir ki, bunların yoxluğundandır ki, düşmənlərimiz haqqımızda və Bakı xüsusunda cürbəcür yalan və həqiqətdən kənar şayiələr və xəbərlər nəşr edirlər. Əgər bizim agentliyimiz olsa idi o zaman biz onun vasitəsilə haqqımızda nəşr olunan xəbərləri də bilərdik və lazım gələn cavabları da verərdik.

Natiq bizim simsiz teleqraf vasitəsilə yalnız Tiflis və Krasnovodski ilə danışıq bildiyimizi söyləyir, deyir ki, olsa-olsa biz yerdə Hacıtərxanla danışıq bilərik. Bu ufaq bir stasiyondur ki, bunun misli hər bir bolşevik voporusunda mövcuddur.

Natiq radio aparatları ədədini artırmağı lazım görür, deyir ki, bizim Bayılda bir radioaparatomuz var ki, əgər xərab olarsa o zaman bütün dünyadan əlaqəmiz kəsilər. Bununla bərabər oradakı, məmurların əksəri Azərbaycan tərəfdarı olmayanlardır. Orada 20 nəfər məmur var, onların yalnız 3 nəfəri türk və müsəlmandır. halbuki, bunların ədədi 3 deyil, daha çox olmalı idi.

Natiq bizim tərəfdarımız olmayan məmurların öz vəzifələrindən sui-istifadə edə biləcəklərindən, bizim xəbərimiz olan həvadisə bizə vaxtında yetirməyəcəklərində, onların da kontrol edə biləcək bir səlahiyyətdə olmadığını bəhs edir.

Deyir ki, hər halda bir nəfər teleqraf məmurunun heç olmasa yoldaşı bizdən olmalıdır. Lazım olan məmurlar yetişdirmək üçün bir radio məktəbi açmalı idi. Bu bir o qədər də çətin deyil. Məəttəssüf bu vaxtadək bir radio məktəbimiz yoxdur.

Natiq, ən nitqini xülasə edərək deyir ki, mənim arzularım budur ki, əvvəla bir teleqraf agentliyi təsis edilsin. İkinci, radiostansiyonumuzun həm ədədi, gücü və qüvvəsi artırılınsın. Üçüncüsü bir radio məktəbi açılsın, dördüncüsü radio stansiyonunun məmurları Azərbaycan dövlət və millət tərəfdarlarından olsun.

Növbədəki 4-cü məsələnin gömrük idarələrindən alınan vergilər barəsində maliyyə naziri hüququnun genişləndirilməsi haqqında qanun layihəsinin müzakirəsinə keçilir.

Əbdüləli bəy - Məruzəçi sifətilə izahat verir. Məlum olur ki, sabiqdə xaricdən gələn mallara plomba vururlarmış. Bir qismi məcburi imiş, gərək vurula imiş, bir qismi də mal sahibinin xahişinə görə olarmış. Əgər mal sahibi arzu etsə imiş ki, malına plomba vurulsun, vururlarmış. Və illa vurulmazmış.

Məruzəçi deyir ki, plombun xərci var. Ona qurğuşun, rəng və sairə lazımdır. İndi qurğuşun gümüş bahasına çıxmışdır. Əvvəllərdə hər plombdan 4 qəpikdən səkkiz qəpiyədək alınardı. İndi xərc artıq olduğundan bu səkkiz qəpik artırılmışdır. Çünki vurulan plombanın qurğuşunu indiki qiymətlə səkkiz qəpikdən artıqdır. Bununla bərabər məmurların maaşı da vardır. Buna görə maliyyə naziri bir layihə təqdim edərək plombun xərcini 8 qəpikdən dörd manatadək artırmışdır.

Maliyyə - büdcə komissiyonu bunu qəbul edib, parlamentdən dəxi qəbulunu rica edir.

Qanunun əsasları üzərində danışmaq istəyən olmadığından etirazsız qəbul olunur.

Növbədəki 5-si məsələnin-məmalik-əcnəbiyyədən gətirilən asari-mətbuənin gömrük rüsumundan azad edilməsi haqqındakı qanun layihəsinin müzakirəsinə keçilir.

Həsən bəy Ağayev - Əski qanunlara görə əcnəbi məmləkətlərdən Rusiyaya gətirilən mətbu, əsərlərin qarşısına böyük səddlər qoyulduğundan bəhs edir. Deyir ki, xaricdən gətirilməkdə olan mətbu əsərlər üçün qanunlar vəz edilmişdi. Bu qanunlara görə Rusiya daxilinə gələn asari-mətbuənin hər putuna 18 manat vergi alınır. Bu vergi rusca yazılmış əsərlərə aid idi. Əcnəbi lisanlarda olan əsərlərdən isə cildlərinə görə vergi alınır.

Natiqin söylədiyinə görə bu tədbirlərin nəticəsində Rusiya kitab cəhətinə pək nöqsan imiş. İndi həmin qanunlar bizim Azərbaycanda dəxi mütədavül olduğundan xaricdən Azərbaycana mətbu əsərlər gətirmək çətinidir. Bunu nəzərə alaraq Azərbaycan daxilində kitabların qədərini artırmaq üçün hökumət bu verginin götürülməsini lazım bilmişdir. Əgər qəbul olunarsa, asari-mətbuə artar və çətinlik də çəkməz.

Natiq təklif edir ki, Azərbaycana xaricdən gətirilən asari-mətbuə tamamilə vergidən azad edilsin, bununla bərabər məmləkətdə kitab ucuzlaşsın.

Qanunun əsasları üzərində danışan olmadığından 2-ci qiraətinə keçilməsi səsə qoyulmuş, ümumiyyət ilə qəbul olunur.

Katib qanun layihəsini oxuyur. Parlament tərəfindən qəbul olunur. Əlavə olaraq komissiyonun bir arzusu dəxi məclisə ərz edilir.

Katib oxuyur: Məclisi-Məbusan maliyyə-büdcə komissiyonunun 11 fevral 1920 sənə tarixli bəratülqövlündən iqtibas.

Məmaliki - əcnəbiyyədən cəlb edilən asari-mətbuənin rüsumi-gömrükdən azad edilməsi haqqında maarif nəzarətinin qanun layihəsi ətraflı müzakirə edildikdən sonra qət edilir.

İşbu layihəyi-qanuniyyə zirdə göstərilən arzu ilə bila təbdil qəbul edilib parlamentin müzakirəsinə təqdim edilsin.

Arzu: "İşbu layihəyi-qanuniyyə qəbul edilməklə bərabər komissiyon məmləkət daxilində bütün asari-mətbuənin və kağızın ucuzlanması haqqında maarif nəzarətinin binagüzarlıqda bulunmasını arzu eyləyir. Komissiyon rəisi Rzayev.

Növbədəki 6-cı məsələnin Zaqatala şəhərini Tala çay nəhrinin daşqınından saxlamaq üçün sədd çəkilməsi haqqında qanun layihəsinin müzakirəsinə keçilir.

Ağa Eminov - Məruzəçi sifətilə izahat verir. Məlum olur ki, Zaqatala şəhərindən axan Tala çay nəhri iki yerə bölünür. Birisi sağ qoldur ki, şərq tərəfdən Zaqatala şəhərinin içindən keçir. Su artanda 20 sajin ərzində olur. Bunun əksərən çox zərəri Zaqatala bağlarına və Zaqatalada mövcud sənət məktəbinə dəyir. Böylə ki, keçən sənə o çay daşanda məktəbi xarab etmiş imiş.

Məruzəçi deyir ki, keçən sənə su idarəsi mühəndislər göndərrib o nəhrə baxmış, qərar qoymuş ki, Tala çayı iki qola ayrılan yerdə öylə bir bənd və sədd qayrılın ki, suyun gücü sağ qola deyil, sol qola verilsin. Beləliklə çayın zərəri artıq Zaqatala şəhərinə və bağlarına dəyməsin. Əgər istənilən bənd çəkilərsə şəhər və bağlar səlamət qalar. Ona görə su idarəsi bir smeta qayırmış, o smetaya görə 235 min 555 manat para lazımdır. Zaqatala bələdiyyəsi kasıb olduğu üçün bu pulu verə biləcək bir halda deyildir. Onda lazım gəlir ki, bu pulu hökumət və xəzinə versin.

Natiq əlavə edir ki, maliyyə-büdcə komissiyonu bunu qəbul etmiş, Parlamentdən təsdiqini rica edir.

Aslan bəy Qaraşov - Təqdim edilən bu smetanın 5-6 ay əvvəl tərtib edildiyindən bəhs edir, deyir ki, məlumdur ki, indiki qiymətlər ilə bu smeta düz gəlməz. Bunun üçün lazımdır ki, o smeta iki kərə artırılın.

Natiq, bu sənə çox qar yağdığından bəhs edir, deyir ki, təbii, yayda böyük daşğın gözlənilir.. Ona görə lazım gələn bəndi pişəz vaxt hazır etməlidir.

Ağa Eminov - Məruzəçi sifətilə cavab verir, deyir ki, bu qanun layihəsi Parlamentə 28 noyabrda gəlmişdir. Bəlkə hökumətə çoxdan verilmişdir.

Pulun qədərini artırılmasına keçərək deyir ki, komissiyon bunu nəzərə aldı. Bu barədə su müdirilə görüşmüşdü. O dedi ki, indilikdə bu pul kifayət edər. Əgər gələcəkdə para azlıq edib, kifayət etməzsə o zaman əlavə bir layihə təqdim edilər.

Qanunun ikinci qiraətinə keçilməsi sədr tərəfindən səsə qoyulur, etirazsız qəbul olunur. Üçüncü qiraəti gələcək iclasa qalır.

Növbədəki məsələni-səhiyyə nəzarəti ixtiyarına əhaliyə səhiyyə müavinəti etmək üçün üç milyon 375 min manat buraxılması haqqında qanun layihəsinin müzakirəsinə keçilir.

Həsən bəy Ağayev - Məruzəçi sifətilə məruzədə bulunur. Məlum olur ki, Azərbaycanda əhaliyə geniş surətdə tibbi müavinət də bulunmamışdır. Hər nə qədər bu xüsusda bir qədər müavinət edilməkdədirsə də lakin bu da qayət dərəcədə məhdud bir dairədədir.

Məruzəçi deyir ki, şəhərlərdə şəhər idarələri olduğundan əhaliyə tibbi müavinət etmək yolunda təşəbbüslərdə bulduğundan şəhər əhalisi açılmış xəstəxanalardan istifadə etməkdədirlər. Kənd əhalisinin hali isə bu xüsusda qayət fənadır.

Natiq kənd və qəzalarda mövcud səhiyyə işlərindən məlumat verir. Məlum olur ki, hazırda hər qəzayə bir qəza doktoru, bir də xəstəxana doktoru icabət edir ki, bu, gəyət azdır. Bu doktorların da biri təşrih ilə məşğul olduğundan, demək olur ki, hər qəzaya bir doktor baxır. Əgər Azərbaycan xalqının kənd əhalisini üç milyon yarım hesab etsək və mövcud qəza xəstəxanalarını otuz üç qəbul etsək, o zaman orta hesabla bir doktorun öhdəsinə 75 min nüfu düşür ki, bununla əhaliyə müavinəti-tibbiyyə heç demək dərəcəsindədir.

Bununla bərabər məruzəçinin dediyindən anlaşılır ki, kəndlərin yolları xarab olduğu üçün və əksərə köylər doktorun iqamət etdiyi hər nöqtələrdən pək uzaq olduğu üçün əksərən xəstələri doktora göstərmək və müalicə almaqda mümkün olmayır.

Natiq əlavə edir ki, son zamanlarda Azərbaycana bir çox müxtəlif yerlərdən qaçqınlar mühasirət etmişlərdir. Bununla bir tərəfdən əhalinin sayı artmış, digər tərəfdən qaçqınlar ruhca düşgün olduqlarından daha tez xəstələne bilirlər. Bununla bərabər qaçqınlar arasında mosri xəstəliklər də vardır. Bunların müəyyən yerləri olmadıqları üçün əksərən bir yerdə iqamət etməyib Azərbaycanın müxtəlif nöqtələrini gəzdiklərindən mosri xəstəliyi də xalq arasından nəşr etdirirlər. Bunları nəzərə alaraq səhiyyə nəzarəti bir layihə tərtib etmişdir. Bu layihəyə görə nəzarət Azərbaycanın bir çox nöqtələrində xəstəxanalar açacaqdır. Bu qanun layihəsi bu günlərdə parlamentə gələcəkdir. Şimdilik isə nəzarət istəyir ki, on dənə səyyar səhiyyə dəstəsi təşkil etsin. Hazırda böylə səyyar səhiyyə dəstəsinə ehtiyac çoxdur. Bunun üçün də nəzarət üç milyon 375 min manat para istəyir.

Məruzəçi bu paranın nəyə sərf ediləcəyini rəqəmlər ilə göstərir. Doktor və feldşerlərin maaşlarını yol xərclərini və dava-dərmana sərf edəcəklərini bildirir, əlavə edir ki, xərci-rah almış doktorlar və məmurlar altı ay xidmət etməyə məcburdurlar. Xəstəxanalar üçün mənzilləri məhəlli hökumət məmurları hazırlayacaqlardır. Qeyri

ləvazimat isə hər yerin özündən alınacaqdır. Hər ayın axırında doktorların maaşı və xərcləri xəzinə və yaxud qeyri vasitələrlə özlərinə yetişməlidir.

Natiq səyyar dəstənin gedəcəyi nöqtələri birər-birər göstərir.

Məlum olur ki, səhiyyə dəstəsi Göyçay, Xaçmaz, Şamaxı, Gəncə, Gədəbəy, Qazax, Dondarlı, Zəngilan, Cəbrayıl, Ağdaş uyezdlərini gəzəcəkdir.

Bununla bərabər layiheyi-qanuniyyəni maliyyə-büdcə komissiyonu bir qədər təgyir və təbdil etmişdir. Əvvəla on səyyar dəstə əvəzinə qərar qoymuşdur ki, 12 dəstə olsun, 6 ay xidmətləri müddətində artırıb on ay etmişdir. Yol xərci də iki min manatdan 6 min manatadək artmışdır.

Natiq məvaciblərin nə surətlə tərtib edildiyindən və komissiyon tərəfindən nə qədər artırıldığından bəhs edir. Məlum olur ki, doktorlara on min məvacib təyin edilmişdir. Böyləliklə, cümlətani on aylıq məsarif üçün üç milyon 375 min manat miqdarında təxmin edilir.

Məruzəçi əlavə edir ki, maliyyə-büdcə komissiyonu bunu bu surətlə qəbul etmiş, parlamentdən dəxi təsdiqini rica edir.

Qanunun ümumi əsasları üzərində danışmaq istəyən olmadığından 2-ci qiraətə keçilir.

Katib qanun layihəsini maddəbəməddə oxuyur. Sədr tərəfindən səsə qoyularaq etirazsız qəbul olunur. 3-cü qiraəti gələcək iclasa qalır.

Yomiyyəyi-müzakirətdəki məsələlər bitdiyindən, iclas saat birə 40 dəqiqə keçmiş qapanır.

Arxiv, f. 895, siy. 1, iş 249, vər. 15; Azərbaycan, 26, 27 fevral N 40, 41.

Yüz iyirmi səkkizinci iclas

26 fevral 1920-ci il

Rəis - Məmməd Yusif Cəfərov. Katib - Rza Qaraşarov.

İclas saat 12-yə 45 dəqiqə keçmiş açılır.

Sədr - İclası açaraq katibdən ruznameyi-müzakirəni bərvac-hiati oxuyur: 1-Təshihəyə komissiyonunun zirdəki qanun barəsində məruzəsi. "Gəncə şəhərində hərbi zavod açılması haqqında; 2-Bakı sahil radio stansiyasının ştatı haqqında. Məruzəçi - Ağa Eminov. 3-cü qiraəti; 3-Gömrük idarələrində alınan vergilər barəsində maliyyə naziri hüququnun genişləndirilməsi. 3-cü qiraəti; Məruzəçi - Əmircanov 4-Məmaliki-xaricdən gətirilən asari mətbuənin gömrük rüsumatından azad edilməsi. 3-cü qiraəti. Məruzəçi - Həsən bəy Ağayev; 5-Zaqatala şəhərini Tala çay daşqınından saxlamaq üçün sədd çəkilməsi. 3-cü qiraət. Məruzəçi - Ağa Eminov; 6-Xəstəliklə mübarizə üçün səhhəti-ümumiyyə nəzarətinə 4.266.000 rüblə buraxılması haqqında 3-cü qiraəti. Məruzəçi - Həsən bəy Ağayev; 7-Azərbaycanın Bakıda milli ünəs ədadiyyəsi cümbündə uşaq baxçası açılması. Məruzəçi - Həsən bəy Ağayev; 8-Şuşa, Zəngəzur və Cəbrayıl qəzalarında onuncu bir maarif müfəttişliyi məmuriyyəti təşkil edilməsi. Məruzəçi - Həsən bəy Ağayev; 9-Baş maarif müfəttişliyi vəzifəsi öhdəsinə aid qanun layihəsi; 10-Nazir müavinlərinə, hökumət işləri idarəsi müdirinə və məşixiyyət sədrələrinə yeni maaş miqdarı təyin edilməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Abdulla bəy Əfəndizadə; 11 -Daxil olmuş kağızlar.

Bu surətdə tərtib edilən ruznameyi-müzakirəni etiraz etməyindən qəbul edilir. Katib daxil olmuş kağızları elan edir, məlum olur ki, daxil olmuş kağızlardan Slavyano-Rus cəmiyyəti tərəfindən parlament üzvlüyündən çıxmış Qlinovski əvəzinə Strevutin nam birisi intixab edilmişdir. İşbu kağız mandat komissiyonuna göndərilir.

Sədr - Növbədəki məsələlərin müzakirəsinə keçmədən əvvəl Gürcüstanda son günlərdə vəqə olan böyük zəlzələdən nə qədər xalqın mütəzərir olduğundan məlumat verir. Əlavə edir ki, bu əhvalat cümlənizə məlumdur. Bu xüsusda divani-rəyasət kəndi tərəfindən Gürcüstan Məclisi-Müəssisənə bir təziyyət teleqramı vurmuşdur. Və parlament tərəfindən dəxi böylə bir teleqramın göndərilməsi lazımdır. Əgər, etiraz yoxsa böylə bir teleqram göndərilsin.

Səslər - Rica edirik. Göndərilsin... Göndərilsin...

Sədr - Demək qəbul olunur. Bu surətdə o teleqramın tərtib və göndərilməsini heyəti-rəyasətə mühəvvəl ediniz.

Səslər - Rica edirik.

Birinci məsələ təshih komissiyonunun əvvəlki iclasda 3-cü qiraəti qəbul edilməz. Gəncədə hərbi zavod açılması haqqında qanun layihəsi barəsində məruzədir.

Muxtar Əfəndizadə məlumat verir, məlum olur ki, bir maddədən ibarət olan bu qanun layihəsi eynilə qəbul edilmişdir. Heç bir təshih və əlavə edilməmişdir.

2-ci məsələyə - Bakı sahil radio stansiyasının ştatı haqqındakı qanun layihəsinin 3-cü qiraətinə keçilir. Katib qanun layihəsinin 3-cü qiraətini oxuyur. Kimsə tərəfindən əlavə və təshih təklif edilmədiyindən eynilə qəbul edilərək təshih komissiyonuna göndərilir.

3-cü məsələyə - Gömrük idarələrində alınan vergilər barəsində maliyyə naziri Hüququnun genişləndirilməsi haqqındakı qanun layihəsinin 3-cü qiraətinə keçilir. Katib üçüncü qiraəti oxuyur. Eynilə qəbul edilir.

4-cü məsələyə - Məmaliki əcnəbiyyədən gətirilən asari-mətbuənin gömrük rüsumatından azad edilməsi haqqındakı qanun layihəsinin 3-cü qiraətinə keçilir. Katib qanun layihəsinin üçüncü qiraətini oxuyur, eynilə qəbul edilir.

5-ci məsələyə - Zaqatala şəhərini Tala çay daşqınından saxlamaq üçün sədd çəkilməsi haqqındakı qanun layihəsinin 3-cü qiraətinə keçilir. Katib tərəfindən qanun layihəsi oxunur və eynilə qəbul olunur.

6-cı məsələnin, xəstəliklə mübarizə etmək üçün səhhəti-ümumiyyə nəzarətinə 3 milyon 375 min rüblə buraxılması haqqındakı qanun layihəsinin 3-cü qiraətinə keçilir. Katib tərəfindən oxunaraq qəbul edilir.

7-ci məsələnin - Bakıda milli ünəs ədadiyyəsi cümbündə uşaq bağçası açılması haqqında qanun layihəsinin müzakirəsinə keçilir.

Həsən bəy Ağayev - Məruzəçi sifətilə izahat verir. Məlum olur ki, bu qanun layihəsi maarif nəzarəti tərəfindən tərtib edilmişdir. Məruzəçi uşaq bağçalarının əhəmiyyəti xüsusunda danışmağı fəzlə ədd edir. Əlavə edir ki, uşaq bağçalarına, uşaqları ibtidai siniflərə hazırlamaq üçün bir vəsilədir.

Xırda cocuqları oyun arasında, onları əyləncələr ilə, mahnılar ilə oxumaya hazır edərək hesab elmini dəxi bir taqım oyuncaqlar ilə öyrədirlər. Böyləliklə cocuqları ibtidai məkəblərə hazırlayırlar. Bu kimi ibtidai tərbiyə körmüş cocuqlar məktəbdə müşkülət çəkməyib asanlıqla oxuyurlar.

Məruzəçinin izahatından anlaşılır ki, maarif nəzarəti bunun əhəmiyyətini nəzərə alaraq birinci milli ünəs məktəbi cümbündə sentyabrın birindən böylə bir uşaq bağçası açmışdır. Orada onlara əl işləri, xəmirdən yapma

heykəllər, taxta üzərində şəkillər yapdırır və kəsdirlər, şəkil çəkirlər, nəzəri hesab öyrənirlər. Bunların həpsi üçün məarif nəzarəti keçən 1919-cu sənə 29 min 330 manat 33 qəpik para sərf etmişdir. İndi layihə təqdim edərək təsdiqini rica edir.

Natiq, bu uşaq bağçasının ştatı və məmurlarının maaşları cədvəlini oxuyur, əlavə edir ki, bu qanun layihəsini maliyyə-büdcə komissiyonu qəbul etmiş, parlamentdən dəxi təsdiqini rica edir.

Qanunun ümumi əsasları üzərində danışmaq istəyən olmadığından ikinci qiraətinə keçilir. Katib qanun layihəsini maddəbəməddə oxuyur. Sədr tərəfindən səs qoyularaq qəbul olunur. 3-cü kərə qiraəti gələcək iclasa qalır.

Növbədəki 8-ci məsələnin Şuşa, Zəngəzur və Cəbrayıl qəzaları da onuncu bir məarif müfəttişliyi təsis haqqında qanun layihəsinin müzakirəsinə keçilir.

Həsən bəy Ağayev - Yenə məruzəçi sifətilə izahat verir. Təqdim edilən layihənin məarif nəzarəti tərəfindən gəldiyini söyləyir. Qarabağda nə qədər məktəb olduğundan bəhs edir. Deyir ki, Qarabağda bir çox erməni məktəbləri var. Hər millət məktəbini müfəttişliyi kəndilərindən olması təlim və tərbiyə nöqtəyi-nəzərindən əhəmiyyəti çoxdur. Bunun üçün istənilər ki, Qarabağ məktəblərinə məxsus olmaq üzrə bir müfəttişlik təsis edilsin. Maarif vəzarəti böylə bir müfəttişliyi lazım görərək bir qanun layihəsi təqdim etmişdir. Qanun layihəsi üç maddədən ibarətdir. Maliyyə-büdcə komissiyonunda buna baxılaraq qəbul edilmiş və parlamentin dəxi qəbul və təsdiq etməsi aruzu olunur.

Mirzə Sadıq Axundzadə - Maarif təşkilatı nə qədər geniş olursa faydasının da bir o qədər artıq olmasından bəhs edir. Bu nöqtəyi-nəzərdən layihənin əleyhində olmadığını söyləyir, əlavə edir ki, mən özüm Zəngəzurdə bir neçə il müəllim olmuşam. Mart ayında təyin edilən müəllim mərkəzdən uzaq olduğu üçün avqust ayınadək maaş alınmır. Bu da maarif müfəttişliklərinin aylar ilə kəndi dairəsində olan məktəbləri gəzib yoxlaya bilmədiklərindən irəli gəlir.

Natiq, bu qanun layihəsinin çoxdan parlamentə gəldiyini və komissiyonda ləngə düşdüyünü söyləyir, əlavə edir ki, layihə özlüyündə yaxşıdır. Fəqət anlamıram ki, üçüncü bir müfəttişlik artırılması nə üçündür. Əgər hər qəzayə bir müfəttiş təyin edilməsi təsəvvür edilirsə, o zaman dörd müfəttiş olmalı idi.

Natiq, əsasən qanun layihəsinə tərəfdar olduğun bildirir, fəqət bilmək istəyir ki, bu üçüncü müfəttişlik hanki qəza üçündür. Bununla bərabər arzu edir ki, hər qəzaya bir müəttiş təyin edilsin.

Həsən bəy Ağayev - Məruzəçi surətilə cavab verir. Deyir ki, sual edən natiq əgər bir beş dəqiqə dinləsə idi, bundan sonra müzakirə ediləcək qanun layihəsində haman arzu etdiyi müfəttişliyi görərdi.

Natiq, yenə maarif nəzarətindən başqa bir qanun layihəsi gəldiyindən bu məsələdən sonra müzakirəyə vəz ediləcəyindən bəhs edir. Əlavə, natiqin sualına keçərək deyir ki, üçüncü müfəttişlik nəradə olmasına burada qəti cavab verməyəcəyəm. Nəzarət nəreyi münasib görərsə, nəradə ehtiyac varsa, təbii bu müfəttişliyi də oraya təyin edəcəkdir. Yalnız layihənin bəyannaməsində göstərilir ki, bu müfəttişlik Qarabağın dağlıq qisminə aid olacaqdır.

Qanun layihəsi üzərində artıq danışmaq istəyən olmadığından 2-ci qiraətə keçilir. Katib qanun layihəsini maddəbəməddə oxuyur. Sədr tərəfindən səsə qoyularaq etirazsız qəbul olunur.

Məruzəçi əlavə edir ki, komissiyonda bu layihəyə baxılarkən bir aruzu dəxi edilmişdir. Katibdən rica edir ki, o arzunı da oxusun. Katib komissiyonun bəratülqövl ilə etdiyi aruzunu parlamentə ərz edir:

Məclisi-Məbusan maliyyə-büdcə komissiyonunun 18 fevral 1920 sənə tarixli bəratülqövlündən iqtibas:

"Şuşa, Zəngəzur və Cəbrayıl qəzalarında üçüncü bir maarif müfəttişi məmuriyyəti təşkil edilməsi haqqında maarif nəzarətinin qanun layihəsi müzakirə olduqda, layihəyi-qanuniyyənin 2-ci maddəsində göstərilən 13 may sözlərinin əvəzinə 27 sentyabr yazılır. Müzakirə qurtardıqdan sonra layihəyi-qanuniyyə atidəki aruzu ilə qəbul edilib parlament müzakirəsinə verilməsi qərara alınır.

Arzu: İşbu layihəyi-qanuniyyəni qəbul etməklə bərabər, komissiyon Gəncə qəzasında mövcud erməni ibtidai məktəblərinə nəzarət etməsi üçün xüsusi bir erməni maarif müfəttişi, yaxud bir müavin məmuriyyətinin təşkil edilməsini aruzu edir".

Sədr, aruzunu səsə qoyur, ümumiyyətlə qəbul edilir. 9-cu məsələyə baş maarif müfəttişliyi vəzifəsi öhdəsinə aid qanun layihəsinə keçir.

Həsən bəy Ağayev - İşbu qanun layihəsi haqqında məruzəçi sifətilə məruzədə bulunur, Məlum olur ki, bu qanun layihəsini maarif nəzarəti təqdim edərək istəyir ki, Azərbaycan daxilində mövcud on bir maarif müfəttişliyi üzərinə beş müfəttişlik daha əlavə etsin.

Məruzəçi əlavə edir ki, bu vaxtadək Azərbaycanda, yəni on altı qəzadə on maarif müfəttişliyi var idi. Deməli, hazırda 16 qəzadə 11 müfəttişlik vardır. Nəzarətin zənninə görə camaat və məktəb hökumətə nə qədər yaxın olursa faydasında bir o qədər artıq olur. Bundan əlavə müfəttişlərin fəaliyyətinə əngəl çıxaran bir şey var, o da bundan ibarətdir ki, müfəttişlər təsərrüfat işlərinə də baxırlar. Bu da maarif işlərinin ləngiməyinə səbəb olur. Müəllim isə aylar ilə maaşını almayıb. Bu da əksərən məktəblərin qananmasına mövcib olur.

Məruzəçi, müfəttişlərin artması ilə vəzifələrini hüsnü-ifa edəcəklərindən bəhs edir. Müfəttiş çox olursa məktəblərin ədədi artar, nəradə məktəb lazım olduğu bilinər. Məktəb ilə camaat yek-digərlərinə yaxın olurlar.

Natiq, maliyyə-büdcə komissiyonu bu layihəyə baxarkən nə kimi dəyişikliklər yaptığını göstərir. Məlum olur ki, nəzarət tərəfindən təyin edilən rəqəmlər artırılmışdır. Nəticədə 190 min manat əvəzinə 320 min manat qərar verilmişdir. Qanun layihəsi iki maddədən ibarətdir. Natiq, komissiyon naminə təsdiqini rica edir.

Hacı Əhməd Nurizadə - Yeni təsis ediləcək beş müfəttişliyə əsasən etiraz olmadığını söyləyir. Əlavə edir ki, bundan hər qəzayə bir müfəttiş düşdüyü anlaşılır.

Natiq, bunun bəzi qəzalar üçün əlverişli olduğunu etiraf edirsə, bəzi yerlərdə hüsnü-nəticə verəcəyinə inanmayıq. Deyir ki, mərkəz qəzanın məktəblərindən uzaq düşüb, müfəttiş yalnız şəhərdə məktəblər ilə məşğul olduğundan kənddə məktəblərə lazımınca əhəmiyyət vermir.

Natiq, Gəncə şəhərini misal götürür. Ondakı bir çox məktəblərdən bəhs edir. Gəncədə 20-yə kimi məktəb olduğunu söyləyir. Bir müfəttişin ancaq bunlar ilə məşğul ola biləcəyini irəli çəkir. İnanı bilmir ki, Gəncə maarif müfəttişinin bir o qədər artıq vaxtı olsun ki, kənd məktəblərinə də əhəmiyyət verə bilsin. Onları vaxtında təftiş edib nəzarət edə bilsin.

Natiq, əlavə edir ki, kəndlərin arası 10-20 verstdir. Bəziləri mərkəzdən 100 verst, bəlkə daha uzaq bir məsafədədir. Bir müfəttiş əgər şəhərə baxarsa qəzanın göylərindəki məktəblərə baxanmaz.

Natiq rica edir ki, qanun layihəsinə bir qeyd əlavə edilsin ki, Gəncə şəhərinin ibtidai məktəbləri çox olduğundan Gəncə şəhəri Gəncə qəzasından ayrılınsın. Gəncəyə xüsusi olaraq ayrıca bir müfəttiş təyin edilsin.

Hacı Kərim Saniyev - Maarif müfəttişinin vəzifəsi məktəbləri təftiş etdiyini söyləyir. Müfəttiş yalnız ildə bir və yaxud iki dəfə məktəbləri təftiş edəcəyini iddia edir. Deyir ki, müfəttişliyi o zaman artırmaq lazım gələrdi ki, qəzalardakı məktəblərin canı artıq olmuş ola. Vaxtaki, qəzalardakı məktəblərin əksəri fəna bir haldadır, bəzi məktəblər yanacaq yoxluğundan qapanmaq məcburiyyətində olmuşdur. Böylə bir halda yeni müfəttişliklər ehdas etmək izafədir.

Natiq, iki quberniyadan ibarət bir cümhuriyyətdə qırx minə qədər məmur olduğundan bəhs edir, deyir ki, dəmir yol nəzarətində o qədər məmur var ki, hər bir beş verst yola 20 nəfər məmur düşür. Keçmişdə dörd müfəttiş idarə eylədiyi bir ölkəni bu gün hədsiz-hesabsız müfəttişlər idarə edir.

Natiq arzu edir ki, maarif naziri parlamentə gəlib elanı istiqlalıyyətindən sonra məmləkətdə nə qədər yeni məktəblər açıldığından məlumat versin. Bundan sonra bu qanun layihəsinə baxılınsın. Rica edir ki, qanun layihəsi qəbul edilsin.

Natiq, özündən əvvəlki natiqə, məruzəçi əfəndinin hərçəndi cavab verəcəyini irəli çəkirsə də yenə bir neçə söz söyləməyə məcbur olduğunu bildirir, deyir ki, bizim həpimizin fikri məmləkətimizdə maarifin tərəqqi etməsidir. Maarif işlərini camaatın ehtiyacı qədərində həll etmək lazımdır. Bizdə böylə yerlər var ki, onların uzunluğu 100 verst məsafəsindədir. Bir nəfər müfəttiş əlbəttə bu kimi yerlərə kifayət etməz.

Natiq, Ağdaş misal götürür. Onun Nuxa müfəttişliyinə tabe olduğunu söyləyir. Nuxada oturan müfəttişin elanı-istiqlaldan sonra Nuxa uyezdinə çıxmadığını bildirir. Deyir ki, böylə olan surətdə təbiidir ki, Ağdaşa heç gedə bilməz. Natiq müfəttişlərin artıq olmasılə maarif işlərinin yerində həll oluna biləcəyini, xalqda məktəb açmaq üçün mərkəzdə deyil, bilavasitə müfəttişə müraciət edəcəyini söyləyir. Bunu da əlavə edir ki, indi xalqımız məktəblərə artıq dərəcədə rəğbət göstərir. Hətta kəndlərdə qız məktəbləri açmaq böylə istəyirlər.

Natiq, kənd məktəbləri müfəttişlikdən uzaqda olduğu üçün müəllimlər məvaciblərini vaxtında ala bilmədiklərini, bu da məktəblərin hüsnü-idarəsinə sui-təsir etdiyini irəli çəkir. Hər halda müfəttişlərin lazım olduğunu söyləyir, əlavə edir ki, camaat, məktəb açmaq, oxutmaq istəyir. Hökumət də onların xahişinə əməl etməlidir. Bu nöqteyi-nəzər ilə də müfəttişliklərin canı artırılır. Buna görə kəndi fraksiyonlarının bu qanun layihəsinə qəbul istədiyini bildirir.

Mirzə Sadiq Axundzadə - Hacı Kərim Saniyevə cavab verir. Maarif müfəttişliyinə sərf ediləcək paranın boş yerə deyil, həp lazımlı yerinə sərf edildiyini söyləyir, əlavə edir ki, əgər bu gün çox məktəblər bağlanıyorsa, səbəbi də müfəttiş yoxluğundandır. İstibdad zamanında açılmış məktəblərin çoxu indi qapanmışdır. Natiq, bunların nə səbəbə qapandıqlarını izah edir, deyir ki, məktəblər müfəttişlikdən pək uzaqdır, yolların xarabalığını bilirsiniz, bu hal məktəbləri müfəttişlikdən ayırır, bu da məktəblərin qapanması ilə nəticə-nəzir olur.

Natiq hər qəzanın maarif müfəttişliyi olmasını lazım bilir. Qanunun qəbulunu lazım görür.

Hacı Kərim Saniyev - Əvvəlki natiqlərin kəndi fikrini başa düşmədiklərini söyləyir. Özünün müəllimlik etdiyindən bəhs edir. Deyir ki, müfəttiş gərək kəndləri dolanıb təftiş etsin. O yalnız cibini para ilə doldurub müəllimlərə paylamaq üçün kəndlərə getməyir.

Natiq, üç-dörd məktəbə bir müfəttiş təyin etməyi mənasız görür, deyir ki, bir yerdə ki camaat özü maarifə həvəs edir, kəndiləri məktəb açmaq üçün təşəbbüsdə bulunur, böylə bir xalqa müfəttiş təyin etmək lazım deyildir. Camaat kəndisi öz məktəblərini təftiş edə bilir.

Natiq yalnız para verməklə bir fayda hasil etmək mümkün olmadığından bəhs edir. Nizam və əsayiş olmaq üçün sayı iki yerə təqsim etdiyimizi bildirir. Deyir ki, bu yolda artıq xərclərə düşdük, fəqət nəticədə intizam oldumu? Demək, müfəttiş artması ilə işlər düzəlməz, biz və bütün millət gərək bu gün biləlim ki, bizim nə qədər ibtidai məktəbimiz vardır. Bunu bildikdən sonra biz fəqət yeni təxsisat buraxa bilərik, yoxsa gözümüzü yumub bir məktəbə iki müfəttiş təyin etməklə iş irəli getməz.

Hacı Kərim Saniyevin əleyhinə ikinci kərə olaraq Mirzə Sadıq Axundzadə danışır. Əlavə olaraq Mehdi bəy Hacıbababəyov bu xüsusda söz söyləyir, təəccüb edir ki, əski bir müəllim müfəttişliyin vəzifəsini yalnız təftiş etməkdə görür.

Natiq, bizdə müfəttişin vəzifəsinin qayət ağır olduğundan bəhs edir, deyir ki, siz bilirsiniz ki, bizdə üsuli tədrisdən bixəbər darülmüəllimin müəllim azdır. Biz hər kəsi müəllim təyin edirik. Müfəttiş yalnız onları təftiş etməklə qalmayıb, onlara dəsturül əməl də verir. Hətta dərs verməkdə öyrədir. Bəlkə kəndi dairəsində olan müəllimlərə dərs də verir.

Natiq, paytaxtımız Bakı şəhərində müəllim tapılmadığını söyləyir. Tədris sənəsi bitdiyi halda bəzi siniflərə hələ də müəllim tapılmadığından bəhs edir. Qəzaların maarif işlərinin gəyət pərişan bir halda olmasından məlumat verir ki, təsis ediləcək müfəttişliklərin lazım və vacib olduğunu irəli çəkərək deyir ki, bunu hər kəs inkar etsə, gərək bir müəllim etməsin.

Əliheydər Qarayev - Əksər müəllimlərin kəndi vəzifələrini buraxaraq uyezd naçalniki və pristav olduğundan bəhs edir. Deyir ki, bir halda ki müəllim tapmayırsız, müfəttiş nərədən tapacağız.

Natiq, hər qəzayə bir müfəttiş lazım olduğunu etiraf edir. Bunun faydəsi olacağına inanır. Yalnız bir şey bilmək istəyirik ki, hansı uçastokda, hansı kənddə nə qədər məktəb var. Bunu bildikdən sonra ancaq demək olar ki, bizə yeni bir müfəttiş lazımdır və ya yox. Bunu bilməyincə layihəni qəbul edə bilməyəcəyini söyləyir.

Həsən bəy Ağayev - Məruzəçi sifətilə müəzirlərə cavab verir. Əsasən kimsənin layihəyə zidd getmədiyini söyləyir. Əvvəl Hacı Molla Əhməd Nuruzadə əfəndiyə cavab verir, deyir ki, əski zamanda öylə idi. Gəncə şəhər ibtidai məktəblərinə maarif müfəttişliyi nəzarət edirdi. Bu xüsusda hər zaman bələdiyyə ilə maarif müfəttişliyi arasında ixtilaf olurdu. Bələdiyyə təyin etdiyi bir müəllimi müfəttiş qəbul etməirdi. İndi isə öylə deyildir. Bələdiyyənin məktəbləri kəndi ixtiyarında, nəzarət və təftiş də özündədir. Bu hal isə Gəncə müfəttişinin işini bir qədər yüngülləşdirir. O bütün əhəmiyyətini kənd məktəblərinə verir.

Natiq Hacı Kərim Saniyev və Əliheydər Qarayev etirazlarına keçərək deyir ki, burada danışan natiq təbii hazırlanaraq gəlməlidir. O, qanun layihəsinə aşına olmalıdır. Burada söyləyirlər ki, nə qədər məktəbimiz var. Bu düz deyildir. Qanun layihəsi parlamentin müzakirəsinə kəlmədən əvvəl bütün fraksiyonlara göndərilir. Fraksiyalar da onunla aşına olurlar. Hacı Kərim Saniyev və Əliheydər Qarayev Əgər bu qanun layihəsinə oxumuş olsaydı, əlbəttə orada hər qəzadə nə qədər məktəblər olduğunu bilərdilər. Bunu söyləmək ki, biz məktəblərimizin ədədini bilməyirik, təəssüf ediləcək bir haldır. Hacı Kərim bütün Azərbaycana bələd olmasa da lailla Qazax qəzasından məlumatı olmalı idi. Laməhala qanunu dinləməli idi. Oradakı qırx və qırx beş məktəbi, iki məktəb var deməyə idi. Natiq müfəttişlərin vəzifəsinə keçərək deyir ki, əski zamanlarda bir direktor və bir inspektor olurdu. Birisi təftiş işi ilə, digəri də məktəblərin maddi cəhəti ilə məşğul olurdular. Biz bu iki vəzifəni birləşdirdik. Bunun üçün də müfəttişlər bir tərəfdən təftiş etdikləri kimi, digər tərəfdən məktəblərin maddiyyatını xozaystvasını idarə edirlər. Bunların azlığındandır ki, məktəblərin çoxusu yanacaqsız qalmışlardır. Ona görə natiq, komissiyon namindən qanun layihəsinin qəbulunu rica edir.

Sədr - Hacı Kərim Saniyev və Əliheydər Qarayev tərəfindən bu məzmununda bir təklif varid olduğunu bildirir. Həmin layihə gələcək iclasa təxir olunsun və nəzarət tərəfindən ibtidai məktəblər barəsində ətraflı məlumat verilsin.

Bu təklifin lehinə və əleyhinə olmaq üzrə dörd natiqə söz veriləcəyini bildirir. Lehinə Hacı Kərim Saniyev ilə Əliheydər Qarayev, əleyhinə Mustafa Mahmudov ilə Mehdi bəy Hacınski danışır, sədr tərəfindən təklif səsə qoyulur, əksəriyyət ilə rədd edilir.

Qanun layihəsinin 2-ci qiraətinə keçməsi səsə qoyulur, əksəriyyət ilə qəbul olunur. Katib, qanun layihəsinə maddə bə maddə oxuyur. Parlament tərəfindən qəbul edilir. 3-cü qiraəti gələcək iclasa qalır.

Məclis qapanmadan əvvəl erməni fraksiyonu nümayəndəsi Malxazyana növbədən xaric söz verilir.

Malxazyan Balaxanski küçədə dəmir yolu nəzarəti tərəfindən bir evin həcz edilərək, kirayənişlərin çölə töküldüyündən bəhs edir, deyir ki, kimsə həcz edilməsinin əleyhinə getməz. Hər zaman dövləti ehtiyac üçün lazım gələn bina və ev həcz edilə bilər. Fəqət bu həcz gərək qanun dairəsində olsun.

Natiq, həcz edilən bu evdən 25 nəfər əlsiz və ayaqsız erməni ailəsini bu soyuq havada dışarı tökdüyünü, onlara heç bir dolanacaq yeri verilmədiyini bildirərək əlavə edir ki, əksərən yaxşı və zənginlərin əyləşdiyi evlər həcz edilir. Halbuki burada bir taqım füqəranın mənzilləri əlindən alınmışdır. Bununla məclis qapanır.

Arxiv, f, 895, siy. 1. iş 249, vər. 16. Azərbaycan, 1, 2 mart 1920, N 43, 44.

Yüz iyirmi doqquzuncu iclas

1 mart 1920-ci il

Sədr - Məmməd Yusif Cəfərov. Katib - Qaraşov.

İclas saat 1-05 dəqiqədə açılır.

Sədr - İclas açılır. (Katibə) Müzakirati-yomiyyəyi oxuyunuz.

Katib - oxuyur:

1 — Təshih komissiyonunun verdiyi qanunlar barəsində məruzəsi;

a) Bakı sahil radistansiyasının ştatı haqqında; b) Gömrük idarələrindən alınan vergilər barəsində maliyyə naziri hüququnun genişləndirilməsi haqqında; v) Zaqatala şəhərinin Tala çay nəhrinin daşğınından saxlamaq üçün sədd çəkilməsi haqqında; q) Xəstəliklər ilə mübarizə üçün səhhəti-ümumiyyə nəzarətinə 3,375.000 rüblə buraxılması haqqında.

2 — Azərbaycanın Bakıda milli ünas edadiyyəsi cümbündə uşaq bağçası açılması haqqında, 3-cü qiraət. Məruzəçi Həsən bəy Ağayev; 3 — Şuşa, Zəngəzur və Cəbrayıl qəzalarında onuncu bir maarif müfəttişini məmurinin təşkil edilməsi haqqında. 3-cü qiraət, məruzəçi Həsən bəy Ağayev; 4 — Nəşri-müarif müfəttişliyi vəzifəsi ehdasına aid qanun layihəsi, 3-cü qiraət, məruzəçi Ağayev; 5 — Nazir müavinlərinə, hökumət işləri idarəsi müdirinə və məşxiyyət sədrələrinə yeni maaş miqdarının təyin edilməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi Abdulla bəy Əfəndizadə; 6 — Göyçay şəhərinin Ərvan keçidindən axan sellərdən mühafizə etmək haqqında. Məruzəçi Rza bəy Ağabəyov; 7 — Daxiliyyə nəzarəti idarəsinin məmurları miqdarının artırılması və onlara maaş və faiz əlavələri vermək üçün 114,275 rüblə buraxılması haqqında. Məruzəçi Rza bəy Ağabəyov; 8 — Tədrisatə davam edəməyən müəllimlərin əvəzində tədris edən müəllimlərə icrat verilməsinə aid qanun layihəsi. Məruzəçi Abdulla bəy Əfəndizadə; 9 — Dövlət büdcəsi. Məruzəçi M. Ə. Rəsulzadə və Vansevç.

Katib - Rusca oxuyur.

Sədr - Təshih komissiyonu tərəfindən Muxtar əfəndi.

Muxtar Əfəndizadə - 1920-ci ildə fevralın 26-da Parlament tərəfindən qəbul edilmiş Bakı sahil radiostansiyasının ştatı haqqındakı qanun layihəsini təshih komissiyonu təshih edərək, belə ki, ümumi məbləğ yüz rüblə artıq yazılmışdı, onu əskildərək qəbul edir.

Sədr - Etiraz yoxmu? Qəbul olunur.

Muxtar əfəndi - 2-ci; Gömrük idarəsindən alınan vergilər barəsindəki qanun layihəsini təshih komissiyonu qəbul edir. Sədr - Etiraz yoxmu? Qəbul olunur.

Muxtar əfəndi - 3-cü; Məmaliki-xariciyyədən götürülən asari-mətbuənin gömrük rüsumundan azad edilməsi haqqında qanun layihəsidir ki, bunu təshih komissiyonu qəbul edir.

Sədr - Etiraz yoxmu? Qəbul edilir.

Muxtar əfəndi - 4-cü: Zaqatala şəhərinin Tala çay nəhri daşğınından saxlamaq haqqında qanun layihəsidir ki, bunu da təshih komissiyonu qəbul edir.

Sədr - Etiraz yoxmu? Qəbul edilir.

Muxtar əfəndi - Xəstəliklərlə mübarizə üçün səhhəti-ümumiyyə nəzarətinə 3.375.000 rüblə buraxılması haqqında qanun layihəsidir ki, Parlament tərəfindən fevral ayının 26-da qəbul edilmişdir. Bunu da təshih komissiyonu qəbul edir.

Sədr - Etiraz yoxmu? Qəbul olunur.

Keçirik 2-ci məsələyə: Azərbaycanın Bakıda milli ünas edadiyyəsi cümbündə uşaq bağçası haqqında qanun layihəsidir. Məruzəçi Həsən bəy Ağayev.

Abdulla Əfəndizadə - (yerindən söz istəyir)

Sədr - Nə barəsində?

Abdulla Əfəndizadə - Popravka barəsində.

Sədr - Popravkanı nakaza görə indi demək olmaz, çünki layihəyi-qanuniyyənin 3-cü qiraətidir.

Abdulla əfəndi - Söz veriniz.

Sədr - Vaxtilə təklif edə idiniz. (Katibə) Oxuyunuz.

Katib - Lahiheyi-qanuniyyəni təklifsiz və əlavəsiz olduğunu oxuyur.

Sədr - 3-cü qiraəti səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul olunur. Digərini oxuyunuz.

Katib - Qarabağ daxilində beşinci yeni bir müfəttişlik ehdası haqqındakı, qanun layihəsinin oxuyur.

Sədr - Səsə qoyuram, etiraz yoxdur? Qəbul edilmir. Keçirəm beşinci məsələyə. Məruzəçi.

Abdulla Əfəndizadə - Nazir müavinlərinin, məşxiyyət sədrələrinin, hökumət idarələri müdirələrinin maaşlarını artırmaq xüsusunda qanun layihəsidir. Parlament 1 noyabr tarixli qərarilə qəbul etmişdi və Parlament üzvlərinin

maaşını oktyabrın birindən etibarən 6 mindən 9 minə qaldırmışdır. 19 mayıs 1919 tarixli qərara görə nazirlərin maaşı Parlament üzvlərinin maaşları ilə bərabərdir. Deməli, Parlament üzvlərinin maaşı artdığı halda özü-özündən lazım gəlir ki, nazirlərin maaşı da artmış olsun. Lakin bununla bərabər müavinlərin maaşı ki, 5000 manat idi, bunu da artırmaq lazım gəldi. Bu nöqteyi-nəzərdən müavinlərin, məşxəyyət sədrlərinin, hökumət idarəsi müdirinin maaşları dəxi 50 faiz artırıldı. Deməli, 5000 manat oldu 7500 rüblə. Bu 7500 də qərar qoyuldu ki, nəqdiyyən, araba kirayəsi və sairədən başqa təmiz olaraq verilsin.

Bu layihənin həqiqəti budur ki, hökumət qərar verəndən sonra Parlamentə göndərmişdir. Maliyyə büdcə komissiyonu müzakirə nəticəsində bu layihəni qanuniyyəni qəbul etmişdir. Lakin, bununla bərabər, nəticədə anlaşılır ki, yalnız bu deyil, digər layihəni-qanuniyyələr də əvvəlcə hökumət tərəfindən tətbiq olunur və sonra parlamentin təsvib və təsdiqinə göndərilir. Ona görə komissiyon bu barədə bir qərar çıxarmaq istədi, fəqət sonra gördü ki, bu layihə ilə bərabər qərar çıxarmaq yersizdir. Bunu başqa bir vaxta təxir etdi. Ta ki, hökumət parlament ixtiyarını öz üstünə götürsün. Amma, bir növ hökumət də haqlı kimidir. Parlament qanunları tez baxıb göndərməlidir. Bir layihə parlamentdə aylarca qalır. Hökumət də həyatın gözləmədiyini nəzərə alaraq, bir növ parlamentdən gəlməmiş təzyiqə məcbur olur.

Bu layihəni-qanuniyyəni maliyyə-büdcə komissiyonu qəbul etmişdir və parlamentin də qəbulunu rica edir. Layihə üç maddədən ibarətdir. (Oxuyur).

Sədr - Ruscasından oxuyunuz.

Abdulla Əfəndizadə - Ruscanı oxuyur.

Sədr - Söz Ağamalı oğlundur.

Səmədəğa - Buradan məruzəçi mətləbi yaxşı başlamışdı, amma sonrasında xarab eylədi. Qanunu parlament gərək düzəltsin, ya inki nəzarət gərək qanunu parlamentə versin, parlament də təsdiq, ya rədd etsin. Bunlar gərək yəqin belə ki, bu barədə ingilisdə, firəngdə böylə qayda yoxdur. Əgər dünya xarab olsa da ingilisdə bir şey ki parlamentə keçmədi, onun üçün pul xərc etmək olmaz. Bu iş parlament üçün böyük nöqsandır. Bilirsiniz. Dağıstanda nə oldu? Orada bir uzun Hacı var idi, özünü camaat tərəfdarı göstərirdi. İndi iş o yerə gəldi ki, özünü əmirimi, xanımı elan etmiş, burada da bir iki nəfər oturub, onlar da istəyir uzun Hacinin yerini getsinlər, amma başa düşüblər ki, bu qanun parlamentdən keçməyəcək. Odur ki, başlayıblar pulları xərc etməyə. Məlumunuzdur ki, bu yaxın zamanda qanun qoyulub, qulluqçuların maaşları artırılacaqdır. O qulluqçular dözüb, bəs bunlar nə üçün dözməyib? İstiqlal biz uzun Hacı kimi bilməyirik və yəqinimizdir ki, burada uzan Hacı olmaz. Mən deyirəm ki, əgər parlament istəyirsə işləri qanun ilə gedə, onda gərək bu qanun rədd edilə. Buna görə də biz bu qanuna səs verməyəcəyik. Amma onu da deyirəm ki, hərçəndi bu yeddi min beş yüzü, on yeddi də etmək olar, yenə də artırmaq olar, lakin qanunu pozmaq olmaz. Məruzəçi baxsın, bu qanun neçə vaxtıdır ki, parlamentə gəlmişdir.

Sədr - Danışan yoxdur, təklif də yoxdur. Söz məruzəçinindir.

Əfəndiyev - Cənab Ağamalı yox, elə mənim sözümdə heç bir fərq yoxdur. Mən deyəndə ki, parlamentdə qanun layihələri yatır, dedim ki, bu qanun parlamentdə yatıb. Əgər baxsanız bir çox qanunlar var ki, 6-7 aylar ilə parlamentdə yatmışdır. O ki, qaldı pul xərc etmək ixtiyarına, onu bilirsiniz ki, hökumət içində bir komitə ayrılıb ki, ona da pul xərc etmək ixtiyarını parlament vermişdir. Biz, ancaq sui-istimadların qabağını almaq üçün böylə təklifdə olduq. Parlaman öz məvacibini artırıqda nazirlərin də maaşı artmış kimidir. Biz buna görə bu qanunu qəbul etdik və sizin də qəbul etməyinizi rica edirik.

Sədr (Rusca) - Kim ki, maddələrin qiraətinə keçməyin əleyhinədir əl qaldırsın. Kim bunun əleyhinədir, ayaq üstə dursun. Məbuslar ayağa qalxırlar. Əksinə, indi dursun o adamlar ki, lehinədirlər... Səs verməyənlər? Qanun layihəsi rədd edilir. Əleyhinə 19, lehinə 14 səs verməyənlər 20 nəfər.

Keçirik növbədəki məsələyə. Məruzəçi Rza bəy Ağabəyov.

Sədr - Rica edirəm yerinizdən danışmayasınız.

Rzabəy Ağabəyov - (səslər, natiq eşidilməyir). Göyçay şəhəri içindən çay axır. Çay dağlardan axan sellərin nəticəsində böyüyür və şəhəri sel basır, bu dəxi çayın kənarında bulunan evləri xarab edir. Orada oturan xalq isə əhalinin fəqərə qismidir. Ona görə, selin qabağının alınması üçün qanun layihəsi təqdim edilir. Çayın bir neçə yerində bəndlər qayrılmalıdır. Bu bəndlər isə dağıdan vaxt gələn zibil və sairənin önünü aldığı kimi, çayın dəxi kənara yayılmasına mane olacaqdır. Bunun üçün pul istənilməyir, pul isə mühəndis və əmələyə verilməlidir. Həmin qanun layihəsinə bənzəyən bir qanun layihəsi dəxi Zaqatala şəhəri barəsində qəbul edildi. Bunun ifası üçün 76500 manat lazımdır. Maliyyə-büdcə komissiyonu bunu kəndi tərəfindən qəbul edib parlamentin dəxi qəbul etməsini rica edir. Onu da ərz etmək istəyəyəm ki, bu para daha buraxılmışdır.

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur. Ümumi müzakirə bitir. Maddələrin əleyhinə olanlardan rica edirəm əllərini qaldırsınlar. Qəbul olunur.

Katib - Layihə bir maddədən ibarətdir. (Oxuyur).

Sədr - Oxunan maddəni səsə qoyuram. Etiraz edənlər ayağa qalxınsınlar. Qəbul olunur. Yeddinci məsələyə keçirəm.

Ağabəyov - Qanun layihəsi daxiliyyə nəzarəti məmurlarının artırılması xüsusundadır. Bu əvvəllərdə dəxi qəbul edilmişdi. 10 nəfər idarə məmuru, 5 nəfər kuryer - xadimə olurdu. İş artdığı üçün bu kafi deyildi. Nəzarət

bunların miqdarını bu surətlə artırır. 10 məmur əvəzinə 20, 5 kuryer əvəzinə isə 10 olur. Bu layihədən məlum olur ki, idarədə məmurlar vardır, onlar idarələrə təqsim olunur. Ştat ilə ümumi məxaric 143,578 manat idarədən ötrü isə 78800 manat hesab olunur. Bu qanun layihəsini maliyyə-büdcə komissiyonu qəbul edib, parlamentin də qəbulunu rica edir.

Sədr - Bu barədə kimdir danışan? Danışan yoxdur. Müzakirəni səsə qoyuram . Qəbul olunur.

Katib - Üç maddədən ibarətdi. (Oxuyur).

Sədr - Danışan yoxdur? Maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur. Qəbul olunur.

Katib - 2-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Danışan yoxdur, bu barədə? Yoxdur. Səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul olunur.

Katib - Ötəki maddəni oxuyur.

Sədr - Danışan yoxsa, maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul olunur. Keçirik 8-ci məsələyə. Məruzəçi Abdulla bəy Əfəndizadədir. Buyurun.

Abdulla bəy - Çox vaxt dərslər zamanı məktəblərdə müəllimlərdən biri xəstələndikdə, ya başqa məqbul səbəblərdən dolayı dərslər gələ bilməyir. Ya xəstə olur, ya başqa məqbul bir üzürlü olur. Bu isə məktəb işlərinin durdurulmasına səbəb olur. Təbiidir ki, böylə səbəblər üçün məktəb işlərini durdurmaq olmaz. Əvvəl, tələbələrə başsız buraxmaq olmaz, yoxsa inzibət pozular. Gərəkdir ki, o məktəbdə olan müəllimlərdən birisi, öz xəstə arkadaşının yerinə gedib, dərslər versin, nizam intizamın pozulmasına diqqət etsin. Fəqət bu qanunən məcburi deyildir. Bunu öz vəzifəsindən xaric yoldaşlıq cəhətinə eyləyir. Bu bir dəfə, iki dəfə olarsa başqa. Bəzi vaxt bir müəllim bir ay, ay yarım xəstələnir, onun müəllim yoldaşı, onun yerinə dərslər deyib bu qədər vaxtını itirməyə məcbur deyildir. Xüsusən böylə bir vaxta ki, müəllimin hər bir saati onun üçün böyük bir şeydir. Vaxtını sərf edib, artıq dərslər vermək əvəzinə, gedib başqa bir yerdə çalışır, özü üçün dolanacaq qazanar.

Bu qayda ilə maarif nazirinin verdiyi layihəsində gələn sənə sentyabrda qəbul olunan qanun layihəsi ki, maarif işlərinin ştatını təsdiq eyləmişdi, o maddə ilə edadi və rüshdi məktəblərdə yoldaşı əvəzinə vəzifəsindən artıq dərslər demək üçün haqq verilmək rədd edilmişdi. Fəqət təcrübə göstərir ki, bu iş mümkün deyildir, necə ki əvvəldən söylədim, bu kimi hallarda inzibət olmayır, qanunsuzluq olur, iş dayanır, necə ki bunu bizə təcrübə göstərdi...

Hər bir zəhmətin əvəzinə gərək mükafat verilsin. Bu barədə istənilən məbləğ o qədər azdır ki, heç danışılmasına dəyməz. Bunu qəbul etmək heç bir şey deyildir. Bu qanun layihəsi 2 maddədən ibarətdir. Birinci maddə xəstəliyə aiddir, 2-ci isə 3 yüz min rüblə buraxılması haqqındadır ki, keçən sənə dərslər deyən müəllimlərə verilsin. Bu pullar da naloqda verilməlidir. Büdcə komissiyonu bunu qəbul edir. (Rusca).

Sədr - Bu barədə danışan yoxdurmu? (Rusca). Müzakirə bitir. Maddələrin müzakirəsinə keçməyi səsə qoyuram. Katib, əvvəlinci maddəni oxudu səsə qoyuram. Bu barədə danışan yoxdurmu? Etiraz yoxdur, qəbul olunur, 2-ci maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul edilir. Keçirik axırıncı məsələyə, məruzəçi Məmməd Əmin Rəsulzadə və Vansəviçdir.

M. Ə. Rəsulzadə - Əfəndilər. Məlumi-alinizdir ki, bütün məmləkətlərdə, bilxassə məşrutiyyət və cümhuriyyətlə idarə olunan məmləkətlərdə büdcə məsələsi, ən mühüm məsələlərdəndir. O məmləkət məsələlərinin adətən anasıdır. Bilxassə yeni təşkil edilən hökumətlər üçün büdcə tərtibi müşkül məsələdir. Çünki əldə əvvəlcədən təcrübə yox, gəlir və çıxar fəsilələri yenidən tərtib edilməlidir. İştə bunları nəzərə alıqda büdcə tərtibinin nə qədər müşkül olduğunu əlbəttə təqdir edirsiniz.

Şimdi, hökumət tərəfindən büdcə komissiyonuna və ləvayehi-qanuniyyət komissiyonuna iki layihə gəlmişdir. Bunlardan biri büdcənin tərtibi haqqında. Bir qanun nizamnamədən ibarətdir. Digəri özünün tərtibi haqqında. Bu gün nəzərinizdə ərz olunan layihə, müvəqqəti büdcənin tərtibi haqqındakı layihəyi-qanuniyyətdir.

Bilirsiniz ki, büdcə tərtibi məsələsində bütün milli cərəyanların və məmlətimizdə milliləşmək əsaslarının böyük bir mövqei vardır. Büdcənin nə surətlə tərtibi, təsdiqi və sonra nə surətlə sərf edilməsi haqqında məclisdə heyəti-icariyyə hüzurunda pək böyük təsiri vardır. Büdcə məsələsi müzakirə edilərkən, bu məsələ məmləkətin bütün siyasətinə təsir edən bir məsələ olması ilə pək əhəmiyyət verilir. Bu xüsusda məclisə fəzlə məlumat vermək zaidir. Məlum elan etmək qəbilindən bu layihə dörd qismdən ibarətdir:

- 1)Büdcənin tərtibi haqqında ümumi əsaslar.
- 2)Büdcənin surəti-tərtibinə aiddir.
- 3)Məclisi-Məbusan tərəfindən şəkli-təsdiqi.
- 4)Təsdiqdən sonra surəti-icrasıdır.

Bu gün ərz olunan qism layihənin ümumi əsaslarıdır. O əsaslar ki, maliyyə büdcə komissiyonundur, onu mütləq edib rəyinizi verə bilərsiniz. Əvvələn ümumi bir nöqtəyi-nəzərlə büdcə nədir? Məsələsi var. Bu xüsusda iki mütləq vardır. Biri məmləkətin gəlir və çıxarı haqqında sadə bir hesabdır. Bu aşağı, yuxarı bir dəftardarlıqdan ibarətdir. Hökumət təxmin edər, tərtib edər və tətbiq edərdi. Digər nəzərdən isə büdcəyə bir qanun şəkli verilir, o nöqtəyi nəzərdən baxılır. Bu da Məclisi-Müəssisan tərəfindən hər sənə bir qanun olaraq qəbul və tədqiq edilir. Sizə təqdim edilən bu iki nöqtəyi-nəzərin arasında bir kombinasiyondur. Bu da ondan ibarətdir ki, dövlətin gəlir və çıxarı hər sənə tərtib edilərək, hər sənə məclisi-məbusanın təsdiqinə ərz edilib bədə tətbiq edilir. Bununla büdcə qanunu arasındakı fərq şu cəhətlərdədir.

Büdcə qanunu daimi bir qanun olaraq tərtib edildiyi halda bu qanun yalnız bir sənəlik üçün tərtib və tətbiq edilir. 2-ci sənə üçün yenidən baxmaq lazım gəlir. Şimdiki zamanda həyatımız hənüz tamamilə təqərrür etməmişdir. Bunun üçün Layiheyi-qanuniyyəni təsvib edərkən məsarif və mədaxili qəbul ilə bərabər bir qanun olaraq qəbul edilməlidir. Bu nöqtəyi-nəzərdən şəklən olsa da, hər sənə məsarifləri kontrol etməklə bərabər, digər tərəfdən də məclisi-məbusan məmləkətin aparatında işqa etməyir. Biz bu üsulu qəbul etdik.

2-ci ümumi əsaslardan olmaq üzrə büdcənin məzmununa aiddir ki, bu büdcəyə nə kimi məsariflər daxil olmalıdır. Bu xüsusda iki mülahizə vardır. Bütün dövlət gəlir və çıxarları ilə bərabər, dövlətə aid olmayan bütün məhəlli gəlir və çıxarlar da büdcəyə daxil olur. Məsələn: Bələdiyyə, zastova və qeyri bu kimi təşkilatların mədaxil və məsariflərini, bunlar da məclisi-məbusanda rəyət və təsdiq edilir. Deməli, birinci üsul budur. Bu üsul ilə məclisi-məbusan məhəlli idarələrin gəlir və çıxarına bir hümayət göstərir və məmləkətin bütün gəlir və çıxarını mərkəzləşdirir.

İkinci nöqtəyi-nəzər büdcədə ədəmi-mərkəziyyət üsuludur. Bu üsula görə məhəlli idarələrin gəlir və çıxarları büdcəyə daxil olmayır. Hökumət yalnız kəndi gəlir və çıxarını göstərir. Layihə, ikinci nöqtəyi-nəzəri qəbul etmişdir. Yalnız bir istisna vardır ki, bizdə zemstvo gəlirləri mövcuddur. Fəqət təşkilatlar özü yoxdur və hənüz düzəlməmişdir. Ona görə layihə lazım bilir ki, müvəqqəti zemstvo gəlirləri də ümumi büdcəyə daxil olsun. Fəqət dediyim bir istisnadır, müvəqqətidir.

3-cü əsas büdcənin adı və fəvqəladə fəsilləridir. Büdcədə adı və fəvqəladə fəsillər olur. Layihə fəvqəladə büdcəni qəbul etməyir. Səbəb də budur ki, adı gəlir kifayət etmədiyindən fəvqəladə gəlir və ya istiqraz yolu tapılır və düşünülür. Öylə adətlər xarici məmləkətlərdə və Rusiyada görünmüşdür. Çünki fəvqəladə mədaxillər, fəvqəladə məxaric üçün sərf edilir. Bizdə bir xüsusiyyət var ki, adı gəlirlə fəvqəladə gəlirləri ayırmaq çox müşkündür. Çünki bizim gəlirimiz zətən fəvqəladədir. Bu bonlar ki biz çap, edirik bu həddi zətində fəvqəladə gəlir, yaxud daxili istiqrazdır, çünki bizim adı gəlirlərimiz məxaricimizi ödəmir. Dördüncü əsas büdcənin mühatidir, yəni büdcə dövlətin bütün [gəlir] və çıxarlarını əhatə etməlidir. Məsələn, dəmir yolunun (volovoy) gəlir və çıxarını göstərmək olar. Deməli, hərəgah beş milyon gəlir, dörd milyon çıxar olmuşsa, dəmir yol bir milyon qazanmış olur. Bunu göstərmək olardı ki, dəmir yolunun gəliri bir milyon, lakin beş milyon gəliri və dörd milyon məxarici göstərmək üçün büdcə bütün bunlara mühat olmalıdır. Büdcə bunu da qəbul etmişdir. Bir də xüsusi sredstvalardır ki, bu büdcədə olmayacaqdır. Bir para nəzarətlərdə xüsusi mədaxillər var ki, toplanaraq nəzarətin kəndi ixtiyarında qalır sərf olunurdu. Məsələn, maarif nəzarəti məktəblərdən həqqi-tədris alıb, öz xüsusi fonduna hesab edərək öz ixtiyar ilə o parayı sərf edərək il axırında hesab verirdi. Universitet qanunu qəbul etdikdən daha bu gəlirlər ümumi qanun üzrə sərf ediləcəyi qərar edilmişdir. 6-cı əsas, büdcənin təsnifatıdır. Buna da onun üçün lüzum görünmüşdür ki, Əgər gəlirlər və çıxarlar təsnif olunmazsa, yəni hər bir gəlir və çıxar öz cinsinə yaxın maddələrlə bağlanmazsa, məmləkətin gəlir və çıxarı qanunsuz və faydasız olur. Bunun üçün də fəsillər, sonra maddələr etibar olunmuşdur. Demək, bir babdan, başqa bir baba məsarifatı nəql etmək mümkün olmaz. Bir statyanı başqa statyaya nazir öz ixtiyarı ilə keçirə bilər, lakin bir paraqrafdan o biri paraqrafa nəql etmək ixtiyarı nazirə verilməyir. Bir paraqrafda para çatmadıqda, digər paraqrafdan buraya köçürmək üçün Məclisi-Məbusandan izin əldə edilməlidir.

7-ci əsasə ehtiyat sərmayəsidir. Bu ələladi zamanda olsa idi əleyhinə bir çox söz söyləmək olardı. Lakin indiki quruluş halını nəzərə alaraq, səhv etməyirəmsə 10 milyon ehtiyat sərmayəsini layihə qəbul edir.

Səkkizinci əsas əlavə büdcə haqqındadır. Sonra əlavədən əlavə bir də təshih məsələsi var. Adətən büdcə tərtib verildikdən sonra, hökumət Məclisi-Məbusana müraciətlə onu bu, ya o surətlə təshihini təklif edir. Layihə bunu qəbul etməyib, yalnız əlavəni qəbul edir. Böyləsi büdcə təsdiq edildikdən sonra, təshihə lazım gəlsə, məclisi-məbusana müraciətlə, bir ya sonra əlavə olaraq yeni bir büdcə daha vermək haqqı qəbul olunur. 9-cu əsas məşrut kreditlərdir. Layihə bunu da rədd məsrəf əskidən mövcud hökumət müvəqqəətən qərarı üzərinə, yaxud Məclisi-Məbusanda qəbul edilmiş bir qanun üzrə isə ona ünvanı-qanuniyyəyə malik məsrəf deyir. Böylələrini büdcə qəbul edir. Fəqət, böylə qanunu ünvanı malik olmayan məsarifləri qəbul etməyir. Bir də məşrut kredit var ki, ünvanı-qanunusi yoxdur. Fəqət, hökumətin mülahizəsilə təyin olunur və məclisi məbusan təsdiq edərsə o vaxt sərf edilir. Deməli, bu növ məsrəflər qiyudat altında bulunur. Layiheyi-qanuniyyə bunu da qəbul etmir. Çünki, böylə xüsusi məsrəflər lazım gəlsə, o halda ehtiyat məbləğindən sərf oluna bilər.

10-cu əsas, əlavə kreditlər barəsindədir. Layihə bunu qəbul edir. İrəlicə ərz etmişdim ki, büdcənin bir babından digər babına məsrəfləri köçürmək olmaz. Fəqət, bir babda artıq məsrəf ya izderəjki varsa onun sərfi üçün, yaxud köçürmək üçün əlavə kredit surətində hökumət məclisi məbusana müraciət edir. Hətta böylə bir məsrəf olmazsa, belə hökumət məclisi-məbusana müraciət edə bilər. O da aşağıda zikr olunacaq, bəzi qiyudat ilə qəbul edir. İştə büdcənin tərtib və tənzimi haqqında müvəqqəti layiheyi-qanuniyyənin əsasları bundan ibarətdir.

Sədr - Bu barədə kim danışmaq istər? Səmədağa.

Səmədağa - Dokladı eşitdiniz. Təvəqqe edirik bu qanunun müzakirəsi o biri iclasa qalsın. Bunu da əlavə etməliyəm ki, büdcə hər vilayətdə rəyətətin damarıdır. Büdcə düz tərtib olunarsa vilayətin işi düz gedəcəkdir. Amma, büdcədə bir balaca zad qoyulsa, onda bu oxşar lüləsi əyri tufəngə. Bir tufəng ki, lüləsi əyri oldu qundağına

başdan aşağı qızıla bürsən yenə gülləni əyri atacaq. Odur ki, bu məsələyə böyük diqqət vermək lazımdır. Ona görə biz təvəqqe edirik bunun müzakirəsi cümə axşamına qalsın, zənn edirəm məclis buna etiraz etməz.

Sədr - Natiq əfəndi, təklifinizi yazıb verin. (Yazılı təklif verilir).

Təklif var ki, müzakirə qət edilsin. Ancaq təklifə 2 adam imza etmişdir. Mən yenə səsə qoyuram. Kim bu təklifi podderjivat eyləyir! (Əllər qalxır). Kim bu təklifə razıdır, əlini qaldırsın. Qəbul edilir. Müzakirə qalır, gələcək iclasa. Gələcək iclasın müzakirəti-yomiyyəsinə oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

1- Göyçay şəhərinin Ərvan keçidindən axan sellərdən mühafizə etmək haqqında layihəyi-qanuniyyə (3-cü qiraət);

2- Daxiliyyə nəzarəti idarəsinin məmurlarının miqdarının artırılması və onlara maaş və faiz əlavələri vermə üçün 1142750 rüblə buraxılması haqqında (3-cü qiraət);

3- Tədricata davam edəməyən müəllimlərin əvəzində tədris edən müəllimlərə ücret vermək haqqında layihəyi-qanuniyyə (3-cü qiraət);

4- Dövlət büdcəsi.

Sədr - İclas qapanır.

İclas saat 2-də qapanır.

Arxiv, f. 895, siy. 1, iş 272, vər. 1-16.

Yüz otuzuncu iclas

4 mart 1920-ci il

Sədr - Məmməd Yusif Cəfərov. Katib - Mehdi bəy Hacinski və Qaraşarov.

İclas açılır saat 12-15 dəqiqədə.

Sədr - İclas açılır. Katib əfəndi, daxil olmuş layihələri oxuyunuz.

Katib Qaraşarov - Daxil olmuş layihələri oxuyur:

1) Şəki şəhərini Kiş çayı daşqını təhlükəsindən mühafizə üçün oraya daşdan sədd çəkilməsi məqsədilə ziraət naziri binagüzarlığına para buraxılması haqqında; 2) Kənd xəstəxanaları açılması haqqında (maliyyə-büdcə komissiyonuna) 3) Gürcüstanda zəlzələdən fəlakətsədə əhaliyə imdadda bulunmaq üçün hökumətin ixtiyarına iki milyon rüblənin təxsisə xüsusunda (maliyyə-büdcə komissiyonuna).

Sədr - Müzakirəyi-yomiyyəyə etiraz yoxdur? Qəbul olunur.

Təshih komissiyonunun zirdəki qanunlar barəsində məruzəsi. Məruzəçi Qaraşarov.

Qaraşarov - Azərbaycan birinci ünas milli gimnaziyası cümbündə uşaq baxçası açılması haqqında layihəyi-qanuniyyəyə iki maddədən ibarətdir. Təshih komissiyonu tərəfindən bila təbdil, bila etiraz qəbul edilir.

Sədr - Etiraz yoxdur? Layihəyi-qanuniyyəyə qəbul edilir. İkincini oxuyunuz.

Qaraşarov - Şuşa, Zəngəzur və Cəbrayıl qəzalarında onuncu bir maarif müfəttişliyi təşkili haqqında qanun layihəsi 3 maddədən ibarətdir. Təshih komissiyonu tərəfindən bila təbdil, bila etiraz qəbul olunur.

Sədr - 3 maddədən ibarət olan qanun layihəsini səsə qoyuram. Etiraz yoxdurmu? Etiraz yoxdur, qəbul edilir.

Katib (Qaraşarov) - Baş maarif müfəttişliyi əhdasına aid layihəni oxuyur. Bunu da təshih komissiyonu bilatəbdil, bila etiraz qəbul etmişdir.

Sədr - 2-ci məsələni oxuyunuz. Üçüncü qiraətidir .

Katib - Göyçay şəhərini Ərvan keçidindən axan sellərdən mühafizə etmək haqqında qanun layihəsidir.

Sədr - Heç bir təshih edilməmişdir. Səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul edilir. 3-cü məsələni oxuyunuz.

Katib Mehdi bəy - Oxuyur.

Daxiliyyə idarəsinin məmurları miqdarının artırılması, onlara maaş faizi və əlavələri vermək üçün 114.275 manat buraxılması haqqında qanun layihəsinin 3-cü qiraətidir.

Sədr - Qanun iki maddədən ibarətdir. Layihəyi-qanuniyyəni təmamən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur ki? Bila etiraz qəbul olunur. Oxuyunuz.

Katib - Tədrisatə dəvam edənəməyən müəllimlər əvəzində tədris edən müəllimlərə ücret verilməsinə aid qanun layihəsinin 3-cü qiraətidir.

Sədr - Bir maddədən ibarət olan layihəni səsə qoyuram, etiraz yoxdur ki? Qəbul olunur.

Sədr - Keçirəm 5-ci məsələyə. Məruzəçi Məmməd Əmin Rəsulzadə.

M. Ə. Rəsulzadə - Keçən iclasda məclisə ərz etmişdim ki, büdcə haqqında olan bu layihəyi-qanuniyyəyə başlıca dörd qismdir. 1) Ümumi əsaslar, 2) Büdcənin tərtib və tənziimi, 3) Müzakirə və qəbulu, 4) Büdcənin icrasıdır.

Büdcənin tərtibi haqqında məmləkətlərin praktikalarında ayrı-ayrı fərqlər vardır. Məsələn, Amerikada parlament özü büdcəni tərtib edər və hökumətə verir. Hökumət də tətbiq və icra edər. İngiltərədə isə maliyyə nəzarəti büdcəni tərtib edir. Rusiyada və Rusiya təcrübəsində bu bir az başqa cürədir. Burada ayrı-ayrı nəzarətlər öz büdcələrini tərtib edib. Məclisi-Məbusana təqdim edirlərdi. İndi bizdə ayrı-ayrı nəzarətlər büdcə hazırlayıb, maliyyə naziri nəzərindən keçəndən sonra Parlamentə təqdim edilir. Büdcə haqqında müfəssəl məlumat verilir. Çünki deyilir: bu, Məclisi-Məbusanın kəndisinə aid məsələdir. Yalnız xarici hökumətlərin büdcə məsələlərindən söhbət edilir və Fransa Məclisi-Məbusanın büdcə qanunundan bir maddəsi göstərilir ki, büdcə müzakirə edildiyi zaman bu əsas müvafiq görülür. O da bundan ibarətdir ki, məsarif maddələrinin artırılmasından Məclisi-Məbusan özünü saxlasın, çünki, əsasları pozmaq doğru deyildir və bu pozulmaqda dövlətin məsarifini artırır.

1910-cu sənəsi martın 6-da Firəngistan Məclisi-Məbusanı bir qərar vermişdir ki, maaşların, idarə məsarifatının və qeyri xərclərin artırılması üçün büdcə müzakirə edildiyi zaman bu məsarifi artırmaqdan məclisi məbusan özünü ixtiyarından məhrum etmişdir ki, bu da ondan ötürüdür ki, məmləkətin məsarifi az olsun, lakin bu qanuna baxıldıqca bir firqə və ya bir şəxs deyər ki, məsarif artırılmalı, o vaxt məlum olar ki, büdcə tərtib olanda bu məsarif nəzərə alınmamış, o səbəbə də büdcəyə bir maddə əlavə etməlidir. Bu büdcəni məclisi-məbusan təsdiq edəndən sonra hökumət bundan nə cür hesab verəcək və nasıl təshih ediləcək, bu barədə layihə bir qərarı qəti verməyir, çünki, bunlar bizim Qanunu-əsasimizə aid olduğundan və o qanunumuz hazır olmadığından bu məsələ də açıq qalır. Əlavə söyləyəcəyim bunlar idi. Ehtimal ki bəzi məsələlər ola ki, onlardan məlumat vermək lazım olacaq, o da yeri gələndə söylərik.

Sədr - Səmədağa Ağamalı oğlu.

Səmədəğa - Bütəcə qanunu bizim üçün tazə qanundur, çünkü biz dünyaya tazə doğulub gəlmişik. Çox şeylərdə təcrübəmiz yoxdur. Hamısı bizim üçün tazə şeydir. Odur ki, biz bunların üstündə çox fikir etməliyik, nəinki deyək ki, bunu məclisi-müəssisan özü bilər. Bütəcə komiyonu, bu belə getsə onda bu bədbəxtlik məclisi müəssisanda da buda adət düşər. Mən dünən də, sırağa gün də dedim ki, bütəcə məmləkətin dolanışdır. Bütəcəsiz dolanmaq olmaz. Bu bizim qanunumuzdur. Bütəcə nədir? Bütəcə odur ki, bizim padşahlığımızı xərc lazımdır. Bu xərc haradan gəlir, nasil gəlir, necə hasil olur və hara xərclənir. Əlbəttə almağı və xərcləməyi biz bacarıyıq, olmalıdır ki, bunlar da qanundur. Əlbəttə bunları millətə artıq nəfi ola bilər, böyük zədəsi də dəyə bilər. Məsələn, pul çıxacağından, bir sinifdən çıxar ayrı sinifdən, məsələn tomojnaki, oradan ki, gəlir gərək olmalıydı, artıq gəlir gəlir dəmir yolundan. Bəzi fikrə görə nəfi götürmək gərək olmaya idi. Oradan da alınır. Pul gərək öylə yerdən alın və çıxsa ki, oradan dirilmək çıxsa. İş belə olduqda bütəcə üstündə çox qovqalar çıxar. Bu da asandır. Görürsən yoldaşlar arasında hesab zamanında hərə bir tərəfə çəkir və bir dolaşılıq olur. Bu padşahlıqda o da baş verər. Odur ki, məmləkət cürbəcür təhlükəyə düşər, hərəgah düz hesablaşmasaq. Deməli, bütəcəni elə yaratmalı ki, burada dolaşılıq olmasın. Keçənlərdə, padşahların qüvvətli zamanında ki, camaata heç bir riza verilməyirdi və istədiklərini yapırıdılar, onlar da belə ehtiyat edirdilər. Əvvəllər padşahlar özləri pul kəsdirib özləri istədiyi yerlərə xərcləyirdilər. Millətin isə bütəcə məsələsinə qarışmağa haqqı yox idi. Öylə deyirdilər ki, millət, qaranlıqda qalmış bir insandır, hələ böyüməmişdir. Amma millət getdikcə böyüyür və böyüdükcə öz ixtiyarını ələ almağa çalışırdı. O qanunların bir padşahın əlində olmasını istəmirlərdi, necəki, İranda öylədir, orada millət hər bir şeydən məhrumdur. Bütəcə ixtiyarının millət əlinə keçməsinə, əvvəlcə tarixdə, ingilislərdə görə bilərik. 800 il bundan qabaq ingilis fəhlələri padşahın üstünə düşüb, bütəcə ixtiyarının millətin əlinə verilməsini tələb etdilər. Bu qədər şeydən sonra bütəcə məsələsinə öz ixtiyarlarına aldı. Amma pul xərcləmək şirin şeydir. Hər kəs istər ki, öz keyfi ilə xərcləsin. Ona görə ingilislərdə padşah get-gedə bu qanunu pozdu. Millət ilə padşah arasında bir (revolyusiya) inqilab lazım oldu. Doğrudan da inqilab eylədilər. Və, o familiyanı da təmənən götürdülər. Sonra padşahın millətsiz bir şahı da xərcləməyə ixtiyarı olmadı. İngilislərdə indi də böylədir. Burada, dedim ki, ingilislərdə bütəcə qanunu düzəlir. Onlarda da bütəcəni düzəldən parlamentdir. İtaliyada da, İsveçdə də bütəcəni parlament düzəldir. Bircə Rusiya və Almaniyaya qalmışdı. O da onun üçündür ki orada padşahlar vardı, ixtiyarı əllərində saxlamaq istəyirdilər. Bizimkilər də təcrübəni Rusiyadan, Almaniyağa götürüblər. Rusiyada bir çox şeylər də var idi. O pullar ki, padşaha çatmalı idi, onlar padşaha bəs eyləməyirdi. Onun üçün ayrı-ayrı yollar, fəndlər düzəldirdilər ki, bu yollardan çoxları var idi, mən deməyirəm. Bütəcənin böyük vacibəti onun qanunundadır. O qanunu qəbul edib, qol çəkəndən sonra görəcəksən sabah bir nazir tərəfindən, bir vaxt gələcəkdir ki, filan yerə, filan qədər xərclənibdir. Deyəcəksən nəyə xərcləmişik. Deyəcək bütəcə qanununa müvafiq. İdarədə bir çox başqa şeylər də ola bilər. Ona görə indidən bütəcə qanununun düzəlməsinə fikir verməliyik. Bütəcə qanunu nə cür düzəlir. Rusiyada qanunu bir çinovnik düzəldirdi. Orada cür-bəcür təzə tədbirlər qoyulurdu, vəzirlər də sonra o qanuna, tazə təbriklərə baxıb, bir qərar düzəldirdi, ondan sonra qanun parlamentə gedirdi. O vaxt parlamentdə çox danışa bilmirdi. Cürbəcür fəndlər düzəldirdilər. Gah deyirdilər, pul verək qoşun əldən getdi. Gah deyirdilər millət əldən getdi, gah deyirdilər pul verin düşmən gəldi. Böyləliklə keçib getdi, axırında da dağıldı. İndi bizim içimizdə də köhnə çinovniklər doludur. Onlar o vaxtki bildiklərini qanunumuzun içinə qoyacaqlar. Bu bütəcə nə hökumət, nə də parlament əlilə düzəldilmişdir. Parlamentə ancaq baxılmaq üçün gəlmişdir. Hökumət çinovnikləri əlilə düzəldəndə də bir çox şeylər buraxılmışdır. Mən dedim ki, bizim üçün təzə bir işdir. Ancaq təcrübəni öylə bir yerdən götürməliyik ki, o yerin bizə bir münasibəti ola idi. Bir çox yerlər vardır ki, orada iki palata var, biri ağalar, digəri fūqərə palatası. Amma bizim bir palatamız var. Biz təcrübəni götürərkən o iki palatalı məmləkətlərdən deyil. Şvesiyadan, ya Amerikadan götürə idi. Biz təcrübəni bir dar yerdən götürmüşük. Bayaq dedilər ki, bütəcəni bir qədər azaltmaq parlamentin ixtiyarındadır. Firəngistanda böylədir. Amma, bütəcəni artırmaq ixtiyarını firəng parlamenti üzərindən götürmüşdür. Kiciltmək ixtiyarını isə saxlamışdır. Amma çox vaxt hökumətlər qəbul olunmuş qanunlardan çox ixtiyar almaq istəyirlər. Məsələn, buraya neçə qanun gəlmiş əvvəlcə pulu xərcləyirlər, sonra qanun gətirmişlər ki, qol çəkin. Bu yoldan çıxmaq cürbəcür adamları hərəkətə gətiribdir və deyirlər ki, parlamentdə artıq imiş, qanunu biz yazırıq; bir qol çəkmək qalır. Ona da parlament çəkmirsə, çəkməsin. Firəngistanda bir firəng hökuməti narahat etmək istəmədi. O da 3-cü Napoleon idi. O bütəcəni qarışdırdı. Əvvəl konsulunu, nə də əyləşib yaxşı danışır. Necə biz indi burada danışırıq. Amma sonra işi dəyişdirdi. Bu bütəcədə böyük işlər var. Neftçilər, nefti oğurlayan kimi bütəcədə də əyri işlər var. Parlamentin böyük ixtiyarı odur ki, hökumət xilaf-qanun bir iş gördükdə onun qarşısını saxlasın. Bütəcəni qəbul etdikdə böyük bəhslər meydana çıxır. Almaniyağa bu məsələ böyük mübahisələrə uğradı. Dedilər ki, hərəgah bütəcə qəbul edilməzsə işlərimiz getməz, padşahlıq olmaz, dövlət məhv olar.

Fəqət, sonra Bismarkın tutduğu siyasətin yalan olduğu aşkar oldu və Vilhelm üzr istədi. Bizim parlamentdə hökumətə təzədən xırda qanunlar verir. Amma, indi mən onu demək istəyirəm ki, parlamentin ixtiyarı düzməkdədir. Məsələn, bəzi pullar razvedkaya və oxranaya verilməz. Bu bütəcədə öylədir ki, bir-birinə mərbutdur. Yəni hər şeyə məxsus bir maddə var. Bir maddədən o biri maddəyə köçürmək və birisi artıq qaldıqda o birisinin üzərinə əlavə edilmək olmaz. Qanunda çox dolaşılıqlar olar. Məsələn, 2-ci maddədə deyilir ki, mədaxil və məxaric bütəcə xilafinə olmaz. Bizə də o lazımdır 53-cü maddə isə 2-ci maddənin altını eşir. Məsələn, orada

deyilir ki, cümhuriyyətdə bir iş baş verəndə, hökumət öz ixtiyarı ilə xərc edə bilər. Bunlara da ekstrenniy rasxod deyirlər. Məsələn bir gün sən bütün günün hesabına lazım olan pulu cibinə qoyub gedirsən. Birdən, küçədə sənə 15 manat lazım olarsa, o zaman sən onu büdcədən kənar alıb xərcləyə bilərsən. Biz istərdik ki, büdcəmizdə öylə şeylər olmaya idi.

48-ci maddə göstərir ki, ekspertnoe rasxodi nədən çıxarılmalı. Amma, ümumi büdcə maddələrə təqsim edilib 1, 2, 3, 4, 10, 20... Habelə biz də indi onları təsdiq etməliyik. Hər maddədə 20 milyondan 40 milyona qədər para olur. Bu maddələr öylə olmalıdır ki, bir maddə o biri maddəyə keçməsin. Məsələn, məktəb işi başqadır, kəndçi işi başqadır. Qeyri şeylər də bu kimi. Sonra nə qədər maddə olarsa, bir o qədər də aldatmaq az olar. İştə büdcə dolaşıqdır. Bizim büdcədə var, onların qüsurlarını gərək düzəldək. Qanun 53 maddədən ibarətdir. Hərgah biz, başdan ayağa diqqət edərsək və tənqid etsək hərəsində qüsür görünəcəkdir. Bayaq ərz eylədim bu qanun rus və Almaniya büdcəsindən əxz edilmişdir. Halbuki, biz qanunumuzun əsasını cümhuri millətlərdən, yaxud özümüzdən tərtib etməliydik. Sizə bir məsəl gətirim. Keçənlərdə bir cəzirə vardı, oranın əhalisi özlərinə bir kral seçib, onun xərcinə pul verdilər. Və o xərcdən artıq müsaidə etdilər. Və padşah da əhvalatı duyub, dolaşq yollarla başladı. Qanun tərtibi ilə padşaha verilən pul ona yetmədi. Padşah hiyləyə başladı. Mən də onu deyirəm ki, nə qədər dünyada mədəniyyət artırsa, bir o qədər də hiylə artır. Onun üçün padşahlar bir çarə tapmayıb məclisi fəvqəladə surətdə yığdılar və dedilər ki, naçar qalmışıq. Camaat gördü ki, doğrudan da böylədir, ona görə ayrıldı. Bəlkə bu yolla gedəndə, axırında olsun ki, biz də o yolu tapaq. Biz başladığımız Avropanın dolaşq şeylərindən götürməyə. Çünki, deyir, bunu filan alim yazıb. Avropadan götürürüz. Hankilərindən? Hankilər ki, ən dala qalmışlar. Onlar cəhənnəmə böylə olsun deyə, həmişə qəbul edərək gəlmişlər. Biz də, deməli Avropadan götürmüşük və içinə dolaşq şeylər qatmışıq. Ona görə ya özü dəyişməlidir, ya inki qeydi. Əgər bizim ikinci, üçüncü büdcəmiz olmuş olsa idi və keçəndə özümüzün padşahlığımız olsa idi, təklif edərdim ki, bu layihə geri göndərilsin, tazədən düzəldilsin. Amma, nə edək ki, biz də onlar kimi cəhənnəmə deyib qəbul etməliyik.

Sədr - Daha danışan yoxmudur?

Qardaşov (yerindən) - Söz istər.

Sədr - Buyurunuz, Qardaşov.

Qardaşov - Keçən natiqin sözlərinə təmamən iştirak etməklə bərabər özüm də bir qəç söz söyləmək istəyirəm. Çünki hər bir cümhuriyyətin əhalisi dövlətin xərcini verər və dərdini çəkər. Ona görə əhali bu alınan pulların haraya getdiyini bilməlidir. Bu qanun qoyulanda gərək öylə əsaslar götürülməli ki, camaat vəkillərindən izinsiz heç bir xərc olmasın. Rusiyada bir çox fəvqəladə xərcələr vardır ki, dövlət dumasının da ondan hesab almağa ixtiyarı yoxdu. İndi bizim bu layihədə də böylə gizli və qapalı cəhətlər vardır.

Deyilir ki, Zapasnoy fondundan fəvqəladə xərcələr ola bilər. Vəhalənkə fond qanunən təyin edilir və qanunən də xərc olunmalıdır. Ola bilməz ki, hökumət istədiyi kimi camaat pullarını xərc etsin. Bu dediyim ümumi surətdədir. Başqa cəhətləri, layihə maddəbəməddə müzakirə edilərkən söyləyəcəyəm. Hər halda bunu deməliyəm ki, fəvqəladə xərcələr ixtiyarını təhdid etməliyik.

Sədr - Danışmaq istəyən yoxmu? Söz məruzəçinindir.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Qanun layihəsinə mətəriz olan əfəndilərdən heç birisi qanunu rədd etmədilər. Yalnız bəzi maddələrə etirazları bulduğunu və bunu da maddəbəməddə oxunduğu zaman etiraz edəcəklərini söylədilər. Yalnız, Ağamalı oğlu ümumi surətdə qanunu tənqid etdi və dedilər ki, əgər 2-ci, 3-cü büdcə olsa idi hökm edərdim ki, qaytarılıb daha yaxşısı yazılsın. Mən də bu fikirdə iştirak edərdim. Fəqət təcrübə göstərir ki, istər hökumətdə oturanlar arasında, istər parlamentin içində oturanlar arasında öylə şəxslər görmür ki, büdcə məsələsində müqtədir və ixtisas sahibi bulunmuş olsunlar. Bu büdcə məsələsində məəttəəssüf öylə mütəəssis adam görmürəm ki, hökumət içərisində olmaya, parlamentdə ola. Məəttəəssüf ixtisasa gəlincə hamı bir dərəcədədir. Mənim əlimdə parlament komissiyonunun bəratülqövli var ki, onu anlamaq çox çətindir. Bir bəratülqövli yazmağı bacarmadıqda, qanun yazmaq daha da çətin olacaqdır. Binaən-ileh deyəndə ki, biz yazsaq daha da eyni olardı. Bu doğru deyildir. Çünki hökumətdə oturanlar bizim içimizdən çıxmışlar, daha Amerikadan gəlməmişlərdir. sonra, söyləndi ki, bu qanunlar Rusiya qanunlarından götürülmüşdür. Halbuki, geridə qalmışdırlar. Qeyri hökumətlərdən götürülsə idi dəxi də iyi olardı. Bu fikir də doğru deyildir. Düzdür, bu qanun Rusiya qanunundan iqtibas olunmuşsa da onun parlamentarizmə aid olmayan fikirləri çıxarılmışdır. Məxfi xərcələr var ki, onlara (Branirovanı) xərcələr deyirlər. Onlar buradan çıxarılmışdır. Bəzi əsaslar Fransa və qeyri hökumətlər qanunlarından istifadə edilmişdir. Ağamalı oğluna komissiyonda da söyləndi ki, bu qanunun maddələrindən olan xərcləri əskiltmək olar, artırmaq olmaz. Bu fikir ki, biz bu qanunu Amerikadan alaq, ya özümüzdən icad edək, bu da doğru deyildir. Həyata baxmaq, ətrafımıza baxmaq lazımdır ki, əhalimizin və məmləkətimizin halına müvafiq qanun yazaq. Məlumunuzdur ki, rusca bilənlərimiz çoxdur və Rusiya həyatına dəxi yavuuq. Bunun üçün də qanunu, Rusiya qanunundan iqtibas etməklə bərabər Avropa qanunlarından da iqtibas edilmişdir. Taif cəzirəsində deyilmiş ki, Robinzon Kruzo kimi bir adam yüzünü görməyib də Allaha yalvarmayırdı ki, gəlib bizi azad etsinlər. O ki, söylədilər ki, Rusiya qanunları həp fəna qanunlardır, bu nəzəriyyələr də doğru deyildirlər. Eyni zamanda onlarda bir çox əsaslı və parlament üsulu ilə qurulmuş köklü qanunlar var ki, onları biz almalıyıq. O şeylər ki, Rusiya daxilinə aiddir, onlar, buradan çıxarılmış və

lüzumlularından istifadə edilmişdir. Bunun üstə durmaq, inadçılıq deməkdir. Bu qanunu qəbul etməni israr da etməyirəm, çünki onsuz da bu qanunun lüzumuna ehtiyacımız olduğunu bilməyinizə əminəm.

Sədr - Maddələrin müzakirəsinə keçirik. Etiraz yoxdur ki, qəbul edilir, oxuyunuz.

Mehdi bəy - 1-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur. Müzakirə bitir. 1-ci maddəni səsə qoyuram, etiraz edən əlini qaldırsın. Qəbul olunur. 2-ci maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur?

Ağamalı oğlu Səmədağa - Bu 2-ci maddədə deyilir ki, bu rüsum hasil olandan sonra heç bir xərci hökumətin ixtiyarı yoxdur artırmağa. Amma o sözdən sonra 53-cü fəslə görə necə misallar çəkilir, deyilir ki, parlamentin arası özülündə hökumət istədiyi xərci edə bilir, sonra parlament gələndən sonra iki həftəyə qədər hesab verər. Hökumətin burada qoyulan xərcdən zapası olur. Birisi də budu ki, bu xərc bir illik xərcdir, onu heç vaxt artırmaq olmaz. Ona görə bu maddə lazım deyil. Təklif olunur ki, bu dörd söz buradan çıxarılsın. (Rusca oxuyur).

Sədr - Daha danışan yoxdur? Müzakirə bitir. Son söz məruzəçinindir.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Bu şeyləri pozmaq olmaz, çünki bu qanun əhali üçündür ki, birdən Məclisi-Məbusan infisal halında olur və bu zaman hökumətə fəvqəladə bir şey üçün məsarif lazımdır. Bilqərəz, yayda Məclisi-Məbusan iki ay infisal halında oldu. Həmin bu zaman bir müharibə baş verdi. Qonşulardan birisi məmləkətimizə hücum etdi, yaxud bir zəlzələ vaxt oldu. Bu surətdə də bir fəvqəladə xərc lazım oldu. O halda hökumət nə yapsın? Parlament dövr ictimainin başlanmasını gözləsinmi? İştə bu məsələ haman böylə vəziyyətdə qarşı qoyulmuşdur. Binaən-İleyh onun çıxarılması böylə hallarda hökuməti müşkül vəziyyətdə buraxır.

Sədr - Böylə bir təklif var ki, ikinci maddənin axırındakı (53-cü maddədə qeyd olunmuş infaq müstəsna olmaq üzrə cümləsi) cümlə çıxarılsın, məruzəçi isə bu təklifə razı olmayıb, qanunun əvvəlki məzmununu müdafiə edir. Təklifi səsə qoyuram. Kim qəbul edir, əlini qaldırsın. Kim bunun əleyhinədir? Əksəriyyət rəy ilə qəbul olunur. 2-ci maddəni səsə qoyuram. Kim buna etiraz edir, əlini qaldırsın. Əksəriyyət rəy ilə maddə qəbul olunur. Keçirik üçüncü maddəyə.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 3-cü maddə barəsində kim danışmaq istər? Səsə qoyuram. Etiraz edənlər əlini qaldırsın. Qəbul olunur. 4-cünü oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur? Səsə qoyuram, etiraz edən əlini qaldırsın. Qəbul olunur. Qeydini oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - Qeydi səsə qoyuram, etiraz edən əlini qaldırsın? Qəbul olunur. 4-cü maddəni qeyd ilə bərabər səsə qoyuram. Etiraz edən əlini qaldırsın. Qəbul olunur.

Katib - 5-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Bu barədə danışmaq istəyən yoxdur? Səsə qoyuram. Etiraz edən əlini qaldırsın. Qəbul olunur.

Katib - 6-cı maddəni oxuyur.

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur? Səsə qoyuram. Etiraz edən əlini qaldırsın. Qəbul olunur.

Sədr - Danışan yoxdur? Müzakirə bitir. 7-ci maddəyə etiraz edən əlini qaldırsın. Qəbul olunur. (Katibə).

Bərkdən oxuyun.

Katib - 8-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur? Müzakirə bitir. Etiraz edən ayağa qalxsın. Qəbul olunur. Qeydini oxuyunuz.

Katib - Qeydi oxuyur.

Sədr - Qeydi səsə qoyuram. Etiraz edən əlini qaldırsın? Qəbul olunur. 8-ci maddəni qeydi ilə səsə qoyuram. Etiraz edən əlini qaldırsın. Qəbul olunur.

Katib - 9-cu maddəni oxuyur.

Sədr - Danışan yoxdur? Maddəyə etiraz edənlər ayağa qalxsınlar. Qəbul olunur. İkinci babı oxuyunuz.

Katib - İkinci babı oxuyur.

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur? Səsə qoyuram, etiraz edənlər əl qaldırsın. Qəbul olunur.

Səmədağa (yerindən) - Mən danışmaq istəyirəm.

Sədr - Nə barədə?

Səmədağa - Motiv, elə hamısı barəsində.

Sədr - Maddə səsə qoyulduqdan sonra, söz verilməz, o zaman sizə 11-ci maddənin müzakirəsində söz verərəm.

Katib - 11-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Səmədağa.

Səmədağa - Biz öylə zənn etmişdik ki, qalanına iştirak edərək, amma 53-cü keçirmək, bizim cümhuriyyətimizi kökündən yıxmaq və konstitusiyamızı bərbad etməkdir. Onun üçün bizim fraksiya maddələrin müzakirəsində iştirak etməyəcəkdir.

Sədr - 11-ci maddəni səsə qoyuram. Etiraz edənlər ayağa qalxırlar. Qəbul olunur.
Katib - 12-ci maddəni oxuyur.
Sədr - Bu barədə danışıq yoxdur? Müzakirə bitir. 12-ci maddəyə etiraz edənlər ayağa qalxırlar. Qəbul olunur.
Katib - 12-ci maddənin qeydini oxuyur.
Sədr - Qeydi səsə qoyuram. Etiraz edən ayağa dursun. Qəbul olunur. 12-ci maddəni qeydi ilə səs qoyuram.
Etiraz edənlər ayağa dursun. Yoxdur. Qəbul olunur.
Katib - 13-cü maddəni oxuyur
Sədr - Danışıq yoxdur? Müzakirə bitir. Səsə qoyuram. 13-cü maddəyə etiraz edənlər ayağa qalxırlar. Qəbul olunur.
Katib - 14-cü maddəni oxuyur.
Sədr - Maddəni səsə qoyuram. Etiraz edən ayağa dursun. Qəbul olunur.
Katib - 15-ci maddəni oxuyur.
Sədr - 15-ci maddə barəsində danışıq yoxdur? Müzakirə bitir. Maddəni səsə qoyuram. Etiraz edənlər ayağa dursunlar. Yoxdur. Qəbul olunur.
Katib - 16-cı maddəni oxuyur
Sədr - Maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul olunur.
Katib - 17-ci maddəni oxuyur.
Sədr - Maddə barəsində danışıq yoxdur? Etiraz edən yoxdur. Qəbul olunur.
Katib - 18-ci maddəni oxuyur.
Sədr - Bu barədə danışıq yoxdur? 18-ci maddəni səsə qoyuram. Etiraz edən varsa ayağa dursun. Qəbul olunur.
Katib - 19-cu maddəni oxuyur.
Sədr - Maddə xüsusunda danışıq yoxdur? Maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul edilir.
Katib - 20-ci maddəni oxuyur.
Sədr - Maddə xüsusunda danışıq yoxdur? Maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul edilir.
Katib - 21-ci maddəni oxuyur.
Sədr - Danışıq yoxdur? Maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul edilir.
Katib - 23-cü maddəni oxuyur.
Sədr - Danışıq yoxdur? Səsə qoyuram. Etiraz edən ayağa qalxın. Qəbul edilir.
Katib - 24-cü maddəni oxuyur.
Sədr - Danışıq yoxdur? Səsə qoyuram. Etiraz edən ayağa qalxın. Qəbul olunur.
Katib - 25-ci maddəni oxuyur.
Sədr - Danışıq yoxdur. Səsə qoyuram. Etiraz edən ayağa qalxın.
Katib Rza Qaraşarlı - 26-cı maddəni oxuyur.
Sədr - Danışıq yoxdur? Səsə qoyuram. Etiraz edən ayağa qalxın. Qəbul edilir.
Katib - 27-ci maddəni oxuyur.
Sədr - Danışıq yoxdur? Səsə qoyuram. Etiraz edən ayağa qalxın. Qəbul edilir.
Katib - 28-ci maddəni oxuyur.
Sədr - Danışıq yoxdur? Səsə qoyuram. Etiraz edən ayağa qalxın. Qəbul edilir.
Katib - 29-cu maddəni oxuyur.
Sədr - Bu barədə danışıq yoxdur? Səsə qoyuram. Etiraz edən ayağa qalxın, Qəbul edilir.
Katib - 30-cu maddəni oxuyur.
Sədr - Bu maddəyə bir təklif var ki, maliyyə nazirinin əmrilə məzkur təklifi sözü oradan çıxarılsın. Məruzəçi və hökumət nümayəndəsi də qəbul edilir. Təklifi səsə qoyuram, etiraz edən əl qaldırsın. Bila etiraz qəbul edilir.
Katib - 31-ci maddəni oxuyur.
Sədr - Maddə barəsində danışmaq istəyən yoxmu? Səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul edilir.
Katib - (dördüncü bəzi oxumaq istər).
Sədr - Durunuz...
Məruzəçi Məmməd Əmin - 3-cü bəzi komissiyonun bir təklifi var ki, bir maddə daha əlavə edilsin. O da maaşların təzyidi və mükafatı nəqdiyyə xüsusundadır.
Sədr - Bu əlavə barəsində danışmaq istəyən yoxmu? Təklifi səsə qoyuram. Qəbul etməyən ayağa qalxın. Təklif qəbul edilir. 4-cü bəzi oxuyunuz.
Katib - 4-cü bəzi (33-cü maddəni) oxuyur.
Sədr - 33-cü maddə barəsində müzakirə bitir. Etiraz yoxmu? Maddəni səsə qoyuram. Etiraz edən ayağa qalxın. Maddə qəbul edilir. Katib - 34-cü maddəni oxuyur.
Sədr - 34-cü maddə barəsində danışmaq istəyən yoxmu? Səsə qoyuram. Etiraz yoxmu? Maddə qəbul edilir.
Katib - 35-ci maddəni oxuyur.
Sədr - 35-ci maddə barəsində danışmaq istəyən yoxmu? Maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxmu? Maddə qəbul edilir.

Katib - 36-cı maddəni oxuyur.

Sədr - 36-cı maddə barəsində danışan yoxmu? Maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxmu? Maddə qəbul edilir.

Katib - 37-ci maddəni oxuyur.

Sədr - 37-ci maddə barəsində danışmaq istəyən yoxmu? Müzakirat bitir. Etiraz yoxdur. Səsə qoyuram. Etiraz edən əllərini qaldırsın. Maddə qəbul edilir.

Katib - 38-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Maddə barəsində danışan yoxdur? Maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul edilir. 39-cu maddəni oxuyunuz.

Katib - 39-cu maddəni oxuyur.

Sədr - Maddə barəsində danışan yoxdur? Maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul olunur. 5-ci bəb oxuyunuz.

Katib - 5-ci bəb 40-cı maddəni oxuyur.

Sədr - Maddə barəsində danışan yoxdur? Maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur, qəbul edilir. 41-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - Bu bərdə danışan yoxdur? Maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul edilir.

Katib - 42-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Danışan yoxdur? Müzakirat bitir. 42-ci maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul edilir.

Katib - 43-cü maddəni oxuyur.

Məmməd Əmin - Komissiyonun burada bir arzusu var. Komissiyon təklif edir, 31 mart 23 marta təbdil edilsin. Çünkü, bu gün novruz bayramına düşür. Ona görə hesabatın axırıncı dəqiqəsini bu günə təbdil etməlidir.

Sədr - 22 mart olur, nəinki 23 mart.

Məmməd Əmin - 9-13 eylər 22 mart.

Sədr - Komissiyon 31 mart əvəzinə 22 mart təklif edir. Komissiyonun təklifini səsə qoyuram. Etiraz yoxdur. Qəbul edilir. 43-cü maddəni komissiyonun təklifi ilə bərabər səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul olunur.

Katib - 44-cü maddəni oxuyur.

Sədr - Bu bərdə danışan yoxdur. 44-cü maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul edilir.

Katib - 45-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Maddəni səsə qoyur, qəbul edilir.

Katib - 46-cı maddəni oxuyur.

Sədr - Bu maddənin barəsində danışan yoxdur ki, səsə qoyuram, etiraz yoxdur? Maddə qəbul edilir. 47-cini oxuyunuz.

Katib - 47-ci maddəni oxuyur.

Sədr - 47-ci maddə barəsində danışan yoxdur ki? Səsə qoyuram. Etiraz edən ayağa qalxsın. Maddə qəbul olunur. 48-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - 48-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Bu maddəyə etiraz edən yoxdur ki? Səsə qoyuram. Maddə qəbul olunur. 49-cu maddəni oxuyunuz.

Katib - 49-cunu oxuyur.

Sədr - Danışmaq istəyən yoxdur? Qarayev Əliheydər.

Qarayev Əliheydər - Əfəndilər. Mən zənn edirəm ki, burada biz büdcəni qəbul etdikdə, demokratik üsulda, demokratik cümhuriyyət üçün qanun qəbul edirik. Amma 49-cu maddəni qəbul etməklə biz qanunun demokratik əsasını pozmuş oluruq. Çün, biz heç vaxt razı ola bilmərik ki, hökumətin əlində xüsusi bir fond olsun və onu keyfi istədiyi kimi xərcləsin. Əgər hökumətə pul lazım olarsa, qoy parlamentə müraciət eylesin, istəsin, parlament də versin. Özünüz də keçən səfər əlinizi qaldırmaqla bir maddəni puç etdiniz və bununla göstərdiniz ki, hökumətin hər tələbinə razı deyilsiniz. Zaman ki, biz görürük hökumət üzərində bizim kontrolumuz lazımdır. O halda heç bir xüsusi sərmayə ola bilməz. Hökumətə pul lazım olanda parlamentdən istər.

Sədr - Maddəni səsə qoyuram. Etiraz edən ayağa qalxsın. Qəbul edilir.

Katib - 50-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Bu bərdə danışan yoxdur? Səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul olunur.

Katib - 51-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Maddə barəsində danışan yoxdur? Səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul olunur.

Katib - 52-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Maddə barəsində danışan yoxdur? Səsə qoyuram. Etiraz yoxdur ki? Maddə qəbul olunur.

Katib - 53-cü maddəni oxuyur.

Sədr - Bu bərdə danışan yoxdur? Söz İbrahim İsmayılzadəninindir.

İbrahim İsmayılzadə - 53-cü maddənin nöqsanını yoldaşımız Səmədağa təfəsilatla söylədilər və fraksiya tərəfindən bildirdilər ki, həmin maddə qəbul edilərsə, gərək maddələrin müzakirəsində biz iştirak etməməliyik. Gec deyilsə bu bərdə mən də əlavə edərdim ki, hökumətin əlində hər zaman istifadə edə biləcək bir fond var ikən,

yenidən 53-cü maddənin olmasının nə lüzumu vardı ki, bununla hökumət istədiyi vaxt büdcə tərtib edib, istədiyi qədər para sərf edə bilsin. Bu da demokratik əsasları zidd və heç bir vaxt qəbul ediləcək şeylərdən deyil.

Sədr - Əbilov, buyurun.

Əbilov - Həzrət! Bu gün bu büdcə qanun layihəsində nə qədər nöqsan varsa, hamısından betəri 53-cü maddədir. Bilirsiniz ki, hər hökumətdə parlamentlə hökumət arasında mübarizə gedir ki, büdcəni kim tərtib etsin, kim qəbul etsin və kim sərf etsin. Həmişə parlamentdə mübarizə etmiş və çalışmışdır ki, büdcəni və para sərf etmək ixtiyarını öz əlində saxlasın. Bu 53-cü maddə də parlamentin tənəffüs vaxtında hökumətə ixtiyar verilir ki, istədiyi qədər pul götürsün, sərf etsin. Biz öylə bir vaxtı bilməyirik ki, parlament bir neçə ay tənəffüs etsin. Bu padşahlıq dumasında olan bir iş kibidir. Görünür bunu tərtib edənlər, padşahlıq dumasında olan kimi öylə nəzərə götürürlər ki, bir vaxt onlar parlamenti buraxıb, istədikləri qədər para sərf edə bilirlər. Bu demokratik hökumətlərdə qəbul ediləcək işlərdən deyildir. Biz təklif edirik ki, parlament öz ixtiyarını hökumət əlinə verməsin, özündən izinsiz para xərcləmək ixtiyarını kimsəyə verməsin. Öylə bir xərc olmaz ki, hökumət onu indidən görüb parlamandan istəməsin. Onsuz da hökumətin əlində fond var, oradan təcili işlər üçün xərcləyə bilər. Bir də hökumətə tətill vaxtı üçün ixtiyar vermək, bu da demokratik hökumət əsası əleyhinə ziddir. Ona görə bu maddə layihədən qaldırılsın.

Sədr - Qarayev, buyurun.

Qarayev - Əfəndilər. Bir çox vaxtlardan bəri biz deyirdik ki, maliyyə nəzarətində oturanlar Nikolayın köhnə qanunlarını qurdalayıb, çürük bir çox şeyləri tapıb, yeni hökumətlə tətbiq edirlər. Bizə deyirdilər ki, böylə deyil, bu 53-cü maddə görünüz nə yazır, əgər parlament tətill edərsə və ciddi pul lazım olursa, hökumətin ixtiyarı vardır ki, pul buraxsın və sərf etsin. Parlament bir ay - iki ay tətill edər, ciddi vaxt olursa hökumət haman saat parlamenti çağırır. Burada isə bir "Əmma" vardır ki, bir firqə güclü olar, parlamenti buraxar, hökuməti və məmləkəti əlində saxlar, o vaxt istədiyi qədər pul xərclər, parlament üzvlərinin də əli heç şeyə çatmaz, onsuz heç bir parlament öz xoşuna bir və ya iki ay tətill etməz.

Siz indi bu qanun layihəsini qəbul etdikdə parlament ixtiyarını ayaq altına alarsınız və məmləkəti daha böyük bəlalara düşər edib, onların arasına salacaqsınız. Büdcə məsələsini əlinizə alıb hər nə istəyirsiniz edərsiniz. İndi 50 manata 2 girvənkə soğan alınır. On gündən sonra 150 manata alacaqsızın.

Sədr - Danışan yoxdur, söz məruzəçinindir.

Məmməd Əmin - Əvvəl başlayaq parlamentin 3 ay - 4 ay buraxılması məsələsindən. Ola bilər ki, Azərbaycanda hələlik bəd adət yoxdur. Fəqət başqa yerlərin parlament həyatına vaqif olsanız, bilirsiniz ki, 3-4 ay tətill adətdir. İnşallah bizim də tətillimiz olacaq. Həm bir az rahat nəfəs alarıq, həm də biz intixab edən əhali ilə də yaxın təmasda bulunarıq. Bir də qorxuludur ki...

Səslər - Qorxmuyuruq.

Məmməd Əmin - Əksəriyyət qazanın Firqə məclisi buraxmaz və istədiyi qədər pul sərf edər və sair firqələr də bundan xəbərsiz olar. Bu böylə deyildir. Siz bilirsiniz ki, burada əksəriyyət qazanan firqə var. Hərgah şəhərdə istərsə əksəriyyətdən istifadə edərək istədiyi qədər pul alar, xərc edər. Bu maddədə göstərilir ki, Məclisi-Məbusan dəvət olunandan iki həftə sonra para alan tərəf hesab verməlidir. O zaman şəhəri qovğayapan qoçular, hərgah pul düz sərf edilməmişsə tənqid edərlər və onları təcili məsuliyyətə alarlar. Bir də 3-4 ay tətill adi şeylərdəndir. Ola bilər ki, öylə fəvqəladə hadisələr, zəlzələ olsun, yaxud bizə hücum etsinlər. Şimdi siz nə buyurursunuz? Biz torpaq altında qalan qaçqınlara və hər bə zərbəsinə uğrayan vilayətlərin əhalisinə yazmalıyıq ki, siz on beş gün gözləyin, parlament toplansın və sonra sizə cavab verək. Bəli, öylə məsariflər var ki, ona zidd getmək olmaz. Demokratik üsulla idarə olunan bir məmləkət demokratik əsasilə təşkil olunan hökumətə fəzlə etimad verə bilər. Əgər, hökumət Məclisi-Məbusan deyil, başqa bir mənbədən qüvvə alsın idi, o zaman şübhəyə meyil var idi. Madam ki, ixtiyarı məclisi-məbusandan almış və sonra təsdiqə götürəcək, o halda fəzlə təlaşa düşmək mənəcə artıqdır. Mən rica edirəm ki, bu maddəni qəbul etməklə hökuməti bu müşkülətdən xilas edəsiniz. Ehtiyat sərmayəsini isə smeta xaricində olan xərclər, məsariflər haqqında tətbiq etmək lazımdır və bu iki məsələni bir-birinə qarışdırmaq yersizdir zənn edirəm.

Sədr - Beş nəfərin imzasilə bir təklif var ki, bu maddə rədd edilsin. Təklifi səsə qoyuram. Kim tərəfdardır əlini qaldırsın. Təvəqqe edirəm ayağa qalxsın. Kim əleyhinədir? Lehinə - 14, əleyhinə -26. Əksəriyyət rəy ilə təklif rədd edilir. 53-cü maddəni səsə qoyuram. Qəbul olunur. Yomiyyəyi müzakirət bitdi. Təvəqqe olunur gələcək iclasın yomiyyəyi müzakirətini oxuyasınız.

Katib - Oxuyur.

İclas saat 2-35 dəqiqədə qapanır.

Arxiv, f. 895, siy. 1, iş 274, vər. 1-16.

Yüz otuz birinci iclas

8 mart 1920-ci il

Sədr - Məmməd Yusif Cəfərov. Katib - Qaraşarov.

İclas saat 12-15 dəqiqədə açılır.

Sədr (Zəng çalır) - İclas açılır. Növbədə təshih komissiyonunun məruzəsidir. Məruzəçi Qaraşarov.

Qaraşarov - Göyçay şəhərində realni məktəbin açılması haqqındakı qanun layihəsini təshih komissiyonu bilatəbdil qəbul edir.

Sədr - Qanunun təshih və təbdilinə etiraz yoxdur? Qəbul olunur.

Qaraşarov - Göyçay şəhərini Ərvan keçidindən axan sellərdən mühafizə etmək haqqındakı qanunu təshih komissiyonu bilatəbdil qəbul etmişdir.

Sədr - Səsə qoyuram, etiraz yoxdur? Qəbul edilir.

Qaraşarov - Daxiliyyə nəzarəti idarəsinin məmurları miqdarının artırılması və onlara maaş və faiz əlavələri vermək üçün 114275 rüblə buraxılması haqqında qanunu təshih komissiyonu olduğu kimi qəbul etmişdir.

Sədr - Səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul olunur.

Qaraşarov - Tədrisatə davam etməyən müəllimlərin əvəzində tədris edən müəllimlərə ücret verilməsi haqqında qanun layihəsini təshih komissiyonu qəbul etmişdir.

Sədr - Etiraz yoxdur? Qəbul olunur. Keçərik 2-ci məsələyə. Bütçə qanunu. Məruzəçi Məmməd Əmin Rəsulzadə. 3-cü qiraət.

Məmməd Əmin - Əvvəlinci babın 1,2-ci maddələrinə etiraz və təklif yoxdur.

Sədr - Səsə qoyuram. Qəbul edilir. 3-cü maddəyə böylə bir təklif var.

Katib - Oxuyur.

Sədr - Bu barədə danışmaq istəyən yoxdur? Söz məruzəçinindir.

Məmməd Əmin - Bu yeni bir təklif deyildir. Əvvəlinci müzakirətdə da bu təklif olmuşdu. Mən yenə də əvvəlki dəfə söylədiklərimin üstə durub komissiyon tərəfindən bu təklifi rədd edirəm.

Sədr - Məruzəçi etiraz edir. Səsə qoyuram. Kim lehinedir? Kim əleyhinədir? Təklif rədd edilir. 3-cü maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur. Qəbul edilir. Əvvəlinci babın qeyri maddələrinə etiraz və təklif yoxdur? Səsə qoyuram. Etiraz edən yoxdur. Qəbul edilir. 2-ci bab 3 maddədən ibarətdir. Etiraz və təklif yoxdur? Səsə qoyuram. Qəbul edilir. 24-cü maddəyə əlavə təklif olunur.

Katib (oxuyur) - "Zəngin siniflərdən vergi almaq şərtilə" sözləri artırılın.

Sədr - Bu barədə kim danışmaq istərdi? İsmayılzadə.

İsmayılzadə - 24-cü maddəyə əlavəni bizim fraksiyon əlavə edir ki, müəyyən surətdə göstərilsin ki, məzkur vergi ancaq zənginlərdən alınacaqdır. Yoxsa bu qanun keçəndən sonra yenə sabah kəndçi və fəhlələrdən vergi almağa başlayacaqlar.

Sədr - Müzakirə bitir, axırıncı söz məruzəçinindir.

Məmməd Əmin - Buraya bir şey artırmaq ehtiyacı yoxdur? Çünki zəngin sözü ilə, sonra müşkül bir hala qoymaq olur. Məxaric ödəmək üçün gəlir deməkdir. Məqsəd o deyil ki, yalnız zənginlərdən, ya başqalarından alınan para ilə ödənilə. Ola bilsin ki, bunları ödəmək üçün daxili bir istiqal dəxi olsun, yollar tapılıb bu açıq qapansın. Bütçədə göstərilsin. O deyil ki, açıqlar vergilər ilə qapanır. Hər gah siz dediyinizi buraya daxil edərək isə o vaxt zənginlərdən başqa qeyri yerlər bu açığı qapamaz. Bu nöqtəyi-nəzərdən bunu qətiyyəq qəbul etmək olmaz.

Sədr - Məruzəçi təklifin əleyhinədir. Səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə əlini qaldırsın. Təklif rədd edilir. 3-cü babı səsə qoyuram. Etiraz yoxdur. Qəbul edilir. 4-cü babın 49-cu maddəsinə bir təklif var ki, ləğv edilsin. Kim danışmaq istərdi? Əliheydər Qarayev.

Qarayev - Əfəndilər! Keçən iclasda dedim ki, bu maddə demokratiya üsuluna ziddir. Əgər siz istəyirsiniz demokratik üsullara zidd getməyəsınız, onda gərəq millət hökumət üzərində kontrol olsun. Kontrol olmadıqca parlament deyə bilməz ki, pullar öz yerinə sərf olunur. Hökumətə pul lazım olarsa parlamentə müraciət edər. Keçən il bir neçə qanun layihəsini rədd etməklə özünüz sübut etmişsiniz ki, hökumət ona buraxılan lazımı qədər paraları xərcləyə bilmir.

Sədr - Daha danışan yoxdur? Müzakirə bitir, son söz məruzəçinindir.

Məmməd Əmin - bu maddəyə əvvəlinci dəfə daha şiddətli etirazlar olmuşdu. Mən də onda dedim. Deyirlər, hökumət millətdən xəbərsiz pul sərf edə bilməz. Burada isə öylə şey yoxdur. Burada fəqərə öylə fəvqəladə vaxtlar üçündür ki, məclisi-məbusan tətildə olub, fəvqəladə bir surətdə para lazım olur, o vaxt hökumət onun sərfinə məcbur olur. Mən keçən dəfə də bir qaç misallar gətirdim ki, onları unutmuşlar. Məsələn zəlzələ, tufan, daşğın

kimi şeylər məclisin tətili zamanı vüqu bulursa, hökumət lazımı qədər məbləğ sərf edə bilsin. Xüsusən bir hökumət ki, bir padşah tərəfindən dəgil, bir parlament tərəfindən seçilmiş, parlament tərəfindən deyilsə, əksəriyyət tərəfindən intixab olunmuş öylə bir hökumət isə, hər zaman məclis əndində məsuldur. İstərsəniz cəza verərsiniz, on beş, iyirmi gün, Sonra gəlib hesab verməlidir. Bir şey olursa cəza verə bilərsiniz. Böylə olanda hökumətə bu qədər ədəmi-etimad təxiri qeyri qabil şeylərə böylə baxmaq qəbul olunmaz. Parlament toplantıdan on beş gün sonra, hökumət sərf etdiyi məbləğin hesabını verməlidir. Bunda demokratik üsullara zidd heç bir şey yoxdur.

Sədr - Səsə qoyuram, etiraz yoxdur? Qəbul edilir. Yeddinci babın 50, 51, 53-cü maddələrinə əlavələri səsə qoyuram. Qəbul olunur. 54-cü maddəyə təklif var ki, ləğv olunsun. (Səslər: Əlli üçüncü maddəyə)

Sədr - Bir maddə artırdıq. Əlli dörd oldu. Söz Əbilovundur.

Əbilov - 53-cü maddə barəsində keçən dəfə danışdıq. Büdcənin ixtiyarı parlamentin əlində olmalıdır. Ayrı cür ola bilməz. Bu məsələ bütün demokratik məmləkətlərdə böyük münafişəyə səbəb olur. Bu sosialistlərin proqramında da vardır. Heç vaxt əlində olan bu haqqını hökumətə verməz. Xüsusən hökuməti parlamentə seçmiş olsa. Parlament öz əli ilə ayağına balta çalmaz. Məmməd Əmin əfəndi keçən dəfə də bu dəfə də dedilər ki, parlamentin tətill zamanında fəvqəladə hadisələr, fəvqəladə xərclər ola bilər. Biz Azərbaycanda 3 quberniyadan böyük olmayan bir məmləkətdə parlament tətildə olsa da fəvqəladə xərc lazım gələrsə iki-üç günə parlamenti toplamaq mümkündür. Bu ədəmi-etimad deyil, bu bir haqdır ki, parlamentdə bunu heç vaxt buraxmaz. Mən nə bilim ki, həqiqətdə də xərc fəvqəladə lazım imiş, ya deyilmiş. Səmədağa keçən dəfə dedi ki, Dağıstanda uzun Hacı özünü xan elan etmişdir, bəlkə burada da hökumətdən biri özünü xan elan etdi, parlamenti heç vaxt çağırmadı, niyə mən öz haqqımı əlimdən verim? Hökumət parlamentin qoyduğu qanunları icradan başqa bir həqqə malik deyil və bu maddə bütün demokratik və parlamentarizm üsuluna ziddir.

Sədr - Söz Səmədağanındır.

Səmədağa - Məmməd Əmin hər danışanda öylə deyir ki, burada guya ki, heç zad yoxdur. Heç bilirsiniz burada nə olub, mən sizə bu saat deyirəm. Bəzi adamlar olur ki, sən ona borclu olursan gəlir, son pulunu verməyi dilərsən "yanımda yoxdur, sabah verərəm" deyirsən, a kişi belə olmaz, o zaman inciyər deyir: "Nə haqq ilə mənə inanmayırsan, sabah verərəm". Biçarə kişi inanıb; pulu verib gedir, vekselsiz qalır. İki-üç aydan sonra, bir də görürsən ki, suda çağırıb veksəl ilə pulu səndən istəyirlər. Sən ha dad eylə ki, qardaş əhval belədir, deyir uzun danışma, vekselin var, pulu ver. Demək politika da böylədir, bu ola bilməz.

Bizim bir palata, bir də ministrlərimiz var. Biz görək hamı şeylərdə biri-birimizdən ayrılmayaq. Əgər ayrılıb dava edəcəyiksə, onda işlər dönəcəkdir, Dağıstan əhvalatına. Biz bilirik Dağıstanda əhvalat necə oldu, nə tör oldu. Bu işləri bu yol ilə aparmaq olmaz. Parlament həmişə öz yerində olmalıdır. Əgər parlament Məmməd Əmin deyən kimi iki-üç ay kənarında qalarsa onda düz olmaz. Biz bu işlərin olmadığını və bu başa gələsi iş deyildir. Deyirlər ki, Azərbaycan nə qədər böyük bir yerdir ki, iki-üç gündə toplamaq mümkün olmasın. Biz deyirik ki, hökumət parlamentdən ayrılmaz, indiki vəziyyətdə bu düz deyildir. Ancaq təzə seçkidən sonra ayrılıq bilər. Biz pulların xərcini dövlətin ixtiyarına buraxıb getməmişə dərin səbəblər yoxdur. Ona görə biz təməmilə statyanın rəddini istəyirik.

Sədr - Aslan bəy Səfikürdski.

Aslan bəy - Arkadaşlarım mətləbdən danışdılar. Mətləb doğrudan da lazımdır. Parlament üsuli ilə idarədə camaat hər xüsusda güzəşt edə bilər. Parlamentin ixtiyarını artırmaqla biziyan olmaz. Amma bunu da əlavə etməliyəm ki, para çuvalının ağzını əllərinə verməsək, nə əsgər olur, nə də milis tabe olacaqdır. Siz görürsünüz ki, günü-gündən həyatımızda məsləklər dəyişir. O firqələr ki, qabaqca toprağın pulsuz cəmətə verilməyinə razı deyildi, amma indi az-az bu fikrə doğru gəlir. Çünki, məsləklər dəyişir. Ona görə bəlkə hökumətin də fikri dəyişir. Məmməd Əmin bəy deyir ki, hökumətə əvvəldən ona neçün parlament etimad eyləsin. Fəqət işlər böylə olsun ki, axırda həpimizi xərab eyləsin, hamı ixtiyarı hökumətin əlinə vermək düz deyildir. İxtiyar camaatın əlində olmalıdır, ixtiyar partiyalar əlində olmalıdır. Bizim etirazlarımızı Məmməd Əmin bəy əlahi cürə başa düşür. Fəqət mətləb bu deyildir. Etimad gələcək bizim bir çox səhv və xətalərimizə göstərəcəkdir. Məmməd Əmin bəy deyir ki, Müsavat istiqlalyyəti doğurmuşdur, hökumət də onların oğludur. Həmişə istəyirlər hökumət əllərində olsun. Bundan da yekə səhvlər ola bilər; onu istiqbal göstərəcəkdir. Denikin qorxusu olan zamanda hökumət tərəfindən bir müdafiə komitəsi düzəldilmişdi.

Abbasqulu (yerindən) - Mövzudan bəhs ediniz.

Səfikürdski (sədrə) - Təvəqqe edirəm yerlərdən danışmasınlar.

Sədr - Səmədağa, danışmayınız.

Səfikürdski - Biz deyirik ki, hökumət öx ixtiyarı ilə pul xərcləməz, onun üçün sözümlə xoşunuza gəlməyir.

Artıq siyasətdən danışmaq istəmirəm.

Sədr - Aslan bəy Qaraşarov.

Aslan bəy - O pulların ixtiyarı da camaat vəkillərinin ixtiyarında olmalıdır. Burada söyləyirlər ki, parlamentdən sualsız fəvqəladə xərclər ola bilər. Doğrudur, Rusiyada hökumətdə doğrudan-doğruya bu ixtiyar hökumətin əlinə verilmişdir. Bizim üçün bu yaramaz. Hər halda bir əksəriyyət firqəsi var və o firqə dəxi bir

hökumət təşkil edib, o firqənin fikri ilə hərəkət edir. Bu əksəriyyət ayrı baxımdan demokratiya olmazmı? Hər kəs özünü camaat vəkili hesab edir və vətənin hüququna malik olmaq istəyir. Onların camaat fikrində olmalıdır. Bu səbəblərə görə bizim firqəmiz bizim fraksiyon bu maddəyə ziddir.

Sədr - Sırada natiq olmadığından söz məruzəçinindir.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Vaqə olan etirazlar heç mənim dərmian etmiş olduğum mülahizətə yaxınlaşmadılar. Yalnız natiqlərdən İbrahim bəy cənabları dedilər ki, Əgər fəvqəladə ittifaqlar olursa, Azərbaycan kiçik bir məmləkətdir, az bir müddətdə, iki-üç gün ərzində hər yerə teleqraf göndərilər, məclis toplanar və lazım olan təxsisatı buraxar. Keçən gündə misal üçün ərz etmişdim. Məsələn, Gürcüstanda olduğu kimi, Allah göstərməsin Azərbaycanda bir zəlzələ olursa, hökumətin ixtiyarında para olmazsa müavinəti-ibtidaini vaxtında yetişdirə bilməz. Siz deyirsiniz ki, dörd gün içərisində məclisi-məbusanı toplamaq olar. Fəqət, məclisi-məbusan toplanıb böylə müavinəti-ibtidaini vaxtında etmək olmaz, bir həftədən sonra edilən müavinət nəticəsiz qalar. Hələ bizim kimi çaxnaşma altında olan cümhuriyyətə elani-hərb etməkdə ehtimaldan xaric deyildir. Ya o yandan, ya bu yandan elani-hərb ehtimalı gözlənilir. Hərgah məmləkət elani-hərbə məruz qalıb kiçik məmləkət də üç günə kimi məclisi-məbusanı dəvət etmək mümkün olduğu kimi, böylə kiçik məmləkətdə düşmən üç gün ərzində istədiyini yapa bilər və məclisi-məbusan toplanana qədər, düşmən vətənin qəlbəgahinə qədər gələ bilər. Böylə fəvqəladə zamanlarda fəzlə nəzəriyyəçilik pəkdə doğru deyil. Əgər hökumətə ixtiyar verməzsək, məsul bir hökumət sifətilə müavinəti-ibtidaini ödənməzsə o zaman sizin qarşınızda məsul ola bilməz və sizə deyər ki, mənim ixtiyarım yoxdur, sizi çağırıdım, şimdi istədiyinizi edin. Bu xüsusda hökuməti siz məsuliyyətsiz buraxmaq üçün, hər halda ona ixtiyar verməlisiniz. Sonra burda dedilər ki, bəlkə hökumət xan olmaq istər, buna yalnız təbəssüm edərim. Əgər hökumət xan olmaq istərsə və xan olmaq imkanı varsa sizdən sədr olmaz və istədiyi zaman xan olar və onu da dövrü ifsadda edə bilər və sizi də bir daha heç çağırmaz. Yox, əgər böylə şeydə məqsədi yoxsa və siz ona ixtiyar versənizsə o zaman sizin qarşınızda yenə hökumət məsul olar. Və bir də Səmədağa deyir ki, Dağıstanda böylə oldu və hökuməti Denikinə təslim etdilər. Səmədağın misalını nəzərə alaraq onun hafizəsini təshih etmək arzusundayam. Dağıstanda hökumətlə bərabər Məclisi-Məbusan da təslim oldu. Öylə hadisə olur ki, Məclisi-Məbusan kəndisi təslim olar. Əminəm ki, bizim məclisi-məbusanımız öylə deyil və onun yaratdığı partiyalar və təşkil etdiyi hökumət öylə olmaz. Aslan bəy söylədi ki, müdafiyyəi-millî komitəsi olduğu halda hökumətə bu qədər para xərc etməsinə nasıl da izin verilir. Mən buna fəqət təəccüb edirəm. Nasıl olur ki, fəvqəladə zamanda kiçik müəssisəyə ixtiyar verilir. Fəqət məclisi-məbusanın etimadına nail olan bir hökumətə ixtiyar verilməyir. Parlament tərəfindən təşkil olunmuş müdafiyyəi-millî komitəsinin səlahiyyətini artıq görürsünüzsə, onun ixtiyarını ala bilərsiniz və lazımı vaxtında məzkur komitəni ləğv edə bilərsiniz. Bu yalnız məsələni idrak etməməkdir. Sonra, burada torpaq məsələsindən bəhs etdilər və dedilər, hər vaxt, hər şey dəyişilir və hər firqə bəzi şeyləri təbdil edir və deyirdilər ki, öylə vaxt var idi ki, bəziləri qorpağı verməyə razı deyildilər, amma şimdi razı olurlar. Bu iddianı edənlər gərək təşəkkür etsinlər və məəltəşəkkür ilə şəxsləri təbrik etmək lazımdır ki, torpağı camaata verməyə razı olurlar. Hərgah bu təbdil əksinə olmuş olsa idi, o zaman Aslan bəyin qorxuya həqqi olardı. Madam ki, bizim evalyusiya Aslan bəyin arzusu ilə gedir və bu dəyişiklik demokratiyaya yaxın gedir və bu da onu təsdiq edir ki, biz heç vaxt xan olmaq fikrində deyilik və mətin mülahizələr qarşısında bu sür sözlər yersiz görünür. Şimdi böylə bir paranın məsrüfatımıza verilməsi, kəndi məmləkətimizin mənafehinədir və hökumətin heç bir hərəkətindən qorxmamalıdır.

Sədr - 54-cü maddə barəsində təklif var ki, bu maddə ləğv olunsun. Bunun səsə qoyuram, kim bunun tərəfdarıdır ki, maddə ləğv olunsun, əl qaldırınsın. Təvəqqe edirəm əlinizi salasınız. Kim bunun tərəfdarıdır rica edirəm, ayağa dursun. Oturunuz. Kim bunun əleyhinədir ayağa dursun. Oturun. Kim rəy verməyib ayağa dursun. - 35 rəylə təklif qəbul olunur. Lehinə 35, oleyhinə 25. Səs verməyən 8-dir. Təklif qəbul olunub. 54-cü maddə ləğv olunur. Qanunun 3-cü qıraətini təklif və əlavələrlə səsə qoyuram. Etiraz edən ayağa dursun. Qanun qəbul olunur. Keçirik 3-cü məsələyə. Məruzəçi Ağa Əminov.

Ağa Əminov - Bu günkü qanun layihəsinin təqdim olunmaq səbəblərindən sizin başınızı ağrıtdımaq istəməyirəm. Son günlərdə həyatın bahalanması və əvvəlinci dərəcə lüzumlu şeylərin bahalanmasından məlumunuzdur ki, əhalinin kasıb sinfi və maaş alan məmurları çox müşkülət çəkirlər. Məlumdur ki, çox tədbirlərlə şeylərin qiymətlərini azaltmaq olar. Təəssüf olsun ki, hökumət bu xüsusda bir şey yapmayıb. Manatın kursu sınır, məmurlar çox müşkülətə düşər olurlar. Bunların səbəblərini tapmaq üçün həyat gözləmir. Hökumət məcburdur ki, hərçənd bu birinci də deyil, yeni bir qanun təqdim etsin və onunla da maaşların artırılmasını rica edir. Bu qanunun tarixi tərəfi o qədər də uzun deyildir. Əvvəlinci təşəbbüs məmurlar ittifaqından olmuşdur. Onlar hökumətə bir layihə - doklad təqdim etmişlər və müəyyən faiz artırılmasını qərara almışlar. Bu qanun maliyyə-büdcə komissiyonunda müzakirə olanda, həm hökumət və həm də məmurlar ittifaqı nümayəndəsi dəvət olunmuşdu. Ərzaq və maliyyə nəzarətləri və ittifaqın nümayəndələrindən lazımı məlumat alındı. Müzakirədən sonra komissiyonun rəyi bu idi ki, belə məsələlər bu yolla həll olunmayacaqdır. Buna qeyri çarə aramalıdır, məmurlar üçün ucuz mal buraxılmaq istəyirdi. Çünki, məlumunuz olduğuna görə, maaşlar artdıqda bazarda malların qiyməti haman artır. Malın qiymətinin artması maaşın artmasından deyildir. Siz bilirsiniz ki, sentyabrda maaş artırılmayıb, amma indiyə kimi şeylərin qiyməti hər gün artmaqdadır. Maliyyə-büdcə komissiyonunun rəyi

bu idi ki, məmurlara ucuz qiymətə ərzaq verilsin. Buna da ərzaq nümayəndəsi razı olmayıb, deyir ki, bu mümkün deyil, biz məmurlara veksəl verə bilmərik ki, sizə filan qədər ərzaq verəcəyik. Çünkü, bir çox daxili və xarici məsələlər var, ərzağın azalması var, buna görə də 40000 dən ziyadə olan məmurları xatircəm etmək ki, ərzaq alacağınız əlbəttə olmaz.

Əlbəttə maliyyə-büdcə komissiyonu bu məlumatı aldıqdan sonra, layiheyi-qanuniyyəni qəbul etməyə məcbur oldu. Fəqət, bəzi arzular bəyan etməyi təhti-qərara aldı. Bərayi-məlumat nəzəri-diqqətinizi bir şeyə cəlb etmək istərdim. Aldığımız məlumata görə Azərbaycanca 40.000 hökumət məmuru vardır. Bunlardan 40 faizi subay, yerdə qalan 60 faizi külfət sahibidir. Yəni 16000 subay və 24000 evli məmur var. Bunların külfətlərini də hesab etdikdə təqribən 120.000 adam olur. Gündə bunların hərəsinə bir girvənkə çörək verilmək lazım olur. Gündə bunların hərəsinə bir girvənkə çörək verilmək lazım gələrsə, cümlətəni, gündə 3000, ayda 90000 put un vermək icab edər. Fəqət bilirsiniz ərzaq və ticarət nəzarətinin vəzifəsi yalnız məmurları deyil, şəhərin füqəra sinfini, kasıb camaatı üçündə ucuz çörək yetirməkdir. Buna qismən də əməl edilməyə başlanmışdır. Bilirsiniz ki, sentrodum və kooperativ vasitəsilə camaata ucuz çörək buraxılır, girvənkəsi 5 manatdan. Bunun üçün də gündə 5000, yəni ayda 150.000 pud un lazımdır. Bunu da haman 90.000-a əlavə etdikdə, nəzarət ayda 240.000 put un buraxılmalı olur. Deməli, yalnız Bakı üçün bu qədər un lazımdır. Amma təcrübə göstərir ki, nəzarət nə qədər un və düyü tədarük etsə də ehtiyacı təmamilə ödəyə bilmir. Çünkü, nəzarətə ayda 45000 put düyü lazımdır. Halbuki təcrübə göstərdi ki, nəzarət nə qədər çalışsa cümlətəni yüz min putdan artıq düyü ala bilməzdi. Ona görə də bu vaxtadək hər məmura bir put paylamaqda ikən, şimdiki rəyənə əksildib yarım put verməyə məcbur oldu və ayda 1/2 put verilir. Həm də heç kəs təmin edəməz ki, həmişə müntəzəm bu məmurlat alınacaqdır. Şimdi, mən təklif edərdim izin verəsiniz layiheyi-qanuniyyəni maddə-maddə oxuyaraq, hər maddə haqqında ayrı-ayrı məlumat verəlim. Zira, bunların arasında bir çox xüsusiyyət vardır. Fəqət, maddələrə keçmədən əvvəl nəzəri-diqqətinizi bir şeyə cəlb etmək istəyirəm ki, bu yaxınlarda məmurlar ittifaqının sədri gələrkə hökumət tərəfindən qəbul edilmiş 80 faiz onların ehtiyacını ödəməyəcəyini bəyanla maaşların 200 faiz artırılmasını rica etmişdir. Fəqət, smeta qanununun bir maddəsinə görə parlament hökumətin təyin etdiyi miqdarı azalda bilər, amma artırammaz. Binaən-ileyh komissiyon məmurların ricasını rədd etdi. Ona görə bu parlament üçün qeyri mümkündür. Maddələr bundan ibarətdir: Əvvəlinci maddə belədir (1-ci maddəni oxuyur) Bu barədə, əlbəttə məlumat fəzlədir. Layiheyi-qanuniyyədə 80 faiz artırılması göstərilir. (2-ci maddəni oxuyur) Maliyyə büdcə komissiyonu bu maddəyə bir şey əlavə etdi, o isə bundan ibarətdir. Parlament idarəsi məmurlarına düşməli olan bu maddədə deyilir ki, kimə şamil olur, onu var, o məmurlar ki, 27 sentyabr qanunu möcibincə əlavə almışlardır. 27 sentyabr qanunu möcibincə əlavə almayıb, sonra başqa qanun ilə əlavə alanlara şümüli vardır. 3-cü Türkiyədən gələn müəllimlərə, 4-cü parlament məmurlarına (3-cü maddəni oxuyur) Bu məsələ də mübahisəli məsələdir. Komissiyada böyük mübahisələrə səbəb oldu. Eşitdiyimə görə bəzi fraksiyalarda bəzi qərarlar çıxarılmışdır. O, məsələni, 27 sentyabrdan sonra təşkil olunan idarələr deyirlər, məsələni sən güşad olunan dövlət bankı, idarələr məmurlarına həmin idarənin ştatı komissiyadadır, fəqət işin çoxluğundan baxılmayıbdır. Bu maddə ləğv olunarsa, nəzarətlərdən bir çox layihələr gələcək və komissiyonun işi çoxalacaq və heç birisinə tezliklə baxılmayıb olduğu kimi, bir çox vaxt qalacaq. Büdcə komissiyasında sədr olduğum halda deyirəm, həftədə 4 iclasımız olur. Komissiyon üstündə böyük layihələr var, böyük yük var ki, heç bir vaxt yüngülləşdirəmiriz. Bu maddə ləğv olunsaydı, nəzarətlərdən yüzlərlə layihələr təqdim ediləcək, bu isə qalacaqdır. Onda, məmurların halı daha da çətin olacaq. Bu maddə bu rolu oynayacaq, ona görə də böylə qalmalıdır. (4-cü maddəni oxuyur) 4-cü maddədə, başımızı da ağrıdıram, bir qanundan bəhs edilir, bu isə çoxunuza məlum deyil. Bir az məlumat verim. Burada deyilir ki, artım kimlərə şamil olmayacaq. Əvvəla məhkəmə məmurlarına. Çünkü, onlar 27 sentyabrdan 50 faiz fəzlə alırlar. 2-ci müəllimlərin bəzi alacaqları var, məsələni dəftər düzəltmək, klasını nastavnik haqqı onlar şamil deyil, bu əsas maaşlara aiddir.

4-cü maddənin qeydi Türkiyədən dəvət olunmuş müəllimlər xüsusundadır. Onlar, buradakı müəllimlərdən fəzlə alırlar. Əgər aldıqları maaş, verilən faiz hesab edilərsə, onda gəyət artıq olar. Ona görə bu zəmm orta məktəb müəllimlərinin maaşından hesab olunacaq. Orta məktəb müəllimləri 8-ci sinfə daxil olduğundan (3200) manat alırlar, əlavələri dəxi bu olacaqdır.

Əminov (5-ci maddəni oxuyur) - Bu barədə maliyyə büdcə komissiyonunun qərarı böylədir ki, bu söz ləğv olunsun, yəni "əsgərlər müstəsnadır" sözü aradan çıxarılsın.

Komissiyon bütün əsgəri məmurlara da zəmm maaşa qərar vermişdi. (6-cı maddəni oxuyur). Bu maddə də onu söyləyir ki, bəzi məmurların avansı olur və sonradan da çıxmaq istəyir. Böylələrini bu artırılmaqdan çıxmaq olmasın və zəmm maaş ayın 20-sində maaşla bərabər verilsin.

7-ci maddəni oxuyur. Burada, yanvarın birindən bugünə qədər qulluqda olanlara verilmiş qərar qoyuldu. Burada bir qayda var. (Oxuyur).

8-ci maddəni oxuyur. Layiheyi-qanuniyyəyə büdcə komissiyonunun verdiyi əlavələri ərz etdim. Bu maddədə iki arzu da vardır. (1-cini oxuyur). Bu barədə böyük müzakirələr oldu, axırda rəylər bir oldu, qərar verildi ki, xəzinənin fəzlə xərclərinin qabağını almaq üçün, hökumət qulluqçularının miqdarı azaldılsın.

2-ci arzu. Bazarda əşyaların ucuz satılışı üçün hökumətin binagüzarlıqda bulunması. Bir də Səfikürdskinin təklifi vardır. (Oxuyur). Məmurlara şübat və mart maaşı verilsin. Qalan zəmm maaşın fərqi ilə. Ticarət nəzarətindən ucuz qiymətə ərzaq alıb hökumət məmurlarına paylanılsın. Qanun layihəsi təcildir. Rica olunur ki, təcili olaraq məclisdə müzakirə edilsin.

Sədr - Beş dəqiqə tənəffüs.

Sədr - İclas davam edir. Müzakirat başlanır. Söz Aslan bəy Qardaşovundur. (Məclisə) Təvəqqe edirəm səs salmayasınız, natiqi eşitmək olmur.

Qardaşov - Əhvalın bahalıq və həyatın güclənməsindən dolayı, əlbəttə lazımdır ki, hökumət məmurlarının maaşı artırılınsın. Amma onların maaşını artırmaqla güzəranları tamam olmaz. Lazımı şey-azuqə ilə yarımındır ki, azuqə məsələsində əhvalımız gündən-günə çətinləşir və fənalaşır, bir yaxşılıq da görünməyir. Səbəbi ticarət politikasının lazımı yolunda həll olunmamağındadır. İl yarımındır ki, hökumət bu işə bir çarə bulamırdı.

Bizim sərvəti-maliyyəimiz qonşularımıza nisbətən artıqdır, çoxdur. Fəqət maliyyəyi-daxiliyyə işlərimizə baxsaq və qonşumuz Gürcüstan maliyyə cəhətindən bizdən çox aşağı ola-ola onun qədər ola bilməyirik. Hökumət məmurları üçün əvvəlinci lazımı şeyləri Gürcüstanda olduğu kimi gətirməyir.

Halbuki, Gürcüstan gətirir. Gürcüstan artıq ola-ola, əlbəttə işlərin böylə pis olmasının bir səbəbi vardır. O da hökuməti əlində tutanlar bu məsələyə əhəmiyyət verməyir və nəzərə almayırlar. Və işlər ki, o nəzarətin öhdəsində onu apara bilmir. Ruslarda bir misal vardır. Rusca oxuyur. Tərcüməsi Toxun acdan xəbəri olmaz. Əlbəttə hər bir arzu kağız üzərində qalacaq, məmurların ehtiyacı düzəlməyib, yenə ehtiyac içində olacaqlar. Bu siyasət gərək çevrilsin. Əlbəttə biz məmurlara maaş artırılmasın demirik, bir aydan sonra yenə maaş artırmaq məcburiyyətində qalacaq və eyni zamanda da məmurlar ehtiyac içərisində qalacaqlar. Biz layihənin tərəfdarıyıq. Fəqət, arzu və ümid edirik ki, bu arzulara tezlik ilə əməl edilə.

Sədr - Söz Aslan bəy Səfikürdlünündür.

Səfikürdlü - Əfəndilər! Bu layihəni hökumət vermiş, bu tazə deyildir. Keçən il içində iki, üç cür layihələr görmüşük. Əvvəlki layihələrin eynidir. Heç bir nöqtələrdə dəyişməmiş. Fəqət, sıfırlarını təğyir etmişlər. Mən bilmirəm bu siyasət məmurlara yardımdır, qətiyyəən yardım deyil. Xalqımızın, zəhmətkeşlərin işləri hələlik öylə əcəb düzülürmü? Hökumət xəstəliklərə tutulanlara haman dərmanı verir. Mən təbib deyiləm, fəqət, təbibdən soruşsanız bir xəstəyə ikinci dəfə xəstələnsə başqa bir dərman verərsiniz, fəqət xəstəlik haman əvvəlkidir, dərman da o dərmandır. Biz ikinci dəfə layihə gətirdikdə dedilər ki, əlacımız yoxdur, qəbul etməliyik. Çünkü, əvvəl çörək iki manatdan 8 manata qədər qalxmışdı. Biz o zaman yenə də dedik ki, bu cür ki, artırmanın nəticəsi olmaz, artırmaq ilə dərdə əlac olmayır. Bu da 3-cü dəfədir ki, hökumət tazə pul kəsib işə salacaq və camaatın əlinə verəcək. Bu da ona bənzəyir ki, papiros kağızı ilə uşaqları aldadan kimi, camaatı aldadırıq. Şimdi yaxşı qəlb pul qayırlar. O qəlb kağızlar hökumət kağızından daha gözəl, xətti daha aydındır, qolları da daha yaxşıdır. Şimdi camaat qalıb məttəl, hökumətin pulunu qəbul etsin, ya qəlb pulu? Bu cür siyasət yaramaz. Finans məsələsi böyük məsələdir. Avropa spekulyantları gəlib sənin pulunu əlindən alacaq. Onların ağırlığı ildə qaç dəfə dəyişir. Bu buraxılan veksellərin cəvabdehliyi camaat üstündə qalır. Bir zaman Rusiyada böylə idi. Bir çox pullar buraxdılar. Sonra Almaniya və Fransa o pulları toplayıb şəhəri-birjada oynayırlar. Biz qətiyyəən deyirik bu siyasət ilə iş aparmaq olmaz. Buna çarə lazımdır.

Abbasqulu KazıMZadə (yerindən) - Çarəni göstərəsiniz.

Aslan bəy - Cənabi müsəvatçı. Siz özünüz hökumət sahibisiniz, şimdi siz çörəyin girvənkəsini 3 manatdan yeyirsiniz, amma camaat isə 20 manatdan yeyir. Hərkaş çarəyə əməl etsə idiniz, yerləri vaxtında camaata versəydiniz, o da üç manata, siz də üç manata yeyərdiniz. Çarə budur, torpağa veriniz, amma vermirsiniz.

Şəfi bəy (yerindən) - Kim vermir? Kim? Biz çoxdan vermişik.

Məmməd Əmin (yerindən) - Biz vermişik, siz komissiyonda saxlayıbsınız.

Aslan bəy (dəvamlı) - Mən dediyim, Gəncədə olan qurultayın qərarıdır. Əgər, müsaidə edərsinizsə, gələn dəfə hamısını qoltuğuma alıb gətirərəm.

Səslər - O başqa məsələdir.

Aslan bəy - Mən Abbasquluya göstərdim. Hökumətin o qədər buğdası yoxdur ki, heç olmasa öz qulluqçusuna versin. Gürcüstan yeri dağdır. Bizim yerlər isə arandır. Buğdadan sonra darı, darıdan sonra kartofu əkmək mümkündür. Yarım desitin ilə hər işi dolandıra bilər.

Səslər - Onu bacarmaz.

Aslan bəy - Siz bacarmazsınız, o bacarar.

Sədr - Natiq, rica edirəm məbuslar ilə danışmayasınız, mətləb üstə gəliniz.

Aslan bəy - Siz, məni müdafiə etməyiniz, mən danışaram. Bu böyük məsələdir. Hökumətin böyük qəhrəmanlığı bundan ibarətdir ki, kağız pulları kəsib, çox naylayır, hətta üç yerdə kağız pul kəsir.

Məmməd Əmin (yerindən) - Dörd yerdə kəsilir.

Aslan bəy - Bəli, dörd yerdə, bəlkə də artıq. Siz özünüz işin içindəsiniz. O pulları çap edənlər isə millətpərəstlərdir. Köhnə Nikolay vaxtında belə idi.

Xülasə, bu işlərin həpsində sözümlə iştirak etməzsəniz də bir şeydə rəyimi qəbul edirsiniz ki, bizim ticarət və maliyyə siyasətimiz yoxdur. Yox, yox vəssalam. Aramızda Lənkəran da xidmət etmiş adamlar var. O yaxşı bilir ki, Lənkəranın taxılı nə idi. Şimdi buğda nə oldu? Halbuki, yalnız Lənkəranın buğdası bütün Bakı və Gəncə mahalını saxlaya bilirdi. Hökumət ondan istifadə etməyi bacarmadı, buğda dağıldı, sair məmləkətlərə getdi və halanki hökumət bacarmaqla iş görsə idi, heç olmazsa 2 qat artıq pul verməklə də alıb, yığa bilirdi. Çünkü, indi qırx, əlli qat artıq verib alır və o zaman bilirdi ki, böylə olacaqdır. Fəqət, bunu etməyə belə cürəti olmadı. Lakin siyasətdə də, ticarətdə də, hökumətdə cəsarət olmalıdır. Amma hökumətdə bu sürət də yoxdur. Xülasə, mən onu demək istəyirəm ki, maaşları artırmaq dərdə çarə deyil. Məsələn, kiçik xidmətçilər ayda 1500 manat pul alırlar. Onların ricası üzərinə sosialistlər maaşın üç qat artırılmasını arzu etdilər. Çünkü 3 baş külfəti olan bir məmur üçün gündə əqəllən üç girvənkə çörək lazımdır. Bundan əlavə bunun cocuğu var, xəstəsi ola bilər, onlara da samanla çörək vermək olmaz, ağ çörək lazımdır. Hökumət bari bunu təmin etməlidir, ya yox? Amma bu da təmin edilmir. Ona görədir ki, maaş artırmaqdan bir şey çıxmaz. Fəqət, artırılsaq da onlar dolana bilməzlər. Ona görə indi ki, artırırıq, bari 120 faiz artırılmalıdır ki, heç olmazsa məmur 12 ay özünü idarə edə bilsin. Amma biz bilirik ki, iki ay da dolana bilməyəcəkdir. Çünkü, biz maaşı artırır, artırmaz yenə hər şey iki qat, üç qat bahalaşacaq. Yenə məmuru aldığımız xərcini görməyəcəkdir. Binaən-ileyh də iki aydan sonra hökumət yenə bir layihəyi-qanuniyyə gətirəcəkdir ki, maaşları artıracaq. Amma, biz deyirik, hökumətin nümayəndələri də buradadır, eşidirlər, orada oturanlar həpsini yazmırlar. Biz şimdi maaşlar artırılmasında razı oluruq. Fəqət, bu şərtlə ki, bundan bir çarə olmaz. Camaatı, məmləkəti və onlarla bərabər, məmuru bu haldan çıxarmaq üçün çarə tapınız, tədbir görünüz. Adama sözü bir dəfə deyirlər, iki dəfə deyirlər baba, canım gözüm, bəsdir daha belə olmaz. Binaən-ileyh biz bu gün maaşların artırılmasına razı olmaqla bu işlərə bir çarə edilməsini arzu edirik. Sədr - Qarayev.

Qarayev - Əfəndilər! Tam bir il neçə aydır ki, Azərbaycan parlamenti açılıbdır. Bu açılandan neçə dəfə qanun layihələrinə baxılıb 50 və neçə faiz məmurlara ianə etmişsiniz. Bu gün yenə haman kağızın biri bura gəlmiş, 80 faiz artırmaq istənilir. Məruzəçi əfəndi dedi ki, unutmuş ki, yenə vaxt gəlib, Əgər bu gün kağız pul çap etməklə məmləkəti abad etmək istəyirsiniz onda Gürcüstandan 20 stanok, bir iki yüz də fəhlə dəvət ediniz, əgər fəhlələri bununla təmin etmək istəyirsiniz, heç bir şey edə bilməyəcəksiniz. Bunu bilməlisiniz ki, irəlidə putu 5 manata alınan soğanın indi fəhlə girvənkəsini 25 manata alır. Qabaqda 50 manatınıza 2 put soğan verildikdə, indi 2 girvənkə alırsınız. Bu gərnəsiz 80 faizi artırıb kuryerə verirsiniz və haman kuryer də 1500 manat maaş alır. Gərək onun dolanacağı yaxşılaşacaq mı? Müləhizə edin, o bədbəxt fəhlə bir girvənkə ətin bozbaşını bişirmək üçün gərək 130-140 manat xərc edə. Pişmişdən başqa külfətinə çörək, libas, ayaqqabı da lazımdır.

Rəhim Vəkilov (yerindən) - Hamısı doğru, mən də sizinlə şərik olaram, əlac göstəriniz.

Abbasqulu (yerindən) - Konkretni təklifiniz?

Sədr (Rəhim Vəkilov) - Abbasqulu, yerinizdən danışmayınız.

Qarayev - Siz görürsünüz yay, qış gəldikcə paltar dəyişmək lazım gəlir. Bu 80 faiz artırırsınız da onların halı yaxşılaşmayacaq. Çünkü bu pullar yenə də spekulyantların və dükançıların cibinə girəcəkdir. Dedilər əlac, əlacı sizə inqilab göstərir. Nə qədər ki, kapitalistlər və sərvətdarlar iş başındadırlar, heç bir yaxşılıq olmayacaq. Hökumət bir qərar verib, onlar oplatit etmişdir, hərə bir milyon verib çəkildi. Siz bununla onları dağıda bilməyəcəksiniz. Çünkü siz onları tərki-silah etməmişsiniz və nə qədər ki, onların silahları olan fabrik və zavodları yerindədir, onlar kasıbların dərisini soyub, bu pulları onlardan çıxaracaqlar. Siz fikir etməyiniz ki, bu 80 faiz məmurların halını yaxşılaşdıracaq. Bu gün Azərbaycanda yalnız səksən və yüz minlərcə can verən fəhlə və kəndlilər var ki, siz onları insan cildindən çıxarıb heyvan cildinə salmışsınız. Çünkü, siz onlara gündə 2 girvənkə arpa verirsiniz. Bir eşşəyin, ya qatırın yaşayışı üçün beş girvənkə arpa lazım olduqda, siz insana 2 girvənkə arpa verirsiniz. Hökumət və məmləkəti bu bəladan qurtarmaq üçün fəhlə və kəndçi lazımdır. Siz hökumət başından çəkilib, hökuməti fəhlə və kəndçiyə veriniz, onda işlər düzələr.

Sədr - Şahnazarov.

Şahnazarov - Rusca danışır.

Sədr - Söz maliyyə naziri Rəşid xan Kaplanovdur.

Rəşid xan Kaplanov - Əfəndilər! Buraya çıxan natiqlər ümumiyyətlə hər kəsə bəlli olan həqiqətləri söylədilər. Məttəəssüf bu xəstəliyin əlacını söyləsə idilər daha eyi olurdu. Bunu söyləmədilər. Kim iddia edir ki, bu qanun layihəsi bizim halımızı təmamilə eyiləşdirəcək, bunu kimsə demədi və deyənəməzdi. Mən hökumətdə, büdcə komissiyasında dedim ki, zəmm maaşa şiddətli məruzam, bununla əhval eyiləşəcək, maliyyə naziri olmaq hesabla hökumətdə də bu məsələ müzakirə edilərkən dedim ki, istərsiniz əlli milyon sərf edəyim, xaricdən mal gətirilsin, ancaq zəmm maaşından verilməsin, zira bunun heç bir faydası olmayacaqdır. Bunun faydasını ancaq bizə, para kəsmək üçün kağız satanlar görəcəkdir. Hökumət bu etirafı məmuru istədiyi 200 nisbətindən vaz keçib, səksən nisbəti qəbul etdi 80. Bu hal yalnız Azərbaycanda deyil, bütün dünyada hər böyledir. Hamı bilir ki, bu təriq səlamət deyil, fəqət istər-istəməz cümlə bu yol ilə getməyə məcburdur. Əlacı isə böyük tədbirə bağlıdır. Amma, hələlik fabrikantlara hökumət para atır ki, al maaş. Bu təbii keçisi bir haldır, bəlkə də bir ay, ay yarım üçün xidmətçilərin halını yüngülləşdirə bilər. Bu vaxt keçincə bəlkə də yenidən məmuru zəmm tələb edərlər. Bununla

biz əgər hökumət yalnız zəmmə məşğuldur, deyilsə, bu yanlış fikirdir. Təkrar edirəm, bu hal Gürcüstanda və qeyri yerlərdə dəxi olur. Əgər bilir, söyləyirsiniz ki, bunlar yenidir, təcrübələri yoxdur, bəlkə başqa, təcrübəli adam olsa böylə olmazdı. Fəqət, bu İngiltərə, Fransa və əski hökumətlərdə dəxi böylədir. Halbuki, ingilislər böylə işə hamıdan mahirdirlər. Demək, səbəbi daha dərindir. Fəqət, bu səbəblərə əhəmiyyət verən yoxdur. Bunun çarəsi nədir? Məndən əvvəlki natiq Şahnazarov buyurdular ki, hökumət bir fond yapsın, əhali paraları versin və hökumət isə ticarətə para buraxsın. Bu çox gözəl fikirdir, hökumət bunu istər, fəqət əhali para verəmi? Hökumət alsın demək kafi deyil, əhalinin verməsi də icab edər. Nəzarətdə daxili istiqraz xüsusunda bir layihə tərtib edilir, sizin hüsurunuza təsdiqə gələcək, baxalım, buna əhali nasıl baxacaqdır. Böylə məsələlərdə hər zaman möhtəkirlər məsələsi meydana sürülür. Möhtəkirlərdən üç beş kişi asarsanız, məsələ bitər, əhali yüngülləşər deyirlər, halbuki, ehtikarı qaldırmaq üçün bir çox yerlərdə, çoxlarını asdılar da heç bir faydə vermədi, çünki, bu vaxt əhval böylədir ki, ən üfuk bir şey götürsəniz, ehtikar olduğu meydana çıxar. Çünki, məmləkətin iqtisadi həyatı dövrüldüyü kimi, dəmir yolları dəxi olduqca bəbaddır. Böyləliklə ehtikarın önü alınmaz. Vəziyyəti-iqtisadiyyə, tüccariyyə, sənaiyyə böylə halda ikən heç bir şey etmək mümkün deyil. Ehtikarla təbii mübarizə lazımdır. Məmləkətin iqtisadiyyatının islahına səlahisinə qədər qalxması pək müşküldür. Məmləkətin əhvalı-iqtisadiyyatı islah olundumu, ehtikar kəndi-kəndisinə qalxar. Kooperativlər də bu haldadır. İnqilabın əvvəllərində bir çox kooperativlər açıldı və təcrübəli adamlar orada çalışırdısa, yenə bir şey yapmayırdılar. Bir çox sui-istimalat oldu, vəziyyət dəyişmədi. Hökumət bu xüsusda çalışacaqdır ki, millət arasında bacarıqlı adamlar bu şeylərdə iştirak etsin və işlərin islahinə çalışsın. Fəqət, bu hal Gürcüstanda var, orada kooperativlər daha müəzzəm ikən, əhval yenə də böyləcə davam edir. Bunların əlacı kooperativ olamaz. Qarayev dedilər, inqilab yapaq, o vasitə ilə bu haldan çıxarıq. Təbii bu da bir çarədir, fəqət, məlumunuzdur ki, Rusiyada və Almaniyada inqilaba təsir edən məişət böhranı idi. Əcəba inqilabın olması ilə o vəziyyət düzəldimi? Spekulyasiyanın önü alınmadımı? Mən demək istəyirəm ki, inqilab yapmaqla böylə iqtisadi böhranların önünü almaq qabil oldumu? Qabil deyildir. Bu böhran dünyanın hər tərəfinə sairdir. Bunun səbəbi də odur ki, dörd-beş sənədir insanlar vəziyyətin icabi olaraq qazanmamışlar, yalnız xof etmişlər. Pedərlərinin, əcdadlarının topladığı sərvətləri pək tənəqüs etmişlər. Bunun izaləsi üçün 20-30 sənə vaxt lazımdır. Yenə bu müddət zərfində biz əski həyatımızı bulamayacağıq isə də yenə də eyni vəziyyət və müşkülət içərisindəyik. Məsələn, bizim mənbəi-sərvətimiz neftdir. Bu sərvət bütün Azərbaycanı ianə edərək mahiyyətdədir. Fəqət, bunun üçün də sənəvi 40-50 milyon para verməyə məcbur olur. Bu bizi qurtaracaq yerdə məhv etməyə çalışır. Alamam ziraət məsələsini. Biz də son zamanlarda Azərbaycan daxilində pambıq, ipək hasilatı fəvqəladə ziyadə idi. Fəqət, son zamanlar dəxi ehtiyac üzündən zirai pambıq, ipək yerinə buğda əkmək məcburində qaldılar. Bu surətlə pambıq və ipək sənətləri də gündən-günə düşməkdədir. Halbuki, sonradan anlaşıldı ki, xaricdən ərzaq gəlmədiksə Azərbaycan kəndini idarə etməmişdir. Sənəvi 35 milyon put xaricdən buğda gəlmişdir. Sonra ticarət həyatımız, biz hər şeyə möhtacıq, məmləkətimiz daxilində onları xaricə çıxarmazdan, yalnız xaricdən cəlb etdik və ixracatdan ziyadə idxalat yaptığımız üçün paramız qiymətdən düşdü. Ehtimal bu sənələrcə dəvam edəcəkdir. Bunun önünü almaq həpimizin məsəisi ilə olacaqdır. Bu da zaman ilə olacaqdır. Biz çalışarsaq məmləkət əski vəziyyətə gələr. Fəqət, o zamana qədər böhran davam edəcəkdir. Biz şimdiki bunu bir dərəcəyə qədər təhqiq etməyə çalışalım. Təbii ki, mən yol göstərmək istəməm. Bu pək açıq bir şeyi hər kəs də idrak edir. Hər kəs də bilir ki, bizim ziraətimiz, fabriklərimiz işləsin, pullarımız çoxalsın, bunu bilirik. Fəqət, nasıl etmək lazımdır, buna çarə düşünməkdir. Bu da hökumətin bir tüccar olaraq meydana atılması ilə mümkün olacaqdır. Əgər, biz ticarəti spekulyantların əlində buraxacaq olarsaq, vəziyyət daha fəna olar. Biz xaricdən mal cəlb edib deyil, məmurlara, hətta bütün əhaliyə də tövzi etmək fikrindəyik. Bunu nəzarət qəbul etmiş icab edən təlimat da vermişdir. Bunun üçün də pək çox para lazımdır. Yaxında layihəni sizə təqdim edəcəyik. Mən yalnız neftə aid layihələri söyləyə bilərəm. Məlumunuzdur ki, maliyyə məmləkətin iqtisadi həyatı kimi bir şeydir. Və məmləkətin sənaye ilə mütənəsb bir vəziyyətdədir. Varidatı millətə, maliyyəmiz bir yekuna ümumi təşkil edir. Fəqət məəttəssüf son zamanlarda varidat az çox tənəqüs etmişdir. Təzayidi üçün də çalışırıq. Əvvəlcə, ən böyük və zəngin tüccar məsələn Moskva və Peterburq kibi bir yerdə 500 manat osnovnoy promislevoy naloq verirdilər. Bu şimdiki para ilə çox azdır. Bunun üçün bir qism vergilərin təzyidi lazımdır. Bu xüsusda bir qaç layihəyi-qanuniyyə məclisə veriləcəkdir. Qanuna əhəmiyyət veriləcəkdir. Məəmafiyyə tarix səhifələri bizə göstərir ki, bu kimi xüsusatda camaatın təhəmmülü nəzərə alınmalıdır. Əgər, ağır olursa camaat təhəmmül etməyəcəkdir.

İstiqraz, daxili məsələsinə gəlinə, şimdiki əfəndilər, bu bizim layihəyi-qanuniyyəni verdiyimiz zaman, sizə lazımı dərəcə məlumat verilmişdir. Şimdiki mən sizə bir qədər məlumat vermək istəyirəm. Hərgah 80 faiz əlavə edilərsə ildə. 640 milyon təfavüt edir ki, iki milyard dörd yüz milyondan ibarət olur. Əgər aruzu edərsiniz kateqoriya nə qədər məaş aldığı barəsində sizə məlumat verəyim, üç min beş rüblədən fəzlə alanlar, ildə 3 milyon üç mindən aşağı alan xidmətçilərə və fəhlələrə qalan paralar verilir. (hər nəzarətə artırılan rəqəmləri oxuyur)

Əfəndilər! Zənn edirəm ki, vəziyyətimiz haqqında həpimizin nöqtəyi-nəzəri və əhvalımızın eyniləşməsinə aiddir. Bu xüsusda sizin aranızda ixtilaf yoxdur. Bu işləri islah etmək yolunda hökumət çalışır, başqa bir münasibətlə sizə təqdim ediləcək. Mən maliyyə nəzarəti və hökumət namindən deyirəm ki, bu zəmm məaş

qanunu qəti tədbir deyil, bir az müddətə məmurların əhvalı eyiləşdirilmiş olur. Zənn edirəm ki, bu xüsusda sizə təqdim edilən qanun layihəsini qəbul və təsdiq edəsiniz.

Sədr - Söz Qarabəylinindir.

Qarabəyli - Mən söz istərkən öylə bildirdim ki, buraya, ən əvvəl qanun layihəsi göndərən hökumətə ərzi-təşəkkür etmək məcburiyyətindəyəm ki, məmurların maaşlarının artırılması fikrinə düşmüşdür. Fəqət, burada danışıqların bəziləri, məsələn Qarayev həzrətləri və daşnak dostumuzun sözləri ilə doğru gəlməyir. Nazir əfəndi mətləbi kökündən baltaladı. O dedi ki, özüm bilirəm ki, bu artırmanın heç kəsə xeyri olmayacaqdır. Hətta daşnak dostumuz deyir ki, maliyyə ilə şeyəd xeyri ola, bu barədə etiraz etməyəm. Yalnız, mənim vəzifəm təxfif olunur. Böylə bir cəmiyyətin Heç xeyri yoxdur. Zira 80 faiz artırmaqla həm özümüzü, həm məmurları aldadırdıq və bizim bu xəstəliyimiz, ələcsiz bir xəstəlik kimi qalır. Siz bilirsiniz ki, indiki min manatımız, qabaqkı bir manat deyildir. Davadan qabaq bir manata alınan şeyləri şimdi 1200 manata almaq olur. Şimdi biz məmurları iki min rüblə məvacib vermək ilə onlara yeddi abbası əsgil pul veririk ki, onun ilə dolansın. Fəqət, dünya işləri öylə dəyişibdir ki, təhəmmül etmək məcburiyyətindədir.

Nazir buyurdu ki, madam ki, Fransa və İngiltərə kimi dövlətlər böhrandan çıxmayırlar, biz onlardan artıq deyilik. Halbuki onların mütəxəssisləri var. Mən nazirin etiraz etdiyi həqiqətlərin ikinci qisminə razı deyiləm. Zira bizim halımız Fransa və İngiltərə ilə bir deyildir. Onlar yüz milyardlar ilə pul buraxıb, atəşə döndərir və almanların üzərinə saçırırlardı. Binaən-ileyh yüz milyardlar ilə kağız pul çıxarmaq məcburiyyətində idilər. Fəqət, biz böylə deyilik. Onlar, beş ildən bəri bütün maddi və mənəvi qüvvələrini hər bə sərf etmişdirlər. Amma biz böylə maddi və mənəvi cəsarətlərə uğramadıq. Mədənlərimiz, zavodlarımız, fabriklərimiz, əmələlərimiz həpsi öz yerində, Rus bizdən əsgər almadığı üçün adamlar öz yerində. Odur ki, Türkiyə, Almaniya və başqalarının halı bizimki ilə qiyas qəbul etməz. Bir də nazir buyurdu ki, məmləkətimiz öylə bir halda idi ki, öz məhsulətini kəndini idarə edəmiyor. Bu doğru deyildir. Doğrudur, Şimali Qafqaziyadan həmişə cənuba mallar gəlirdi. Ola bilər ki, otuz-qırx milyon putlar ilə taxıl gəlirdi, fəqət bu, bizim üçün deyil. Zira son illər göstərir ki, məhsulətimizin dördü-üç qismi Ermənistan və Gürcüstana getdiyi halda yenə məhsulətimiz bizi təmin etdi və il başına ac qalmadıq. Neftimiz, balığımız, pambığımız və yunumuz artıq olmasa da, hər halda özümüzdə çatar. İştə bu surət ilə görürsünüz ki, bizim ilə başqa millət və məmləkətlər miyanında böyük fərq vardır. Bu saat meydanda olan məsələ haman bu fərqdən istifadə edilməsi məsələsidir. Əlbəttə, şimdi çarə görməyin vaxtı deyil. Onun vaxtı bir il səkkiz ay, bundan əvvəl idi ki, o zaman tədbir görüldü idi. Əgər o vaxt hökumət tədbir ilə işləsə idi, üç milyonlar ilə Azərbaycanda mal ala bilərdi və başımıza bu fəlakət çıxmazdı. Əlbəttə mən nazirin rəyi ilə şərikəm, möhtəkirləri tutub asmaqla ilə düşdüyümüz girdəbdən çıxmağa çarə olmaz. Fəqət, amma hökumət bir rəqib sifətilə böyük fəaliyyət göstərə bilərdi ki, bu rəqabət də yoxdur. Ona görədir ki, biz deyirik hökumət fəaliyyət göstərməmiş və bunlar da şimdiki, fəna halımıza səbəb olmuşdur. Lakin əfəndilər, əhvalımızın fənalığının ayrı-ayrı səbəbləri də var. O cümlədən siyasi halımızı nəzərə almalıdır. Qaldı ki, maliyyə siyasətimiz haqqında daşnak dostumuz doğru söylədi. Amma bunlardan başqa səbəblər də var. Pul məsələsinə gəldikdə mən bilirəm ki, bazarda öz pulumuz çoxdur, ya saxta pul. Quba meydanında ap-açıq saxta əlliliyin mincə manatı dörd yüz manata gedir. Məlum olur ki, 4-5 yerdə pul fabrikanı var imiş, heç bizim xəbərimiz yox imiş. Varidata gəlincə maliyyə nazirimiz demişdi ki, bu sənə varidatımız bir milyard olacaq. Amma, aldığımız məlumatlara görə ancaq 400 milyon hasil olmuşdur. Halbuki, məxaric smetası 2-3 milyard göstəriləcəkdir. Bir də vəziyyətimizin ağırlığını etiraf etdiyimiz halda, bunu da zikr etməmək olmaz ki, idarəmizin hamısı Rusiya məstəbında götürülmüşdür. Bu saat yalnız şəməndəfer idarələrində 12 min qulluqçu var ki, Rusiya məstəbına bərabərdir. Həmçinin ticarət nəzarətində, hərçəndi bu nəzarət pək az iş görür. Amma adamları çoxdur. Götürün daxiliyyə nəzarətini, general qubernatorluq, qradonaçalstva, kontrazvedka, yol müfəttişliyi o qədərdir ki, biri-birinin üstünə gəldikdə, əlbəttə bu qədər doxod çıxmıyacaq və ehtiyac olacaq, yenə pul makinasına. Ticarət nəzarətinə gəldikdə həmişə proje gəlir, danışıqlar, fəqət bir nəticə görməyirik. Budur ki, bunlardan bir şey çıxa bilməz. Hamımız əgər etiraf edirik ki, fənadır, Əgər bu tupikdən çıxmaq, əlbəttə bunları müttəhidən sözlə deyil, işlə çalışıb çarə etməliyik. Nazirin buyurduqlarından mən qorxdum, dedi ki, gün çıxar, ot bitər, siz də yeyərsiniz. Mən qorxuram bunları yeyəndən sonra da bir çarə edilməsin. Çünki natiqin uzun nitqindən mən bir qənaət hasil etmədim. Mən belə işlərdə mütəxəssis deyiləm ki, yol göstərim. Mütəxəssislik məsələsi nazirlərə aiddir. Bəzi şəxsi mülahizətimizi göstərə bilirik. Madam ki, iş başında bir nazir durur və o nazir mütəxəssis olaraq oraya keçmiş, onun üçün də bunların tədbirlərini do o göstərməlidir. Amma, hər halda, məmurları bu halda qoymaqda düz deyildir. Hökumət 80 faiz, məmurlar isə yüz faiz artırmaq istəyirlər. Daşnak dostumuz deyir (polyatik) surətdə də olsa vermək lazımdır, amma bundan bir şey çıxmıyacaq.

Məmməd Əmin (yerindən) - Verilməsinmi?

Qarabəy - Əlbəttə verilsin. Yeganə çarəni biz bunda görmürük ki, hökumət bütün yeyinti şeylərini monopolizasiya etsin, hərçəndi bu çətindir. Amma, nə etməli, hökumət bu barədə fədəkarlıq etməlidir. Çünki, o zaman maaş alan bu faizdən sonra yenə də doyunca çörək almayacaqdır. Öylə məmurlar rüşvət almaqla öz büdcələrini düzəldəcəklər. Böylə artırmaqlıq, rüşvət al deməkdir. Hökumət nərədənə çörək alıb, məmurlara verməlidir. Madam ki, hökumət bunu bacarmayı, o qulluqçu ki, bütün gününü gəlib idarədə dayanacaq, o

haradan alsın: rekvizisiyadanmı, monopolyamı nə ilə isə hökumət məmurlarını təmin etmək üçün lazım olsa belə drakon qanunlarını icra etməlidir. İndilik isə, biz bu polyatikə razıyıq.

Sədr - Məlikyeqanov.

Məlikyeqanov - Möhtərəm məbuslar! Burada bu gün bir layihəyi-qanuniyyə gəlib, orada göstərilir ki, məmurlara maaş 80 faiz artırılсын. Bu qanun, necə ki dedilər, üçüncü dəfədir ki, gəlir. Burada kooperativ təklif etdilər, Əgər bu kooperativlər düz işləsələr spekulyantlarla mübarizə etmək olar. Hökumət bir ay qabaq qərar vermişdir ki, ehtıkarlıq edənlərin malları tutulsun, zəbt olunsun və özləri məmləkətdən xaric olsunlar. Bunun nəticəsi nə oldu? Neçəsi tutuldu? Mallarından 35 faiz alındı, özləri buraxıldı. Məsələn qənd məsələsi. Mən bilmək istərdim ki, bu qanun dəmir yol məmurlarından başqa əmələlərinə də aiddir, ya yox? İşarə ilə-aiddir. Görünür ki, aiddir. Səksən faizdən 10 faiz çıxırlar sığorta üçün, 10 faiz ev kirayəsi. Onda onların maaşı səksən deyil, altmış, yaxud yetmiş faiz artır. Mən təklif edirəm ki, komisyon və hökumət bu xüsusda təşəbbüsatda bulunsun. Əskidən olduğu kimi hökumət əmələlərin sığortasını və ev kirayəsini öz öhdəsinə alıb, faiz çıxarılsın. Dəmir yolu qulluqçuları çörək alırlar, fəqət çörəkləri çox xarabdır. O bir az düzəlsin və kafi miqdarda başqa şeylər də verilsin.

Sədr - Abbasqulu Kazımzadə.

Abbasqulu Kazımzadə - Möhtərəm əzalar! Əlbəttə nazirin izahatından sonra mənim danışmağıma bir o qədər ehtıyac yox idi. Çünki, nazir əfəndi bu xüsusda dörd tərəfli məlumat verdilər. Fəqət bir çox qaçqınlara, həqiqət bilərək cəhd edənlər olacaq. Əvvəla deyirlər ki, layihəyi-qanuniyyə üçüncü dəfədir ki, gəlir. Doğrudur, üçüncü dəfə gəlir. Bir dəfə sabiq məsai naziri Aslan bəy cənablarının vaxtında gəlmişdi, rədd edildi. Bir çox arzular da edildi. O arzular ki, indi Aslan bəy cənabları edirlər. Vaxtilə o arzuları parlament tərəfindən Aslan bəyə verilmişdi də məəttəssüf Aslan bəy cənabları tərəfindən yeni bir qanun gəldiyi görülmədi. Ondan sonra Aslan bəy cənabları söyləyirlər ki, üç dəfə artsın, buna öz cibindən hatəm deyilir gərək bir hesab olunsun ki, nə artır, nəticə nə olur. Nazir əfəndi kəndi hesablarında dedilər ki, bununla 600 milyon artıq xərc olur. Üç dəfə artsa bir milyard yarım para lazım olacaqdır. Bir də, natiqlərdən bəzisi bizim paralarımızı bəyənəmədilər, dedilər papiros kağızı kimi pozulur, islanıq, əlbəttə istəyirlər ki, para çox olacaq, cibdə qalacaq, islanacaq. Mənim də cibimdə qalırımı? Azərbaycanın parası papiros kağızıdır demək, bir o qədər də yerli deyildir. Başqalarının parası nədir? Deyirlər buğda İrana gedir. Onlar da acdırlar, bəşəriyyətə naminə onlar üçün gedirsə nə olar? Onlar da insan deyilmi? Burada kommunist nümayəndəsi dedi ki, gərək zavodlar, fabriklər milliləşsin, mart, aprel və mayda bütün fabrik və zavodlar milliləşdi. Hətta sahibinə 600 manat məvacib verildi. Astraxana da yol açıldı. Fəqət, gəl ki, çörək, qoz, fındığın içi tərəfindən qabığına də həsrət qaldıq. O əlas təcrübədən çıxmadı. Məclisi-məbusan əzaları burada deyirlər ki, saxta pullar çıxmış, Quba meydanında min manatı 400 manata satırlar. Bəs nə üçün parlament əzası bunu tutmayırdı.

Səslər - Bu bizim vəzifəmiz deyil.

Abbasqulu (dəvamlı) - Niyə vəzifəniz deyil. 9 min manat alıb, gəzmək vəzifəniz olur, saxta paranı tutmaq vəzifəniz olmayır. Dedilər ki, hökumətimiz bir sənə əvvəl bu səhvi etməsə idilər, işlərimiz düzələrdi. Ancaq bilmirəm tülkünün andına inanım, yoxsa xoruzun quyruğına. Bir sənə əvvəl bizim başımız üzərində qara buludlar oynayırdı. Biz o qara buludlar altında ağ bulud tapmağa çalışırdıq. Əgər baxarsaq, görərik ki, indiki hal birdən-birə olmamış, min zəhmətlə bu yerə çatmışam. Dedilər, milyonlarla füğərə divarlar dibində ölür, basdıran yoxdur. Doğrudan da deməqoqlar yaxşı şeydir. Fəqət, əgər siz bu qədər danışmaq əvəzinə haman füğərayi-kasibənin başını mövhumatla qarışdırmayıb, həqiqi bir yol göstərsə idiniz, təbiidir ki, böylə də olmazdı.

Sizin fikrinizi bir şeyə cəlb etmək istərdim. Bir hekayə vardır. Vaxtilə bir kor dilənçi bir köydə əyləmişdi. Körpüdə keçənlərdən təvəqqe edirdi ki, pul verəndən sonra, bir də sillə vursun. Nuşiravan oradan keçəndə soruşdu, o da dedi ki, mən özüm dövlətli idim, qırx dənə dəvəm var idi və ilaxır...

Biz əgər layiqli məsələni füğərayi-kasibəyə anlatsaq, onda işlər daha düzələr. Haqq vaxtında daha yaxşı anlaşılır. Mən işin axırını vicdanla buraxıram. İndiki Rusiyada hər şey düzəlmiş, qanun varmış deyirlər. Halbuki, yenə orada bir-birini öldürürlər. Bir də məsələdə Şahnazarovun baxdığı kimi baxsaq, çünki ev işləri də çox olmuşdur, təcrübəsi də vardır. Bilmirəm nəradən alıbdır. Yavuşda ki, biri Səbrayıldakı anbarlardan danışır. Nəticədə görünür ki, haman o kooperativlərin də heç mənfəəti yoxdur. Mən təklif edirəm ki, bizi başqa yerlərə sövq etməsinlər. Biz onları çox qapdıq və görürük bizim nazirimizin göstərdiyi yollar çox gözəldir. Biz buna razı olaraq və bunların tezliklə meydana gəlməsinə çalışaq.

Sədr - Təklif var ki, natiqlərin siyahısı bitsin. Sırada daha natiq vardır.

Səslər - Müzakirat bitsin.

Sədr - Sırada iki natiq vardır. Biri Əbilovdur, digəri Qarayev. Buyurunuz Əbilov.

İbrahim Əbilov - Danışan natiqlərin həpsi etiraf etdilər ki, maaşların artması ilə fəhlələrin və məmurların ha lı yaxşı olmayacaq. Biz bunu çoxdan söylədik və yenə də söyləyirik. Nazir əfəndi çarələri düşündülər, bir para natiqlər də ciddi mübarizə yollarını göstərdilər. Biz maliyyə siyasətini yaxşı əyləməliyik, düzəltməliyik, bu surətlə pulumuzun kursu yaxşı olsun. Deyirlər ki, möhtəkirlərlə nə surətlə mübarizə olsun. O şəxslər ki, istəyirlər mübarizə əyləmək, bir tağım çətinliklər göstərirlər. Mübarizə əyləmək demək, boğazdan ipə çəkmək deyildir. Biz deyirik ki, o şeylərə ki, camaat möhtacdır, onlara hökumət monopolya əyləsin, möhtəkirlərin əllərindən malları

alsınlar, özü satsın. Nazir buyurdular ki, ticarətdə bu ümumən bir naxoşluqdur və amili işə hərbdir. Fəqət, bunun qabağında yenə mübarizə yolları vardır. Monopoliyanı burjuaziya hökuməti olan ingilislər yapır. Halbuki, biz bunu yapmaq istəməyirik. Çünkü möhtəkiqlər bizdən inciyr. Rusiyanı misal çəkirlər. Halbuki, Rusiyadan oturdular yerdən danışirlar. Rusiyanın iki ildir ki, hər tərəflə münasibəti kəsilməşdir. Bunun üçün böylə bir hal da oldu. Bu hal yenə dəvam edir. Rusiya fūqərayi-kasibəsi bahalıqdan zəhmət çəkməyiblər, orada buğda tapılmayırdı. Lakin Azərbaycanda kifayət edəcək qədər buğda vardı. Hətta buradan buğda Gürcüstana da göndərilir, amma bütün bunlar möhtəkiqlərin əlindədir. Bu buğdalar ambarlara cəm edilib, möhtəkiqlər onları artıq qiymətə satirlar, camaata yeməyə vermirlər. Rusiyaya getsəniz, bir mağazada bir arşın çit tapa bilməzsəniz, bunların cümləsi Şura hökuməti tərəfindən zəbt edilib, müəyyən qiymət üzrə satılmaqdadır. Lakin bizim mağazalar doludur. Məmurlar o mağazaların qarşısından keçib, onlarda satılan manufakturadan paltar geymək istəyirlər, fəqət ciblərində pul yoxdur. İki-üç min manat məvacib alan məmurlar, əlbəttə bu bahalıq ilə bir şey ala bilməzlər. Hökumətimiz, bu halları görmür? Maliyyə naziri də bunu nitqində bəyan eylədi. Fəqət, təəssüf ki, bu işlərin qarşısı alınmayır, bu işlərlə ciddi surətdə mübarizə olmayır. Əgər ki, bəzi vədlər verilirsə dəfəat əməl olunmayır. Hər halda biz məvacibləri artırmalıyıq, fəqət burada edilən arzulara da əməl edilməməlidir. Şimdi hökumət bizə təqdim etdiyi layihə ilə məmurların 80 faizi məvaciblərinin artırılmasını xahiş edir. Fərz buyurun ki, bir məmur, yaxud bir fəhlə ayda 1500 rüblə məvacib alır, şimdi səksən faiz artırıldıqda 2700 rüblə məvacib alacaq. Sizdən soruşuruq ki, bu aldığı məvacib ilə, əcaba o yalnız çörək və kartoşka ala bilərmə? Biz demirik ki, məvacib iki yüz faiz artsın, çünkü, bəzi malları nəzərə alaraq düşünürük ki, hökumət üçün bu ağır olar. Biz təklif edirik ki, 2500 manatadək alanlara 120 faiz, 3500-dək alanlara 100 faiz, ondan yuxarı alanlara 80 faiz artırılсын. Məsələn, birisi konselyariyada müdirdir, 4 min rüblə alır, 4 min rüblədə artacaq, 1500 alana da 80 faiz artırılarsa o zaman 2700 rüblə alacaq ki, bunun ilə də təbii, dolana bilməz. Şimdi biz deyirik ki, bu cür xırda məvacib alanlara laəqəl 120 faiz artırılсын ki, bir az ehtiyacları rəf edilsin.

Sədr - Böylə bir təklif var ki, müzakirənin məbədi sabaha qalsın. Bu barədə danışmaq istəyən varmı? Bir də təklif var ki, bu məsələ bu gün bitsin. Əvvəlinci təklifi səsə qoyuram. Deməli iclasın məbədi sabaha qalır. Kim qəbul edirsə əlini qaldırsın. Qəbul olunur.

Bir də bir neçə nəfərin imzası ilə Kars fūqərası barəsində bir sual verilmişdir. (Katibə). Oxuyunuz.

Katib - sualı oxuyur.

Sədr - Deməli, sabah fəvqəladə iclas təyin edilir. Məvacib məsələsi müzakirə edildikdən sonra sui-istimal müzakirə ediləcəkdir.

Bunun ilə məclis saat 4-də qapanır.

Arxiv, f. 895, siy 1, iş 277, vər. 1-27.

Yüz otuz ikinci iclas

9 mart 1920-ci il

İclas açılır saat 1.50 dəqiqədə

Sədr - Məmməd Yusif Cəfərov. Katib - Mehdi bəy Hacinski.

Sədr - İclas açılır. Parlamentin dünənki qərarına görə Kars məsələsi haqqından hökumətdən sualı növbəyə qoyuram. Buyurunuz Şəfi bəy Rüstəmbəyov.

Katib - Sualı oxuyur.

Şəfi bəy - Əfəndilər! Dünənki sual oxundu. Biz suala hökumətdən cavab gözləyirik. Məlumdur ki, biz hər zaman bir ixtilafli məsələni sülh yolu ilə həll etmək tərəfdarı olmuşuq. Biz bunu tək sözlə deyil, bilfeildə icra edirik və hər yerdə bunu öz hərəkətimizlə də isbat etmişik. Bizim hökumətimiz qonşularımızla olan ixtilafı beynəlmiləl yol ilə təsviyyəyə çalışdı. Üç qonşu cümhuriyyətlərin rəisi-vükəlaləri Tiflisdə, bu barədə bir qətnamə çıxardılar ki, hər bir məsələni sülh ilə həll etsinlər. Ondan sonra biz hərəkətimizi o qətnaməyə mütləq edərək gəlmişik. Ümidimiz bu idi ki, qonşumuz Ermənistan hökuməti də böylə yapar. Fəqət həqiqət hal büsbütün ümid xaricində, əvvəlki qərarladığımız xilafində olaraq təzahür etdi. Bu qəraraddan sonra Zəngəzurda erməni hökuməti tərəfindən müsəlmanlar qırıldı, köyləri dağıdıldı, bu halların eyni İrəvan quberniyasında və Bayazid qəzasında da təkrar etdi. Biz fikir etdik ki, bu müvəqqəti bir şeydir, erməni qonşularımız sülh yoluna qayıdar. Fəqət yanlış bir fikrə zahir olduğumuzu anladıq. Biz görürük ki, erməni hökuməti özünün tutduğu məsləkdən ayrılmayıb. Öz xanımın söndürən siyasətini təqibdə davam edir. Şimdi də Kars vilayəti müsəlmanlarını qırmağa, onların köylərini dağıtmağa başlamışdır. Oradan hər gün alınmaqda olan xəbərlərdən anlaşılır ki, Ermənistan sistematik bir üsul ilə öz planını icra edir. O istədiyi yerləri müsəlmanlardan təmizləmək siyasətini güdür. Bu açıq və aydındır. Bunu İrəvan quberniyasında və Bayazid qəzasında icra etdi. Bu kimi planını hazırda Kars vilayətində icra etməkdədir. Bu saat Kars vilayəti müsəlmanları başsız qalmışlardır. Kimsəyə öz ah və əninlərini eşitdirənmirlər. Adamları yoxdur ki, fəryadlarını Avropaya bildirsinlər. Başsız, təşkilatsız qalmışdır. Soyuğun altında, açıq havada, səhralarda qırılıb tələf olmaqdadırlar. Ermənistanda onların təşkilatsızlıqlarından istifadə edirlər. Biz heç bir zaman faciyyəyə müsəlmanların qırılmasına razı olmarıq, qırılıb məhv olmasına soyuqqanlıqla baxmırıq. Biz, onlara qardaşlıq əlimizi uzatmalıyıq. Biz, buna görə, parlamentdə hökumətə bir sual verdik, hökumətin nə kimi kömək fikrində olduğunu bilmək istərik. Biz, hökumətin qane edəcək cavabını almıdıqca rahat olmayacağıq.

Sədr - Hökumət rəisi tərəfindən suala cavab veriləcəkdir. Söz Nəsim bəy Yusifbəylinindir.

Nəsim bəy - Möhtərəm əfəndilər! Məlumunuzdur ki, Kars vilayətinin əksəriyyəti müsəlmandır. Bu vilayətin təxminən - 364 min camaatı var. Hərbdən əvvəl mövcud statistika məcrubi ilə bu vilayət səkənəsinin 55 faizi türk və müsəlman 20-30 faizi erməni, mütəbaqisi rus, rum və sairədir. Demək vilayət müsəlmanlardan ibarətdir. Məlumdur ki, Karsı türklər işğal etmişdilər. Mütərikədən sonra Karsdan çəkildilər. Yerli əhali üzərinə cənubi-qərbi hökuməti namilə bir hökumət qurdular. Bu hökuməti Kars vilayəti və ətrafını idarə etdilər. Aprelin 12-də 1919-cu ildə İngiltərənin Qafqazda olan nümayəndələri Kars hökumətini ləğv etdilər, əzalarını Maltaya göndərdilər. Və, 9 adamdan ibarət bir şura olacaq, beş müsəlman, mütəbaqisi xristiyan, 5 müsəlman əzaları bunlar idi: Behsət Abaşidze, doktor Hacıyev, Bilal əfəndi, Bayraqdarzadə idi. Ermənistan da Karsa müdaxilə etməyəcək idi. İngilislər vədi nəzərə almayaraq erməniləri Karsa buraxdılar. Ermənilər Karsı, sarı qamışı, Ərdahanı işğal edib, əksəriyyəti müsəlman olan yerlərə nüfuz yetirməyə başladılar. Oraya gələn məmurlar əksəriyyətlə özlərini dövlət nümayəndəsi kimi aparırdılar. Dövlət nümayəndəsi adını daşıyanlar dəxi həqiqətlər göstərmədilər. Əksəriyyəti müsəlman olan yerlərdən onları çıxmağa məcbur etdilər. Ermənilər Kars, Ərdahan və Kars ətrafı yerlərdə qaldılar. Kars vilayəti əhalisi adi həyatla yaşayırdılar onların üzərinə dəfələrlə hücum etmək istədilər. Bunlar 28 fevrala qədər böylə yaşadılar. Ermənilər Ağbaba və Karsın bəzi yerlərinə nüfuz yetirməyib, əhalini təhti-idarələrinə alamadılar. Böylə hərəkətlərlə erməni hökuməti bütün dünyaya bildirmək istəyirdi ki, Kars əhalisi Ermənistanı tanımışdır. Məlumunuzdur ki, Xatisov Karsa gələrkən kürdlər, türklər və yerli əhali tərəfindən mütəntən surətdə istiqbal edildi. Kimi şeylərlə erməni hökumətinin hər şeyi tanıdığını söyləyirdilər. Amma, həqiqət böylə deyildi. Onları tanımaq istəmirdilər. Bunun üçün ən son üsula müraciət edildi ki, İrəvanda olduğu kimi təbiidir. Bəlkə müsəlmanlar onları tanıya idi. Avropaya israr edə idi. Amma o şeylər ki, müsəlmanlar görüb eşitdilər, onların şahidi idilər, tanımalarına mane idi. Onlar bilirdilər ki, Aleksandropol, Novobayazid, İrəvan əhalisinin səfəlatını Zaroşat tərəfindən Karsa gələn 20 min qaçqınların halını görənələr, müsəlmanları himayəyə çalışan bir idarəyi böyük əyməyəcəklərini elan ilə rədd etdilər. Fevralın əvvəllərində ilk teleqraf gəldi: Erməni hökuməti qərar vermişdir ki, o yerlər ki, erməniyə tabe olmayır, top ilə alsınlar. Vaxt az olduğundan teleqrafları tərçümə etməyərək rusca ərz edəcəyəm. (Oxuyur). Ondan sonra çox teleqraf gəldi, elana ehtiyac yox. O şeylər ki,

olub, məlumatları ərz edəcəyəm. Bundan sonra bunu təsdiqedicisi bir çox teleqraflar bunlardır. (Oxuyur). Martin 4-də gələn (oxuyur), 5-də gələn. (Oxuyur). Demək, bu iki-üç nümunə olaraq oxuyuram. Böylə teleqraflar çox gəlmiş, oxusam uzun çəkər. Bir saat yarımdan ziyadə vaxtınızı işğal edərəm. Təbii, buna biz soyuqqanlılıq ilə baxa bilməzdik və biganə qala bilməzdik. Biz də erməni hökumətinə müraciət edib bu əhvalatın doğru olub-olmadığını soruşduq. İlk dəfə İrəvana böylə bir nota göndərdik. (Rusca oxuyur). Bu notanın kopyası burada olan əcnəbi hökumət nümayəndələrinə göndərilmişdir. Erməni hökumətindən notalarımıza cavablar gəlmişdir. Məsələn aydınlaşdırmaq üçün oradan gələn cavabları da sizə ərz edirəm ta biləsiniz ki, onlar Kars hadisətini nə yolda göstərmək istəyirlər. O notaya cavab olaraq böylə bir cavab gəldi. (Rusca oxuyur; səslər: posle smerti). Bu teleqraflar fevralın onunda gəlmişdi, fəqət mart ayının 4-də aldığımız xəbərlərə görə dağılan kəndlər bunlardır: Ginayin, Aslanxar, İlanlı, İmincə dərə, Gülverən, Şahnalə, Daraxan və ilaxirə. Haman teleqrafdakı, rahatlıq bərbaddır deyilir bunlardır. Əlbəttə, biz böylə nota ilə rahat olmazdıq. 2-ci notanı göndərdik. Məzmunu böylədir. (Oxuyur). Təbii buna da cavab gəlmişdi, onu da ərz edirəm. (Oxuyur).

Səslər - Loj.

Nəsib bəy - Demək, bu da ikinci cavabdır. Bu əhvalatı təyin etmək üçün iki cür teleqraflar var. Birisi Ermənistan hökumətindən, digəri isə camaat nümayəndələrindən. Bu teleqraflar arasında nə qədər böyük ziddiyyət olduğunu sizə bildirmək üçün camaat tərəfindən göndərilən teleqrafları da oxuyuram. (Oxuyur). Karsda Ermənistan müvəssili Bekzadyan adına böylə bir teleqram gəlmişdir. (Oxuyur). 2-ci teleqram da budur (Oxuyur). Deməli, görürsünüz, bir tərəfdən belə teleqram var ki, bir neçə adam aqitətsiya yapır, camaatı hökumətə itaət etməyə qoymayırlar. Və, hökumət bir dəstə göndərib o adamları qovmuşdur. Camaat isə, hökumətə itaət etməmişdir. Hətta onların nümayəndələrinin şərfinə oyun verilir, ziyafət verilir. Digər tərəfdən bildirdilər ki, erməni qoşunları 24 ədəd müsəlman kəndlərini yer ilə yeksan edib, orada əhalini təmənən kəsmişlərdir. Uşaqları belə tonqala basmışlardır. Övrətlər də tələf edilmişdir, yerdə qalanlar da, qaçan qaçmışdır. İştə aldığımız məlumat necə ki, sizə söylədim böylədir. Ola bilər ki, hər iki tərəfdə mübaligə olsun, fəqət bunların arasında böyük bir məsafə var ki, ya gərək bu yalan olsun, ya o tərəf. Əsl məsələ nədən ibarətdir? Müvəssəl mənbədən aldığımız bu ilk vüquat haqqındakı məlumatı burada ərz edəcəyəm məlumat-vüquati görmüş mötəbər adamların ağzındadır:

- yanvarın 27-də Mazmanovun dəstələri top və pulemyot ilə Ərdəha Çildir üzərinə hərəkət etmişlərdir. "Küləbərt" və "Bəklaxatun" köyləri arasında camaat bunlara rast gəlmiş, müqavimət etmişlər və atışma nəticəsində erməni dəstələri geri çəkilməyə məcbur olmuşlardır. Və, yenə də malakan köyü olan Romanovkada bulunan general Osipyanyan bir nömrəli əmr nömrəni camaata göndərmişdir. Həmin əmrnaməni oxuyuram ki, verilən xəbərlərin doğru olduğunu biləsiniz. Əmrnamə bundan ibarətdir. (Rusca oxuyur). Görürsünüz ki, burada yalnız aqitator məsələsi deyil, burada camaat üzərinə müraciət olunur. (Oxumaqda davam edir). Deməli general Osipyanyan tərəfindən böylə bir əmrnamə verilmişdir. Bu əmrnaməyə camaat tərəfindən verilmiş cavabıda oxusaq, burada aqitator məsələsi olmadığını bilərsiniz. Osipyanyan əmrnaməsinə camaat böylə bir cavab vermişdir. (Oxuyur). Oxuduğu əsnada səslər: doğrudur, doğrudur, sonra ar olsun... Demək bu cavab vermişdir. Görürsünüz ki, bu cavabda vaxtından və məhəllindən başqa bir şey istəməyib. Camaat deyir ki, etibarlı adamlar gəlsin, danışıqlar, bir etilafə gəlsinlər. Və, deyirlər ki, az vaxtda camaatı toplayıb, əmrnamədən onları xəbərdar etmək olmaz. Buna baxmayaraq general Osipyanyan məəttəəssüf öz təhdiyyatını icra etməyə başlamışdır. Yanvarın otuz birində Jaruşaf əhalisi cavab göndərmişdir. Haman gün də Osipyanyan hücumu göndərmişdir. Viyanovka köyünü topa tutmağa başlamışdır. Əhali qaçarkən yolda, top, pulemyot atəşi altında məhv olmuşdur. (Oxuyur). Deməli, bundan anlaşılır ki, qətl edilən övrətlər aqitator imişlər. (Oxuyur) və ilaxır. Nəbdəvan, Qızıl Kilsəni bu cür, axşam saat 2 rübə qədər polkovnik Şağibəyov top atəşinə tutdurmuş. Şubatın 7-də Göyərçin kəndini yandırır, bütünü yer ilə yeksan etmiş. Göyərçində 1200 qara mal. 2000 qoyun təhti-təsərrüflərinə keçirmiş, kənddə qalmış 24 kişi, 87 övrəti qətl edərək 175 evin bütün əmlakını daşıyıb aparmışlar. Qızıl Kilsədən 5 yüz qaramal, 2 min qoyun və 135 evin müxəllifatını aparmışlar. Kənddə qalan iki qocanı ki, biri 80, digəri 90 yaşında imişlər öldürmüşlər. 14 övrəti, 27 uşağı atəş içində atıb yandırmışlar. Fevralın 7-də Ağababa uçaskasında Qazançı kəndinə top atəşi açılmış, Balıqlı kəndində 4 nəfər ölü, iki nəfər yaralı qalmışdır. Qaranamaz kəndində 6 övrət, 17 uşaq və 4 kişi məqtul, 2 nəfəri də məcruh olmuşdur. Ermənistan arasında olan müsəlmanlardan çox az qalmışdır. Köylərin həpsini yaxmışlar, əhalisini qovmuşlar və yainki əhalisi qaçırılmış, yerli ermənilər işğal etmişlər. Bir çox məlumatımız daha da vardır ki, yuxarıdakı yerlərdə iyirmi dörd kənd hamısı məhv edilmişdir. O ki, qaziyyə gəldikdə deyirlər ki, ermənilər haqqında böylə yazmış, öylə yazmış, onun sözlərinə o qədər də etimad etmək olmaz, çünki bu gün ölüm təhdidi altında əmmaməsinə götürüb də rus şapkası qoymağa məcbur və həqlidir, həpsini qorxudan yanır. İştə əfəndilər, görürsünüz ki, erməni nazirinin verdiyi məlumatla camaat verən məlumatın arasında nə qədər böyük fərq var. Şübhəsiz, bunların ikisindən biri yalandır. Ey kaş, bunların həpsi yalan olmuş ola idi. Məəmafiyyə yenə bu sənədlərə istinadən erməni hökumətinə böylə bir nota göndərmişdir. (Oxuyur). İştə görürsünüz ki, yenə son çarə olaraq, yarın oraya bir heyət göndərməsini təklif edirəm. Əvvəla ola bilər ki, hər iki tərəfin xəbərində mübaligə olsun. Fəqət, bu qədər qırmızı yalan ola bilməz. Ona görə biz dedik, bir komissiyon getsin, işi ətraflı məhəlləndə təhqiq eylesin. Kaş bu deyilənlərin həpsi yalan olsun.

Səslər - Nə cavab çıxdı.

Nəşib bəy - Hələ, rəsmi surətdə erməni hökumətindən bir cavab yoxdur. Ancaq qeyri rəsmi surətdə məlum olmuşdur ki, erməni hökumətin, müttəfiqlər bir böylə komissiyonun getməsinə əsasən razıdırlar. Fəqət oraya göndərmək üçün adamlar yoxdur. Bu xəbərlər ki, biz vermişik ingilislər Londora, öz hökumətlərinə xəbər göndərmişlər və bu işlərin də doğru olduğunu bilərək, onlar erməni hökuməti nəzdində şiddətli tədabirdə bulunmuşlardır. Əlbəttə biz bilmək istədik ki, müttəfiqlər özləri oraya getmək, görmək istəyirlər, ya yox? Bizim təklifimiz fevralın 29-da olduğu halda əlan rəmi, təhriri cavab yoxdur. İştə Kars faciəsi haqqında sizə verəcəyim məlumat. Fəqət, məsələ yalnız Kars deyil. Görürsünüz ki, ermənilərin idarəsi altında olan yerlərdə Eçmiadzin, Novbayazid, İrəvan qəzalarında və sairə yerlərdə küllü miqdarda müsəlman var idi. Hər halda əhalinin otuz faizi qədərdir. Fəqət, nasılsa, birdən-birə bunların həpsi mübəllig olmuş və nəticədə müsəlman şimdi orada yoxdur. Ancaq, iki köy qalmışdır. Bizi qorxudan budur ki, Karsda da böylə olsun. Binaən-ileyh bunun önünü almaq lazımdır.

Əfəndilər! Böyləliklə qurulan hökumət yaşamaz. Qan ilə yoğrulmuş dövlət başa getməz. Biz, gərək gedib gərək, əgər bu denilən sözlər yalan isə, ermənilərdən üzr istərik, doğru isə çarə qılmaq lazımdır. Ümid edirəm ki, camaat və məbus əfəndilər bunların həpsinə qarşı soyuqqanlıqla davranaraq, bizə müsaidə verərlər ki, daxilimizdə bunun əksini göstərək ki, vəhşi kimdir, mədəni kimdir?

Səslər - Böylə mədənilik bizə baha oturur.

Nəşib bəy - Şimdi mən, hər kəsdən əvvəl erməniləri gözləyirəm ki, desinlər, bəsdir, artıq böylə olmaz. Erməni hökuməti izin verməlidir ki, ermənilərlə bərabər gedəlim və oralarda nələr olduğunu görəlim. Təkrar deyirəm, bunların həpsi kaş yalan ola və amma doğru olsa erməni vətəndaşlarımız da bizimlə, hətta bizdən də qabaq səslərini ucaltmalı və deməlidirlər ki, bəsdir daha böylə hökumət qurmaq olmaz. Bu cür rəftarımızla aləmi qana bulayarsınız.

Səslər, qarışıq.

Sədr - Dünkü iclasın qərarına görə hökumətin izahatı müzakirə edilməlidir. Söz Məmməd Əmin Rəsulzadəninindir.

Məmməd Əmin - Əfəndilər! Bəhs etdiyimiz məsələnin ağırlığını və bu ağır məsələ qarşısında ittixaz edəcəyimiz tədbirlərin nə dərəcəyə qədər kafi gəlib gəlməyəcəyi məsələsi, burada söz söyləməyi doğrudan da müşğül edir. Biz azərbaycanlılar hər zaman bu kimi millətlərin münasibətinə aid məsələlərdə tətbiq etdiyimiz siyasət deyil, hətta danışdığımız sözləri və yazdığımız yazıları böylə ehtiyatla söylər və yazdıq, çünki biz bilirik ki, ehtiyatsız söz və yazının fəna təsiri olar. Məəttəəssüf qonşumuz erməni cümhuriyyətinin sözlərində, yazılarında ehtiyatla davranmaları dursun kənarə, hərəkətlərindən belə siyasətə lüzum görməyərək və ehtiyatsızlıqla icra edib gedirlər.

Əfəndilər! Kars müsəlmanlarının vəziyyəti qanla tablo ilə qarşımızda durub da, İstimdad istəmələri ilk dəfə deyildir. Rusiya dövründə, insaniyyət haqq və hüquq şüarı daha elan edilməmişdi. Osmanlı - Rus müharibəsi əsasında, o yerlərdə məzlum müsəlmanların qanı axıdılmış və o zaman bütün Rusiya müsəlmanları hərəkətə gələrək davam edilməsini tələblə kəndi heyətlərini tədqiqə göndərdilər. Bu gün biz Azərbaycanlılar, o böyük kütlənin bir qismiyik. Eyvah ki, bu gün İrəvan, Kars və bunlar kimi bədbəxt vəziyyətdə bulunan müsəlmanların vəziyyətini eşidir, fəqət lazım olan müavinəti yetirənmiyor. Kars, İrəvan əhalisinin halı hər bəsnasında indikindən gözəl deyil idi. Onlar müharibənin də fəlakətinə məruz qaldılar.

Səslər - Erməni saldatlarının.

Məmməd Əmin (dəvamlı) - Rus ordusu xain deyə çeynədi. Müvəqqəti xilas olmaq çarəsi göründü. Sanki onlara tale güldü. Fəqət bu müvəqqəti oldu. Türklər gəldilər və sonra getdilər. Nəhayət, oranın müsəlmanları kəndiləri hökumət qurmaq və özlərini idarə etmək istədilər, ona da müvəffəq olmağa qoymadılar. Onlar yer ilə göy arasında asılı qaldılar. Sanki kəndilərinin arzusu kafi deyilmiş, kənardan onlara tanımaq haqqı verilməli imiş. Kars müsəlmanlarının vəziyyəti böylədir. Onlar kəndi həyat, məişəti-hürrüyyətləri ilə özləri bildikləri kimi yaşayırlar. "Hər bir camaat istədiyi kimi yaşaya bilər." Şüarı aləmdə təməvvüq etməkdə ikən onlara bu haqq verilmədi. Onlara digər bir şüar deyildi, sizə sahib olmaq istəyən erməni cümhuriyyəti istədiyi kimi yaşamaq lazımdır. Kaş onların istədikləri qədər yaşamaq olsa idi. Fəqət ermənilər onlara bizim istədiyimiz kimi ölünüz dedilər. Onlara yaşamağa deyil, ölməyə ancaq haqq verirlər.

Əfəndilər! Burada hökumət rəisi sizə bir məsələ üzərində bəyanat verdi və sizə bir çox sətir oxudu. Diplomatlara qələmilə yazılan notalar arasında haqqını müdafiə etmək istəyən, ölmək deyil, irzi-namüsla yaşamaq istəyən, ölmək istəməyən bir millətin də cəvabını oxudular. Nə şahkar bir cavabdır. Hər bir ürəyi daş olan adam da cavab qarşısında nə qədər qəddar və zalım olursa yenə təslim olmalıdır. Baxınız o cavaba qarşı düşmənlər susmayırlar. Top, tüfəng, pulemyot atəşi açırlar. Onun müqabilində ya gərək topa, top ilə cəvab verilməli idi, yaxud təslim ola idi. Burada deyirlər ki, təslim oldu, fəqət necə təslim oldu. Kəndin yanında olan erməni generalın prikazı, o prikazın şəkli və mənasıdır, öhdəsində nə qədər fahiş yalan olduğunu isbat etdi. Böylə fahiş vəsiqələr mövcud ikən bəməm bir də ehtiyac varmı ki, bir də gedib yerində onların əhvalı təhqiq edilsin.

Səslər - Yoxdur, yoxdur.

Məmməd Əmin (davamla) - Əfəndilər! Siz bu qədər vəziyyəti-siyasiyə mənə verirsiniz. Biz bu nəzərdəyik ki, hər hansı hökumət olursa və millət neçə millət olursa olsun, onların içində olan, əqəliyyətdə qalan millətlər qalıblar və qalacaqlar da. Nə cür, hökumət qurularsa-qurulsun, içində əqliyyətdə qalan millətlər olacaq. Bu olacaq, bizdə də ermənilər var. Ermənistanda da müsəlmanlar var və olmalıdır. Fəqət görünür ki, Ermənistan Cümhuriyyəti məsələni öylə tələqqi etməyir. Ermənistan Cümhuriyyəti və onun vəziyyəti-coğrafiyası qeyri mümkün məsələləri bu yol ilə həll etməyə məcbur edir. Bu günlərdə Parisdəki Poqos Nubar paşadan gələn məlumatı oxuduq. Bu məlumatdan anlaşılır ki, vahid Ermənistan məsələsi həll edilmək üzrədir. Bu barədə tədabir ittixaz edilməkdə olduğunu da xəbər verirlər. Fəqət, biz bilirik ki, Kars tərəfinə vahid Ermənistanın mərkəzi kimi baxırlar. Bu xəbərləri Karsdan gələn xəbərlərlə müqayisə etsək, anlaşılır ki, bu son hərəkət süni bir Ermənistan düzəltmək məqsədindən ibarətdir. Onlar, kağızlarda verilən diplomatik cəvablara müzakirə əsnasında Kars vilayətində erməni əksəriyyəti təşkil etmək istəyirlər. Bu mənanı buradan çıxarmaq mənə o qədər də müşkül deyildir. Fəqət, məlum tarixin verdiyi dərslərdən heç bir intibah almaq mümkün deyilmi? Əcəba bu surəti-həll ilə məsələ xitamə irəyirmi? Əcəba, o sükut ki, erməni notasında ondan bəhs edir, o məzarıstan sükutu, o qəbristan asayışı üzərində bir hökumət qurmaq mümkün olacaqmı?

Sağdan və ortadan səslər: İnşallah olmaz.

Məmməd Əmin (davamla) -Böylə siyasət yürüdənlər bir şeydən istifadə edirlər. Bilirsiniz ki, Avropa əfkarı-ümumiyyəsi öylə bir cərəyan almış ki, Zaqafqaziyada bir qaybali köyü dağılırsa, bütün dünya hərəkətə gəlir, hərəgah Kars kimi böyük bir müsəlman kütləsi qırılırsa qonşu məmləkətlər belə ondan məlumat ala bilməz. Məəttəəssüf dünyanın quruluşu öylədir ki, müsəlmanlar üzərində olan bu əməliyyəti-cərrahiyyənin cəzası uzaqlara qədər getməyə məcbur olamır. İştə bu gün Azərbaycan milləti Azərbaycan Məclisi-Məbusanı millət və hökuməti ilə bərabər qardaşlarının başına gələn müsibəti bizə qarşı laqeyd qalmış Avropa və dünyaya eşitirməli və zalimin zülmünü meydana çıxarmalıdır. Buradan yüksək səslə, bir ağızla bağırmağımız ki, kəndi hüququnu və bütün əhaliyi-məzlumənin haqqın müdafiə etmək istənilir ki, onlarda insaniyyət hissi vardır. Qafqazın məzlum xalqına bir nəzər yetirsinlər və bu kimi dünyanın bütün yaşayan həssaslırinə anlatmalıyıq ki, qoymayın o zalımlar bu qədər zülm edibdə nahaq qanlar axıtınsınlar.

Bütün Azərbaycanda yaşayan vətəndaşlar bilafərq din və millət Azərbaycanlı olduqlarından və insaniyyət nöqtəyi-nəzərindən, mütləq Ermənistanda olan fəna işlərə qarşı etiraz etməlidirlər. Hərəgah bu fəna hərəkətlərə iktifa verilməz isə, o zaman əldə etdiyimiz istiqlalımız əsla əldə qalmayıb da, nəticədə bütün Qafqaziya qan içərisində boğulacaq. Bəhər-hal, bilümüm mədəni yollar ilə hərəkət etməliyik və biz Qafqaziya əhalisi və türklər bir ağızla deməliyik ki: Qatillər, əlinizi çəkiniz və məsum azad xalqın azadlığını kəndisinə iadə ediniz! (alqış).

Rəis - Söz İsmayılzadə İbrahimindir.

İsmayılzadə - Möhtərəm məbuslar! Biz sosialistlər bu hərəkətlərə bir sinfi mübarizə nəzərilə baxırıq. Siz bilirsiniz ki, Sahan müharibəsi başladıqda o bir ticarət müharibəsi idi. Erməni və daşnak fırqəsi müsəlləh qüvvə və propoqandasına istinad edərək Türkiyə və Qafqaziyada bir yek vücud Ermənistan fikrinə düşdülər. Həmin bu zaman Rusiyada birinci inqilab araya gəldi. Daşnaklar sığırlarından çıxdılar və öz arzularına nail olmayacaqlarını, inqilab şüarı ilə yeni hökumətlər meydana gəldiyi təqdirdə imperialistlərdə arzuları məhv olacağını görərək başqa yolda işə başladılar. O idi ki, Kerenski dövründə Mivanfolov vasitəsilə min dürlü fitnələr yapmağa başladılar. Məqsədləri də məhəlli idarələri pozmaq, Azərbaycan və Gürcüstan idarələrini məhv etmək idi. Fəqət, bu da olmadı. Çünkü o zaman Rusiyada sosializm inqilabı başladı və iş başına bolşeviklər keçdilər. Ruslar cəbhəni tərkd etdilər. Bu zaman daşnaklar Türkiyədə, Kilikiyadan başlamış bəhri-Xəzərədək böyük bir Ermənistan yaratmaq fikrinə düşdülər və bolşeviklərlə əlbir olaraq, bizi xan və bəy deyərək qırdılar. Mən özüm Gəncədə komissar olan zaman gəlib qaxaxlara deyirdilər. Gəncə məhəlli türklərini tərksilah etdirmək lazımdır. Guya, bizim böyük depolarımız, kilimli silahlarımız varmış və fikrimiz bəylərin və xanların əksinqilab fikrinə xidmət etmək imiş. Eyni zamanda bolşeviklər türklər ilə sülh əqd edərək gözlədikləri Karsı türklərə verdilər. Bu surətlə daşnakların ümidləri olan bolşeviklərdən də əli çıxaraq bu dəfə də Avropa imperializminə qul olub, fitnə-fəsad çıxarmağa başladılar. Digər tərəfdən isə Avropa sosialistlərinin konfransına soxularaq Azərbaycanda sosialist yoxdur. Tək-tək düşüncələr varsa da bəylərin nüfuzundan qurtarmamışlar deyərə guya türk demokratiyasını yox kimi göstərərək Azərbaycan sosialistlərinin konfransa yolunu kəsmək və nəticəsində daşnak xülyasına nail olub yeddi quberniya daxilində Böyük Ermənistan yaratmağa səy edirdilər. Çox qəribə gəlməsin ki, ingilislər Batuma ilk qədəm qoyduqları vaxt daşnak alayı Gürcüstana hücum eylədi. Mən, o zaman Tiflisdə idim. Onlar elə güman eylədilər ki, ingilislər gəlib Gürcüstanda onların keyfi istədiyi kimi hərəkət edəcəklər. Xalqa deyirdilər ki, Azərbaycanla, Gürcüstan xalqını tələf edərək, daşnakları bütün şərqlə hakim edəcəklərdir. Bu olmadı. Hərəçənd ingilislər də kapitalistdirlər, yenə də onlar aldanmadılar. İndi başqa bir hiyleyi-şərr ilə xalqı qırırlar. Mən onu demək istəyirəm ki, daşnak fırqəsi əksinqilabçı olub, məqsədi bütün Zaqafqaziya fırqəsinin müqəddəratını xan və bəylər əlinə vermək fikrindədir. Bizcə, milli mübarizə həmişə sinfi mübarizəni örtər. Təəccüb gəlməsin ki, keçən il iclasda sosialistlər fraksiyası bahalıq barəsində hökumətə sual verirkən araya bir Zəngəzur məsələsi çıxdı. İndi bütö məsələsinə baxıldığı vaxtda bir Kars məsələsi çıxır. Hər bir şeyin içindən milli şey çıxır. Bu günkü məsələ yalnız Kars deyil, Zəngəzur məsələsi var, Qarabağ var. Bunların qarşısında nə ola bilər? Əvvəla, Zaqafqaziya

konfederasyonu fikri, ermənilər bunda iştirak etməyəcəklər. Çünkü, onlar fikirlərini Avropa imperialistlərinə verib, onlara güvənirlər. Gürcüstan ilə də tezliklə tək də olursa bu konfederasyonu fikri, ermənilər bunda iştirak etməyəcəklər. Çünkü, kürsülər ilə də bir çox mübahisəli məsələlərimiz vardır. Bu aradan qalxar. Bu xüsusda hökumətin verdiyi notaya tərəfdarlıq, həmişə hökumətin dalında duracağımız Kars məsələsinə gəldikdə, bunun önünü alacaq demokratiya olacaqdır. Biz gərək erməni demokratiyasına vərəqələr paylayaq, onları başa salaq və ermənilərə bu milli münaqişəni qət etməyi qəti surətdə söyləməlidir. Bizim gümanımız budur ki, bir firqə ki, mərkəzi komitəsi xaricdədir, onun şöbəsi Azərbaycanda olmaz. Buna sağ və sol dəxi etiraz edirlər. (Alqışlar). Daşnakları qovub, buradan çıxarmaq lazımdır. Dünən İrəvanda xalqı məhv edən bir firqənin əzasını aradan çıxarmaq lazımdır. Bu əsasları hökumət həyata keçirsə fəhlə və kəndçilər və sosialistlər yardım edəcəklər. (Alqış).

Sədr - Qəbulov.

Qəbulov - Mən öylə bilirəm ki, nə qədər danışılarsa, bu məsələ qurtarası deyildir. Əfəndilər! Bu gün Parlamentin xariquladə iclasıdır. Burada biz açıq danışmalıyıq. Siz bilirsiniz ki, bu gün ortalıqda bir erməni məsələsi vardır. Və, o məsələni Azərbaycan milləti və Parlamenti milli hissiyyat vətənpərvəranəsi çaşqın olanlar həll etməlidirlər. Artıq quru danışmaq və alqışlar ilə bir şey olmaz. Belə şeylər ilə Zəngəzurda qırılan irzi-namusu, puç olan müsəlmanların dərdinə dərman olmayır. Baxınız, əgər İstanbulda naxoşluqdan bir erməni olursə, ermənilər bütün avropa əfkari-ümumiyyəsinə, türklər filan qətli-amidə bunu öldürdülər deyər qışqırırlar, Avropa əfkari-ümumiyyəsi də onları eşidir, fəqət erməni bandaları, canəvərləri, mauzeristləri tərəfindən tarmar edilən xanimanları Avropa görmür. Ərşə qalxan ah-nalələri onlar eşitmir. (Alqış). Əl çalmarız, əl çalmaq ilə dərdə əlac etmək olmaz. Mən hissiyyata qapanıb danışmıram. Mən bir Azərbaycanlı kimi danışmıram. Bu sür məsələləri müahidələr, ilə konfranslar ilə həll etmək olmaz. Artıq biz aldanmamalıyıq, çünki o qatillərin şuarı islamı qırmaqdır. Hamımız bilir ki, daşnaqlar Avropanı qapı-qapı gəzib Türkiyə məsələsinin bir cür həll edilməsi üçün hər alçaqlığı qəbul etmişlərdir. Onlar Osmanlı türk məsələsindən sonra Azərbaycan məsələsinə girişmişlərdir. Onlar süni yollar ilə erməni əksəriyyəti qayıрмаq istəyirlər, bu inkar edilməz. Bunların darülfunun görmüşləri, alimləri vardır, əcəba bunların heç qəlbi ağrımır, ruhu sıxılmır, ürəklərində şəfqət və mərhəmət yoxmudur ki, heç olmazsa daşnaqların bu zülmünə qarşı protesto etsinlər. Onların rəisləri Poqosnubar paşa və qeyriləri əcəba heç hüquq oxumayıblarmı? Hüquq və qanun nə olduğunu anlamırlarmı? Biz quru protesto edirik, fəqət bunlarla dərdə əlac olmaz. Bugünkü gündə Azərbaycanlılar öz müqəddəratını düşünüb həll etmək üçün başqa yolların hamısını bilir. Qoyunuz millət özü bunu düşünüb böylə məsələləri həll etsin. Avropadan isə şimdiyə qədər bu fəlakətləri görmürlər. Çünki onların gözlərindəki çeşməklər Poqosnubar paşaların əlilə taxılmışdır. Nə qədər ki, o çeşməklər çıxarılmamış biz xilas olmayacağıq və onlar da həqiqəti görməyəcəklər. İş böylə olduqda, biz bilimum təfriqəni bir yana buraxıb, yığışalım, tədbir edəlim və çalışalım, ölmək icab edərsə, nə eybi var, qoy desinlər ki, Parlament əzasından bir neçəsi gedib, özünü millətə fəda etdi və bir dəfəlik bu zalimlərin qarşısına bir sədd çəkəlim. Siz öylə bilməyin ki, burada daşnaq firqəsi işləməyir. Bir para namussuz müsəlmanlarımız vasitəsilə, hətta daşnaq şöbələri buradan küllü surətdə paralar toplayıb, ermənistana böylə göndərirlər. Böylə işlərdə bütün ermənilər iştirak edir.

Rəis - Təvəqqe edirəm millətlər barəsində danışanda bir az ehtiyatlı olasınız.

Qəbulov (davamla) - Ancaq mən təvəqqe edirəm ki, buna ümumi bir əlac tapasınız. Məlumunuzdur ki, hər xəstəliyin özünə məxsus əlacı vardır. Hökumət bu xəstəliyə hərgah əlac etməyə, biz millət özümüz gedib intiqam alarıq.

Sədr-Əsədulla Əhmədov.

Əsədulla Əhmədov - Mən elə bilirəm ki, o əhvalatlar ki, burada danışdılar, getməyə, görməyə və eşitməyə ehtiyac yoxdur. Biz o şeyləri hər an gözümüzün qabağında gördük və görürük. Biz onunla hesablaşmalıyıq. Bu işdə cürbəcür fikir, politika çəkmək lazım deyil. Mən indi əlli yaşına keçmişəm, təcrübələrlə görmüşəm ki, daşnaq firqəsi iş başında olduqca erməni füqərası dinc olmayacaq. O məqsəd ki, daşnaqlar özləri üçün götürüblər, mən uşaqlıqdan görürəm ki, o bu fəlakəti verəcək. Nə qədər hökumətlər dəyişir, sosialistlər olur, menşevik olur, daşnaqların nəzərində biz yenə də müsəlmanıq. Osmanlı olur, bolşevik olur, yenə müsəlmanıq. Onların məqsədi müsəlmanları qırmaq məhv etməkdir. Bu artıq bir həqiqətdir. Mən istəyirəm sizə artıq baş ağrısı verməyim. Burada göstərilən kağızlardan anlaşıldı ki, sizin nümayəndələr və camaat şpion imiş, amma gözümüzün qabağında əlsiz-ayaqsızlar, çıplaq və ac qaçqınlar səhraları bürümüşdür. Deyirlər ki, bəlkə bu əhvalat olmayıb. Fəqət, mart hadisələrində bir həyətdə deyil, bir evdə 24 cocuq ölmasını gözümle görmüşəm. Məncə, bunun müxtəsər bir çarəsi var, biz də yığılıb bir daşnaq firqəsi düzəltməliyik. Nə qədər ki, böylə etməmişsiniz, siz müsəlmanlar qırılacaqsınız. Bunu düzəltməlisiniz və ancaq əməldə etməlisiniz. Bu yol ilə ki, onlar gəlir, biz də o yol ilə onları qarşılmalıyıq. Vəhşiliyə və canavarlığa qarşı kulturu yol heç çarə edəməz. Mən onların injenerlərini, həkimlərini, raboçilərini, hamısını əli tufəngli, güllə atan gördüm. Hökumət dedi sülh yolları arayayım. Mən öylə qorxuram ki, bu əhvalat qabaqda olduğu kimi nəticə verməsin. Məncə, camaatın qabağını kağızla saxlamaq mümkün olmayacaq. Camaatın başı görüb. Ona görə təklif edirəm ki, camaatın xahişilə rəftar edəsiniz. Mənim 50-dən artıq yaşım var, mən heç görməmişəm ki, ermənilər döyüləndən sonra ağlasınlar. Həmişə döymüşlər, həm də ağlamışlar. Biz müsəlmanlara deyirlər ki, vəhşisiniz. Məncə ən böyük vəhşilik insan öldürməkdir ki, onu da alinizdən alıblar.

Daha bizdə nə vəhşilik qaldı. Bu əməllər hökumət əməlidir? Hökumət öz köylərini toplarmı? Burada şpion var? Xayır, böylə deyil: hər yerdə müsəlmana vəhşi deyirlər. Bizim bir çarəmiz budur ki, əlimizdən alınmış vəhşiliyi yenə əlimizə ala, nə olub, insaf elə bizə qalıb, nə oldu ki, biz İsveçrədən də yaxşı olduq. Bu üsuli-idarənin nümunəsini bizdən aldıq. Necə, nə üçün, biz avropalılardan da insafli olduq? Kiçik millətlərin də dərdinə düşdük. Halbuki, o kiçik millətlər bizim boynumuza çıxıb başımızı kəsirlər. Mən öylə bilirəm ki, nota ilə bir şey olmaz. Qarabağda bir şey oldu, o saat nümayəndələr göndərildi ki təhqiq etsinlər. Onlar isə təhqiq əvəzinə dava vəkili kəsilərək erməniləri müdafiəyə başladılar. Daxilimizdə əhval böylə ikən İrəvana adam göndərüb, təhqiqat icra etmək, həqiqəti açmaq mümkün olarmı? Onlar bizə deyirlər ki, qətiyyənlə daxili işlərimizə qarışmayın. Biz də böylə işlər görməliyik ki, onlar bizim daxili işlərimizə qarışa bilməsinlər.

Sədr - Xocayev.

Xocayev - Rus dilində danışır.

Səmədəğa - Bu axır ki, sözlər ilə əsl mətləbi bir qədər örtmək oldu. Böylə işlərdə siyasi rol oynayanlar bir qədər qonuşmayıb, məsələyə riyaziyyata yaqlaşan kimi yaxlaşmaz və bir qədər soyuq qanlılıq lazımdır. O sözlər ki, hər yerdə küçədə danışmaq mümkündür, onu burada deyib, qızıışmaq lazım deyildir. Mən ancaq bir söz demək istəyirəm ki, bu qovğalar, bu qanlar və bu fəlakətlərdən erməni camaatının da, müsəlman millətinin də xeyri yoxdur. Tarixə baxsanız, görərsiniz ki, neçə ildir ki, erməni və müsəlman bir-birinə düşməndir. Bu düşmənciliyi gözümüzün önündə, 1905-ci ildə rus hökuməti yaratdı. Çünki ona öylə lazım idi. Mən öylə bilirəm ki, o şəxslər ki, milləti qızıışdırır, o şəxslər millətin birinci düşmənidir. Burada mətləbi böyütdülər. Mətləb nədədir? Nə olub? Nə etməli ki, axıdılan qanlar kəsilsin.

Mustafa Mahmudov (yerindən) - Ağacla donuz darıdan çıxmaz.

Səmədəğa (dəvamlı) - Ağac var, amma onu siz tapa bilməyəcəksiniz. Bəli, inqilab ki, törədi o inqilab erməni, müsəlman içində azadlıq olmadı: bir-birini tələf etməyə səbəb inqilabı oldu. İnqilab qeyri millətlərdəki kimi indi bizdə də getsə idi, böylə olmazdı. Biricini dedim, ikincisini də nə Azərbaycanda və nə Ermənistanda başda duran inqilabdan doğan hökumət sahibi olmadı. Başda duranlar hökumətdən sanılanlar oldu. Deməli, bunu həll etmək lazımdır. Anlaşımımıza görə o ki, erməni hökuməti kiçik hökumətdir, millitarizm yolunda gedir, qabağında qüvvə yoxdur, bəlkə bizim hökumət də öylədir. Bu həmişə öylə olar. Camaatdan gələn pulu yedikcə, qaydadır belə olar. Burjuazni hökumət qaydası bunadır. Bunun hamısı fəqət üzərinə gəlir. Heç bundan da danışmaq lazım deyildi. Oraya komissiya getməsi ilə bir şey həll edilməz. Bunu gərək Avropa demokratiyası da bilsin. Erməni hökuməti ilə bizim aramızda münaziyyəyə səbəb sərhəd məsələsidir. O məsələlərdən görünür ki, o şey olasıdır. Erməni hökuməti həqiqətən o arbitraja yaxın gəlir. Öylə olanda biz nə edə bilərik? Burada söylədilər ki, hazırlaşın, fəqət o böyük səhvdir, zira nizam və qaydaya düşmüş və hökumətlər sırasına daxil olmuş bir hökumət məsələni böyləlik ilə həll etməz, məsələyə başqa cür baxmalıdı.

Səslər - De görək nə cür?

Səmədəğa (dəvamlı) - Yer məsələsi öylə dolaşıqdır ki, tarixdə heç misli yoxdur. Bir tərəfdə müsəlman, o tərəfdə erməni, o biri tərəfdə müsəlman, bu bir tərəfdə erməni. Bunların hamısını siz nəzərə alsanız görəcəksiniz ki, fəqət iki çarə vardır. Birinci çarə odur ki, ya bir tərəf bir tərəfi məhv edə. İkinci çarəsi odur ki, Ermənistanda olan müsəlmanları bura köçürək, burada olan erməniləri o taya addadaq.

Səslər - Raziyyə, raziyyə.

Səmədəğa - Bir çarəsi də var ki, o da qırğındır. Burada danışanlar başqa şey göstərmədilər. Ancaq sahil oğlan burada nitq dedi ki, konfederasyon olsun. O vaxt sərhəd məsələsi həll olunsun. İndi deyəcəksiniz ki, erməni gəlmir.

Əsədullayev (yerindən) - Get gətir.

Səmədəğa - Sənin avtomobilin var, sən məndən varlısan, sən gedə bilərsən. Əgər, erməni bizim təklifimizə razı olmazsa, biz heç razı olmarıq. Biz gərək yadımızdan çıxarmayaq ki, qonşu kürsülər də var. Əvvəl, gərək onlar ilə konfederasiya düzəldək ki, ermənilər məcburən gəlib o konfederasiyada iştirak etsinlər. Gəlməzlər isə, cəhənnəmə-ğora gəlməsinlər. Gürcü ilə bizim konfederasiyamız olarsa, işimiz yaxşı olar.

Rəis - Əliheydər Qarayev.

Qarayev - Əfəndilər! İki ildən ziyadadır ki, Zaqafqaziya kəndli camaatın əlləri qan ilə bulanıb, bir də erməni müsəlman məsələsidir. Kimə lazımdır bu göz yaşları? Kimə lazımdır xəstəlikdən gündə minlər ilə can verənlər? Kimə lazımdır məscidlər küncündə acından uzanıb çabalayanlar? Kimə lazımdır bu xərəbəyə dönən evlər? Siz, bilməlisiniz ki, həqiqi şeyləri natiqlər burada araya gətirmədilər, onların üstünü örtədilər. Xetisovdan və ikinci şeytandan başqa, yəni haman "Müsavat" və daşnaqlardan əlavə 3-sü şeytan da vardır. O üçüncü şeytan kimdir? O bu şeytanların anasıdır?

Abbasqulu (yerindən) - "Müsavat" barəsində söylədiyinizə sübut göstərin.

Qarayev (dəvamlı) - Sübut göstərəm. Siz bilirsiniz ki, Tiflisdə olduğunuz zaman, ingilislər avtomobil ilə ermənilər üçün gümüş göndərdi.

Abbasqulu (yerindən) - Bəs, onda sən harada idin? Sizə də bolşeviklər kömək edirdi və propoqanda edib Türküstanə göndəridilər.

Rəis - Abbasqulu, rica edirəm yerindən danışma.

Qarayev (dəvamlı) - "Tayms" qəzetini oxuyursunuzmu ki, o nə siyasət yürüdü. Haman qəzetənin yazdığı göstərir ki, Denikin qoşunlarına nə qədər silah və para verildi? Bu silah və paraları kim verdi. Haman 3-cü şeytan. Bu şeytanın da Denikindən əli üzülüb, Zaqafqaziyaya uzadıb, buradan istifadə etmək istəyir. Odu ki, Qarabağda, Zəngəzurda, Karsda, bugün-sabah Naxçıvanda və Şərurda da erməniləri müsəlmanların üstünə qaldırıb, məzurların işçilərini qırmaqla bugün-sabah bu siyasətlə, hətta Azərbaycanın içini də tutacaqdır. Bu bədbəxt meşşan daşnaqların qabağını almaq asandır, lakin onların dalında duran böyük qüvvəni yıxmaq lazımdır. Unutmayın ki, həqiqətə açıq gözlə baxmalıyıq. Bu gün bədbəxt mişaflardan bir şey çıxmaz. Siz gərək o qüvvəyə inanmayasınız. Qəzetələrdə oxudunuzmu ki, Fransa imperialistləri general Andranikə böyük bir medalyon vermişdir. Əcəba bu medalı nə kimi qəhrəmanlıqlara görə vermişlər? Haman qəhrəmanlıqlara görəmi ki, Naxçıvan, Şərur və bir çox başqa müsəlman yerlərini yer ilə yeksan etmişdir.

Səslər - Düzdür. (Alqışlar).

Qarayev (dəvamlı) - Çox ola bilsin ki, haman medalların eynini Xetisovlara və müsəlman xanlarına da versinlər.

Həsən bəy (yerindən) - Martda Lenindən sizə gəlmişdi.

Rəis - Rica edirəm, yerinizdən danışmayasınız.

Qarayev (dəvamlı) - Buradan Şəfi bəy söylədi ki, orada hökumət rəisləri toplandılar və danışdılar. Əcəba haman konferans insanlara zülmədən başqa bir şey verməyən sülh konferansının bir şöbəsi deyilmidi. Bir tərəfdən Xan Xoyski orada oturarkən, digər tərəfdən Zəngəzurda nələr olurdu. Xan Xoyskilər və Xetisovlar bir-birinin sağlığına bakal qaldırarkən, Zəngəzurda camaatın qanı tökülmürdümü? Onların heç birindən camaata mənfəət ola bilməz. Kim bilmir bu həqiqətləri? Kim bilmir ki, yüzlərlə müsəlman kəndləri dağılmışdır. Kim bilmir ki, müsəlman adlanan şəxs Qarakilsədən aşağı gedə bilmir. Ona görə ingilis imperializminin müraciət etmək bir mənfəət verə bilermi? İngilis imperializminin yolu haman yoldur ki bu gün Karsda görürük. Onu bilməlisiniz ki, millətlərin zəhmətkeşlərini bir-birinin üzərinə qaldırmaqla, millətlərin məsələsini həll etmək olmaz. Bu gün burada hər iki millətin mütəəssiblərinə, quldurlarına elan edirik. (səslər: Kim elan edir?)

Füqərayi-kasibə sizə elan edir ki, bəsdir bu fəqirlərin məscidlər küncündə qırılmaları. Buna çarə ediniz. Qan axıdılmasını kəsiniz. Əgər kəsməsəniz, siz bütün füqərayi-kasibə hüsurunda cavabkar, məsul olacaqsınız və onlar sizi baykot edərlər.

Rəis - Arşaq Malxazyan

Malxazyan - Rusca qonuşur.

Rəis - Qara bəy Qarabəyli.

Qara bəy - Möhtərəm məbuslar! Mən bilirəm ki, bizim millət və müsəlmanlar, bu bədbəxt və qara bəxtli müsəlmanlar o qədər zümlərə, qəddarların təəzülərinə məruz qalmışlar ki, artıq etidal dəlil mühafizə etmək mümkün deyildir. Bu gün biz hər hadisəyə ayrı-ayrı bir mənə, bir rəng verərək eyləcə də maraqlansa q məqsədə çatmırıq. Fəlakətimizin mənbəi də budur ki, kiçik hadisələri nəzərə alırıq, amma onları təvəllüd etdirən böyük amillərə əhəmiyyət vermirik. Millət öylə təhlükə qarşısındadır ki, xətti-hərəkətimiz bəlli olmazsa bizim də Karsdakı qardaşlarımızın gününə düşməyimizə bir şey qalmayıb. Məsələyə böylə yaxınlaşmaq və bu nöqtəyi-nəzərlə tədqiq etmək istəyirəm. Bu məsələ, 40-50 ildir bizi qırırlar, həmişə bizim əlimiz bağlı, dilimiz tutulu olub, cavab verməmişik. Bu gün də yenə böylə qalarsa qeyri məmulanə surətdə xətti-hərəkətimizi bulamayıb, fəlakətdə qalarırıq. Siz bilirsiniz ki, bu qırğınlar mühüm və əski bir siyasət nəticəsidir. Karsdan əvvəl məsələ olmamış İrəvan, Zəngəzur və digər qəzalarda əmsalı görünməmiş vəhşətlərə məhəl verildi. Rusiya çarı vaxtında Avropa siyasəti ilə müsəlmanları əziyyətdə saxlamaq üçün dürlü vasitələr vardı. Onlardan birisi də daşnaq fırqəsi idi. Onun siyasətini biz çoxdan görürük. Türkiyəyə qarşı xətti-hərəkət bu günə qədər zühur etməmiş qan tökülür. Səbəbi nə idi? Fikirləri nə idi? Türkiyə Avropa müharibəsinə müdaxilə etdi, o zaman onların fikirləri meydana gəldimi? Hər tərəfdə bandalar təşkil edilərək türklər əleyhinə, qiyamlı, rus ordusu himayəsinə atılırlardı. Bu Avropa fikridir, bu sinif fikridir. Aləmi-islamə qarşı müstəqil Avropa və Rusiyanın planı idi. Bunu artıq biz gördük, bu işdə bir az açıq gözlə baxmalıyıq, baxmasaq bəlanı üzərimizə kəndimiz gətirəcəyik. Biz başımıza çarə qılmalıyıq. Rusiya çarizmi getdi, fəqət onu təmsil edən siyasət meydandadır. O siyasət də Avropanın imperializmidir ki, o da İngiltərə, Fransa, Amerikadan ibarətdir ki, daşnaqları araya salıb, bizi qırdırır məhv etmək istəyirlər. Bunlar fəqət, imperialist fikridir, istibdad fikridir. Avropada eylə qüvvət yoxdur ki, bura gəlib istədiyini yapsın. Daşnaq və Denikin kimi qara qüvvələr vasitəsilə öz məqsədini təqib edir. O istibdad əvvəlki qüvvətə haiz deyildir. Fəqət, daşnaq və Denikin kimi qüvvələr pəncəsini qoymaq istəyir. Özü heç bir şey edə bilməyir. İndi biz onun üçün eyni həqiqət budur və biz müstəbidlərin siyasətini anlamalıyıq və öz həqtimizi daxi zail etməliyik. Zira, əgər Avropa bizim həqqimizə nail olmağa bir mümaniət göstərsə zor ilə heç bir şey edə bilməz, həqq həmişə güc ilə alınır və daşnaq kimini yerinə tez oturdu. Bir neçə min nəfərdən ibarət olan daşnaq fırqəsi neçə milyon müsəlmanları məhv edə bilməz və müsəlmanlar da qoyun deyil ki, tələf olsunlar. İngilislər və amerikalılar da yüz min qoşun bura göndərə bilməzlər. Hərgah biz bunları düşünməyib, siyasətimizi düzəltməsək bir iş edə bilmərik. Zira bu vaxta qədər bizim siyasətimiz qorxulu olmuşdur. Yalnız sülh arzusu kafi deyildir.

Gərək hökumət ciddi tədbirlər görsün. Bu cür tədbirlər ilə sülh arzusu ilə bir şey olacağına mən inanmaram. Əvət, buradan bir heyət düzəlib Karsdan bir məlumat gətirənə qədər, Karsda bir müsəlman qalmaz. Zəngəzur məsələsi, biz görürük və eşidirik. Biz onlara inana bilmirik. Biz oradan əl-ələ verib, buradan millətçi və qonşuluq adı ilə öylə yanımızda öz qardaşlarımızı qıranlara biz inanmırıq. Gərək ciddi tədbirlər görülsün, nə kimi bir Karsa, bəlkə Zəngəzur. Naxçıvan, Şərur, bəlkə Azərbaycanda Gəncə və qeyri yerlərə də hücumlar gözlənilir. Bu saat hər tərəfdən əhalimizi məhv etməyə, bir çox yerlərdə pusquda durmuşlardır. Bu sülh yolları ilə bir iş görəməyiz. Biz mütləq təqib etməliyik ki, tədbirimiz olsun. Yoxsa iş böylə gedərsə axırda onlar da, biz də mütəzərrir olacağıq. Bizim hökumətimizə biz daima inanaraq sükut etdik, yol və çarə aramadıq. Bu gün Zəngəzuru, Şuşanı, sabah Naxçıvanı filanı ala-ala əmin olunuz ki, Bakıya da gələcəklərdir. Biz millət nə, kimsənin hüququna təcavüz etməyə səy və nə də kəndi hüququmuzu əldən verməyəcəyik. Daşnaq hökuməti tutduğu yolu buraxmalı, buraxmazsa, biz özümüz o vaxt onlarla hesablaşmalıyıq. Türkiyəni böldülər, Misiri, Ərəbistanı aldılar, Kürdüstanı müstəqil elan etdilər və qalan yerlərini erməniyə vermək istəyirlər. Deməli, Avropa planı yalnız Türkiyəni deyil, bəlkə daha doğrusu Azərbaycanı bu gün belə məhv etmək deməkdir. Haman mədəniyyətli Amerika nümayəndəsi Haskilin sözlərini, təbii ki, qəzetlərdə oxuyub və eşitmisiniz ki, Karsda ermənilərə nitqində söyləmişdir ki, 2 sənə sonra burasını inşallah müntəzəm və böyük bir Ermənistan hökuməti mərkəzi görmək və Qara dənizdən Ermənistan portuna çıxıb da Ermənistan dəmir yolu ilə buraya gəlmək mənə müyəssər olar. Odur ki, bu xüsusda kimsədən müavinət istəməməliyik, kəndi-kəndimizi mühafizəyə çalışmalıyıq. Budur bizim şuramız və nicatımız.

Rəis - Muxtar Əfəndizadə. Muxtar Əfəndizadə - Əfəndilər! Bu məsələ olduqca mühüm bir məsələdir. Bu məsələ əvvəlləri sosialist yoldaşlarımızın dediyi kimi imperalizmidən təvəllüd etmişsə də biləcəyə milliyət rəngi almışdır. Siz bilirsiniz ki, imperalizm fikri ilə bir yeri istila etmək istəyənlər, o məmləkətin başçılarından bir kaçın asar, kəsər, qalanlarını da qorxudar, kəndisinə tabe edər. Demək, bir köydə yalnız bir iki irəli gələnlər olar, qalanları salamat qalar, tabe olar. Amma bu məsələ öylə deyildir. Burada səksən yaşlı qoca kişi və qoca qarılar, görpə məsum cocuqlar və əlhasil türk irqinə və islam dininə mənsub olursa-olsun o kəsilir. Ermənilərin bu hərəkəti birinci dəfə deyildir. Bunun ilə bir çox dəfə bu surətlə bizim türklərin kökünü kəsməyə qərar vermişlərdir və nəticədə kəndiləri peşman olmuşlar. Siz bilirsiniz ki, cahan müharibəsi əsnasında ermənilər rus ordusunu əllərində alət edərək mövzui bəhsimiz olan Kars həvalisində, Olti, Ərdəhan, Qağızman, Artivən, Həsənqələ və sair türk yurdlarında şimdiki vəhşətdən daha ziyadə vəhşətlər yapmışlardı. Oralarda məscidləri tövlə yapmışlardı. Çoluq-cocuqları nizələrə taxaraq, divarlara sancmışlardı. Qadınların əmcəklərini kəsmişlərdi və əlhasil yapmadıqları bir vəhşət qalmamışdı. Bununla iktifa etməyib bu tərəflərdə də bizlərə bir çox təfrüzlərdə bulunmuşlardı. Məsələn, qoca bir islamı vaqon yürüdüyü halda vaqondan atmışlardı. Ucar vağzalında müsəlman qadınlarına təərrüz etmişlərdi. Bunlar həp milli qıtalıdır. Fəqət, bu qıtal heç bir tarixdə bizdən baş verməmişdir. Biz hər zaman onları istədiyimiz kimi qıra bilərdik. Bir nəfər türk əvəzinə onlardan on nəfərini öldürməyə iqqidarımız vardır. Fəqət, əvvəla bizim dinimiz və saniyədə bizim mənsub olduğumuz türk millətinə məxsus olan alicənablıq, böylə bir vəhşəti yapmağa bizə müsaidə etmirdi. Əgər, onların yuxarıda zikr etdiyim yerlərdə və Bakıda yapmış olduqları vəhşəti məazullah müqabilə etməyə tənəzzül etsəydik, yəqin hər kəs bilir ki, Bakıda, Gəncədə, Qarabağda, bəlkə İrəvanın özündə də bir nəfər erməni qalmazdı. Amma biz bunu yapmadıq və yapmayacağıq da, bu vəhşət ermənilərə məxsus və təbiidir. Biz, biləks, ermənilərə təərrüz etmək istəyən bir çox türkləri Bakının ən görkəmli yerlərində asdıq, ipə çəkdik. Beləliklə də ermənilərin həyatını təmin etdik. Bu saatda da Azərbaycanda bütün ermənilər bizimlə həmhüquq olaraq yaşayırlar. Özləri də yaşamaq hüquqlarına əmindirlər. Amma biz onlardan öz vətənimizdə belə əmin deyilik. Görürsünüz ki, Azərbaycanın ayrılmaz bir hissəsi olan Zəngəzurdə nə yapırırlar. Bu hallar sizi şübhələndirməsin ki, Əsədulla Əhmədovun dediyi kimi, həmişə ermənilər bizi qırılmışlar və sonra da kəndiləri ağlamışlar. Yəni bizim onları döyməyə iqtidarımız yox imiş. Xeyir, biz hanki zaman istəsək onlardan bir an intiqamımızı ala bilərik, Və bunu ermənilər bizdən daha gözəl bilirlər. Ermənilər əvvəlləri rus ordusuna güvənib bir çox vəhşətlər yapmışlardısa da bu dəfə Kars, Zəngəzur, İrəvan hadisələrini qətiyyənlə yapanmazlardı. Bunu yapa bilmələrinin əsl səbəbi bizim siyasətçilərin bir qisminin və hökumətimizin əksəriyyətinin istinad etdiyi Antantadır. Antanta nəinki bizi, hətta osmanlı türklərini də məhvə qərar vermiş olmalıdır ki, onlar mütarikə münasibətilə osmanlıya Zaqafqaziyyəyə gəldikləri kimi bizə və osmanlılara minbəd vətəndaş müharibəsi olmayacağına söz verdilər. Ona görə də biz silahımızı yerə qoyduq. Demək hökumət o insaniyyət və düşmən olan mədəniyyət kəsvəsinə burunmuş vəhşilərin sözüənə inandı. Onlar Bakıya gəldikdə bizim üçün də bir tərəfdə Denikin kimi bir yağı hazırlamağa başladı, digər tərəfdən ermənilərlə əlaqədə bulunub hər yerdə erməniləri müdafiə etməyə başladı. Şuşada, Zəngəzurdə vüqubulan bu qədər qətli-amin önünü almağa nə bizi buraxdı, nə kəndisi bir çarə gördü. Hətta ikidə, birdə bizi Şurayi ali (verxovni vlast) ilə qorxutdu. Və, əlhasil boğazımıza ilan kimi sarılıb, bizi öz hüququmuzu müdafiə etməyə buraxmadı. Osmanlı kimi qüvvətli bir orduya malik olan hökumətin əlindən İzmiri alıb Yunana verdi və orada qəhbə yunanların əlilə minlərcə Rəşid və mərd türk qanlarını tökdülər. Sizin mədəni dediyiniz sani Antantanın, sani nümayəndələri bu qanların həpsini gördü, dəmir kimi qəlbi əsla yumşalmadı, vicdanı heç də sızlamadı.

Bu gündə Zaroşatda evlər, xanımınlar dağılır, türk qadınları təhqir edilir. Türk balaları kabab kimi şişə çəkilir. Qaçıb qurtara bilən beş-üç ac-yalavac, türklər işbu nümayəndələrin qulaqlarına ağızlarını dirəyib qışqırırlar. Onların qulaqları əsla eşitmir. Nə üçün qulaqları eşitmir, nə üçün vicdanları sızlamır? Çünki kəsilən türkdür, şişə çəkilib, kabab edilən türk balalarıdır. Siz bilirsiniz ki, bu yerlər Osmanlı hökumətinin bir çox sərihi və mülkü məşrudur. Bu məmləkət müvəqqəti bir zaman üçün Rusiyaya tərkl olunmuşdu. Sonra, qeyri-qanunu olaraq Rus hökuməti oraları kəndi məmləkətinə ilhaq etmişdi. Rusiya hökuməti əmələ uğradıqdan sonra Brest-Litovsk müahidənəməsi möcibincə o yerlər yenə sahibi-həqiqisinə qaytarılmışdı. Türklər o mərhələlərdə bulunduğu zaman əcəba orada əqəliyyətdə qalan türklər gəlmədən orada bulunan türklərin başına min bəla açan erməni köylərində heç bir qətli-qital varmıydı? Türklər Zaqafqaziyada bulduqları müddətcə bir erməni, yaxud bir başqa millər narahət idimi? Əlbəttə, xeyir. Amma türklər Zaqafqaziyayı tərkl edib, müttəfiq əsgərləri buraya qədəm qoyduqlarından şimdiki qədər bu ölkədə qan axınlarının, türk və İslam qanı axmanın arası kəsilməmişdir.

Onun üçün də Xatisova deyil, Şurayi-aliyə Verxovni vlasta protesto etməli və deməliyik ki, 1918-ci ilin noyabr ayının ibtidasından bəri bütün Qafqaziyada və Türkiyədə axıdılan hədsiz-hesabsız türk və islam qanlarına siz məsulsunuz, və bundan böylə də bu həvalidə vüqu bulacaq bilcümlə hadisətin məsuliyyəti sizin öhdənizdədir. Xatisov bandasına biz deyil, burada bizimlə həmhüquq olaraq Parlamentdə oturan erməni vətəndaşlarımız protesto etməli və deməlidir ki, ey insaniyyət düşməni, canavarlar, bu qədər axıtdığınız nahaq qanlar bəsdir, bu hərəkətlərlə türkləri ki deyil, erməniliyi məhv edəcəksiniz.

Rəis - Erməni məsələsi bitdi. (Katibə) Bir təklif var, oxuyunuz.

Qaraşov - Təklifi oxuyur, rusca tərcümə edir.

Rəis - Bir də erməni fraksiyonları tərəfindən təklif var.

Mehdi bəy - Oxuyur (rusca).

Şəfi bəy (yerindən) - s çyey storonı.

Rəis - Təkliflərin məzmununa bələd oldunuz. Mən əvvəlinci təklifi səsə qoyacağam. Hərgah bu keçsə o zaman erməni fraksiyonunun təklifini səsə qoyaram. Hər kim birinci təklifə tərəfdar isə ayağa qalxsın. Qəbul edilir.

Səslər - Kim bitərəf qalıb ayağa qalxsın.

Rəis - Bir də təklif var ki, məmurların maaş məsələsinin məbədi müzakirə edilsin.

Məlikyevanov - Məsələ ciddidir, rica olunur ki, həll edəsiniz.

Səslər - Cümə axşamı, sabah yox birigün.

Rəis - İki təklif var. Bu gün müzakirə edilsin. 2-ci təklif isə, iclas axşama təyin edilsin.

Şəfi bəy (yerindən) - Söz istəyirəm

Rəis - Lehinə, ya əleyhinə danışsın.

Şəfi bəy - Cümə axşamına qalsın.

Səslər - Səsə qoyunuz.

Rəis - Ağa Aşurov.

Aşurov - Mən təklif edərdim ki, bu gün bu məsələni boşluyasınız, məbuslar yorulmamışlardır. Bir gündən sonra yenə baxacaqsınız. Bir də təfavüt etməz, bu gün qəti etsəniz də məmurlar ayın 20 maaş alacaqlardır. Odur ki, mən təklif edirəm qalsın cümə axşamına.

Rəis - İsmayılzadə.

İsmayılzadə - Əfəndilər! Keçən natiqlər hamısı danışdı. Siz bilirsiniz ki, qabaqdan bayram gəlir, fəhlələrin və kasıb məmurların pula böyük ehtiyacı vardır, odur ki, təvəqqe edirəm, izin verin bu məsələ bitsin.

Rəis - Deməli, bu təkliflərdən öylə görünür ki, məsələ bu gün bitirilsin.

Səslər - Başa düşülmədi. Vaxt keçir. Açıq...

Rəis - Mən də siz ilə varam, ya yox? Görünür ki, başa düşmədiniz. Təklif var ki, iclas dəvam etsin və bu məsələ bitsin. Kim bunun tərəfdarıdır ayağa qalxsın. Görünür ki, yorulmuşunuz. Bir də təvəqqe edirəm ki, kim tərəfdardır əl qaldırsın. Kim əleyhinədir? Təklif qəbul olunur. İclas dəvam edir. Əliheydər Qarayev.

Səslər - Natiqə söz verməyiniz.

Rəis - Natiqə söz verməyə bilmərəm. Keçən dəfə natiqlərin siyahısı bitmişdir. Lakin bir natiq qalmışdı. O da Əliheydər Qarayevdir. Qarayev, buyurunuz.

Əliheydər Qarayev - Keçən dəfə söylənilirdi ki, maaşları artırmaqla dərdə çarə olmaz. Həqiqi bir çarə mənbə tapmaq, əlac etmək lazımdır. Bu da ərzaq işlərini öz yerinə qoymaq ilə olar. Mən bu vaxta qədər bilmirdim ki, ərzaq nəzarəti varmış. İndi məlum olur ki, böylə bir nəzarət varmış, işləmək istəyirmiş. Bu vaxta qədər yalnız müsəvat firqəsi nəzdində bir ərzaq bürosu vardı. Və nəzarət bütün işləri ona vermişdi. Əlbəttə, böylə şeylər olmaz. Rəiyət öz hüququna riayət etməlidir. Bir də əfəndilər, dəmir yolunda qulluqçular 1200-1400 manat maaş alırlar. Bunu səksən faiz artırırsınız 2000 manat, əlbəttə bu azdır. Ona görə mən təklif edirəm maaşlar 200 faiz artsın.

Rəis - Ümumi müzakirə bitdi. Son söz məruzəçinindir.

Əbdüləli bəy Əmircanov - Bu sözlər ki, burada deyilir, bəlkə bir çoxu əsaslıdır. Bunların həpsi yaxşı sözlərdir. Amma bu yaxşı söz ilə qarın doymaz. Məmurlarımızın qismi-əzəmi vəzifəsini hüzn ifa edir. Fəqət bunları da bir qədər təmin etməyə lazımdır. Bu gün maaşların artırılması qəbul edilməzsə bununla özünüz məmurları pis yola

salarsınız. Həpsini rüşvətxor eylərsiniz. Ona görə mən rica edirəm hökumət və maliyyə-büdcə komissiyasının təklif etdikləri kimi ümum məmurların maaşını yanvarın birindən etibarən səksən faiz artırırsınız.

Rəis - Layihəyi-qanuniyyənin maddəbəməddə müzakirəyə keçməyini səsə qoyuram. Kim razıdır, əlini qaldırsın. Qəbul olunur. Birinci maddəni oxuyunuz.

Katib - Birinci maddəni oxuyur.

Rəis - Əvvəlinci maddə barəsində Ağa Aşurov.

Ağa Aşurov - Möhtərəm məbus əfəndilər! Bu 80 faiz vermək, hökumət qulluqçularının məişətini gərək düzəldə bilirmi? Bizdə ticarət, ərzaq və maliyyə nəzarətləri vardır. Bunların siyasətləri biri-birinə kömək etməkdir. Görək ticarət, ərzaq nəzarətinin siyasəti maliyyə işlərimizə kömək edirmi? Əgər etmirsə, bu 80 faizin qətiyyəni faydası olmayacaqdır. Bir neçə vaxtdır ki, tələb etmişdik hökumət xidmətçilərinin qədərini azaltsın. Bu gün saysız artıq idarələr vardır. Polis, xəfiyyə polisi (sisknoy), Kontrrazvedka, general qubernatorluq, qubernatorluq, qradonaçalniklik və qeyriləri. Bunlara nə qədər xərc lazımdır. Böylə bir məmləkətdə ucuzluq ola bilirmi? Bu saat Azərbaycanda məmurların maaşı iki milyarda yaxındır. Böylə, balaca bir məmləkətdə bu şərait altında ucuzluq ola bilirmi? Biz tələb edirik ki, hökumət Parlamentin qərarlarına əməl etsin və xidmətçilərin qədərini tezliklə azaltsın. Baxın, görün nə olur, malların başına nə gəlir? Mal gəlir, onu yolda saxlayırlar. Bir həftəyə gələsi mal bir ay yolda qalır, malın yarısı gedir, nəinki hökumət qanunu ilə, hər nazir özündən qanun çıxarır. Ərzaq nəzarətindən qənd, pesok və bu kimi şeylərdən 25 faiz alınır. Tutalım üç min manata Batumda alıbsa, burada 24 manatdan satırsa ziyan edər. Çünki hökumət 25 faiz alır. Bunu hansı idarə qoyub, hər kəs nə cür istəsə o cür idarə eyləsin deyil, ümumi bir qayda lazımdır. Keçirəm daxiliyyə nəzarətinə: Bu nəzarət hər işə qarışıq, öz işindən başqa, harada bir şeyi eyni görürsə bir möhür (peçat) basır. Bu isə səbəb olur ərzağın bahalanmasına. İndilikdə bir dükanə sərqifil yüz min, əlli min alırlar. Bunların hamısı şeylərin üstünə gəlir. Bilmirəm, bu qanun yox idi, haradan çıxdı. Parlamentə belə qanun gəlməmişdi.

Gələlim maliyyə nəzarətinə: Pambıq və qeyri şeylərdən 25 faiz alır. Malların yaxşısını göndərilər. Hər yerdə lazım olmayan mal varsa, onu hökumətə verirlər. Bu 25 faiz malı hökumət nə edir? Aparır, satır funt sterlinq (frank) alır. Bir məmləkət öz malını satıb, özgə pulu istəyir və öz puluna inanmayıq, o zaman pul bahalaşar, ya ucuzlaşar? Biz pulumuzu bazardan yığmasaq, pulumuzun qiyməti qalxmaz. Bizim pulumuzun qiyməti qalmazsa 80 faiz də çatmaz.

Əfəndilər! Hər məmləkətin kredit müəssisələri olar ki, qeyri valyutaları alıb yığar və onunla da məmləkət pulunun tərəqqisinə səbəb olar. Böylə müəssisəmiz yoxdur, hər kəsin valyutayı istədiyi qiymətə alıb satmağa da ixtiyarı vardır. Bu isə Azərbaycanın evini yıxmaqdır. Hökumət buna tamaşa edir, istər Azovski, istər qeyri baxların müdirləri bu gün valyutayı bu qədər elan edirlər, sabahı isə başqa cürə. Onun qabağını kim saxlar. Əlbəttə, öylə olanda 80 faiz çatmaz. Bizim Parlamentdən çox qanun keçdi, bir podoxodni naloqdır. O inspeksiya ki təftiş etməlidir, lazımi qədər təftiş etmir. Kimin nə qədər gəliri varsa müəyyən edilmir. Məsələn: Görürsən ki, 300 mindən 1 milyona qədər gəliri olandan ildə 50 min rublə alınır. Hərgah onlara dürüst fikir verilsə və lazımi naloqlar alınsa o vaxt dalbadal pul çap etdirmərik və pulun qiyməti bu qədər düşməz. Pul kəsmək özü bir qədər naloq kimidir. Bu gün əlli manata beş girvənkə şey verirlərsə, sabah əlli manata 4 girvənkə şey verirlər. Bunlar hamısı sərvətdarların cibinə gedir.

Səslər - Kvorum yoxdur.

Aşurov - Götürək qulluqçuları. Heç bilirsinizmi Azərbaycanda nə qədər qulluqçu var? Yalnız dəmir yolunda 12 min nəfərdən ziyadə qulluq edən var ki, hər birisinə iyirmi adam düşür. Rusiya müharibəsi zamanı ki, hər budkalarda da qulluqçu olurdu, o zaman 20 verstə 20 adam düşürdü. O zaman ruslar bizə inanmayırdılar. Hər yerə əsgər qoymuşdular. Amma indi isə hökumət özümüzün, millət özümüzün, məmləkət özümüzün, bu qədər qulluqçulara nə ehtiyac vardır. Hərgah qulluqçuların qədəri azalarsa məvacibi artırmaq ətəri gərək qulluqçuların ədədi əksilsin, yol kəsməyin qabağı alınsın, mədaxil yolları artırılсын və ticarətimiz sərbəst buraxılсын.

Rəis - Əfəndim, dayan görək kvorum varmı?

Həsən bəy (yerindən) - Kvorum gözləmək lazım deyildir, natiq nitqini deyə bilər.

Aşurov (dəvamlı) - İranda bu gün kursumuz 1 tümən 8 ya 9 qrandır. Bir yerdəki bir manat əvəzinə 335 manat veririkdə onlara çatmır, əlbəttə çatmaz, bahalıqdır və pulun kursu əksikdir. Siz məmurların rüşvət almağına bais olursunuz. Çünki o məmurlar, o qulluqçular ki, 3 min manat maaş alırlar, məvacibdən əlavə natur ilə də gərək şey verilsin. (salonda danışiq və məbuslar arasında vaxtın gec olduğundan bir qarışıqlıq. Aşurov hiddətlənir). Əfəndilər! Rəyinizi görürəm ki, bu mühüm məsələni bir tör ört-basdır edib, keçirmək istəyirsiniz və yaxud heç qulaq asmaq istəməyirsiniz. Bizə söz danışmaq üçün vaxt vermək belə istəmirsiniz. İstəyirsiniz çıxın gedin evinizə. Mən sözü bitirirəm, lakin siz 80 faiz ilə qulluqçuları rüşvət almağa təşviq edərsiniz və yaxud maliyyə politikasına bilmirəm nə göz ilə baxırırsınız. Heç kim bizə axırda kömək etməyəcək. Pulumuz qiymətdən düşəcək və vilayətdə axırda bərabər olacaq.

İbrahim Əbilov - Təklif var ki, ümumi müzakirə kəsilsin. Maddə barəsində danışılсын, Şimdi, əcələ, edib qurumu kəsmək, sabah gəl demək sabotajdır. Məmurlar novruz qabağındadır, gözləyirlər maaş alsınlar. Axşama qədər oturalım bu məsələni bitirəlim. Ticarət və siyasət barəsində keçən səfər çox danışıldı. Şimdi danışmaq daha

artıqdır. Biz təklif edirik, az maaş alanlara çox artırılın, çox alanlara az. Böyləki 2500 qədər alanlara 120 faiz, 3500 qədər alanlara 100 faiz və ondan artıq alanlara 80 faiz artırılın.

Rəis - Söz Əmircanovundur.

Əmircanov - Natiqlərdən Ağa Aşurov maddə xüsusunda bir söz söyləməyərək ümumi siyasətdən bəhs etdi. Binaən-ileyh ona cavab vermək vaxtı deyil. İbrahim Əbilova isə deyə bilərəm ki, bu günlərdə Məslisi-Məbusan bir büdcə qanunu qəbul etmişdir. Haman qanunun bir maddəsinə görə nazirin göstərdiyi məsarif miqdarı məclis tərəfindən artırılmaz. Az maaş alanların maaşını bəlkə 100 faiz artırmaq olar. Amma, o halda çox alanların zəminini o nisbətdə azaltmalıdır ki, yekun nazirin göstərdiyi rəqəmdən fəzlə çıxmasın.

Rəis - Təklif var 2500 qədər alanlara 120, 3500 qədər 100 və yuxarıya 80 faiz artırılın. Bu təklifi səsə qoyuram.

Həsən bəy Ağayev - Burada təklif eylədilər. Mən öz tərəfimdən deyirəm ki, bu təklifi qanunən səsə qoymaq olmaz. Çünkü, qanunda deyilir ki, nə ərz təriqilə və nə də təshih təriqilə maddəni dəyişmək olmaz. Ona görə mən səs verməyəcəyəm.

Rəis - Bizdə öylə qanun yoxdur ki, 80 faizdən artıq olmasın, mən etsin. Bizdə bir qanun var. Bu saat komissiyonda müzakirə edilməkdədir. O ancaq gələndən sonra qüvvəyə minər (soldan alqışlar), mən bu təklifi səsə qoyuram. 2500-ə qədər alanların məvacibi 120 faiz artırılın. Kim tərəfdardır, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Lehinə 29, əleyhinə 36 səs edir. Bəlkə rəy verməyən var.

Səslər - Kvorum yoxdur.

Rəis - Kvorum olmadığından iclas qapanır.

İclas saat 5.20 dəqiqədə qapanır.

Əl yazması, stenoqrafik hesabat.

Arxiv, f.895, siy.1, iş 276, vər.23-41.

Yüz otuz üçüncü iclas

11 mart 1920-ci il

Sədr - Məmməd Yusif Cəfərov. Katib - Qaraşarov.

İclas saat 12,45 dəqiqədə açılır.

Sədr - İclas açılır. Katib əfəndidən rica olunur yomiyyəyi müzakirəni oxusun.

Katib - Oxuyur:

1 - Gürcüstanda vəqə olan zəlzələdən zərərçidələrə müavinə üçün hökumət ixtiyarına iki milyon buraxılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Səmədağa Ağamalı oğlu; 2 - Hökumət məmurlarının maaşlarının artırılması. 2-ci qiraət. Məruzəçi - Ağa Əminov; 3- Məclisi-Məbusanın 1920 sənə üçün smetası, Məruzəçi - Həsən bəy Ağayev; 4- 23 iyun 1919 sənəsi qanununun bəhriyyə tibbiəl səhiyyə stansiyonu nəfəratına aid olması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Həsən bəy Ağayev; 5 - Bakı şəhərində 100 təxtlik bir hökumət xəstəxanasını güşadi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Ağayev Həsən bəy; 6- Azərbaycan hökuməti xəstəxanasının 1920-ci sənə haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Həsən bəy Ağayev; 7 - Bakı gömrükxanası cümbündə müfəttişlik məmuriyyəti ehdası haqqında. Məruzəçi - Axicanov; 8 - Hüquq mühakimələrində hökmi qayıbanə üsulundə bəzi məsələlər haqqında. Məruzəçi - Axicanov

Sədr - Etiraz yoxdur? Qəbul olunur. (Katibə) Daxil olmuş kağızları oxuyun.

Katib - Oxuyur: Parlament əzası Kərimov xəstə olduğuna görə Parlamentdən istefa etdiyini teleqrafla bildirir. 2-ci Rus milli şurasından Parlamentə bu məzmununda bir təbrik teleqramı gəlmişdir. (Oxuyur rusca, alqış).

3-cü Azərbaycan Parlamenti bir fraksiyasına rəsmən mənsub olmayan Baba Qəbulov və Məşədi Səməd Həsən oğlu rica edirlər ki, onların "Əhrar" fraksiyasına mənsub olduğu elan edilsin.

Sədr - Bu oxunan kağızlar barəsində Parlamentin qərarı lazım deyil. Bərayi məlumat oxunmuşdur. Keçirəm növbədəki məsələyə. Məruzəçi Səmədağadır.

Səmədağa - Fevral ayının 23-də Qori şəhərində və bir neçə Gürcüstan kəndlərində dəhşətli zəlzələ əmələ gəlib, bir çox bədbəxtliklər üz vermişdir. Şimdi onlara müavinət etmək üçün hökumət ixtiyarına 2 milyon pul verilməsi haqqında bir layihə təqdim edilmişdir. Bütçə komissiyası bu layihəyə baxdı, bunu az gördü. Siz bilirsiniz ki, indiki 2 milyon sülh vaxtının 10 min manatıdır. Qonşu və dost millətə və hökumətə böylə bir fəlakətli zamanda 10 min ianə vermək heç bir şey deyildir. Ona görə də komissiyada bu məbləği artırmaq lazım gəldi, ona görə də 2 milyonu 3 milyon etdi. 3 milyondan fəzlə verəməzdi, çünki finansımızın qızdırmalı olduğunu bilirik. Belə bilirəm ki, müzakirəsiz qəbul etmək olar, çünki uspeşnidir. Bütçə komissiyonu təvəqqe edir ki, 3 milyonu qəbul edəsiniz.

Sədr - Qanun layihəsi təcildir. Əleyhinə danışan yoxdur? Qəbul olunur. Söz Aslan bəyindir.

Səfikürdlü - Necə ki, məruzəçi doklad elədi, Gürcüstanda dəhşətli zəlzələ olmuşdur. Qori şəhərində, bir neçə kəndlərdə bir çox evlər dağılmışdır, bir çox insanlar tələf olmuşdur. Bu kiçik Gürcüstan cümhuriyyətinə müavinət lazımdır. Biz sosialistlər fraksiyonu nəinki 3 milyon buraxılmasına etiraz etmir, bəlkə bunu təsvib edirik, üç milyon verilməsi tərəfdarıyıq.

Sədr -Söz Qarayevindir.

Qarayev - Əfəndilər! Siz çox gözəl bilirsiniz ki, Gürcüstanda zəlzələdən zərərçidələrin halı çox pərişandır. Və bunu da bilməlisiniz ki, onlara müavinət lazımdır. Bu kağız puldan nə mənfəət çıxacaq. Biz onlara əvəzinə Azərbaycandan neft, çörək və zəruri şeylər göndərə bilərik. Təklif edirəm üç milyon pul əvəzinə onlara dəyərində şey göndərək.

Sədr - Həsən bəy Ağayev.

Həsən bəy - Əfəndilər! Sizin müzakirə və təsvibinizə təqdim edilən bu layihə xüsusunda mənsub olduğum müsəvat firqəsinin zənninə artıq danışmağa məhəl yoxdur. Məsələ aydın olduğundan başqa nəzəriyyə qarişmasın. Qonşumuz və dostumuz kürsülərə düşər olduqları bədbəxtlik, müsibət və fəlakətlərdə əlimizdən gələn köməyi etməliyiz. Doğrudur, Gürcüstanda zəlzələdən başqa da bu vaxta qədər qeyri fəlakətlər və fəlakətdələr olub və biz də əlimizdən gələn qədər kömək etmişik. Şimdi də zəlzələdən nəşət edən bu fəlakətdə də onlara kömək etməliyik. Bəzi səbəblərdən dolayı 3 milyondan artıq para verə bilmərik. Təklif edir: fəqət bizim fraksiya və bitərəflər 3 milyon verilməsinin tərəfdarı olub, ona da səs verəcəklər.

Sədr - Danışan yoxdur. Müzakirə bitir. Keçirəm maddələrin müzakirəsinə. Səsə qoyuram. Etiraz edənlər əllərini qaldırırsınlar. Yoxdur. Qəbul olunur. Qanun layihəsi bir maddədən ibarətdir. Oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - Maddə barəsində danışan yoxdur? Müzakirə bitir. Maddəni səsə qoyuram. Bir təshih var. Hökumət tərəfindən 2 təklif olunur, komissiyon isə 3 milyon təklif edir. Əvvəl mən 3 milyonu səsə qoyuram. Kim

əleyhinədir əlini qaldırsın. Qəbul olunur. Layihə təsili olduğuna görə 3-cü qiraətinə keçirəm. Maddəni səsə qoyuram. Etiraz edən əlini qaldırsın. Etiraz edən yoxdur. Qanun layihəsinin 3-cü qiraətini səsə qoyuram. Qəbul edilir.

Keçirəm ikinci məsələyə. Məruzəçi Əmircanov. Keçən dəfəki iclasda müzakirət bitdi. Səsə qoyulacaq idi. Əvvəlinci maddəni səsə qoymağdan əvvəl bir təklif var, oxuyunuz.

Katib (Qardaşov) - Oxuyur. 2500 rubliyə qədər alanlar 120 faiz, 2500-dən 3000-ə qədər 100 faiz, ondan artıq alanlara 80 faiz. Qeyri bir təklif var. (Oxuyur).

Sədr - Təklif barəsində danışan yoxdur ki? Təklif aydındır.

Həsən bəy (yerindən) - Po motivu qollosovaniya.

Sədr - Buyurunuz.

Həsən bəy - Bu təkliflə obrat. proporsion üsulu ilə maaş təzayidini təklif edir. Amma, bu xüsusda mənsub olduğum "Müsavət" və bitərəflərin fikri böylədir ki, bu məmurları təmin etməyəcəkdir və məmurlar arasında olan maaş və münasibətin düzəlməsi üçün məsələ bir ay, iki ay geriyə düşəcəkdir. Əgər bu cür qeyri qabil və mümkün olmayan məsələlərin nazirə mühəvvəl etmək, məmurların müşkül işi həll edilməyir. Ona görə biz bunun əleyhinə səs verəcəyik və 80 faiz tərəfdarı olmaqla bərabər qanun layihəsinin olduğu kimi səsə qoyulmasını istəyirik.

Sədr - Aslan bəy Səfikürdlü.

Aslan bəy - Əfəndilər! Sən təklif bizim sosialistlər fraksiyasınındır. Hökumət bütün məmurlara storojdan ministrə qədər 80 faiz artırılması...

Səslər - Ministr daxil olmayır.

Aslan bəy - Yoxdur. Biz ancaq istəyirik ki, az alana çox, çox alana isə az artırılınsın. Biz təklif edirik ki, 2500-ə qədər alana 120 faiz, bizə böylə cavab verirlər ki, 2500 alan iki min altı yüz alandan çox alır və deyirlər ki, sudyalar prokurorlardan az alacaq. Bu doğrudur. Ancaq bu 2500 alanlar ilə 3600 alanlar arasındadır. Bu qanun keçən dəfə müzakirə edilərkən, dedilər ki, Parlamentin artırılması xüsusunda qanun var. Biz onu rədd etdik. Sədr əfəndi də bizim təklifimizin ləhinə oldu ki, o qanun təshih komissiyonundan gəlib keçməyibdir. İndi də bunu çıxarıblar. Biz bunların dəlillərini rədd etmək üçün quyruq qoyduq ki, maliyyə nazirini vəkil edək və düz gəlməyən 3 məmuriyyətlər arasında maaş münasibətini düzəltsin. Bizim məqsədimiz odur ki, kiçik qulluqçular çox alsın, çünki bu maaş azdır, onlar dolana bilmirlər. İnsafən özünüz görürsünüz ki, 1200-dən 1600-ə qədər maaş alanlarımız çoxdur və bu bahalıqda bu maaş ilə dolanmaq olmaz. Deyirik ki, bunu qəbul edəsiniz.

Digəri yüz manat artıq alacaq bunu da maliyyə nazirinə həvalə edərik. O təyin və tərtib eyləsin.

Sədr - Söz Ağa Aşurovundur.

Aşurov - Mən qabaq danışanda deyirdim ki, istər 80, istər 100 faiz qəbul olunsun. Məmurların halına kömək olmayacaqdır. Amma burada sosialistlərin təklifi gərək məmurlara bir xidmət edəcəkmiki? Biz həmişə biliriz ki, sosialistlər maaşın artmasına zidd olublar, deyiblər ki, maaş artdıqca bahalıq da artır. Burada deyirlər ki, aşağı məmurlar yuxarı dərəcəli məmurlardan çox alsalar, maliyyə naziri düzəldər. Necə yəni düzəldər? Biz qanun tərtib veririk, necə olar ki, bunu biz təyin edə bilməyək, nazir düzəltsin. Öylə olsa idi bu vaxta kimi düzəldər idi. Ona görə naməlum bir şeyə Parlament qanun deyibdə çəst verə bilərmiki? Bir də Parlament məmurların ittifaqı ilə hesablaşmalıdır. Onların səsinə qulaq verməlidir. Məmurların ittifaqı deyir ki, nə qədər artırınsanız artırın, fəqət ərzaq cəhətdən bizi təmin ediniz. Digər tərəfdən hər bir qanunu qəbul edərkən xəzinəni də nəzərə almalıdır. Sosialistlər həmişə kredit gələndə zidd olmuşlar. Hücüm etmişlər. Sosialistlərin təklifi, hökumətin təklifindən 400, 500 milyon artıq edir. Böylə olanda maliyyə vəziyyətimizin nə cürə olacağını hökumətdən bir sormuyalımmiki? Ola bilərmiki ki, bir yerə vlastçı qoyacan və heç nə gördüyünü xəbər almayasan, bir işi görüb görməməyə qüvvətini nəzərə almayasan. Bu qanunu qoyarkən hökumətdən soruşmayaqmiki ki, bu xərclər üçün gəlir mənbəyi varmı ya yox? İndi ki, sosialistlərin təklifi ilə hərəkət etsək layihə gecikər, təxirə düşər, məmurlar gözləyirlər. Ona görə mən də Həsən bəyin fikrinə şərək oluram. Onları ərzaq cətilə təmin etmək və onunla bərabər layihəni qəbul etmək. Bu saat nəzarətlərdə ştatlar azalır. Bəzi nəzarətlərdə 120 məmur yerinə 51 olur. Onda təbiidir ki, məmurların maaşları dəfələrlə artacaq.

Sədr - Qarayev.

Qarayev - Burada müsavətçiləri bir şey təhlükəyə salır ki, o krupni sudun sədri aşağı məmurlardan az alacaq. Biz bir dəfə təkrar etdik ki, maaşları nə üçün artırırınsınız. Biz artırırıq ki, hamı yaşaya bilsin. Bir raboçi, bir kuryer, bir sədr yaşamağdan öteri maaşının artırılmasına möhtacdır.

Sədr - Rica edirəm, maddələr barəsində danışasınız, beş dəqiqə vaxtınız vardır.

Qarayev - Bu saat haman barədə danışacağam. Ağa Aşurov dedi ki, bu pullar nərədən çıxacaq? Bu pulları biz sizin cibinizdən, sandığınızdan çıxaracağıız. Möhtəkirəldən, dəyirman sahiblərindən.

(Camaat arasında alqışlar).

Sədr - Camaatdan rica olunur, əl çalmasını, yoxsa hamınızı bayıra çıxardaram.

Sədr - Məmməd Əmin Rəsulzadə.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Bu maddənin müzakirəsi ümumi müzakirə şəklini aldı. Ona görə məsələni bir qədər aydın etmək üçün bir az danışmaq istərəm. Bunu bir dəfəlik bilin, bu faizlər ki, 80, 120 artırmaq əsl

məsələni həll etmir. Hər halda müvəqqəti bir çarədir. Fəqət zəruri olmaq üzrə yenə artırmağa ehtiyac hiss olunur. Bir şey var ki, o da hökumət bir qüvvəyi icraiyyə olması dolayısı ilə bu qanunun dövlət büdcəsinə nə qədər təsiri vardır və nə qədər artırmaq mümkündür. Bu nöqteyi-nəzərləri bilir və məslisi-məbusana gələndə nə qədər artırılırsa yenə bir təshih verməyə məcbur olurlar və maliyyə nazirinə həvalə edirlər. Bundan məsələni bilmədikləri, büdcə ilə tanış olmadıqları, dövləti məsələlərini hissiyyat ilə həll etdikləri anlaşılır. Odur ki, hər təklifi bir təshih dəxi təqib edir. Biz əvvəlcə büdcə qanunun müzakirəsində təshih qəbul edilməməsini qərara aldıq. Bu onun üçündür ki, cürbəcür təshihlərlə dövlətin varidat və məsarifat büdcəsi pozulmasın. Biz bu kimi məntiqi əsas üzrə dayanaraq (qrاداتasiyayı) nazirə tapşırmaqla əgər çıxararıq, məmurlar miyanında müvazinəti pozmaq istəməyirik. Biləssə burası doğru bir çarə olmayıb, müvəqqəti bir tədbirdir. Belə tədbirlərlə dövlət büdcəsinə işğal etmək olmaz. Bunu düşünüb, danışmaqdan bir söz atmaqla məsələ həll olunurmu? Bu gün bir təklif edibdə yarın belə işğal çıxarsa "şu surətlə nazir həll etsin" demək özü göstərir ki, bu təklif yaxşı düşünülmədən həll edilmiş, həm də naqis olduğunu müəllifləri də etiraf edirlər. Halbuki hökumət və büdcə komissiyonu çox düşünərək xəzinənin gücü və böylə artmanın dövlət büdcəsinə nə kimi təsir bağışlayacağını ölçmüş, biçmişlər və məsələyə də belə bir ölçü ilə yanaşaraq şu qərarə gəlmişlərdir. İştə məsələnin bu tərəfini götürək. Biz hökumət və maliyyə-büdcə komissiyonunun təklifi lehinə rəy verəcəyik.

Sədr - Qardaşov.

Qardaşov - Məlumunuzdur ki, az maaş alan xırda məmurların halı böyükələrə nisbətən çox çətindir. Ona görə də bunların arasında məişətləri, dolanacaqları ayrı-ayrı olduğu üçün bu məmurların fərqi olmalıdır. Sosialistlərin göstərdiyi faizə büdcəmiz təhəmmül edəməz. Onlar da gərək bu nöqteyi gözləyə idilər və hökuməti pul artırıb, maliyyəmizi fəna hala gətirməyə səbəbiyyət vermişlər. Bizim keçən iclaslarda maliyyə haqqında tərəfimizdən böyük nitqlər söyləndi və çarə yolları göstərildi. Bizim göstərdiyimiz maliyyə politikamızı hiş etmək idi. Lakin diqqət edilmədi etinaya alınmadı. İndi də biz təklif edirik ki, kiçik məmurlara doxsan və böyük məmurlara yetmiş faiz verilsin. Öylə olduqda maliyyə politikamıza o qədər də zərbə vurulmaz. Bu təklifimiz qəbul olunmasa məsuliyyəti üstümüzə götürməyib səs verməyəcəyik.

Sədr - Abdulla bəy Əfəndiyev.

Əfəndiyev - Yüz prosent və ya səksən faiz artırmanın məsələyə o qədər əhəmiyyəti yoxdur. Bu zəmm maaşa halına görədir. Bu üsul ki filan qədərdən filan qədərə alana, filan qədər artırılınsın doğru deyildir. Xüsusi ritmə görə həştad faiz də düz deyildir. Əgər onu məmurlara və ancaq müəllimlərə iki min manat artırısaq, yuxarı məmurlara da bir o qədər artırmalınsınız. Çünki bahalıq bunlara bir təsir etməmiş və hamısının arzuları birdir. Bununla belə bizə lazımdır ki, fəhlə və məmurlarımıza maddi kömək edək. Onun yolları dəfəatla burada danışılıb nədən icra olunmamışdır. Kağız üstündə qalmışdır. Dörd dəfə maaş artırılıb. Bu gün Nuxa məmurlarından məktub almışam, hamısı yazır ki, orada bir kooperativ düzəltmişlər, lakin hərənin 500-dən artıq verməyə imkanı yoxdur. Müraciət edirlər ki, hökumət və Parlament onlara kömək etsin. Odur ki, biz təklif edirik ki, məmurlara kooperativlər açılıb müavinət edilməlidir.

Sədr - Bunu səsə qoymaq olmaz. Çünki biz, maddəni səsə qoymalıyıq. Əlahiddə təklif edirsiniz. Səmədağa Ağamalı oğlu.

Səmədağa - Buradan çıxıb elə türksəyax danışanlardan öylə birisi səkkiz min alır, o birisi də iki min, gərək hamısına bərabər faiz artırılınsın. Bu olmaz, öylə qanun yoxdur. Mötəbərlər də asan hesablayacaq, başqalar da asan hesablayacaq, burada bir siyasi fikir yeridir.

Mən deyirəm o şey yoxdur. Burada bir siyasi üsul pozulur. Amma sosialistlərin də borcudur ki, bu cür yol ilə getsinlər. O üsulu pozsunlar, Məsələ, onlar deyir ki, naçalnik də, storoj da bir mükafat ala bilməz. Heç ola bilermi ki, Səmədağa da yüz manat alsın, o da. Xeyir, olmaz. Çünki onların əsası pozular. İştə ona görə də bu əsası pozmaqlıq üçün onlar bizim popravkamızın əleyhinə gedirlər. Amma biz gərək həmişə məqalən gəldikcə çalışaq, alçaq qulluqçuları yuxarı çıxaraq, yuxarıdakıları da qulağından tutub aşağı çəkək. (Gülüş). Odur ki, onlar burjuaziya şərəfini pozmaq istəməyirlər. Bir də burada deyirlər ki, hökumət hesabı yaxşı bilir. Parlamentin əlində hesab kitabı yoxdur. Ona görə hökumətin qoyduğu hesabı artırma bilmərik. Bu barədə büdcə qanunu da var. Amma, əvvəla, o qanun qəbul edilməyib, saniyə də biz sosialistlər qanunun o maddəsinə rəy vermədik, çünki onlar qanunda o maddəni qoymamaqla, bizdən veksəl alıb, dilimizi bağlamışlar. İndi də öz qolumuzu göstərirlər ki, iştə veksəl vermişsiniz, danışa bilməzsünüz. Fəqət, biz o vekselə qol çəkmədik, hər halda iş onların əlindədir. Bu tərəfə çəkirlər, iş bizim də əlimizə düşəndə kəndiri boğazlarına bağlayıb bizim tərəfə çəkəcəyik. Bir də deyirlər ki, o təklif qəbul olunsay büdcəyə 4 milyon təfəvüt eyləyəcəkdir. Bunu da hökumət verə bilməz. Əvvəla, bizim dövlət dörd milyonun altından çıxma bilməzsə qoy ölsün. (səslər: 400 milyon). Qoy dörd yüz milyon olsun, büdcə məsarifimiz iki milyarddır, 400 milyon büdcənin üçdə biri də olmaz. Saniyə də nə üçün otuz milyonlarla xərcəyənlərə hökumət dözə bilir, amma fəqir məmurlara dörd yüz milyon verə bilmir. Ona görə, biz yenə təklifimizdə israr edirik ki, gərək qəbul olunsun. Əgər qəbul edilməzsə...

Sədr - Qraçkov

Qraçkov - Rusca danışır.

Sədr - Daha danışan yoxdur? Birinci maddəni səsə qoyuram. Əvvəlcə təklifi səsə qoyuram. Bir təklif var ki, 2500 manata qədər alanlara 120 faiz, 3000-ə qədər alanlara 100 faiz, ondan yuxarı alanlara 80 faiz artırılınsın. Təklif üç qismə ayrılır. Hər qismi ayrıca səsə qoyuram. Əvvəl, birinci hissəni səsə qoyuram. Kim bunun tərəfdarıdır, əlini qaldırınsın. Kim əleyhinədir? Əksəriyyət rəy ilə birinci hissə qəbul edilmir. 2-ci hissəni səsə qoyuram. Tərəfdar olanlar əlini qaldırınsınlar. Kim əleyhinədir? Əksəriyyət rəy ilə qəbul olunmayıdır. Şimdi, maddəni hökumət və maliyyə-büdcə komissiyonunun qəbul etdiyi kimi səsə qoyuram. Təklif olunur ki, 80 faiz. Kim ləhinədir? Kim əleyhinə. Əksəriyyət rəy ilə maddə eynilə qəbul olunur. Keçirəm 2-ci maddəyə.

Katib - Oxuyur 2-ci maddəni.

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur ki, müzakirə bitir. 2-ci maddəni səsə qoyuram. Etiraz edən ayağa dursun. Qəbul olunur. 3-cü maddəni oxuyun.

Katib - 3-cü maddəni oxuyur.

Sədr - Təklif var, 3-cü maddə ləğv edilsin. Bunun ləğvini istəyənlər, əl qaldırınsınlar. Qəbul olunur. 4-cü maddəni oxuyun.

Katib - 4-cü maddəni oxuyur.

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur. Müzakirə bitir. 4-cü maddəyə etiraz yoxdur? Qəbul olunur. Qeydi oxuyun.

Katib - Qeydi oxuyur.

Sədr - Qeyd xüsusunda danışan yoxdur. Qəbul edən əl qaldırınsın. Qəbul olunur. İndi 4-cü maddəni qeydlə səsə qoyuram. Etiraz edən əl qaldırınsın. Qəbul olunur. 5-ci maddəni oxuyun.

Katib - 5-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Oxunan maddəyə bir balaca dəyişiklik olub, orada söylənilir, əsgərlərdən başqa məmurların komissiya, bu sözün qaldırılmasını təklif edir. Təklifi səsə qoyuram. Etiraz yoxdur. Qəbul olunur. 6-cı maddəni oxuyun.

Katib - 6-cı maddəni oxuyur.

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur? Müzakirə bitir. 6-cı maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur. Qəbul olunur. 7-ci maddəni oxuyun.

Katib - 7-ci maddəni oxuyur.

Sədr - 7-ci maddə barəsində danışan yoxdur? Müzakirə bitir. Maddəni qəbul edən ayağa dursun. Qəbul olunur. Qeydi oxuyun.

Katib - 7-ci maddənin qeydini oxuyur.

Sədr - Qeyd barəsində danışan yoxdur? Qeydi səsə qoyuram. Etiraz edən ayağa dursun. Qəbul olunur. 7-ci maddəni qeydlə bərabər səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul olunur. 8-ci maddəni oxuyun.

Katib - 8-ci maddəni oxuyur.

Sədr - 8-ci maddəyə etiraz yoxdur? Qəbul olunur. Komissiyonun layihə barəsində arzuları var, oxuyun.

Katib - Oxuyur.

Sədr - İki arzu var. Mən birinci arzunu səsə qoyuram. Etiraz yoxdur. Qəbul olunur. 2-ci arzuya etiraz yoxdur. Qəbul olunur. 3-cü arzunu oxuyun.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 3-cü arzuya etiraz yoxdur? Qəbul olunur. Qanun layihəsi təcili elan edildiyi üçün üçüncü qiraətə keçirəm. 1-2-3-4-5-6-7-8-ci maddələrindən üçüncü ləğv edildi. Yerdə qalanları səsə qoyuram. Qəbul edilir. Layihə təshih komissiyonuna göndərilir.

Tənəffüsdən sonra

İclas açılır saat 2-10 dəqiqədə.

Sədr - Məmməd Yusif Cəfərov. Katib - Qardaşov.

Sədr - Yerlərinizi tutmanızı rica edirəm. İclas davam edir. Həsən bəy Ağayevın məruzəsidir. Buyurunuz.

Həsən bəy Ağayev - Əfəndilər! Ərz edəcəyim qanun layihəsi məclisi-məbusan divanı rəyasəti tərəfindən təklif olunmuş Parlament məsarifəti smetasıdır. Layihə-qanunlayıya 19 maddədən ibarətdir ki, maliyyə-büdcə komissiyonunda ətraflıca, maddəbəməddə baxılıb, bəzi təğyir və təbəddülata uğradıqdan sonra, maliyyə-büdcə komissiyonu tərəfindən bir neçə arzular da olmuşdur. Onlardan biri bizim Məclisi-Məbusan mühafizələri xüsusundadır ki, onun kreditini qəbul edib, fəqət gələcəkdə təməmilə hökumət ixtiyarına keçirilməsidir. 2-ci Parlament cümbündə milli muzey xüsusundadır ki, onun məsarifəti Parlament tərəfindən verildikdən sonra hökumət ixtiyarına, xüsusən maarif nəzarəti ixtiyarına verilməsidir. Qanun layihəsinin bir çox maddələri biləetiraz komissiyon tərəfindən qəbul edilib, bir neçələri isə böyük mübahisələrə səbəb olmuşdur ki, onlardan ən mühümünü məmurun cədvəlidir. Maliyyə-büdcə komissiyonu üzvlərindən bir neçə nəfərləri bizim məclisi-məbusan məmurlarının artıq olduğunu nəzərə alaraq böylə qərara gəlmişdir ki, bunların bəzilərini mümkün olduqca azaltmaq lazımdır. Bu maddə oxunduqda ətraflı müzakirəyə uğrayıb. 17-ci maddə dəxi əlavə edilmişdir. O da kitabxana xüsusundadır. Məclisi-Məbusan beynində bir kitabxananın olmasını və onun əhəmiyyətini nəzarəti-etibarə alaraq, maliyyə və büdcə komissiyonu bir milyon 279 min rublə kitabxanaya tərxis edilməsinə

qərar verdi. Arzuların birisi də məclisi-məbusan əzalarında iclasda isbatı-vücut etmədiklərinə görə alınan cərimələr təməmən kitabxana məsarifətinə sərf edilməsidir.

Sədr - Rica olunur səs salmayasınız.

Həsən bəy - Əgər Məclisi-Məbusanda maddə ixtisar edilərsə, o vaxt Parlamentin məsarifi 24 milyon 211 min rublə olur. İxtisar məsələsində bir neçə [kəlmə] ərz edəlim. İxtisar edilən məmuriyyətlər bunlardır: buxqalter müavini, bir liva müdiri və bir makinaçı. Makinaçılar felən altı nəfərdən ibarət olduğu halda, divani rəyasət tərəfindən ona qədər artırmaq istənilir. 1919-cu sənəsində, əvvəla makinaçılar 2 nəfərdən ibarət idilər. Get-Gedə işlər çoxaldı. Onların da ədədi çoxalıb 6 nəfər oldular. Və işin gələcəkdə daha çox olacağını nəzərə alaraq 10 nəfərdən ibarət olmasını istədilər, ehtiyac olduqda tədricən dəvət edəcəklər. Fəqət maliyyə-büdcə komissiyonun 10 nəfər makinaçını çox görüb 5 nəfər olmasını qərara aldı. 1919-cu sənəsində 25 kuryer var idi. O cümlədən bir neçə qulluqçular: şveysar, qapıçı, müavini, kuryer. O cümlədən qasid və qorniçkalar və qeyriləri. Bunların hamısı bir sinfə daxildirlər və miqdarları da 21-dir. Qərar qoyuldu ki, bunların qədəri azalsın, layihə ələlümum bundan ibarətdir. (sədrə) Müsaidə edərsiniz, arzuların ruscasında oxuyum. (Oxuyur).

Sədr - Bu barədə danışan yoxmu? Müzakirat bitir.

Həsən bəy - Birinci maddəni oxuyur. Bu maddə təməmən bilatəbdil komissiyon tərəfindən qəbul edilmişdir. Təklif olunur səkkiz milyon altı min beş yüz əlavə edilsin. Bu barədə danışan yoxdur ki? Təklif barəsində danışan yoxsa səsə qoyacağam. Etiraz edən ayağa qalxсын. Qəbul olunur.

Səslər - Başa düşmədik... Anlaşılmadı... Bir daha.

Həsən bəy - Təklifi oxuyur.

Məmməd Əmin - Müsaidə ediniz.

Sədr - Buyurunuz.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Müzakirə olunan bu layihə əsasən qulluqçulara aid olduğunu nəzərə almışdıq. Bu layihə ətraflıca komissiyonda müzakirə edilməmişdi. Çünki, buna ehtiyac görünməmişdi və ehtimal edilməmişdi ki, bu layihədə üzvlərin maaşlarına aid bir maddə də var. Bu barədə fraksiyamızın rəyi aşkar deyil. Ona görə təklif edirik ki, bu maddə layihədən çıxarılsın, zira bizim fraksiyamız buna səs verməyəcək.

Sədr - Bu maddə deyil, yalnız təklifdir...

Məmməd Əmin - Hər nə olursa-olsun, müzakirə edilməmiş bir məsələdir. Əsasən rəyimiz bunun xilafına idi. Görürsünüz ki, maaşları artıranda böyük mübahisə və müzakirələr olur. Bu barədə təklif olunarkən onun səbəbləri ətraflıca yızılır. Böylə mühüm məsələni təcili surətdə bu hal ilə keçirmək mümkün deyil, buna görə bu təklifin müzakirədən çıxarılmasını təklif edirik.

Sədr - Bunu təzədən səsə qoyacağam. Təklifin altında beşdən artıq imza var. Camalbəyov və qeyriləri... Kim təklifin əleyhinədir ayağa dursun, Kim bunun ləhinədir. Deməli, tərəfdar yoxdur, təklif rədd olunur. Həsən bəy - 2-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Həsən bəy, məni bağışlayınız, əfv edərsiniz burada bir təklif olmuşdu. Lakin mən baxmamışam, təklif varmı ki, bu məsələ örtülü səs ilə səsə qoyulsun. Mən nakazı pozmuşam.

Mustafa bəy (yerindən) - Mən söz söyləmək istəyirəm.

Sədr - Buyurunuz.

Mustafa bəy - Bu qanunda olan bir paragraf olsa idi, böylə təklif etmək olardı. Lakin bizə bir təklif etmişlər, bizdə olanın əleyhinə səs vermişik. Bu təklifi təməmən müzakirədən çıxarmaq lazımdır və nakazda böylə şey yoxdur.

Sədr - Mustafa bəy əfəndi mən dəyənləri başa düşmədi. Ola bilsin ki, bu təklifi səsə qoyanda Parlament üzvləri desinlər ki, biz açıq səs vermirik və halonki burada beş məbus imzasilə örtülü səsə qoymaq təklifi vardır. Aslan bəy Səfikürdlü

Səfikürdlü - Mən bilən təklif aydındır. Bu barədə daha hamınız danışsınız və hamınızın ürəyinizdə var ki, bu nara artırılınsın.

Məmməd Əmin (yerindən) - Demoqoqi yapırırsınız. Əfəndim həzrətləri!

Aslan bəy - Demoqoqlar arıq olmaz.

Məmməd Əmin (yerindən) - Bütün tarixlərə baxınız, demoqoqlar həpsi arıq olmuşlar.

Aslan bəy (eşidilməyir, zəng) - Hələ Məmməd Əmin bir firqənin ağsaqqalıdır, böylə danışır.

Sədr - Natiq əfəndi, mətləbə keçin.

Səfikürdlü - Dediymiz mətləb və rəyimiz odur ki, məmurların maaşı artırıldı, bizimki də gərək artırılınsın və bu məsələni açmaq öylə məsələdir ki, burada oturanlar bunu açmağa utanırlar. Biz dəyəndə ki, 120 faiz məmurların maaşı artanda bizimki də 50-60 faiz artsın. Başqa Parlamentlərdə də böylədir. Ancaq buradakılar bunu açıq deməyə utanırlar. Məlumunuzdur ki, burada bəzi məbuslar var ki, yalnız dolanacaqları buradandır və başqa yerdən donluq almırlar. Öylələri də var ki, 2-3 yerdən maaş alırlar. Bu qapıdan çıxıb o biri qapıya girib artıq maaş alırlar. O adamlar ki, 2-3 yerdən maaş alır və arşın malı satır, onların maaşı artırılmasın və mümkün olmayanlara insaf ilə gərək artırasınız.

Sədr - Nakazı oxuyunuz.

Mehdi bəy - (nakazın 170-ci maddəsini türkçə və sədr rusca oxuyurlar). Sədr - Deməli ki, nakaz üzrə gizli səs vermək olar və məbuslar istəsə şar ilə də səs verə bilirlər. Deməli, mən bunu səsə qoyacağam.

Səslər - Nakaz olduqda səsə ehtiyac yoxdur.

Sədr - Səmədağa Ağamalı oğlu.

Səmədağa - "Müsavat" hər dəfə danışıqda gərək bir sifətini açsın. Mənim zənnimcə bu dəfə sifətinin lap pis tərəfini göstərdi. O adam ki, bu təklifi vermişdi o, utanırdı və istəyirdi ki iş pünhan olsun, amma siyasət apararı adam gərək hər şeyi aşkar desin. Əlbəttə, ayda əlli min alan Məmməd Əmin bəy də deyəcəkdir. Amma o üzv ki, onun kənardan gəliri yoxdur, onların da hallarını nəzərə almaq lazımdır. Heç qorxmamalıdır. Maloduşie etməməlidir. Pulu olmayan məbuslar açıqdan-açığa deməlidir ki, bizim maaşlarımızı artırın, hərçənd o təklifi mən imza eyləməmişəm, amma onların tərəfindən mən də deyirəm gərək artırılınsın. O adamlar ki, min yerdən xəzinənin pulunu çəkirlər, əlbəttə artırılmasını istəməzlər. Amma mən deyirəm artırılınsın, artıq pul çəkənlərin də qanı it qanına dönsün.

Sədr - Məmməd Əmin Rəsulzadə.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Görünür ki, vəqə olan təklif təəssüf etməlidir ki, məişətin ağırlığını, övzain çətinliyi dolayısı ilə bəzi məbuslara o qədər təsir etmişdir ki, yenə də təəssüf edirəm, bəzi arkadaşlarımız o təsir altında burasının ali bir məclis olduğunu və Məclisi-Məbusanda ədəb dairəsində lazım gəldiyini unudurlar və ədəbi buraxıb dürlü-dürlü sözlər söyləyirlər. Burada Səmədağa və onun yoldaşı Aslan bəy məmurların maaşlarının yüz iyirmi faiz artırılmasını tələb etdikdə, yaqın bunu arzu edirlərmiş ki, məbusların da maaşı ona nisbətən artsın. Fəqət, büdcəyə onların nəzərilə bizim nəzərimiz başqadır. Onlar deyirlər nə olur-olsun puldur, artsın. Amma, biz deyirik ki, məmurların maaşı az artsın, məbusanların ki da heç artmasın. Bizim vəqə olan təklifə qarşı rəyimiz bu idi ki, məbusanların maaş məsələsini yeri gəldikdə müstəqillən həll edəlim, çün böylə ola bilməz ki, smeta məsələsindən bila istifadə maaşları da artırmaq məsələsinə də qoyalım. Bir də bu təklifinizdə məntiq varmıdır? Məsələn, məmurların maaşının 80 faiz artırılması ilə ən ali məmur olan idarə rəisinin maaşı - 7-8 mindən yuxarı çıxarmadımız. Halbuki, məbuslar hal-hazırda 9000 manat alırlar. Bəlkə bunların içində arşın malçıda olsun, bəzilərinin kənardan gəliri də olsun. Amma hər halda məsələni böylə vəz etmək olmaz. Əsas məsələ böylədir. Heç zaman, heç yerdə görülməmişdir ki, bir məbus dövlətin ali məmuriyyətindən artıq maaş alsın. Bunların arasında bir müvazinət lazımdır. Necə bilirsiniz, zaman ki, bir məbusa 9000 manat çatmayıb, o halda dövlət məmurlarına mənəcə az məbləğ çatırmış ki, məmurlar, məbuslar qədər inteligentlər deyildirlərmiş. Yaxud, onların xərci azdır. Bu surətlə, əfəndilər, məmurların maaşını artırarı günü eyni nisbətdə məbusların maaşını artırmaq insafsızlıqdır. Bir də burada deyirlər, Məmməd Əmin 50 min manat qazanır. Çox qazanmağa gəlirsə, mən sosialistlərin bir neçəsini çıxandan sonra yerdə qalanlarla gözümü yumaraq qazancımı dəyişirəm. Əlavə, biz məmurları da, məbusların da maaşı xüsusunda dövləti büdcəni nəzərə alaraq rəy veririk və hər daim nəzərə alırıq ki, bu rəqəmi qəbul etsək, dövlət büdcəsinə nə kimi təsir buraxar. İştə bu nöqtəyi-nəzərdən vəzn edərək, görürük ki, fəzlə artırmaq qabil deyildir. Biz mütləqə verməyəlim demədik. Fəqət işə mühakimə ilə yanaşmağı təklif etdik. Etirazımız da haman bu mülahizə ilə oldu. Siz dövlət xəzinəsinə məsrəf nöqtəyi-nəzərilə baxırsınız. Ona görə də heç bir icrafın qarşısında dayanmayırsınız. Amma biz isə mütəsərrif nöqtəyi-nəzərilə baxırıq və hər şeyi mülahizə ilə ölçürük. Şimdi Parlament özü bilir...

Sədr - Əliheydər Qarayev.

Qarayev - Beyinlər o qədər döyülmüş ki, artıq deyiləni də anlamıram. Burada sosialistlərin məsələsini başqa cürə başa düşdülər. Onlar elə bilirlər sosialistlər bunu aşkarənə məsələ kimi qoydular. Amma böylə deyil. Sosialistlər məmurların maaşını 120 faiz artırılmasını istədilər. 80 faiz əlavə edilməsi də bu idi ki, onların vəzifəsi hətta müdafiə eyləməkdir. Bu gün mənim rəsmi məlumatım var ki, Məmməd Əmin ayda 30.000 manat alır. Qoy, o qazancının artığını xəzinəyə qaytarsın. O zaman mən də deyərəm 9000 manat bəsdir. Biz demirik ki, əleyhindəyik, ancaq mən bir az gec gəldim, bilmədim məsələ nədir? Doğrudan məclisi-məbusan əzasının donluğunu artırmaq lazım deyil, ancaq haqq bir təklifi müdafiə eyləmək borcumuzdur. Keçmiş zamanda müsavat fraksiyası donluq artırmaq əleyhində idi. Lakin gizli rəyə qoyulanda 99 faiz tərəfdar idi.

Sədr - Söz Mustafa Mahmudovundur.

Mustafa - Burada, məsələyə keçmədən əvvəl istəyirəm diyeta barəsində bir söz deyəm. Burada təbiblər oturublar, onlar deyirlər diyeta həkim sözüdür, yəni o qədər məvacib verilsin ki, quru çörək və suya da çatıb ölməyin qabağını saxlasın. Məbuslar qəsdən buna diyeta deyirlər. İndiki 9 min, 10 min olacaqmış, onda diyeta sözünü dəyişmək lazımdır. Məsələnin əslinə keçəndə mən deyərəm, nakazda var ki, bir adam da maaş xüsusunda rəy versə, gərək gizli səsə qoyulsun. Amma bizim fraksiyanın bu xüsusda qərarı olmamışdır. Biz deyirik ki, məsələ təxir edilsin, taki fraksiyalar da ətraflı müzakirə edilib rəyə qonulduqda, fraksiya qanunu mövcubincə cümləmiz bir rəysiz aralanmayaq.

Səslər - Doğrudur

Sədr - Natiqlərin siyahısı bitib, müzakirə bitir. Mən təklifin gizli səsə qoyulmasını səsə qoyuram. Kim əleyhinədir, əl qaldırsın. Kim lehinədir? Təklif qəbul olunmayıb. Demək bu məsələ rədd edilir. Keçək, 2-ci məsələyə. (Məruzəçiyə) Oxuyun.

Həsən bəy - 2-ci maddəni oxuyur. Bu maddə ibarətdir Məclisi-Məbusanın divani-rəyasəti əzası maaşı xüsusunda. Maliyyə-büdcə komissiyası bunu müzakirə edib, yalnız sədr üçün nümayəndəlik həqqi olaraq ayda 5 min manat ki, yekunu edər ildə 40 min manat. Birinci müavin üçün də ayda 3 min manatdan ildə 36 min manat, ikinci müavinə 3 min manat isə ləğv edilsin. O ki qaldı baş katib və müavinlərinə, onlara bir şey verilməsin.

Sədr - Söz Məhəmmədbəyovundur.

Məhəmmədbəyov - Cənab məbuslar, özünü məlumdur ki, baş katib, onun müavinləri də zəhmət çəkirlər, ona görə insaf deyil onlar məhrum olsunlar. Qeyri məbuslar ola bilər ki, xüsusi işlər tapırlar, fəqət divani-rəyasət əzası təməmilə burada məşğuldurlar. Komissiyon tərəfindən söyləndi ki, 2-ci müavinə məvacib verilməsin. Bən bilirəm nə səbəb bu sözü deyirlər. Nakaza görə müavinlərin haqları birdir. Yalnız biri birinci, digəri isə ikincidir. Bir də sədrimiz Parlament güşadından burada yoxdur, onun yerini dolandıran baş müavindir, o olmadıqda 2-ci müavin dolandırılmalıdır. Mən təklif edirəm ki, 2-ci müavinin 3 min maaşı qalsın. Baş katib və müavinlərinə 2 min manat məvacib təyin edilsin.

Sədr - Bu barədə danışan varmı? (Məmmədbəyova) Təklifinizi yazın verin.

Məmmədbəyov - Bu saat yazarıq.

Sədr - Bir təklif var ki, 2-ci müavinin maaşı birinci müavinin maaşı qədər olsun.

Heybətqulu (yerindən) - Vinovat, katiblərinki.

Sədr - Onu sonra. Həsən bəy, buyurunuz.

Həsən bəy - Əvvəlinci layihə maaşı xüsusunda müavinləri bir-birindən ayırmır. Bunlar, Məclisi-Məbusan üzvü olduğu üçün onlar ilə bərabər alır. Söz nazirlik xüsusundadır ki, Məclisi-Məbusanı təmsil edən onun naziri sədridir. Sədr olmazsa, onun yerini birinci müavin işğal edərək məclisi idarə edir. Birinci müavin olmasa ikinci müavin, birinci müavinin yerini tutur. Birinci müavin sədrin qeybətində sədrlik vəzifəsi ifa etdiyindən rəislik haqqı alır. Fəqət sədr olduqda o haldan məhrum olur. Mən, maliyyə-büdcə komissiyonu naminə bu təklifin əleyhinəyəm. (Rusca).

Sədr - Təklifi səsə qoyuram. Bir də oxuyum, 2-ci müavinin maaşı birinci müavinin maaşı kimi olmalıdır. (Rusca) Kim tərəfdardır, əl qaldırsın. Kim əleyhinədir? Bu qədər. 34 rəylə qəbul edilir. (Rusca). Kim rəy verməyibdir? 13 nəfər. Qəbul olunur. Katiblərin hər birisinə nümayəndəlik həqqi olaraq iki min rublə verilsin. Söz danışan yoxdur ki? Həsən bəy, buyurunuz.

Həsən bəy - Bunu başlarkən əvvəlinci məsələ xüsusunda deyim ki...

Səslər - O keçdi, o keçdi.

Həsən bəy - Axı, deyirlər ki, maaş...

Sədr - Yox, hamı bilir ki, sözlər dəyişik düşübdür. Nümayəndəlikdir. Müzakirat bitir. İkinci təklifi səsə qoyuram. Kim tərəfdardır əl qaldırsınlar. Kim əleyhinədir? Kim rəy vermədi? Rica edirəm ki, səs salmayasınız. Lehinə 28, əleyhinə 22, rəy verməyənlər 12.

Həsən bəy - 2-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Komissiyanın qərarını rusca buyurunuz.

Həsən bəy - Rusca danışır.

Sədr - Bu barədə danışan yoxmudur? Etiraz edən əl qaldırsın. Qəbul olunur. Deməli 2-ci maddə dəyişilib, artırıldı. Maddəni dəyişmiş surətdə səsə qoyuram. Etiraz edən əlini qaldırsın. Qəbul olunur.

Həsən bəy - Oxuyur.

Sədr - Bu barədə danışan yoxsa səsə qoyuram. Etiraz edən yoxdur? Qəbul olunur. .

Həsən bəy - 4-cü maddəni oxuyur.

Sədr - Bu barədə danışam yoxdur? Maddəni səsə qoyuram. Etiraz edən əlini qaldırsın. Qəbul olunur.

Həsən bəy - 5-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Etiraz edən yoxdursa səsə qoyuram. Etiraz edən əlini qaldırsın. Qəbul olunur.

Həsən bəy - 6-cı maddəni oxuyur. Bu xüsusda büdcə komissiyonunun rəyi olmamışdır. Deməli komissiyonun ümumi qərarına görə bu məmurların sayı əksilmişdir.

Sədr - Qarayev.

Qarayev - Əfəndilər! Burada, bu günləri yenə rast gəlirik ki, həqiqətdə bir para artıq şeyləri buraxmalıyıq. Üç gündür çığır, bağırır ki, məişət çətin, dolanmaq olmayır, bunun qabağında dayanmaq mümkün deyildir. Əgər qosudarstvenni nöqtəyi-nəzərlə bu işə baxsanız, necəki, müsavətçilər baxdı, sizin bu toçka zreniyanız bir toçkada qalar, irəli keçməz. Kuryerlərə 1800 manat təklif edirlər. Bununla dolanmaq olarmı? Mən təklif edirəm ki, yüz iyirmi faiz və başqa məmurlar ki, üç minə qədər alır, yüz faiz artırılsın.

Sədr - Mehdi bəy Hacınski.

Mehdi bəy - Mən divani-rəyasət tərəfindən deyə bilərəm ki, kuryer məsələsi belə deyildir. Komissiyonun bu barədə görünür, məlumatı yoxdur. Biz kuryer əvəzinə çay verən, dvornik, dalandar, heç birisi layihədə yoxdur. Baxsanız, bunlar hamısı kuryer yazılır. Kuryerlərin işi çoxdur. Məbuslar həmişə burada ola-ola povestkalarını evlərinə aparırlar. Baxçanı, evləri süpürürlər. Sabah Məclisi-Məbusan açıldıqda ehtimal ki, kuryerlərin sayı daha da artacaqdır. Makinaçılar məsələsinə gəldikdə felən bunlar da altı nəfərdirlər. Onlara da çatmayır.

Biz deyirik lazım olduqda on nəfərə kimi artırmaq ixtiyarı da verəsiniz. Mən kuryerlərin barəsində danışırım. Bunların saylarının azalması insafsızlıqdır.

Sədr - İsmayılzadə.

İsmayılzadə - İki-üç gündür burada boğaz doyürük ki, məmurlara 80-100 və 120 artırılınsın. Biz təklif edirik ki, kuryerlərə yüz iyirmi və beş yüz manat alanlara yüz və başqalarına həftədə qədər verilsin. Bu təklifi yenə biz edirik.

Sədr - Müzakirə bitir. Axırncı söz məruzəçinindir.

Həsən bəy Ağayev - Maddəyə əsasən etiraz edilmədi. Ancaq təklif edildi ki, kuryerlərə və digərlərinə 120 faiz maaş artırılınsın və şübhəsiz, bu təklifin sahibləri düşünməmişlər ki, yarım saat bundan əvvəl biz zəmm maaşı haqqında bir qanun layihəsi qəbul etdik və ikinci maddə məbusan məmurlarına aiddir. Bir də dedilər ki, bir məmur çıxarıldıqda bir aylıq maaş verilsin. Əvvəla bu ümumi qanun öylə olur. Saniyə də ixtisar qanunu burada yalnız bu buxalteriyaya aiddir. Buxalter müavini isə felən yoxdur. Kuryerlər və yazıçılar məsələsinə gəlincə ərz edim ki, komissiyon bu barədə müttəhidül rəyə gəlmədi. Bir də o adla çox qulluqlar var. Məsələn, qarışıq, təmizləyən və sairə. Odur ki, bunları da azaltmaq olmaz. Bir də divani-rəyasət tərəfindən Mehdi bəy də danışdı. Felən 6 yazıçı var, ancaq işi yetirməyirlər. Bəlkə, artırmaq lazım oldu. Hər halda 10 olmasa da 6 yazıçının qalması lazımdır.

Sədr - Bir təklif var, əski təklifdir ki, Parlament məmurlarının maaşı, 120, 100 və 80 faiz artırılınsın. Fəqət, yarım saat qabaq 80 faiz qəbul edildi. Amma yenə səsə qoyuram. Kim qəbul edir, əlini qaldırınsın. Kim əleyhinədir? Lehinə 16, əleyhinə 28. Əksəriyyətlə qəbul edilmir. Bir təklif də var. Divani-Rəyasətdən makinaçıların miqdarı 6, kuryerləri 25-də qalsın. Təklifi səsə qoyuram.

Səslər - Hanki təklifi? Anlaşılmadı.

Sədr - Layihədə var ki, kuryerlərin və makinaçıların miqdarı azalsın. Divani-rəyasət təklif edir, bunlar eynilə qalsın. Təklifi səsə qoyuram. Kim əleyhinədir? Kim lehindədir? Əksəriyyətlə təklif qəbul olunur.

Həsən bəy - Oxuyur.

Sədr - Oxunan maddəni səsə qoyuram, Etiraz yoxdur, Qəbul olunur.

Həsən bəy - 7-ci maddə ibarətdir kanselyariya xərcindən. (Oxuyur). Komissiyon bu maddəni müttəhidül rəy qəbul etmişdir.

Sədr - Maddəni səsə qoyuram. Etiraz edən ayağa dursun. Maddə qəbul olunur.

Həsən bəy - Oxuyur.

Sədr - 7-ci maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur. Qəbul olunur.

Həsən bəy - 8-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur? Komissiyonun təklifini səsə qoyuram. Etiraz yoxsa, qəbul olunur.

Məruzəçi - 9-cu maddədə deyilir ki, Novruz bayramı münasibətilə məmurlara yarım aylıq mükafat verilsin. Komissiyon bunu lazım bilmir. Yalnız bəzi ehtiyac zamanında verilməsinə razıdır.

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur? Etiraz yoxdur. Qəbul olunur.

Məruzəçi - 10-cu maddəni oxuyur. Bu maddədə 10 makina olmaq hesabı ilə, yenidən dörd makinaçıya ehtiyac görünürdü. Bunu komissiyon qəbul etmir, çünki altı makina var.

Sədr - Komissiyonun təklifini səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul olunur.

Məruzəçi - 11-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur? Qəbul olunur.

Məruzəçi - 12-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Maddəyə etiraz yoxdur? Qəbul olunur.

Məruzəçi (13.14-cü maddələri oxuyur) - Parlament qoruyucu bölüyü bütün-bütünə hökumətə verilməsini komissiyon təklif edir.

Sədr - Komissiyonun təklifinə etiraz yoxdur? Qəbul olunur.

Məruzəçi - Eyd münasibətilə lazım olan məsariflərin maddəsini oxuyur.

Sədr - Danışan yoxdur? Etiraz yoxdur? Qəbul edilir.

Məruzəçi - Muzey məsələsidir. Bunu komissiya lazım bilir. Bunu maarif nəzarətinə mühəvvəl etsin, çünki böylə işlər ilə maarif nəzarəti məşğul olur.

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur? Qəbul olunur.

Məruzəçi - Son məsələ. Parlament əndində kitabxana açmaq.

Sədr - Etiraz yoxdur? Qəbul olunur.

Sədr - Smetanı təməməən səsə qoyuram. Tərəfdar olanlar əl qaldırınsın. Qəbul olunur. Daxil olan kağızlarda bir sual var. Katib - Oxuyur.

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur?

Səslər - Növbədən kənar, İbrahim İsmayılzadə.

İsmayılzadə - Əfəndilər! 3 sənə bundan əvvəl bütün Avropa və Rusiya inqilabında birinci olaraq Petroqrad fəhlələri inqilab bayrağını qaldırdılar. Mən bir şey demək istəyirəm. Mən onu demək istəyirəm ki, bu gün burada

hür və azad Azərbaycanımızın azad Parlamentində oturmağımız da onun sayəsindədir. Mən təklif edirəm ki, sabah dövləti milli bayram olub təntənəli iclas çağırılsın.

Sədr - Təklif barəsində danışan yoxdur? Məmməd Əmin buyurunuz.

Məmməd Əmin - Bu gün qəzetədə oxuduğumuza görə bayram bu gün elan edilmişdir. Əgər yarın bir bayram olursa təntənəli olacaqdır. Fəqət, keçən sənələrdə olduğu kimi divani-rəyasət hər il bir təntənəli iclas çağırırdı. Sabah da hüsn təsadüf cümə olduğundan artıq yeni elana lüzum yoxdur. Parlament hər ilki kimi bir təntənəli iclas dəvət edər. İclasdan sonra mitinq olacaqdır.

Sədr - Divani-Rəyasət tərəfindən etiraz yoxdur. Proqramı konvent tərtib etməlidir. Binaən-ileyh firqələrin namindən təşrif gətirsinlər, proqram xüsusunda danışılınsın.

İclas sabah saat 11 -də tamama təyin olunur. İclası qapayıram.

İclas saat 3.30 dəqiqədə qapanır.

Arxiv, f.895, siy. 1, iş 279, vər.1-19.

Yüz otuz dördüncü iclas

12 mart 1920-ci il

Sədr - Məmməd Yusif Cəfərov. Katib - Qaraşarlı Rza bəy.

İclas açılır saat 12.35 dəqiqədə.

Rəis - Azərbaycan Məclisi-Məbusanının Rusiya inqilabının üç sənəliyi münasibətilə təntənəli iclası açılır.

Möhtərəm əfəndilər! Bu gün böyük Rusiya inqilabının üç illiyi tamam olur. Bu gün üç il olur ki, Rusiyada yaşayan millətlər istibdad zəngirindən qurtarmışlardır. Fevralın 27-də Petroqradda böyük bir inqilab əmələ gəlmiş Rusiya imperatorluğunu yıxmışdır. Bu inqilabda Rusiyanın cümlə millətləri dəxi iştirak etmişlərdir. Əfəndilər, bu gün böyük və tarixi bir gündür. Əgər dünya min sənələrlə yaşasa, yenə böylə bir günə təsadüf edilməyəcəkdir. Əvvəllərcə deyirdilər və deyirlər ki, Rusiya inqilabı qansız əmələ gəldi. Lakin, Rusiya inqilabının gedişi və aldığı son vəziyyət bu fikrin yanlış olduğunu isbat etdi. Rusiya inqilabı uzun çəkdi, çoxlu qanlar axdı və böyük, saysız qurbanlar apardı. Bu inqilabın içində Azəri türklər də iştirak etdilər. Qanlar tökdülər və qurbanlar verdilər. Təklif edərdim ki, verdiyimiz qurbanların istirahət ruhu üçün ayağa durasınız. (Üzvlər ayağa qalxır).

Əfəndilər! İnqilabın nəticəsində bir şüar meydana atılmışdı. O da millətlərin təyini müqəddəratı idi. Yəni hər millət öz müqəddəratını təyin edə bilər. Millətlər, bu şüarı təqab ilə öz müqəddəratlarını əllərinə aldılar. O cümlədən Azəri türkləri də öz müqəddəratlarını əllərinə aldılar, elani-istiqlal edib Parlament və hökuməti vücuda gətirdilər. Bu həqiqəti unutmamalıyıq. Biz gərək, burada əhd edək ki, qanlar və qurbanlar sayəsində əldə etdiyimiz bu istiqlalı mübarizsiz və qansız heç kəsə verməyəcəyik. (Alqış). Möhtərəm Əfəndilər! Ola bilsin desinlər ki, Azəri türkləri böyük inqilabda iştirak etmədilər. Bu yalandır. Mən söz verirəm ki, Azəri türklərinin rəşid və qəhrəman övladları Petroqradda və başqa yerlərdə böyük inqilabda səmimi qəlblə iştirak etdilər. Bu inqilabın zamanında və ondan qabaq istibdad vaxtı türklərin axıdığı qanlar, Karsda, Türküstanda və Azərbaycanda verdiyi qurbanlar bu dediyimə canlı sübutdur. Və şəhid ola bilir və heç kəsdən az qan tökməmişik və gələcəkdə də müstəqil və hürri yaşamaq uğrunda lazım olarsa qan tökəcəyik. (Alqışlar). Məmməd Əmin, buyurunuz.

Məmməd Əmin - Əfəndilər! Böyük Rusiya inqilabının 3 illiyini yada saldıığımız bu əsnada Rusiya inqilabının nə mahiyyətdə olduğunu nəzəri-diqqətdən keçirmək lazımdır. Bir Rusiya inqilabı var, bir rus inqilabı var. Bu iki məfumu anlatmaq lazımdır. Bu gün isə Rus inqilabı deyil, Rusiya inqilabıdır. Rusiya süni bir millət götürmüşdü. Millət, təbiidir ki, hökumət və millət qurur, bir də süni millət var ki, böyük cahangirlər, imperialistlər qollarının gücü ilə bir yerə toplar və onları bir yerə cəm edərsə bir millət düzəldər. Rusiya istibdadı zamanı bir türk, bir kürsü, yaxud bir erməni xaricə çıxarkən Rusiya pasportu ilə çıxıb bir rus sayılırdı. Rusiya inqilabı, Rusiyada toplanmış və süni millət halına gətirilmiş millətlərin yaptığı inqilabdır. Bu inqilabın ən böyük amilləri başqa millətlərin əzilməsi idi ki, inqilabın ilk əvvəllərində bu millətlərin azadlığı elan olundu. İnqilab bunları azad etdi. Əgər bu inqilab, haman inqilab amili olan Rusiya millətlərinin haqqı olan azadlıq şüarını qəbul etməsə idi, təbii, inqilab davam edə bilməzdi və bəlkə də heç inqilab olmazdı. Ona görədir ki, inqilab partlarkən millətlər istifadə etmək istədilər. Nəticədə isə Rusiya inqilabçıları bu inqilabı rus nöqtəyi-nəzəri ilə işlətmək istədilər. Lakin öz arzularına müvəffəq olmadılar. Rus inqilabı isə nəticə etibarilə millətlərin azadlıqlarını təmin etmiş oldu. Bütün meydanda müstəqil Azərbaycan, Gürcüstan, Ermənistan milli hökumətləri təşkil etmişsə, bu göstərir ki, Rusiya inqilabı əsl mahiyyətinə bir qədər yaxınlaşmışdı. İkinci inqilab ki, bolşevik şüarı ilə meydana atılmışdır, bu Rusiya inqilabı deyil, rus millətinin inqilabıdır. Rus inqilabı isə Rusiya daxilində, rus millətinin istixlası üçün vücuda gəlmiş bir inqilabdır. Bu gün inqilabı xislətləri siz görürsünüz ki, rus xislətləri ilə irəli gəlir və Rusiya bolşevikləri cərəyanı təşkil edən və sabiq Rusiya inqilabından rus inqilabı təşkil olunmuşdur. Və millətlərin ixtilasını üçün bir ideal var idi ki, o da qövdən felə gəldi. Burada bir əski türk Turan misallarından biri xatirimə gəlir. Rusiya istibdadı türk millətləri üçün bir dolab olmuşdu ki, ondan xilas ola bilmirdilər. Rusiya inqilabı mahiyyəti etibarilə tökdüyü qanlar ilə türk tarixində, türkləri əsarətdən qurtaran qurd vəzifəsini ifa etdi ki, bu da bir qurtuluşdur. Necə ki, türklərdə qurd ləfzi durur, öyləcə də Rusiya inqilabı bizim üçün unudulmaz bir şey olacaqdır. Bununla mən mənsub olduğum fraksiyanın tərəfindən Rusiya inqilabının 3 sənəyi-dəvamiyyəsinə millətlər arzusuna əməl etməsi nöqtəyi-nəzərilə təkid edirəm.

Rəis - İbrahim Əbilov.

İbrahim Əbilov - Möhtərəm əfəndilər! Bizim istiqlalımız dövründə bir neçə dəfə təntənəli iclaslarımız və bayramlarımız olmuşdur. Məsələn, İstiqlaliyyət elanı münasibətilə, istiqlaliliyyətin təsdiqi münasibətilə. Bugünkü, təntənəli iclasda Rusiya inqilabının 3-cü sənəyi-dəvamiyyəsi münasibətilədir. Keçən bayramların hamısı bu bayramın nəticəsidir. Bu bayram onları doğduğu üçün onların anasıdır. Üç il bundan əvvəl dörd sənəlik cahan müharibəsi nəticəsində Rusiya fəqərəyi-kasibəsi həqiqəti düşünüb, həm özünü Nikolay istibdadının zülmündən

və həmi də qeyri millətləri əsarətdən qurtarmaq üçün Petroqrad küçələrinin inqilab bayrağını əllərinə alaraq, qanlar tökərək Romanov xanədanını puç edərək millətlərə azadlıq bəxş etdi. Bu inqilabın nəticəsi olaraq əlbəttə, Rusiya inqilabi-kəbirəsi vasitəsilə çar hökumətini, jandarmı və qeyrilərini yıxıb fəqərəyi-kasibəni zəncirdən qurtardığı kimi, xırda millətlər də bundan istifadə edərək öz istiqlallarını əldə etdilər. Bu istiqlaliyyətlər Peterburqun küçələrində qan tökülərək əldə edilmişdir. Bu inqilabın 3 ilinin sənəyi-dəvamiyyəsinə baxsaq görürük ki, bu inqilabın nəticəsinin əmələ gəlməsi haqqında qara qüvvələr və sərvətdarlar inqilabın başında durub da çalışıb, bu nəticələrin zahir olmasını yubadtdılar. Məclisi-müəssəsənin yığılmasını uzatdılar, torpaqları kəndlilərə vermək məsələsini bununla dala atdılar. Odur ki, bunun nəticəsi olaraq 2-ci inqilab, Oktyabr inqilabı əmələ gəldi. Əksinqilabçılar artıq dərəcədə bu inqilabı var qüvvələrilə [boğmağa] çalışdıqları halda, Antanta hökumətləri böylə inqilabın qabağını kəsib, istiqlaliyyət və hüriyyətləri boğmaq üçün Denikinlərə, Kolçaqlara, Yudenislərə müavinəti-lazımədə bulundular. Amma onu bilmədilər ki, bu inqilab nurunun qabağını heç qara pərdələr və qüvvələr dayandıra bilmədilər. Axırda da öylə oldu. Fransa və qeyri hökumətlər demokratiyaları öz səslərini uzadıb imperialistlərin Rusiya daxilində olan qoşunlarının çəkilməsinə məcbur etdilər. Rusiya bu hüriyyəti əlində o qədər möhkəm saxladı ki, onu heç bir qüvvə yıxa bilmədi. Rusiyanın bu inqilabı sərhədləri keçib, yalnız Rusiyada qalmayıb. Almaniyaya keçib, istədiyi kimi öz nurunu seçib Vilhelmi belə taxtıdan endirdi, Avstriyaya keçib o qəhrəmanlar məzlumların hüququnu özlərinə verib Vilhelmləri Nikolayın yanına göndərdi. Bu inqilabın nəticəsi bu halda da qalmadı. Sərhədlər keçib, şərq aləminə təsir etdi və şərq millətləri həmin bu inqilabın bayrağını qaldırıb, Rusiya inqilabçıları yardımında özlərini cahangirlərin zəncirindən xilas etməyə başladılar və bu saatda edirlər.

Bu inqilab Avropa və Asiyaya keçib ümum, xırda şərq millətlərinin müstəqil yaşamağına və fəhlələri də daimi düşmənləri olan sərvətdarlardan xilas etdi və edəcəkdir. Bu hüriyyəti bizə verən Rusiya səhnəsində tökülən qanlardır. Bugünkü gün Azərbaycan və ümumdünya demokratiyasının birinci bayramıdır. Azərbaycan indiyə kimi iki bayram etmişdir. Birisi elan istiqlaliyyəti, birisi də onun təsdiqi. Amma bu bayram onların hamısından şərəflidir. Bu bayram ilə Azərbaycan bütün Rusiya inqilabı bayramında iştirak etdi. Cahan müharibəsində Antanta dövlətləri nə cür üstünlük yaptılar isə, Rusiya inqilabı da bugünkü gün hüquqsuzların haqqını müdafiəyə çalışıb, haqlarını özlərinə tapşırırdı və bütün yer üzündə bir inqilabın hökmran olduğuna şübhə edilməz. Ümidvaram ki, bu gün Zaqafqaziya demokratları bu hüriyyət bayramı münasibətilə əl-ələ verib istiqlaliyyətlərini əldə etməklə bərabər onların arasına nifaq salıb, nahaq qanların tökülməsinə bais olanları, ortadan götürüb, beynəlmiləl ilə əl-ələ verib Azərbaycan sosial-demokratları istiqlalın üstə durub, həmişə o istiqlalı əldə saxlamaq üçün Azərbaycan demokratiyası ilə həmişə bir yerdə çalışmaq və bugünkü bayram münasibətilə bütün demokratiyanı təbrik edərək.

Rəis - Qarabəyli Qara bəy.

Qara bəy - Möhtərəm əfəndilər! Bugünkü inqilab bayramı münasibətilə, inqilabın nə olduğu və həyatı-bəşəriyyətdə oynadığı rolun nə dərəcədə bizim üçün qiymətli olduğu barəsində sizə bir qəç söz söyləmək istəyəm. Həyatı-bəşəriyyə təşkil etdiyi gündən etibarən, inqilab deyilən şey onunla birlikdə başladı. Çünki kəndisi mübarizədən ibarət idi. Yeni insanlar dünyaya gələn gündən etibarən ən əvvəl təbiətlə mübarizəyə başladılar. İnsanlar artdıqca bir-birinə qarşı təcavüz, həqqınaşünaslıqda bulunmaq məcburiyyətində qalmışlardı. Qüruni-vüstada bu inqilab başqa mahiyyətdə idi. O zaman revolyusiyanı adi hərəkata istinad edirdilər. Amma Fransa inqilabı-kəbiri indiki inqilabı icad edər. 1789-cu il inqilabı bizə göstərdi ki, insanlar bir az açıq görünləri müstəbid hökumətlər ətrafına toplanıb, onlar başqalarının haqqını əlindən alıb insaniyyətdə heç bir şey vermirdi. Aristokrat sinfi əhalini əzərək, əhalini kəndisinə xadim edərək, onların haqqından istifadə edirdilər. Sonra aristokratlar bürokratiya arasında mübarizə başladı. Topraq sahibləri burjuaziyaya yer vermək istəmirdilər. Bu iki sinif arasında mübarizə davam etdi, nəhayət 1830, daha doğrusu, 1848 sənədə sərmayədarlar ilə müstəbid sinif arasında mübarizə başladı. Onun nəticəsindən hasil olan çıxışlar Fransa, Avstriya, Almaniyayı əhatə edib nəticələri meydana gətirdi. Sonra Rusiyada dürlü-dürlü hərəkət cərəyanı başladı. Axırda Rusiya inqilabi-kəbirini gördük. Bu inqilab bizə onların hamısından müəzzəm. Öylə bir böyük mübarizədir ki, məhdud bir dairədə qalmayacaqdır. Bu inqilabın aləmi-islamə olan əhəmiyyəti də böyükdür. Çünki, bu inqilab islam aləmində bir iqdamat göstərdi. İndi aləmi islamı həpsi istibdad meydanı qarışmışdır. Rusiya inqilabı isə aləmi islami və şərqə oyandırıb, bildirdi ki, həyatı ancaq inqilabdan qazanmaq olar. İştə Rusiya inqilabının böyük xidməti budur. Bu vaxta qədər İranda, Osmanlıda, Zaqafqaziyada məhdud bir dairədə inqilablar olmuşdur. Nəticə etibarilə məhdud görünmüşdür. Hal-hazırda aləmi islamın 98 faizi zülm altında inləyir. Onun üçün inqilabı şərqə yaxınlaşdıran şəxslərin qədrini anlayıb, onları təqdir etməlidir. Ən mühüm vəzifəmiz budur. Heç vaxt ola bilməz ki, bir kiçik məmləkət cəzirə misalı olaraq ona dəryanın ləpələri toxunmasın. Öylə etməli ki, bu inqilabın şaxə və budaqları bizdə də kök atsın. Rusiya inqilabçıları ilə birlikdə biz şərqə xilas edəlim. İştə ən böyük vəzifə budur. İştə onun üçün deyirəm. Yaşasın aləmi-islamın inqilabı və yaşasın o inqilablar ki, bizim qarşımızda bu inqilaba çıxır açmışlar. (Alqış, sağ və sol).

Rəis - Qəbulov.

Qəbulov - Əfəndilər! Mən inqilabın tarixindən və surəti məhsulundan bəhs etməyəcəyəm. Yalnız demək istəyirəm inqilab nədir? İnqilab demək məsum bir milləti, zavallı bir insaniyyəti dəmir pəncələrdən qurtarmaqdır. Yoxsa, yalnız dəyişiklik demək deyildir. İnqilab demək odur ki, məzlum insanlar bir gün Hüquqlarını qəsb edənlərdən qanları bahasına alaraq haqlarını alırlar. Hər millət mümkün olduğu mərtəbə bu inqilabı və hüququnu əlinə almışdır. İslamiyyətin əsası inqilab və hüquqi-bəşər üzərinə qurulmuşdur. İslamiyyət bu inqilabı çoxdan yapmışdır. İnqilab bilgi ilə elm üzərinə müəssisdir. Hətta Qurani mübin icra sureyi-şərifilə başlamış və inqilabın ancaq elm sayəsində ola biləcəyini bizə göstərmişdir. Yalnız təəssüf olunur ki, sonraları aləmi-islamiyyət bu həqiqətlərdən səfahətlərə, keyflərə dalaraq uzaqlaşmış və inqilabın nə demək olduğunu unutmuşlar. Biz Rusiya inqilabına mədyun şükranız. Rus əkinçilərinin yapmış olduğu bu inqilab inkar edilməz. Avropalılar, vaxtilə bizdən aldıkları elm və mərifəti tərəqqi etdirmişlər. Biz isə cəhalət içərisində qalmış, son zamanları Avropalılar havada uçar, dənizdə bir balıq kimi üzər görmüşük. Fəqət, bunlar zülm, həqsizlik üzərinə qurulduğunu anlayan Rus zəhmətkeşləri nəhayət bu haqsızlıqlara üsyan edərək qırmızı bayrağı çəkdilər və inqilab meydana gətirdilər. Hər bir inqilabda demokratik və milli əsaslar üzərinə həyata tətbiq edilmişdir. Bizdə Cahan demokratiyasilə təşriki-məsai etməklə yaşaya biləcəyimiz mühəqqəqdır. Hər yerdə el hakimiyyəti təmərküz etmədikcə mübarizəyi-həyat bütün dəhşətilə hökm sürəcəkdir. İnqilabın bidayətində bir paraları söylədilər ki, inqilabi alan ancaq əsgərlərdir. Halbuki, bu doğru deyildir. Çünkü əsgər millətin, məmləkətin oğludur. Onları bəsləyən, onlara silah, əlbəsə və çəkmə verən yenə millət kəndli və əkinçidir. Əgər onlara bu şeylər verilməzsə dərhal cəbhədən geri dönər, qaçarlar. Biz görürük ki, inqilab gündən günə, hər tərəfdə kök salır. Biz bir an əvvəl qanlı inqilablar doğmasına meydan vermədən əkinçinin şura haqlarını verəlim və bunun verilməsini biz təmənnə edirik. Yaşasın Rusiya inqilabı! Yaşasın Rusiya inqilabı nəticəsində istiqlalını qazanmış millətlər! Yaşasın Azərbaycan Cümhuriyyəti və el hakimiyyəti! (Şiddətli alqışlar).

Sədr - Səmədağa Ağamalı oğlu.

Səmədağa - İnqilab demək nə deməkdir? Doğrudur, burada danışdılar, amma onun əsaslarını söyləmədilər. Hər döyüşmək, hər qan tökmək inqilab degildir. Məsələn: erməni-müsəlman davası inqilab deyildir. Bəs inqilab nədir? İnqilab əgər burada olan şeyləri bir böyük odlu yerə toplayasan, orada alovlanıb təzə şeylər çıxar. O şeylər ki, təzə sifətdə çıxar, işlə o inqilabdır. Keçmişdə millətlər arasında bir çox millətlər nahaq işlər tutmuşlar. Yəni bir tərəfdə səfalət, bir tərəfdə rahatlıq, digər tərəfdə zəhmət. Dünyada ki, bu nahaq şeylər olur, heç bir şeylə düzəlsə deyil. Nə ağıllı adam və nə peyğəmbər və nə də nitqlər ilə bu işləri düzəltmək qeyri mümkündür. Zira tarix böylə göstərir. İnqilab olmasa heç düzəlməzdi. İnqilab nədir?

İnsanın içindəki qeyri şeylər cəmləşdi - onun bir təmənnası potrebnost olar. O təmənnanın dalınca gedəndə qabağına gələn şeyləri, o qanun, zakonları vurub darmadağın edər, vulkan kimi: öylə də Rusiya inqilabı, Rusiyanın daxilində iki qüvvə mübarizə edirdi, birisi aslar öz hüquqlarına tərəf gedirdi ki, o bir gün qıracaq idi. Bir də millətlər vardı ki, bir zülm o bir də ümumi zülm, bir də başqa onlara olan zümlər idi. Rusiya inqilabı aləmi darmadağın dağıtdı və qeyri millətlərin qopmasına səbəb oldu. Necə ki, Azərbaycan, Gürcüstan vulkan edib Rusiyadan ayrıldılar. Xəmir yoğurdular, bişirməyə başladılar, demək ki, sosialni oldu. O yerə qədəm qoydu ki, insanları həqiqi yola yaxınlaşdırır, acları toxlatdırır. Varlığını da işləməyə məcbur edir ki, əli və ürəyi də işləyir. İşləmək də dünyanın birinci məzzətidir. Bu Ermənistan və Azərbaycandakı oradan qopdu qandalağ kimi düzəlmədi. Demək, Ermənistanda və Azərbaycanda hələ inqilab olmayıb, bu inqilab qabaqdadır. (Alqışlar). Gələcəkdə olar. İş buradadır ki, Azərbaycanın başçıları bilmirlər ki, inqilab nədir? Əgər onlar başa düşüb qabaqlasalar heç yoxsa qabaqda inqilab olub biz də təzədən indiki Rusiya inqilabının üç illiyini eylədiyimiz kimi, Azərbaycanın inqilabının da üç illiyini bayram edəcəyik. O vaxt biz də söylətməyəcəyik ki, Yaşasın Azərbaycan inqilabı. (soldan alqış).

Sədr - Natiqlərin sırası bitdi. Təntənəli iclası qapayıram.

İclas saat 1.50 dəqiqədə qapanır.

Arxiv, f.895, siy.1, iş 280, vər. 1-4.

Yüz otuz beşinci iclas

15 mart 1920-ci il

Rəis - Məmməd Yusif Cəfərov. Katib - Rza Qaraşarov.

1 - Təshih komissiyasının Zirdəki qanunlar barəsində məruzəsi: a) dövlət büdcəsi; b) hökuməti məmurlarının maaşlarının artırılması haqqında; q) Gürcüstanda zəlzələdən fəlakətdə əhaliyə imdada bulunmaq üçün ümumi-hökumət müdiriyyəti 1920 sənə smetasına idxalı şərti ilə dövlət nəqliyyə fondundan, hökumət ixtiyarına üç milyon rublə buraxılması haqqında; 2 - Məclisi-Məbusanın 1920-ci sənə üçün smetası. 3-cü qiraət məruzəçi - Ağayev; 3 - 23 iyun 1919 sənəsi qanunun bəhri-tibbi səhiyyə stasyonu nəfəratına aid olması haqqında qanun layihəsi. Üçüncü qiraət. Məruzəçi - Həsən bəy Ağayev; 4 - Bakı şəhərində yüz təxtlik bir hökuməti xəstəxanasının güşadi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Həsən bəy Ağayev; 5 - Azərbaycan hökumət xəstəxanasının 1920 sənədə davamı haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Həsən bəy Ağayev; 6 - Bakı gömrükxanası cümbündə müfəttişlik məmuriyyəti ehdası haqqında qanun layihəsi. 3-cü qiraəti. Axicanov; 7 - Hüquq məhkəmələrində hökmü-qaibənə üsulun bəzi təbəddülatı haqqında. Məruzəçi - Axicanov; 8 - Vilayət tibb idarələrinin təgyir və təbdili haqqında. Ümumi-xeyriyyə nəzarətinin qanun layihəsi. Məruzəçi - Ağayev; 9 - Köylərdə xəstəxanaların artırılması haqqında ümumi-xeyriyyə nəzarətinin qanun layihəsi. Məruzəçi - Ağayev (üçüncü qiraət); 10 - İstintaq əqsamının təşkil və təbdilən islahı haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Ağayev; 11 - Gəncə qəzasının iki qəzaya bölünməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Ağayev; 12 - Mənzil və digər binalardan mənfəətbərdar olmaq üçün qismət təyin edilməsi haqqında. Məruzəçi - Qara bəy Qarabəyli.

Daxil olmuş kağızlardan məbus Kığixanovun xəstə olduğu üçün məzuniyyətini bir ay təmddid edilməsi haqqında teleqramını katib oxudu. Kığixanovun məzuniyyətinin təmddid edilməsi Parlament tərəfindən qəbul olundu.

1) Dövlət büdcəsi, 2) Hökuməti məmurlarının maaşlarının artırılması, 3) Gürcüstanla zəlzələdən fəlakətdə əhaliyə imdada bulunmaq üçün ümumi hökumət müdiriyyət 19-20 sənət smetasına idxali şərti ilə dövlət nəqliyyə fondundan hökuməti ixtiyarına üç milyon rublə artırılması haqqdakı, qanun layihələri təshihyyə komissiyonu tərəfindən bilətəshih və təbdil qəbul edilməsini komissyon rəisi Məmməd Əmin Rəsulzadə bəyan etdi. Komissiyonun rəyini səsə qoydu və Parlament tərəfindən etiraz edilmədi.

2) Məclisi-Məbusanın 1920 sənə üçün smetasının üçüncü qiraəti icra edilir. Birinci maddəyə bir təklif verilir. Məzmunu: "Təklif: Parlament məxarici layihəsinin əvvəlinci maddəsinə əlavə olaraq səkkiz milyon altı yüz qırx min manat daxil edilməsini təklif edərək". Bu təxsisat məbusların gündəlik haqqının üç yüz manatdan gündə beş yüz manata qədər təzayidindən irəli gəldiyindən yüz iyirmi üzv üçün bir il müddətində məzkur yekunu verər. Binaən-ileyh təklif etdiyimiz zəmm maaş üçün salifüzzikr təxsisat yanvarın əvvəlindən buraxılması, təklifimiz qapalı üsul üzrə rəyə qoyulmalıdır. Bəhram bəy Vəzirov, Məşədi Səməd Hüseyn oğlu və qeyri 29 imza".

Təklif haqqında Məmməd Əmin Rəsulzadə danışdı və Parlament nizamnaməsinin 172 maddəsi möcibincə rəis təklifi gizli şar üsulu ilə səsə qoyur. Təklif lehinə 35 ağ şar, əleyhinə 17 qara şar verilmək üzrə qəbul edilir.

1-ci maddəni qəbul edilmiş təklif ilə rəis səsə qoydu. Qəbul edildi. Sonra 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16 və 17-ci maddələr səsə qoyulub qəbul edilərək layihəyi-təshihyyə komissiyonuna verilir.

3) 23 iyun 1919 sənəsi qanununun bəhri tibbi-səhiyyə stansiyonu nəfəratına aid olması haqda məruzəçi Həsən bəy Ağayev bəyanat verir. Layihənin ikinci qiraətinə keçilməsi Parlament tərəfindən qəbul edilir. Layihə maddə-maddə oxunub Parlament tərəfindən qəbul olunur: Layihənin üçüncü qiraəti gələcək iclasa təxir edilir.

4) Bakı şəhərində yüz taxtalık bir hökumət xəstəxanasının güşadi haqqında, məruzəçi Həsən bəy Ağayev bəyanat verdi. Layihənin maddə-maddə icra edilməsi Parlament tərəfindən qəbul edilərək, maddə-maddə oxundu, qəbul olundu. Layihənin üçüncü qiraəti gələcək iclasa təxir edildi.

5) Azərbaycan hökumət xəstəxanasının 1920 sənədə davamı haqda məruzəçi Həsən bəy Ağayev bəyanat verdi. Layihənin maddə-maddə icra edilməsi Parlament tərəfindən qəbul edilərək maddə-maddə oxundu və qəbul olundu. Layihənin üçüncü qiraəti gələcək iclasa təxir edildi.

6) Bakı gömrükxanası cümbündə müfəttişlik məmuriyyəti ehdası haqqında məruzəçi Axicanov bəyanat verdi. Layihənin maddə-maddə icra edilməsini rəis səsə qoydu və qəbul edildiyi üçün maddə-maddə icra edildi və Parlament tərəfindən qəbul olundu. Üçüncü qiraət gələcək iclasa təxir edildi.

7) Hüquq məhkəməsində hökm qayıbanə üsulunda, bəzi təbəddülatı haqqında məruzəçi Müseyib bəy Axicanov izahat verir. Layihənin maddə-maddə icra edilməsi səsə qoyulub qəbul edilir. Layihə maddə-maddə oxundu və Parlament tərəfindən qəbul olundu. Layihənin üçüncü qiraəti gələcək iclasa təxir edilir.

8) Vilayət tibb idarələrinin təgyir və təbdili haqqında ümuri xeyriyyə nəzarətinin qanun layihəsi haqqında məruzəçi Həsən bəy Ağayev bəyanat verdi. Layihənin maddə-maddə icra edilməsi qəbul edilir. Layihə maddə-maddə icra edilib qəbul edildi. Üçüncü qiraət gələcək iclasa təxir edildi.

9) Köylərdə xəstəxanaların artırılması haqqında Həsən bəy Ağayev bəyanat verdi. Bu haqda Əliheydər Qarayev, Abdulla bəy Əfəndizadə danışdılar.

On dəqiqə tənəffüs elan edildi.

Tənəffüsdən sonra iclas davam edir. Sırada danışan natiqlərdən Mehdi bəy Hacıbababəyov, Mirzə Sadıq Axundzadə mübadiləyi-əfkar etdilər. Məruzəçi izahat verdi. Layihənin ikinci qiraətinə keçilməsi Parlament tərəfindən qəbul edildi. Layihə maddə-maddə icra edilib qəbul edilir. Layihənin üçüncü qiraəti gələcək iclasa təxir edilir.

Parlamentin 1920 sənə smetası təshihəyə komissiyonu tərəfindən bilə təshih qəbul edilməsini komissiyon üzvü Muxtar Əfəndizadə bəyan etdi və komissiyonun rəyi Parlament tərəfindən qəbul edildi.

Novruz bayramı münasibətilə bu gündən etibarən mart ayının 29-na qədər Parlament tətillik etməsini divani-rəyasət tərəfindən rəis təklif etdi və təklif Parlament tərəfindən biləetiraz qəbul edildi.

Arxiv, f.895, siy.1, iş 249, vər. 24-25.

Yüz otuz altıncı fəvqəladə iclas

17 mart 1920-ci il

Rəis - Məmməd Yusif Səforov. Katib - Rza bəy Qaraşarov.

Azərbaycan ilə Gürcüstan arasında əqd edilən "tranzit" müahidənaməsinin təsdiq edilməsi haqqında məruzəçi Əbuzər bəy Rzayev bəyanat verdi. Bu haqda Aslan bəy Qardaşov danışır. Məruzəçi izahat verir. Katib müahidənaməni oxuyur. Rəis səsə qoyur və müttəhidül rəy qəbul edilir.

2-ci məsələ qapalı iclasda müzakirə edilir. Müahidənamənin 3-cü maddəsi haqqında məruzəçi bəyanat verir və müahidənaməyə bir maddə əlavə edilir. Katib əlavəni oxuyur. Bu haqda Aslan bəy Səfikürdlü danışdıqdan sonra təriq və məabir naziri Xudadad bəy Məlikaslanov izahat verir. Səmədağa Ağamalı oğlu və Aslan bəy Səfikürdlü danışrlar. Məruzəçi izahat verir, müahidənaməyə əlavə edilən maddəni rəis səsə qoydu. Müttəhidül rəy qəbul edildi.

Arxiv. f.895. siy. 1. iş 249. vər. 26.

Yüz otuz yeddinci iclas

1 aprel 1920-ci il

Rəis - Məmməd Yusif Cəfərov. Katib - Rza bəy Qaraşarov.

İclas saat 1 -45 dəqiqədə açılır.

Müzakireyi-yomiyə keçən iclasda qəbul olunduğundan daxil olmuş kağızları katib elan etdi:

1-Bakı şəhər polis ştatasının Ermənikənd müstəmləkəsini idarə etmək üçün orada bir pristav müavinliyi artırılması haqqında.

2-Spirtodan alınan aksiz stavkasının tədili haqqında.

3-Azərbaycan Cümhuriyyəti tərəfindən qərbi Avropa və Amerikaya siyasi heyətlər göndərilməsi və Parisdəki sülh heyətinin azad edilməsi haqqında.

4-Gürcüstan və Ermənistan cümhuriyyətlərində və Batumda olan siyasi heyətlərin ştat məsarifinin təsdiqi barəsindəki qanun layihələrinin maliyyə və büdcə komissiyonuna veriləcəyini rəis elan etdi.

Sonra osmanlı Məclisi-Məbusanı və Türkiyə qadınlar cəmiyyəti tərəfindən Azərbaycan Məclisi-Məbusanına təbrik teleqramlarını katib elan etdi. Həmin təbriknaməyə divani rəyasət tərəfindən cavab göndərilməsi təklif olunub da, təklif bilaetiraz Parlament tərəfindən qəbul edildi.

Sədr məlum edir ki, Nizamnamənin 104-cü maddəsinə nəzərən daxiliyyə naziri Qarabağ hadisələri xüsusunda izahat vermək istəyir.

Mustafa bəy Vəkilov (daxiliyyə naziri) - Möhtərəm məbus əfəndilər! Son günlərdə əfkari ümumiyyəni işğal edən Qarabağ hadisələri barəsində izahat verəcəyəm.

Martın 2-də və iki gün ondan irəli Şuşa qalasına Azərbaycan xidmətində olan iki uçaştoku erməni pristavları general qubernatorun görüşünə gəlmək adı ilə hərəsi 15-20 nəfər müsəlləh erməni strajnikləri ilə şəhərə gəlmişlərdir. Böyləliklə şəhərə iki yüz nəfər müsəlləh erməni əsgəri toplaşmışlar. Bir bu qədər də şəhərdə olanlar bizim Şuşada əsgərlərimizə hücum etmişlərdir.

Bir neçə zabiti həbs edib, əsgərlərə atəş açmışlardır. Bir tərəfdən bayram münasibətilə xalq evlərində istirahətə məşğul olduqlarından digər tərəfdən camaat böylə xəyanətə və məcfələ bir hücum gözləmədiklərindən bu hadisə olduqca nəgəhan olmuşdur. Məmaafiyə Şuşadakı əsgəri hissələrimiz onların başlarında duran zabitan qəhrəmanə bir surətdə onların hücumunu dəf edə bilmişdir. Bu surətlə martın 23-də bütün gün atışma getmiş o günün qürub çağı asilər artıq dayanmıyıb şəhərdən çıxmağa məcbur olmuşlardır.

Ermənilərin bu hücumları yalnız Şuşada deyil, eyni hal ilə Xan kəndində də, olmuş hücumları dəf edilmişdir.

Həmçinin bu növ Əsgəranə da hücum edilmişdir. Əsgəranda bizim qüvvəmizi çıxardım oranı işğal edə bilmişlərdir. Məlum olur ki, iş bu üsyan hərəkəti bir neçə aylardan bəri imiş ki, hazırlanmış. Bu xüsusda böyük hazırlıqlar görülmüş, bu hücumu başlamaq üçün onların müəyyən bir siqnalı olmuşdur. Şuşa qalasının yaxınlığında bulunan "Şuşa" kəndində top atəşi vasitəsilə verilən bir siqnal üzərinə hər yerdən birdən bizim əsgərlərimizə hücum eyləmişlərdir.

Bunlarla bərabər Qarabağın Cavanşir, Zəngəzur qəzalarında olan erməni əhalisi də bizim əsgərlərimizə hücum edib üsyan qaldırmışlardır. Əlbəttə, bu üsyan nə qədər böyük bir miqyasda hazırlansa da hər yerdə onlara böyük zərbələr vurulub hücumları dəf edilmişdir. Hazırladıqları planları bir nəticə verməmişdir. Onlar yalnız Əsgəranı işğal edə bilmişlər.

Ələ keçən sənədlərdən və vəsiqələrdən məlum olur ki, bu fitnə hazırlığını yerli əhali nəinki öz təşəbbüsü ilə etmiş, bəlkə kənardan gəlmiş qüvvələr bunu hazırlamışlardır. Şuşa şəhərində erməni ziyalı sinfi onların arxasınca getməmişlərdir. Başqa köylərdə də əhali asilərə qoşulmaq istəməmişlər. Fəqət, üsyançılar onları zor ilə kəndilərinə tabe etmişlərdir.

Əlbəttə, bu kimi həyasız fitnəni yaratmaq üçün əsgəri qüvvəyə müraciət etməkdən əvvəl həyəcana gəlmiş əhalisi kəndisi yatırmağa çalışmış.

Məmləkətin hər tərəfindən camaat əsl kimi köntüllü sifətilə axıb məhəlli-hadisəyə gəlməkdədir. Hazırda bu xalq axınının qarşısını almaq müşkül bir hal olmuşdur. Hər yerdən cəbhəyə qoşularaq kəndi qardaşlarının imdadına gəlirlər.

Qarabağda müvəqqətdən pozulmuş intizam və qaidə bu yaxınlarda düzələcəkdir. Hökumət bu xüsusda ciddi və qəti tədbirlər görmüş və görməkdədir. Yaxın günlərdə bu üsyan təsviyyə ediləcəkdir.

Sədr - Verilən izahatın bu günmü və yaxud gələcək iclasda müzakirə edilməsini rəyə qoyur. Əksəriyyət ilə bu gün müzakirə edilməsi qərara alınır.

Əliheydər Qarayev (sol sosialist) - Əfəndilər! Yəqin ki unutmamışsınız, martın 9-da burada Kars hadisələri müzakirə olunurdu. Mən işbu mənbələrdən hökumətə dedim ki, siz bu gün Kars xüsusunda verdiyiniz bəyanatı

gələcəkdə Qarabağ üçün də verəsəksiniz. Bir neçə vaxt bundan əvvəl yazmışdıq ki, Qarabağda böyük bir fəlakət olacaq. Bunun qarşısı alınmalıdır, ciddi tədbirlər görülməlidir. Biz demişdik ki, bir nəfər İrəvan Parlamentinin üzvü Qarabağda əyləşib orada üsyan hazırlayır.

Biz bunların hamısını o zaman hökumətə xəbər verdik. Dedik ki, yatmayınız, Kars hadisələrinin eyni Qarabağda təkrar ediləcəkdir. İndi bu gün görürük ki, bizim sözlərimiz doğru idi.

Əfəndilər! Bu gün əgər daxiliyyə naziri və hökumət bu məsələyə ancaq Qarabağ məsələsi kimi baxsalar səhv etmiş olarlar. Məsələ Qarabağ məsələsi deyil, məsələ ümumşərq aləminin, xüsusən Anadolu və Türkiyənin məsələsidir. Bu gün bunu düşünməli və səbəblərini araşdırmalıdır.

Əfəndilər! Mən sormağ istəyirəm o dokumentlər, o sənədlər ki bizim əlimizə düşmüşdü, biz onları göstərdik. Olardımıki Əsgəran kimi bir yerdə əlli nəfər əsgər saxlansın. Nə üçün 5-ci polku cəbhəyə gedərkən yarı yoldan qaytardıq. Nə üçün bu təhlükənin qarşısı vaxtında alınmadı? Hökumət bu təhlükənin qarşısını almaq yerinə əlibayraqlıları tutub dörd divar altında boğurdu.

Əfəndilər! Qarabağda hələ cəbhə açılmamışdır. Cəbhələr açıldıqdan sonra biləcəksiniz. Novorossiyskdən qaçan Denikin əsgərləri haraya gedir. Siz onda biləcəksiniz ki, Ənzəliyə gedən dobrovol ordusu Azərbaycan üçün nə qədər təhlükə hazırlayır. Bu hərəkət Qarabağ məsələsi deyildir. Bu ümum Anadolu və Azərbaycan üçün hazırlanmış bir plandır. Bu plan qarşısına böylə tədbir ilə çıxmaq olarmı? Siz bununla şərq məsələsinə yardım edə bilməyəcəksiniz. Ola bilər ki, siz bu gün burada hökumətə etimad bəyan edəsiniz. Əfəndilər, iş etimadda deyildir. İş bacarıqdadır. İş bu saat Azərbaycan füqarasını bu təhlükədən xilas etmək üçün tədbirlər aramaqdadır.

Əgər bu hökuməti daxildəki bolşeviklər ilə bir etilafə gələ bilsə idi o vaxt Şura hökuməti də sizi qəbul edə bilirdi.

(Məclisdə səs-küy qalxır, arxadakı tamaşaçılar bəzi sözlər söyləyirlər sədr zəngi çalır, xalq sakit edir).

Əfəndilər! Burada açıq danışmaq lazımdır. Hərgah siz həqiqi xalq nümayəndəsisinizsə hər kəsin ağına ağ, qarasına qara deyib üzün vurunuz. Bu gün erməni-müsəlman davasına xitam verəcək bir qüvvə varsa o da Azərbaycan zəhmətkeşləridir.

Denikin qüvvələri Ermənistanda toplanır. Biz o piyaniskə Denikin bandalarının qabağına çıxasımıyıq. Onların qarşısına çıxacaq bir qüvvə varsa o da Qırmızı Rusiya qoşunudur.

(Məclisdə yenə səs və gurultular eşidilir).

Qarayev - Bu gün biz ciddi surətdə Qırmızı Ordu ilə danışığa girişməliyik. Fəqət, bu danışıq bu hökumət bacarmayacaqdır. Çünki onun əli Əli Bayramovun qanilə boyanmışdır.

(Məclisdə təkrar səs və gurultular... Yalandır, Böhtan deyirsən, İsbət et... Səs eşidilir. Sədr zəngi basır, xalq sakit edir. Natiqdən rica edir ki, nəzakət dairəsində danışsın).

Qarayev (dəvamlı) - Sizə Rusiya Şura hökumətin ilə danışığa girmək lazımdır.

Sədr - Daxiliyyə naziri müavini Şəfi bəy Rüstəmbəyli izahat verəcəyini bildirir.

Şəfi bəy - Daxiliyyə naziri burada yox ikən Qarayev Əli Bayramov barəsində bir çox sözlər danışdı. Bu xüsusda sizə bir neçə məlumat vermək istəyirəm. Bir neçə gün bundan əvvəl polis bir zaqovor və üsyan qaldırmaq planı kəşf etdi. Bu üsyanda hökumətin yıxmaq, Parlamanı dağıtmaq, burada Şura hökuməti elan etmək istənirdi.

O zaqovora imza edənlərin birisi Əli Bayramovdur. Habelə o kağızlarda Parlament üzvü Əliheydər Qarayev cənablarının da imzası vardır. (səslər: ar olsun, eyb olsun, rədd olsun xain!) Polisə əmr olunmuşdur ki, o adəmlər tutulsun. Polis axtarır, lakin tapa bilmirdi. Bu aralıq xəbər çıxdı ki, Əli Bayramov yoxdur. Bu xüsusda rəsmi bir xəbər yoxdur. Lakin orada-burada şayiələr çıxır ki, onu bir qoçu tutub polisə verib, polis isə onu boğmuşdur. Bu xəbəri eşidən kimi nazir qorodonaçəlnikə əmr verdi ki bu xəbər rəsmi bir hala salınsın, bu məsələni tapıb açsın? Bu iş müddəyi-ümumiyyə verilmişdir.

Keçən gün mən Əli Bayramovun anasını və arvadını polisə, öz kabinetmə çağırdım. Orada general-qubernator və Parlament üzvlərindən bir neçə nəfər də vardı. Onlardan Əli Bayramovun nərdə olduğunu və kimlər tərəfindən tutulduğunu sordum. Bunların heç biri kənardakı şayiələrdən bir söz demədilər. Dedilər ki, biz qoçulardan qorxuruq. Bu məlumatların həpsi müddəyi-ümumiyyə (prokurora) verilmişdir. Kimin müqəssir olduğunu meydana çıxarsa, o xüsusdan məhkəmə kəndi qərarını verər, müqəssir də cəzalanar və elə bir şey bilmədən hökumət Əli Bayramovu öldürmüş demək böhtandır, iftiradı. Mən buna ciddi surətdə etiraz edirəm. Hər kəsin bu xüsusda məlumatı varsa, kənarında deyil, gəlib rəsmi surətdə bizə deməlidir.

Sədr - Bildirir ki, Əli Bayramov məsələsi bugünkü məsələ ilə əlaqədar deyildir. Hökuməti nümayəndəsi bu xüsusda izahat verdi. Əgər Parlament arzu edərsə bu məsələ də bu gün müzakirə edilər və ya sonraya qalar. Bu məsələni səsə qoyur, əksəriyyət ilə məsələnin bu gün müzakirə edilməsinə qərar verilir. Qarabağ hadisələri barəsində söz Məmməd Əmin Rəsulzadəyə verilir.

Məmməd Əmin Rəsulzadə (əsəbi bir halda mənəbəyi-xitabətə çıxır) -Əfəndilər! Burada müəyyən bir məsələ var. O məsələ budur ki, Qarabağda Azərbaycan istiqlal və hürriyyətinin düşməni olan bir ünsür tərəfindən fəsad və üsyan qaldırmışdır. Bu fəsad qarşısında hökumət və bütün məmləkət əmri vəqə qarşısında bulunaraq mübarizə edir. Burada digər bir sui-qəsdin şəriki Qarabağda deyil, Bakının özündə, Azərbaycan mərkəzində böyük bir üsyan qaldırmaqda iştirak edən birisi, bir asi burada deyir ki, nə qədər siz biz asilər ilə üzlaşməmisiniz, Qarabağ

asiləri ilə mübarizə edənmiyəcəksiniz, binaən-ileyh bir üsyanı yatırmaq üçün hökumətin, ümuri-idarəni biz asilərin əlinə verməlisiniz.

Əfəndilər! Üsyan çıxırının adı Əliheydərmə olsun, ya Vartazarmı olsun, ikisi də asidir. Qarabağdamı və Bakıdamı çıxışda bulunsun, ikisi də birdir.

Bizə deyirlər ki, ermənilər ilə mübarizə edənmiyirsiniz, bu mübarizəni Azərbaycan davam etdirə bilməz. Qarabağ asilərinə təfrik etmək üçün Sovet Rusiyasının qırmızı ordularını buraya gətirməlisiniz... Bu nədir? Bu söyləyən əcaba kimdir? Bunu deyən Azərbaycan xalqının nümayəndəsidir və yaxud Məclisi-Məbusan üzvü sifətilə guya bizimlə Azərbaycan müqəddəratı məsələsində şərik görünən Rusiya vəkildir? Öz içərimizdən bizə ultimatum verir, bizi Qırmızı Rusiyanın orduları ilə təhdid edir?

Səslər - Ar olsun!

Məmməd Əmin Rəsulzadə (qayət hərarətli və həyəcanlı bir halda) -Bumudur vətənpərvərlik? Böyləmi danışır bir Cümhuriyyət üzvü? Böyləmi sözlər bir xalq nümayəndəsi?

Əfəndilər! Bu kimi ultimatumlara fürsətdən bilaistifadə asi əlini dal qapıdan millətin hüququna uzatmaq derlər. Mən burada hər halda bir Azərbaycan Məclisi-Məbusan üzvü deyil, bir Rusiya vəkilinin, bir Rusiya agentisinin sözünü eşidirəm.

Soldan səslər - Provokasiya...

Məmməd Əmin (davamla) - Əvət siz provokasiya deyirsiniz... Nə üçün siz böylə ümid edirsiniz ki, Azərbaycan xalqı bir asi ilə mübarizə edə bilmək üçün kəndi hüququnu ikinci bir üsyan hazırlamaqda əli olan Qarayevlərə təslim etməli imiş? Qarabağ asilərinə bəyənmişlər. Onlar ilə mübarizə etmək üçün buradakı üsyançılara təslim olmağı təklif edirlər. Bununçun nəzərə alınmayı ki, Qarabağda üsyan qaldıran vartazarlar həmin bu asilərin başındadırlar ki, siz də ona iştirak edirsiniz. Əgər siz, məni təmin etsəniz ki, Ümuri-idarə əlinizə keçdiyi təqdirdə burada Azərbaycan türk hökuməti təşkil edəcəksiniz, əgər mən bilsəm ki Azərbaycan hökuməti adı ilə Rusiya Sovetinin bir şöbəsinə burada açmayacaqsınız, o vaxt sizinlə danışa bilərdik. Bu sözlər əvəzində bizi qane edəcək dəlillər göstərə bilsəniz biz hər vaxt sizinlə danışardıq, fəqət siz həqiqi bir istiqlalçisi deyil, digər bir üsyan hazırlayan bir sui-qəsdçisiniz. Siz bu gün bombalar ilə, silahlar ilə əsgər arasına girib onları təftir etməklə bizi özünüzlə danışdırmaq istəyirsiniz... belə asilər və bombaçılar ilə bomba ilə danışarlar. Əgər siz məni inandırsanız ki, o böyük şuarlara əməl olunacaq, bu millətin hüququna riayət ediləcək, o halda mən sizinlə danışardım. Fəqət, həqq və hüquqdan danışmaq əvəzinə bizi təhdid edirsiniz ki, hökuməti bizə verməsəniz dalınızda böyük Rusiya və onun böyük Qırmızı Ordusu var. Onlar gəlib sizi qıracaqlar. Siz bizi böylə qorxudursunuz.

Əfəndilər! Məsələ qətiyyə pək mühümdür. Zənn etməyiniz ki, mənim könlümdə Rusiya bolşeviklərinə qarşı o qədər böyük inad vardır ki, sui-niyyətə alışıraqlar onlarla anlaşmaq istəməm. Xayır, həmişə mühakimə etmək mümkündür. Bir taqım şəraitə-siyasiyyə ilə uzlaşmaq, barışmaq olur. Fəqət bizə desələr ki, əgər bir üsyançı qüvvətlə barışmazsınız, Rusiya da sizinlə barışmayacaqdır. Biz görsək ki, bizim içərimizdə bir neçə əliheydərlər varmış, onlarla hesablaşmaq lazım imiş, lakin bir millətin rəyi və hüququ ilə hesablaşmaq lazım deyilmiş, o halda biz böylə bir qüvvətə heç vaxt inanmırıq. Axırda bir qurd ilə qoyunun məsələsinə bənzər. Onun üçün siz hər şeydən əvvəl məni iqna ediniz görək o millətlərin haqqını tanıyıb əda etmək istəyən qüvvə millətlərin hüququnu özünə vermək üçün gəlib Qarabağ məsələsinə həll edəcək, yoxsa Qarabağ məsələsi adı ilə gəlib bizi çeynəyəcəkdir.

Onların pulu ilə burada bombalar alıb bizi o vasitə ilə özünüzlə hesablaşdırmaq istəyirsinizsə, qoyunuz millət öz işini görsün. Əgər o qüvvə sənə kimilərin əqli ilə şərq məsələsinə həll edəcəklər isə və bizlər ilə o yolda hesablaşacaqlar isə, onda mən onlara inanmam. Əgər Əliheydə Qarayev kaprizi ilə olanlar buraya gələcəklər isə, o vaxt onlar bizə dost deyil, düşməndirlər.

Sonra burada Əli Bayramov məsələsi çıxardılar. Madam ki, bunu meydanda isbat edəcək bir sənəd yoxdur, mən buna böhtan deyirəm. Əgər bu dedikləri isbat olaki həqiqətdə böylə vəqiə olubdur, onda əmin olunuz ki, hökumətin düşürmək istəyən şəxslərin əvvəlincisi mən olacağam, çünki hökumət kim olursa-olsun onda saniyə yer yoxdur. Fəqət, bunu söyləyən siz, daşnaqların Qarabağdakı xəyanətlərindən istifadə edib hökuməti yıxmaq istəyirsiniz. Olsun ki fikrinizi yeritmək üçün Əli Bayramovu özünüzlə gizlədib hökumətə böhtan deyirsiniz. Qaldı ki Rusiya ilə hesablaşmaq başqa, Əliheydə ilə hesablaşmaq da başqadır. Bu gün bizim nicatımız ondamıdır ki, hökuməti Əliheydə Qarayevlərə təslim edək. Bugünkü məsələ budur ki, Qarabağda bizə asilər üsyan qaldırdılar. Həqiqi bir millətpərvər olursaq əldə silah oraya qoşulmalıyıq. Bu gün bundan başqa məsələ ola bilməz. (Alqış).

Qarabəyli Qara bəy - Həzərət! Bu gün millətin böyük bir həyəcan içində yaşadığını kimsə inkar etməz. Buna da Qarabağ məsələsi bəis olmuşdur. Daxiliyyə naziri bu xüsusda izahat verdi. Lakin bu izahat kafimidir? Bununla gedib evimizdə rahat yata bilərikmi? Özümüzlə aldatmağa daha məhəl yoxdur. Çünki hal böylədir ki, əgər desək təhlükə qarşısındaıyıq, bu doğru deyil, bu gün biz tam mənasilə fəlakət içərisindəıyıq. O düşmən ki, bizə müqabil durubdur, bir o qədər də zəif deyildir. Onun bu çıxışı ufaq şeylərdən nəşət etməmişdir. Bu hal 40-60 sənədən bəri bir millətin o biri milləti məhv etməyə çalışmasından nəşət edir, daşnaqların bütün müsəlmanları qırmaq siyasəti əskidən bəridir. Türkiyədə çıxardıqlarını nəzərə alınız. Mart hadisəsi Naxçıvan, Zəngəzur, Kars və bu saatki işləri

nəzərə alınır. Qarabağda atılan top güllələri bizim qibləgahımıza çevrilmişdir. Bunlara etidal dəmlə baxmayıb. Göz yummaq ilə bir şey edə bilmərik. Baxalım indiyə kimi bu babda nə yapılmış? Bu düşmən köhnə düşməndir, bunu min dəfələrlə isbat etmişdir. Bu barədə bir qədər düşünmək lazımdır. Siz bilirsiniz ki, əvvəllərdə Qarabağ mahalında yomiyə teleqramlar alınır ki, ermənilər müsəlmanları qırıb kəndləri xarabaya döndərirlər. Bu barədə biz yazdıq, söylədik, amma hökuməti buna nəzər yetirib tədbirlər etdimi? Hökuməti həmişə bizi arxayın edirdi.

Gözümüz qarşısında bizə fəlakətlər hazırlayan daşnaqlar burada asudə gəzib, nəzarətdə, Parlamentdə oturub bizə məzar qazırlar. Bizim aramıza təfriqə salırlar. Bunlar inkar edilməyəcək birer həqiqətlərdir. Biz qəflət yuxusunda olmuşuq.

Bir ildən artıq olan düşmən hazırlıqlarına göz yumub fikir verməmişik, indi də yanırıq. O zaman ayılmaq və işə başlamaq lazım idi ki, indi də bu işlərə məhəl qalmayıb.

Bununla yalnız Qarabağ məsələsi deyil, burada Antanta, Şərq və Aləmi İslam və Türkiyə məsələləri də vardır. Əlavə Şimaldan gələn təhlükə də vardır. Gördünüz düşmənlər nə gözəl fürsət tapmışlar, bizi məhv etmək üçün nə böyük əzm etmişlər. Onlar görürlər ki, bizi Şimaldan böyük təhlükə gözləyir. Bizim əleyhimizə məmləkət daxilində böyük bir üsyan qaldırmaq istəyir. Bununla nə yapmalı? Bütün milləti oyatmalı və onu yekvücdə bir hala gətirməlidir.

Biz onların qarşısını almaq üçün başqa bələlərin də önünü almalıyıq. Və öz içərimizin də fikrini çəkməliyik. Bizim oradakı düşmənlərimizin qüvvəti içərisində də vardır. Firsət düşdükcə onlar anarşi salmağa hazırdırlar. Hökumət bütün daşnaq fırqəsini məmləkətdən çıxartmalıdırlar. Şimaldan gələn ilə dostluq etməliyik. Zira güc ilə heç bir şey etmək olmaz. Türkiyə ilə münasibətdə bulunub onların xətti-hərəkətləri ilə öz hərəkətimizi yekdigərinə uyusdurmalıyıq. İşdə çarə budur. Bu çarələrə tərəddüdsüz əməl edilməlidir. Əliheydər Qarayev kəndisinin asi olmadığını isbata çalışaraq deyir ki, Azərbaycan istiqlalının yeganə bir müdafiəçisi varsa, o da Azərbaycan kommunistləridir (məclisdə ümumi gülüş). Mən sizə çox sözlər demək istərdim. Fəqət, mətləbdən kənar çıxmaq istəmirəm. Mən sizə deyərəm niyə Antanta sözüünə inanıb 5-ci polku Ağcaqabuldan geri qaytardınız. İndi sizə yol göstərilər. Siz onları pravokator adlandırırırsınız. Siz yəqin bilirsiniz ki, Rusiyanın qırmızı qoşunu Azərbaycan sərhəddini keçməyəcək və Azərbaycanı bərpad etməyəcəkdir. Onlar Azərbaycan fəqərəyi-kasibəsinin əlində tutduğu bayrağa böyük qiymət verirlər.

Məmməd Əmin Rəsulzadə (yerindən) - Bunu biz səndən deyil, Çiçerinin ağzından eşitmək istəyirik. Sən uşaqsan.

Qarayev (davamla) - Bu məqsəd ilə siz Azərbaycanı məhv edəcəksiniz.

(Məclisdə səs-küy qalxır, arxadakı tamaşaçılar bəzi anlaşılmayan sözlər söyləyirlər. Sədr zəngi basır, tamaşaçılara əxz edir ki, natiqlərə mane olmasınlar və yerlərində səs-küy salmasınlar).

Camalbəyov Qasım bəy (sosialist) - Möhtərəm məbuslar! Qarabağ məsələsi ətrafında bir çox məsələ qalxdı. Bu həqiqətən böyük bir məsələdir. Əgər tədbirlər görülməsə daha da qorxulu bir rəng alar. İş burada deyil ki, biz sosialistlər Azərbaycanın düşməni, siz müsavətçilər onun dostusunuz, bilməlisiniz ki, mən Sibirdə soyuğun içində çürürkən, siz İranda piti bişirirdiniz... (Üzvlər yavaş-yavaş salondan çıxmağa başlayırlar). Mən öz millətimin haqqını heç vaxt özgəsinə satmamam. (səslər rişxənd ilə: Çox sağ ol!)

Camalbəyov - Sədr, rica edirəm deyəsəniz, mən danışarkən yerdən bana mane olmasınlar. Doğrudur, Əliheydər birtərəfli danışdı. Lakin sizdən soruşuram, sizin hərəkətiniz Əliheydər hərəkətlərindən yaxşıdır? Əliheydər sizə dokumentlər göstərəndə ki, İrandan Qarabağa milyonlar gəlir, yalanmı deyirdi? İndi nəticədə görürük Qarabağda nahaq qanlar tökülür. Bu politika ki, hökumətiniz onunla gedir bütün əsrarimizi Xatsovlar bilirlər. Bunlara acımaq lazımdır.

(Natiq Əli Bayramov məsələsinə keçmək istəyir. Sədr onu saxlayıb, o xüsusda müzakirə edilməyəcəyini ixtar edir).

Səfikürdski - İş buradadır ki, daxiliyyə nazirinin sözlərini dinlədiniz. Məmməd Əmin Rəsulzadənin danışığını eşitdiniz. Fəqət, heç biri söyləmədi ki, əsgərlərimizin halı nə cürdür. Hökumət burada oturmamalı idi. Söyləməli idi ki, halımız necədir. Camaat qan tökən əsgərlərimiz barəsində məlumat istər. Biz bilmək istərik orada şəhid düşən əsgərlərimiz dəfi edilmirmi? Və yaralanan əsgərlərimizin yaralarını bağlayıb tədavi edilirmi? Onları qayda ilə dəfn edirlərmə? Yaxud Bakı xəstəxanasında olduğu kimidirlər. Şərifzadə orada keşişin yanında oturub mənə mane olur. (Natiq sədrdən rica edir ki, Abbasqulu Kazımzadə ona mane olmasın). Burada yarım saat danışdılar. Biz heç bilmədik asi kimdir. Üsyan qaldıran ermənilərdir, yaxud müsəlmanlardır. Bizə heç demənilər ki, Əsgəran kimi qələni boş bir şeyə, bir gecədə ermənilərə verən kimdir.

İndi burada Məmməd Əmin hər nə dedisə, üzünü Qarayevə tutub dedi. Daşnaklardan heç bir söz demədi. Deməz də, çünki onlar da özləri kimi millətpərəstdirlər. Əliheydəri hər kəs tanıyır. Yoldaşlarını da tanıyırlar. Mirzə Davudu hamınız bilirsiniz, o yazıq evində otura bilmir.

Səslər - Zaqovora qol çəkənlərin başçısı...

Səfikürdlü (dəvamla) - Yusif Məlikov nə qədər vətənpərvər bir adamdır. Öz evində otura bilmir.

Natiq mühüm zamanlar keçirdiyimizdən təklif edir ki, şimdilik firqəbazlıq olmasın. Şimdi kimsəni tutmasınlar. Çünki bu halda düşmənlərin sayı daha da artar. Əlavə edir ki, ermənilər Əsgəranı asanlıqla verməz. Ona görə burada tutulan kommunistlər gərək azad edilsinlər. Çünki onlar asi və düşmən deyillər.

Natiq mart hadisətindən, sosialistlərin nə qədər fədakarlıqlar göstərdiklərindən bəhs edir, təkrar bilmək istəyir ki, Əsgəranda dava edən əsgərlərimizin halı nasıldır. Kommunistlərin tutulması məsələsini təkrar təvəccöhi-kəlam edərək deyir ki, biz gərək deməyək ki, bu bolşevikdir o birisi müsavətcidir. Hamımız müsəlmanıq və heç bir müsəlman qardaş gərək tutulmasın, ümum qüvvələrimizi gərək birləşdirib orduya verək.

Mustafa Vəkilov (Daxiliyyə naziri) - Burada bir neçə söz söylənilirdi ki, onlara cavab vermək istəyəm. Mən əvvəlcə dedim ki, Qarabağ barəsində hökumət ciddi və qəti tədbirlər etmiş, sonra mən bütün hökumət ilə bərabər inanırıq. (Alqış). Sonra əsgərlər barəsində təfsilat istəyirlər. Onu da bilirsiniz ki, böylə ali məclisdə də olsa, bir para şəraitə görə onları söyləmək olmaz. Əgər Parlament istəsə qapalı iclas yapar orada lazımı məlumat alar. O qədər deyirəm ki, əsgərlərimiz gecə yatdıqları əsnada xainanə bir surətdə üzərlərinə hücum edildikdə, öylə hücumların rədd edildikləri olmuşdur. Bundan artıq bir söz söyləməyi fəzlə zənn edirəm. Aslan bəy burada çox sözlər dedi. Əlbəttə, onlar çox yaxşı sözlərdir. Ancaq hökumət burada çox tədbirlər edibdir. Əgər oraya getsəniz görərsiniz ki, əsgərlər üçün hər bir şey hazır edilibdir. Ağdamda qara mal çoxdur. Bununla bərabər orada əsgərlərə yemək hökumətdən əlavə əhali də verir. Həkim haqqında danışdılar. Aşkar şeydir ki, davaya gedən əsgərlər üçün həkim də olacaq. Oraya getsəniz görərsiniz ki, bir yerdə deyil, üç-dörd yerdə lazaret açılibdir. Hətta hərbiyyə və səhiyyə nazirləri də oradadırlar. Bu gün şübhəyə məhəl yoxdur. Parlament üzvlərinin də oraya getməsi münasibdir. Bunun ilə bərabər bir çox müəllim və studentlər gəlib işləyirlər.

Mən oradan gəlmişəm. Orada gördüyüm ittihad və ittifaqı, fədakarlığı məəttəəssüf burada görmədim. Orada hamısının fikri budur ki, mühasirədə qalanları azad etsinlər və şübhələri də yoxdur ki, azad edəcəklər. (Alqış).

Ağa Aşurov - Möhtərəm məbuslar, bugünkü danışıqlardan belə zənn edirəm ki, burada oturanlar heç bilmirlər Azərbaycanca nələr olur. Yenə partiyabazlıq, xalqın ayağından dartmaqdır. Əcəba qırılıb qurtardılar ki, Əliheydər Qarayev buraya sovet Rusiyasının Qırmızı qoşunlarını gətirmək istəyir. Mart hadisəsini gördük. Orada Nərimanovu öldürmək istədilər. Necə ki, doktor Nəziyev öldürüldü. Buyurursunuz ki, "Müsavət" da yox olsun, daşnaq firqəsi də. Biz "Müsavət"ın yoxluğunu da gördük, onun nəticəsini də gördük. Əfəndilər, bu gün yanğın vardır. Ev yanır, amma biz yığışib gələcəkdə onun daşdanmı və ya ağacdanmı tikilməsini mübahisə edirik. Gəlin yanğıni söndürək, sonra bunları danışırıq. Qarabağda Bakı alayına atılan erməni güllələri bizə atılır, çünki oradakıların biri oğlumuz, digəri qardaşımızdır. Habelə başqa alayımız da belədir. Bu gün küçədən bir əsgər anası və ya qardaşı məni saxlayıb sual etsə nə cavab verim. Əcəba ona deməliyəm ki, biz hələ Əli Bayramovun məsələsini həll edirik.

Bir gecədə bizim düşmənlərimiz üstümüzə hücum edib qiyam etmişlər. Bu gün ancaq bununla məşğul olmalıyıq.

Qarayev (yerindən) - Dadaş Bünyadzadə, Yusifzadə yenə həbs edilmişdirlər.

Aşurov (dəvamlı) - Onların işi düzəldir. Bu günün məsələsi deyil, biz hər kəsi tanıyırdıq. Deyirlər ki, sovet hökumətini köməyə çağırıq, mən ona inanmıram. Biz onları gördük. Onlar dövlətli kasıba baxıb fərq qoymadılar, müsəlmandır deyə həpsini qırdılar. (Alqış). Bizim sosialistlər ideyası sosialist olub quldurlara inanırlar.

Qasımbəyov (yerindən) - Quldur kapitalistlərdir.

Aşurov - Doğrudur, quldur onlardır. Fəqət bugünkü məsələ bu deyildir. Bu gün əsgərlər filan yerdən qayıtdı məsələsini tənqid etməklə vaxt keçiriləcək halda deyilik. Bizim bu gün yeganə məsələmiz var, o da düşmənlərimizin müqabilində var qüvvəmizlə çıxmaqdır. (Alqış).

Mirzə Sadiq Axundzadə - Bugünkü məsələnin müzakirəsindən istifadə edərək, bəzilərinin başqa sözlər danışmasında bəhs edir, əlavə edir ki, burada birisi Bayramovdan, digəri məhkəmədən, birisi başqa bir şeydən danışdı. Bunlar burada həll ediləcək məsələlər deyil. Bu gün bizim qarşımızda həyat və ölüm məsələsi var.

Natiq əlavə edir ki, biz əslən sülhpərvər və rəhmdil olduq. Ermənilərə muxtariyyət verdik, asayış bərpa etdik. Hökumət erməni məktəblərinə paralar, milyonlar buraxdı. Bunların müqabilində bizim əleyhimizə üsyan qaldırdılar. Biz heç zaman məğlub olmamışıq, Qarabağ-Tərtər cəbhəsi bunu isbat edir.

Bir təklif varid bulunur ki, müzakirə bitsin. Bu təklifin əleyhinə olaraq Hacıkərim Saniyev danışır. Məsələnin mühüm olduğunu göstərərək dəvamını arzu edir. Deyir ki, Əgər vaxt gec isə məclisin axırı sabaha qalsın.

Həsənbəy Ağayev - Təklifin əleyhinə danışır, deyir ki, hər fraksiyanın başçısı məsələnin əsasında danışdı. Bundan sonra danışılacaq sözlər həp cüziyyətdir. O yol ki, hökumət getmiş, axıradək dəvam edəcəkdir. Bütün Məclisi-Məbusan bu milli məsələ olduğu üçün burada iki söz ola bilməz bir adam kimi hökumətin arxasında durub onu saxlamalıdır. Bu təklif səsə qoyulur. Əksəriyyəti-ara ilə qəbul edilir. Müzakirə bitir. On dəqiqəlik tənəffüs elan edilir.

Tənəffüsdən sonra sosialistlər fraksiyası tərəfindən İsmayılzadə söz istəyir, deyir ki, sosialistlər fraksiyonu göstərilən yolları daha artıq qüvvə ilə təyid etməyə razıdır, fəqət bunu da deyir ki, bu işləri hazırkı hökumət edə bilməyəcəkdir.

"İttihad" tərəfindən Heybətqulu Qulubəyov sosialistlərin işbu bəyanatına şərik olur.

Sədr təklifi səsə qoyur, əksəriyyət ilə qəbul olunur. Məclis bununla saat 10.40 dəqiqəyə keçmiş qapanır.

Arxiv, f.895, siy. I, vər. iş 249, vər. 27; Azərbaycan 4 aprel 1920, N 67.

№138

Yüz otuz səkkizinci iclas

5 aprel 1920-ci il

Rəis - Məmməd Yusif Cəfərov. Katib - Rza bəy Qaraşarov.

İclas açılır saat 12.30 dəqiqədə.

Rəis - İclas açılır. Kquorum yoxdur. Məbusların əksəri dövlət işləri ilə məşğuldurlar. Ona görə kquorum yığa bilmədik. Körpüdə məbusların olmaqları lazımdır. Hər kəs istəsə gedib orada işləyə bilər. Kquorum olmadığına görə iclas bağlanır.

İclas saat 12.52 dəqiqədə qapanır.

Arxiv, f. 895, siy. 1, iş 249, vər.28.

Yüz otuz doqquzuncu iclas

8 aprel 1920-ci il

Sədr - Məmməd Yusif Səfərəv. Katib - Qaraşarov.

Sədr - İclas açılır. Katib əfəndidən rica olunur ki, kağızları oxusun.

Katib - Daxil olmuş kağızları oxuyur.

Sədr - Etiraz yoxdur? Keçirik növbədəki məsələyə. Layihənin 3-cü qiraətidir.

Katib - Oxuyur.

Sədr - Layihəyə yeni təshih və təklif olmamışdır. Qanun layihəsinin 3-cü qiraətinin maddələrini səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Yoxdur. Qəbul olunur. Layihə təshih komissiyonuna verilir.

Katib - İkinci layihəni oxuyur

Sədr - Layihəyə təshih və təklif olmamışdır. Maddələrini səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul olunur. Layihə təshih komissiyonuna verilir. Katib - Üçüncü layihəni oxuyur

Sədr - Təshih-təklif olmamışdır. Layihənin maddələrini səsə təməməən qoyuram, Etiraz yoxdur? Yoxdur. Qəbul olunur. Layihə təshih komissiyonuna verilir.

Katib - Oxuyur.

Sədr - Layihəyə təshih və təklif yoxdur. Səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Yoxdur. Qəbul edilir. Layihə təshih komissiyonuna verilir.

Katib - Layihəni oxuyur,

Sədr - Təshih və təklif yoxdur? Layihə bir maddədən ibarətdir. Qanun layihəsinə təməməən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Yoxdur. Qəbul olunur. Layihə təshih komissiyonuna gedir.

Keçirik növbədəki məsələyə. Əli Bayramovun qətl xüsusunda hökumətə bir sorğu verilmişdir. İclasın axırında oxunacaqdır. Keçirəm növbədəki məsələyə.

Məruzəçi - Əbdüləli bəy Əmircanov.

Əbdüləli bəy Əmircanov - Dəmir yol tariflərinin artırılması haqqında qanun layihəsi.

Məlumunuzdur ki, 1918 sənəsi sentyabr ayının nəhayətində Bakı, hökumətin əlinə çatanda dəmir yolları işləri çox fəna idi. Stansiyon binaları və paravozların çoxu xarab bir halda idi. Və bunların təmir və emalı üçün taqım məmurları, ustalara və çoxlu da pula ehtiyac vardı. 18-ci il sentyabrın 15-də cümləsi 4092 vaqon vardı. Bunların 2075 dənəsi örtülü, qalanları isə neft aparən vaqonlar idi.

Qalan vaqonlardan 1755 dənəsi neft aparənlardan, 487 dənəsi təmirə möhtac idi. Deməli 48 faiz sağlam qalmış işlənilir. Paravozlar 235 dənə idi. Sağlam qalmış 52 dənə idi.

Remontda 14 dənə, təmir gözləyən 169 dənə idi. Deməli 77 faiz təmirə möhtac idi.

Bilaxərə məmurlar, materiallar, ustalar tapılıb təmirə başlandı. Təbii bu işlər pək bahalı olaraq çətinliklə əmələ gəldi. 1918 və 1919 sənəsi statiklərinə baxılsa arada böyük fərq vardır. Məsələn 1918 sənəsi işləyən paravozlar 52 dənə imiş, fəqət 1919 sənəsi 94 dənə olmuş. Və yenə 1918 sənəsində təmirdə 14 dənə varkən, 191 sənəsi 55 dənə olmuşdur. Deməli, təmirat başlamış, fəaliyyətini göstərmişdir.

18 və 19-cu ilin xəstə vaqonları bərəsində və bunların 18-19-cu illər arasındakı faiz tənəsübünü oxuyub deyirəm. Bunların hamısından məlum olur ki, masterskoy açmaq və ustalar çağırmaq ilə böyük zəhmətlər çəkib bunları təmir ediblər. O cümlədən, məlumunuzdur ki, əvvəl Bakıya gələndə dəmir yolları işləməirdi. Yanvarda bir dəstə vaqon işləyirdi. Sonra, martın 5-də bunu artırıb, dörd dəstə ediblər. Bunların da biri ancaq Gəncəyə işləyirdi. Nə Tiflis və nə də Batuma getməirdi. 1919-cu ilin iyul ayının 15-dən bu dörd dəstə vaqon işləməyə başlamış, necəki indi də işləyir. Necəki, qabaqlarda qayda vardı, görürsünüz ki, altı ayın ərzində bu qaydanı təməməən yoluna qoyublar. 1919-cu ildə Petrovskaya əvvəl bir dəstə vaqon işləyirmiş ki, bunu da sonra 4 dəstə etmişlər. Dəmir yollarının bir bu qədər sürətlə işləməyinə görə tarif də artmışdı. Bunun müqabilində məsarif də o qədər artmışdı ki, gəlir onu ödəməirdi, və məsarifin üçdə biri gəlməirdi. Məsələn, 1919-cu ildə dəmir yolu altmış milyon zərər etmişdir. Çünkü, bu il iki yüz milyon gəlir müqabilində, iki yüz altmış milyon məsarif olmuşdur. Bundan görünür ki, bu il dəmir yolları altmış milyon zərər etmişdir.

Məsələn, 1919 ilin yanvarında gəlirimiz 5 milyon, amma dekabrda 5 milyon əvəzinə 40 milyon olub da, yenə bununla 60 milyon zərərimiz olmuş, bunların da həpsini mülahizə ediniz. 1920-ci ildə dəmir yolunda məsarifimiz 580 milyon, gəlirimiz isə 850 milyon olur. Möhtərəm məbuslar, dəmir yolu hər yerdə nəfi gətirir. Bizdə isə zərər, xüsusən Zaqafqaziya yolunda. Bu Qafqaziya yolu həmişə xeyir verirdi. İndi, bu böyüklükdə zərər verir. Böylə olmaz, gərək gəlir o qədər artırılı ki, laəqəd 558 milyon olsun. 300 milyon da başqa xərc vardır. O da qulluqçuların ərzaq, mənzil və dolanışıqlarının islah edilməsinə sərf olur. Ondan əlavə 300 milyon da smeta ilə dəmir yol ehtiyacına lazım gəlir. Deməli, 558 milyon, üstə 600 milyon gələndə 1920 ildə 1 milyard 458 milyon

məxaricimiz olur. Amma mədaxilimiz ona görə olmayır. Ona görə də məxaricimizi ödəmək üçün mədaxilimizi də artırmalıyıq. Onu da deməliyəm ki, Gürcüstan tarifi ilə bizim tarifimiz bərabər idi. Onlar tariflərini artırıblar. Bizimki də ona müqabil idi. İndiki tarif 1917 il müqabilində bir passajirlərin ki, 25 faiz artmış, şeylərin tarifləri birə qırx artmışdır. Halbuki, yola sərf edilən materialların qiymətləri 300 dəfə artmışdır. Ona görə yolçuların biletlərinin qiyməti 60 dəfə, nəqliyyat qiyməti isə indiki tariflə 100 dəfə artırılır. Burada bir para şeyləri deyə bilərik ki, çox artırılır. Amma böylə deyildir. Başqa şeylər nəzərinizə gətirirəm. Yol tərəqqisi haqqında bu qədər deyə bilərəm. (Oxuyur). Bu hesablara baxanda dəmir yol tarifi artırılması lazımdır. Minik 60 faiz, nəqliyyata 100 faiz, odur ki, artırmaq lazım. Bundan əlavə əməlinin məxarici 100-ə qədər artırılmışdır. Bu illər ki, 60 dəfə artırılınsın. Bunun haqqında təriq və məabir naziri xaricdən məlumatlar toplayır. Məsələn, tutduğu şəhəri arasında 90 lira, yəni bizim pul ilə 2000 manat bilet puludur. Amma, bizim Gəncəyə bilet qiyməti 16 manatdır. İngiltərədə, Fransada, Almaniyada bizə nisbətən qiymət 8-10-12 dəfə bizimkindən artıqdır. Əskidən Bakı ilə Batum arasında 19,330 əmələ var idi. Bu saat Gürcüstandan Azərbaycana qədər 14270-dir. Amma bizim qulluqçularımız 260 adamdır.

Keçmişdə cümlətəni Bakı-Batum dəmir yolunda 32,700 adam var idi. Bunlar məvacib ilə qulluq edənlərdir. Gürcüstan dəmir yolunda 14270 adam qulluq edir ki, bizdə isə 10.779 məmur var, faiz hesabı ilə keçmiş Rusiya dövründə hər verstində 18 1/2 adam düşürdü. Amma indi, Gürcüstandan hər verstinə düşür 19,8, Azərbaycanda isə cümlətəni 16,6 adamdır. Bizdə məmurların miqdarı çox azalmışdır. Möhtərəm əfəndilər, bilirsiniz ki, inqilab, müharibə və sair ixtişaş vaxtında məmura çox ehtiyac var. Əski zamanda dəmir yolunun mühafizəsi əsgərlərə mühəvvəl edilirdi, bunları isə hərbiyyə naziri verərdi. Buna, indi heç hökumət və həm də nazir razı olmayır. Ona görə bizim yollarımızda jandarma çoxdur. Poyludan Bakıya qədər bizim yolda 634 jandarma var. Məlumunuzdur ki, onlar olmazsa yolda oğurluq və sair bu kimi hərəkətlər üz verir, ona görə də bizim jandarmamız artıqdır. Fəqət bununla bərabər cümlətəni hər verstində 16,6 adam düşür, Gürcüstanda 20 adam. Qanun layihəsinin əsası böylədir. Passajir tarifəsi 1917-ci ilə nisbətən 60 dəfə, şimdiki qiymətə nisbətən isə iki dəfə artırılır. Fəqət, Balaxanı - Sabunçu dəmir yolunda ara verilmişdir. Orada 50 dəfədir.

Baqaj və tovar 2,5 kərə endiyə nisbətən 1917-ci sənayə nisbətən isə 100 kərə artırılmışdır. Malaya skorost dəxi 100 kərə artırılır. Fəqət, odun, daş, torpaq, duz, kömür və sairə 50 kərə artırılır. Neft və neft məhsulları isə əsla artırılmır. Ancaq bir qeyd vergi gələcəkdə siyasət və başqa bir mülahizə icab edərsə, hökuməti və nazir onun da tarifkasiyasını bir qədər artırma bilər. Bir də stansiya xərci adıyla malı çıxarmaq, düşürmək çəki, saxlamaq, sairə kimi xırda xərclər olurdu, 5-ci maddəyə görə bu xərclər ləğv edilir. Tarif artırılması qəbul edildikdə bunlar olmayacaq. 6-cı maddə bu vaxta qədər biletlərdən xüsusi səlibi-əhmər xərci alınır, şindi hilal əhmər xərci alınacaq və tarif ilə bərabər 40 kərə artacaqdır. Bu layihə qəbul edilərsə, sair xüsusi vergilər var ki, onlar da ləğv edilir. Bir maddə də budur ki, yekunda hasil olan qəpiklər əvəzinə manat alınacaqdır. Bu qanunun tətbiqi zamanı təriq və məabir nazirinə mühəvvəl ediləcəkdir.

Sədr - Bu barədə kim danışmaq istərdi? Qara bəy.

Qara bəy - Möhtərəm əfəndilər! Böylə qanunlar Parlamenta gəldikcə və bu xüsusda qərarlar verildikcə, böylə hiss edilir ki, gələcəyimizə və sələflərimizə qarşı cinayət etmiş oluruq. O izahat ki, məruzəçi verir, bunun özü yəs və küdurət verəcək bir haldır ki, dəmir yol işlərini düzəltmək üçün heç bir çarə qalmayıb, tarifləri artırırıq. Məruzəçi özü də dedi ki, dəmir yolu heç vaxt zərər etməmişdir. Həqiqətən Rusiya vaxtında 1916-cı ilə qədər Zaqafqaziya dəmir yolu 60 milyon mənfəət edirdi. Amma indi nə qədər artırılır və gələcəkdə də artırılacaqdır. Biz görürük ki, neçə vaxtda altmış milyon zərərimiz vardır. Bəli, bir sənə zərfində altmış milyon zərərimiz vardır. Dəmir yollar zərər gətirmir, fəqət bizimki isə gətirir. Hər halda üsulu dəyişmək lazımdır, yoxsa hər dəfə tarifləri artırmaq ilə düzəlməz. Hər məmləkət ki, dəmir yolu yaxşı üsuldadır, o məmləkətin həmişə alış-verişi tərəqqi edib, ticarəti gözəl olur, məmləkətdə bahalıq olmur, ucuzluq olur, lazımı şeyləri mümkün vaxt toplamaq olur. Dəmir yolu yaxşı olmazsa məmləkətin işləri fənaləşər. Müharibə zamanında millət kəndisini müdafiə etmək istəsə dəmir yolları yaxşı olmalıdır. Əhəmiyyətli məsələlərdə əlimizdə olan nəqliyyatı intizama salmaq lazımdır. Hərçəndi dedilər ki, lazımı təşəbbüsət olunub, masterskoylar açılıb təmirat və qeyri işlərə diqqət edilir. Amma onlar kafi deyildir. Bizim nöqtəyi-nəzərimiz var ki, o da camaatın şikayətlərini və onların hallarını düzəltmək, əhalinin əksər şikayəti dəmir yollarındandır. Xah dəmir yolu, xah şose yolu onların ehtiyacını rəf etməyə iqtidarı yoxdur. Deyirlər ki, indi tarif artırılınsın. Fəqət, tarif bir dəfə, iki dəfə deyil, indi üçüncü dəfədir ki, artırılır və gələcəkdə də ehtimal var ki yenə böylə qanun layihəsi ilə artırılmasını istəsinlər. Əcəba, biz bərumid ola bilərik ki, bunlar hamısı düzəlib, işlərimiz düzələcəkdir. Bu hallar yaxşı bal deyil, zira iki il ərzində bizim dəmir yolları zərər verir və halan ki, Zaqafqaziya dəmir yolları heç zərər verməzdi. Ona görə biz elə tədbirlər görməliyik ki, böylə əhəmiyyətli şeyləri, böylə milyonları özümüz istədiyimiz qədər artırmayaq, bəlkə dəmir yolu özü öz işini düzəltsin. Əvvəla, bununla bir şey olmaz. Tarif artdıqca paranın qiyməti düşəcəkdir. Zərər də zərərlikdən qalacaqdır. Bundan başqa, bununla mənəvi bir zərər də olacaqdır. Bir çoxları yollardan istifadə etməyəcəkdir. Kasıb əhali 60 manat biletə verincə 15 manat verib piyada ya başqa bir yol ilə gedər. Bir də bu malların qiymətini artıracaqdır. Çünki, tarif artdıqca həm mal az gələcək, həm də tarif artdıqca birə beş malın və camaatın üstünə

gələcəkdir. 3-cü başqa vasitələr, başqa yollar var. Məsələn, xam malları, bunların rəqabəti artacaq. Qabaq İrandan mal gəlib bizim yollar ilə gedirdi.

İndi tarif artıqda onlar başqa yollar arayacaqlar. Bu hal son vaxtlar görülmüşdü. Son vaxtlar Bakıda İran mali az görünür. Böylə yollarla bu işlərin qabağını almağı qeyri mümkün görürük. Ancaq orada, nəzarətdə bacarıqsızlıq var. Sui-istemallar var. Bu zərərlərin çoxu həmin sui-istemallara və bacarıqsızlıqlara aiddi. Burada, rəqəmlər göstərdilər ki, qulluqçuların qədəri əvvəl çox idi, indi azalıb. İndi qulluqçu az vaqonlar çoxalmış, biz inanmayırıq ki, zərər olsun. Əcəba, zərər niyə olsun. Əvvəla orada olan qulluqçular məmləkətə lazımınca xidmət etməyirlər. Yolların mənfəəti özgə yerə, zərəri isə bizim xəzinədən gedir. Götürək, orada olan anarxiyanı. Yolların mühüm nöqtələri hərbiyyə nəzarəti tərəfindən, stasion və yolların mühafizəsi isə daxiliyyə nəzarəti tərəfindən qoyulan məmurların əsgərləri tərəfindən saxlanır. Burada isə bir çox qubernatorluqlar, general-qubernatorluqlar var ki, başqa bir padşahlıqdır. Böyük və ağır xərc edilir ki, bu da xəzinənin belinə gəlir. Bunlardan başqa maşın yollarının, vaqonların nə qədər məmləkət və millət üçün sərf edildiyi məlumdur. Xüsusi poyezdlər, vaqonlar, paravozlar ayrılır, xüsusi şəxslər üçün sərf edilir ki, bu qayda heç Nikolay zamanında da görünməmişdi və yox idi. Dəmir yolunda bu kimi sui-istemalar olmaqdadır. Vaqonlar dövləti işlərindən ötrü deyil, xüsusi işlərdən ötrə istemal edilir. Hətta əsgəri və dövləti işlərə də əhəmiyyət verilməyir, təxirə salınır. Mən öylə bilirəm ki, bu sui-istemallar haqqında lazımı tədabir görülsə idi zərərimiz azalardı. Bu halda isə zərərimiz çox, bahalıq da artır. Mənfəət əvəzinə millətin boynuna xərc gəlir. Böylə tədbirlər göstərilir, bunlar dərdimizə heç bir vaxt çarə edəmməz. Ona görə biz bunu qəbul edə bilmərik.

Sədr - Danışan yoxdur, müzakirə bitir. Söz Xudadat bəy Məlikaslanovundur.

Məlikaslanov - Möhtərəm məbuslar! Qara bəyin danışığından böylə çıxır ki, bizim əsla dəmir yolumuz yoxdur, o vaqonlar ki var, onlar da bizim deyilmiş. Mən öylə bilirəm ki, Qara bəy bu sözləri ürəkdən demədi. Hələ öz danışığından anlaşılır ki, həqiqətən ürəkdən danışmayı. Siz özünüz bilirsiniz ki, biz bu dəmir yolunu nə əziyyət ilə başa gətirmişik və hala sala bilmişik. Dünyanın hər yerində dəmir yolları bu haldadır. Səbəbi də budur ki, paravoz çatmayı, yollar xarab olmuş, yenisi də yoxdur. Biz böylə çətinliklərə baxmayaraq yenə bir şey yaratdıq Gürcülərin məmurları, dəmir yol mütəxəssisləri çox idi, bizdə isə böylə adamlar yoxdu. Ona görə biz dəmir yolunu yoxdan vücuda gətirmiş olduq. Qara bəyin buyurduğu sözləri başqa məbuslar da söylədilər, guya dəmir yolunda zərər olurmuş, xeyir görünmürmüş. Əlbəttə, Əgər normalni vaxt olsa idi, dəmir yolları zərər gətirməzdi. Görürsünüz ki, pulun neçə vaxt əqdəm qiyməti başqa, indi başqa olmuşdur. Smeta tərtib edəndən sonra qulluqçulara 80 faiz artıranda 300-400 milyon bizə təfəvüt etdi. İndiki halda tarif 12 dəfə artıqda məvaciblər yüz əlli dəfə, şeylər isə 300 dəfə artırılmışdır. Əbdüləli bəy dedi ki, dəmir yolu həmişə xeyir gətirir. Bu doğrudur, lakin köhnə zamanda, indiki zamanda da əsgəri və ticarət işlərində bizə xeyir gətirir. Əgər biz tarifi artırmasaq, heç bir şey mümkün olmayacaq. Dekabrda mən gəlir və çıxarı bərabərləşdirib hər şeyi 40 milyon etmişdim, lakin 80 faiz məvacib artırıldıktan çıxarı yüz, gəlir isə 40 milyon olmuşdur. Bu qədər xərc üçün tarifi artırmayıb, onu hökumət boynuna qoymağa gərək kimsə razı olmasın, çünki bu pul, yenə millətdən çıxacaq, öylə olsa stanok artıq işləyəcəkdir. Burada dəmir yol idarəsi və məmurları barəsində çox danışılar olur. Əlbəttə o, danışanların çoxu dəmir yolu işinə bələd deyillər. Biz gərək öylə edək ki, bizim dəmir yolu Avropa qaydasilə işləsin və oradakı məmurları ilə demokratik qayda ilə rəftar edilsin. Biz Afrika dəmir yolu kimi işlədə bilmərik ki, vaqon bir gün və ya bir həftə gəlməyəndə halımıza təfəvüt etməsin. Bunun üçün də biz dəmir yolunu tərəqqi hala gətirmişik. Bunları nəzərə alanda statistika göstərir ki, biz nə qədər artıq məmur saxlayırıq, hər bir verstdə statistikaya baxsanız gürcülər 16-18 məmur, biz isə altısını saxlayırıq. Bəlkə tək-tək yerlərdə məmurlarımız artıq olsun, lakin ümumən məmurlarımız artıq deyildir. Siz bilirsiniz ki, qabaqlarda tərəddüd az idi. Lakin o vaxt bu hal yox idi. İndi hər yer dağılıb, stansiyalar xarab olub. Yolları nəzərə alanda görürsünüz ki, məmurlarımız bir o qədər də artırılmayıb. Bizim bir komissiyamız var ki, orada hökumət nümayəndəsi və mənim tərəfindən nümayəndə vardır ki, onlar smetada hanki məmurun, harada lazım olmasını biltəhəqiq göstərməlidirlər. Bu məmurları gərək gələcəkdə də əsgiltsinlər. Oxrana barəsində də danışıldı. Bu bir bizdə deyil, bu cəmi məmləkətlər də belədir. Buna podniravi deyirlər. Çox adam var ki, təmiz dolanıb millət mənafeini nəzərə alır. Hamı cib mənfəətini gözləyir. Təriq və məabir nəzarəti öylə bilirlər ki, bunlarla mübarizə etməyir. Diqqət etsəniz, axırıncı ayda səksən altı adam sui-istemala görə xidmətdən əzl edilib, təhti-məsuliyyətə verilmiş.

Qara bəy (yerindən) - streloçniklər.

Məlikaslanov - Nəinki streloçniklər, hətta qeyri məmurdan, xəyanətləri kəşf edildikdə təhti-məsuliyyətə alınılar. Qara bəy dediyi normalni vaxtda dəmir yolu normalni işləməlidir. Mən bunu belə qandım. Lakin nenormalni vaxtda, normalni işləmək olmaz. Diqqətlə baxsanız böylədir. Amma obivatsl nəzəri ilə hökuməti işinə baxmaq olmaz. Xırda sui-istemallar ola bilir, lakin buna görə də lazımı tədbirlər görülüb mübarizə olunur.

Heç vaxt olmaz ki, dəmir yolu zərər gətirsin. Fəqət şimdiki şəraitə-hazirədə gətirir. Zərəri kəsmək üçün tarifi, həyatın bahalandığı nisbətdə artırmaq lazımdır. Bu da olmaz. Ona görə çox müzakirədən sonra qərar verilmişdir ki, neft və məhsulatin tarifəsi artmasın, bu xüsusi ticarət və maliyyə tərəfindən bizə çox mənfəət verəcəkdir. Ancaq dəmir yolu smetasında görülməyib, bu mənfəət ticarət və maliyyə nəzarətinə çatacaqdır. Əfəndilər! Bu tarifi artırmaqla bərabər, yenə yüz milyon açıq qalır. Amma tarifanı artırmasaq açıqlıq neçə milyard olar. Bir də

artırmaq öylə bir şey deyil. Buradan vəğzala fayton yüz manat alır. Sən, buradan Gəncəyə 200 manat alırsan, nəhayət gürcülərdə 1-2-3-cü mövqələr var. Bizdə isə fəhlə və kəndli üçün ucuz 4-cü mövqə də vardır ki, ondan istifadə edə bilirlər. Qarabəy deyir ki, əsgərlər qatarsız qalırlar. Bu doğru deyil, bir gün olmamışdır ki, bir saat əsgər qatarsız qalsın. Bunu hərbiyyə nəzarətindən bilə bilərsiniz.

Bir də dəmir yolunun tərəqqisindən dolayı bir neçə şeylər var ki, ərz edəyim. Nəzarətin fikri var poyezdləri artırsın. Bunun üçün vaqonlar, paravozlar və sairə almaq lazımdır. Bunlar da nə qədər mümkündür Zaqafqaziyada alınmışdır. Geridə qalan isə Avropadan alınmalıdır. Fəqət, bilirsiniz ki, Avropada da böylə şeylər çox azdır və çətin buraxırlar. Fəqət, bununla bərabər qərar vermişik təzə paravozlar ala. Ala bilsək o zaman varidat artar, bahalıq olmaz. Bu layihə ki, var, Gürcüstanda çoxdan qəbul edilmiş, martın birindən bəri öz dairələrində tətbiq edilir. Ancaq biz xahiş etmişik ki, bizim tərəfdə belə işləməsinlər. Ona görə rica edirəm, layihəni qəbul və təsdiq edəsiniz.

Sədr - Söz məruzəçinindir.

Əbdüləli bəy - Mən yenə deyə bilərəm ki, Şəməndəfer mənfəət gətirər. Fəqət, şimdi hanki iş yapmalıyıq ki, o da olsun. Bir də o şeylər ki, doktor Qara bəy təklif edir, Əgər onların həpsi qəbul olunsay, sair idarələr kimi, gərək dəmir yolu da dağılsın. Görünür ki, doktor əfəndi 5-6 ildir dışarı çıxmamışdır. Çıxmış olsa bilər ki, əvvəl yolda bir qatar var idi, şimdi dörd olmuşdur. Bundan əlavə vaqonların həpsi təmir edilmişdir. Jandarmalar məsələsinə gəlincə bilməlisiniz ki, Bakıya qədər körpü və stasyon var isə həpsini onlar saxlayır. Binaən-ileyh onlar lazımdır. Maliyyə-büdcə komissiyonu bu layihəni təmamilə qəbul etmiş, bir arzu ilə, arzu da budur. (Oxuyur).

Sədr - Layihə-qanuniyyənin maddəbəməddə keçilməsini səsə qoyuram. Kim bunun əleyhinədir ayağa dursun. Kim lehinedir? Əksəriyyət rəy ilə qəbul olunur. (Oxuyunuz).

Mehdi bəy - 1-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Bu barədə kim danışmaq istəyir? Danışan yoxdur. 1-ci maddəni səsə qoyuram, qəbul edənlər əl qaldırsın. Qəbul olunur. Qeydi oxuyun.

Katib - Qeydi oxuyur.

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur? Yoxdur. Etiraz yoxdur? Qəbul olunur. 1-ci maddəni qeyd ilə səsə qoyuram. Qəbul olunur. 2-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - 2-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Kim bu barədə danışmaq istəyir? Yoxdur. Etiraz yoxdur. Qəbul edilir. 3-cü maddəni oxuyunuz.

Katib - 3-cü maddəni oxuyur.

Sədr - Üçüncü maddə barədə danışan yoxdur? Yoxdur. Müzakirə bitir. Üçüncü maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Yoxdur. Qəbul olunur. 4-cü maddəni oxuyunuz.

Katib - Dördüncü maddəni oxuyur.

Sədr - 4-cü maddə barəsində danışan yoxdur? Yoxdursa səsə qoyuram. Qəbul olunur. Qeydi oxuyunuz.

Katib - Qeydi oxuyur.

Sədr - Bu barədə danışan yoxdursa, qeydi səsə qoyuram. Etiraz yoxdur. Qəbul olunur. 5-ci maddəni oxuyun.

Katib - 5-ci maddəni oxuyur.

Sədr - 5-ci maddə barəsində danışan yoxdur? Etiraz edən ayağa dursun. Qəbul olunur. Qeydi oxuyun.

Katib - qeydi oxuyur.

Sədr - Qeyd barəsində danışan yoxdur? Rəyə qoyuram. Etiraz edən əl qaldırsın. Qəbul olunur. 5-ci maddəni qeyd ilə bərabər səsə qoyuram. Qəbul edən ayağa dursun. Əksəriyyət ilə qəbul olunur. 6-cı maddəni oxuyun.

Katib - 6-cı maddəni oxuyur.

Sədr - 6-cı maddə barəsində danışan yoxdur? Yoxdur, rəyə qoyuram. Əleyhinə olanlar əl qaldırsın. Qəbul olunur. 7-ci maddəni oxuyun.

Katib - 7-ci maddəni oxuyur.

Sədr - 7-ci maddə xüsusunda danışan yoxdur? Rəyə qoyuram, qəbul edən ayağa dursun. Qəbul olunur. 8-ci maddəni oxuyun.

Katib - 8-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur? Rəyə qoyuram. Qəbul olunur. 9-cu maddəni oxuyun.

Katib - 9-cu maddəni oxuyur.

Sədr - 9-cu maddə barəsində danışan yoxdur? Rəyə qoyuram. Etiraz edən yoxdur? Yoxdur. Qəbul olunur. 10-cu maddəni oxuyun.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 10-cu maddə barəsində danışan yoxdur? Rəyə qoyuram. Etiraz yoxdur. Qəbul olunur. Layihə təcili elan edilmiş bir neçə arzu var. Oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - Bu barədə nazir əfəndi söz istəyir.

Məlikaslanov - O arzu ki, sokraşeniye ştatov xüsusundadır, mən ərz eylədim ki, o barədə komissiyon vardır ki, həmin işlə məşğuldur. Monopoliya isə başqa məsələdir. Bununla əlaqəsi ola bilməz. Monopoliya üçün bir qanun tərtib etmək lazımdır ki, onu da hökumətdən keçirib Parlamana təqdim edilsin.

Sədr - Arzu iki yerə bölünür. Birinci qismi ştat xüsusundadır ki, ona nazir əfəndi etiraz etmir. Arzunun bu hissəsini səsə qoyuram. Kim əleyhinədirsə ayağa qalxsın. Qəbul edilir. Keçirəm arzunun ikinci hissəsinə. Keçən dəfə Parlamentdə böylə bir arzu olmuşdu. Fəqət, müstəqil bir məsələ olduğundan və əsaslı bir məsələ olduğundan arzu sifətilə qəbul edilməz. Mən keçən dəfə də təklif etmiş idim ki, Parlament bunu qəbul etsin, zira dəmir yollar neft işləri başqadır. Mən təklif edirəm ki, bu məsələ ayrılınsın. Ağa Əminov.

Əminov - Maliyyə-büdcə komissiyonu tərəfindən borc bilirəm iclasa ərz edim ki, nə səbəblərə görə bu arzunu komissiyon eyelmişdir. Tacirlər və alış-verişçilər buradan apardıqları nefti Batumda artıq qiymətə satırlar. Maliyyə-büdcə komissiyonu necə ki, məmləkət daxilində həmişə vətənin mədaxilini artırıb, məxaricini azaltmaq ilə məşğuldur. Ərzağın artırılmasını və bahalığın önünün alınmasını və xəzinəni gözəl bir hala gətirib qiymətləndirmək vəzifəsi ilə məzafdir, qərar qoydu ki, malımızı Batumda artıq satanların əlindən xilas edərək haman mənfəəti xüsusi şəxslər deyil, bəlkə məmləkətimiz mənfəətbərdar olsun.

Sədr - Söz nazir əfəndinindir.

Məlikaslanov - Bu məsələ hökumətdə baxılacaq. Bu vaxta qədər baxılmamasının mühüm səbəbi budur ki, ticarət nəzarətinin bu xüsusdakı rəyini aşkar bilmirik. Ticarət naziri axırıncı fikrini söylədikdən sonra bu məsələ hökumətdə tezliklə baxılıb, Parlamentə təqdim ediləcəkdir. Mən bunun indiki araya çıxarılmasını arzu etmək ilə bərabər monopoliya məsələsinin, dəmir yolu məsələsinə qarışdırılmasını rica edirəm.

Sədr - Deməli, arzunun 2-ci hissəsini rəyə qoyuram. Hər kəs buna tərəfdardır, rica edirəm ayağa dursun. Kim əleyhinədir? 24 səs ilə qəbul edilir. Qanun layihəsi təcildir, ona görə üçüncü qiraətə keçirəm. Layihə barəsində danışan varmı? Yoxdur, müzakirə bitir. 1,2,3,4,5,6,7,8,9, və 10 maddələrin üçüncü qiraətini səsə qoyuram. Etiraz edən ayağa qalxsın. Qəbul olunur. Layihə təshih komissiyonuna verilir. On dəqiqəlik tənəffüs elan olunur.

Tənəffüsdən sonra

Sədr - İclas davam edir. Onuncu məsələ məruzəçinin ricasına görə müzakirəyə qoyulmur. Keçirik 11-ci məsələnin müzakirəsinə. Məruzəçi - Qara bəy Qarabəylidir.

Qara bəy Qarabəyli - Varid olmuş bu layihə mənzil və ticarət xanaların qiymətinə aiddir. Bu məsələ çoxdan bəri mövzui bəhs olan bir məsələdir. Bu vaxta kimi bu barədə bir qərara gəlinməmişdir. Bir neçə vaxtdan bəri Rusiya inqilabından sonra bu barədə Kerenski qanunları var idi ki, onunla keçirilmişdir. İndi onlar da ehtiyacı rəf edəmir. Ona görə daxiliyyə bu barədə xüsusi bir layihə tərtib verib Parlamentə təqdim etmişdir.

Gələn layihə çoxdan düzəldiyindən və qiymətlər də bir qərar üzrə durmadığına görə bu qərar vaxta görə düz gəlməyirdi və layihə də bu səbəbə görə təxirə düşür. Nəzarətin layihəsinə komissiyon baxıb bəzi təbəddülat uğratmışdır. Xüsusən qiymətlər dəyişmiş və özü bəhsə səbəb olmuşdur. Çünkü qəti bir qiymət qoymaq qeyri mümkün idi. Bir tərəfdən kirayənişinlər, digər tərəfdən ev sahiblərinin halı nəzərə alınmalıydı. Öylə etməliydik ki, hər ikisi razı düşsün. Ona görə bu layihə iki odun arasından götürülmə bir layihədir, bu hamını təmin edir. Ən çox mübahisəli məsələ qiymət məsələsiydi ki, bunu da 2 sinfə böldülər, biri mənzillər, digəri isə ticarət evləri. Mənzillər haqqında komissiyonda on dəfə artırılması keçdi. Lakin fikirlər hamısı bir olmadı. Yoldaşlardan ayrı təklif edənlər var idilər ki, onlar əqəliyyədə qaldılar. Onların bir hissəsi 8, digəri isə 15 təklif edirdilər. Əksəriyyət ilə on dəfə qəbul olundu. Ticarətxanalarə gəldikdə burada da 3 rəy var idi. Əqəliyyət 12, əksəriyyət 20 və bir nəfər də 30 dəfə təklif etdi ki, bunlardan ancaq 20 qəbul olundu. Sonra bir nəzər vardı ki, iqamətgahları dərəcəyə bölsünlər. Böyük binaların qiyməti artıq, kiçiklərininki, əksik olsun. Sonra, ələləmum, hamısı bir dərəcədə olmağı qəbul etdilər. Demək, ki ev kirayələri 8-1015 əvəzində 10 dəfə, ticarətxanalar 12-20-30 əvəzində 20 dəfə artırılması qəbul edildi. Bundan başqa çox mübahisəli məsələ soqlasitelni komissiya barəsində idi. Bu komissiyayı əmələ gətirmək lazım oldu, lakin o komissiyona kiçik məsələ həlli verildi. Böyük məsələ həlli isə məhkəməyi-ədliyyə ixtiyarında qaldı. Bu məsələyə baxanda orada daxili hərbiyyə, ticarət və sənəət nazirləri müstəcirlər nümayəndələri iştirak edirdilər. Müzakirədən sonra bu qanun qəbul edildi ki, onu oxuyacağam və bununla bərabər təshih etdiyimiz maddələri də oxuyacağam. Bunun hökumət və komissiyon təcili surətdə qəbul etməniizi rica edir. Çünkü, bu məsələdə böyük sui-istemallar və spekulyatsiyalar vaqe olur. Müstəcirlər və ev sahibləri hər ikisi sui-istemalat edir. Bir müstəcirlər və sahiblərinə 3 yüz manat kirayə verdikdə, minlərcə mənfəət götürür. Ev sahibləri bir çox kirayə təşəbbüsləri zər ilə qovaraq, artıq qiymətlə ev kirayə verir. Odur ki, bu növ qanunsuzluqların qabağını almaq üçün təcili surətdə bu qanuna baxılması icab edər.

Sədr - Qanunu təcili təklif edirsiniz.

Qara bəy - Bəli.

Sədr - Bu təklifin təcili surətdə baxılmasını səsə qoyuram. Etiraz edən ayağa dursun. Etiraz yoxdur. Qəbul olunur.

Əhməd zadə - Müzakirə olunan məsələ barəsində bir neçə söz söyləyəcəyəm. Əfəndilər, sizə məlumdur ki, məmləkətdə çastını həkim, injener və qeyrilərinin hamısının ixtiyarı özlərindədir. Amma, necə düşüb isə, ev sahiblərinin ixtiyarı özlərində deyil. Amma bunlar demokratik bir cümhuriyyətdə yaşayırlar. Nə bilirəm bəlkə siyasət bunu istəyir. Əşyanın neçə faiz artırılmasını Əbdüləli bəy burada dedi. Amma altı nəfərdən ibarət komissiyon, onun da 3-ü əqaliyyətdə qaldığı halda 3 nəfəri evlərin qiymətini 10 dəfə, ticarətxanaların isə 20 dəfə artırılmasını qət etmişdir.

O qiymətlər ki, bizə göstərilmişdir, biz onların ortasını götürmüşük. Və bir də bu da daimi deyil, müvəqqətidir, bundan artıq da olmazdı. Zira əhalinin daha böyük qisminin hüququna təcavüz edib, onlara cəlb etməkdir. Heç vaxt sahiblərinin evləri əllərindən ayrılmayıb, həmişə onlar kirayələri alırlar. Onlar üçün soqlasitelnaya komissiya vardır ki, ev sahiblərinin hər bir işləri orada tərəfin razılığı ilə həll olunur. Burada deyirlər ki, evlərin kirayəsini artırıb, ticarət-xanaların kirayəsi artırılmasın. Fəqət, mən soruşmaq istəyirəm ki, o ticarətgahlarda ki, bu sözləri deyirlər, onlar razı olmazlar ki, ticarətxanalara artsın. Bu düz deyil, hərgah öylə olarsa haqsızlıq olar. Ev sahibləri öz işlərini düzəltməlidirlər. Öylə mədaxil olmalıdır ki, onlar o mədaxildən fəqət evlərinin təmirinə və qeyri ev işlərinə aid xərclərə sərf etsinlər. O sərmayədarlar gərək çox almasınlar. Bu nöqtəyi-nəzər ilə olubdur ki, bir neçə min əhalinin ixtiyarını az həddə olan ev sahiblərinə vermək olmaz ki, onların haqqlarına təcavüz olunur. Bu nöqtəyi-nəzərcə komissiyon göstərilən qiymətlərin ən ortasını göstərdik ki, hər iki tərəf üçün qəbulu mümkün olsun.

Sədr - Maddələrin müzakirəsinə keçməyi səsə qoyuram, etiraz yoxdur? Qəbul olunur. Birinci maddəni oxuyunuz.

Katib (Qaraşarov) - Birinci maddəni oxuyur.

Əhməd zadə (dəvamlı) - Məncə bu bir növ düz deyildir. 1914-cü ildə kirayənişin 500 manat verirsə, indi artıq verməli olacaq - 5000 manat. Bu doğru deyil. Bir dvornikin 12 min manat xərci var. Ondan əlavə onun bir çox sair xərcləri də vardır. Ona görə əgər böylə getsə iki-üç ildən sonra evlər təmamilə xarab olacaqdır. Zira ev sahibləri öz evlərinə yabançı nəzərlə baxacaqlar və evdə yaşamaq üçün lazım gələn istirahət və abadlıq olmayacaqdır. Bu surətlə də məmləkətə xidmət əvəzinə daha bərbad olacaqdır. Məsələn, götürək trotuarları. General-qubernatorun əmrinə əməl etmək belə mümkün olmadığından ev sahibləri trotuarları təmir etmirlər. Ona görə dağılır. Beləliklə şəhərdə abadlıq və səliqə olmaz. Bundan əlavə məmləkətin daxilində asayiş saxlamaq üçün lazımdır ki, ev sahibləri ilə kirayəçilər arasında bir əlaqə olsun, əks surətdə bunların arasına ədavət və neçə də fənəliqlər hasil olar. Əhbabi mülkədarlardan birisi o vaxt qəsəm yad edirdi ki, mən neçə vaxtdır öz evimə gedə bilmirəm. Çünkü 1914-cü ildən saxlamış olduğum bir müqavilənaməyə görə, evimi min manata kirayə vermişəm, şimdiki kirəçi evdən səkkiz min manat kirə alır. Odur ki, mən çoxdan evimə gedə bilmirəm ki, getsəm, aramızda bir fənəliq çıxar. İştə, kirayənişinlə mülkədarların araları böylədir. Məncə ədalət olardı ki, kirayələri 15 il 20-25 ilə qatlanıla idi. Çünkü bir çoxları üçün bu həyatı məsələdir. Burada ev sahiblərinə də təfəvütü var. Qabaqda obləjəniya məsələsi olanda mülkədarların siyahısı tutulmuşdur. Bakıda 11 min ev sahibi var. Bunlar beş qismə ayrılırlar. Birinci, ikinci, üçüncü, dördüncü qismə mənsub olanlardan ancaq 170 adam varmış ki, obləjəniya verə bilmiş, qalanı isə müstəhəqqi ianədir. Həpsi hamı demokratıyadır ki, onun halına ağlayırınsız. Onların məxarici artmışdır. Amma mədaxili hökumət inhisar altında elan etmişdir. Nə var, burada məmur olacaq, əgər hökumətin məmurlarına ev lazım isə, başqa tədbirlər görsün, tazə evlər tikdirmisin. Ona görə mən təklif edirəm ki, evlərin kirayəsi əqəllən 15 dəfə artırılın.

İkinci məsələ dükan işidir. Həmişə burada deyirsiniz ki, tacir malı baha satır. Mən tacir 60 min manat dükan kirayəsi verirəm. Digər xərclər xəzinəyə və sairə. Bunların həpsi ildə 300 min manata qədər xərc olur. Yəqin ki, tacir bunu cibindən verməyəcəkdir, şeylərin üstünə gələcəkdir. Bir də mülkədar dükana xərc qoymayıq. Qapısı yox, təmirat az, hökumətin filan iş əmri yox. Binaən-ileyh 20 dəfə artırmaq kifayətdir. Mənim təklifim budur ki, komissiyanın dükan kirayəsinin 20 qat artırmaq təklifinə razıyam, amma evə on qat azdır. Əqləllən 15 faiz olsun.

Sədr - Əliheydər Qarayev.

Qarayev - Tacirlər firqəsi nümayəndəsi öz fikrini azad söylədi. Şimdi Azərbaycan azad olduqda, tacir də soyur, möhtəkirlər də soyur, xülasə həpsi soyur. Nə üçün həpsi azad bir surətdə soyduğu halda, ev sahibləri azad bir surətdə soymasınlar? Mənzil məsələsi bir Bakıda deyil, bütün dünyada mühüm məsələdir.

Əhmədov cənabları yanlış məlumat verdilər ki, Bakıda on bir min ev sahibi vardır. Bizə məlumdur ki, Bakıda 11 min ev sahibi varsa, yarım milyon da kirayənişin vardır. On bir min ev sahibi üçün ağlayan Əhmədov, yarım milyon kirayənişinlər üçün niyə ağlamır. Kirayənişinlərin hamısı Əhmədov deyil, onların arasında fəhlə Məmməd də var, İvan Petroviç də var ki, ayda çox alanı altı min alır. Parlament üzvləri üçün ev rıkvizirovat olduğundan burada çox kirayə fəhlə məmurlardan alır. Bir fəhlə ya məmur 500 manat kirayə verir idi. Onu 15 dəfə artırınsız, nə qədər işləsin ki o pulu verə bilsin. Tutaq ki, yemir, içmir, paltar geymir, onun başqa məbləği yoxdur, üç-dörd min məvacib alır, bir yandan da ev kirayəsi 15 dəfə artır. Əhmədov deyir ki, ev sahibləri dolana bilmirlər. Ev sahibi nə verir, bunun bir çarəsi vardır, rədd olsunlar evlərdən. Musa Nağıyevin evi var, onu da öldürdük, 5 adam dirilttik. Tağıyevin evi var, onu da öldürdük, 50 adam da oradan dirilttik. Əlavə, dükanlar barəsində Əhmədov buyurdular. Qəssablar əti yüz, yüz iyirmi manata satırlar. Onun dükanının qiymətini artırmayıb, amma

qulluqçular, onların ev kirayəsini artırarsınız. İndi ki, nəfi yoxdur, ev sahibləri dolana bilmirlər. O zaman əllərindən əlaq, ya kirayənişinlərə versinlər, əgər böylə olursa, məmləkəti idarə edə bilərsiniz, yoxsa vaxtınız tamamdır. (Ümumi gülüş).

Sədr - Söz Qarabəylinindir.

Qara bəy - Mən qəsdən komissiyada olan bütün işləri izah etmədim. Orada ev sahibləri, kirayənişinlər, nəzarət, hətta tacirlər tərəfindən nümayəndə vardı. Bir komissiya dəxi düzəldi, getdi baxdı və böylə etdi, komissiya bu şeyləri heç bir şeyə fikir vermədən qət etmiş, bu rəqəmləri köydən gəlmiş kimi götürməmiş, bunların əsası var. Məncə nöqtəyi-nəzər var, Əhmədovun nöqtəyi-nəzəri ilə baxsaq ki, bu ev mənimdir, bunun təmir və qeyri məsarifatı var və ya pul qoydum, faiz artır. Fəqət Əhmədov özü dedi ki, bu məsələ ticarət məsələsi deyil, burada siyasət məsələsidir. Həqiqətən siyasət məsələsidir. Bizdə əsas odur. Əgər Əhmədov nöqtəyi-nəzərlə məsələyə baxılsa idi heç belə qiymət təyin etməzdik. Məsələn 1914-cü ili götürsək ildə o da ya verilir 15 manat, bunu indiki pullara tətbiq etsək heç bir pul kifayət etməz. Biz bu məsələyə baxıb deyirik ki, məişət çətin, kimsə deməsin ki, mənim mədənim var, zavodum var, pul qoymuşam, gərək nəfi çoxdan götürəm. Biz bunlardan çoxdan keçmişik, indi isə biz öylə görmüşük ki, alınan para ancaq zəruri xərcləri ödəsin, ondan fəzlə olmasın. Ev sahibləri tamahlarını saxlasınlar. Komissiya buyurmuşlar injinerlər əz qiymət təyin etmişdir ki, əhalinin də işi keçə bilsin.

Sədr - Əvvəlinci maddə oxundu. Bu barədə danışan kimdir? Yoxdur. Komissiyon bu maddəni oxunduğu kimi qəbul etmişdir. Ona görə hamam surətdə səsə qoyuram. Etiraz edən əl qaldırsın. Etiraz yoxdur, qəbul olunur.

Katib - 2-ci maddəni oxuyur

Sədr - 2-ci maddəni rəyə qoyuram. Bu barədə danışan yoxdur? Komissiyon özü də bu maddəni hökumətin təshihilə qəbul etmişdir. Səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Etiraz olmadığından qəbul olunur. 3-cü maddəni oxuyunuz.

Katib - 3-cü maddəni oxuyur

Sədr - Maddəni oxudu təcili...

Qara bəy - Bu maddə bu surətdə təshih edilmişdir. (Oxuyur).

Sədr - Ruscasını da oxuyunuz.

Qara bəy - Ruscanı oxuyur.

Sədr - Bu barədə kim danışmaq istəyir? Qarayev.

Qarayev - Əfəndilər! Bu maddə ki, siz verirsiniz, bununla ev sahiblərinin əlinə lişni kozur verirsiniz. 14-cü ilin qiymətləri çoxdan yaddan unudulmuşdur. O bədbəxt camaat ki, indi onun üstünə 20 dəfə artacaqdır. Mən təklif edirəm ki, bir qeyd olunsun ki, hər kəs ki, artıq verir, ondan alınmasın.

Sədr - Danışan yoxdur. Axırncı söz məruzəçinindir.

Qara bəy - Yalnız bir məsələ ki, burada sui-istimalat olacaq, o doğrudur. Komissiyonda qəbul olunan 10-20 görürüz ki, firqələrin də rəyi bundadır. Amma indi "İttihad" firqəsi tərəfindən böylə bir təklif var ki, o otaqlar ki, kirayə olub, yenə kirayə verilir, onlar ev sahiblərinə verilən kirayədən artıq qiymətə verilsin. Qaldı 10-20 barəsində, bunda da mən komissiyanın rəyindəyəm. Sədr - Deməli 3-cü maddəyə otaqlar barəsində 3 təklif olur. Əvvəl komissiyonun təklifi, 2-ci Yusif Əhmədžadənin, 3-cü "Müsavat" tərəfindən. "Müsavat" ilə komissiyon birdir. Əhmədžadə isə 15 dəfə artırmaq təklif edir. Mən də əvvəl dəfə Yusif Əhmədžadənin təklifini səsə qoyuram. Kim tərəfdardır əlini qaldırsın. Kim əleyhinədir? Təklif qəbul olmayır. Komissiyon ilə "Müsavat" təklifi birdir. Burada xahiş etdilər ki, əvvəlcə hökumətin təklifi səsə qoyulsun. Bu Nizamnamə ilə düz deyil, çünki gərək əvvəlcə varid olmuş təklif səsə qoyula. Ona görə əvvəlcə komissiyonun və "Müsavat"ın təklifini səsə qoyuram. Kim əleyhinədir əl qaldırsın. Kim tərəfdardır. Əksəriyyət rəy ilə 10 dəfə artırılmaq qəbul olur. Qaldı dükənlər, burada komissiyon nümayəndəsi deyir 20 dəfə, bəratülqovldə yazılıb 30 dəfə, Layihənin türkcəsində yazılıb 20 dəfə, ruscasında 30 dəfə.

Səslər - Türkcə doğrudur.

Sədr - "Müsavat" ilə Yusif Əhmədžadənin təklifləri birdir. Onlar 20 dəfə təklif edirlər. Əgər bunu da səsə qoysaq şübhənişin itər. Kim 20 dəfəyə tərəfdar isə, əl qaldırsın. Kim əleyhinədi. Deməli 20 dəfə əksəriyyət rəy ilə qəbul edilir. Odalara 10, dükənlərə 20 dəfə artırmaqdan ibarət olan bu təshihlərlə, üçüncü maddəni səsə qoyuram. Hər kim bunun tərəfdardır, ayağa dursun. Əksəriyyət ilə qəbul olur. 4-cü maddəni oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - Layihədə bir neçə maddə var ki, əsla dəyişməmişdir. Bəlkə, razı olarsınız ki, təklif təshih və əlavə olmayıb, komissiyon dəyişməyən maddələri bir dəfəlik səsə qoyubda, qalanları ayrı-ayrı müzakirə edəlim. Bu təklifə etiraz yoxdur? Qəbul olunur. Öylə isə dördüncü, beşinci, altıncı, yeddinci maddələri səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul olunur. 8-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 8-ci maddə ilə hökumət tərəfindən təklif var ki, 10 faiz alınsın. Komissiyon 25 faizə təshih edir. Buna etiraz edən, yəni 25 faizin əleyhinə olanlar əlini qaldırsın. Kim təklifə tərəfdardır? Əl qaldırsın. Deməli, 25 faiz qəbul olunmur. Şimdi, hökumətin təklifi qalır. Səsə qoyuram. Kim on faiz tərəfdardır, əl qaldırsın. Əksəriyyət rəy

ilə qəbul olunur. 8-ci maddəni hökumətin təshihində səsə qoyuram. Tərəfdarı olanlar əl qaldırsın. Əksəriyyət rəy ilə qəbul olur.

Sədr - 9-cu maddəni səsə qoyuram. Komissiyanın bir təklifi var, əsaslı təklif deyil, təshihidir. Komissiyanın təshihini səsə qoyuram. Etiraz yoxdur, qəbul olunur.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 10-cu maddə komissiya tərəfindən dəyişilib, nə də dəyişilibsə oxundu. Dəyişiklik ilə 10-cu maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur, qəbul olunur. 11,12-ci maddələr qəbul olunub komissiya tərəfindən. Bunları səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm, əlini qaldırsın. Qəbul olunur. 13-cü maddəyə təshih var.

Katib - Türkcə oxuyur.

Məruzəçi - Rusca oxuyur.

Sədr - 3-cü maddəyə komissiyon tərəfindən əlavə olunur, bir də üçüncü səbəbdır ki, hərəgah bir şəxs evini özgəyə verirsə, ev sahibinin ixtiyarı vardır ki, çıxarsın. Deməli maddəni komissiyonun təshihini ilə səsə qoyuram. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Qəbul olunur. 14,15,16,17,18,19-cu maddələr komissiyon tərəfindən qəbul olunmuşdur. Kim qəbul edirsə, rica edirəm əlini qaldırsın. Qəbul olunur. Rica edirəm ayağa durasınız kvorumu sayacaq.

Səslər - Ayağa niyə?

Sədr - Rica edirəm, mənimlə bəhsə girməyəsınız, 39 adam var. İclas qapanır saat 3-40 dəqiqədə.

Arxiv. f.895, siy.1, iş 288, vər.4-26.

Yüz qırxıncı iclas

12 aprel 1920-ci il

Sədr - Məmməd Yusif Cəfərov. Katib - Rza Qaraşarov. Katib müavini -M. Hacınski.

İclas saat 12.55 dəqiqədə açılır.

Sədr - İclas açılır. Katibdən rica olunur, müzakireyi-yomiyyəni oxusun.

Katib - Müzakireyi-yomiyyəni oxuyur:

1 - Təshih komissiyonunun zirdəki qanunlar haqqında məruzəsi: a) 3 iyul 1919-cu sənəsi qanunun bəhri tibb və səhiyyə stasyonu nəzarətinə iadə olunması haqqında; b) Bakıda yüz taxtlıq bir hökumət xəstəxanası güşadi haqqında; t) Bakı hökumət xəstəxanasının 1920-ci sənədə davamı haqqında; s) Bakı gömrükxanasında bir müfəttiş məmuriyyəti təsis edilməsi haqqında; h) Vilayət tibb və səhiyyə idarələrinin artırılması haqqında; v) Yeni dəmir yol tarifi haqqında; 2 -Mənzil, ticarət və digər binalardan mənfəətbərdar olmaq üçün həddi-əzəmi qiymət və şərait təyin edilməsi haqqında. 2-ci qiraətin məbədi. Məruzəçi - Qarabəyli; 3 -Gəncə qəzasının iki qəzaya bölünməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi -Ağamalı oğlu; 4 - İstintaq əqsaminin təşkil və təgdilən islahı haqqında, məruzəçi: - Ağabəyov Rzabəy; 5 - Azərbaycandan xaricə çıxarılan mallardan yeni gömrük rüsumu alınması haqqında. Məruzəçi - Abuzər bəy Rzayev; 6 - Şəhər intixabı yapmaq, bələdiyyə xidmətçilərinin əlavə maaşlarını vermək üçün Gəncə bələdiyyə idarəsinə 1.399.427 rublə miqdarında borc buraxılması haqqında. Məruzəçi - Əbuzər bəy Ağayev; 7 - Gəncə, Şuşa, Nuxa şəhərlərində dövlət müfəttişliyi şöbələri təsis edilməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əbuzər bəy Rzayev; 8 -Şuşa qəzası Ağdam qəryəsində ali-ibtidai məktəbi güşadi haqqında. Məruzəçi -Abdulla bəy Əfəndizadə; 9 - Quba qəzası Qusar nahiyəsinin Xuluq qəryəsində ali-ibtidai məktəb açılması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Abdulla bəy Əfəndizadə; 10 - Tütün aksizi üsulunun təbdili və yeni tütün tarifləri haqqında Məruzəçi - Əmircanov; 11 - Müdafiyyəi-milliyə komitəsi və Əhməd bəy Ağayev haqqında "İttihad" fraksiyasının hökumətə sualı; 12 - Əli Bayramov barəsində sosialistlərin sualı.

Sədr - Yomiyyəyi-müzakirata etiraz yoxdur? Qəbul olunur. Daxil olmuş kağızları oxuyunuz.

Katib - Oxuyur:

1. Balıq vətəgələri idarəsi və vətəgə kimyaxanəsinin ərazi nəzarəti cümbündə balıq təsərrüfatı olması haqqında layihə;

2. Üzümçülük və şərabçılıq komitələrinin ləğvi xüsusunda qanun layihəsi (maliyyə büdcə komissiyasına göndərilir).

Sədr - Daxil olmuş kağızlara etiraz yoxdur? Qəbul olunur. Əvvəlinci məsələ təshih komissiyonunun qanunları. Məruzəçi - Qaraşlı.

Qaraşlı - Təriq və məabir nəzarəti tərəfindən yeni tariflər haqqında təqdim edilmiş qanun layihəsi təshih komissiyonu tərəfindən qəbul edilmişdir.

Sədr - Etiraz yoxdur? Qəbul olunur.

Qaraşlı - Bakı gömrükxanasında bir müfəttişlik məmuriyyət təsis edilməsi haqqında qanun layihəsi qəbul edilmişdir.

Sədr - Qanun layihəsinin təshihinə etiraz yoxdur, qəbul olunur.

Qaraşlı - Səhhəti-ümumiyyə nəzarəti tərəfindən köylərdə xəstəxana miqdarlarının artırılması haqqında. Komissiyon tərəfindən qəbul edilmişdir.

Sədr - Qanunun təshihinə etiraz yoxdur. Qəbul olunur.

Qaraşlı - 23 iyul 1919-cu sənəsi qanunun bəhri tibb və səhiyyə stasyonu nəzarətinə iadə olunması haqqında qanun layihəsi. Komissiyon tərəfindən qəbul edilmişdir.

Sədr - Etiraz yoxdur? Qəbul olunur.

Qaraşlı - Bakıda yüz yataqlı bir hökuməti xəstəxanasının güşadi və haman xəstəxanasının 1920 ildə davamı haqqında. Komissiyon tərəfindən qəbul olunmuşdur.

Sədr - Etiraz yoxdur. Qəbul olunur.

Qaraşlı - Vilayət tibb və səhiyyə idarələrinin artırılması haqqında, komissiyon tərəfindən qəbul edilmişdir.

Sədr - Etiraz yoxdur. Qəbul olunur. Keçən dəfə mənzillər barəsində qanun layihəsinə baxılırdı. Bitmədi. Şimdi bu gün 20-ci maddədən baxacağıq. Məruzəçi - Qara bəy Qarabəyli.

(Qanun layihəsinə Qara bəy və sədr birlikdə axtarırlar).

Qara bəy - 20-ci maddəni oxuyur.

Katib (dəvamlı) - Bu maddədə dəyişilən birsə şey budur ki (Rusca oxuyur) yəni sədr ilə üzvlərin maaşı gərək bələdiyyə xəzinəsindən verilsin.

Sədr - 20-ci maddə barəsində kim danışmaq istərdi? Danışan yoxdur. 20-ci maddəyə komissiyon tərəfindən bir əlavə olmuşdur ki, oxundu. Əvvəlcə o əlavəni səsə qoyacağam. Etiraz yoxdur ki? Qəbul olunur. 20-ci maddəni, əlavəsi ilə bərabər səsə qoyuram. Etiraz edən əl qaldırsın. Qəbul edilir.

Katib - 21-ci maddədən 28-ci maddəyədək bir dəyişiklik yoxdur.

Sədr - 21-ci maddədən 28-ə dək komissiyon dəyişməmiş. Bunları bir yerdə səsə qoyuram. Etiraz yoxdur, qəbul edilir.

Qara bəy - 29-cu maddəni rusca oxuyur

Məmməd Əmin Rəsulzadə (yerindən) - Rusca oxumaq lazım deyil.

Sədr - Rusca oxumayınız.

Qara bəy - Burada təshihləri rusca oxuyanda, tərcüməsi asan olduğu üçün oxuyuram. 29-cu maddə böylə dəyişilib. Əvvəlcə rusca oxuyum? (Oxuyur): burada artırılıb ki, əgər tərəfin komissiyon qərarına razı olmaz isə bir ay müddətində məhkəməyə müraciət etməyə haqqı var.

Sədr - Danışan yoxdur, müzakirə bitir. Təshihə səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul edilir. 29-cu maddəni qəbul olunmuş təshih ilə bərabər səsə qoyuram. Etiraz yoxdur, qəbul edilir.

Katib - 30-cu maddədən 39-cu maddəyədək dəyişilməyib.

Sədr - 30-dan 39-cu maddəyədək komissiyon tərəfindən dəyişiklik olmamışdır. Bu barədə danışan yoxdur. Bunları səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul olunur.

Qara bəy - 40-cı maddə hökumət layihəsində yox idi, onu komissiyon əlavə etmişdir. (Rusca oxuyur). Yəni bu qanundan əvvəl gərək bir ixtilaf olubsa, onda bu qanuna tabe olacaqlar. Komissiyon tərəfindən təklif olunan maddə budur.

Sədr - Komissiyon yeni maddə təklif edir. Danışan yoxdur, maddəni səsə qoyuram. Qəbul edilir.

Qara bəy - 41-ci maddə də komissiyon tərəfindən əlavə edilmişdir. (Rusca oxuyur). Əgər bu qanun qəbul olunanadək sud tərəfindən bir qərar olubsa, onlar da qanuna tabe olacaqlar. Ona da bir ay vaxt veriləcək ki, tərəflər suda ərizə verib, o qərarı dəyişdirsinlər. Əgər kirayəçi vaxtından qabaq kirayəni xəzinəyə veribsə, o qanuna tabe olduğu üçün mənzildən xaric olmaz.

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur. Müzakirə bitir. 41-ci maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur. Qəbul edilir.

Qara bəy - 42-ci maddə də komissiyon tərəfindən əlavə olunmuşdur. (Rusca oxuyur). Əski qərarlar ki, məhkəmədə qəbul olunub, onlarda yeni məhkəmə qərarilə bu qanun üzrə tabe olacaq, əski qərarlar qəbul olunmayacaq.

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur? Oxunan maddəni rəyə qoyuram. Etiraz yoxdur, qəbul olunur.

Qara bəy 43-cü maddəni oxuyur - Buraya təzə bir maddə əlavə edilibdir. Burada deyilir ki, əgər bir icarədar əvvəldən çıxıbsa, 40 - 41-ci maddələrin buna daxil yoxdur, onu etməyə haqları yoxdur, haqq verilməz.

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur ki? 43-cü maddəni rəyə qoyuram. Etiraz yoxdur, qəbul olunur.

Qara bəy - 44-cü maddəyə əlavə edilib (Rusca oxuyur, böylə tərcümə edir) Burada deyirlər, çünki bu qiymətlər evlərə artırılır, bələdiyyəyə də haqq verilir ki, artırılan miqdarda vergiləri artırınsın.

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur? 44-cü maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur, qəbul edilir.

Qara bəy - Komissiyon təşkili haqqında bir neçə maddə vardır. (Rusca oxuyur və böylə tərcümə edir). Bakı şəhərində beş yerdə komissiyon təşkil ediləcəkdir, komissiyon: bir Sədr, bir müavin və səkkiz üzvdən ibarət olacaqdır. Müavin ilə sədrin senzi olmalıdır və 21-ci maddəyə müvafiqdir.

Sədr - Maddənin qəbuluna etiraz yoxdur? Qəbul olunur.

Qara bəy (2-ci maddəni rusca oxuyur və tərcümə edir) - O komissiyonların icrası nüfuz edəcək dairəsi 2 polis vəçastokundan ibarətdir. Onun da hüdudunu xüsusi iclas təyin edəcəkdir.

Sədr - İkinci maddə xüsusunda danışan yoxdur? Rəyə qoyuram. Etiraz edən ayağa qalxsın. Qəbul edilir.

Qara bəy (üçüncü maddəni oxuyub tərcümə edir) - Hər komissiyon iki yerə təqsim edilib, 4 üzvündən ibarət olur ki, ikisi ev sahiblərindən, ikisi də icarədarlardan ibarət olmalıdır. Sədr və müavin də yerlərində qalacaq. Dördü bir vaxt, digəri isə başqa vaxt növbə ilə işləyəcəklər.

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur? 3-cü maddəni səsə qoyuram. Etiraz edənlər ayağa qalxsınlar. Qəbul edilir.

Qara bəy (4-cü maddəni oxuyur və belə tərcümə edir) - Məhəllələrdə olan kvartirni komissiyonlar sədr və müavinlər vasitəsilə ikiye bölünür və növbə ilə işlərə baxırlar.

Sədr - Maddə barəsində danışan yoxdur? Rəyə qoyuram, qəbul olunur.

Qara bəy (5-ci maddəni oxuyur və tərcümə edir) - Komissiyonlara intixab edilən icarədarların ümumi iclası tərəfindən intixab olunurlar, ev sahibləri isə "soyuz domovladeles" tərəfindən intixab olunur.

Sədr - Beşinci maddə xüsusunda danışan yoxdur? Rəyə qoyuram. Qəbul olunur. Qanun layihəsi təcili olduğuna görə üçüncü qiraətə keçirəm. Əvvəlinci və 2-ci maddə barəsində danışan yoxdur? Rəyə qoyuram, qəbul olunur. 4-cü 39-cu maddəyə qədər hökuməti təshihilə rəyə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul edilir. Yeni əlavə edilmiş 40-41 - 42 - 43 - 44-cü maddələri rəyə qoyuram. Komissiyon tərəfindən qəbul edilmişdir. Rəyə qoyuram. Etiraz edənlər ayağa qalxsınlar. Qəbul olunur.

Komissiyon təşkili barəsində beş maddəni səsə qoyuram. Etiraz edənlər ayağa qalxırlar. Qəbul olunur. Qanun layihəsini təmamən səsə qoyuram. Qəbul edilir və təshih komissiyonuna verilir.

Sədr - Keçirik 3-cü məsələyə: Gəncə qəzasının 2-yerə bölünməsi xüsusunda. Məruzəçi - Səmədağa Ağamalı oğlu.

Səslər - Xəstədir, xəstədir.

Sədr - Səmədağa xəstə olduğundan dördüncü məsələyə keçirik. Məruzəçi - Ağabəyov.

Rza bəy Ağabəyov - Bu qanunun tarixi var. Bir dəfə buna Parlament baxıb, təklif etmiş ki, ştat və büdcə məsələsi də burada olduğundan maliyyə büdcə komissiyonu tərəfindən baxılsın. Maliyyə-büdcə komissiyonu baxıb, qeydlər etdi. Əsl qanunun kökü ondadır ki, müstəntiq işi məhkəmə işindən ayrılır. Əvvəllər mirovoy sudya müstəntiq işinə də baxırdı. İndi isə müstəntiq işinə ayrı-ayrı müstəntiqlər təyin olunur. Ona görə qədrələri də əvvəlkinə nisbətən artır. Əvvəlkilər çatmırdı. Gəncə və Bakı quberniyasının hər birində 32 müstəntiq olmaq üzrə 64 müstəntiq olur. Bundan əlavə layihədə hər quberniyada mühüm işlərə baxmaq üçün 3 nəfər ayrı müstəntiq olur. Bir də müstəntiq Naibolee vəjnim delom vardır ki, komissiyon bu üçə razı olmayıb, yalnız 2-cür müstəntiq olmasına qərar vermişdir. Böyləliklə cəmi Azərbaycanda 73 nəfər müstəntiq olur. Bundan başqa, bunların yanında birer nəfər xidmətçi olur ki, kağız və qeyri şeyləri toplayır ki, cəmisi 70 nəfər eyləyir. İndiyə qədər müstəntiqlərin yanında polis məmurları olurdu, bunlar isə lazımı qədər kömək edəmədiklərindən xidmətçilərin bulunmasını maliyyə-büdcə komissiyonu qərarı aldı, hər birisinə ayda 3000 manat məvacib verəcəkdir. Müstəntiqlərin vəzifələri idarələrdə olan karguzarların vəzifəsilə bərabər tələqqi edildiyindən, onlar karguzar maaşı alacaqlar. Böyləliklə bir sentyabrdan 31 dekabra qədər 90.000 manat məxaric olur. Maliyyə-büdcə komissiyonu buna bir az şübhəli baxdı, xidmətçilər barəsində qət etdi ki, azı 70 nəfər qalsın, fəqət bəzi yerlərdəki sud ilə müstəntiq idarəsi bir binadadır, o yerlərdə 2 sənə bir rəis olsun, məvaciblərdə təbəddülat yoxdur. Ancaq konselyarski rasxod onlar üçün qabaqlarda 150 manat yazılmışdı, indi isə bahalıq münasibətilə 1000 manat olur. Mənzil kirayəsi ayda 300 manat olur. Qanun layihəsinin məzmunu bundan ibarətdir, cəmi isə 10 maddədir.

Sədr - Bu barədə kim danışmaq istəyir? Danışan yoxdur? Ümumi müzakirə bitir. Maddələrin müzakirəsinə keçməyi səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Yoxdur, qəbul olunur. Birinci maddə barəsində danışan yoxdur? Yoxdur. Etiraz yoxdur? Yoxdur. Qəbul olunur. 2-ci maddə barəsində danışan yoxdur?

Səslər - Maddələr oxunmayacaqmı?

Sədr - Məzmununu dedi. İstəsəniz oxusun. (Katibə). Öylə isə birinci maddəni oxuyun.

Katib - Birinci maddəni oxuyur

Sədr - Maddə oxundu. Birinci maddə xüsusunda danışan yoxdur? Yoxdur. Etiraz edən əl qaldırsın. Qəbul olunur. 2-ci maddəni oxuyun.

Katib - İkinci maddəni oxuyur.

Sədr - 2-ci maddə barəsində danışan yoxdur? Müzakirə bitir. Etiraz edənlər əl qaldırsın. Qəbul olunur. 3-cü maddəni oxuyun.

Katib - 3-cü maddəni oxuyur.

Sədr - 3-cü maddə barəsində danışan yoxdur? Müzakirə bitir. Etiraz yoxdur? Yoxdur. Qəbul olunur.

Katib - 4-cü maddəni oxuyur.

Sədr - 4-cü maddə barəsində kim danışmaq istərdi? Danışan yoxdur. Səsə qoyuram. Etiraz edən əlini qaldırsın. Maddə qəbul olunur. 5-ci maddəni oxuyunuz.

Katib - 5-ci maddəni oxuyur.

Sədr - 5-ci maddəni səsə qoyuram. Etiraz edən əlini qaldırsın. Maddə qəbul olunur.

Katib - 6-cı maddəni oxuyur.

Sədr - 6-cı maddə barəsində kim danışmaq istəyir? Danışan yoxdur. Rəyə qoyuram. Etiraz edən əlini qaldırsın. Qəbul olunur.

Katib - 7-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Oxunan maddə barəsində danışan yoxdur? Rəyə qoyuram. Etiraz edən əlini qaldırsın. Maddə qəbul olunur.

Katib - 8-ci maddəni oxuyur.

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur? Rəyə qoyuram. Etiraz edən əlini qaldırsın. Maddə qəbul olunur.

Katib - 9-cu maddəni oxuyur.

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur? Oxunan maddəni rəyə qoyuram. Etiraz edən əlini qaldırsın. Qəbul olunur.

Katib - 10-cu maddəni oxuyur.

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur? Müzakirə bitir. Rəyə qoyuram. Etiraz edən ayağa dursun. Maddə qəbul olunur.

Katib - Ştat cədvəlini oxuyur.

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur? Rəyə qoyuram. Etiraz edən ayağa dursun. Qəbul olunur.

Ağabəyov - Bu ştatlarda iki qeyd var. Biri budur ki, müstəntiqlər öz işlərindən ötəri oğru və sairə işlər üçün bəzi vaxt oturduqları yerdən başqa yerlərə getməyə məcbur olurlar. Qabaqda böylə idi ki, bu cür məsarif üçün

onlara müəyyən miqdar para buraxılırdı. O məbləğ çatır, çatmır, bunu nəzərə alırlar idi. Amma şimdi böylə qoyurlar ki, müstəntiqlərə hesab üzrə pul buraxılsın və onlar nə xərclədiklərinə hesab versinlər. İkinci qeyd bundan ibarətdir ki, Azərbaycanda cümlətəni 70 müstəntiq olacaqdır. Qanun layihəsinə görə bunların hər birinə bir rəssilni verirlər. Maliyyə komissiyonu razı olur ki, əsasən qanunda 70 göstərilir, fəqət nazir görsə ki iki müstəntiq yeri də artırır. Yaxud başqa bir surətdə iki-üç müstəntiq bir rəssilni ilə yola gedirsə, o halda iki müstəntiqə bir rəssilni verilsin.

Sədr - Məruzəçi qeydləri oxudu. Bunu rəyə qoyuram. Etiraz edən əl qaldırsın. Qəbul olunur.

Keçirik 5-ci məsələyə: Azərbaycandan xaricə çıxarılan mallardan yeni gömrük rüsumu alınması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Abuzər bəy.

Əbuzər bəy Rzayev - Əfəndilər! Keçənlərdə bir qərar qəbul edildi ki, Azərbaycandan xaricə çıxarılan xam malların həpsinin 25 faizi hökumət nəfinə alınsın. Şimdi hökumət istəyir ki, bunların cinsindən deyil qiymətindən 25 faiz alınsın. Məsələn xalılara böylə qiymət qoymuşlar. (Oxuyur).

Deməli, bu malları xaricə çıxaranda qiymətindən dördü bir pay alınacaqdır. (Oxuyur). Bu layihə komissiyonda baxılanda, biz hamısına razı olduq. Amma, Azərbaycan yerli malına da 25 faiz olmasına razı olmadıq. Çünkü, bunun putunu 7-8 min manata alsalar, xalını da 25-30 minə satacaqlar. Camaat bununla məşğul ola bilməyəcək. Amma, vergi alınmazsa qış günlərində iş görə bilər. Bu səbəbə komissiyon qərar qoydu ki, kənar mallardan faiz alınsın, amma yerli mallardan alınmasın.

Sədr - Müzakirətdə kim iştirak etmək istəyir? Ağabəyov.

Ağabəyov - Bu mal çıxarmaq məsələsi barəsində ümumiyyətlə hökumətin müəyyən bir yolu yoxdur? Neçə dəfədir, tutduğu yolları dəyişirlər. Əgər tarixə nəzər etsək görərik ki, əvvəl mal aparmaq üçün geriye də yerinə mal gətirməli idi. Sonra keçdilər başqa bir yola. Bunun nəticəsində funt qalxdı, pulumuz düşdü. Bundan da narazı qaldılar. Sonra keçdilər bu qaydaya ki, mal aparılsın, fəqət 25 faiz qalsın. İndi isə yenə faiz alırlar. Fəqət mal deyil pul alırlar. Malın qiymətindən 25 faiz saxlamaq istəyirlər. Fəqət, burada yerli malı ilə qıraq malı ayırırlar. Bunu bir dəlilə görə razı bilirlər. Guya yerli maldan faiz alınsa camaat bu işlə məşğul olmayacaqmış. Bu doğru fikir deyil. Əgər kəndçi bunu baha alacaqsa, malını da baha satacaq, bu məsələnin bu tərəfi. Bu öylə bir dəlil deyil ki, üzərində dura bilər. Bu məsələnin daha pis tərəfi də, əgər, yerli xalılardan faiz alınmazsa, qıraq mallar, yerli mal alıb apara bilər. Həyatda bu hal vardır. Bu malları ayırmaq, təyin etmək qeyri mümkün olacaqdır. Ona görə bu fikrə şərik ola bilmərik. Biz istərdik ki, hökumətin nümayəndəsi burada ola idi və soruşa idik ki, o milyonlarla gəliri ehtimal olunan faizlərdən nə çıxdı. Biz fikir etdik ki, təzə faiz qanunu keçsə pulumuzun qiyməti artacaq. Bu barədə layihədə böyük rəqəmlər göstərilmiş və ümidlər verilmişdir. Bu olmadı. Məəttəəssüf hökumətin nümayəndəsi yoxdur ki, sözü müzəki eşitsin.

Sədr - Qarayev.

Qarayev - Əfəndilər! Xalçaları sərbəst buraxmaq, möhtəkirlərdən 25 faiz almamaq demək, onlara sərbəstlik vermək deməkdir. Onlardan 25 faiz üçün, hökumət üçün alırlar. Və, 75 faiz özləri aparırlar. Bunun nəticəsini biz gördük. Hər şey bahalandı. İpək o vaxt necə idisə, indi 80 min manata gedir. Əkinçilər o vaxt 2 manata aldıklarını, indi iki minə alıblar. Bu siyasət ki, ticarət nəzarəti aparır, möhtəkirlərdən başqa heç kimsənin xeyrinə deyil. Kənara apardıqları mallar əvəzinə gətirdikləri şeylər öz ciblərinə gedir.

Bu surətlə camaatımızın məişəti get-gedə çətinləşəcəkdir. Bir ay əqdəm soğanın girvənkəsi 25 manat, indi 50 manat, bir ay sonrada yüz manat olacaqdır. Bunun bir çarəsi vardır ki, nə qədər ki, şeylər var, hökumət monopolizasiya etməlidir, hökumətə təklif etməlidir ki, monopolizasiya haqqında bir qanun layihəsi tərtib etsin.

Sədr - Aslan bəy Səfərkürdski.

Aslan bəy - Bizim ticarət işlərinin qanunsuz getməyi hamıya məlumdur. Amma o dövlət də ki, bizim Azərbaycanda var, qonşu cümhuriyyətlərin heç birində yoxdur. Amma, məəttəəssüf Gürcüstanda yaşamaq buradan asandır. Niyə böylə olmuşdur. Çünkü, hökumətin bir taktikası olmalıdır ki, o da bizdə yoxdur. 2 ayda bir ticarət qanunu çıxarıyıq. 4 ay bundan əqdəm birisi qanuna görə bir kəbə apara idi ki, o da 4 arşın ola idi. Görək onun bir arşınını kəşib, hökumətə verə idi.

Səslər - Öylə qanun yoxdur.

Aslan bəy - Deyirəm ki, dövrədən birini verməli idi. Kəbə də xam maldır. İndi, böylə bir qanun çıxarırlar ki, 4-dən biri alınmayıb, onun qiyməti alınsın. Görürük ki, bu mal almaq siyasəti də doğru deyilmiş. Mən yaqın edirəm bu qanun ilə ki, pambığın və yunun ondan birisini almaq istəyirlər, bunların da harada çürümüşü var isə hökumətə çatacaq. Bu da dönüb şirkət malına, bir tərəfdən deyirlər cavabdır ver, o biri tərəfdən vecə gələnini verirlər. Bundan əlavə, əgər o yol ki, ticarət nəzarəti tutur, o yol doğru olsa da əlinin altında olan adamlar doğruçu olmadığı üçün nəf götürməyəcək, çünkü indiyə qədər heç kim tənbeh olunmayıbdır. Çünkü, hərənin orada bir qohumu, bir dostu vardır, heyf olsun ki, ticarət naziri tərəfindən burada bir nümayəndə yoxdur ki, bizə cavab verə idi. Mən hökumətdə olanda da demişəm ki, məmurlar puçdur... Bu məsələyə qayıtdıqda, monopoliya məsələsində hökumət hər şeyi öz ixtiyarına keçirib alıb aparıb satardı. Onsuz da indi ay da yarım milyard pul xərc olunur. Ondən hərədən 2-3 yüz milyon buraxıb, camaatdan birə iki qiymətə alsın idi aparıb birə dörd qiymətə satar idi və öz pulunun da kursunu qaldırır idi. Yada ki, Gürcüstan ilə Azərbaycan arasında olan gömrükxanası bütün-bütünə

götürülməlidir ki, kəndlilər laəqəl bir-birilə mal dəyişib işlərini keçirə idilər. Tomojnalarda artıq rüşvət alınmaya idi. Böylə üsul olamaz, böyük məsələdir. Odur ki, bu barədə mən danışmaq istəyirəm. Xırda məsələ olsa idi danışmaz idim. Pambıq haqqında bir qanun, taxıl, xam mal və qeyrələr haqqında birer qanun layihəsi qoyulanda, əlbəttə, bu özü qanunsuzluq olur ki, ümumticarət barəsində bir qanun qoymaq lazımdır ki, onda da qanun olsun və camaat da bilsin ki, bir qanun var, yoxsa bir işə 5 adam qarışanda anarxiya olar. Bu saat hər nəzarət özü bir hökumətdir. Hər hökumətin ixtiyarında olan məmurlar da qanunların çoxluğundan istədikləri ziyafətləri yapırlar. Hətta bu barədə "Azərbaycan"da yazılmışdı. Mən təklif edirəm ki, hər mala bir qanun olmamaq üçün ya bu qanun rədd edilsin və ya inki hökumətə tapşırılsın ki, ümumi mallar xüsusunda bir qanun gəlsin.

Sədr - Muxtar Əfəndizadə.

Muxtar əfəndi Əfəndizadə - Mən öylə bilirəm ki, monopoliya məsələsi hər kəs tərəfindən etiraza uğramaz. Fəqət, deyəsən onun vaxtını biz keçirmişik. Pulların qiyməti get-gedə düşür, mallar isə fəvqəladə tərəqqi edir. İndi, malını hökumət monopoliya eynəsə bir nəf olmayacaqdır. Hökumətin əsas etibarilə 25 faiz hər maldan alması qanunu qəbul etmişdir. Ticarət naziri də buna istinadən hərəkət edir. O natiqlər ki, deyir hər şeyin dördədən bir hissəsini burada saxlayın, böylə məlum olar ki, dörd arşınlıq bir xalını, dörd yerə təqsim edib, bir arşınını hökumətə verməlidir. Bakıda cürbəcür mallar var; Təbriz malı, İrəvan malı, Şiraz malı, həmçinin Türkünstan xalıları var, bir də yerli xalılar. Bunların hər putuna 4 min beş yüz rublə alınır ki, 25 faiz eyləyir. Bu məsələyə komissiyonda baxdıqda uzun mübahisəyə meydan oldu, nəhayət yoldaşlardan biri bir təklif söylədi ki, qəbul edildi. Yerli mallara qazanc verib, əhalini toxumağa həvəsləndirsinlər. Xaricdən gələn zərif malları altı yeddi min manata alınır, Əgər onlar da alınmasa idi cümhuriyyət daxilində bir şey qalmazdı. Xaricdən gələn malların yaxşılığı nə qədər gözəl olsa, qiymətcə bir o qədər artıq olar. Bizim mallar isə, öylə olmayıb, əksinədir. Mallara rəvac vermək üçün yerli mallara artıq qiymət qoyulsun. Bu təklif ümumiyyətlə qəbul edildi. Bizcə böylə deyil, təməmilə xərcdən azad edilməydi, nə qədər Türkünstan malı varsa, onların çıxarılmasına müsaidə edilərsə, bir neçə vaxtdan sonra onlardan heç bir əsər qalmayacaq idi. Azərbaycanda olan malların burada doxsan faizi yerli mallar və yerli mallara qiymət qoyulsun ki, onlar da həvəslə gəlsinlər. Bizim fikrimizə görə mişar əhalinin deyil ki, möhtəkirlər əlindədir. Toxuma mallardan isə heç bir şey yoxdur. Komissiyonda bir təklifdə var idi ki, onun bizim fraksiyamız qəbul eylədi. 4500 rublə əvəzinə 2250 alınsın, yəni 50 faiz azalsın. Bu surətlə məsələni qəbul etmək lazımdır, zira nə qədər biz danışsaq, heç bir faidə verməyəcəkdir.

Sədr - Ağayusif Əhmədov.

Ağayusif - Əfəndilər! Ticarət siyasəti məmləkətdə dəyişə bilir, çünki keçirdiyimiz vaxtlar öylə mühümdür ki, bir siyasət daimi ola bilməz. Dəlil olaraq söyləyə bilərəm ki, bu günlərdə Rusiyada neft göndərmək məsələsi meydana çıxmışdır. Görünür ki, iki il bundan əvvəl istədiyimiz bir işə indi razıyıq. Demək siyasət məmləkət nəfini nədə göstərirsə ticarət də o yolda olur. Burada xalça məsələsi oldu. Mən deyirəm, xalça xam mal deyil, bu səhv nəzəriyyədir. Çünki, xalça yundan toxunur, sonra onu əyirirlər. Bu təkliflər nəhayət xalça əmələ gəlir. Ona görə deyirəm ki, xalçalar xam mal deyil, zira bir məsələ var ki, xalçanın köhnəsi qiymətə gedir. Bu məsələ Parlamanada əvvəllər də müzakirə olunduqda mən dedim, məmləkət üçün 25 faiz almaq əvəzinə para almaq lazımdır. Bu məsələ şimdiki ticarət nəzarətində qalxmışdır. Pulumuzun qalması üçün on yeganə vasitədir.

İndi biz nə deyirik. 25 faiz ticarət mal alınandan sonra, yerdə qalan 75 hissəyə nə yol, nə də vaqon tapılır. Demək, faiz alınır, amma yollar məhduddur. Əlbəttə, bəzən, siyasət cəhətcə yollar məhdud ola bilər, fəqət bu ümumi bir mərəzdir ki, bu da ticarət öldürür. Keçmiş natiq Səfikürdlü cənabları dedi ki, ticarət lazımdır. Ticarət üçün isə pul lazımdır. Mən dəfələrlə demişəm ki, bir məmləkətdə ticarət olmalıdır. Xəzinəyə pul toplamaq üçün ticarət lazımdır. Gərək mal gəlsin, rəqabət olsun. Onda ticarət olur, pul da çoxalar. O xam mallar getmir. Çünki göndərmək üçün öylə çətin yollar qoyulubdur ki, göndərmək mümkün olmayır. Bundan tacirə zərər olarsa məmləkətə daha çox zərər olur. Bir tacir dövləti olarsa, onun fəhləsi vardır, onlar üçün də yaxşı olar, özü fəhləsindən az yaxşı dolanır. Mən tacir sözü verirəm, möhtəkir sözü vermərəm, adam var ki, otuz, qırx ildir ki, özünə tacirliyi sənət etmişdir. Bir tacir az qazansa bir şey olmaz. Amma ümumiyyətlə, tacirlərin pulu məhdud olarsa, məmləkətdə zərər olar; İranda niyə böylədir. Çünki vaqon paroxod, yol yox. Onda, əlbəttə ticarət olmaz. Bu gün kimi aşkar bir şeydir ki, ticarət naziri bunu nəzərə almalıdır. Mən bir tacirlər nümayəndəsi sifətilə deyə bilərəm ki, mal aparılsın, xərc verilməsin. Çünki bizə xeyirdir. Amma, məbus sifətilə deyirəm ki, gərək xərc alınsın. Buraya Avropa alıcıları gəlib mal alırlar. Onlardan gərək xərc alınsın. Mən lazım bilirdim ki, bu mala da bir qədər xərc qoyulsun. Amma, öylə olsun ki, nə tacirə və nə də hökumətə zərər olsun. Mən, Parlament nümayəndəsi sifətilə deyirəm ki, tacir sifətilə yox. Əlbəttə, tacirləri də saxlamaq lazımdır. Amma, bir tacir qazandı, nə olsun gərək məmləkət də qazana, ona görə Muxtar Əfəndi deyənə razıyam.

Sədr - Növbədə natiq olmadığından son söz məruzəçinindir.

Əbuzər bəy - Əhmədov xam malların neçə getməsinə dedi. Ağabəyov da monopoliya olsun dedi. O çətin məsələdir. Aslan bəy də əsaslı məsələ çıxardı, hökumətsizlik, məmurların rüşvət alması, əlbəttə buna da hökumət cavab verir. Ancaq Aslan bəy məsələni qatışdırdı. Bu vaxta qədər xammaldan alınır. Xalçalardan xərc alınmaması hökumətə xeyirdir ki, bayıra xam mal deyil, hazırlayıb, hazır mal çıxarılsın. Məsələni, yun getsə puta min manat olar, xalça gedərsə 25 min manat. Əlbəttə, bu əlverişlidir. Buna binaən hökumət dəxi məktəb də

açmışdır. Bunun əhaliyə nəfi artıqdır. Xalq uzun qış gecələrində çalışdıqları kimi artıq xeyir də görərlər. 25 faiz alır, bu yaramaz. Camaat yeni başladığı üçün Azərbaycan daxilində hazırlanan mallardan gərək xərc almasın.

Sədr - Burada iki təklif var, biri "Əhrar" firqəsi tərəfindəndir ki, xaricə çıxan Azərbaycan mallarından hər puta iki min iki yüz əlli manat poşlin alınsın. Bir də hökuməti komissiyası tərəfindəndir ki, katibi Muxtar Əfəndidi. Orada deyilir ki, 2-ci maddədə böylə qərar vardır ki, İran, Türküstan və qeyri mallardan öz qaydası ilə poşlin alınsın. Ancaq 6-cı maddədə vardır ki, Azərbaycan, Dağıstan mallarından 4500 manat alınsın. Təklif olunur ki, 6-cı maddədən Azərbaycan sözü aradan götürülsün.

Sədr müavini - Bu indi gələcək, ondakı maddəbəməddə oxunacaq, onda bu təklifləri səsə qoyuram. Hələ şimdiki maddəyə keçməyi səsə qoyuram.

Səslər - Öylə olmaz, o barədə söz ver.

Sədr müavini - İsmayılzadə.

İsmayılzadə - Bu məsələ çox mühüm olduğundan bu xüsusda hökumət nümayəndəsi bəyanat versin, nə kimi tədbirlər görmüşlərdir. Bunun üçün də layihənin ikinci qiraəti gələcək iclasa qalsın.

Sədr - Mən indi haman məsələni səsə qoyuram ki, gərək Parlament bu gün ikinci qiraətə keçməyi istəyirmi ya yox? Bu gün ikinci qiraətə keçmək istəyənlər əl qaldırırsın. İstəməyən əl qaldırırsın. Əksəriyyətlə ikinci qiraət gələcək iclasa qalır. Keçirik altıncı məsələyə. İntixab yapmaq, bələdiyyə xidmətlərinə əlavə maaş vermək üçün Gəncə bələdiyyə idarəsinə 1,399.427 manat miqdarında borc verilməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Əbuzər bəy Rzayev.

Əbuzər bəy - Keçənlərdə xidmətlərin maaşı artırılan zaman, Gəncə bələdiyyə xidmətçiləri dəxi maaşlarının artırılmasını tələb etmişlər. Bələdiyyə idarəsi tələbi qəbul etmiş, fəqət pul vermək üçün pulu yoxdur. Ona görə hökumətə müraciətlə 1.200000 manata qədər bu maaşlar üçün və 200000 manatı intixabat üçün borc verilməsini rica etmişdir. Hökumət və maliyyə komissiyonu bu layihəni qəbul etmişdir.

Sədr - Kim ümumi müzakirədə iştirak etmək istəyir? İstəyən yoxdur. Kim razıdır, ikinci qiraətə keçilsin? Kim bunun əleyhinədir? Kim səs verməyir? Kvorum yoxdur. (Qarışıq səslər). Çox azdır. Çeresçur azdır. Get çağır.

Səslər - Kvorum yoxdur, iclas bağlansın. (İki-üç məbus gəlir).

Sədr - Bəli, kim ikinci qiraətin keçilməsinə razıdır əlini qaldırırsın. Əleyhinə yoxdur? Səs verməyənlər. Əksəriyyət əsvat ilə ikinci qiraətinə keçilməsi qəbul olunur. Maddələri oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Sədr - Danışan yoxdur? Bu barədə məruzəçi dediyini dedi. Üçüncü qiraəti qalır gələn iclasa.

Mehdi bəy - Bir maddə də var.

Sədr - Oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur? 2-ci maddə qəbul olunur. 3-cü maddəni oxuyunuz.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Sədr - Üçüncü maddəyə etiraz yoxdur ki? Qəbul olunur. Layihənin üçüncü qiraəti qalır gələn iclasa. Say kvorum var, yox!

Səslər - Kvorum yoxdur.

Sədr - Beş dəqiqə tənəffüs elan edirəm.

Tənəffüsdən sonra

Sədr - İclas davam edir. Keçirəm növbədəki məsələyə. Məruzəçi Əbuzər bəy Rzayev.

Əbuzər bəy - Əfəndilər! Parlamentin böyük məsələsi büdcə məsələsidir ki, camaatın pulu düz xərclənsin. Bu pulların da düz xərc olunması üçün də təftiş komissiyonları olmalıdır. Böylə komissiyon ancaq Bakıda vardır. Amma gərək hər yerdə olsun. Adamlarımız az olduğuna görə hər şəhərdə açmalıyıq. Ona görə nazir təklif edir ki, Şuşa, Gəncə və Şəkidə təftiş komissiyonları təşkil olunsun. Komissiyonlar fevralın birində təşkil olunmalıdır. Deməli, II ay smetaları bu qədərdir. Oxuyur.

Sədr - Qanun layihəsi barəsində danışmaq istəyən yoxmu? Ümumi müzakirə bitir. Keçirəm maddələrin müzakirəsinə. Kim əleyhinədir, əl qaldırırsın. Qəbul olunur.

Mehdi bəy - Oxuyur.

Sədr - Əvvəlinci maddə barəsində kim danışmaq istəyir? Aslan bəy.

Səfikürdski - Mən başa düşə bilmədim ki, bu nə cürə bir təftişdir. Hökumətin hər yerdə müfəttişləri ticarət, ərzaq və qeyri işlərdən ötəri onlar ola-ola təzədən yenə təftiş etmək yersizdir. Parlamentin və büdcə komissiyonunun rəyi budur ki, mümkün olduqca məmurlar azalsın. İndiki halda milyonlarla artıq xərc gedir. Məsələn, bu iş üçün Qazaxa ki, bir qubernatorluğa komitet oborona 35 milyon pul buraxmışdır. Bunlardan başqa 40 min məmurumuz var, indi yenə məmurların miqdarını artırırırlar. Bilmirəm bu artırmaq nə kimi bir nəticə verəcək. Bir xeyri olacaq ya yox? Amma onu bilirəm ki, məmur nə qədər çox olsa o qədər qanunsuzluq olar. Məmurların artıqlığına qətiyyəən ehtiyac olmadığından təklif edirəm bu layihəni qəbul etməyəsiz.

Sədr -Bu barədə daha kim danışmaq istərdi? Muxtar Əfəndizadə.

Muxtar Əfəndizadə - Bu layihə komissiyonda təsili keçdi. İndi də təcili olaraq müzakirə edilir. Mən istəyirəm ki, bunun əsası üzərində bir qədər danışsınlar.

Sədr - Buyurunuz.

Muxtar Əfəndizadə (davamla) - Necə ki Aslan bəy buyurdu hamımızın fikri məmurları əksiltməkdir. Bundan əlavə bunun bir pis tərəfi də var ki, əhalinin işi daha da fəna olacaqdır. Çünkü Ağdaş və qeyri yerlərdəki kontrol qonulacaq xəzinədən pul alanlar gözləyəcəklərki, kontrolun nəzərindən keçəndən sonra pul alsınlar. Keçənlərdən məlumdur ki, bir müfəttişliyə tabe olan iki qəza müəllimləri vaxtında pullarını ala bilmirdilər. İndi daha artıq müşkülata uğrayacaqlar. Ona görə bizim fraksiya tərəfindən deyirik, bu vəzifələrə xəzinələr cümbündə olan podatni inspektorlara verilsin.

Sədr - Əvvəlinci maddəni səsə qoyuram. Kim tərəfdardır, əl qaldırsın. Kim əleyhinədir? Lehinə 10, əleyhinə 20. Deməli əvvəlinci maddə qəbul olmayır. Qanun layihəsinin bu maddəsi əsaslı olduğundan və keçmədiyinə görə bütün qanun qəbul olmayır.

Keçirik 8-ci məsələyə. Şuşa qəzası, Ağdam qəryəsində ali-ibtidai məktəb güşadı haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Abdulla bəy Muxtarzadə.

Abdulla bəy - Qulluğunuza təqdim olunan iki qanunun ikisi də xalis və miqdarca birdir. Bir Şuşa qəzası Ağdamda, digəri Qubada Xüluqda ali-ibtidai məktəb güşadıdır. İkisi də təcildir. Hər iki yerin əhalisi hökumətə ərzi-hal verib, göstərmiş ki, onlar uşaqların Şuşa və Qubada aparıb oxundanmırlar, xərc çox götürür. Məzkur yerlər ətrafında bir çox ibtidai məktəblər vardır. Gərək elə ibtidai məktəb açılsın. Bunu maarif naziri qəbul etmişdi və əhəmiyyət vermişdi. Odur ki keçən sənənin oktyabr ayından məzkur yerlərdə məktəblər güşad edib, müəllimlər göndərmişdir, hər iki məktəbdə bir sinif açmışdır. Müəllimlərin maaşı az olduğundan camaat onlara maddi müavinətdə bulunmuşdur.

Artıq müəllimlərin maaşları və təyin edilmiş müəllimlərin zəmm maaşları haqqında nəzarət söyləmiş ki, madam ki, Parlamentdən bu məktəblərin açılması və maaşları keçməsi gərək Parlamentə verilsin. Odur ki, qanun layihəsi şəklində gəlmiş və komissiyon da bunu qəbul etmişdir. Maaşlar azdır, gərək artırılsın. Onlara maaşlarının təfəvütü gərək verilsin. Komissiyon bu qanun layihəsini eyni ilə qəbul etmişdir.

Qanun layihəsi iki maddədən ibarətdir. Maddənin biri budur (oxuyur), o biri isə böylədir (oxuyur). Eylə də Ağdam məktəbidir. Çar hökuməti zamanında Ağdamda ali bir ibtidai məktəb təsisi qət olunmuşdu və Gəncədə olan maarif nazirinə teleqram göndərdilər. Fəqət, Ağdam yerinə Ağdaş yazıldığından məktəb Ağdaşda açılır. Doğrudan da Ağdama məktəb çox lazımdır. Maliyyə-büdcə komissiyası bu qanuna baxıb və təklif edir ki, Parlament tərəfindən qəbul edilsin.

Sədr - Məruzə xüsusunda kim danışmaq istəyir? Sultan Məcid Qənizadə.

Sultan Məcid - Ali ibtidai məktəblərin açılmasını təbrik etməli. Hərgah (M) yerinə (III) və Şu isə çox yerində olubdur. Ağdamda da və Xüluqda da lazımdır. Keçən payızda Göyçayda realni məktəb açılması haqqında mübahisəmiz oldu. Zənnim eylədir ki, Göyçay kimi yerdə realni məktəb baş tutmaz. Realnidə oxumaq üçün 15 adam tapılır, bununla məktəb düzəlməz. Məruzəçi o zaman dedi ki, ətrafdan, Ərəşdən, Ağdaşdan hər yerdən yığılacaq. Mən o vaxt dedim ki, internat olmasa məktəb düzəlməz. Çünkü Kür qırağından heç kəs uşağını gətirməz, gətirsə də baqqal və çayçı dükanında qoyar. Zira ayda iki, bir rublə məktəb üçün xərc etməz. Amma internat olsa idi, o pulu yəqin edərdi. Cocuqların bəzisi pul ilə, bəzisi isə məccanən oxuyardı. Göyçayda realni məktəb açılması qərarə alındı. Xüluqda da, Ağdamda da məktəb lazımdır. Ali ibtidai məktəbi o vaxt açılır ki, kənarlarda ibtidai məktəblər olsun. İbtidai kəndlərdə açılıb, bir sinifdən ibarət olur ki, ibtidai məktəbləri tam edənlər, ali-ibtidai məktəblərə daxil olurlar və üç-dörd sənə təhsildən sonra tamam edirlər.

O uşaqlar ki, bu kənddə beş nəfər, o kənddə altı nəfər oxumaq istəyirlər, onlar bir mərkəzə gedirlər ki, oxusunlar. Məsələn, Xüluqda bir məktəb açılır, bir kənddən üç nəfər, ikincidən 5 nəfər cəm olur. 50-60 nəfər olanda məktəb açılır. İnspektor müəyyən edir, bu kəndlərdən 60-70 uşaq yığılacaq. Xüluqda nə ev nə zindəganlıq etməyə yer var. Böylə yerlərdə ki, ali-ibtidai məktəb açılır, gərək orada pansiyon da olsun ki, evlərindən ayrılan uşaqlar yaşaya bilsinlər. İndi Bakıda 6-7 ali-ibtidai məktəb var, pansiyon lazım deyil. Xüluq, Ağdam və qeyri bu kimi yerlər öylə deyil. Bu iki məktəbin açılmasını təbrik və böylə yerlərdə ali-ibtidai məktəb açıldıqda, ələlxüsus Xüluqdakı məktəb indidən pansiyon olsun, bu xüsusda ştat təqdim edilsin.

Sədr - Hacı Əhməd.

Hacı Əhməd - Əfəndilər! Bizim firqə bu qanunların çox olması tərəfdarıdır. Heç bir vəchilə əsasə zidd deyil, çünki layihədə kəndçilərin haqlarını özlərinə vermək kimi bir şey görünür. Kəndçilərin hərəsindən hər şeydən, xüsusən maarifdən məhrum olduqlarını bilirik. Ona görə bunların qəbulu lazımdır. Məəttəəssüf ümumi kəndlər nəzərə alınmayıb. Qusarda kənd adı zikr olundu. Amma, Gəncə, Şəmki kimi yerlərdə ali-ibtidai məktəbi yoxdur. Şəhərdə bütün qəzanın gördüyü sinif məktəbi vardı, onu da hərbiyyə nəzarəti götürdü. İbtidai məktəblər vardır, oranı bitirən uşaqlar, köylərdə sərkindən qalıblar. Oranın nümayəndəsi sifətilə dəfələrlə sədri vükəla maarif nazirinə orada ali-ibtidai məktəb açılmasını rica etmiş, fəqət bir nəticə verməyib, görünür ki, o şəxslər ki, möhtərəmdir, onların nazir və ya hökumət indidən hökumətləri var, onların dediyi yerinə çatır. O adamlar ki,

Ağalarla yaxın deyillər, kəndlilirlər, onların işləri düzəlməyir. Bu dəfə mənzur olsun, hökumət bizim qəzayə də nəzri-mərhəmətini çevirsin.

Sədr - Mehdi bəy Hacınski.

Mehdi bəy - Əfəndilər! Əlbəttə, Azərbaycan əhalisinin əksəriyyəti 90 faizi kəndlidir. Maarif məsələsində onlar dəxi geridədir. Görək, onlar da nəzərə alınsın. Mən, ali-ibtidai məktəb açılmasının əleyhində deyiləm, fəqət Xüluqda açılacaq məktəb, bir az sonra əhalisi əkinçi olduğu üçün ziraət və zəhmət məktəbi olmasını arzu edirəm. Ali-ibtidai məktəbi qurtaranlar dəftərxanalarda yazıçıya mütərcəm məmuriyyətlər ancaq ala biləcəklər, fəqət bir fəllahın oğlu kəndli olduğu halda yalnız ailəsini, əkinçilik işini gözəl bilməsi ilə təmin edər, yeri də var fəllahlıq edə bilir. Böylə bir məktəb Gəncədə var idi. Haman Xüluqda açılacaq məktəbin Sultan Məcid Əfəndinin dediyi kimi Leyli olaraq açılmasını və gələcəkdə altı sinifli olaraq ziraət və fəllahlıq məktəbinə çevrilməsi rica edilir.

Sədr - Daha bu barədə danışan yoxdur ki? Söz məruzəçinindir.

Muxtarzadə - Bu qanun layihəsilə bərabər məbus əfəndilər ümumi məsələlər qaldırırlar. Qəryə və nahiyələrdə yeni, bir taqım məktəblərin açılmasına şübhəsiz ki, etiraz yoxdur? Həm də ancaq Ağdam, Xüluq və sairə kəndlərdə deyil, ümumi surətdə böylə bir arzuya komissiya iştirak edər. Doğrudan da Zaqafqasiya aləmində Gəncədəki Leyli sənət məktəbi böyük rol oynamışdır və oranı bitirənlər böyük təxəssüsə sahib olmuşlardır. Ona görə biz, ümumən böylə məktəblər açılması haqqındakı arzuya iştirak edərik. Bir də "Əhrar" nümayəndəsi arzu eylədi ki, böylə məktəblər yalnız Ağdam və Xüluqda deyil, ümum mərkəzlərdə açılsın. Komissiyon bu arzuya da iştirak edir. Amma Mehdi bəyin təklifinə mən komissiya tərəfindən açmaq üçün lazım gəldiyini yəqin etmək lazımdır. Ona görə əgər Mehdi bəy razı olsa o təklifi də ümumi surətdə qəbul edirik ki, hökumət ümumi mərkəzlərdə nə növ-sənət məktəb müvafiq görürsə açsın.

Sədr - Müzakirə bitdi, ikinci qiraətə keçməsinə səsə qoyuram. Bundan qabaq təklifləri oxumaq lazımdır.

Katib - Təklifləri oxuyur: "Xüluqda, Ağdamda, ali-ibtidai məktəblər açılması ilə arzu olunur ki, bu iki mövqedə mütəllimlərin ölkə kəndlərdən yığılması nəzərə tutubdur. Məzkur məktəblər cümbündə pansiyon (internat) açmaq üçün maarif nəzarəti təşəbbüsətdə bulunsun. Gəncə və Şamaxı qəzalarında birər ali-ibtidai məktəb güşadını maarif nəzarəti əmələ gətirsin. "Əhrar".

"Qəza! Arzu olunur ki, Quba qəzasında Qusar mahalında, Xüluq qəryəsində açılacaq ali və ibtidai məktəb mümkün olduqca Leyli olaraq altı klasslı ziraət və fəlahət məktəbinə təbdil olunsun. Mehdi bəy Hacınski".

Sədr - Şimdi maddədə keçilməsini səsə qoyuram. Etiraz yoxdur, qəbul olunur. Qanunu oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - Birinci maddəni rəyə qoyuram. Etiraz edən ayağa dursun. Qəbul olunur. 2-ci maddəni səsə qoyuram. Etiraz edən ayağa dursun. Qəbul olunur. 3-cü arzusu oxundu, məruzəçi etiraz etmədi. Əvvəl Mirzəməcidin təklifinə etiraz edən ayağa dursun. Qəbul olunur. Əhrarın təklifini səsə qoyuram. Etiraz edən ayağa dursun. 3-cü Mehdi bəyin təklifi, məruzəçi bu məsələyə bir az geniş nəzərlə baxdı. Sırası gələndə səsə qoyarıq. Keçirik Xüluq məktəbi haqqında qanun layihəsinə.

Mehdi bəy - Söz ver.

Sədr - Mehdi bəy.

Mehdi bəy - Əfəndilər! Məruzəçi böylə təklif elədi ki, hər yerdə şəraitə, mahala görə sənət məktəbi açılır. Fəqət, mən Quba şəraitinə bələd olduğum üçün qəti surətdə deyə bilərəm ki, orada bağbanlıq və ziraətdən yaxşı bir sənət olmadığı üçün başqa növ sənət məktəbi lazım deyildir. Ona görə mən təklifimdə israr edirəm ki, orada ancaq ziraət və fəlahət məktəbi açılsın.

Sədr - Söz məruzəçinindir.

Məruzəçi - Yənə də sözümdə israr edirəm.

Sədr - Sözüünüz yoxdur. Deməli müzakirə bitir.

Abdulla bəy - Birinci maddəni oxuyur.

Sədr - Əvvəlinci maddə barəsində danışan yoxdur? Maddəni səsə qoyuram. Etiraz edən əl qaldırsın. Qəbul olunur. Mehdi bəyin arzusunu səsə qoyuram. Etiraz edən ayağa qalxsın. Qəbul olunur.

Qanun layihəsi təcili olduğuna görə 3-cü qiraətə keçirəm. Səsə qoyuram, 1, 2-ci maddələri. Etiraz yoxmu? Qəbul edilir. Layihəyi-qanuniyyəni təmamən səsə qoyuram. Etiraz yoxdur, qəbul edilir. Vaxt gec olduğundan axırıncı məsələ qalır gələcək iclasa. Növbədə sorğu vardır. Katib əfəndi, oxuyunuz.

Səslər - İmzaları oxuyunuz.

Katib (sorğunu oxuyur) - İmzalar: [Qasım] Qara bəy Camalbəyov, Hacı

Kərim.

Sədr - Əvvəlinci imza Qarayevindir.

Qarayev - Bu gün Azərbaycan zəhmətkeşlərini maraqlandıran mühüm bir məsələ varsa, o da Əli Bayramovun qətlidir. Əli Bayramovun evini martın dördündə axtarırlar, heç bir şey tapa bilmirlər. Yalnız bir aparat tapıb onu da götürürlər. Sonra haman gün anasını, külfətini və balaca uşağı həbs edirlər. Uşağı qardovoy uçastokunda, övrəti isə ikinci uçastokda saxlayırlar. Əli Bayramovu isə tapa bilməyirlər. O vaxt polis müdiri məhəllə qoçularını çağırıb deyir ki, sizdən Mir Əliəkbər adında bir qoçunun tapılmasını istəmişdim, tapmadınız, Şimdi onun yerinə

Əli Bayramovu tapmalısınız, Ayın 21-də saat 7-də Melniçni küçədə 1, 2 və Paralelni küçələrinin arasında Heydər və Hüseyn tərəfindən Əli Bayramov həbs edilir. Əli Bayramov qurtulmaq istər, döyüllər, tapançasını alırlar, faytonla polis müdirliyinə aparırlar. Biz lazımı tədbirlər görmək istəyirdik və bizə dedilər ki, siyasi məhbusların yeri göstərilməz və məxfi məhəldə mühakimə ediləcəkdir. Əli Bayramovun övrəti Ceyran xanım əlan Parlamentdə qulluqdadır. Gedir general-qubernatorun yanına deyir ki, uşağı buraxsın. General-qubernator cavabı da övrəti də həbs edib, uçastoka göndərir.

Biz hər yerə müraciət etdikcə bir şey çıxmadı. Aslan bəy, Ağamalı oğlu telefonla danışdılar, fəqət hamı inkar etdilər ki, həbs edilməyib. Daxiliyyə nazirinin müavini Şəfi bəy özü də, burada həbs olunduğunu inkar etdi. Onun yoldaşları ölməyib, onu öldürənləri tapıb qanını alalar.

Biz burada dedik ki, Əli Bayramovu öldürmüşsünüz. Bizə cavabında dedilər ki, xainsiniz. Biz aprelin 4-də məlumat alırıq ki, Xatisov zavodu yanında, başsız bir meyit tapılmışdır, biz dayanmayıb 9-cu uçastokdan xəbər aldıq, dedilər ki, biz böylə bir meyit tapıb, bir qədər məsafədə də bir baş tapıb, anatomiçeski pokoya göndərmişik. Biz, anatomiçeski pokoydan xəbər bildik ki, göndəriblər qəbristana. Qəbristanda biz məzlum qətl olunmuş Əli Bayramovun meyitini tapdıq. Əli Bayramov martın 22-də gecə saat 2-də polis müdiriyyətidən yox olmuş və martın 23-də saat 6-da Xatisov zavodu yanında meyiti tapılmışdır. Biz hökumətdən sual edirik ki, görək hamı ideya sahiblərinin başına böylə hərəkətlər gəlir və ya bu barədə nə ediblər. Odur ki, biz hökumətin cavabından sonra öz sözüümüzü deyəcəyik.

Sədr - Söz daxiliyyə naziri Mustafa bəy Vəkilovundur.

Mustaf bəy - Əfəndilər! Məsələ var ki, onun barəsində iki rəy ola bilməz. Orada ki, insafsızlıq və haqsızlıq olur, orada nə firqə, nə Parlamentdə ayrı fikir ola bilməz. Bu da məzlum Əli Bayramovun ölümü barəsindədir. Bu barədə camaat arasında bir çox danışqlar olur ki, məttəəssüf gələndən sonra mən bu işlə əşına oldum. Fəhlələr və əmələ bilməlidir ki, nəzarət ciddi surətdə çalışır ki, bu işin üstü açılınsın və cinayəti edən nə rütbədə, nə qulluqda olursa-olsun öz cəzasına çatsın. Məlumunuzdur ki, bu iş silistdədir, iş açıldıqdan sonra, ədliyyə nəzarəti və prokuror bu işi silist edərlər. Mən də Qarabağdan yenə dünən gəldiyim üçün, indi bu işi qurtaranadək, artıq məlumat verə bilmərəm. Ancaq bu iş nə qədər çirkin olsa da, nə qədər mən iş başında dururam çalışaram ki, bu iş açılınsın və canı da öz cəzasına çatsın.

Sədr - Əliheydər Qarayev.

Qarayev - Əfəndilər! Politicəski, siyasi həbs və siyasi mübarizə aparmaq bu gün kommunistlərin bu qeyrilərini həbs üçün bir təşkilat lazımdır. Bu gün siz həbs etdiyiniz adamlar, Azərbaycan fəqərəsinin ən gözəl və fəal üzvləridir ki, onları siz çirkin əllər ilə həbs edə bilməzsünüz. Quldurları tutmayıb onları həbs edirsiniz. Məmməd Həsən Hacinski də nazir olduqda deyirdi ki, Əli Bayramovu mən Xuduyevin əli ilə tutdurmam. Çünkü, Əli Bayramov mənə firqə mübarizi olsa da, Xuduyevdən təmiz adamdır. Əfəndilər, mənə həbs etmək lazım isə özünüz tutun, qoçuların əllərilə tutdurmayın. Bu gün siz liçno Qarayev və Əli Bayramov ilə mübarizə edirsiniz isə, mənə anam, bacım və xırda uşaqların nə təqsiri var ki, onların oğlunu məhbuslar ilə bir yerdə saxlayırınsız ki, oradakı qaradovoylar da onların namusuna təcavüz etsinlər. Bu gün mən sizinlə partiya və siyasi düşmənəm, lakin siz mənə ana və bacımı tutub apara bilməzsünüz. Buna heç bir insaf sahibi yol verməz. Bu gün neçə gündür ki, Ağababa uçastokda yatır, o naxoşun yanına həтта həkim də qoymurlar. Buna demək olar ki, hökuməti siyasi həbslər ilə mübarizə edə bilməyir. Mən elə bilirəm ki, Parlament hökumətin cavabını kafi hesab edə bilməz. Bu vaxta qədər Şəfi bəy qulaqlarına pambıq tıxadı. Ancaq daxiliyyə naziri yeni gəlib, dünəndən etibarən işi əlinə götürübdür. Əgər Əli Bayramovun yoldaşları meyid tapmasa idilər ola bilər ki, Əli Bayramov adında bir şəxs olduğunu inkar edə idilər. Azərbaycan fəqərəyi-kasibəsi öz liderlərinin belə faciəsinə bir surətdə qətlə yetirilməsinə razı ola bilməz.

Sədr - Bu zəpros 79-cu maddəyə görə müzakirəyə qoyulub zira, birinci imzası Əliheydər danışdı. Hökumət də cavab verdi. Şimdi, onun müzakirəsi bu günə [keçirilsin], yaxud qalsın gələnlə iclasa. (səslər). Kim tərəfdardır ki, gələnlə iclasa qalsın, rica edirəm əlini qaldırsın. Kim istəyir ki, indi müzakirə edilsin, əlini qaldırsın. 24 səs gələnlə iclasda müzakirə edilməsini istəyir. 20 nəfər isə şimdi.

Müzakirə gələnlə iclasa qalır. İclası qapayıram.

İclas saat 4 tamamda qapanır.

Sorğu.

Parlament divanı-rəyasət hüzuruna.

İş bu sorğunun daxiliyyə nazirinə verilməyi rica olunur.

Mart ayının 21-də axşam saat 7 radələrində Melniçni küçədə, 2-ci və 3-cü Paralelni küçələrin arasında, fəhlə nümayəndəsi Əli Bayramov, polis müdirinin əmrilə toqif olunub və polis idarəsi yanında həbsə alınıb, həbsxanadan dəxi qeyb olduğu bizə məlumdur. Bu günə kimi məzkur Əli Bayramovdan bir xəbər yoxdur. Əlan meyiti tapılıbdır, məqtul olması məlumdur. Bu barədə hökumətdə nə məlumat vardır. O barədə nə tədbirlə nə tədbir olunub.

Qarayev, Camalbəyov, Hacinski, Saniyev, Ağamalı oğlu, Səfikürdlü Rəhim. 4 aprel 1920.

Arxiv, f.895, siy.1, iş 288, vər.28-49.

Yüz qırx birinci iclas

15 aprel 1920-ci il

Sədr - Məhəmməd Yusif Cəfərov. Katib - Mehdi bəy Hacınski.

İclas saat 12-ni 30 dəqiqə keçmiş açılır.

Sədr iclası açaraq ruznameyi-müzakirənin elan edilməsini katibdən rica edir.

Katib - Ruznameyi-müzakirəni oxuyaraq Parlaman tərəfindən qəbul edilir. Birinci növbədə əvvəlki iclaslarda üçüncü qiraətdə qəbul edilmiş qanun layihələri haqqında təshih komisiyonun məruzəsi dinlənir. Sonra bir-iki qanun layihələrinin üçüncü qiraəti oxunur, növbədəki məsələyə keçirilir.

İran ilə Azərbaycan dövlətləri arasında bağlanmış müahidənamələrin təsdiqi (ratifikasiyonu).

Ağa Eminov - Məruzəçi sifətilə İran hökuməti tərəfindən paytaxtımıza təşrif gətirən heyəti-əzamiyyə ilə hökumətimiz arasında bağlanan müahidənamələr haqqında izahat verir. Deyir ki, möhtərəm əfəndilər bu günün növbəsindəki məsələ elə bir məsələdir ki, həqiqətdə bir bəşəriyyət həyatında böyük bir rol oynayır, bu elə bir məsələdir ki, mədəniyyəti-məmləkətlərə daxil edir. Həyatı-siyasiyyə və ictimaiyyəni işıqlandırır. Bunun üçün bizim də həyatı-siyasiyyəmdə böyük bir rol oynayacaq, məmləkətimizin tərəqqi və talısına mucib olacaqdır. Mən şəxsən buna inanır, buna etiqad edirəm.

Bu məsələdə İran imperatorluq dövləti ilə Azərbaycan Dövləti Cümhuriyyəsi arasında bağlanan müahidənamələrdir.

Əfəndilər! Həyat iqtisadsız olarmaz. Son zamanlarda keçirdiyimiz hadisələr bizim cavan cümhuriyyətimizi elə bir hala salmışdır ki, bir çox məsələlərimizi müşkülatsız həll etmək mümkün olmur. Bunun üçün də bu gün Parlamanın təsdiqinə arz edilən bu müahidələrin bir an əvvəl ta irəliddə təşəbbüs edilmişdir.

Qonşu bir dövlət dustanə əlaqəyə başlamaq istəmişdik. Bu qonşu millət başqa qonşu millətlərdən hər xüsusda bizə daha yaxın və mərbutdur. Bu da özümüzün dostu hər tərəfdən bir çox ruhani vasitələr ilə mərbut qardaş İran millətidir.

Məruzəçi bağlanmış müahidənamələrin tarixinə keçərək deyir ki, biz keçənlərdə bu xüsus üçün Tehrana bir heyət göndərdik. Fəqət bir takım texniki cəhətlərə görə arzu edilən nəticəni vermədi. Nəhayət, son zamanlarda paytaxtımıza İran hökuməti tərəfindən bir heyəti-əzamiyyəyə təşrif gətirdi. İndi məzkur heyət ilə bizim hökumətimiz arasında neçə aydan bəri gördükləri işləri sizə təqdim olunur.

Natiq əlavə edir:

Bu günkü məsələnin əhəmiyyəti ondadır ki, bağlanmış əhnamələrin hər iki dövlət və millət üçün böyük mənası və faydası vardır. Bununla bərabər bizim siyasi həyatımızda, beynəlmiləl əlaqəmizdə qonşumuz bir qəhrəmanlıq göstərmişdir ki, bu bizdən ötrəi əbədi bir xatirə olaraq qalacaqdır. Bu da İran dövlətinin bizim istiqlalımızı felən deyil, hüquqə (deyure) təsdiq etmişdir.

(Gurultulu və sürəkli alqış, Parlaman üzvləri ayağa qalxaraq nümayəndələr lojasında əyləşən İran heyəti-əzamiyyəsinə alqışlayırlar).

Natiq əlavə edir:

Hamıya məlumdur ki, bizim paytaxtımızdan, məmləkətimizdən İranın hesabsız malları və dövləti Avropaya götürülür və habelə Avropa malları məmləkətimizdən keçərək İrana gedir. Həmçinin İran məhsullatına bizim ehtiyacımız olduğu kimi, bizim də məhsulatımıza İranın ehtiyacı vardır. Bunun üçün bu iki qonşu məmləkətin iqtisadi həyatı və mənafevidir. Axır zamanlarda ticarətimiz bir başqa hal almış, arada bəzi soyuqluqlar, anlaşılmazlıqlar vüqu bulduğundan ticarət əlaqəsi kəsilmiş idi. Bəzi idarələr və müəssisələr tərəfindən İrana mal buraxmayacaq edilmişdir.

Habelə İrandan buraya şey buraxılmırdı. Ortadakı belə halları rəf etmək üçün yekdigərimiz ilə anlaşmaq lazım gəlirdi. Bunun üçün bu müahidənamələr bağlandı. Bu müahidənamələr bütün ortadakı anlaşılmazlığı rəf edir. İxtilafı məsələləri həll edir, bizim rabitəmizi və əlaqəmizi daha səmimi edir. Bu müahidənamələr də dostluq, gömrük, poçta və teleqraf, ticarət və konsullar barəsindədir.

Natiq müahidənamələrin maddələrindən bəhs etməyi artıq bilir. Bunların məclisdə oxunacağını bildirməklə əlavə edir ki, maliyyə-büdcə komissiyonu bu müahidənamələrə baxaraq qəbul etmiş və Parlamanın təsdiqini rica edir. Əlavə olaraq maliyyə-büdcə komissiyonu tərəfindən İran heyəti-əzamiyyəti sifətində İran xalqını və Azərbaycan millətini təbrik edir. İran - Azərbaycan müahidənamələrinin təsdiqi.

Fətəli Xan Xoyski (Xariciyyə naziri) - Möhtərəm məbuslar! Bu gün təsdiqinizə pişinihad olan altı müahidənamə İran ilə Azərbaycan hökumətləri miyanında bağlanmışdır. Bunun üçün Ağa Seyid Ziyaəddin Təbatəbai həzrətlərini təhti-sədarətində gəlmiş İran heyəti əzamiyyəsi ilə dörd ay zamanında müzakirə edilmiş

ortada bir çox mübahisələr belə olmuşdur. Ən nəhayət bu müahidənamələr hər iki tərəfin razılığı ilə tərtib edilmişdir.

Möhtərəm məbuslar, bu məsələlər hər iki tərəf üçün qayət mühüm olduğundan elə yapmalı idi ki, hər iki tərəfin faydasına olsun. Ona hər maddə üzərində çox vaxt sərf etmək, uzun müzakirə etmək lazım gəlirdi. Mənim təhti-sədarətimdə olan bizim heyət maddi nöqteyi-nəzəri kənara buraxıb ancaq siyasi dostluğu və mənəvi mənəfətləri nəzərdə tutulmuşdur. Bunun üçün bu müahidənamələrdə maddi tərəfdən nə qədər fəzlə nöqsan belə olsa onun qiymət və əhəmiyyəti ondadır ki, bu iki həmidin və ürəfa ruhən yek digərinə yaxın millət arasında dostluq bərpa edilmişdir.

Əfəndilər! Biz buna əmin idik və inanırdıq ki, Parlaman da bu müahidənamələrə o nəzərlə baxar ki, biz baxmışıq. O fikri təqib edər ki, hər zaman biz onu təqib etmişik və bizim bu hərəkətimizi təsvib edər. Mən kəməli-cəsərlə deyə bilərəm ki, bu nöqteyi-nəzər yalnız bizdə deyil İran heyəti də hər zaman bu fikirdə olmuş, onlar da hər məsələni yalnız maddi cəhətdən ölçməyib, mənəvi faydaları əsas olaraq qəbul etmişlərdir. Buna görə də hər zaman mühüm məsələlərdə bizim tərəfimizə gəlmişlərdir. Onlar da düşünürdülər ki, iki millətin arasında dostluq etmək vəzifəsi öhtələrinə alan iki heyətin haqları və ixtiyarları yoxdur ki, məsələni düzəltməyib dostluğu pozsun. Siz bilirsiniz ki, bu kimi müahidənamələr həp texniki şeylər olduğundan bir çox müşkülət ortaya çıxarır. Budur ki, çox vaxt mühüm və ixtilafa möcüb olan məsələlərdə hər iki tərəfin sədaqəti və səmimiyyəti lazım gəlirdi. Biz də bu səmimiyyət və sədaqəti hər vaxt İran heyətində müşahidə edirdik.

Biz İran ilə altı müahidənamə bağlamışıq. Bunlarda ticarət, poçt və teleqraf, gömrük, tranzit və sairə məsələ həll edilmişdir. Bu müahidənamələrin hər iki tərəf üçün əhəmiyyətli olan dostluq müahidənaməsidir. Çünkü bu müahidənamə bir əsasdır ki, başqaları da bunun üzərinə bina olmuşdur. Bununla İran hökuməti bizim istiqlalımızı tanıyır. Bu tanımaq quru sözdən ibarət deyildir. İran dövlətinin bizim çətin və müşkül zamanlarımızda bizə yardımda bulunacaqlarına əminik. Hərçənd müahidənamələrdə bu xüsusda maddələr yoxdursada İran hökumətinin bizi bu nəzərlə qəbul və təsdiq edir. Əgər bizə bir tərəfdən bir zərər toxunarsa İran dövləti mənən özünü borcu biləcək ki, bizə yardım etsin.

İkincisi ticarət müahidənaməsidir. Məlumdur ki, iki millət arasında ticarət münasibəti olmasa dostluq olamaz. Bu müahidənamə ilə ticarət məsələsi həll edilmişdir.

Üçüncüsü poçt və teleqraf müahidənaməsidir, bunun da əhəmiyyəti çoxdur. İki milləti poçt və teleqraf münasibəti daha səmimi surətdə yaxınlaşdırar. Başqa müahidənamələr də bu qəbildəndir. Hökumət bunları Parlmana təqdim ilə ümid edir və inanır ki, parlaman bu müahidənamələrə o nəzər ilə baxacaq ki, hökumət o nəzərdə olmuşdur və bunların təsdiqi bu gün buradan elan ediləcəkdir. (Alqış).

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Əfəndilər! Bu gün Azərbaycan Məclisi Məbusanı təsdiqinə təqdim edilən müahidə qonşumuz və dostumuz İran hökuməti ilə bizim hökumətimiz arasında qüvvət və həmsəyeliyi və məvəddət yollarını təsbit edib hüsnü münasibətilə yaşamağı təsdiq edir bir müahidədir. Hər bir müahidə gərək bir beynəlmiləl bir mahiyyətdə olsun. Ya milli mahiyyətdə olsun, böylədir. Bir məmləkət içərisində qəvanini-əzası onun daxili müahidəsidir. Beynəlmiləl müahidələr də gəza belədir. O şey ki, təbiətdə vardır. Ehtiyaci-həyat əvvəli iktiza edir. Bir millət görək öz içində, gərəksə qonşu millətlərlə anlaşma nəticəsində o ehtiyacları dəf edib hər iki tərəfin mənəfi-iqtizası müahidələr meydana gətirir. Azərbaycan Cümhuriyyətinin bədayətsindən bəri İran ilə olan əlaqə və rəhbətini bilənlər və bu həqiqətlərə müdrək olanlar və bu iki millət arasında tarixi, mədəni, iqtisadi rəhbətləri qanmış olanlar bilirdilər ki, arada nə qədər sui-təfəhüm, nə qədər sui-zənn olursa olsun yenə bu gün bu iki millətin arzu etdiyi müahidəni məcburən təsdiq edəcəklərdir. Bu müahidələr Təbatəbai və yaxud Xan Xoyski tərəfindən imza edilmiş bir müahidə deyildir. Bu iki millətin vicdanən əmr etdiyi və dostluqdan başqa heç bir çarə olmadığını və heç bir yol ilə gedə bilmək bu iki millət üçün mümkün olmadığını təfəhüm edən bir şəkildən başqa bir şey deyildir. Bu həyata təbiyyəlik şəkli-zahirəsi surətində baxmalıdır.

Əfəndilər! Cümhuriyyətimiz daha rəsmən təşəkkül etmədən, təsdiq olunmadan İran ilə Azərbaycan arasında bir takım sui-təfəhümlər var idi. Bunlar da gəyət səthi nəzəriyyələr və düşüncələr idi. Bu hal nə İran və nə də Azərbaycan millətinin ürəklərindən keçməyən bir takım şək-şübhələr tolid edirdi. O zamanlar hər nə qədər bu şeylər əfkari-ümumiyyə üzərində sui-təsir hasil edirdisə də amma bu iki millətin tarixi, mədəni, dini, əxlaqi, ədəbi əlaqəsini bilənlər əla bilirdilər ki, bu hallar keçici və müvəqqətidir. İran heyətinin paytaxtımıza vürudu ilə cərəyan edən müzakirələrin uzanması da əfkari-ümumiyyə üzərində bir takım şübhələr tolid etmişdir. Fəqət bu iki millətin həqiqi əlaqələrini düşünənlər heç bir vaxt işi yarıda buraxaraq müahidələri imza etdirmədən məzkur heyəti buradan buraxmazlardı. Əgər ayrı cürə hərəkət etsəydilər millətləri hüzurlarında məsul olacaqlar idi. Millətlərinin mənafesini və ehtiyaci-təbiyyəsinə anlayın bu iki heyət müahidələri imza etməklə kəndlərinə tarixin qeyd edəcəyi şərəfli bir xitvəsini atdılar. Mən onlara qibtə edirəm.

Əfəndilər! Bu müahidələr içərisində qiymətli bir maddə vardır. İran milləti və İran məmləkəti böyük və birinci millətlər sırasındadır ki, Azərbaycanın istiqlalıyyətini təsdiqlə-bərabər məşru haqqında da təsdiq etmişdir. Sözüünü söyləyən məruzəçiyə iştirakımla bərabər mən burda bu söz üzərində bir az dayanmaq istəyirəm. Bununla belə hər millətin öz müqəddəratını idarə etməyə haqqı vardır - deyənlərin hüzurunda daha şək və şübhə içində ikən və xırda millətlərin istiqlal və hürriyyəti üçün hörmət edirik - deyə ortalığı vələləyə verənlərin daha

istiqlalımızı təsdiq cəsarət göstərməmişlərkən bilaxərə yalnız söyləyibdə felən bu haqqı təsdiq eləməmişlərkən və yenə bir takım sui-təfahümlərlə indiyə qədər anlaşılamamış olanları bu gün hüzurumuzda görürük. Bu gün onlar bizi təsdiq etmişlər və bunu haqqən də göstərmişlərdir. Bunun üzərindədir ki, biz bu gün bu dostluq müahidəsini bağladığımız. Səbəbi isə iki millətin ruhunda olan üxüvvət və qardaşlıq hissidir ki, bu hiss ilə onlar bizi hər kəsdən əvvəl təsdiq etdilər və bizimlə müahidə bağladılar. Əgər belə yapmamış olsaydılar, yalnız tarixin deyil İran millətinin mənafeyini çəkməmiş və fənalıq etmiş olacaqlardır.

Əfəndilər! Bir zamanlar müsəlmanların və Şərq millətlərinin hüququndan bəhs edilirdi. Bugünkü müahidələr isbat edir ki, Şərq millətlərinin haqqı özlərinə verilsə və onlar bir hökumət sürətinə düşdükdə bir-biri ilə anlaşarlar. İran hökuməti bizi təsdiq etməklə bütün islam millətlərini təyin və təhkim edir. Bizim təsdiq edilmiş istiqlalımız islam aləmini səadətə çıxaracaqdır. (Alqış). Bu müahidənamələrin ticarəti və iqtisadi məsələlərin cüziyyəti üstündə bir o qədər də durmaq lazım deyildir. Buna bizim və İran nümayəndələri baxmışlardır. Bu müahidənaməsində iki qəpik bu yana və o yana olacaq (tranzit). Bir tərəfə bir qədər artıq gedəcək və yaxud zərər edəcək kimi şeylər iki qardaş millət arasında o qədər əhəmm bir şey deyildir. Hüzurunuza təsdiqdən ötrü təqdim edilmiş bu müahidənaməyi mən "Müsavət" və bitərəflər tərəfindən təbrik etməklə onu təsdiqini arzu və kəndimizi bu münasibətlə pək bəxtiyar və məsud ədd etdiyimizi ərzlə gələcəkdə münasibəti-dustənamizi artıq dərəcədə sıxı olmasını çalışacağımızı vəzifəmizdən ədd edərək ərz-etirəmizimizi təqdim eləriz. (Sürəkli alqışlar).*

Sonra Q.Qarabəyov ("İttihad"), A.Səfikürdski (sosialist), S.Əfəndizadə ("Əhrar"), A.Əfəndizadə (solpartiyasız), Y.Əhmədov (partiyasız) çıxış edirlər. Bütün nətiqlər öz çıxışlarında iki xalq arasında yaxınlaşmanın vacibliyini qeyd edir, iki ölkə arasında müqavilələrin bağlanılmasını alqışlayırlar.

Katib müqavilələri maddə-maddə oxuyur. Sədr isə səsə qoyur. Parlament tərəfindən müqavilələr bir səsle təsdiq olunur. (Uzunsürən və sürəkli alqışlar).

Azərbaycan Cümhuriyyətinin Qərbi Avropa dövlətləri və Amerikada diplomatik nümayəndəliklərin təsis və Paris sülh konfransındakı Azərbaycan nümayəndə heyətinin buraxılması haqqında qanun layihəsi.

M. Əfəndizadə (məruzəçi) - Cənablar! Sizə məlum olduğu kimi Azərbaycan istiqlaliyyəti elan edildiyi ilk günlərdə biz Paris sülh konfransına nümayəndə heyəti göndərdik. Həmin nümayəndə heyəti bu günə qədər orada işləyir. Avropa müstəqilliyimizi tanıdıqdan sonra Avropanın bütün mədəni ölkələrində bizim diplomatik nümayəndəliklərimizin yaradılması vacib məsələdir. Mən bu nümayəndəliklərin yaradılmasının böyük əhəmiyyətindən bəhs etmək istəmirəm, bilirəm ki, sizin hər biriniz bunun əhəmiyyətini çox gözəl başa düşürsünüz. Qanun layihəsində Fransa, İngiltərə, İtaliya, İsveçrə, Polşa və Amerikaya nümayəndə heyəti göndərmək nəzərdə tutulur. Hər nümayəndə heyəti dörd nəfərdən ibarət olacaqdır. Yalnız Polşaya göndərilən nümayəndə heyətinə iki nəfər əlavə edilmişdir. Bu onun üçün edilmişdir ki, keçmişdə Rusiya dövləti ərazisində olmuş, hazırda isə müstəqil Litva, Latviya, Estoniya, Finlandiya ilə əlaqə yaratsın. Maliyyə-büdcə komissiyası bu qanun layihəsini heç bir dəyişiklik etmədən qəbul etdi və Parlamentdən də onu təsdiq etməyi təklif edir.

F. X. Xoyski (Xarici işlər naziri) - Hörmətli məbuslar! Bu gün baxılacaq bir neçə nümayəndə heyəti göndərmək haqqındakı qanun layihəsi ilə əlaqədar bəzi izahlar vermək istəyirəm. Əlbəttə biz dünyanın bütün dövlətlərində nümayəndə heyətimizin olmasını istəyirdik. Təəssüflər olsun ki, Azərbaycan elə bir vəziyyətdədir ki, biz bütün ölkələrə nümayəndə heyəti göndərə bilmərik. Hər şeydən əvvəl İngiltərə, Fransa, İtaliya və Amerikaya nümayəndə heyəti göndəririk. Bunlar o ölkələrdə ki, hazırda tək Avropada deyil, bütün dünyada hakim mövqe tuturlar. Sonra İsveçrəyə nümayəndə heyəti göndərmək nəzərdə tutulur. Bu ölkə elə bil ki, bütün dünyanın mərkəzi rolunu oynayır. Demək olar ki, bütün beynəlxalq konfranslar ən çox İsveçrədə keçirilir. Kiçik İsveçrədə baş verən hər hansı bir hadisə bəzən bütün dünya siyasətinin gedişinə belə təsir edir. Ona görə də hökumət bu ölkədə də diplomatik nümayəndə heyətinin olmasını vacib hesab edir. Nəhayət Polşaya da nümayəndə heyəti göndərilir. Bu nümayəndə heyətinə Azərbaycan ilə Litva, Latviya, Finlandiya, Estoniya və Rumıniya arasında möhkəm əlaqələr yaratmaq tapşırılmışdır. Bu nümayəndə heyətinin işi o birələrə nisbətən daha çox olduğu üçün Polşaya göndərilən nümayəndə heyətinin sayı başqalarına nisbətən iki nəfər artıqdır.

Göndərilən şəxslərə hansı məbləğdə maaş təyin edilməsi məsələsi çox çətindir. Pulların möhkəm kursu olmadığı üçün həmin şəxslərə müəyyən miqdarda maaş təyin etmək çətindir. Hətta son vaxtlar frankın kursu belə kəskin şəkildə dəyişmişdir. O ki, qaldı bizim pula onun kursu başqalarına nisbətən daha çox dəyişikliyə məruz qalır. Ona görə də bizim pulla hər hansı dəqiq miqdarda maaş təyin etmək demək olar ki, mümkün deyil. Bunları nəzərə alaraq hökumət, o valyutayı seçibdir ki, o daha az dəyişikliyə məruz qalır. Bu ingilis funt sterlinqidi. Bu pulun vahidi hazırda bütün başqa valyutalara nisbətən daha sabitdir.

* "Azərbaycan" qəzetinin Azərbaycan dilində nəşri 1920-ci il aprel 27-də dayandığı üçün stenoqrafik hesabatın dərsi burada qurtarır. Lakin rus dilində "Азербайджан" qəzetində Parlamentin həmin iclasının stenoqrafik hesabatının xülasəsi verilmişdi. Bu iclasda müzakirə olunan məsələnin əhəmiyyətini nəzərə alaraq və Parlamentin materiallarının Azərbaycan dilində nəşrində boşluq qalmaması üçün materiallar tərcümə olunaraq buraya əlavə edilir.

Sözümün sonunda həmin nümayəndə heyətlərinin göndərilməsi vaxtı haqqında bir neçə söz demək istəyirəm. Qanun layihəsində bu vaxt altı ay göstərilir.

Altı aylıq vaxt təyin etməklə hökumət o fikirdən çıxış edir ki, burada oturaraq hansı ölkədə bizim nümayəndə heyətinə daha çox tələbat olacağını müəyyən etmək mümkün deyil. Altı ay müddətində bu nümayəndə heyətləri vasitəsilə müəyyən etmək olar ki, hansı ölkədə nümayəndə heyəti saxlamaq, hansında isə saxlamamaq olar. Bu sualları həll etmək üçün altı aylıq müddət tamamilə qənaətbəxşdir. Bəlkə dəqiq məlumat əldə edildikdən sonra həmin nümayəndə heyətlərinin bəzisini ləğv etdik və ya onlara yenilərini də əlavə etdik.

Ə. H. Qarayev ("Hümmət") - Mən istəyirəm biləm ki, nə üçün bizim hökumətin dostluq münasibətləri yaratmaq istədiyi ölkələr arasında sovet Rusiyasının adı yoxdur. Nə üçün bütün imperialist dövlətlərə nümayəndə heyəti göndərəkən siz həqiqi dostunuzu yaddan çıxarırsınız. Nə vaxt ki, Denikin qüvvətli idi, siz Rüstəmbayovu nümayəndə kimi onun yanına göndərdiniz. (səs-küy. Səslər: Yalandır, Denikinın yanına deyil, Kuban hökuməti yanına). Bu sizin taktikanızdır. Göstərsiniz ki, sovet Rusiyası ilə dostluq əlaqəsi yaratmaq istəmirsiniz.

F. X. Xoyski (Xarici işlər naziri) - Mən bilmirəm, çıxış edən natiq demagogiya ilə məşğuldur, yoxsa məsələyə həqiqətən aydınlıq gətirmək istəyir. Bizə deyirlər ki, niyə siz istəmirsiniz sovet Rusiyası ilə dostluq əlaqələri yaradasınız. Biz həmişə böyük rus xalqı ilə xalqımızın ən sıx surətdə yaxınlaşması fikrində olmuşuq və yenə də bu fikirdəyik, Əgər bu dostluq yoxdursa, bu bizim günahımız deyil. Biz üç dəfə sovet Rusiyasına müraciət edərək dostluq əlaqələri yaratmaq üçün danışığa hazır olduğumuzu elan etmişik. Lakin bu günə qədər bizim təkliflərimiz cavabsız qalıb. Çıxış edən natiq nahaq bizi günahlandırır. Əgər o istəyir ki bizimlə Rusiya arasında dostluq əlaqələri yaransın, onda qoy öz məsləhətlərini danışıqlara getməyə məcbur etsin. (Alqışlar). Biz danışıqlar üçün həmişə hazırıq. Bizə göstəriş vermək lazım deyildir. O şəxslərə göstəriş vermək lazımdır ki, bu günə qədər həmin məsələnin həllini yubadır. Burda deyildi ki, biz Denikinın yanına nümayəndə göndərmişik. Bu böhtandır. Biz Denikin yanına heç vaxt və heç bir nümayəndə göndərməmişik. Biz öz nümayəndəmizi müstəqil Kuban Respublikasına göndərmişdik.

A. Səfikürdski (sosialist) və Q. Qarabəyov ("İttihad") - öz fraksiyaları adından bəyan edirlər ki, müzakirə olunan qanun layihəsi onların fraksiyası tərəfindən alınmamışdır və onlar həmin qanun layihəsi ilə tanış olmadıqları üçün onun müzakirəsi gələn iclasa təxirə salınsın.

A. Əminov ("Müsavət") - Öz fraksiyası adından çıxış edərək həmin qanun layihəsinin müzakirəsini gələn iclasa təxirə salınmasına etiraz etmədiklərini bildirir.

Sədr - Müzakirənin gələn iclasa təxirə salınmasını səsə qoyur və qəbul edilir.

Tənəffüs elan olunur

Tənəffüsdən sonra iclas öz işinə saat 3-30 dəqiqədə başlayır.

Əli Bayramovun ölümü ilə əlaqədar daxili işlər nazirinin verdiyi cavab müzakirə olunur.

Qarayev ("Hümmət"), M. Ə. Rəsulzadə ("Müsavət"), Q. Qarabəyov ("İttihad"), M. Əfəndiyev ("Əhrar"), Ağamalı oğlu (sosial-demokrat) çıxış edirlər.

Ədliyyə naziri X Xasməmmədov bəyanat ilə çıxış edərək bildirir ki, bu məsələni aydınlaşdırmaq üçün hökuməti tərəfindən çox ciddi tədbirlər görülmüş və etibarlı müstəntiqlər işə cəlb olunmuşdur. Bu ölümdə günahkar olan şəxslərin cəzalandırılması üçün hökumət heç nədən çəkinməyəcəkdir.

Müzakirə nəticəsində "Müsavət", sosialistlər və "İttihad" fraksiyaları tərəfindən üç təklif daxil olur.

"Müsavət" fraksiyasının təklifinin birinci hissəsi qəbul edilir. Eyni təklifi "İttihad" fraksiyası tərəfindən də hökumətdən günahkarların ciddi cəzalandırılması tələbi əlavəsi ilə daxil olur.

Sosialistlər fraksiyası və "İttihad" fraksiyası təklif edirlər ki, istintaq üzərində nəzarət üçün hər fraksiyadan bir nəfər olmaqla xüsusi Parlament komissiyası yaradılsın. Bu təklifi S. Ağamalı oğlu və Q. Qarabəyov müdafiə edir.

Həmin təklif əleyhinə M. Ə. Rəsulzadə və A. Aşurov çıxış edirlər. Komissiyanın yaradılması haqqında təklif sədr tərəfindən səsə qoyulur. Səs çoxluğu ilə təklif Parlament tərəfindən qəbul olunur.

M. Ə. Rəsulzadə ("Müsavət") və A. Aşurov (partiyasızlar) öz fraksiyaları adından bəyanat verirlər ki, onlar prinsipcə bu komissiyanın yaradılması əleyhinə olduqları üçün həmin komissiyaya öz nümayəndələrini verməyəcəklər.

Sədr başqa fraksiyalara öz nümayəndələrini verməyi təklif edir.

Gizli səsvermə nəticəsində həmin komissiyaya Ə. S. Pepinov (sosialist), A. Qardaşov ("Əhrar"), Məmmədbəyov ("İttihad"), B. Axundov (partiyasız) seçilirlər.

İclas axşam saat 5-də bağlanır.

Azərbaycan, 26, 27 aprel 1920, № 83,84. Azərbaycan, 21 may 1920, № 78.

Yüz qırx ikinci iclas

19 aprel 1920-ci il

Sədr - Məmməd Yusif Cəfərov. Katib - Qaraşarov.

İclas açılır saat 12-20 dəqiqədə.

Sədr - İclas açılır. Katib əfəndidən rica olunur, daxil olmuş kağızları oxusun.

Katib - Oxuyur. Parlament əzasından Allahverdilər aprel ayının axırına qədər məzuniyyətlərinin uzanmasını rica edir. Divani-rəyasət tərəfindən etiraz yoxdur. Qəbul edilir.

Sədr - Etiraz yoxdur? Qəbul olunur.

Katib - Parlament əzasından Lujov mayın birinə qədər məzuniyyətinin uzanmasını rica edir.

Sədr - Etiraz yoxdur? Qəbul olunur.

1-Təshih komissiyonunun zildəki qanunlar haqqında məruzəsi; a-İstintaq əqsamının təşkili, təbdilən islahi haqqında; b-Şəhər intixabatı etmək və bələdiyyə xidmətlilərinin əlavə maaşlarını vermək üçün Gəncə bələdiyyə idarəsinə bir milyon 399 min rublə miqdarında borc buraxılması haqqında; 2 - Azərbaycan xaricə çıxarılan xalılardan gömrük rüsumu alınması haqqında. Məruzəçi - Rzayev; 3 -Azərbaycan Cümhuriyyəti tərəfindən 6 siyasi heyətin Avropanın qərb tərəfinə və Amerikaya göndərilməsi və Paris sülh heyətinin azad olunması haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Muxtar Əfəndizadə; 4 - Gəncə qəzasının iki qəzaya bölünməsi haqqında qanun layihəsi. Məruzəçi - Ağamalov; 5 - Tütün aksizi üsulunun təbdili və yeni tütün aksizinin ən azəm qiyməti haqqında. Məruzəçi - Əmircanov; 6-27 sentyabr 1919-cu il tarixli qanun namənin 5-ci maddəsində təbirlərə aid olmaması və eyni zamanda bir kaç məmuriyyətdə bulunmaq xüsusunda qanun layihəsi. Məruzəçi - Əmircanov; 7 - Əcnəbi məmləkətlərdən sadir olan qərar icrasının təbdili haqqında: Axicanov; 8 - Müdafiyyə-maliyyə qəziyyəsi və Əhməd bəy Ağayev haqqında "İttihad" fraksiyasının sualı; 9 - Ədliyyə nəzarətindən mart hadisəti zamanında zəbt olunmuş ziyyəmət əşyanın sahiblərinə iadə edilməsi haqqında qanun layihəsi; 10-Ümum-hökumət idarəsinə nazir müavinləri, hökuməti işləri mudiri və məşixiyyət rəisləri üçün maaş təyini haqqında qanun layihəsi.

Sədr - Etiraz yoxdur ki? Qəbul olunur.

Növbədəki təshih komissiyonunun məruzəsi. Məruzəçi — Qaraşarov.

Qaraşarov - Təshih komissiyonun məruzəsi, istintaq komissiyonunun təşkili və təbdili islahi haqqında qanun layihəsidir ki, olduğu kimi qəbul olunur. İkinci qanun Gəncə şəhər intixabatı etmək və bələdiyyə xidmətçilərinin maaşlarını vermək üçün Gəncə bələdiyyəsinə bir milyon 399 min 427 manat miqdarında borc buraxılması haqqında qanun layihəsi bila təbdil qəbul olunur.

Sədr - Etiraz yoxdur? Qəbul olunur. Keçirik ikinci məsələyə: [məruzəçi Əbuzər bəy].

Əbuzər bəy - İkinci məsələ xalça-palazdan gömrük rüsumu (alınması) haqqında qanun layihəsidir.

Bu məsələ keçən dəfə müzakirə edildi, fəqət hökumət məmurundan məlumat toplamaq üçün bu günə buraxılmışdır. Bu gün isə yenə hökuməti nümayəndəsi gəlmədiyindən gələcək iclasa təxir olunur.

Sədr - Keçirik üçüncü məsələyə. Məruzəçi - Muxtar Əfəndizadə.

Muxtar Əfəndizadə - Bu layihə haqqında keçən dəfə məlumat verdim. Bir çox etiraz edənələr var. Fəqət əsaslı etiraz görmürəm. Ümumiyyət üzrə fraksiyonlarımız, siyasi nümayəndəliklər təşkilinə məruz deyilik. Keçən dəfə söylədilər ki, xaricə göndəriləcək siyasi nümayəndələr, həqiqətən bizim ehtiyacımızı ödəyəcəklərsə, biz də bu sözə şərik oluruq. Fəqət, bilməlisiniz ki, siyasi nümayəndə xariciyyə naziri tərəfindən təyin olunmayıb. Şurayi-vükəladan və hökumətdən asılıdır- Əsasən etiraz görmədiyimdən üçüncü qiraətə keçilməsini rica edirəm.

Sədr - Səfikürdski.

Səfikürdski - Bu məsələ bizim mövqemizə görə keçən iclasdan bu günə təxir edildi. Dünən isə aldığımız povestkada bu məsələ olmadığından bizim fraksiyamızda bu günə müzakirə eləmədik. Mənə öylə gəlir ki, buna müqəssir biz deyilik. Hərgah mümkün isə gələcək iclasa təxir edilsin.

Sədr - Özümə borc bilirəm, bu xüsusda sizə məlumat verəm. Bu məsələ keçən iclasın müzakirəsinə daxildi. Bila etiraz qəbul etdiniz. Fəqət sosialistlər fraksiyonu müzakirəsiz gəlmiş olduqlarından təxir edildi. Əlavə, Səfikürdski cənablarının əllərində bulunan povestka əlavədir. Əsas povestkada məsələ vardır. Mülkü povestkada onların fraksiyonunda yetmiş, bir də Parlamentdə böylə bir tradisiya qoyularsa, Parlament heç bir şeyə baxanmaz.

Sədr - Bu barədə kim danışmaq istəyir? Səmədağa Ağamalı oğlu.

Səmədağa - Səfir göndərmək hər bir padşahdan ötrə lazımdır. Buna görə heç kəs etiraz etməz. Gərək Londonda, Parisdə, Amerikada və qeyri mədəniyyətli padşahlıqlarda səfirlərimiz olsun. Burada mənfəət iki tərəfli olar. Bunun hər yerdə olduğu kimi biz də gərək tikək. İş burasındadır ki, biz padşahlığımızı hələ təzə-təzə tikirik, qurtarmamışıq. Bu işdən qabaq gərək padşahlığımızı tikib qurtaraq. Bunu bilməlisiniz ki, hər bir böyük işlər xırda işlərdən vücuda gəlir. Məsələn, böyük bir dam tikmək istəyirsiniz, əvvəlcə onun xırda hissələrini tikmək lazımdır.

Və bu xırda işləri də tikmək üçün növbətləri vardır. Hərgah bu növbətlər gözlənməyə böyük iş vücuduna gəlməz. İş içində olanlar bilirlər ki, bu işləri növbələrində qarışdırırlar, işləri geri salmaqdan başqa bir iş görməyirlər. Məsəl var, deyirlər ki, "dərya kənarında bir ev tikmişəm, hasarın çəkməmiş üstünü örtmüşəm". Bu söz bəlkə tar çalğısında mümkündür. Lakin padşahlıq üçün də bu iş düz gəlməz. Bu saat padşahlıq işində öylə işlər var ki, Parisə elçi göndərməkdən vacibdir. Əgər Parisə adam göndərməsək ziyan gəlməz, amma vacibi işləri təxirə salsaq böyük ziyan dəyər. Əgər biz zemstva götürsək, görürük ki, bu da artıqdır. Yer məsələsi və qeyri zakonlar növbədə daha qabaqda durmalıdır. Biz bu vaxta kimi dərya kənarında divarsız ev tikirik. Bu saat həştad milyon pul sərf edirik. Amma, bilməyirik nəfi olacaq ya yox. Burada ekonomiçski bir hesab yoxdur. Bu elçilik o vaxt lazım olar ki, hər bir təhlükədən qurtarmış olaq, arxayın olaq. O vaxt həştad deyil, yüz dəfə də artıq verə bilərik. İndi isə çaparaqdan Amerikaya elçi göndərmək ki var, Azərbaycan var, deyin nə lazımdır? Ola bilməz ki, bu gün bu işdən öteri həştad, yüz milyonu tullayasan gedə. Zaman ki bunu göndərməsək də zərəri yoxdur, onda göndərmək, böylə çaparaqdan keçirmək ya əqilsizlikdir, ya padşahlığın işini bilməmək deməkdir. Ona görə təklif edirəm ki, bu qanun layihəsi rədd edilməsin, ancaq növbədən götürülüb təxirə salınsın. İşlər düzələndən sonra müzakirə edərik.

Sədr - Qara bəy Qarabəyov.

Qara bəy - Bu qanun layihəsi ki, özü də bura təcili surətdə gəlmişdir. Və bir də bir təklif var ki, həqiqətən biz onu anlaya bilmərik. Bu ona oxşayır ki, yorğanın uzunluğunu bilməyir və qışın soyuğunda ayağını uzadıb, yorğandan çıxarsa ayaqlarına soyuq olur, üşüyər. İndiki yeni hökuməti təşkil ediləcək və məlum ki, Parlament ona etimad edəcək yaxud etməyəsək, burada bir qanunu keçirmək istəyirlər. Məncə, bu heç bir əqlə sığan bir iş deyil. Bu ona bənzəyir ki, bayaq dediyim kimi yorğanın böyük və kiçikliyi ölçməyib ayağımızı uzadırdıq. İşlərimizi böyük dairədə götürürük. Məsələn; daxiliyyə nəzarətinin işlərini bir-birinin üstünə yığırdıq və sabiq Rusiya kimi böyük dairədən artıq edirik. Odur ki, nəticədə məmləkət daxilində hərc-mərclik və anarxiyadan başqa bir şey yoxdur. Dairə böyük olduğundan hər kəsi işə qəbul edirik və nəticədə də heç bir şey hasil olmayır. Böylə çıxır ki, bir iş qayımaq istədikdə onun heç bir tərəfini düşünmürük, nəticələndirmirik. O yerlər ki, göstərilir, məncə onlardan əlavə dünyanın qeyri yerlərinə də, məsələn, Braziliyaya, Çili və bu kimi məmləkətlərə də siyasi mürəssil göndərmək lazım imiş. Halbuki bu məsələnin təcili surətdə olmasını o qədər də lüzum və ehtiyac görülməyir. Təcili məsələlərimiz bundan daha vaciblidir ki, siyasi nümayəndə göndərmək əvəzinə, başqa bir mühüm işimizi həll edərsək böyük xidmət etmiş olarıq. Məsələn, camaatın dərisi nahaq yerə soyulmasın. Məttəəssüf tapa bilmədik. Amma istəyirik ki, nümayəndələrin hərəsi neçə milyonlar ilə illik xərc çəkə və qırx əlli nəfər adam göndərək. İndi Azərbaycan elə bir haldadır ki, ora göndərilən şəxslərə burada çox ehtiyac var. Əlavə, bizim siyasi nümayəndələrimiz vardır. Məsələn, Ermənistanda, Gürcüstanda, İranda. Bizim əlaqələrimiz də əksəriyyət ilə yaxın hökumətlər ilə olur. Fəqət, bu gün Antanta hökuməti ki, bizdən çox uzaqdadır və bizə Avropanın nə nəzər ilə baxmaları da məlum olmadığı halda biz ora yeni adamlar göndəririk. Ora adam göndərmək lazım isə keçənlərdə sülh konfransına bir heyət göndərmişik ki, o da bizim istiqlalımızın qəbul edilməsində təşəbbüsət ediblər. Haman heyət üçün milyonlar ilə para xərclənir, əlavə də orada olan adamlarımız ən qüvvətli adamlardandır. Məsələn: Əlimərdan bəy, Şeyxülislamov, Mir Mehdi və Məhərrəmov. Onlar adına köməkçi Atamalibəyovu göndərdik. Heyət tərəfindən bu vaxta qədər bir Məmməd həsən Hacinski gəlmişdir. Əgər orada nümayəndə lazım onlarsa, olar da iş görə bilirlər. Avropaya posolstva göndərməyin bilirsiniz neçə milyon xərci var ki, olara hələ bir attaşə, gözəl geyinmiş general və qeyriləri dəxi lazımdır. Nümayəndəlik altı nəfərdən ibarət olursa, nə qədər xərci olar? Halbuki bunlara bir o qədər də ehtiyac yoxdur. Biz burada bir uyezdnə naçalnik, bir yaxşı pristav tapa bilmirik, siz isə ora yeni adamlar göndərsiniz. Onları haradan tapacaqsınız? Böylə işlərdən bizə başqa fikirlər gəlir ki, bu cür qanunların keçirilməsi ilə öz adamlarınızı göndərmək istəyirsiniz. Bizsə əhalinin həqiqi ehtiyacını rəf etmək üçün lazımı məsələlərin ciddi surətdə həll edilməsi lazımdır. Ona görə mən mənsub olduğum fırqə naminə söyləyirəm ki, bu qanunun rədd olunması tərəfdarı olmaqla bərabər, onun əleyhinə gedib var qüvvəmizlə mübarizə edəcəyik.

Sədr - Məmməd Əmin Rəsulzadə.

Məmməd Əmin - Bu məsələ vəz ediləndə mən elə güman edirdim ki, bu gün hökuməti tənqid edəcəklər ki, niyə bu məsələni bu vaxta qədər təxirə salıblar. Hər yerdə yeni təşkil edilmiş hökumətlər kəndi hüquqlarını və istiqlallarını müdafiə etmək üçün top və silah ilə özlərini müdafiə etməzlər. Burada bir siyasi nümayəndə lazımdır ki, onları siyasətdən müdafiə etsin. Hələ siyasət müdafiəçisini kənara qoyaq. Siz bilirsiniz ki, yeni cümhuriyyətlər təsis edilir və bütün dünyanın hər birində o cümhuriyyətləri təmsil etmək üçün nümayəndələr göndərilir. Kəndiniz bilirsiniz ki, bizim əleyhimizə dünyanın hər yerində çalışırlar, təşviqat və təbliğatda bulunurlar, əleyhimizə propoqanda yapırırlar. Onlar ilə mübarizə etmək lazımdır ki, o da ancaq siyasi nümayəndələrimiz vasitəsilə olar. Fəqət, məttəəssüf xariciyyə naziri bu məsələni bu vaxta qədər bir az təxirə salmışdır. Məcburam deyim ki, onu tənqid etmək lazım gəlir. Fəqət, bunlar kənarda qalın, demək məcburiyyətindəyəm ki, bu sözləri söyləyənlər, bu qanunun əleyhinə olanlar, ancaq şəxsi nəzərilə deyirlər. Zira, bir dövlətin qüvvəli şəxslərinin orada işsiz oturmalarından bəhs edənlər, əcəba düşünmürlər ki, haman birinci hesab olunan Əlimərdan bəy, yaxud qeyrisi haman Parisə, yaxud London səfərinə səfir təyin ediləcəkdir. Dövlətin məqsədi daimi olaraq bütün məmləkətlərdə mürəssilləri olmağı lazımdır. Bu məntiqdən alınır. Bilirəm, İran hökuməti tərəfindən bura

məqsədi-məxsus üçün bir heyət ezamiyyə gəlmişdir. Demək, məzkur heyət bura gələndə İran hökuməti, bizim hökumət nəzdində olan konsulu ləğv etməli idi ki, heyət gəlmişdir. Bu doğru deyil. Biz Parlamentdə daima Səmədağanın səmimi nitqlərini dinləyirdik, fəqət bu gün isə əfvlərinə məğrurən söyləmək istərdim ki, onun bu nitqi süni bir nitq idi. Deyir ki, dəniz kənarında bir ev tikmək üçün əvvəl hasar lazımdır, sonra divarları lazımdır. Fəqət, bizim hasarımız əsgərlərimizdir. Əfkarı ümumiyyə ilə, Avropa ilə münasibətimizin eyi bir yola qoyulması üçün elə nümayəndələr bizə lazımdır. Sonra, burada Zemstvodan bəhs etdilər. Əgər Zemstvo mövqeyi-müzakirəyə qoyulursa, kimi müqəssir olduğu anlaşılır. Haman komissiyona Zemstvo layihəsi altı aydan ziyadədir ki, göndərilib, fəqət məəttəəssüf bu vaxta qədər nəticəsiz qalmışdır. Həmçinin topraq məsələsi. Müsavat fraksiyonu tərəfindən təqdim edilmiş bir qanun layihəsi göndərildi və onun həlli üçün komissiyona on gün vaxt verildi. Təəssüf ki, bu vaxta kimi qanun da meydana gəlib çıxmamışdır və gələndə də çox ehtimal ki, desinlər buna bələd olduğumuz üçün bir neçə günə təxirə salınsın.

Bunların həpsi meydana ikən, hir taqım şəxsi mülahizələr ilə kimlər təyin ediləcəkmış, kimlərin isə rahatı təmin olunacaqmış deyə, bu kimi şəxsi fikirlər, yaxud da bu kürsüyə çıxaraq içərimizdə bir nəfər namuskar məmur tapmırıq. Rüşvət almayan bir qulluqçu bulamayacağıq deyə bir qanunu rədd etmək əsla layiq deyildir. Və mən heç vaxt cavan Cümhuriyyətimiz və millətimiz haqqında bu rəydə olamam. Zira, vətən və məmurlarımız haqqında böylə rəydə olsam, yarın hökumətin və məmləkətin altından bir bomba qoyaraq partlatmaq məcburiyyətində olaram. Bir də burada hökumətə etimad məsələsindən bəhs olundu. Əvvəla, madam ki, hökumət var, məclis ona etimad edir və məclisi-məbusan onu kəndisinin qəbul etdiyi hər bir qanunun icrasına vadar edər. Fəqət, etimad yox isə, o halda buyurunuz, hökumətin ədəmi-etimad bəyan ediniz və onu düşürünüz.

Yeni hökuməti təşkil edin. Lakin, nə qədər ki, bu olmamışdır, bu kimi düşüncə haqsız və üzvlərinə məğrurən deyərəm, ancaq şəxsi fikirlərdir.

Əfəndilər! Hal-hazırda bütün dünyada əleyhimizə hücumlar edilib, min dürlü tərizlər və pravokasiyalar olduğu zaman, mədəni millətlər hüzurunda, əcnəbi məmləkətlərdə kəndimizi müdafiə etmək üçün mütləq səfərət lazımdır. Bunun əksini düşünmək, ancaq şəxsi və firqəvi düşüncədir.

Əfəndilər! Mənə böylə gəlir ki, hökumətin bir qəbahəti varsa, o da budur ki, Şu layihəyi-qanuniyyəni 5-6 ay bundan qabaq təqdim etməli ikən bu vaxtadək etməmişdir. İştə, tənqid yeri varsa, hökuməti bu cəhətdən tənqid etməlidir.

Sədr - Ağa Aşurov.

Aşurov - Mənim söyləyəcəyim sözləri Məmməd Əmin Əfəndi söylədi. Əfəndilər! Mən bilmirəm, əcnəbi məmləkətlərə səfir təyin edilməsinə etiraz edənlər hanki məntiq ilə edirlər. Bir zamanda ki, bütün dünyada bizə qarşı şiddətli pravokasiya gedir, bir zamanda ki, hər yerdə bizi vəhşi adlandırır və söyürlər. Böylə olan surətdə bilmirəm, bəs bizi kimlər müdafiə edəcəkdir. Ağamalı oğlu deyir ki, Amerikada bizi əsla tanımır. Doğrudur, fəqət sən gedib danışmazsan isə, sən gedib özünü tanıtmazsan, o halda bilmirəm, Amerika səni necə tanıya bilər?

Sədr - Hacı Hüseyn Əfəndizadə.

Əfəndizadə H. H. - Əfəndilər! Hər bir məsələyə, hər bir qanuna dövlət və milli mənafə nöqtəyi-nəzərindən baxmalıdır. Məmməd Əmin əfəndi pək doğru deyir ki, layihəyi-qanuniyyə 5-6 ay bundan qabaq müzakirə və qəbul edilməli idi.

Əfəndilər! Mən gözümlə gördüyüm bir şeyi sizə ərz etmək istəyirəm. Neçə vaxt bundan əvvəl bizimlə ən yaxın qardaş olan bir məmləkətdə, yəni Türkiyədə Azərbaycanlıların halı o qədər fəna idi ki, kimsə Azərbaycanı tanımaz və hətta Azərbaycan təbəələrini böyük dövlətlərin qoyduqları qanunun da xaricində bulunulardı. Amma, şimdiki Azərbaycanı Türkiyədə hamı tanıyır, bu da ancaq oradakı siyasi mütəmülümüzün fəaliyyəti sayəsində olmuşdur.

Sizə sübut gətirə bilərəm ki, İstanbula gedən səfir ilk gedişində xüsusən surətdə gedib, rəsmi getmədi və az bir vaxtda Azərbaycanın nə olduğunu orada tanıtdı. Bu gün bütün Türkiyə Azərbaycanın nə olduğunu bilir. Azərbaycan əleyhinə xaricdə o qədər yazılar var ki, onları rədd etmək və töhmət altından kəndimizi qurtarmaq üçün, siyasi nümayəndəliklərə ehtiyac olduğunu bilirəm. Bilirəm, təxir etmək istəyənlər nöqtəyi-nəzərlə məsələyə baxırlar. Mən "İttihad" firqəsi rəisi Qarabəylinin ümum məmurların rüşvətxor olduqlarını eşitdim. Ciddən mən buna təəssüf edirəm. Bir firqə rəisinin bu fikirdə olması böyük xətdir. Siz bilirsiniz ki, xaricə tələbələr göndərdik, onlara hökumətçi və hökumətləri haqqında hər zaman məlumatları olmaları üçün siyasi nümayəndələrə ehtiyac var. Deyirlər Parisə göndərdiyimiz sülh heyəti nə yaptı? Mən deyirəm ki, bizim bugünkü istiqlalımızı meydana gətirmək üçün söylər göstərdilər. Mən el firqəsi "Əhrar" tərəfindən nümayəndəliklərin lüzumunu dərk edərək qəbulu tərəfdarıyam. Ümid varıq ki, qəbul edilərək, nümayəndəliklər təşkil olunar. (Alqış).

Sədr - Səfikürdski.

Aslan bəy - Əfəndilər! Gördünüz ki, Məmməd Əminin çox acığı tutdu, bərkdən danışdı və hökuməti tənqid etdi ki, niyə bu qanun layihəsini altı ay əvvəl hökumət göndərməmiş. Mən əminəm ki, bu tənqid onun fikrinə bu gecə gəlməyib. Bunu böylə deyən adam bilmirəm rəisi-vükəla onlardan, xariciyyə nəzarəti onların hər zaman adamı olduğu halda niyə onlara deməyirlər. Xariciyyə naziri və Məmməd Əminin qanunu qəbul etdirməyə çalışmaları bunadır ki, bizi xaricdə tanımır. Mən deyə bilərəm ki, bundan çox lazımlı və böyük qanunlar var ki,

altı, 1, 9,12 aylar müzakirəsinə başlanılır. Bir şeyin əsasını, çəkməmiş, üstünü örtmək olmaz. Daxilin dörd qırağına hasar çəkilməzsə, xaricə nümayəndə göndərmək lazım deyildir. Daxildə zemstvolər, milli məhkəmələr yox ikən hökuməti təşkil etmək olmaz. Kəndçi əhali topraq bəkləyir. Biz topraq layihəsini Tiflisdə, Seymdə qəbul etdirdik. Orada sizin də nümayəndəniz Şeyxzamanovun qolu var. Orada qorxdunuz, səsinizi çıxarmağınız. Çünki, orada sovet raboçi var idi. Amma buraya gəldikdən sonra, onu bütün-bütünə kənara atıb, dedilər ki, hökumət yeni layihə təqdim edəcək. (Abbasqulu yerindən söylənir).

Aslan bəy - Bu da sənə cavab. Əvvət mən ticarət etmirəm, camaata qulluq edirəm. Tüfəngləri də təhvil almaq üçün yaxına getmədik.

Sədr - Aslan bəy, rica edirəm məsələyə keçəsiniz.

Aslan bəy - Biz xeyirli şeylərdən qaçıırıq. Burada deyirlər ki, gərək, hər bir məmləkətdə bizim nümayəndəmiz olsun. Doğrudur, Amma, nədənsə Məmməd Əmin bəy İngiltərəyə nümayəndə göndərir, amma şərq hökumətlərinə göndərməyir. Avropaya gedən nümayəndələrimizi ay yarım İstanbulda saxlayan Antanta hökumətlərinə nümayəndə göndərilir, amma Yaponiyaya göndərilir. Mən Almaniyanı demirəm, deyirsiniz ki, almanlar Antanta ilə müharibədə olduqları üçün, oraya nümayəndə göndərməyə Antantadan qorxuruq. Amma Yaponiya ki, həmin Antantanın müttəfiqidir, həm də şərq məmləkətidir, oraya göndərmirsiniz. Yaxın qonşumuz Rusiyadır ki, özünüz onunla yaxınlaşacağınızı deyirsiniz. İndi xalq da, hətta dövlətlər də razıdırlar. Amma siz oraya nümayəndə göndərmirsiniz. Siz onları özünüzdə düşmən bilirsiniz. O Yaponiya ki, sir-sifəti bizə oxşayır, şərq günəşilə qızınır. Rusiyanı onunla sıxa bilirsiniz, oraya nümayəndə göndərmisiniz. Nə üçün Çin və Əfqanıstana göndərmirsiniz. Siz bilirsiniz ki, Türkiyədə iki hökumət var. Bir Ərzurumda, bir İstanbulda. Niyə tam başqa bir siyasət yürüdən Mustafa Kamal paşanın yanına nümayəndə göndərmirsiniz. Hərgah "Müsavət" rəisi deyir ki, hamısına göndərməlidir, onda əvvəlcə, bizə yaxın olan Rusiya, Yaponiya, Çin, Əfqanıstan dövlətlərinə, bizə inanıb, kömək ola biləcək dövlətlərə nümayəndə göndərməli, sonra Amerika və İngiltərəyə, Osmanlı və İrandan sonra başqa şərq ölkələri gəlmişdir. Hərgah göndəriləcək adamların xərci 1-2-3 milyon, 20 milyon olsa idi enyə danışmazdılar. Fəqət, oraya göndəriləcək nümayəndələrin məxarici altı ayda yüz milyon göstərilir ki, il başına 200 milyon eyləyir. 3 ayda yüz faiz məvaciblərin artmasını nəzərə alarsaq, o zaman məxaric bir milyarda çıxır. Əvvəlcə camaat dərdinə qalınır. Biz ona görə boğazımızı yırtırıq. Məmməd Əmin əfəndi özü dedi ki, yol ilə getmir. Hər kəs buraxıb İngiltərəni tuturlar. Yaponiya isə bilmirəm yaddan çıxıbdır və ya qəsdən şərqdən uzaqlaşırırsınız. Bəlkə ingilis deyir niyə şərqə yaxınlaşırırsınız. Biz gərək özümüzü aldatmayaq. (Qatışıq səslər).

Sədr - Rica edirəm, səs salmayın.

Səfikürdlü (dəvamlı) - İstiqlalımızı nəzərə alarsaq ölkəmiz iki vilayətdir. Amerika yolu gedə bilməz. Hər kəs xərci cibinə görə etməlidir, Yoxsa siz, millətin bir milyard pulunu hər vəkilə 200 min ayda məvacib verməklə aparıb ingilislərin cibinə tökmək, xalq bərsində səbrdir. Əgər bu pullar burada xərclənəcək olur isə, kefdə xərclənsə yenə hərlənib xalqımızın cibinə girəcək idi. İndi isə ingilislərin cibinə töküləcəkdir. Ona görə mən öz firqəmizin tərəfindən bu qanun layihəsinin rədd olunmasını təklif edirəm. Əksəriyyətlə keçsə də, biz razı olmayacağıq.

Sədr - Səmədağa.

Səmədağa - Nədən isə biz həqiqətə göz yumuruq. Burada deyirlər ki, Avropaya nümayəndə göndərsək, yaxşı şeylər danışarlar və bizi yaxşı tanıtdırarlar. Antanta da bizi vəhşilər cərgəsindən qaralar. Bu doğru deyil. Bir şeyi qızıl gül rəngində boyayıb, bu qızıl güldür deyəsən, əlbəttə kimsə inanmaz. Çünki qızıl gülün iyi də olur. İrənin də səfirləri var. Amma heç bir iş görə bilməyirlər. Ona görə ki, özlərində danışmaq yoxdur. O məmləkətlərin özlərinin burada nümayəndələri, adamları vardır. Biz burada yoldan gedən adamı tutub basdırırıqsa, onlar görəcək, öz məmləkətlərinə xəbər verəcəklər. Hay çığır-bağır eyləyin ki, biz beləyik. Qraxmal və manjet ilə insan obrazovannı ola bilməz, onun üçün bilik lazımdır. Yoxsa hər kəs deyəcək qraxmalına baxmayaraq başında heç bir şey yoxdur... Bunu hamı bilir. Deməli hesab nə danışanda, nə də səfir göndərəndə, hesab bizim özümüzüdədir. Əgər Gürcüstana və buraya gələn avropalılar qəzətlərdə bizim haqqımızda iki sətir yaxşı şey yazsalar, bu bizim yüz səfirimizə dəyər.

İkinci, Dağıstan qabağımızda gəldi, getdi. İçərisini düzəltməmiş, bütün aləmə səfir göndərdi. Beşi onu bizdə, beşi onu da Gəncədə və Tiflisdə otururdu. Amma, axırda nə oldu, artıq adamı olan və bacarıqlı olanlar, öz içərini əvvəl tiksinlər, yağış yağanda buğda göyərər deyirlər. Bizim dediyimiz odur ki, öz içərimizdə işlərimiz düzəlsin, mədəniyyətimiz olsun. Bunlar olmayınca xaricdəki səfirlərimizin səsi qəbul olunmaz. Buradan gedən qəzətlərdə vəhşilikdən başqa şey eşitməyəcəklər. Bunlar ola-ola Avropanı heç vaxt aldatmaq olmaz. Biz, əsasən səfir göndərmənin əleyhinə deyilik. Biz deyirik ki, əvvəlcə o pullarla içimizi düzəldək. Əgər içərimizdə səfirliyə layiq adamlar varsa, burada qalsınlar, onlara ehtiyacımız var. Əgər köhnə adamlar gedəcəksə gözləmək mənfəət verməz. Nəticə ki, pis ata yaxşı yəhər yaramaz.

Burada, ministr tapmadığımız halda necə ola bilər ki, Avropaya, Amerikaya ministrlərlə danışmağa adamlar göndərək. Mən özüm bilirəm ki, Azərbaycanda get-gedə layiqli adamlar törənir. Əgər başlı adamlar gedəcəksə, Fətəli xan da getsin. Nəsim bəy də getsin, Məmməd Əmin Rəsulzadə də getsin, Qarayev də getsin. Bəs burada kim qalsın? Adamlara möhtac olduğumuz zaman, adam qəhətliyi olan bir vaxtda bu səfirləri göndərmək zərərdir.

Sədr - Əliheydər Qarayev.

Qarayev - Əfəndilər! Məsələ Avropaya nümayəndə göndərmək məsələsi deyildir. Məsələ başqadır ki, onu da açmaq lazımdır.

Səslər - Aç, aç.

Qarayev - Bilirsiniz ki, Azərbaycan iki quberniyadan ibarətdir. Bakı və Gəncə quberniyaları.

Aşurov (yerindən) - İrəvanda da var.

Qarayev - Bu vilayətlərdə olan camaatımızın bəzisi İrana, Türküstanı, Rusiyaya, Osmanlıya getmişdir.

Bu gün nümayəndə göndərmək propoqanda üçün deyil. Nümayəndə gedir ki, Azərbaycan təbəələrinin hüququnu müdafiə etsin, bədəfkarlar tərəfindən vəqə olan hücumlara cavab versin. İndi soruram, Parisdə çıxan jurnaldan kim mənfəətbərdar olur. Ondan ancaq burjuaziya nəf aparır. Daşnaqlar yazırlar ki, Azərbaycan milləti vəhşidir, barbardır. Bunu İngilis burjuvuy oxuyur və buranı da işğal edir. Bu məqsəd ilə bura gələn ingilis raboçiləri isə gəlib gördülər ki, xeyir, Azərbaycan milləti barbar deyil, istiqlalə layiq bir millətdir. Bu gün əgər Azərbaycan əfkari-ümumiyyəsi və ingilislərin nəzərinə bizim tərəfə cəlb etsək, onlar bizə cavab verəcəklər ki, biz sizin əhvalınızı sizdən yaxşı bilirdik. Azərbaycanda nə olduğunu, Qarabağda nə hadisə üz verdiyini, Şərur, Naxçıvan, Kars oblastında olan əhvalatlar dəxi bizə məlumdur. Onlar bizi yaxşı tanıyırlar, burada bir şey var ki, həqiqi surətdə nümayəndə göndərmək lazımdır. Fəqət, həqiqi surətdə nümayəndə nerəyə göndərmək lazımdır. Zaman ki, Türküstanı Denikin işğal etmişdir, o vaxt hökumət tərəfindən oraya Sadıqov nümayəndə göndərilmişdi ki, özü də Aşqabadda olurdu. Fəqət Aşqabad qırmızı qoşun tərəfindən işğal edildikdə Denikin qüvvəsi qovulduqda, hökumətimiz oraya bir nümayəndə göndərmədi. Bizə bir şey lazım isə o da yaxın qonşularımız ilə həqiqi rabitə olmaqdır ki, onların da birincisi Şura hökumətidir. Biz deyirik ki, Şura hökuməti bizi təsdiq etməmiş, biz ora nümayəndə göndərmirik. Mən bir şey soruşmaq istəyirəm, əcəba Denikin bizi qəbul etmişdi ki, ora Əkbər Sadıqovu nümayəndə və yaxud Kuban hökuməti bizi qəbul etmişdi ki, ora da Rüstəmbəyovu nümayəndə göndərmişdiniz. Kuban haman hökumət idi ki, öz övladlarını Denikinə verirdi ki, qırmızı qoşun ilə mübarizə etsin. Onlar öz nicatlarını ancaq Denikində görürdülər. Böylə bir qanunlarını ortaya çıxarıb qəbul etdirmək ilə siz öz nicatınızı ancaq imperialistlərdən gözləyirsiniz, istəyirsiniz ki, qırmızı qoşun köməyiniz olsun? Bizim bir məqsədimiz varsa, o da Şura hökumətilə tezlik ilə xah iqtisadi, xah ticarət, xah sənaye cəhətcə onlar ilə sıxı rabitəyə girməliyik. Zira Avropalılar bizi iqtisadca əsarətə saldı. İndi mən görürəm ki, hər eyi şeyləri Avropaya göndərəcəklər. Keçən illərdə bizim məşhur şair və ədibimiz Nəcəfzadə cənabları "Tartan partan" jurnalında böylə bir şey yazmışdı: "Görürsən ki, Tokio xariciyyə nazirinin qapısı döyülür. Bir teleqrama gəlir ki, Azərbaycan ilə Ermənistan istiqlallarını elan etdilər. O istiqlalı təsdiq etdirmək istəyirlər. Nazir qalır məəttəl ki, bu yer haradadır. Sonra, xəritələri araşdırıb tapırlar ki, Azərbaycan Gəncə ilə Bakı quberniyalarından ibarətdir". Bizə Tokio lazım deyil, bizə Şura hökuməti lazımdır. Bizə, həqiqi Azərbaycan istiqlalı verənlər lazımdır. Sizə bu istiqlalı Nikolay istibdadi deyil, ingilis və alman imperialistləri deyil, bəlkə böyük Şura hökuməti veribdir ki, bugünkü gün yeni dünyaya qədəm qoyur ki, onunla da rabitəmizi düzəltmək lazımdır. Biz Antanta imperialistlərinə tüpürürük və bu qanunu ləğv edərək qərar qoyuruq ki, biz Şura hökuməti ilə sıxı bir əlaqədə bulunmalıyıq, nəinki zənciri-əsarətdə bizi saxlayan İngiltərə.

Abbasqulu (yerindən) - Dediği eşidilmir.

Sədr - Abbasqulu, rica edirəm, yerinizdən danışmayasınız. Söz Sadıq Axundzadəninindir.

Axundzadə - Mən başqa söz danışmayacağam. Fəqət, bəzi natiqlərə cavab vermək istəyirəm. Zəif bir inamla deyirlər ki, biz hasar çəkməmişik, üstünü örtmək lazım deyil. Mən deyirəm ki, hasar var, üstünü örtmüşük ki, o da Parlamentdir. (Alqış).

Sədr - Camaatdan rica edirəm ki, alqışda iştirak etməsin.

Axundzadə (dəvamlı) - Zemstvo qanunundan söylədilər. Biz nə etməli idik? Biz göndərdik sizə, komissiyonda baxılsın. Sonra bir də qırmızı qoşun və fükərayi-kasibə tərəfindən danışdılar. Mən demək istəyirəm ki, burada oturan qırmızı qoşun nümayəndəsi deyil, onların da tərəfindən danışmağa ixtiyarı yoxdur. Avropa ilə münasibət düzəltmək xüsusunda danışıldı. Təbii, Avropa ilə münasibətimiz olmaz isə, onların mədəniyyətindən xəbərdar olmaıq, hər zaman mədəniyyətdən dəm vuranlar nə vaxt onları öyrənəcəklər. Aslan bəy deyir ki, səksən milyon əvəzinə əlli milyon ola idi qəbul edərdim. Sonra deyirlər ki, Avropaya hər eyi fərdlər gedəcək və o kimi şəxslərin kandidate qoyulubdur. Mən demək istəyirəm ki, bu qanundur, qanunun əsasən məntiqi cətilə qəbul edin, kandidat xüsusunda sonra danışarsınız. (Alqış).

Sədr - Camaatdan rica edirəm ki, iştirak etməsinlər. Söz Abdulla bəy Əfəndizadəninindir.

Abdulla bəy - Əfəndilər! Bu axır vaxtlarda nədənsə ümum millət və məmləkət üçün nəfli qanun müzakirəyə qoyulanda, qanunun əhəmiyyətli maddələri kənarında qalır, ortaya bir firqəbazlıq gəlir. Bugünkü qanunun qəbul ya rədd etmək üçün dəlilli sözlər söylənmədi.

Əslində Səmədağanın "Dərya kənarında bir ev tikmişəm, üstünü örtməmişəm" məsələsi. Mən Səmədağaya isbat etmək istəyirəm ki, hasarsız ev tikmək olmaz. Bizim yerlərdə evlər çiy kərpiçdən tikildiyi üçün, əvvəl dörd şalban basdırırlar, sonra onun üstünü örtürlər. Məəttəəssüf Səmədağanın dediyi kimi kərpiçimiz çiydir. Mən

Azərbaycan xalqı barəsində o cürəti etməyəm. Dedim ki, bu xalq bacarıqlıdır... Siz bilirsiniz ki, hökumət sui-istimalından birinci şikayət edən mənəm.

Bu məsələlər başqa-başqadır. Bəs bu kərpiçlərin çiyliyi nədədir? Çiylik ondadır ki, qanunlarımız, ziyalılarımız firqəçilik əvəzinə firqəbazlıq edirlər. Əlbəttə, firqə və məslək mübarizəsi lazımdır, fəqət mühüm dövləti bir məsələyə ancaq firqə hesabı soxmaq və bir dəfə deyil həmişə belə rəftar etməyi mən bu ali məclisə rəva görmürəm. Çəkilməz bir cəhət də bundadır ki, millətimizin kəsir bəzi xassələridən biri də budur ki, görsə bir adam tərəqqi edir, yaxşı mənəbə çatır, çalışar onu alçaq mərtəbəyə çəksin, halbuki bu saat biz əgər bir-birimizi əldə saxlamasaq, düşmən bizə daha tez əl tapır. Heç birinizə gizli deyil ki, düşmən bizi hər yerdə alçaq, cani göstərir. Özgələrin bizə göstərdiyi zülmə və təəddi azdır ki, biz özümüz də bir-birimizi əzək. Qabaqlarda bu məclisdə doğrusu insan fərhlənirdi. Çünkü, mühüm məsələlərdə hamı yekdil və yekcəhət rəy verərdi, çünkü o zamanda ingilis və Biçeraxovlar və daha kimlər var idi. Şimdi bəzi cəhətlərdən camaat rahat olmuşdur. Odur ki, əxlaqi-zimimdən olan firqəbazlıq meydan almışdır. Mən öz tərəfimdən və mənimlə həmrəy olan "Əhrar" firqəsi tərəfindən deyirəm ki, biz bu qanuna razı və onu qəbul edirik. Şura hökumətilə anlaşmağın tərəfdarıyıq. Şura hökumətini olsun, Antantamı olsun, hər yerdə olursa olsun, o yerdə ki bizim mənafeimiz var və bizi sevirlər, o yerdə ki istiqlalımızı müdafiə etmək lazımdır, orada çalışmalıyıq. Bir də nə çox milyonlardan bəhs edib, xalqı qorxudursunuz. Əvvəla yüz milyon nədir? Köhnə hesabla o üç yüz min manatdır. Saniyədə belə mühüm bir zamanda milyard sayıb camaatı qorxuzmazlar. O yerdə ki lazımdır, biz milyonlar da xərcləməliyik. İstiqlal uğrunda ölməyə lazım gəlsə, millətin qabağında da olmalıyıq. (Alqış).

Sədr - Aslan bəy Qaraşov.

Qaraşov - Çünkü bu qanunun sağdan və soldan əleyhinə çox hücumlar edirlər. Ona görə söyləməyə məcburam ki, qanun əleyhinə də olanlar sağ və soldan heç birisi deyənəməzdi ki, əcnəbilərə məmur göndərmək əsla lazım deyildir. Ancaq bir tərəfdən dedilər tezdir, o birisi tərəfdən dedilər adamımız yoxdur. İndi sual edirəm əgər hökumət tamamilə sağlar, yəni sollardan olsa da, onlar özləri belə bir təşəbbüs edəcək idilər, ya yox? Əlbəttə, edəcək idilər. Böylə olan surətdə görünürkü, qanuna dövlət və millət nöqtəyi-nəzərindən deyil, ancaq firqəbazlıq nəzərilə baxırlar. Əvvəla, el firqəsi "Əhrar" ümumi, mühüm məsələni heç vaxt firqəyə qurban etməyəcəkdir "Əhrar" firqəsini nə qədər zəif hesab etsəniz də, mən il yarımliq Parlament həyatı təcrübəsindən görürəm ki, "Əhrar" sağlardan da, sollardan da artıq dövləti nöqtəyi-nəzərdə durur. Binaən-ileyh biz bu qanuna səs verəcəyik, qəbuluna da var qüvvəmizlə çalışacağıq. Çünkü, biz dövləti məsələni firqə məsələsindən yuxarı tuturuq.

Sədr - Ağabəyov.

Ağabəyov - Möhtərəm əfəndilər! Danışılan sözləri çoxu məsələdən kənar olub, sakit qulaq asmaq olmayır. Bu sözlərə deməqoqu və fitnə sözü deməkdən başqa bir söz bulamıram. Danışanda bir dairədə danışmalıdır. Məsələ bu cürdür. Hökumətimiz xaricə nümayəndələr göndərmək istəyir. Mən sizi inandırırım ki, ingilis hökuməti bizim nümayəndələri qəbul etməsə idilər, bizim sosialistlər o zaman bağırardılar idi ki, görürsünüz, ingilislər sizin nümayəndələri qəbul etmirlər. İndi ingilislər qəbul etmişlər, sosialistlər deyirlər, getməsin. Burada söylənilən sözlər, o qədər məntiqsizdir ki, cavab vermək çətindir, nümayəndə getməsinə razı olmayanlar deyirlər ki, daxilimiz düz deyildir. Məmuriyyətlərimiz rüsvətxordur. Daxili böylə qoyub xaricə neçün gedirik. Amma öylə deyildir. Hər hökumətin iki tərəfi var, biri daxili, digəri isə xaricidir. Biz dəxi həm daxildə və xaricdə çalışmalıyıq ki, hökumətimiz baqi olsun. Daxili tənqid edənlər desə idi ki, daxili siyasətimiz fənadır, dəyişək. Bu yollu tənqiddə bir söz deməzdik. Amma müəlliflər deyirlər ki, xaricdə də işləməyə. Böylə təklif etmək hökumətin istiqlalını məhv etmək deməkdir. Bəziləri dəxi deyirlər ki, nümayəndəliklər neçün İngiltərədə, Fransada təşkil edir. Çində və Yaponiyada etmir. Amma onu bilmirsiniz ki, bu gün bütün dünya siyasəti və millətlər müqəddaratı Yaponiya ilə Çindən deyil, Paris və Versaldan asılıdır. Özünüz bilirsiniz ki, sovet hökuməti dəxi bir çox yerlər axtardı. Bu feil sair bu kimi yerlərə nümayəndələrini göndərdi. Bolşeviklər, bütün ingilislərin və Antantanın böyük düşməni olmaqla bərabər onlara nümayəndələrini göndərir, onları tanıyır. İndi biz bir əlimizə xəncərimizi, digər əlimizə isə bayrağımızı alıb, özümüzü Antantaya düşmən elan etsək, bu avantüradan başqa bir şey deyildir. Bu avantüradır. Müxtəsəri, siz görürsünüz ki, xarici siyasətsiz işimiz düzəlməyəcək. Hər nəsil olursa olsun, xarici siyasətimizi yürütməliyik. Xaricdə işləməkdən fayda yoxdur, deyənlər bilməlidirlər ki, daha beynəlmiləl diplomatlar vardır, onlar qaldırılmamışdır. Başqa bir yol, ayaq yersiz təşkil edəcək. Nümayəndəliklərin məsarirəfinə gəldikdə 200 funt sterlinq çox bilməyirik. (Yeddi aya da Rumınyaya) rasxodlara azacıq çox para veriləcək. Amma bununla bərabər məsrəfdən qorxmamalı və nümayəndəliklər təşkil etməlidir.

Sədr - Qara bəy Qarabəyli.

Qara bəy - Mənim sözlərimə başqa mənalar istinad etdilər. Bizim xaricdə adamlarımız var və adlarını da ehtiramla söylədim. Mən dedim ki, onlar oynayrlar, işimiz eylədir ki, oradakı qüvvətli adamlarımız öhdəliklərinə bir çox şeyləri niyə götürə bilər. Yeni təşkilatlara lüzum yoxdur. Əvvəl məscidin içi, sonra tişarısı. Ələlümüm təcili surətdə səfərat yapılması tərəfdarı deyilik. Madam ki, lazımi görmürük. Orada qüvvətli adamlarımız var, işimizi görə bilərlər, onları buraya çağırmalıyam, oxuyub Avropadan buraya gələcəklər, buradan oraya müvəqqətdən gedəcək, bunlara 5-10 milyon pul məsarifi xərclənəcək. Biz deyirik ki, onlar hələlik orada qalsınlar,

əsasən buna etiraz etmirik. Təcili surətdə onu tərək et deyirik. Bizim nöqteyi nəzərimiz bunun əleyhinədir. Heç bir qərəzimiz də yoxdur.

Sədr - Müzakirə bitdi. Burada bir iki natiq layihənin əleyhinə deyil, təcili olmasının əleyhinə getdilər. Onu demək istəyirəm ki, bu layihə təcili deyil. Son söz məruzəçinindir.

Muxtar Əfəndizadə - Mən Məclisi-Məbusanın üzvü olduğum üçün güman edirəm ki, məclisi-məbusanın bütün əzaları bu məsələyə dövləti nöqteyi-nəzərlə baxırlar və layihə asan bir surətdə etirazsız keçər. Fəqət, etiraz oldu. O qədər də zəif etirazlar oldu ki, heç bir tənqidə davam etməzlər. Səmədağanın dediyindən bu anlaşıldı ki, layihənin əsasına deyil, vaxtına zərərdir. Dedilər hökuməti işlərimizi, daxili işlərimizi düzəltməmiş heç bir yerə nümayəndə göndərə bilmərik. Və bir də dedilər ki, heç çox dövlətlər Azərbaycanın adını belə eşitməyiblər. Mən təəccüb edirəm. Bu söz layihənin əleyhinə, ya ləhinə. Min dəlil ola bilər. Söz dəlil olsa, o nə olar ki, tezliklə nümayəndə göndərilib, adımızı bilməyənlərə özümüzü tanıtdıra. Sonra, dedilər, "Qızıl deyil" deməklə olmaz. Gərək eyisi olsun. Əgər siz balaca Azərbaycanımızın qızılkanı olmasını istəyirsiniz, onda gül əkməmiş, əvvəl arxlarını çəkməli və su gətirməlisiniz ki, əkəcəyiniz güllər və ağaclar susuzluqdan yanmasınlar. İndi biz də o məmləkətlərə nümayəndə göndərməliyik ki, oradan bizə mədəniyyət suyu gəlir. Biz hələ bir mismar da qayıрмаğı bacarmırıq. Buraya gələn bütün emalat Amerikadan, İngiltərədən gəlir ki, ən əvvəl onların yanına nümayəndə göndərməliyik. Bilirsiniz ki, qonşularımız başqalara məhkum ikən özlərini tanıtdırmaq üçün nümayəndələr göndərilib, özlərini tanıdırlar. Halbuki, biz hakim ikən belə özümüzü tanıtdırmağa nümayəndə göndərmək istəmirik. Əgər, biz bu vaxta qədər, özümüzü tanıtmamışıq, o da bizim qəbahətimizdir. Sonra Qarabəy cənabları dediyi şimdiki hökumət mötəbər bir hökuməti deyil. Ona görə göndərəcəyi səfirlər də mötəbər olamazlar. Bu doğru ola bilər.

Amma layihəyə baxarkən hökumət nəzərdə alınmaz. (Qara bəy yerindən: Mən öylə demədim, mötəbər deyil dedim). Madam ki, ixtiyar Parlamandır. Bir pristavin nöqsanı üçün hökuməti yıxan Parlament bir səfirin yararsızlığı üçün hökumət yıxamazmı? Əgər, hökumətin göndərdiyi səfirlər yaramaz olar, bizim xeyrimizə qalmaq yerinə öz cibini üçün çalışırsa, bir pristav üçün yıxarlarsa, niyə bir səfir üçün yıxılmasın. Sonra Qarabəy dediyi, Avropada bizim yararlı və qüvvətli adamlarımız vardır. Onlar orada ikən yenidən adam göndərilib para xərcləmək nə lazım. Əvvəla, o heyətin indi göndəriləcək adamların hamısının yerinə gedib işləməyə əli çatmaz. Onlar ancaq Parisdə oturlar. Halbuki, biz Amerika, İsveçrəyə adam göndəririk. Və bir də bu heyət göndərilərkən oradakı adamlarımız azad olub gələcəklər. Bir də burada bolşevik və Yaponiya məsələsindən bəhs etdilər. Bilirsiniz ki, münasibət olmayan yerlərə nümayəndə göndərilməz. Onlar bizim istiqlalımızı tanımamışlar, münasibət olarsa, istiqlalımızı tanıyarsalar, əlbəttə ora göndəririk. Niyə münasibətimiz yoxdur, o başqa məsələdir ki, o xüsusda sonra da danışmaq olar. Əlbəttə, gələcəkdə münasibətimiz olacaq. Biz arzu edirik ki, hamı ilə münasibətimiz olsun, bizim istiqlalımızı tanısinlar və biz də nümayəndə göndərək. Bizim heç kəsə qərəzimiz yoxdur. Mən bununla sözü bitirib, layihənin təsdiq edilməsini rica edirəm.

Sədr - Maddələrin müzakirəsinə keçməyi səsə qoyuram. Etiraz edənlər əl qaldırırlar (Əllər qalxır). Kim ləhinədir? (Əllər qalxır). Kim səs verməyib? (Əllər qalxır). Maddələrin müzakirəsinə keçmək qəbul olunur. (Katibə) Maddələri oxuyun.

Muxtar Əfəndi - Birinci maddəni oxuyur.

Mehdi bəy - Ruscasını oxuyur.

Sədr - Burada təklif var. Sosialistlər təklif edir ki, bir siyasi nümayəndə Almaniyaya və Şura hökumətinə göndərilsin.

Qardaşov - Təklifi oxuyur.

Sədr - Bu əvvəlinci maddəyə əlavə vardır. Səmədağa, buyurunuz.

Səmədağa - Bayaq danışanda hamısı millət nöqteyi-nəzərindən bu layihəyi keçirmək istədilər. Hərçəndi mən bu adamların millətçiliyinə şübhələnir və danışqlarını çox qorxulu bilirəm. Amma yenə deyirəm ki, hansı arşın ilə Rusiya və Almaniyaya bu hesabdən uzaq salmışınız.

Abbasqulu (yerindən) - Xan arşını ilə.

Səmədağa - Deməli, o mənfəət ki, istəyirsiniz, onu Almaniyadan daha artıq almaq olar, nəinki Amerikadan. Bəzi adamlar Almaniyaya yıxılmış hesab edirlərsə də, həqiqət öylə deyil. Almaniyaya öylə bir yeni həyata başlayıb ki, onun işığı nəinki Londonu, bəlkə bütün qarreyi ərzi bürüyəcək. Bunu azar bilənlər varsa öylə deyil, bu azar saflıq azarıdır. Deməli, bunları da növbəyə qoymalıdır. Bu millətçilikdən dəm vuranlar buna razı olmalıdırlar.

Sədr - Hacı Hüseyn əfəndi.

Hacı Hüseyn əfəndi - Mən Səmədağanın həyəcanlı danışığına çox təəccüb edirəm. Səmədağa çox yaxşı bilir ki, bu vaxta kimi bizim xətti-hərəkətimiz millət nöqteyi-nəzərilə olubdur. Bu barədə Parlamentdə firqəçilik olmamalı idi. Heç bir vaxt biz Rusiya və Amerikaya zidd olmadıq və zidd deyilik. Əgər münasibətimiz düzəlsə, niyə millətimizin mənfəəti nöqteyi-nəzərindən bu məmləkətlərə də nümayəndə göndərməyə tərəfdarız.

Sədr - Məmməd Əmin Rəsulzadə.

Məmməd Əmin - Burada, təbiidir ki, həm Rusiyaya, həm də Almaniyaya nümayəndə göndərmək əleyhinə deyilməz. Bugün qonşular ilə, bəlkə bütün cahən millətlər ilə hüsni münasibət təsis etmək bizim vəzifələrimizdəndir.

Burada, Qarayev də dedi və mərkəzi komitəyə də işarə edildi. Bu barədə vaxtı gəlmişkən deməliyəm ki, biz sovet Rusiyası ilə heç bir vaxt düşmənçilik etməmişik və heç bir vaxt o fikirdə də olmamışıq. Söylədilər ki, Denikinın yanına və Zakaspiyə nümayəndə göndərmişdiniz. Bu barədə xariciyyə naziri danışdı. Vaxt gəlmişkən mən də deməliyəm ki, haman Zakaspidə müvəqqəti bir hökumət əmələ gəlmişdi ki, oraya nümayəndə göndərmişdik. O təməmilə başqa idi ki, orada Denikin qüvvəsi icrayı-təsir etmişdi. Onda, Bakıda ingilislər var idi, demək deyil ki, Bakıda ingilis hökuməti var idi. Kuban hökuməti nəzdində bizim nümayəndəmiz olanda Kuban məclisi-millî nümayəndəsinin dar ağacından asıldığına şahid olduq. Haman Kuban hökuməti nümayəndəsi idi ki, Parisdə bizim nümayəndəmiz Gürcüstan və xırda hökumət nümayəndəsi ilə bir yerdə Denikin hərəkətinə Antanta hökuməti qarşısında protesto etmişlər. Burada deyirlər ki, biz Denikin hökumətinə nümayəndə göndərmişik, böhtandır, yalandır. Biz Şura hökuməti ilə həmişə vəzifəmiz dostluq olmuşdur. Fəqət, onlar bizə cavab vermirlər, təqsir bizdə deyil, kəndilərindədir. Bir də Almaniyaya nümayəndə göndərmək xüsusunda. Biz, əsas etibarilə nümayəndələrin əksinə deyilik. Siz bilirsiniz ki, səfir göndərməkdən əvvəl bir danışıq lazımdır. Əgər Rusiya ilə səfir göndərmək danışığı olmayıb, müqəssir biz deyilik. Almaniya ilə əlaqəmiz anlaşılmayıb, bəzi şəraiti-təhənnün məsələsi aydınlaşmamışdır. Əgər hökumət bəzi fikirlərə görə Almaniya ilə Rusiyayı bu növə idxal etməyib, Məclisi-Məbusanın ixtiyarına var ki, ora nümayəndə göndərilməsini tələb etsin. (Alqış). Sədr - Aslan Səfikürdski.

Aslan bəy - Müsavat fırqəsinin bu məsələnin ilk müzakirəsində vəziyyətini gördünüz. Şimdi də görürsünüz. Əvvəl, onlar belə demirdilər, sonra burada Ağabəyov və Zəngəzur nümayəndəsi çıxıb deməqogiya yaptılar. Lakin bu məsələ üstündə dedilər ki, hökumət bu vaxta qədər niyə nümayəndə göndərmədi. Abbasqulu da yerindən dedi ki, niyə tələbələri Çitaya göndəribsiniz? Biz deyirik ki, Almaniya hökuməti ilə əlaqəmizi düzəldək siz bilirsiniz ki, dünyada nemes millətindən artıq çalışqan millət yoxdur, ələl xüsusən son zamanlarda ki, Antanta onlara necə zülm edir, onlar da qüvvələrini daha da artırmışlar. Əvvəl gərək mədəniyyət nöqtəyi-nəzərilə diqqət edəsiniz. Şura hökuməti də həmçinin onun kimi soyulmuşdur. Denikin hər şeyi, hamıya satdı: Amerikaya, ingilislə və bizə də bir qədər çatdı. Burda oturanların hamını rus məktəblərini görmüş, onlardan namus və millətprəstlik öyrənmişlər.

Səslər - Loj, yalandır, polojim.

Aslan bəy (dəvamlı) - Rusiya inqilabı milli cümhuriyyət fikrini vermiş və mən də namus deyəndə bunu danışdım.

Məmməd Əmin (yerindən) - Öylə danışısanız, daha gözəl olar.

Aslan bəy - Məmməd Əmin də sosial-demokratlığı oradan öyrənməmişmi?

Abbasqulu (yerindən) - Eşidilmir.

Aslan bəy - Buğunu yuxarı qaldırmağı, sən oradan öyrənməyibsənmi? Siz bilirsiniz ki, Gürcüstan hökuməti nümayəndəsi Almaniyada və Moskva hətta Odessada da var. Məmməd Əmin deyir ki, əvvəl münasibətimizi düzəldək. Biz təklif edirik ki, haman qanun layihəsinə yazılsın ki, haman üsul və qanun ilə Almaniyaya və Rusiyaya nümayəndə göndərmək qəbul olunsun.

Sədr - Müzakirə bitir. Söz məruzəçinindir.

Muxtar əfəndi - Komissiyon bunun əleyhinə deyil, lakin bir gəlmə artırılısın ki mümkün olduqca.

Sədr - Maddəyə əlavə etmək olmaz. Əlbəttə mümkün olduqca hökumət göndərəcək. Sosialistlərin təklifini rəyə qoyuram. Oxumağa ehtiyac yox, kim bunun əleyhinədir? Təklif qəbul olunur. Qəbul olunmuş təklif ilə bərabər, birinci maddəni səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul edilir. 2-ci maddəni oxuyunuz.

Muxtar əfəndi - 2-ci maddəni türkcə oxuyur.

Katib - 2-ci maddəni Rusca oxuyur.

Sədr - Oxunan maddə barəsində kim danışmaq istər? Müzakirə edən əlini qaldırsın. Qəbul olunur. Üçüncü maddəyi oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - Demək bu rəqəm 12 min artacaqdır.

Aşurov (yerindən) - Bu barədə izin veriniz.

Sədr - Deməli ki, bu 88000 funtun üstünə artacaqdır 12000. Bunu gələcəkdə maddə-maddə müzakirə vaxtı səsə qoyaram. Buyurunuz.

Aşurov - Məlumunuzdur ki, Rusiya ilə əlaqəmiz o bir dövlətlərdən artıq olacaqdır. Amerikaya göndərdiyimiz heyətdən Rusiya heyəti artıq olacaqdır. Çünkü Rusiya daxili Amerika kimi deyildir. Amerikaya bir səfərət kafidir. Amma Rusiya öylə deyildir. Oraya 5-6 adam göndərmək olmaz. Bir də Rusiya səfərəti ancaq siyasi mütəmüllük olmayıb, onun nəzdində sair şöbələr dəxi olmamışdır. Odur ki, Rusiyaya nə qədər heyət göndərmək lazım olduğunu qabaqcadan təyin etmək olmaz. Ona görə təklif edirəm Rusiya səfərəti barəsində hökumət, ayrıca layihəyi-qanuniyyə tərtib və təqdim etsin.

Sədr - Möhtərəm əfəndilər! Biz burada da birinci maddəni qəbul etdik. Bizə təklif edildi ki, bu qayda ilə ki sair məmləkətlərə səfərət göndəriləcəkdir, o əsas ilə də Rusiyaya göndərilsin. Mən deyə bilərəm ki, Rusiyaya bu qayda ilə səfərət göndərmək olmaz. Çünkü oraya böyük heyət göndərilməli və səfərət nəzdində ticarəti, iqtisadi və

mali şöbələr və konsulxanalar olmalıdır. Mən təklif edirəm ki, Almaniya və Rusiyaya göndərilən heyətlər haqqında təcili surətdə smeta və ştat tərtib versin.

Səfikürdlü (yerindən) - Söz veriniz.

Sədr - Buyurunuz.

Səfikürdlü - Biz nöqteyi-nəzərimizi demədik ki, Rusiyaya bir heyət göndərilməsi hamıdan artıq lazımdır. Bilirsiniz ki, Rusiyada bizim çox vətəndaşlarımız vardır. Onlar Moskva və qeyri şəhərlərdə ehtiyac içində yaşayırlar. Rusiyada bir şəhər yoxdur ki, orada azərbaycanlı olmasın. Onların müdafiəyə hamıdan artıq ehtiyacı vardır. Ona görə Rusiyaya tezlik ilə səfərət göndərməlidir ki, vətəndaşlarımızın siyasi və iqtisadi hüquq və mənafəini müdafiə etsin. Burada dedilər ki, bu səfərət haqqında hökuməti təzə layihə tərtib versin. Amma bu doğru deyildir. Bu məsələ hökumətə tapşırılsa qəbul olunmuş təklif ləğv edilmiş olar. Bu qanun layihəsi ki, müzakirə edilir, biz təklif edirik, başqa dövlətlərə göndərilən ümumi əsaslar üzərinə Rusiyaya da səfərət göndərilsin. Çünki, Rusiyaya göndərmək hamıdan vacibdir. Ancaq sonra, ümumi əsas az görülsə, hökumət əlavə bir qanun ilə artırıb, əskildə bilər. Bir də Şura hökuməti ki, bizdən 5 milyon put neft almaq istəyir və ümum Rusiya şəhərlərindəki Azərbaycanlılar var, bunların həpsini siyasi mürəssilə ehtiyacı var. Ona görə sairləri ilə bərabər Rusiyaya tezlik ilə səfərət göndərməlidir.

Sədr - Söz məruzəçinindir.

Muxtar Əfəndizadə - Mən öylə bilirəm ki, bu bir çətin məsələ deyildir. Vaxtiki qeyri yerlərə heyətlər göndərilməsini qəbul edirik, Rusiyaya da göndərilməsi qəbul edilə bilər. O ki, məxaric məsələsinə gəldikdə heyətlərə pul uçot ilə veriləcək və haqq-hesab ediləcəkdir. Maaş barəsində isə səfirlərə fərq qoyulmur. Fransa səfiri ilə, Amerika səfirinə, ingilis ilə Rusiya səfirinə, xülasə heç bir səfirə maaşca fərq qoyulmur. Odur ki, Rusiyanın səfirinə də fərq qoyulmasına lüzum yoxdur.

Sədr - Deməli, hökumət layihəsinin 3-cü maddəsində göstərilən 88000 ingilis lirəsi üstünə şimdiki 3 ştat dəxi artırılır, 3000 lirə də artırmaq lazım gəlir ki, cümlətanı 118000 qədər lirə edir. Əgər lazım gəlsə hökumət bu məbləği artırıb, əskildə bilər. Hər halda maddəni səsə qoyuram. Etiraz edən əlini qaldırsın. Qəbul olunur. Bir də burada ştat var. Birinci növbədə Fransa səfərəti ştatı.

Muxtar əfəndi - Oxuyur.

Sədr - Oxunan ştatı səsə qoyuram. Etiraz yoxdur, qəbul olunur.

Muxtar əfəndi - Oxuyur.

Sədr - 2-ci ştatı rəyə qoyuram, etiraz edən əl qaldırsın. Qəbul olunur. İtaliya siyasi nümayəndəlik ştatıdır. O da ikincinin eynidir. Qəbul olunur. Mehdi bəy.

Mehdi bəy - Rusiyaya göndərilən nümayəndəlik ştatı Polşanınkı eyni olmalıdır. Orada olduğu kimi, nümayəndə, müavinləri, drağaman və qeyriləri.

Sədr - Polşa nümayəndəliyinin ştatına etiraz edən əlini qaldırsın. Qəbul olunur. Muxtar əfəndi.

Muxtar əfəndi - Rusiya nümayəndəliyinin ştatı Polşa ilə bərabər etməyi bən yersiz görürəm, çünki Polşa nümayəndəliyi yalnız ora üçün deyil, Litva, Finlandiya və sair yeni cümhuriyyətlər meydanında dəxi fəaliyyətdə bulunacağından onu öylə qəbul etdik. Rusiya isə yeni olduğundan hökumət ona lahiyə təqdim edəcəkdir.

Sədr - Üçüncü maddə 6 min funt götürəndə bu təklif özü-özlüyündə düşür. Amerikaya, Fransaya göndəriləcək nümayəndəliklərin ştatını rəyə qoyuram. Etiraz edən əl qaldırsın. Qəbul olunur. Ən sona qalan İngiltərə nümayəndəliyi ştatıdır. Rəyə qoyuram, etiraz yoxdur. Qəbul olunur.

On dəqiqəlik tənəffüs elan edilir.

Tənəffüsdən sonra

Sədr - İclas davam edir. Ağa Əminov. (səslər: kvorum yoxdur. Adam gedir. əzalar gəlir)

Ağa Əminov - Hərbiyyə nəzarətindən təqdim olunan bu qanun layihəsi məxfi və təcildir. Ona görə maliyyə büdcə komissiyası lazım bilmişdir ki, bu qanun layihəsi Parlamentdən əsasən keçirilsin, buradakı müəssisələrdə olacaq ştatın qədəri oxunmayıb, ancaq müəssisələrin adı oxunsun. Qanun layihəsi məxfi olduğundan əsasları oxunarsa böylə olur. Oxuyur.

Sədr - Qanun xüsusunda danışan yoxdur? Yoxdur. Müzakirə bitir. Qanun layihəsi bir maddədən ibarətdir.

Ağa Əminov - (Oxuyur).

Sədr - Qanun layihəsi oxundu, səsə qoyuram. Etiraz edən ayağa qalxsın. Etiraz yoxdur. Qəbul olunur. Qanun layihəsi təcildir. Üçüncü qiraətə keçirik. Danışan yoxdur. Birinci maddəni, üçüncü qiraətdə səsə qoyuram. Danışan yoxdur. Qəbul olunur. Layihəni təmamən səsə qoyuram, etiraz yoxdur. Qəbul olunur, verilir təshih komissiyasına.

Əminov - 2-ci qanun layihəsi hərbiyyə nəzarətindən hilali-əhmər xüsusunda gəlmişdir. Hilali-əhmər cəmiyyəti yeni təşkil olunduğu üçün hələlik, maliyyə işləri bir qədər çətinlik keçir. Bu cəmiyyətin mənası Rusiyada səlbi, əhmərin mənası ilə eynidir. Bunun dövləti mənası budur ki, məmləkətdə bir bədbəxtlik olarsa, köməklik edəcəkdir. Ona görə hökuməti müavinət edir ki, cəmiyyət xalq tərəfindən tanınan iş görə bilsin. Ona görə

hərbiyyə nəzarəti cəmiyyətin təşkilini və müavinətlərini öhdəsinə götürüb, ştatda olanların məvacibini və qeydlərini, hələlik özü verəcəkdir. Ştat var, lazım olsa oxunacaq.

Sədr - Bu xüsusda danışan yoxdur? Yoxdur. Oxuyunuz.

Ağa Əminov - Oxuyur.

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur? Etiraz yoxdur. Qəbul olunur. Komissiyon tərəfindən təklif var. Təcili olsun. Etiraz yoxdur. Qəbul olunur. 3-cü qiraət xüsusunda danışan yoxdur? Etiraz yoxdur, qəbul olunur. Üçüncü qiraətdə maddəyi səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul olunur, verilir təshih komisyonuna.

Ağa Əminov - Bu layihə də daxiliyyə nəzarətindən gəlmişdir. Özü də müxtəsercədir, bir vəzifənin təsdiqi barəsindədir. Erməni kəndində pristavın müavini vardır. İkinci bir müavinə ehtiyac vardır. Layihə üç maddədən ibarətdir. (Layihəni oxuyur).

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur ki? Yoxdur. Müzakirə bitir. Maddələrin müzakirəsinə keçməyə etiraz yoxdur? Yoxdur. Qəbul olunur. Birinci maddəyi səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Yoxdur. Qəbul olunur. İkinci maddəyi səsə qoyuram, etiraz yoxdur? Qəbul olunur. 3-cü maddəyi səsə qoyuram, etiraz yoxdur? Yoxdur, Qəbul olunur. Layihənin 3-cü qiraəti qalsın gələn iclasa. Rza bəy Ağabəyov, buyurun.

Rza bəy - Bakıda bir çox pristavlarda rekvizirovannı mallar vardır. Bunlar bir çox pristanlarda dağınıq olduqlarından və baxılması çətin olduğundan hərbiyyə nəzarəti, bunlar üçün bir ümumi vəsevoy sklad təsis etmək istəyir. Bu sklad 2-ci razryad olacaqdır. Ştatı da vardır. Orada əsgərlər də olacaqdır, məmurlar da. Layihə bir maddədən ibarətdir. (Oxuyur).

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur? Yoxdur. Müzakirə bitir. 2-ci qiraətə keçməyi səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Yoxdur, Qəbul olunur. Birinci maddəyi səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Yoxdur, Qəbul olunur. Üçüncü qiraət qalır gələn iclasa.

Rza bəy - 1919-cu sənəsində bir feldşer məktəbi açılmasına qərar verilmişdi. O zaman müəllim tapılmamışdı, dərsləri də rus dilində aparmaq mümkün deyil idi.

Sədr - Növbədəki məsələ Şuşada hərbiyyə nəzarətinin əmrində hərbi feldşer məktəbi güşadı. Məruzəçi Ağabəyov.

Ağabəyov - 1919-cu sənəsi hərbiyyə nəzarəti bir feldşer məktəbi açmaq fikrində idi. Fəqət müəllimlərin tapılmaması dolayisilə açılmadı. Çünkü, əsgərlərimiz rusca bilmədikləri üçün dərsləri rusca aparılması qeyri mümkün idi. Bu sənə məzkur məktəbin güşadını və türk dilində tədricatin tətbiqini hərbiyyə nəzarəti öhdəsinə götürmüşdür. Şimdi, tezliklə işə başlamaq, məzkur məktəbi açmaq istəyir. Məktəbi açmaq üçün 55,800 rublə istənilir. Məktəbin bir də nizamnaməsi vardır. Nizamnaməyə görə əgər çastni adamlar da daxil olmaq istəsələr, qanunən təyin edilən bir zaman içində əsgəri hökumət qulluğunda bulunacaqlardır. Təqdim edilən layihəyi-qanuniyyə bir maddədən ibarətdir.

Sədr - Qanun layihəsi barəsində danışmaq istəyən yoxmu? Deməli müzakirə bitir. Birinci maddə barəsində danışmaq istəyən yoxmu? Səsə qoyuram. Etiraz edən varsa ayağa dursun. Etiraz yoxdur. Qəbul olunur. Layihəyi-qanuniyyənin 3-cü qiraəti qalır gələcək iclasa. Növbədə başqa bir məsələ yoxdur.

Sədr - Növbədə Gəncə quberniyasının 2 hissəyə bölünməsi haqqında. Məruzəçi Səmədəğa Ağamalı oğlu.

Səmədəğa - Gəncə uyezdini hökuməti 2 hissəyə bölməyi lazım bilir. Bir hissəsi Gəncə uyezdidi, yeni hissəsi isə Şamxor uyezdidir. Şamxorun mərkəzi Zəyəm olur. Maliyyə büdcə komissiyasında məsələ danışıldı ki, uyezdin adı Şamxor olmayıb, Zəyəm olsun. Əksəriyyət ilə Şamxor keçibdir.

Məmməd Əmin (yerindən) - Səbəb nə idi ki, Şamxor olmayıb, Zəyəm olsun.

Səmədəğa - Səbəbi odur ki, mərkəz Zəyəmdir, adı da Zəyəm olsun və tarixdə bir neçə şeylər olub, onu da yadda saxlamaq lazım deyil.

Məmməd Əmin - Sizin təsəvvür etdiyiniz Zəyəm tarixdən qədim daha tarix vardır ki, o da Şamxor tarixidir.

Səmədəğa - Danışan yoxdur.

Sədr - Layihə barəsində kim danışmaq istərdi? Rza bəy Ağabəyov.

Ağabəyov - Möhtərəm əfəndim, komissiyonda bir şey danışıldı ki, onu məruzəçi unutdu. Komissiyonda bir arzu olundu ki, hökumət ümumən bir administrativni prodel məsələsinin baxılmasına şüru etsin.

Səmədəğa - Mən danışmadım ki, ona görə ki, bu məsələ keçəciydi.

Sədr - Muxtar əfəndi.

Muxtar əfəndi - Bu arzu nəzərə o qədər böyük gəlir isə fəqət lazımdır. Rza bəy buyuran kimi çox uyezdlər məsələsi gərək həll olunsun. Məsələn, Nuxa uyezdinin 4-cü nahiyəsi yüz verst məsafəsi var, əlaqə mümkün deyil. Bir zaman Ağdaşa Ərəş deyirdilər, çünkü mərkəz Ağdaş idi. Poçta, teleqram hər şey Ağdaş adına gəldikcə bir növ anlaşılmazlıq əmələ gəlirdi. Burada da madam ki, mərkəz Zəyəmdir, nə səbəbə Şamxor olsun. Bəzi tarixi şeylər var ki, ortada sudlar olanda, onların əhəmiyyəti qalmayıb. Bunu siz indi etməz isəniz. Bunu sonra camaat ərizə verib, Zəyəm etdirəcək, necəki mən neçə vaxt bundan əqdəm Ərəş uyezdini Ağdaşa döndərmək üçün ərizə vermişəm.

Sədr - Danışan yoxdur? Müzakirə bitir. Axırıncı söz məruzəçinindir.

Səmədəğa - Mən güman edirəm ki, işin asan olmağı üçün, gərək Zəyəm olsun, camaata Zəyəm adı ilə məşhurdur. Şamxor, Gəncə yolunda bir balaca stansiyadır. Zəyəm deyəndə bütün camaat məşhur olur ki, Muxtar Əfəndi zəhmət çəkib danışdı. Mən onu podderjat edirəm.

Sədr - Qanun layihəsi 5 maddədən ibarətdir. 2-ci qiraətini səsə qoyuram. Etiraz yoxdur? Qəbul olunur. Bir təklif var ki, Gəncə qəzası Şamxor olsun. Komissiyon tərəfindən etiraz yoxdur. Məmməd Əmin.

Məmməd Əmin - Bu komissiyonun əksəriyyəti Şəmkir əqəliyyəti isə Zəyəm tərəfdarı olmuşdur. Əqəliyyətdə qalanlar, bəlkə də praktik nöqtəyi-nəzərilə haqlıdır. Lakin Şəmkir tarixdə bir mövqə qazanmışdır. Qədimlərdə ruslar bizim müstəqil xanlarımızı yıxmaq istədikdə Gəncə xanlığının Şəmkirdə hərbi müvəffəqiyyəti olmuşdur və ərəb tarixinə baxsanız, hər yerdə Şəmkir nəzərinizə yetər. Binaən biz Şəmkirə səs verəcəyiz.

Sədr - Təklifi səsə qoyuram. Aşurov.

Aşurov - Möhtərəm əfəndilər! Burada çox vaxt komissiyon sədrləri öz fikirlərini deyirlər və biz də danışmağa haqqımız olmayır, çünki biliriz nə var. Komissiyonda Şamxordur. Sədr deyir ki, Zəyəmdir. Mən bilmirəm ki, Zəyəm hankisinin, Şamxor hankisinin təklifidir.

Sədr - Həmişə qanun budur ki, məruzəçi komissiyonun rəyinə dəyər və müdafiə edər. Mənim vaxtım olmayır ki, hər məruzəçi oxuyam. Həm də çox vaxt bizə bəratüqəvl gəlib yetişməyir. Şimdi məruzəçi deyir ki, mən Zəyəm adlanmasına razıyam. Mən dedim, bəs komissiyonun rəyini deyir. Şimdi məlum olur ki, öz rəyini deyirmiş. Hər halda bir rəsmi təklif var ki, qəza Şamxor Zəyəm adlandırılınsın. Mən məruzəçinin rəyi dəyil təklifi səsə qoyuram. Kim bunun əleyhinədir, əl qaldırsın. Kim bu təklifin tərəfdarıdır. Lehinə 6, əleyhinə 34. Təklif qəbul edilmir. Qəza Şamxor adlandırılacaqdır. Maddələr barəsində məruzəçi söylədi. Birinci maddəyi oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - Bu barədə danışan yoxdur? Birinci maddəyi rəyə qoyuram. Etiraz edən əlini qaldırsın. Qəbul olunur. 2-ci maddəyi oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - 2-ci maddəyə etiraz edən ayağa dursun. Qəbul olunur. 3-cü maddəyi oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - Oxunan maddəyə etiraz edən əlini qaldırsın. Qəbul olunur.

Katib - 4-cü maddəyi oxuyur.

Sədr - 4-cü maddəyi rəyə qoyuram. Etiraz edən ayağa dursun. Qəbul olunur. 5-ci maddəyi oxuyunuz.

Katib - Oxuyur.

Sədr - Oxunan maddəyi rəyə qoyuram. Etiraz edən əlini qaldırsın. Qəbul olunur. Şimdi ştatı rəyə qoyuram. Etiraz edən əl qaldırsın. Qəbul edilir. Layihənin 3-cü qiraəti gələcək iclasa qalır.

İclas qapanmadan əvvəl gələn məclisin ruznameyi-müzakirətini bildirmək istəyirəm.

Katib - Ruznameyi-müzakirəti oxuyur.

Arxiv, f.895, siy.1, iş.288, vər.51-73

Yüz qırx üçüncü iclas *

22 aprel 1920-ci il

Sədr - M.Y.Cəfərov. Katib - R.Qaraşarov.

Birinci məsələ haqqında Redaksiya Komissiyası adından R.Qaraşarov məruzə edir. Məruzədən aydın olur ki, hərbi nazirlik üçün bir sıra ştatların təsis olunması və Azərbaycan "Qırmızı Aypara" Cəmiyyətinin yaradılması haqqında qanun layihələri Redaksiya Komissiyası tərəfindən qəbul olunub. Məruzəçi təklif edir ki, qanunlar təsdiq edilsin. Göstərilən qanunlar Parlament tərəfindən təsdiq olunur.

İclasda aşağıda göstərilən qanun layihələri üçüncü oxunuşda qəbul edilərək Redaksiya Komissiyasına verilir: 1. Bakı şəhərində ikinci dərəcəli intendant şeyləri anbarının açılması haqqında; 2. Şuşa şəhərində hərbi-feldşer məktəbinin açılması haqqında; 3. Ermənikənddə bir nəfər pristav köməkçisi ştatının təsis haqqında; 4. Azərbaycan Cümhuriyyəti tərəfindən 6 siyasi heyətin Qərbi Avropaya və Amerikaya göndərilməsi və Paris sülh konfransı heyətinin buraxılması haqqında; 5. Gəncə qəzasının iki qəzaya bölünməsi haqqında.

Habelə bir sıra qanun layihələri dinlənərək ikinci oxunuşda qəbul edilir.

İclasın axırında Qanunvericilik komissiyasına gizli səsvermə yolu ilə seçki keçirilir və həmin komissiyaya aşağıdakı şəxslər seçilir: M.Axicanov, A.Şıxəlibəyov, R.Ağabəyov, Q.Qarabəyov, S.Vonsoviç, A.Papyan və B.Rzayev.

İclas saat 2-də bağlanır.

"Azərbaycan", 24 aprel 1920, N81.

* Bu iclasın protokolunun əsli qalmadığından, onun haqqında məlumat rus dilindəki "Azərbaycan" qəzetindən xülasə edilmişdir.

Yüz qırx dördüncü iclas*

26 aprel 1920-ci il

Sədr: - M.Y.Cəfərov. Katib: - R.Qaraşarov.

İclas saat 12-40-da açılır.

Diplomatik lojada keçmiş xarici işlər naziri Filippoviç başda olmaqla Polşa nümayəndələri tam heyətdə əyləşmişlər.

Daxil olmuş kağızlar və iclasın gündəliyi elan olunur. Sədr qısa giriş sözündən sonra Polşa nümayəndə heyətini alqışlamağı təklif edir və Parlament sürəkli alqışlarla Polşa nümayəndə heyətini qarşılayır.

Sonra Parlament gündəlik məsələlərin müzakirəsinə keçir.

Birinci məsələ haqqında Redaksiya Komissiyası adından R. Qaraşarov məruzə edir. Məruzədən aydın olur ki, aşağıdakı qanunlar Redaksiya Komissiyası tərəfindən qəbul olunmuşdur: 1. Bakı şəhərində ikinci dərəcəli intendant şeyləri anbarının açılması haqqında; 2. Şuşa şəhərində hərbi-feldşer məktəbi açmaq haqqında; 3. Ermənikənddə bir nəfər pristav köməkçisi ştatının təsis haqqında; 4. Azərbaycan Cümhuriyyəti tərəfindən 5 siyasi heyətin Qərbi Avropaya və Amerikaya göndərilməsi və Paris sülh konfransı heyətinin buraxılması haqqında; 6. Gəncə qəzasının iki müstəqil qəzaya bölünməsi haqqında.

Göstərilən qanunlar Parlament tərəfindən təsdiq olunur.

Sonra 1. Azərbaycan sərhədlərindən xaricə çıxarılan xalçalara yeni gömrük haqqının müəyyən edilməsi barədə; 2. Tütün məhsullarının satış qiymətlərinin və aksizinin yeni tarifləri haqqında; 3. Əvəzçilik vəzifələri haqqında 27 sentyabr 1919-cu il qanunun həkimlərə şamil edilməməsi haqqında; 4. Xarici dövlətlərin məhkəmə qərarlarının icrası qaydalarının dəyişdirilməsi haqqındakı qanun layihələri üçüncü oxunuşda qəbul olunur.

Növbədə Nuxa şəhərini daşqından qorumaq üçün Kiş çayı qarşısında daşdan bənd çəkilməsi üçün 40.460,000 manat vəsait buraxılması haqqında qərar layihəsi. Bu layihə təcili olaraq növbədənənar müzakirəyə çıxarılır. Qanun layihəsini təcili surətdə müzakirəyə çıxartmaq haqqında Parlament yekdilliklə qərar qəbul edir.

Sonra bu haqda A.Əfəndizadə məruzə edir. O, qeyd edir ki, Kiş çayı qarşısında təcili bənd çəkilməzsə, Nuxa şəhərini böyük dağıntılar gözləyir. Məruzəçi təklif edir ki, təcili olaraq bu iş üçün sari ildə 10 milyon manat vəsait ayrılınsın.

Sonra bu haqda A.B.Qardaşov, B.Kabulov, A.Əminov da çıxış edirlər. Qanun layihəsi Parlament tərəfindən vahid səsle qəbul olunur.

Növbədə orta təhsil məktəblərinin hazırlıq siniflərində dərs deyən müəllimlərin əmək haqqının artırılması haqqında qanun layihəsinin 2-ci müzakirəsi olur.

Bu məsələ haqqında A.Əfəndizadə məruzə edir. Məruzə ətrafında M.Mahmudov, A.Əminov, R.Qaraşarov çıxış edirlər.

Qanun layihəsi maddə-maddə müzakirə olunur və 2-ci oxunuşda qəbul edilir.

Sonra bir sıra qanun layihələri də ikinci oxunuşda müzakirə edilir və qəbul olunur.

İclas saat 2.30 dəqiqədə bağlanır.

"Azərbaycan", 28 aprel 1920-ci il, N84.

* Bu protokolun da arxivdə əsli qalmadığından, o rus dilindəki "Azərbaycan" qəzetindən iqtibas edilmişdir.

Parlamentin yüz qırx beşinci son iclası*

27 aprel 1920-ci il

Azərbaycan Parlamentinin təcili fəvqəladə axşam iclası. 27 aprel 1920-ci il. Saat 20 dəqiqə 45.

Sədr - Məhəmməd Yusif Cəfərov. Katib - Rza bəy Qaraşarlı.

Sədr - Fəvqəladə iclas açıq elan edilir. İntixab olunan seçilmiş komissiyanın izahatı müzakirəyə qoyulacaqdır. Mən istəyirəm bizim bu tarixi iclasımızın qapalı və ya açıq olmağı haqqında fikrinizi bilim.

Səslər - Açıq olsun... bağlı olsun... açıq olsun.

Sədr - Bəlkə bir şəxs bu haqda danışmaq istəyir?

Sözü Məhəmməd Əmin Rəsulzadə alır — Cənablar! Çıxardığımız tarixi qərarı millətdən bixəbər çıxarmayacağıq. Ölkə Parlamentinin qapısını açıq qoyacağıq ki, hər kəs nə cür təhlükəli vəziyyət içində olduğumuzu, nə cür qərar qəbul edəcəyimizi bilsin. Ona görə də təklif edirəm ki, məclisimizin qapılarını millət üzünə bağlamayacağıq və millətdən bixəbər qərar qəbul etməyək.

(Şəfi bəy Rüstəmbəyov, "Azərbaycan" qəzetinin redaktoru ağlayır).

Səslər.

Sədr - Təklifi rəyə qoyuram. Kim iclasın açıq keçirilməsinin əleyhinədir əl qaldırsın.

Səslərin çoxluğu ilə iclasın açıq keçirilməsi qərara alındı. Komissiya tərəfindən onun sədri Məhəmməd Həsən Hacinski izahat verir.

M. H. Hacinski - Cənablar! Vəziyyət hamıya məlumdur və bu barədə danışmaq istəmirəm. Bir komissiya təşkil olunmuşdur və mən onun sədriyəm. Arkadaşlarla bərabər biz yerli kommunist firqəsi nümayəndələri ilə müzakirəyə girişdik. Burada olan "Azərbaycan kommunist" firqəsindən bir məktub gəlib. Bu məktubun məzmununu hamı bilir. Lakin onu təkrarən oxuyuram. (Rusca oxuyur). Tərcümə etmək lazımdır ki, müxtəsər tərcümə edirəm. Mərkəzi Azərbaycan kommunist firqəsi bizə təklif edir ki, axşam saat 7-yə qədər hökuməti onlara təslim edək. Bununla belə, əmin edirlər ki, onların şərtlərini qəbul etsək, Qızıl Ordu əsla Bakıya gəlməyəcək və Qızıl Ordunun Bakıya gəlməməsi üçün onlar əllərindən gələni edəcəklər. Onlar deyir ki, hökumət Azərbaycan kommunistlərinin əlində olarsa, Qızıl Ordu heç bir vədə buraya gəlməyəcək. Hökumət mexaniki surətdə təslim edilməlidir. Nə kimi məmurlar varsa, hamı öz yerlərində qalacaqlar. Yalnız hökumət başında olanlar kənar edilib, yerlərinə Azərbaycan kommunistləri keçir və müsəlmanlardan başqa orada kimsə yoxdur. Altıncı şərtləri budur: - əgər bu gecə bu məsələ həll olunarsa, onlar bir deklarasiya çıxarırlar ki, Azərbaycan Parlamentinə daxil olan siyasi firqələr musavi (bərabər) və azad fəaliyyət göstərəcəklər. Onlara qarşı və xüsusən, hökuməti üzvlərinə qarşı heç bir xüsusi tədbir görülməyəcək və onlar təqib olunmayacaqlar. Sonra gələn Qızıl Ordunun məqsədləri məzlum millətə yardım etməkdir. Biz tərəfdən də bir neçə təklif verildi. Lakin onlar qəbul etmədilər. Onlar bir şeyi də söylədilər ki, hərgah onların təklifi qəbul olunmasa gələcəkdə məsuliyyət Parlament üzvlərinin üzərinə düşəcək. Onların təklifi onlarla birlikdə müzakirədən sonra, komissiya üzvləri tərəfindən də müzakirə olundu. Biz də qərara gəldik ki, o şərtlər ki, onlar qoyur və deklarasiyanın özü komissiya tərəfindən qəbul edilə bilər. Biz onlara etiraz edən deyildik və bizim də məqsədimiz budur. O ki qaldı dedikləri sözlərin doğru olub olmamasına, bunu onların görəcəyi iş göstərir və bunun məsuliyyəti də həmin təklifi verən firqənin üzərinə düşür. Əgər bu gün onlar millətimizin və göndülərimizin lazım olduğu qədər hazır olmadıqlarından dolayı, müşkül bir müdafiə vəziyyətində qalarlarsa, biz öz məsuliyyətimizdən heç vaxt boyun qaçırmayacağıq.

Zənn edirəm ki, başqa firqələr də millətin müqəddəratını bizlə bərabər həll etməlidirlər və bunu onlar da inkar etməzlər. Boynumuza almalyıq ki, bu gün sərhəddə lazımı qədər düşməyə qarşı mütəşəkkil müdafiəyə hazır deyilik. Hökumətin laqeydliyi nəticəsində Qarabağ dağlarından Yalamayadək sərhəd açıq buraxılmışdır. Bununla belə ictimaiyyətin fikrində də razılışmalıyıq ki, Şimaldan heç bir qorxu yoxdur və orada yaşayanlar da Azərbaycan kəndliləri kimi kəndlilərdir və Azərbaycanlı kəndlilərin razılığı və istəyi olmasa, heç kəs Azərbaycana soxula bilməz.

Cənablar, bu firqə münafişləri sonu görünməyən mübahisələrə çevrilib. Lakin deyirlər ki, belə bir fikirlərlə xalqımızın əksəriyyətinin etimadını qazanmaq olar və onların vəzifələri Azərbaycandan keçib Türkiyəni zalım imperialistlərdən azad etməkdir. Əgər məqsəd budursa, Şimaldan gələn qüvvələrin təzyiqi altında hökuməti təslim etməyə nə ehtiyac var? Bir halda ki, türklərin imperiazizm əsarətindən azad olmasına hamı və o cümlədən biz də sevinirik.

* Azərbaycan Parlamentinin bu stenoqraması dövlət arxivində saxlanılmadığından, o, mərhum akademik Ziya Bünyadovun Respublika Dövlət Təhlükəsizliyi Komitəsinin arxivindən götürərək, "Elm" qəzetində çap etdirdiyi nüsxə əsasında dərc olunur.

Bu fikirə qarşı cümhuriyyət daxilində zidd çıxan olmaz. Əslində Türkiyəyə və Zəngəzura kömək etmək istəyənlər ictimaiyyət arasında elə bir fikir yaratmalıdırlar ki, bu qüvvələr Azərbaycana yalnız onun ərazisindən keçib Türkiyəyə getmək üçün daxil olurlar.

Fəqət, millətin müqəddəratını bir firqəyə, hətta təzyiqlə altında belə vermək olmaz. Zira hər kəs, o cümlədən kommunist firqəsi də tamamilə əmin ola bilər ki, Parlament vasitəsilə, yaxud başqa bir mütəşəkkil vasitə ilə öz fikirlərini deyə bilər və qəbuluna da nail ola bilərlər.

Əgər bu həyata keçirilərsə, Azərbaycan özünü azad hesab edə bilər.

Səmədağa Ağamalı oğlu — Bu təklifdən qorxmaq lazım deyil. Demək olar ki, burada təhlükəli bir şey də yoxdur. Deyək ki, təklif edən türk qardaşımız deyil. Poqos və ya başqa bir adamdır. Nə deyə bilərsiniz? Onlar indi deyir: "Sür dəreyə", biz də gərək sürək. Onlara deyəndə ki, bu belə deyil, cavab verirlər ki, köpəkoğlu, belədir. İndi əsgər dayanıb orada, sən də heç bir şey edə bilmərsən. Danışmağa da masal yoxdur. Nə edəsən? Deyirlər ki, tarixdə belə bir şey olmayıb, amma elə hal olub ki, İsgəndər Zülqərneyni də məcbur ediblər tabe olsun. Bizdə deyirlər ki, qaçmaq igidlikdir, amma yeyin qaçmaq daha yaxşıdır.

Gürcüstanın böyüyü Jordaniya deyir ki, onlarda hər şey yaxşı gedir. Ona görə ki, onlar istədiklərini vaxtında edirlər. Bəziləri deyir ki, xeyir o, mən divarı döyəcləyəcəyəm, amma bundan heç bir şey çıxmaz və ağrıyan yalnız onun əli olacaq. İş barədə düşünmək lazımdır. Təslimdən başqa çarə yoxdur, çünki artıq iş işdən keçib. Məsələ burasındadır ki, millətin əminamanlığını qorumaq lazımdır. Onlar da buna söz verirlər və deyirlər ki, Azərbaycanın istiqlalıyyəti qorunacaq və mən də yəqin edirəm ki, indiki istiqlalıyyət əvəzinə Azərbaycan digər istiqlalıyyətə nail olar. Tarix bunu göstərir ki, bir adam daimi qala bilməz. Doğrudur, bir az ağır gəlir ki, bu vaxta qədər ağılı edəsən, sonra da deyəsən ki, Əliheydər Qarayev, indi də gəl sən otur, görək neyləyirsən. Bizdə kişilik varsa, bunu etiraf etməli və deməliyik ki, sən otur, bəlkə sənəin məramnamən bizimkindən daha yaxşıdır, və millətə bizdən də yaxşı xeyir verə bilərsən.

Sədr - Danışan yoxdur? Məhəmməd Əmin, siz təklifinizi buyurun. Söz Aslan bəy Səfikürdlünündür.

Aslan bəy - Həzarat! Doğrudur, biz indi çox məsuliyyətli bir vaxta, məsuliyyətli dəqiqələrdə yaşayırıq. Millət üçün çalın hər bir şəxs qarşısına fəqir-füqəranın müdafiəsi məsələsini məqsəd qoymalıdır. Bu yoldan da qorxub dönməməlidir. Ələlxüsus Parlament üzvləri ki, bir ildən artıqdır cəmiyyətin müqəddəratını öz üzərinə götürmüşlər. Burada hər kəs, o cümlədən, indiyədək Parlamentin sol firqəsi sayılan sosialist firqəsi daima istiqlalıyyəti müdafiə etmişdir. Böyük Rusiya inqilabının bizə xeyri bundan ibarətdir ki, o, hər bir millətin hökumət təşkilatının və cümhuriyyət məsələlərinin həllini onların öz ixtiyarına vermişdir. Camaat bu ixtiyarı heç kimə verməyəcək və verməz də. İndi bir məsələ var ki, bu vaxta qədər heç bir iş başında olmayanlar, Parlamentdə oturmayıb, hökumət işində iştirak etməyənlər, indi bizə təklif edirlər ki, camaatın müqəddəratının həlli onlara verilsin və deyirlər ki, əgər verməsən, bunu Qızıl Ordu və fəhlələr özləri alacaqlar.

İndi biz nə etməliyik? Təbii ki, razı olmalıyıq. Hərgah bizim millət bu istiqlalıyyətdən həqiqi bir ləzzət ala bilməzsə, onda millət özü-özünü indi də olmasa, bir aydan sonra, ya da bir ildən sonra müdafiə edəcək. Bu məsələni millət özü həll etməlidir. Bizim sosialistlərin əqidəsi odur ki, gərək hökumət onların əlində olaydı. Necə ki, deyirlər: "Biz bacarsaydıq hakimiyyəti özümüz ələ alardıq. Lakin qüvvəmiz olmadığı üçün bunu edə bilmədik". İndi başqa bir firqə var ki, o da Azərbaycanın fəhlələri tərəfindədir. Onlar da bizim vətəndaşlarımızdır, özlərini azərbaycanlı sayırlar və hökuməti bizdən istəyirlər. Biz isə heç bir şey bilmədən hökuməti veririk öz camaatımıza - yəni fəhlələrə və kəndlilərə ki, onlar da bunu istəyirlər. Məhəmməd Əmin demişkən, öz edamımıza özümüz qol çəkirik. Bu da doğrudur. Amma etiraf etməliyik ki, bu ixtiyarı və hökuməti öz camaatımıza veririk. Azərbaycanın ixtiyarını Azərbaycan fəhlələrinin nümayəndələrinə veririk. Bu nümayəndələr deyirlər ki, bütün məsuliyyəti biz öz üzərimizə götürürük.

Biz Azərbaycan kommunistlərinin təklifini rədd etməyib, qəbul etməli və hakimiyyəti bununla birlikdə millətin ixtiyarını onlara verməliyik. Hökumət ixtiyarı gərək Azərbaycan kommunistlərinə verilsin və istiqlalıyyətin müdafiəsi və bütün məsuliyyət onların firqəsinin öhdəsinə qoyulsun, hərgah onlar istiqlalıyyəti müdafiə edə bilməzlərsə, onda camaat özü onu müdafiə edər və özü istədiyinə nail olar.

Sədr — Təklif var ki, 10 dəqiqə istirahət edək. Etiraz yoxdur ki? 10 dəqiqə tənəffüs elan edilir.

İclasın davamı

Qarabəyov Qara bəy ("İttihad" firqəsinin sədri) - Öylə olmalıdır ki, aləm islamın xilasını üçün çalışsın.

Sədr - Daha danışan yoxdur? Təqdim olunan təklifi səsə qoyuram. Təklif birdir, kommunist firqəsi tərəfindən.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Mənə bu barədə söz veriniz.

Sədr - Buyurun.

Məmməd Əmin Rəsulzadə - Bizim fraksiyamız təslim olmağın əleyhinədir. Fəqət, firqələrin əksəriyyətinin tələbinə görə və camaatımızın arasında daxili müharibə salmamaq üçün və əlavə bugünkü kommunist firqəsinin müstəqilliyimizi müdafiə edəcəklərini nəzərə alaraq bütün ixtiyarın onlara verilməsinin tərəfdarıyam, bu şərtlə ki,

kommunistlər istiqlalyyə, millət və məmləkətimizi layiqincə müdafiə etsinlər. Yox, əgər bunlara əməl olunmazsa, ixtiyarımızı geri alaraq haqqımızı özümüzə saxlayacağıq.

Sədr - Söz Saniyev Hacıkərimə verilir.

H. Saniyev - Musavat fırqəsinin namizədi burada yeni bir şey söyləmədi. O şəxsə ki, etimad göstərilir və o bu vəzifəni layiqincə yerinə yetirirsə, deməli, bu etimad doğrulmuş hesab olunur. Yox, əgər bu vəzifə yerinə yetirilmirsə, onda bu etimad geri götürülür. Biz də, əlbəttə bu cür hərəkət edəcəyik.

Sədr - Məsələ səsə qoyulur. Təklif olunur ki, bütün ixtiyarat kommunistlərə verilsin. Hökumət və Parlament onların rəyi əsasında təşkil olunsun. Kim buna tərəfdardırsa, əl qaldırsın. Kim əleyhinədir? M. Ə. Rəsulzadə (yerindən) - Bəs səs verməyənlər? Sədr - Kim səs vermədi? Demək, əksəriyyət səsle hakimiyyətin kommunistlərə verilməsi qərarına alınır. Bir səs əleyhinə, üç bitərəf, üç nəfər səs vermədi.

Qardaşov İslam bəy "Əhrar fraksiyası", (yerindən) - Bəs bu Parlamentin taleyi?

Sədr - Onlara verilməsi qəbul olundu. Madam ki, bütün ixtiyarat kommunistlərə verildi, demək Parlament də onların ixtiyarına keçir.

Səs - Məsələ belə deyil axı.

Sədr - Bu barədə danışmaq istəyən varmı? Təklif var ki, parlamentin nə cür olmağı barədə müzakirələr açılsın.

Ağa Aşurov - Orada proletar hakimiyyəti var və özlərini kəndli və fəhlə hökuməti adlandırırlar. Biz isə burada dövləti, tacir və o şəxsləri ki, hərəsi bir yerdən gəlir. Siz onlarla bir yerdə işləyə bilməyəcəksiniz. Onların fikirlərinə görə bu vaxta qədər olan hökuməti Parlamente qulluqçu idi. Amma indi elə deyil. O adam sənə hökm edir, sən də qəbul edirsən. Məsələ bu növ bitir. Parlamentin qalmasını heç onlar da istəmir. Qəbul etsələr belə, yeni bir nəticə verməyəcəkdir.

Sədr - Söz Məhəmməd Həsən Hacınskiyə verilir.

M. H. Hacınski ("Müsavat") - Mən bir qədər izahat vermək istəyirəm. Bu məsələ bizim müzakirəmizdə olanda onlar bizə belə cavab verdilər ki, inqilabı hökumət ilə Parlament yaşaya bilməz. Məsələ orasıdır ki, Parlament öz ixtiyarını həmin inqilab komitəsinə verir. Beləliklə, məsələ aydındır.

Sədr - Söz Muxtar Mahmudova verilir.

M. Mahmudov ("Müsavat") - Həzərat! Bu gün Parlamentin çıxardığı qərar bilirik ki, Şimaldan hücum edən qüvvənin təsiri altında çıxarılan qərardır və təkcə bu məsələyə görə Parlament 2 dəfə yığılır və məsuliyyəti tamamilə öz öhdəsinə götürən fırqə ilə danışıq aparır. Danışığın səbəbi qan tökülmə balasının qabağını almaqdır. Şimaldan gələn bu qüvvənin dəf etməyə təəssüf ki, cavan Azərbaycanın qüvvəsi olmadığına görə, Parlament öz işini dayandırır, hüquqlarını məsuliyyəti öz üzərinə götürən fırqəyə verir.

Deyirlər ki, təzə fırqə bəlkə Parlamenti qovub dağıtsın, lakin Parlament bütün Azərbaycan millətinin nümayəndələrindən olduğu üçün onu kimsə dağıda bilməz. Nə vaxta qədər ki, Parlament öz dağılması haqqında qərar çıxartmayıb, yenə parlamentliyində qalır.

Bizə burada "Müsavat" fırqəsi adından deyirlər ki, onlar hökumətin kommunistlərə verilməsinin tərəfdarı və nə qədər ki, müstəqillik şüarı mövcuddur, onlarla həmkarlıq etməyə razıdırlar, ancaq o vaxta qədər ki, kağızda yazdıqlarına əməl edəcəklər. Yenə təkrar edirəm - Azərbaycanın müstəqilliyini mühafizə edəcəklər, onlarla bərabər işləyib müttəfiq olacaqlar. Məhəmməd Hacınskinin verdiyi izahatdan belə məlum olur ki, Parlament bu gün kommunist fırqəsi tələbnaməsini qəbul edib hökuməti onlara təslim etməyi qərara almışdır. Lakin bu tələbnamə yoxdur. Təslim olmağın bir çox texniki cəhətləri vardır ki, onları sabaha qədər qurtara bilməyəcəyik. Məsələn, hökumətin dəniz avadanlığı, ordusu, nefti və sairəsi var. Tutaq ki, hökumət yıxılır, amma ola bilər ki, sabah silah başında olan əsgər təslim olmasın, müqavimət göstərsin. Gərək bunların hamısını hökumət qayda-qanun çərçivəsində həll etsin və əhali də bilsin ki, bu, Parlamentin və hökumətin qərarıdır. Parlament məsələsinə gəldikdə isə, o gərək öz hüquqlarını layiqincə saxlasın və təmin etsin. Parlamentin dağılması barədə qərar çıxarmaq üçün başqa iclas lazımdır, yoxsa belə hay-küylə iş getməz. Millətin müqəddəratını həll etmək üçün buraya yağışanlar bu səviyyəli olmamalıdırlar. Bir də təkrar edirəm, başqa iclas lazımdır.

Sədr - Söz Aslan bəy Qardaşova verilir.

A. Qardaşov - Parlamentin necə olmağını təklif edən mən idim. İndi isə təklifimi geri götürüb rica edirəm ki, müzakirəsi olmasın.

Sədr - Beləliklə, Parlamentin məsələsi bağlanır. Ona görə də iclası qapalı elan edirəm.

Saat 23-25 dəqiqədə bağlanır.

"Elm", 11 may 1991-ci il, N19-20, səh. 3,6.

HAKİMİYYƏTİN KOMMUNİSTLƏRƏ TƏHVİL VERİLMƏSİ HAQQINDA MÜSAVAT PARLAMANININ QƏRARI

27 aprel 1920-ci il

Axşam saat 11.00

Sizin 27 aprel tarixli məktubunuzu müzakirə və onun məzmununu həyəcanlı anla müqayisə edib. Sizin təklifinizi nəzərə alaraq bizim tərəfimizdən seçilmiş komissiya:

1. Sovet hökuməti tərəfindən idarə olunan Azərbaycanın tam istiqlaliyyəti mühafizə edilir;
2. Azərbaycan kommunist firqəsinin yaratdığı hökumət müvəqqəti orqan olacaqdır;
3. Azərbaycanın son idarə formasını hər hansı bir xarici təzyiqdən asılı olmayan fəhlə, kəndli və əsgər deputatları sovetləri şəxsində Azərbaycanın ali qanunverici orqanı müəyyənləşdirir;
4. Hökumət idarəsinin bütün xidmətçiləri öz yerlərində qalır, ancaq məsul vəzifə tutanlar dəyişdirilir;
5. Yeni yaradılan müvəqqəti kommunist hökuməti Parlamentin və hökumət üzvlərinin həyatının və əmlakının toxunulmazlığına təminat verir;
6. Qızıl Ordunun Bakı şəhərinə döyüşlə daxil olmasına yol verməmək üçün tədbir görülməlidir;
7. Yeni hökumət haradan baş verməsindən asılı olmayaraq Azərbaycanın istiqlalını sarsıtmaq məqsədi güdən bütün xarici qüvvələrə qarşı qəti tədbirlər görəcək və öz sərəncamında olan bütün vasitələrlə mübarizə aparacaqdır.

Azərbaycan Parlamentinin özünün fəvqəladə iclasında bu şərtləri səs çoxluğu ilə qəbul etdiyini sizin nəzərinizə çatdırıram.

**Parlamentin sədri
Dəftərxana direktoru:**

**Məmməd Yusif Cəfərov
Vəkilov.**

"Kommunist", 1920. 6 may

MƏTNLƏRDƏ RAST GƏLƏN ƏRƏB-FARS TƏRKİBLİ SÖZLƏRİN LÜĞƏTİ

A

Aqibət - son, nəticə, nəhayət, axır, son nəticə olaraq
Ayin - rəsm, adət, qanun, dəb, üsul, mərasim, bəzək, ziynət
Aləmşümül - dünyaya şamil olan cahanşümül
Amal - arzular, diləklər
Arez - təsadüfi üz verən, rast gələn şikayətçi
Asar - əsərlər
Ası - üsyan edən, itaət etməyən, üzə qabaran
Ati - gələcək, gələcək zaman

B

Bab - fəsil, hissə
Bavər - inam, etibar, etimad
Baqi - əbədi, həmişəlik, qalan, daimi
Bala - yuxarı, üst, boy, uca, yüksək, hündür
Baleq - yetişmiş, yetkin
Bardar - xeyir verən, bar verən, mənfəət verən
Bahir - üstün, parlaq, gözəl, açıq, aşkar
Bahəm - birlikdə, bir yerdə, bərabər
Bey - alver, ticarət, mal mübadiləsi
Beyn - ara, orta, aralıq, məsafə
Behi - yaxşılıq, mərhəmət
Bəqa - daimilik, həmişəlik, qalan, daimi
Bədəl - əvəz, dəyər, qiymət, dəyişmə, təbdil olma
Bədihi - aydın, isbata ehtiyacı olmayan; aksioma
Bədə - sonra
Bəyan - söyləmə, demə, bildirmə, təsvir etmə
Bəid - uzaq, iraq, yad, qərribə
Bəraye - üçün, öləri, izafət birləşməsi, birinci tərəfdə gələrək göstərilən məna verir
Bərat - bank, poçta və başqa vasitələrlə göndərilən pul
Bərvəç - kimi, üzrə, uyğun, uyğun olaraq
Bərhəm - qarışıq, pərişan, alt-üst edilmiş, cəhətin pozulması
Bəhrəmənd - faydalanmaq, pay alan
Bizzat - özü, şəxsən özü
Bila - (şəkilçi) inkar, yoxdur (siz, suz, süz-mənalarında bildirir)
Bilafərq - fərq qoymadan
Bilaşərt - şərtsiz
Bilfəl - işdə, işlə, indi, hələ, hələlik, doğrudan, həqiqətən
Biləks - əksinə, əksinə olaraq
Bilküllüyyə - tamamilə, bütünlüklə, hamılıqla
Binaən - görə, ötrü
Bilxassə - xüsusilə, xüsusən
Birin - uca, ali, yüksək
Bittəb - təbii olaraq

V

Vaqə - olan, baş verən, əmələ gələn, var olan
Vaqiə - hadisə, əhvalat, macərə, yük
Vagüzar - həvalə, öhdəyə buraxma
Varid - gələn, yetişən
Vəz - qoyma, təyin etmə, durum, vəziyyət, hərəkət
Vəz - öyüd, nəsihət, vaizin münbərdən söylədiyi dini nəsihət
Vələzzalin - uzunçuluq etmə, yol azmışlar
Vəsəti - orta, iki cəhətin arasında olan yer, aralıq, mərkəz, göbək
Vəsətət - vasitəçilik

Vəsilə - vasitə, üsul
Vəhim - qorxulu, dəhşətli, təhlükəli
Vəch - üz, səma, üsul, tərz, vasitə, vəsait, ön, alın
Vüqu - hadisə, əmələ gəlmə, üz vermə
Vüquat - ("Vüqu"-nun cəmi) hadisələr, vəqialər
Vürud - gəlmə, yetişmə, çatma
Vüsul - yetişmə, çatma, gəlmə, nail olma
Vüsət - genişlənmə, meydan, açıqlıq

Q

Qaim - məqam, başçı
Qayət - son, nəhayət, çox, çoxlu
Qayə - məqsəd, arzu, niyyət
Qəvi - qüvvətli, zorlu, güclü, məc: varlı, dövlətli
Qəyyum - az yaşlı və ya xəstə bir şəxsə nəzarət edən adam
Qərz - borc
Qəryə - kənd
Qət - kəsmə, aydın
Qətti – pişik
Qəhr - hirs, dilxor, pərt, qəzəb
Qasib - qasib, qəsb edən
Qəva(y/id) - ("Qeyid" in cəmi) qaydalar
Qital - qanlı vuruşma, qırğın
Qövl - söz, danışiq, söz vermə, vəd etmə
Qövm - qəbilə, tayfa, bir xalqın müəyyən etnik bir qrupu
Qovtoqu - danışiq, söhbət
Qüdsi - müqəddəs, pak, möhtərəm, məs: sarsılmaz
Qüdsiyyət - müqəddəslik
Qüyud - məhdudlaşdırma, şərtlər, zəncirlər

D

Darülmüəllimin - pedaqoji məktəb (müəllimlər seminariyası) müəllimlər institutu
Darülitam - yetimlər evi, uşaq evi
Dərülcəza - cəza evi
Dəstavüz - bəhanə, səbəb
Dəva - iddia, tələb, dava, müharibə
Dəvi - dava, tələb, iddia
Dəğdəə - qıdıqlanma, səs-küy, vəlvələ
Dəriğ - əsirgəmə, heyfi gəlmə
Döröhde - öhdəsinə alma
Dərmiyan - arada, aralıqda
Dəstrəs - imkan, əlverişli
Dəsturuləməl - təlimat
Dovəli - müəzzəmə-böyük dövlətlər
Dəxl - gəlir, mədaxil, qazanc
Duxan - tüstü, tütən
Dübarə - ikinci dəfə, yenidən, bir daha
Dürr - inci, mirvari
Düxul - daxil olma, girmə

E

Eğfal - iğfal etmək, aldatmaq
Edad - hazırlama, ləyaqətli, hala salma
Edam - qanun üzrə öldürmə, boğazdan asma, yox etmə
Eyd - bayram
Elam - bildirmə, anlatma
Eylul - sentyabr ayı
Eynülhəyat - dirilik bulağı, abi-həyat

Etidal - mötədillik, bir bərabərdə olma, mülayimlik
 Etila - yüksəlmə, yuxarı çıxma, yüksək mərtəbələrə yetişmə
 Etilaf - birlik, razılıq
 Edadi - ali məktəbə daxil olmağa hazırlayan məktəb
 Ehdas - meydana gətirmə, icad etmə, təsir etmə, vücuda gətirmə
 Ehraz - qazanma, əldə etmə, nail olma
 Ehtikar - möhtəkirlilik, böyük qazancla mal alıb-satma
 Ehtizaz - titrəmə, kin, sevindirici
 Ehtimam - çox diqqətli, çalışma, artıq dərəcə səy göstərimi
 Etila(f) - yüksəlmə, yuxarı qalxma, yüksək dərəcəyə nail olma
 Ehtiras - ehtiyat tədbir, sığınma
 Ehtişam - həşəmət, dəbdəbə, təntənə

Ə

Əbədə (əbədən) - Heç bir paxt, heç vaxt, əsla, qətiyyən
 Əvaxir - axırlarda
 Əqvam - qövmlər, millətlər
 Əqdəm - ən əvvəl
 Əqd - bağlama, qurma, tərtib etmə
 Əqəllən - heç olmazsa, ən azı
 Əqsam - qismlər
 Əyyam - günlər, zaman, zəmanə, dövr
 Əlyom - bu gün
 Əqsami - qismlər, hissələr
 Əlkühül - spirtli içki (alkaqol-əlkühüldən əxz edilib)
 Əlan - bu saat, indi, indiki vaxt
 Əlbisə - libaslar, paltarlar
 Ələm - aç, ağrı, dərd, qəm
 Ələlümüm - ümumiyyətlə
 Əlfaz - sözlər, ifadələr
 Əlhal - indicə, bu saat
 Əlhasil - qıyası
 Əlhəzər - saqın, uzaq ol
 Əmval - mallar
 Əmrəz - ("mərz" in cəmi) xəstəliklər, naxoşluqlar
 Ənva - növlər
 Əncam - son, axır, aqibət
 Ərz - bir-birinin önünə çıxmış, özünü göstərmə
 Ərkan - hərbi qərargah
 Ərkani - hərbi-baş qərargah
 Ərsə - meydan, vuruş meydanı, dünya boş, geniş sahə
 Əsami - isimlər, adlar
 Əsvat - səslər
 Əsləhə - silahlar, yaraq
 Əşədd - daha şiddətli, şiddətli
 Əşqiya - kasıblar, bədbəxtlər
 Əda - ödəmə, vermə, etmə, ifa etmə
 Ədd - sayma, hesablama
 Ədna - çox rəzil, çox alçaq
 Ədu(vv) - düşmən
 Ədyan - dindar
 Əzəm - böyük, çox böyük, lap böyük
 Əzm - qəti niyyət, qəti məqsəd, məram
 Əzqəza - qəzadan, gözləmədən
 Əyar - əndaza, meyar, sınaq, düzgünlük
 Əsrar - sirrlər
 Əsfəl - ən alçaq, nanəcib, əclaf
 Əshəl - daha asan, çox asan

Ətmək - çörək
 Ətf - öymə, çevirmə, meyl etdirmə, yönəltmə, birinin sözünü və ya işini başqasının üzərinə yükləmə
 Əfal - işləyir
 Əfvi - ümumi-aministiya
 Əfza(y) - artırır
 Əfrad - fərdlər, şəxslər, tək-tək adamlar
 Əxbar - xəbər
 Əxəvat - qardaşlıq
 Əxz - alma, əldə etmə, ələ gətirmə
 Əxtər - ulduz, bəxt, tale
 Əhbab - dostlar, sevimli, istəkli
 Əhvan - çox, az, lap yumşaq
 Əhya - dirilmə, yeniləşmə, bərpa etmə
 Əhmər - qırmızı
 Əhli - xibrə, xibrə əhli
 Əhrar - hüriyyət, azadlıq tərəfdarları
 Əhraranə - azadcasına, azad adamlar kimi
 Əcələ - tələsmə
 Əcnas - cinslər
 Əcr - müzd, yaxşı bir iş qarşısında verilən şey, qarşılıqlı mükafat

Z

Zabitiyyə - polis idarəsi, polis işçisi
 Zail - yox etmə, heç çıxma
 Zəvat - zatlar, şəxslər
 Zəm - fikir, mülahizə
 Zəmm - birləşdirmə, artırma, salama, daxil etmə, əlavə etmə
 Zəhir - arxa, məs: mərdlik, cəsarət, igidlik
 Zəxirə - azuqə, ehtiyat azuqə
 Ziqiyət - qiymətli, bahalı, çox baha olan
 Ziyad - artıq, çox
 Zil - aşağı
 zillət - əziyyət
 Zira - çünki, ona görə ki
 Zir - aşağı
 Zükur - kişilər

İ

İadə - qaytarma, qayıtma
 İbadullah - allah bəndələri
 İblağ - çatdırma
 İbqa - əbədləşdirmə, daim, etmə, öz yerində və halında saxlama
 İbraz - bürüzə vermə, meydana çıxarma, bildirmə, aşkar etmə
 İğva - azdırma, yoldan çıxartma, başdan çıxartma
 İqal - buxov, baş sarğısı
 İqamə - oturma, sakin olma, aşkara çıxartma
 İqdam - təşəbbüs etmə, başlama
 İzalə - yox etmə, aradan qaldırma, rədd etmə
 İlla - "...dən başqa, ...dən savayı, yalnız, ancaq
 İllət - dəlil, əsas, sübut
 İltizam - təəhhüd
 İltimas - xahiş, rica
 İltihaq - çatma, birləşmə, bitişmə
 İlhaq - birləşmə, qovuşma, qoşulma
 İlça - məcbur etmə, bir şeyə əl atma, vadar etmə İmtina - boyun qaçırma İmtiyaz - müstəsna, hüquq, üstünlük
 İniqad - bağlanma, təşkil edilmə, rabitə
 İntiha - son, nəhayət, axır
 İnfial - utanma, xəcalət çəkmə, həyəcana gəlmə, çaşma

İnfraq - ayrılma, fərqlənmə
 İnhiraf - dönmə, doğru yoldan çıxma, dəyişmə, pozulma, qırıqlıq
 İnhisar - yalnız bir şeyə və ya bir şəxsə məxsus etmə
 İstiqra - ümumi nəticə çıxarma, induksiya
 İstirdad - geri istəmə, geri alma
 İstirham - rica, xahiş, yalvarma, mərhəmət istəmə
 İstitaət - bacarıq, iqtidar
 İstizah - sorma, soruşma, sorğu göndərmə
 İttila - xəbərdar olma, agah olma, xəbərlər
 İtlaq - aid etmə
 İtmam - təmamlama
 İmtinan - arxayınlıq
 İttixaz - qəbul etmə, dərk etmə
 İttifaqi - ara-bir səslə
 İftitah - açma
 İstecal - tələs(dir)mə
 İqtidar - qüvvət, güc, qüdrət, bacarıq
 İqtiza - lazım gəlmə, lüzum, tələb, ehtiyac
 İqna - qənaətləndirmə, qənaətbəxş olma, qandırma, razı etmə
 İqrar - boynuna alma, etiraf etmə, doğrunu demə
 İkmal - tamamilə, bitirmə, qurma, təkmilləşdirmə
 İkramiyyə - hədiyyə, mükafat
 İktifa - kifayət, kifayətləndirmə, təmin olunma
 İlqa - atma, təsis etmə, dərk etmə, alma, həmrəy olma
 İleyh - ona, ona doğru, ona tərəf
 İrz - namus, qeyrət, ismət, həya
 İrsal - göndərmə, yollama
 İrtibat - əlaqə, rabitə, münasibət, bağlılıq
 İrtikab - pis iş görmə, günah işlətmə, qanun pozma
 İrtişa - rüşvətخورluq
 İrşad - həqiqi, doğru yol göstərmək; öyüd-nəsihət vermək, rəhbərlik
 İsnad - bir şeyi birinə nisbət vermə, məxəz, mənbə, arxa, dayaq
 İskan - məskən /sal/dır/ma, əhali, yerləşdirməkdə bir yeri abad etmə
 İsrar - sözün üstündə möhkəm durma, təkid etmə
 İstehqaq - haqlı olma, zəhmət haqqı
 İstezam - böyütmə, böyük sayma, böyük göstərmə
 İstida - xahiş etmə, ərizə, ərzi-hal, yalvarma, istəmə
 İstila - zəbt etmə zorla alma, işğal etmə
 İstima - dinləmə, eşitmə, qulaq asma
 İstizhar - zahirə çıxarma, bəyan etmə, aşkara çıxarma
 İfrat - israr, həddindən artıq, mübaliğə, şişirtmə
 İğval - qafil etmə, aldatma, azdırma
 İxtar - xəbərdar etmə, xəbərdarlıq
 İxtilal - qarışıqlıq, pozğunluq, rəxnə salma
 İxtilaf - ziddiyyət
 İcab - lüzum, ehtiyac, hacət, zərurət
 İctima - toplantı, bir məclis və ya heyətə toplaşma
 İctihad - çalışma, səy etmə
 İştigal - məşğul olma, iş görmə

Y

Yarın - sabah
 Yəs - naümid, ümitsizlik
 Yom - gün
 Yomiyyə - gündəlik

K

Kabus - pis, qorxulu, qara basma, məc: dəhşət

Kan - mädän
Kanuni-sani - yanvar
Kanuni-əvvəl - dekabr
Kam - arzu, istək
Kərrat - dəfələrlə
Kəsarət - çoxluq, bolluq, artıqlıq, həddindən ziyadəlik
Kəsir(ə) - çox, bol-bol
Kəbir - böyük, ulu, yaşlı, qoca, mühüm ciddi
Kəza - həmçinin, beləcə
Kəfil - məsul olan, müavin
Kəc - əyri, əyilmiş, tərs, yanlış, düzgün olmayan
Köy - kənd, oba
Kufir - kafirlik, dinsizlik, inamsızlıq, söyüş

G

Güşad - açılış, açma

L

Laməhala - heç olmasa
Laubəli - səhlənkər, biyar
Lahiqə - əlavə, bir şeyin sonuna əlavə edilən digər şey
Leyli - axşam, gecə, internat
Leh - polyak
Ləhistan - Polşa
Ləvayeh - layihələr
Lisan – dil

M

Mabəd - ardınca, sonra, dəvami
Maəda - başqa, digər, özgə, savayı
Maidə - üzərinə yeməklər düzülmiş hazır süfrə, qonaqlıq, yemək
Mafövq - üst, yuxarı, rəis
Məbalığ - məbləğlər
Məabir - keçidlər, keçiləcək, yerlər
Məazullah - allaha pənah
Məal - arzu, məqsəd, niyyət, nəticə, məna, son
Məali - mənalar, ali fikirlər, böyüklər, şərəf və şənlər
Məzaherət - yardım etmə, kömək göstərmə
Məzbətə - protokol, qərarname
Məzun - izin verilmiş, sərbəst, məktəbi bitirmiş
Məziyyət - üstünlük
Məznun - zənn olunan, şübhə olunan, şübhəli güman edilən
Məzur - üzürlü olma, üzürlülük
Məzkur - söylənilmiş, adı çəkilmiş, qeyd edilmiş
Məzhər - görünən, bir şeyin zahir olan yeri, nail olma, təcəssüm
Məyub - eyibli, nasaz, nöqsanlı
Məkulat - yeyiləcək şeylər, azuqə
Məktum - gizli, məxfi, sirli
Məkus - özündə əks edən, bir-birinə əks
Məlul - əlil, şikəst
Məlhuz - nəzərə çarpmış, gözə dəymiş
Məmnun - razı, minnətdar
Məhmul - əməl edilmiş, görülmüş, islah edilmiş, işlədilmiş
Mən - qadağan, yasaq, icazə verilməklə
Mən(i) - lovğalıq, mənlik, eqoizm
Mənən - məna, etibarlı, mənaca
Mənqul - daşınan mal
Məiyət - yanında olma, birlikdə, böyük bir şəxsi müşayiət edən şəxs(lər)

Mərbut - rabitəli, bağlı, calanmış, bitişik
 Məğrub(ə) - rəğbət olunan, istənilən, sevilən, gözəl, bəyənilmiş
 Mərçə - qayıdılan yer, müraciət olunan yer, adam, müəssisə
 Məcruh - yaralanmış
 Mərçu - müraciət edilmiş
 Məhsub - hesaba alınmış, sayılmış
 Məhəlli - yerli
 Məhzur - ehtiyat, edilməsi çətinliklər qorxu, ehtiyat çəkinmə, həzər etmə
 Məhzun - qəmli, kədərli
 Məhsub - hesaba alınmış
 Məhzur - ehtiyat ediləsi, ehtiyat
 Məhsur - hasarlanmış, məhdudlaşdırılmış
 Məhləkə - təhlükəli yer, qorxulu yer, təhlükə, qorxu
 Məhfil - yığıncaq yeri, toplanış, heyət, məs: dərnək
 Məhfuz - qorunmuş, saxlanılmış
 Məşbu - doymuş, tox
 Məşum - nəhs, uğursuz, bədbəxt, talesiz
 Məşrut - şərtli, şərtlənmiş, şərtə görə tələb olunan
 Məşru - qanuni
 Məşrub - içməli su, spirtli içki
 Məşruh - şərh olunmuş, izah olunmuş, açılmış
 Məşruhən - şərh olunmuş halda
 Məşxiyyət - şeyxlik
 Miyan - bel, orta, ara
 Mitralyoz - pulemyot
 Möhtəviyyət - içindəkilər, mündərəcə, məzmun
 Murad - istək, arzu
 Müariz - etiraz edən
 Müamilə - rəftar, hərəkət, al-ver, faizlə pul vermə
 Müavinət - kömək etmə, yardım etmə
 Müaf - əfv olunmuş, bağlanmış
 Müahidə - əhdnamə, bağlaşma
 Mübaşir - tapşırığı yerinə yetirən, icra edən (adam), düz, müdir, idarə edən
 Mübaşirət - məşğul olma, başlama
 Mübəddəl - dəyişdirilmiş, əvəz edilmiş, çevrilmiş, başqa şəkllə salınmış
 Mübin - əyan, aşkar, aydın
 Mübəliğ - təbliğ edən
 Mübərri - ari, təmiz
 Müvəzzə - paylayan, təqsim edən, parçalayan
 Müvəzzəh - tövzih edilmiş
 Mülaqat - görüş, qonuşma, söhbət
 Mülayimət - mehribanlıq, yumşaqıq, naziklik
 Mümamniət - mais olma
 Müməssil - təmsil edən, nümayəndə
 Müməyyiz - ayıran, fərq qoyan, müfəttiş
 Münaqişə - çəkişmə, toqquşma
 Münaziət(t) - sözləşmə, düşmənçilik
 Münafiq - ikiüzlü, riyakar, ikitirəlik salan
 Münqad - sakit, itaətkar
 Mündəric - dərs edilmiş
 Münqəid - itaət edən, ram olmuş, tabe
 Münsif - insafli, ədalətli
 Müntəxib - əsasən, intixab edən
 Mühəyya - hazır, hazırlama, hazırlanmış, tədarük edilmiş
 Münhəll - həll olunmuş, ləğv edilmiş
 Münhəsir - kiməsə məxsus
 Münçər - axıra çatan, nəticələnən
 Müncəsim - harmonik

Münfəil - bir şeydən təsirlənmə, utancaq, xəcalətli
 Münfərid - yalnız, tək, tənha, tək başına həyat sürən
 Mürəat - riayət etmə
 Mürasilə - yazışma, məktub
 Mürəxxəs - azad olmaq, buraxılmış
 Mürəbbi - tərbiyəçi
 Müsədımə - çarpışma, toqquşma
 Müsəlihə - sülh, barışma
 Müstəid - istedadlı, qabiliyyətli, bacarıqlı
 Müstəqbəl - gələcək, irəlidə olan, gələcək zaman
 Müstəhza - istehza edən, lağa qoyan, ələ salan
 Müstəhkəm - möhkəmləndirilmiş, möhkəm, bərk
 Müstəhfiz - mühafizə edən, gözətçi
 Müstəcel - təcili, tələsən
 Müsəddiq - təsdiq olunmuş, doğru sayan, yoxlayan
 Mütəbiq - uyğun, münasib Mütərikə - müvəqqəti barışıq, iki tərəfin razılığı
 Mütəəddid - çox sayla, çoxlu, bir neçə, bir sıra
 Mütəntən - təntənəli, həşəmətli, dəbdəbəli, gurultulu
 Muxəyyar - seçkidə hüququ olan
 Müti - itaət edən, tabe olan, sakit, dinc
 Mücab - səbəb, bais, lüzum, zərurət
 Mücadilə - sözləşmə, çekişmə
 Mücrim - günahkar, müqəssir
 Mücəddidən - yenidən, bir daha, yenə də
 Müncərr - bir nəticəyə gəlib çatan, bir işin, hadisənin sonuna çatan
 Mühər - cingiltili, açıq
 Mücəssəm - cismanı olan, vücuda, olan
 Məbəd - başlanğıc
 Mədud - sayılmış, məhdud, miqdarı az olan
 Məbna - bina edilmiş, əsas
 Məvadd - maddələr
 Məqam - yer, rütbə, məkan, mövqe
 Məqbul - qəbul olunan, xoşa gələn, qəşəng
 Məqruz - borclu
 Məqtul - qətl edilmiş, öldürülmüş, ölən
 Mədd - uzatma, uzanma
 Mədyun - minnətdar, verəcəkli
 Məzalim - haqsızlıqlar, zulmlər
 Məmalik - məmləkətlər, ölkələr
 Məmat - ölüm
 Məmnü - qadağan edilmiş
 Məsai - çalışma, səy
 Məsail - məsələlər, mövzular
 Məsabə - dərəcə, mərtəbə
 Məsərrət - şadlıq, sevinc
 Məsuniyyət - toxunulmazlıq
 Məsərifat - xərclər
 Məsir - yol, məslək, kömək yeri
 Məsrrur - sevinc, şən, şad
 Məsud - xoşbəxt
 Məsun - toxunulmaz
 Məsh - sürtmə, çəkmə, yağlama
 Mətmə - arzu edilən, meyl olunan
 Məta - mal, əmtəə, maya, sərmayə, kapital
 Mətbu - təb edilmiş, çap olunmuş
 Məəttəəssüf - təəssüflər
 Mətn - mətanətli
 Mətlub (ə) - tələb edilən, istənilən

Məişət - yaşayış, yaşama, yaşayış vəsaiti, dolanacaq
 Mənsəb - yüksək vəzifə, böyük məqam
 Mənhus - uğursuz, nəsh, bədbəxt, talesiz
 Məruf - tanınmış, məlum olan, məşhur
 Məhafil - yığıncaqlar
 Məhbəs - həbsxana
 Miskin - yoxsul, fəqir, yazıq, aciz
 Möüqəf - yer, məhəl, vaxt, zaman
 Məvaqif - dayanacaq
 Mövud - vəd edilmiş, vəd olunmuş, vədəli, müəyyən edilmiş
 Mövquf - dayandırılmış, saxlanılmış, müvəqqəti həbs olunmuş, yönəldilmiş,
 Mövizə - ruhanilərin mənbərdən etdikləri vəz, dini öyüd, nəsihət
 Mövzu - bir məsələnin əsas məzmunu
 Mövrid - əsas yer, yol, vasitə
 Mövt - ölüm
 Mövcib - səbəb, dəlil, əsas, sübut
 Mövcudiyyət - varlıq, var olma, meydana olan nəğd
 Mötəmid - etibarlı
 Mötəriz - sağınan, qorunan, çəkinən, ehtiyatlı
 Mötərif - etiraf edən, günahını boynuna alan
 Möhtəməl - ehtimal olunan, mümkün olan
 Möhtəkir - böyük qazanla mal alıb satma
 Müqtəza - lazım gələndə, lazımlı, vacib
 Müqərrər - qərara alınmış, qərarlaşdırılmış
 Müqəddəm - əvvəl
 Müdəbbir - tədbirli, uzaq görən
 Müddəi - iddia edən adam, iddiaçı, tələb edən
 Müddəi-əl - ümum-prokuror
 Müəbbəd - sonsuz, əbədi, həmişəlik
 Müəssir - əsəredici, təsiredici, acınacaqlı
 Müəzzəm - əzəmətli, böyük, təzim olunmuş, hörmətli
 Müzahir - aşkar edən, nümayişçi, nümayiş edən, kömək edən
 Müzəvvir - yalançı, saxtakar, qəlb iş görən, yalandan sənəd və sonra düzəldən
 Müzəyyən - bəzənilmiş, zinyət, bəzəkli
 Müztərr - məcbur, naçar, sıxıntılı
 Müzhər - erkək, oğlan uşağı
 Mükəddər - kədərli, qəmli, məhzun
 Mükərrər - təkrar olunan, bir daha olmuş
 Müsafirxana - mehmanxana, qonaq evi
 Müsəlləh - silahlı, silahlanmış
 Müsəlləm - aşkar, şübhəsiz, etirazsız
 Müsərrəh - aydın, söylənmiş, açıq izah edilmiş
 Müstəhəq - layiq, layiq olan, ehtiyacı olan
 Mürəccəh - başqalarından üstün tutulan
 Mürur - keçmə, ötmə, cərəyan etmə
 Müsaidə - köməklik, yardım, izin, icazə, rüsxət
 Müsalimət - barışıq, barışmaq
 Müsafir - sərnəşin, səfər edən
 Mütəvvəl - uzadılmış, çəkilmiş
 Mütəaqib - dalınca, ardınca
 Mütəzəmmin - zamin olan, öhdəsinə alan, tutan, əhatə edən
 Mütəəssif - heyfslənən, təəssüf
 Mütəməddin - mədəniyyətli
 Müttəhid - birləşmiş, birgə
 Mütəhəyyir - heyrətə düşən, çəşməmiş
 Mütəhəmmil - dözən, qatlaşan, davam
 Mütəhəmmim - bitirən, tamamlayan
 Mütəhəssis - hiss edən

Mütəşəxxis - görkəmli, tanınan, qabaqcıl
 Müftəxər - fəxr edən, vüqarlı
 Müfəttin - fitnəkar, ara qarışdırən
 Mütənəffir - nifrətlənən
 Mütəvvəl - uzaqlaşan, kənar gəzən, uzadılmış, gərilmiş
 Mütərra - tərəvətli, təp-təzə
 Məccanən - pulsuz
 Muxabir - məlumat verən, əlaqə saxlayan
 Müşar(ün) iləhy - haqqında qabaqda danışılmış; yuxarıda göstərilən
 Müşəvviq - təşviq edən, həvəsləndirən
 Müşkül - çətin, əngəl, mane
 Müşəxxəs - şəxsiyyəti bəlli edilmiş, seçilmiş, tanınmış
 Mühəba(t) - sıxılmış, etina etmə, ehtiramla yanaşma, utanmaq
 Mühakimə - məhkəmədə işə baxma, mühakimə üsulu
 Mühəvvəl - həvalə edilmiş
 Mühəqqəq - təhqiq olunmuş, doğru, gerçək. yəqin
 Mühəqqər - təhqir olunmuş, alçaldılmış

N

Nab - xalis, saf, təmiz
 Nagüvara - xoş olmayan
 Nasir - kömək edən, köməkçi
 Nafe - fayda
 Nəfbərdar - mənfəətli, götürən
 Nəfy - inkar etmə, rədd etmə
 Nəşvü-nüma - boy atma, böyüyüb artma, inkişaf
 Nəşət- hasil olma, yetişmə, törəmə inkişaf
 Nafilə - məcburi olmayan, namaz, hədiyyə
 Nəz - çəkib qoparma
 Nəf - xeyir, fayda, mənfəət, qazanc, qovma, çıxarma
 Niza - çəkişmə, qalmaqal, qovğa, tutuşma
 Nigəhban - baxan, gözətçi, qaravulçu
 Nisab - son hədd, arzu olunan dərəcə
 Nisan - aprel ayı
 Novzühur - yeni ortaya çıxan, yeni əmələ gələn

O

Ovdət - qayıtma, geri dönmə
 Ovza - vəziyyətlər
 Ovn - kömək, yardım
 Ovraq - vərəqlər
 Oda – otaq

Ö

Övza - vəziyyətlər, hal, vəziyyət
 Övdət - qayıtma, geri dönmə

P

Paydar - daimi, həmişəlik
 Payə - dərəcə, mənsəb, rütbə, mövqe
 Paymal - tapdalanma, heç olma
 Pasiban - qoruyan, keşik çəkən, polis
 Pəzir - qəbul edən, qəbul edilən
 Piş - ön, irəli, qabaq, qənşər
 Pişəvər - sənətkar, usta
 Pişnihad - təklif, təqdim etmə
 Pişrov - irəlidə gedən, qabaqcıl

R

Rabieən - dördüncü olaraq, dördüncü dəfə, dördüncüsü
Rah - yol, məslək, üsul
Rahi - yolçu, yol gedən
Rəğmən - acığına olaraq, əksinə, qarşı
Rəncbər - zəhmətkeş
Rəman - hürkək
Rəf - ləğv etmə
Rəfət-Rifət - yüksəliş, böyük rütbə
Rəhin - girov qoyulmuş, girov saxlanan
Rəxnə - söküük, yırtıq, məs: zərər, ziyan
Rical - kişilər, ərlər, yüksək rütbəli şəxsiyyətlər
Rişə - kök: bir şeyin əsası
Rövnəq - parlaqlıq, lətafət, gözəllik, bəzək
Ruz - gün
Ruəsa - ("rəis" in cəmi) rəislər
Rüsumat - müxtəlif mallardan alınan vergi
Rücu - müraciət etmə, geri dönmə, qaytarma, sözləşmə

S

Sadir - əmələ gələn, üz verən, baş verən, çıxan
Saqit - etibardan düşmüş
San - hərbi keçid
Səylab - sel suyu, sel haqqında, şiddətli axan su
Səvab - doğruluq, düzgünlük, hamının xoşuna gələn iş, hərəkət
Səltənət - hökmdarlıq, dövlət, hökuməti, padşahlıq
Sefid - ağ (rəng)
Səri - sürətli, yeyin
Sərsəri - dərbədar, başlı-başına
Sərəfraz - başı uca.
Sərih(ə) - açıq, aydın, aşkar
Səhl - asan, yüngül
Sini - yaş, ömür, məcməyi
Səqil - ağır
Sələh - sülh və asayiş, yaxşılaşdırma
Sələhiyyun - doğruluq, sülh tərəfdarı
Sələf - ata-baba, keçmiş nəsil
Sənə - il
Sipər - qalxan
Sitarə - ulduz
Sövs - təhrik etmə
Su - pislik, yaramazlıq
Sui-istəmal - öz hüquq və vəzifəsindən qəsdən və qanunsuz olaraq başqalarının zərərinə istifadə etmə
Sui - niyyət, pis fikir, pis niyyət
Süls - üçdə bir
Sur - yüksək və qalın divar, hasar Sükunət - yaşama, bir yerdə, sakin olma

T

Taği - həddini aşmaq, azğın, üsyançı
Tədib - cəzalandırmaq
Tədad - sayma, bir-bir sadalama, say
Təali - yüksəlmə, şan-şöhrət qazanma, məşhurlaşma, tərəqqi
Təati - ümumi razılıq
Təvarüs - varis, vərəsəlik edən
Təvəhhüm - vahilənmə, əsassız şübhəyə düşmə, vahiməyə düşmə
Təam - yemək, xörək
Təbdil - dəyişmə, çevirmə, tərcümə
Təb - basma, çap etmə, xasiyyət

Təğyir - dəyişmə, başqa şəkllə salma
 Təqlid - bənzətmə, yamsılama
 Təqrir - yerləşdirmə, izah etmə, bəyan etmə
 Tədavi - özünü müalicə etmə, müalicə edilmə
 Tədabir - tədbirlər
 Tədafö - müdafiə, qorunma
 Tədib - ədəb öyrətmə, tərbiyə vermə, cəza vermə
 Tədil - ədalətlə iş görmə, mötədilləşmə
 Tədiyə - ödəmə, borc vermə, əda etmə
 Təzad - bir-birinə zidd olma, ixtilaf, ziddiyyət
 Təzyid - çoxaltma, artırma
 Təzim - hörmət etmə, baş əymə
 Təzyin - bəzəmə, ziynətləndirmə, bəzək-düzək vermə
 Təyid - təsdiq etmə
 Tənfir - nifrətləndirmə, iyrəndirmə
 Tərviç - rəvac vermə
 Təriz - etiraz etmə
 Tərd - uzaqlaşdırma, rədd etmə
 Tərəddüd - şübhə
 Təriq - yol, məslək, tərz, üsul, vasitə
 Təriz - işarə, eyham, kinayə, məc: tənə
 Tərs - qorxu, qorxma
 Tərfi - yüksəlmə, ucaltma, rütbəsini yüksəltmə
 Tərcih - bir şeyi başqasından üstün tutma, daha artıq bəyənmə
 Təsvib - təsdiq etmə
 Təsviyə - qaydaya salınmış, bir tərəf edilmək
 Təsəllüt - ağılıq etmə, hökmranlıq
 Təsrif - dəyişmə, meylilənmə, təsrif etmə
 Təsərrüf - Sahib olma, yiyələnmə
 Təsmiyə - qərara gəlmə, qərar vermə
 Təsmim - qərara gəlmə, qərar vermə
 Təshil - asanlaşdır(ıl)ma
 Təcəddüd - yenilik, yeniləşmə
 Təşrik - şərik etmə, ortaqlaşdırma
 Təşrinisani - noyabr ayı
 Təşrih - cərrahiyyə
 Tedad - say, bir-bir sadalama
 Tiren - dəmiryolu qatarı
 Tövdi - vidalaşma
 Tousiə - vüsətləndirmə, genişləndirmə
 Təvəccöh - diqqət etmək
 Təqaza - tələb, xahiş
 Təqviyə - gücləndirmə, qüvvət vermə, möhkəmləndirmə, bərkitmə
 Təqərrür - müəyyən etmək, təsdiq edilmiş
 Təqib - izləmə, ardına düşmə
 Təbən - ifadə etmə, yazma
 Tovsiə - genişləndirmə
 Təvəssol - müraciət etmək, əl atmaq
 Təkəbbür - lovğalanma
 Təkyəgah - söykənəcək yer. istinadgah
 Təkmil - bitirmə, ikmal etmə
 Təlif - əsər yazma, kitab yazma, yazılmış və tərtib edilmiş kitab, əsər
 Təməllük - başqasının malına yiyələnmə, sahib olmaq
 Tənqis - azaltma, aşağı endirmə
 Tənəzzül - enmə, aşağı düşmə
 Tənəvvür - işıldama, parıldama, ziyalaşma
 Tənsib - münasib görmə, uyğun hesab etmə

Təəllüq - asılı, mənsubiyyət, münasibət
 Tələqqi - hesab etmə, qiymətləndirmə
 Təmdid - uzatma, çəkmə
 Təməvvüc - dalğalanma
 Təməllük - yiyələnmə, sahiblənmə
 Təməddün - sivilizasiya, mədəniyyət
 Təməyyüz - fərqlənmə-seçilmə
 Tənə - danlama, başa qaxınc etmə
 Təthir -- ətirləmə, təmizləmə
 Təfrit - israfçılıq, bədxərclik
 Təfsir - mənanı izah etmə, şərh etmə
 Təftin - fitnə salan, ara qarışdırın
 Təfəttən - başa düşmə, dərk etmə, anlama, qavrama
 Təhdid - qorxutma, hədələmə
 Təhəmmül - ağır vəziyyətə dözmə, səbr etmə
 Təht - alt, aşağı
 Təhvın - yüngülləşmə, aşağı salma
 Təhəssür - həsrət çəkmə
 Təxəvvüf - qorxuya düşmə, xoflanma
 Təxəlli - boşaltma, boş qalma
 Təxsis - həsr etmə, bir şeyi biri üçün ayırma, birinə məxsus etmə
 Təcdid - təzələtmə, yenilə(t)mə
 Tövzih - aydınlaşdırma, izah etmə,
 Tühəf - misli bərabəri olmayan hədiyyə

Ü

Ülvi - aln, uca, yüksək
 Üləma - alimlər
 Ümurat ("Ümur"un cəmi) - əmrlər, işlər, məsələlər
 Ünas - qadınlar
 Ürf - qayda, dünyəvi, adi qanun, qanun adət
 Ürvə - əlaqə, münasibət
 Üşr - onda bir
 Üfaq - kiçik
 Üful - batma, günəşin, ayın çatması məc: ölüm
 Ücrət - muzzd, əmək haqqı

F

Fövq - üst, yuxarı
 Fel - hərəkət, əməl, həqiqət, gerçəklik
 Fələh - qurtuluş, nicat, uğur, qələbə
 Fəzl - artıq, qalıq, lüzumsuz
 Fəllah - əkinçi
 Fəsx - əhdi pozma, ləğv etmə, buraxma
 Filhəqiqə - həqiqətən, doğrudan, gerçəkdən
 Filfor - dərhal
 Feyz - nemət, bolluq, bərəkət
 Fəvəran - fəvvarə vurma, qaynama, püskürmə
 Fiyat - qiymət
 Fövqəladə - qeyri-adi, mühüm, son dərəcə
 Fövqəzzikr - yuxarıdan deyilən, yuxarıda zikr olunan
 Feut - ölüm, yox olma, əldən çıxma, məhv olma
 Fütuhət - fəthlər

X

Xassə - bir adama, ya bir şeyə məxsus olan hal, xüsusiyyət, xasiyyət
 Xəl - endirmə, devirmə, taxtdan salma, qoparıb atma
 Xəla - boşluq, boş yer

Xitvə - addım, bir addım (ölçü)
Xilaf - əks, zidd, yalan
Xüsumət - düşmənçilik, ədavət
Xitam - bitmə, tükənmə, sona çatma, son, axır
Xərci rah - yol xərci

H

Havi - əhatə edən, əhtiva edən
Həzirun-haziran - hazır olanlar
Ha(y)iz - malik olan, sahib, yiyə, əhatə edən
Həqarət - hörmətsizlik, saymamazlıq, həqirlik
Həziran - iyun ayı
Həsəb - miqdar, vəzn, ölçü, ad-san, böyüklük
Həmpa - yol yoldaşı, ayaqdaş, kəndlinin orta təbəqəsi
Həkəza - belə, bunun kimi
Hecabi - pərdə saxlayan
Heysiyyət - etibar, ləyaqət, şəxsiyyət
Həng – polk
Hin - vaxt, zaman, çağ
Hidayət - doğru yol göstərən
Hüsn - gözəllik, camal, yaxşılıq

C

Cari - axar, rəvan, indiki, hazır, icra edilən, tədavüldə olan
Cəbəl - dağ
Cərh - yaralanma, yara, qəlbi sındırma, sancma, təhqir etmə, biabır etmə
Cəhl - bilməməzlik, nadanlıq
Civar - yaxın yer, ətraf
Cifə - leş, qoxumuş cəmdək, cəm: sərvət, var, dövlət,
Cift - var, dövlət
Cünbündə - yanında
Cürm - günah, təqsir, qəbahət

Ş

Şayan - layiq, münasib, yaraşan
Şaye - yayılmış, hamıya məlum olan
Şayiə - xəbər yayma, dedi-qodu
Şayistə - layiq, yaraşan, münasib
Şəbat - fevral ayı
Şəqi - cani, quldur, cinayətkar
Şədid - güclü, qüvvətli, kəskin, çətin, ağır,
Şüru - başlama, girişmə

Rəssamı Zaur Əliyev
Texniki redaktoru Elmira Tağıyeva

Çapa imzalanmış 06.07.98. Kağız formatı 60x90^{1/16}. Şərti çap vərəqi 62.0.
Uçot-nəşr vərəqi 59,5. Tirajı 1000. Sifariş 1378.
Müqavilə qiyməti ilə.

"Azərbaycan" nəşriyyatı. 370146 Bakı, Mətbuat prospekti, 529-cu məhəllə.